

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
Razred za zgodovinske in družbene vede

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Inštitut za arheologijo

ARHEOLOŠKI VESTNIK

59
2008

LJUBLJANA
2008

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ISSN 0570-8966

Izdala in založila / Published by: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in / and
Znanstvenoraziskovalni center SAZU

Glavna urednica / Editor-in-chief: Marjeta Šašel Kos

Izvršna urednica / Managing editor: Andreja Dolenc Vičič

Uredniški odbor / Editorial board: Dragan Božič, Slavko Ciglencečki, Bojan Djurić, Andreja
Dolenc Vičič, Janez Dular, Stane Gabrovec, Jana Horvat,
Primož Pavlin, Marjeta Šašel Kos, Biba Teržan, Peter Turk, Paul
Gleirscher, Claudio Zaccaria

Lektorji / Proof-readers: Marjeta Humar, Sonja Likar, Barbara Smith Demo, Alan
McConnell Duff, Marija Javor Briški

Risarki / Illustrators: Dragica Knific Lunder, Tamara Korošec

Računalniška grafika /
Computer graphics: Mateja Belak, Tamara Korošec, Drago Valoh

Prelom / DTP: Mateja Belak

Naslov uredništva / Address: ZRC SAZU, Arheološki vestnik, Novi trg 2,
SI-1000 Ljubljana, Slovenija
tel. + 386 1 47 06 380, fax + 386 1 42 57 757

E-naslov / E-mail: andreja.dolenc@zrc-sazu.si

Spletni naslov / Website: <http://av.zrc-sazu.si>

Tisk / Printed by: Present d. o. o., Ljubljana

Naklada / Printrun: 750 izvodov / copies

Vsebina

Prazgodovinske dobe

Boštjan ODAR: <i>Klinica Dufour iz Potočke zijalke</i>	14
Neva TRAMPUŽ OREL in David J. HEATH: <i>Bakrene najdbe z Ljubljanskega barja - prispevek k študijam prazgodovinske metalurgije</i>	26
Anton VELUŠČEK in Katarina ČUFAR: <i>Novoopredeljeni najdišči keramike z brazdastim vrezom na Ljubljanskem barju</i>	31
Tjaša TOLAR, Katarina ČUFAR in Anton VELUŠČEK: <i>Leseno toporišče kladvaste sekire s kolišča Stare gmajne na Ljubljanskem barju</i>	49
Andrej GASPARI: <i>Bronastodobno kolišče Mali Otavnik pri Bistri na Ljubljanskem barju</i>	57
Borut TOŠKAN: <i>Sesalska favna z bronastodobnega kolišča Mali Otavnik pri Bistri na Ljubljanskem barju</i>	91
Janez DULAR: <i>Mihovo in severni obronki Gorjancev v prvem tisočletju pr. Kr.</i>	111
Petra VOJAKOVIČ: <i>Starejšezeleznodobna gomila z Vrličnjaka nad Tupaličami pri Preddvoru na Gorenjskem</i>	149
Miha MLINAR, Rok KLASINC in Martina KNAVS: <i>Zaščitne arheološke raziskave na Mostu na Soči leta 2001. Najdišča Maregova guna, Štulčev kuk in Plac</i>	189
Hermann MÜLLER-KARPE: <i>Britev iz mlajšega žarnogrobišnega obdobja z Dolenjskega (Povzetek)</i>	211
Paul GLEIRSCHER: <i>O grobu bojevnika z mečem z Napoleonovega travnika nad Beljaškimi Toplicami (Povzetek)</i>	225
Christoph GUTJAHR: <i>Halštatski žgani grob z žaro iz Unterhausu pri Wildonu na Avstrijskem Štajerskem (Povzetek)</i>	242

Rimska doba

Jure KRAJŠEK in Primož STERGAR: <i>Keramika s svetiščnega območja v Podkraju pri Hrastniku</i> ...	245
Branko KERMAN: <i>Rakičanske Muzge - nova rimska vila v Prekmurju</i>	279

Pozna antika

Ante ŠKEGRO: <i>Mukurska škofija (Ecclesia Muccuritana) v Dalmaciji (Povzetek)</i>	302
--	-----

Srednji vek

- Andrej GASPARI, Barbara NADBATH in Tomaž NABERGOJ: *Grad na Gradišču nad Drago. Spanheimska utrdba na severozahodni meji gospostva?* 305

Epigrafika

- Julijana VISOČNIK: *Vojaški napisi iz Celeje in njene okolice* 325

Diskusija

- Mihael BUDJA in Dimitrij MLEKUŽ: *Poplavna ravnica Ižice in prazgodovinska kolišča* 359
- Danijel DZINO: *“Iliri, ki so Kelti”*: Strabon in identitete ‘barbarov’ iz Ilirika (Povzetek) 380

Knjižne ocene in prikazi

- Marco Traverso: *Esercito Romano e società italica in età imperiale I. I documenti epigrafici*, 2006
(Julijana VISOČNIK) 381
- Maria Federica Petraccia (ur.): *Camillo Ramelli e la cultura antiquaria dell'Ottocento*, 2006
(Marjeta ŠAŠEL KOS) 381

Bibliographia archaeologica Slovenica selecta

- Bibliographia archaeologica Slovenica selecta* (Tina MILAVEC) 383

Contents

Prehistory

Boštjan ODAR: <i>A Dufour bladelet from Potočka zijalka (Slovenia)</i> (Translation)	9
Neva TRAMPUŽ OREL and David J. HEATH: <i>Copper finds from the Ljubljansko barje (Ljubljana Moor) - a contribution to the study of prehistoric metallurgy</i> (Translation)	17
Anton VELUŠČEK and Katarina ČUFAR: <i>Newly determined sites with pottery with furrowed incisions from the Ljubljansko barje</i> (Translation)	43
Tjaša TOLAR, Katarina ČUFAR and Anton VELUŠČEK: <i>The wooden handle of a stone hammer-axe from the Eneolithic pile-dwelling settlement Stare gmajne near Verd in the Ljubljansko barje, Slovenia</i> (Summary)	55
Andrej GASPARI: <i>Bronze Age pile-dwelling site at Mali Otavnik near Bistra in the Ljubljansko barje</i> (Translation)	71
Borut TOŠKAN: <i>Mammal fauna from the Bronze Age site at Mali Otavnik near Bistra in the Ljubljansko barje</i> (Translation)	103
Janez DULAR: <i>Mihovo und die nördlichen Ausläufer der Gorjanci im ersten Jahrtausend v. Chr.</i> (Zusammenfassung)	139
Petra VOJAKOVIČ: <i>The Early Iron Age tumulus from Vrtičnjak above Tupaliče near Preddvor, Slovenia</i> (Summary)	180
Miha MLINAR, Rok KLASINC and Martina KNAVS: <i>Rescue archaeological excavations at Most na Soči in the year 2001. The sites of Maregova guna, Štulčev kuk and Plac</i> (Translation)	201
Hermann MÜLLER-KARPE: <i>Ein jungurnenfelderzeitliches Rasiermesser aus Unterkrain (Dolenjsko)</i> ...	211
Paul GLEIRSCHER: <i>Zum Grab des Schwertträgers von der Napoleonswiese über Warmbad Villach. Ein Nachtrag einschließlich drei, der verschollen geglaubten Gefäße</i>	213
Christoph GUTJAHR: <i>Ein hallstattzeitliches Brandschüttungsgrab mit Urne aus Wildon, Steiermark. Beitrag: Silvia RENHART: Anthropologischer Bericht zum hallstattzeitlichen Brandschüttungsgrab mit Urne aus Unterhaus bei Wildon, Steiermark</i>	227

Roman Period

Jure KRAJŠEK and Primož STERGAR: <i>The pottery material from the sanctuary area at Podkraj near Hrastnik</i> (Summary)	267
Branko KERMAN: <i>Rakičanske Muzge - A Roman villa in Prekmurje</i> (Summary)	287

Late Antiquity

Ante ŠKEGRO: <i>The Diocese of Muccurum (Ecclesia Muccuritana) in Dalmatia</i>	291
--	-----

Middle Ages

- Andrej GASPARI, Barbara NADBATH and Tomaž NABERGOJ: *The castle at Gradišče above Draga. A Spanheim stronghold on the northwestern border of their domain?* (Summary) 317

Epigraphy

- Julijana VISOČNIK: *Roman military inscriptions from Celeia and its surroundings* (Translation) 347

Discussion

- Mihael BUDJA and Dimitrij MLEKUŽ: *The Ižica floodplain and 'pile-dwellings' in prehistory* (Translation) 367
- Danijel DZINO: "The people who are Illyrians and Celts": *Strabo and the identities of the 'barbarians' from Illyricum* 371

Book reviews

- Marco Traverso: *Esercito Romano e società italica in età imperiale I. I documenti epigrafici*, 2006 (Julijana VISOČNIK) 381
- Maria Federica Petraccia (ur.): *Camillo Ramelli e la cultura antiquaria dell'Ottocento*, 2006 (Marjeta ŠAŠEL KOS) 381

Bibliographia archaeologica Slovenica selecta

- Bibliographia archaeologica Slovenica selecta* (Tina MILAVEC) 383

List of abstracts

Boštjan ODAR: <i>A Dufour bladelet from Potočka zijalka (Slovenia)</i>	9
Neva TRAMPUŽ OREL and David J. HEATH: <i>Copper finds from the Ljubljansko barje (Ljubljana Moor) - a contribution to the study of prehistoric metallurgy</i>	17
Anton VELUŠČEK and Katarina ČUFAR: <i>Newly determined sites with pottery with furrowed incisions from the Ljubljansko barje</i>	31
Tjaša TOLAR, Katarina ČUFAR and Anton VELUŠČEK: <i>The wooden handle of a stone hammer-axe from the Eneolithic pile-dwelling settlement Stare gmajne near Verd in the Ljubljansko barje, Slovenia</i>	49
Andrej GASPARI: <i>Bronze Age pile-dwelling site at Mali Otavnik near Bistra in the Ljubljansko barje</i>	57
Borut TOŠKAN: <i>Mammal fauna from the Bronze Age site at Mali Otavnik near Bistra in the Ljubljansko barje</i>	91
Janez DULAR: <i>Mihovo and the northern slopes of the Gorjanci Heights in the first millennium BC</i>	111
Petra VOJAKOVIČ: <i>The Early Iron Age tumulus from Vrtičnjak above Tupaliče near Preddvor, Slovenia</i>	149
Miha MLINAR, Rok KLASINC and Martina KNAVS: <i>Rescue archaeological excavations at Most na Soči in the year 2001. The sites of Maregova gona, Štulčev kuk and Plac</i>	189
Hermann MÜLLER-KARPE: <i>A Late Urnfield period razor from Dolenjska</i>	209
Paul GLEIRSCHER: <i>The grave of a sword bearer from the site of Napoleonswiese above Warmbad Villach. Supplementary information about supposedly lost vessels</i>	213
Christoph GUTJAHR: <i>A Hallstatt cremation grave with an urn from Unterhaus near Wildon in Styria</i>	227
Jure KRAJŠEK and Primož STERGAR: <i>The pottery material from the sanctuary area at Podkraj near Hrastnik</i>	245
Branko KERMAN: <i>Rakičanske Muzge - A Roman villa in Prekmurje</i>	279
Ante ŠKEGRO: <i>The Diocese of Muccurum (Ecclesia Muccuritana) in Dalmatia</i>	291
Andrej GASPARI, Barbara NADBATH and Tomaž NABERGOJ: <i>The castle at Gradišče above Draga. A Spanheim stronghold on the northwestern border of their domain?</i>	305
Julijana VISOČNIK: <i>Roman military inscriptions from Celeia and its surrounding</i>	325
Mihael BUDJA and Dimitrij MLEKUŽ: <i>The Ižica floodplain and 'pile-dwellings' in prehistory</i>	359
Danijel DZINO: <i>"The people who are Illyrians and Celts": Strabo and the identities of the 'barbarians' from Illyricum</i>	371

A Dufour bladelet from Potočka zijalka (Slovenia)

Boštjan ODAR

Izvleček

V enem od najpomembnejših aurignacijskih najdišč v Evropi, v jami Potočka zijalka, je bil odkrit del klinice tipa Dufour. Klinica je ležala na površini Brodarjevega nasipa prekopenih sedimentov, ki je v letih 1928–1929 nastal v zadnjem delu jame. Potočka zijalka je znana predvsem po 125 odlično ohranjenih koščenih konicah, njihova datacija je s pomočjo metode ^{14}C 30.000 let. Zanimivo je, da so skoraj sočasno z nastankom in uporabo koščenih konic iz Potočke zijalke v bližnjem hrvaškem jamskem najdišču Vindija živeli neandertalci. V najmlajšem moustérienskem kompleksu Vindija G1 so skupaj s kostnimi ostanki neandertalcev ležale tudi koščene konice.

Ključne besede: Slovenija, Potočka zijalka – aurignacien, klinica Dufour, koščene konice; Hrvaška, Vindija – neandertalci

Within the framework of my doctoral thesis on the subject of bone points from Potočka zijalka, I wished to verify whether the excavated sediments that S. Brodar had removed to the rear of the cave,¹ contained any bone by-products made during the production process. This would conclusively prove that the bone points were being produced inside or in front of the cave rather than being brought from elsewhere. Six of the bone points have recently been dated with the ^{14}C method that showed them to be around 30,000 years old.²

¹ S. and M. Brodar 1983.

² Pacher 2001; Turk 2007b; all dates that appear in the text were obtained by using the ^{14}C method except in the case of Divje babe I, where the AMS ^{14}C as well as the ESR methods were used on the enamel of cave bear teeth; the ^{14}C dates must be calibrated, while the ESR and Th/U dates are assumed to be calendar years.

Abstract

At one of the most important Aurignacian sites in Europe, the cave of Potočka zijalka, part of a bladelet of the Dufour type was recently discovered. It was lying on the surface of the heap of sediments excavated by Srečko Brodar in the years 1928–1929 in the rear of the cave. Potočka zijalka is known primarily for the 125 bone points and 11 other bone tools found there in a perfect state of preservation and bearing the age of approximately 30,000 years. It is interesting to note that almost contemporaneously with the appearance and use of the bone points from Potočka zijalka, the nearby cave site of Vindija in Croatia was used by the Neanderthals, the bone remains of which were uncovered in the youngest Mousterian G1 complex of Vindija together with bone points.

Keywords: Slovenia, Potočka zijalka – Aurignacian, Dufour bladelet, bone points; Croatia, Vindija – Neanderthals

I had obtained permission for the inspection from Darja Pirkmajer, director of the Regional Museum Celje, since this institution is the owner of the cave. Thereupon I set off, in the company of Ivan Turk, to Potočka zijalka on 24th November, 2004 with the aim of taking a sample of the excavated sediment from the rear of the cave. I brought 8 litres of the sediment back from the cave, which I washed through a sieve at home.³

The one-square-millimetre sieve retained numerous small fragments of bones and rare fragments of teeth, but to my great surprise also a partially preserved small bladelet made of black chert. The size of the bladelet, particularly its small width, the clearly recognizable lateral retouch and, most

³ I would like to thank Ivan Turk for his professional guidance during the visit to Potočka zijalka and Darja Pirkmajer for the permission to visit.

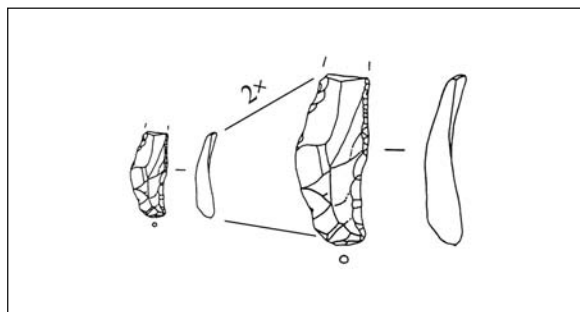

Fig. 1: Potočka zijalka. The Dufour bladelet was found on the heap of sediments excavated by Srečko Brodar, which he had had deposited at Kolmanova vrata (Kolman Gate) at the rear of the cave. Scale 1:1 and 2:1 (drawing: M. Turk).

Sl. 1: Potočka zijalka. Klinica Dufour je bila najdena na Brodarjevem stožcu prekopanih sedimentov, ki jih je odložil pri Kolmanovih vratih v zadnjem delu jame. M. = 1:1 in 2:1 (risba M. Turk).

importantly, the twisted curvature of the bladelet are features convincing enough for the determination of the bladelet as that of the Dufour type (fig. 1; fig. 2).⁴ As for parallels, the closest site on the southern side of the Alps that revealed Dufour bladelets and is temporally comparable to Potočka zijalka, is the Italian cave site of Fumane.⁵ The surprise of finding a Dufour bladelet was all the greater due to the fact that S. Brodar failed to find any stone tools or flakes at the rear part of the cave. At this point it has to be mentioned that the sediments from Potočka zijalka were neither washed nor sieved, neither at the time of the excavations by S. Brodar nor during the new excavations in 1997–2000.⁶ Simona Petru did not identify any traces of use wear on the Dufour bladelet from Potočka zijalka.⁷

The bladelet supplements the small number of small stone tools and flakes from the entrance part of the cave.⁸ Since it was collected from the top of the excavated heap of sediment, the principle of inverse stratigraphy indicates that it most probably originates from the earlier cultural layer at the rear of the cave according to S. Brodar, that is Layer 5. The formation of Layer 5 at the rear of the cave is equated by Ivan Turk to the formation of Layer 5 in the front part of the cave on

the basis of the development of the bone points through a longer period of time.⁹

D. de Sonneville-Bordes showed, in her synthesis on the Upper Palaeolithic of the Périgord, that Dufour bladelets are rarely present in the Aurignacian assemblages.¹⁰ The rare occurrence of Dufour bladelets is in a great measure a reflection of the old manner of excavation without wet-sieving of the excavated sediments. Having said that, modern excavations in Périgord also showed a varying appearance of these bladelets from site to site.¹¹

The rarity of Dufour bladelets can be observed also at the site of Abri Pataud. Only one of the eight Aurignacian layers revealed a greater number of Dufour bladelets. Layer 8, dated to 32 *ky* BP, revealed 44 bladelets (= 10.8 % of all stone tools).¹² As opposed to other layers, it contained also a greater number of other types of retouched bladelets. A similar pattern can be seen in the stone tools assemblage from the site of La Ferrassie, where Layer E1s, dated to 28 *ky* BP, revealed 11 Dufour bladelets (= 9.7 %). Besides the Dufour type, there were several other retouched bladelets as well as backed bladelets.¹³

The two examples cited above show that Dufour bladelets were made with a special intention and appear in a limited number and on certain sites only. The multivariate analysis by F. Djindjian showed that the levels with a greater number of Dufour bladelets represent a special phase of the Aurignacian.¹⁴

The question of the manner in which the Dufour bladelets were used remains open. On that subject, J. P. Rigaud is of the opinion that they formed parts of composite bone and antler points and were used in hunting. He bases his opinion on the trace analyses of these bladelets conducted by H. Plisson for the site of Le Flagolet. J. P. Rigaud also noticed a common appearance of Dufour bladelets and carinated scrapers, which led him to suppose that the latter actually represent core remains in the production of the Dufour bladelets.¹⁵ This supposition was convincingly confirmed by a practical experiment and reassembling of the chipped-off Dufour bladelets from the site of Abri Pataud by L. Chiotti.¹⁶

⁴ Demars, Laurent 1989; Lucas 2006; the as yet uninventoryed bladelet is kept at the Regional Museum Celje; I would like to thank Matija Turk for drawing the bladelet.

⁵ Broglio, Peresani 1992; Broglio 1996–1997.

⁶ Turk 2007a, 328–329; Turk 2007b.

⁷ I would like to thank Simona Petru for inspecting the bladelet.

⁸ S. and M. Brodar 1983, pl. 2: 36, 42, 47, 49; Pohar 2004, fig. 2: P.z. 227, fig. 4: PZ 681.

⁹ Turk 2002; Turk 2005; Turk 2007b.

¹⁰ Sonneville-Bordes 1960.

¹¹ Sonneville-Bordes 1982.

¹² Brooks 1995.

¹³ Delporte 1984.

¹⁴ Djindjian 1993.

¹⁵ Rigaud 1983.

¹⁶ Chiotti 2000.

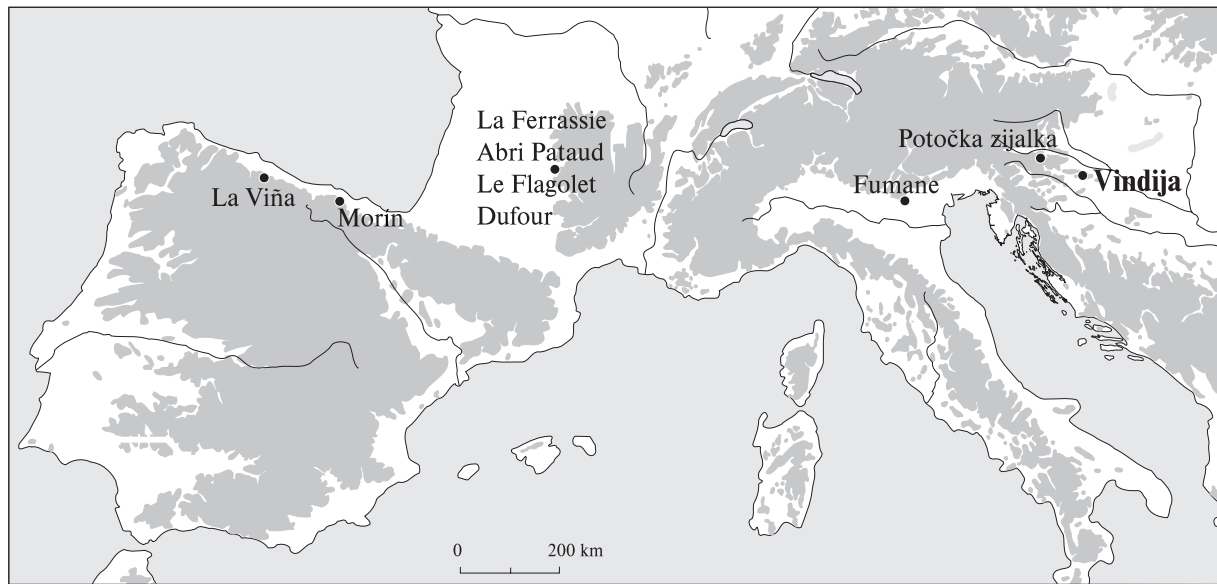

Fig. 2: Sites with Dufour bladelets mentioned in the text and the Vindija cave site with the remains of the Neanderthals, who lived almost contemporaneously with the producers and users of the bone points from Potočka zijalka.

Sl. 2: Najdišča s klinicami Dufour, omenjena v besedilu, in jamsko najdišče Vindija z ostanki neandertalcev, ki so živeli skoraj sočasno z izdelovalci in uporabniki koščenih konic iz Potočke zijalke.

The number of bladelets on other sites varies greatly. The site of Le Trou Magrite (Belgian Wallonia), for example, revealed no Dufour bladelets in the Aurignacian layers dated to 40–30 *ky* BP.¹⁷ On the other hand, the bladelets in question form an important part of some of the earliest Aurignacian stone tool sets on the sites in Provence and northern Italy.¹⁸

The cave of Morin (Cantabria) was the site of modern excavations that revealed Dufour bladelets in greater numbers only in Layers 9, 8a, 8b and 6. Layer 8a revealed 17 (= 15.1 %) and Layer 8b 25 bladelets (= 21.1 %). The latter contained also other retouched bladelets. Layers 8a and 7 are dated to 28–29 *ky* BP. Layers 9 and 8b are ascribed to the "Archaic Aurignacian", Layers 7 and 6 to the "Typical Aurignacian" and Layer 5 to the "Developed Aurignacian". Layers 7 and 5 contain few Dufour or other bladelets. A similar picture as at the Morin cave can be observed at the rock shelter of La Viña (Asturias). The promptly published excavation reports of the rock shelter speak of several Dufour bladelets in Layers XI, XIII and XIII below, while they reveal a greater number of the same bladelets in Layer XII. All the above-mentioned layers also contained a larger number of carinated scrapers or cores.¹⁹ Layer XIII

below is dated to 36.5 *ky* BP, while Layer XIII, which contained also split-based bone points, to 32 *ky* BP.²⁰ The Aurignacian layers at the site of El Pendo (Cantabria), on the other hand, revealed neither Dufour nor any other bladelets, although the excavations were conducted according to modern standards.²¹

The appearance of bone points and tiny retouched bladelets in Europe was, in the past, tied by numerous authors to the arrival of Cro-Magnon man in Europe,²² while the culture was named after the well-known site of Aurignac. Due to new discoveries and particularly due to the modern dating methods, the old definition of the Aurignacian is not longer appropriate.²³

The bearer of the Aurignacian Culture was believed, until the mid-1990s, to be the Cro-Magnon exclusively. The last decade, however, has brought a change in this belief, also due to the surprising finds from the Slovene cave site of Divje babe I, where the remains of bone points were uncovered together with a flute of the Mousterian age (116–40 ka).²⁴ An important site in that respect is the Croatian cave site of Vindija. It revealed numerous bone remains of the Neanderthals in the

¹⁷ Otte, Straus 1995.

¹⁸ Bazile 1983; Broglio 1993.

¹⁹ Fortea 1995.

²⁰ Fortea 1996.

²¹ Bernaldo de Quirós 1982.

²² Bayer 1929.

²³ Bar-Yosef, Zilhão 2006.

²⁴ Turk (ed.) 1997; Turk 2001; Turk 2007a; Horusitzky 2007.

Fig. 3: Copies of the PZ 102 split-based bone point. Represented here is the manner of hafting small spindle-shaped arrow points onto the arrow shaft made of a year-old shoot of an elder tree. The split part of the base enables a tight fit between the point and the tubular shaft. Scale 1:1 (photo: B. Odar).

Sl. 3: Kopiji koščene konice PZ 102 z razcepom na bazi. Prikazan je način nasaditve majhnih vretenastih puščičnih osti na pušični naprek iz enoletnega bezgovega izrastka. Zagozda na bazi omogoča močan oprijem osti v notranjosti cevastega naperka. M. = 1:1 (foto B. Odar).

Mousterian levels of Complex G. The remains of the Neanderthal from Complex G1 have recently been dated to 32–33 *ky* BP.²⁵ This complex also contained bone points, while the stone tools show Szeletian characteristics. A particularity of this complex is the *os penis* of a cave bear with an incision in the form of a coil, such as is known on the bone points from Potočka zijalka. Complex G1 is topped by layers with bone points spanning from the Early Aurignacian to the Final Gravettian.²⁶ The successive Late Palaeolithic layers with bone points in this cave are important in explaining the gradual development of the bone points.²⁷ Also important and telling is the age of the Neanderthal remains, since it shows them to have lived almost contemporaneously with the producers and users of the bone points from Potočka zijalka. Bone remains that were positively ascribed to the Cro-Magnon, once thought the bearer of the Aurignacian Culture, and are older than 30,000 years, have, on the other hand, so far been uncovered only at the Romanian cave site of Peștera cu Oase (34.36 *ky* BP) and at Mladeč in the Czech Republic (34–35 *ky* BP).²⁸

The Aurignacian is today used to mark the period from 30,000 to 40,000 years ago. The

earliest Aurignacian layers in the southern parts of Europe reveal nosed and carinated scrapers on large flakes. The latter were used to chip off tiny twistedly curved Dufour bladelets.²⁹ Besides the latter, there is also a large number of other tiny retouched bladelets. Also appearing in greater numbers are bone points and other products made of bone, antler and mammoth's tusks. However, new research proves that the processing of bones and appearance of bone points occurred much earlier in some parts of Europe.³⁰ O. Bar-Yosef sees the origin of the Aurignacian proper in western Europe, whence it supposedly rapidly spread towards the east. J. Zilhão and F. D'Errico, on the other hand, set the appearance of the Aurignacian at the time of 36,500 years ago.³¹

Tiny bladelets signify a novelty in the production of stone tools. It is the first attempt at microlithization in Upper Palaeolithic, such as it is known from much later archaeological periods. Numerous authors tie this change to the first attempt at producing composite tools of different materials. The tiny bladelets were thereby supposedly set into wooden and bone mounts, used as larger blades for every-day purposes, such as the production of various objects, food preparation and hunting. Some

²⁵ Karavanić et al. 2006.

²⁶ Malez 1979; Karavanić 1993.

²⁷ Turk 2002; Turk 2005.

²⁸ Svoboda 2006, 261.

²⁹ Kuhn, Elston 2002; Bar-Yosef 2006; Bon 2006; Lucas 2006.

³⁰ Gaudzinski 1999; Turk 1997; Turk 2001.

³¹ Bar-Yosef 2006.

of the tiny bladelets from the earliest Aurignacian levels in the cave of Fumane show edges that run together into a point.³² Similar points from much later formed parts of arrow points.³³ The Aurignacian microlithization is tied by some authors to the change in nutritional habits. S. L. Kuhn tied the appearance of Aurignacian microlithization in Italy to the much stronger presence of bird bone remains in the Aurignacian layers as opposed to that observed in the Mousterian layers. Ground birds such as partridges had become an important link in the food chain of the Early Aurignacian.³⁴ Kuhn also writes that the Stone Age communities used bow and arrows during the warm period of the Holocene primarily for hunting animals that were evasive and difficult to catch, such as hares or fish.

It is interesting to note that all experts dealing in any way with the Aurignacian mention the microlithization, but not microossazation (the parallel process of making small objects of bone

during that period).³⁵ There are, in fact, numerous small bone points known from Potočka zijalka in Slovenia as well as from the cave of Istállóskő in Hungary. These could only have been used as arrow points of bowmen (*fig. 3*).³⁶

The Dufour bladelet from Potočka zijalka confirms my supposition that the logic of decreasing the size of functional objects involved the entire world of objects of the Aurignacian communities. Potočka zijalka revealed large bone points and large stone tools and flakes as well as small bone points and some stone micro-tools or their flakes, whereby the middle sizes of bone points are the consequence of reparations of large points after they had been broken during use.³⁷ The bone objects of small size from Potočka zijalka include also the earliest needle known so far in the world.³⁸

Translation: Andreja Maver

³² Kuhn 2002, 85, fig. 6.2.

³³ Fischer 1985.

³⁴ Kuhn 2002, 89.

³⁵ Elston, Kuhn 2002; Bar-Yosef, Zilhão 2006.

³⁶ Odar 2006.

³⁷ Turk 2002; Odar 2006.

³⁸ Odar 2006, fig. 8.

- BAR-YOSEF, O. 2006, Defining the Aurignacian. - In: O. Bar-Yosef, J. Zilhão (eds.) 2006, 11-18.
- BAR-YOSEF, O. and J. ZILHÃO (eds.) 2006, *Towards a definition of the Aurignacian*. Proceedings of the Symposium held in Lisbon, Portugal, June 25-30, 2002. - *Trabalhos de arqueologia* 45.
- BAZILES, F. 1983, L'Aurignacien et Péérigordien en Languedoc oriental. - In: M. Otte, (ed.), *Aurignacien et Gravettien en Europe*, Études de Recherches Archéologiques de l'Université de Liège 13/1, 27-49.
- BAYER, J. 1929, Die Olschewakultur, eine neue Fazies des Schmalcklingenkulturkreises in Europa. - In: J. Bayer (ed.), *Eiszeit und Urgeschichte*, Jahrbuch für Erforschung des vorgeschichtlichen menschen und seines Zeitalters 6, 83-100.
- BERNALDO de QUIRÓS, F. 1982, *Los Inicios del Paleolítico Superior Cantabrico*. - Centro de Investigacion y Museo de Altamira. Monografías 8.
- BON, F. 2006, A brief overview of Aurignacian cultures in the context of the industries of the transition from the Middle to the upper Paleolithic. - In: O. Bar-Yosef, J. Zilhão (eds.) 2006, 133-144.
- BRODAR, S. and M. BRODAR 1983, *Potočka zijalka. Visokolpaska postaja aurignacijskih lovcev*. - Ljubljana.
- BROGLIO A. 1993, L'Aurignacien au sud des Alpes. - In: L. Bânez, J. Kozłowski (eds.), *Aurignacien en Europe et au Proche Orient*, Actes du XII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 2, 193-202, Bratislava.
- BROGLIO A. 1996-1997, L'estinzione dell'Uomo di Neandertal e la comparsa dell'Uomo moderno in Europa. Le evidenze della grotta di Fumane nei Monti Lessini. - *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* 155, 1-55.
- BROGLIO, A. and PERESANI, M. 1992, Le industrie del paleolitico superiore. - *L'Anuario Storico della Valpolicella* 1991/1992-1992/1993, 43-64.
- BROOKS, A. 1995, L'Aurignacien de l'Abri Pataud niveau 6 à 14. - In: H. Bricker (ed.), *Le Paléolithique Supérieur de l'Abri Pataud*, Documents d'Archéologie Française 50, 167-222.
- CHIOTTI, L. 2000, Lamelles Dufour et grattoirs aurignaciens (carénés et à museau) de la couche 8 de l'abri Pataud, Les Eyzies-de-Tayac, Dordogne. - *L'Anthropologie* 104/2, 239-263.
- DELPORTE, H. 1984, L'Aurignacien de La Ferrassie. - In: H. Delporte (ed.), *Le Grand Abri de la Ferrassie*, Études Quaternaires 7, 235-248.
- DEMARS P.-Y. and P. LAURENT 1989, *Types d'outils lithique au Paléolithique supérieur en Europe*. - Paris.
- DJINDJIAN, F. 1993, Les origines du peuplement aurignacien en Europe. - In: L. Bânez, J. Kozłowski (eds.), *Aurignacien en Europe et au Proche Orient*, Actes du XII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 2, 136-153, Bratislava.
- ELSTON, R. G. and S. L. KUHN (eds.) 2002, *Thinking Small: Global Perspectives on microlithisation*. Archaeological Papers of the American Anthropological Association 12, 1-7.
- FISCHER, A. 1985, Hunting with Flint-Tipped Arrows: Results and Experiences from Practical Experiments. - In: C. Bonsall (ed.), *The Mesolithic in Europe*, 29-39, Edinburgh.
- FORTEA, J. 1995, Abrigo de la Viña. *Excavaciones Arqueológicas en Asturias* 3, 19-32.
- FORTEA, J. 1996, Le Paléolithique supérieur en Espagne: Galice et Asturies. - In: M. Otte (ed.), *UISPP, Congrès de Forlì Commission Paléolithique Supérieur Bilan 1991-1996*,

- Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège 76, 329-344.
- GAUDZINSKI, S. 1999, Middle Paleolithic Bone Tools from the Open-Air Site Salzgitter-Lebenstedt (Germany). - *Journal of Archaeological Science* 26, 25-141.
- HORUSITZKY, F. Z. 2007, Les pointes organiques aurignaciennes et moustériennes de Divje babe I, Slovénie. Reconstruction des pointes par la théorie de flambages. - *Arheološki vestnik* 58, 9-27.
- KARAVANIĆ, I. 1993, Gornjopaleolitičke kamene i koštane rukotvorine iz špilje Vindije. - *Opuscula Archaeologica* 17, 53-163.
- KARAVANIĆ I., T. HIGHAM, C. BRONK RAMSEY, F. H. SMITH and E. TRINKAUS 2006, Revised direct radiocarbon dating of the Vindija G1 Upper Paleolithic Neandertals. - *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 103/3, 553-557.
- KUHN, S. L. 2002, Pioneers of Microlithisation: The "Proto-Aurignacian" of Southern Europe. - In: R. G. Elston, S. L. Kuhn (eds.) 2002, 83-93.
- KUHN, S. L. and R. G. ELSTON 2002, Introduction: Thinking Small Globally. - V: R. G. Elston, S. L. Kuhn (eds.) 2002, 1-7.
- LUCAS, G. 2006, Re-evaluation of the principal diagnostic criteria of the Aurignacian: the example from Grotte XVI (Cénac-et-Saint-Julien, Dordogne). - In: O. Bar-Yosef, J. Zilhão (eds.) 2006, 173-186.
- ODAR, B. 2006, Ledenodobni lovci v visokogorju. - In: T. Cevc (ed.), *Človek v Alpah*, 59-70, Ljubljana.
- MALEZ, M. 1979, Vindija, Donja Voča. - V: *Praistorija jugoslovenskih zemalja 1. Paleolitsko i mezolitsko doba*, 270-273, Sarajevo.
- OTTE M. and L. G. STRAUS 1995, *Le Trou Magrite*. - Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège 69.
- PACHER, M. 2001, New excavation campaigns in the Upper Pleistocene cave bear site Potočka zijalka, Slovenia - state of investigation. - *Cadernos do Laboratorio xeológico de Laxe* 26, 301-310.
- POHAR, V. 2004, Stone- and Bone Artefacts from Excavation Area 2 and 3 in Potočka zijalka (Slovenia). - In: M. Pacher, V. Pohar and G. Rabeder (eds.), *Potočka zijalka. Paleontological and Archaeological Results of the Campaigns 1997-2000* - Mitteilungen der Commission für Quartärforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 13, 1-11.
- RIGAUD, J.-P. 1993, L'Aurignacien dans le Sud-Ouest de la France. In: L. Bânez, J. Kozłowski (eds.), *Aurignacien en Europe et au Proche Orient*, Actes du XII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 2, 181-185. Bratislava.
- SONNEVILLE-BORDES, D. de 1960, *Le Paléolithique Supérieur en Périgord*. Bordeaux.
- SONNEVILLE-BORDES, D. de 1982, L'évolution des industries aurignaciennes. - In: M. Otte, (ed.), *Aurignacien et Gravettien en Europe*. Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège 13/2, 339-360.
- TURK, I. (ed.) 1997, *Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji | Mousterian "bone flute" and other finds from Divje babe I cave site in Slovenia*. - Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2.
- TURK, I., J. DIRJEC, G. BASTIANI, M. PFLAUM, T. LAUKO, F. CIMERMAN, F. KOSEL, J. GRUM and P. CEVC 2001, New analyses of the "flute" from Divje babe I (Slovenia). - *Arheološki vestnik* 52, 25-79.
- TURK, I. 2002, Morfometrična analiza zgodnjih koščenih konic v povezavi z najdbami koščenih konic iz Divjih bab I (Morphometric analysis of early bone points in connection with finds of bone points from Divje babe I). - *Arheološki vestnik* 53, 9-29.
- TURK, I. 2005, Zagovor morfometrične analize koščenih konic (In defence of morphometric analysis of bone points). - *Arheološki vestnik* 56, 453-464.
- TURK, I. (ed.) 2007a, *Divje babe I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji. I. del: Geologija in paleontologija / Divje babe I. Upper Pleistocene Paleolithic site in Slovenia, Part I: Geology and Palaeontology*. - Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 13.
- TURK, I. 2007b, Martina Pacher et al., *Potočka zijalka. Paleontological and Archaeological Results of the Campaigns 1997-2000*, (review). - *Arheološki vestnik* 58, 453-455.

Klinica Dufour iz Potočke zijalke

V sklopu doktorata, v katerem se ukvarjam s koščenimi konicami iz Potočke zijalke, sem želel preveriti, ali so se v prekopenih sedimentih, ki jih je Srečko Brodar dal odložiti v zadnjem delu jame,¹ ohranili kostni ostanki, ki bi lahko nastali ob izdelavi konic. S tem bi neizpodbitno dokazal, da so koščene konice ljudje izdelovali v jami ali pred njo in da jih niso prinesli od drugod. Šest koščenih konic je bilo nedavno datiranih z radiometrično metodo ¹⁴C. Stare so okoli 30 t. l.²

24. novembra 2004 sva se z Ivanom Turkom odpravila v Potočko zijalko z namenom, da vzamem vzorec prekopanega sedimenta v zadnjem delu jame. Ker je lastnik jame Pokrajinski

muzej Celje, sem pridobil dovoljenje od direktorice muzeja Darje Pirkmajer. V dolino sem odnesel 8 litrov sedimenta, ki sem ga doma spral z vodo.³

Ob številnih drobcih kosti in redkih zobeh je na situ s prepustnostjo enega kvadratnega milimetra na veliko presenečenje obležala delno ohranjena drobna klinica iz črnega roženca. Velikost klinice, še posebej njena ožina, jasno prepoznavna robna retuša in predvsem vzvojena ukrivljenost so dovolj prepričljivi za njeno umestitev med klinice tipa Dufour (*sl. 1; sl. 2*).⁴ Najbližje najdišče na južni strani Potočko zijalko, je italijansko jamsko najdišče Fumane.⁵ Presenečenje ob najdbi klinice Dufour je toliko večje, ker S. Brodar v zadnjem delu jame sploh ni našel

¹ S. in M. Brodar 1983.

² Pacher 2001; Turk 2007b. Okrajšava t. l. = tisoč let; t. l. p. s. = tisoč let pred sedanostjo. Vse datacije v besedilu so bile narejene s ¹⁴C metodo, razen v primeru Divjih bab I, kjer je bila poleg AMS ¹⁴C metode uporabljena še ESR metoda na sklenini zob jamskega medveda; s ¹⁴C metodo dobimo relativne starosti, z metodo ESR in Th/U pa so določena koledarska leta.

³ Ivanu Turku se zahvaljujem za strokovno vodstvo ob obisku Potočke zijalke in Darji Pirkmajer za dovoljenje.

⁴ Demars, Laurent 1989; Lucas 2006; klinico, ki še ni inventarizirana, hrani Pokrajinski muzej Celje; Matiji Turku se zahvaljujem za izris klinice.

⁵ Broglio, Peresani 1992; Broglio 1996-1997.

kamenih orodij niti odbitkov. Omeniti je potrebno, da sedimentov iz Potočke zijalke niso spirali ali sejali niti v času Brodarjevih izkopavanj niti ob ponovnih izkopavanjih v letih 1997–2000.⁶ Na klinici Dufour iz Potočke zijalke Simona Petru ni prepoznala sledov uporabe.⁷

Klinica dopolnjuje majhno število drobnih kamenih orodij in odbitkov iz vhodnega dela jame.⁸ Ker je bila klinica pobrana z vrha odloženega stožca, po načelu obrnjene stratigrafije najverjetneje izhaja iz starejše kulturne plasti v zadnjem delu jame po S. Brodarju, torej iz plasti 5. Turk nastanek plasti 5 v zadnjem delu jame enači z nastankom plasti 5 v sprednjem delu jame na podlagi razvoja koščenih konic skozi daljše obdobje.⁹

D. de Sonneville-Bordes je v svoji sintezi o zgornjem (mlajšem) paleolitiku Perigorda pokazala na redko prisotnost klinic Dufour v tipičnih aurignacijskih zbirkah.¹⁰ Redkost klinic Dufour je v veliki meri odraz starega načina izkopavanja brez mokrega spiranja izkopanih sedimentov. Vendar tudi moderna izkopavanja v Perigordu kažejo na zelo spremenljiv pojav teh klinic od najdišča do najdišča.¹¹

To lahko vidimo tudi na primeru najdišča Abri Pataud. Le v eni od osmih aurignacijskih plasti je bilo odkrito večje število Dufour klinic. V plasti 8, katere datacija je 32 t. l., je bilo odkritih 44 klinic (= 10,8 % vsega kamenega orodja).¹² V plasti 8 je bilo za razliko od ostalih plasti tudi več drugih tipov retuširanih klinic. Podoben vzorec imamo v zbirki kamenih orodij iz najdišča La Ferrassie. V plasti E1s, z datacijo 28 t. l., je bilo odkritih 11 klinic Dufour (= 9,7 %). Zraven je bilo še nekaj drugih retuširanih klinic in klinic s hrbtom.¹³

Navedena primera kažeta, da so bile klinice Dufour narejene s posebnim namenom in se pojavljajo v omejenem številu na posameznih najdiščih. V multivariantni raziskavi F. Djindjiana predstavljajo nivoji z večjim številom klinic Dufour posebno aurignacijsko stopnjo.¹⁴

Vprašanje je, zakaj so se klinice Dufour uporabljale. J. P. Rigaud meni, da so bile del sestavljenih konic iz kosti in rogovja za uporabo pri lovu. Pri tem se opira na sledne raziskave teh klinic, ki jih je za najdišče Le Flageolet opravil H. Plisson. Rigaud je tudi opazil zvezno pojavljanje klinic Dufour in gredljastih praskal. Zato meni, da so gredljasta praskala dejansko jedrni ostanki pri izdelavi klinic Dufour.¹⁵ S praktičnim preizkusom in s ponovnim sestavljanjem odbitih klinic Dufour iz najdišča Abri Pataud je L. Chiotti prepričljivo potrdil Rigaudovo domnevo o povezanosti klinic Dufour in gredljastih praskal oziroma jeder.¹⁶

Število klinic se v drugih najdiščih močno spreminja. Na najdišču Le Trou Magrite (belgijska Valonija) so klinice Dufour odsotne v aurignacijskih plasteh, ki so datirane med 40 in 30 t. l.¹⁷ Po drugi strani so klinice Dufour pomemben del nekaterih najzgodnejših aurignacijskih kamenih orodnih sestavov v Provansi in v severni Italiji.¹⁸

V jamskem najdišču Morin (Kantabrija), kjer so bila izvedena moderna izkopavanja, so klinice Dufour v večjem številu prisotne le v plasteh 9, 8a, 8b in 6. V plasti 8a jih je bilo 17 (= 15,1 %),

v plasti 8b pa 25 (= 21,1 %). V plasti 8b so se nahajale še druge retuširane klinice. Datacija plasti 8a in 7 je 28–29 t. l. Plasti 9 in 8b sta pripisani "arhaičnemu aurignacienu", plasti 7 in 6 "tipičnemu aurignacienu" in plast 5 "razvitemu aurignacienu". Plasti 7 in 5 vsebujeta majhno število klinic Dufour kot tudi ostalih klinic. Podobno kot pri jami Morin je pri spodmolu La Viña (Asturija). Sprotna poročila o izkopavanjih govorijo o nekaj klinicah Dufour v plasteh XI, XIII in XIII spodaj, o večjem številu teh klinic pa v plasti XII. V vseh omenjenih plasteh se pojavlja veliko število gredljastih praskal ali jeder.¹⁹ Datacija plasti XIII spodaj je 36,5 t. l., plast XIII, ki vsebuje koščene konice z razcepom na bazi, pa na 32 t. l.²⁰ Po drugi strani pa na najdišču El Pendo (Kantabrija) v aurignacijskih plasteh ni niti klinic Dufour niti kakih drugih klinic, čeprav je bilo najdišče kopano po modernih standardih.²¹

Pojav koščenih konic in drobnih retuširanih klinic v Evropi so v preteklosti številni avtorji povezovali s prihodom kromanjonca v Evropo.²² kulturo pa so poimenovali po prepoznavnem francoskem najdišču Aurignac. Zaradi novih odkritij in predvsem modernih načinov datiranja tako opredeljevanje aurignacijske ni več ustrezno.²³

Če je še do sredine devetdesetih let 20. stoletja veljalo, da je nosilec aurignacijske kulture izključno kromanjonec, se je v zadnjem desetletju pogled spremenil, tudi po zaslugi presenetljivih najdb v slovenskem jamskem najdišču Divje babe I, kjer so bili odkriti ostanki koščenih konic in piščal moustérienske starosti (116–40 t. l. p. s.).²⁴ Nedaleč od Haloz leži na hrvaški strani jama Vindija. V moustérijskih plasteh kompleksa G so bili odkriti številni kostni ostanki neandertalca. Zadnje datacije ostankov neandertalca iz kompleksa G1 so 32–33 t. l.²⁵ V kompleksu G1 so bile skupaj s kostnimi ostanki neandertalca najdene koščene konice, kamena orodja pa kažejo szeletijske značilnosti. Posebnost iz tega kompleksa predstavlja os penis jamskega medveda z vrezom v obliki vijačnice, kot jih poznamo na koščenih konicah iz Potočke zijalke. Nad kompleksom G1 ležijo plasti s koščenimi konicami od zgodnjega aurignacijskega do končnega gravettiana.²⁶ Zveznost plasti s koščenimi konicami skozi ves mlajši paleolitik je pomembna pri razlagi postopnega razvoja koščenih konic.²⁷ Starost neandertalcev iz Vindije je zelo pomenljiva, saj so živeli skoraj sočasno z izdelovalci in uporabniki koščenih konic iz Potočke zijalke. Kostni ostanki, ki zanesljivo pripadajo kromanjoncu in so starejši od 30 t. l., so bili zaenkrat odkriti v romunskem jamskem najdišču Peștera cu Oase (34,36 t. l. p. s.) in v Mladču na Češkem (34–35 t. l. p. s.).²⁸

Z aurignacijskim danes označujemo obdobje od okoli 30 do 40 t. l. V najzgodnejših aurignacijskih plasteh se v južnih delih Evrope pojavijo gobčasta praskala in gredljasta praskala na velikih odbitkih. Od slednjih so bile vzdolžno odbijane drobne vzvojeno ukrivljene klinice Dufour.²⁹ Poleg teh se v velikem številu pojavijo še druge drobne retuširane klinice. Prav tako se v velikem številu pojavijo koščene konice in drugi izdelki iz kosti, rogovja in mamutovih oklov. Vendar novejša raziskava dokazujejo obdelavo kosti in pojav koščenih konic ponekod

⁶ Turk 2007a, 328–329; Turk 2007b.

⁷ Simoni Petru se zahvaljujem za pregled klinice.

⁸ S. in M. Brodar 1983, t. 2: 36,42,47,49; Pohar 2004, sl. 2: P.z. 227, sl. 4: PZ 681.

⁹ Turk 2002; Turk 2005; Turk 2007b.

¹⁰ Sonneville-Bordes 1960.

¹¹ Sonneville-Bordes 1982.

¹² Brooks 1995.

¹³ Delporte 1984.

¹⁴ Djindjian 1993.

¹⁵ Rigaud 1983.

¹⁶ Chiotti 2000.

¹⁷ Otte, Straus 1995.

¹⁸ Bazile 1983; Broglio 1993.

¹⁹ Fortea 1995.

²⁰ Fortea 1996.

²¹ Bernaldo de Quirós 1982.

²² Bayer 1929.

²³ Bar-Yosef, Zilhão 2006.

²⁴ Turk (ur.) 1997; Turk 2001; Turk 2007a; Horusitzky 2007.

²⁵ Karavanić et al. 2006.

²⁶ Malez 1979; Karavanić 1993.

²⁷ Turk 2002; Turk 2005.

²⁸ Svoboda 2006, 261.

²⁹ Kuhn, Elston 2002; Bar-Yosef 2006; Bon 2006; Lucas 2006.

po Evropi že mnogo prej.³⁰ O. Bar-Yosef vidi izvor pravega aurignacijskega v zahodni Evropi, od koder naj bi se hitro razširil proti vzhodu. J. Zilhao in F. D'Errico pa začetek aurignacijskega nastanka postavita v čas izpred 36,5 t. l.³¹

Drobne klinice pomenijo novost med kamenimi orodji. Gre za prvi poskus mikrolitizacije v mlajšem paleolitiku, kot jo poznamo iz mnogo kasnejših arheoloških obdobij. Številni avtorji to spremembo povezujejo s prvimi poskusi izdelave sestavljenih orodij iz različnih snovi. Tako naj bi bile drobne klinice, vstavljene v lesena in koščena ogrodja, uporabne kot večja rezila pri vsakdanjih opravilih, kot so na primer izdelava različnih predmetov, priprava hrane in lov. Nekaterim drobnim klinicam iz najzgodnejših aurignacijskih plasti v jami Fumane se robovi iztečejo v konico.³² Mnogo kasneje so podobne konice sestavni del puščičnih osti.³³ Aurignacijsko mikrolitizacijo nekateri strokovnjaki povezujejo s spremembo prehranjevalnih navad. S. L. Kuhn je pojav aurignacijske mikrolitizacije v Italiji povezal z mnogo večjo prisotnostjo kostnih ostankov perjadi v aurignacijskih plasteh kot v moustérienskih. Pomemben prehranjevalni člen v zgodnjem aurignacijskem so postale talne ptice, kot je na primer jerebica.³⁴ V nadaljevanju Kuhn omeni, da so kamenodobne skupnosti v holocenski otoplitvi uporabljale loke in puščice predvsem za lov izmuzljivih in težko ulovljivih živali, kot so zajci ali ribe.

Zanimivo je, da vsi strokovnjaki, ki se tako ali drugače ukvarjajo z aurignacijskim, omenjajo mikrolitizacijo, ne pa mikroosazacije v aurignacijskem, ali lepše napisano: izdelovanja majhnih koščanih izdelkov.³⁵ Iz Potočke zijalke v Sloveniji in iz jame Istállóskó na Madžarskem poznamo številne majhne koščane konice, ki so se lahko uporabljale le kot lokostrelske puščične osti (sl. 3).³⁶

Klinica Dufour iz Potočke zijalke potrjuje mojo domnevo, da je logika pomanjševanja uporabnih predmetov zajela ves predmetni svet aurignacijskih skupnosti. V Potočki zijalki imamo velike koščane konice in velika kamena orodja in kamene odbitke kot tudi majhne koščane konice in nekaj kamenih mikroorodij ali njihovih odlomkov. Vmesne velikosti koščanih konic so posledica popravljanja velikih konic potem, ko so se pri uporabi zlomile.³⁷ Med koščane predmete majhne velikosti iz Potočke zijalke smemo šteti tudi do sedaj najstarejšo znano šivanko na svetu.³⁸

Boštjan Odar
Regentova 2
SI-1000 Maribor
b_odar@yahoo.com

³⁰ Turk 1997; Gaudzinski 1999; Turk 2001.

³¹ Bar-Yosef 2006.

³² Kuhn 2002, 85, sl. 6.2.

³³ Fischer 1985.

³⁴ Kuhn 2002, 89.

³⁵ Elston, Kuhn 2002; Bar-Yosef, Zilhao 2006.

³⁶ Odar 2006.

³⁷ Turk 2002; Odar 2006.

³⁸ Odar 2006, sl. 8.

Copper finds from the Ljubljansko barje (Ljubljana Moor) - a contribution to the study of prehistoric metallurgy*

Neva TRAMPUŽ OREL and David J. HEATH

Izvleček

Z analizami ICP-AES smo določili sestavo kovine v skupini eneolitских bakrenih predmetov z Ljubljanskega barja. Predmeti izvirajo s prazgodovinskih kolišč pri Igu in iz struge reke Ljubljanice. Gradivo je okvirno datirano v 4. in 3. tisočletje pr. n. št. Rezultati analiz so pokazali, da so vsi predmeti iz bakra, vendar z različnim vzorcem nečistoč, ki se razlikuje glede na koncentracijska razmerja arzena, antimona, niklja, srebra in svinca. Pokazalo se je, da je za večino izdelkov značilen baker z dominantnim antimonom, le dva izdelka sta iz bakra z dominantnim arzenom. Vsi predmeti vsebujejo tudi svinec in srebro kot sledna elementa. Rezultati so pokazali smiselnost razvrstitve bakrenih predmetov v tipe bakra, ki so jih s pomočjo multivariante analize določili v novejših nemških raziskavah.

Ključne besede: Slovenija, Ljubljansko barje, eneolitik, kolišča, bakrene najdbe, sestava kovine, analize ICP-AES

Abstract

The metal composition of a group of eneolithic copper artefacts from the Ljubljansko barje (Ljubljana Moor) was determined by ICP-AES analysis. Half of the finds come from nineteenth century excavations of prehistoric pile dwellings at Ig and the remaining objects were found on the bed of the River Ljubljanica in the twentieth century. The material has been approximately dated to the fourth and third millennia BC. Analysis showed that all the objects are made of copper with various impurity patterns differing in terms of the concentration ratios of arsenic, antimony, nickel, silver and lead. The majority of the artefacts are of a copper type with dominant antimony, copper with dominant arsenic was found only in two artefacts. All artefacts also contain lead and silver as trace elements. The results showed that the classification of the metal composition into the copper types that have been identified in the recent German research by means of multivariate analysis was reasonable.

Keywords: Slovenia, Ljubljansko barje (Ljubljana Moor), Copper Age, pile dwellings, copper objects, metal composition, ICP-AES analyses

INTRODUCTION

The Ljubljansko barje, located in the southern part of the Ljubljana basin, once was Europe's most southerly high bog, with the Ljubljanica river flowing through its central part from Vrhnika towards Ljubljana. It became famous in Central European archaeology in the second half of the nineteenth century, when between 1875-1877 Dragotin Dežman excavated the first prehistoric pile dwellings north of the present village of Ig. A considerably larger number of settlements were found during later investigations, from the oldest dating to the first half of the 5th millennium BC

to the last at the beginning of the 2nd millennium BC (at the end of the Early Bronze Age), when, as the plain became gradually swamp, settlement moved to the dry margins.¹

Dežman already recognised the importance of the pile dwellings at Ig as well as the copper artefacts and associated metallurgical implements discovered there. He reported his research currently in the professional journals of the time, but unfortunately he never published the entire material and his excavation notes. An extensive selection of the material only became available to a wider professional audience after the middle of the twentieth century (Korošec, Korošec 1969),

* This study is dedicated to Biba Teržan, researcher, mentor, generous colleague and a true friend on the occasion of her important life-jubilee.

¹ Velušček 2004e.

Fig. 1: Clay implements for melting copper and casting artefacts from Dežman's pile dwellings at Igu on the Ljubljansko barje: (from left) crucibles, two part moulds for shaft-hole axes, moulds for flat axes, cylindrical and conical nozzles for blowing-pipes and air-bellows (photo: T. Lauko).

Sl. 1: Glineni pripomočki za taljenje bakra in ulivanje izdelkov z Dežmanovih kolišč pri Igu na Ljubljanskem barju: (z leve) talilne posode, dvodelni kalupi za uhate sekire, kalupi za ploščate sekire, valjasti in stožčasti nastavki za cevi in mehove za vpihavanje zraka (foto: T. Lauko).

since when the copper artefacts and metallurgical material have been the subject of frequent mention. The fact that the material was without stratigraphic data was overcome by new research. Careful comparative studies of the pottery from Dežman's and other pile dwellings (Parzinger 1983), investigation of new related pile dwellings and, above all, the use of scientific methods have enabled more precise dating of pile dwellings as well as raised new chronological questions (Velušček, Čufar 2003; Velušček 2004a). It is thus generally believed today that Dežman excavated pile dwellings from different periods, most belonging to the late Eneolithic, or the third millennium BC, within the framework of the Vučedol culture. This also applies to the metallurgical material as well as to the copper artefacts (Velušček 2004e). The surprising number of metallurgical devices, the excellent state of preservation and persuasive technological evidence of Dežman's metallurgical material which surpasses all similar finds discovered later, both on the Ljubljansko barje and elsewhere in Slovenia, still remains unique and worth new treatment (*fig. 1*).

This study deals with the metal composition of seven copper artefacts from Dežman's pile dwell-

ings by Igu and seven copper artefacts from the Ljubljana, which were found by chance during work on the riverbed or deliberately collected by amateur divers. We added the latter in order to increase the number of finds analysed, which is relatively small and therefore not the most suitable for statistical processing. The chemical composition of the majority of the copper artefacts from Igu, and some from the Ljubljana, was already investigated more than forty years ago within the framework of the Stuttgart project SAM.² The results of these first spectral analyses were performed by the OES method and are still relatively often referred to, although rarely commented.³ It was for this reason that we decided on re-analysis using a more recent method (ICP-AES), since we wished to supplement data on the content of trace elements (arsenic, antimony, nickel and silver, and we also added lead). On the basis of the new, more accurate impurity pattern we tried

² SAM (2/3, 1968): Studien zu den Anfängen der Metallurgie (2/3, 1968) = Junghans, Sangmeister, Schröder 1968, 10-13, 56-57).

³ Šinkovec 1995, 32 ff; Primas 1996, 102; Durman 1983, 51, 54; Velušček, Greif 1998, 41.

Table 1: Chemical composition of copper artefacts from the Ljubljansko barje (ICP-AES analyses). Analyses numbers (1–14) correspond to the object numbers in *plate 1*. Analyses numbers from the SAM project are cited (SAM 2/3, 1968, 10–13, 56–57) and adjusted (paralleled) to actual analyses numbers: SAM 1060 = 5, SAM 1064 = 6, SAM 2483 = 7, SAM 1053 = 8, SAM 1055 = 9, SAM 1050 = 10, SAM 1054 = 11, SAM 1045 = 12, SAM 1047 = 13, SAM 1069 = 14. With the exception of two private finds (an. 1 and 2) all objects are kept by the National Museum of Slovenia in Ljubljana.

Tab. 1: Kemijska sestava bakrenih izdelkov z Ljubljanskega barja (ICP-AES analize). Številke analiz (1–14) odgovarjajo številkam predmetov na *tabli 1*. Navedene so številke analiz iz prve objave (SAM 2/3, 1968, 10–13, 56–57) in usklajene s številkami sedanjih analiz: SAM 1060 = 5, SAM 1064 = 6, SAM 2483 = 7, SAM 1053 = 8, SAM 1055 = 9, SAM 1050 = 10, SAM 1054 = 11, SAM 1045 = 12, SAM 1047 = 13, SAM 1069 = 14. Vse predmete razen zasebnih najdb (št. 1 in 2) hrani Narodni muzej Slovenije v Ljubljani.

An. No. Št. an.	Inv. No. Inv. št.	Object Predmet	Site Najdišče	Elements % Elementi %										
				Cu	Sn	Pb	As	Ni	Sb	Co	Bi	Ag	Fe	Zn
1	ZN 141/1	axe/sekira	Ljubljana	95	0,007	0,010	2,390	0,019	0,060	0,0010	<0,003	0,021	0,0040	<0,01
2	ZN 140/1	axe/sekira	Ljubljana	100	<0,004	<0,009	0,440	0,009	<0,006	<0,0005	<0,003	0,033	0,0020	<0,01
3	V 195	axe/sekira	Ljubljana	99	<0,004	0,020	0,042	<0,002	0,329	<0,0005	<0,003	0,295	<0,0003	<0,01
4	B 5948	axe/sekira	Ljubljana	99	<0,004	0,045	0,019	0,008	0,156	<0,0005	<0,003	0,064	<0,0003	<0,01
5	P 6390	axe/sekira	Ljubljana	99	0,026	0,335	0,010	<0,002	0,010	<0,0005	0,019	0,350	<0,0003	<0,01
6	B 4776	axe/sekira	Ig	99	0,013	0,327	<0,008	0,014	0,172	<0,0005	<0,003	0,046	<0,0003	0,02
7	B 5947	axe/sekira	Ljubljana	98	<0,004	0,077	0,015	0,007	0,225	<0,0005	0,028	0,063	<0,0003	<0,01
8	B 4777	dagg./bod.	Ig	96	<0,004	0,025	0,011	0,011	0,015	<0,0005	<0,003	0,065	<0,0003	<0,01
9	B 4778	dagg./bod.	Ig	97	<0,004	0,333	0,007	0,005	0,013	<0,0005	<0,003	0,166	<0,0003	<0,01
10	B 4780	dagg./bod.	Ig	97	<0,004	0,049	0,009	0,028	0,008	<0,0005	<0,003	0,078	<0,0003	<0,01
11	B 4779	dagg./bod.	Ig	97	<0,004	0,075	<0,008	0,012	0,132	<0,0005	0,011	0,078	<0,0003	<0,01
12	B 4784	awl/šilo	Ig	98	<0,004	0,019	0,006	0,009	0,084	<0,0005	<0,003	0,056	<0,0003	<0,01
13	B 4786	awl/šilo	Ig	98	0,017	0,054	0,014	0,010	0,072	<0,0005	<0,003	0,063	<0,0003	<0,01
14	B 5921	awl/šilo	Ljubljana	99	0,021	0,124	<0,008	0,014	0,018	<0,0005	<0,003	0,203	<0,0003	<0,01

to place the copper from the Ljubljansko barje in the classification of copper types elaborated in recent years for Europe (Krause 2003).

New drawings of the analysed metal finds are published here, because the approach to drawing archaeological objects has been significantly improved from both design and content points of view since the first publication of this material.⁴ In order to provide a more authentic presentation of the quantity and preservation of the metallurgical devices, photographs of this material have been added.

EXPERIMENTAL METHOD

Fourteen samples were analysed by the method of inductively coupled plasma atomic emission spectroscopy (ICP-AES). The results of the analyses are shown in *table 1*. A Perkin Elmer simultaneous spectrometer, model OPTIMA 3100 RL, was used for the analyses. The elements analysed were copper (Cu), tin (Sn), lead (Pb), arsenic (As),

nickel (Ni), antimony (Sb), cobalt (Co), bismuth (Bi), silver (Ag), iron (Fe) and zinc (Zn). The full sampling methodology, experimental procedure, instrumental conditions, spectral lines and limits of detection for each element of interest are published elsewhere.⁵

Some of these artefacts were analysed within the framework of the SAM project. The analyses were repeated mainly because the higher sensitivity and accuracy of the modern ICP-AES method allows the identification of a significantly lower content of some trace elements that do not appear in the first publication. The corresponding analysis numbers of the SAM project without results have been added to our analyses in *table 1*. The concentration ratios of individual elements are shown graphically (*fig. 2*). Some of the artefacts could not be re-analysed because the available surface of the object is unsuitable for taking a sample.

⁴ I would like to thank my colleague Ida Murgelj (National Museum of Slovenia) for the new drawings.

⁵ Trampuž Orel, Heath, Hudnik 1996, Trampuž Orel et al. 2004, 205–206. All samples were analysed by Z. Torkar and supervised by Dr. A. Kocijan and T. Drglin MSc at the Institute for Metals and Technology, Ljubljana, Slovenia; we also thank D. Hren MSc for his assistance.

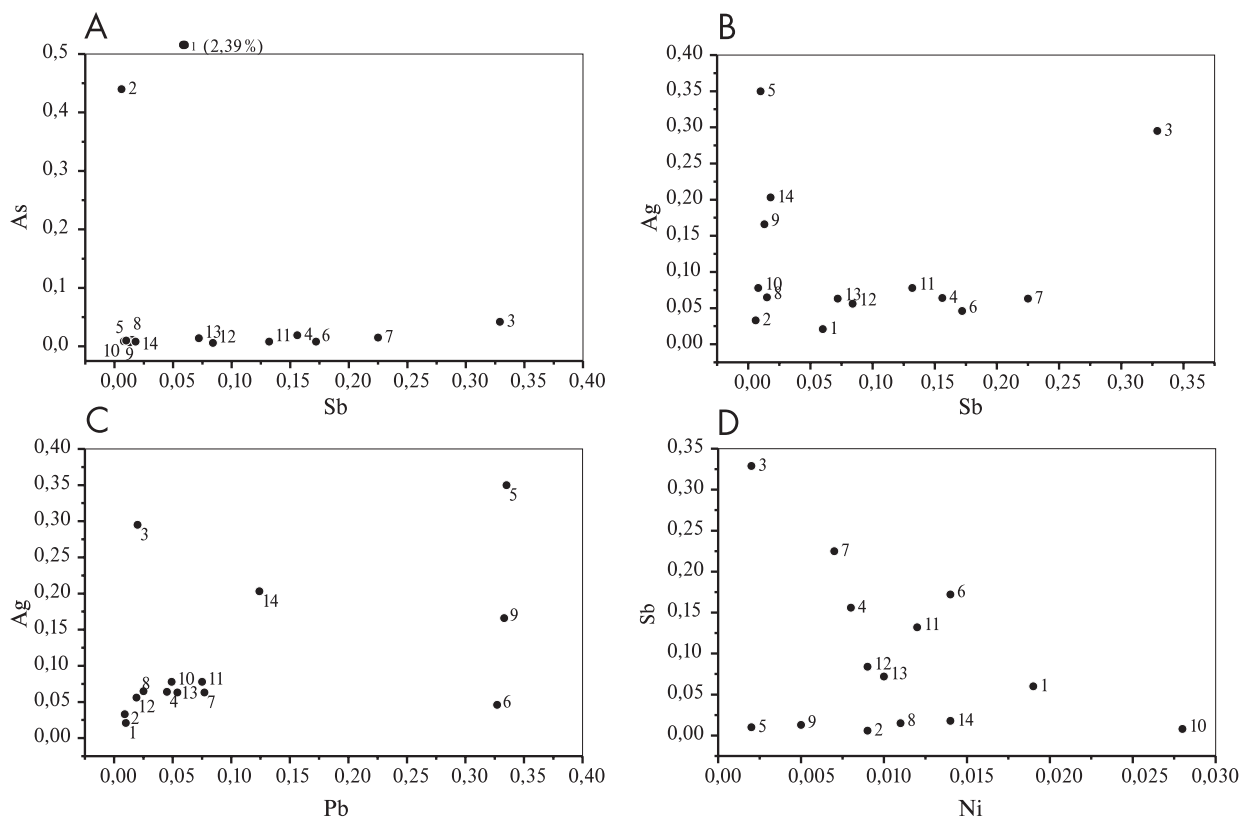

Fig. 2A-D: Metal composition of artefacts from the Ljubljansko barje shown in diagrams of element ratios As/Sb (A); Ag/Sb (B); Ag/Pb (C) and Sb/Ni (D).

Sl. 2A-D: Sestava kovine v izdelkih z Ljubljanskega barja, prikazana v diagramih elementnih razmerij As/Sb (A); Ag/Sb (B); Ag/Pb (C) in Sb/Ni (D).

ARCHAEOLOGICAL INTERPRETATION

The fourteen copper artefacts analysed consist of an axe, four daggers and two awls from Dežman's pile dwellings at Ig, and six axes and one awl from the Ljublanica river (*pl. 1*). The finds have already been published and, despite the lack of relevant stratigraphic data, adequately defined chronologically.⁶

Two small, slender axes (*pl. 1*: 1,2) are the most recent finds discovered during diving in the Ljublanica close to the Hočevarica eneolithic pile dwelling. Typologically, both axes are small flat axes of the Alheim type.⁷ They have been classified to the earlier horizon of copper finds and metallurgical implements in Slovenia, which places them in the fourth millennium BC. They probably belonged to the nearby pile dwelling, whose construction timber and seeds from the

cultural layer have been absolutely dated to the 36th century BC on the basis of radiocarbon and dendrochronological analyses (Velušček 2004a; Velušček 2004b).

The remaining five axes are larger and thicker, but similarly belong to flat axes with enlarged blade (*pl. 1*: 3-7). Three of them fit well into the Alheim type in terms of the typical shape. It is interesting that two of the axes from the Ljublanica (*pl. 1*: 4-5) are identical to the axe from Dežman's pile dwellings at Ig (*pl. 1*: 6), from where clay moulds for casting Alheim axes are also known, as has already been noted several times.⁸ The axes belong to the late Eneolithic, the 3rd millennium BC, or the later horizon associated with the Vučedol culture (Velušček, Greif 1998). The larger and narrower axe from the Ljublanica (*pl. 1*: 3) differs from them in terms of shape, but similar specimens have been found among Alheim type axes in Austria.⁹ Axes of this type are common in Central Europe,

⁶ Velušček 2004c, 55, fig. 3.1.35 and 3.1.36; Korošec, Korošec 1969, pl. 105: 1,2,6,7-9,11,13; Šinkovec 1995, 33-35, 118, pl. 2: 6-9, pl. 35: 237 and Šinkovec 1996, 146.

⁷ There are similar examples, e.g., from the Unterach pile dwelling settlement, Mayer 1977, pl. 115: 1-3.

⁸ Korošec, Korošec 1969, pl. 103: 4-6; pl. 104: 4,9; Mayer 1977, 58; Šinkovec 1996, 130-131.

⁹ There are similar examples, e.g., from the Attersee lake and pile dwelling, Mayer 1977, pl. 11: 142.143.

and a fairly wide time span is cited for them, the 4th and 3rd millennium BC. They mostly originate from lakeside settlements of the Mondsee group in Austria. They belong to the wider circle of flat, not very thick axes of trapezoid shape, which also appear in western and northern Europe as far as Spain and Denmark, and in the east extend to the Ukraine or northern Pontic region.¹⁰ The Griča type axe from the Ljubljana (*pl. I: 7*) is commonest in the late Eneolithic in Bosnia.¹¹

Of the six daggers from the pile dwellings at Ig, four are presented here. Three of them are tanged daggers (*pl. I: 8–10*) of type B according to Primas (1996). She reports of more numerous specimens not only on the Ljubljansko barje and in Greece, but mainly further to the east, in the region between the Dnieper and the Carpathians.¹² Similar daggers, related in terms of shape, are also known from western Europe, mainly from the Atlantic coast of France and the Iberian peninsula, where specimens from Almeria on the Mediterranean coast are very similar to the artefacts from Ig. There are occasional specimens of a distant variant of such daggers in southern England, but there are similar specimens from northern Italy (Remedello type) and Hungary.¹³ The fourth dagger (*pl. I: 11*) is of leaf shape, without a tang and with a central rib, similar to a dagger of the Šebastovce type from Slovakia. Daggers of this type are located in the region of the Lažňany group in eastern Slovakia, and their distribution increases towards the east.¹⁴

Only three of the awls have been treated: two with a rhomboid enlargement below the top from the pile dwellings at Ig (*pl. I: 12,13*) and one from the Ljubljana with a chisel-shaped tip (*pl. I: 14*). Similar awls have been found in the west of Slovenia in the Trentino (Italy) and in the Iberian peninsula, but also in the east in Trakia.¹⁵

RESULTS AND DISCUSSION

Knowledge of the beginnings of metallurgy in Europe for the moment relies mainly on systematic chemical analysis of a large number of copper artefacts from the earliest period; from the Neolithic to the Middle Bronze Age inclusive. Mainly because of extensive German projects from the second half

of the 20th century, which include material from a wide area of Central Europe, between northern Italy, the Carpathians and the Baltic, the data base was increased to approximately 27,000 analyses.¹⁶ The classification of so much data using multivariate analysis was carried out by Pernicka (1995), who proceeded from approaches that other researchers had used before him (Junghans et al. 1968; Rychner 1995). In determining copper groups, he took into account the impurities arsenic, antimony, silver, nickel and bismuth, which he arranged in order of decreasing absolute concentrations in particular compositional combinations. Using multivariate processing of the results, he chose 21 metallic groups (clusters), which in terms of the concentration ratios of impurities reflect five types of metallic copper (but not ore). Krause (2003) linked the results with an archaeological interpretation of the material, which showed that the copper types are chronologically significant and concentrated in specific geographic regions. He thus showed that three types of copper, antimony (type IV), arsenic (type V) and pure copper (type III) are only characteristic of the Neolithic or at least predominate in this period, while copper of the Fahlerz type (types I and II) is more characteristic of the Early Bronze Age and later periods.

In order to provide an easier overview, the metal composition of the artefacts, except in the analyses (*tab. 1*), is also presented in the form of concentration ratios As/Sb, Ag/Sb, Ag/Pb and Sb/Ni (*fig. 2*). It is clear from these that, except for samples 1 and 2, which differ in terms of a high level of arsenic (As 0.4 and 2.4 %), the majority of the samples show a relatively small quantity of arsenic (As < 0.05 %) and independence from the increasing content of antimony. There is a higher antimony content (Sb 0.13–0.33 %) in five samples (3, 4, 6, 7, 11). A considerable number of the samples (3, 5, 9, 14) have a relatively high silver content (Ag 0.20–0.35 %), which is comparable in samples 5, 9 and 14 with the lead content (Pb 0.12–0.33 %). This does not apply to sample 6 (Pb 0.33 %) which, despite higher lead, has a low silver content (Ag 0.05 %). Nickel is present in very low concentrations in the majority of samples (up to 0.01 %) or only as a trace. It is only higher in sample 10 (Ni 0.028 %).

As is clear from the analyses, the copper from the Ljubljansko barje contains a low impurity concentration, often only present on the trace level, which in any case differs from sample to sample. It

¹⁰ Mayer 1977, 53 ff.

¹¹ Žeravica 1993, 59 ff.

¹² Primas 1996, 97 ff, fig. 7.7: 1,2,6–7,10–12.

¹³ Gerloff 1975, 5, 38.

¹⁴ Vladár 1974, 3 ff, pl. 1: 2.

¹⁵ Perini 1972, 17, fig. 10: 140–141; Primas 1976, 88.

¹⁶ For the project see Krause 2003, 16 ff.

Table 2: Impurity compositional pattern of arsenic, antimony, nickel and silver in copper artefacts from the Ljubljansko barje (according to Krause 2003, 90, Fig. 40).

Tab. 2: Vzorci sestave nečistoč arzena, antimona, niklja in srebra v bakrenih izdelkih z Ljubljanskega barja (prirejeno po Krauseju 2003, 90, sl. 40).

An. No. Št. an.	Inv. No. Inv. št.	Object Predmet	Site Najdišče	Impurity pattern comp. Vzorci sestave nečistoč
1	ZN 141/1	axe/sekira	Ljubljana	As>Sb>Ag>Ni
2	ZN 140/1	axe/sekira	Ljubljana	As>Ag>(Ni/Sb)
3	V 195	axe/sekira	Ljubljana	Sb>Ag>As>(Ni)
4	B 5948	axe/sekira	Ljubljana	Sb>Ag>As>(Ni)
5	P 6390	axe/sekira	Ljubljana	Ag>As/Sb>(Ni)
6	B 4776	axe/sekira	Ig	Sb>Ag>Ni>(As)
7	B 5947	axe/sekira	Ljubljana	Sb>Ag>As>(Ni)
8	B 4777	dagger/bodalo	Ig	Ag>Sb>As/Ni
9	B 4778	dagger/bodalo	Ig	Ag>Sb>(As>Ni)
10	B 4780	dagger/bodalo	Ig	Ag>Ni>(As/Sb)
11	B 4779	dagger/bodalo	Ig	Sb>Ag>Ni>(As)
12	B 4784	awl/šilo	Ig	Ag>Sb>(Ni/As)
13	B 4786	awl/šilo	Ig	Sb>Ag>As>Ni
14	B 5921	awl/šilo	Ljubljana	Ag>Sb>Ni>(As)

therefore seemed reasonable to identify the impurities and to classify the samples into suitable metallic groups and copper types in Europe. Compositional schemes of impurities were first made in terms of the concentration ratios of arsenic, antimony, nickel and silver, arranged by decreasing order (tab. 2). The absolute content of these elements in each of the 14 artefacts was then compared with average values of the same elements in each of 21 European groups,¹⁷ weighted to maximum correspondence. We succeeded in classifying the samples into six European groups, respectively three copper types (fig. 3). Samples 1 and 2 were placed in groups Cl. 34-3 and 20, which correspond to arsenic copper (type V). Samples 3, 4, 6-8 and 11-14 were placed in group Cl.34-7 and 11, corresponding to antimony copper (type IV). Samples 5 and 9 do not correspond to any of the 21 groups in terms of elemental compositions, being distinguished by a fairly significant silver content, together with a substantial content of lead. They were therefore provisionally (they have a very low concentration of As and Sb) classified as pure copper (type III), to which sample 10 also belongs. It is also clear from comparison of individual elements that the arsenic in these artefacts is for the most part higher than the average European level, antimony is close to the average, and silver and nickel are lower. These artefacts are also characterised by a relatively high presence of lead, which perhaps indicates a regional particularity of the copper.

If the frequency of appearance of individual types of copper is compared, it is clear that arsenic copper (V) only appears in the two oldest axes from the Ljubljana by Hočevarica (tab. 2: 1,2; pl. 1: 1,2).¹⁸ This type of copper with a high arsenic content is most widespread on the Iberian peninsula, but appears in smaller concentrations over a wide area of Europe, including the Carpathian basin.¹⁹

The level of arsenic in the two axes (2.39 % and 0.44 %) raises the question of a possible alloy. Scientists today are sceptical about the deliberate use of copper with arsenic, or copper naturally polluted with arsenic in relation to artefacts from the Eneolithic with small quantities of arsenic (up to 4 %), because the mechanical advantages and different colour of such copper are insufficiently noticeable (Northover 1989, Rovira 2006). A small number of metallographic studies of copper axes also show that metallurgists at that time gave precedence to the mechanical working of artefacts, mainly forging, and not to the choice of copper, because it seems that the effect of arsenic in making the copper harder was not easily recognised (Kienlin et al. 2006).

Among the other artefacts from the pile dwellings at Ig and from the Ljubljana, antimony copper (IV) predominates, which is possible to recognise in the majority of the artefacts (in four axes, tab. 2: 3,4,6,7, in two daggers and three

¹⁷ Krause 2003, 91 ff, fig. 41.

¹⁸ The axes were also analysed by the XRF method, see Milić 2004, 73, tab. 3.5.1.

¹⁹ Krause 2003, 129.

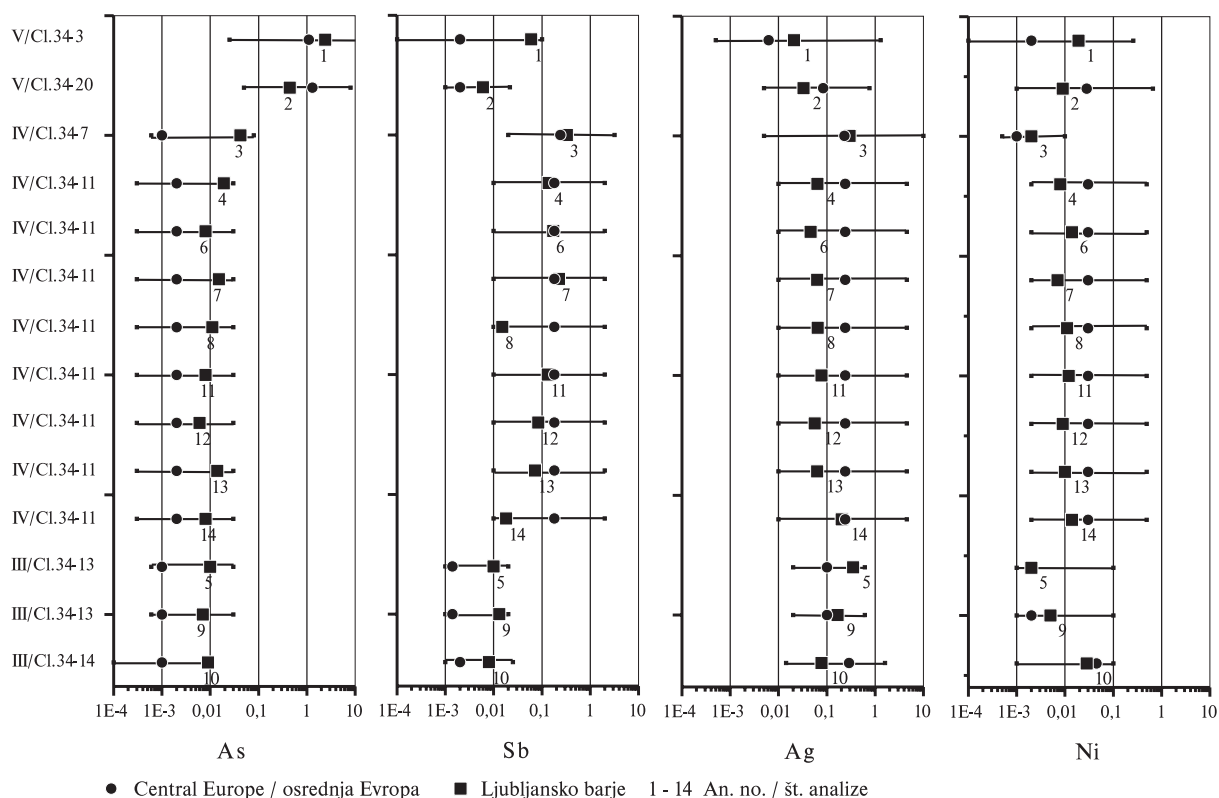

Fig. 3: Absolute values of arsenic, antimony, silver and nickel in 14 copper artefacts from the Ljubljansko barje compared with average values in artefacts from Central Europe and classification of Ljubljana artefacts to various copper types (according to Krause 2003, 91, Fig. 41).

Sl. 3: Primerjava absolutnih vsebnosti elementov arzena, antimona, srebra in niklja v 14 bakrenih izdelkih z Ljubljanskega barja s povprečnimi vsebnostmi v izdelkih iz osrednje Evrope ter razporeditev ljubljanskih izdelkov v različne tipe bakra (prirejeno po Krauseju 2003, 91, sl. 41).

awls, *tab. 2*: 8, 11–14). The single axe of the Griča type (*tab. 2*: 7) thus also belongs to this type of copper irrespective of the different, regionally limited distribution of other axes of Altheim type. The use of antimony copper with a higher content of antimony and silver, namely, is common in Central and Southeast Europe, especially between the Eastern Alps and the western edge of the Carpathians and is more typical of products from the Eneolithic than from the Early Bronze Age. Pure copper (III) can perhaps be ascribed to one of the axes from the Ljubljana (*tab. 2*: 5) and two daggers from Ig (*tab. 2*: 9, 10). This copper most often appears in artefacts from the Carpathian basin, from where it spreads towards the western Alpine area.²⁰ There are no indications of the Fahlerz type copper with high arsenic and antimony concentrations (type II) among the artefacts in question. R. Krause, on the other hand, did find it. It is possible to recognize Ig on his distribution maps with artefacts made of

the Fahlerz type of copper (Krause 2004, 156, fig. 123 and 120–122) while this site is missing on the map with artefacts from the antimony type of copper (*id.*, 149, fig. 113). The reason for such a decision is not clearly evidenced. In our opinion, Fahlerz copper cannot be seen in the first Stuttgart analyses from the SAM project (see the analysis numbers in *tab. 1*) if he relied upon them. However, our view seems also in accordance with the chronological position of the finds which were identified as Late Eneolithic, while Fahlerz copper is more characteristic of the Early Bronze Age.

Despite the fact that we succeeded in classifying the artefacts from the Ljubljansko barje into some copper groups typical of the wider European area, the question still remains open of the possible use of local ore, to which researchers of eneolithic metallurgy on the Ljubljansko barje incline.²¹ Our research encountered specific differences in the

²⁰ Krause 2003, 122 ff., fig. 83, fig. 86.

²¹ Durman 1983; Velušček, Greif 1998, 46; Velušček 2004b, 298, 302.

metal composition in comparison with European metal groups, such as higher lead and/or antimony and silver in individual artefacts and a slightly higher concentration of arsenic in all the artefacts analysed. The question of the exploitation of local ore is thus relevant, although it goes beyond the scope of this study. It is therefore necessary to wait for the results of lead isotope analyses of local ore and copper in artefacts which, in combination with the trace element content, enable better differentiation among various ore sources (Pernicka 1999). Our research was restricted to determining the relationships among concentrations of trace elements in artefacts, and analyses of local ore are currently still in progress.²² It is thus not possible to say any more about the origin of the copper from the Ljubljansko barje. We are also aware that future comparative analysis of copper artefacts and the composition of local ore may not give positive results for the Copper age, since possible later mining activities may have removed all remains of the then ore layers. The oldest metallurgical remains from the Ljubljansko barje from the fourth millennium are unfortunately still too modest to prove the exploitation of local ore, even though they are analytically extremely well processed.²³ In contrast, metallurgical instruments from the 3rd millennium convincingly demonstrate the flowering of copper metallurgy on the Ljubljansko barje, above all metal melting and perhaps even ore smelting. However, there is still a crucial lack of copper slag, which would directly prove that copper was obtained on the Ljubljansko barje.

CONCLUSION

The main reason for the incompleteness and deficiency of our conclusions is the relatively modest number of middle and late eneolithic artefacts in Slovenia that have been so far analysed. Statistically reliable data are not currently available on the frequency and average content of trace elements in copper from Slovenia. Therefore firm conclusions about differences from copper in other parts of Europe cannot be made, nor about local particularities of copper in the artefacts studied.

The arsenic type of copper thus only appears in the two oldest axes from the Ljubljanica from the middle of the 4th millennium BC. In addition

to a difference in the type of copper there is also a chronological difference. The type of copper which is most often found in analysed artefacts from the Ljubljansko barje is antimony copper. It appears in the majority of artefacts connected with the period of the Vučedol culture in the 3rd millennium BC. This copper type is most widespread in the area between the western edge of the Carpathians and the Eastern Alps, which corresponds to strong archaeological links that settlements on the Ljubljansko barje show with settlements in the lower Danube region. One of the metallurgically important links is the two-part mould for a shaft-hole axe (*fig. 1*). Its appearance in the Balkans and the Carpathian basin in the second half of the 3rd millennium is linked with a new dissemination of copper metallurgy and a new technique of casting from Anatolia to the central part of Europe.²⁴ The two-part moulds and numerous implements for melting copper convincingly demonstrate the appearance of the new metallurgical technique also in the Ljubljansko barje (*fig. 1*). They identify the pile dwellings in Ig as an important metallurgical location and very likely a starting point for ore prospectors, incomers from the middle Danube basin in search of copper ore in the eastern Alps and in the pre-Alpine regions in the 3rd millennium BC.

Acknowledgements

The authors would like to thank the Slovenian Research Agency for financial support to the research program P 6-0283. For computer processing of the results we are grateful to Ivan Jerman, a researcher at the Institute of Chemistry in Ljubljana.

Translation: Martin Creegen

²² R. Urankar is researching ore within the context of his doctoral thesis at the University of Ljubljana, Slovenia.

²³ Šmit, Nečemer 1998 and 2004.

²⁴ Parzinger 1993, 350.

- DURMAN, A. 1983, Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa. – *Opuscula Archaeologica* 8, 1–87.
- GERLOFF, S. 1975, *The Early Bronze Age Daggers in Great Britain*. – *Prähistorische Bronzefunde* 6/2.
- JUNGANS, S., E. SANGMEISTER and M. SCHRÖDER 1968, *Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas*. – *Studien zu den Anfängen der Metallurgie* 2/3.
- KIENLIN, T. L., E. BISCHOFF and H. OPIELKA 2006, Copper and bronze during the Eneolithic and Early Bronze Age: a metallographic examination of axes from the Northalpine region. – *Archaeometry* 48/3, 453–468.
- KOROŠEC, P. and J. Korošec 1969, *Najdbe s količarskih nasebin pri Igu na Ljubljanskem barju / Fundgut der Pfahlbausiedlungen bei Ig am Laibacher Moor*. – *Arheološki katalogi Slovenije* 3.
- KRAUSE, R. 2003, *Studien zur kupfer- und frühbronzezeitlichen Metallurgie zwischen Karpatenbecken und Ostsee*. – *Vorgeschichtliche Forschungen* 24.
- MAYER, E. F. 1977, *Die Äxte und Beile in Österreich*. – *Prähistorische Bronzefunde* 9/9.
- MILIĆ, Z. 2004, *Analiza sestave dveh sekir iz Ljublanice pri Hočevarici / Analysis of the composition of two axes from the Ljubljana near Hočevarica*. – In: A. Velušček (ed.) 2004d, 72–74.
- NORTHOVER, J. P. 1989, Properties and Use of Arsenic-Copper Alloys. – In: A. Hauptmann, E. Pernicka, G. A. Wagner (eds.), *Archäometallurgie der Alten Welt / Old World Archaeometallurgy*. – *Der Anschnitt, Beiheft* 7, 111–118.
- PARZINGER, H. 1984, Die Stellung der Uferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer. – *Arheološki vestnik* 35, 13–75.
- PARZINGER, H. 1993, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und mittleren Taurus*. – *Römisch-Germanische Forschungen* 52.
- PERINI, R. 1972, Il deposito secondario n. 3 dei Montesei di Serse. – *Preistoria Alpina* 8, 7ss.
- PERNICKA, E. 1995, Gewinnung und Verbreitung der Metalle in prähistorischer Zeit. – *Jahrbuch der Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz* 37 (1990), 21–129.
- PERNICKA, E. 1999, Trace Element Fingerprinting of Ancient Copper: A Guide to Technology or Provenance? – In: S. M. Young, A. M. Pollard, P. Budd, R. A. Ixer (eds.), *Metals in Antiquity*. – *BAR. International Series* 792, 163–171.
- PRIMAS, M. 1996, *Velika Gruda 1*. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 32.
- ROVIRA, S. 2006, Archaeometallurgy in Sardinia: from the point of view of the Iberian Peninsula. – *Instrumentum* 24, 37–39.
- RYCHNER, V. 1995, *Arsenic, nickel et antimoine. Une approche de la métallurgie du Bronze moyen et final en Suisse par l'analyse spectrométrique* 1–2. – *Cahiers d'archéologie romande* 63.
- ŠINKOVEC, I. 1995, Katalog posameznih kovinskih najdb bakrene in bronaste dobe/ Catalogue of Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages. – In: B. Teržan, Teržan (ed.) 1995, 29–127.
- ŠINKOVEC, I. 1996, Posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe/ Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages. – In: B. Teržan (ed.) 1996, 125–163.
- ŠMIT, Ž. 2004, Preiskava eneolitskih metalurških sledov s Hočevarice z metodo PIXE / Investigation of copper metallurgy at Hočevarica using the PIXE method. – In: A. Velušček (ed.) 2004d, 69–71.
- ŠMIT, Ž. and M. NEČEMER 1998, Sledovi metalurške dejavnosti na keramičnih fragmentih / Traces of metallurgic activity on clay fragments. – *Arheološki vestnik* 49, 55–61.
- TERŽAN, B. (ed.) 1995, *Depojske in posamezne najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 1 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 1*. Katalogi in monografije 29.
- TERŽAN, B. (ed.) 1996, *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 2 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 2*. Katalogi in monografije 30.
- TRAMPUŽ OREL, N., D. J. HEATH and V. HUDNIK 1996, Spektrometrične raziskave depojskih najdb pozne bronaste dobe / Spectrometric Research of the Late Bronze Age Hoard Finds. – In: B. Teržan (ed.) 1996, 165–242.
- TRAMPUŽ OREL, N., T. DRGLIN, R. URANKAR and B. OREL 2004, Inductively coupled plasma – atomic emission spectroscopy analyses of the Peggau hoard. – In: A. Weihs, *Der Urnenfelderzeitliche Depotfund von Peggau (Steiermark)*, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 114, 203–227.
- VELUŠČEK, A. 2004a, Interpretacija rezultatov absolutnega datiranja Hočevarice in absolutno datiranje horizonta keramike z brazdastim vrezom (HKBV) v Sloveniji / Interpretation of the results of absolute dating at Hočevarica and of the horizon of pottery with furrowed incisions (HKBV) in Slovenia. – In: A. Velušček (ed.) 2004d, 290–295.
- VELUŠČEK, A. 2004b, Hočevarica in začetki uporabe bakra v Sloveniji / Hočevarica and the onset of copper use in Slovenia. – In: A. Velušček (ed.) 2004d, 297–304.
- VELUŠČEK, A. 2004c, Terenske raziskave, stratigrafija in najdbe / Field research, stratigraphy and the material finds. – In: A. Velušček (ed.) 2004d, 33–55.
- VELUŠČEK, A. (ed.) 2004d, *Hočevarica – eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju / Hočevarica – an eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje*. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 8, 2004.
- VELUŠČEK, A. 2004e, Past and present lake-dwelling studies in Slovenia. – In: F. Menotti (ed.), *Living on the lake in prehistoric Europe*, 69–82, New York.
- VELUŠČEK, A. and K. ČUFAR 2003, Založnica pri Kamniku pod Krimom na Ljubljanskem barju – nasebina kulture Somogyvár-Vinkovci / Založnica near Kamnik pod Krimom on the Ljubljansko barje (Ljubljana Moor) – a settlement of the Somogyvár-Vinkovci Culture. – *Arheološki vestnik* 54, 123–158.
- VELUŠČEK, A. and T. GREIF 1998, Taličnik in livarski kalup z Maharskega prekopa / Crucible and casting mould from Maharski prekop on the Ljubljana moor. – *Arheološki vestnik* 49, 31–53.
- VLADÁR, J. 1974, *Die Dolche in der Slowakei*. – *Prähistorische Bronzefunde* 6/3.
- ŽERAVICA, Z. 1993, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*. – *Prähistorische Bronzefunde* 9/18.

Bakrene najdbe z Ljubljanskega barja – prispevek k študijam prazgodovinske metalurgije

UVOD

Ljubljansko barje z reko Ljubljanico, ki teče po njegovem osrednjem delu od Vrhnike proti Ljubljani, leži v južnem delu Ljubljanske kotline. V srednjeevropski arheologiji je zaslovelo v drugi polovici 19. stoletja, ko je Dragotin Dežman med leti 1875–1877 izkopal severno od današnjega naselja Igu prva prazgodovinska kolišča. V poznejših raziskavah je bilo ugotovljeno še precej večje število naselbin, od najstarejših iz prve polovice 5. tisočletja pr. n. št. pa do zadnjih konec zgodnje bronaste dobe (začetek 2. tisočletja pr. n. št.), ko se je poselitev zaradi naraščajoče zamočvirjenosti ravnine prestavila na suho obrobje.¹

Pomen kolišč na Igu in tam odkritih bakrenih izdelkov ter spremljajočih metalurških pripomočkov je pravilno ocenil že Dežman, ki je o svojih raziskavah tekoče poročal v tedanjih strokovnih glasilih, celotnega gradiva z zapisi izkopavanj pa žal ni nikoli objavil. Obsežen izbor gradiva je postal dostopen širšim strokovnim krogom šele po sredi 20. stoletja (Korošec, Korošec 1969), od tedaj so tudi bakreni izdelki in metalurško gradivo deležni pogostih omemb. Moteče dejstvo, da je gradivo ostalo brez stratigrafskih podatkov, so presegle novejšje raziskave. Natančne primerjalne študije keramike z Dežmanovih in drugih kolišč (Parzinger 1983), raziskave novih sorodnih kolišč in predvsem uporaba naravoslovnih metod odpirajo možnosti za natančnejše datacije nastanka kolišč, a tudi nova kronološka vprašanja (Velušček, Čufar 2003; Velušček 2004a). Tako danes velja mnenje, da je Dežman odkopal več časovno različnih kolišč, od katerih večina sodi v pozni eneolitik v okvir 3. tisočletja pr. n. št. in v kontekst vučedolske kulture, tako tudi metalurški del gradiva z bakrenimi izdelki vred (Velušček 2004e). V primerjavi z vsemi podobnimi pozneje odkritimi najdbami iz starejših in mlajših kovinskih obdobj, tako na Ljubljanskem barju kot tudi drugod po Sloveniji, ostaja Dežmanovo metalurško gradivo zaradi prepričljive tehnološke izpovednosti, presenetljive količine pripomočkov in odlične ohranjenosti še vedno edinstveno in vredno novih obdelav (*sl. 1*).

Pričujoča študija tako obravnava sestavo kovine v sedmih bakrenih predmetih z Dežmanovih kolišč pri Igu in v sedmih bakrenih predmetih iz Ljubljanske, ki so bili naključno najdeni ob delih v rečni strugi ali pa namerno nabrani z amaterskim potapljanjem. Zadnje smo dodali, da bi povečali število obravnavanih najdb, ki je razmeroma majhno in zato ne najbolj primerno za statistično obdelavo. Kemijska sestava večine bakrenih izdelkov Iga in nekaterih iz Ljubljanske je bila sicer preiskana že pred več kot štirimi desetletji v okviru stuttgartskega projekta SAM,² rezultati teh prvih spektralnih analiz, opravljenih z metodo OES, pa so še vedno razmeroma pogosto citirani, vendar redko komentirani.³ Prav zato smo se odločili za ponovitev analiz z uporabo novejše metode (ICP-AES). Želeli smo namreč izpopolniti podatke o vsebnostih slednih elementov (arzena, antimona, niklja in srebra, dodali smo tudi svinec) in na podlagi novega, natančnejšega vzorca nečistoč umestiti baker z Ljubljanskega barja v novejšje razvrstitve tipov bakra, izdelane v preteklih letih za Evropo (Krause 2003).

Odločili smo se tudi za objavo novih risb analiziranega kovinskega gradiva, ker je pristop k risanju kovinskih predmetov v primerjavi s prvo objavo tega gradiva danes bistveno izpopolnjen tako z oblikovnega kot tudi vsebinskega stališča.⁴ Zaradi pristnejše predstave o množini in ohranjenosti metalurških pripomočkov smo dodali tudi fotografijo tega gradiva.

EKSPERIMENTALNA METODA

Z metodo induktivno sklopljene plazme atomske emisijske spektroskopije (ICP-AES) smo analizirali 14 vzorcev gradiva, rezultati analiz so predstavljeni v *tabeli 1*. Za analize je bil uporabljen simultani spektrometer firme Perkin Elmer, model OPTIMA 3100 RL. Analizirani elementi so bili baker (Cu), kositer (Sn), svinec (Pb), arzen (As), nikelj (Ni), antimon (Sb), kobalt (Co), bizmut (Bi), srebro (Ag), železo (Fe) in cink (Zn). Postopki odvzema in priprave vzorcev, analitski postopki ter meje detekcije, natančnost metode in standardni referenčni materiali so bili že večkrat objavljeni in jih na tem mestu ne navajamo ponovno.⁵

Nekateri od teh predmetov so bili analizirani, kot je bilo že omenjeno, v okviru projekta SAM, vendar smo analize ponovili predvsem zato, ker nam izboljšana občutljivost in natančnost sodobne metode ICP-AES dovoljuje določanje bistveno nižjih vsebnosti nekaterih slednih elementov, ki jih ni v prvi objavi. Našim analizam v *tabeli 1* smo dodali ustrezne številke analiz SAM brez rezultatov. Medsebojna razmerja koncentracij posameznih elementov smo prikazali grafično (*sl. 2*). Nekaterih predmetov nismo mogli ponovno analizirati, ker je razpoložljiva površina predmeta neprimerna za odvzem vzorca.

ARHEOLOŠKA OPREDELITEV

Obravnavanih štirinajst bakrenih predmetov izvira z Dežmanovih kolišč na Igu – to so sekira, štiri bodala ter dve šili, in iz Ljubljanske – šest sekir ter eno šilo (*t. 1*). Vse gradivo je bilo že objavljeno in kljub pomanjkanju ustreznih stratigrafskih podatkov kronološko ustrezno opredeljeno.⁶

Majhni in drobni sekirici (*t. 1: 1,2*) sta novejši najdbi, najdeni ob potapljanju v Ljubljani v bližini eneolitskega kolišča Hočevarica. Tipološko obe sekirici sodita med majhne ploščate sekire tipa Altheim.⁷ Opredeljeni sta bili v starejši horizont bakrenih najdb in metalurških pripomočkov v Sloveniji, ki ga Velušček postavlja v 4. tisočletje pr. n. št. Verjetno je na zgodnjo opredelitev sekiric vplivala njihova verjetna pripadnost bližnjemu kolišču, katerega stavbni les in semenje iz kulturne plasti je bilo absolutno datirano na podlagi radiokarbonskih in dendrokronoloških analiz v 36. stoletje pr. n. št. (Velušček 2004a; Velušček 2004b).

⁴ Za nove risbe gre zahvala požrtvovalni sodelavki Idi Murgelj (Narodni muzej Slovenije).

⁵ Trampuž Orel, Heath, Hudnik 1996, Trampuž Orel et al. 2004, 205–206. Vse vzorce je analizirala Z. Torkar pod nadzorom dr. A. Kocijan in mag. T. Drglin na Inštitutu za kovinske materiale in tehnologije, Ljubljana, Slovenija; za pomoč se zahvaljujemo tudi mag. D. Hrenu.

⁶ Velušček 2004c, 55, sl. 3.1.35 in 3.1.36; Korošec, Korošec 1969, t. 105: 1,2,6,7–9,11,13; Šinkovec 1995, 33–35, 118, t. 2: 6–9, t. 35: 237 in Šinkovec 1996, 146.

⁷ Podobni primerki so znani npr. iz koliščarske naselbine Unterach (Mayer 1977, t. 115: 1–3).

* Članek je posvečen Bibi Teržan, raziskovalki, mentorici, nesebični kolegici in iskreni prijateljici, ob njenem preteklem pomembnem življenjskem jubileju.

¹ Velušček 2004e.

² SAM (2/3, 1968): Studien zu den Anfängen der Metallurgie (2/3, 1968) = Junghans, Sangmeister, Schröder (1968), 10–13, 56–57).

³ Šinkovec 1995, 32 ss; Primas 1996, 102; Durman 1983, 51, 54; Velušček, Greif 1998, 41.

Ostalih pet sekir je večjih in debelejših, vendar prav tako sodijo med ploščate sekire s spodaj razširjenim rezilom (*t. I: 3-7*). Tri od njih se po značilni obliki dobro uvrščajo v tip Altheim. Zanimivo je, da sta dve iz Ljubljanice (*t. I: 4,5*) identični sekiri z Dežmanovega kolišča na Igu (*t. I: 6*), od koder so znani tudi glineni kalupi za izdelavo sekir tipa Altheim, na kar je bilo že večkrat opozorjeno.⁸ Sekire sodijo v pozni eneolitik, v 3. tisočletje pr. n. št. oziroma v mlajši horizont bakrenih najdb, ki se povezuje z vučedolsko kulturo (Velušček, Greif 1998). Po obliki od njih odstopa pa ena iz ožja sekira iz Ljubljanice (*t. I: 3*), vendar podobne primerke prav tako najdemo med sekirami tipa Altheim v Avstriji.⁹ Sekire tega tipa so sicer pogoste v srednji Evropi, zanje se navaja precej širok časovni razpon pojavljanja, 4. in 3. tisočletje pr. n. št. Največ jih je iz obrežnih jezerskih naselbin skupine Mondsee v Avstriji. Sodiijo v večji krog ploščatih, ne preveč debelih sekir trapezne oblike, ki se pojavljajo tudi v zahodni in severni Evropi do Španije in Danske, na vzhodu pa segajo do Ukrajine oziroma severnopontskega območja.¹⁰ Sekira iz Ljubljanice tipa Griča (*t. I: 7*) je najbolj pogosta v poznem eneolitiku v Bosni.¹¹

Od šestih bodal s kolišč na Igu na tem mestu predstavljamo štiri. Tri od teh s trnastim nastavkom (*t. I: 8-10*) so po Primasovi (1996) bodala tipa B, med katerimi vidi številnejše primerke razen na Ljubljanskem barju in v Grčiji predvsem bolj na vzhodu, na področju med Dnjeprom in Karpati.¹² Podobna bodala, ki so po obliki sorodna, so znana tudi iz zahodne Evrope, predvsem z Iberskega polotoka, kjer so primerki iz Almerie na sredozemski obali zelo podobni izdelkom z Iga, in z atlantske obale Francije. V južni Angliji so redki primerki oddaljenih variant takih bodal, pač pa so podobni primerki iz severne Italije (tip Remedello) in na Madžarskem.¹³ Četrto bodalo (*t. I: 11*) je lamelne oblike, brez trnatega nastavka in z rebrom po sredini, podobno bodalu tipa Šebastovce iz Slovaške. Bodala te vrste ležijo na območju skupine Lažňany v vzhodni Slovaški, njihova razširjenost pa narašča proti vzhodu.¹⁴

Od šil so obravnavana le tri – dve s kolišča na Igu z rombično razširitvijo pod vrhom (*t. I: 12,13*) in eno iz Ljubljanice z dletastim zaključkom (*t. I: 14*). Podobna šila so znana s Tridentinskega, z Iberskega polotoka pa tudi na vzhodu in Trakiji.¹⁵

REZULTATI Z RAZPRAVO

Poznavanje začetkov metalurgije v Evropi zaenkrat sloni večinoma na sistematičnih kemijskih analizah velikega števila bakrenih izdelkov iz najstarejših obdobij – od neolitika pa do vključno srednje bronaste dobe. Predvsem zaradi obsežnih nemških projektov iz druge polovice 20. stoletja, ki so zajeli gradivo z obširnih območij centralne Evrope med severno Italijo, Karpati in Baltikom, se je podatkovna baza povečala na približno 27000 analiz.¹⁶ Razvrstitev tako velikega števila podatkov je z uporabo multivariantne analize izvedel Pernicka (1995), pri čemer je izhajal iz pristopov, ki so jih pred tem že uporabili drugi raziskovalci (Junghans et al. 1968; Rychner 1995). Pri določanju bakrovih skupin je upošteval nečistoče arzen, antimon, srebro, nikelj in bizmut, ki jih je razporedil po velikostnem redu absolutnih vsebnosti v določene kompozicijske sheme. Z multivariantno

obdelavo rezultatov je izbral 21 kovinskih skupin (klastrov), ki glede na razmerja koncentracij nečistoč odražajo pet tipov kovinskega bakra (ne pa rud). Rezultate je Krause (2003) povezal z arheološko interpretacijo gradiva, ki je pokazala, da so vrste bakra kronološko pomembne in skoncentrirane na določenih geografskih območjih. Tako se je izkazalo, da so trije tipi bakra – antimonov (tip IV), arzenov (tip V) in čisti baker (tip III) značilni samo za neolitik ali pa vsaj prevladujejo v tem obdobju, medtem ko je baker vrste Fahlerz (tip I in II) bolj značilen za zgodnjo bronasto dobo in poznejša obdobja. Zaradi lažjega pregleda predstavljamo kovinsko sestavo naših predmetov razen v analizah (*tab. 1*) tudi v obliki koncentracijskih razmerij As/Sb, Ag/Sb, Ag/Pb in Sb/Ni (*sl. 2*). Iz teh je razvidno, da razen vzorcev 1 in 2, ki izstopata zaradi visokega arzena (As 0,4-2,4 %), večina vzorcev kaže relativno majhno vsebnost arzena (As < 0,05 %) in neodvisnost od rastoče vsebnosti antimona. Višji antimon (Sb 0,13-0,33 %) je prisoten kar v petih vzorcih (3, 4, 6, 7, 11). Precej vzorcev (3, 5, 9, 14) ima relativno visoko vsebnost srebra (Ag od 0,20-0,35 %), ki je v vzorcih 5, 9 in 14 sorazmerna vsebnosti svinca (Pb od 0,12-0,33 %). To pa ne velja za vzorec 6 (Pb 0,33 %), ki ima kljub višjemu svincu nizko vsebnost srebra (Ag 0,05 %). Nikelj je v večini vzorcev prisoten v zelo nizkih koncentracijah (do 0,01 %) oziroma le kot sled, višji je samo v vzorcu 10 (Ni 0,028 %).

Kot je razvidno iz analiz, vsebuje baker z Ljubljanskega barja nizke koncentracije nečistoč, večkrat prisotne le na ravni sledov, ki pa se od vzorca do vzorca vseeno razlikujejo. Zato se je zdelo smiselna določitev vzorcev nečistoč in njihova uvrstitev v ustrezne kovinske skupine in tipe bakra v Evropi. Najprej so bili izdelani vzorci sestave nečistoč glede na medsebojna razmerja absolutnih vsebnosti arzena, antimona, niklja in srebra, razporejenih po velikostnem redu (*tab. 2*). Nato smo absolutne vsebnosti navedenih elementov v vsakem od naših 14 predmetov primerjali s povprečnimi vsebnostmi istih elementov v vsaki od 21 evropskih skupin,¹⁷ pri čemer smo težili k čim večjemu ujemanju. Vzorce nam je uspelo razvrstiti v šest evropskih skupin oziroma v tri tipe bakra (*sl. 3*). Vzorca 1 in 2 sta bila uvrščena v skupini, ki ustrežata arzenovemu bakru (tip V/cluster 34-3 in 20). Vzorci 3, 4, 6-8, 11-14 so bili uvrščeni v skupini, ki pripadata antimonovemu bakru (tip IV/cluster 34-7 in 11). Vzorca 5 in 9 po vsebnosti elementov ne ustrežata nobeni od 21 skupin, odlikujeta pa se po precejšnji vsebnosti srebra, ki ga spremlja tudi znatna vsebnost svinca. Zato smo ju pogojno (imata zelo nizke koncentracije As in Sb) uvrstili med čisti baker (tip III/cluster 34-13), kamor lahko sodi tudi vzorec 10 (tip III/cluster 34-14). Iz primerjav posameznih elementov je tudi razvidno, da je arzen v vseh naših predmetih večinoma višji od povprečnega evropskega, antimon je blizu povprečnemu, srebro in nikelj pa sta manjša. Značilna za naše predmete je tudi relativno večja prisotnost svinca, ki morda kaže na regionalno posebnost bakra.

Če primerjamo pogostnost nastopanja posameznih vrst bakra, je očitno, da arzenov baker (V) nastopa le v dveh najstarejših sekirah iz Ljubljanice pri Hočevarici (*tab. 2: 1,2; t. I: 1,2*).¹⁸ Ta tip bakra z visokim arzenom je najbolj razširjen na Iberskem polotoku, v manjših koncentracijah pa se pojavlja na širokih območjih Evrope, tudi v Karpatski kotlini.¹⁹ Višina arzena v obeh sekirah (2,39 % in 0,44 %) vzbuja vprašanje o morebitni zlitini. Raziskovalci so danes skeptični do namerne uporabe bakra z arzenom oziroma bakra, naravno onesnaženega z arzenom, ko gre za izdelke iz eneolitika z majhno količino arzena (do 4 %), ker mehanske prednosti in drugačna barva takega bakra niso dovolj opazne (Northover 1989, Rovira 2006). Tudi redke metalografske preiskave bakrenih sekir ka-

⁸ Korošec, Korošec 1969, t. 103: 4-6; t. 104: 4,9; Mayer 1977, 58; Šinkovec 1996, 130-131.

⁹ Podobni primerki so npr. iz jezera in kolišča Attersee (Mayer 1977, t. 11: 142.143).

¹⁰ Mayer 1977, 53 ss.

¹¹ Žeravica 1993, 59 ss.

¹² Primas 1996, 97 ss, sl. 7.7: 1,2,6-7,10-12.

¹³ Gerloff 1975, 5, 38.

¹⁴ Vladár 1974, 3 ss, t. 1: 2.

¹⁵ Perini 1972, 17, sl. 10: 140-141; Primas 1976, 88.

¹⁶ Za nemške projekte gl. Krause 2003, 16 ss.

¹⁷ Krause 2003, 91 ss, sl. 41.

¹⁸ Sekirici sta bili analizirani tudi z metodo XRF, gl. Milić 2004, 73, tab. 3.5.1.

¹⁹ Krause 2003, 129.

žejo, da so tedanji metalurgi dajali prednost mehanski obdelavi predmetov, predvsem kovanju, in ne izbiri bakra, ker se zdi, da vpliva arzena na večjo trdoto bakra niso zlahka prepoznali (Kienlin et al. 2006).

Med ostalimi izdelki s kolišč in iz Ljubljane prevladuje antimonov baker (IV), ki ga je mogoče prepoznati v večini predmetov (v štirih sekirah: *tab. 2: 3,4,6,7*; v dveh bodalih in treh šilih: *tab. 2: 8,11-14*). Tako pripada temu tipu bakra tudi sekira tipa Griča (*tab. 2: 7*), čeprav ima drugačno, regionalno omejeno razprostranjenost od ostalih sekir, ki pripadajo tipu Altheim. Uporaba antimonovega bakra z višjo vsebnostjo antimona in srebra je namreč pogosta v osrednji in jugovzhodni Evropi, posebej med Vzhodnimi Alpami in zahodnim robom Karpatov, in je bolj značilna za izdelke iz eneolitika kot iz zgodnje bronzaste dobe.

Čistemu bakru (III) bi morda lahko pripisali eno od sekir iz Ljubljane (*tab. 2: 5*) in dve bodali z Iga (*tab. 2: 9,10*). Ta baker se najbolj pogosto pojavlja v izdelkih Karpatske kotline, od koder se širi proti zahodnoalpskemu prostoru.²⁰ Vsekakor med obravnavanimi predmeti ne vidimo indicev za baker tipa Fahlerz (tip II) z visokim arzenom in antimonom. Nasprotno pa ga je v ljubljanskih izdelkih prepoznal R. Krause; na kartah razprostranjenosti je namreč mogoče najti med najdišči z izdelki iz bakra Fahlerz tudi Ig (Krause 2004, 156, sl. 123, pa tudi 120-122), medtem ko ga ni na karti z izdelki iz antimonovega bakra (id., 149, sl. 113). Iz objave ni eksplicitno razviden razlog, ki je vodil avtorja k taki odločitvi. Tudi če bi se oprl na prve stuttgartske analize gradiva z Iga iz projekta SAM (gl. številke analiz na *tab. 1*), v njih po našem mnenju ni mogoče videti bakra vrste Fahlerz. Vsekakor je tako mnenje tudi v skladu s kronološko pozicijo gradiva, ki je bilo opredeljeno v pozni eneolitiki, medtem ko uporaba Fahlerza velja kot bolj značilna za zgodnjo bronasto dobo.

Čeprav smo uspeli uvrstiti predmete z Ljubljanskega barja v nekatere bakrove skupine, ki so značilne za večja območja Evrope, pa še vedno ostaja odprto vprašanje morebitne uporabe domače rude, ki so ji naklonjeni raziskovalci eneolitske metalurgije na Ljubljanskem barju.²¹ Naša raziskava je naletela na določena odstopanja v sestavi kovine v primerjavi z evropskimi kovinskimi skupinami, kot je npr. višji svinec in/ali antimon ter srebro v posamičnih predmetih in rahlo višje koncentracije arzena v vseh naših predmetih. Problem izkoriščanja lokalne rude je torej aktualen, vendar prerašča obseg te študije. Tako je potrebno počakati na rezultate analiz svinčevih izotopov domače rude in bakra v predmetih, ki v kombinaciji z vsebnostjo slednjih elementov omogočajo boljše razlikovanje med različnimi rudnimi viri (Pernicka 1999). Zato v naši raziskavi, v kateri smo se omejili le na določevanje razmerij med koncentracijami slednjih elementov v predmetih, analize domačih rud pa so trenutno še v delu,²² ni mogoče povedati kaj več o izvoru bakra z Ljubljanskega barja. Zavedamo se tudi, da bodoče primerjalne analize med bakrenimi predmeti in sestavo lokalne rude morda ne bodo dale pozitivnega rezultata za bakreno dobo, saj je morebitna poznejša rudarska dejavnost lahko odstranila vse ostanke tedanje rudne plasti. Najstarejši metalurški ostanki z Ljubljanskega barja iz 4. tisočletja pr. n. št. so žal še preveč skromni, da bi dokazali izkoriščanje domače rude, čeprav so analitsko odlično obdelani.²³ Nasprotno metalurški pripomočki iz 3. tisočletja prepričljivo dokazujejo razcvet metalurgije na Ljubljanskem barju, predvsem taljenje kovine in ulivanje, morda tudi taljenje rude. Vendar še vedno ostaja pereče pomanjkanje

bakrove žilindre, ki bi lahko neposredno dokazala pridobivanje bakra na Ljubljanskem barju.

ZAKLJUČEK

Glavni razlog za nepopolnost in pomanjkljivost naših zaključkov je relativno skromno število analiziranih predmetov iz srednjega in poznega eneolitika v Sloveniji. Zaenkrat ni na voljo statistično zanesljivih podatkov o pogostosti in povprečni vsebnosti slednjih elementov v našem bakru, zato se izmika možnost trdnih zaključkov o razlikah do bakra iz ostalih predelov Evrope in s tem o lokalnih posebnostih bakra v naših izdelkih.

Tako se arzenov tip bakra pojavlja le v dveh najstarejših sekirah iz Ljubljane iz sredine 4. tisočletja pr. n. št. in poleg razlike v vrsti bakra predstavlja tudi kronološko razliko. Tip bakra, ki je najbolj pogost v analiziranih izdelkih z Ljubljanskega barja, pa je antimonov baker. Pojavlja se v večini predmetov, ki se navezujejo na čas vučedolske kulture v 3. tisočletju pr. n. št. Ta tip bakra je sicer najbolj razširjen na območju med zahodnim robom Karpatov in Vzhodnimi Alpami, kar se ujema z izrazitimi arheološkimi povezavami, ki jih v obdobju pozne bakrene dobe kažejo naselbine na Ljubljanskem barju do naselbin panonskega Podonavja. Na metalurškem področju pa razen skupnega tipa bakra predstavljajo pomembno povezavo tudi dvodelni kalupi za uhate sekire. Njihov pojav na Balkanu in v Karpatski kotlini v sredini 3. tisočletja se povezuje s širitvijo metalurgije bakra in predvsem nove tehnike ulivanja iz Anatolije v osrednje predele Evrope.²⁴ Dvodelni kalupi kakor tudi številni pripomočki za taljenje bakra prepričljivo dokazujejo pojav nove metalurške tehnike tudi na Ljubljanskem barju (*sl. 1*). Kolišča pri Igu opredeljujejo kot pomembno postojanko kovinarjev in zelo verjetno izhodiščno točko rudosledcev, prišlekov iz srednjega Podonavja, ki so iskali bakrovo rudo v vzhodnoalpskem in predalpskem območju v 3. tisočletju pr. n. št.

Zahvala

Avtorja se zahvaljujeva Agenciji za raziskovalno dejavnost Slovenije (ARRS), ki je finančno omogočila raziskave programa P 6-0283. Za računalniško obdelavo rezultatov se zahvaljujeva dipl. ing. Ivanu Jermanu, raziskovalcu na Kemijskem inštitutu v Ljubljani.

Neva Trampuž Orel
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
neva.trampuz@nms.si

David J. Heath
Mednarodni center za kemijske študije
Vegova 4
SI-1000 Ljubljana
david.heath@icds.si

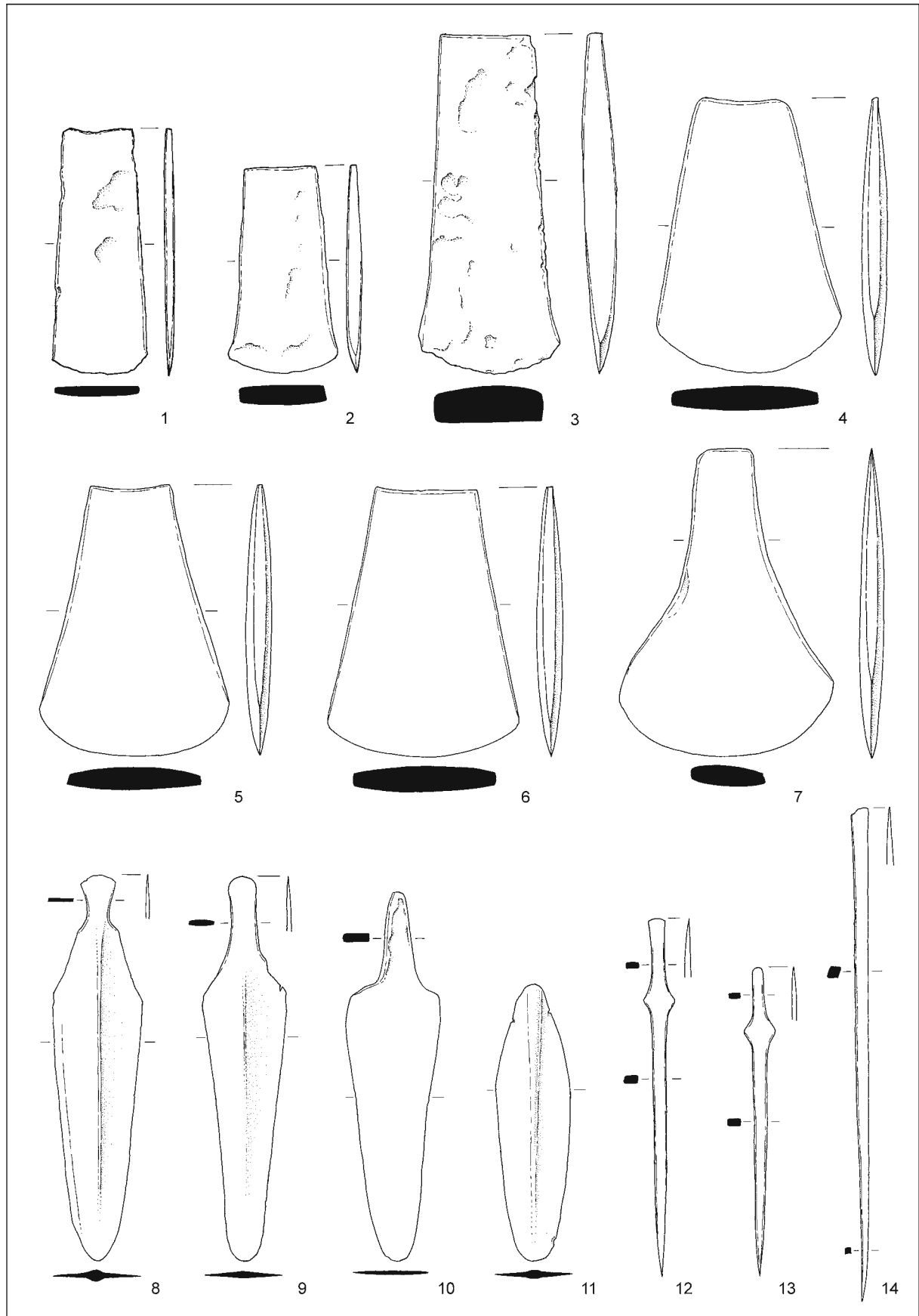
²⁰ Krause 2003, 122 ss, sl. 83, 86.

²¹ Durman 1983, Velušček, Greif 1998, 46; Velušček 2004b, 297 ss.

²² Raziskave rud trenutno izvaja R. Urankar, dipl. arheolog, v okviru svoje doktorske disertacije.

²³ Šmit, Nečemer 1998; Šmit 2004.

²⁴ Parzinger 1993, 350.

Pl. 1: Ljubljana 1-5, 7, 14; Ig 6, 8-13. All copper. Scale = 1:2 (drawing: I. Murgelj).
 T. 1: Ljubljana 1-5, 7, 14; Ig 6, 8-13. Vse baker. M. = 1:2 (risba: I. Murgelj).

Novoopredeljeni najdišči keramike z brazdastim vrezom na Ljubljanskem barju

Anton VELUŠČEK in Katarina ČUFAR

Izvleček

V prispevku je prvič objavljen izbor naključno pobranih najdb z dveh novoopredeljenih koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju: Gornjega mostišča in Strojanove vode. Najdbe kažejo na podobnost z gradivom s Hočevarice, kar pomeni, da gre za naselbini horizonta keramike z brazdastim vrezom. Absolutno kronološko govorimo o času druge četrtine 4. tisočletja pr. Kr.

Uvrstitev Gornjega mostišča in Strojanove vode v omenjeni časovni horizont horizontalno stratigrafsko gledano potrjuje staro Ložarjevo tezo, da lahko na Ljubljanskem barju izbiro lokacij koliščarskih naselbin povezujemo z dinamiko krčenja holocenskega jezera, kar pomeni, da je najmlajše med njimi v glavnem iskati v smeri umika jezera oz. na jugovzhodnem delu v smeri proti središču Ljubljanskega barja.

Ključne besede: Slovenija, Ljubljansko barje, eneolitik, horizont keramike z brazdastim vrezom, kolišča, horizontalna stratigrafija, poselitvena dinamika, dendrokronologija, absolutni datumi

UVOD

Kot eno izmed najzanimivejših dogajanj v obdobju mlajše prazgodovine na Slovenskem je treba vsekakor izpostaviti širjenje metalurgije bakra. Gre za proces, ki se je začel odvijati najkasneje v prvi polovici 4. tisočletja pr. Kr.¹ Raziskave kažejo, da ga lahko postavimo v obdobje horizonta keramike z brazdastim vrezom in povežemo z njenimi nosilci.²

Ljubljansko barje z jezersko krajino je v tem procesu zagotovo igralo važno vlogo. Na to so najprej opozorile najdbe s Hočevarice pri Verdu

Abstract

This article publishes for the first time a selection of randomly gathered finds from two newly determined pile-dwelling settlement sites on the Ljubljansko barje: Gornje mostišče and Strojanova voda. The finds indicate a similarity with the material from Hočevarica, meaning that these settlements can be dated to the horizon of pottery with furrowed incisions. In terms of absolute chronology, this is the period of the second quarter of the 4th millennium BC.

The placement of Gornje mostišče and Strojanova voda in the above chronological horizon in terms of horizontal stratigraphy confirms the earlier thesis of Ložar, that the choice of location for pile-dwelling settlements on the Ljubljansko barje can be related to the dynamics of the reduction of the Holocene lake, which means that the youngest among them should mostly be sought in the direction of the withdrawal of the lake, i.e. in the southeastern part in the direction towards the center of the Ljubljansko barje.

Keywords: Slovenia, Ljubljansko barje, Eneolithic, horizon of pottery with furrowed incisions, pile-dwelling settlements, horizontal stratigraphy, settlement dynamics, dendrochronology, absolute dates

(*sl. 1*), ki je bila kot prvo kolišče uvrščena v omenjeni horizont.³ Najdbe kažejo, da upravičeno, kar tudi nedvomno potrjuje v tem prispevku prvič objavljena naključno pobrana keramika (*sl. 2*), ki je bila kmalu po sondiranju v letu 1998 najdena v istoimenskem odvodnem jarku.⁴

1. Frag. skodele s trakastim ročajem; temnosiva; drobnozrnata; lega: iz jarka Hočevarica na območju najdišča Hočevarica; leto: 1998 (*sl. 2: 1*).

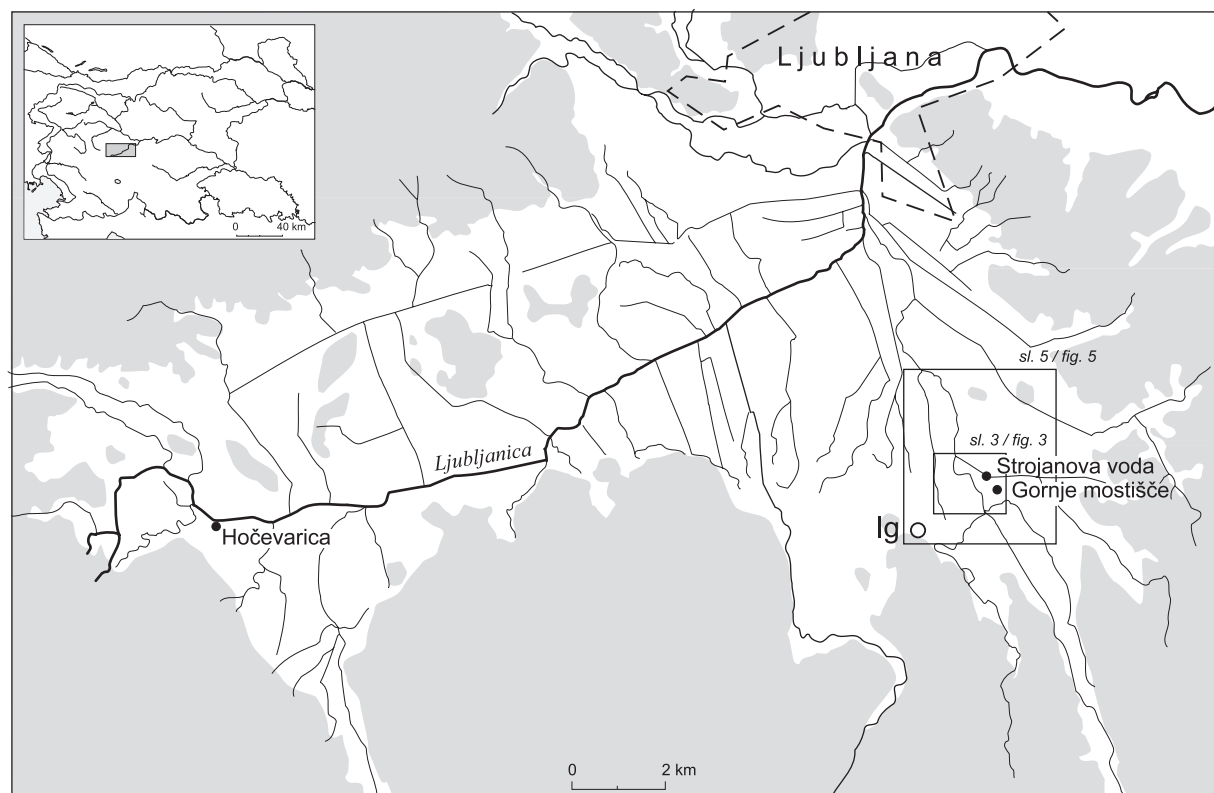
2. Frag. zajemalke (držaj); temnosiva; drobnozrnata; lega: iz jarka Hočevarica na območju najdišča Hočevarica; leto: 1998 (*sl. 2: 2*).

³ Velušček 2004b, 169–183; 2004e, 231–262; glej še Kalicz 1991, 362–375.

⁴ M. Cundru se zahvaljujeva za najdbe iz odvodnega jarka na Hočevarici in podatke o okoliščini odkritja.

¹ Velušček, Greif 1998, 31–53; Velušček 2004g, 297–306.

² Velušček 2004e, 231–262; 2004g, 297–306; Gleirscher 2007, 93–110.

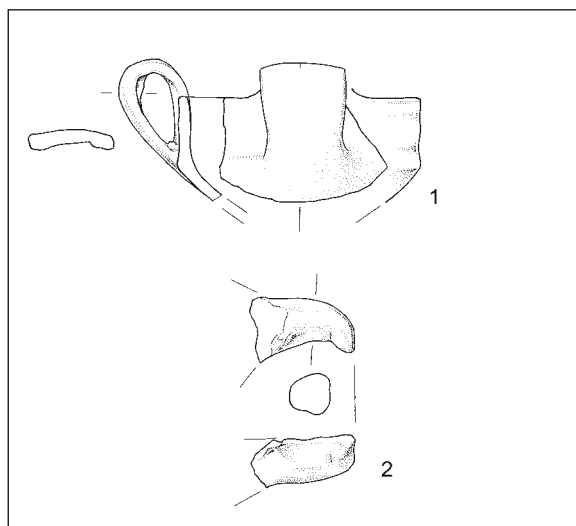

Sl. 1: Ljubljansko barje.

Fig. 1: Ljubljansko barje.

Analiza gradiva kaže, da so se na Hočevarici ukvarjali z metalurgijo bakra.⁵ Čeprav o izvoru surovine ni podatkov, nanj morda namigujejo majhni kamniti ogrlični obročki.⁶ Narejeni so iz metamorfne kamnine, ki jo najbližje Ljubljanskemu barju najdemo v severnih Karavankah in na Pohorju,⁷ torej na območjih, kjer je še danes v bližini najti bakrovo rudo.⁸

Brez ustreznih analiz seveda ni mogoče trditi, da surovina, potrebna za metalurški proces, izhaja iz omenjenih krajev. Vsekakor pa gre za območji, ki ju je človek z Ljubljanskega barja najverjetneje poznal. Podobno velja tudi za smeri proti morju, kar dokazuje najdba repne bodice morskega goloba.⁹ Na odprtost prazgodovinskih prebivalcev Ljubljanskega barja kažejo tudi petrografske analize kamnitih sekir s Hočevarice in predvsem iz reke Ljubljanice v bližnji okolici.¹⁰ Večina analiziranih najdb sicer izvira iz kronološko problematičnih

Sl. 2: Hočevarica, keramični najdbi. M. = 1:3.

Fig. 2: Hočevarica, pottery finds. Scale = 1:3.

kontekstov. Na verjetno starost vsaj večine izmed njih pa kljub temu lahko sklepamo posredno, saj je bil jugozahodni del Ljubljanskega barja v okolici Hočevarice poseljen v drugi četrtini in na začetku zadnje četrtine 4. tisočletja pr.

⁵ Velušček 2004a, 51-52, sl. 3.1.27, 3.1.28; Šmit 2004, 69-71.

⁶ Velušček 2004a, 48-51.

⁷ Skaberne, Mladenovič 2004, 65-68.

⁸ Velušček, Greif 1998, karta 1; Vahlkamp 1995, sl. 12.

⁹ Pavšič, Dirjec 2004, 152-154.

¹⁰ Alberti et al. 2007, 201-202.

Sl. 3: Izsek iz karte 1:5000 Ljubljana J-25 (TTN5, 1994, © Geodetska uprava RS).

Fig. 3: Segment from the 1:5000 map (TTN5, 1994, © Geodetska uprava RS).

Kr.¹¹ Kakorkoli že, vredno je omeniti, da med analiziranimi predmeti prevladujejo najdbe iz lokalnih surovin, najverjetneje iz nahajališč s severnega dela osrednje Slovenije, če omenimo samo najbližji možen izvor.¹² Obstajajo pa tudi izjeme. Tako je najti 6 sekir iz serpentina, ki ne izvirajo s Pohorja oz. iz Slovenije,¹³ in ploščato sekiro iz žada iz severozahodne Italije.¹⁴

Donedavna se je zdelo, da je bila na Ljubljanskem barju Hočevarica edina naselbinska točka oz. kolišče, ki jo lahko uvrstimo v obdobje horizonta keramike z brazdastim vrezom, a vendar ni tako. Hočevarici kronološko sočasnih naselbin, ki sodijo v isti horizont oz. časovni okvir, je več. V zadnjih letih sta bili odkriti oz. kronološko tako opredeljeni

dve: Gornje mostišče in Strojanova voda. Koliščarski naselbini se nahajata na jugovzhodnem delu Ljubljanskega barja pri Igu (sl. 1).

GORNJE MOSTIŠČE

Koliščarska naselbina leži severovzhodno od kolišča Resnikov prekop¹⁵ na ledinah s skupnim imenom Gornje mostišče,¹⁶ na območju, kjer se stikata parceli št. 737 in 775 k. o. Studenec-Ig (sl. 3).¹⁷

Najdbe z Gornjega mostišča dejansko prvi in mimogrede omeni Jesse v dnevniku sondiranja na Resnikovem prekopu.¹⁸ Pribl. 20 let kasneje Vuga

¹¹ Bolje raziskana kolišča iz 4. tisočletja, ki se nahajajo v bližini Ljubljane pri izlivu Hočevarice, so: Hočevarica, Stare gmajne in Blatna Brezovica (Velušček 2005, 209).

¹² Alberti et al. 2007, 201, tab. 3.

¹³ Alberti et al. 2007, 202, tab. 3, sl. 8: c.

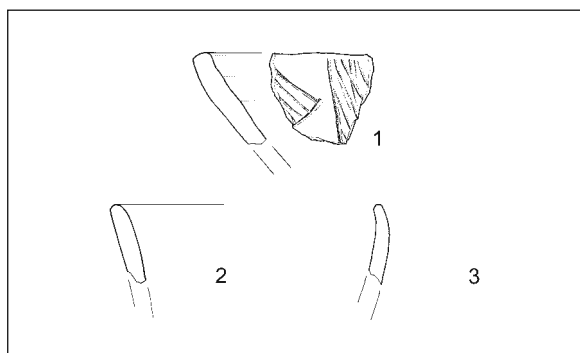
¹⁴ Alberti et al. 2007, 202, tab. 3, sl. 3: b.

¹⁵ Velušček 2006a, sl. 2.

¹⁶ Za označevanje ledin na proučevanem območju s *slisko 3* uporabljava "ljudska" imena, ki jih je zabeležil Vuga (1979, 259).

¹⁷ Glej še Velušček 1997, 103-104.

¹⁸ Velušček 1997, 103.

Sl. 4: Gornje mostišče, keramične najdbe. M. = 1:3.

Fig. 4: Gornje mostišče, pottery finds. Scale = 1:3.

v 22. številki revije *Varstvo spomenikov* na str. 259 zapiše zanimivo pripoved danes že pokojnega Antona Kozina iz vasi Kot, ki je kot majhen deček videl na njihovem svetu na Gornjem mostišču lesene kole. Bili so zabiti pokonci in moleli okoli pol metra iz tal. Njegov oče je menil, da so ti koli iz časa "mostiščarjev".

Ko smo se odpravili po sledi pripovedi, smo ugotovili, da so do leta 1996¹⁹ na Gornjem mostišču Kozinovi posedovali dve parceli, ki ležita razmeroma daleč proč od kolišča Resnikov prekop (prim. s sl. 3), tedaj na tistem območju edino lociranega najdišča. Ker je tako postalo jasno, da je v pripovedi domačina govor o povsem drugem, še nelociranem najdišču, tistem, ki ga sicer že omenja Jesse, je pozno poleti istega leta ekipa Inštituta za arheologijo ZRC SAZU opravila terenski obhod. Na njivi, ki vzdolž precej zaraščenega odvodnega jarka meji na eno izmed Kozinovih parcel, smo odkrili številne keramične fragmente, dele žrnelj in kamnite bruse. Med najdbami je kronološko najbolj občutljiva keramika na prvi pogled spominjala na keramiko s kolišč Maharski prekop in Strojanova voda.²⁰

Po doslej zbranih podatkih je bilo z najdišča Gornje mostišče pobranih najmanj 30 fragmentov keramike. Prevladujejo odlomki temnosive barve, med katerimi je najti tudi sive kose. Ornament je najti samo na enem fragmentu, kjer se pojavljata vrezana motiva romba in traku (sl. 4: 1).

1. Frag. ustja z ostenjem; vrezi; siva; grobozrnata; lega: parc. št. 737 k. o. Studenec-Ig; leto: 1996 (sl. 4: 1).

2. Frag. ustja; temnosiva; drobnazrnata; lega: parc. št. 737 k. o. Studenec-Ig; leto: 1996 (sl. 4: 2).

3. Frag. ustja; siva; drobnazrnata; lega: parc. št. 737 k. o. Studenec-Ig; leto: 1996 (sl. 4: 3).

¹⁹ Podatek o lastništvu obravnavanih parcel izkazuje stanje v letu 1996 in ni ažuriran.

²⁰ Velušček 1997, 104.

STROJANOVA VODA

Najdišče leži na območju, ki se nahaja na obeh straneh odvodnega jarka Podvin, Maharski prekop ali graben oz. Strojanova voda (sl. 3), in sicer na razdalji od pribl. 60 do 170 m severozahodno od betonskega mostu makadamske ceste, ki pelje z Iga proti Grmezu in Babni Gorici (sl. 5), t. i. Iškovrškega štradona.²¹

Za najdišče ob Strojantovi vodi sicer poznamo več imen, kot so: Veliko mostišče, Veliki mah in Spodnje mostišče 4.²² Uporablja se tudi izraz Dežmanovo V. kolišče, kar pa ne pomeni, da je bilo odkrito šele kot peto po vrsti, kar preberemo npr. pri Bregantovi²³ in Jessetu.²⁴ Razlogi, ki vodijo v predlagano poimenovanje, pa so naslednji:

1. večkrat uporabljeno ime Veliko mostišče za obravnavano koliščarsko naselbino²⁵ se uporablja tudi za sicer že uveljavljeno ime naselbine Maharski prekop.²⁶

2. ime Spodnje mostišče se uporablja za kolišče v Iščici.²⁷

3. kolišče se nahaja ob odvodnem jarku Strojanova voda, kar velja uporabiti za ime obravnavanega kolišča.

Leta 1875 je kolišče odkril Dežman.²⁸ Nato je leta 1953 na širšem območju Sekcija za arheologijo pri SAZU zastavila štiri sonde. S sondama II in IV so zadeli na kolišče Strojanova voda.²⁹

V sondi II, ki je bila zastavljena na parceli št. 1239 k. o. Studenec-Ig, so našli 20 vertikalnih kolov, razbite cevaste kosti in del živalske lobanje, fragment koščene šila, ostanke dveh keramičnih vretenc in fragmente keramičnih posod, ki so po večini brez kakršnekoli ornamentacije. Med najdbami Jesse omenja tudi majhno konično ploščico iz keramike z vdolbino na sredi in vrezi na obodu, fragment trakastega ročaja ter fragment posode z vodoravnim ušescem. Rekonstruirane oblike so imele nizke cilindrične vratove z vodoravnimi kanelurami, ločenimi od ramena.

V sondi IV, ki je bila po Jessetu zastavljena na parceli št. 1250, pravilno pa je na parceli 1240 k. o. Studenec-Ig, so našli na 30 vertikalnih in 3 horizontalne kole in maloštevilne arheološke najdbe. Keramiko so predstavljali fragmenti ostenja

²¹ Velušček 1997, 89–91.

²² Velušček 1997, 89.

²³ Bregant 1964, 7.

²⁴ Jesse 1975, 182.

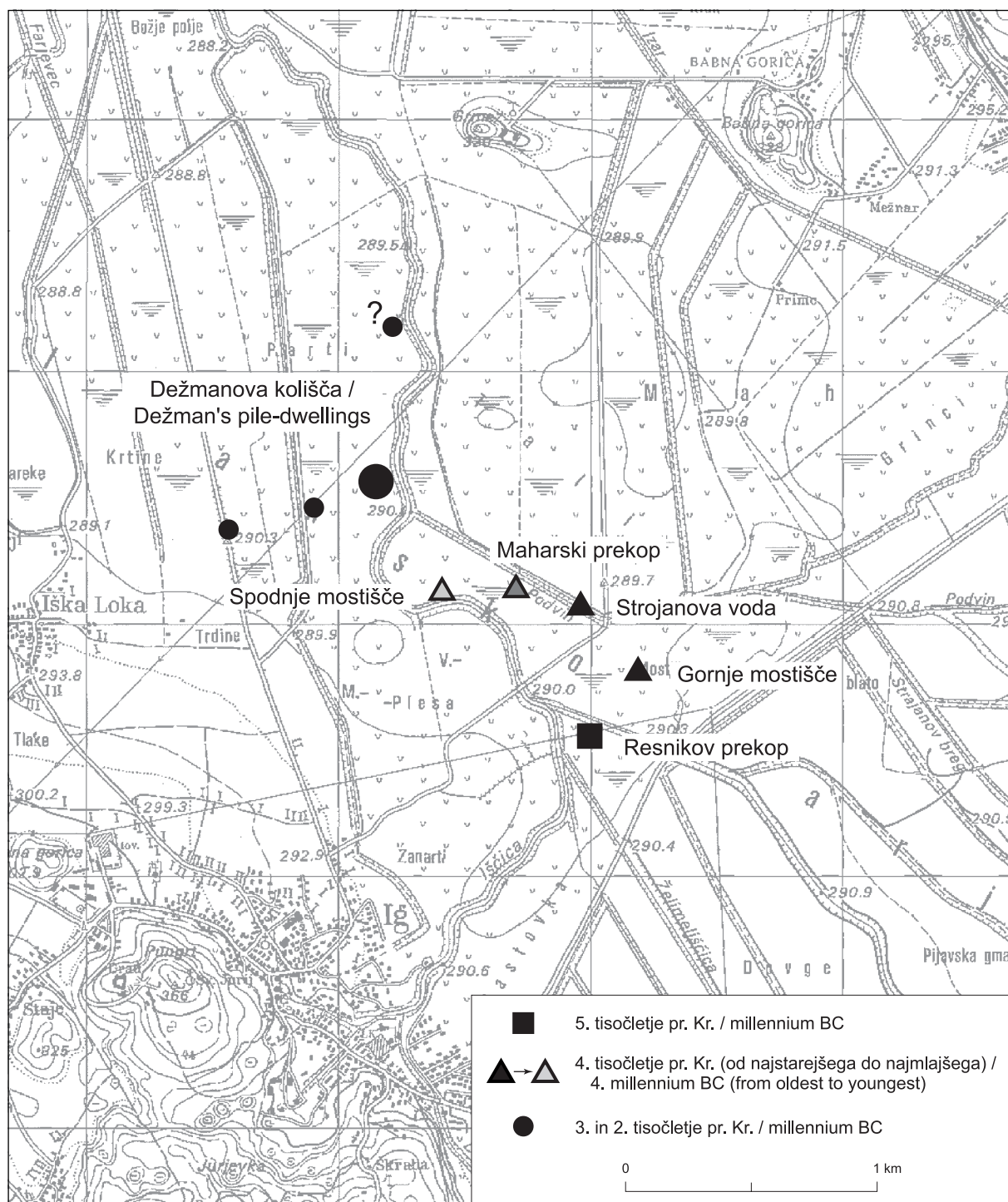
²⁵ Npr. Parzinger 1984, 50.

²⁶ Glej npr. Jesse 1975, 182.

²⁷ Npr. Velušček 2007, 429.

²⁸ Deschmann 1877, 471.

²⁹ Jesse 1954, 97–110.

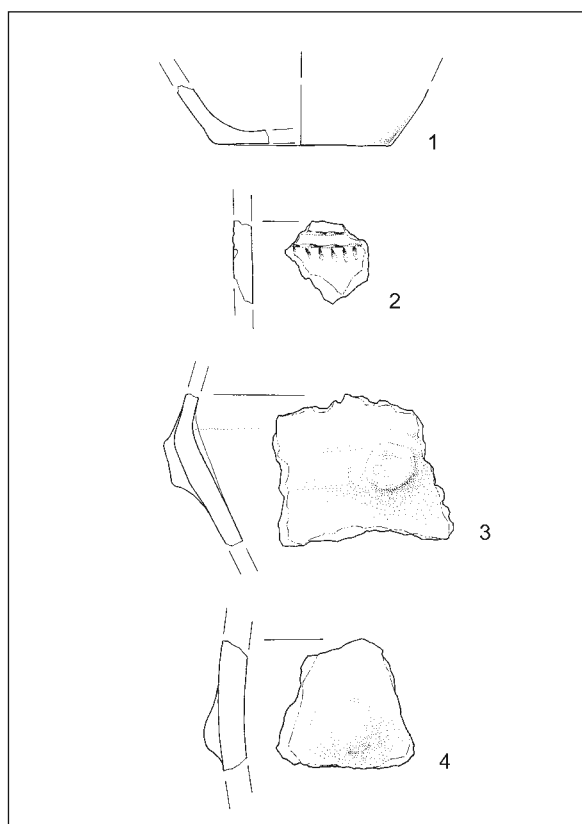
Sl. 5: Izsek iz karte 1:25000 (DTK25, © Geodetska uprava RS).

Fig. 5: Segment of the 1:25000 map (DTK25, © Geodetska uprava RS).

neornamentiranih posod, bili so neglajeni ter grobo izdelani iz sivo pečene gline, mešane s peskom.

Sonda III je bila negativna. Pozitivna pa je bila sonda I, zastavljena stran od kolišča Strojanova voda na pribl. 150 m oddaljeni parceli 1252/1 k. o. Studenec-Ig.

Jesse je sonde I, II in IV horizontalno stratigrafsko združil in domneval, da so naleteli na veliko enovito koliščarsko naselbino, kar se je kasneje izkazalo kot napačno sklepanje. S sondo I so namreč zadeli na kolišče Maharski prekop, ki

Sl. 6: Strojanova voda, keramične najdbe. M. = 1:3.
Fig. 6: Strojanova voda, pottery finds. Scale = 1:3.

ga je nato v 70-ih letih raziskovala Bregantova.³⁰ Ugotovljeni potek palisade na Maharskem prekopu namreč jasno kaže, da se kolišče ni širilo v smeri proti koliščarski naselbini Strojanova voda.³¹

Naslednje najdbe s Strojanske vode je odkril Vuga.³² Gre za večje število starih kolov in nekaj odlomkov koliščarske keramike. Opazil jih je v odvodnem jarku Strojanova voda v bližini mostu Maharske ceste.³³

Leta 1992 je na nove arheološke najdbe: keramiko, fragmente žrnelj in živalske kosti, ponovno naletel Vuga. Izvirale naj bi iz glavnega odvodnega jarka Strojanova voda in sicer na odseku, kjer jarek preseka kolišče.

Štiri leta kasneje je na istem območju našel najdbe tudi Velušček³⁴ ter nato 2007. leta Knific,³⁵ le da on v sveže očiščenih jarkih severovzhodno in

na njivi zahodno od odvodnega jarka Strojanova voda.

Tako je bilo od leta 1992 do danes z območja kolišča Strojanova voda pridobljenih nekaj več kot 70 fragmentov keramike, med katerimi prevladujejo temnosivi kosi, najti pa je tudi fragmente sive barve. Ornamentiranih fragmentov je malo. Pojavljajo se plastične aplikacije (sl. 6: 3,4) in s tehniko brazdastega vreza narejeni črti ter vzdolž ene z vbodi izvedene resice (sl. 6: 2).

1. Frag. dna z ostenjem; siva; grobozrnata; lega: iz jarka v bližini sonde II/53; leto: 2007 (sl. 6: 1).

2. Frag. ostenja; brazdasti vrezi; vbodi; temnosiva; grobozrnata; lega: na njivi v bližini sonde IV/53; leto: 2007 (sl. 6: 2).

3. Frag. ostenja; okrogla plastična nalepka; siva; grobozrnata; lega: iz jarka v bližini sonde II/53; leto: 2007 (sl. 6: 3).

4. Frag. ostenja; bradavica; siva; grobozrnata; lega: iz jarka Strojanova voda/Maharski graben na območju najdišča Strojanova voda; leto: 1992 (sl. 6: 4).

KRONOLOŠKA OPREDELITEV KOLIŠČARSKIH NASELBIN GORNJE MOSTIŠČE IN STROJANOVA VODA

Pri kronološkem opredeljevanju koliščarskih naselbin Gornje mostišče in Strojanova voda se bova osredotočila na keramiko, ki je v okviru razpoložljivega gradiva najizpovednejša.

Dobro podlago za datiranje kolišča Strojanova voda nudi Parzingerjeva umestitev Velikega mostišča³⁶ v horizont Ljubljansko barje III, t. j. v horizont zgodnjega Maharskega prekopa.³⁷ Veliko podobnost s keramiko z Maharskega prekopa pa je najti tudi na Hočevarici, kot že omenjeno na prvoopredeljenem kolišču horizonta keramike z brazdastim vrezom na Ljubljanskem barju.³⁸ Opazna razlika se pojavlja predvsem v ornamentu. Na Hočevarici je najti keramiko z brazdastim vrezom,³⁹ ki je Maharski prekop ne pozna, najdemo pa jo na Strojanski vodi (sl. 6: 2). Hočevarico in Strojansko vodo povezuje tudi lonec z okroglo plastično aplikacijo na trebuhu.⁴⁰

Podobno lahko rečemo tudi za keramiko z Gornjega mostišča. Za ornament na skledi (sl. 4: 1) najdemo analogije med gradivom skupine najdišč horizonta keramike z brazdastim vrezom: v sklopu najmlajših prazgodovinskih najdb z Gradca pri

³⁰ Bregant 1996, 24, 27.

³¹ Prim. npr. Velušček 2005–2007, sl. 3; 4 in slika 3.

³² Vuga 1977, 166.

³³ Maharska cesta ali Iškoverški štrardon.

³⁴ Velušček 1997, 90.

³⁵ D. Vugi in A. Knificu se zahvaljujema za najdbe in podatke o okoliščini odkritja.

³⁶ Pod imenom Veliko mostišče so združene najdbe iz I. (kolišče Maharski prekop), II. in IV. (kolišče Strojanova voda) Jessetove sonde iz leta 1953 (glej Jesse 1954, risba 1).

³⁷ Parzinger 1984, tab. 7.

³⁸ Velušček 2004d, 228–230.

³⁹ Velušček 2004b, t. 4.1.5: 12; 4.1.11: 13; 4.1.12: 2–4.

⁴⁰ Prim. slika 6: 3 in Velušček 2004b, t. 4.1.3: 2–4.

Mirni,⁴¹ med najdbami drugega naselbinskega horizonta na Gradišču nad Dešnom⁴² in med najdbami drugega horizonta v jami Kevderc na Lubniku,⁴³ če naštejeva samo nekatera bližnja najdišča.⁴⁴

Ni torej dvoma, da kolišči Strojanova voda in Gornje mostišče, tako kot Hočevarica, sodita v skupino najdišč horizonta keramike z brazdastim vrezom, ki jo na ozemlju osrednje Slovenije opredeljuje pretežno redukcijsko žgana keramika oziroma keramika temnejših barvnih tonov. Za razliko od lasinjske kulture, za katero so značilni vrči z ostrimi prehodi v profilu, sklede s konkavnim spodnjim ter konveksnim zgornjim delom itd., tu prevladujejo bolj kroglasto oblikovani vrči, številni so lonci, bikonične, konične sklede, pojavljajo se zajemalke s polnim držajem. Med ornamentalnimi značilnostmi poudarjamo vrezano okrasje, med katerim je najprezentativnejši brazdasti vrez, plastični ornament, kot so razčlenjena rebra, barbotinski in metličasti okras. Med keramičnimi najdbami se pojavljajo tudi pečatniki.

K temu opisu je po novem treba dodati tudi skodelo s širokim presegajočim trakastim ročajem, ki izvira iz glavnega odvodnega jarka na območju kolišča Hočevarica (*sl.* 2: 1). Dobro analogijo zanjo najdemo v ornamentiranih skodelah z Malečnika,⁴⁵ v Bukovnici⁴⁶ in tudi iz neposredne bližine groba na grobišču Pod kotom – jug.⁴⁷ Skodela s presegajočim trakastim ročajem je tudi značilna oblika t. i. retz-gajarske kulture po Dimitrijeviću.⁴⁸

V monografiji o Hočevarici⁴⁹ so bila slovenska najdišča keramike z brazdastim vrezom uvrščena v t. i. horizont keramike z brazdastim vrezom, kar časovno ustreza obdobju med stopnjama Balaton-Lasinja I in (Proto-) Boleráz v zahodni Panoniji.⁵⁰ Na podlagi primerjave med absolutnimi datumi, pridobljenimi z radiokarbonskim datiranjem, in rezultati dendrokronoloških raziskav na Hočevarici⁵¹ ter z radiokarbonskimi datumi z najdišč, kot sta Ajdovska jama in Hodiško jezero (Keutschacher See), smo tudi lahko postavili izhodišče za uokvirjanje absolutnega časovnega okvira pojavljanja keramike z brazdastim vrezom na ozemlju osrednje Slovenije, ki kaže na čas druge

četrtine 4. tisočletja pr. Kr.,⁵² kar je bilo očitno dobra podlaga za nadaljnje raziskave, ki širokoptezno potekajo predvsem v okviru vseslovenskega programa gradnje avtocest.

Tako je v Malečniku pri Mariboru Strmčnik Guličeva odkrila izredno dobro ohranjeno vertikalno stratigrafsko sekvenco, ki ponovno dokazuje, da je horizont keramike z brazdastim vrezom mlajši od lasinjske kulture.⁵³ Nasploh se je v Sloveniji povečalo število najdišč, med njimi tudi radiometrično datiranih, ki sodijo v skupino najdišč horizonta keramike z brazdastim vrezom. Poleg v monografiji o Hočevarici⁵⁴ že omenjenih najdišč je na tem mestu treba dodati še Novo tablo,⁵⁵ Turnišče⁵⁶ in Kalimovnjek.⁵⁷ V prispevku se sicer lahko sklicujemo samo na objavljene podatke, kot je primer za najdišče Nova tabla, kjer je bil datiran vzorec oglja iz jame z oznako PO 132, ki daje radiokarbonski datum KIA-21386: 4914 ± 37 uncal BP (3766–3614 cal BC). V jami PO 132 so bili odkriti posamezni manjši in slabo ohranjeni fragmenti keramike, med njimi ustja in dna posod, fragment ročaja in fragment posode, najverjetneje na nogi, ki je okrašen z brazdastim vrezom.⁵⁸

NAJDIŠČI KERAMIKE Z BRAZDASTIM VREZOM IN HORIZONTALNA STRATIGRAFIJA KOLIŠČ V OKOLICI IGA

V obdobju kolišč je na Ljubljanskem barju obstajalo jezero, ki se je skozi tisočletja polagoma krčilo, dokler ni dokončno izginilo oz. ga je preraslo močvirje in nato barje.⁵⁹ Takšen razvoj dokazujejo vertikalna kot tudi horizontalna stratigrafija holocenskih plasti, geološka sestava teh plasti, ostanki flore in favne v njih ter tudi arheološki podatki, ki so se zbirali enkrat bolj, drugič manj sistematično. O tem se je veliko pisalo in se še vedno piše, nazadnje npr. Velušček.⁶⁰ Zato se morda ne bo zdelo presenetljivo, da je zametek še zelo aktualne teze o dinamiki koliščarske poselitve Ljubljanskega barja, ki se povezuje z obstojem jezera, najti v enem izmed prvih tiskanih poročil o odkritju kolišč, ki ga je Dežman objavil v *Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt*, N° 15, leta 1875.

⁴¹ Dular et al. 1991, t. 26: 10a–c; 27: 15.

⁴² Pavlin, Dular 2007, t. 13: 1,2,5,15–18; 14: 5,7 itd.

⁴³ Leben 1963, t. 2: 1.

⁴⁴ Glej še Velušček 2004e, 232–250.

⁴⁵ Strmčnik Gulič 2006, risba 1; 2.

⁴⁶ Šavel, Guštin 2006, risba 1; 3.

⁴⁷ Šavel 2004, 19–20, sl. 13; Šavel, Guštin 2006, risba 17.

⁴⁸ Dimitrijević 1980, priloga 1.

⁴⁹ Velušček 2004e, 250–262.

⁵⁰ Kalicz 1991, sl. 22.

⁵¹ Čufar, Velušček 2004, 274–280; Čufar, Kromer 2004, 281–285; Čufar, Martinelli 2004, 286–289.

⁵² Velušček 2004f, 290–295.

⁵³ Strmčnik Gulič 2006, 196; glej še Kalicz 1991, sl. 22; Velušček 2004e, 250–262.

⁵⁴ Velušček 2004e, 231–262.

⁵⁵ Šavel, Guštin 2006, 208–209.

⁵⁶ Tomaž 2006a, 103–108.

⁵⁷ Šavel, Guštin 2006, 203; Tomaž 2008, sl. 38.

⁵⁸ Šavel, Guštin 2006, 208, risbe 25–30.

⁵⁹ Prim. z npr. Schlichtherle, Wahlster 1986, 36, sl. 40.

⁶⁰ Velušček 2007, 425–434.

Na str. 276 beremo: "... eine evidente Thatsache, dass das jetzige Laibacher Moorbecken in der Urzeit durch einen grossen Binnensee ausgefüllt gewesen sei, dessen reiche Conchilienfauna sich unter der Torfdecke in dem kalkigen Lettengrunde, der den einstigen Seeboden (blanc fond der Schweizer Seen) bildete, noch ganz wohlerhalten vorfindet; nunmehr ist durch die aufgedeckten Pfahlbauten der Nachweis geliefert, dass der Mensch sich auf diesem See häuslich niedergelassen, und dass dessen äusserst reiche Fischfauna - nach den massenhaften Fischresten in der Culturschichte zu schliessen - den Bewohner der Pfahlbauten einen Haupttheil ihrer Nahrung geliefert habe".⁶¹ Dve leti kasneje pa je dodal: "... dass die einstige Seeniederlassung die westöstliche Richtung ziemlich parallel dem alten Seeufer einhalten werde."⁶²

Še globlje je v problematiko posegel Ložar. Oborožen z več podatki in drugačnim znanjem je leta 1942 objavil naslednjo tezo: "Razdalje posameznih kolišč od brega oz. njihov položaj glede na nekdanji in sedanji breg ter glede na gladino jezera v raznih dobah so pri švicarskih postajah, to je v klasični deželi kolišč, vselej merilo za določitev starosti, sredstvo relativne in absolutne kronologije. Deloma je ta ugotovitev že rezultat prazgodovinskih raziskav samih, toda v zadnjem času dolguje posebno prazgodovina mnogo dognanj raziskavanju hidrografičnem klimatološki in predvsem rastlinskogeografske vede, ki so v analizi cvetnega prahu, peloda, ustvarile dragoceno heuretiko sredstvo. Kar velja za švicarska, južnonemška in vzhodnoalpska jezera in barja, da ne govorimo o nordijskih, velja mutatis mutandis tudi za naše Ljubljansko barje."⁶³

Čeprav dinamike poselitve Ljubljanskega barja v obdobju kolišč ne smemo preveč posploševati, se kljub temu zdi Ložarjeva teza vredna, da ji sledimo in jo vsaj na primeru kolišč v okolici Iga preizkusimo z novimi podatki in znanjem, ki smo ga v zadnjih desetletjih pridobili o poselitvi Ljubljanskega barja z multidisciplinarnim raziskovanjem.

Na izžanskem koncu se kolišča širijo v loku skraj od glavne ceste na Škofljico pa vse do Izžanske ceste, ki vodi v Ljubljano (sl. 5). Glede na to, da je bilo prvo kolišče na tem območju odkrito že leta 1875 in da do danes poznamo najmanj 17 lokacij, od tega večinoma naselbinskih točk,⁶⁴

kjer so bili odkriti sledovi koliščarske kulture,⁶⁵ se zdi, da je območje zelo primerno za preučevanje poselitvene dinamike. Slednje velja še toliko bolj, ker so skoraj vse naselbine absolutno datirane oz. jih lahko umestimo v absolutno datirane časovne horizonte. Slednje smo dosegli z uporabo različnih medsebojno neodvisnih datacijskih metod:

1. Absolutne datacije, pridobljene z umeščanjem v absolutno datirane časovne horizonte na podlagi primerjalne analize arheoloških najdb: Resnikov prekop, Gornje mostišče, Strojanova voda, Maharski prekop, Spodnje mostišče in t. i. območje prvih treh Dežmanovih kolišč (Parte, Parte-Iščica, Partovski kanal, Kepje ...).

2. Absolutne datacije, pridobljene z radiometrično metodo (Resnikov prekop, Maharski prekop, Spodnje mostišče, Parte, Parte-Iščica).

3. Absolutne datacije, pridobljene z radiometrično metodo v kombinaciji z dendrokronološkimi raziskavami ter na podlagi slednjih ugotovljeni absolutni kronološki odnosi med naselbinami (Maharski prekop, Spodnje mostišče, Parte in Parte-Iščica).

Na obravnavanem območju v okolici Iga so po doslej zbranih podatkih tri kronološko ločene skupine kolišč. V prvo skupino, ki je najstarejša, spada Resnikov prekop. Koliščarska naselbina se nahaja na skrajnem jugovzhodu proučevanega območja nedaleč proč od trdinskega sveta, ki se kolišču približuje z jugozahoda, ter od območja, ki se takoj južno začne rahlo dvigovati v smeri proti Želimejski dolini (sl. 1 in 5).

Raziskave kažejo, da lahko kolišče postavimo v čas okoli 4600 pr. Kr.⁶⁶ in da je bilo, zelo verjetno kasneje, površje podvrženo znatnim hidrološkim spremembam.⁶⁷ Na podlagi majhnega števila kolov in izbire lesa je bila postavljena domneva, da je koliščarska naselbina verjetno obstajala malo časa.⁶⁸

Po opustitvi kolišča Resnikov prekop je bilo območje severovzhodno od Iga ponovno poseljeno po malo manj kot tisoč letih. Čeprav absolutnih datumov nimamo, slednje lahko sklepamo na podlagi karakteristične keramike. Analiza je na-

jih npr. kasneje združili (Spodnje mostišče), ter tudi najdišči, kot sta sonda 1/74 (Velušček 1997, 93-94) in Jesihov graben (Velušček 1997, 77-78), kjer gre najverjetneje za slučajne najdbe in ne kolišči.

⁶⁵ Glej Velušček 1997, 51-104.

⁶⁶ Velušček 2006a, 19-85.

⁶⁷ Velušček 2006a, 42-43; Turk 2006, 93-98; Andrič 2006, 103-113; Čufar, Korenčič 2006, 123-127; Toškan, Dirjec 2006, 139-154.

⁶⁸ Velušček 2006a, 24; Čufar, Korenčič 2006, 125; Toškan, Dirjec 2006, 148.

⁶¹ Deschmann 1875, 276.

⁶² Deschmann 1877, 472.

⁶³ Ložar 1942, 90.

⁶⁴ Število 17 najdišč se zdi visoko, če ga primerjamo s številom 9 naselbin. Toda dejansko število naselbin je neznano in je zelo verjetno večje, kar še posebej velja za območje t. i. prvih treh Dežmanovih kolišč. V okviru 17 najdišč, kot je navedeno v besedilu, pa so zajete tudi naselbine, ki smo

mreč pokazala, da koliščarski naselbini Gornje mostišče in Strojanova voda sodita v obdobje horizonta keramike z brazdastim vrezom, torej okvirno v čas druge četrtine 4. tisočletja pr. Kr.⁶⁹ Za našo raziskavo pa je tudi pomembno, da sta ti dve naselbini horizontalno stratigrafsko najbližji Resnikovemu prekopu. Gornje mostišče leži pribl. 230 m severovzhodno, Strojanova voda pa pribl. 410 m severno od najstarejšega kolišča (sl. 3).

Na danes z mokrimi travniki in njivami prekritem območju severozahodno od Iškovrškega štradona, v trikotniku med Iščico in odvodnim jarkom Strojanova voda, na parcelah z ledinskim imenom Spodnje mostišče, je bilo v 4. tisočletju pr. Kr. več koliščarskih naselbin (sl. 3).

Na skrajnem jugovzhodu se nahaja že omenjeno kolišče Strojanova voda, ki smo ga datirali v horizont keramike z brazdastim vrezom. Strojanovi vodi horizontalnostratigrafsko najbližje koliščarske najdbe so bile odkrite v sondah 3/74 in 4/74 na parcelah 1251 in 1250 k. o. Studenec-Ig. Sondi sta bili zastavljeni pribl. 80 m narazen v smeri jugovzhod-severozahod (sl. 3).⁷⁰ Severnejša sonda 3/74 je pribl. 90 m oddaljena od ugotovljenega vzhodnega roba kolišča Maharski prekop, kjer je bila ugotovljena dvojna palisada, in dobrih 100 m od najbližje ugotovljene točke kolišča Strojanova voda, za katero pa ni znano, ali predstavlja dejanski rob naselbine.

Uporabnih podatkov, iz katerih si lahko ustvarimo realno sliko o pomenu teh dveh sond, je malo. Znano je, da sta bili sondi geodetsko izmerjeni in da so v njih naleteli na vertikalne kole ter fragmente keramike z analogijami na kolišču Maharski prekop.⁷¹ Vzorec kola iz sonde 4/74 je bil v 70-ih letih prejšnjega stoletja radiokarbonsko datiran v Zagrebu in kaže na starost 4487 ± 96 uncal BP oz. 2537 uncal BC oz. 3330–3220 cal BC.⁷² Iz zapisanega je možnih več sklepov, naj navedeva samo nekatere:

1. Najdbe iz sond lahko pripadajo dvema različnim naselbinama neznanega obsega, kot je to primer med koliščema Parte in Parte-Iščica, katerih območji se skoraj prekrivata, a vendar gre za dve kronološko različni naselbini.⁷³

2. Sondi morda predstavljata koliščarsko naselbino še neugotovljenega obsega, ki se kronološko razlikuje od Strojaneve vode in Maharskega prekopa.

3. S sondama 3/74 in 4/74 je bil odkrit jugozahodni del koliščarske naselbine Strojanova voda, medtem ko se zdi povezava z Maharskim prekopom manj verjetna, saj je bilo slednje kolišče na severovzhodni in vzhodni strani, delno tudi v smeri proti sondam 3/74 in 4/74, varovano s sistemom dvojne palisade in s tem v tej smeri zamejeno.

Premalo natančna ostaja tudi datacija najdb iz teh dveh sond. Objavljene najdbe iz sonde 4/74 kažejo na podobnost z gradivom z Maharskega prekopa, kar pa dejansko pove zelo malo, saj smo ugotovili, da je najti keramiko, ki je podobna maharski tudi na kronološko starejši Hočevarici.⁷⁴

Problematičen se zdi tudi radiokarbonski datum, ki kaže na drugo polovico 4. tisočletja. Na slednje pa sklepava posredno, na podlagi datumov z Maharskega prekopa. V istem obdobju izmerjeni radiokarbonski datumi z Maharskega prekopa so namreč zelo razpršeni, kar se ne ujema z arheološkimi podatki,⁷⁵ in so tako problematični ter potrebni kritične obravnave. Razlog naj ne bi bil v korektno izpeljanem postopku merjenja starosti⁷⁶ in tudi ne v izbiri ter pripravi vzorcev.⁷⁷ V danem trenutku in glede na stopnjo raziskanosti se torej zdi manj problematično, da sondi 3/74 in 4/74 iz analize izpustimo.

V smeri proti središču Barja sledita najdbi iz sonde 1/74 na meji med parcelama št. 1252/2 in 1 k. o. Studenec-Ig. Bregantova je v sondi naletela na dva keramična fragmenta, ki se na pogled ujemata s keramiko z Maharskega prekopa. Najdena sta bila na polžarici v globini 2,65 m pod površjem,⁷⁸ torej izven kakršnegakoli arheološkega naselbinskega konteksta.

Blizu sonde 1/74, rahlo severovzhodno od nje, se razprostira kolišče Maharski prekop (sl. 3). Leta 1953 ga je odkrila ekipa Sekcije za arheologijo pri SAZU, ko so preiskovali teren za bodoče arheološko izkopavanje in iskali točnejše mesto t. i. IV. in V. Dežmanovega kolišča ob Strojanovi vodi in želeli odkriti še kakšno novo kolišče.⁷⁹

Na Maharskem prekopu so se obsežne arheološke raziskave začele leta 1970 in s prekinitvami trajale vse do leta 1977, ko so pod vodstvom Bregantove raziskali površino 1208 m².⁸⁰ Na podlagi analize najdb je bila sprva naselbina postavljena v bronasto

⁶⁹ Glej Velušček 2004f, 294–295.

⁷⁰ Glej še Bregant 1975, priloga 1.

⁷¹ Bregant 1975, 10–11, priloga 1, t. 39: 3,4.

⁷² Prirejeno po Bregant 1975, 11, 49; glej še Mlekuž, Budja, Ogrinc 2006, tab. 1: vzorec Z-353.

⁷³ Velušček, Čufar, Levanič 2000, 83–107; Velušček, Čufar 2003, 123–158; glej še Velušček 1997, 95–98.

⁷⁴ Velušček 2004d, 228–230.

⁷⁵ Glej Velušček 2001, 73, 74, 93–96.

⁷⁶ Prim. Obelić, Sliepčević 1999–2000, 203.

⁷⁷ Bregant 1975, 49.

⁷⁸ Bregant 1975, 10.

⁷⁹ Jesse 1954, 95.

⁸⁰ Bregant 1996, 27; Velušček 2001, 49.

dobu.⁸¹ Leta 1984 pa jo Parzinger uvrsti v horizonta Ljubljansko barje III in IV, kar je paralelno razvoju badenske kulture v srednjem Podonavju.⁸²

Za slovensko prazgodovinsko arheologijo sicer zelo pomembna ugotovitev se je izkazala za samo delno pravilno. Pred nekaj leti je bila namreč ponovno opravljena tipološka analiza keramike skupaj z analizo horizontalne stratigrafije, s čimer se je ugotovilo, da keramiko z Maharskega prekopa ni mogoče deliti na dva horizonta, preostali horizont pa je kronološko paralelen boležski stopnji badenske kulture.⁸³ Slednje posredno potrjujejo tudi radiokarbonski datumi. Pred kratkim so najpopolnejši seznam objavili Mlekuž, Budja in Ogrinc (glej *tabelo 1*).

Tab. 1: Radiokarbonski datumi z Maharskega prekopa (po Mlekuž, Budja, Ogrinc 2006, tab. 1).

Tab. 1: Radiocarbon dates from Maharski prekop (from Mlekuž, Budja, Ogrinc 2006, tab. 1).

Koli / Piles	4633 ± 117 uncal BP (Z-278)
	4345 ± 113 uncal BP (Z-305)
	4964 ± 99 uncal BP (Z-314)
	4701 ± 104 uncal BP (Z-315)
	5080 ± 110 uncal BP (Z-351)
Oglje / Charcoal	4680 ± 55 uncal BP (AA-27182)
Živalske kosti / Animal bones	4740 ± 40 uncal BP (Beta-219606)
	4720 ± 40 uncal BP (Beta-219607)
	4710 ± 40 uncal BP (Beta-219608)
	6570 ± 40 uncal BP (Beta-219609)
	4750 ± 50 uncal BP (Beta-219610)
	4740 ± 40 uncal BP (Beta-219611)

Z zagrebškimi datumi (Z-), kot je bilo omenjeno, se v okviru naše naloge ne zdi vredno veliko ukvarjati, saj so preveč razpršeni in nimajo podpore v arheoloških najdbah.⁸⁴ Ostali datumi pa kažejo na precejšnjo homogenost. Izstopa le datum 6570 ± 40 uncal BP, ki je tudi brez podpore v gradivu, ki ga doslej poznamo z Maharskega prekopa.⁸⁵ Trditev, ki jo najdemo pri Mlekužu, Budji in Ogrinčevi, da takšne najdbe vendarle poznamo, namreč ne drži in je zavajajoča.⁸⁶ Pomembno je tudi, da preostalih pet datumov ne nasprotuje rezultatom dendrokronoloških raziskav, ki koliščarsko naselbino postavljajo v obdobje po Hočevarici in

pred Spodnje mostišče,⁸⁷ kar ponovno potrjuje že omenjeno tezo o enem kulturnem horizontu na Maharskem prekopu.⁸⁸

Leta 2005 je ekipa Inštituta za arheologijo ZRC SAZU opravila ponoven izkop lesa za potrebe dendrokronoloških raziskav. Zastavljene so bile štiri daljše sonde, s katerimi smo pokrili velik del območja, ki ga je raziskovala Bregantova.

V primerjavi z radiokarbonskimi datumi absolutno kronološko veliko bolj natančni rezultati dendrokronoloških raziskav trenutno kažejo, da je naselbina živila manj kot stoletje, pri čemer je dendrokronološko dobro pokrita in s tem zelo prepričljiva poselitev v obdobju ene generacije, t. j. pribl. 25 let (*sl. 7*). Kar je še pomembnejše, pa je ugotovitev, da je bilo kolišče v uporabi v obdobju po Hočevarici in pred poselitvijo kolišča Spodnje mostišče.⁸⁹ Rezultati hrastove kronologije namreč jasno kažejo, da je med koncem gradbenih dejavnosti na Maharskem prekopu in začetkom gradnje Spodnjega mostišča minilo nekaj več kot 50 let (*sl. 7*). Horizontalno stratigrafsko je tudi pomembno, da s koliščarske naselbine Spodnje mostišče izvirajo najmlajši datumi z območja med Iškoverškim štrardonom, odvodnim jarkom Strojanova voda in Iščico, ki je bilo poseljeno, kot že rečeno, v 4. tisočletju pr. Kr. (*sl. 3* in *5*).

Spodnje mostišče leži pribl. 170 m zahodno od Maharskega prekopa. Koliščarske najdbe so bile odkrite v strugi Iščice vzdolž parcel št. 1254 do 1256 ter na pred nekaj leti sveže zorani njivi na parceli 1256 k. o. Studenec-Ig (*sl. 3*). Dendrokronološke raziskave trenutno kažejo, da je Spodnje mostišče mlajše od Maharskega prekopa (*sl. 7*), toda starejše od kolišč Stare gmajne in Blatna Brezovica na drugem koncu Ljubljanskega barja pri Hočevarici, ki zaključujeta poselitveni niz 4. tisočletja pr. Kr.⁹⁰ Kakorkoli že, tudi za Spodnje mostišče ugotavljamo, da je naselbina živila manj kot 100 let.⁹¹

Na območju severovzhodno in severno od Iga se poselitev obnovi šele v zgodnjem 3. tisočletju pr. Kr. in nato zelo verjetno z več daljšimi ali krajšimi prekinitvami traja vse do prve polovice 2. tisočletja pr. Kr.⁹² Pomembno je tudi, da se koliščarske naselbine v glavnem razvrstijo v več deset metrov širokem pasu, ki se razteza v blagem

⁸¹ Npr. Bregant 1974, 23.

⁸² Parzinger 1984, 51, sl. 7.

⁸³ Velušček 2001, 96.

⁸⁴ Glej Velušček 2001, 73, 74, 93–96.

⁸⁵ Prim. Velušček 2004c, 185; 2006a, 36–42.

⁸⁶ Glej Mlekuž, Budja, Ogrinc 2006, 261.

⁸⁷ Prim. s Čufar, Kromer 2004, 285; glej še *sliko 7*.

⁸⁸ Velušček 2001, 96.

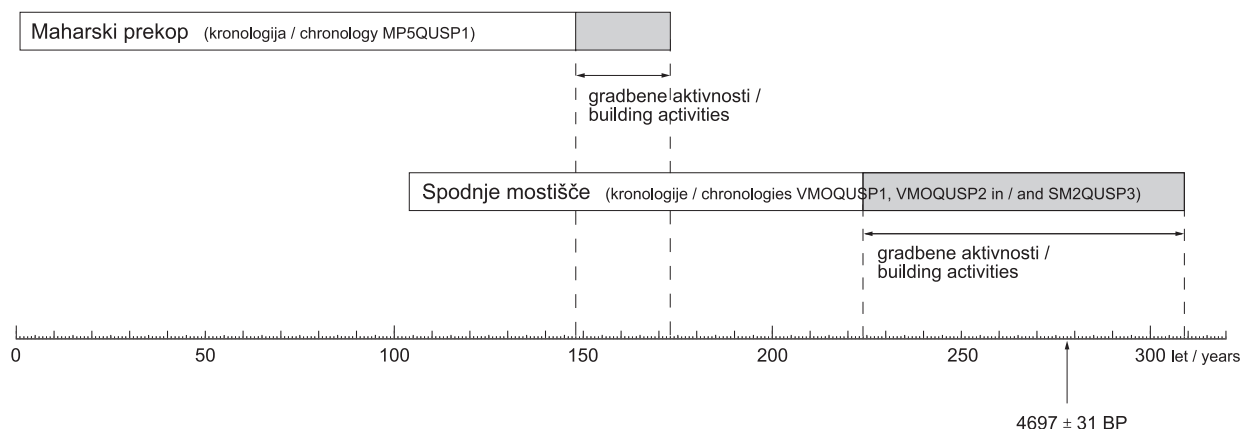
⁸⁹ Prim. z Velušček, Čufar 2002, 64.

⁹⁰ Velušček 2005, 210.

⁹¹ Glej *sliko 7*; Čufar et al. 1997, 37–50; Čufar, Levanič, Velušček 1998, 75–92.

⁹² Velušček 2004h, 79.

Sl. 7. Časovni razpon hrastovih kronologij z Maharskega prekopa (kronologija MP5QUSP1) in Spodnjega mostišča (kronologije VMOQUSP1, VMOQUSP2 in SM2QUSP3) na relativni kronološki skali. Sivo sta označena časovna razpona gradbenih aktivnosti na koliščih. Puščica kaže nekalibrirani radiokarbonski datum za relativno leto 278.

Fig. 7. The temporal span of the oak chronology from Maharski prekop (chronology MP5QUSP1) and Spodnje mostišče (chronologies VMOQUSP1, VMOQUSP2 and SM2QUSP3) on a relative chronological scale. The grey marks the temporal span of construction activity at the pile-dwelling settlements. The arrow indicates an uncalibrated radiocarbon date for the relative year 278.

loku od vzhoda proti jugozahodu, in sicer od Iščice, na točki, ki je od kolišča Spodnje mostišče oddaljena več kot 500 m, pa vse do Ižanske ceste in še čez (sl. 5).

SKLEP

Po številu skromne, a pomembne arheološke najdbe s koliščarskih naselbin Gornje mostišče in Strojanova voda so pokazale, da so bile naselbine horizonta keramike z brazdastim vrezom na Ljubljanskem barju številnejše, kot se je domnevalo, ob tem pa ostaja vprašanje, ali tudi dejansko istočasne, še odprto.

Ugotovitev o večjem številu najdišč se ujema tudi z izsledki raziskav na trasi avtocestnega križa, kjer so slovenski arheologi odkrili več novih najdišč (naselbine, grobišče) iz tega obdobja.

Pomembno je tudi, da se z večanjem števila najdišč povečuje poznavanje keramike in keramičnih oblik ter tudi večja število radiometričnih datumov, ki potrjujejo ugotovitev, izraženo že pri obravnavi Hočevarice, da gre za časovni horizont, okvirno rečeno, druge četrtine 4. tisočletja pr. Kr.⁹³

Uvrstitev dveh v tem prispevku predstavljenih naselbinskih točk z Ljubljanskega barja v horizont keramike z brazdastim vrezom pa ima tudi horizontalno stratigrafsko vrednost. S tem se namreč potrjuje Ložarjeva teza, da naj bi kronološko mlajše naselbine v glavnem lahko pričakovali

bližje središču Ljubljanskega barja, v smeri umika nekdanjega jezera.

S prispevkom sva torej pokazala, da je Ložarjeva teza vsekakor še vedno upoštevanja vredna. Problematika pa s tem še zdaleč ni razrešena. V prihodnje si je v prvi vrsti želeli čim večje število dendrokronološko raziskanih naselbin in tudi, da bi na podlagi arheoloških, dendrokronoloških in drugih naravoslovnih raziskav dobili vpogled vsaj v majhen del dogajanja na Ljubljanskem barju pred tisočimi leti, ko so območje poseljevali ljudje, ki jih danes obravnavamo kot koliščarje.

Zahvala

Avtorja članka se zahvaljujeta T. Korošec z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, ki je narisala najdbe in pripravila za objavo slikovno gradivo.

⁹³ Glej Velušček 2004f, 290–295.

- ALBERTI, A., F. BERNARDINI, G. BURELLI, F. CUCCHI, G. DEMARCHI, E. MONTAGNARI KOKELJ, C. PIANO, F. PRINCIVALLE in A. VELUŠČEK 2007, Le materie prime litiche nelle Valli del Natisone e nelle aree limitrofe. - V: Chiabà, M., P. Maggi In C. Magrini (ur.), *Le valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuropa e Adriatico. Atti del convegno internazionale di studi San Pietro al Natisone (UD), 15-16 settembre 2006*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20, 189-208, Trieste.
- ANDRIČ, M. 2006, Ali lahko analiza pelodnega zapisa v kulturni plasti arheološkega najdišča pove, kakšna vegetacija je rasla v okolici? Primer: Resnikov prekop. - V: Velušček 2006b, 103-113.
- BREGANT, T. 1964, Poročilo o raziskovanju kolišča in gradbenih ostalin ob Resnikovem prekopu pri Igu. - *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 1, 7-24.
- BREGANT, T. 1974, Kolišče ob Maharskem prekopu pri Igu - raziskovanja leta 1970. - *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 3, 7-35.
- BREGANT, T. 1975, Kolišče ob Maharskem prekopu pri Igu - raziskovanja 1973. in 1974. leta. - *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 4, 7-114.
- BREGANT, T. 1996, Starejša, srednja in mlajša kamena doba ter bakrena doba. - V: *Pozdravljeni, prednamci! Ljubljana od prazgodovine do srednjega veka*, Katalog razstave, 18-45, Ljubljana.
- ČUFAR, K. in T. KORENČIČ 2006, Raziskave lesa z Resnikovega prekopa in radiokarbonsko datiranje. - V: Velušček 2006b, 123-127.
- ČUFAR, K. in B. KROMER 2004, Radiokarbonsko datiranje kronologij širin branik s Hočevarice. - V: Velušček 2004i, 281-285.
- ČUFAR, K., T. LEVANIČ in A. VELUŠČEK 1998, Dendrokronološke raziskave na koliščih Spodnje mostišče 1 in 2 ter Hočevarica. - *Arheološki vestnik* 49, 75-92.
- ČUFAR, K., T. LEVANIČ, A. VELUŠČEK in B. KROMER 1997, First chronologies of the Eneolithic pile dwellings from the Ljubljana moor, Slovenia. - *Dendrochronologia* 15, 39-50.
- ČUFAR, K. in N. MARTINELLI 2004, Telekonekcija kronologij z naselbin Hočevarica in Palù di Livenza. - V: Velušček 2004i, 286-289.
- ČUFAR, K. in A. VELUŠČEK 2004, Dendrokronološke raziskave na koliščarski naselbini Hočevarica. - V: Velušček 2004i, 274-280.
- DESCHMANN, K. 1875, Die Pfahlbaufunde aus dem Laibacher Moore. - *Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanhalt* 15, 275-284.
- DESCHMANN, K. 1877, Bericht über die Pfahlbautenaufdeckungen im Laibacher Moore im Jahre 1876. - *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 84, 471-484.
- DIMITRIJEVIČ, S. 1980, Zur Frage der Retz-Gajary-Kultur in Nordjugoslawien und ihrer Stellung im pannonschen Raum. - *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 61, 15-90.
- DULAR, J., B. KRIŽ, D. SVOLJŠAK in S. TECCO HVALA 1991, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini. - *Arheološki vestnik* 42, 65-198.
- GLEIRSCHER, P. 2007, Frühes Kupfer und früher Kupferbergbau im und um den Ostalpenraum. - V: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (ur.), *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*, Situla 44, 93-110.
- JESSE, S. 1954, Poročilo o sondiranju v okolici Iga pri Ljubljani. - *Arheološki vestnik* 5/1, 95-111.
- JESSE, S. 1975, Ig. - V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 181-182.
- KALICZ, N. 1991, Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. - *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 55/1, 347-387.
- LEBEN, F. 1963, Materialna kultura in izsledki izkopavanj v Kevdercu in Lubniški jami. - *Acta carsologica* 3, 213-251.
- LOŽAR, R. 1942, Stratigrafija in kronologija stavb na kolih pri Studencu. - *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 23, 85-94.
- MLEKUŽ, D., M. BUDJA in N. OGRINC 2006, Complex settlement and the landscape dynamic of the Iščica floodplain (Ljubljana Marshes, Slovenia). - *Documenta Praehistorica* 33, 253-271.
- OBELIČ, B. in A. SLIEPČEVIČ 1999-2000, Correction of radiocarbon age of wooden beams from St. Donat's church in Zadar by dendrochronological method. - *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 32-33, 3. ser., 197-206.
- PARZINGER, H. 1984, Die Stellung der Uferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer. - *Arheološki vestnik* 35, 13-75.
- PAVLIN, P. in J. DULAR 2007, Prazgodovinska višinska naselja v Posavskem hribovju. - *Arheološki vestnik* 58, 65-120.
- PAVŠIČ, J. in J. DIRJEC 2004, Morski skat na Ljubljanskem barju. - V: Velušček 2004i, 152-154.
- SCHLICHTHERLE, H. in B. WAHLSTER 1986, *Archäologie in Seen und Mooren*. - Stuttgart.
- SKABERNE, D. in A. MLADENVIČ 2004, Opredelitev materiala ogrličnega obročka s Hočevarice. - V: Velušček 2004i, 65-68.
- STRMČNIK GULIČ, M. 2006, Malečnik - arheološko najdišče. - V: Tomaž 2006b, 195-201.
- ŠAVEL, I. 2004, *Neskončen dih: razstava o bakrenodobnem žarnem grobišču pri Krogu*. - Murska Sobota.
- ŠAVEL, I. in M. GUŠTIN 2006, Kultura keramike z brazdastim vrezom v Prekmurju. - V: Tomaž 2006b, 203-210.
- ŠMIT, Ž. 2004, Preiskava eneolitskih metalurških sledov s Hočevarice z metodo PIXE. - V: Velušček 2004i, 69-71.
- TOMAŽ, A. 2006a, Bakrenodobna naselbina v Turnišču. - V: Tomaž 2006b, 103-108.
- TOMAŽ, A. (ur.) 2006b, *Od Sopota do Lengyela*. - Annales Mediterranea.
- TOMAŽ, A. 2008, Prva dama iz Murske Sobote. - V: A. TOMAŽ, *Prva dama, ob odkritju prazgodovinske ženske figurine na Slovenskem / First lady, the discovery of a prehistoric female figurine in Slovenia*, Annales Mediterranea, 47-66.
- TOSKAN, B. in J. DIRJEC 2006, Ostanke sesalske favne na Resnikovem prekopu, Ljubljansko barje. - V: Velušček 2006b, 139-154.
- TURK, J. 2006, Ugotavljanje paleoekoloških sprememb na Ljubljanskem barju v holocenu na primeru sedimentov z Resnikovega prekopa. - V: Velušček 2006b, 93-98.
- VAHLKAMPF, G. 1995, *Urzeitliche Siedlungsspuren am Rabenstein bei Lavamünd in Kärnten*. - Aus Forschung und Kunst 29, Klagenfurt.
- VELUŠČEK, A. 1997, *Metodologija naselbinskih raziskovanj na barjanskih tleh*, 2. del. - Magistrska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- VELUŠČEK, A. 2001, *Srednja bakrena doba v osrednji Sloveniji*. - Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- VELUŠČEK, A. 2004a, Terenske raziskave, stratigrafija in najdbe. - V: Velušček 2004i, 33-55.
- VELUŠČEK, A. 2004b, Katalog keramičnih najdb iz sonde. - V: Velušček 2004i, 169-183.
- VELUŠČEK, A. 2004c, Tipologija keramičnega gradiva. - V: Velušček 2004i, 184-212.
- VELUŠČEK, A. 2004d, Sorodne naselbine na Ljubljanskem barju. - V: Velušček 2004i, 218-230.

- VELUŠČEK, A. 2004e, Hočevarica in horizont keramike z brazdastim vrezom (HKBV) v osrednji Sloveniji in sosednjih pokrajinah. - V: Velušček 2004i, 231-262.
- VELUŠČEK, A. 2004f, Interpretacija rezultatov absolutnega datiranja Hočevarice in absolutno datiranje horizonta keramike z brazdastim vrezom (HKBV) v Sloveniji. - V: Velušček 2004i, 290-295.
- VELUŠČEK, A. 2004g, Hočevarica in začetki uporabe bakra v Sloveniji. - V: Velušček 2004i, 297-306.
- VELUŠČEK, A. 2004h, Past and present lake-dwelling studies in Slovenia: Ljubljansko barje (the Ljubljana Marsh). - V: Menotti, F. (ur.), *Living on the lake in prehistoric Europe: 150 years of lake-dwelling research*, 69-82, London, New York.
- VELUŠČEK, A. (ur.) 2004i, *Hočevarica - eneolitško kolišče na Ljubljanskem barju / Hočevarica - an eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje*. - Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 8.
- VELUŠČEK, A. 2005, Kraška planota jugozahodne Slovenije in Ljubljansko barje v neo-eneolitski dobi - primerjalna študija. - V: A. Mihevc (ur.), *Voda in življenje v kamniti pokrajini - Kras*, 199-219, Ljubljana.
- VELUŠČEK, A. 2005-2007, Poselitev Ljubljanskega barja v prazgodovini. - *Glasnik Slovenske matice* 29-31, št. 1/3, 60-77.
- VELUŠČEK, A. 2006a, Resnikov prekop - sondiranje, arheološke najdbe, kulturna opredelitev in časovna uvrstitev. - V: Velušček 2006b, 19-85.
- VELUŠČEK, A. (ur.) 2006b, *Resnikov prekop. Najstarejša koliščarska naselbina na Ljubljanskem barju / The oldest pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje*. - Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 10.
- VELUŠČEK, A. 2007, Prispevek k diskusiji o procesu neolitizacije. - *Arheološki vestnik* 58, 425-434.
- VELUŠČEK, A. in K. ČUFAR 2002, Dendrokronološke raziskave kolišč na Ljubljanskem barju - stanje 2001. - *Arheološki vestnik* 53, 59-67.
- VELUŠČEK, A. in K. ČUFAR 2003, Založnica pri Kamniku pod Krimom na Ljubljanskem barju - naselbina kulture Somogyvár-Vinkovci. - *Arheološki vestnik* 54, 123-158.
- VELUŠČEK, A., K. ČUFAR in T. LEVANIČ 2000, Parte-Išičica, arheološke in dendrokronološke raziskave. - *Arheološki vestnik* 51, 83-107.
- VELUŠČEK, A. in T. GREIF 1998, Talilnik in livarski kalup z Maharskega prekopa na Ljubljanskem barju. - *Arheološki vestnik* 49, 31-53.
- VUGA, D. 1977, Ig (Studenc). - *Varstvo spomenikov* 21, 165-166.
- VUGA, D. 1979, Ig. - *Varstvo spomenikov* 22, 259.

Newly determined sites with pottery with furrowed incisions from the Ljubljansko barje

Translation

INTRODUCTION

The spread of copper metallurgy must definitely be noted as one of the most interesting events in the period of late prehistory in Slovenia. This process began to occur at the latest in the first half of the 4th millennium BC.¹ Research shows that it can be placed in the period of the horizon of pottery with furrowed incisions and related to the culture of those who used this pottery.²

The Ljubljansko barje with its lake landscape certainly played an important role in this process. This was primarily indicated by the finds from Hočevarica near Verd (*fig. 1*), which was the first pile-dwelling settlement to be classified to this horizon.³ The finds justifiably indicate, and even undoubtedly confirm the dating of the randomly selected pottery first published in that contribution (*fig. 2: 1,2*), which had been found shortly after test excavation in 1998 in the drainage ditch of the same name.⁴

The analysis of the material shows that at the inhabitants were involved with copper metallurgy at Hočevarica.⁵ Although no data exists about the source of the ore, it might well be hinted at by small stone circlets for necklaces.⁶ They were made of metamorphic rocks, and the nearest sites to the Ljubljansko barje are in the northern Karavanke Range and on Pohorje

Mountain,⁷ hence in regions where even today copper ore can be found nearby.⁸

Without adequate analysis it certainly cannot be claimed that the raw materials necessary for metallurgical processes would have come from the above areas. But it definitely was a region that was most probably familiar to the prehistoric people who lived on the Ljubljansko barje area. The same is true for the directions leading to the sea, as is proven by the find of the skeletal tail section of an eagle ray.⁹ The receptive nature of the prehistoric residents of the Ljubljansko barje is also shown by petrographic analyses of the stone axes both from Hočevarica and primarily from the Ljubljanska River in the nearby vicinity.¹⁰ The majority of the analyzed finds otherwise come from chronologically problematic contexts. The probable age of at least the majority can nonetheless be concluded indirectly, as the southwestern part of the Ljubljansko barje in the vicinity of Hočevarica was settled in the second quarter and at the beginning of the last quarter of the 4th millennium BC.¹¹ Be that as it may, it should be mentioned that among the analyzed objects finds predominate that were made of local raw material, most probably from sites in the northern part of central Slovenia, if only the closest possible source is noted.¹² Exceptions also exist, such as the finds of 6 serpentine axes that do not come from Pohorje or even from Slovenia,¹³ and a flat jadeite axe from northwestern Italy.¹⁴

¹ Velušček, Greif 1998, 31-53; Velušček 2004g, 297-306.

² Velušček 2004e, 231-262; 2004g, 297-306; Gleirscher 2007, 93-110.

³ Velušček 2004b, 169-183; 2004e, 231-262; also see Kalicz 1991, 362-375.

⁴ M. Cunder is gratefully thanked for the finds from the drainage ditch at Hočevarica and information about the circumstances of discovery.

⁵ Velušček 2004a, 51-52, fig. 3.1.27, 3.1.28; Šmit 2004, 69-71.

⁶ Velušček 2004a, 48-51.

⁷ Skaberne, Mladenovič 2004, 65-68.

⁸ Velušček, Greif 1998, map 1; Vahlkamp 1995, fig. 12.

⁹ Pavšič, Dirjec 2004, 152-154.

¹⁰ Alberti et al. 2007, 201-202.

¹¹ Well researched pile-dwelling settlements from the 4th millennium located in the vicinity of the Ljubljanska by the influx of the Hočevarica are: Hočevarica, Stare Gmajne, and Blatna Brezovica (Velušček 2005, 209).

¹² Alberti et al. 2007, 201, pl. 3.

¹³ Alberti et al. 2007, 202, pl. 3, fig. 8: c.

¹⁴ Alberti et al. 2007, 202, pl. 3, fig. 3: b.

It seemed until recently that on the Ljubljansko barje Hočevarica had been the only settlement point or pile-dwelling that could be assigned to the period of the horizon of pottery with furrowed incisions, but this is no longer the case. There are several settlements chronologically contemporary to Hočevarica that belong to the same horizon or temporal framework. Two such settlements have been discovered or chronologically assigned in the last few years: Gornje mostišče and Strojanova voda. These pile-dwelling settlements are located in the southeastern part of the Ljubljansko barje near Ig (*fig. 1*).

GORNJE MOSTIŠČE

The pile-dwelling settlement lies northeast of the settlement of Resnikov prekop¹⁵ on fallow ground with the common name of Gornje mostišče,¹⁶ in the area where plots nos. 737 and 775 of the cadastral registry Studenec-Ig meet (*fig. 3*).¹⁷

The finds at Gornje mostišče were actually first mentioned in passing by Jesse in the field diary of test excavation at Resnikov prekop.¹⁸ Approximately 20 years later, in the 22nd number of the review *Varstvo spomenikov* on p. 259 Vuga wrote of an interesting story told by the today deceased Anton Kozin from the village of Kot, who as a small boy saw wooden piles on their land at Gornje mostišče. They were driven perpendicularly into the soil and jutted out of it about half a meter. His father noted that the piles were from the period of the "pile-dwellers".

When we set out to trace the story, we found that at least up to 1996 the Kozin family had owned two plots of land at Gornje mostišče,¹⁹ which are located fairly far away from the pile-dwelling settlement of Resnikov prekop (cf. *fig. 3*), at that point the only known site in this area. As it became clear that the story of the local inhabitant pointed to an entirely different, as yet unlocated site, the same one that had already been mentioned by Jesse, in the late summer of the same year a team from the Institute of Archaeology of the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU) undertook a field survey. In a field that alongside a considerably overgrown drainage ditch borders on one of the Kozin family plots we discovered numerous pottery fragments, parts of a quern and whetstones. The chronologically most sensitive find was the pottery, which at first glance was reminiscent of the pottery from the pile-dwelling settlements of Maharski prekop and Strojanova voda.²⁰

According to the data gathered to the present, at least 30 fragments of pottery have been collected from the site of Gornje mostišče. Dark grey fragments predominate, although paler grey fragments can also be found. A decoration was noted on only one fragment, where an incised motif of a rhomb and a band appeared (*fig. 4: 1*).

STROJANOVA VODA

The site lies in an area located on both sides of the drainage ditch Podvin, Maharski prekop or graben (ditch), or rather Strojanova voda (*fig. 3*), at a distance of approximately 60 to 170 m northwest of the concrete bridge of the macadam road leading from Ig towards Grmez and Babna Gorica (*fig. 5*), the so-called "Iškovrški štradon".²¹

Several names have been used for the site by the Strojanova voda ditch, such as: Veliko mostišče, Veliki mah, and Spodnje mostišče 4.²² The expression "Dežman's 5th pile-dwelling settlement" is also used, which however does not mean that it was discovered as the fifth in a row, as can be read in the texts of Bregant²³ and Jesse.²⁴ The reasons for using the suggested name are as follows:

1. The frequently used name Veliko mostišče for this pile-dwelling settlement²⁵ is also used for the otherwise already widely accepted name for the settlement of Maharski prekop.²⁶

2. The name Spodnje mostišče is used for the pile-dwelling settlement at Iščica.²⁷

3. The pile-dwelling settlement is located by the drainage ditch of Strojanova voda, which should be used for the name of the pile-dwelling settlement in question.

The pile-dwelling settlement was discovered by Dežman in 1875.²⁸ The Section for Archaeology (SAZU) opened four trenches in the broader area in 1953. Remains of the pile-dwelling settlement of Strojanova voda were found in trenches II and IV.²⁹

In Trench II, which was placed on plot no. 1239 of the Studenec-Ig cadastral registry, they found 20 vertical piles, broken tubular bones, and sections of animal skulls, along with a fragment of a bone awl, the remains of two pottery spindle-whorls, and fragments of pottery vessels, most of them without any kind of decoration. Among the finds, Jesse also mentioned a small conical pottery platelet with a hollow in the centre and incisions along the rim, a fragment of a ribbon handle, and a fragment of a vessel with horizontal lugs. The reconstructed forms had low cylindrical necks with horizontal channeling separated from the shoulders.

In Trench IV, which according to Jesse had been placed on plot no. 1250, and in fact was located on plot no. 1240 (cad. reg. Studenec-Ig), they came across 30 vertical and 3 horizontal piles and scarce archaeological small finds. The pottery was represented by fragments of the walls of undecorated vessels, unpolished and coarsely made from grey fired clay mixed with sand.

Trench III was sterile. Results, were, however, found in trench I, placed to the side of the pile-dwelling settlement of Strojanova voda on the approx. 150 m distant plot of 1252/1 cad. reg. Studenec-Ig.

Jesse united trenches I, II, and IV in terms of the horizontal stratigraphy, and considered that they had come across a large uniform pile-dwelling settlement, which later proved to be incorrect. In trench I, they in fact had come across the pile dwelling settlement of Maharski prekop, which was subsequently excavated in the 1970s by Bregant.³⁰ The established line of the palisade at Maharski prekop clearly indicates that the settlement did not spread in the direction of the pile-dwelling settlement of Strojanova voda.³¹

The next finds at Strojanova voda were discovered by Vuga.³² They consisted of large amounts of ancient piles and several fragments of pile dwelling pottery. They were noted in the drainage ditch of Strojanova voda in the vicinity of the bridge on the Maharska Road.³³

¹⁵ Velušček 2006a, fig. 2.

¹⁶ To designate the fallow lands in the discussed region on *fig. 3* "folk" names are used, as noted by Vuga (1979, 259).

¹⁷ See Velušček 1997, 103-104.

¹⁸ Velušček 1997, 103.

¹⁹ Data about the ownership of the discussed plots reflects the situation in 1996, and has not been updated.

²⁰ Velušček 1997, 104.

²¹ Velušček 1997, 89-91.

²² Velušček 1997, 89.

²³ Bregant 1964, 7.

²⁴ Jesse 1975, 182.

²⁵ Cf. Parzinger 1984, 50.

²⁶ See e.g. Jesse 1975, 182.

²⁷ Cf. Velušček 2007, 429.

²⁸ Deschmann 1877, 471.

²⁹ Jesse 1954, 97-110.

³⁰ Bregant 1996, 24, 27.

³¹ Cf. e.g. Velušček 2005-2007, fig. 3; 4 and *fig. 3*.

³² Vuga 1977, 166.

³³ The Maharska road or the Iškovrški štradon.

In 1992, new archaeological finds were again discovered by Vuga: pottery, fragments of querns, and animal bones. They would have come from the main drainage ditch of Strojanova voda in the section where the ditch cuts into the pile-dwelling settlement.

Four years later, finds were also found in the same area by Velušček,³⁴ and afterwards, in 2007, by Knific,³⁵ the latter in newly cleared ditches northeast of and in the fields west of the drainage ditch of Strojanova voda.

In this manner from 1992 to the present in the region of the pile-dwelling settlement of Strojanova voda somewhat more than 70 fragments of pottery have been found, most of them dark grey, and some fragments also paler grey. Few decorated fragments were found. Relief appliqué elements appeared (*fig. 6: 3,4*) and lines were made with a technique of furrowed incisions along with one lengthwise fringe made in a stitched technique (*fig. 6: 2*).

THE CHRONOLOGICAL CLASSIFICATION OF THE PILE-DWELLING SETTLEMENTS OF GORNJE MOSTIŠČE AND STROJANOVA VODA

The chronological classification of the pile-dwelling settlements of Gornje mostišče and Strojanova voda will be mostly concentrated on pottery, which offers the most information in the framework of the available material.

A good basis for the dating of the pile-dwelling settlement of Strojanova voda is offered by Parzinger's assignment of Velike mostišče³⁶ to the Ljubljansko barje III horizon, i.e. to the horizon of the early Maharski prekop.³⁷ A great similarity with the pottery from Maharski prekop can also be found at Hočevarica, as was already mentioned at the first classification of the this pile-dwelling settlement to the horizon of pottery with furrowed incisions on the Ljubljansko barje.³⁸ Notable differences appear primarily in the decoration. At Hočevarica pottery with a furrowed incision can be found,³⁹ which is unknown at Maharski prekop, but it can also be found at Strojanova voda (*fig. 6: 2*). Hočevarica and Strojanova voda are also connected by a type of vessel with a circular relief applied element on the body.⁴⁰

The same can be said for the pottery from Gornje mostišče. Analogies can be found for the decoration on a bowl (*fig. 4: 1*) among the material from a group of sites from the horizon of pottery with furrowed incisions: in the context of the youngest prehistoric finds from Gradec pri Mirni,⁴¹ among the finds from the second settlement horizon at Gradišče above Dešen,⁴² and among the finds from the second horizon in the cave of Kevderc at Lubnik,⁴³ if only several nearby sites are listed.⁴⁴

Hence there is no doubt that the pile-dwelling settlements of Strojanova voda and Gornje mostišče, just like Hočevarica,

belong to the group of sites from the horizon of pottery with furrowed incisions, which is characterized in the region of central Slovenia by mostly reduction fired pottery, i.e. pottery with dark colours. In contrast to the Lasinja Culture, with its characteristic jugs with sharp edges in profile, bowls with concave lower and convex upper parts, etc., predominant forms are more globular jugs, and pots are numerous, along with biconical and conical bowls, and ladles with solid handles also appear. Emphasized elements among the ornamental characteristics are incised decoration, most frequently consisting of furrowed incisions, and relief decoration, such as multisectioned ribs, barbotine, and combed decorations. The pottery finds also include seals.

A recent addition to this list would be a bowl with a broad elevated ribbon handle, which comes from the main drainage ditch in the region of the pile-dwelling settlement of Hočevarica (*fig. 2: 1*). Relevant analogies can be found among the decorated bowls from Malečnik,⁴⁵ at Bukovnica,⁴⁶ and also from the immediate vicinity of a grave at the cemetery of Pod kotom - jug.⁴⁷ Bowls with an elevated ribbon handle were also a characteristic form of the Retz-Gajary Culture, according to Dimitrijević.⁴⁸

In the monograph about Hočevarica⁴⁹ the Slovenian sites with furrowed incision pottery were attributed to the horizon of pottery with furrowed incisions, which corresponds chronologically to the period between the Balaton-Lasinja I phase and the (proto) Boleráz phase in western Pannonia.⁵⁰ On the basis of comparisons between the absolute dates acquired from radiocarbon dating and the results of dendrochronological research at Hočevarica,⁵¹ as well as the radiocarbon dates from sites such as Ajdovska jama and Keutschacher See, it was also possible to establish a starting point for the formation of an absolute chronological framework for the appearance of pottery with furrowed incisions in the region of central Slovenia, pointing to the period of the second quarter of the 4th millennium BC.⁵² This evidently represents a solid foundation for the further research that is occurring on a wide scale primarily in the framework of the nationwide Slovenian program of motorway construction.

In this manner, at Malečnik near Maribor, Strmčnik Gulič discovered an exceptionally well preserved vertical stratigraphic sequence that once again proves that the horizon of pottery with furrowed incisions is later than the Lasinja Culture.⁵³ As a general result, the number of sites has increased in Slovenia that contain finds from the horizon of pottery with furrowed incisions, including those with radiometrical dating. In addition to the sites already mentioned in the monograph on Hočevarica,⁵⁴ the sites of Nova tabla,⁵⁵ Turnišče,⁵⁶ and Kalimovnjek should also be added.⁵⁷ In this article, we can only refer to the published data, such as for the site of Nova tabla, where a charcoal sample from a pit designated as PO 132 gave the radiocarbon

³⁴ Velušček 1997, 90.

³⁵ I would like to thank D. Vuga and A. Knific for the finds and data about the circumstances of discovery.

³⁶ Under the name Veliko mostišče, the finds are united from Jesses's trenches from 1953: trench I (the pile-dwelling settlement of Maharski prekop), and trenches II and IV (the pile-dwelling settlement of Strojanova voda); see Jesse 1954, drawing 1.

³⁷ Parzinger 1984, pl. 7.

³⁸ Velušček 2004d, 228-230.

³⁹ Velušček 2004b, pl. 4.1.5: 12; 4.1.11: 13; 4.1.12: 2-4.

⁴⁰ Cf. *fig. 6: 3* and Velušček 2004b, pl. 4.1.3: 2-4.

⁴¹ Dular et al. 1991, pl. 26: 10a-c; 27: 15.

⁴² Pavlin, Dular 2007, pl. 13: 1, 2, 5, 15-18; 14: 5, 7 etc.

⁴³ Leben 1963, pl. 2: 1.

⁴⁴ See further Velušček 2004e, 232-250.

⁴⁵ Strmčnik Gulič 2006, drawing 1; 2.

⁴⁶ Šavel, Guštin 2006, drawing 1; 3.

⁴⁷ Šavel 2004, 19-20, *fig. 13*; Šavel, Guštin 2006, drawing 17.

⁴⁸ Dimitrijević 1980, add. 1.

⁴⁹ Velušček 2004e, 250-262.

⁵⁰ Kalicz 1991, *fig. 22*.

⁵¹ Čufar, Velušček 2004, 274-280; Čufar, Kromer 2004, 281-285; Čufar, Martinelli 2004, 286-289.

⁵² Velušček 2004f, 290-295.

⁵³ Strmčnik Gulič 2006, 196; also see Kalicz 1991, *fig. 22*; Velušček 2004e, 250-262.

⁵⁴ Velušček 2004e, 231-262.

⁵⁵ Šavel, Guštin 2006, 208-209.

⁵⁶ Tomaž 2006a, 103-108.

⁵⁷ Šavel, Guštin 2006, 203; Tomaž 2008, *fig. 38*.

date KIA-21386: 4914 ± 37 uncal BP (3766-3614 cal BC). Pit PO 132 contained individual small and poorly preserved pottery fragments, among them the rim and base of a vessel, a fragment of a handle, and a fragment of a vessel, most probably from the foot, decorated with furrowed incisions.⁵⁸

FINDS OF POTTERY WITH FURROWED INCISIONS AND THE HORIZONTAL STRATIGRAPHY OF PILE-DWELLING SETTLEMENTS IN THE VICINITY OF IG

In the time of the pile-dwelling settlements a lake existed on the Ljubljansko barje region, which throughout the millennia slowly contracted until it finally disappeared or was overgrown with marshes and then moors.⁵⁹ Such a development is proven by the vertical as well as horizontal stratigraphy of the Holocene layers, the geological composition of those layers, the floral and faunal remains in them, and also the archaeological data, which were sometimes collected properly, and sometimes less systematically. Much has been written about this and it continues to be an issue, most recently commented on by Velušček.⁶⁰ Therefore it would perhaps not seem surprising that the very beginnings of a still highly topical thesis about the dynamics of the pile-dwelling settlements of the Ljubljansko barje region, which connect this process to the existing lake, can be found in one of the first printed reports about the discovery of the pile-dwelling settlements, published by Dežman in *Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt*, N°15, 1875. On page 276 we can read: "... eine evidente Thatsache, dass das jetzige Laibacher Moorbecken in der Urzeit durch einen grossen Binnensee ausgefüllt gewesen sei, dessen reiche Conchilienfauna sich unter der Torfdecke in dem kalkigen Lettengrunde, der den einstigen Seeboden (blanc fond der Schweizer Seen) bildete, noch ganz wohl erhalten vorfindet; nunmehr ist durch die aufgedeckten Pfahlbauten der Nachweis geliefert, dass der Mensch sich auf diesem See häuslich niedergelassen, und dass dessen äusserst reiche Fischfauna - nach den massenhaften Fischresten in der Culturschichte zu schliessen - den Bewohner der Pfahlbauten einen Haupttheil ihrer Nahrung geliefert habe".⁶¹ Two years later he added: "... dass die einstige Seeniederlassung die westöstliche Richtung ziemlich parallel dem alten Seeufer einhalten werde."⁶²

Ložar reached even deeper into the relevant problems. Armed with more data and different knowledge, in 1942 he published the following statement: "The distance of individual pile-dwelling settlements from the banks, or rather their position in reference to the former and current banks, and in terms of the depth of the lake in various periods, for the Swiss settlements, meaning in the classic land of the pile-dwellings, are always the criteria for determining the age, or the means of acquiring a relative and absolute chronology. Partly this resulted from the prehistoric investigations themselves, but in the recent period prehistory in particular owes much to discoveries in the fields of hydrography, climatology, and especially botanical geography, which have created a valuable heuristic source in the analysis of pollen. What applies to the Swiss, southern German, and eastern Alpine lakes and marshes, not to mention the Nordic ones, also applies, mutatis mutandis, to our Ljubljansko barje".⁶³

Although the dynamics of the settlement of the Ljubljansko barje in the period of the pile-dwelling settlements cannot be generalized too much, Ložar's hypothesis nonetheless seems valuable enough to be followed and at least in the example of the pile-dwellings in the Ig vicinity to be tested on the basis

of the new data and knowledge about the settlement of the Ljubljansko barje acquired through multidisciplinary research in the last decades.

In the Ig corner, the pile-dwelling settlements spread in an arch almost from the main road to Škofljica all the way to the Ig road that leads to Ljubljana (fig. 5). Given that the first pile-dwelling settlement in this area was uncovered as early as 1875, and that to the present we know of at least 17 sites, most of them points of settlement,⁶⁴ where traces of the pile-dwelling culture were uncovered,⁶⁵ it seems that this area is highly suitable for the study of settlement dynamics. This is even more applicable since almost all the settlements have absolute dates or they can be placed within an absolutely dated chronological horizon. The latter was achieved through the application of varied mutually independent dating methods:

1. Absolute dates acquired by assignment to absolutely dated chronological horizons on the basis of comparative analyses of archaeological finds: Resnikov prekop, Gornje mostišče, Strojanova voda, Maharski prekop, Spodnje mostišče, and the area of the first three pile-dwelling settlements of Dežman (Parte, Parte-Iščica, Partovski kanal, Kepje ...).

2. Absolute dates on the basis of the radiometrical method (Resnikov prekop, Maharski prekop, Spodnje mostišče, Parte, Parte-Iščica).

3. Absolute dates acquired using the radiometric method in combination with dendrochronological research and on the basis of later established absolute chronological relations between the settlements (Maharski prekop, Spodnje mostišče, Parte, and Parte-Iščica).

According to the data collected to the present, three chronologically separate groups of pile-dwelling settlements existed in the discussed area in the vicinity of Ig. The first group, the oldest, includes Resnikov prekop. This pile-dwelling settlement was located in the far southeastern part of the studied area, not far away from the firm land that is close to the pile-dwelling settlement on the southwest and from the area that in the south begins to rise gently towards the valley of Želimejščica (fig. 1 and 5).

4600 BC,⁶⁶ and that, very probably later, the surface was subjected to considerable hydrological changes.⁶⁷ On the basis of the small number of piles and the selection of wood, it was hypothesized that this pile-dwelling settlement probably existed for only a short time.⁶⁸

After the abandonment of the Resnikov prekop pile-dwelling settlement, the area northeast of Ig was again settled after somewhat less than a thousand years. Although we lack absolute dates, this can be concluded on the basis of the characteristic pottery. Analysis has shown that the pile-dwelling settlements of Gornje mostišče and Strojanova voda belong to the period

⁶⁴ This number of 17 sites seems elevated if it is compared to the cited number of 9 settlements. The actual number of settlements is unknown and is very probably greater, which particularly applies to the area of the so-called first three pile-dwellings settlements of Dežman. The 17 sites that are listed also include settlements that were later, for example, merged into one (Spodnje mostišče), as well as sites such as trench 1/74 (Velušček 1997, 93-94) and Jesihov graben (Velušček 1997, 77-78), which most probably represent chance finds and not pile-dwelling settlements.

⁶⁵ See Velušček 1997, 51-104.

⁶⁶ Velušček 2006a, 19-85.

⁶⁷ Velušček 2006a, 42-43; Turk 2006, 93-98; Andrič 2006, 103-113; Čufar, Korenčič 2006, 123-127; Toškan, Dirjec 2006, 139-154.

⁶⁸ Velušček 2006a, 24; Čufar, Korenčič 2006, 125; Toškan, Dirjec 2006, 148.

⁵⁸ Šavel, Guštin 2006, 208, drawings 25-30.

⁵⁹ Cf. e.g. Schlichtherle, Wahlster 1986, 36, fig. 40.

⁶⁰ Velušček 2007, 425-434.

⁶¹ Deschmann 1875, 276.

⁶² Deschmann 1877, 472.

⁶³ Ložar 1942, 90.

of the horizon of pottery with furrowed incisions, and hence in general to the period of the second quarter of the 4th millennium BC.⁶⁹ It is also significant for this research that these two settlements are the closest to Resnikov prekop in terms of horizontal stratigraphy. Gornje mostišče is located ca. 230 m to the northeast, and Strojanova voda ca. 410 m to the north of the earliest pile-dwelling settlement (*fig. 3*).

In the area today covered with wet meadows and fields northwest of the road called the Iškovški štradon, in the triangle between the Iščica and the drainage ditch of Strojanova voda, on plots of land called Spodnje mostišče, there were several pile-dwelling settlements in the 4th millennium BC (*fig. 3*).

The already mentioned pile-dwelling settlement of Strojanova voda, dated to the horizon of pottery with furrowed incisions, was located in the far southeast. The closest pile-dwelling settlements to Strojanova voda in terms of horizontal stratigraphy were discovered in trenches 3/74 and 4/74 on plots 1251 and 1250 of the cadastral district Studenec-Ig. The trenches were placed ca. 80 m apart in a southeast-northwest direction (*fig. 3*).⁷⁰ The northernmost trench 3/74 is ca. 90 m distant from the established eastern edge of the pile-dwelling settlement of Maharski prekop, where a double palisade was documented, and a good 100 m from the closest established point of the pile-dwelling settlement of Strojanova voda, which may or may not represent the actual edge of the site.

The useful data is limited from which it is possible to create a realistic image of the significance of these two trenches. It is known that the trenches were geodetically measured and that in them were found vertical piles and fragments of pottery with analogies to the pile-dwelling settlement of Maharski prekop.⁷¹ A sample of a pile from trench 4/74 was sent in the 1970s to Zagreb for radiocarbon analysis, with resulting dates of 4487 ± 96 uncal BP or 2537 uncal BC or 3330-3220 cal BC.⁷² Several conclusions can be derived from the above, including the following:

1. The finds from the trenches could belong to two different settlements of unknown extent, as was the case with the pile-dwellings of Parte and Parte-Iščica, whose boundaries almost overlap, although these are two chronologically different settlements.⁷³

2. The trenches perhaps uncovered the remains of a pile-dwelling settlement of as yet undetermined extent that chronologically differs both from Strojanova voda and Maharski prekop.

3. Trenches 3/74 and 4/74 uncovered the southwestern part of the pile-dwelling settlement of Strojanova voda, while any connection with Maharski prekop seems less likely, as the latter settlement was protected on the northeastern and eastern sides, and partially also in the direction of trenches 3/74 and 4/74, with a system of a double palisade, which marked its limits.

The dating of the finds from these two trenches has also remained insufficiently exact. The published finds from trench 4/74 indicate a similarity to the material from Maharski prekop, which in fact truly means very little, as it has been established that pottery similar to that from Maharski prekop can also be found at the chronologically earlier site of Hočevarica.⁷⁴

The radiocarbon dates also seem problematic, as they indicate the second half of the 4th millennium. The latter is concluded indirectly on the basis of the dates from Maharski prekop. In the same period the measured radiocarbon dates from Maharski prekop are highly dispersed, which does not correspond to the

archaeological data,⁷⁵ meaning that the dates are problematic and require critical treatment. The reasons probably would not lie in the correct performance of the process of measuring the age,⁷⁶ nor in the selection and preparation of the samples.⁷⁷ At the moment and given the state of research, it thus seems less troublesome to omit trenches 3/74 and 4/74 from the analysis.

Towards the centre of the Ljubljansko barje district the next finds came from trench 1/74 on the boundary between plots no. 1252/2 and 1 of cadastral district Studenec-Ig. Bregant came across two pottery fragments in the trench that corresponded in appearance to the pottery from Maharski prekop. They were found on a layer of lake marl at a depth of 2.65 m under the surface,⁷⁸ and were hence outside any archaeological settlement context.

Near trench 1/74, slightly northeast of it, extends the pile-dwelling settlement of Maharski prekop (*fig. 3*). It was discovered in 1953 by a team from the Section for Archaeology, SAZU, who were surveying the terrain for possible future archaeological excavations and were seeking the exact site of Dežman's pile-dwellings IV and V by the ditch of Strojanova voda, in the hopes of uncovering some new pile-dwelling settlement.⁷⁹

Extensive archaeological excavations began at Maharski prekop in 1970 and continued with interruptions to 1977, when under the leadership of Bregant, an area of 1208 m² was investigated.⁸⁰ On the basis of analyses of the finds, the settlement was first assigned to the Bronze Age.⁸¹ In 1984, it was classified by Parzinger to the horizon of Ljubljansko barje III and IV, parallel to the development of the Baden Culture in the central Danube basin.⁸²

These otherwise highly important statements for Slovenian prehistoric archaeology have proven to be only partially correct. Several years ago, a typological analysis of the pottery was performed together with an analysis of the horizontal stratigraphy, the result of which was that the pottery from Maharski prekop cannot be divided into two horizons, and this single remaining horizon is chronologically parallel to the Boleráz phase of the Baden Culture.⁸³ This is also indirectly confirmed by the radiocarbon dates. The most complete list of these was recently published by Mlekuž, Budja, and Ogrinc (see *table 1*).

As was mentioned, in terms of this contribution, it does not seem worthwhile to discuss at great length the Zagreb dates (Z-), as they are too scattered and have no support in the archaeological finds.⁸⁴ The remaining dates indicate a considerable homogeneity. The only date to stand out is 6570 ± 40 uncal BP, which also lacks support in the material known to the present from Maharski prekop.⁸⁵ The claim that such finds are in fact known, which can be found in the text by Mlekuž, Budja and Ogrinc, is inaccurate and misleading.⁸⁶ It is also significant that the remaining five dates do not contradict the results of dendrochronological investigations, which place the pile-dwelling settlement in the period after Hočevarica and before Spodnje mostišče,⁸⁷ which again confirms the above mentioned thesis of a single cultural horizon at Maharski prekop.⁸⁸

⁶⁹ See Velušček 2004f, 294-295.

⁷⁰ Also see Bregant 1975, add. 1.

⁷¹ Bregant 1975, 10-11, add. 1, pl. 39: 3, 4.

⁷² According to Bregant 1975, 11, 49; also see Mlekuž, Budja, Ogrinc 2006, tab. 1: sample Z-353.

⁷³ Velušček, Čufar, Levanič 2000, 83-107; Velušček, Čufar 2003, 123-158; also see Velušček 1997, 95-98.

⁷⁴ Velušček 2004d, 228-230.

⁷⁵ See Velušček 2001, 73, 74, 93-96.

⁷⁶ Cf. Obelič, Sliepčević 1999-2000, 203.

⁷⁷ Bregant 1975, 49.

⁷⁸ Bregant 1975, 10.

⁷⁹ Jesse 1954, 95.

⁸⁰ Bregant 1996, 27; Velušček 2001, 49.

⁸¹ E.g. Bregant 1974, 23.

⁸² Parzinger 1984, 51, fig. 7.

⁸³ Velušček 2001, 96.

⁸⁴ See Velušček 2001, 73, 74, 93-96.

⁸⁵ Cf. Velušček 2004c, 185; 2006a, 36-42.

⁸⁶ See Mlekuž, Budja, Ogrinc 2006, 261.

⁸⁷ Cf. Čufar, Kromer 2004, 285; also see *fig. 7*.

⁸⁸ Velušček 2001, 96.

In 2005 a team from the Institute of Archaeology ZRC SAZU performed re-excavation to acquire wood for dendrochronological analysis. Four further trenches were placed that covered a large extent of the area that had been excavated by Bregant.

In comparison with the radiocarbon dates, much more accurate chronological results from dendrochronological research at the moment indicate that the settlement existed for less than a century, in which it is well covered dendrochronologically with a very convincing settling in the period of one generation, i.e. ca. 25 years (*fig. 7*). Even more important was the finding that the pile-dwelling settlement was in use in the period after Hočevarica and prior to the settlement of Spodnje mostišče.⁸⁹ The results of the oak chronology clearly show that between the end of building activity at Maharski prekop and the beginning of construction at Spodnje mostišče somewhat more than 50 years passed 50 (*fig. 7*). It is also important in terms of horizontal stratigraphy that the latest dates come from the pile-dwelling settlement of Spodnje mostišče for the area between the Iškovrški štrardon, the drainage ditch of Strojnova voda and the Iščica, which was settled, as has already been noted, in the 4th millennium BC (*fig. 3* and *5*).

Spodnje mostišče is located ca. 170 m west of Maharski prekop. The pile-dwelling finds were discovered in the channel of the Iščica along plots nos. 1254 to 1256, and several years ago in freshly ploughed fields on plot no. 1256 of the Studenec-Ig cadastral registry (*fig. 3*). Dendrochronological analysis at present indicates that Spodnje mostišče is later than Maharski prekop (*fig. 7*), but earlier than the pile-dwelling settlements of Stare gmajne and Blatna Brezovica at the other end of the Ljubljansko barje near Hočevarica, which conclude the settlement series of the 4th millennium BC.⁹⁰ Be that as it may, it can also be established for Spodnje mostišče that the settlement existed for less than 100 years.⁹¹

In the region northeast and north of Ig, settlement was renewed only in the early 3rd millennium BC, and subsequently, very probably with several long or short interruptions, continued all the way to the first half of the 2nd millennium BC.⁹² It is also significant that the pile-dwelling settlements were mostly located in a several dozen meters wide band that extends in a gentle arch from the east towards the southwest, and from the Iščica, at a point distant more than 500 m from the pile-dwelling of Spodnje mostišče, all the way to the Ig road and even further (*fig. 5*).

CONCLUSION

The scarce but nonetheless important archaeological finds from the pile-dwelling settlements of Gornje mostišče and Strojnova voda have shown that the settlements of the horizon of pottery with furrowed incisions were more numerous on the Ljubljansko barje than had been thought, while the question of whether they were truly contemporary still remains open.

The claim about a greater number of settlements also corresponds to the results of excavations at future motorways, where Slovenian archaeologists have discovered several new sites (settlements, cemeteries) from that period.

It is also important that the increased number of sites increases knowledge of the pottery and pottery forms, as well as the number of radiometric dates, which all confirm the finding, already expressed in the publication of the Hočevarica site, that

this was a chronological horizon, generally speaking, from the second quarter of the 4th millennium BC.⁹³

The placement of two settlement points on the Ljubljansko barje in the horizon of pottery with furrowed incisions also has value in horizontal stratigraphy terms. This goes to confirm Ložar's hypothesis that chronologically later settlements could mainly be expected closer to the center of the Ljubljansko barje, in the direction of the withdrawal of the former lake.

This article has shown that Ložar's hypothesis certainly still deserves attention. The problems related to this have long not been resolved. In the future, the greatest possible number of dendrochronologically investigated settlements is to be greatly desired, and further, that on the basis of archaeological, dendrochronological, and other natural science research an insight would be acquired at least into a small slice of the events on the Ljubljansko barje thousands of years ago when the region was settled by people that we now refer to as lake dwellers.

Translation: Barbara Smith Demo

Anton Velušček
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
anton.veluscek@zrc-sazu.si

Katarina Čufar
Oddelek za lesarstvo
Biotehniška fakulteta
Rožna dolina, Cesta VIII/34
SI-1000 Ljubljana
katarina.cufar@bf.uni-lj.si

⁸⁹ Cf. Velušček, Čufar 2002, 64.

⁹⁰ Velušček 2005, 210.

⁹¹ See *fig. 7*; Čufar et al. 1997, 37-50; Čufar, Levanič, Velušček 1998, 75-92.

⁹² Velušček 2004h, 79.

⁹³ See Velušček 2004f, 290-295.

Leseno toporišče kladvaste sekire s kolišča Stare gmajne na Ljubljanskem barju

Tjaša TOLAR, Katarina ČUFAR in Anton VELUŠČEK

Izvleček

Na koliščarski naselbini Stare gmajne na Ljubljanskem barju je bila najdena kamnita kladvasta sekira iz druge polovice 4. tisočletja pr. Kr. z ostankom lesenega toporišča. Ker je bila kamnina za sekiro ali morda že izdelana sekira prinesena od drugod, je bila pomembna natančna identifikacija lesa toporišča. Anatomska preiskava je pokazala, da gre za les dreva (*Cornus* sp.), ki je uspeval tudi v okolici kolišča. Les dreva je zelo trd in trden ter ima visoko udarno žilavost, zato je bila njegova uporaba za toporišče velike in težke kamnite sekire zelo smiselna. To ponovno potrjuje, da je bil prazgodovinski človek dober poznavalec lastnosti lesa. Razpravljamo tudi o pomenu referenčnega materiala (vzorcev lesa in mikroskopskih preparatov sodobnih dreves in grmov) za razlikovanje lesa dreva in pušpana (*Buxus sempervirens*). Slednji ima podobno anatomsko zgradbo lesa vendar kot sredozemska vrsta v prazgodovini domnevno ni uspeval v bližini kolišč.

Gljučne besede: leseno toporišče, kamnita kladvasta sekira, anatomija lesa, dren (*Cornus* sp.), eneolitik, druga polovica 4. tisočletja pr. Kr., Ljubljansko barje, Slovenija

UVOD

Med izkopavanjem na koliščarski naselbini Stare gmajne iz druge polovice 4. tisočletja pr. Kr. je bila najdena kamnita kladvasta sekira (sl. 1: 1,2), izdelana iz kamnine, ki ne izvira iz Slovenije ter je bila prinesena od drugod, verjetno iz Italije. Ker je v sekiri ohranjen tudi kos lesenega toporišča, kar je redkost, nas je zanimalo, iz katerega lesa je to izdelano in ali bi morda vrsta uporabljenega lesa lahko pomagala pri ugotavljanju ali je sekira, vključno z ročajem, prišla na kolišče že kot gotov izdelek.

Anatomski pregled je pokazal, da ima les značilnosti dreva (*Cornus* sp.) ali pušpana (*Buxus* sp.), ki imata podobno anatomijo lesa. Ker je dren

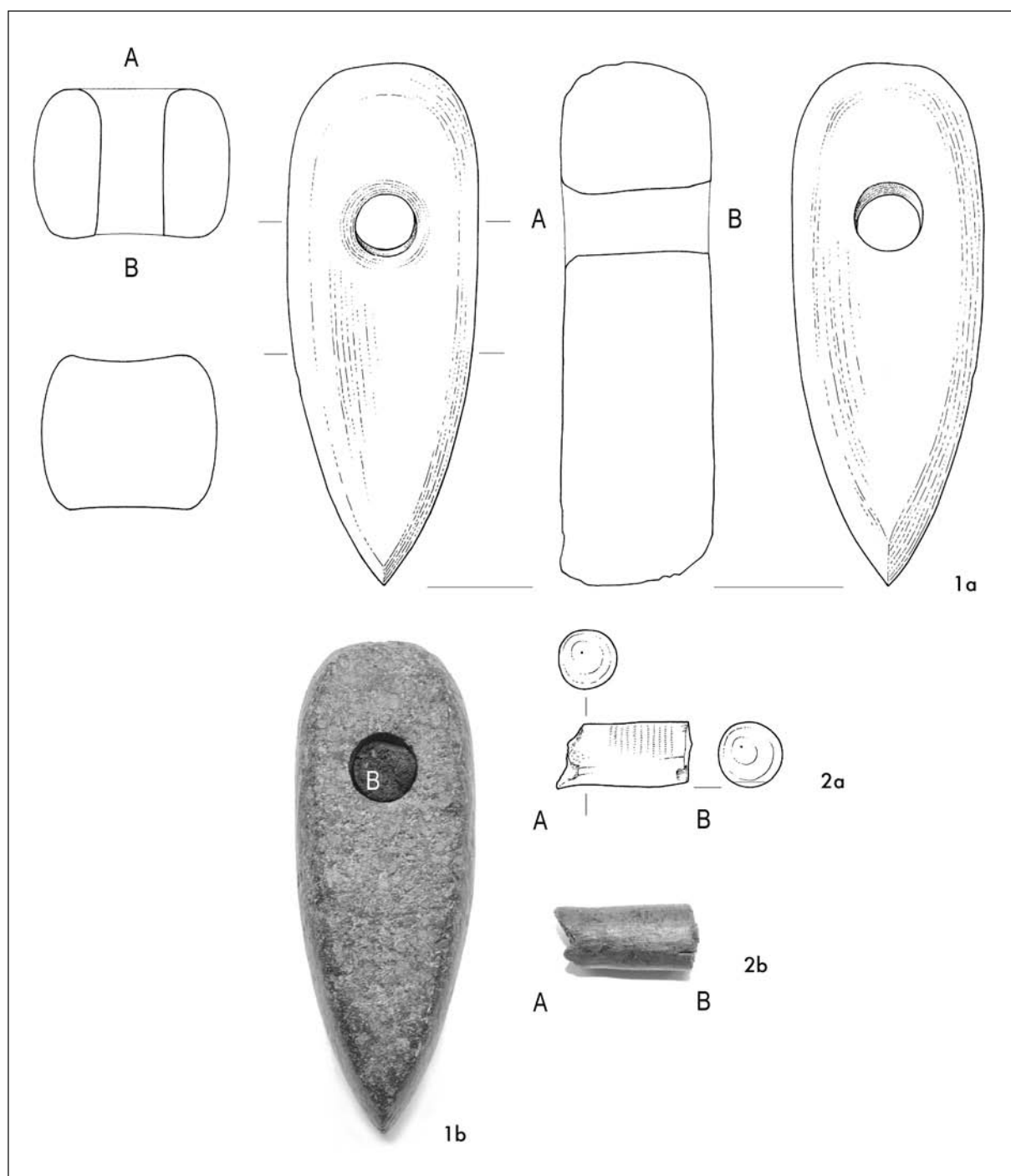
Abstract

A stone hammer-axe from the second half of the 4th millennium BC was excavated at the pile dwelling Stare gmajne in the Ljubljansko barje, Slovenia. The axe had a preserved part of the wooden handle which is rare. Exact wood identification was important because the axe was made of imported stone that can not be found in Slovenia. We found out that the handle was made of cornel (*Cornus* sp.) that possibly grew in the vicinity of the pile dwelling. The cornel wood is hard, and has excellent mechanical properties including high impact strength; therefore it was an excellent material for the handle. This confirms that the prehistoric men had good knowledge of the wood properties. We discuss the importance of reference material (microscopic slides and samples of wood from modern trees and bushes) to differentiate the wood of cornel which has similar wood anatomy to that of boxwood (*Buxus sempervirens*). The boxwood as a Mediterranean species in prehistoric time supposedly did not grow in the vicinity of the pile dwelling where the axe was found.

Key words: wooden handle, stone hammer-axe, wood anatomy, cornel (*Cornus* sp.), Eneolithic, second half of the 4th millennium BC, Ljubljansko barje, Slovenia

uspeval tudi v okolici kolišč, pušpan pa takrat domnevno le v Sredozemlju in tudi v Italiji, od koder bi lahko izviral kamnina za sekiro, smo se odločili za lesno anatomsko preiskavo ob uporabi recentnega referenčnega materiala.

Predstavljamo raziskavo, ki je vključevala makroskopsko in mikroskopsko preiskavo lesa ob uporabi ključev za identifikacijo lesa, referenčne literature in referenčnega materiala, to je vzorcev lesa in mikroskopskih preparatov iz recentnih dreves ali grmov. Dren in pušpan danes namreč nista široko uporabljani lesni vrsti, zato so opisi njunega lesa v literaturi pogosto preskopi, da bi brez referenčnega materiala lahko zanesljivo razlikovali obe vrsti, ki imata sicer dokaj podobne anatomske znake v lesu.

Sl. 1: Stare gmajne. Kladvasta sekira (1a,b); odlomek toporišča (2a,b). M. = 1:2.

Fig. 1: Stare gmajne. Hammer axe (1a,b); part of the handle (2a,b). Scale = 1:2.

MATERIAL IN METODE

Opis lesene najdbe

V raziskavo smo dobili moker košček lesa (sl. 1: 2), ki ga je leta 2004 našla ekipa Inštituta za

arheologijo ZRC SAZU v ušesu kamnite sekire na kolišču Stare gmajne na Ljubljanskem barju (glej Velušček 2002, 51 ss; 2004, 77 s).

0,97 kg težka sekira z delno ohranjenim toporiščem je bila najdena na zahodnem delu koliščarske naselbine, ki glede na rezultate dendrokronoloških

raziskav predstavlja najstarejši del kolišča.¹ Absolutno gledano je to čas približno 3300 pr. Kr. (glej Velušček 2005, 209 s).

Po mnenju geologa A. Horvata, ki je makroskopsko determiniral kamnino, iz katere je narejena sekira, gre za magmatsko kamnino, katere izvor je iskati izven ozemlja današnje Slovenije: verjetno v Italiji, Nemčiji, na Češkem ali v Franciji.²

Ostanek toporišča meri v dolžino 4,6 cm in ima premer 2,1 cm. Kljub visoki starosti se je les v mokrih tleh razmeroma dobro ohranil.

Metode dela

Za identifikacijo lesa smo uporabili makroskopsko in mikroskopsko metodo. Makroskopska temelji na anatomskih znakih, ki jih vidimo s prostim očesom ali lupo (Čufar, Zupančič 1999, 48). Za opazovanje pod lupo smo moker arheološki les najprej zamrznili, nato pa smo mu zgladili površine treh anatomskih ravnin. Za mikroskopsko preiskavo smo naredili tanke preparate.

Za svetlobno mikroskopijo smo vzorec arheološkega lesa velikosti: $0,5 \times 0,5 \times 1$ cm vklopili v polietilen glikol (PEG) 1500. Les smo prepajali v vodnih raztopinah PEG z naraščajočimi koncentracijami (20 %, 50 %, 75 % in 100 %) pri temperaturi 60° C (prim. Zupančič, Jazbec, Čufar 2004, 285). Ko je bilo prepajanje zaključeno, smo vzorec posušili na zraku pri sobni temperaturi. Nato smo s pomočjo drsnega mikrotoma Leica SM 2000R z mikrotomskim nožem odrezali rezine lesa prečnega, radialnega in tangencialnega prereza, debelin 20 μ m. Presežni PEG smo odstranili z vodo, rezine lesa pa obarvali z vodnimi raztopinami barvil safranin in astra modro, dehidrirali v etanolu naraščajočih koncentracij (50 %, 70 % in 95 %) ter rezine položili na objektna stekla, vklopili v Euparal in prekrili s krovnimi stekli. Za opazovanje smo uporabili svetlobni mikroskop Nikon Eclipse E800, fotografiranje pa smo opravili s pripadajočim digitalnim fotoaparatom Nikon Coolpix 995.

Za določitev vrste lesa smo uporabili ključne za makroskopsko in mikroskopsko identifikacijo lesa (Schweingruber 1990; Torelli 1991; Richter, Dallwitz 2002). Ti so prirejeni predvsem za izbor danes široko uporabljenih komercialnih lesnih vrst. Ker mnogih vrst znotraj istega rodu, npr. vrst rdeči in rumeni dren iz rodu dren (*Cornus*), po lesu z uporabo ključev ne moremo razlikovati, smo se

odločili, da pripravimo tudi vzorce lesa in mikroskopske preparate rumenega dreva (*Cornus mas*) in rdečega dreva (*Cornus sanguinea*) ter botanično nesorodnega, a po lesu dokaj podobnega navadnega pušpana (*Buxus sempervirens*). Mikroskopske preparate recentnega lesa smo pripravili na podoben način kot preparate arheološkega lesa, vendar brez predhodnega vklapljanja v PEG.

Velikost celic in tkiv v lesu smo določili z računalniškim programom za analizo slike *Lucia G* v povezavi s svetlobnim mikroskopom Nikon Eclipse E800. Izmerili smo 50 naključno izbranih anatomskih elementov ter izračunali osnovno statistiko.

REZULTATI IN DISKUSIJA

Znaki vidni s prostim očesom in lupo, kot so razpored in velikost trahej in trakov, niso zadostovali za identifikacijo lesa toporišča. Pri pregledu arheološkega lesa pod mikroskopom smo ugotovili naslednje značilnosti: les je difuzno porozen, pore (traheje) so majhne (premeri pod 50 μ m) in večinoma posamezne ter enakomerno porazdeljene po braniki (sl. 2a). Letnice so vidne. Aksialnega parenhima zaradi erozije celičnih sten ne moremo zanesljivo razlikovati od vlaken (sl. 2a). Perforirane ploščice trahej so lestvičaste, z večjim številom prečk (sl. 2b). Trakovi so večinoma 1- in 2- redni (sl. 2c,d) ter heterocelularni (sl. 2c,d,e). Dvoredni trakovi vsebujejo eno ali več vrst pokončnih celic (sl. 2c,d,e), vidne so tudi ovojne celice (sl. 2e). Višina trakov je 18-34 celic (sl. 2c,d).

Nato smo pregledali mikroskopske preparate recentnega materiala, to je lesa rumenega in rdečega dreva ter navadnega pušpana iz dendrološko določenih dreves oz. grmov, ter jih primerjali z opisi v virih Schweingruber (1990) in Torelli (1991), računalniški ključ *Intkey* (Richter, Dallwitz 2002) pa je vseboval samo opis pušpana. V nadaljevanju smo pregledali še razpoložljive opise in slikovno gradivo iz internetnih virov *Inside wood*³ in Schoch s sod.⁴ *Inside wood* podaja razlikovalne znake rodov dren in pušpan, Schoch s sod. pa opise in mikroskopske posnetke lesa navadnega pušpana in rumenega dreva.

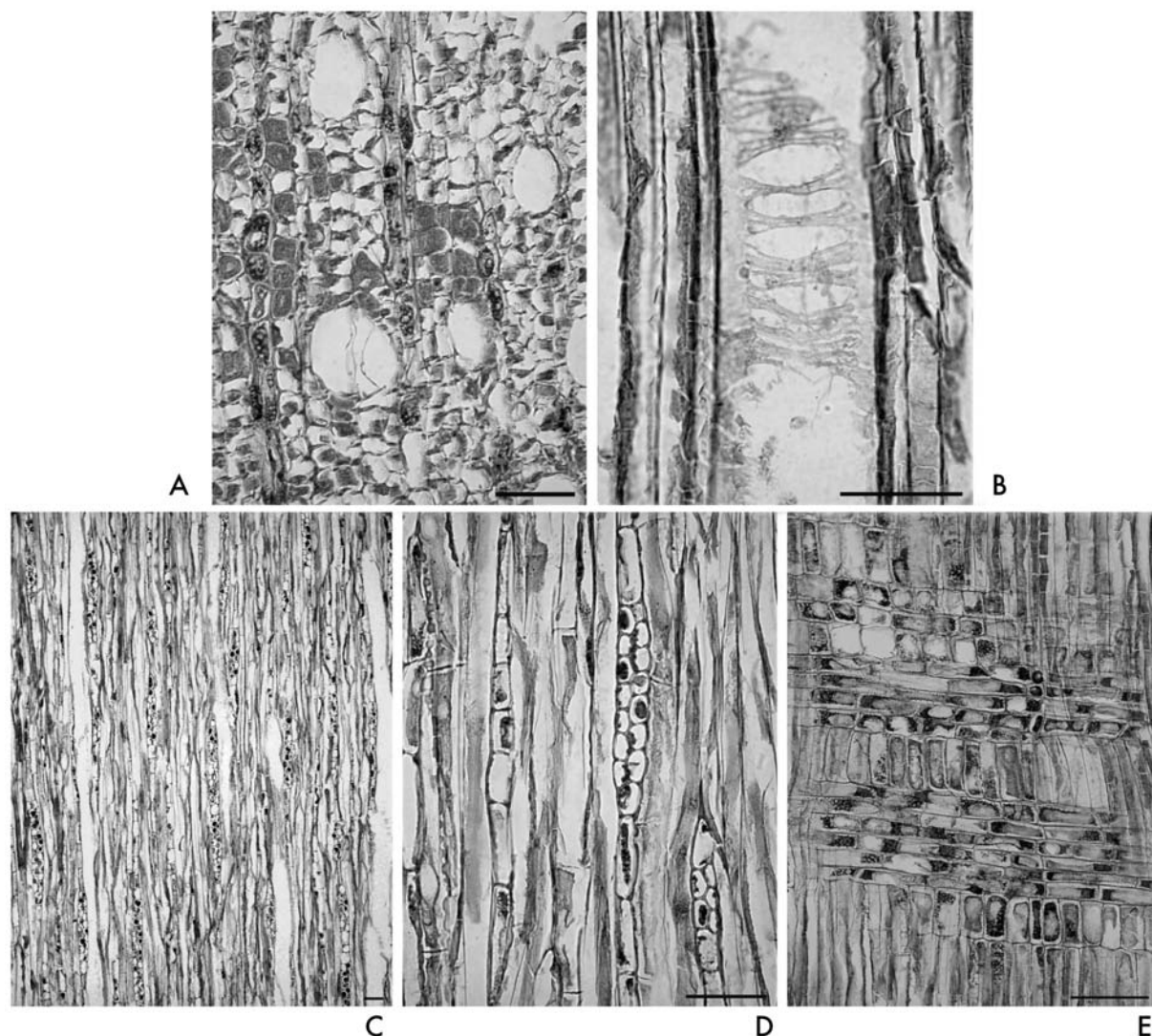
Les rumenega dreva (*Cornus mas*) je difuzno porozen, pore (traheje) so običajno posamezne, enakomerno velike in enakomerno porazdeljene po

¹ K. Čufar, neobjavljeno poročilo o dendrokronoloških raziskavah na kolišču Stare gmajne, 2008.

² A. Horvat, neobjavljeno poročilo o makroskopski analizi dveh kamnitih sekir s Starih gmajn, 2008.

³ *Inside Wood*, 2004. Spletna objava. <http://insidewood/lib.ncsu.edu/search> [zadnji dostop 19. 8. 2008].

⁴ W. Schoch, I. Heller, F. H. Schweingruber in F. Kienast, *Wood anatomy of central European Species*. - Online version 2004: <http://www.woodanatomy.ch>

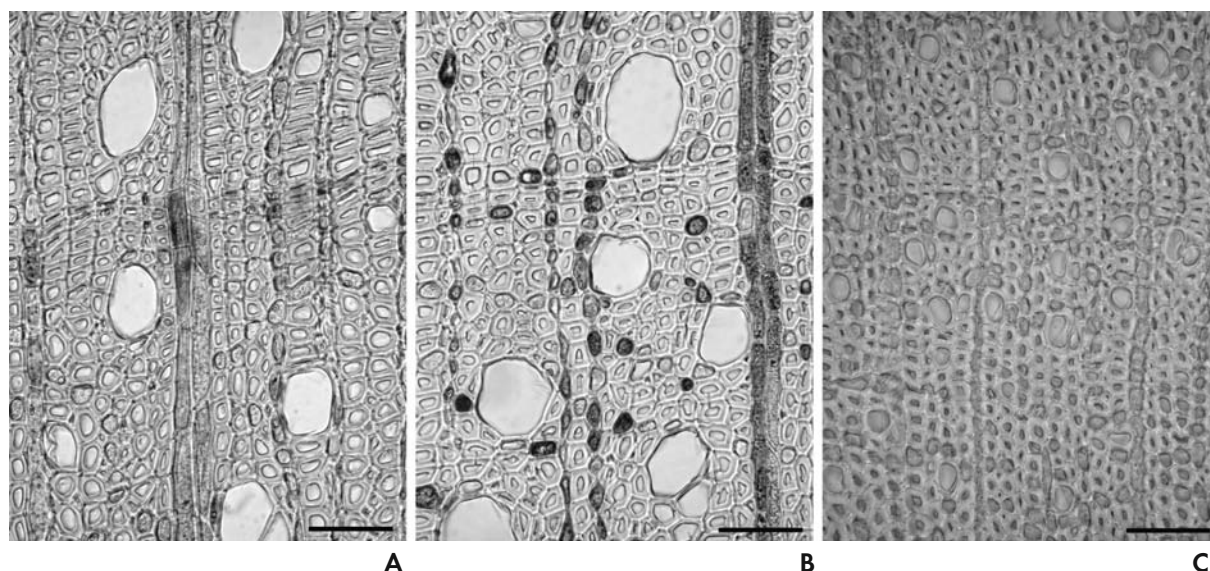
Sl. 2: Mikroskopski posnetki arheološkega lesa toporišča sekire: (a) prečni prerez z difuznim razporedom majhnih posameznih trahej; (b) radialni prerez z delom traheje z lestvičasto perforacijo; (c,d) tangencialni prerez s heterogenimi eno in dvo-rednimi trakovi; (e) radialni prerez s heterogenim trakovnim tkivom. Merilna daljica = 50 μm .

Fig. 2: Microphotographs of archaeological wood from the axe handle: (a) cross-section with diffuse distribution of small solitary vessels; (b) radial section, a part of a vessel with scalariform perforation plate; (c,d) tangential section with heterogeneous uni- or biseriate rays; (e) radial section with heterogeneous ray tissue. Scale bar = 50 μm .

braniki z dokaj velikimi razmaki (sl. 3a). Letnice so pogosto valovite. Vlakna so debelostena (sl. 3a). Aksialni parenhim je apotrahealen difuzen (sl. 3a), redkeje paratrahealen. Perforirane ploščice so lestvičaste, običajno z več kot 20 prečkami. Traheje imajo obokane do lestvičaste intervaskularne piknje s prehodi iz enega tipa v drugega. Trakovi so običajno 3- do 5-redni, redkeje 5- do 7-redni, pogosti so tudi enoredni trakovi. Trakovi so heterocelularni. Večredni trakovi imajo eno ali več vrst pokončnih robnih celic, enoredni pa so sestavljeni iz kvadratastih oz. pokončnih celic. Široki trakovi imajo običajno še ovojne celice. Višina trakov je

10 do 50 celic. Prisotne so tudi vlaknaste traheide. Lesa rumenega in rdečega dreva (sl. 3b) običajno ni mogoče razlikovati (Schoch s sod.). *Inside wood* navaja, da imajo konci trahejnih členov dreva helikalne odebelitve, te pa se na arheološkem lesu pogosto ne vidijo več.

Les pušpana (sl. 3c) je podoben, vendar se od lesa dreva razlikuje po tem, da ima le do 20 prečk na perforacijah trahej, nasprotno ali izmenične majhne intervaskularne piknje (premer $\leq 4 \mu\text{m}$), traheje brez helikalnih odebelitev in 1-3 redne heterogene trakove brez ovojnih celic. Srednji tangencialni premer por v prečnem prerezu je pri

Sl. 3: Mikroskopski posnetki prečnih prerezov recentnega lesa: (a) rumeni dren (*Cornus mas*); (b) rdeči dren (*Cornus sanguinea*); (c) pušpan (*Buxus sempervirens*). Merilna daljica = 50 µm.

Fig. 3: Microphotographs of cross-sections of modern wood: (a) Cornelian cherry (*Cornus mas*); (b) dog-berry (*Cornus sanguinea*); (c) boxwood (*Buxus sempervirens*). Scale bar = 50 µm.

pušpanu (sl. 3c) manjši (< 50 µm) kot pri drenu (sl. 3a,b) (< 100 µm) (Brazier, Franklin 1961; cit. po Torelli 1991).

Ključni omenjajo tudi razne vključke v celicah (kristali in škrob), ki pri arheološkem lesu te starosti niso ohranjeni. Dren raste v srednji Evropi (brez Sredozemlja), pušpan pa izvira iz Sredozemlja (*Inside wood*, Schoch s sod., glej op. 3 in 4).

Na podlagi primerjav znakov arheološkega lesa ter lesa recentnega dreva in pušpana, ki jih predstavljamo v tabeli 1, predvsem izmerjenih velikosti por in številu prečk v lestvičastih perforacijah ter tipu heterogenega traku, smo potrdili, da je bilo toporišče kladivaste sekire narejeno iz lesa dreva (*Cornus* sp.).

Les dreva ima visoko do izjemno visoko gostoto – do 1000 kg/m³, zato je trd, trden in žilav (Horvat 1959, 245). Zaradi fine teksture (majhnih trahej) in visoke gostote ga je mogoče zelo gladko obdelati. Navedene lastnosti so optimalne za les, ki ga želimo uporabiti za ročaje orodij.

V kulturnih plasteh koliščarskih naselbin so poleg drenovega lesa in oglja večkrat našli tudi njegova semena oz. plodove (npr. Šercelj, Culiberg 1978, 104; Culiberg 1984, 92; Jeraj 2004, 58 ss; Velušček et al. 2004, 44 s). Tako ni čudno, da so vrsto in njene lastnosti dobro poznali in jo znali vsestransko uporabiti (prim. Velušček et al. 2004, 44), tudi v tako specifične namene, kot je toporišče za skoraj 1 kg težko kamnito sekuro.

Tab. 1: Primerjava mikroskopske zgradbe lesa iz toporišča kladivaste sekire z recentnima drenom in pušpanom.

Tab. 1: see page 56 for English version.

RAZLIKOVALNI ZNAKI	vzorec toporišča	dren (<i>Cornus</i> sp.)	pušpan (<i>Buxus sempervirens</i>)
tangencialni premer por (povpr. v µm) sl. 2: a in 3: a-c	36,51	32,12	14,63
lestvičaste perforacije (povpr. št. prečk) sl. 2: b	nad 20	nad 20	5 do 10
heterogeni trakovi (v radialnem prerezu) sl. 2: e	večredni trakovi imajo tudi po več vrst pokončnih robnih celic	večredni trakovi imajo tudi po več vrst pokončnih robnih celic	večredni trakovi imajo 1 ali 2 vrsti pokončnih robnih celic
heterogeni trakovi sl. 2: c,d	enoredni trakovi sestavljeni le iz pokončnih celic	enoredni trakovi sestavljeni le iz pokončnih celic	-
višina trakov sl. 2: c,d	18 do 34 celic	19 do 41 celic	3 do 13 celic

Dren po gostoti in trdnostnih lastnostih praviloma presega vse naše danes uporabljane domače komercialne lesne vrste, tudi jesen, bukev in beli gaber, ki jih največ uporabljamo za ročaje orodij (prim. Čufar 2006, 185). Izstopajoče lastnosti dreva so znane tudi današnjim lesarjem, vendar primerki počasi rastočega dreva običajno ne dosegajo zadostnih dimenzij in ne nudijo dovolj lesa za njegovo množično uporabo.

Navadni pušpan v Sloveniji velja za tujerodno rastlinsko vrsto, ki je bila k nam prinesena iz Sredozemlja. Danes jo kultiviramo (npr. za žive meje), pogosto pa je podivjana (Brus 2005, 288). Tudi Wraber (2001, 66) navaja, da pušpan v flori Slovenije ni avtohtona, temveč le gojena, podivjana in ponekod vsaj začasno naturalizirana rastlina.

ZAKLJUČEK

Zaradi podobnosti anatomskih znakov lesa dreva (*Cornus*) in pušpana (*Buxus*), ki sicer pripadata

različnim družinam, dren družini drenovk, pušpan pa družini pušpanovk, je identifikacija lesa, ohranjenega v kamniti sekiri zahtevala primerjavo z recentnim lesom.

Ugotovili smo, da je bilo toporišče približno 5300 let stare kladivaste sekire s Starih gmajn narejeno iz lesa dreva (*Cornus* sp.), ki je uspeval v bližini kolišč in ima izjemno trdnost in žilavost ter je zelo primeren za tako uporabo. Slednje ponovno potrjuje, da so bili koliščarji dobri poznavalci lesnih lastnosti.

Glede na izbrani les je bilo toporišče verjetno narejeno v domačem okolju, medtem ko je bila sekira oz. kamnina zanjo prinesena od drugod.

Zahvala

Študija je nastala v okviru raziskovalnih projektov Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, ki jih financirata Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo in Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Zahvaljujemo se strokovnemu sodelavcu Martinu Zupančiču z Oddelka za lesarstvo BF za vsestransko pomoč pri delu v laboratoriju in pripravo fotografij ter Tamari Korošec z ZRC SAZU za izdelavo risbe.

- BRUS, R. 2005, *Dendrologija za gozdarje*. - Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- CULIBERG, M. 1984, Karpološke in ksilotomske raziskave kolišča na Partih. Izkopavanja 1981. - *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 12, 91-100.
- ČUFAR, K. 2006, *Anatomija lesa*. - Oddelek za lesarstvo, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- ČUFAR, K. in M. ZUPANČIČ 1999, Determinacija lesa predmetov kulturne dediščine. - V: *Les v restavraciji RES., Dela / Papers* 4, 48-52, Ljubljana.
- HORVAT, I. 1959, Dren (Drijen); Svib. - V: A. Ugrenović, Z. Potočić (ur.), *Šumarska enciklopedija*, A-Kos, 245, Zagreb.
- JERAJ, M. 2004, Paleobotanične raziskave na kolišču Hočevarica. - V: A. Velušček (ur.), *Hočevarica - eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju / Hočevarica - eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 8, 56-64.
- RICHTER, H. G. in M. J. DALLWITZ 2002, *Commercial timbers: descriptions, illustrations, identification, and information retrieval*. (Računalniški program - ključ za določanje komercialnih lesnih vrst INTKEY).
- SCHWEINGRUBER, F. H. 1990, *Mikroskopische Holzanalyse*. - Birmensdorf.
- ŠERCELJ, A. in M. CULIBERG 1978, Ksilotomske analize lesa iz kolišča ob Maharskem prekopu - izkopavanja 1976 in 1977. - *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 6, 103-107.
- TORELLI, N. 1991, *Makroskopska in mikroskopska identifikacija lesa* (ključi). - Oddelek za lesarstvo, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- VELUŠČEK, A. 2002, Ostanke eneolitskega voza z Ljubljanskega barja. - *Arheološki vestnik* 53, 51-57.
- VELUŠČEK, A. 2004, Past and present lake-dwelling studies in Slovenia. Ljubljansko barje (the Ljubljana Marsh). - V: F. Menotti (ur.), *Living on the lake in prehistoric Europe. 150 years of lake-dwelling research*, 69-82, London, New York.
- VELUŠČEK, A. 2005, Ljubljansko barje v koliščarski dobi. - V: I. Slavec Gradišnik, H. Ložar-Podlogar (ur.), *Pretrgane korenine - sledi življenja in dela Rajka Ložarja*, Opera ethnologica Slovenica, 191-216.
- VELUŠČEK, A., K. ČUFAR, M. CULIBERG, B. TOŠKAN, J. DIRJEC, V. MALEZ, F. JANŽEKOVIČ in M. GOVEDIČ 2004, Črešnja pri Bistri, novoodkrito kolišče na Ljubljanskem barju. - *Arheološki vestnik* 55, 39-54.
- WRABER, T. 2001, Ali je pušpan (*Buxus sempervirens*) v Sloveniji avtohton? - V: *Vegetacija Slovenije in sosednjih območij 2001*, 64-66, Ljubljana.
- ZUPANČIČ, M., A. JAZBEC in K. ČUFAR 2004, Analiza lesa in restavriranje baročnega kipa. *Les* 56/9, 283-286.

The wooden handle of a stone hammer-axe from the Eneolithic pile-dwelling settlement Stare gmajne near Verd in the Ljubljansko barje, Slovenia

Summary

INTRODUCTION

While excavating the pile-dwelling settlement Stare gmajne from the second half of the 4th millennium BC, a stone hammer-axe (*fig. 1: 1,2*) was found that was made from a type of stone not native to Slovenia, meaning it had been brought from elsewhere. A fragment of the wooden handle (helve) of the axe was also preserved, which is quite rare. We were interested in finding out from what type of wood the handle had been made and whether this might indicate that the axe had arrived in the settlement as a finished product.

The first anatomic examination of the wood showed that it had the characteristics of dogwood or cornel (*Cornus* sp.), or boxwood (*Buxus* sp.), which have a very similar wood structure. As dogwood existed in the vicinity of the pile-dwelling settlement, while boxwood is native to the Mediterranean, and hence also parts of Italy from which the stone for the axe could have come, it was necessary to analyze in detail the anatomy of the wood. This included macroscopic and microscopic examination of the wood using a key for identifying wood and the proper reference literature. As the wood of cornel and box today is not used commercially, and descriptions of them are scarce, it was even necessary to prepare reference material in the form of wood samples and microscopic slides from modern trees and bushes.

MATERIAL AND METHODS

Description of the wooden find

A wet fragment of wood was discovered in the shaft of a stone axe (*fig. 1: 2*) in 2004 by the excavation team of the Institute of Archaeology of the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Science and Art (ZRC SAZU) at the pile-dwelling settlement Stare gmajne in the Ljubljansko barje (see Velušček 2002, 51 ff.; 2004, 77 f.).

The axe with the partly preserved handle weighed 0.97 kg and was found in the western part of the pile-dwelling settlement, which represents the oldest part of the settlement in terms of the results of dendrochronological analysis.¹ In absolute terms this would be the period around approximately 3300 BC (see Velušček 2005, 209 f.).

According to the geologist A. Horvat, who macroscopically identified the stone from which the axe was made, this was a magmatic stone, whose source should be sought beyond Slovenia: probably in Italy, Germany, the Czech Republic or in France.²

The remnant of the handle measures 4.6 cm in length with a diameter of 2.1 cm. Despite its considerable age, the wood is relatively well preserved, as in the moist and loamy soil no oxidation or biotic decay of the organic material occurred.

Methodology

Macroscopic and microscopic methods were used to identify the wood. For examination under a magnifying glass, the wet

archaeological wood was first frozen and then the surfaces of three anatomic planes were smoothed. Thin slides were prepared for microscopic examination.

For light microscopy we placed a sample of the archaeological wood measuring: 0.5 × 0.5 × 1 cm in polyethylene glycol (PEG) 1500. When the infiltration was finished, the sample was dried in the open at room temperature. Then with the help of a Leica SM 2000R sliding microtome thin segments were cut of cross, radial, and tangential sections, 20 μm thick. Observations were made using a Nikon Eclipse E800 light microscope, and photographs were taken with the corresponding digital camera Nikon Coolpix 995.

Keys for the macroscopic and microscopic identification of wood were utilized to determine the type of wood (Schweingruber 1990; Torelli 1991; Richter, Dallwitz 2002). As many species within the same genus, such as the dogwood and cornel of the same genus *Cornus*, cannot be distinguished based on features in the wood, we decided to prepare wood samples and microscopic slides of cornelian cherry (*Cornus mas*) and bloodtwig dogwood (*Cornus sanguinea*), and from the common boxwood (*Buxus sempervirens*).

The size of the cells and tissues in the wood were measured with the *Lucia G* computer program for image analysis connected to the Nikon Eclipse E800 light microscope. We measured 50 randomly chosen vessels and calculated the basic statistics.

RESULTS AND DISCUSSION

The macroscopic identification of the excavated fragment of wood from the handle of the stone axe was impossible as insufficient anatomic features could be seen because of poor preservation, the waterlogged condition, and the juvenile nature of the sample (the wood of the handle also contained pith). The microscopic examination (*fig. 2*) showed wood elements characteristic for dogwood or boxwood.

To make a more detailed determination, we first examined microscopic slides of the wood of dogwood and cornel and common box from dendrologically determined trees or bushes, and then compared them to descriptions in the basic reference sources of Schweingruber (1990) and Torelli (1991), while the computer key *Intkey* (Richter, Dallwitz 2002) contained only a description of boxwood. We further consulted all available descriptions and illustrations from the internet sources *Inside wood*³ and Schoch et al.⁴ The wood of Cornelian cherry (*fig. 3a*) and bloodtwig dogwood (*fig. 3b*) usually cannot be distinguished (Schoch et al.), and hence we further refer only to dogwood or cornel in general (*Cornus* sp.). A table of the identification features of the archaeological sample and the samples of modern dogwood/cornel and boxwood is presented (*tab. 1*).

It was established that the wood of box and dogwood/cornel are similar. Boxwood can be distinguished as having only up to 10 bars on the scalariform vessel perforation plates, opposite

¹ K. Čufar, unpublished report on the dendrochronological research at the pile-dwelling Stare gmajne, 2008.

² A. Horvat, unpublished report on the petrographic analysis of two stone axes from the site Stare gmajne, 2008.

³ *Inside Wood*. 2004 onwards. Published on the Internet. <http://insidewood/lib.ncsu.edu/search> [date of accession Aug. 19, 2008].

⁴ W. Schoch, I. Heller, F. H. Schweingruber, and F. Kienast, *Wood anatomy of central European Species*. - Online version 2004: www.woodanatomy.ch

Tab. 1: Comparison of wood anatomic features of wood from the handle of the stone hammer-axe with modern cornel (*Cornus* sp.) and boxwood (*Buxus sempervirens*).

IDENTIFICATION FEATURES	Handle sample	Cornelian cherry (<i>Cornus mas</i>) / Dog-berry (<i>Cornus sanguinea</i>)	Boxwood (<i>Buxus sempervirens</i>)
Tangential diameter of vessels (average measurement in μm) <i>figs. 2: a and 3: a-c</i>	36.51	32.12	14.63
Scalariform perforations (average number of bars) <i>fig. 2: b</i>	above 20	above 20	5 to 10
Heterogeneous rays (on radial section) <i>fig. 2: e</i>	multiseriate rays contain several rows of marginal upright cells	multiseriate rays contain several rows of marginal upright cells	multiseriate rays contain 1-2 rows of marginal upright cells
Heterogeneous rays <i>fig. 2: c,d</i>	uniseriate rays composed exclusively of upright cells	uniseriate rays composed exclusively of upright cells	-
Height of rays <i>fig. 2: c,d</i>	18 to 34 cells	19 to 41 cells	3 to 13 cells

or alternating small intervacular pits (diameter $\leq 4 \mu\text{m}$), vessels without helical thickenings, and 1-3 rows of rays without procumbent or upright cells. The tangential diameter of vessels in cross-section is in boxwood (*fig. 3c*) less ($< 50 \mu\text{m}$) than in dogwood/cornel (*fig. 3a,b*) ($< 100 \mu\text{m}$) (Brazier, Franklin 1961; cited from Torelli 1991). The keys also mention various inclusions in cells (crystals and starch), which are not preserved in archaeological wood of such an age. Dogwood grows in central Europe (but not in the Mediterranean), while boxwood is native to the Mediterranean (*Inside wood*; Schoch et al.).

On the basis of the results presented in *tab. 1* and *fig. 2*, particularly the measured dimensions of the vessels and the number of bars in the scalariform perforations and the type of heterogeneous rays, it was established that the handle of the hammer-axe was made from cornel or dogwood (*Cornus* sp.).

Cornel wood has a high to exceptionally high density to 1000 kg/m^3 and is consequently hard, solid, and strong (Horvat 1959, 245). Due to fine texture (small vessels) and high density it can be worked very smoothly. These properties are optimal for wood intended to be used for the handle of a tool.

The cultural strata of the pile-dwelling settlements contained the seeds of dogwood/cornel in addition to wood and charcoal remains (e.g. Šercelandj, Culiberg 1978, 104; Culiberg 1984, 92; Jeraj 2004, 58 ff.; Velušček et al. 2004, 44 f.). Hence it is not strange that the wood of these species (and their properties) were well known and that they were widely used (cf. Velušček et al. 2004, 44), even for such specific purposes as making a handle for a stone axe weighing almost 1 kg.

CONCLUSION

The great similarities in the anatomy of the wood of dogwood/cornel (*Cornus*) and box (*Buxus*), which otherwise belong to different families, cornel to the Cornaceae family, and box to the Buxaceae family, meant that the identification of the wood preserved in the stone axe was somewhat difficult.

It was established that the handle of the 5300 year old hammer-axe from the site Stare gmajne had been made from cornel wood (*Cornus* sp.), which is exceptionally hard and strong and is highly suitable for such a purpose. This once again confirms that the pile-dwelling settlers had great knowledge of various wood properties.

The correct identification of the wood in this case is important both from the archaeological and the biological points of view, as it indicates that the wood for the handle probably came from the local environments, while the stone for the axe head or the already manufactured axe had been imported from elsewhere.

Translation: Barbara Smith Demo

Tjaša Tolar
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
tjasa.tolar@zrc-sazu.si

Katarina Čufar
Oddelek za lesarstvo
Biotehniška fakulteta
Rožna dolina, Cesta VIII / 34
SI-1000 Ljubljana
katarina.cufar@bf.uni-lj.si

Anton Velušček
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
anton.velusecek@zrc-sazu.si

Bronastodobno kolišče Mali Otavnik pri Bistri na Ljubljanskem barju

Andrej GASPARI

Izvelek

Pri podvodnem pregledu struge potoka Bistra na Ljubljanskem barju so bili na območju ledine Mali Otavnik odkriti ostanki koliščarske naselbine iz zgodnje bronaste dobe. V plasti peska z organskim deritom, ki se je odložila v okolici lesenih pilotov, so bili dokumentirani odlomki keramičnih posod, kamniti odbitki in orodja ter številni neobdelani kostni ostanki živali. Med keramiko izstopajo fragmenti skodel in vrčka iz fine sive keramike z okrasom vtisnjene vrvice ter bolj številni grobi trebušasti lonci z lijakastim vratom. Naselbina, ki jo radiokarbonska analiza datira med konec 21. in začetek 18. stoletja pr. n. št., leži na skrajnem zahodnem robu razprostranjenosti pramenaste keramike in dopolnjuje fragmentarno poznavanje zadnje faze kolišč na Ljubljanskem barju. V poglobljenem delu struge vzporedno z ostanki kolišča so bili poleg keramike, sorodne tisti iz okolice pilotov, sekire iz jelenjega roga in harpune iz roga kaprida, odkriti tudi odlomki maloštevilnih posod s primerjavami v naselbinskih in grobnih kontekstih med osrednjo Slovenijo, Krasom, Istro in Liko. Slednji morda predstavljajo sledove mlajše faze poselitve iz končnega dela zgodnje bronaste dobe ali srednje bronaste dobe.

Ključne besede: Slovenija, Ljubljansko barje, Bistra, bronasta doba, pramenasta keramika, kolišče

UVOD

Terenski posegi in metodologija raziskav

Kolišče Mali Otavnik je bilo odkrito aprila 2006 pri sistematičnem podvodnem pregledu struge potoka Bistra, ki je potekal v okviru delovnega programa Skupine za podvodno arheologijo Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Med štiridnevno raziskavo med 20. in 26. junijem 2006 so bili na najdišču izvedeni intenzivni terenski pregled s fotografskim in geodetskim dokumentiranjem morfoloških značilnosti korita, arheološko zanimivih plasti, koncentracij in posamičnih najdb,

Abstract

Underwater survey of the bed of the Bistra stream on the Ljubljansko barje, in the area of the Mali Otavnik fallow, uncovered remains of a pile-dwelling settlement from the Early Bronze Age. The site revealed a layer of sand with organic detritus that had been deposited around wooden piles and contained remains of ceramic vessels, stone flakes and tools as well as unworked animal bone remains. Particularly noteworthy among the ceramic vessels are fragments of cups and a jug of fine grey pottery decorated with cord impressions as well as more numerous represented coarse belly-shaped vessels with funnel necks. The settlement is situated on the westernmost edge of the distribution area of the Litzen pottery and supplements the fragmentary knowledge of the final phase of the pile-dwelling sites in the Ljubljansko barje. It is dated, through radiocarbon analysis, between the end of 21st and beginning of the 18th century BC. Also surveyed was the deeper lying part of the stream bed parallel to the remains of the pile-dwelling site. It revealed pottery comparable to that around the piles, but also an axe made of red deer antler, a harpoon of caprine horn and some fragments of vessels with analogies in the settlement and burial contexts from the area between central Slovenia, the Kras, Istria and Lika. These finds may represent traces of a later settlement phase from the final part of the Early Bronze Age or from the Middle Bronze Age.

Keywords: Slovenia, Ljubljansko barje, Bistra, Bronze Age, Litzen pottery, pile-dwelling site

položajev pilotov, večjih kamnov ter referenčnih točk za fotografije in ročne risbe tlorisne situacije in profilov.¹ Na ožjem območju kolišča sta bila izvedena ročna kolekcija premičnih najdb ter odvzem vzorcev pilotov za dendrokronološke in ¹⁴C analize.² Arheološke najdbe in terenska

¹ Terensko ekipo so poleg avtorja sestavljali še mag. Miran Erič, študenta arheologije David Badovinac in Iris Bekljanov ter geodetski tehnik Viktor Ivanc. Vsem se najlepše zahvaljujem, še posebej Miranu Eriču, ki je izdelal grafične priloge.

² Dendrokronološko analizo in pripravo vzorca lesenega pilota za radiokarbonsko datiranje je opravila prof. dr. Katarina Čufar z Oddelka za lesarstvo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

dokumentacija so bile ob koncu posegov predane v hrambo ZVKDS OE Ljubljana.

Geomorfološki oris

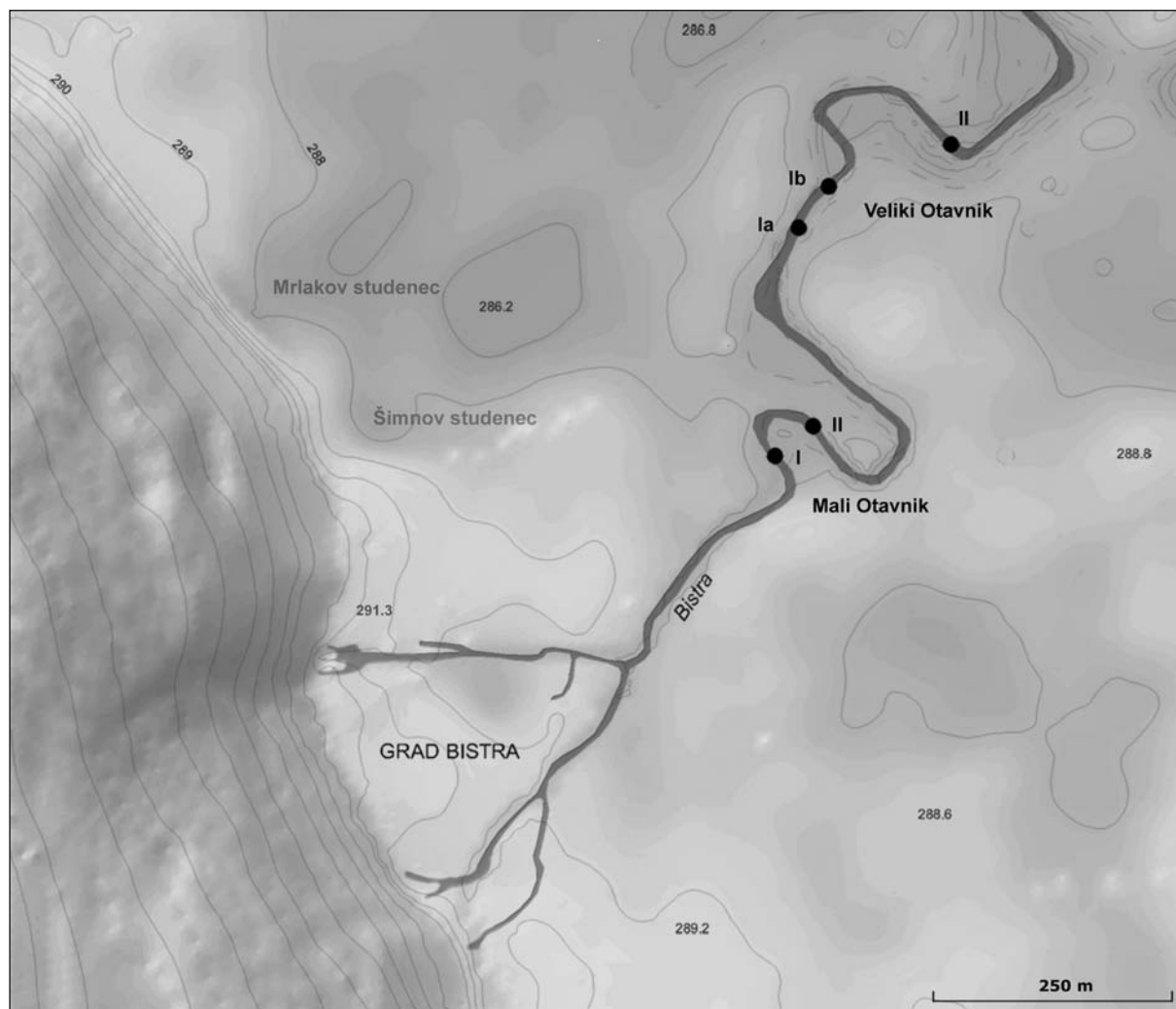
Potok Bistra, drugi desni pritok reke Ljubljanice, priteka na dan v deltastih izviroh pri istoimenskem gradu in se po 4 km dolgem vijugavem toku južno od Blatne Brezovice izliva v glavni barjanski vodotok. Do 4 m globoko in povprečno 10 m široko strugo škatlastega preseka, ki je v spodnjem delu vrezana v jezerske sedimente, spremlja na obeh bregovih širok pas glinenih naplavin, ki se oži z oddaljenostjo od izvirov (*sl. 1*).

Iz primerjave s situacijo na Jožefinskem vojaškem zemljevidu ter zlasti na Franciscejskem katastru izhaja, da v zgornjem toku Bistre v zadnjih 200 letih ni prišlo do bistvenih sprememb struge.

Kronološko neopredeljeni ostajajo dva nekdanja zavoja, vidna kot večji zaobljeni depresiji na današnjem desnem bregu med sotočjem izvirnih krakov Bistre in prvim meandrom pri Malem Otavniku, ter sledovi sprememb toka na južnem delu okljuka ob ledini Veliki Otavnik. Depresiji, ki ležita okoli 250 m severno od grajskega kompleksa in segata do vznožja gozdnatega masiva Ljubljanskega vrha (819 m), sta najverjetneje ostanka nekdanjih izvirov Bistre, ki so se v tektonskem razvoju premaknili proti jugu.

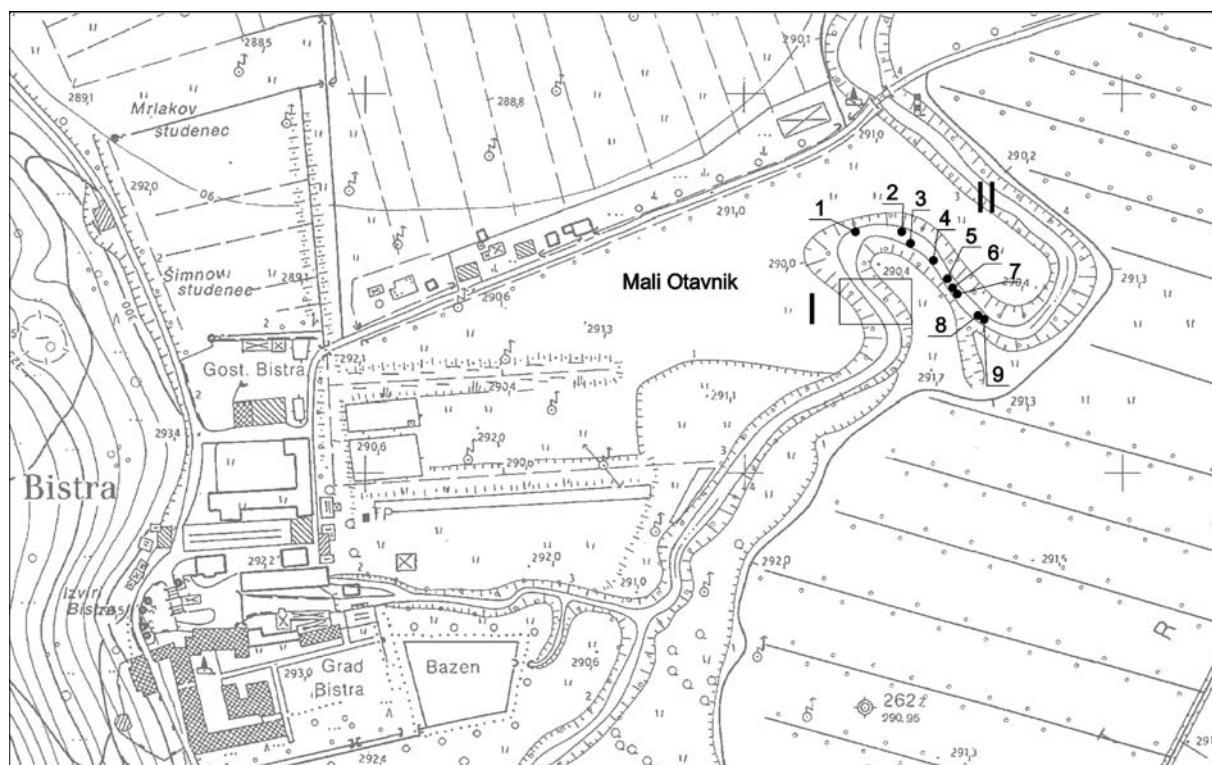
Opis najdišča

Ostanki kolišča ležijo na območju prvega okljuka ob ledini Mali Otavnik in so okoli 400 m oddaljeni od grajskih poslopij v Bistri (*sl. 2*). Bronastodobne najdbe se začnejo pojavljati v zatrepu globljeja

Sl. 1: Območje ob zgornjem toku Bistre z novo odkritimi najdišči (izvedba: M. Erič).

Fig. 1: Area along the upper reaches of the Bistra with newly discovered sites (digital rendering: M. Erič).

Sl. 2: Najdišča v zgornjem toku Bistre. Območje Mali Otavnik I (v okvirju) je predstavljeno na slikah 4 in 5. Številke pomenijo naslednje kode v katalogu najdišča Mali Otavnik II: 1 - D2; 2 - D3; 3 - A7; 4 - A4; 5 - A8; 6 - A7; 7 - D4; 8 - A9; 9 - A10) (TTN5 - ©GURS; izvedba: M. Erič).

Fig. 2: Sites in the upper reaches of the Bistra. Site Mali Otavnik I (in box) is represented in detail in figs 4 and 5. Numbers correspond with the following codes in the catalogue of finds from Mali Otavnik II: 1 - D2; 2 - D3; 3 - A7; 4 - A4; 5 - A8; 6 - A7; 7 - D4; 8 - A9; 9 - A10) (TTN5 - ©GURS; digital rendering: M. Erič).

dela struge, na začetku zavoja proti severozahodu. Sledi njihova največja koncentracija na 50 m dolgem zvišanem delu struge, vzporedno in dolvodno od ostankov pilotov in kulturne plasti v desni brežini (Mali Otavnik I; t. 1-11). Za pragom preide struga v razširjen in globlji vrh meandra, kjer najdb praktično ni. Ponovno se pojavijo v globljih tolmunih pod vrhom meandra, kjer se okoli 75 m dolg raven odsek struge usmeri proti jugovzhodu (Mali Otavnik II; t. 12-13). Intenzivnost pojavljanja najdb se postopno zmanjšuje do vzhodnega konca meandra.

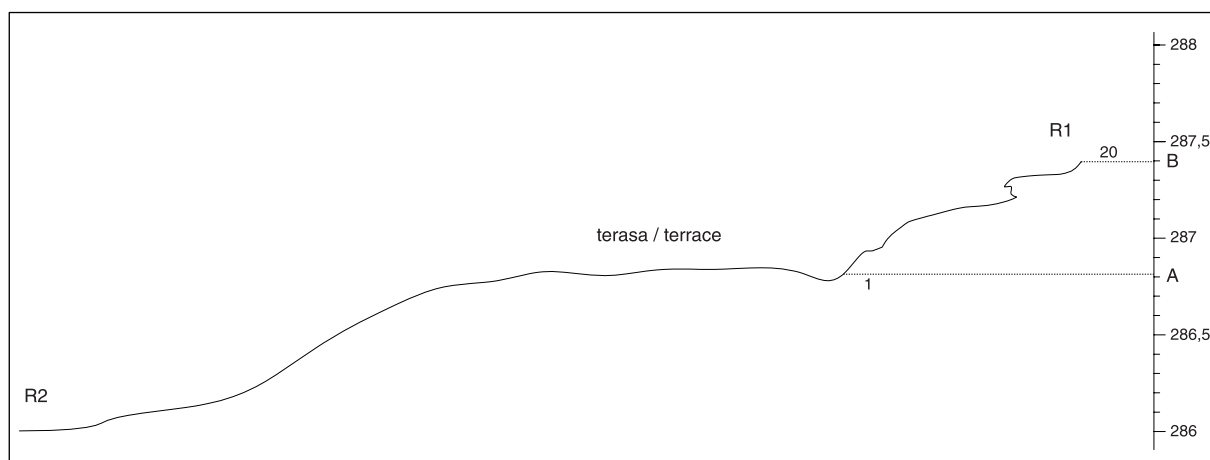
Arheološko pomembna je zlasti situacija, ki je bila dokumentirana na južni strani meandra (Mali Otavnik I). Na mestu, kjer potok spodjeda desno brežino (sl. 3), je ohranjena 15 m dolga in do 4 m široka terasa, ki predstavlja erodiran ostanek površine polžarice. V naravnih pogleditvah na terasi so bili odkriti številni odlomki prostoročno izdelanih keramičnih posod, fragmentirani kostni ostanki živali³ in redki kamniti odbitki ter neobdelani karbonatni kamni različne zaobljenosti in

velikostnih razredov (do 31 × 16 × 14 cm). Na južnem delu terase je bilo dokumentiranih šest navpičnih pilotov premera 8-13 cm⁴ in šest vodoravno ležečih kosov lesa (sl. 4).

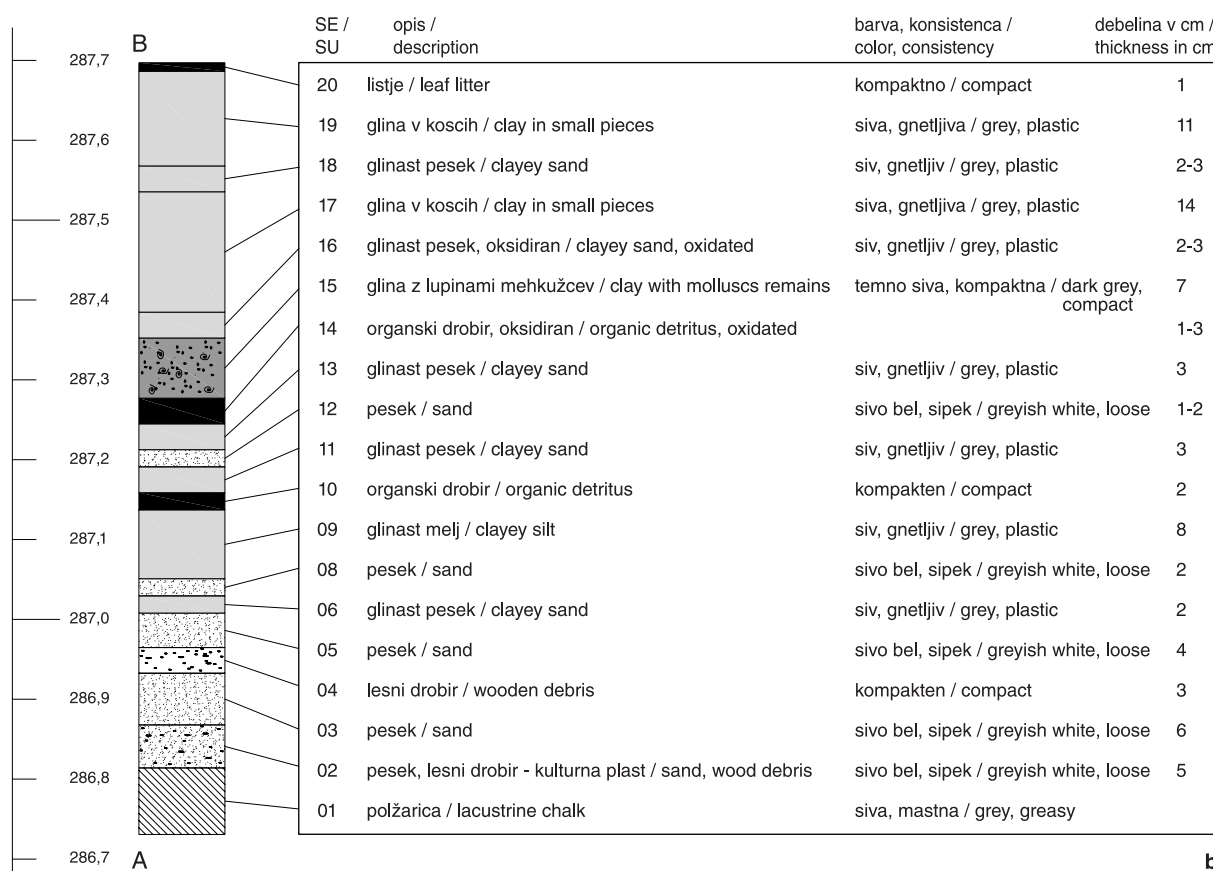
Sodeč po rezultatih pregleda izpostavljenega dela profila brežine na območju pilotov izvirajo najdbe iz plasti peska z lesnim drobirjem (SE 02), ki se je odlagala nad polžarico (SE 01). Plasti s kulturnimi ostanki sledijo fino stratificirane plasti peska in organskega derita, ki se menjujejo s tankimi glinenimi sedimenti. Plast gline s polži (SE 15) nad peščenimi plastmi opozarja na daljše zastajanje vode po koncu obstoja naselbine, sterilni nivoji pokopanih tal pa na začasno osušitev okolice. Plasti šotnega močvirja se na območju intenzivnega naplavljanja niso razvile. Glede na površino polžarice, ki se na območju kolišča nahaja na 286,9-287,1 m nm. v., in absolutne višine bregov (okoli 290,5 m nm. v.) znaša skupna debelina depositov nad kulturno plastjo okoli 3 m.

³ Toškan 2008.

⁴ Piloti zaradi slabe ohranjenosti niso bili uporabni za dendrokronološko analizo.

a

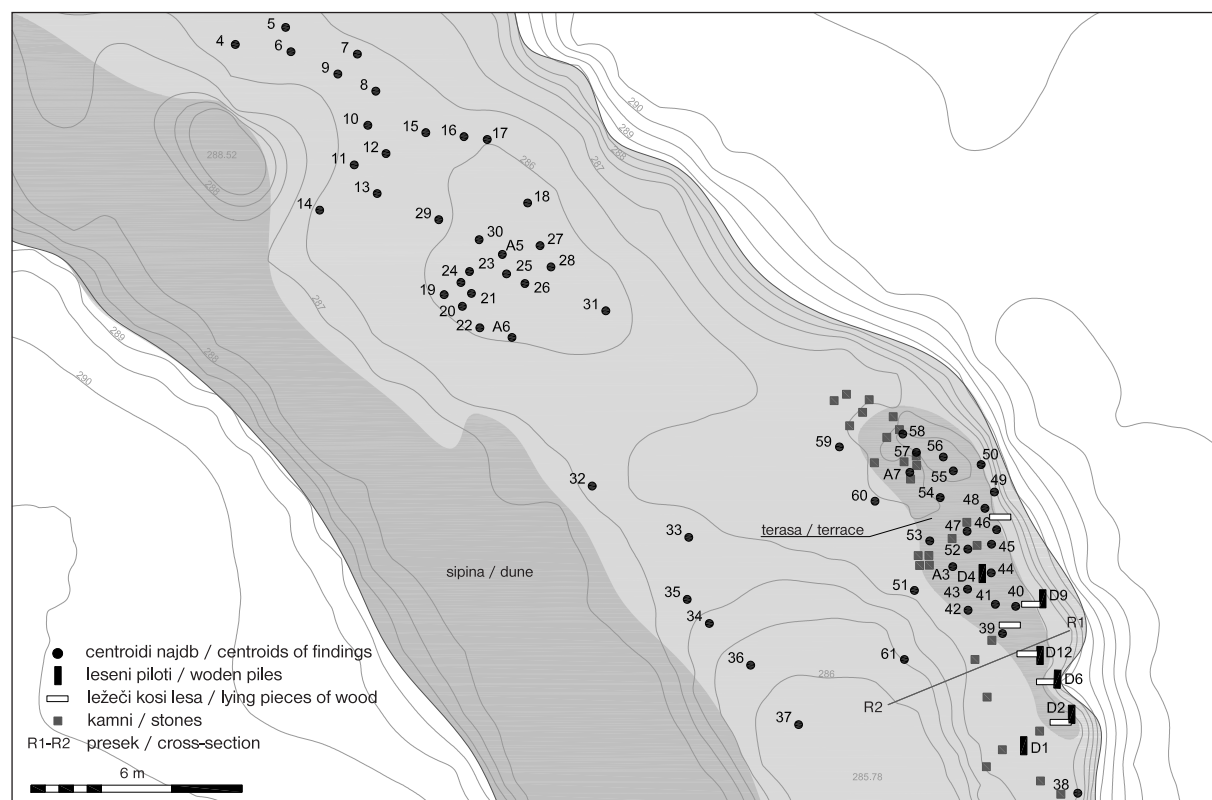
b

Sl. 3a,b: Mali Otavnik I. Presek terase in desne brežine na območju ostankev kolišča (a); stratigrafska sekvenca (b) (risba: A. Gaspari; izvedba: M. Erič).

Fig. 3a,b: Mali Otavnik I. Profile of the terrace and the right bank in the area of the pile-dwelling site remains (a); stratigraphic sequence (b). (Drawing: A. Gaspari; digital rendering: M. Erič.)

Zgoščen pojav keramike enakih fakturnih tipov in majhne stopnje abrazije v severnem delu okljuka (Mali Otavnik II) nakazuje, da je Bistra presekala najdišče, ki se širi v okoli 40 metrov širokem pasu v smeri sever-jug. Zaradi naplavin brez sondiranja

ali vrtnja ni mogoče ugotoviti, ali se strukture s kulturno plastjo širijo tudi na levi breg potoka. Precej številen pojav najdb, ki jih povezujemo z erozijo kolišča, v plitvih kanalih in kotanjah na levi strani korita bi lahko govoril za to možnost.

Sl. 4: Tlorisni načrt območja kolišča Mali Otavnik I. Številke (N) in kode (A) centroidov najdb se nanašajo na oznake v katalogu (izvedba: M. Erič).

Fig. 4: Plan of the pile-dwelling site at Mali Otavnik I. Numbers (N) and codes (A) of the centroids of the findings relate to the catalogue (digital rendering: M. Erič).

RADIOKARBONSKE DATACIJE (tab. 1)

Radiokarbonske analize, opravljene na Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory v Miamiju in kalibrirane po krivulji IntCal04, datirajo vzorec živalske kosti (N052) v prvo četrtino 2. tisočletja pr. n. št., pri čemer zaradi višje negativne vrednosti razmerja C13/12 ni izključena višja starost.⁵ Starejšeželeznodobno datacijo pilota D4 lahko najverjetneje pojasnimo s kontaminacijo kot posledico izpostavljenosti lesa vodni favni in flori. Desna parietalna kost človeške lobanje z območja, ki je glede na še ne zraščeni sagitalni šiv pripadala

⁵ "A sample of bone sent for AMS dating (B06MON52) yielded sufficient extracted collagen for dating, however when the C13/12 ratio was checked we noted that it was more depleted (more negative) than we would normally expect (ca. -23.4 ‰). Typically the C13/12 ratio for most animals will range between -9 and -21 ‰. C13/12 ratios more negative than -21 ‰ often indicate the presence of exogenous carbon compounds (like humic acids) that could not be removed by the pretreatments applied. If present they may bias the age in a more recent direction by some unknown amount." (dopis R. E. Hatfield, 11. 03. 2008).

okoli 30 let stari osebi,⁶ sodi v zgodnjersko obdobje.

OPREDELITEV NAJDB IN KOMENTAR

Predmeti iz kamna, rogovine in kosti

Na območju pilotov so bili najdeni retuširani odbitek in dva sileksa iz roženca (*t. I:* 3-5),⁷ medtem ko sta rogovinasta sekira (*t. I:* 1) in tulasta ost s prevrtino in krilcem iz vršička roga (*t. I:* 2) ležali v poglobljenem dnu struge, tik pod teraso s piloti. Pri slednjem predmetu gre za del harpune, ki je bila sestavljena iz lesenega držaja, koščene nastavka za ost in same konice s tulastim nasadiščem in prečno prevrtino za pritrditev vrvice. Uporabljale so se za ribolov s sunkom od

⁶ Strokovno mnenje je podala prof. dr. Marija Štefančič iz Oddelka za biologijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani dne 4. 10. 2007, za kar se ji najlepše zahvaljujem.

⁷ Za opredelitev in risbe kamnitih artefaktov se zahvaljujem Borisu Kavurju z Inštituta za dediščino Sredozemlja Znanstvenoraziskovalnega središča Univerze na Primorskem.

Tab. 1: Radiokarbonske datacije z najdišča Mali Otavnik (Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory, Miami).
 Tab. 1: Radiocarbon dates from the Mali Otavnik site (Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory, Miami).

Vzorec / Sample	Številka vzorca / Sample number	Konvencionalna starost / Conventional Age	¹³ C/ ¹² C razmerje / ratio	Kalibriran rezultat / Calibrated result 2 sigma
živalska kost / animal bone N 052	Beta-241259	3560±40 BP	-23,4 ‰	Cal BC 2020–1860 Cal BC 1850–1770
lesen pilot / wooden pile D 04	Beta-235639	2560±50 BP	-26,8 ‰	Cal BC 810–720 Cal BC 700–540
človeška lobanja / human skull A 06	Beta-235640	2010±40 BP	-19,9 ‰	Cal BC 100–Cal AD 70

blizu ali kot metalne harpune, pa tudi za lov na manjše sesalce, kot so vidre in bobri.⁸ Podobne harpune se v večjem številu pojavljajo med bakrenodobnim gradivom z Dežmanovih kolišč v bližini Iga⁹ ter iz struge Ljubljani na območju kolišča Hočevarica pri Verdu.¹⁰ V identični obliki so znane tudi iz srednje- in poznobronastodobnih naselbinskih kontekstov v Švici, južni Nemčiji in na Madžarskem.¹¹

Orodja na bazi jelenjega roga s prevrtino za toporišče in posebno odstranjenim stebлом, ki oblikuje enostransko ostrino, je mogoče interpretirati kot sekire ali kot kopače, pri čemer vzporednost prevrtine in delovnega roba govori za prvo možnost. Podobne najdbe orodij s cilindrično odprtino, ki je bila zaradi lažjega rokovanja izvrtana nekoliko poševno na ravnino stebra blizu rože, so na Ljubljanskem barju znane iz kolišč pri Maharskem prekopu, Notranjih Goricah in Igu,¹² obsežna zbirka teh predmetov pa izvira iz struge Bistre in Ljubljani med izlivom Ljubije in Borovnišči.¹³

Keramika

Keramično gradivo iz struge na območju Malega Otavnika smo na podlagi lončarske mase in oblik razvrstili v tri glavne skupine. Prevladujejo odlomki posod dveh skupin, ki jih lahko glede na pojavljanje v kulturni plasti oziroma v okolici pilotov povežemo s koliščarsko naselbino. Manj številna keramika tretje skupine je bila odkrita izključno na poglobljenem delu struge, pomešana z odplavljenimi odlomki posod prve in druge skupine (*sl.* 5).

Prvo skupino sestavljajo tri posode iz prečiščene, svetlo do temno sivo žgane gline z glajeno površino. Gre za odlomke dveh podobnih srednje velikih skodel z nekoliko sploščenim trebušastim trupom in klekastim prehodom v lijakasto izvihano ustje (*t.* 2: 4; 12: 1) in skodelice z nizkim potlačnim trupom in izvihanim ustjem, ki ima med ramami in vratom majhen tunelast ročaj (*t.* 2: 3). Na zunanji strani vratu so skodele okrašene z vodoravnimi ali rahlo valovitimi tri-, štiri- in petračnimi prameni vtisov tesno spletene dvonitne vrvice, nagnjenimi proti desni. V isto fakturno skupino sodi tudi odlomek kroglastega vrčka oziroma lončka z ostankom trakastega ročaja (*t.* 2: 1), ki je na nizkem vratu okrašen s štirimi povsem vodoravnimi nizi bolj razmaknjenih vtisov navite niti.

V drugo skupino keramike z Malega Otavnika sodijo lonci z zaobljenim jajčastim trupom in široko izvihanim ali lijakastim ustjem s profiliranim robom, izdelani iz temno sivo do rjavo žgane gline z močnimi primesmi peska (*t.* 4–8; 12: 2–4; 13: 1–3). Nekateri lonci imajo izrazito grobo in razbrazdano površino z izstopajočimi zrnci peska, površina drugih pa je bolj gladka in mestoma luknjičava. Prevladujejo ravna dna (*t.* 9), ki včasih kažejo poudarjeno nogo (*t.* 9: 2,6). Del loncev se po klekasto oblikovanem prehodu ostenja v vrat in široko izvihanem ustju približuje skodelam s pramenastim okrasom (*t.* 4: 4; 7: 3), pogosti pa so tudi lonci z manj ostro profilacijo vratu. Ostenja in vratovi so navadno okrašeni s poševnimi, navpičnimi, ločnimi ali križajočimi se globokimi vrezi (*t.* 4: 1,3–6; 5: 1,2; 6: 3,4; 7: 1–4; 12: 2–4). Vratovi so poleg omenjenih načinov okrašeni še s pravilnim motivom navpičnih ali poševnih snopov (*t.* 7: 2,4; 8: 9,10), na ostenju pa srečamo tudi bolj grob vrez (*t.* 5: 7). Z gostimi vrezi je okrašen tudi manjši kroglast lonček z izvihanim ustjem (*t.* 4: 2).

⁸ Greif 1998, 35, 36.

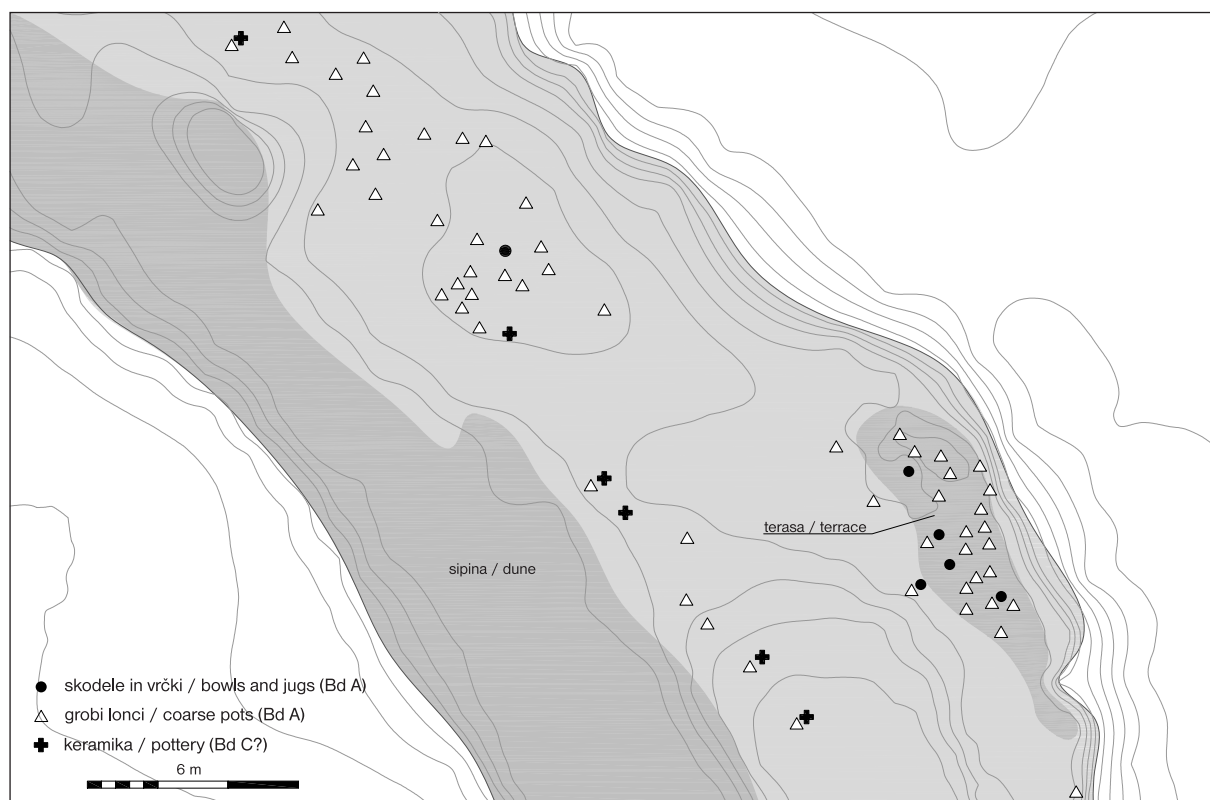
⁹ P. Korošec, J. Korošec 1969, t. 84: 1–11.

¹⁰ Neobjavljeno.

¹¹ Auler 1994.

¹² Greif 1998, 29.

¹³ Npr. Potočnik 1988–1989, t. 1: 2–6; 2: 11–14; 3: 20,21.

Sl. 5: Tlorisni načrt območja kolišča Mali Otavnik I. Distribucija keramike (izvedba: M. Erič).

Fig. 5: Plan of the pile-dwelling site at Mali Otavnik I. Distribution of pottery (digital rendering: M. Erič).

V tej skupini so dokaj številni tudi večinoma neokrašeni lonci z bolj zaobljenimi profili vratov (*t. 8: 2,7,8; 13: 1-3*), brez okrasa pa so še lonci oz. skodele s tekočim prehodom ostenja v vrat (*t. 3: 1-4*), lonca s cilindričnim vratom (*t. 3: 6,7*), kroglast in jajčast lonček z nizkom vratom (*t. 10: 1,2*) in bikonični lonci z navpičnim (*t. 10: 5,7,8*) ali poševno izvihanim ustjem (*t. 10: 3*). Najdenih je bilo osem fragmentov loncev s konično ali bikonično prevrtino premera 5–10 mm (*t. 5: 1-8*), ki pomenijo popravila počenih posod z vravno zanko.

Posebno obliko predstavlja temno sivo žgan lonec z rahlo izvihanim robom ustja, pod katerim je navzgor zavihan držaj z okroglim vtisom (*t. 11: 2*). Posoda ima porozno, hrapavo površino.

Posode tretje skupine so izdelane iz prečiščene, temno sivo žgane gline in imajo gladko površino sivorjave do rjave barve. Mednje sodi skleda s polkrožnim ročajem in trikotnim odebelenim ustjem, ki je na enem segmentu zvišano (*t. 11: 1*). Tej skupini pripisujemo tudi večji lonec, ki ga označuje trebušasto zaobljen trup, klekast prehod v rame in cilindričen vrat z izvihanim ustjem (*t. 14: 2*), trebušast lonec z majhnim trakastim ročajem, ki je na ostenju okrašen s parom plitvih vzporednih

kanelur (*t. 11: 3,4*) ter odlomka skodel s trapezasto razširjenim ročajem (*t. 11: 5; 14: 1*).

Komentar

Velik del posod z območja kolišča pri Malem Otavniku ima primerjave na najdiščih horizonta pramenaste keramike. Glavno območje njenega pojavljanja obsega ozemlje severne Hrvaške, severovzhodne Slovenije, vzhodne Avstrije, jugozahodne Slovaške in zahodne Madžarske.¹⁴

Vrčki z lijakastim vratom, kroglastim trupom in trakastim ročajem, ki se jim po obliki približuje posodica na *t. 2: 1*, so značilni za najdišča klasičnega horizonta pramenaste keramike, medtem ko ima okras vtisov navite vrvice (*Wickelschnur*; tip 1-A po Markoviću) dobre primerjave na loncih z naselbine Čazma-Radinac, ki jo Marković umešča v t. i. predlitzensko fazo oziroma stopnjo Bd A1 po Reineckeju.¹⁵ Takšen lonec je znan tudi med gradivom iz naselbinske jame PO 116 na Novi Tabli, radiokarbonsko datirane v čas med 2144 in

¹⁴ Marković 2003.

¹⁵ *Ib.*, 127,128, t. 4: 1,5,7; 5: 1,3.

2025 cal BC.¹⁶ Na Ljubljanskem barju se ta tehnika pojavlja na treh fragmentih s kolišč pri Igu.¹⁷

Večji skodeli (*t. 2: 4; 12: 1*), okrašeni z vtisi pletene dvonitne vrvice (*Schnur*; tip 1-B po Markoviću), imata dobro primerjavo v skoraj v celoti ohranjeni posodi s kolišča na Gmajni pri Notranjih Goricah, najdeno med Schmidovimi izkopavanji v letih 1907–1908,¹⁸ podobni skodeli lahko pogojno pripišemo še odlomek vratu s kolišča pri Igu.¹⁹ Z Ljubljanskega barja je znana tudi oblika nizke skodelice z majhnim tunelastim ročajem (*t. 2: 3*), in sicer v neobjavljeni najdbi iz Ljubljanice. Skodele obeh velikosti imajo dobre analogije v dveh posodah iz jame 1 na naselbini Piškornica pri Koprivniškem Ivancu, ki jo je Marković pripisal stopnji A-2, sinhronizirani z Bd A2.²⁰

Tudi profilacija vratov in ustij grobih loncev z Malega Otavnika ima primerjave že na najdiščih protolitzenske faze, npr. na naselbini Čazma-Radi-nac, kjer so lonci na zunanji strani vratov navadno okrašeni z vodoravnimi odtisi navite vrvice, ostena dva objavljena primerka pa s kombinacijo poševnega in vodoravnega metličanja.²¹ Podobne oblike grobih loncev srečamo na najdiščih klasičnega horizonta, kjer pa se namesto redkejšega nepravilnega metličanja oz. vrezovanja v vseh smereh pojavlja predvsem okras pasov navpičnih potegov. Takšni lonci so znani npr. iz jame 5 v naselbini Đakovo-Grabovac²² in na Novi Tabli,²³ kjer najdemo tudi analogije za manjše neokrašene lonce s poševno izvihanim ustjem²⁴ in sklede oz. lončke z usločenim vratom.²⁵

Jajčasti lonci z lijakasto izvihanim ustjem, skoraj enaki loncem iz Malega Otavnika, so na Ljubljanskem barju znani npr. s prvih izkopavanj kolišča pri Notranjih Goricah²⁶ in kolišča Zornica pri Blatni Brezovici,²⁷ od koder izvirajo tudi primerjave za bolj ostro profilacijo vratu.²⁸ Sorodne oblike loncev srečamo v starejših plasteh jamskega najdišča Velikega Zjota v Beli krajini.²⁹ S tega najdišča so znane tudi primerjave za okras ozkih vrezov ter širše vreze (*t.*

5: 7).³⁰ Zadnjemu načinu krašenja, ki ga F. Leben imenuje (ostro) vgrebeni (krempljasti) okras, avtor navaja analogije z zgodnjebronastodobnih najdišč med Spodnjim Podonavjem in Tržaškim Primorjem.³¹ Zelo podobni jajčasti lonci z vrezanim okrasom so bili najdeni tudi v naselbinskih kontekstih v Slivnici pri Mariboru, okvirno datiranih v srednjo bronasto dobo.³²

Oblikam iz pozne bakrene dobe lahko pripišemo le maloštevilne odlomke, kot je lonec oz. amfora z odebeljenim ustjem z območja Mali Otavnik II (*t. 13: 6*). Gre za enega vodilnih tipov posod na naselbinah Založnica pod Krimom³³ in Parte,³⁴ ki so datirane v sredino 3. tisočletja pr. n. št. in pripisane kulturi Somogyvár-Vinkovci.³⁵

Kronološki in geografski izvor primerjav za posodje tretje skupine z Malega Otavnika nakazujejo že večkrat dokumentirane vplive, ki so v bronasti dobi dosegali osrednjo Slovenijo z obal in zaledja severnega Jadrana. Zanimivo analogijo za lonec z navzgor zavihanim držajem (*t. 11: 2*) ponuja posoda iz pokopa 7–9 letnega otroka v Jami pri Križu (*Grotta di S. Croce*) na Tržaškem Krasu, ki je v objavi datiran v srednjo bronasto dobo (*bronzo medio*; 16.–13. stoletje pr. n. št.). Skeletni ostanki so bili najdeni med črepinjami 50 cm visokega dolija z dvema držajem, okrašenega z apliciranimi rebri trikotnega preseka, ostanki manjše posode, zelo podobne loncu iz Bistre, pa so ležali poleg.³⁶ Sorodni lonci z vtisnjanim držajem so znani tudi med naselbinskim gradivom iz Istre, Tržaškega Primorja in s Krasa, kjer so pripisani starejšemu horizontu poselitve stopenj *bronzo medio o/e recente*.³⁷ Najstarejša dokumentirana primerjava izvira iz plasti IV na kaštelirju Gradac-Turan nad Koromačno, ki je datirana v razvito fazo zgodnje bronaste dobe,³⁸ korelirano s Čovićevo fazo Istra II oziroma Bd A2.³⁹ Geografsko najbližja analogija

¹⁶ Guštin 2005, 94, sl. 2: 1.

¹⁷ Korošec 1957, t. 2: 1–3.

¹⁸ Ib., t. 3: 1; Dular 1999, sl. 2: 1.

¹⁹ Korošec 1957, t. 1: 1; Dular 1999, sl. 2: 2.

²⁰ Marković 2003, t. 10: 3,4.

²¹ Ib., t. 4: 1,5,8,9; t. 5: 1,4.

²² Martinec 2002, t. 9: 1–4,5.

²³ Guštin 2005, sl. 3: 4; 4: 1,2.

²⁴ Ib., sl. 2: 1,2; 3: 3.

²⁵ Ib., sl. 3: 1,2.

²⁶ Korošec 1957, t. 6: 1,2.

²⁷ Dirjec 1991, t. 1: 1; 3: 1.

²⁸ Ib., t. 3: 2,4; 4: 3.

²⁹ Leben 1991, t. 4: 1,2,5,9; 5.

³⁰ Ib., t. 6: 5,6,8.

³¹ Ib., 176, 177.

³² Strmčnik-Gulič 2003, 238.

³³ Velušček, Čufar 2003, t. 1: 1,5; 4: 3; 6: 8; 11: 3; 12: 7; 16: 10.

³⁴ Harej 1987, t. 3: 1; 6: 5; 15: 11; 19: 9.

³⁵ Velušček, Čufar 2003, 132,133.

³⁶ Moretti 1983.

³⁷ Cardarelli 1983, t. 18: 121; 36: 16,19; npr. S. Giovanni d. C. (Lonza 1977, t. 3: 18), M. Grisa (Ib., t. 3: 19; Moretti 1978b, sl. 6: 6), Castellazzo di Doberdò (Montagnari Kokelj 1989, t. 6: 5), S. Quirino (Gerdol, Stacul 1978, sl. 5: 7), Nivize (Moretti 1978a, sl. 7: 3), Sv. Ivan Kornetski (Mihovilić 1995, t. 9: 12), Vrčin (Buršič-Matijašič 1997, t. 13: 235–242), Monkodnja (Buršič-Matijašič 1998, t. 26), Brgod (Bavdek 2005, sl. 7).

³⁸ Mihovilić 1997, t. 1: 2; Hänsel, Mihovilić, Teržan 1997, 95.

³⁹ Čović 1983.

za držaj z okroglim vtisom izvira iz naselbinske jame v Šmartnem pod Šmarno goro.⁴⁰

Skleda z zvišanim ustjem in s trakastim ročajem polkrožnega obrisa (*t. II: 1*) se navezuje na oblike srednje bronaste dobe. Skledo z rogljati robom ustja vsebuje domnevna grobna celota iz Krke, ki jo s srednjebronastodobno kulturo gomil povezuje tudi večji pitos.⁴¹ Zvišan rob ustja je značilen za široko izvihane bikonične skleda z najdišč virovitiške skupine in sočasnih kulturnih pojavov v južnopanonskem prostoru,⁴² v osrednji Sloveniji pa ga najdemo med keramiko z naselbine Iška Loka na južnem robu Ljubljanskega barja.⁴³ Trikotno odebeljen rob ustja je običajen pri skledah iz Tržaškega Primorja⁴⁴ in Istre,⁴⁵ en odlomek je znan tudi z naselbine pri Žlebiču.⁴⁶ Podobna profilacija označuje tudi skledo iz srednjebronastodobne plasti IIIa z naselbine Gradac-Turan.⁴⁷

V nakazani kronološki okvir sodi tudi trebušast lonec (*t. 14: 2*). Zelo podoben profil kaže npr. lonec z naselbine Dolnji Lakoš,⁴⁸ podobna pa je tudi bolj odprta posoda iz Ljubljanice, z nekaj pridržka interpretirana kot žara.⁴⁹ Nakazan klek ali plitev žleb na ramah posode je značilen tudi za bikonične lonce in pitose z Žlebiča,⁵⁰ s kaštelirja pri Jelarjih⁵¹ ter iz nekropole v jami Bezdanjača v Liki.⁵²

Med gradivom iz Bezdanjače ima najboljše primerjave lonec z najhujim tunelastim ročajem in kaneliranim okrasom (*t. II: 3,4*).⁵³ Podoben okras poznata tudi Predjama⁵⁴ in Žlebič.⁵⁵

Skodele s trapezasto razširjenimi ročaji polkrožnega obrisa (*t. II: 5*) so ena vodilnih oblik v naselbinskih in grobnih kontekstih iz časa med razvito fazo zgodnje bronaste dobe in pozno bronasto dobo z obal in zaledja severnega Jadrana.⁵⁶ V enakem časovnem in geografskem okolju moramo iskati tudi primerjave za skodelo z ročajem (*t. 14:*

1), ki je sorodna številnim najdbam z najdišč Notranjske, Krasa in Istre,⁵⁷ pogoste pa so tudi med keramičnim gradivom iz Ljubljanice v Kaminu⁵⁸ in pri Vrhniku.⁵⁹ Zanimivo ni tovrstnih skodel na naselbinah pri Žlebiču in v Iški Loki, ne pozna pa jih niti virovitiška skupina.

SKLEP

Na podlagi kronologije najdb iz neposredne okolice lesenih pilotov je mogoče sklepati, da gre za ostanke koliščarske naselbine iz zgodnje bronaste dobe, ki jo oblike in okras posodja umeščajo v zgodnji in razviti horizont pramenaste keramike stopnje Bd A1 in prehoda v Bd A2. Okvirni kronološki umestitvi ne nasprotuje radiokarbonska datacija živalske kosti iz okolice pilotov v čas med 2020 in 1770 cal BC ob verjetnosti, da je realna starost še nekoliko višja. Na Ljubljanskem barju ima keramično gradivo dobre vzporednice na bližnjem kolišču Zrnica pri Blatni Brezovici z objavljeno radiokarbonsko datacijo 3785±100 BP,⁶⁰ ki sodi po kalibracijski krivulji IntCal04 v čas med 2480–1941 cal BC. Oprijemljivejše datacije kontekstov s pramenasto keramiko izvirajo iz naselbine Nova Tabla, kjer znašajo kalibrirane vrednosti petih absolutnih datumov 2144–2025 cal BC, 2033–1844 cal BC, 1941–1766 cal BC, 1951–1744 in 1744–1687 cal BC.⁶¹

Tekstura in stratigrafski položaj kulturne plasti pri Malem Otavniku govorita o legi kolišča na robu izginjajoče jezerske pokrajine, na območju naplavljanja močnih kraških izvirov. Bližina gozdnatega masiva Ljubljanskega vrha se odraža v visoki zastopanosti lovnihi živali, predvsem jelena, ki mu sledijo divja svinja, medved, los, bober in srna. Prebivalci kolišča so se z lovom ukvarjali (tudi) v zimskem oz. zgodnjepomladanskem času.⁶²

V perspektivi raziskav zadnje faze kolišč na Ljubljanskem barju ima najdišče Mali Otavnik nedvomno velik potencial. Delni poselitveni vzorec, izpopolnjen z rezultati terenskih obhodov in izkopavanj ter podvodnih rekonosciranj zadnjih desetletij, nakazuje pravilnost domnev o trendu umikanja poselitve na barsko obrobje od konca zgodnje bronaste dobe naprej, saj so v osrednjih delih šotnega močvirja dokazana le kolišča iz 4.

⁴⁰ Za podatek se lepo zahvaljujem Pavli Udovič, vodji zaščitnih izkopavanj v Šmartnem leta 2006.

⁴¹ Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002, sl. 24: 1.

⁴² *Ib.*, sl. 4: 8,11; 43: 5

⁴³ Velušček 2005, t. 1: 5.

⁴⁴ Lonza 1981, t. 27: 5,6,13,15.

⁴⁵ Buršič-Matijašič 1998, 71, t. 1: 8–13.

⁴⁶ Puš 1988–1989, t. 3: 6.

⁴⁷ Mihovilić 1997, t. 2: 4.

⁴⁸ Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002, t. 30: 3.

⁴⁹ Potočnik 1988–1989, t. 4: 28.

⁵⁰ Puš 1988–1989, t. 2: 2; 8: 4.

⁵¹ Lonza 1981, t. 1: 1,8.

⁵² Drechsler-Bizić 1979–1980, t. 22: 1; 29: 2; 35: 5; 38: 3; 39: 4.

⁵³ *Ib.*, t. 12: 6,7,9,20; 3; 27: 2; 35: 2–4; 37: 2; 38: 2; 39: 3.

⁵⁴ Korošec 1988–1989, t. 2: 2.

⁵⁵ Puš 1988–1989, t. 8: 1–3.

⁵⁶ Cardarelli 1983, t. 18: 113; Lonza 1981, t. 23: 9; 31. Hänsel, Mihovilić, Teržan 1997, sl. 46.

⁵⁷ Korošec 1988–1989, t. 1: 3–5; Cardarelli 1983, t. 17: 71,90B; 18: 66,111; Buršič-Matijašič 1998, 71, t. 22.

⁵⁸ Gaspari 2006b.

⁵⁹ Gaspari, Erič 2007c.

⁶⁰ Dirjec 1991, 196.

⁶¹ Guštin 2005, 94.

⁶² Toškan 2008.

tisočletja pr. n. št.⁶³ Opustitev koliščarskega tipa poselitve sovпада s postopno ustalitvijo barjanske hidrografske mreže in zamočvirjanja predelov izza obrežnih nasipov najpozneje v sredini drugega tisočletja pr. n. št., o čemer smemo sklepati na podlagi obsežnih kompleksov keramičnih in kovinskih predmetov iz struge Ljubljanice ter posamičnih najdb orožja iz šotnih plasti.⁶⁴

Dejstvo, da se na najdišču Mali Otavnik predmeti in kostni ostanki živali pojavljajo v enotni plasti, ki se je odlagala na območju naselbinskih (?) struktur, ne pomeni nujno odsotnosti bolj kompleksnih stratigrafskih sekvenc z več kulturnimi horizonti nekje v bližini. Glede na omejeno število fragmentov bi lahko sklop keramike tretje skupine pomenil naselbinsko fazo s konca zgodnje bronaste dobe ali srednje bronaste dobe, pri čemer oblike posod iz Bistre nakazujejo intenzivne stike z Jadransko obalo in njenim zaledjem. Vplive iz omenjenega prostora, ki so čez Notranjsko dosegali osrednji del Ljubljanske kotline, potrjuje tudi keramično gradivo iz naselbinskih kontekstov na Zapolju pri Logatcu⁶⁵ in v Šmartnem pod Šmarno goro,⁶⁶ kolišča pri Šivčevem prekopu⁶⁷ ter iz najdišč v strugi Ljubljanice in Ljubije.⁶⁸ Prisotnost sklede, velikih trebušastih loncev in skodele s presegajočim ročajem, značilnih za grobne inventarje z vzhodne jadranske obale, severozahodno dinarskega prostora (Bezdanjača),⁶⁹ osrednje Slovenije (Ljubljana, Krka) ter savsko-dravskega medrečja (Virovitica),⁷⁰ odpira tudi možnost, da gre pri gradivu iz Bistre in nekaterih drugih najdišč v strugi Ljubljanice za ostanke pokopov, za kar pa manjkajo trdnejši dokazi.

KATALOG NAJDB

Mali Otavnik I

Tabla 1

1. Orodje iz jelenjega rogovja s cilindrično prevrtino v bližini rože. Delovni rob in odprtina delno poškodovana. Ohr. d. 14,0 cm; pr. odprtine 2,2 cm; N30.

2. Harpuna iz roga kaprida z izvotljenim nasadiščem in cilindrično prevrtino za privezovanje. Nasadišče delno poškodovano. D. 10,2 cm; pr. odprtine 0,6 cm; N61.

⁶³ Velušček 2005, 77; Gaspari 2006, 215–219.

⁶⁴ Gaspari 2004.

⁶⁵ Peterle Udovič, Nadbath 2008, 217.

⁶⁶ Ib., 216, 217.

⁶⁷ Sicer slabo poznana naselbina ob Šivčevem prekopu ostaja edino kolišče na Ljubljanskem barju, na katerem je bila keramika iz srednje ali z začetka pozne bronaste dobe odkrita v zvezi z lesenimi piloti (Korošec 1953, 260–262, sl. 9).

⁶⁸ Gaspari 2006a; Gaspari, Erič 2007.

⁶⁹ Della Casa 1996, 78–81, 122–126, 145–149.

⁷⁰ Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002, 179.

3. Retuširan odlomek odbitka iz temno sivega prosojnega roženca. Na proksimalnem in distalnem delu na dorzalni in ventralni strani se nahajajo ploskovite retuše. D. 2,9 cm; š. 1,5 cm; deb. 0,7 cm; A6.

4. Odbitek iz temno sivo zelenkastega kamna (silicificirane tufa?). Talon je fasetiran. D. 2,4 cm; š. 1,7 cm; deb. B 0,4 cm; A6.

5. Odbitek iz rjavega roženca. Talon je zdobljen. D. 2,9 cm; š. 1,8 cm; deb. 0,7 cm; A6.

6. Kamnita utež; ploščat ovalen prodnik s stranskima zaje-dama. D. 6,6 cm; š. 5,7 cm; N17.

Tabla 2

1. Lonček; dva odl. trebušastega ostenja, ki klekasto prehaja v poševno izvihan vrat; vrat je na zunanji strani okrašen s štirimi nizi vodoravnih odtisov vrvice; nad največjim obodom ostanek trakastega ročaja, ki se je pripenjal na rob ustja; prečiščena, temno sivo žgana glina s primesmi drobnega peska in sljude. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 5,8 cm; ohr. v. 5,2 cm; deb. ost. 0,2 cm. Vel. 1: 6,1 × 4,5 cm; 2: 6,0 × 4,1 cm; N41 in A5.

2. Lonček; dva odl. usločenega dna in nizkega trebušastega ostenja; prečiščena, temno sivo žgana glina s primesmi drobnega peska in sljude. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. dna 3,5 cm; ohr. v. 2,3 cm; deb. ost. 0,2 cm. Vel. 1: 6,9 × 5,5 cm; 2: 3,5 × 1,8 cm; N53 in A5.

3. Skodelica; odl. poševno izvihanega ustja, vratu in trebušastega ostenja; na klekast prehod ram v vratu je apliciran majhen tunelast ročaj; vrat je na zunanji strani okrašen s tremi pari bolj ali manj vodoravnih odtisov vrvice; zelenkasto sivo žgana glina; na zunanji in notranji strani zelo temno sivo žgan premaz s primesmi drobnega belega peska. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja +11,6 cm; ohr. v. 4,7 cm; deb. ost. 0,3 cm. Vel. 10,6 × 4,5 cm; A3.

4. Skodela; dva odl. nizkega potlačenege ostenja ter poševno izvihanega ustja, ki klekasto prehaja v vrat; vrat je na zunanji strani okrašen z okoli osmimi pari vodoravnih odtisov tanke pletene vrvice; prečiščena, temno sivo do črno žgana glina s primesmi sljude; notranja površina zglajena; zunanja siva, gladka. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 21,0 cm; ohr. v. 8,8 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 9,3 × 9,1 cm; A5.

Tabla 3

1. Lonec; odl. poševnega visokega vratu s profiliranim robom; temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina rdečkasto do temno rjava, gladka. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 27,1 cm; ohr. v. 5,7 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 11,5 × 6,5 cm; N53.

2. Lonec; odl. visokega vratu z izvihanim ustjem s poševnim robom; sivo žgana glina s primesmi organskih pustil; zunanja površina sivo rjava, luknjičava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 28,9 cm; ohr. v. 4,5 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 3,7 × 2,5 cm; N19.

3. Lonec; odl. trebušastega ostenja in vratu z ravnim robom; prehod ram v vrat je tekoč; trdo, temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja in notranja površina sivo do temno rjava, hrapava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 21,4 cm; ohr. v. 6,4 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 10,1 × 5,8 cm; N53.

4. Lonec; odl. ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; na zunanji strani je rob profiliran; prehod ram v vrat je tekoč; temno sivo do rdečkasto rjava žgana glina z močnimi primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina temno rjava, luknjičava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 30,3 cm; ohr. v. 9,8 cm; deb. ost. 0,5 cm. Vel. 15,1 × 10,1 cm; N9.

5. Lonec; odl. trebušastega ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; na zunanji strani je rob profiliran; prehod ram v vrat je zaobljen; temno do svetlo sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina sivo rjava, gladka. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 9,3 cm; deb. ost. 0,9 cm. Vel. 13,6 × 8,8 cm; N30.

6. Lonec; odl. navpičnega vratu z izvihanim ustjem in klekastim prehodom v ostenje; temno sivo do rjavo žgana glina s primesmi peska do 4 mm velikosti; zunanja in notranja površina rdečkasto do sivo rjava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 18,1 cm; ohr. v. 4,9 cm; deb. ost. 0,5 cm. Vel. 6,8 × 4,9 cm; N28.

7. Lonec; odl. vratu z izvihanim ustjem; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; površina gladka. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 4,4 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 7,1 × 4,2 cm; N40.

Tabla 4

1. Lonec; odl. trebušastega ostenja s tekočim prehodom v nizek vrat; raven rob izvihanega ustja je stanjšani; ostenje in vrat sta okrašena z navpičnimi in poševnimi vrezji; trdo, temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja površina rjava do sivo rjava, hrapava. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 21,3 cm; ohr. v. 9,6 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 15,4 × 9,6 cm; N29.

2. Lonček; odl. kroglastega ostenja z zaobljenim prehodom v nizek vrat z izvihanim ustjem; ostenje okrašeno s poševnimi in ločnimi vrezji; temno sivo žgana glina; zunanja površina siva do sivo rjava, hrapava. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 8,2 cm; ohr. v. 6,0 cm; deb. ost. 0,5 cm. Vel. 6,7 × 6,1 cm; N55.

3. Lonec; odl. trebušastega ostenja in nizkega vratu z ravnim robom, ki je na zunanji strani profiliran; prehod ram v vrat je klekast; ostenje in vrat okrašena z navpičnimi in poševnimi vrezji; temno sivo do rdečkasto rjavo žgana glina z močnimi primesmi peska; zunanja površina rdečkasto do temno rjava, luknjičava, porozna. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 18,3 cm; ohr. v. 10,4 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 14,4 × 10,2 cm; N24.

4. Skodela; odl. ostenja z zaobljenim prehodom v izvihano ustje; vrat je okrašen s poševnimi vrezji; rob ustja je na zunanji strani poudarjen; temno sivo do rdečkasto rjavo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti in zdrobljene, rjavo žgane keramike. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 18,6 cm; ohr. v. 8,2 cm; deb. ost. 0,5 cm. Vel. 9,3 × 6,5 cm; A3.

5. Lonec; odl. ostenja in vratu s stranjšanim robom; prehod ram v vrat je tekoč; vrat je okrašen z vodoravnimi vrezji; trdo, temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja površina rdečkasto rjava. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 30,0 cm; ohr. v. 7,1 cm; deb. ost. 1,0 cm. Vel. 12,7 × 7,1 cm; N11.

6. Lonec; odl. ostenja in izvihanega vratu; prehod ram v vrat je klekast; ostenje in vrat sta okrašena z ločnimi in poševnimi pasovi vrezov; črno žgana glina s primesmi peska do 5 mm velikosti; zunanja površina svetlo do temno rjava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 14,6 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 16,2 × 13,1 cm; N33.

Tabla 5

1. Lonec; odl. ostenja in vratu z izvihanim ustjem s profiliranim robom; prehod ram v vrat je klekast; ostenje je okrašeno s poševnimi vrezji; na ostenju konična prevrtina; trdo, temno sivo do rdečkasto sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja površina rdečkasto rjava, gladka. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 28,4 cm; ohr. v. 11,3 cm; deb. ost. 0,6 cm.; zun. pr. odprtine 0,8 cm; not. pr. 0,4 cm. Vel. 13,1 × 10,5 cm; N12.

2. Lonec; odl. ostenja s konično prevrtino; ostenje okrašeno s poševnimi širokimi vrezji; temno sivo žgana glina s primesmi

peska do 3 mm velikosti; zunanja površina siva, hrapava. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 8,4 cm; deb. ost. 0,7 cm; zun. pr. odprtine 0,9 cm; not. pr. 0,6 cm. Vel. 12,5 × 7,8 cm; N52.

3. Lonec; odl. ostenja s konično prevrtino; ostenje okrašeno s poševnimi širokimi vrezji; temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja in notranja površina sivo rjava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 5,2 cm; deb. ost. 0,6 cm; zun. pr. odprtine 1,0 cm; not. pr. 0,4 cm. Vel. 6,3 × 3,4 cm; N48.

4. Lonec; odl. ostenja s konično prevrtino; ostenje okrašeno s poševnimi širokimi vrezji; temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja in notranja površina sivo rjava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 5,2 cm; deb. ost. 0,6 cm; zun. pr. odprtine 1,3 cm; not. pr. 0,6 cm. Vel. 5,3 × 3,5 cm; N28.

5. Lonec; odl. ostenja s konično prevrtino; temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja in notranja površina rjava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 6,6 cm; deb. ost. 0,6 cm; zun. pr. odprtine 1,1 cm; not. pr. 0,6 cm. Vel. 6,9 × 6,6 cm; N28.

6. Lonec; odl. ostenja s konično prevrtino in zaobljenim prehodom v vrat; ostenje okrašeno s poševnimi in vodoravnimi vrezji; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; notranja površina sivo rjava, luknjičava. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 6,6 cm; deb. ost. 0,7 cm.; zun. pr. odprtine 1,0 cm; not. pr. 0,5 cm. Vel. 8,1 × 6,1 cm; N15.

7. Lonec; odl. ostenja s konično prevrtino; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 2 mm velikosti; na zunanji strani široke vodoravne brazde; zunanja in notranja površina siva do sivo rjava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 6,3 cm; deb. ost. 0,6 cm; zun. pr. odprtine 0,9 cm; not. pr. 0,4 cm. Vel. 6,4 × 5,1 cm; N41.

8. Lonec; odl. ostenja s konično prevrtino; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 4 mm velikosti; notranja površina siva, luknjičava. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 4,9 cm; deb. ost. 0,8 cm; zun. pr. odprtine 1,2 cm; not. pr. 0,5 cm. Vel. 5,5 × 5,2 cm; N21.

Tabla 6

1. Lonec; odl. trebušastega ostenja in visokega vratu z ravnim robom, ki je na notranji strani stanjšani; prehod ram v vrat je zaobljen; ostenje in vrat sta okrašena z redkimi in slabo vidnimi poševnimi vrezji; temno sivo žgana glina s primesmi peska in organskih pustil; zunanja in notranja površina rdečkasto do sivo rjava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 22,2 cm; ohr. v. 13,2 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 15,4 × 13,1 cm; N34.

2. Lonec; odl. ostenja in vratu z navpičnim ustjem; nizek klek na prehodu; zunanja površina ostenja okrašena s poševnimi vrezji; temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 3 mm velikosti; površina rjava do temno sivo žgana. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 6,8 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 9,1 × 6,5 cm; N32.

3. Lonec; odl. ostenja s klekastim prehodom v vrat; ostenje okrašeno s poševnimi širokimi vrezji; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina siva do sivo rjava, gladka. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 8,6 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 11,8 × 7,8 cm; N52.

4. Lonec; odl. ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; prehod ram v vrat je oster; na ostenju široki ločni vrezji; temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 3 mm velikosti; notranja površina sivo rjava, gladka. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 13,5 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 13,5 × 9,6 cm; N36.

Tabla 7

1. Lonec; odl. trebušastega ostenja in visokega poševnega vratu; prehod ram v vrat je klekast; ostenje okrašeno s širokimi

vrezi; trdo, temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja in notranja površina rdečkasto do temno rjava, porozna. Robovi odlomov abradirani. Rek. pr. ustja 24,9 cm; ohr. v. 9,2 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 14,7 × 9,1 cm; N5.

2. Lonec; odl. trebušastega ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; prehod ram v vrat je oster; temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja in notranja površina rdečkasto do sivo rjava, groba. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 8,0 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 11,4 × 7,7 cm; N11.

3. Lonec; odl. trebušastega ostenja in visokega vratu z ravnim robom; prehod ram v vrat je klekast; ostenje je okrašeno z redkimi in slabo vidnimi poševnimi vrezi; trdo, temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja in notranja površina rdečkasto do temno rjava, hrapava. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 27,4 cm; ohr. v. 9,4 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 16,8 × 9,2 cm; N27.

4. Lonec; odl. trebušastega ostenja in visokega vratu s profiliranim ustjem; rob je na notranji strani stanjšán, na zunanji pa odebeljen oz. klekast; prehod ram v vrat je zaobljen; ostenje in vrat sta okrašena s širokimi poševnimi vrezi; temno sivo žgana glina s primesmi peska in organskih pustil; zunanja površina rdečkasto do sivo rjava. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 26,1 cm; ohr. v. 10,6 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 12,7 × 7,9 cm; N6.

Tabla 8

1. Lonec; dva odl. bikoničnega ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; prehod ram v vrat je zaobljen; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 1 mm velikosti; zunanja površina sivo rjava, gladka. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 22,3 cm; ohr. v. 7,3 cm; deb. ost. 0,5 cm. Vel. 1: 12,5 × 7,1 cm; 2: 9,5 × 6,1 cm; N8.

2. Lonec; odl. ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; prehod ram v vrat je zaobljen; temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 4 mm velikosti; zunanja površina rdečkasto rjava do rjava. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 10,6 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 11,3 × 9,0 cm; N8.

3. Lonec; odl. ostenja in vratu; prehod ram v vrat je zaobljen; na vratu slabo viden okras poševnih širokih vrezov; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina rdečkasto do temno rjava, groba. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 5,8 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 7,6 × 5,1 cm; N53.

4. Lonec; odl. ostenja z zaobljenim prehodom v nizek vrat; ostenje okrašeno s kratkimi širokimi vrezi; sivo žgana glina s primesmi peska do 5 mm velikosti; zunanja površina sivo rjava, luknjičava. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 6,5 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 6,8 × 4,5 cm; N25.

5. Lonec; odl. ostenja in strmega vratu z navpičnim ustjem; prehod ram v vrat je tekoč; ostenje je okrašeno z navpičnimi širokimi vrezi; temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 4 mm velikosti; zunanja površina rdečkasto rjava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 9,4 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 9,5 × 9,1 cm; N15.

6. Lonec; odl. ostenja z zaobljenim prehodom v nizek vrat; ostenje okrašeno s poševnimi ločnimi vrezi; trdo, temno sivo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina sivo rjava, luknjičava, gladka. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 9,5 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 10,5 × 8,5 cm; N25.

7. Lonec; odl. ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; prehod ram v vrat je zaobljen; temno sivo žgana glina s primesmi peska in organskih pustil; zunanja površina rjava do sivo rjava, groba; notranja površina zelenkasto siva. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 6,6 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 9,5 × 6,5 cm; N27.

8. Lonec; odl. ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; na zunanji strani je rob profiliran; prehod ram v vrat je zaobljen; temno do svetlo sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina sivo rjava, gladka; na notranji

strani ostanek vsebine. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 8,3 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 12,3 × 8,5 cm; N30.

9. Lonec; odl. vratu z ravnim robom; vrat okrašen s poševnimi širokimi vrezi; temno sivo do rdečkasto rjava žgana glina z močnimi primesmi peska do 4 mm velikosti; zunanja površina rjava do rdečkasto rjava. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 5,3 cm; deb. ost. 1,0 cm. Vel. 9,5 × 6,0 cm; N30.

10. Lonec; odl. ostenja z zaobljenim prehodom v vrat; vrat okrašen s poševnimi širokimi vrezi; temno sivo žgana glina; zunanja površina siva do sivo rjava, gladka. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 4,5 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 7,4 × 4,1 cm; N53.

Tabla 9

1. Lonec; odl. masivnega ravnega dna in jajčastega ostenja; na zunanji strani poševni vrez; svetlo do temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina rjava do siva, gladka, razpokana. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. dna 6,8 cm; ohr. v. 7,4 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 11,6 × 9,1 cm; N28.

2. Lonec; odl. masivnega ravnega dna na potlačeni nogi in poševnega ostenja; svetlo do temno sivo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina rjava, hrapava in luknjičava. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. dna 8,6 cm; ohr. v. 4,5 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 10,3 × 7,2 cm; N23.

3. Lonec; odl. masivnega ravnega dna na nogi in poševnega ostenja; svetlo do temno sivo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti. Robovi odlomov deloma abradirani. Rek. pr. dna 8,5 cm; ohr. v. 4,7 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 11,1 × 8,4 cm; N58.

4. Lonec; odl. ravnega dna in poševnega ostenja; svetlo do temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina rdečkasto rjava, gladka. Robovi odlomov abradirani. Rek. pr. dna 9,0 cm; ohr. v. 2,5 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 10,4 × 7,1 cm; N27.

5. Lonec; odl. ravnega dna in ostenja; temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 5 mm velikosti. Rek. pr. dna 10 cm; ohr. v. 5,2 cm; deb. ost. 0,8 cm; zun. pr. odprtine 1,3 cm; not. pr. 0,6 mm. Robovi odlomov delno abradirani. Vel. 11,1 × 8,2 cm; N55.

6. Lonec; odl. ravnega dna na poudarjeni nogi in poševnega ostenja; svetlo rjava do sivo žgana glina s primesmi peska; notranja površina temno rjava, zunanja rdečkasto rjava, razpokana. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. dna 8,7 cm; ohr. v. 3,0 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 9,2 × 5,5 cm. N20.

7. Lonec; odl. ravnega dna in poševnega ostenja; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina rjava do sivo rjava. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. dna 9,9 cm; ohr. v. 2,9 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 10,6 × 10,5 cm; N35.

8. Lonec; odl. ravnega dna in poševnega ostenja; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 2 mm velikosti; zunanja in notranja površina sivo rjava, razpokana. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. dna 9,1 cm; ohr. v. 2,8 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 7,6 × 4,1 cm; N29.

9. Lonec; odl. ravnega dna in poševnega ostenja; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 2 mm velikosti in organskih pustil; zunanja in notranja površina sivo rjava, razpokana. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. dna 9,2 cm; ohr. v. 2,8 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 12,4 × 7,2 cm; N20.

10. Lonec; odl. ravnega dna in poševnega ostenja; temno sivo žgana glina s primesmi peska; površina groba. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. dna 11,3 cm; ohr. v. 4,8 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 9,6 × 7,5 cm; N12.

11. Lonec; odl. prstanastega dna; sivo žgana glina s primesmi peska; površina hrapava. Robovi odlomov abradirani. Rek. pr. dna 9,0 cm; ohr. v. 1,1 cm; deb. ost. 0,4 cm. Ohr. 2 %. Vel. 5,3 × 3,7 cm; N16.

Tabla 10

1. Lonček; odl. trebušastega ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem in ravnim robom; prehod ram v vrat je zaobljen; pod ustjem je majhen ovalen držaj oziroma bradavica; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina sivo rjava do siva, hrapava. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 10,0 cm; ohr. v. 6,8 cm; deb. ost. 0,3 cm. Vel. 10,3 × 6,6 cm; N4.

2. Lonček; odl. ravnega dna, ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; prehod iz debelega ostenja v tanjši vrat je na zunanji strani klekast; temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 2 mm velikosti; površina rjava do temno sivo žgana; zunanja in notranja površina rjava do temno sivo žgana, luknjičava. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 9,8 cm; ohr. v. 9,0 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 9,8 × 9,0 cm; N30.

3. Lonec; odl. ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; klekast prehod ram v vrat je poudarjen; temno sivo žgana glina s primesmi peska; površina hrapava. Robovi odlomov abradirani. Rek. pr. ustja 27,5 cm; ohr. v. 11,2 cm; deb. ost. 0,9 cm. Vel. 10,3 × 9,1 cm; N30.

4. Lonec; odl. visokega vratu z ravnim robom, ki je na notranji strani stanjšani; prehod ram v vrat je oster; rob ustja raven; vrat okrašen z redkimi in slabo vidnimi vrezji; trdo, temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 1 mm velikosti; površina rjava do temno siva. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 4,5 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 7,5 × 4,5 cm; N32.

5. Lonec; dva odl. ostenja in poševnega vratu z izvihanim ustjem; prehod ram v vrat je klekast; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 1 mm velikosti; zunanja in notranja površina sivo rjava do rjava, porozna. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 8,9 cm; deb. ost. 0,5 cm. Vel. 1: 10,2 × 6,1 cm; 2: 9,5 × 5,4 cm; N8.

6. Lonec; odl. ostenja s polkrožnim trakastim ročajem; temno do svetlo sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 3 mm velikosti; zunanja površina rjava, luknjičava. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 5,1 cm; deb. ost. 0,5 cm. Vel. 7,3 × 4,7 cm; N 36.

7. Lonec; odl. ostenja in nizkega vratu z vodoravno izvihanim ustjem; prehod ram v vrat je zaobljen; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 2 mm velikosti; zunanja površina sivo rjava do rjava, gladka. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 5,1 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 7,7 × 4,2 cm; N42.

8. Lonec; odl. ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem z ravnim robom; prehod ram v vrat je tekoč; črno žgana glina s primesmi peska in organskih pustil; zunanja površina rdečkasto do sivo rjava. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 4,0 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 6,3 × 4,6 cm; N6.

9. Lonec/skodela; odl. ostenja in nizkega vratu z izvihanim ustjem; temno sivo žgana glina s primesmi peska; površina hrapava. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 3,7 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 5,1 × 4,1 cm; N9.

10. Lonec; odl. poševnega visokega vratu in izvihanega ustja s profiliranim robom; temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska do 1 mm velikosti; zunanja površina rdečkasto do sivo rjava, gladka. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 2,7 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 11,0 × 4,7 cm; N19.

11. Lonec/skleda; odl. ostenja z izvihanim ustjem; pod ustjem na ostenju vodoravno rebro trikotnega preseka; temno sivo žgana glina s primesmi drobnega peska in sljude; zunanja in notranja površina sivo rjava do rdečkasto rjava, hrapava, porozna. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 5,7 cm; deb. ost. 0,4 cm. Vel. 6,7 × 4,7 cm; N28.

12 in 13. Lonec; dva odl. ostenja in vratu z navpičnim ustjem; na ostenju vodoravno rebro s širokimi navpičnimi vtisi; trdo, temno sivo žgana glina z močnimi primesmi peska; zunanja in notranja površina rjava, luknjičava. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 7,4 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 1: 10,4 × 7,6 cm; 2: 6,5 × 4,7 cm; N36.

14. Lonec; odl. trebušastega ostenja z apliciranim rebrom, okrašenim z vtisi prstov; temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja površina rdečkasto do sivo rjava, gladka. Robovi odlomov delno abradirani. Ohr. v. 4,9 cm; deb. ost. 1,1 cm. Vel. 6,1 × 4,9 cm; N29.

Tabla 11

1. Skleda; trije odl. poševnega ostenja s skoraj navpično postavljenim trakastim polkrožnim ročajem in ostrim robom ustja; pri ročaju je ustje trikotno zvišano; trda, temno oranžno rjava do rdečkasto rjava. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 29,2 cm; ohr. v. 12,1 cm; deb. ost. 0,9 cm. Vel. 1: 13,8 × 13,2 cm; 2: 11,2 × 6,5 cm; 3: 10 × 4,6 cm; N37.

2. Lonec; odl. poševnega ostenja s tekočim prehodom z izvihanim ustjem; tik pod ustjem je vodoraven, navzgor zavihan držaj z okroglim vtisom, iz katerega prehaja vodoravno v ostenje plitvo rebro trikotnega preseka; temno sivo do rjava žgana glina z močnimi primesmi belega in temnejšega peska do 3 mm velikosti; površina luknjičava; na notranji strani počrnel ostanek vsebine. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 30,1 cm; ohr. v. 10,3 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 15,0 × 10,3 cm; A6.

3 in 4. Lonec; trije odl. zaobljenega bikoničnega ostenja z majhnim vodoravnim polkrožnim ročajem; na ramah okras para vzporednih ozkih kanelur v vodoravnem oziroma valovitem motivu; trda, temno sivo žgana glina s primesmi drobnega peska in sljude; zunanja površina rjava rdečkasto rjava žgana; notranja temno siva. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 15,9 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 1: 14,2 × 13,5 cm; 2: 13,8 × 6,9 cm, 3: 10,8 × 6,2 cm; N32.

5. Skodela; ročaj s trapezasto razširjeno držalno površino; temno sivo žgana glina s primesmi peska; zunanja površina rjava do siva, hrapava, porozna. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 5,4 cm; š. 1,8 cm. Vel. 5,1 × 2,8 cm; N4.

Mali Otavnik II

Tabla 12

1. Skodela; dva odl. nizkega potlačenegega ostenja ter poševno izvihanega ustja, ki klekasto prehaja v vrat; vrat je na zunanji strani okrašen z vodoravnimi odtisi vrvice; prečiščena, temno sivo žgana glina s primesmi sljude; zunanja in notranja površina zglajena, črno žgana. Robovi odlomov ostri. Ohr. v. 8,8 cm; deb. ost. 0,5 cm. Vel. 12,7 × 8,3 cm; A7.

2. Lonec; odl. ostenja z zaobljenim prehodom v izvihano ustje; na zunanji strani je rob ustja profiliran; pod njim je okras skupin navpičnih vrezov; na ostenju potekajo vrezi v vseh smereh; črno žgana glina s primesmi belega peska do 3 mm velikosti; notranja površina gladka, rjava do temno rjava; zunanja površina rjava do temno rjava, mestoma luknjičava, rdečkasto rjave lise. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 38,2 cm; ohr. v. 13,4 cm; deb. ost. 0,8 cm. Vel. 13,5 × 12,1 cm; D4.

3. Lonec; odl. ostenja z zaobljenim prehodom v izvihano ustje; na zunanji strani je rob ustja profiliran; na ostenju je okras skupin ločnih vrezov; črno do rdečkasto rjava žgana glina z močnimi primesmi belega peska do 3 mm velikosti; notranja površina gladka, temno siva; zunanja površina temno rjava do rjava, mestoma luknjičava, rdečkasto rjave lise. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 30,1 cm; ohr. v. 12,2 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 19,2 × 12,5 cm; A8.

4. Lonec; odl. ostenja z zaobljenim prehodom v izvihano ustje; na zunanji strani je rob ustja profiliran; pod njim in na ostenju je okras skupin ločnih vrezov; črno do rjava žgana glina z močnimi primesmi belega peska do 3 mm velikosti; notranja površina gladka, rjava do temno rjava; zunanja površina rjava do

temno rjava, mestoma luknjičava, rdečkasto rjave lise. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 27,1 cm; ohr. v. 11,6 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 15,6 × 12,7 cm; A9.

Tabla 13

1. Lonec; odl. ostenja z zaobljenim prehodom v izvihano ustje; temno sivo do rjavo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; površina porozna, drobno luknjičava. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 21,0 cm; ohr. v. 8,8 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 12,5 × 9,2 cm; D2.

2. Lonec; odl. ostenja z zaobljenim prehodom v izvihano ustje; na notranji strani je prehod ostenja v vrat klekast; črno žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; notranja površina gladka, mestoma luknjičava; zunanja površina luknjičava, rdečkasto rjave lise. Robovi odlomov ostri. Rek. pr. ustja 27,1 cm; ohr. v. 10,9 cm; deb. ost. 0,9 cm. Vel. 12,2 × 11,1 cm; D3.

3. Lonec; odl. ostenja z zaobljenim, mestoma poudarjenim prehodom v izvihano ustje; črno žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; notranja površina sivo rjava, gladka; zunanja površina rjava do temno rjava, luknjičava. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 29,1 cm; ohr. v. 10,1 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 14,5 × 10,1 cm; D3.

4. Lonec; odl. navpičnega ostenja s tekočim prehodom v zaobljeno ustje; pod ustjem je prekinjeno vodoravno rebro z navpičnimi vtisi prstov; v prekinitvi je viden nizek klekast prehod ostenja v vrat; temno sivo do rjavo žgana glina s primesmi drobnega belega peska do 2 mm velikosti; površina luknjičava; na notranji in zunanji strani počrneli ostanek smolnega (?) premaza. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 21,8 cm; ohr. v. 10,9 cm; deb. ost. 0,7 cm. Vel. 18,0 × 10,5 cm; A4.

5. Skodela; polovica posode z ravnim dnom in zaobljenim ostenjem, ki klekasto prehaja v strmo ustje; na največjem obodu

pod ustjem aplicirana vodoravna bradavica ovalne oblike; črno žgana glina z močnimi primesmi belega peska do 3 mm velikosti; notranja in zunanja površina gladka, temno siva. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. dna 5,5 cm; ohr. v. 7,5 cm; deb. ost. 0,6 cm. Vel. 13,0 × 9,7 cm; A10.

6. Lonec/amfora; odl. zaobljenega ostenja s klekastim prehodom v navpičen vrat in odebeljenim profiliranim ustjem z vodoravnim robom; na zunanji strani je rob ustja okrašen z navpičnimi vtisi; temno žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti in organskih pustil; zunanja in notranja površina rjava do temno rjava, mestoma luknjičava. Robovi odlomov delno abradirani. Rek. pr. ustja 22,7 cm; ohr. v. 14,2 cm; deb. ost. 0,9 cm. Vel. 14,5 × 14,3 cm; D3.

Tabla 14

1. Skodela; del ostenja in izvihanega ustja ter ročaj s trapezasto razširjeno držalno površino; temno sivo žgana glina s primesmi peska do 3 mm velikosti; notranja površina temno siva, zunanja temno siva do rjava. Robovi lomov delno abradirani. Ohr. v. 5,1 cm; deb. ost. 0,5 cm. Vel. 5,5 × 4,5 cm; A10.

2. Lonec; trije odl. trebušastega ostenja z nakazanim klekastim prehodom v strm vrat z izvihanim ustjem; temno sivo do rjavo žgana glina z močnimi primesmi belega in temnejšega peska do 3 mm velikosti; površina groba; zunanja in notranja površina rjava do temno siva, lisasta. Robovi odlomov ostri do delno abradirani; ostanki rdečih alg. Rek. pr. ustja 15,6 cm; ohr. v. 26,9 cm; deb. ost. 1,0 cm. Vel. 1: 19,7 × 18,5 cm; 2: 13,1 × 9,2 cm; 3: 13,1 × 11,2 cm; A9.

Risbe gradiva / drawings:

T. / Pl. 1: Dragica Knific Lunder (1,2); Boris Kavur (3-6)
T. / Pl. 2-14: Janja Tratnik

AULER, J. 1994, Bronzezeitlichen Harpunen mit Tüllenkebel-spitzen. - *Archäologie der Schweiz* 17/4, 134-139.

BAVDEK, A. 2005, The Bronze Age settlement area of Brgod near Kozina, Slovenia. - V: G. Bandelli, E. Montagnanri Kokelj (ur.), *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903-2003*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Castello di Duino (Trieste), 14-15 novembre 2003, 531-535.

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K. 1998, *Gradina Monkodonja. Tipološko-statistička obrada keramičkih nalaza srednjobrončanodobne istarske gradine Monkodonja kod Rovinja*. - Pula.

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K. 1997, Ceramica del castelliere di Monte Orcino in Istria. - *Istria Archeologica* 28, 108-151.

CARDARELLI, A. 1983, Castellieri nel Carso e nell' Istria, cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro. - V: *Preistoria del Caput Adriae*, 87-104, Udine.

ČOVIĆ, B. 1983, Regionalne grupe ranog bronzanog doba, 1. Istra. - V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja 4. Bronzano doba*, 114-132, Sarajevo.

DELLA CASA, P. 1996, *Velika Gruda 2. Die bronzezeitliche Nekropole Velika Gruda (Opš. Kotor, Montenegro)*. - Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 33.

DIRJEC, B. 1991, Kolišče v bližini Zornice pri Blatni Brezovici. - *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 19, 193-206.

DRECHSLER-BIŽIĆ, R. 1980, Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina. - *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 12/13, 27-77.

DULAR, J. 1999, Ältere, mittlere und jüngere Bronzezeit in Slovenien. Forschungsstand und Probleme. - *Arheološki vestnik* 50, 81-96.

DULAR, J., I. ŠAVEL in S. TECCO HVALA 2002, Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu / Bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš. - *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 5.

GASPARI, A. 2004, Bronzezeitliche Funde aus der Ljubljana. Opfer, Überreste von Bestattungen oder zufällige Verluste? - *Archäologisches Korrespondenzblatt* 34, 37-50.

GASPARI, A. 2006a, Bronastodobne najdbe iz potoka Ljubija pri Verdu. - V: A. Gaspari (ur.), *Zalog pri Verdu. Tabor kamenodobnih lovcev na zahodnem robu Ljubljanskega barja / Zalog near Verd. Stone Age hunters' camp at the western edge of the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 11, 205-221, Ljubljana.

GASPARI, A. 2006b, Bevke. - *Varstvo spomenikov* 42, 9-11.

GASPARI, A. in M. ERIC 2007, Vrhovica. - *Varstvo spomenikov* 43, 237-240.

GERDOL, R. in G. STACUL 1978, Il castelliere di Ponte S. Quirino presso Cividale. - *I castellieri di Nivize, Monte Grisa, Ponte S. Quirino*, Monografie di Preistoria degli »Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte, 65-98, Trieste.

GUŠTIN, M. 2005, Starejša bronasta doba v Prekmurju. Horizont pramenaste (litzen) lončenine. - *Zbornik soboškega muzeja* 8, 85-98.

- GREIF, T. 1998, Prazgodovinska kolišča na Ljubljanskem barju. Arheološka interpretacija in poskus rekonstrukcije načina življenja. – *Arheo* 18.
- HAREJ, Z. 1987, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju – raziskovanja leta 1981. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 15, 141–194.
- HÄNSEL, B., K. MIHOVILIĆ in B. TERŽAN 1997, Monkodonja – utvrđeno protourbano naselje starijeg i srednjeg brončanog doba kod Rovinja u Istri. – *Histria Archeologica* 28, 37–107.
- HÄNSEL, B., B. TERŽAN in K. MIHOVILIĆ 2007, Radiokarbon daten zur älteren und mittleren Bronzezeit Istriens. – *Praehistorische Zeitschrift* 82, 23–50.
- KERMAN, B. 2003, Kotare pri Murski Soboti. – *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, 160–162, Ljubljana.
- KOROŠEC, J. 1953, Nova kolišča na Ljubljanskem barju. – *Arheološki vestnik* 4, 256–263.
- KOROŠEC, P. in J. KOROŠEC 1969, Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju. – *Arheološki katalogi Slovenije* 3.
- LEBEN, F. 1991, Veliki zjot, bakreno- in bronastodobno jamsko bivališče v Beli krajini. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 19, 169–188.
- LONZA, B. 1977, *Appunti sui Castellieri dell'Istria e della provincia di Trieste*. – Trieste.
- MARKOVIĆ, Z. 2003, O genezi i počecima licenskokeramičke kulture u sjevernoj Hrvatskoj. – *Opuscula archaeologica* 27, 117–150.
- MARTINEC, M. 2002, Brončanodobna naseobinska jama s lokaliteta Grabovac. – *Opuscula archaeologica* 26, 275–312.
- MIHOVILIĆ, K. 1995, Tragovi prapovijesnih obalnih i otočnih lokaliteta Istre. – *Histria Archaeologica* 26, 28–57.
- MIHOVILIĆ, K. 1997, Fortifikacija gradine Gradac-Turan iznad Koromačna. – V: *Arheološka istraživanja u Istri*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 18, 39–59.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. (ur.) 1989, *Il carso Goriziano tra protostoria e storia da Castellazzo a San Polo*. – Gorizia.
- MORETTI, M. 1978a, Nivize (Aidovski grad). – *I castellieri di Nivize, Monte Grisa, Ponte S. Quirino*, Monografie di Preistoria degli Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte, 11–40, Trieste.
- MORETTI, M. 1978b, Monte Grisa, area inferiore. – *I castellieri di Nivize, Monte Grisa, Ponte S. Quirino*, Monografie di Preistoria degli Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte, 41–64, Trieste.
- MORETTI, M. 1983, Grotta di S. Croce (Catastro V. G. n. 4163). Sepoltura in pithos – V: *Preistoria del Caput Adriae*, 131–134, Udine.
- PETERLE UDOVIČ, P. in B. NADBATH 2007, Šmartno pod Šmarno goro. – *Varstvo spomenikov* 43, 216, 217.
- POTOČNIK, M. 1988–1989, Bakreno- in bronastodobne podvodne najdbe iz Bistre in Ljubljanice na Ljubljanskem barju. – *Arheološki vestnik* 39–40, 387–400.
- PUŠ, I. 1988–1989, Bronastodobna naselbina pri Žlebiču. – *Arheološki vestnik* 39–40, 345–366.
- STRMČNIK GULIČ, M. 2003, Slivnica pri Mariboru. – *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, 237–238, Ljubljana.
- TOŠKAN, B. 2008, Sesalska favna iz bronastodobnega najdišča Mali Otavnik pri Bistri na Ljubljanskem barju. – *Arheološki vestnik* 59, 91–110.
- VELUŠČEK, A. 2005, Iška Loka. Bronastodobno naselje na obrobju Ljubljanskega barja. – *Arheološki vestnik* 56, 73–89.
- VELUŠČEK, A. in K. ČUFAR 2003, Založnica pri Kamniku pod Krimom na Ljubljanskem barju. Naselbina kulture Somogyvár-Vinkovci. – *Arheološki vestnik* 54, 123–158.

Bronze Age pile-dwelling site at Mali Otavnik near Bistra in the Ljubljansko barje

Translation

INTRODUCTION

Field interventions and research methodology

The Mali Otavnik pile-dwelling site was uncovered in April, 2006, during systematic underwater survey of the bed of the Bistra stream. The survey was conducted within the work programme of the Underwater Archaeology Group of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia. The four-day research, which took place between 20th and 26th June, 2006, took the form of an intensive field survey of the site with photographic and geodetic documentation of the morphological characteristics of the stream bed, archaeologically interesting layers, concentrations as well as individual finds, positions of the piles, larger stones and reference points for photos and hand-drawn plans and sections.¹ In addition,

¹ The field team included, besides the author, also MA Miran Erič, David Badovinac and Iris Bekljanov, students of archaeology, as well as Viktor Ivanc, geodetic technician. I would like to thank all collaborators, particularly to Miran Erič, who prepared the graphics.

hand-collection of movable finds and sampling of the piles for dendrochronological and ¹⁴C analyses was conducted in the narrower area of the site.² At the end of the intervention, archaeological finds and documentation were handed over to the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Regional Office Ljubljana.

Geomorphological description

The Bistra stream, the second right tributary of the Ljubljanica river, comes to the surface as delta-shaped springs near the castle of the same name and flows into the main waterway of the Ljubljansko barje south of Blatna Brezovica, after a 4 km meandering course. The box-shaped stream bed is up to 4 m deep and on average 10 m wide. It is cut into the lacustrine sediments in its lower part, while a broad band of clay alluvia

² The dendrochronological analysis of the wooden pile and sample preparation for radiocarbon dating was conducted by Prof. Dr. Katarina Čufar from the Department of Wood Technology, Biotechnical Faculty of the University of Ljubljana.

flanks its banks, narrowing as the distance from the springs increases (*fig. 1*).

The comparison of the present-day situation with that on the Joseph II military map and even more so on the Franziscan cadastre reveals that the upper part of the Bistra bed did not undergo significant changes during the last two hundred years. Two former bends, visible as large rounded depressions on the present-day right bank between the confluence of the branches of the Bistra springs and the first meander near Mali Otavnik, as well as traces of the course changes on the southern part of the bend along the Veliki Otavnik fallow thus remain chronologically undetermined. The depressions, situated 250 m north of the Bistra Castle complex and reaching to the foot of the forested hill of Ljubljanski vrh (819 m), most probably represent the remains of the former springs of the Bistra, which moved southwards through tectonic development.

Site description

The remains of the pile-dwelling site are situated in the area of the first bend along the Mali Otavnik fallow, at a distance of around 400 m from the castle complex (*fig. 2*). Bronze Age finds start to appear at the beginning of the bend, where the stream flows towards the north-west, in a pocket of the deep part of the bed. The largest concentration of finds appears further on, in the 50 m long elevated part of the bed, parallel and downstream from the pile remains and the cultural layer in the right bank (Mali Otavnik I; *pl. 1-11*). The largest concentration of finds in the meander gradually decreases towards its eastern end. The bed changes, behind a riffle, into a wide deep apex of the meander, where there were practically no finds. These reappear in deeper pools downstream from the meander, on the approximately 75 m long straight section of the bed where the stream flows in a south-westerly direction (Mali Otavnik II; *pl. 12-13*).

The southern part of the meander revealed a situation of particular importance in archaeological terms (Mali Otavnik I). Preserved where the stream undercuts the right bank is a 15 m long and up to 4 m wide terrace (*fig. 3*), which represents the eroded remains of the *polžarica* surface. The natural depressions on the terrace revealed numerous fragments of hand-built ceramic vessels, fragmented animal bone remains³ as well as rare stone flakes and unworked carbonate stones of varied roundedness and size (up to 31 × 16 × 14 cm). Furthermore, six vertical piles, measuring 8–13 cm in diameter, and six horizontally lying pieces of wood were documented in the southern part of the terrace (*fig. 4*).⁴

The results of the survey in the exposed part of the bank profile in the area of the piles showed that the finds originate from the layer of sand with wood fragments (SU 02), which was being deposited onto the *polžarica* (SU 01). The layer with cultural remains is topped by finely stratified layers of sand and organic detritus that alternate with thin clay sediments (*fig. 3*). The layer of clay with snails (SU 15) above the sand layers points to a longer period of water stagnation after the end of the settlement's existence, while the sterile levels of buried floor indicate that the area had temporarily become dry. Layers of peat bog did not develop in the area of intensive alluviation. Considering the surface of the *polžarica*, which is situated on 286.9–287.1 m asl in the area of the pile-dwelling site, and the absolute height of the banks (around 290.5 m asl), the total thickness of the deposits above the cultural layers measures around 3 m.

³ Toškan 2008.

⁴ Piles could not be used for dendrochronological analyses due to poor preservation.

The concentrated appearance of ceramics of equal fabric types and low degree of abrasion in the northern part of the bend (Mali Otavnik II) indicates that the Bistra cut through the site, which extends across a 40 m wide strip of a north-south orientation. The alluvial deposits prevent us from establishing whether the structures and the cultural layer extend to the left bank of the stream without trenching or drilling. However, the fairly numerous finds, connected with the erosion of the pile-dwelling site, in the shallow channel and pools on the left side of the stream bed speak in favour of such a possibility.

RADIOCARBON DATES

(*tab. 1*)

Radiocarbon analyses, conducted at the Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory in Miami and calibrated according to the IntCal04 curve, date the animal bone sample (N052) to the first quarter of the 2nd millennium BC, whereby the higher negative value of the C13/12 ratio does not exclude a greater age.⁵ The D4 pile provided a later, Early Iron Age date, though this can most probably be explained through contamination as the consequence of exposure of wood to water fauna and flora. The right parietal bone of a human skull from the Mali Otavnik II area, which belonged to an individual of around 30 years of age on the basis of the as yet unfused sagittal suture,⁶ on the other hand, dates to the Early Roman Period.

DETERMINATION OF FINDS AND COMMENTARY

Objects of stone, antler and bone

The area around the piles revealed a retouched and two other flakes, all made of chert (*pl. 1: 3-5*),⁷ while an antler axe (*pl. 1: 1*) and a socketed head with a hole and a barb made from the tip of a caprine horn (*pl. 1: 2*) were uncovered in the deepened bottom of the bed, just beneath the terrace with piles. The head formed part of a harpoon, composed of a wooden shaft, bone foreshaft for the head and the head itself with a socket and transversal hole for attaching the line. Such harpoons were used for fishing by thrusting from close range or as throwing harpoons, but also for hunting smaller mammals such as otters and beavers.⁸ Similar harpoons appear in larger numbers in the Copper Age material from the Dežman's pile dwelling sites near Ig⁹ and from the riverbed of the Ljubljanka

⁵ "A sample of bone sent for AMS dating (B06MON52) yielded sufficient extracted collagen for dating, however when the C13/12 ratio was checked we noted that it was more depleted (more negative) than we would normally expect (ca. -23.4 ‰). Typically the C13/12 ratio for most animals will range between -9 and -21 ‰. C13/12 ratios more negative than -21 ‰ often indicate the presence of exogenous carbon compounds (like humic acids) that could not be removed by the pretreatments applied. If present they may bias the age in a more recent direction by some unknown amount." (letter by R. E. Hatfield, 11th March, 2008).

⁶ This professional opinion was provided by Prof. Dr. Marija Štefančič from the Department for Biology of the Biotechnical Faculty, University of Ljubljana, on 4th October, 2007, for which I am most grateful.

⁷ I would like to thank Boris Kavur from the Institute of Mediterranean Heritage, Science and Research Centre, University of Primorska, for determining and drawing the stone artefacts.

⁸ Greif 1997, 35–36.

⁹ P. Korošec, J. Korošec 1969, t. 84: 1–11.

in the area of the Hočevarica pile-dwelling site near Verd.¹⁰ They are known in identical form also from the Middle and Late Bronze Age settlement contexts in Switzerland, southern Germany and Hungary.¹¹

Tools on basal parts of red deer antler with perforations for hafting and obliquely removed beams that form a single-edge blade, can be interpreted as axes or mattocks, whereby the parallel position of the perforation and working edge speaks in favour of the former interpretation. Similar finds of tools with cylindrical holes, perforated at a slight angle to the beam plane near the burr for easier handling, are known from the Ljubljansko barje, more precisely from the pile-dwelling sites at Maharski prekop, Notranje Gorice and Ig,¹² while an extensive collection of such objects was found also in the beds of the Bistra and the Ljubljana between the outflows of the Ljubija and the Borovnišča.¹³

Pottery

The ceramic material uncovered in the stream bed in the Mali Otavnik area was divided into three main groups on the basis of fabric and form. The predominant finds are fragments of vessels of two groups, which may be tied to the pile-dwelling site through their position in the cultural layer around the piles. The less numerous pottery remains of the third group were uncovered only in the deepened part of the bed, mixed with fragments of vessels of the first two groups that were washed off from their original positions (*fig. 5*).

The first group is constituted by three vessels made of refined, light to dark grey fired clay with a smoothed surface. Two of the vessels formally belong to similar, middle-sized cups with a slightly flattened belly-shaped body and carinated transition into a funnel-everted rim (*pl. 2: 4; 12: 1*), while the third one is a small cup with a low flattened body and everted rim, which bears a small tubular handle between the shoulder and the neck. The exterior of the cups' necks is decorated with horizontal or slightly wavy three-, four- or five-line impressions of tightly plaited two-strand cord inclined to the right. The same fabric group includes also a fragment of a small globular jug or pot with the remains of a strap handle (*pl. 2: 1*), decorated with four completely horizontal rows of slightly parted impressions of twisted thread on its low neck.

The second group of pottery from Mali Otavnik consists of pots with rounded ovoid bodies and widely everted or funnel-shaped rims with moulded lips, made of dark grey to brown fired clay with abundant inclusions of sand (*pl. 4-8; 12: 2-4; 13: 1-3*). Some pots have a particularly coarse and gritted surface, while the surface of others is smoother and porous at places. Bases are in most cases flat (*pl. 9*), sometimes with a pronounced foot (*pl. 9: 2,6*). Some pots are similar to cups with cord-impressed decoration in their carinated transitions from body to neck as well as in their widely everted rims (*pl. 4: 4; 7: 3*). Pots with less pronounced neck mouldings are also frequent. Bodies and necks are usually decorated with deep oblique, vertical, curved or crossing incisions (*pl. 4: 1,3-6; 5: 1,2; 6: 3,4; 7: 1-4; 12: 2-4*). Necks are decorated also with regular motifs consisting of vertical or oblique sheaves (*pl. 7: 2,4; 8: 9,10*), while cruder incisions can be found on the bodies (*pl. 5: 7*). Furthermore, thick incisions adorn a smaller globular pot with an everted rim (*pl. 4: 2*).

The second group includes also fairly numerous pots, mostly undecorated, with more rounded neck profiles (*pl. 8: 2,7,8; 14:*

1-3). Devoid of decoration are also pots with smooth transitions from body to neck (*pl. 3: 1-4*), two pots with cylindrical necks (*pl. 3: 6,7*), a globular and an ovoid small pot with a low neck (*pl. 10: 1,2*) as well as biconical pots with vertically (*pl. 10: 5,7,8*) or obliquely everted rims (*pl. 10: 3*). Apart from that, the uncovered material includes also eight fragments of pots with conical or biconical perforations measuring 5-10 mm in diameter (*pl. 5: 1-8*), which indicate repair of broken vessels with rope loops.

A particular pot form is that of a dark grey fired vessel with a slightly everted lip, below which is an updrawn grip with a round impression (*pl. 11: 2*). The vessel has a greasy and gritted surface.

Vessels of the third group are made of refined, dark-grey fired clay and have a smooth, grey-brown to brown surface. One such vessel is a bowl with a semicircular handle and a triangular thickened rim that is raised at one segment (*pl. 11: 1*). Attributed to this group is also a larger pot, characterized by a belly-shaped rounded body, carinated transition to the shoulder and a cylindrical neck with everted rim (*pl. 14: 2*), a belly-shaped pot with a small strap handle, decorated with a pair of shallow parallel flutes on the body (*pl. 11: 3,4*), and two fragments of cups with handles (*pl. 11: 5; 14: 1*).

Commentary

A large part of the vessels from the area of the pile-dwelling site at Mali Otavnik has parallels on the sites of the Litzen pottery horizon. The main area of distribution for the latter extends across northern Croatia, north-eastern Slovenia, eastern Austria, south-western Slovakia and western Hungary.¹⁴

The characteristic finds on the sites of the classic Litzen horizon are jugs with funnel necks, globular bodies and strap handles, similar to which is the small vessel on *pl. 2: 1*, while the decoration of the impressed twisted cord (*Wickelschnur*; Type 1-A according to Marković) has good comparisons on the pots from the Čazma-Radinac settlement, which Marković attributes to the pre-Litzen phase or Bd A1 according to Reinecke.¹⁵ Such a pot was found also in the PO 116 settlement pit at Nova Tabla, bearing a radiocarbon date between 2144 and 2025 cal BC.¹⁶ On the Ljubljansko barje, this technique appears on three fragments from the pile-dwelling sites near Ig.¹⁷

Two larger cups (*pl. 2: 4; 13: 1*), decorated with impressed two-strand plaited cord (*Schnur*; Type 1-B according to Marković), have a good comparison in the almost completely preserved vessels from the pile-dwelling site at Gmajna near Notranje Gorice, found during the excavations by Schmid in the years 1907-1908.¹⁸ The neck fragment from the pile-dwelling site near Ig could conditionally be ascribed to such a cup as well.¹⁹ The Ljubljansko barje area revealed also the form of a small low cup with a small tubular handle (*pl. 2: 3*); though this find from the Ljubljana river has not yet been published. Cups of both sizes have good analogies in two vessels from Pit 1 at the settlement at Piškornica near Koprivnički Ivanec, ascribed by Marković to phase A-2, synchronised with Bd A2.²⁰

The moulding of necks and rims of the coarse pots from Mali Otavnik has analogies on the sites of the proto-Litzen phase, for example on the settlement at Čazma-Radinac, the pots of which are usually decorated with horizontal impressions of twisted cord on the exterior of necks, while the bodies of two

¹⁰ Unpublished.

¹¹ Auler 1994.

¹² Greif 1998, 29.

¹³ For example Potočnik 1988-1989, pl. 1: 2-6; 2: 11-14; 3: 20,21.

¹⁴ Marković 2003.

¹⁵ *Ib.*, 127,128, t. 4: 1,5,7; 5: 1,3.

¹⁶ Guštin 2005, 94, fig. 2: 1.

¹⁷ Korošec 1957, t. 2: 1-3.

¹⁸ *Ib.*, pl. 3: 1; Dular 1999, fig. 2: 1.

¹⁹ Korošec 1957, pl. 1: 1; Dular 1999, fig. 2: 2.

²⁰ Marković 2003, pl. 10: 3,4.

of the published examples are decorated with a combination of oblique and horizontal combing.²¹ Similar forms of coarse pots were found on the sites of the classic horizon, where the primary decoration is that of bands of vertical strokes instead of the less frequent irregular combing or incising in all directions. Such pots were found, for example, in Pit 5 of the settlement at Đakovo-Grabovac²² and at Nova Tabla,²³ where analogies can be found also for smaller undecorated pots with obliquely everted rims²⁴ as well as bowls or small pots with curved necks.²⁵

The ovoid pots with funnel-everted rims, almost identical to the pots from Mali Otavnik, have been known on the Ljubljansko barje since the first excavations of the pile-dwelling sites at Notranje Gorice²⁶ and Zornica near Blatna Brezovica,²⁷ for example, which also provide comparisons for the more pronounced neck moulding.²⁸ Related pot forms are those from the earlier layers of the cave site of Veliki Zjot in Bela krajina.²⁹ This site also provides analogies for the decoration consisting of narrow and wide incisions (*pl. 5: 7*).³⁰ The latter decorative manner was defined as (sharply) scratched (claw-like) decoration by F. Leben, who cited analogies from the Early Bronze Age sites between the lower Danube basin and the Triestine littoral.³¹ Very similar ovoid pots with incised decoration were found also in settlement contexts at Slivnica pri Mariboru, ascribed to the Middle Bronze Age.³²

Only rare fragments show Late Copper Age forms, for example a pot / amphora with a thickened rim from the Mali Otavnik II area (*pl. 13: 6*). This form represents one of the leading vessel types of the settlements at Založnica³³ and at Parte,³⁴ dated to the mid-3rd millennium BC and ascribed to the Somogyvár-Vinkovci Culture.³⁵

The chronological and geographical origin of the analogies for the vessels of the third group from Mali Otavnik point to influences documented on several occasions previously, namely to those that reached central Slovenia during the Bronze Age from the coast and hinterland of the northern Adriatic. An interesting analogy for the pot with an updrawn grip (*pl. 11: 2*) can be found, for example, in a vessel from a burial of a 7-9 year-old child in the cave site of Jama pri Križu (*Grotta di S. Croce*) in the Triestine Karst, which is dated to the Middle Bronze Age (*bronzo medio*; 16th-13th century BC) in its publication. The skeletal remains were found among the shards of a 50 cm high dolium with two grips, decorated with appliqué ribs of triangular cross-section, while the remains of a smaller vessel, very similar to the pot from Bistra, were lying next to them.³⁶ Related pots with impressed grips are known also in the settlement material from Istria, Triestine littoral and the Kras, ascribed to the early settlement horizon of the *bronzo medio o/e recente* phases.³⁷ The earliest documented analogy

originates from Layer IV of the hillfort at Gradac-Turan above Koromačno, dated to the developed phase of the Early Bronze Age,³⁸ correlated to Čović's Istra II phase or to Bd A2.³⁹ The geographically closest analogy for the grip with a circular impression, on the other hand, originates from the refuse pit at the settlement at Šmartno beneath Šmarna gora.⁴⁰

The bowl with a raised rim and vertical semicircular handle (*pl. 11: 1*) is related to Middle Bronze Age forms. A bowl with a pronged rim is included into the supposed grave unit from Krka, which is connected to the Middle Bronze Age Tumulus Culture also by a large pithos.⁴¹ The raised rim is characteristic of widely everted biconical bowls from the sites of the Virovitica Culture as well as from the contemporary cultural phenomena in the southern Pannonian area,⁴² while in central Slovenia it can be found on the pottery from the settlement at Iška Loka on the southern outskirts of the Ljubljansko barje.⁴³ The triangularly thickened lip frequently appears on bowls from the Triestine littoral⁴⁴ and Istria,⁴⁵ one fragment is known also from the settlement at Žlebič.⁴⁶ Similar moulding characterised a bowl from the Middle Bronze Age Layer IIIa as well, from the settlement at Gradac-Turan.⁴⁷

The chronological framework presented above is valid also for the belly-shaped pot on *pl. 14: 2*. A profile very similar to that of the pot can be observed on the pot from the settlement at Dolnji Lakoš,⁴⁸ for example, while the slightly more open vessel from the Ljubljana, interpreted as an urn with some reservations, also shows similarities.⁴⁹ The indicated carination or shallow groove on the shoulder of the vessel is characteristic also of the biconical pots and pithoi from Žlebič,⁵⁰ the hillfort near Jelarji,⁵¹ and the cemetery in the cave of Bezdanjača in Lika.⁵²

The best analogy among the material from Bezdanjača is a pot with a small tubular handle and fluted decoration (*pl. 11: 3,4*).⁵³ Similar decoration can be found also at Predjama⁵⁴ and Žlebič.⁵⁵

Cups with trapezoidally widened semicircular handles (*pl. 11: 5*) represent one of the leading forms in settlement and burial contexts in the time between the developed phase of the Early Bronze Age and the Late Bronze Age from the coast and the

pl. 3: 19; Moretti 1978b, fig. 6: 6), Castellazzo di Doberd (Montagnari Kokelj 1989, pl. 6: 5), S. Quirino (Gerdol, Stacul 1978, fig. 5: 7), Nivize (Moretti 1978a, fig. 7: 3), Sv. Ivan Kornetski (Mihovilić 1995, pl. 9: 12), Vrčin (Buršič-Matijašič 1997, pl. 13: 235-242), Monkodonja (Buršič-Matijašič 1998, pl. 26), Brgod (Bavdek 2005, fig. 7).

³⁸ Mihovilić 1997, pl. 1: 2; Hänsel, Mihovilić, Teržan 1997, 95.

³⁹ Čović 1983.

⁴⁰ I would like to thank Pavla Udovič, head of the rescue excavation at Šmartno in 2006, for this information.

⁴¹ Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002, fig. 24: 1.

⁴² *Ib.*, fig. 4: 8,11; 43: 5

⁴³ Velušček 2005, pl. 1: 5.

⁴⁴ Lonza 1981, pl. 27: 5,6,13,15.

⁴⁵ Buršič-Matijašič 1998, 71, pl. 1: 8-13.

⁴⁶ Puš 1988-1989, pl. 3: 6.

⁴⁷ Mihovilić 1997, pl. 2: 4.

⁴⁸ Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002, pl. 30: 3.

⁴⁹ Potočnik 1988-1989, pl. 4: 28.

⁵⁰ Puš 1988-1989, pl. 2: 2; 8: 4.

⁵¹ Lonza 1981, pl. 1: 1,8.

⁵² Drechsler-Bižič 1979-1980, pl. 22: 1; 29: 2; 35: 5; 38: 3; 39: 4.

⁵³ *Ib.*, pl. 12: 6,7,9,20: 3; 27: 2; 35: 2-4; 37: 2; 38: 2; 39: 3.

⁵⁴ Korošec 1988-1989, pl. 2: 2.

⁵⁵ Puš 1988-1989, pl. 8: 1-3.

²¹ *Ib.*, pl. 4: 1,5,8,9; 5: 1,4.

²² Martinec 2002, pl. 9: 1-4,5.

²³ Guštin 2005, fig. 3: 4; 4: 1,2.

²⁴ *Id.*, fig. 2: 1,2; 3: 3.

²⁵ *Id.*, fig. 3: 1,2.

²⁶ Korošec 1957, pl. 6: 1,2.

²⁷ Dirjec 1991, pl. 1: 1; 3: 1.

²⁸ *Ib.*, pl. 3: 2,4; 4: 3.

²⁹ Leben 1991, pl. 4: 1,2,5,9; 5;

³⁰ *Ib.*, pl. 6: 5,6,8.

³¹ *Ib.*, 176, 177.

³² Strmčnik-Gulič 2003, 238.

³³ Velušček, Čufar 2003, pl. 1: 1,5; 4: 3; 6: 8; 11: 3; 12: 7; 16: 10.

³⁴ Harej 1987, pl. 3: 1; 6: 5; 15: 11; 19: 9.

³⁵ Velušček, Čufar 2003, 132,133.

³⁶ Moretti 1983.

³⁷ Cardarelli 1983, pl. 18: 121; 36: 16,19; for example S. Giovanni d. C. (Lonza 1977, pl. 3: 18), M. Grisa (Lonza 1977,

hinterland of the northern Adriatic.⁵⁶ The same chronological and geographic frame should be used to seek analogies for the cup with a handle (*pl. 14: 1*), which is related to numerous finds from the sites in Notranjska, the Kras and Istria,⁵⁷ while they are also frequent among the ceramic material from the Ljubljana at Kamin⁵⁸ and near Vrhnika.⁵⁹ Interestingly, such cups are absent at the settlements near Žlebič and Iška Loka as well as on the sites of the Virovitica group.

CONCLUSION

The chronology of the finds from the immediate vicinity of the wooden piles allows us to infer that we are dealing with the remains of a pile-dwelling settlement from the Early Bronze Age, which the forms and decoration of the vessels set into the horizon of the early Litzen pottery of phase Bd A1 and the transition to Bd A2. The rough chronological determination is not contested by the radiocarbon date of the animal bone found in the vicinity of the piles, giving a time frame between 2020 and 1770 cal BC, whereby there is a strong possibility that the real age is even greater. The ceramic material from Mali Otavnik has good parallels, as far as the Ljubljansko barje is concerned, on the nearby pile-dwelling site at Zrnica near Blatna Brezovica with a published radiocarbon date of 3785±100 BP,⁶⁰ which falls into the time between 2480–1941 cal BC as calculated from the IntCal04 calibration curve. More precise dates of contexts with the Litzen pottery come from the settlement at Nova Tabla, where the calibrated values of five absolute dates are 2144–2025 cal BC, 2033–1844 cal BC, 1941–1766 cal BC, 1951–1744 and 1744–1687 cal BC.⁶¹

The texture and stratigraphic position of the cultural layer at Mali Otavnik indicate that the pile-dwelling settlement was situated on the edge of a disappearing lacustrine landscape, in the alluvial area of the watery karst springs. The vicinity of the forested hilly mass of Ljubljanski vrh is reflected in the high representation of hunting animals, primarily red deer, which is followed by boar, bear, elk, beaver and roe deer. Animal bones revealed that the pile-dwellers practiced hunting (also) during winter or in early spring.⁶²

The site of Mali Otavnik certainly shows great potential for the research of the last phase of the pile-dwelling settlement on the Ljubljansko barje. The partial settlement pattern, together with the results of field surveys and excavations as well as underwater reconnaissance of the last decades, indicates that the assumptions on the trend of the withdrawal of settlement to the outskirts of the moor from the end of the Early Bronze Age onwards were correct, since the central parts of the peat bog only revealed pile-dwelling sites from the 4th millennium BC.⁶³ Furthermore, the abandonment of the pile-dwelling settlement type coincides with the gradual stabilization of the hydrographic network characteristic of a moor and the appearance of the moor beyond the levées in the mid-2nd millennium BC at the latest, which can be inferred on the basis of extensive complexes of ceramic and metal objects from the riverbed of the Ljubljana as well as individual finds of weaponry in the layers of peat.⁶⁴

The appearance of objects and animal bone remains at the Mali Otavnik site within a uniform layer, which was deposited in the area of the settlement (?) structures, does not necessarily signify the absence of more complex stratigraphic sequences with several cultural horizons somewhere in the vicinity. The limited number of fragments could signify that the third-group pottery signals a settlement phase from the end of the Early Bronze Age or from the Middle Bronze Age, whereby the vessel forms indicate intensive contacts with the Adriatic coast and its hinterland. The influences from this area, coming to the central part of the Ljubljana basin via Notranjska, are confirmed also by the ceramic material from the settlement contexts at Zapolje near Logatec⁶⁵ and Šmartno pod Šmarno goro,⁶⁶ from the pile-dwelling site near Šivčev prekop⁶⁷ as well as from the sites in the riverbeds of the Ljubljana and the Ljubija.⁶⁸ The presence of the bowl, large belly-shaped pots and the cup with high handles, characteristic of grave units from the eastern Adriatic coast, north-western Dinaric area (Bezdanjača),⁶⁹ central Slovenia (Ljubljana, Krka) and the area between the Sava and Drava rivers (Virovitica),⁷⁰ opens also the possibility of the material from the Bistra and several other sites in the Ljubljana representing burial remains. This assumption, however, lacks more solid evidence.

Translation: Andreja Maver

Andrej Gaspari
Vojaški muzej Slovenske vojske
Koščeva 6
SI-1210 Ljubljana-Šentvid
andrej.gaspari@siol.net

⁵⁶ Cardarelli 1983, pl. 18: 113. Lonza 1981, pl. 23: 9; 31. Hänsel, Mihovilič, Teržan 1997, fig. 46.

⁵⁷ Korošec 1988–1989, pl. 1: 3–5; Cardarelli 1983, pl. 17: 71,90B; 18: 66,111; Bursič-Matijašič 1998, 71, pl. 22.

⁵⁸ Gaspari 2006b.

⁵⁹ Gaspari, Erič 2007c.

⁶⁰ Dirjec 1991, 196.

⁶¹ Guštin 2005, 94.

⁶² Toškan 2008.

⁶³ Velušček 2005, 77; Gaspari 2006, 215–219.

⁶⁴ Gaspari 2004.

⁶⁵ Peterle Udovič, Nadbath 2008, 217.

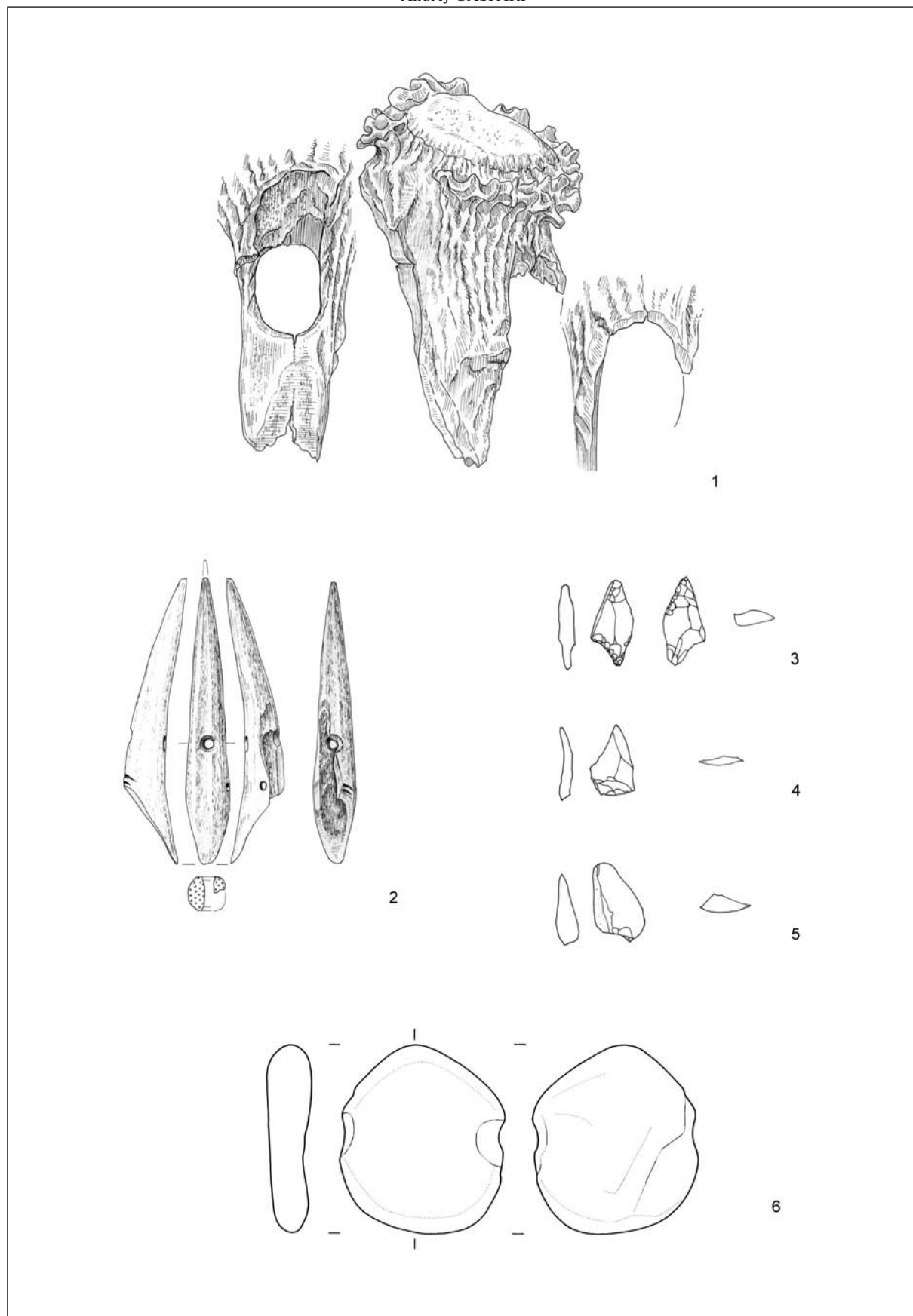
⁶⁶ *Ib.*, 216, 217.

⁶⁷ The otherwise poorly known settlement at Šivčev prekop remains the only pile-dwelling site on the Ljubljansko barje to reveal pottery from the Middle or the beginning of the Late Bronze Ages in connection with wooden piles (Korošec 1953, 260–262, fig. 9).

⁶⁸ Gaspari 2006a; Gaspari, Erič 2007.

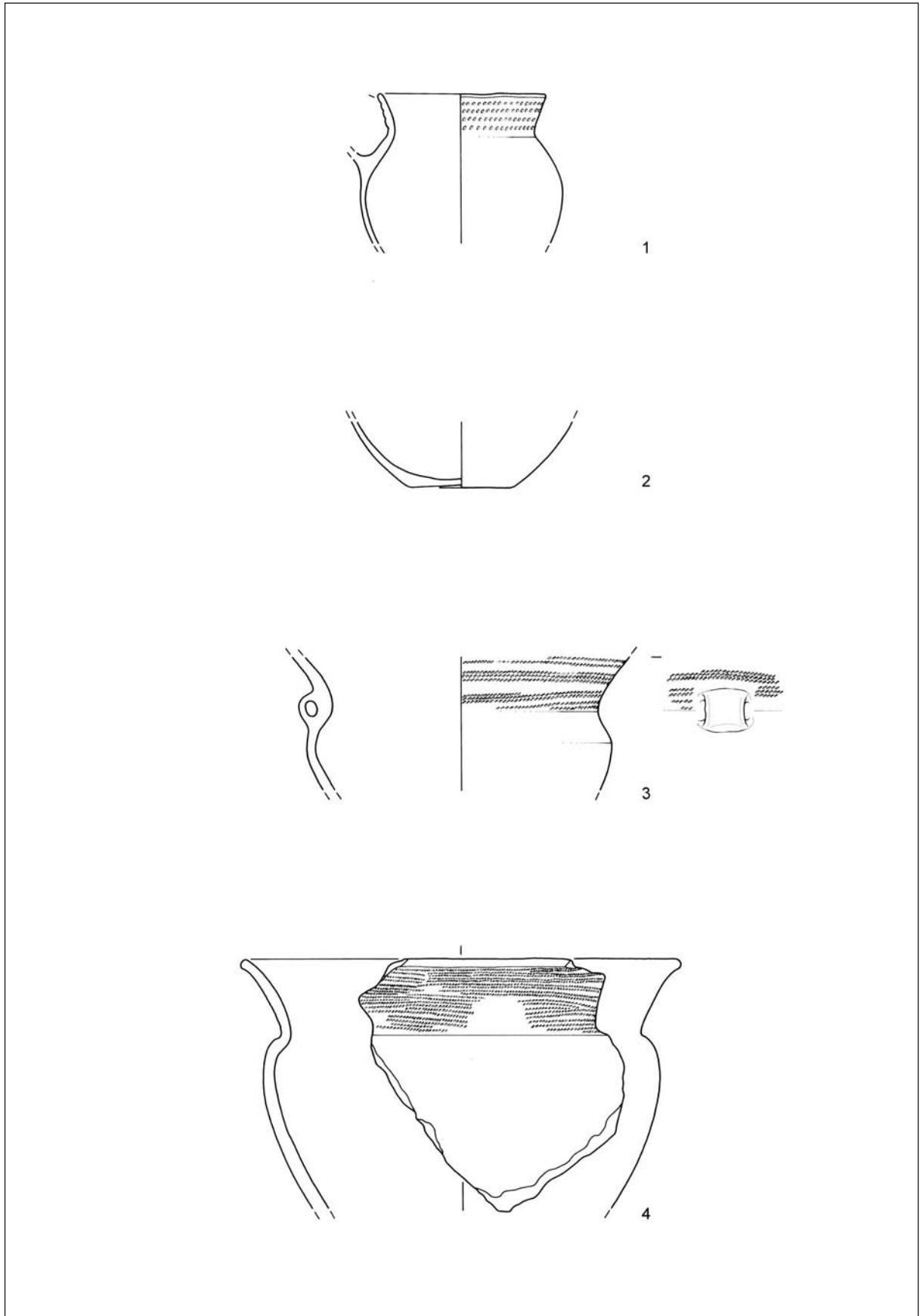
⁶⁹ Della Casa 1996, 78–81, 122–126, 145–149.

⁷⁰ Dular, Šavel, Tecco Hvala 2002.

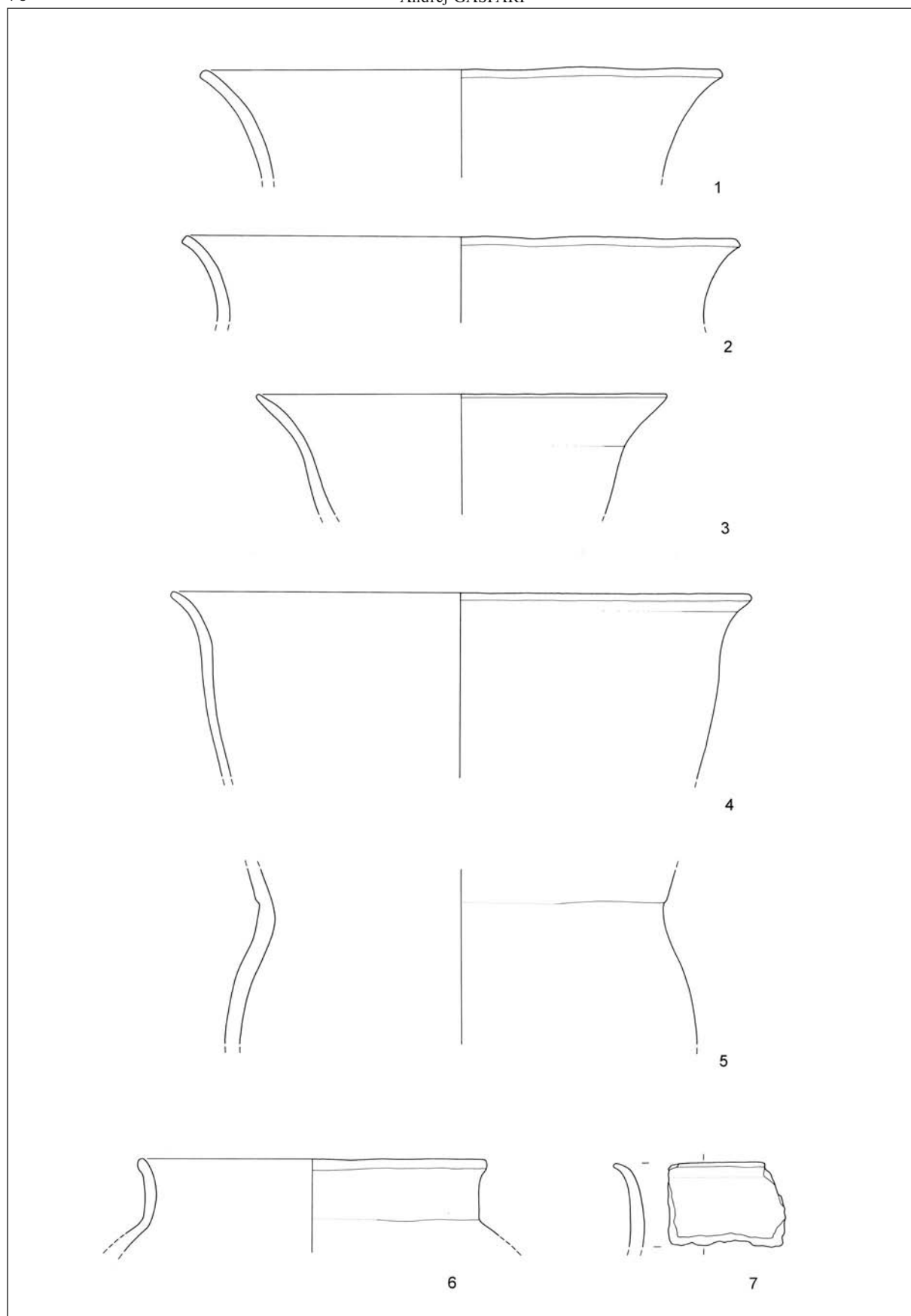

T. I: Mali Otavnik I. 1,2 rogovina; 3-6 kamen. M. = 1:2.

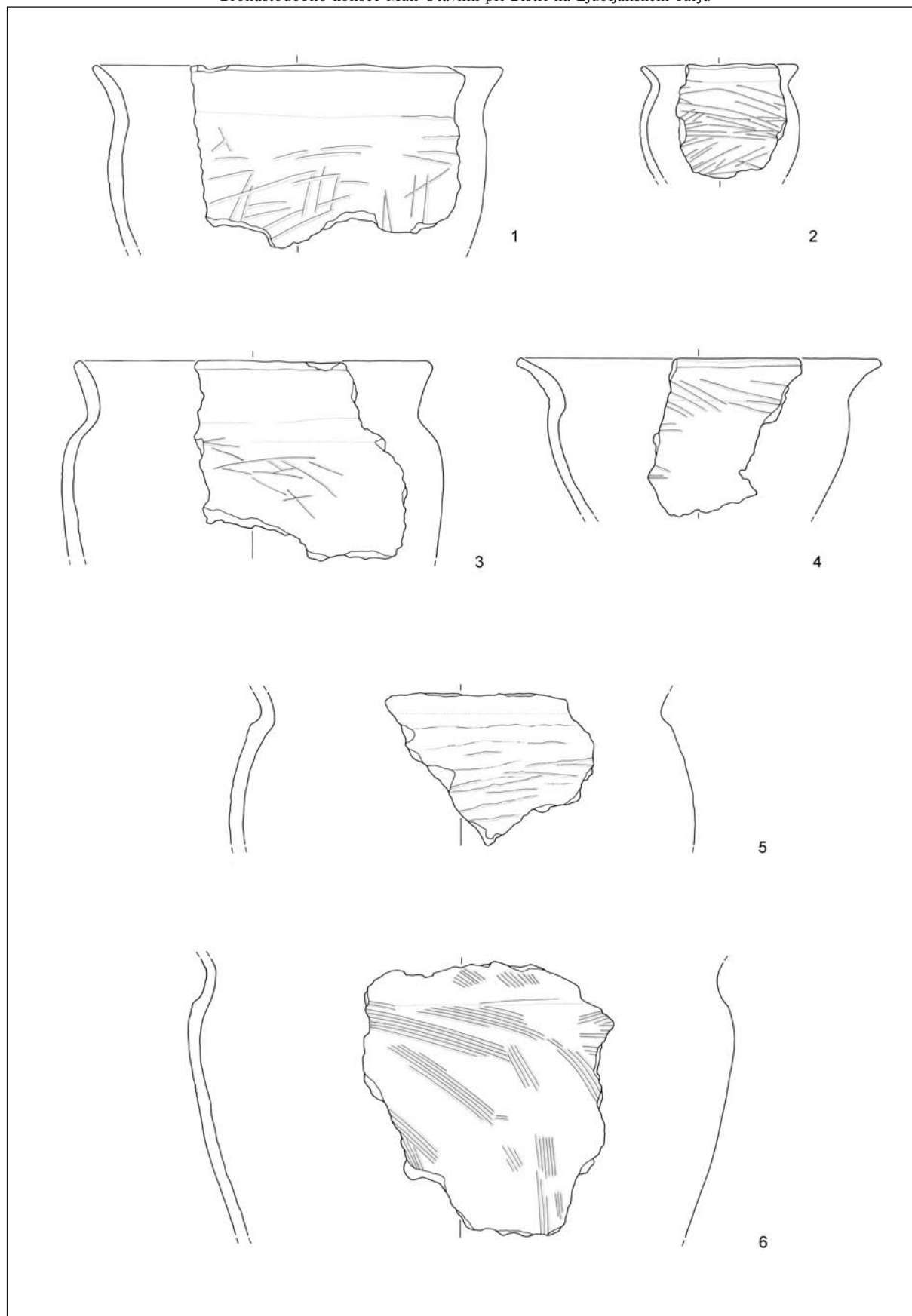
Pl. I: Mali Otavnik I. 1 antler; 2 caprine horn; 3-6 stone. Scale = 1:2.

T. 2: Mali Otavnik I. Keramika. M. = 1:3.
Pl. 2: Mali Otavnik I. Pottery. Scale = 1:3.

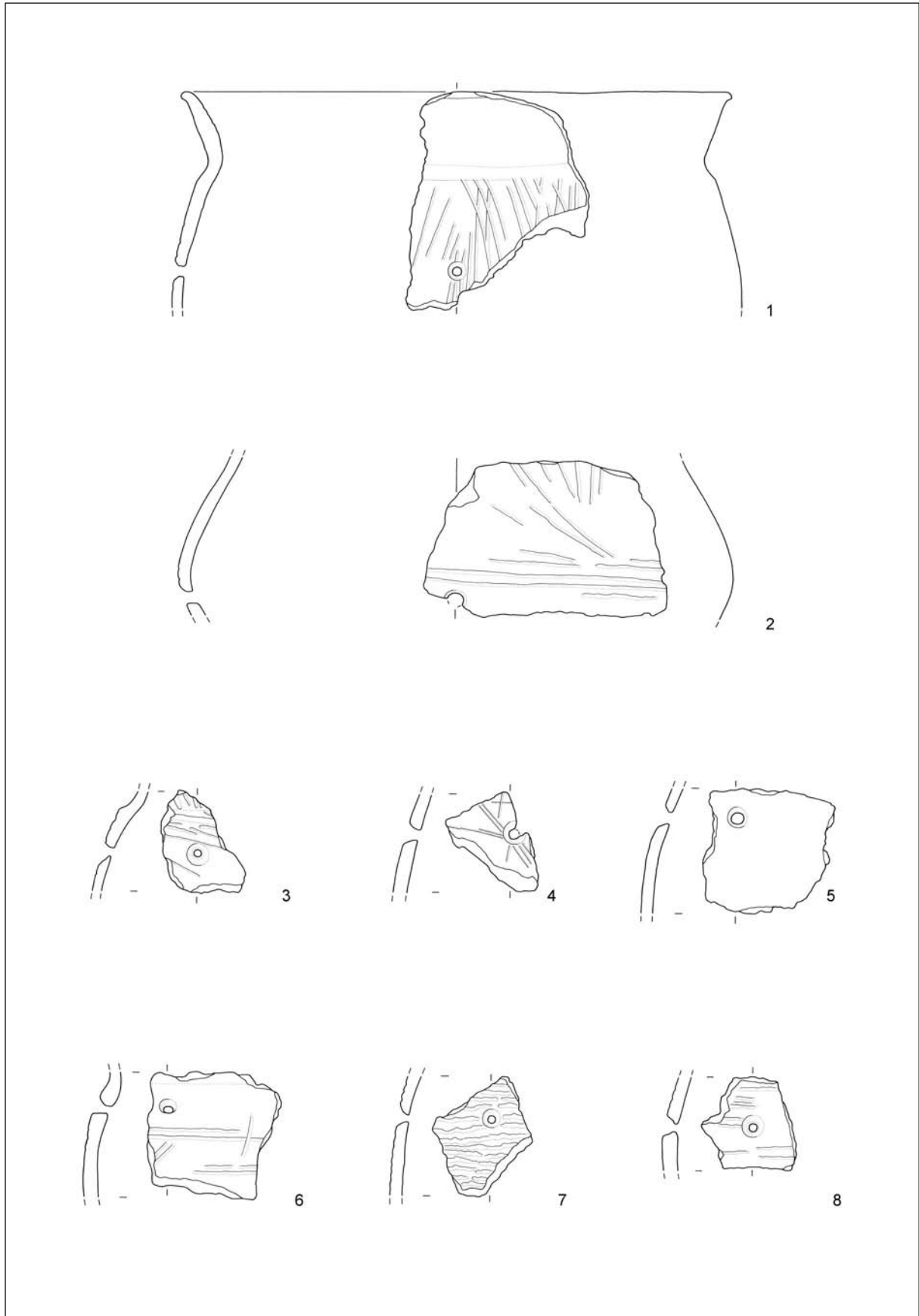

T. 3: Mali Otavnik I. Keramika. M. = 1:3.
Pl. 3: Mali Otavnik I. Pottery. Scale = 1:3.

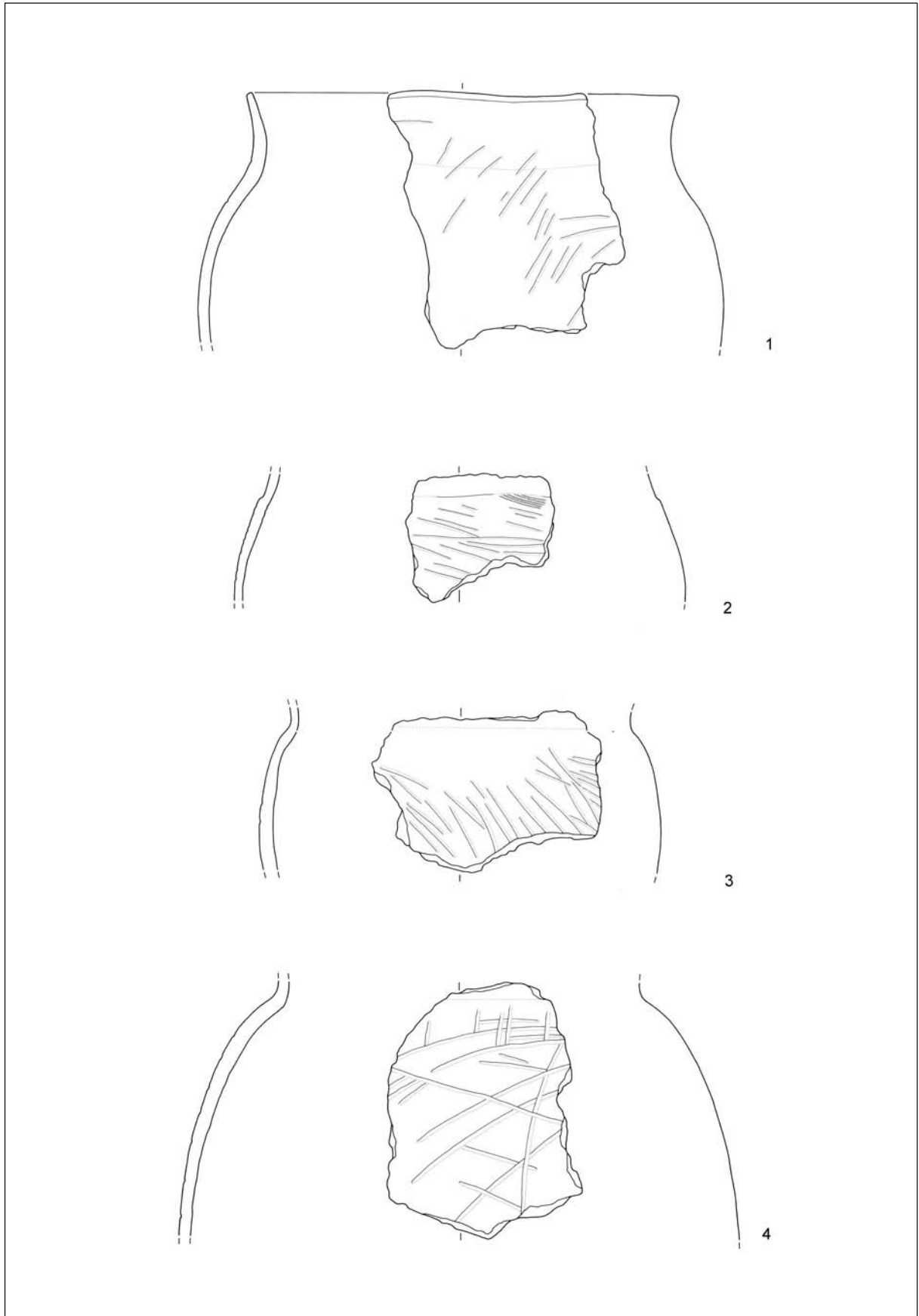
T. 4: Mali Otavnik I. Keramika. M. = 1:3.

Pl. 4: Mali Otavnik I. Pottery. Scale = 1:3.

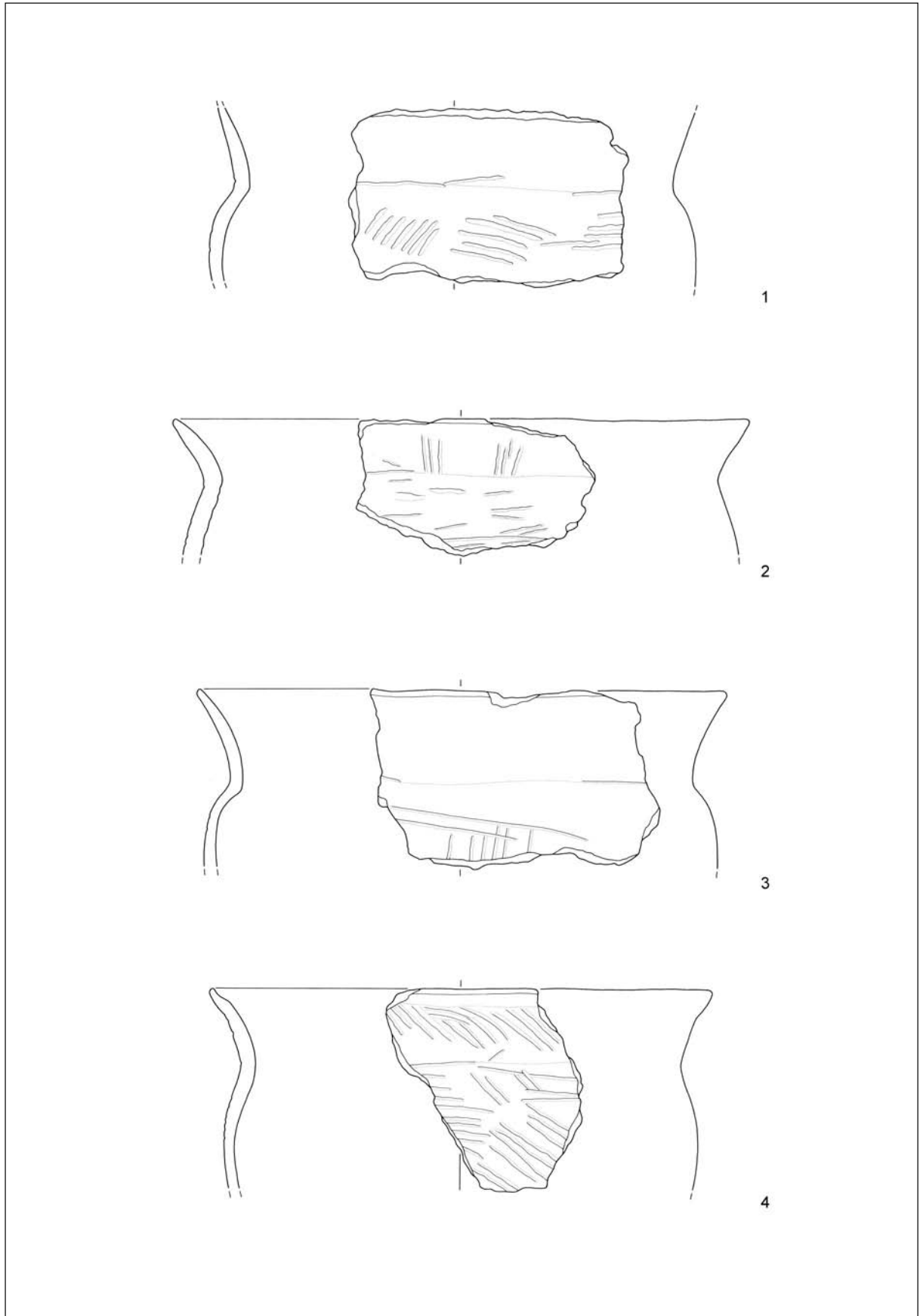

T. 5: Mali Otavnik I. Keramika. M. = 1:3.
 Pl. 5: Mali Otavnik I. Pottery. Scale = 1:3.

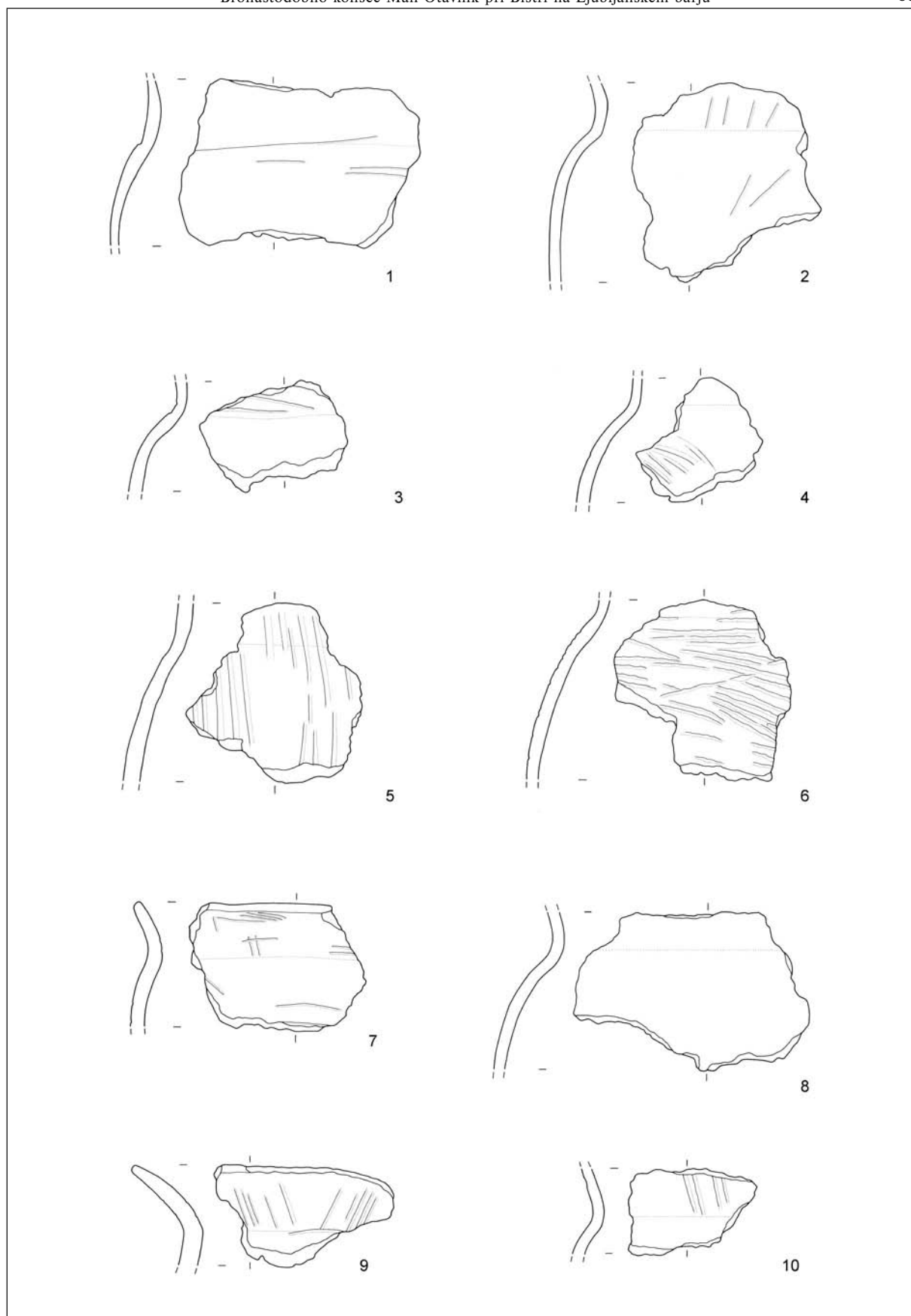

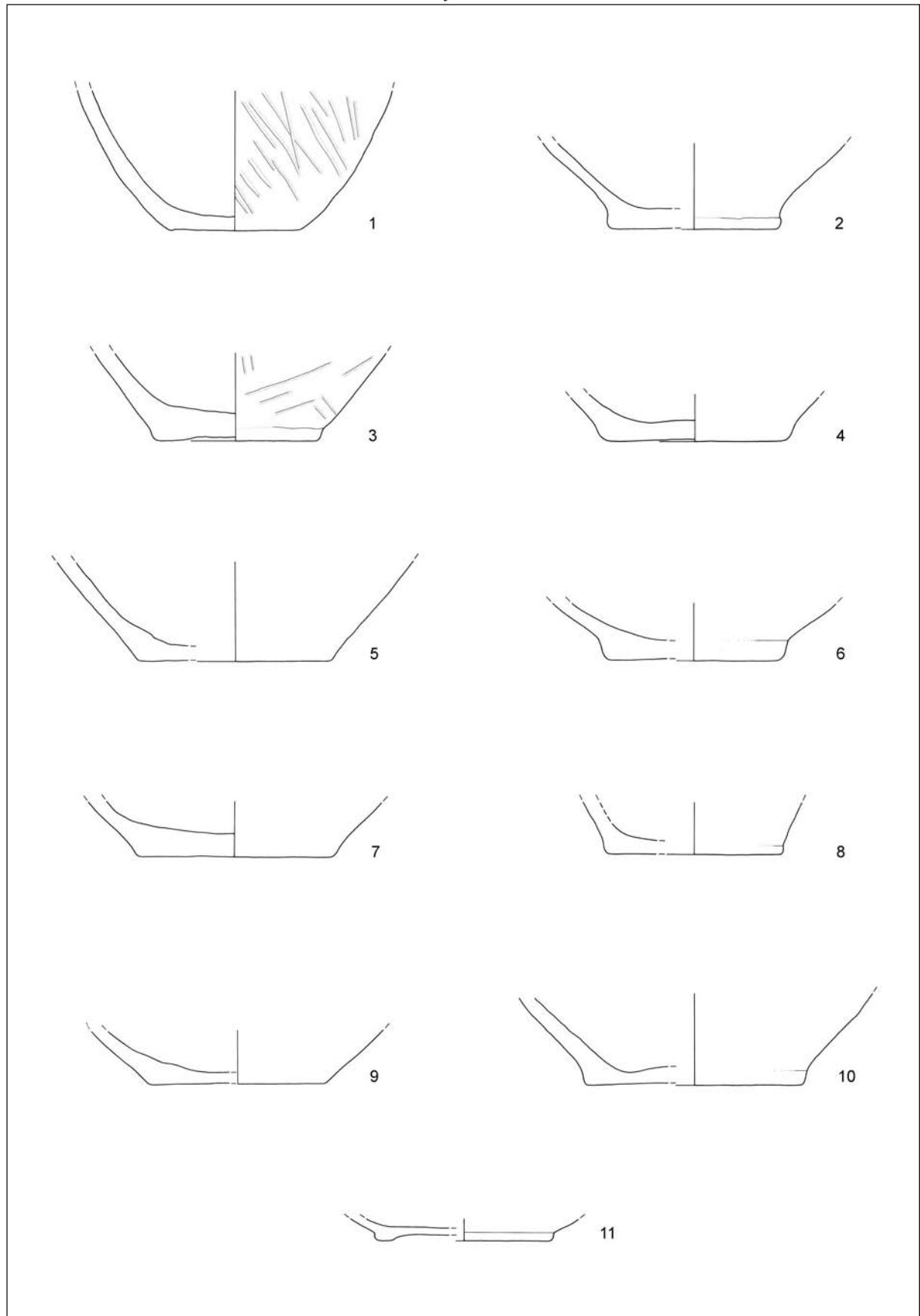
T. 6: Mali Otavnik I. Keramika. M. = 1:3.
Pl. 6: Mali Otavnik I. Pottery. Scale = 1:3.

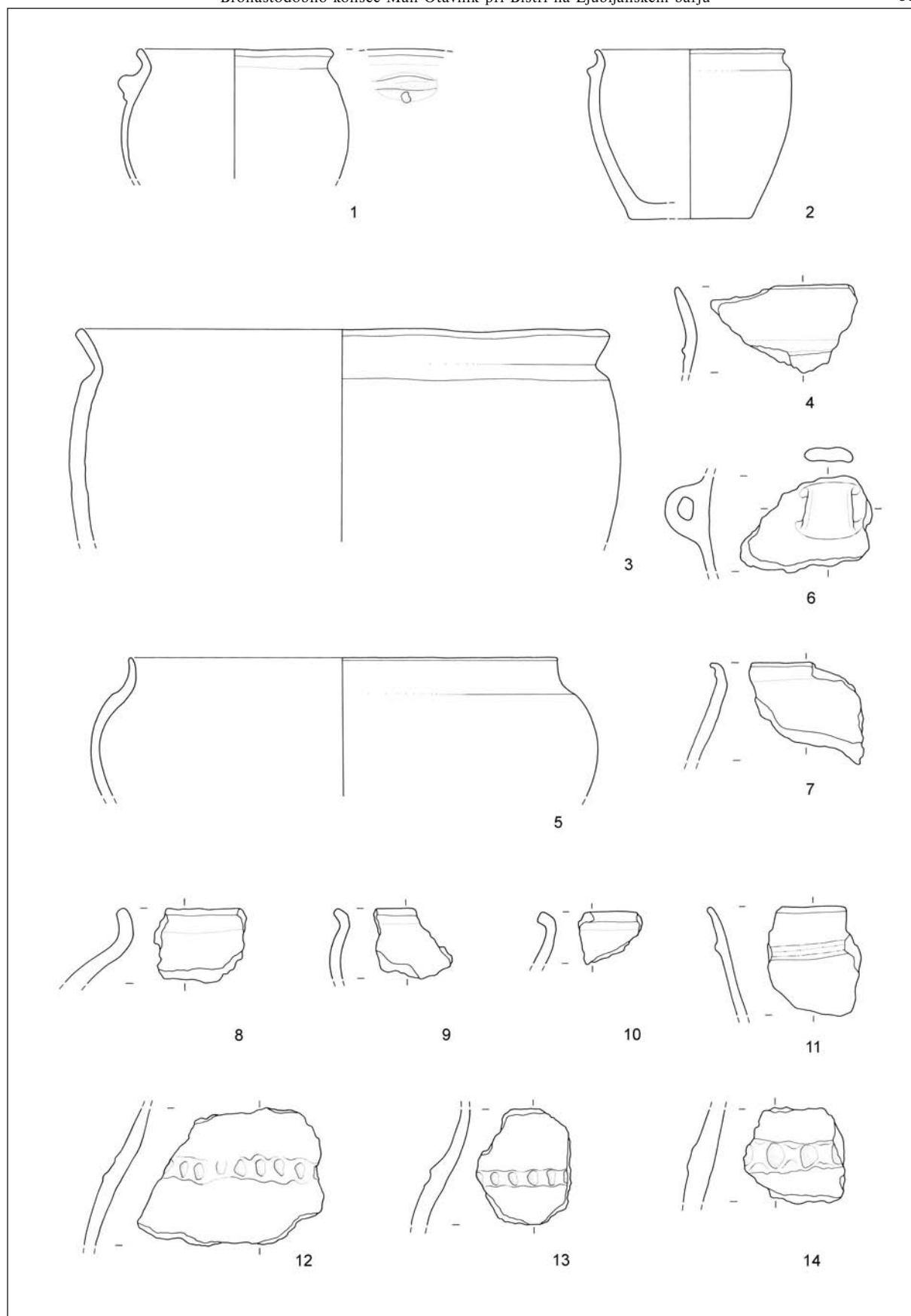
T. 7: Mali Otavnik I. Keramika. M. = 1:3.
Pl. 7: Mali Otavnik I. Pottery. Scale = 1:3.

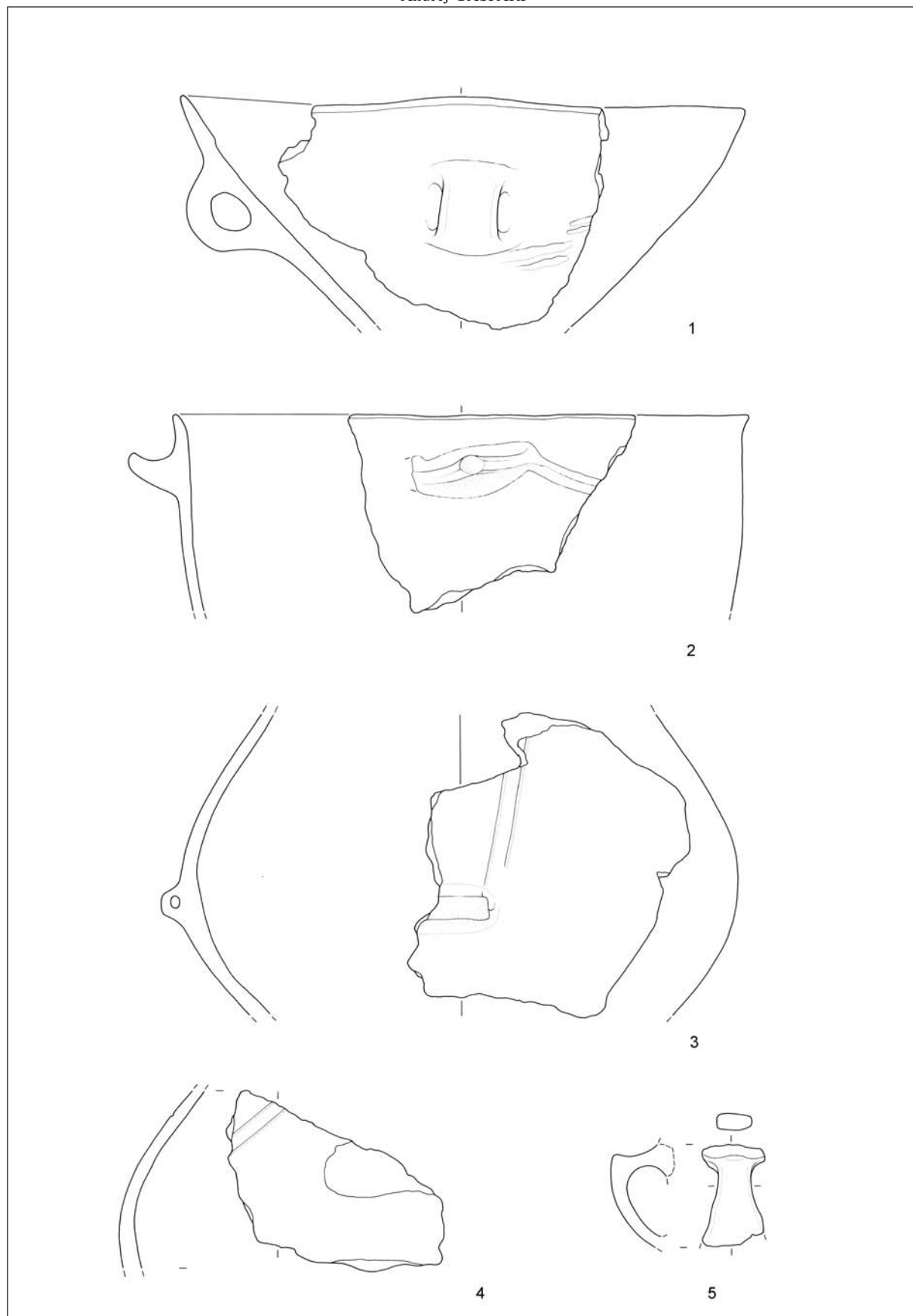
T. 8: Mali Otavnik I. Keramika. M. = 1:3.
Pl. 8: Mali Otavnik I. Pottery. Scale = 1:3.

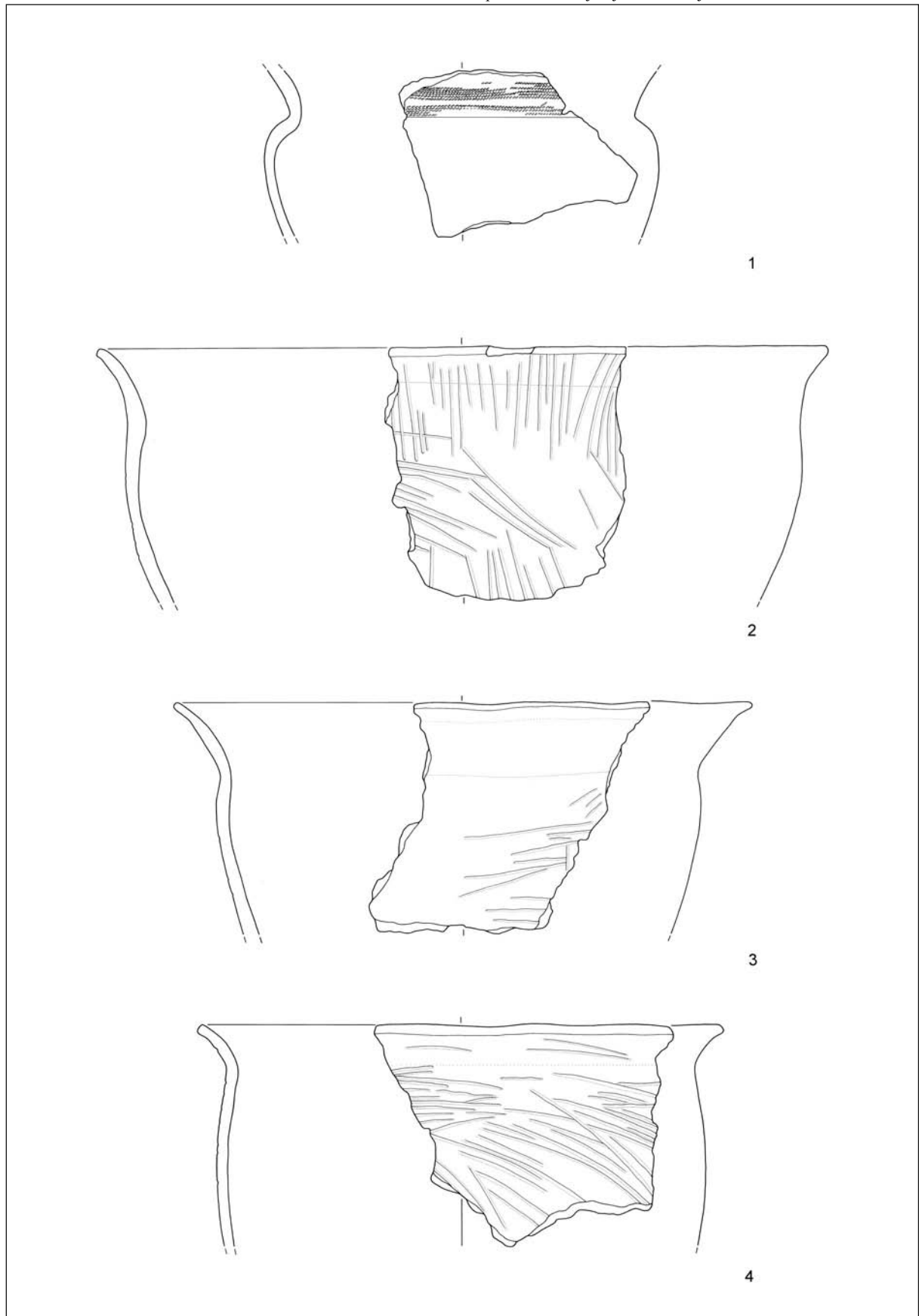
T. 9: Mali Otavnik I. Keramika. M. = 1:3.
Pl. 9: Mali Otavnik I. Pottery. Scale = 1:3.

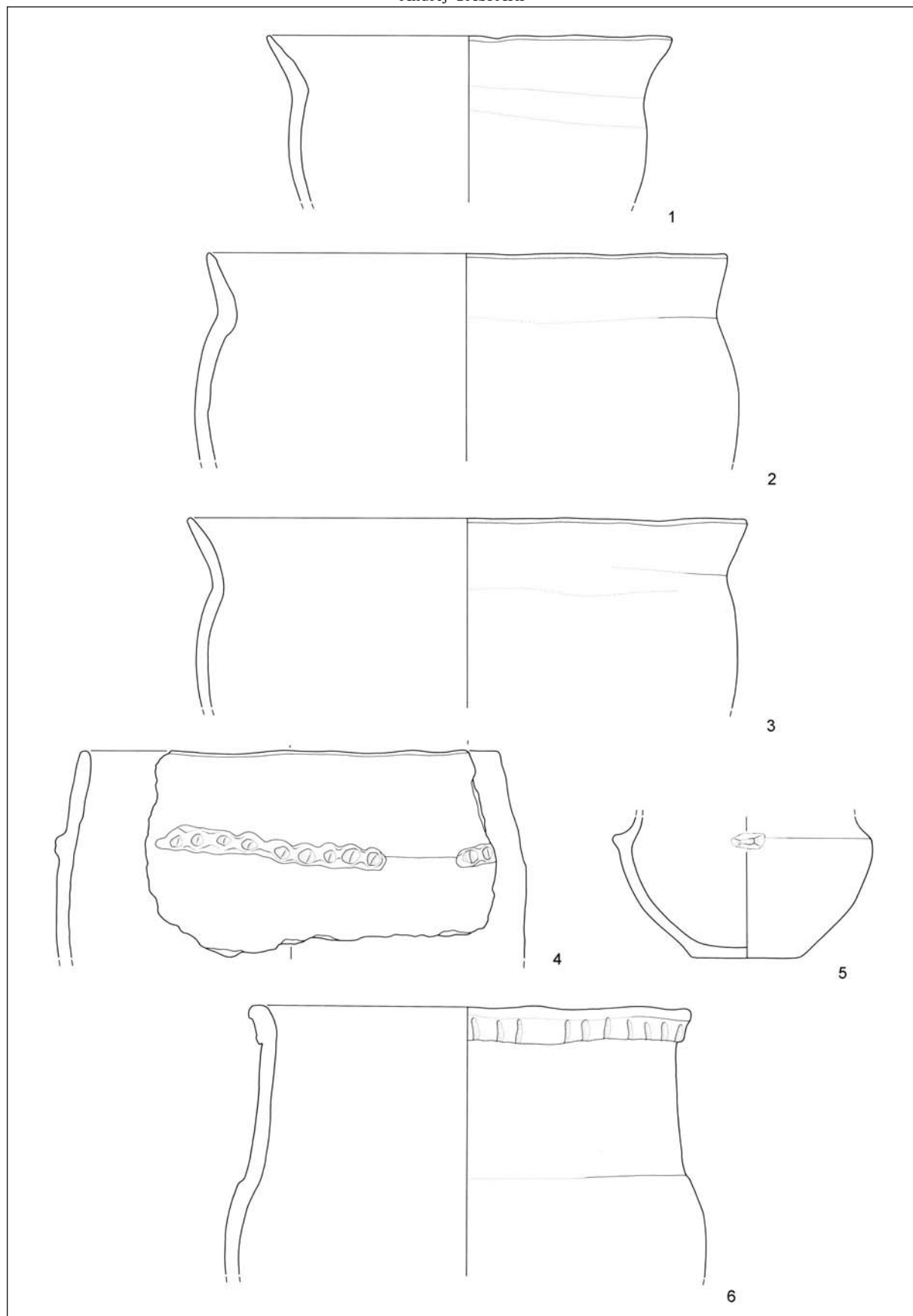
T. 10: Mali Otavnik I. Keramika. M. = 1:3.
 Pl. 10: Mali Otavnik I. Pottery. Scale = 1:3.

T. II: Mali Otavnik I. Keramika. M. = 1:3.
Pl. II: Mali Otavnik I. Pottery. Scale = 1:3.

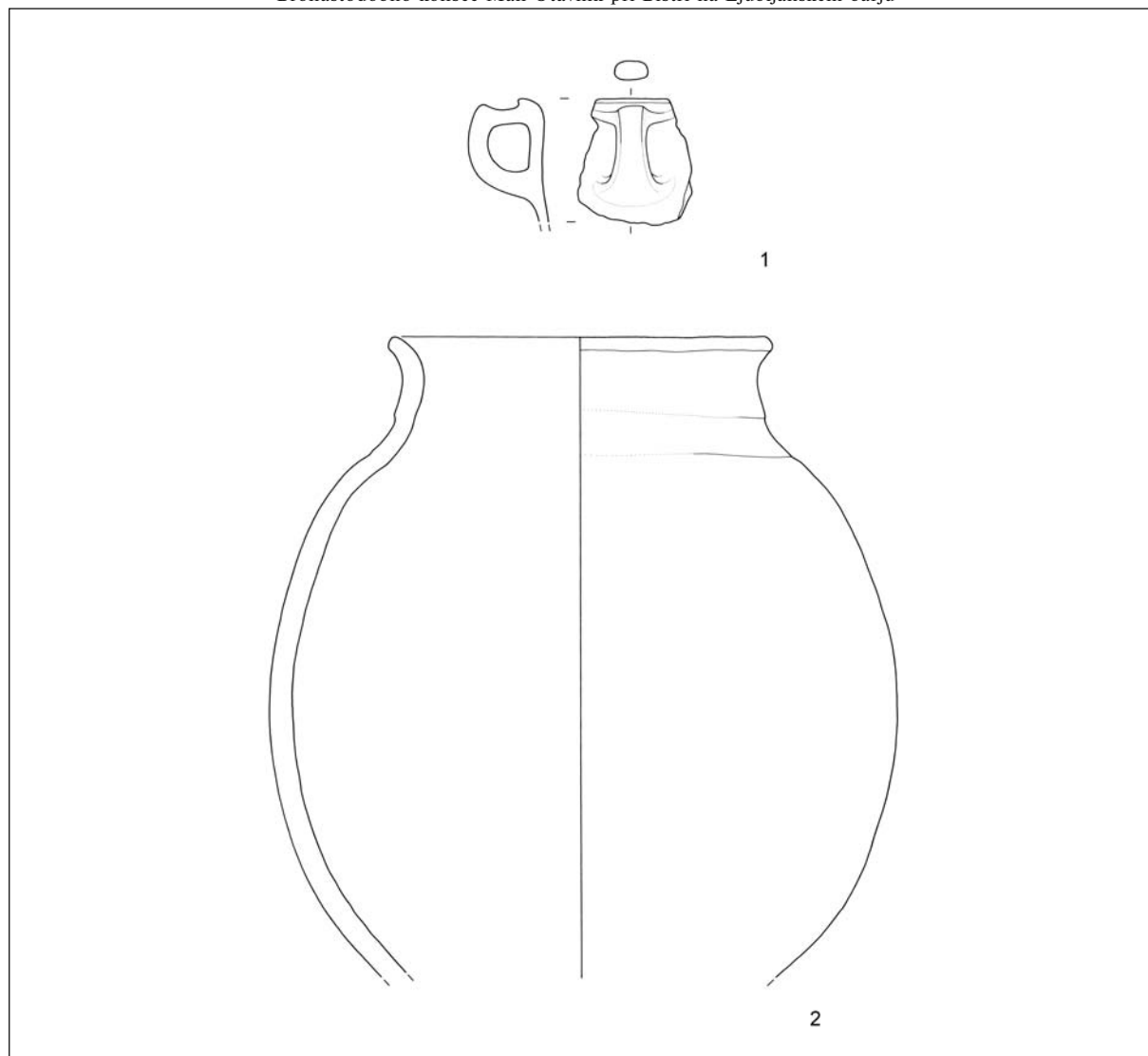
T. 12: Mali Otavnik II. Keramika. M. = 1:3.
Pl. 12: Mali Otavnik II. Pottery. Scale = 1:3.

T. 13: Mali Otavnik II. Keramika. M. = 1:3.

Pl. 13: Mali Otavnik II. Pottery. Scale = 1:3.

T. 14: Mali Otavnik II. Keramika. M. = 1:3.

Pl. 14: Mali Otavnik II. Pottery. Scale = 1:3.

Sesalska favna iz bronastodobnega najdišča Mali Otavnik pri Bistri na Ljubljanskem barju

Borut TOŠKAN

Izvleček

V sicer skromnem (N = 148, NISP = 72) favnističnem vzorcu iz bronastodobnega najdišča Mali Otavnik pri Bistri (Ljubljansko barje, osrednja Slovenija) je bilo zastopanih najmanj 13 vrst velikih sesalcev, od tega le pet domačih. Lovne vrste prevladujejo tudi po številu določenih primerkov, saj njihov delež presega 70 % NISP. V tem smislu Mali Otavnik bistveno odstopa od večine sočasnih najdišč v širši regiji, kjer je (ostankov) lovnih vrst praviloma le za vzorec. Med verjetnejše vzroke za nenavadno favnistično sliko tukaj obravnavanega najdišča sodijo kulturne preference tam živečih ljudi, specifične naravne danosti Ljubljanskega barja v bronasti dobi ter morda tudi sama funkcija naselbine.

Ključne besede: Slovenija, Ljubljansko barje, zgodnja bronasta doba, sesalski ostanki, lov

Abstract

The faunistic sample from the Bronze Age site at Mali Otavnik near Bistra (the Ljubljansko barje, central Slovenia) is rather small (N = 148, NISP = 72), but nevertheless revealed at least 13 species of large mammals, only five of which were domestic. Game species predominate also in the number of identified specimens (NISP), with their share exceeding 70 %. In this respect, Mali Otavnik differs considerably from most contemporary sites in the wider region, where the (remains of) wild animals usually appear in very small numbers. The most plausible reasons for the unusual faunistic picture revealed by this site lie in the cultural preferences of the people living there, in the specific natural characteristics of the Ljubljansko barje during the Bronze Age, but possibly also in the function of the settlement.

Keywords: Slovenia, Ljubljansko barje, Early Bronze Age, mammal remains, hunting

UVOD

Živalski ostanki z arheoloških najdišč so pomemben vir podatkov o načinu življenja in (prehranskih) navadah naših prednamcev. Izpovednost najdb je v veliki meri odvisna od stopnje ohranjenosti kostne substance, ta pa od fizikalnih, kemijskih in bioloških dejavnikov, ki so jim kosti v tleh izpostavljene (Von Endt, Ortner 1984; Lyman 1999). Vodnato anaerobno okolje z rahlo bazično pH-vrednostjo in stabilnim temperaturnim režimom, v kakršnem ležijo ostanki eneolitjskih koliščarskih naselbin z Ljubljanskega barja v osrednji Sloveniji (Tancik 1965), diagenozo kostnega tkiva nedvomno bistveno upočasnjuje. Žal je ohranjenost organskih ostankov iz večine mlajših naselbin z istega območja bistveno slabša. Zaradi postopnega zamočvirjanja v eneolitiku še ojezerjenega Ljubljanskega barja so namreč posteneolitjske skupnosti postavljale

naselbine na njegovo že nekoliko dvignjeno obrobje, kjer pa je sedimentno okolje bistveno manj naklonjeno ohranitvi različnega organskega materiala. Tako sta nestabilni vodni režim in aerobno okolje plitkih karbonatnih tal s peščeno-prodnatim podtaljem Iškega vršaja (Tancik 1965) nedvomno močno pospešili dekompozicijo oz. razpad kosti iz tamkajšnjega bronastodobnega planega naselja Iška Loka, tako da je bila s sondiranjem pridobljena le peščica favnističnih ostankov (Toškan 2005). Podobno velja tudi za bronastodobno naselbino Žabji grad pri Kamniku pod Krimom (izkopavanja leta 2007, neobjavljeno). Nikakor torej ne preseneča, da velika večina živalskih (in sploh organskih) najdb z območja Ljubljanskega barja izhaja prav iz dobe koliščarjev (Drobne 1973; 1974; 1975; Toškan, Dirjec, 2004a; 2006a; Velušček et al. 2004), medtem ko je gradiva iz mlajših obdobij neprimerno manj (glej npr. Drobne 1983; Dirjec

B. 1991; Toškan 2005). Obdelava po obsegu sicer skromnega števila sesalskih ostankov iz bronastodobnega najdišča Mali Otavnik pri Bistri je v luči navedenega zato nedvomno smiselna. Toliko bolj zato, ker je razpoložljivih podatkov o bronastodobni favni malo tudi iz ostalih predelov Slovenije (glej npr. Bartosiewicz 1987; Turk 1991; Turk et al. 1992; 1993; Dirjec J. 1996).

NAJDIŠČE IN MATERIAL

Najdišče Mali Otavnik je bilo odkrito na območju istoimenske ledine pri podvodnem pregledu struge potoka Bistra na Ljubljanskem barju (osrednja Slovenija). Podrobne podatke o metodologiji terenskega raziskovanja ter o najdišču samem podaja A. Gaspari (2008), zato se na tem mestu omejujem na predstavitev arheozoološke analize. Živalski ostanki so bili pobrani ročno z dna struge ter iz plasti peska z organskim detritom in kulturnimi ostanki, ki se je odložila v okolici lesenih pilotov v desni brežini potoka (območje Mali Otavnik I, cf. Gaspari 2008, sl. 1, sl. 2: I). V celoti je bilo pridobljenih 148 ostankov velikih sesalcev (ob tem pa še ribje vretence in dve ptičji koščici). Vsaj do nivoja rodu je bilo mogoče določiti 72 kosti in zob. Skoraj 50-odstotna določljivost je pričakovana posledica ročnega pobiranja ostankov brez sejanja sedimenta skozi sita (cf. Toškan, Dirjec 2004b). Večina kosti je obrušeni zaradi izpostavljenosti tekoči vodi. Zavoljo slabe ohranjenosti kostne substance ni bilo mogoče verodostojno oceniti števila in mesta pojavljanja urezov, usekov in ugrizov na ostankih posameznih skeletnih elementov. V skladu s pričakovanji je večina kosti fragmentiranih (izjemo predstavljajo posamezne prstnice ter po dve skočnici in petnici), zdrobljenih pa je tudi mnogo zob. Tri najdbe jelena (tj. dva fragmenta rogovja in lopatica) kažejo sledi obdelave.

Kronologija lončenine in stratigrafska situacija na območju lesenih pilotov v profilu desne brežine kaže, da je Mali Otavnik enofazna koliščarska naselbina iz zgodnje bronaste dobe (Gaspari 2008).¹ V to obdobje gre torej umestiti tudi kostne najdbe z desne brežine potoka. Preostanek tukaj obravnavanih živalskih ostankov je bil pobran s poglobljenega dna struge. Ker gre za presedimentirane najdbe, njihova navezava na koliščarsko naselbino Mali Otavnik ni povsem zanesljiva.

TAKSONOMIJA

V favnističnem gradivu iz Malega Otavnika (I) je zastopanih najmanj 12 vrst velikih sesalcev iz šestih družin (*tab. 1*). Prevladujejo ostanki velikih rastlinojedov (NISP² = 55), medtem ko je zveri (NISP = 6) in glodalcev (NISP = 1) le za vzorec. Večina vrst še danes naseljuje Ljubljansko barje z zaledjem. Izjemo predstavljajo v srednjem veku globalno izumrlo pragovedo (*Bos primigenius*) ter lokalno iztrebljena los (*Alces alces*) in bober (*Castor fiber*). Metrični podatki za zadostno ohranjene kosti in zobe iz Malega Otavnika so podani v prilogah A-H.

Cervus elaphus Linnaeus, 1758

Med gradivom iz Malega Otavnika je daleč najbolj zastopana vrsta velikih sesalcev jelen, ki mu pripada dobra polovica vseh najdb. Vrsta po številu ostankov prednjači tako med gradivom z dna struge kot tudi med tistim iz profila v desni brežini (*tab. 1*). Jelen je bil torej za prebivalce Malega Otavnika očitno pomemben vir mesa, čeprav vseh najdenih ostankov ni utemeljeno povezovati z lovom. To velja predvsem za fragmente rogovij, ki predstavljajo dobro tretjino vseh jelenjih najdb (*tab. 2*). Ker je bila rogovina v prazgodovini cenjena surovina za izdelavo orodij in orožja so namreč ljudje pobirali in v naselbine pogosto prinašali tudi odpadlo rogovje. Vsaj en takšen primer je bil najden tudi v okviru Malega Otavnika.

Dimenzijsko se ostanki jelena iz Malega Otavnika umeščajo znotraj variacijske širine za bronastodobne primerke iste vrste iz severne Italije, Istre in Avstrije (*sl. 1*). Z izjemo po enega primerka lopatice in distalnega fragmenta stopalnice imajo vse kosti že popolnoma zrasli epi- in diafizo, kar kaže na preferenčen lov odraslih živali. Študije današnjih jelenov so pokazale, da se osifikacija lopatice zaključí pri starosti okrog 20 mesecev (Mariezkurrena 1983). Iz tega izhaja, da je zgoraj omenjena lopatica³ najverjetneje ostanek pozno pozimi oz. zgodaj spomladi uplenjene živali. V zimskem obdobju je bil domnevno uplenjen tudi osebek, ki je v gradivu zastopan s fragmentom spodnje čeljustnice. Iz stopnje obrabe žvekalne površine četrtega mlečnega predmeljaka namreč izhaja, da je bila žival ob uplenitvi verjetno stara

¹ Radiokarbonska analiza je fragment domnevno jelenje stegenice iz točke N 52 datirala v prvo četrtino 2. tisočletja pr. n. št. (Gaspari 2008, 61 op. 5, 62 tab. 1).

² NISP - število določenih primerkov (*Number of Identified Specimens*; Grayson 1984).

³ Ob poginu / uplenitvi je bil lopatični trn (*tuber scapulae*) ravno v fazi zraščanja.

Tab. 1: Število določenih primerkov (NISP) posameznega taksona velikih sesalcev iz Malega Otavnika (I). Pri jelenu je v oklepaju podano tudi število določljivih ostankov brez fragmentov rogovja.

Tab. 1: Number of identified specimens (NISP) of individual taxa of large mammals from Mali Otavnik (I). For red deer, the number of identifiable remains without antler fragments is additionally given in brackets.

Takson Taxon	Dno struge River-bed	Desni breg Right bank	SKUPAJ TOTAL	
	NISP	NISP	NISP	% NISP
<i>Bos taurus</i>	7	3	10	13,9
<i>Bos cf. primigenius</i>	1	1	2	2,8
<i>Sus scrofa</i>	3	1	4	5,6
<i>Sus scrofa s. domesticus</i>	4	-	4	5,6
<i>Ovis aries</i>	-	1	1	1,4
<i>Canis familiaris</i>	-	1	1	1,4
<i>Cervus elaphus</i>	19 (12)	18 (13)	37 (25)	51,2 (41,6)
<i>Alces alces</i>	2	4	6	8,3
<i>Capreolus capreolus</i>	1	-	1	1,4
<i>Ursus arctos</i>	2	2	4	5,6
<i>Felis cf. catus</i>	1	-	1	1,4
<i>Castor fiber</i>	1	-	1	1,4
SKUPAJ / TOTAL	41	31	72	100

Tab. 2: Zastopnost (izražena z NISP) posameznih taksonov velikih sesalcev in njihovih skeletnih elementov v gradivu z Malega Otavnika (I). Zvezda (*) označuje primerke, katerih determinacija ni povsem zanesljiva.

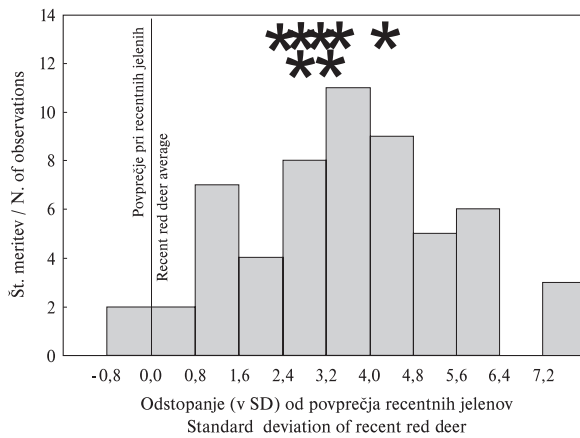
Tab. 2: Representation of individual large mammal taxa (expressed as NISP) and their skeletal elements in the material from Mali Otavnik (I). Specimens for which determination is not fully reliable are marked with an asterisk (*).

Takson Taxon	Cornua	Cranium	Maxilla	Mandibula	Dentes	Vertebrae	Costae	Scapula	Humerus	Ulna, Radius	Metacarpalia	Phalanges	Pelvis	Femur	Tibia	Tarsalia	Metatarsalia
<i>B. taurus</i>					4					1	2	1					1
<i>B. cf. primig.</i>																1	1
<i>S. scrofa</i>		2			1												
<i>Sus sp.</i>			1		1	1		1				1					
<i>O. aries</i>									1								
<i>C. familiaris</i>				1													
<i>C. elaphus</i>	12		2	1		1		2	1	1	4	1	2		2	3	5
<i>A. alces</i>	1*		1									4					
<i>C. capreolus</i>				1													
<i>U. arctos</i>			2		1											1	
<i>F. cf. catus</i>					1												
<i>C. fiber</i>					1												
Indet. sp.						2	20			2			1	3			
Σ	13	2	6	3	9	4	20	3	2	3	6	7	3	3	2	5	7

približno osem mesecev (cf. Mariezkurrena 1983). Ker obe navedeni najdbi izvirata iz kronološko relativno dobro opredeljenega gradiva iz profila desne brežine, lahko tako s precejšnjo gotovostjo sklepamo na naseljenost koliščarske vasi (tudi) v zimskem oz. zgodnjepomladanskem času.

Bos taurus Linnaeus, 1758

Domače govedo je druga najbolj zastopana sesalska vrsta v gradivu iz Malega Otavnika, obenem pa tudi najbolj zastopana vrsta domačih živali. Z izjemo fragmenta komolčnice vzorec vključuje

le ostanke najmanj mesnatih delov trupa: zobe in kosti spodnjih delov okončin (tab. 2). Vse kosti imajo zraščeni epi- in diafizo: gre torej za ostanke vsaj subadultnih osebkov. Iz morfologije skoraj v celoti ohranjene stopalnice iz točke N 37 se zdi, da je ta najverjetneje pripadala kastratu. Kost je namreč relativno dolga, z dokaj robustnima epifizama, a z razmeroma gracilno diafizo.

Bos cf. primigenius Bojanus, 1827

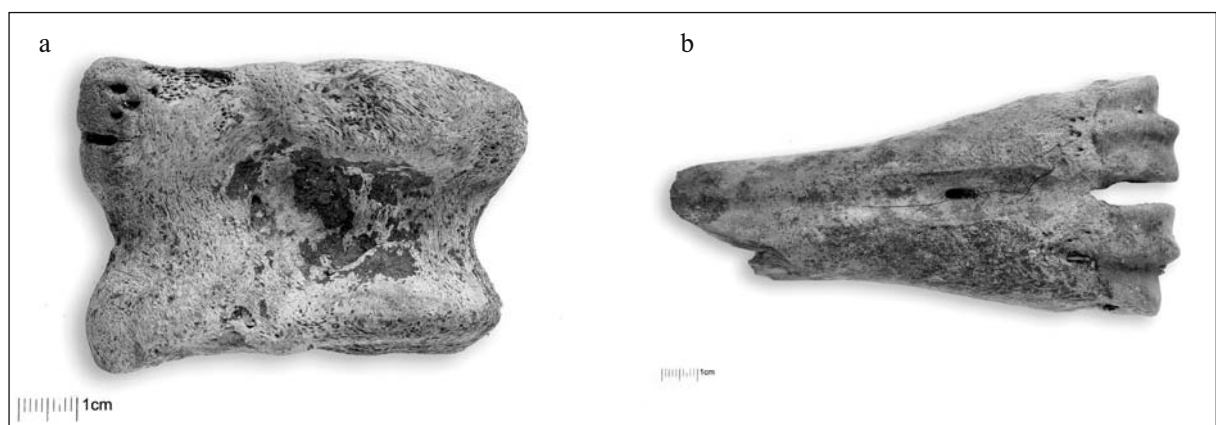
Bovidni skočnica in distalni del stopalnice iz Malega Otavnika sta precej večji od skočnic in stopalnic bronastodobnih domačih goved iz širše regije (glej prilogo C), tako da bi bilo najdbi načeloma utemeljeno pripisati pragovedu.⁴ Žal je razlikovanje med obema bovidnima vrstama težavno, saj se večji samci (pa tudi kastrati) domačega

Sl. 1: Porazdelitev standardiziranih dimenzij (SD) merljivih ostankov jelena (*Cervus elaphus*). Zvezdica (*) označuje primerke iz Malega Otavnika (I), stolpčki pa tiste iz bronastodobnih plasti najdišč Barche di Solferino (Riedel 1976), Nogarole Rocca (Riedel 1992), Monkodonja (Brajković et al. 1998) in Unterhautzenthal (Pucher 2001). Povprečje recentnih jelenov se nanaša na obsežen vzorec iz Španije, kjer so samice zastopane s približno dvotretjinskim deležem (Mariezkurrena, Altuna 1983). V analizo so bili vključeni le popolnoma osificirani primerki, od katerih je vsak zastopan s po eno meritvijo. Obrazložitev simbola: SD - standardna deviacija pri komparativnem vzorcu recentnih jelenov iz Španije, ki tukaj služi kot enota za različnost (cf. Toškan 2007).

Fig. 1: Distribution of standardized dimensions of measurable red deer remains (*Cervus elaphus*). Specimens from Mali Otavnik (I) are marked with an asterisk (*), those from the Bronze Age layers of sites Barche di Solferino (Riedel 1976), Nogarole Rocca (Riedel, 1992), Monkodonja (Brajković et al., 1998) and Unterhautzenthal (Pucher, 2001) are marked with bars. The average value for modern red deer refers to the large sample from Spain, where the females are represented with an approximately two-thirds' share (Mariezkurrena, Altuna, 1983). The analysis included only the completely ossified specimens, each of which is represented with one measurement. Symbol key: SD - standard deviation in a comparative sample of recent red deer from Spain, serving here as the unit of difference (cf. Toškan 2007).

goveda dimenzijsko prekrivajo z manjšimi samicami pragoveda (Bökönyi 1995). Ker pa je stopalnica iz Malega Otavnika razmeroma gracilna (sl. 2b) in jo lahko torej z veliko verjetnostjo pripišemo samici, se zdi njena determinacija za pragovedo vendarle upravičena. Obravnani primerki nenazadnje po svojih dimenzijah presega celo stopalnice relativno velikih prazgodovinskih goved z Madžarskega, medtem ko odstopanj od tamkajšnjih pragoved ni opaziti (Bökönyi 1995).

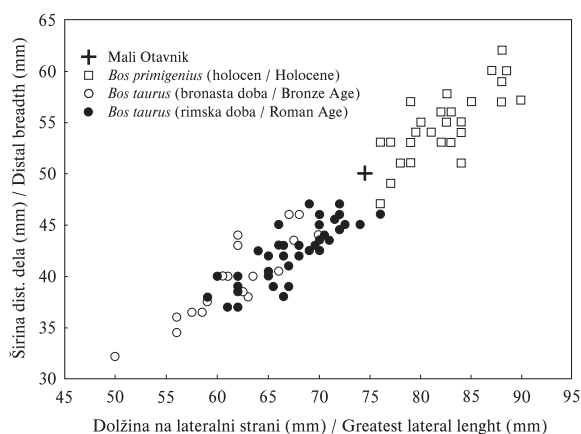
Na podobnem sklepanju temelji tudi determinacija zgoraj omenjene skočnice (sl. 2a). Primerki iz Malega Otavnika dimenzijsko namreč ne presega le skočnic

Sl. 2: Najdbi pragoveda (*Bos cf. primigenius*) iz Malega Otavnika: a - skočnica (I, točka N 6), b - distalni del stopalnice (I, točka N 38). Foto: Igor Lapajne.

Fig. 2: Aurochs finds (*Bos cf. primigenius*) from Mali Otavnik: a - astragalus (I, Point N 6), b - distal part of a metatarsus (I, Point N 38). Photo: Igor Lapajne.

⁴ Izhajajoč iz morfologije obeh kosti (sl. 2) velja možnost njune determinacije za zobra (*Bison bonasus* [Linnaeus, 1758]) z gotovostjo ovreči (cf. Boessneck et al. 1963; Sala 1986).

Sl. 3: Dimenzije skočnic domačega goveda (*Bos taurus*) in pragoveda (*B. primigenius*) iz več srednjeevropskih najdišč. Podatki so povzeti po: Vörös (1985, 2002); Brajković et al. (1998); Chaix, Arbogast (1999); Pucher (2001).

Fig. 3: Measurements of astragali of cattle (*Bos taurus*) and aurochs (*B. primigenius*) from several Central European sites. Data taken from: Vörös (1985, 2002); Brajković et al. (1998); Chaix, Arbogast (1999); Pucher (2001).

bronastodobnih domačih goved iz Istre, Avstrije, Italije in Madžarske, ampak celó tiste naprednih rimskodobnih pasem. Po drugi strani pa se tukaj obravnavani primerki zanesljivo umešča znotraj variacijske širine za skočnice holocenskih pragoved iz različnih srednjeevropskih najdišč (sl. 3).

***Sus scrofa* Erxleben, 1777**

Rod prašičev je bil v vzorcu iz Malega Otavnika zastopan z osmimi ostanki, od katerih je bilo mogoče dva z gotovostjo pripisati divjemu prašiču.

Tab. 3: Dimenzije tretjega spodnjega meljaka pri bronastodobnih prašičih (*Sus* sp.). Podani so povprečna vrednost (X), razpon vrednosti (Min.-Max.) in velikost vzorca (N). Primerjalni podatki se nanašajo na najdišči Unterhautzenthal (Pucher 2001) in Barche di Solferino (Riedel 1976). Vse mere so v mm.

Tab. 3: Measurements of the third lower molar in Bronze Age wilde boars/pigs (*Sus* sp.), including average value (X), range (Min.-Max.) and sample size (N). Comparative data refer to the sites at Unterhautzenthal (Pucher 2001) and Barche di Solferino (Riedel 1976). All measurements are given in mm.

Meritev Measurement	Statistika Statistics	Unterhautz. <i>S. domesticus</i>	Barche <i>S. domesticus</i>	Barche <i>S. scrofa</i>	Mali Otavnik
Dolžina Length	X	34,6	33,9	41,7	42,0
	Min.-Max.	33,0-38,0	28,6-37,7	38,5-45,7	
	N	7	23	7	
Širina Breadth	X	15,9	16,2	18,4	19,0
	Min.-Max.	15,0-17,0	14,0-18,5	16,8-19,3	
	N	7	10	6	

⁵ V tem prispevku se poimenovanje *Ovis aries* Linnaeus, 1758 uporablja izključno za domačo ovco. Navedena precizacija je potrebna zaradi sklepa Mednarodne komisije za zoološko nomenklaturu (*International Commission on Zoological Nomenclature*; presoja št. 2027, marec 2003), v skladu s katerim se za podivjane forme (vsaj delno) udomačenih sesalskih vrst uporablja isto znanstveno poimenovanje kot za ustrezajočo domačo žival (Gentry et al. 2004). Takšen primer predstavlja tudi evropski muflon, sicer podivjan potomec v neolitiku napol udomačenega azijskega muflona (*Ovis orientalis* Gmelin, 1774), ki mu tako pritiče enako znanstveno poimenovanje kot domači ovci: *Ovis aries* Linnaeus, 1758 (Giusti 2005).

Gre za spodnji podočnik iz točke N 37 in fragment lobanje iz točke N 32. Determinacija prvega temelji na metriki, v primeru drugega pa je bilo mogoče izhajati tudi iz morfologije. Pri fragmentu lobanje iz Malega Otavnika je namreč dolžina solznice (*os lacrimale*) najmanj dvakrat večja od njene največje širine in ne enaka ali manjša, kot je to značilno za domačega prašiča (Kryštufek 1991).

Pogojno sta bila k vrsti *S. scrofa* pripisana še dva ostanka: čelni podaljšek ličnice (*os zygomaticum, processus frontalis*) iz točke N 36 in tretji spodnji meljak iz točke N 53. Prvi kljub še nezaraščenim šivom (*suturæ*) dimenzijsko presega prazgodovinske primerke domačega prašiča z Ljubljanskega barja, dolžina in širina M₃ pa prav tako presejata vrednosti ustreznih dimenzij pri bronastodobnih domačih prašičih v regiji (tab. 3). Sicer pa so bili trije od obravnavanih štirih ostankov divjega prašiča najdeni na dnu struge, tako da njihova umestitev v kontekst kolišča Mali Otavnik ni zanesljiva.

Sus scrofa* seu *domesticus

Sedem suidnih ostankov iz Malega Otavnika ni bilo mogoče specifično determinirati. Nekateri od njih (npr. prsno vretence iz točke N 20) so dimenzijsko bližje domačemu prašiču, drugi (npr. fragment lopatice iz točke N 32) pa divjemu. Vseh sedem najdb izvira z dna struge.

***Ovis aries*⁵ Linnaeus, 1758**

Drobnica je v vzorcu iz Malega Otavnika zastopana le s fragmentom ovčje nadlahtnice. Ugotovitev

je presenetljiva, saj so kože in (predvsem) ovce na sočasnih najdiščih severne Italije, Istre, zahodne Madžarske in Avstrije vedno zelo dobro zastopane, skupno pogosto celo z več kot 50-odstotnim deležem vseh določljivih najdb (Riedel 1976; 1992; 2003; Karoušková-Soper 1983; Brajković, Paunović, Poje 1998; Becker 1999; Pucher 2001; Miracle, Pugsley 2006). Na relativno velik pomen drobnice kažejo tudi sicer pičli razpoložljivi podatki iz slovenskih bronastodobnih najdišč (Bartosiewicz 1987; Turk et al. 1992; 1993; Dirjec J. 1996).

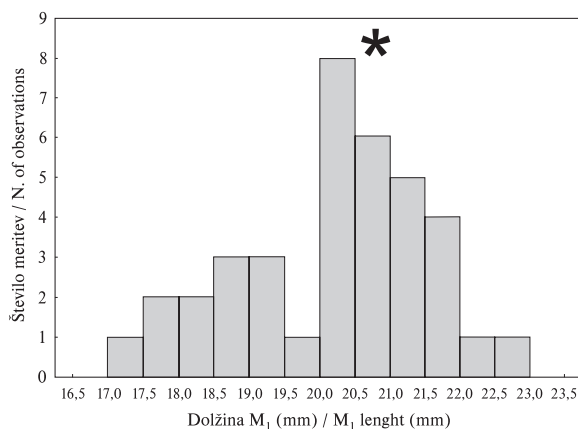
Canis familiaris Linnaeus, 1758

Pes je v obravnavanem vzorcu zastopan le s fragmentom spodnje čeljustnice (sl. 4). Ker je bila najdba pobrana iz profila desne brežine, jo je mogoče s precejšnjo gotovostjo navezati na kolišče Mali Otavnik. Po dolžini derača (M_1) se čeljustnica umešča znotraj variacijske širine za primerke iste vrste iz poznoeneolitskih-zgodnjebronastodobnih plasti t. i. Dežmanovih kolišč pri Igu, ki prav tako ležijo na Ljubljanskem barju (sl. 5). Sodeč po edini razpoložljivi najdbi se torej zdi, da so bili psi na območju Ljubljanskega barja tudi še ob koncu zgodnje bronaste dobe razmeroma majhni. O podobnih dimenzijah poročajo tudi raziskovalci bronastodobnih najdišč v soseščini (Riedel 1976; 1992; Pucher 2001; Miracle, Pugsley 2006). To kaže na razširjenost razmeroma enotne oblike psov na celotnem območju južno in jugovzhodno od Alp, ki je očitno nastala pod vplivom selektivnega pritiska podobnega načina življenja v bližini človekovih bivališč. V zgodnji bronasti dobi torej ljudje psov skoraj zagotovo še niso načrtno vzrejali v "pasme" za specifične, ožje opredeljene naloge (npr. lovski psi, psi čuvaji ipd.; cf. Bartosiewicz 2002).

Sl. 4: Spodnja čeljustnica psa (*Canis familiaris*) iz Malega Otavnika (I, točka N 45). Foto: Igor Lapajne.

Fig. 4: Mandible of a dog (*Canis familiaris*) from Mali Otavnik (I, Point N 45). Photo: Igor Lapajne.

Sl. 5: Dolžina prvega spodnjega meljaka pri psu (*Canis familiaris*). Zvezdica (*) označuje primerek iz Malega Otavnika (I), stolpci pa tiste iz poznoeneolitskih-zgodnjebronastodobnih plasti t. i. Dežmanovih kolišč pri Igu (Bartosiewicz 2002).

Fig. 5: Frequency distribution of the lengths of the first lower molars in dogs (*Canis familiaris*). The specimen from Mali Otavnik (I) is marked with an asterisk (*), those from the Late Eneolithic-Early Bronze Age layers at the so-called Dežman's pile-dwelling sites near Ig are marked with bars (Bartosiewicz, 2002).

Felis cf. catus Linnaeus, 1758

Fragment felidne spodnje čeljustnice, sicer edini ostanek rodu *Felis* med gradivom iz Malega Otavnika, najverjetneje pripada domači mački. Najdba je namreč manjša tako od subfosilnih primerkov divje mačke z Danske kot tudi od današnjih divjih mačk iz različnih predelov Evrope (cf. Kurtén 1965). Obravnavana spodnja čeljustnica je bila pobrana z dna struge (točka N 36) in očitno ne sodi v kontekst kolišča Mali Otavnik; domače mačke namreč v bronasti dobi na tleh srednje Evrope še niso poznali (Clutton-Brock 1999). Še več: v zgodnjebronastodobnih najdiščih severne Italije, Istre in zahodne Madžarske so izjemno redke celo najdbe divjih mačk, s slovenskega ozemlja pa te sploh (še) niso poznane.

Alces alces (Linnaeus, 1758)

Los je v vzorcu iz Malega Otavnika zastopan s šestimi najdbami, od katerih sta bili dve pobrani z dna struge. Med preostalimi štirimi ostanki prevladujejo prstnice, ki tako morfološko (cf. Chaix 1981) kot tudi dimenzijsko (tab. 4) povsem ustrežajo losu. Podobno velja tudi za prstnico z dna struge ter za fragment zgornje čeljustnice. Težavnejša je determinacija drobnice rogovja, saj je morfološko

Tab. 4: Metrični podatki za prstnice losa (*Alces alces*) iz Malega Otavnika (I). Primerjalni podatki se nanašajo na povprečno vrednost (X) in razpon vrednosti (Min.-Max.) ustreznih dimenzij pri prvih (N = 30) in drugih (N = 31) prstnicah subfosilnih losov iz Francije ter prvih (N = 10) in drugih (N = 8) prstnicah bronastodobnih jelenov iz Italije, Avstrije in Istre. Primerjalni podatki so povzeti po: Riedel (1976, 1992); Chaix (1981); Brajković et al. (1998); Pucher (2001); Miracle, Pugsley (2006). Dimenzije so predstavljene v prilogi B. Vse mere so v mm.

Tab. 4: Measurements of the phalanges in moose (*Alces alces*) from Mali Otavnik (I). Comparative data refer to average value (X) and range (Min.-Max.) of appropriate measurements for the first (N = 30) and second (N = 31) phalanges of subfossil moose from France as well as first (N = 10) and second (N = 8) phalanges of Bronze Age red deer from Italy, Austria and Istria. Comparable data taken from: Riedel (1976, 1992); Chaix (1981); Brajković et al. (1998); Pucher (2001); Miracle, Pugsley (2006). Dimensions are presented in the Appendix B. All measurements are given in mm.

Skeletni element Skeletal element	Dimenzija Dimension	Mali Otavnik	<i>A. alces</i> X (Min.-Max.)	<i>C. elaphus</i> X (Min.-Max.)
Phalanx I	GL	75,0 & 75,5	76,49 (68,5-87,5)	57,89 (52,8-60,0)
	Bp	29,0 & 30,0	31,22 (28,0-35,0)	22,37 (20,0-24,8)
	Bd	24,5	27,28 (20,3-31,5)	21,13 (19,0-23,5)
Phalanx II	GL	53,5	55,20 (48,5-61,0)	44,35 (41,9-46,2)
	Bp	25,0	28,05 (24,2-31,8)	22,09 (19,7-23,5)
	Bd	21,5	23,10 (21,2-27,3)	19,15 (17,5-23,2)

blizu tako losu kot damjaku (*Dama dama* [Linnaeus, 1758]). Slednji sicer iz bronastodobnih najdišč na Slovenskem ni poznan, zastopan pa je v gradivu z Monkodonje v Istri (Becker 1999).

Capreolus capreolus (Linnaeus, 1758)

Srna je v vzorcu zastopana s fragmentom spodnje čeljustnice. Najdena je bila na dnu struge (točka N 24) in je zato ni mogoče neposredno navezati na koliščarsko naselbino Mali Otavnik.

Castor fiber Linnaeus, 1758

V gradivu iz Malega Otavnika je zastopan tudi bober, in sicer s fragmentom spodnje čeljustnice. Le-ta se po svojih dimenzijah umešča znotraj variacijske širine za poznoeneolitske/zgodnjebronastodobne primerke iste vrste z bližnjih Dežmanovih kolišč (tab. 5). Ker je bila čeljustnica iz Malega Otavnika pobrana z dna struge, je sicer ni mogoče z gotovostjo povezovati s koliščarsko naselbino. Prisotnost bobrov na Ljubljanskem barju v zgodnji

Tab. 5: Dimenzije spodnje čeljustnice bobra (*Castor fiber*) iz Malega Otavnika (I). Primerjalni podatki za poznoeneolitske/zgodnjebronastodobne primerke iste vrste z Dežmanovih kolišč pri Igu (Ljubljansko barje) so povzeti po Rakovec (1958). Vse mere so v mm.

Tab. 5: Measurements of the mandible of a beaver (*Castor fiber*) from Mali Otavnik (I). Comparative data for the Late Eneolithic/Early Bronze Age specimens of the same species from Dežman's pile-dwellings near Ig (Ljubljansko barje) are taken from Rakovec (1958). All measurements are given in mm.

Dimenzija / Dimension	Mali Otavnik	Ljubljansko barje
Alveolarna dolžina P ₄ -M ₃ Alveolar length P ₄ -M ₃	36,0	32,5-39,2 (N = 14)
Višina čeljustnice pri sprednjem alveolarnem robu P ₄ Height of the mandible at the anterior alveolar edge of P ₄	29,0	26,2-34,2 (N = 14)
Največja debelina čeljustnice pri zadnjem robu M ₃ Greatest thickness of the mandible at the posterior edge of M ₃	17,0	13,9-17,2 (N = 14)
Največja debelina čeljustnice pri M ₁ Greatest thickness of the mandible at M ₁	19,0	17,5-20,6 (N = 11)
Največja debelina čeljustnice pri mentalni odprtini Greatest thickness of the mandible at the <i>foramen mentale</i>	11,5	10,8-16,4 (N = 15)
Dolžina P ₄ Length of P ₄	9,5	8,7-10,4 (N = 10)
Dolžina M ₁ Length of M ₁	8,0	7,0-8,2 (N = 7)
Dolžina M ₂ Length of M ₂	8,0	6,4-9,3 (N = 6)
Dolžina M ₃ Length of M ₃	8,0	6,5-7,5 (N = 7)

bronasti dobi pa kljub temu ni vprašljiva, saj se najdbe omenjene vrste na tem območju pojavljajo v najdiščih iz vseh časovnih obdobij od mezolitika do antike (Rakovec 1955; Drobne 1973; Pohar 1984; Toškan, Dirjec 2004a; 2006a; 2006b).

Ursus arctos Linnaeus, 1758

Najdbe rjavega medveda se pojavljajo v večini prazgodovinskih najdišč z Ljubljanskega barja, je pa njihovo število vedno skromno. Najpogostejši so ostanki čeljustnic z zobmi (npr. Riedel 1948; Pohar 1984) in spodnji deli okončin (Toškan, Dirjec 2004a; 2006a; 2006b); slednji so zastopani tudi v gradivu iz Malega Otavnika (*tab. 2*).⁶ Relativna pogostnost prstnic in fragmentov čeljustnic bi lahko kazala na odiranje medvedov zaradi krzna, sami zobje (sploh podočniki) pa so morda imeli okrasno ali kulturno vlogo. Tudi sicer nekateri avtorji (npr. Riedel 1989) lov na medveda povezujejo z obredji, s čimer bi bilo mogoče razložiti tudi skromno število uplenjenih osebkov. Iz razpoložljivih arheozooloških podatkov namreč izhaja, da je bil medved v zaledju Ljubljanskega barja v prazgodovini vseskozi prisoten.

Nedoločljivi ostanki

Med 76 taksonomsko nedoločljivimi ostanki velikih sesalcev jih je bilo mogoče 26 determinirati vsaj anatomsko. Prevladujejo ostanki reber ($N = 20$) in posameznih dolgih kosti ($N = 5$), nedoločeni pa so ostali tudi fragmenti medenice in dve razmeroma slabo ohranjeni vretenci. Večinoma gre za najdbe, ki se po svojih dimenzijah uvrščajo v velikostni razred jelena oz. goveda, tudi sicer najboljše zastopanima vrstama v vzorcu.

ALOPATRIČNE IN ALOHRONE PRIMERJAVE

Bronastodobna favna Slovenije je zelo slabo poznana. Še največ objavljenih podatkov se nanaša na najdišča s Krasa. Tam so takrat domnevno močno prevladovali ostanki domačih živali (predvsem drobnice), med sicer skromnim deležem lovnih pa je po podatkih I. Turka prednjačil poljski zajec (Turk et al. 1992; 1993). Prevladujoč delež domačih živali je bil ugotovljen tudi na Ormožu (KŽG; Bartosiewicz

1987), v Gornji Radgoni (KŽG; neobjavljeno) in Kostelu (konec srednje oz. začetek mlajše bronaste dobe in pozna bronasta doba; Dirjec J. 1996) ter v bronastodobnih najdiščih severne Italije, Istre, vzhodne Avstrije in zahodne Madžarske (Riedel 1976; 1992; 2003; Karoušková-Soper 1983; Brajković et al. 1998; Becker 1999; Pucher 2001; Miracle, Pugsley 2006). Favna iz Malega Otavnika se torej od zgoraj naštetih bistveno razlikuje predvsem po očitno večjem (celo večinskem) deležu ostankov lovnih živali, v prvi vrsti jelena. Temu je tako, tudi če ostanke rogovja pri kvantitativnih primerjavah ne upoštevamo⁷ oz. če upoštevamo le najdbe iz profila desne brežine, ki jih je mogoče neposredno navezati na zgodnjebronastodobno koliščarsko naselbino (*tab. 1*).

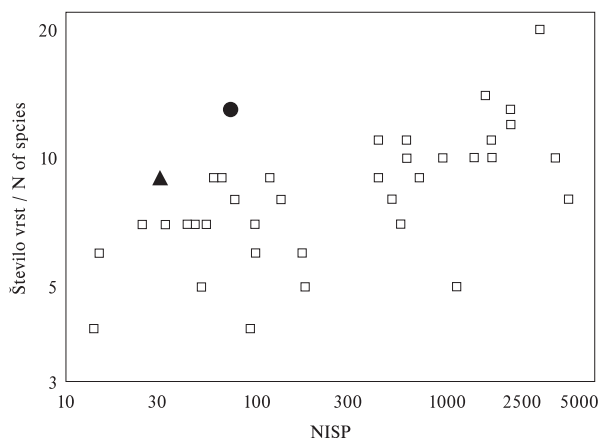
V zvezi s favnističnim gradivom iz Malega Otavnika velja izpostaviti tudi njegovo vrstno pestrost, saj ta bistveno presega pestrost podobno obsežnih vzorcev iz sodasnih najdišč Italije, Istre, Avstrije in Madžarske (*sl. 6*). Po številu zastopanih sesalskih vrst je namreč tukaj obravnavano gradivo primerljivo z vzorci, ki izstopajo po bistveno večjem številu določljivih najdb ($NISP > 1500$). Še več: če vrstno pestrost najdišč s *sl. 6* utežimo z velikostjo vzorca, dobljeni rezultati izstopajoč položaj Malega Otavnika le še poudarijo (*sl. 7*). Pri tem je pomembno izpostaviti, da število vrst velikih sesalcev iz Malega Otavnika presega vrednosti primerljivo velikih vzorcev iz sosednjih pokrajin, tudi če v primerjavo vključimo le kronološko bolje opredeljene ostanke z desne brežine potoka (*sl. 6* in *7*). Izstopajoča vrstna pestrost Malega Otavnika gre seveda predvsem na rovaš številčnosti lovnih vrst; vrstna pestrost domačih je namreč zavoljo odsotnosti kože celo nekoliko skromnejša od tiste, ugotovljene pri primerljivo obsežnih vzorcih iz sosednjih pokrajin. To spoznanje pa, v kombinaciji z zgoraj že omenjeno številčnostjo ostankov lovnih vrst (*tab. 1*), vsekakor nakazuje relativno velik pomen lova v ekonomiji obravnavane koliščarske naselbine, kar je za bronastodobno najdišče na območju srednje Evrope razmeroma nenavadno.

Med možnimi vzroki za nekoliko nepričakovano sliko favnističnega gradiva iz Malega Otavnika velja vsekakor izpostaviti neustrezno vzorčenje⁸ in

⁷ Ker so ljudje pobirali tudi odpadlo rogovje, bi njihovo prištevanje k ostankom uplenjenih jelenov lahko prispevalo k nekoliko precenjenemu deležu zastopnosti omenjene vrste v prehrani lokalne skupnosti.

⁸ Sporno je predvsem pobiranje najdb iz struge, kjer je možnost kontaminacije vzorca s starejšimi in/ali mlajšimi najdbami povečana. Samo ročno pobiranje najdb je v tem pogledu manj problematično, saj bi spiranje sedimenta skozi sita vrstno pestrost pridobljenega favnističnega vzorca kvečjemu še dodatno povečalo (cf. Toškan, Dirjec 2004a).

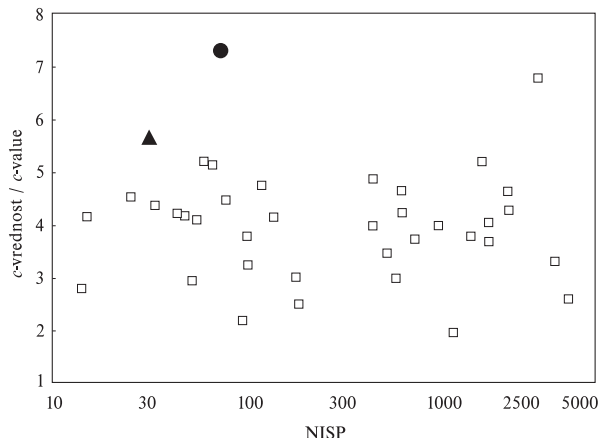
⁶ Stopnja obrabe žvekalne površine P⁴ iz ene od obeh zgornjih čeljustnic kaže, da je ta pripadala mlajši odrasli živali (cf. Stiner 1994).

Sl. 6: Razmerje med velikostjo vzorca (NISP) in številom vrst pri favnističnih vzorcih iz bronastodobnih najdišč iz Slovenije in sosednjih pokrajin. Trikotnik (▲) označuje material iz desne brežine Malega Otavnika (I), pika (●) celotno gradivo iz Malega Otavnika, kvadrati (□) pa vzorce iz nekaterih bronastodobnih najdišč v Sloveniji in sosednjih pokrajinah. Podatki so povzeti po: Riedel (1976, 1984, 1992, 2003); Karoušková-Soper (1983); Clark (1989); Turk et al. (1992, 1993); Brajković et al. (1997, 1998); Becker (1999); Choyke, Bartosiewicz (1999); Pucher (2001) ter Miracle, Pugsley (2006). Obe koordinatni osi imata logaritemsko skalo.

Fig. 6: Relationship between the number of identified specimens (NISP) and the number of species in the faunistic samples from the Bronze Age sites from Slovenia and the neighbouring countries. The material from the right bank at Mali Otavnik (I) is marked with a triangle (▲), the entire material from Mali Otavnik is marked with a dot (●), samples from certain Bronze Age sites in Slovenia and neighbouring countries are marked with squares (□). Data taken from: Riedel (1976, 1984, 1992, 2003); Karoušková-Soper (1983); Clark (1989); Turk et al. (1992, 1993); Brajković et al. (1997, 1998); Becker (1999); Choyke, Bartosiewicz (1999); Pucher (2001); Miracle, Pugsley (2006). Both coordinate axes have a logarithmic scale.

pa pičlo število najdb. Problematičnost slednjega zelo lepo ponazarjajo objave favne iz bližnje eneolitske koliščarske naselbine Maharski prekop pri Igu, kjer se deleži zastopanosti ostankov lovskih in domačih vrst velikih sesalcev med posameznimi deli naselbine bistveno razlikujejo (Drobne 1974; 1975). Pri skromnih vzorcih, kakršen je tisti iz Malega Otavnika (glej tudi Toškan, Dirjec 2004a; Velušček et al. 2004), bodo tako jasnejšo sliko o ekonomiji lokalne bronastodobne skupnosti lahko dala šele nadaljnja izkopavanja. Seveda pa to ne pomeni, da so tukaj predstavljene ugotovitve o favni (in ekonomiji) Malega Otavnika *a priori* zgrešene. Posamezna bronastodobna najdišča z nekoliko večjim (čeprav resda nikoli večinskim) deležem lovskih živali so namreč poznana tudi iz sosednjih pokrajin (npr. Karoušková-Soper 1983; Choyke, Bartosiewicz 1999; Battisti, Marconi 2003). Podrobnejša analiza omenjenih najdišč pa je izpostavila tudi kar precejšnja odstopanja v

Sl. 7: Razmerje med velikostjo vzorca (NISP) in pa z velikostjo vzorca uteženim številom vrst (*c*-vrednost) pri favnističnih vzorcih iz bronastodobnih najdišč iz Slovenije in sosednjih pokrajin. Izračun *c*-vrednosti sledi iz Arrheniusove enačbe (Rosenzweig 1996). Trikotnik (▲) označuje material iz desne brežine Malega Otavnika (I), pika (●) celotno gradivo iz Malega Otavnika (I), kvadrati (□) pa vzorce iz nekaterih bronastodobnih najdišč v Sloveniji in sosednjih pokrajinah. Osnovni podatki o vrstni sestavi posameznih vzorcev so povzeti po: Riedel (1976, 1984, 1992, 2003); Karoušková-Soper (1983); Clark (1989); Turk et al. (1992, 1993); Brajković et al. (1997, 1998); Becker (1999); Choyke, Bartosiewicz (1999); Pucher (2001); Miracle, Pugsley (2006). Abscisna koordinatna os ima logaritemsko skalo.

Fig. 7: Relationship between the number of identified specimens (NISP) and the number of species weighed with sample size (*c*-value) in the faunistic samples from the Bronze Age sites from Slovenia and neighbouring countries. The calculation of the *c*-value follows from the Arrhenius' equation (Rosenzweig 1996). The material from the right bank at Mali Otavnik is marked with a triangle (▲), the entire material from Mali Otavnik is marked with a dot (●), the samples from certain Bronze Age sites in Slovenia and neighbouring countries are marked with squares (□). Basic data on species composition of individual samples are taken from: Riedel (1976, 1984, 1992, 2003); Karoušková-Soper (1983); Clark (1989); Turk et al. (1992, 1993); Brajković et al. (1997, 1998); Becker (1999); Choyke, Bartosiewicz (1999); Pucher (2001); Miracle, Pugsley (2006). The x-coordinate has a logarithmic scale.

deležu zastopanosti posameznih vrst domačih živali (tab. 6) kot tudi razlike v tem, katera je v okviru posameznega najdišča vodilna lovna vrsta (Riedel 1992; Turk et al. 1992; 1993; Choyke, Bartosiewicz 1999; Miracle, Pugsley 2006).

Navedene mednajdiščne razlike v vrstni pestrosti in abundanci posameznih taksonov gre do neke mere nedvomno iskati v naravnem okolju naselbin (tj. geomorfologija območja, vrsta podlage, pokrovnost terena ipd.), kar se je v živinoreji domnevno odražalo predvsem na dihotomiji ovca : domači prašič. Slednji namreč preferira gozdnato, lahko tudi močvirnato okolje, medtem ko ovci bolj ustreza suha, gričevnata pašniška krajina. Pomembno so na ekonomijo prazgodovinskih skupnosti vplivala tudi klimatska nihanja (npr. Choyke, Bartosiewicz

Tab. 6: Delež (% NISP) zastopanosti posameznih taksonov velikih sesalcev v favnističnem gradivu iz nekaterih bronastodobnih najdišč v širši regiji. Identifikacija najdišč in njihov časovni okvir. A - Sonnenburg, Alto Adige (zgodnja bronasta doba; Riedel 1984). B - Nogarole Rocca, Veneto (uvodni del srednje bronaste dobe; Riedel 1992). C - Podmol pri Kastelcu, Kras; plast 4 in zgornji del plasti 5 (prehod eneolitika v zgodnjo bronasto dobo in bronasta doba; Turk et al. 1993). D - Acijev spodmol pri Petrinjah, Kras; zgornji in srednji del plasti 2 (prehod eneolitika v zgodnjo bronasto dobo in bronasta doba; Turk et al. 1992). E - Pupičina peč, Istra; horizonta E in F (srednja bronasta doba; Miracle, Pugsley 2006). F - Monkodonja, Istra (zgodnja in srednja bronasta doba; Brajković et al. 1998). G - Mezökomárom - Alsóhegy, Transdanubija (zgodnja bronasta doba; Choyke, Bartosiewicz 1999). H - Igar - Vámpusza, Transdanubija (zgodnja bronasta doba; Choyke, Bartosiewicz 1999). I - Unterhauzenthäl, vzhodna Avstrija (zgodnja bronasta doba; Pucher 2001).

Tab. 6: Share (% NISP) of the representation of individual large mammals taxa in the faunistic material from certain Bronze Age sites in the wider region. Identification of sites and their chronological frame: A - Sonnenburg, Alto Adige (Early Bronze Age; Riedel 1984). B - Nogarole Rocca, Veneto (initial part of the Middle Bronze Age; Riedel 1992). C - Podmol near Kastelec, Kras plateau: Layer 4 and upper part of Layer 5 (transition from the Eneolithic to the Early Bronze Age as well as the Bronze Age; Turk et al. 1993). D - Acijev spodmol near Petrinje, Kras plateau: upper and middle part of Layer 2 (transition from the Eneolithic to the Early Bronze Age as well as the Bronze Age; Turk et al. 1992). E - Pupičina peč, Istria: Horizons E and F (Middle Bronze Age; Miracle, Pugsley 2006). F - Monkodonja, Istria (Early and Middle Bronze Age; Brajković et al. 1998). G - Mezökomárom - Alsóhegy, Transdanubia (Early Bronze Age; Choyke, Bartosiewicz 1999). H - Igar - Vámpusza, Transdanubia (Early Bronze Age; Choyke, Bartosiewicz 1999). I - Unterhauzenthäl, eastern Austria (Early Bronze Age; Pucher 2001).

Šifra najdišča Site code →	S Italija N Italy		Slovenski Kras Slovene Karst		Istra Istria		Z Madžarska W Hungary		Avstrija Austria
	A	B	C	D	E	F	G	H	I
% <i>Ovis s. Capra</i>	38,0	32,8	44,1	47,7	63,1	56,0	19,8	26,4	29,3
% <i>Bos</i>	51,2	36,6	-	-	21,0	33,3	50,6	45,2	48,6
% <i>Sus</i>	8,5	22,1	-	-	10,5	6,1	15,0	15,5	15,2
% Divjadi / Wild	0,0	11,6	13,6	26,0	5,2	3,5	5,4	13,4	3,6
Σ NISP	129	1332	59	65	171	941	1381	431	605

1999; Schibler 2004).⁹ Še tretji zelo pomemben dejavnik sooblikovanja takratne ekonomije pa je bil seveda človek. Prav kulturnim preferencam gre namreč pripisati razlike v tipu živinoreje (in ekonomije nasploh) med sočasnimi skupnostmi, ki so naseljevale geomorfološko, višinsko, klimatsko in vegetacijsko podobna okolja (Choyke, Bartosiewicz 1999; Battisti, Marconi 2003). V tem smislu je imela pomembno vlogo že sama namembnost posameznih naselbin (postojank, taborov ipd.). Različne aktivnosti v okviru npr. sezonskega pastirskega zatočišča proti tistim v osrednji, utrjeni naselbini so se namreč neogibno odražale tudi v drugačni favnistični sestavi obeh tipov najdišč (cf. Brajković et al. 1998; Becker 1999; Miracle, Pugsley 2006). Prevlada lovnih vrst med gradivom iz Malega Otavnika tako morda nakazuje prav specifično funkcijo obravnavane naselbine, podobno kot je bila prevlada divjačine v bronastodobnih plasteh jame Veliki Zjot v Beli Krajini verjetno posledica njene uporabe kot začasno in kratkotrajno zatočišče manjšim skupinam ljudi med lovom, raznimi drugimi pohodi in v času neprilik (Turk 1991).

⁹ Relativno večji delež zastopanosti lovnih vrst v favni Malega Otavnika bi lahko bil odraz dejanskega povečanja pomena lova zaradi poslabšanja klimatskih razmer (cf. Choyke, Bartosiewicz 1999). Nekateri avtorji namreč v obdobje med 3.800 in 3.300 cal. BC umeščajo srednjeevropsko hladno fazo (Haas et al. 1998; a glej tudi npr. Magny 2004).

SKLEP

Favnistično gradivo iz zgodnjebronastodobne koliščarske naselbine Mali Otavnik se od tistega iz sočasnih naselbin v širši regiji praviloma razlikuje predvsem v dveh pogledih: po nepričakovano veliki vrstni pestrosti vzorca in po prevladi ostankov lovnih vrst nad domačimi. Razumljivo je, da je pri interpretaciji navedenih specifik potrebno upoštevati omejitve zaradi izbranega načina vzorčenja (tj. ročno pobiranje ostankov iz struge potoka) ter pičlega števila najdb (NISP = 72). Vendar pa to samo po sebi še ne pomeni, da ugotovljena vrstna pestrost in/ali večinski delež lovnih vrst nista vsaj do neke mere vzročno-posledično povezana (tudi) s klimatskimi razmerami, okoljskimi danostmi in/ali kulturološkimi specifikami obravnavane koliščarske skupnosti.

Ob koncu zgodnje bronaste dobe je na Ljubljanskem barju najverjetneje že prihajalo do zamočvirjanja območja, kjer se je v eneolitiku razprostiralo jezero (cf. Velušček 2005; Toškan 2005), okolje pa je bilo kljub temu še vedno zelo vlažno, vodnato. Na to med drugim kažejo tudi ostanki losa in bobra v gradivu iz Malega Otavnika (cf. Bauer, Nygrén 1999; Kryštufek et al. 2006). Na drugi strani je prevladujoč delež ostankov na gozd vezanih lovnih vrst (jelen, divja svinja, medved, los, bober) proti tistim iz mozaičnih in odprtih habitatov (srna) mogoče

razumeti kot kazalec pretežno gozdnatega zaledja tukaj obravnavane naselbine. Takšno (tj. vlažno, gozdno) okolje je bilo primerno predvsem za rejo prašičev, tako da skromna zastopanost ovce v gradivu iz Malega Otavnika morda niti ni le naključna posledica pičlega števila najdb. Nenazadnje ostanki omenjene vrste manjkajo tudi v sicer skromnih favnističnih vzorcih iz edinih dveh¹⁰ arheozoološko raziskanih bronastodobnih najdišč z Ljubljanskega barja: Malemu Otavniku sočasnega kolišča Zornica pri Blatni Brezovici (Dirjec B. 1991) in mlajše- oz. zgodnjepoznobronastodobne naselbine pri Iški Loki (Toškan 2005; Velušček 2005). Zgodnjebronastodobni horizont je bil sicer raziskan tudi na Dežmanovih koliščih pri Igu in v okviru najdišča Notranje Gorice, ki obe prav tako ležita na Ljubljanskem barju. Žal pa so favnistične najdbe iz tega obdobja v obeh navedenih primerih pomešane s poznoeneolitskimi, tako da med enimi in drugimi danes ni več mogoče razlikovati. Na obeh najdiščih sicer delež ovce močno presega delež prašiča, kar pa gre prej pripisati tesni povezavi tam živečih skupnosti s tradicijo kot pa prilagajanju naravnim danostim življenjskega prostora. Na nekaterih ovčjih ostankih z Dežmanovih kolišč je namreč opaziti deformacije, ki so nastale prav kot posledica življenja v vodnatem, močvirnatem, tj. za drobnico neugodnem naravnem okolju (Bartosiewicz et al. 2009).

¹⁰ Nekateri avtorji (npr. Drobne 1983; Bartosiewicz 1999) so v zgodnjo bronasto dobo umestili še nekaj arheozoološko obdelanih koliščarskih naselbin z Ljubljanskega barja, ki pa so jih kasnejše raziskave pomaknile v pozni eneolitik (Velušček, Čufar 2003).

BARTOSIEWICZ, L. 1987, Ormož, vloga živali v kmečkem gospodarstvu. – V: N. Trampuž Orel, B. Teržan in D. Svoljšak (ur.), *Bronasta doba na Slovenskem*, 58–60, Ljubljana.

BARTOSIEWICZ, L. 1999, Recent developments in archaeozoological research in Slovenia. – *Arheološki vestnik* 50, 311–322.

BARTOSIEWICZ, L. 2002, Dogs from the Ig pile dwellings in the National Museum of Slovenia. – *Arheološki vestnik* 53, 77–89.

BARTOSIEWICZ, L., A. M. CHOJKE in E. GAL 2009, Odnosi med ljudmi in živalmi v prazgodovini. – V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur.), *Ljubljana: kulturna dediščina reke*, Ljubljana (v tisku).

BARTOSIEWICZ, L., A. M. CHOJKE and E. GAL 2009, Relationships between people and animals in prehistory. – In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur.), *The Ljubljana: cultural heritage of the river*, Ljubljana (in print).

BATTISTI, M. in S. MARCONI 2003, La fauna dell'insediamento dei Pizzini di Castellano (TN) e l'allevamento nell'Italia nord orientale nel corso dell'antica età del bronzo. – *Padusa* 39, 45–59.

Sicer pa se zdi v zvezi z gradivom z Dežmanovih kolišč in iz Notranjih Goric potrebno izpostaviti še nekaj: podobno kot je bilo to ugotovljeno v primeru Malega Otavnika, je število ostankov lovnih vrst v favni obeh navedenih najdišč (bistveno) večje od števila ostankov domačih (Drobne 1973). Ker gre za obsežna vzorca ta najverjetneje razmeroma verodostojno izkazuje razmerje v številčni zastopanosti lovnih in domačih vrst, s tem pa tudi relativni pomen živinoreje in lova v ekonomiji koliščarjev z Ljubljanskega barja na prehodu iz bakrene v bronasto dobo. Je torej ta podatek lahko razumeti kot argument v prid tezi o lovu kot pomembni komponenti tudi v ekonomiji sicer od Dežmanovih kolišč in Notranjih Goric nekoliko mlajšega Malega Otavnika? Dokončnega odgovora na to vprašanje zaenkrat še ni mogoče dati. Vendar si v luči paleoekološke slike Ljubljanskega barja in morebitnih kulturoloških specifik tam živečih bronastodobnih skupnosti ta možnost vsekakor zasluži ustrezno pozornost. Nenazadnje se je tudi ekonomija bakrenodobnih prebivalcev takrat sicer še ojezerjenega Ljubljanskega barja bistveno bolj naslanjala na lov kot sočasne skupnosti s Krasa (Velušček 2005) ali z Dolenjskega (Pohar 1983; 1988), podobne medregionalne razlike pa so poznane tudi iz sosednjih pokrajin (npr. Petrucci 2006).

Zahvala

Zahvaljujem se dr. Andreju Gaspariju, ki mi je prepustil v obdelavo favnistično gradivo in mi ob tem posređoval tudi spremljajoče arheološke podatke. Pri pripravi slikovnega gradiva je pomagal Drago Valoh. Zahvala gre tudi dr. Borisu Kryštufku, ki je kritično komentiral predhodno verzijo rokopisa.

BAUER, K. in K. NYGRÉN 1999, *Alces alces* (Linnaeus, 1758). – V: A. J. Mitchell-Jones, G. Amori, W. Bogdanowicz, B. Kryštufek, P. J. H. Reijnders, F. Spitzenberger, M. Stubbe, J. B. M. Thissen, V. Vohralík in J. Zima (ur.), *The atlas of european mammals*, 394–395, London.

BECKER, C. 1999, Initial comments on slaughter and consumption refuse from Monkodonja, a Middle Bronze Age castelliere in the Istrian coast. – V: C. Becker, H. Mahart, J. Peters, J. Schibler (ur.), *Historia Animalium ex Ossibus*. Festschrift für Angela von den Driesch, Internationale Archäologie, Studia honoraria 8, 55–64.

BOESSNECK, J., J. P. JÉQUIER in H. R. STAMPFLI 1963, *Seeberg Burgäschisee-süd. Die Tierreste*. – Acta Bernensia 2, Bern.

BÖKÖNYI, S. 1995, Problems with using osteological materials of wild animals for comparisons in archaeozoology. – *Anthropologiai Közlemények* 37, 3–11.

BRAJKOVIĆ, D., V. MALEZ, L. MARJANAC, J. MAUCH LE-NARDIĆ, M. PAUNOVIĆ in M. POJE 1997, Paleontološka i sedimentološka istraživanja špilje Pećinovac kod Okreti (Kanfanar), Hrvatska. – *Histria Archaeologica* 28, 5–36.

- BRAJKOVIĆ, D., M. PAUNOVIĆ in M. POJE 1998, The fauna of the Bronze Age hillfort of Monkodonja. - V: K. Buršič-Matjašič (ur.), *The Monkodonja Hillfort: a typological and statistical analysis of pottery finds from the Middle Bronze Age hillfort of Monkodonja near Rovinj*, Monografije i katalogi 9, 125-147.
- CHAIX, L. 1981, Contribution à la connaissance de l'élan (*Alces alces* L.) postglaciaire du Jura et du Plateau suisse. Corpus de mesures. - *Quartär* 31/32, 139-190.
- CHAIX, L. in R.-M. ARBOGAST 1999, Holocene aurochs from western Europe: osteometric data. - V: G.-C. Weniger (ur.), *Archäologie und biologie des auerochsen*, Wissenschaftliche Schriften des Neanderthal Museums 1, 35-48.
- CHOYKE, A. in L. BARTOSIEWICZ 1999, Bronze Age animal exploitation in western Hungary. - V: E. Jerem, I. Poroszlai (ur.), *Archaeology of the Bronze and Iron Age: experimental archaeology, environmental archaeology, archaeological parks*, *Archaeolingua* 9, 239-249.
- CLARK, G. 1989, The animal bones from a further group of Early Bronze Age pit sat Ostiano, S. Salvatore. - *Natura Bresciana* 26, 301-310.
- CLUTTON-BROCK, J. 1999, *A natural history of domesticated mammals*. - Cambridge.
- DIRJEC, B. 1991, Kolišče v bližini Zornice pri Blatni Brezovici. - *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 19, 193-206.
- DIRJEC, J. 1996, Analiza osteoloških ostankov favne. - V: A. Velušček, Kostel, prazgodovinska naselbina, *Arheološki vestnik* 47, 67-69.
- DRIESCH VON DEN, A. 1976, A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. - *Peabody Museum Bulletin* 1, 1-136.
- DROBNE, K. 1973, Favna koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju. - *Arheološki vestnik* 24, 217-224.
- DROBNE, K. 1974, Predhodno poročilo o živalskih ostankih s kolišča ob Maharskem prekopu pri Igu - raziskovanja leta 1970. - *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 3, 37-38.
- DROBNE, K. 1975, Živalski ostanki iz kolišča ob Maharskem prekopu iz let 1973 in 1974. - *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji* 4, 135-141.
- DROBNE, K. 1983, Bronzezeitliche Wild- und Haustiere am Ljubljana Moor (Jugoslawien). - V: M. Kubasiewicz (ur.), *Archaeozoology 1. Proceedings of the 3rd conference of the AIAZ 1978*, 577-579, Szczecin.
- GASPARI, A. 2008, Bronastodobno kolišče Mali Otavnik pri Bistri na Ljubljanskem barju. - *Arheološki vestnik* 59, 57-89.
- GENTRY, A., J. CLUTTON-BROCK in C. P. GROVES 2004, The naming of wild animal species and their domestic derivatives. - *Journal of Archaeological Science* 31, 645-651.
- GIUSTI, F. 2005, Precisazioni sul nome scientifico del muflone e della capra di Montecristo. - *Hystrix, The Italian Journal of Mammalogy* 16/2, 184-186.
- GRAYSON, D. K. 1984, *Quantitative zooarchaeology*. - Orlando etc.
- HAAS, J. N., I. RICHOZ, W. TINNER in L. WICK 1998, Synchronous Holocene climatic oscillations recorded on the Swiss Plateau and at timberline in the Alps. - *The Holocene* 8/3, 301-309.
- KAROUŠKOVÁ-SOPER, V. 1983, *The castellers of Venezia Giulia, north-eastern Italy*. BAR - International Series 192.
- KRYŠTUFEK, B. 1991, *Sesalci Slovenije*. - Ljubljana.
- KRYŠTUFEK, B., A. HUDOKLIN in D. PAVLIN 2006, Bober (*Castor fiber*) v Sloveniji. - *Scopolia* 59, 1-41.
- KURTÉN, B. 1965, On the evolution of the European wild cat, *Felis silvestris* Schreber. - *Acta Zoologica Fennica* 111, 3-29.
- LYMAN, R. L. 1999, *Vertebrate taphonomy*. - Cambridge.
- MAGNY, M. 2004, Holocene climate variability as reflected by mid-European lake-level fluctuations and its probable impact on prehistoric human settlements. - *Quaternary International* 113, 65-79.
- MARIEZKURRENA, K. 1983, Contribución al conocimiento del desarrollo de la dentición y el esqueleto postcranial de *Cervus elaphus*. - *Munibe* 35, 149-202.
- MARIEZKURRENA, K. in J. ALTUNA 1983, Biometria y dimorfismo sexual en el esqueleto de *Cervus elaphus* würmense, postwürmiense y actual del Cantábrico. - *Munibe* 35, 203-246.
- MIRACLE, P. in L. PUGSLEY 2006, Vertebrate faunal remains from Pupicina cave. - V: P. Miracle, S. Forenbaher (ur.), *Prehistoric herders of northern Istria: the archaeology of Pupicina cave 1*, Monografije i katalogi 14, 259-399.
- PETRUCCI, G. 2006, Animali da allevare, prede da cacciare. Archeozoologia del Neolitico tra Carso Triestino e Friuli. - V: A. Pessina, P. Visentini (ur.), *Preistoria dell'Italia settentrionale. Studi in ricordo di Bernardino Bagolini*, Atti del Convegno (Udine, 23-24 settembre 2005), 459-468, Udine.
- POHAR, V. 1983, Holocenska favna iz Lukenjske jame (Die Holozäne fauna aus der Höhle Lukenjska jama). - *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 11, 33-72.
- POHAR, V. 1984, Favniški ostanki Mezolitske postaje na prostem Breg-Škofljica pri Ljubljani. - *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 12, 7-27.
- POHAR, V. 1988, Živalski kostni ostanki kot pridatki prazgodovinskih grobov v Ajdovski jami pri Nemški vasi (Tierknochenreste als Beigaben der Vorgeschichtlichen Gräber in der Ajdovska jama bei Nemška vas). - *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 16, 85-102.
- PUCHER, E. 2001, Die Tierknochenfunde aus dem bronzezeitlichen Siedlungsplatz Unterhautzenthal in Niederösterreich. - V: E. Lauer mann, E. Pucher, M. Schmitzberger (ur.), *Unterhautzenthal und Michelberg*, Archäologische Forschungen in Niederösterreich 1, 64-103.
- RAKOVEC, I. 1955, *Zgodovina Ljubljane. Geologija in arheologija*. - Ljubljana.
- RAKOVEC, I. 1958, Bobri iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem barju in iz drugih holocenskih najdišč v Sloveniji (The beavers of the Lacustrine Age from the Ljubljana moor and from other Holocene find spots in Slovenia). - *Razprave IV. razreda SAZU* 4, 211-267.
- RIEDEL, A. 1948, Resti di animali olocenici delle torbiere di Brundorf (Lubiana). - *Atti dell'Istituto Venetodi scienze, lettere ed arti* 106/2, 189-195.
- RIEDEL, A. 1976, La fauna del villaggio preistorico di Barche di Solferino. - *Atti del Museo civico di Storia naturale, Trieste* 29/4, 215-318.
- RIEDEL, A. 1984, Die Fauna der Sonnenburger Ausgrabungen. - *Preistoria Alpina* 20, 261-280.
- RIEDEL, A. 1989, The wild animals of northeastern Italy from Neolithic to Medieval times: an archaeozoological comment. - *Natura Bresciana* 26, 311-330.
- RIEDEL, A. 1992, The bronze age animal bone deposit of Nogarole Rocca I Camponi (Verona). - *Padusa* 18, 87-104.
- RIEDEL, A. 2003, Die Frühbronzezeitliche Fauna von Brixlegg in Tirol. - *Atti dell'Accademia Roveretana degli Agiati*, ser. VIII, 3/B, 197-281.
- ROSENZWIEG, M. L. 1996, *Species diversity in space and time*. - Cambridge.
- SALA, B. 1986, *Bison schoetensacki* Freud. from Isernia la Pineta (early Mid-Pleistocene - Italy) and revision of the european species of bison. - *Palaeontographia Italica* 74, 113-170.
- SCHIBLER, J. 2004, Bones as a key for reconstructing the environment, nutrition and economy of the lake-dwelling societies. - V: F. Menotti (ur.), *Living on the lake in prehistoric Europe*, 144-161, London, New York.

- STINER, M. 1994, *Honor among thieves. A zooarchaeological study of neandertal ecology*. - Princeton.
- TANCIK, R. 1965, Pedološke značilnosti Ljubljanskega barja (Pedological features of the Ljubljana moor). - *Geologija* 8, 58-79.
- TOŠKAN, B. 2005, Živalski ostanki iz bronastodobnih naselbin pri Iški Loki in Žlebiču (Animal remains from the Bronze Age settlements at Iška Loka and Žlebič). - *Arheološki vestnik* 56, 91-97.
- TOŠKAN, B. in J. DIRJEC 2004a, Hočevarica - analiza ostanov makrofavne / Hočevarica - an analysis of macrofauna remains. - V: A. Velušček (ur.), *Hočevarica: eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju / Hočevarica: an Eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 8, 76-132.
- TOŠKAN, B. in J. DIRJEC 2004b, Ostanki velikih sesalcev v Viktorjevem spodmolu / Remains of large mammals in Viktorjev spodmol. - V: I. Turk (ur.), *Viktorjev spodmol in Mala Triglavca. Prispevki k poznavanju mezolitskega obdobja v Sloveniji / Viktorjev spodmol and Mala Triglavca. Contributions to understanding the Mesolithic period in Slovenia*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 9, 135-167.
- TOŠKAN, B. in J. DIRJEC 2006a, Ostanki sesalske favne na Resnikovem prekopu, Ljubljansko barje / Remains of mammal fauna at Resnikov prekop, Ljubljansko barje. - V: A. Velušček (ur.), *Resnikov prekop. Najstarejša koliščarska naselbina na Ljubljanskem barju / Resnikov prekop. The oldest pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 10, 139-154.
- TOŠKAN, B. in J. DIRJEC 2006b, Veliki sesalci / Large mammals. - V: A. Gaspari (ur.), *Zalog pri Verdu. Tabor kamenodobnih lovcev na zahodnem robu Ljubljanskega barja / Zalog near Verd. Stone Age hunter's camp at the western edge of the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 11, 165-188.
- TURK, I. 1991, Opis ostanov favne iz Velikega zjota. - V: F. Leben, *Veliki zjot, bakreno- in bronastodobno jamsko bivališče v Beli krajini, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 19, 169-191.
- TURK, I., A. BAVDEK, V. PERKO, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, J. DIRJEC in P. PAVLIN 1992, Acijev spodmol pri Petrinjah, Slovenija (Die Höhle Acijev spodmol bei Petrinje, Slowenien). - *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 20, 27-48.
- TURK, I., Z. MODRIJAN, T. PRUS, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, V. PERKO, J. DIRJEC in P. PAVLIN 1993, Podmol pri Kastelcu - novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija (Podmol near Kastelec - A new multi-layered archaeological site on the Karst in Slovenia). - *Arheološki vestnik* 44, 45-96.
- VELUŠČEK, A. 2005, Iška Loka - bronastodobno naselje na obronju Ljubljanskega barja (Iška Loka - a Bronze Age settlement on the edge of the Ljubljansko barje). - *Arheološki vestnik* 56, 73-89.
- VELUŠČEK, A. in K. ČUFAR 2003, Založnica pri Kamniku pod Krimom na Ljubljanskem barju - naselbina kulture Smoggyvár-Vinkovci (Založnica near Kamnik pod Krimom on the Ljubljansko barje [Ljubljana Moor] - a settlement of the Smoggyvár-Vinkovci Culture). - *Arheološki vestnik* 54, 123-158.
- VELUŠČEK, A., K. ČUFAR, M. CULIBERG, B. TOŠKAN, J. DIRJEC, V. MALEZ, F. JANŽEKOVIČ in M. GOVEDIČ 2004, Črešnja pri Bistri, novoodkrito kolišče na Ljubljanskem barju (Črešnja pri Bistri, a newly discovered pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje). - *Arheološki vestnik* 55, 39-54.
- VON ENDT, D. W. in D. J. ORTNER 1984, Experimental effects of bone size and temperature on bone diagenesis. - *Journal of Archaeological Science* 11, 247-253.
- VÖRÖS, I. 1985, Early Medieval aurochs (*Bos primigenius* Boj.) and his extinction in Hungary. - *Folia Archaeologica* 36, 193-221.
- VÖRÖS, I. 2002, Sacrificial cattle remains from the Early Bronze Age settlement at Soroksár. - *Budapest Régiségei* 36, 247-255.

Mammal fauna from the Bronze Age site at Mali Otavnik near Bistra in the Ljubljansko barje

Translation

INTRODUCTION

Animal remains from archaeological sites represent an important source of data on the way of life and on the (nutritional) habits of past inhabitants. How much such remains reveal depends, in large measure, on the degree of preservation of the bone substance, which depends on physical, chemical and biological conditions to which the bones were exposed (Von Endt, Ortner, 1984; Lyman 1999). The anaerobic water environment with a slightly alkaline pH value and stable temperatures, in which lie the remains of the Eneolithic pile-dwelling settlements on the Ljubljansko barje in central Slovenia (Tancik 1965), certainly considerably decelerates the diagenesis of the bone tissue. The preservation of the organic remains from most later settlements in the same area is, unfortunately, significantly poorer. The gradual transformation of the Eneolithic lake on the Ljubljansko barje into a marsh caused the post-Eneolithic communities to set up their settlements on the slightly raised outskirts. There the sedimentational environment is substantially less favourable to the preservation of various organic materials. The unstable water regime and the aerobic environment

of the shallow carbonate soil with sandy-gravelly subsoil of the Ig alluvial cone (Tancik 1965) undoubtedly greatly accelerated the decomposition of the bones from the Bronze Age open-air settlement at Iška Loka, so that few faunistic remains could be collected by trenching (Toškan 2005). A similar situation can be observed for the Bronze Age settlement at Žabji grad near Kamnik beneath the mountain of Krim (excavations in 2007, unpublished). It is therefore not surprising that a great majority of the animal (organic in general) finds from the area of the Ljubljansko barje originates from the period of the pile-dwellers (Drobne 1973, 1974, 1975; Toškan, Dirjec 2004a, 2006a; Velušček et al., 2004), while the material from later periods is considerably scarcer (see for example Drobne 1983; Dirjec B. 1991; Toškan 2005). Due to this, the analysis of the mammal remains from the Bronze Age site at Mali Otavnik near Bistra, even though in small numbers, is entirely reasonable. It is even more reasonable if we consider the fact that the available data on Bronze Age fauna in other parts of Slovenia are not known in greater quantities (see for example Bartosiewicz 1987; Turk 1991; Turk et al. 1992, 1993; Dirjec J. 1996).

SITE AND MATERIAL

The site at Mali Otavnik was uncovered during the underwater survey of the bed of the Bistra stream on the Ljubljansko barje (central Slovenia), in the area of the fallow bearing the same name. Detailed information on the methodology of the fieldwork as well as on the site itself is given by A. Gaspari (2008), wherefore this paper will be limited to presenting the archaeozoological analysis. Animal remains were collected by hand from the bottom of the stream bed as well as from the layer of sand with organic detritus and cultural remains deposited around the wooden piles in the right bank of the stream (area of Mali Otavnik I, cf. Gaspari 2008, fig. 1, fig. 2: 1). The survey yielded altogether 148 finds of large mammals (as well as a fish vertebra and two small bird bones). Of these, 72 bones and teeth could be identified at least to the genus level. The almost 50-per cent identification is an expected consequence of hand collection without sediment sieving (cf. Toškan, Dirjec 2004b). Most bones are abraded through exposure to running water. The poor preservation of the bone substance prevented a credible estimation of the number and location of cut-marks, chop-marks and gnawing marks on the remains of individual skeletal elements. According to expectation, most bones are fragmented (with the exception of individual phalanges as well as two astragali and two calcanei); numerous teeth are also crushed. Three finds of red deer (two antler fragments and a scapula) show traces of working.

The chronology of the pottery and the stratigraphic situation in the area of the wooden piles in the section of the right bank show that the Mali Otavnik site represents a single-phase pile-dwelling settlement from the Early Bronze Age (Gaspari 2008).¹ This is also the period into which the bone finds from the right bank of the stream should be ascribed. The rest of the animal remains discussed in this paper were collected from the deepened bottom of the stream bed. Since these finds were predated, their connection to the pile-dwelling settlement at Mali Otavnik is not entirely reliable.

TAXONOMY

The faunistic material from Mali Otavnik (I) is represented by at least 12 species of large mammals from six families (*tab. 1*). The predominating remains are those of large herbivores (NISP² = 55), while carnivores (NISP = 6) and rodents (NISP = 1) are present in very small numbers. Most of these species inhabit the Ljubljansko barje with its hinterland still today. The exception is the aurochs (*Bos primigenius*), which became globally extinct in the Middle Ages, as well as the locally exterminated moose (*Alces alces*) and beaver (*Castor fiber*). Metric data for the sufficiently preserved bones and teeth from Mali Otavnik are given in *Appendices A-H*.

Cervus elaphus Linnaeus, 1758

The large mammal species that is by far best represented in the material from Mali Otavnik, with more than half of the finds, is red deer. It is the leading species both in the material from the bottom of the bed as well as in the material from the section in the right bank (*tab. 1*). Red deer apparently represented an important source of meat to the inhabitants of Mali Otavnik, although it would be erroneous to tie all the recovered remains to hunting. This is particularly relevant in connection with the antler fragments, which represent a good third of all

red deer finds (*tab. 2*). In prehistory, antler was a prized raw material for making tools and weapons so the collection of shed specimens which were then brought to the settlement was widespread. At least one such example was found also within the Mali Otavnik site.

In their size, the red deer remains from Mali Otavnik fall within the range for Bronze Age specimens of the same species from northern Italy, Istria and Austria (*fig. 1*). With the exception of a scapula and the distal fragment of a metatarsus, all bones show completely fused epi- and diaphyses, which indicates a preferential hunt for adult animals. The studies of modern red deer have shown that ossification of the scapula ends at the age of approx. 20 months (Mariezkurrena 1983), whence it follows that the above-mentioned scapula³ most probably represents the remains of an animal killed in late winter or early spring. The individual represented by a fragment of a mandible was supposedly also killed in winter, whereby the degree of wear of the fourth deciduous pre-molar points to the animal's age of approximately eight months at the kill (cf. Mariezkurrena 1983). Since both mentioned finds originate from the chronologically relatively well defined material from the section in the right bank, it can be inferred with a high degree of certainty that the pile-dwelling village was inhabited (also) during winter or early spring.

Bos taurus Linnaeus, 1758

Cattle are the second best represented mammal species in the material from Mali Otavnik, while they are the best represented species of domestic animals. With the exception of the fragment of an ulna, the sample includes only the remains of the least meat-bearing body parts: teeth and bones of the lower parts of limbs (*tab. 2*). All bones have fused epi- and diaphyses and are thus the remains of at least subadult individuals. The morphology of the almost completely preserved metatarsus from Point N 37 seems most probably to have belonged to a castrate, since the bone is relatively long with fairly robust epiphyses, but a relatively gracile diaphysis.

Bos cf. primigenius Bojanus, 1827

The bovid astragalus and the distal part of the metatarsus from Mali Otavnik are much larger when compared to the astragali and metatarsi of the Bronze Age cattle from the wider region (see *Appendix C*). For this reason, it would be reasonable to ascribe them to aurochs.⁴ Unfortunately, the distinction between the two bovid species is difficult, since larger males (as well as castrates) of cattle overlap in size to the smaller females of aurochs (Bökönyi 1995). Nevertheless, since the metatarsus from Mali Otavnik is relatively gracile (*fig. 2b*) and may very probably be ascribed to a female, its determination as belonging to an aurochs seems justified. Furthermore, the specimen in question exceeds in size the metatarsi of the relatively large prehistoric cattle from Hungary, while no deviation from the aurochs of that area can be observed (Bökönyi 1995).

A similar inference can be drawn also for the determination of the above-mentioned astragalus (*fig. 2a*). In its size, the specimen from Mali Otavnik exceeds not only the astragali of Bronze Age cattle from Istria, Austria, Italy and Hungary, but even those of the advanced Roman period breeds. On the other hand, the specimen

³ The *tuber scapulae* was in the fusing phase at the time of death / kill.

⁴ The morphology of the bones (*fig. 2*) allows us to positively refute their possible determination as European bison (*Bison bonasus* [Linnaeus, 1758]) (cf. Boessneck et al. 1963; Sala 1986).

¹ The radiocarbon analysis dated the fragment of a femur, supposedly red deer, from Point N 52 to the first quarter of the 2nd millennium BC (Gaspari 2008, 72 n. 5, 62 *tab. 1*).

² NISP - Number of Identified Specimens (Grayson 1984).

certainly falls within the range for the astragali of the Holocene aurochs from various Central European sites (*fig. 3*).

Sus scrofa Erxleben, 1777

The genus *Sus* is represented in the sample from Mali Otavnik with eight finds. Two of these could positively be ascribed to a boar, namely a lower canine from Point N 37 and a skull fragment from Point N 32. The determination of the former is based on metrics, while that of the latter is founded also on its morphology: the skull fragment from Mali Otavnik shows the *os lacrimale* at least twice as long as compared to its maximum width rather than equal or shorter, which is characteristic of the domestic pig (Kryštufek 1991).

Two other remains were conditionally ascribed to *S. scrofa*: the frontal process of the zygomatic bone from Point N 36 and the third lower molar from Point N 53. The first one exceeds in size the prehistoric specimens of domestic pigs from the Ljubljansko barje in spite of the not yet fused sutures, while the length and width of the M_3 exceed the values of corresponding dimensions in Bronze Age domestic pigs in the region (*tab. 3*). However, three of the four treated wild boar remains were found on the bottom of the bed, which makes their position within the context of the Mali Otavnik pile-dwelling site unreliable.

Sus scrofa seu *domesticus*

Seven suid remains from Mali Otavnik could not be determined further. In their size, some of them (for example the thoracic vertebra from Point N 20) are closer to the domestic pig, while others (for example the scapula fragment from Point N 32) to the wild boar. All seven originate from the bottom of the stream bed.

*Ovis aries*⁵ Linnaeus, 1758

The subfamily Caprinae is represented in the sample from Mali Otavnik with a single find: a fragment of a sheep humerus. This finding is surprising, since goats and (especially) sheep are as a rule very well represented on the contemporary sites of northern Italy, Istria, western Hungary and Austria, often even with a share that exceeds 50 per cent of all identified finds (Riedel 1976, 1992, 2003; Karoušková-Soper 1983; Brajković et al. 1998; Becker 1999; Pucher 2001; Miracle, Pugsley 2006). The relatively great significance of the Caprinae is indicated also by the (scarce) available data from the Bronze Age sites in Slovenia (Bartosiewicz 1987; Turk et al. 1992; 1993; Dirjec J. 1996).

Canis familiaris Linnaeus, 1758

The dog is represented in the Mali Otavnik sample with a single fragment, that of a mandible (*fig. 4*). It was collected from

⁵ The name *Ovis aries* Linnaeus, 1758 is used in this paper exclusively for domestic sheep. This specification is necessary due to the decision of the International Commission on Zoological Nomenclature (Opinion 2027, March 2003), in accordance with which the same scientific name is used for the feral forms of (at least partially) domesticated mammal species as well as for the corresponding domestic animal (Gentry et al. 2004). An example is represented by the European mouflon, which is a feral descendant of the Asian mouflon half-domesticated in the Neolithic period (*Ovis orientalis* Gmelin, 1774), and thus bears the same scientific name as the domestic sheep: *Ovis aries* Linnaeus, 1758 (Giusti 2005).

the section in the right bank and can thus quite conclusively be tied to the pile-dwelling site at Mali Otavnik. The length of the M_1 molar places the mandible within the range for specimens of the same species from the Late Eneolithic – Early Bronze Age layers of the so-called Dežman's pile-dwelling sites near Ig, also situated on the Ljubljansko barje (*fig. 5*). This only available find thus appears to indicate a relatively small size of dogs in the area of the Ljubljansko barje (also) at the end of the Early Bronze Age. Similar sizes were reported by researchers of the Bronze Age sites in neighbouring areas (Riedel 1976, 1992; Pucher 2001; Miracle, Pugsley 2006). This points to the distribution of the relatively uniform appearance of dogs across the entire area south and south-east of the Alps, which apparently appeared under the influence of selective pressure of similar lifestyles near human dwellings. People in the Bronze Age thus almost certainly did not deliberately raise dogs into "breeds" for specific, more narrowly defined tasks (such as hunting or watch dogs; cf. Bartosiewicz 2002).

Felis cf. *catus* Linnaeus, 1758

The fragment of a felid mandible, otherwise the only remains of the genus *Felis* in the material from Mali Otavnik, belongs most probably to the domestic cat. The find is smaller than the subfossil wild cat specimens from Denmark as well as the modern wild cats from different parts of Europe (cf. Kurtén 1965). The mandible in question was collected from the bottom of the bed (Point N 36) and it probably does not belong to the context of the Mali Otavnik site, also because domestic cats are not known in Central Europe in the Bronze Age (Clutton-Brock 1999). Moreover, the Early Bronze Age sites of northern Italy, Istria and western Hungary revealed even wild cats only exceptionally, while in Slovenia these are not (yet) known at all.

Alces alces (Linnaeus, 1758)

The moose in the Mali Otavnik sample is represented by six finds, two of which were collected from the bottom of the bed. The remaining four finds represent phalanges that exactly correspond to the moose in both morphology (cf. Chaix 1981) and size (*tab. 4*). Similar holds true for the phalanx from the bottom of the stream bed as well as for the maxilla fragment. The determination of the small antler fragment is more difficult, since it is morphologically close to both moose and fallow deer (*Dama dama* [Linnaeus, 1758]). The latter is unknown on the Bronze Age sites in Slovenia, but is represented, for example, in the material from Monkodonja in Istria (Becker 1999).

Capreolus capreolus (Linnaeus, 1758)

Roe deer is represented in the sample by a mandible fragment. It was found on the bottom of the bed (Point N 24) and can therefore not be directly tied to the pile-dwelling settlement at Mali Otavnik.

Castor fiber Linnaeus, 1758

The material from Mali Otavnik includes also beaver remains, more precisely one mandible fragment. In its size, this find falls within the range for Late Eneolithic/Early Bronze Age specimens of the same species from the near-by Dežman's pile-dwelling sites (*tab. 5*). The mandible from Mali Otavnik was collected from the bottom of the bed and can therefore not be tied to the pile-dwelling settlement with certainty. Nevertheless, the presence of beavers on the Ljubljansko barje during the Early

Bronze Age is unquestionable, since the finds of the species appear in the area on sites that date from all periods, from the Mesolithic to the Roman times (Rakovec 1955; Drobne 1973; Pohar 1984; Toškan, Dirjec 2004a, 2006a, 2006b).

Ursus arctos Linnaeus, 1758

Finds of the brown bear appear on most prehistoric sites from the Ljubljansko barje, though always in small numbers. The commonest finds are those of mandibles with teeth (for example Riedel 1948; Pohar 1984) and lower parts of limbs (Toškan, Dirjec 2004a, 2006a, 2006b); the latter are represented also in the material from Mali Otavnik (*tab. 2*).⁶ The relatively frequent appearance of phalanges and mandible fragments could point to skinning of bears for fur, while the teeth (especially canines) may have had a decorative or cult significance. Some authors (for example Riedel 1989), in fact, connect bear hunting to rituals, which would help explain also the small number of killed individuals. The available archaeozoological data for the hinterland of the Ljubljansko barje reveal that the bear was present in the area throughout prehistory.

Undetermined remains

The 76 taxonomically undetermined finds of large mammals include 26 that could nevertheless be determined at least anatomically. Predominating remains are those of ribs (N = 20) and individual long bones (N = 5), while a pelvis and two relatively poorly preserved vertebrae also remained undetermined. The undetermined finds mostly fall into the size class of red deer or cattle, which are in general the best represented species in the sample.

ALLOPATRIC AND ALLOCHRONIC COMPARISONS

The Bronze Age fauna of Slovenia is very poorly known, with most published data being provided by the sites from the Kras plateau. That area supposedly shows a strong predominance of the remains of domestic animals (particularly ovicaprids), while the modest share of wild animals includes, according to information by I. Turk, a predominant number of those belonging to brown hare (Turk et al. 1992, 1993). A predominant share of domestic animals was established also at Ormož (Urnfield Culture period; Bartosiewicz 1987), Gornja Radgona (Urnfield Culture period; unpublished) and Kostel (end of the Middle or beginning of the Late Bronze Age and the Late Bronze Age; Dirjec J. 1996), but also on the Bronze Age sites of northern Italy, Istria, eastern Austria and western Hungary (Riedel 1976; 1992, 2003; Karoušková-Soper 1983; Brajković et al. 1998; Becker 1999; Pucher 2001; Miracle, Pugsley 2006). The fauna from Mali Otavnik markedly differs from the above-enumerated sites, primarily in the apparently bigger (even majority) share of remains of wild animals, principally of red deer. The latter observation is true even if we disregard the antler remains in quantitative comparisons⁷ or if we take into consideration only the finds from the section in the right bank that can be directly tied to the Early Bronze Age pile-dwelling settlement (*tab. 1*).

⁶ The degree of wear of the P⁴ from one of the two maxillas shows that the latter belonged to a prime adult animal (cf. Stiner 1994).

⁷ People were collecting also shed antler, whereby the inclusion of such finds into the remains of the killed red deer could contribute to the somewhat overestimated share of the species in the nutrition of the local community.

Also noteworthy is the species richness of the faunistic material from Mali Otavnik, since this substantially surpasses the richness of similarly-sized samples from contemporary sites in Italy, Istria, Austria and Hungary (*fig. 6*). In the number of represented mammal species, the Mali Otavnik sample is comparable to samples with substantially greater numbers of identified specimens (NISP > 1500). Moreover, if the species richness of sites from *figure 6* is weighed with sample size, the obtained result further emphasizes the particular position of Mali Otavnik (*fig. 7*). Having said that, it is also important to point out that the number of large mammal species from the site exceeds the values of comparably-sized samples from neighbouring regions even if only the chronologically well determined remains from the right bank of the stream figure in the comparison (*figs. 6 and 7*). The outstanding species richness of Mali Otavnik is mostly due to the great number of wild species (the species richness of domestic animals is even more limited than the one established in comparably-sized samples from neighbouring regions, particularly due to the absence of goat remains). This observation, together with the above-mentioned great (majority) share of the remains of wild species (*tab. 1*), certainly indicates a relatively great significance of hunting in the economy of the pile-dwelling settlement at Mali Otavnik, which is relatively unusual for a Bronze Age site of Central Europe.

The possible reasons for the somewhat unexpected picture provided by the faunistic material from Mali Otavnik certainly include inappropriate sampling⁸ and the very small number of finds. The problematic nature of the latter is well illustrated by the publications of the fauna from the near-by Eneolithic pile-dwelling settlement at Maharski prekop near Ig, where the shares of represented remains of hunting and domestic large mammal species vary substantially between various parts of the settlement (Drobne 1974, 1975). In case of quantitatively small samples, such as the one from Mali Otavnik (see also Toškan, Dirjec 2004a; Velušček et al. 2004), a clearer picture of the economy of the local Bronze Age community will only be given by further excavation. This, of course, does not signify that the observations presented in this paper on the fauna (and economy) of Mali Otavnik are *a priori* erroneous. In fact, individual Bronze Age sites with a somewhat larger (though never majority) share of hunting animals are known also from neighbouring regions (for example Karoušková-Soper 1983; Choyke, Bartosiewicz 1999; Battisti, Marconi 2003) and a more detailed analysis of these sites revealed, among other things, also considerable deviations in the share of the individual domestic animals represented (*tab. 6*) as well as differences as to the leading hunting species within individual sites (Riedel 1992; Turk et al. 1992, 1993; Choyke, Bartosiewicz 1999; Miracle, Pugsley 2006).

The reasons for the above-enumerated intersite differences in species richness and in the abundance of individual taxa should, to a certain degree, undoubtedly be sought in the natural environment of the settlements (geomorphology of the area, soil type, land cover and so forth). In stock-breeding this was supposedly primarily reflected in the sheep : domestic pig dichotomy. The latter prefers a wooded, even marshy environment, while the sheep prefers drier, hillier pasture land. An important influence on the economy of the prehistoric communities were also climatic oscillations (for example Choyke, Bartosiewicz 1999; Schibler 2004).⁹ The third very important

⁸ Particularly questionable is the collection of finds from the bed of the stream, since there is an increased possibility of sample contamination with earlier and/or later finds. The hand-collection in itself is, in this respect, less problematic, since sediment sieving could only increase the species richness of the obtained faunistic sample (cf. Toškan, Dirjec 2004a).

⁹ The relatively large share of represented hunting species in the Mali Otavnik fauna could be a reflection of the actual increase in the importance of hunting due to worsening climatic

factor in forming the economy of the period was, of course, man. In fact, the differences in the type of stock-keeping (and economy in general) between contemporary communities that inhabited the geomorphologically, altitudinally and vegetationally comparable environments should be attributed precisely to cultural preferences (Choyke, Bartosiewicz 1999; Battisti, Marconi 2003). In that respect, the function of individual settlements (posts, camps and others) played an important role. Different spectra of activities within, for example, seasonal shepherds' shelters as opposed to those in central fortified settlements, were inevitably mirrored also in the different faunistic composition of the two site types (cf. Brajković et al. 1998; Becker 1999; Miracle, Pugsley 2006). The predominance of wild species in the material from Mali Otavnik may thus indicate a specific function of the said settlement, similarly as the predominance of game in the Bronze Age layers of the cave of Veliki Zjot in Bela Krajina probably represented the consequence of the cave's use as a temporary and short-lived shelter to smaller groups of people during hunting, various other expeditions and in times of difficulty (Turk 1991).

CONCLUSION

The faunistic material from the Early Bronze Age pile-dwelling settlement at Mali Otavnik differs from that of contemporary settlements in the wider area in two principal aspects: the unexpected high species richness of the sample and the predominance of the remains of wild animals over those of the domestic ones. It is understandable that the interpretation of the above-stated observations needs to take into consideration the limitations of the selected sampling method (hand-collection of the remains from the bed of the stream) and a very small number of finds (NISP = 72). However, this in itself does not signify that the established species richness and/or majority share of hunting species do not have a cause-and-effect relationship with the climatic conditions, characteristics of the environment and/or culturological specifics of the pile-dwelling community in question.

The Ljubljansko barje witnessed, most probably already at the end of the Early Bronze Age, the appearance of a marsh where a lake had been during the Eneolithic (cf. Velušček 2005; Toškan 2005), but the environment remained very wet, watery. This is indicated, among other things, by moose and beaver remains in the Mali Otavnik material (cf. Bauer, Nygrén 1999; Kryštufek et al. 2006). On the other hand, the predominant share of remains of wild animals tied to a woodland habitat (red deer, wild boar, brown bear, moose, beaver) as opposed to the share of the animals from mosaic or open habitats (roe deer) may be understood as an indicator of a mainly woody hinterland of the settlement. Such an environment (wet, woody) was suitable primarily for keeping pigs, whereby the low representation of sheep in the material from Mali Otavnik might not be only a coincidental consequence of the small number of finds. The remains of *O. aries* are missing also in the small faunistic samples from the only two¹⁰ archaeozoologically investigated Bronze Age sites from the Ljubljansko barje: Zornica near Blatna Brezovica, which is a pile-dwelling

conditions (cf. Choyke, Bartosiewicz 1999). In this context it seems worth mentioning that some authors set the Central European cold phase precisely in the period between 3,800 and 3,300 cal. BC (Haas et al. 1998; but see also, for example, Magny 2004).

¹⁰ Some authors (for example Drobne 1983; Bartosiewicz 1999) have dated also some other archaeozoologically treated pile-dwelling settlements from the Ljubljansko barje to the Early Bronze Age, but later research moved them into the Late Eneolithic (Velušček, Čufar 2003).

site contemporary to Mali Otavnik (Dirjec B. 1991), and the settlement near Iška Loka, dated to the early Late Bronze Age (Toškan 2005; Velušček 2005). The Early Bronze Age horizon was investigated also at Dežman's pile-dwelling sites near Ig as well as within the Notranje Gorice site, both of which are situated on the Ljubljansko barje. Unfortunately, however, the faunistic finds from this period from both above-stated sites are mixed with those from the Late Eneolithic period so that it is now impossible to distinguish between the two. The share of sheep on both sites greatly exceeds that of the pig, but this might be attributable more to the close connection of the communities to their tradition rather than to the adaptation to the natural conditions of the living space. Some of the sheep remains from Dežman's pile-dwelling sites, in fact, show symptoms of environmental stress, indicating that the swampy area was less than ideal for this species (Bartosiewicz et al. 2009).

Another observation should be emphasized in connection with the material from Dežman's pile-dwelling site and from Notranje Gorice: similarly as was established for Mali Otavnik, the number of finds of wild species in the fauna of both sites is (significantly) greater than the number of finds of domestic ones (Drobne 1973). These two samples are extensive and should therefore relatively credibly indicate the relationship in the numerical representation of game and domesticates as well as the relative significance of hunting and animal keeping in the economy of the pile-dwellers from the Ljubljansko barje in the transition from the Copper to the Bronze Ages. Can this information be understood as an argument in support of the hypothesis of hunting as an important component also in the economy of Mali Otavnik, although it is somewhat later than the Dežman's pile-dwellings and Notranje Gorice? A final answer to this question can as yet not be given. However, in the light of the palaeoenvironmental picture of the Ljubljansko barje and possible culturological specifics of the Bronze Age communities living there, this possibility certainly deserves due attention. After all, even the economy of the Copper Age inhabitants of the Ljubljansko barje relied much more on hunting than the contemporary communities from the Kras plateau (Velušček 2005) or from Dolenjska (Pohar 1983, 1988), while similar interregional differences have been known also from neighbouring regions (see for example Petrucci 2006).

Acknowledgements

I would like to thank Dr. Andrej Gaspari for offering me the faunistic material in analysis and for providing the accompanying archaeological data. The figures to the text were prepared with the aid of Drago Valoh. I express my thanks also to Dr. Boris Kryštufek, who offered a critical comment on the previous version of the paper.

Translation: Andreja Maver

Borut Toškan
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
borut.toskan@zrc-sazu.si

PRILOGE / APPENDICES

Pril. A-H: Metrični podatki za ostanke sesalske favne iz Malega Otavnika (I). Vse mere so v mm. Dimenzije so povzete po von der Drieschevi (1976).

Appendices A-H: Metric data for mammal fauna remains from Mali Otavnik (I). All measurements are given in mm. Dimensions are taken from von der Driesch (1976).

Obrazložitev okrajšav za posamezne dimenzije / Explanation of abbreviations for individual dimensions:

B - širina / breadth

Bd - največja širina distalne epifize / breadth of distal end

BG - širina *cavitas glenoidalis* / breadth of *cavitas glenoidalis*

Bp - največja širina proksimalne epifize / breadth of proximal end

BT - širina *trochlea* / breadth of the *trochlea*

DD - najmanjša globina diafize / smallest depth of the diaphysis

Dd - največja globina distalne epifize / greatest depth of distal end

DI - največja globina lateralne polovice / greatest depth of lateral half

DLS - diagonalna dolžina spodnjega dela / diagonal length of the sole

Dm - največja globina medialne polovice / greatest depth of medial half

GB - največja širina / greatest breadth

GL - največja dolžina / greatest length

GLI - največja dolžina lateralne polovice / greatest length of lateral half

GLm - največja dolžina medialne polovice / greatest length of medial half

GLP - največja dolžina *processus articularis* / greatest length of *processus articularis*

L - dolžina / length

Ld - dolžina dorzalne površine / length of the dorsal surface

LG - dolžina *cavitas glenoidalis* / length of the *cavitas glenoidalis*

MBS - širina na sredini spodnjega dela / middle breadth of the sole

OnR - obseg nad rožo / distal circumference above the burr

OR - obseg rože / circumference of the burr

SD - najmanjša širina diafize / smallest breadth of diaphysis

SLC - najmanjša dolžina *collum scapulae* / smallest breadth of *collum scapulae*

Pril. A: Ostanke jelena (*Cervus elaphus*).

App. A: Red deer remains (*Cervus elaphus*).

Skeletni element Skeletal element	Dimenzija Dimension	Mere (v mm) Measurements (in mm)	
Cornua	OR	265,0	
	OnR	200,0	
Maxilla	P ² -P ⁴	47,0	
Scapula	BG	47,5	
	LG	47,0	
	GLP	61,0	
	SLC	40,0	
Humerus	Bd	58,0	
	BT	53,0	
Metacarpus	Bp	42,0	
Phalanx III	Ld	46,0	
	DLS	47,0	
	MBS	14,0	
Tibia	Bp	74,5	-
	Dd	-	47,0
Astragalus	GLI	55,5	
	GLm	51,0	
	DI	29,5	
	Dm	31,0	
	Bd	33,5	
Calcaneus	GL	114,0	126,0
	GB	34,0	36,0

Pril. B: Ostanke losa (*Alces alces*).

App. B: Moose remains (*Alces alces*).

Skeletni element Skeletal element	Dimenzija Dimension	Mere (v mm) Measurements (in mm)		
Maxilla	P ² -P ⁴ (a)	59,0		
	P ² -P ⁴	61,0		
	M ¹ L	24,0		
	M ¹ B	24,0		
Phalanx I	GL	75,5	-	75,0
	Bp	30,0	30,0	29,0
	SD	22,5	-	-
	Bd	24,5	-	-
Phalanx II	GL	53,5		
	Bp	25,0		
	SD	17,0		
	DD	25,0		
	Bd	21,5		

Pril. C: Ostanke pragoveda (*Bos cf. primigenius*).

App. C: Aurochs remains (*Bos cf. primigenius*).

Skeletni element Skeletal element	Dimenzija Dimension	Mere (v mm) Measurements (in mm)
Astragalus	GLI	74,5
	GLm	67,0
	DI	41,0
	Dm	39,0
	Bd	50,0
Metatarsus	Bd	67,0
	DD	31,5
	SD	37,0

Pril. D: Ostanke domačega goveda (*Bos taurus*).

App. D: Cattle remains (*Bos taurus*).

Skeletni element Skeletal element	Dimenzija Dimension	Mere (v mm) Measurements (in mm)
Metacarpus	Bd	56,0
	DD	21,0
Phalanx I	GL	37,0
	Bp	27,0
	Bd	23,0
Metatarsus	Bp	42,0
	SD	22,0
	DD	23,0

Pril. E: Ostanke spodnje čeljustnice psa (*Canis familiaris*).

App. E: The mandible of a dog (*Canis familiaris*).

Skeletni element Skeletal element	Dimenzija Dimension	Mere (v mm) Measurements (in mm)
Mandibula	P ₁ -M ₃	74,0
	P ₂ -M ₃	70,0
	M ₁ -M ₃	35,0
	P ₁ -P ₄	39,0
	P ₂ -P ₄	34,0
	M ₁ L	21,0
	M ₁ B	8,0
	M ₁ L (a)	18,5
	Višina za M ₁ / Height behind M ₁	21,0
	Višina za P ₂ / Height behind P ₂	19,0

Pril. F: Ostanke spodnje čeljustnice domače mačke (*Felis cf. catus*).

App. F: The mandible of a domestic cat (*Felis cf. catus*).

Skeletni element Skeletal element	Dimenzija Dimension	Mere (v mm) Measurements (in mm)
Mandibula	P ₃ -M ₁	17,0
	M ₁ L	7,0
	M ₁ B	3,0
	Višina za M ₁ / Height behind M ₁	9,0
	Višina pred P ₃ / Height in front of P ₃	8,5

Pril. G: Ostanke prašiča (*Sus* sp.).

App. G: Pig/wild boar remains (*Sus* sp.).

Skeletni element Skeletal element	Dimenzija Dimension	Mere (v mm) Measurements (in mm)
Dens	M ₃ L	42,0
	M ₃ B	19,0
Scapula	SLC	25,0
Phalanx I	GL	41,0
	Bp	19,0
	Bd	18,0
	SD	15,5
	DD	11,0

Pril. H: Ostanke rjavega medveda (*Ursus arctos*).

App. H: Brown bear remains (*Ursus arctos*).

Skeletni element Skeletal element	Dimenzija Dimension	Mere (v mm) Measurements (in mm)	
Maxilla	P ⁴ -M ²	69,5	-
	P ⁴ L	15,0	-
	M ¹ L	20,0	21,0
	M ¹ B	16,0	15,0
	M ² L	35,0	35,0
	M ² B	17,0	18,0
	M ¹ -M ²	-	54,0
Calcaneus	GL	69,0	
	GB	46,0	

Mihovo in severni obronki Gorjancev v prvem tisočletju pr. Kr.

Janez DULAR

Izvleček

V članku objavljamo rezultate terenskega pregleda in sondiranj najdišč na severnih pobočjih Gorjancev južno od Šentjerneja. Predstavljena je tudi analiza arhivskih virov, ki govorijo o izkopavanju velike poznolatske in zgodnjorimske nekropole Hribec v Mihovu. S pomočjo skic in zapisov smo uspeli rekonstruirati načrt grobišča in ga umestiti v prostor. Raziskave so pokazale, da je bilo širše območje Mihovega neprekinjeno poseljeno skozi celo prvo tisočletje pred Kr.

Ključne besede: Slovenija, Dolenjska, pozna bronasta doba, starejša železna doba, mlajša železna doba, rimska doba, naselja, gomilna grobišča, plana grobišča, daritveni prostor

Abstract

The article published the results of field survey and test excavation at sites on the northern slopes of the Gorjanci Heights south of Šentjernej. An analysis is also presented of archival sources referring to the excavations of the large Late La Tène and Early Roman cemetery of Hribec at Mihovo. With the aid of old sketches and records, we have succeeded in reconstructing the plan of the cemetery and locating it spatially. The research has shown that the broader area of Mihovo was continually settled throughout the entire first millennium BC.

Keywords: Slovenia, Dolenjska/Lower Carniola, Late Bronze Age, Early Iron Age, Late Iron Age, Roman Period, settlement, tumulus cemetery, flat cemetery, votive area

Mihovo z bližnjo okolico sodi med najbolj zanimiva arheološka območja jugovzhodne Dolenjske.¹ V vasi in na grebenih, ki se strmo dvigajo južno od vasi proti vrhu Gorjancev, je več arheoloških najdišč, ki kažejo, da je bila pokrajina obljudena že v najstarejših obdobjih naše preteklosti (*sl. 1 in 2*). Kraj je postal znan zlasti po veliki nekropoli iz poznega latenskega in zgodnjega rimskega obdobja, ki se je raztezala sredi vasi in je štela več sto grobov. Na njenem gradivu sta doslej doktorirala dva arheologa: najprej Slovenec Vinko Šribar, ki je v dolini Krke raziskoval prehod iz poznega latena v rimsko dobo, za njim pa še Avstrijec Helmut Windl, ki je obdelal Mihovo kot samostojen grobiščni kompleks.² Žal disertaciji nista zagledali luči v

tiskani obliki. Obležali sta v arhivu, s tem pa je ostala večini strokovne javnosti še naprej neznana tudi znanstvena vrednost mihovskega gradiva. Še dobro, da je pred leti nekaj grobov objavil Jochen Garbsch, omeniti pa moramo tudi kratka članka Dragana Božiča, v katerih je na poljuden in jedrnat način predstavil to pomembno najdišče.³

V našem prispevku ne nameravamo objavljati drobnega gradiva. Kaj takega pred ponovnim čiščenjem najdb tudi ne bi imelo pravega smisla,

1964); H. Windl, *Das La Tène- und kaiserzeitliche Gräberfeld von Mihovo (Unterkrain - Dolenjsko)*. Neobjavljena disertacija (Wien 1975).

³ J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11 (1965) 203 ss; D. Božič, Mihovo, v: *Arheološka najdišča Dolenjske. Ob 100-letnici arheoloških raziskovanj v Novem mestu* (Novo mesto 1990) 79 ss; D. Božič, *Poslednje počivališče ob vznožju Gorjancev, v: Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov* (Ljubljana 1999) 171 ss.

¹ Prim. P. in S. Petru, Mihovo, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975) 222 ss.

² V. Šribar, *Problemi prehoda poznega latena v rimsko dobo na področju doline Krke*. Neobjavljena disertacija (Ljubljana

Sl. 1: Pogled na Mihovo in severna pobočja Gorjancev, ki se dvigajo nad vasjo.

Abb. 1: Mihovo und Nordhang des Gorjanci-Gebirges.

saj je dobršen del železnih predmetov, ki jih hrani Naravoslovni muzej na Dunaju, potreben konservatorjeve roke. Našo pozornost bomo zato usmerili k prostorskim analizam: najprej nameravamo s pomočjo podatkov, ki smo jih pridobili s terenskim pregledom in iz arhivskih virov, predstaviti grobišča, nato bomo razgrnili rezultate sondiranja, ki smo jih opravili v naselju, na koncu pa si bomo ogledali še dinamiko poselitve severnih pobočij Gorjancev v pozni bronasti in v železni dobi.

KRATEK HISTORIAT ODKRIVANJA MIHOVSKIH NAJDIŠČ

Raziskovanje Mihovega in njegove bližnje okolice je tesno povezano z Ignacem Kušljanom, krojačem in posestnikom iz bližnjega Šentjerneja, ki se je pričel že zgodaj zanimati za starine.⁴ Kot lahko izvemo iz njegovih Spominov, se je v Mihovem

⁴ Za življenjepis glej I. Pirkovič, Ignac Kušljan. Kratka biografija, v: I. Pirkovič, *Crucium*, Situla 10 (1968) 93 ss. Glej tudi J. Dular, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6 (2003) 62 s.

prvič mudil leta 1880. Že nekaj let kasneje (1884) je tukaj tudi kopal, vendar ne v vasi, ampak na Grobiščih, ki so najvišja točka razvejenega grebena sredi severnih pobočij Gorjancev.⁵ Tu je na več mestih naletel na ostanke zidovja in skeletne grobove, ki pa nas na tem mestu ne zanimajo, saj sodijo v poznoantično obdobje. Vendar pa smo med gradivom z Grobišč, ki ga je Kušljan poslal v ljubljanski in dunajski muzej, našli tudi nekaj starejših najdb, kar je jasen dokaz, da je bil greben poseljen že v prazgodovini.⁶

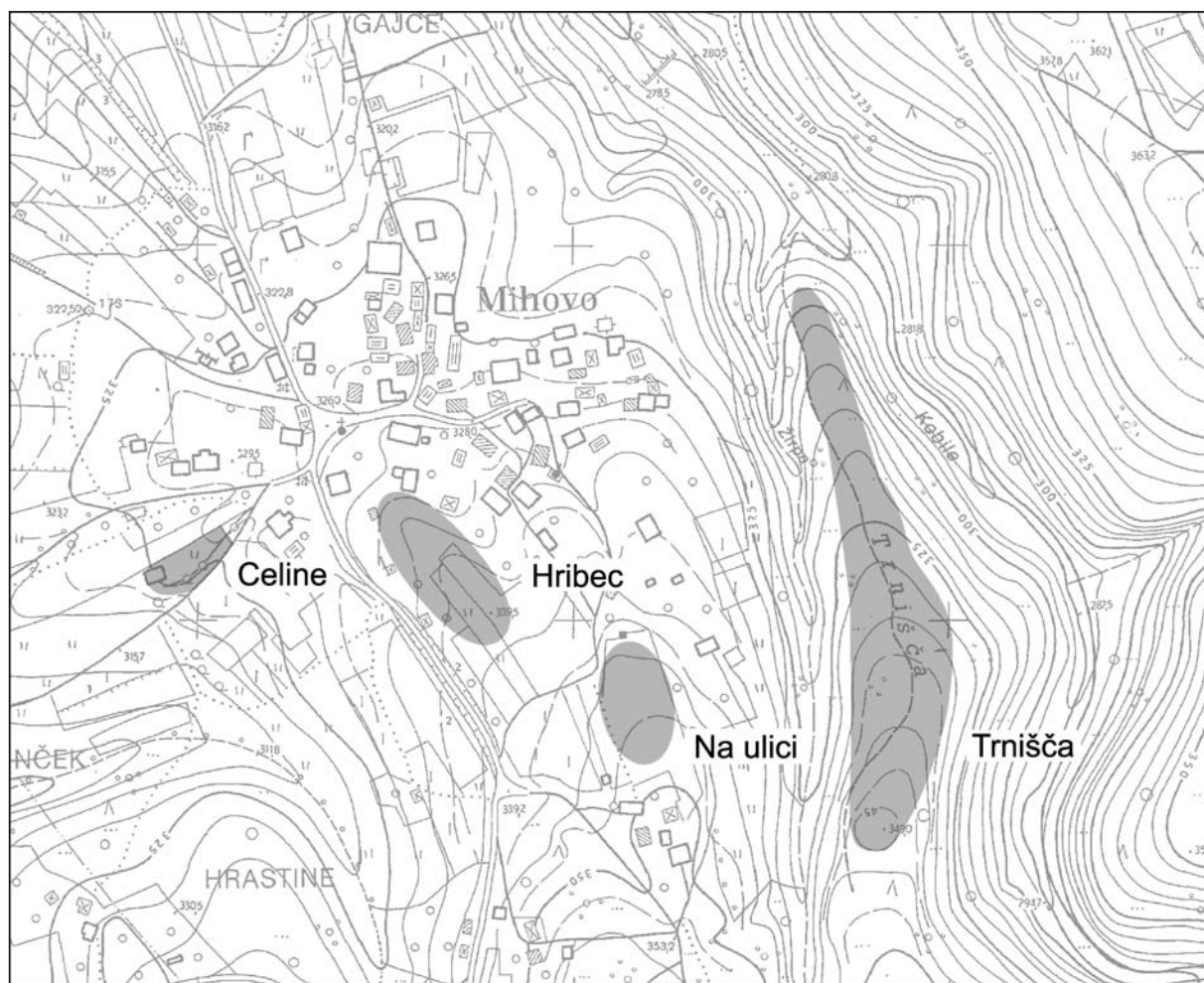
Toliko o začetkih. Do velikega odkritja mihovskih grobišč je namreč prišlo šele dobro desetletje kasneje. Kot običajno so prve predmete našli domačini pri obdelovanju polj.⁷ Na začetku niso bili kdove kako številni, ko pa so decembra 1898 na Zagorčevi parceli *Na ulici*, ki se razteza na južnem robu vasi, rigolali za nov vinograd, so se najdbe pomnožile. Zadeli

⁵ I. Kušljan, Spomini, v: I. Pirkovič, *Crucium*, Situla 10 (1968) 110 ss.

⁶ *Ib.*, 112 s. Kot ledine se omenjajo Vratolom, Gavge ter Dobrinčeva in Bregarjeva košenica. Najdišče in najdbe bomo podrobneje predstavili v nadaljevanju prispevka.

⁷ Pismo Kušljana Müllnerju z dne 10. 6. 1897 (Arhiv RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1).

Sl. 2: Mihovo. Karta najdišč. M. = 1:5000 (osnova: TTN5 © Geodetska uprava RS).

Abb. 2: Mihovo. Fundortkarte. M. = 1:5000.

so na zgodnjerimsko grobišče, ki je štelo več deset grobov. Večino najdb je od lastnika kupil Kušljan in jih poslal v ljubljanski Deželni muzej.⁸

Veliki trenutek pri odkrivanju mihovskih nekropol je napočil 18. avgusta 1899. Ta dan je namreč Kušljan izvedel, da so grobove našli tudi na Ferkolovem vrtu (ledina Hribec), ki se je razprostiral sredi vasi. Ker so bile najdbe obetavne, se je nemudoma odločil za izkopavanje. Že v nekaj dneh je odkril več poznolatenskih in zgodnjerimskih grobov, ki so vsebovali bogate pridelke: med drugim dva dobro ohranjena meča v nožnicah, sulice ter steklene in bronaste zapestnice. O odkritju je takoj obvestil Müllnerja in ga prosil, naj mu čim prej priskrbi denar.⁹ Tu pa se je ponovila zgodba,

ki je tako značilna za odkrivanja kranjskih arheoloških najdišč. Müllner je Kušljanu sicer poslal 50 goldinarjev, za večjo vsoto pa se je moral obrniti na Deželni odbor.¹⁰ Že čez štirinajst dni je prejel obvestilo, da so njegovo vlogo zavrnil, češ da so sredstva namenjena Deželnemu muzeju za to leto že prekoračena. S tem je bila dokončno zapečaten tudi usoda mihovskega grobišča. Kušljan, ki je očitno dobro vedel, da se na Ljubljano ne kaže preveč zanašati, je namreč 11. septembra sporočil Szombathyju, da je pripravljen kopati tudi za Nara-

⁸ Pismo Kušljana Müllnerju z dne 1. 1. 1899 (Arhiv RS, fond AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX-5, 1899/53); I. Kušljan, *Zapisknik in poslovna knjiga* 43 ss (Arhiv AO NMS).

⁹ Pismo Kušljana Müllnerju z dne 20. 8. 1899 (Arhiv RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1).

¹⁰ Zaprošil je za 100 goldinarjev, kar pa je bilo veliko premalo, saj je Kušljan zahteval za prvo pošiljko najdb, ki jih je 7. 9. 1899 poslal v Ljubljano, 205 goldinarjev in 60 krajcarjev. Hkrati je pripomnil, da ima izkopane že nove najdbe, vredne nadaljnjih 400 goldinarjev (pismo Müllnerja Deželnemu odboru z dne 28. 8. 1899 in pismo Kušljana Müllnerju z dne 6. 9. 1899 (Arhiv RS, fond AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX-5, 1899/9703 in 1899/10661).

voslovni dvorni muzej.¹¹ Vendar pa je bil Szombathy do njegove ponudbe na začetku zadržan. Ni hotel ustvarjati konkurence, številni spori iz preteklih let, ki jih je med Deželnim in Dvornim muzejem zanetil Pečnik, pa so mu narekovali, da je bil pri sklepanju posla previden.¹² Šele ko mu je Kušljan zagotovil, da nima do Ljubljane nobenih obveznosti, je bil pripravljen skleniti kupčijo. Štiriindvajsetega septembra 1899 sta si v Šentjerneju s Kušljanom segla v roke. Od tega dne naprej je v Mihovem kopal le še za dunajski Dvorni muzej.¹³

Ker bomo raziskave na posameznih parcelah natančno predstavili v naslednjem poglavju, lahko na tem mestu o nadaljnjem poteku del navržemo le še nekaj osnovnih podatkov. Po uspešnem dogovoru s Szombathyjem je Kušljan zastavil na veliko. Najprej je leta 1899 in 1900 prekopal osrednji in vzhodni del Hribca, dve leti kasneje (1902) pa še njegovo zahodno stran.¹⁴ Izkopavanja je vsaj trikrat obiskal tudi Szombathy, ki je na ta način nadziral delo.¹⁵ Skupaj je Kušljan na Hribcu odkril 384 grobov.¹⁶

Raziskovanje mihovskih nekropol se je zaključilo v pozni jeseni 1903. Takrat je Kušljan prekopal ozek pas zemljišča na zahodnem robu vasi (ledina Celine), kjer je našel 27 večinoma zgodnjericinskih grobov. Kasneje v vasi ni več delal. Na Dunaj je poslal le še kakšen predmet, ki ga je bodisi sam izkopal ali pa dobil od domačinov. Grobišča so bila v glavnem izčrpana in interes za Mihovo je počasi zamrl. Šele šest desetletij kasneje srečamo v vasi ponovno arheologa: leta 1969 je Vinko Šri-bar sondiral naselje v Trniščih, vendar pa je bil to manjši poseg, ki je trajal le nekaj dni.¹⁷

¹¹ Pismo Kušljana Szombathyju z dne 11. 9. 1899 (Fundaktenarchiv NHMW).

¹² Pismi Szombathyja Kušljanu z dne 30. 8. 1899 in 17. 9. 1899 (Arhiv AO NMS). Prim tudi J. Dular (op. 4) 41 ss.

¹³ J. Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 108, 33 ss (Fundaktenarchiv NHMW).

¹⁴ Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 31, 1901, [24] in 33, 1903, [68].

¹⁵ V Mihovem se je mudil 2.–4. 11. 1899, 26. 9. 1900 in 25. 10. 1902. Prim. J. Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 109, 1 ss (Fundaktenarchiv NHMW); I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 101 (Arhiv AO NMS).

¹⁶ Toliko jih je zabeleženih na njegovih načrtih. Vendar je bila nekropola precej večja, kar je moč sklepati iz številnih sporadičnih najdb, prav tako pa v to število niso vključeni grobovi z začetka izkopavanja, ko je še delal za ljubljanski muzej.

¹⁷ Sondiranje je bilo opravljeno v okviru široko zastavljene projekta "Mihovo", pri katerem naj bi sodelovali strokovnjaki različnih disciplin. Žal ni nikoli zaživel, omenjamo pa ga predvsem zaradi tega, ker je bil to v Sloveniji prvi poskus, kako se lotiti multidisciplinarnega raziskovanja neke pokrajine skozi vsa obdobja njenega razvoja. Prim. V. Šri-bar, Arheološki projekt Mihovo v letu 1969, *Dolenjski razgledi* 1/7, 1969, 86 ss.

NAJDIŠČA

Hribec v Mihovem

Največja in hkrati najpomembnejša mihovska nekropola z več sto grobovi se je razprostirala po ploskem hrbtu, ki se vleče v jugovzhodni smeri od križišča sredi vasi (sl. 2). To je dvignjen svet, na katerem so bile v času izkopavanja njive in sadovnjaki, danes pa so tu travniki in vinograd (sl. 3).

Sl. 3: Pogled na Hribec v Mihovem z juga.

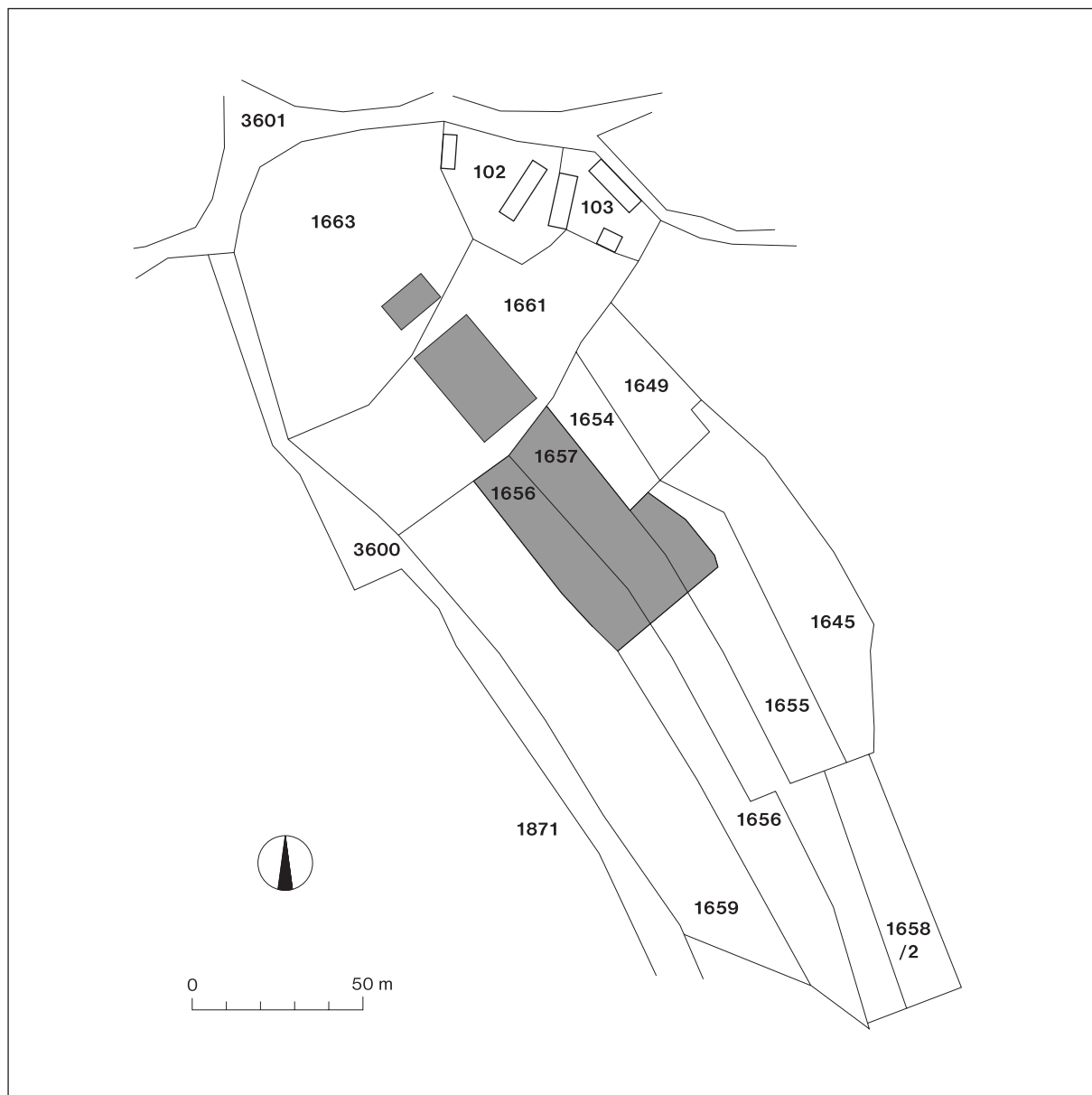
Abb. 3: Hribec in Mihovo. Blick von Süden.

Potek raziskav

Kot piše v svojih Spominih Ignac Kušljan, so na tem mestu zadeli na prve najdbe domačini, ki so neke pomladi kopali jamo za steber nove ograde. Ko je po naključju zvedel, da so pri tem našli majhno zapestnico in del železnega meča, se je takoj odločil za izkopavanje. Osemnajstega avgusta 1899 je na vrtu Jožefa Ferkola iz Mihovega 10 (parc. št. 1661 k. o. Vrhpolje) zasadil prvo lopato in že prvi dan našel po dve bronasti in stekleni zapestnici, dva meča, štiri fibule, sedem sulic in več koral.¹⁸ To ga je spodbudilo, da je nadaljeval z deli ter do konca septembra prekopal 33 m dolg in 19 m širok prostor (sl. 4), na katerem je našel natanko 1343 predmetov.¹⁹ Manjši del najdb (233 kosov) je 7. septembra odpremil v Ljubljano, preostalo gradivo pa je poslal na Dunaj, saj se je Kušljan že slab teden kasneje odločil, da bo grobišče izkopal

¹⁸ I. Kušljan (op. 5) 113 s. Isti, *Zapisnik in poslovna knjiga* 59 (Arhiv AO NMS).

¹⁹ Pismo Kušljana Szombathyju z dne 30. 9. 1899 (Fundaktenarchiv NHMW); I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 62 in 66 ss (Arhiv AO NMS).

Sl. 4: Hribec v Mihovem. Katastrski načrt z izkopsnimi površinami. M. = 1:2000.

Abb. 4: Hribec in Mihovo. Katastralplan mit den Grabungsflächen. M. = 1:2000.

za tamkajšnji Naravoslovni dvorni muzej.²⁰ Na načrtu Ferkolove parcele (kat. št. 1661) je Kušljan zabeležil 40 grobov, vendar pa je bilo to število zanesljivo večje, kar dokazujejo številne najdbe brez ohranjenih celot, ki jih s tega območja hranita tako dunajski kot tudi ljubljanski muzej.²¹

²⁰ Pismo Kušljana Szombathyju z dne 11. 9. 1899 (Fundaktenarchiv NHMW).

²¹ V inventarni knjigi Naravoslovnega muzeja je s parcele 1661 poleg najdb iz 40 grobov vpisanih še 87 drugih predmetov (inv. št. 53393–53479). S Ferkolovega vrta izvira tudi večina gradiva brez ohranjenih grobnih celot, ki ga hrani Narodni muzej Slovenije.

Po opravljenem izkopu na Ferkolovem vrtu se je v začetku oktobra 1899 Kušljan premaknil na severno ležečo parcelo 1663 k. o. Vrhpolje, ki je bila v lasti Franca Bratkoviča iz Mihovega 9. Tokrat se je odločil, da bo prekopal nekoliko manjši prostor (15 m × 10 m), na katerem pa je kljub temu odkril 15 grobov in več sporadičnih najdb, ki so po zaključenih delih prispele v dunajski Naravoslovni muzej.²²

Nadaljnje izkopavanje je potekalo na parceli 1657 k. o. Vrhpolje, ki se je izkazala za najbogatejši pre-

²² Inv. št. 53480–53542.

del grobišča. Njiva je bila v lasti Jožefa Brišarja iz Mihovega 13. Kušljan jo je pričel kopati na severni strani, in sicer po celi širini, saj ni želel spregledati nobenega groba. Izkopavanja so s krajšimi predahi potekala ves oktober in november 1899, nato pa je z deli prekinil, saj se je že bližala zima.²³ Vendar Kušljan ni dolgo počival. V Mihovo se je vrnil že sredi januarja naslednjega leta (1900), kopal še nekaj dni, nato pa je zaradi skromnih najdb z deli zaključil.²⁴ Kot je moč razbrati iz ohranjenih načrtov, je na Brišarjevi njivi odkril 191 grobov in nekaj sporadičnih najdb, ki jih je prav tako poslal v dunajski Naravoslovni muzej.²⁵

Nadaljnje raziskave so potekale na jugovzhodnem koncu grobišča, in sicer na parceli 1655 k. o. Vrhpolje, ki je bila v lasti Franca Čukajne iz Mihovega 11. Kušljan jo je pričel kopati sredi marca 1900, z deli pa je končal v začetku maja istega leta.²⁶ Z izplenom je bil zadovoljen, saj je na 26 m dolgem in v povprečju 8 m širokem prostoru izkopal 60 grobov.²⁷

Delo na Hribcu je nato več kot leto dni počivalo. Kušljan se je sicer večkrat oglasil v vasi, kupil tu in tam od kmetov kakšen slučajno najden predmet, ponovno pa je v Mihovem zakopal šele 6. septembra 1902. Raziskati se je namenil še njivo na zahodnem delu Hribca (parc. št. 1656 k. o. Vrhpolje). Raztezala se je ob prostoru, ki ga je že prekopal leta 1899 (sl. 4). Njen lastnik je bil Jožef Bratkovič iz Mihovega 21. Kušljan je pričel z deli na severozahodni strani njive, nato pa je v dveh pasovih postopoma prodiral proti drugemu koncu parcele.²⁸ Kopal je ves september, oktober in november, ko je z izkopavanji zaključil zaradi snega.²⁹ V Mihovo se je vrnil februarja naslednje leto (1903). Nameraval je prekopati še preostanek njive, vendar pa je nad rezultati kmalu obupal. Našel je namreč le črepinje posod, ki mu seveda niso mogle povrniti stroškov.³⁰

Ne glede na to, pa bera ni bila tako slaba. Kušljan je na Bratkovičevi njivi odkril 78 grobov, ki jih je z načrtom poslal na Dunaj.³¹ S prenehanjem del na parceli 1656 se je zaključilo tudi raziskovanje nekropole na Hribcu v Mihovem.

Način kopanja in dokumentacija

Čeprav se je Kušljan že od svoje mladosti zanimal za starine in je po malem tudi kopal, pa z raziskovanjem večjih arheoloških najdišč ni imel pravih izkušenj. To se je pokazalo tudi na začetku izkopavanj mihovskih grobišč, saj najdb s Ferkolovega vrta ni ločeval po grobovih. Šele po obisku Szombathyja, ki je Kušljanu kot pogoj za sodelovanje med drugim postavil zahtevo, da natančno dokumentira lego grobov in najdbe vedno opremi z listki, se je stanje vidno izboljšalo.³² Kušljan je pričel kopati frontalno, se pravi po celotni širini posamezne parcele, hkrati pa je pazil, da je bil izkop dovolj globok, s čimer je bila izključena možnost, da bi spregledal kakšen grob. Tak način dela je bil takrat običajen in so ga uporabljali tudi pri raziskovanju gomil.³³

Ker so bile za izkopišča izbrane posamezne parcele, je bila po njih vodena tudi dokumentacija. Kušljan je po Szombathyjevem nasvetu površino vsake parcele razdelil na kvadratno mrežo velikosti 1 m × 1 m, nato pa je v načrt, ki ga je izdelal v merilu 1 : 100, vrisoval pozicije grobov (sl. 5). Praviloma je ob lokacijah označil tudi lego pridakov in zabeležil globino groba, s tem pa se je zaradi velike količine podatkov preglednost načrtov precej zmanjšala.³⁴ O natančnosti vrisanih podatkov težko presojava, verjetno pa se je gibala v mejah takratnih standardov oziroma Szombathyjevih zahtev. Vendar pa načrtom kljub vsemu ne smemo povsem zaupati. Kušljan se je namreč pri številčenju grobov večkrat zmotil, kar kaže na to, da pri delu ni bil vedno dovolj natančen.

Kot je moč sklepati iz Szombathyjevih zapiskov, bi moral Kušljan voditi tudi poseben protokol, v katerega bi sproti vpisoval inventarje grobov. Žal seznami niso ohranjeni. Morda so se izgubili, še bolj verjetno pa je, da jih Kušljan sploh ni pisal. Vse kaže, da se je Szombathy zadovoljil z ozna-

²³ Pismo Kušljana Szombathyju z dne 26. 11. 1899 (Fundaktenarchiv NHMW).

²⁴ I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 89 s (Arhiv AO NMS); pismi Kušljana Szombathyju z dne 16. 1. 1900 in 12. 3. 1900 (Fundaktenarchiv NHMW).

²⁵ Inv. št. 52493–53199.

²⁶ I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 92 ss (Arhiv AO NMS); pisma Kušljana Szombathyju z dne 12. 3. 1900, 30. 3. 1900, 23. 4. 1900 in 6. 5. 1900 (Fundaktenarchiv NHMW).

²⁷ Najdbe so v NHMW inventarizirane pod inv. št. 52050–52222.

²⁸ J. Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 109, 8 (Fundaktenarchiv NHMW).

²⁹ I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 117 ss (Arhiv AO NMS); pismo Kušljana Szombathyju z dne 28. 11. 1902 (Fundaktenarchiv NHMW).

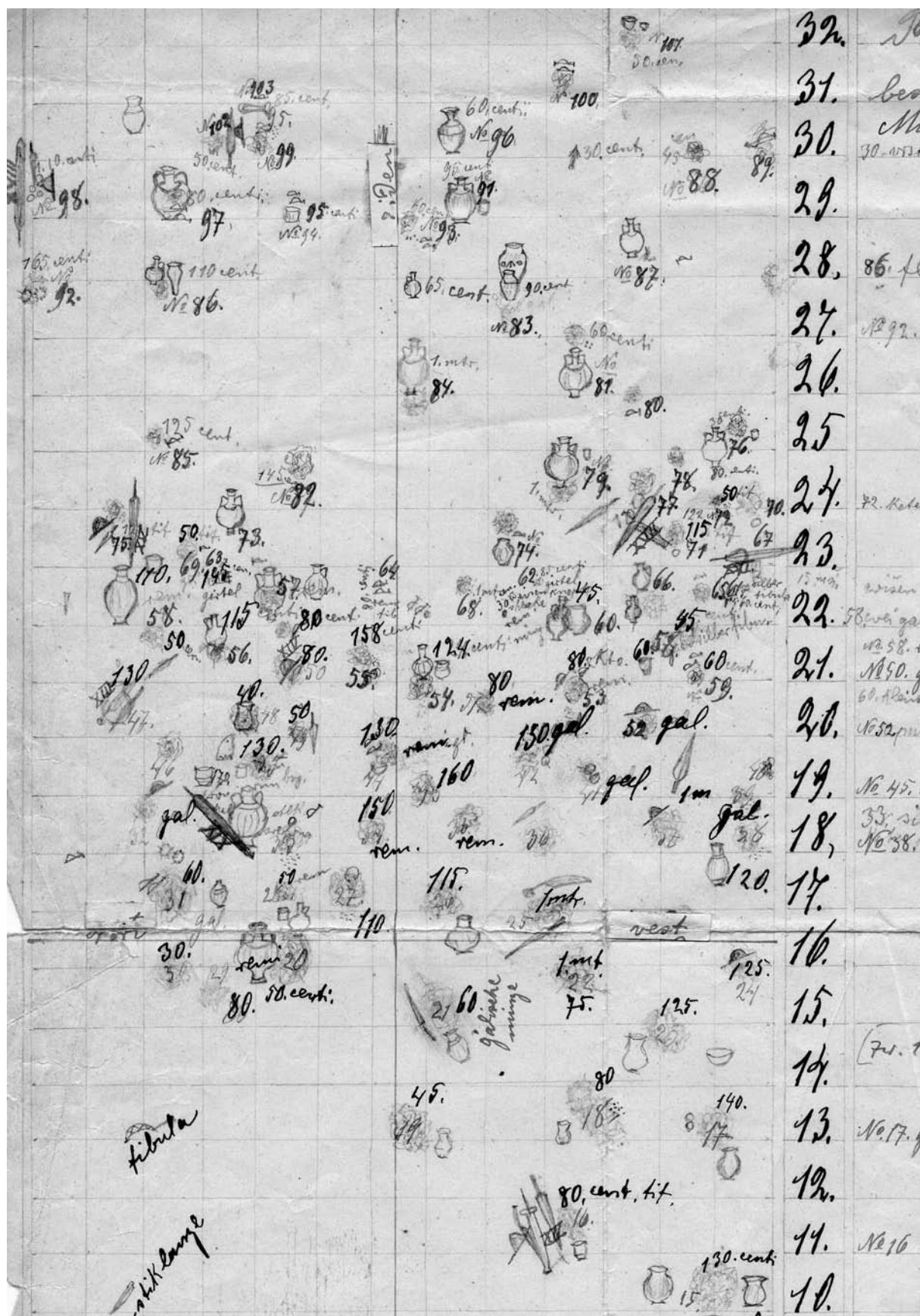
³⁰ I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 124 (Arhiv AO NMS); pismi Kušljana Szombathyju z dne 24. 2. 1903 in 19. 4. 1903 (Fundaktenarchiv NHMW).

³¹ Inv. št. 52223–52492.

³² J. Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 108, 33 ss (Fundaktenarchiv NHMW); pismo Szombathyja Kušljanu z dne 24. 9. 1899 (Arhiv AO NMS).

³³ Prim. J. Dular (op. 4) 86 ss.

³⁴ Predmeti so označeni s svinčnikom, globine s svinčnikom ali črnilom, številke grobov pa praviloma z rdečilom. Ker je svinčnik mestoma precej zbledel, vsebine precejšnjega števila grobov ni več mogoče razbrati.

Sl. 5: Hribec v Mihovem. Izsek iz Kušljanovega načrta parcele 1657 (Fundaktenarchiv NHMW).

Abb. 5: Hribec in Mihovo. Ausschnitt aus dem Kušljans Plan der Parzelle 1657 (Fundaktenarchiv NHMW).

kami predmetov, ki jih je Kušljan ob posameznih grobovih vrisal na načrte parcel. Da so šli s tem po zlu mnogi pomembni podatki (npr. o načinu pokopa), ni potrebno posebej poudarjati. Brez seznamov grobov je bilo onemogočeno tudi preverjanje grobnih celot. Ko so na začetku tridesetih let prejšnjega stoletja v Naravoslovnem muzeju na Dunaju inventarizirali mihovsko gradivo, so se pri sestavljanju grobnih celot oprli predvsem na podatke z listkov, ki jih je k predmetom priložil Kušljan. Žal ne vedno. O tem se lahko prepričamo iz pisma, v katerem se Szombathyju opravičuje, da jih je zaradi prezaposlenosti k nekaterim najdbam pač pozabil pridati.³⁵ Zanesljivost precejšnjega števila grobnih celot, ki jih s Hribca v Mihovem hrani dunajski Naravoslovni muzej, je zato brez dvoma vprašljiva.³⁶ Kolikšno je to število, bo pokazala šele natančna analiza. Ob morebitni objavi gradiva bo torej potrebno soočiti podatke iz Kušljanovih načrtov, njegove navedbe na listkih ob predmetih in seveda vpise v inventarni knjigi Naravoslovnega muzeja.

Načrt grobišča

Kot smo že omenili, je Kušljan za vsako parcelo izdelal načrt, v katerega je vrisal pozicije grobov. Glede na to, da je kopal na petih parcelah, je na Dunaj poslal pet načrtov, pri čemer sta tlorisa Brišarjeve in Bratkovičeve njive (parc. št. 1657 in 1656) zaradi dolžine izkopov vsakokrat sestavljena iz dveh delov.³⁷ Vseh tlorisov, ki jih s Hribca v Mihovem hrani dunajski muzej, je torej sedem.

Sestavljanje listov v skupni načrt grobišča (*pril. 1*) smo naredili v več korakih. Najprej smo s pomočjo kvadratne mreže na Kušljanovih načrtih povezali liste parcel 1656 in 1657. S tem smo uspeli združiti dokumente najpomembnejšega predela grobišča. Nato smo v drugem koraku preverili širini obeh parcel na katastrski mapi (*sl. 4*) in ugotovili, da se odlično ujemata s širinama Kušljanovih izkopov. Končno smo s pomočjo oznak strani neba, ki jih je Kušljan zabeležil na svojih načrtih, le-te pravilno orientirali in jih glede na potek parcelnih meja natančno umestili v prostor. Na podoben način smo pozicionirali tudi Kušljanov načrt parcele

1655. S tem smo uspeli rekonstruirati osrednji predel grobišča.

Bolj problematično je bilo umeščanje Kušljanovih načrtov z obeh severneje ležečih parcel (1661 in 1663). Na njih je sicer zabeležil strani neba, ker pa gre v obeh primerih za razmeroma majhne izkopne površine znotraj velikih parcel, smo lahko oba načrta vanje umestili zgolj približno. Naj povemo, da smo pri tem upoštevali predvsem oblikovanost terena in Szombathyjev podatek, ki pravi, da se je grobišče širilo po najvišjem predelu zemljišča.³⁸

Na koncu moramo opozoriti še na nedoslednosti na Kušljanovih načrtih. Gre za napake pri številčenju grobov, ki jih zaradi boljše preglednosti predstavljamo po posameznih parcelah.

Načrt parcele 1655:

- grob 5 je označen dvakrat;
- grob 48 je označen dvakrat.

Načrt parcele 1656:

- grob 53 je označen dvakrat.

Načrt parcele 1657:

- grob 58 je označen dvakrat;
- grob 90 manjka;
- grob 94 manjka.

Načrt parcele 1657a:

- grob 26 manjka;
- grob 34 je označen dvakrat;
- grob 43 je označen trikrat;
- grob 44 manjka;
- grob 49 je označen dvakrat;
- grob 79 je označen dvakrat.

Način pokopa

V Kušljanovih pismih, ki jih je razmeroma pogosto pisal Szombathyju, o načinu pokopa na nekropoli Hribec pravzaprav ne najdemo podatkov. Zelo skope so tudi oznake na njegovih načrtih, saj jih srečamo le na treh listih. Tako je na načrtu parcele 1661 označil dve ustrini, iz česar bi lahko sklepali, da so bili grobovi žgani (*sl. 6*).³⁹ Vendar pa najdemo že na naslednjem listu (parc. št. 1656) risbo okostnjaka, ki je dokaz, da so na Hribcu pokopavali tudi cela trupla (*sl. 7*). Zelo nejasne so tudi Kušljanove beležke na načrtu parcele 1663. To velja že za grob 11, za katerega pravi, da je bil rimski in žgan, vendar pa naj bi k njemu sodila tudi lobanja, ki je

³⁵ Pismo Kušljana Szombathyju z dne 11. 11. 1902 (Fundamentarchiv NHMW).

³⁶ Na to je opozoril že Garbsch, ki je prvi objavil izbor mihovskega gradiva. Prim. J. Garbsch (op. 3) 114 s.

³⁷ Prvi list Brišarjeve njive nosi oznako 1657, drugi pa 1657a. V dveh delih je narejen tudi načrt Bratkovičeve njive (parc. št. 1656), vendar ne na dveh, ampak na prednji in hrbtini strani enega lista.

³⁸ "Das Gräberfeld, zu dem mich Kušljan hinführt, liegt S. am Orte und bildet einen N-S streichenden Riegel von etwa 50 m Br. u. 100 m L. Nur der obere Theil enthält Gräber." (J. Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 108, 32).

³⁹ Kušljan uporablja izraz "pepelišče za šeziganje mrtvih".

Sl. 6: Hribec v Mihovem. Izsek iz Kušljanovega načrta parcele 1661 (Fundaktenarchiv NHMW).

Abb. 6: Hribec in Mihovo. Ausschnitt aus dem Kušljans Plan der Parzelle 1661 (Fundaktenarchiv NHMW).

ležala dober meter od žganine (sl. 8).⁴⁰ Na istem načrtu sta kot pridatka grobov 12 in 14 vrisani še dve dolgi kosti, kar pa je vsekakor premalo, da bi si o načinu pokopa na tem predelu grobišča ustvarili vsaj približno sliko. Nekropola na Hribcu je bila namreč zelo velika, uporabljali pa so jo kar v treh obdobjih: peščica grobov je bila iz starejše železne dobe, večina iz poznolatenskega obdobja, dobršen del pa iz zgodnje rimske dobe. Da je bilo grobišče večperiodno, je vedel že Kušljan, kaj več pa nam o strukturi pokopov v svojih zapiskih ni zabeležil. Izjema je njegov podatek o globini grobov, saj omenja, da so bili spodaj prazgodovinski (halštatski), nad njimi pa galski in rimski.⁴¹

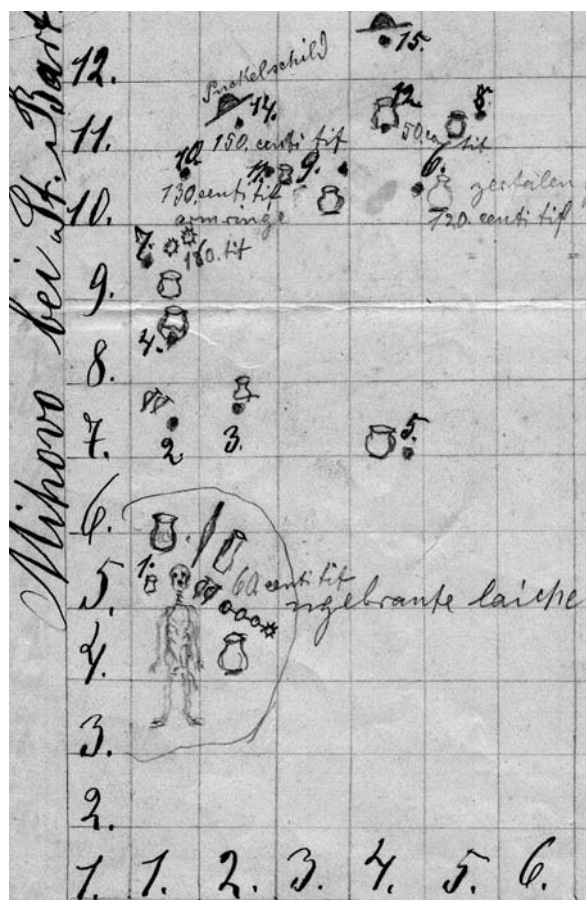
⁴⁰ Pismo Kušljana Szombathyju z dne 6. 10. 1899 (Fundaktenarchiv NHMW).

⁴¹ Pismo Kušljana Szombathyju z dne 21. 9. 1899 (Fundaktenarchiv NHMW).

Ob tako skopih podatkih je seveda zelo pomembno, da je nekropolo na Hribcu v Mihovem na kratko opisal tudi Josef Szombathy, ko je novembra 1899 tri dni nadzoroval Kušljanova izkopavanja.⁴² Takole pravi:

Die Fundstelle von Mihovo liegt im Südeile des Dorfes und bildet zwischen den südöstlichen Häusern einen von Obstgärten und Feldern bestandenen flachen Rücken, welcher von Süden nach Norden zieht. Die Gräber sind nicht sehr dicht gelagert. Zwischenräume von 1-2 m sind gar nicht selten. Der Mehrzahl nach finden sich Skelettgräber, aber die Knochen sind gänzlich zersetzt, so daß man von ihnen fast nie eine Spur erkennen kann. Nur von den

⁴² J. Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 109, 4 ss (Fundaktenarchiv NHMW). Del opažanj je Szombathy zabeležil v Gabelsbergovi stenografski pisavi.

Sl. 7: Hribec v Mihovem. Izsek iz Kušljanovega načrta parcele 1656 (Fundaktenarchiv NHMW).

Abb. 7: Hribec in Mihovo. Ausschnitt aus dem Kušljans Plan der Parzelle 1656 (Fundaktenarchiv NHMW).

Zähnen sind manchmal Spuren zu sehen, wenn in ihrer Nähe Bronzen gelegen sind. Die Brandgräber sind seltener und hauptsächlich auf römische Zeit beschränkt. Die Erde ist braun, lehmig, aber doch sehr stark wasserdurchlässig und dem Anschein nach ganz kalkfrei, so daß sie für die Erhaltung der Beigaben ebenso schlecht ist wie für jene der Knochen. Die Bronzefibeln, welche bei Skelettgräbern gefunden wurden, sind meist ganz schlecht erhalten und bei den römischen Provinzialfibeln ist der Fuß immer gänzlich zersetzt, so daß man ihn gar nicht von der umgebenden Erde trennen kann. Hingegen sind die Fibeln, welche in der Kohle und zwischen den Knochen eines Leichenbrandes gefunden werden, gewöhnlich sehr gut erhalten, ganz ebenso ergeht es mit den Glasperlen, nur das gallische Glas scheint viel besser und widerstandsfähiger zu sein als das etruskische und das römische Glas.

Kušljan gräbt das jeweils in Ausbeutung befindliche Grundstück ganz systematisch durch. Die Grabung liegt von Norden nach Süden und das Grundstück nimmt

Sl. 8: Hribec v Mihovem. Izsek iz Kušljanovega načrta parcele 1663 (Fundaktenarchiv NHMW).

Abb. 8: Hribec in Mihovo. Ausschnitt aus dem Kušljans Plan der Parzelle 1663 (Fundaktenarchiv NHMW).

die Osthälfte des flachen Rückens, auf welchem es liegt, ein. In der linken Ecke steht der gewachsene Boden bis zu 25 cm an. In der rechten Ecke erst in 75 cm. Die Gräber gehen links bis zu 80 cm tief, rechts aber bis zu 180 cm, während meiner Anwesenheit bis zu 120 cm Tiefe.

Na osnovi Szombathyjevih pa tudi Kušljanovih beležk lahko zaključimo, da način pokopa na Hribcu ni bil ves čas enak.⁴³ V starejši železni dobi so tu pokopavali cela trupla, vprašanje je le, če so preko njih nasuli gomilo. Za kaj takega sicer nimamo neposrednih dokazov, glede na način pokopa, ki je bil v navadi pri dolenski halštatski skupnosti, pa lahko predpostavljamo, da je na Hribcu v tem času stala ena, morda tudi več manjših gomil. Kasnejše grobišče iz mlajše železne in iz rimske dobe, ki je nastalo na istem mestu, je bilo plano. Toda, medtem ko so bili latenski grobovi v veliki večini še vedno skeletni, pa se je s prihodom Rimljanov tudi tu dosledno uveljavil žgan pokop.

⁴³ To je ugotovil že Božič; glej D. Božič, Mihovo, v: *Arheološka najdišča Dolenjske. Ob 100-letnici arheoloških raziskovanj v Novem mestu* (Novo mesto 1990) 79 ss.

Sl. 9: Na ulici v Mihovem. Pogled z juga.
Abb. 9: Na ulici in Mihovo. Blick von Süden.

Na ulici v Mihovem

Plana nekropola z žganimi grobovi iz 1. stoletja po Kr. se je raztezala na dvignjenem platoju na jugovzhodnem koncu vasi, ki ga z ene strani zamejuje tako imenovana "Laška pot", z druge pa rob strme ježe (sl. 1 in 9). Na tem mestu je decembra 1898 takratni lastnik Andrej Zagorc (po domače Johaneš) pri rigolanju vinograda zadel na grobove, kar je prišlo na ušesa Kušljanu, ki je novico nemudoma sporočil v Ljubljano.⁴⁴ Hkrati mu je uspelo od lastnika parcele odkupiti precej najdb, med drugim dva rimska gladija, stekleni posodici, preko trideset bronastih fibul in okrog trideset posod, ki jih je prav tako poslal v ljubljanski Deželni muzej.⁴⁵ Vsebinsko dveh grobov z Zagorčeve parcele je pridobil tudi Pečnik, vendar pa so te najdbe prišle na Dunaj.⁴⁶ Kako veliko je bilo grobišče, danes ni več mogoče ugotoviti. Szombathy in Kušljan omenjata okoli štirideset grobov,⁴⁷ vendar pa je bila številka zanesljivo večja, saj so prihajale najdbe na dan tudi kasneje, na primer ob gradnji vodnega zbiralnika, ki so ga okoli leta 1960 postavili na severozahodnem robu parcele (sl. 9).⁴⁸

⁴⁴ Pismo Kušljana Müllnerju z dne 1. 1. 1899 (Arhiv RS, fond AS 38, Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX-5, 1899/53).

⁴⁵ I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 41–43, 45–47, 50, 51 (Arhiv AO NMS). *Erwerbungen des krainischen Landes-museums* (akcesijska knjiga) 1899/1. Prim tudi A. Müllner, *Römische Schwerter aus Krain*, *Argo* 7, 1899, 86 s.

⁴⁶ Pismo Pečnika Szombathyju z dne 26. 1. 1899 (Fundaktenarchiv NHMW).

⁴⁷ J. Szombathy, *Tagebuch*, Büchlein 108, 33 (Fundaktenarchiv NHMW); I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 64 (Arhiv AO NMS).

⁴⁸ Terenski pregled 1991 (arhiv Inštituta za arheologijo ZRC SAZU).

Sl. 10: Celine v Mihovem. Pogled z zahoda.
Abb. 10: Celine in Mihovo. Blick von Westen.

Celine v Mihovem

Tretje mihovsko grobišče se je raztezalo na njivi med dvema kolovozoma na zahodnem robu vasi (sl. 1 in 10). Gre za parcelo 1846 k. o. Vrhpolje, ki jo je imel v času izkopavanj v lasti Jože Brišar iz Mihovega 13. Na tem predelu, ki leži komaj 100 m zahodno od Hribca (sl. 10), je Kušljan v novembru in decembru 1903 odprl 32 m dolg in 8–13 m širok prostor in na njem našel 27 žganih grobov (sl. 11).⁴⁹ Gradivo, ki je večinoma zgodnjemerjsko, je skupaj z načrtom grobišča poslal v dunajski Naravoslovni muzej.⁵⁰ Med najdbami velja omeniti železen meč z bronastim okovom, na katerem je zgoraj upodobljeno govedo s ptičem na hrbtu, pod njim pa par vzpenjajočih se kozlov.⁵¹ Najverjetneje so s te nekropole tudi trije grobovi, ki jih je Kušljan izkopal oktobra 1906 in v njih našel osem posod in eno fibulo.⁵²

Trnišča pri Mihovem

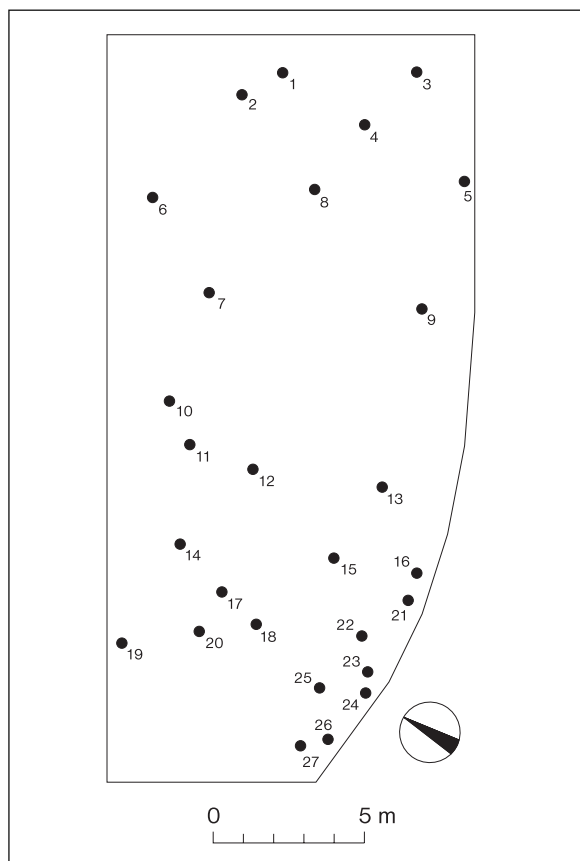
Naselje, kateremu so pripadala mihovska grobišča, je bilo na Trniščih, ozkem grebenu, ki se vleče zahodno od vasi (sl. 2 in 12). Greben je na vzhodni in zahodni strani omejen z globokima

⁴⁹ I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 135 ss (Arhiv AO NMS).

⁵⁰ Pismo Kušljana Szombathyju z dne 15. 12. 1903 (Fundaktenarchiv NHMW).

⁵¹ E. Beninger, Ein spätkeltisches Schwert aus Mihovo (Krain), *Wiener Beiträge zur Kunst und Kulturgeschichte Asiens* 9, 1935, 35 ss; D. Božič, Mihovo, v: *Arheološka najdišča Dolenjske. Ob 100-letnici arheoloških raziskovanj v Novem mestu* (Novo mesto 1990) 79 in 82.

⁵² I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 145 (Arhiv AO NMS).

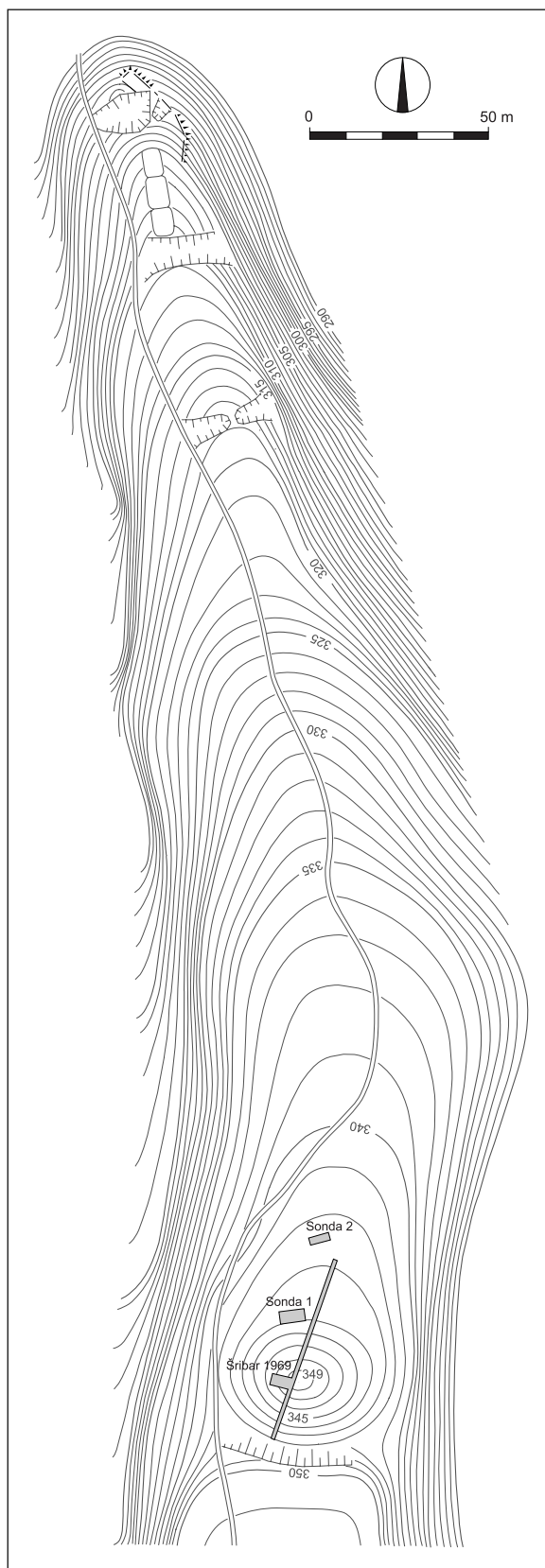

Sl. 11: Celine v Mihovcu. Načrt grobišča. M. = 1:250.
 Abb. 11: Celine in Mihovo. Plan des Gräberfeldes. M. = 1:250.

grapama Žirpoha in Kobile, proti jugu pa se preko širokega hrbta spoji z ostalim hribovjem. Trnišča prekriva listnati gozd, tla so iz apnenca.

Začetek grebena je skoraj raven, vendar močno razdrapan (sl. 12). Prepredajo ga številni useki opuščeni kolovozov, na več mestih pa je mogoče opaziti tudi sledove vkopov. Kdaj so nastali, nismo uspeli ugotoviti, zelo verjetno pa je, da so recentni.

Na prehodu iz ravnega v strmejši del grebena se nenadoma dvigne 30 metrov široka in 8 metrov visoka vzpetina, ki ji domačini pravijo Glavica (sl. 13). Hribec ima obliko kope z enakomerno padajočimi pobočji, le na južni strani je strmina nekoliko večja. Tu je bil morda pred njim izkopen celo manjši jarek, kar pa bi bilo treba preveriti s sondo. Glavica je v svoji osnovi naraven kucelj, ki so ga na vrhu dodatno utrdili s suhim zidom. Pred seboj imamo torej klasični oddvojni okop, ki je odlično zapiral dostop v naselje. Severno od Glavice se namreč teren znova nekoliko razširi. Naklon postane bolj blag, mestoma pa je moč najti tudi manjše ravne predele. Prav po sredini hrbta vodi slabo vzdrževana (večinoma zaraščena) gozdna pot.

Sl. 12: Trnišča pri Mihovcu. Tloris naselja. M. = 1:2000.
 Abb. 12: Trnišča bei Mihovo. Grundriss der Siedlung. M. = 1:2000.

Sl. 13: Trnišča pri Mihovem. Glavica. Pogled z jugovzhoda.
Abb. 13: Trnišča bei Mihovo. Glavica. Blick von Südosten.

Nekako 250 metrov severneje se širok in enakomerno nagnjen hrbet Trnišč zaključi v delno zasutem, vendar še vedno dobro vidnem jarku, ki poteka prečno preko grebena (sl. 12). Jarek je širok 6 metrov in globok 2 metra. V sredini je delno zasut. Čez zasuto mesto je včasih vodila pot, danes pa je speljana slabih 15 metrov vstran po zahodnem pobočju Trnišč.

Prostor severno od prečnega jarka je zopet zelo razgiban in nekoliko bolj strm. Tudi preko njega je očitno tekla pot, ki pa je danes opuščena. Drugih poselitvenih struktur (teras ali podobnega) na tem mestu ni opaziti.

Petinštirideset metrov severneje je greben presekan z drugim prečnim jarkom, ki je širok 8 m in globok 3,5 m. Prostor za jarkom je preoblikovan v manjši plato, na katerem so tri ravne površine, ki merijo 7 m × 5 m. Površine so med seboj ločene z dvema 0,7 metra visokima stopnicama. Še bolj proti severu greben preseka tretji jarek. Njegova širina znaša 11 m, globok pa je 2,5 m. Na vzhodni strani je bil delno spremenjen, saj je na tem mestu viden manjši, najverjetneje recentni vkop.

Severno od prečnega jarka je še en nizek kucelj, v katerega je na vzhodni strani vsekana manjša terasa (7 m × 5 m). Kdaj je nastala, je težko reči.

Vsekakor je to zadnji in hkrati najnižji predel Trnišč, ki je bil še lahko poseljen. Od tu naprej je namreč le še skalni skok, pod njim pa sotočje Žirpoha in Kobiljega potoka. Višinska razlika med zgornjim in spodnjim koncem Trnišč znaša slabih osemdeset metrov.

Dosedanja raziskovanja

Naselje na Trniščih omenja že Kušljan. Maja 1897 je namreč izvedel, da so domačini na Glavici izkopali keltski srebrnik, sam pa je pri ogledu terena našel nožek in kos žlindre, zato je menil, da je na kuclju stal topilnik železa.⁵³ Januarja 1899 se je odločil, da bo Glavico raziskal. Zakopal je na vrhu vzpetine, vendar pa je že po nekaj dnevih odnehal,

⁵³ Pismo Kušljana Müllnerju z dne 19. 5. 1897 (Arhiv RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1). Novca Kušljan takrat ni hotel odkupiti, ker je najditelj (omenja nekega Keslerja) postavil previsoko ceno. Morda gre za veliki keltski srebrnik (očesni tip), ki ga je Deželni muzej pridobil za svoje zbirke šele leta 1905 in ga hrani pod najdiščem Mihovo. Prim. W. Šmid, Die Keltenmünzen des Rudolfinums, *Landesmuseum Rudolfinum in Laibach, Bericht für das Jahr 1906* (Laibach 1907) 40; P. Kos, *Keltski novci Slovenije / Keltische Münzen Sloweniens*, Situla 18 (1977) 134.

saj so bile, kot sam pravi, najdbe neznatne. Našel je le nekaj kosti in kose prežgane ilovice z odtisi protja, vendar pa je kljub temu ostal prepričan, da so na Glavici topili železo.⁵⁴ Kasneje je na Trniščih zraven Glavice po malem kopal eden od domačinov in imel več sreče.⁵⁵ Našel je namreč keltski srebrnik, latensko fibulo, več železnih žebeljev in srednjeveško spono, vse predmete pa je predal Kušljanu, ki jih je poslal v Ljubljano (*t. 3: 8–10, 13, 14*).⁵⁶

V šestdesetih letih je na Glavici raziskoval Vinko Šribar. Očistil je Kušljanov izkop in ga vključil v sondo, ki jo je izkopal preko cele vzpetine. Na strmem pobočju je ugotovil tri nasipe z vencem kamnov na robu teras. Na najvišji terasi je stal objekt iz zloženega kamenja, ki ni bilo vezano z malto. Njegove oblike in velikosti ni mogel ugotoviti. V Kušljanovem zasipu so ob tej priliki našli več kosov žlindre in nekaj fragmentov najbrž pozrolatenske keramike.⁵⁷

S Trnišč poznamo tudi nekaj detektorskih najdb. Ob severnem vznožju Glavice so bili najdeni trije veliki keltski srebrniki,⁵⁸ bronast nož in bronast gumb (*t. 3: 7, 12*). Posamezne najdbe so znane tudi s platoja med drugim in tretjim prečnim jarkom na severnem delu Trnišč, ki pa so vse iz srednjega veka. Izjema je le bronast zatič z zajedo (*t. 3: 11*), najden vrh kuclja na skrajnem severnem koncu grebena, ki sodi v pozrolatenski čas.

Sondiranje naselja leta 1994

Naselje na Trniščih smo sondirali julija 1994. Izkopali smo dve sondi: prvo ob vznožju Glavice, kjer so bili z detektorjem najdeni keltski srebrniki, in drugo dobrih dvajset metrov severneje na rahlo nagnjenem platoju (*sl. 12*).

⁵⁴ Pismi Kušljana Müllnerju z dne 14. 1. in 15. 1. 1899 (Arhiv RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1).

⁵⁵ Jože Pavlenč iz Volčkove vasi, ki je Kušljanu pogosto pomagal pri kopanju.

⁵⁶ I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 46, 56–58 (Arhiv AO NMS); Pismi Kušljana Müllnerju z dne 23. 1. in 15. 7. 1899 (Arhiv RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1). *Erwerbungen des krainischen Landesmuseums* (akcesijska knjiga) 22/1899, 38/1899, 44/1899. Prim. tudi I. Kušljan (op. 5) 115, kjer pa navaja poleg zgoraj omenjenih najdb še dva vijčka, nekaj brusnih kamnov in črepinje posod. Veliki keltski srebrnik (tip Đurdevac) je bil v ljubljanskem muzeju pomotoma inventariziran pod najdišče Glavica pri Vrhpolju. Prim. W. Šmid (op. 53) 39; P. Kos (op. 53) 120.

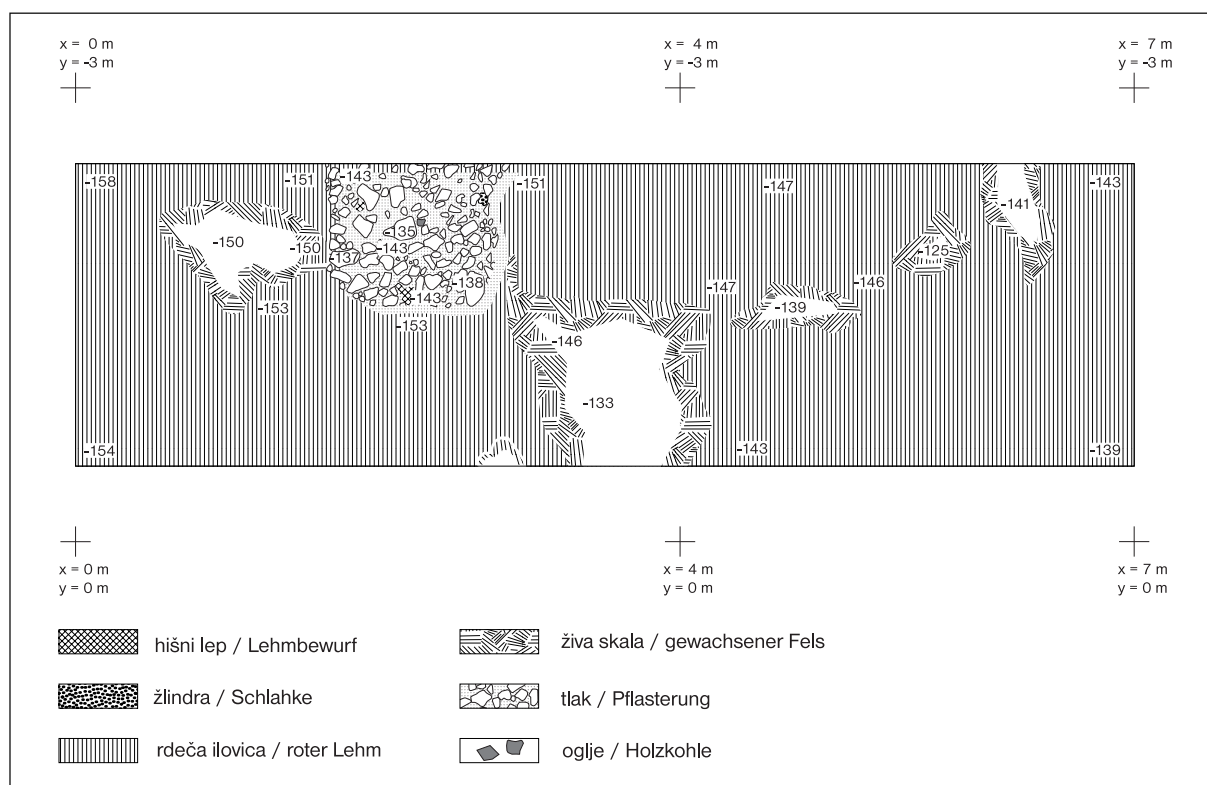
⁵⁷ V. Šribar, Mihovo, *Varstvo spomenikov* 13–14, 1968–1969, 196 s.

⁵⁸ Gre za tri tetradrahme (dve zabrisanega tipa in ena tipa Đurdevac), ki so v privatni lasti (za podatek se zahvaljujem Andreju Šemrovu iz Narodnega muzeja Slovenije).

Sonda 1. Sonda ob vznožju Glavice je bila velika 3 m × 7 m. Z izkopom, ki je segal v povprečju manj kot pol metra globoko, smo ugotovili dve plasti. Na vrhu se je vlekel do 15 cm debel pas gozdnega humusa, v katerem je bilo razmeroma malo najdb (*t. 1: 1–8*). Nekaj več gradiva smo našli v plasti temno rjave zemlje, ki je ležala pod njim, in sicer pri dnu dveh ozkih žepov med naravnimi skalami ob južnem in vzhodnem profilu sonde. Čeprav gre za tipičen hišni inventar, kot so na primer fragmenti lončenine, vijček in deli ognjiščne rešetke (*t. 1: 9–17*), pa iz lege predmetov in zdrobljenega stenskega ometa ni bilo moč rekonstruirati velikosti in oblike hiše. Z gotovostjo lahko rečemo le to, da je bil prostor ob vznožju Glavice poseljen. Pod plastjo temno rjave zemlje se je pokazala skalnata osnova hriba oziroma rdeča ilovica, v kateri ni bilo najdb.

Sonda 2. Sondo smo zakoličili dvajset metrov severno od Glavice, kjer postane greben Trnišč skrajno raven. Bila je ožja od sonde 1, saj je merila 2 m × 7 m. Žal tudi raziskava na tem mestu ni dala kdove kako spodbudnih rezultatov. Z izkopom, ki je segel komaj 40 cm globoko, smo namreč ugotovili le eno plast, to je s humusom pomešano rjavo zemljo, ki smo jo odstranili s tremi poglobitvami. Edina omembe vredna struktura, ki smo jo uspeli ugotoviti v sondi 2, je tlak, narejen iz manjših lomljencev in kamnitega drobirja, ki je ležal neposredno na rdeči sterilni ilovici. Tlakovana površina je merila 0,9 m × 1,1 m, vendar pa je bila zanesljivo večja, saj je izginjala v severni profil (*sl. 14*). Nad tlakom in v njegovi okolici smo našli največ najdb (*t. 2 in t. 3: 1–6*). Poleg številnih črepinj so ležale tudi živalske kosti in drobci stenskega ometa, kar je dokaz, da je bil poseljen tudi ta del Trnišč.

Profil preko Glavice. Kot smo že uvodoma omenili, je na vrhu Glavice kopal že I. Kušljan, leta 1969 pa je vzpetino s prečno sondo raziskal še V. Šribar. Ker sonde po izkopavanju ni zasul, o njegovem posegu pa razen kratkega poročila nimamo drugih podatkov, smo se odločili, da očistimo in dokumentiramo profil izkopa. Čeprav je bil profil na najvišji točki visok čez dva metra, pa pri njegovem dnu še vedno nismo prišli do sterilnih tal, saj je bilo zaradi ozkega izkopa nadaljnje odstranjevanje ruševin prenevarno. Ne glede na omenjeno dejstvo pa je bil rezultat čiščenja ugoden. Profil je namreč pokazal, da Glavica v sedanji obliki in velikosti zanesljivo ni čisto naraven kucelj. Na njenem vrhu je namreč še vedno ohranjeno čez 2 m visoko kamnito nasutje, s katerim so dodatno utrdili vzpetino (*sl. 15*). Kako je bila fortifikacija zgrajena, pa iz profila ni bilo moč razbrati.

Sl. 14: Trnišča pri Mihovem. Sonda 2, tlak. M. = 1:50.

Abb. 14: Trnišča bei Mihovo. Schnitt 2, Pflasterung. M. = 1:50.

Sl. 15: Trnišča pri Mihovem. Profil Šribarjeve sode na vrhu Glavice. Pogled z zahoda.

Abb. 15: Trnišča bei Mihovo. Profil des Schnittes von V. Šribar auf der Glavica. Blick von Westen.

Datacija naselja. Ker smo v obeh sondah ugotovili eno samo kulturno plast, to je temno rjavo zemljo, ki jo je prekrival gozdni humus, bomo najdbe obravnavali kot celoto. Izkopavanje namreč ni dalo relevantnih stratigrafskih skupkov, ki bi bili osnova za kronologijo naselja, zato nam ne preostane drugega, kot da se pri dataciji opremo na posamezne predmete.

Sodeč po najdbah, so bila Trnišča poseljena vsaj v štirih obdobjih. Najprej na prehodu iz pozne bronaste v železno dobo, kar dokazuje bronast nož s trnastim nastavkom za ročaj, ki je bil najden na severnem pobočju Glavice (t. 3: 7).⁵⁹ Prav nož je dokaz, da je bil oddvojni okop na vrhu kuclja morda zgrajen že na začetku 8. stoletja, čeprav bi bil za dokončno potrditev teze potreben ponoven presek čez celo vzpetino.

Predmetov iz razvitega halštatskega obdobja za zdaj ne poznamo. Ni jih med gradivom, ki ga je v Ljubljano poslal Kušljan, prav tako pa ne med najdbami, ki smo jih našli pri našem sondiranju. Vse kaže, da so bila Trnišča ponovno poseljena šele v poznem latenskem obdobju. To dokazujejo številni predmeti, predvsem tisti iz bronu in železa (t. 3: 8,11,12,14),⁶⁰ pet velikih keltskih srebrnikov,⁶¹ prav tako pa tudi nekaj značilnih črepinj. Med njimi naj omenimo predvsem fragmente glinenk (t. 2: 11,12,23), z metličenjem in glavničenjem okrašena ostenja (t. 1: 13, t. 2: 20,22) ter vijček narejen iz črepinje (t. 1: 14).⁶² Da življenje na Trniščih ni povsem zamrlo tudi po prihodu Rimljanov, govori bronasta fibula (tip Almgren 68r) iz sonde 2 (t. 2:

1), ki je značilna za flavijski čas in prvo polovico 2. stoletja po Kr.⁶³

Kot že rečeno, poznamo s Trnišč tudi nekaj srednjeveških najdb. Večinoma so bile najdene na platoju med drugim in tretjim jarkom na skrajnem severnem koncu grebena, kjer je v tem času očitno stal zidan objekt. Med srednjeveške najdbe sodi tudi pasna spona, najdena na Glavici, ki jo je že leta 1899 poslal v Ljubljano I. Kušljan (t. 3: 13). Isto lahko rečemo za fragment lonca, ki je bil najden v plasti 1 v sondi 2 (t. 2: 18).

Naselja na severnih pobočjih Gorjancev

Gradec nad Mihovim

Pregled prazgodovinskih naselij na severnih pobočjih Gorjancev pričenjamo z Gradcem nad Mihovim (sl. 1; 16; 18). Naselje leži na skrajnem severnem koncu grebena, ki se strmo spušča v grapo Kobile. Nanj se najlažje povzpemo z juga, in sicer preko ozkega sedla, ki se zaključuje z manjšim kucljem. Ta naravna vzpetina, imenovana Gavge, je bila spretno vključena v obrambni sistem gradišča. Varovala je naselje z najlažje dostopne strani.

Gradec ima podolgovato obliko, ki je prilagojena konfiguraciji grebena. Poselitveni ostanki so se ohranili kot terase (sl. 18). Na vzhodni strani sta dve. Prva se pričinja tik za kucljem, ki je zapiral dohod v naselje. Njen potek je na začetku nekoliko spremenjen, nato pa postane rob zelo jasen in se po dobrih sto metrih izteče v severovzhodnih pobočjih. Druga terasa je deset metrov nižje od prve. V južnem koncu je prislonjena ob njen bok, kmalu pa se odmakne in poteka v skoraj ravni liniji do skrajnega severnega konca naselja, kjer prav tako izgine v tamkajšnjem pobočju.

Naselje je bilo jasno zamejeno tudi na zahodu. Obroblja ga zelo lepa terasa, ki v širokem loku prečka pobočja. Več manjših med seboj nepovezanih teras je opaziti tudi v notranjosti naselja. Očitno gre za poselitvene platoje, na katerih so stale stavbe.

Vhod v naselje je bil na južni strani, kjer je najlažji dostop. Kot smo že omenili, je bil na tem mestu v obrambo učinkovito vključen manjši kuclj, ki je bil morda dodatno utrjen. Pred to naravno vzpetino sta vidna dva prečna jarka. Ker je teren zaradi novejših kopanj močno razrit, ju v načrtu nismo dokumentirali. Sodeč po obliki, sta jarka poznoantična.

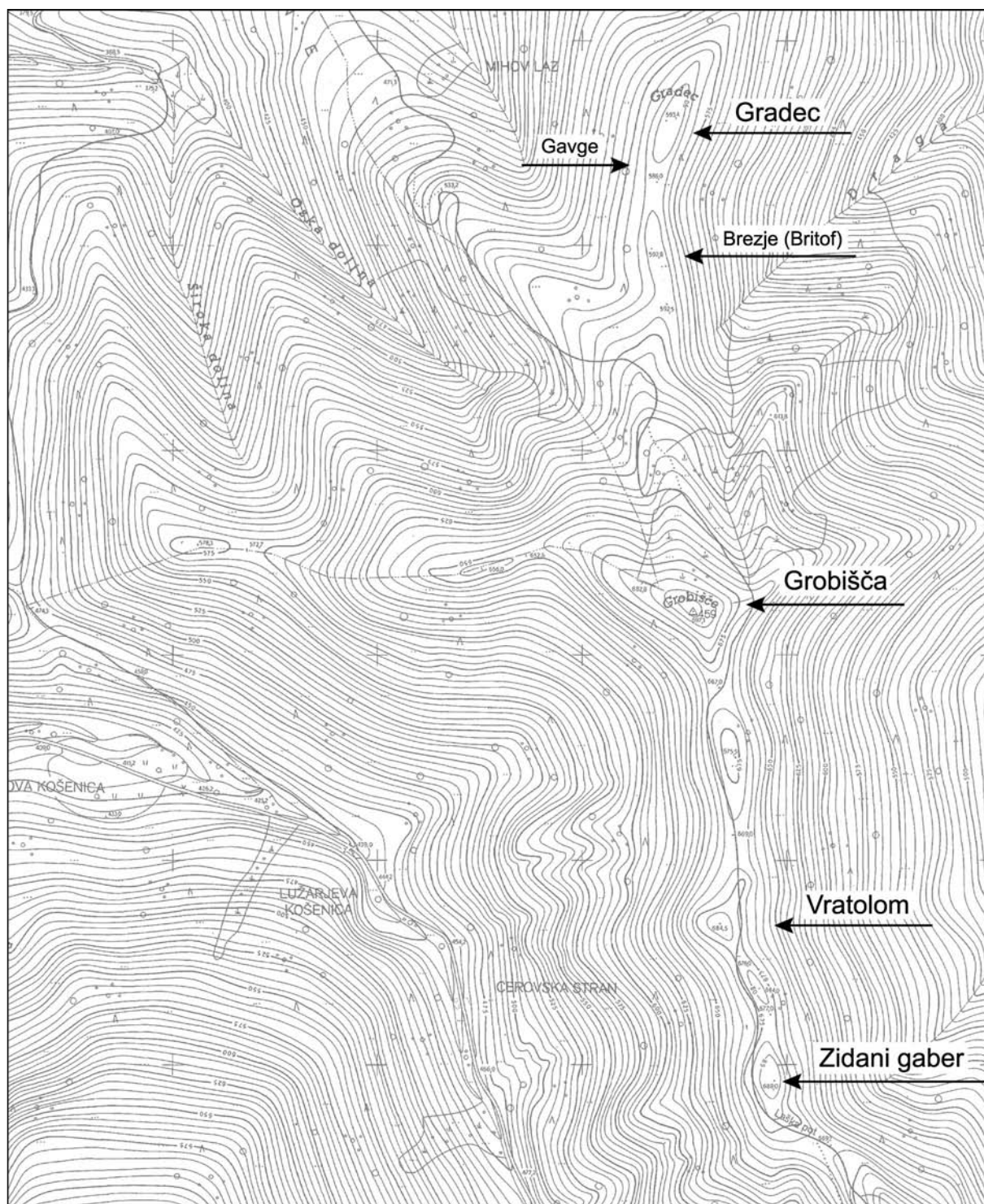
⁵⁹ Gre za nož tipa Este; prim. V. Bianco Peroni, *Die Messer in Italien*, *Prähistorische Bronzefunde* 7/2 (1976) 69 ss.

⁶⁰ Fibula tipa Beletov vrt: D. Božič, Neues über Kontakte längs der Bernsteinstraße während der Spätlatènezeit, *Arheološki vestnik* 49, 1998, 149. Zatič z ušescem in zajedo: D. Božič, O latenskih najdbah na območju Ptuj, v: *Ptujski arheološki zbornik. Ob 100-letnici muzeja in muzejskega društva* (Ptuj 1993) 193 ss. Bronast gumb z mrežasto okrašeno bradavičko: D. Božič, Slovenija in srednja Evropa v poznolatskem obdobju, *Arheološki vestnik* 44, 1993, 139 s. Škarje: G. Jacobi, *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*, *Die Ausgrabungen in Manching* 5 (1974) 87 ss.

⁶¹ P. Kos (op. 53) 120 in 134. Glej tudi op. 58.

⁶² Glinenke: T. Knez, Keltski grobovi iz Roj pri Moravčah, v: M. Guštin (ur.), *Keltske študije*, Posavski muzej Brežice 3 (1977) 105 ss, t. 5: 3,5; 6: 8; T. Knez, *Novo mesto 2, keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt / Novo mesto 2, keltisch-römisches Gräberfeld Beletov vrt*, *Carniola Archaeologica* 2 (1992) t. 48: 3; 57: 1; 59: 6; 70: 1 itd. Metličenje in glavničenje: S. Gabrovec, *Stična 1. Naselbinska izkopavanja / Stična 1. Siedlungsausgrabungen*, *Katalogi in monografije* 28 (1994) 154 ss, t. 11: 4,5,12,17,21; Knez, *Novo mesto 2, keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt / Novo mesto 2, keltisch-römisches Gräberfeld Beletov vrt*, *Carniola Archaeologica* 2 (1992) t. 48: 4; 53: 5; 54: 3; 62: 3,6; 66: 11 itd. Vijčki iz črepinj: G. Jacobi (op. 60) 60.

⁶³ J. Istenič, *Poetovio, zahodna grobišča 1. Grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu / Poetovio, the Western Cemeteries 1. Grave-Groups in the Landesmuseum Joanneum, Graz*, *Katalogi in monografije* 32 (1999) 60.

Sl. 16: Najdišča na severnih pobočjih Gorjancev. M. = 1:7500 (osnova: pomanjšana karta TTN5 © Geodetska uprava RS).
 Abb. 16: Fundorte am Nordhang des Gorjanci-Gebirges. M. = 1:7500.

Hribček Gavge omenja v svojih Spominih in pismih že I. Kušljan.⁶⁴ Iz zapisov lahko razberemo, da je leta 1899 na Gavgah tudi kopal in

⁶⁴ I. Kušljan (op. 5) 113.

našel nekaj prazgodovinskih predmetov, ki jih je poslal v ljubljanski muzej (t. 4: 1).⁶⁵ Najverjetneje

⁶⁵ I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 51, 53 in 58 (Arhiv AO NMS); pismo Kušljana Müllnerju z dne 4. 4. 1899 (Arhiv

Sl. 17: Gradec nad Mihovim. Tloris hiše. Foto D. Breščak.
Abb. 17: Gradec oberhalb von Mihovo. Grundriss des Hauses.

Sl. 18: Gradec nad Mihovim. Tloris naselja. M. = 1:2000.
Abb. 18: Gradec oberhalb von Mihovo. Grundriss der Siedlung.
M. = 1:2000.

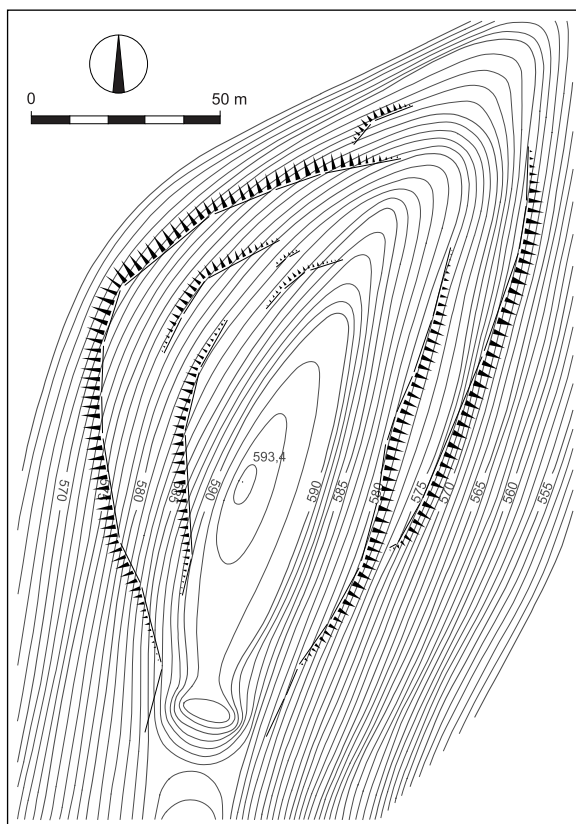
izvirajo od tu tudi predmeti, ki jih je na Gorjancih našel naslednje leto (1900), hrani pa jih dunajski Naravoslovni muzej (t. 4: 2-9).⁶⁶

Kušljan je raziskoval tudi raven del grebena pred Gavgami (ledina Brezje oziroma Britof; prim. sl. 16), kjer je pred njim kopal že Schulz, vendar pa je našel večinoma prazne poznoantične grobove.⁶⁷ Narodni muzej Slovenije hrani z ledine Britof v Gorjancih fragmentirano latensko fibulo

RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1). *Erwerbungen des krainischen Landesmuseums* (akcesijska knjiga) 1899/32. Od najdb je danes v muzeju ohranjena le piramidalna utež (inv. št. P 4955).

⁶⁶ Pismo Kušljana Szombathyju z dne 28. 4. 1900 (Fundaktenarchiv NHMW). Ob predmetih, ki so v NHMW inventarizirani pod ledino Grobišče, je namreč ohranjen listek z datumom 24. 4. 1900, na katerem je originalen Kušljanov pripis: "bei schanzen mauer in der nee alten brun". Podatek lahko povežemo z omembo vodnjaka ob vznožju Gavg, ki jo je Kušljan zabeležil v svojih Spominih oziroma v Zapisniku in poslovni knjigi: glej I. Kušljan (op. 5) 113; isti, *Zapisnik in poslovna knjiga* 64 (Arhiv AO NMS).

⁶⁷ I. Kušljan (op. 5) 113.

vrste Podzemelj in bronast okov (t. 5: 1,2). Oba predmeta je v Ljubljano poslal Kušljan.⁶⁸

Večje izkopavanje so na Gradcu med leti 1987–1989 opravili sodelavci Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Novega mesta pod vodstvom D. Breščaka. Raziskali so skrajni severovzhodni del najdišča, kjer se greben razširi v manjši plato. Izkopavanja so pokazala, da je na tem mestu stala poznoantična (najverjetneje pokopališka) cerkev, ki je sodila k sočasnemu naselbinskemu kompleksu na bližnjem Zidanem gabru. Pod cerkvenimi temelji so bile odkrite tudi bogate prazgodovinske ostaline: luknje za stojke, tloris pravokotne hiše (sl. 17) in razmeroma številno keramično gradivo, ki skupaj z bronasto iglo dokazuje, da je bil Gradec poseljen že v pozni bronasti dobi (t. 5: 3–13).⁶⁹

Grobišča nad Mihovim

Naslednje prazgodovinsko najdišče, ki ga želimo predstaviti, so Grobišča. Tako se imenuje najvišja točka razvejenih grebenov, ki se nad vasjo Mihovo dvigajo med grapama potokov Pendirjevke in Kobile (sl. 1; 16). Grobišča (kota 697 m) imajo zelo strma pobočja, z vrha pa je dober pogled na prostrano Šentjernejsko polje.

Sam vrh se v literaturi in virih omenja tudi kot Bregarjeva in Dobrinčeva košenica, kjer so enkrat na leto kosili travo,⁷⁰ danes pa je teren skoraj povsem zaraščen. Kušljan, ki je tod največ raziskoval, je ime Grobišča večkrat uporabil tudi kot zbirni pojem za vse lokacije, ki so raztresene po glavnem grebenu severno in južno od najvišje vzpetine: Gavge, Brezje, Britof, Vratolom in Zidani gaber (sl. 16).⁷¹ Ker gre večinoma za najdišča iz obdobja pozne antike in zgodnjega srednjega veka, nas na tem mestu podrobneje ne zanimajo. Izjemi sta Vratolom, manjša vzpetina slabih 400 metrov južno od Grobišč, ter hribček Gavge, ki je sestavni del naselja Gradec in smo ga že opisali.

⁶⁸ *Erwerbungen des krainischen Landesmuseums* (akcesijska knjiga) 1897/16d. Za fibule vrste Podzemelj glej D. Božič, Ljudje ob Krki in Kolpi v latenski dobi, *Arheološki vestnik* 52, 2001, 188 ss.

⁶⁹ J. Dular, Začetki železnodobne poselitve v osrednji Sloveniji, *Arheološki vestnik* 44, 1993, 101 ss, t. 4: 1–10; D. Breščak, Gradec nad Mihovim, v: M. Dražumerič, A. Hudoklin (ur.), *Gorjanci*, Dolenjski zbornik 1997 (1997) 98 ss; J. Dular, S. Tecco Hvala, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement-Economy-Society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. Poselitve-gospodarstvo-družba*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12 (2007) 334.

⁷⁰ I. Kušljan (op. 5) 113.

⁷¹ *Ib.*, 118; I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga* 64 (Arhiv AO NMS).

Toda vrnimo se h Grobiščem. Čeprav na samem vrhu ni opaziti utrdbenih sledov, pa so dokaz za obljudenost najdbe. To je ugotovil že J. Pečnik, ki je leta 1886 na Grobiščih izkopal manjšo luknjo in pravilno sklepal, da je bil vrh poseljen že v prazgodovini.⁷² Pol metra debelo plast oglja, pepela, črepinj in kosti omenja tudi I. Kušljan. Med najdbami našteva bronast nož, tri črtalnike, bronasto puščično ost in bronasto šivanko.⁷³ Vsi predmeti niso ohranjeni, oziroma jih med gradivom, ki ga iz Gorjancev hranita Narodni muzej Slovenije in Naravoslovni muzej na Dunaju, ni mogoče prepoznati. Na osnovi Kušljanovih podatkov in Müllnerjevih pripisov v inventarni in akcesijski knjigi Narodnega muzeja lahko kot zanesljive najdbe z Grobišč navedemo le tri predmete: bronasto šivanko, bronast spiralni obroček in bronasto trokrilno puščično ost (t. 6: 1–3).⁷⁴ Na Grobiščih je bilo očitno najdeno tudi bronasto šilo (t. 6: 14), ki ga hrani dunajski Naravoslovni muzej.⁷⁵ Provenienca ostalih najdb z oznako istega najdišča (Grobišče) pa ni tako zanesljiva. To velja tako za gradivo iz Narodnega muzeja Slovenije (t. 6: 4–11) kot tudi predmete, ki jih v svojih zbirkah hrani dunajski Naravoslovni muzej (t. 6: 15–18).⁷⁶ Odprto ostaja tudi vprašanje, kje so nož in črtalniki, ki jih omenja Kušljan.⁷⁷ Kot je moč razbrati iz enega od njegovih pisem, noža sam sploh ni izkopal,⁷⁸ medtem ko bi lahko v enem od tako imenovanih črtalnikov prepoznali zgoraj omenjeno šilo. Dva "črtalnika" torej še vedno manjkata. Morda gre za igli, ki sta

⁷² Pismo Pečnika Dežmanu z dne 8. 9. 1886 (Arhiv RS, fond AS 854, Dežman Karl, fasc. 3); J. Pečnik, *Beschreibung von Nevioudunum und Umgebung aus prähistorischen Zeit* (14. 2. 1889 – Arhiv RS, fond AS 1100, C. kr. spomeniški urad, K 59/114).

⁷³ I. Kušljan (op. 5) 113.

⁷⁴ V inventarni knjigi NMS je ob igli in spiralnem obročku (inv. št. P 4477, P 4478) pripis Grobišče, Bregarjeva košenica, pri puščični osti (inv. št. P 4500) pa Grobišče, košenica. Glej tudi pismi Kušljana Müllnerju z dne 4. 1. in 10. 6. 1897 (Arhiv RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1).

⁷⁵ Šilo (inv. št. 86537) je v Naravoslovnem muzeju inventarizirano pod oznako Grobišče in Gorjancgebirge, Parzelle Franz Bregar, Mihovo.

⁷⁶ Predmeti so bili sicer inventarizirani pod oznako Grobišče, vendar pa ni jasno, ali je bil s tem mišljen sam vrh ali katera od drugih lokacij na grebenu. Kušljan je namreč z imenom velikokrat označil celotno območje.

⁷⁷ Glej op. 73.

⁷⁸ V pismu Müllnerju brez datuma (Arhiv RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1) pravi: "Ne morem vam zamolčati, da bi vam ne izrazil mojih želja da se na Grobiščih v Gorjancih temeljito preiskavati bi pričelo in to da se preišče zidovje notranja stran kjer so še gotovo obzidani grobi, Vratolom vsaj tam kjer je stala stražnica, za tem svetišče kjer so nekdanj malikom darovali živali tam se je našel pred nekaj leti en bronasti noš do 25 cen. dolg."

bili najdeni na Pleši (t. 6: 12,13),⁷⁹ ledini, ki bi jo kazalo povezati prav z vrhom Grobišč. Le-ta je bil namreč nekoč gol in je dajal videz neke vrste pleše. Zanesljivo pa je z Grobišč železna poznoantična fibula (t. 6: 19). Gre za detektorsko najdbo, ki jo hrani Dolenjski muzej v Novem mestu.

Čeprav večini najdb, ki so bile inventarizirane pod ledino Grobišča, ne moremo dokazati zanesljive provenience, pa velja kljub temu opozoriti na širok časovni lok gradiva, ki ga imamo pred sabo. Tako sodi igla z uvito glavico (t. 6: 12) v pozno bronasto ali na začetek starejše železne dobe,⁸⁰ bronasta trokrilna pušična ost (t. 6: 2) v mlajše halštatsko obdobje,⁸¹ mladohalštatska pa je tudi živalska fibula v obliki psička (t. 6: 18).⁸² Rimsko dobo imamo zastopano s fibulo vrste Almgren 84 (t. 6: 5), ki je značilna za drugo polovico 2. in začetek 3. stoletja,⁸³ veliko mlajša pa je železna fibula vrste Siscia (t. 6: 19), saj se pojavlja v poznem 5. in v zgodnjem 6. stoletju.⁸⁴ Poznoantični so očitno tudi drugi železni predmeti (kladivo in okovje – t. 6: 6–11), medtem ko za šivanko (t. 6: 1) nismo uspeli najti primerne paralele.

Če izvirajo zgoraj omenjene najdbe res z Grobišč, potem imamo pred seboj zelo zanimivo lokacijo, ki je bila vsaj občasno obljudena skoraj v vseh obdobjih. Pomembna se zdi tudi Kušljanova notica, ko pravi, da je na vrhu našel debelo plast oglja, pepela, črepinj in živalskih kosti. Vse kaže, da na Grobiščih nimamo opraviti z običajnim višinskim naseljem, ampak bržkone z daritvenim prostorom, ki je bil morda v pozni antiki zaradi izrednega razgleda, pa tudi vsesplošno sprejetega

krščanstva, spremenjen v opazovalno točko.⁸⁵ Da je bilo na Grobiščih svetišče, sta menila že Müllner in Kušljan,⁸⁶ dokončen odgovor na to zanimivo vprašanje pa bi seveda dalo le sondažno izkopavanje.

Vratolom nad Mihovim

Drugo najdišče, na katerem je Kušljan poleg poznoantičnega gradiva izkopal tudi nekaj prazgodovinskih predmetov, je Vratolom.⁸⁷ Gre za manjši kucelj južno od Grobišč, na katerem je v pozni antiki očitno stala stavba, še prej pa so tod hodili tudi prazgodovinski prebivalci (sl. 16). Dokaz za obljudenost v pozni bronasti dobi je fragment sulične osti, ki je bil najden na vzhodnem pobočju vzpetine (t. 8: 15). Drugi predmet, ki ga je našel že Kušljan, je iz železne dobe. Gre za fragment nanožnice (t. 8: 14), kakršne so uporabljali na začetku mladohalštatskega obdobja.⁸⁸ Vprašanje, ki ostaja odprto, pa je, če sodijo v isti čas tudi številni brusni kamni, vijčki za prejo in uteži za statve (t. 7: 1–9 in t. 8: 1–13),⁸⁹ saj bi bili lahko ti predmeti tudi iz poznoantičnega obdobja. Dokončen odgovor bi dala le izkopavanja.

Zidani gaber nad Mihovim

Prazgodovinski predmet poznamo tudi z Zidanega gabra (sl. 16), najbolj južne točke celotnega kompleksa, na katerem je v pozni antiki stala cerkev

⁷⁹ *Erwerbungen des krainischen Landesmuseums* (akcesijska knjiga) 1897/16d.

⁸⁰ S. Gabrovec, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 24, 1973, 343, t. 8: 2–7, 11–15, 17–21.

⁸¹ A. Hellmuth, *Pfeilspitzen. Untersuchungen zu den sogenannten skythischen Pfeilspitzen aus der Höhengiedlung von Smolenice-Molpir*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 128 (2006) 80 in 145 ss.

⁸² M. Guštin, Gomile starejše železne dobe iz okolice Boštanja, v: M. Guštin (ur.), *Varia archaeologica*. Posavski muzej Brežice 1 (1974) 96 ss.

⁸³ W. Jobst, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*, Forschungen in Lauriacum 10 (1975) 40 s, t. 7: 52; H. Sedlmayer, *Die römischen Fibeln aus Wels*, Quellen und Darstellungen zur Geschichte von Wels. Sonderreihe zum Jahrbuch des Musealvereines Wels 4 (1995) 29 s, t. 8: 69–70. Več podobnih fibul je znanih tudi iz Siscije; glej R. Košević, *Antičke fibule s područja Siska* (Zagreb 1980) t. 15: 106–107, t. 16: 108–111.

⁸⁴ M. Schulze-Dörlamm, Römisch oder Germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. Aus den Gebieten westlich der Rheins und südlich der Alpen, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz* 33/2, 1986, 635 ss.

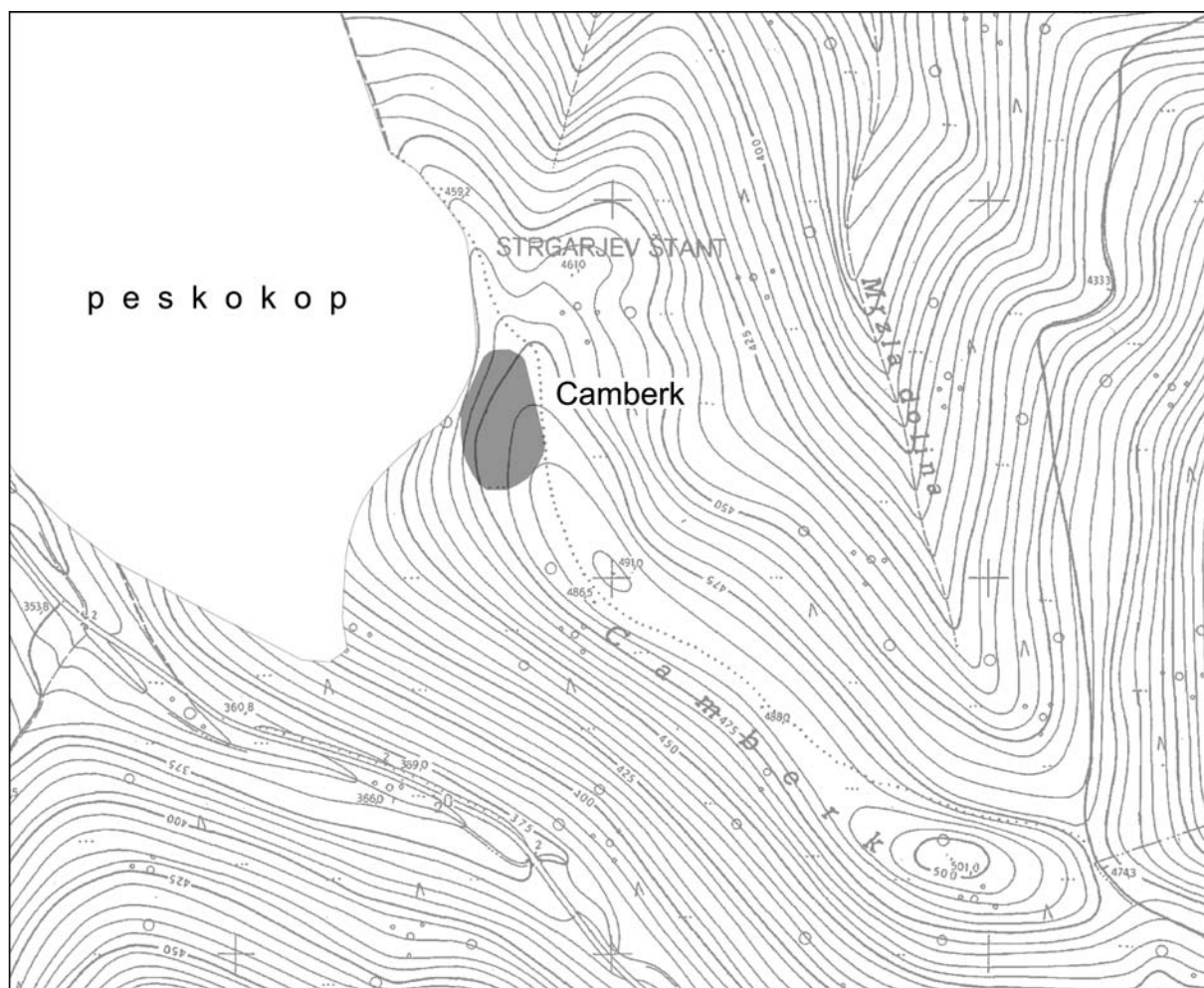
⁸⁵ Za daritvene prostore v prazgodovini in antiki glej P. Gleirscher, Brandopferplätze, Depotfunde und Symbolgut im Ostalpenraum, v: P. Schauer (ur.), *Archäologische Forschungen zum Kulturgesehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas*. Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie 2 (1996) 429 ss; R.-M. Weiss, *Prähistorische Brandopferplätze in Bayern*, Internationale Archäologie 35 (1997); *Kult der Vorzeit in den Alpen. Opfergaben – Opferplätze – Opferbrauchtum / Culti nella preistoria delle Alpi. Le offerte – i santuari – i riti* (Bozen 2002).

⁸⁶ Pismo Kušljana Müllnerju brez datuma (Arhiv RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1). I. Kušljan (op. 5) 113.

⁸⁷ Pisma Kušljana Müllnerju z dne 12. 1. 1897 in 9. 2. 1897 (Arhiv RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1). I. Kušljan (op. 5) 112 s. Kovinske najdbe z Vratoloma je objavila S. Petru, Nekaj zgodnesrednjeveških najdb z Gorjancev, *Arheološki vestnik* 18, 1967, 435 ss.

⁸⁸ Za tordirane bronaste nanožnice glej B. Teržan, Halštatske gomile iz Brusnic na Dolenjskem, v: M. Guštin (ur.), *Varia archaeologica*, Posavski muzej Brežice 1 (1974) 40 s.

⁸⁹ Z Vratoloma je najverjetneje tudi glinasta utež, ki jo hrani Dolenjski muzej v Novem mestu. Glej S. Gabrovec, *Mihovo, Varstvo spomenikov* 7, 1958–1959, 345.

Sl. 19: Camberk nad Cerovim Logom. Lega naselja. M. = 1:5000 (osnova: TTN5 © Geodetska uprava RS).

Abb. 19: Camberk oberhalb von Cerov Log. Lage der Siedlung. M. = 1:5000.

in drugi objekti.⁹⁰ Gre za posamično najdbo (ulito pasno spono viniške različice), ki je dokaz, da je bil greben obljuden tudi v mlajši železni dobi (t. 8: 16).⁹¹

Camberk nad Cerovim Logom

Na vrhu Grobišč se proti zahodu odcepi strm greben, ki je dobil v svojem spodnjem delu ledinsko ime Camberk (sl. 19; 22). Dolg je skoraj tri kilometre in sega vse do vasi Cerov Log. Z zahodne strani, kjer ga zamejuje dolina Pendirjevke, se je vanj zajedel velik peskokop, ki je v zadnjih letih

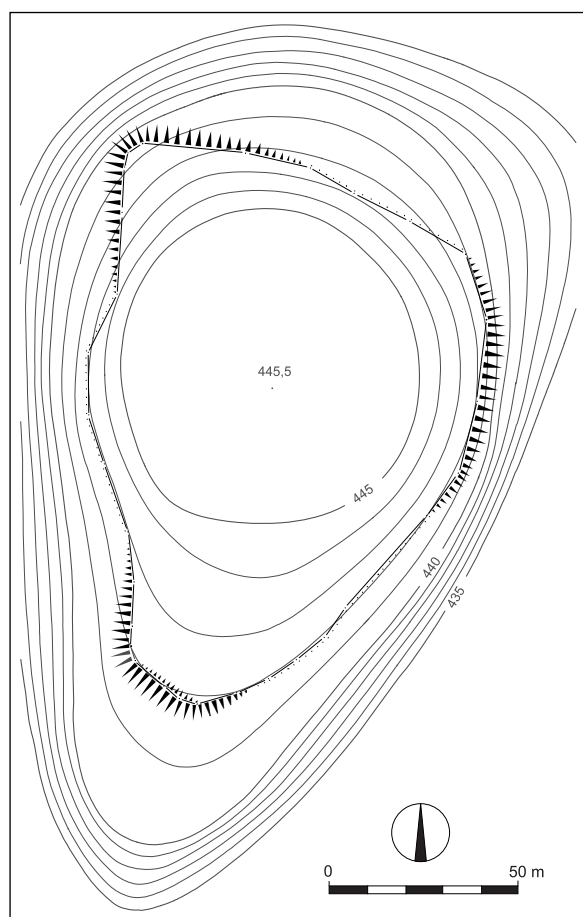
ob povečani gradbeni dejavnosti dobil enormne razsežnosti. Prav naglo širjenje peskokopa je privedlo do odkritja dveh zanimivih arheoloških najdišč. Najprej so tik za robom kamnoloma, kjer se strmina prvič nekoliko unese in greben skoraj zravna, zadeli na grobišče iz 9. stoletja po Kr.⁹² Uspešne so bile tudi nadaljnje raziskave, ki so jih sodelavci Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (Območna enota Novo mesto) opravili na manjšem platoju nad grobiščem. Zaščitni izkop je namreč pokazal, da je bil ta predel Camberka obljuden tudi v starejših obdobjih. Odkrili so skromne ostanke manjšega neutrjenega naselja, ki ga najdbe postavljajo na prehod med pozno bronasto in starejšo železno dobo.⁹³

⁹⁰ S. Ciglencečki, Zidani gaber, Novo mesto, v: *Arheološka najdišča Dolenjske. Ob 100-letnici arheoloških raziskovanj v Novem mestu* (Novo mesto 1990) 113 ss; isti, Höhenbefestigungen als Siedlungseinheit in Slowenien, *Arheološki vestnik* 45, 1994, 251, sl. 12.

⁹¹ D. Božič (op. 68) 191.

⁹² D. Breščak, Najdena okostja na Gorjancih pripadajo starim Slovanom. Presenetljivo arheološko odkritje, *Dolenjski list* 53/8 (21. februar 2002), 16.

⁹³ Izkopavanje je vodil D. Breščak, gradivo in terenski izvidi pa še niso objavljeni. Od najdb velja omeniti iglo z drobno

Sl. 20: Gradec nad Vratnim. Tloris naselja. M. = 1:2000.
Abb. 20: Gradec oberhalb von Vratno. Grundriss der Siedlung. M. = 1:2000.

Gradec nad Vratnim

Končno si oglejmo še zadnje najdišče, ki ga nameravamo vključiti v analizo, to je Gradec nad Vratnim. Naselje leži poldrugi kilometer severovzhodno od Mihovega, in sicer na koncu kopastega grebena, ki ima s severa, vzhoda in zahoda zelo strma pobočja, z juga pa se do njega spusti zložna pot (sl. 22).

Naselje ima bolj ali manj jasen obod, ki pa ni povsod enako dobro ohranjen (sl. 20). V južnem delu naselja mu lahko sledimo po robu lepe terase, pod katero je nastala razmeroma strma ježa. Terasa preide kmalu v nizek okop, ki se je ohranil na tistem mestu, kjer je k naselju najlažji dostop. Vse kaže, da je bil prav zaradi tega južni predel Gradca še posebej skrbno zavarovan. Dolžina okopa

stožčasto glavico, ki je značilna za 8. stoletje pr. Kr. To datacijo dobro potrjuje radiokarbonska analiza oglja iz ene od uničenih stavb (Beta 202704), ki je pokazala konvencionalno starost 2530 ± 40 BP, kar znaša Cal. 2 sigma: 800–520 BC.

Sl. 21: Gradec nad Vratnim. Keramika v sondi 1.
Abb. 21: Gradec oberhalb von Vratno. Keramik im Schnitt 1.

znaša 20 m. Na jugovzhodu naselja obod ni več ohranjen, vendar pa je iz konfiguracije terena še mogoče razbrati, kje je potekal. Po približno 70 metrov dolgi vrzeli se namreč zopet pojavi lepa terasa, ki pa na severovzhodni strani prav tako izgine v pobočju. Na tem predelu naselja je potek oboda najbolj problematičen. Bolje se je ohranil na skrajnem severnem koncu Gradca, kjer mu lahko sledimo po robu terase, pod katero pada strma ježa.

Gradec nad Vratnim omenja v svojih Spominih že I. Kušljan, ki pravi, da je bila tu najdena kot oreh velika koralda.⁹⁴ Morda gre za jagodo, ki jo pod najdiščem Gradec nad Pleterji (inv. št. P 4337) hrani Narodni muzej Slovenije v Ljubljani. Z Gradca naj bi bil tudi fragment kamnitega kladiva, ki je v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.⁹⁵

⁹⁴ Kušljan navaja kot najdišče Zagradec nad Vratnim. Prim. I. Kušljan (op. 5) 118.

⁹⁵ S. Petru, Sela pri Šentjerneju, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975) 224.

Leta 1994 smo v okviru projekta *Utrjena prazgodovinska naselja na Dolenjskem* na vzhodnem robu naselja izkopal 8 m dolgo in 3 m široko sondo.⁹⁶ Izkop je pokazal, da je tu najverjetneje stala hiša, od katere sta se ohranila stenski omet in predvsem zelo bogat keramični inventar. Razbito posodje je ležalo na površini, ki je bila velika skoraj 5 m² (sl. 21). Ker najdbe še niso v celoti konservirane, na tem mestu ne moremo dati dokončne kronološke ocene gradiva. Sodeč po nekaterih značilnih oblikah in ornamentih (npr. fasetirana ustja posod) pa lahko rečemo, da je bil Gradec nad Vratnim obljuden predvsem v pozni bronasti dobi.

POSELITVENA SLIKA

Pregled najdišč v bližnji okolici Mihovega je pokazal, da so bila severna pobočja Gorjancev razmeroma intenzivno poseljena celo prvo tisočletje pred Kr. To je moč razbrati tudi iz pregledne karte najdišč (sl. 22), na katero smo poleg že obravnavanih naselij in grobišč vrisali še dve halštatski gomilni nekropoli (Stražnik nad Vratnim in Selo nad Gorenjim Vrhpoljem), saj sta pomembni za razumevanje poselitvenih tokov na tem območju Gorjancev.⁹⁷ Kakšna je bila torej poselitev bližnje okolice Mihovega pred prihodom Rimljanov?

Močno obljudenost je opaziti že v pozni bronasti dobi, saj lahko v radiju dveh kilometrov od vasi naštejemo kar štiri naselja: poleg Trnišč in Gradca nad Mihovim še Camberk nad Cerovim Logom ter Gradec nad Vratnim. Poselitveno sliko tega obdobja dobro dopolnjuje nekaj posamičnih najdb, ki pa so žal brez natančnih lokacij, zato jih nismo vrisali v karto.⁹⁸ Med njimi je najbolj zanimiv jezičastoročajni meč (tip Reutlingen), ki je bil najden v Tisovcu oziroma Belem potoku, ledini, za katero vemo le to, da se nahaja nekje na območju Grobišč.⁹⁹

Osmo stoletje pred Kr. predstavlja v zgodovinskem razvoju jugovzhodnih Alp pomembno prelomnico. V tem času se je dokončno uveljavilo

⁹⁶ Izkopavanje je vodil P. Pavlin, ki bo najdbe tudi objavil.

⁹⁷ Obe najdišči sta bili s topografskega vidika že predstavljene; glej J. Dular (op. 4) 177 ss.

⁹⁸ Bronaste sekire iz Mihovega, Gorenjega Vrhpolja in Tolstega Vrha ter meč iz Mihovega. I. Šinkovec, Katalog posameznih kovinskih najdb bakrene in bronaste dobe, v: B. Teržan (ur.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 1 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 1*, Katalogi in monografije 29 (1995) 56, 71, 75, in 107; t. 12: 69, t. 18: 110, t. 20: 123 in t. 31: 212.

⁹⁹ Prim. pismo Kušljana Müllnerju z dne 4. 1. 1897 (Arhiv RS, fond AS 950, Müllner Alfons, fasc. 1).

železarstvo, prišlo je do močnega družbenega razslojevanja, spremenila pa se je tudi poselitvena slika.¹⁰⁰ Prebivalci, ki so živeli v zaledju današnjega Mihovega, so doživljali podobno usodo kot druge prazgodovinske skupnosti jugovzhodne Slovenije. Vsa štiri bronastodobna naselja so bila namreč opuščena, poselitev pa se je premaknila na novo območje. Dokaz za to so halštatske gomilne nekropole Selo nad Gorenjim Vrhpoljem, Stražnik nad Vratnim in Hribec v Mihovem. Prvi dve sta večji in vidni še danes (sl. 23), tretjo, ki je bila manjša, pa je očitno že v poznolatskem obdobju prekrilo plano grobišče.¹⁰¹ Iz lege gomilnih nekropol je moč razbrati tudi to, kje je bilo po vsej verjetnosti naselje. Najprikladnejši prostor je namreč Nova gora, kopasta vzpetina (379 m), ki se dviga nad vasjo Gorenje Vrhpolje. Žal na njej kljub večkratnim obhodom nismo našli najdb oziroma obrambnih struktur. Morda so bile v preteklosti uničene, saj je celoten vrh zasajen z vinsko trto. Druga razlaga, ki pride v poštev, pa je, da naselje sploh ni bilo obdano z obzidjem. Podobne, sicer redke primere, ko ob gomilnih nekropolah ni bilo utrjenih gradišč, poznamo tudi iz drugih predelov Dolenjske. Od bližnjih naj omenimo tri grobišča med Velikimi Brusnicami in Ratežem ter nekropolo pri Sajevcah na levem bregu Krke.¹⁰² Vsa grobišča so pripadala neutrjenim naseljem, ki pa jih bo treba še poiskati na bližnjih vzpetinah.

Prihod Keltov, s katerim se je okoli leta 300 pred Kr. končala starejša železna doba, predstavlja v poselitveni sliki severnih pobočij Gorjancev ponoven prelom. Obe gomilni nekropoli (Stražnik nad Vratnim in Selo nad Vrhpoljem) sta bili namreč opuščeni. Kam se je prestavil živelj, ne vemo, zanesljivo pa lahko rečemo, da kraj ni opustel. Dokaz so grobovi stopnje Mokronog II (Lt C), ki so jih našli na Hribcu v Mihovem. Niso bili številni, kar pa ne preseneča, saj opažamo podobno situacijo tudi drugod po Dolenjskem.¹⁰³ Vzrok tiči v slabi raziskanosti. Stanje se bo zanesljivo izboljšalo z novimi terenskimi pregledi, ki jih bo treba usmeriti predvsem k vznožjem gradišč ter v neposredno okolico halštatskih nekropol.

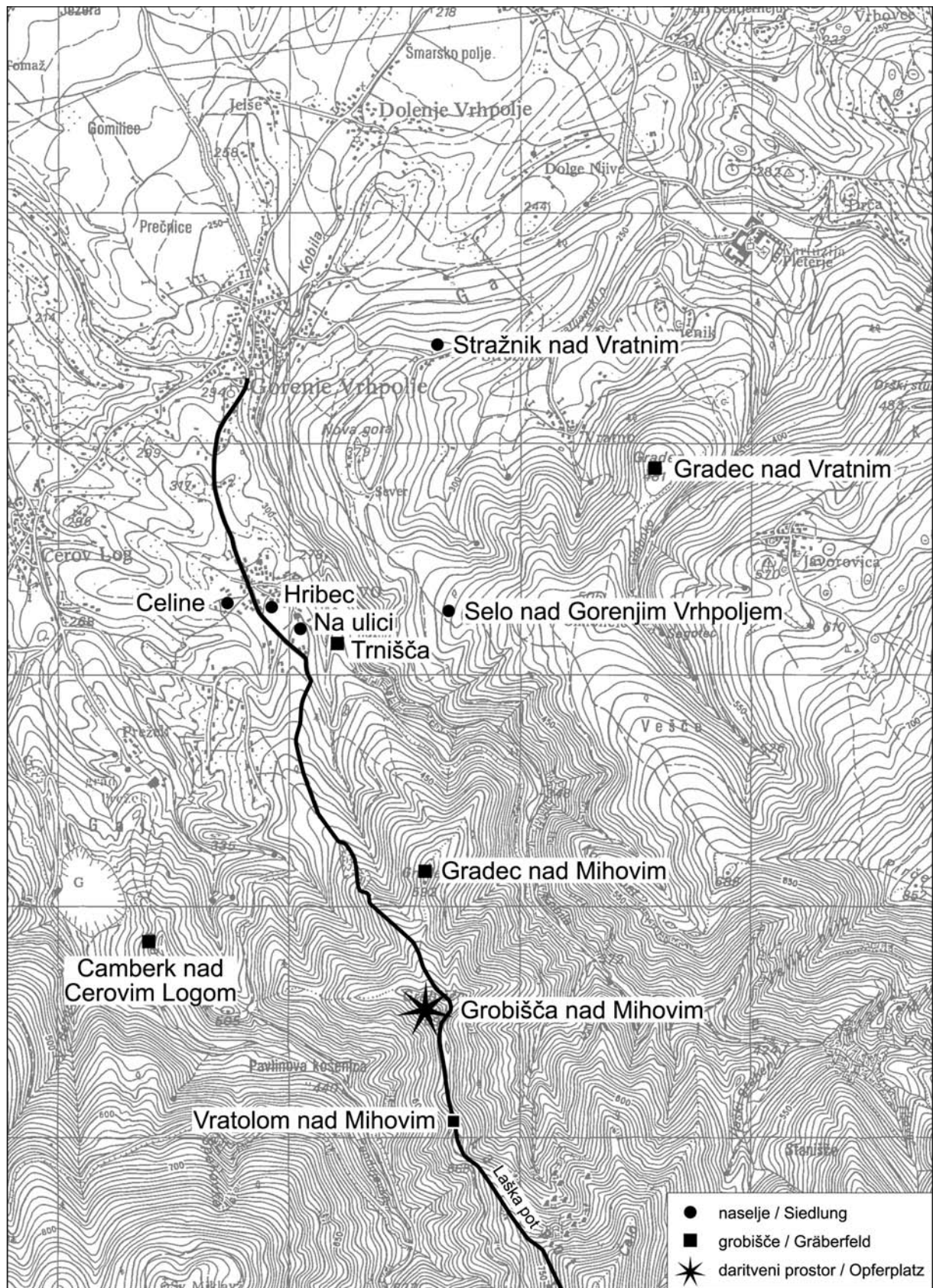
Bolje kot srednje poznamo pozno latensko obdobje. V tem času so bila znova poseljena Trnišča,

¹⁰⁰ J. Dular, S. Tecco Hvala (op. 69) 250 s.

¹⁰¹ Po podatkih, ki jih imamo na voljo, sta na Hribcu v Mihovem stali ena do dve manjši gomili. Kušljan je namreč izkopal okoli petnajst skeletnih halštatskih grobov.

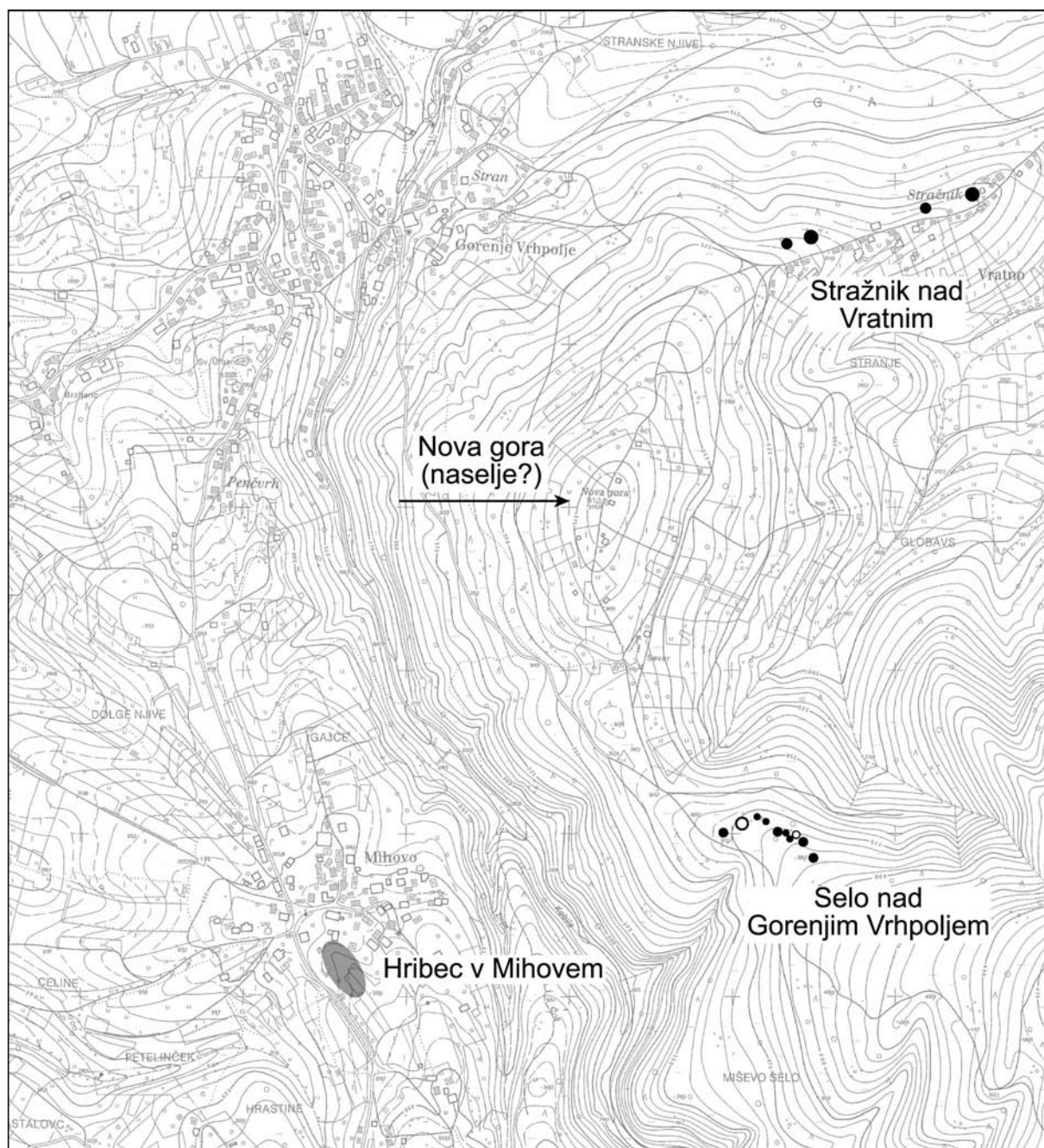
¹⁰² Drenovec pri Ratežu, Klevevški boršt nad Malimi Brusnicami, Vrhi nad Velikimi Brusnicami, Gomile pri Sajevcah. J. Dular, S. Tecco Hvala (op. 69) 331 in 337, sl. 249–251 in pril. 9.

¹⁰³ *Ib.*, 150 s.

Sl. 22: Prazgodovinska najdišča v okolici Mihovega. M. = 1:25000 (osnova: © Geodetska uprava RS).

Abb. 22: Prähistorische Fundorte in der Umgebung von Mihovo. M. = 1:25000.

Sl. 23: Poselitvene strukture v okolici Mihovega v starejši železni dobi. M. = 1:10000 (osnova: pomanjšana karta TTN5 © Geodetska uprava RS).

Abb. 23: Besiedlungsstrukturen in der Umgebung von Mihovo in der älteren Eisenzeit. M. = 1:10000.

takratni prebivalci pa so svoje mrtve pokopavali na bližnjem Hribcu sredi današnje vasi. Nekropola sodi med največje, kar jih poznamo na Dolenjskem. Poselitvena slika se ni veliko spremenila niti po prihodu Rimljanov. Nekropola na Hribcu je ostala še naprej v uporabi, pridružili pa sta se ji grobišči Celine in Na ulici. Natančna razmerja med njimi bo treba šele raziskati. Za zdaj ostaja odprto tudi vprašanje, kje je bilo v rimskem času

glavno naselje. Vsekakor ga ne moremo iskati na Trniščih, saj za okopom razen redkih najdb nismo našli drugih ostalin.

Na koncu želimo spregovoriti še nekaj besed o Grobiščih nad Mihovim. Razledna lega, debela plast žganine, živalske kosti in najdbe, ki segajo od pozne bronaste dobe do pozne antike, kažejo na poseben pomen tega vsekakor zanimivega najdišča. Čeprav še ni bilo sistematično raziskovano in je

zgolj na osnovi starih podatkov tvegano ugotavljati namembnost lokacije, pa se vendarle nagibamo k možnosti, da je bil na Grobiščih daritveni prostor. Na pomembnost najdišča kaže tudi stara komunikacija, tako imenovana "Laška pot", ki je še donedavna veljala za najkrajšo povezavo med dolino Krke ter kraji na južni strani Gorjancev. Speljana je namreč prav po grebenih, na katerih so nanizana mihovska naselja in grobišča (*sl.* 22). Pot ima zanesljivo prazgodovinske osnove, v uporabi pa je bila skoraj v vseh obdobjih. Tudi v času pozne antike, ko je na Zidanem gabru zrasla pomembna stojanka s cerkvijo in drugimi objekti, kar pa je že tema za novo razpravo.¹⁰⁴

KATALOG

Trnišča pri Mihovem

Tabla 1

1. Železno šilo; NMS, inv. št. P 26715; lega: sonda 1, humus.
2. Železen okov; NMS, inv. št. P 26706; lega: sonda 1, humus.
3. Frag. ustja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26718; lega: sonda 1, humus.
4. Frag. brus iz peščenca; NMS, inv. št. P 26717; lega: sonda 1, humus.
5. Frag. ročaja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26719; lega: sonda 1, humus.
6. Frag. ročaja rimske amfore; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rumenordeča, površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26714a; lega: sonda 1, humus.
7. Frag. ročaja rimske amfore; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rumenordeča; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26701; lega: sonda 1, humus.
8. Frag. ročaja rimske amfore; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rumenordeča; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26714b; lega: sonda 1, humus.
9. Frag. ognjiščne rešetke; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rdečerjava; površina: hrapava; sestava: groboznata; NMS, inv. št. P 26710c; lega: sonda 1, plast 1.
10. Frag. ognjiščne rešetke; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rdečerjava; površina: hrapava; sestava: groboznata; NMS, inv. št. P 26710b; lega: sonda 1, plast 1.
11. Frag. ognjiščne rešetke; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rdečerjava; površina: hrapava; sestava: groboznata; NMS, inv. št. P 26710a; lega: sonda 1, plast 1.
12. Frag. ustja; izdelava: na vretenu; barva: zunaj rumenorjava, znotraj sivorjava; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26726; lega: sonda 1, plast 1.
13. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina: gladka; sestava:

drobnorzna; okras: metličenje; NMS, inv. št. P 26722; lega: sonda 1, plast 1.

14. Vijček iz črepinje; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rjavosiva; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26729; lega: sonda 1, plast 1.

15. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj siva, znotraj temnosiva; površina: gladka; sestava: drobnorzna; okras: top vrez pred žganjem; NMS, inv. št. P 26728a; lega: sonda 1, plast 1.

16. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj sivorumena, znotraj sivorumena; površina: gladka; sestava: drobnorzna; okras: top vrez pred žganjem; NMS, inv. št. P 26728b; lega: sonda 1, plast 1.

17. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj sivorumena, znotraj sivorumena; površina: gladka; sestava: drobnorzna; okras: top vrez pred žganjem; NMS, inv. št. P 26728c; lega: sonda 1, plast 1.

Tabla 2

1. Frag. bronasta fibula (Almgren 68r); NMS, inv. št. P 26746; lega: sonda 2, plast 1.
2. Frag. brona; NMS, inv. št. P 26731; lega: sonda 2, plast 1.
3. Frag. bronasta igla; NMS, inv. št. P 26737; lega: sonda 2, plast 1.
4. Frag. železen žebelj; NMS, inv. št. P 26749; lega: sonda 2, plast 1.
5. Frag. železen nož; NMS, inv. št. P 26732; lega: sonda 2, plast 1.
6. Frag. železno dleto?; NMS, inv. št. P 26766; lega: sonda 2, plast 1.
7. Frag. železen žebelj; NMS, inv. št. P 26799; lega: sonda 2, plast 1.
8. Frag. železno dleto?; NMS, inv. št. P 26736; lega: sonda 2, plast 1.
9. Frag. ustja; izdelava: na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26763; lega: sonda 2, plast 1.
10. Frag. ustja; izdelava: na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26775; lega: sonda 2, plast 1.
11. Frag. ustja; izdelava: na vretenu; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26738; lega: sonda 2, plast 1.
12. Frag. ustja; izdelava: na vretenu; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26751; lega: sonda 2, plast 1.
13. Frag. ustja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina: hrapava; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26747; lega: sonda 2, plast 1.
14. Frag. ustja; izdelava: na vretenu; barva: zunaj rumena, znotraj rumena; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26756; lega: sonda 2, plast 1.
15. Frag. ustja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rjavorumena, znotraj rjavorumena; površina: hrapava; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26733; lega: sonda 2, plast 1.
16. Frag. ustja; izdelava: na vretenu; barva: zunaj sivorumena, znotraj sivorumena; površina: gladka; sestava: drobnorzna; okras: plitek vrez pred žganjem; NMS, inv. št. P 26793; lega: sonda 2, plast 1.
17. Frag. ustja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina: hrapava; sestava: drobnorzna; pustilo: grafit; NMS, inv. št. P 26777; lega: sonda 2, plast 1.
18. Frag. ustja; izdelava: na vretenu; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina: gladka; sestava: drobnorzna; NMS, inv. št. P 26764; lega: sonda 2, plast 1; opomba: srednji vek.

¹⁰⁴ Zahvaljujem se dr. Janki Istenič, dr. Timoteju Knificu in dr. Petru Turku, da so mi dovolili objaviti najdbe, ki jih hrani Narodni muzej Slovenije v Ljubljani. Hvala tudi dr. Draganu Božiču za nekatere napotke in Dragici Knific Lunder, ki je zrisala gradivo.

19. Frag. ustja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj temnosiva, znotraj rjavosiva; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: vrez pred žganjem; NMS, inv. št. P 26795; lega: sonda 2, plast 1.

20. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; okras: glavničenje; NMS, inv. št. P 26742; lega: sonda 2, plast 1.

21. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rumena, znotraj rumena; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: žigosanje; NMS, inv. št. P 26765; lega: sonda 2, plast 1.

22. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; okras: glavničenje; NMS, inv. št. P 26798; lega: sonda 2, plast 1.

23. Frag. ostenja; izdelava: na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; NMS, inv. št. P 26758; lega: sonda 2, plast 1.

24. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; okras: vrez pred žganjem; NMS, inv. št. P 26752; lega: sonda 2, plast 1.

25. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: vrez pred žganjem; NMS, inv. št. P 26759; lega: sonda 2, plast 1.

26. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: zunaj siva, znotraj sivorumen; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; NMS, inv. št. P 26779; lega: sonda 2, plast 1.

Tabla 3

1. Frag. svitka; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. P 26788; lega: sonda 2, plast 1.

2. Frag. svitka; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. P 26797; lega: sonda 2, plast 1.

3. Frag. brus iz peščenca; NMS, inv. št. P 26748; lega: sonda 2, plast 1.

4. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; okras: topi vbodi; NMS, inv. št. P 26796; lega: sonda 2, plast 1.

5. Vijček; izdelava: prostoročna; barva: zunaj siva; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; NMS, inv. št. P 26783; lega: sonda 2, plast 1.

6. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rjavosiva; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. P 26754 in 26771; lega: sonda 2, plast 1.

7. Bronast nož; NMS, inv. št. P 26800; posamična najdba.

8. Bronasta fibula; NMS, inv. št. P 4816;¹⁰⁵ posamična najdba.

9. Vijček; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: vrez pred žganjem; NMS, inv. št. P 4818;¹⁰⁶ posamična najdba.

10. Vijček; izdelava: prostoročna; barva: zunaj rjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; NMS, inv. št. P 4799; posamična najdba.

11. Bronast zatič z zajedo in ušescem; posamična najdba.

12. Bronast gumb z mrežasto okrašeno bradavičko; posamična najdba.

13. Bronasta pasna spona; NMS, inv. št. P 5075; posamična najdba.

14. Frag. železne škarje; NMS, inv. št. P 4800; posamična najdba.

Gradec nad Mihovim

Tabla 4

1. Utež; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. P 4955;¹⁰⁷ posamična najdba.

2. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMHW, inv. št. 87586; posamična najdba.¹⁰⁸

3. Frag. Brus iz peščenca; NMHW, inv. št. 87587; posamična najdba.

4. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: rjavočrna; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro z držajem; NMHW, inv. št. 87584; posamična najdba.

5. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; okras: nalepljeno rebro; NMHW, inv. št. 87584a; posamična najdba.

6. Frag. ognjiščne kozice; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMHW, inv. št. 87585; posamična najdba.

7. Frag. ostenja z držajem; izdelava: prostoročna; barva: rjavočrna; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMHW, inv. št. 87584d; posamična najdba.

8. Frag. latvica; izdelava: prostoročna; barva: črnorjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; NMHW, inv. št. 87583; posamična najdba.

9. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; NMHW, inv. št. 87584b; posamična najdba.

Tabla 5

1. Frag. bronasta fibula; NMS, inv. št. P 4402;¹⁰⁹ posamična najdba.

2. Frag. bronast okov; NMS, inv. št. P 4403;¹¹⁰ posamična najdba.

3. Frag. ustja; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: fasetiranje; DM Novo mesto; neinventarizirano.

4. Frag. ustja; izdelava: prostoročna; barva: črnorjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: žlebljenje; DM Novo mesto; neinventarizirano.

5. Frag. bronasta igla; DM Novo mesto; neinventarizirano.

6. Frag. ustja; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: fasetiranje; DM Novo mesto; neinventarizirano.

¹⁰⁵ Predmet je v NMS inventariziran pod oznako Mihovo. Pravilno najdišče (Trnišča pri Mihovem) je na podlagi primerjave zapisov v inventarni knjigi NMS in Kušljanovih beležk ugotovil D. Božič.

¹⁰⁶ Predmet je v NMS inventariziran pod oznako Vinji Vrh. Pravilno najdišče (Trnišča pri Mihovem) je na podlagi primerjave zapisov v inventarni knjigi NMS in Kušljanovih beležk ugotovil D. Božič.

¹⁰⁷ Predmet je v NMS inventariziran pod oznako Grobišče, Na gavgah, Gorjanci.

¹⁰⁸ Predmeti (t. 4: 2-9) so v NMHW inventarizirani pod oznako Grobišče. Glej tudi op. 66.

¹⁰⁹ Predmet je v NMS inventariziran pod oznako: Britof in Gorjanci.

¹¹⁰ Predmet je v NMS inventariziran pod oznako: Britof in Gorjanci.

7. Frag. ostenja z držajem; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; DM Novo mesto; neinventarizirano.

8. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; okras: žlebljenje; DM Novo mesto; neinventarizirano.

9. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; okras: vtisi in vrez; DM Novo mesto; neinventarizirano.

10. Frag. ostenja z držajem; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; DM Novo mesto; neinventarizirano.

11. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; okras: vtisi; DM Novo mesto; neinventarizirano.

12. Frag. ostenja; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; okras: nalepljeno rebro z vtisi; DM Novo mesto; neinventarizirano.

13. Frag. ustja; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; okras: fasetiranje; DM Novo mesto; neinventarizirano.

Grobišča nad Mihovim

Tabla 6

1. Bronasta šivanka; NMS, inv. št. P 4477;¹¹¹ posamična najdba.

2. Bronasta trokrilna pušična ost; NMS, inv. št. P 4500;¹¹² posamična najdba.

3. Bronast spiralen obroček; NMS, inv. št. P 4478;¹¹³ posamična najdba.

4. Bronast obroček; NMS, inv. št. P 4463; posamična najdba.

5. Bronasta fibula; NMS, inv. št. R 2714; posamična najdba.

6. Železen okov; NMS, inv. št. R 2910c; posamična najdba.

7. Železno kladivo; NMS, inv. št. P 21407; posamična najdba.

8. Frag. železnega noža; NMS, inv. št. R 2910e; posamična najdba.

9. Frag. železnega dleta (?); NMS, inv. št. R 2910d; posamična najdba.

10. Frag. železen okov; NMS, inv. št. R 2910a; posamična najdba.

11. Frag. železen okov; NMS, inv. št. R 2910b; posamična najdba.

12. Bronasta igla z uvito glavico; NMS, inv. št. P 4400;¹¹⁴ posamična najdba.

13. Bronasta igla; NMS, inv. št. P 4401;¹¹⁵ posamična najdba.

14. Bronasta igla; NHMW, inv. št. 87537;¹¹⁶ posamična najdba.

15. Bronast obroček; NHMW, inv. št. 86529; posamična najdba.

¹¹¹ Predmet je v NMS inventariziran pod oznako: Grobišče, Bregarjeva košenica.

¹¹² Predmet je v NMS inventariziran pod oznako: Grobišče, košenica, Opferstätte.

¹¹³ Predmet je v NMS inventariziran pod oznako: Grobišče, Bregarjeva košenica.

¹¹⁴ Predmet je v NMS inventariziran pod oznako: Na pleši v Gorjancih.

¹¹⁵ Predmet je v NMS inventariziran pod oznako: Na pleši v Gorjancih.

¹¹⁶ Predmet je v NHMW inventariziran pod oznako: Grobišče in Gorjancigebirge, Parzelle Franz Bregar Mihovo.

16. Bronast obroček; NHMW, inv. št. 86529; posamična najdba.

17. Frag. bronast obroček; NHMW, inv. št. 86529; posamična najdba.

18. Frag. živalska fibula; NHMW, inv. št. 86527; posamična najdba.

19. Železna fibula; DM Novo mesto, neinventarizirano; posamična najdba.

Vratolom nad Mihovim

Tabla 7

1. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. R 2773; posamična najdba.

2. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. R 2768; posamična najdba.

3. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. R 2775; posamična najdba.

4. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. R 2770; posamična najdba.

5. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. R 2771; posamična najdba.

6. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. R 2772; posamična najdba.

7. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. R 2776; posamična najdba.

8. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. R 2769; posamična najdba.

9. Frag. utež; izdelava: prostoročna; barva: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; NMS, inv. št. R 2774; posamična najdba.

Tabla 8

1. Vijček; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; NMS, inv. št. R 2746; posamična najdba.

2. Vijček; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; NMS, inv. št. R 2751; posamična najdba.

3. Vijček; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; NMS, inv. št. R 2747; posamična najdba.

4. Vijček; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; NMS, inv. št. R 2749; posamična najdba.

5. Vijček; izdelava: prostoročna; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnostnata; NMS, inv. št. R 2748; posamična najdba.

6. Frag. brus iz peščenca; NMS, inv. št. R 2758; posamična najdba.

7. Brus iz peščenca; NMS, inv. št. R 2759; posamična najdba.

8. Frag. brus iz peščenca; NMS, inv. št. R 27560; posamična najdba.

9. Frag. brus iz peščenca; NMS, inv. št. R 2753; posamična najdba.

10. Frag. brus iz peščenca; NMS, inv. št. R 2757; posamična najdba.

11. Frag. brus iz peščenca; NMS, inv. št. R 2764; posamična najdba.

12. Frag. brus iz peščenca; NMS, inv. št. R 2754; posamična najdba.

13. Brus iz peščenca; NMS, inv. št. R 2765; posamična najdba.

14. Frag. bronasta nanožnica; NMS, inv. št. R 2724; posamična najdba.

15. Frag. bronasta sulična ost; DM Novo mesto, inv. št. A 2763; posamična najdba.

Zidani gaber nad Mihovim

Tabla 8

16. Bronasta pasna spona; DM Novo mesto, neinventarizirano; posamična najdba.

Mihovo und die nördlichen Ausläufer der Gorjanci im ersten Jahrtausend v. Chr.

Zusammenfassung

Mihovo mit der nahen Umgebung gehört zu den interessantesten archäologischen Gebieten von Südostdolenjsko (*Abb. 1*). Auf den Bergkämmen, die sich südlich des Dorfes steil zum Gorjanci-Gipfel erheben, liegen mehrere archäologische Fundorte, die darauf hindeuten, dass die Landschaft schon in den ältesten Epochen unserer Vergangenheit besiedelt war (*Abb. 22*).¹ Der Ort wurde bekannt vor allem durch die große Nekropole aus der späten Latène- und der frühen römischen Zeit; sie erstreckte sich mitten im Dorf und zählte mehrere hundert Gräber. Über ihr Material promovierten bislang zwei Archäologen: zunächst der Slowene Vinko Šribar, der im Krka-Tal den Übergang von der späten Latène- zur römischen Zeit erforschte, und nach ihm noch der Österreicher Helmut Windl, der Mihovo als selbstständigen Gräberfeldkomplex untersuchte.² Leider wurden die beiden Dissertationen nicht veröffentlicht. Sie blieben im Archiv liegen und dadurch ist der Mehrheit der Fachöffentlichkeit auch der wissenschaftliche Wert des Materials von Mihovo noch weiterhin unbekannt. Wenigstens hat vor Jahren Jochen Garbsch einige Gräber publiziert. Erwähnt seien auch die beiden kurzen Aufsätze von Dragan Božič, in denen er auf populärwissenschaftliche Weise und in Kürze diesen wichtigen Fundort vorstellte.³

Im vorliegenden Beitrag werden die Kleinfunde nicht veröffentlicht. Das hätte vor einer erneuten Säuberung der Funde auch keinen rechten Sinn, denn ein Großteil der Eisengegenstände, der im Naturhistorischen Museum Wien aufbewahrt wird, bedarf der Hände eines Restaurators. Unsere Aufmerksamkeit ist auf

die räumlichen Analysen gerichtet: mit Hilfe der Angaben aus den Archiven, durch Landesaufnahmen und Versuchsgrabungen wurden die grundlegenden Daten von den einzelnen Fundorten gesammelt, die chronologisch bestimmt wurden. Folgende Fundorte werden genauer vorgestellt:

1. Hribec in Mihovo (Gräberfeld aus der älteren und der jüngeren Eisen- und der römischen Zeit).

2. Na ulici in Mihovo (Gräberfeld aus der römischen Zeit).

3. Celine in Mihovo (Gräberfeld aus der jüngeren Eisen- und der römischen Zeit).

4. Trnišča bei Mihovo (Siedlung der Bronze-, der jüngeren Eisen- und der römischen Zeit).

5. Gradec oberhalb von Mihovo (Höhensiedlung aus der späten Bronzezeit und der Spätantike).

6. Grobišča oberhalb von Mihovo (Opferplatz aus der späten Bronze-, der Eisen- und der römischen Zeit).

7. Vratolom oberhalb von Mihovo (Wohnstätte aus der Eisenzeit und der Spätantike).

8. Zidani gaber (Siedlung aus der Spätantike).

9. Camberk oberhalb von Cerov Log (Höhensiedlung aus der späten Bronzezeit).

10. Gradec oberhalb von Vratno (Höhensiedlung aus der späten Bronzezeit).

Wie die Analysen der Besiedlungsstruktur gezeigt haben, waren die Nordhänge der Gorjanci oberhalb des Dorfes Mihovo das ganze erste Jahrtausend v. Chr. relativ intensiv besiedelt (*Abb. 22*). Eine starke Besiedlung ist schon in der späten Bronzezeit zu beobachten, denn man kann in einem Radius von zwei Kilometern vom Dorf vier Siedlungen aufzählen: neben Trnišča (*Abb. 12*) und Gradec oberhalb von Mihovo (*Abb. 18*) noch Camberk oberhalb von Cerov Log (*Abb. 19*) und Gradec oberhalb von Vratno (*Abb. 20*). Das Besiedlungsbild dieser Epoche ergänzen gut einige Einzelfunde, die aber leider nicht genau loziert sind, weswegen sie nicht in die Karte eingezeichnet wurden.⁴

¹ Vgl. P. und S. Petru, Mihovo. – In: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975) 222 ff.

² V. Šribar, *Problemi prehoda poznega latena v rimsko dobo na področju doline Krke* (Ljubljana 1964); H. Windl, *Das Latène- und kaiserzeitliche Gräberfeld von Mihovo (Unterkrain – Dolenjsko)* (Wien 1975).

³ J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11 (1965) 203 ff.; D. Božič, Mihovo, in: *Arheološka najdišča Dolenjske. Ob 100-letnici arheoloških raziskovanj v Novem mestu* (Novo mesto 1990) 79 ff.; D. Božič, *Poslednje počivališče ob vznožju Gorjancev*, in: *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov* (Ljubljana 1999) 171 ff.

⁴ Bronzebeile aus Mihovo, Gorenje Vrhpolje und Tolsti Vrh und Bronzeschwert aus Mihovo. I. Šinkovec, *Katalog posameznih kovinskih najdb bakrene in bronaste dobe*, in: B. Teržan (Hrg.), *Depoje in posamezne kovinske najdbe bakrene*

Das achte Jahrhundert v. Chr. stellt in der geschichtlichen Entwicklung der Südostalpen eine bedeutende Wende dar. In dieser Zeit setzte sich endgültig das Eisenhüttenwesen durch, es kam zu einer starken sozialen Schichtenbildung, und es veränderte sich auch das Besiedlungsbild.⁵ Die Einwohner, die im Hinterland des heutigen Mihovo lebten, ereilte ein ähnliches Schicksal wie die anderen vorgeschichtlichen Gemeinschaften Südostsloweniens. Alle vier bronzezeitlichen Siedlungen wurden nämlich verlassen und die Besiedlung wurde in den neuen Bereich verlegt. Ein Beweis dafür sind die hallstattzeitlichen Grabhügelnekropolen Selo oberhalb von Gorenje Vrhpolje, Stražnik oberhalb von Vratno (Abb. 23) und Hribec in Mihovo.⁶ Aus der Lage der Grabhügelnekropolen kann man auch ersehen, wo aller Wahrscheinlichkeit nach die Siedlung lag. Der geeignetste Bereich ist nämlich die Nova gora, eine Bergkuppe (379 m), die sich oberhalb des Dorfes Gorenje Vrhpolje erhebt. Leider fanden wir dort trotz mehrfacher Begehung weder Funde noch Verteidigungsstrukturen. Vielleicht waren sie in der Vergangenheit zerstört worden, da der gesamte Berg mit Weintrauben bebaut ist. Die zweite Erklärung, die in Frage kommt, ist, dass die Siedlung überhaupt nicht von einer Schutzmauer umgeben war. Ähnliche, aber seltene Fälle, bei denen es neben Grabhügelnekropolen keine befestigten Ringwälle gab, kennt man von anderen Teilen Dolenjskos. Von den nahen seien drei Gräberfelder zwischen Velike Brusnice und Ratež und die Nekropole bei Sajevece am linken Krka-Ufer erwähnt.⁷ Alle Gräberfelder gehörten zu nicht befestigten Siedlungen, die man aber auf den nahen Anhöhen noch wird suchen müssen.

Die Einwanderung der Kelten, mit der um 300 v. Chr. die ältere Eisenzeit endete, stellt im Besiedlungsbild der Gorjanci-Nordhänge eine erneute Wende dar. Beide Grabhügelgräberfelder (Stražnik oberhalb von Vratno und Selo oberhalb von Vrhpolje) wurden nämlich aufgegeben. Wohin die Menschen gingen, ist nicht bekannt. Mit Sicherheit kann man aber behaupten, dass der Ort nicht verödete. Ein Beweis dafür sind die Gräber der Stufe Mokronog II (Lt C), die man auf dem Hribec in Mihovo fand (Abb. 2). Sie waren nicht zahlreich, was nicht überrascht, denn man kann eine ähnliche Situation auch anderswo in Dolenjsko beobachten.⁸ Der Grund dafür liegt in der schlechten Erforschung. Der Zustand wird sich gewiss verbessern mit neuen Landesaufnahmen, die man vor allem auf die unteren Bereiche der Ringwälle und die unmittelbare Umgebung der hallstattzeitlichen Nekropolen richten müssen.

Besser als die mittlere Latènezeit ist die späte Latènezeit bekannt. In dieser Zeit wurde Trnišča erneut besiedelt, und die damaligen Einwohner bestatteten ihre Toten auf dem nahe gelegenen Hribec inmitten des heutigen Dorfes (Abb. 2 und Beil. 1). Die Nekropole gehört zu den größten, die man von Dolenjsko kennt. Das Besiedlungsbild hatte sich nicht einmal nach der Einwanderung der Römer viel verändert. Die Nekropole auf dem Hribec blieb noch weiterhin in Gebrauch, hinzukamen die Gräberfelder Celine und Na ulici. Ein genaueres Verhältnis dieser Gräberfelder muss noch erforscht werden. Vorerst bleibt

auch die Frage offen, wo in der römischen Zeit die Hauptsiedlung lag. Auf jeden Fall kann man sie nicht in Trnišča suchen, da hinter dem Wall mit Ausnahme von seltenen Funden keine anderen entdeckt wurden.

Am Ende noch ein paar Worte zum Fundort Grobišča oberhalb von Mihovo (Abb. 22). Die Lage mit gutem Ausblick, die dicke Brandschicht, Tierknochen und die Funde, die von der späten Bronzezeit bis zur Spätantike reichen (Taf. 6: 1–19), weisen auf die besondere Bedeutung dieses auf jeden Fall interessanten Fundortes. Obwohl er noch nicht systematisch erforscht wurde und es nur auf der Grundlage alter Angaben riskant ist, die Zweckbestimmung des Ortes festzustellen, soll die Möglichkeit in Betracht gezogen werden, dass sich in Grobišča eine Opferstätte befand. Auf die Zweckbestimmung des Fundortes deutet auch die alte Verkehrsverbindung, der sog. "Welsche Weg", der noch bis vor kurzem als die kürzeste Verbindung zwischen dem Krka-Tal und den Orten an der Südseite der Gorjanci galt. Er führte nämlich gerade über die Bergkämme, auf denen die Siedlungen und die Gräberfelder von Mihovo liegen (Abb. 22). Der Weg hat gewiss vorgeschichtliche Grundlagen und wurde in fast allen Epochen benutzt. Auch in der Spätantike, als auf dem Zidani gaber eine wichtige Siedlung mit Kirche und anderen Objekten entstand, was allerdings das Thema einer neuen Abhandlung ist.

Übersetzung: Marija Javor Briški

Janez Dular
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
Janez.Dular@zrc-sazu.si

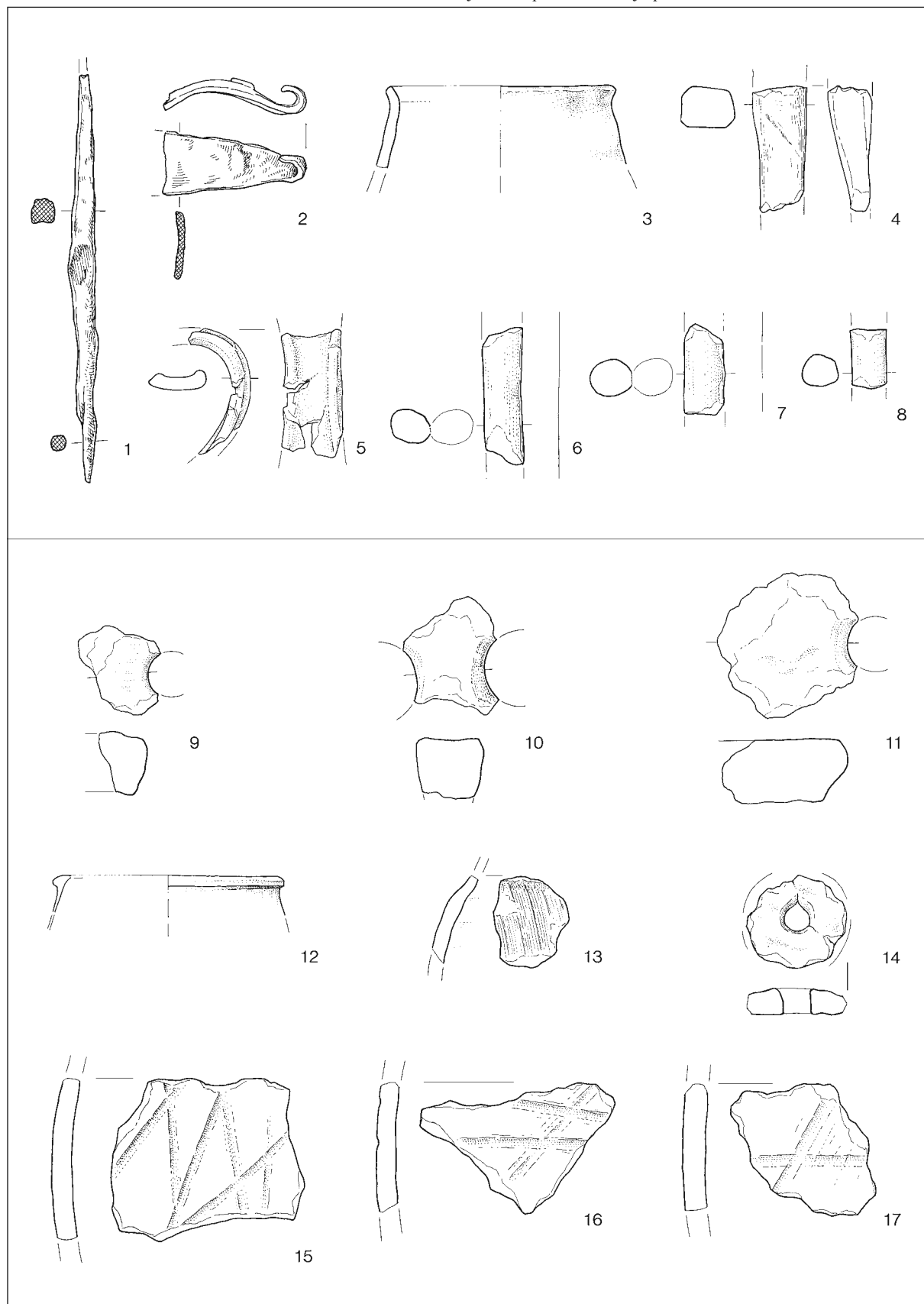
in bronaste dobe na Slovenskem 1 / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia 1, Katalogi in monografije 29 (1995) 56, 71, 75, und 107, Taf. 12: 69, Taf. 18: 110, Taf. 20: 123 und Taf. 31: 212.

⁵ J. Dular und S. Tecco Hvala, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement-Economy-Society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železbi dobi. Poselitev-gospodarstvo-družba*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12 (2007) 250 f.

⁶ J. Dular, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6 (2003) 177 ff.

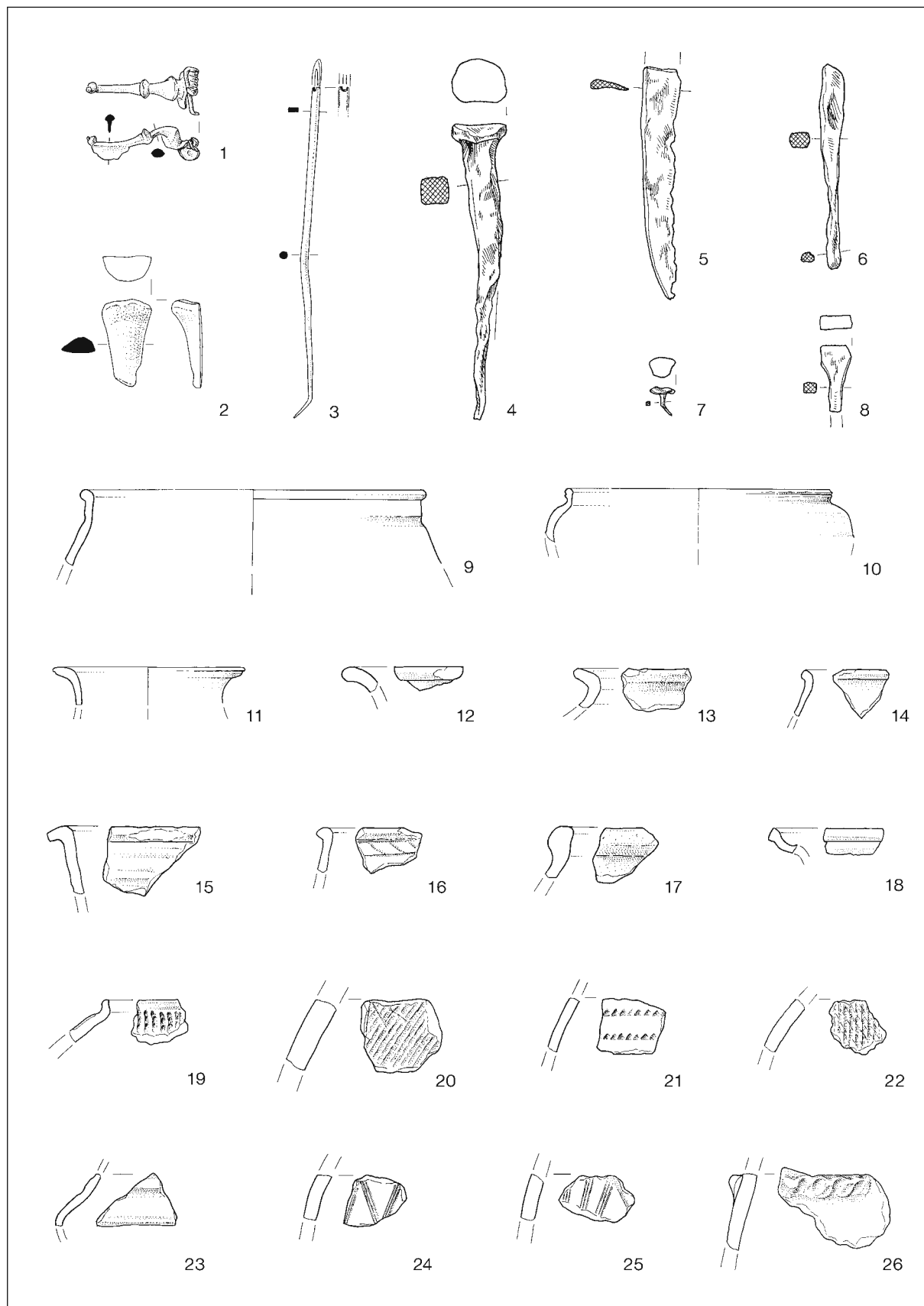
⁷ Drenovec bei Ratež, Klevevški boršt bei Male Brusnice, Vrhi bei Velike Brusnice, Gomile bei Sajevece. J. Dular und S. Tecco Hvala (Anm. 5) 331 und 337, Abb. 249–251 und Beil. 9.

⁸ *Ib.*, 150 f.

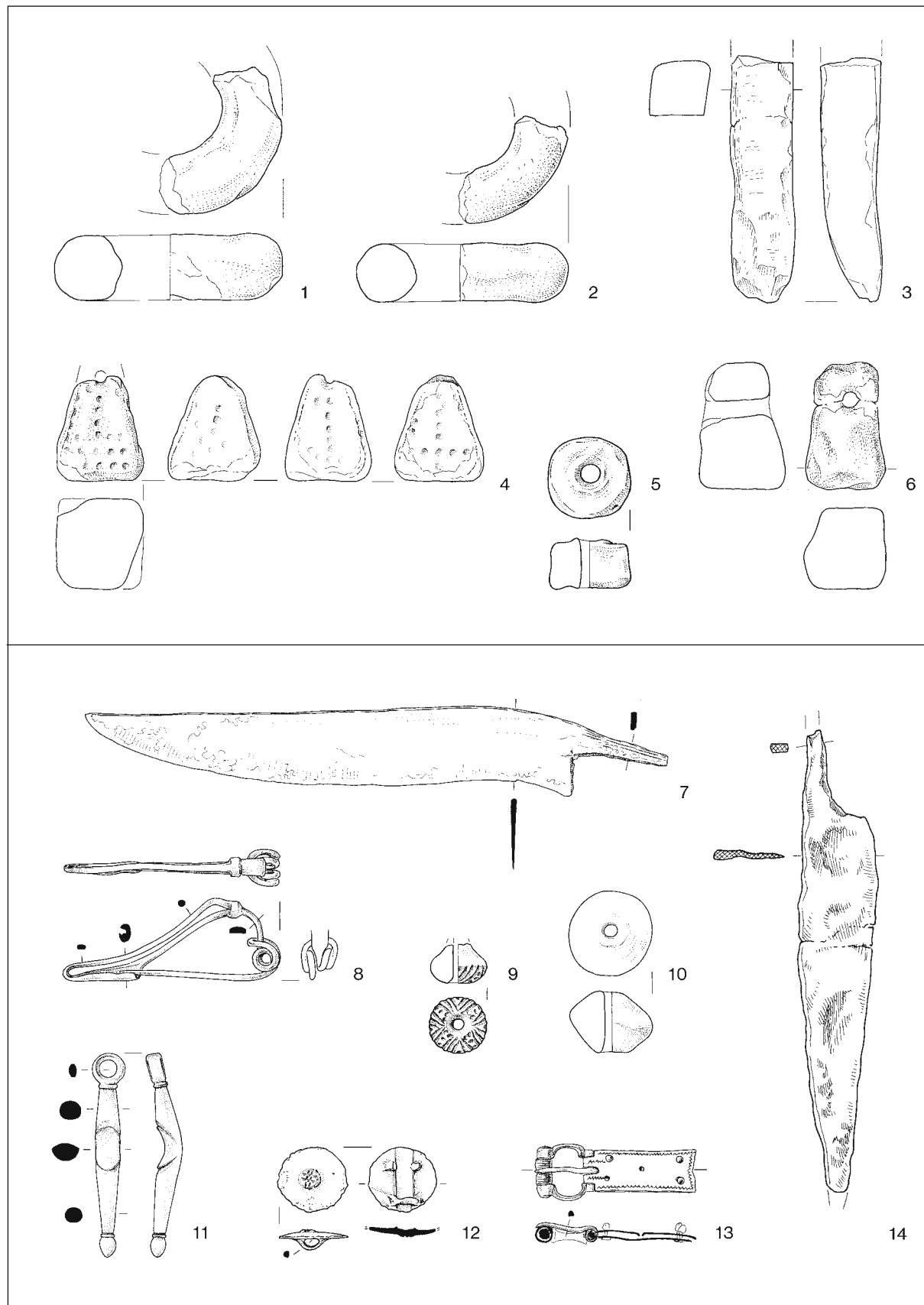
T. I: Trnišča pri Mihovem. Sonda 1. 1-8 humus; 9-17 plast 1. 1,2 železo, ostalo keramika. M. 1,2 = 1:2; 3-17 = 1:3.

Taf. I: Trnišča bei Mihovo. Schnitt 1. 1-8 Humus; 9-17 Schicht 1. 1,2 Eisen, sonst Keramik. M. 1,2 = 1:2; 3-17 = 1:3.

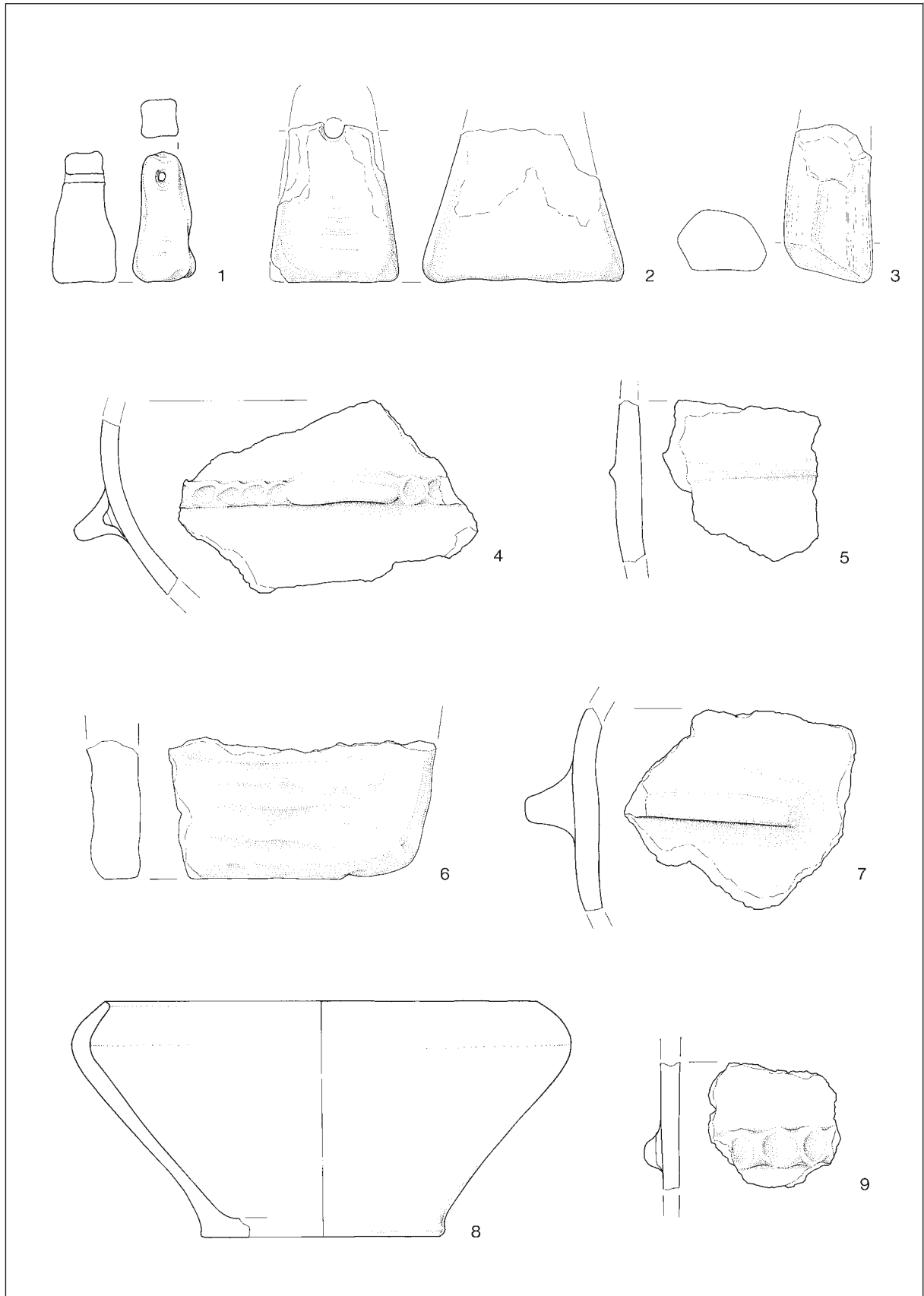
T. 2: Trnišča pri Mihovem. Sonda 2. 1-26 plast 1. 1-3 bron, 4-8 železo, ostalo keramika. M. 1-8 = 1:2; ostalo 1:3.

Taf. 2: Trnیشča bei Mihovo. Schnitt 2. 1-26 Schicht 1. 1-3 Bronze, 4-8 Eisen, sonst Keramik. M. 1-8 = 1:2; sonst 1:3.

T. 3: Trnišča pri Mihovem. 1-6 sonda 2, plast 1. 7-14 posamične najdbe. 3 kamen, 7,8,11-13 bron, 14 železo, ostalo keramika. M. 7,8,11-14 = 1:2; ostalo 1:3.

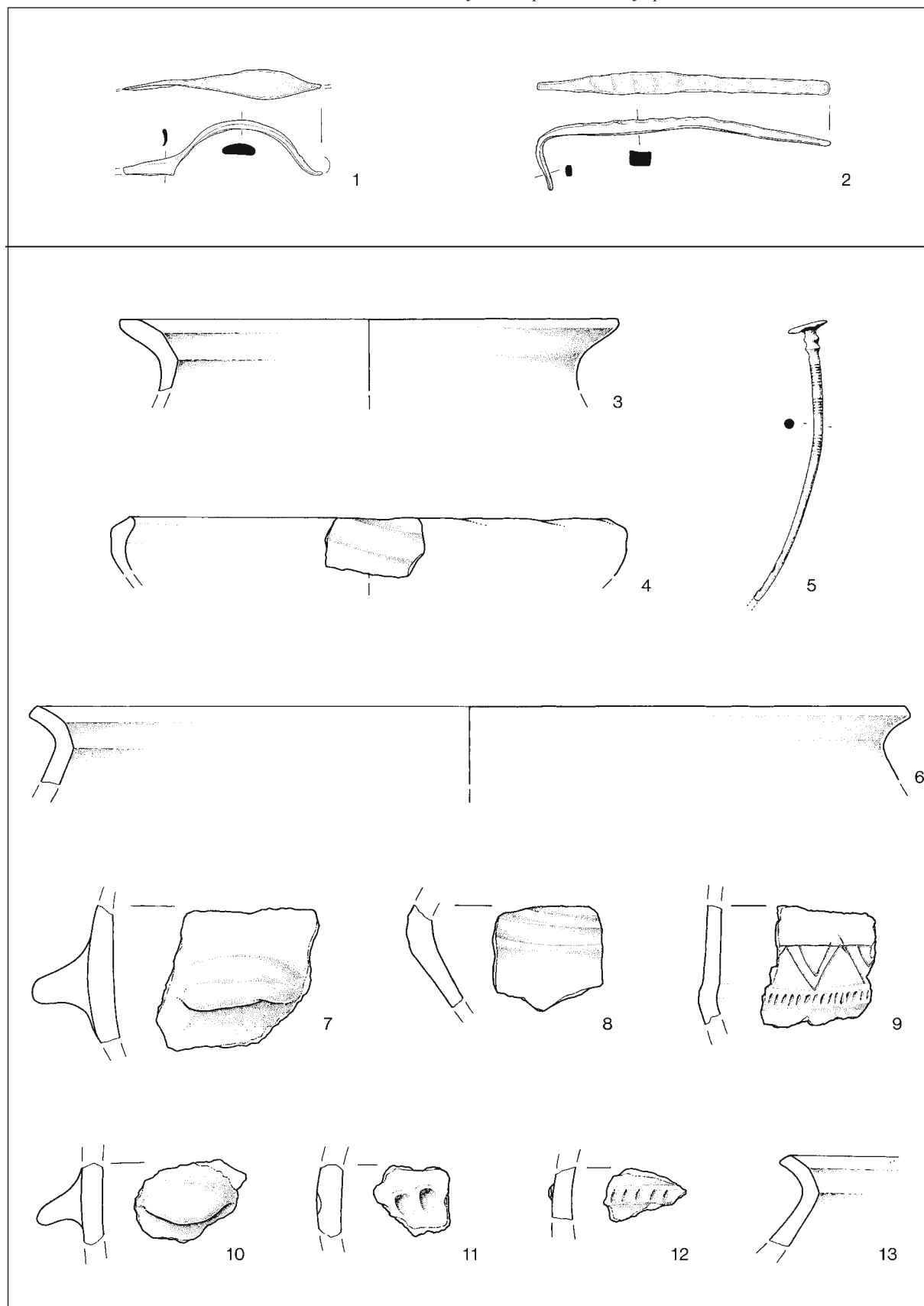
Taf. 3: Trnišča bei Mihovo. 1-6 Schnitt 2, Schicht 1. 7-14 Einzelfunde. 3 Stein, 7,8,11-13 Bronze, 14 Eisen, sonst Keramik. M. 7,8,11-14 = 1:2; sonst 1:3.

T. 4: Gradec nad Mihovim. Posamične najdbe. 3 kamen, ostalo keramika. M. 1:3.

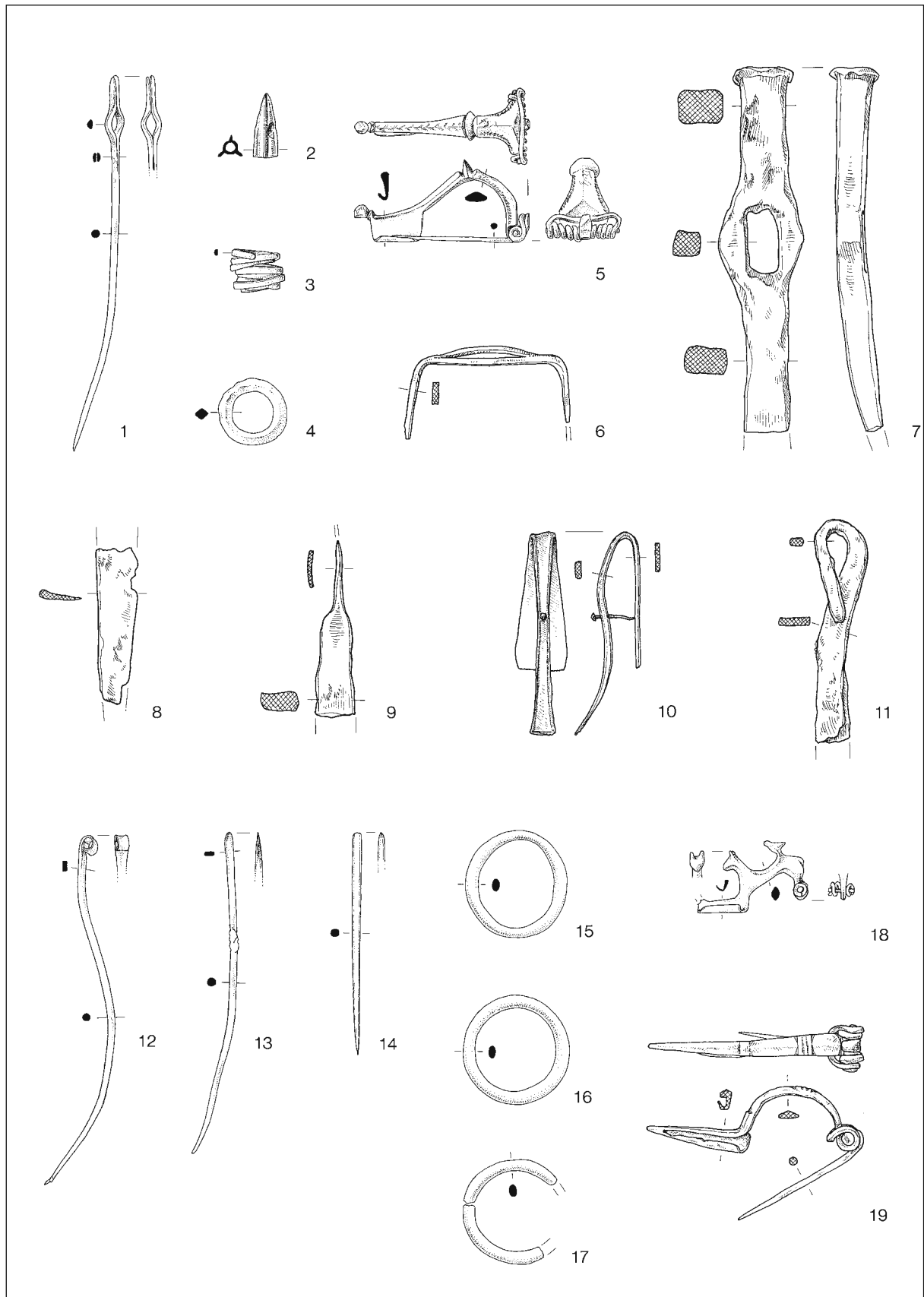
Taf. 4: Gradec oberhalb von Mihovo. Einzelfunde. 3 Stein, sonst Keramik. M. 1:3.

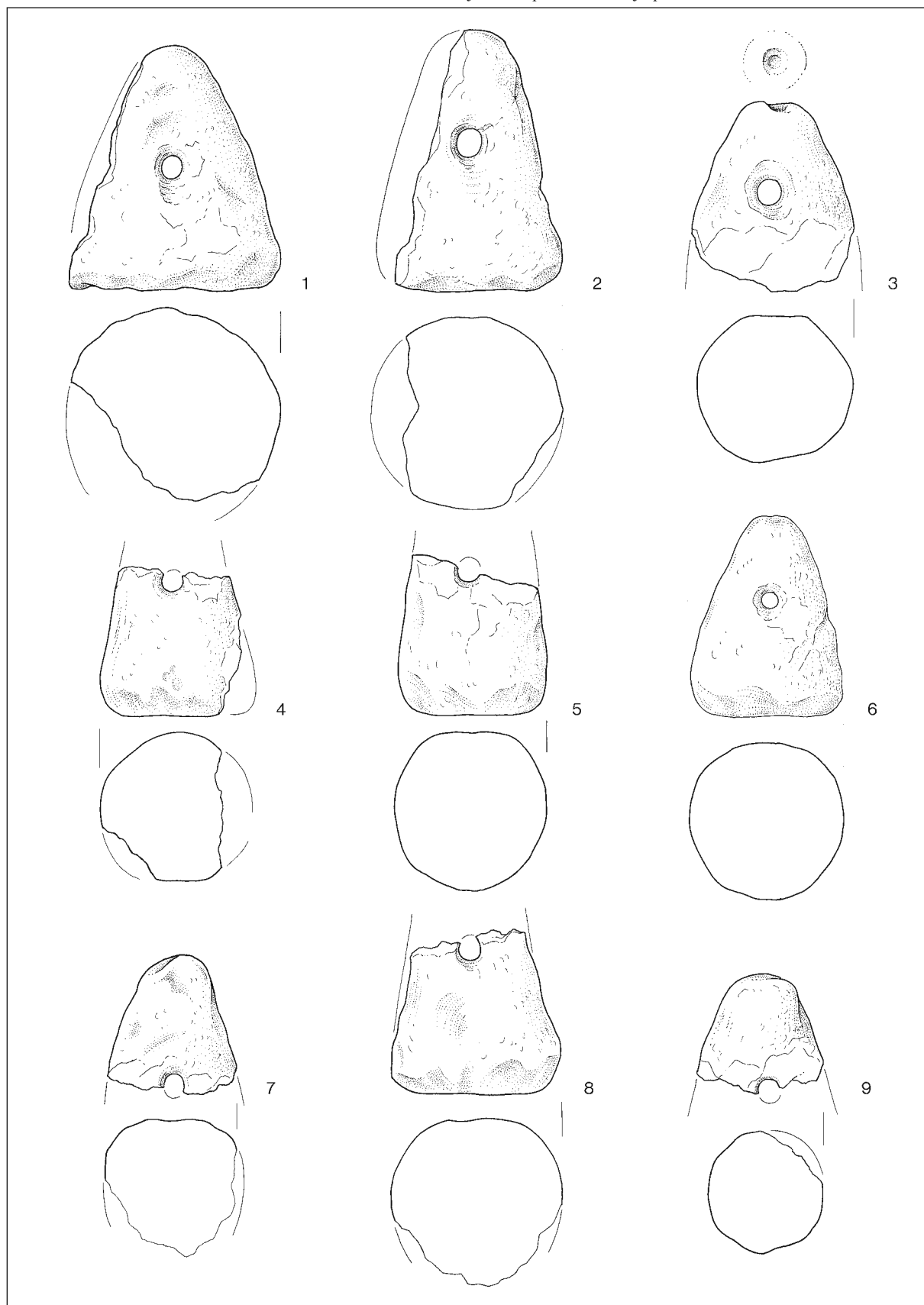
T. 5: Gradec nad Mihovim. Posamične najdbe. 1,2,5 bron, ostalo keramika. M. 1,2,5 = 1:2; 3,4,6-13 = 1:3.

Taf. 5: Gradec oberhalb von Mihovo. Einzelfunde. 1,2,5 Bronze, sonst Keramik. M. 1,2,5 = 1:2; 3,4,6-13 = 1:3.

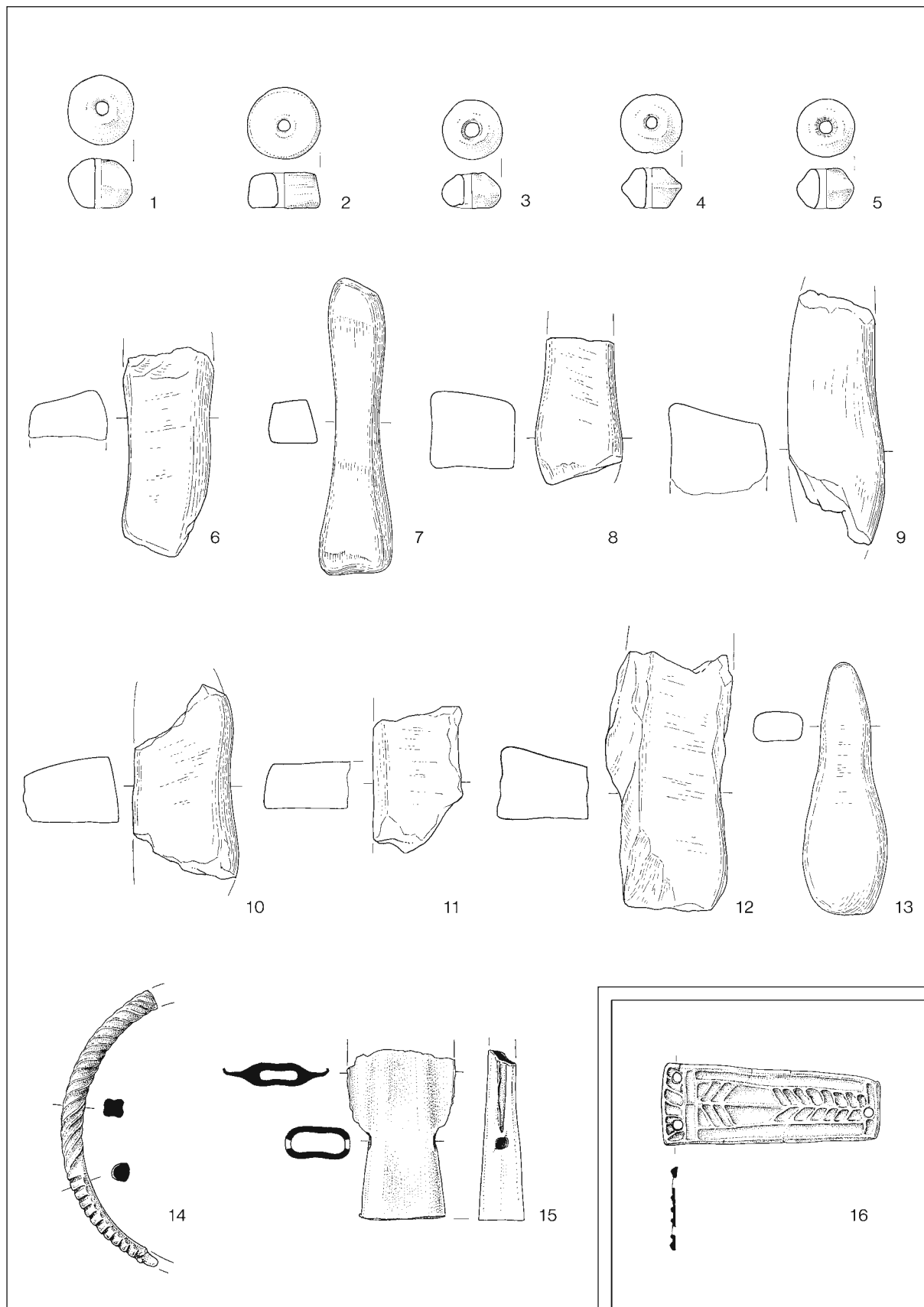
T. 6: Grobišča nad Mihovim. Posamične najdbe. 1-5,12-18 bron, 6-11,19 železo. M. = 1:2.

Taf. 6: Grobišča oberhalb von Mihovo. Einzelfunde. 1-5,12-18 Bronze, 6-11,19 Eisen. M. = 1:2.

T. 7: Vratolom nad Mihovim. Posamične najdbe. Vse keramika. M. = 1:3.

Taf. 7: Vratolom oberhalb von Mihovo. Einzelfunde. Alles Keramik. M. = 1:3.

T. 8: 1-15 Vratolom nad Mihovim. Posamične najdbe. 16 Zidani gaber nad Mihovim. Posamična najdba. 1-5 keramika; 6-13 kamen; 14-16 bron. M. 14-16 = 1:2; ostalo 1:3.

Taf. 8: 1-15 Vratolom oberhalb von Mihovo. Einzelfunde. 16 Zidani gaber oberhalb von Mihovo. Einzelfund. 1-5 Keramik; 6-13 Stein; 14-16 Bronze. M. 14-16 = 1:2; sonst 1:3.

Starejšeželeznodobna gomila z Vrličnjaka nad Tupaličami pri Preddvoru na Gorenjskem

Petra VOJAKOVIĆ

Izvleček

V članku je predstavljena gomila z Vrličnjaka nad Tupaličami na Gorenjskem. Gomila 8 je prekrivala centralno grobno kamro z žganimi pokopi, obdano s petnajstimi žganimi grobovi. Analize so pokazale, da smemo vseh 16 grobov datirati v starejšo železno dobo, v horizont Podzemelj, oz. v konec 8. in začetek 7. st. pr. n. št. Posebnost gomile so odkriti sledovi naknadnega poznolatskega pokopa. Raziskava odpira številna nova vprašanja o razumevanju in vlogi Gorenjske v okviru jugovzhodne halštatske kulture na slovenskem ozemlju.

Ključne besede: Slovenija, Gorenjska, Vrličnjak, Tupaliče, starejša železna doba, gomila, žgani grobovi, centralni grob s kamnito grobno konstrukcijo, pokop dveh oz. več oseb, naknadni poznolatski pokop

Abstract

This article presents tumulus 8 from the site near Tupaliče in Gorenjska region. The tumulus contained a central burial chamber with a cremated body and 15 more cremated graves positioned concentrically around it. After analysis, it can be confirmed that all 16 graves belong to the Podzemelj horizon (the end of the 8th and the beginning of the 7th century BC). It is also interesting that the tumulus contained traces of a subsequent Late La Tène burial. The results of investigation at Tupaliče has opened a whole new set of questions about understanding the role of Gorenjska in the southeastern Hallstatt culture of Slovenia.

Keywords: Slovenia, Gorenjska, Vrličnjak, Tupaliče, Early Iron Age, tumulus, cremation graves, central grave with stone chamber, burial of two or more individuals, Late La Tène burial

GEOGRAFSKI IN GEOLOŠKI OPIS NAJDIŠČA IN ŠIRŠE OKOLICE¹

Vas Tupaliče pri Preddvoru (461 m n. m.) na Gorenjskem leži ob severovzhodnem robu Savske ravnin, neposredno ob vznožju Karavank (Hrvatini, 1999).

Obravnavano območje predstavlja v zgornjem delu dobro ohranjen ostanek starejše erozijske terase Kokre in leži okrog 70 m nad prodnim Tupališkim poljem (*sl. 1*).

Terasa z gomilami (520–535 m nm. v.) je prostorna, lepo ohranjena, gladka in ravna; manjše grbine in jame na njej pa so antropogenega izvora.

(*sl. 1: 2*). Nad njo se na višini 537 m nm. v. vzpenja ostanek višje terase.

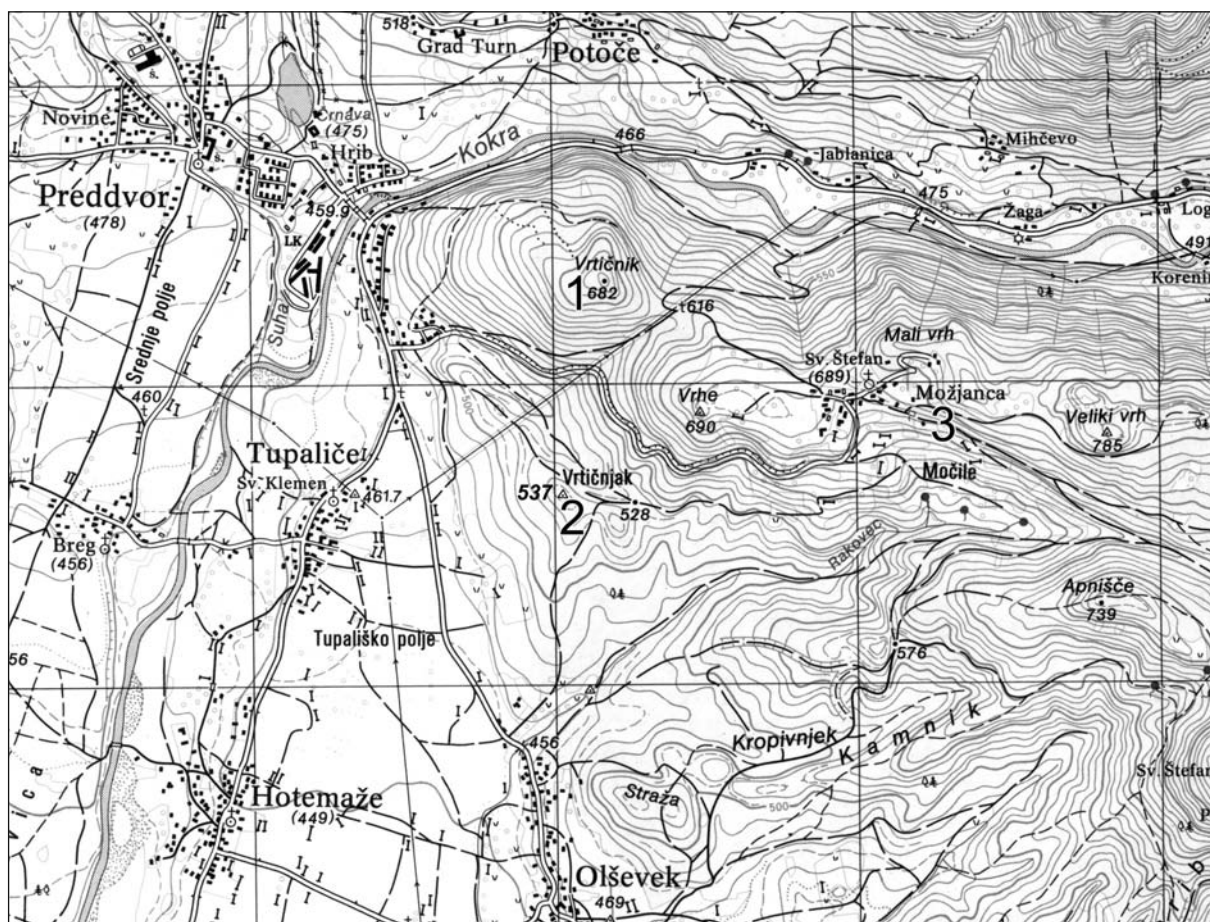
ZGODOVINA RAZISKAV

Spomladi leta 1979 je Andrej Valič iz Gorenjskega muzeja v Kranju s strokovno ekipo v okviru arheološke topografske akcije za zaščito arheoloških spomenikov na področju občine Kranj izmeril gomilno grobišče pri Tupaličah in pridobil geodetski posnetek (*sl. 2*).²

Jeseni leta 1993 je A. Valič sondiral gomilo 8 z omenjenega grobišča. Ker so bile sonde arheološko pozitivne, so spomladi leta 1994 pričeli z

¹ Povzeto po dr. Mezetu, znanstvenem sodelavcu Geografskega inštituta Antona Melika, ZRC SAZU, ki si je ogledal prostor in podal svoje strokovno mnenje. Poročilo hrani Gorenjski muzej Kranj.

² Geodetski načrt gomil v merilu 1 : 200 hrani Gorenjski muzej v Kranju. Avtorja: geodeta Anton Pogačnik in Miro Pevec. Gomile so bile pozneje preštevilčene, glej op. 7 v tem prispevku.

Sl. 1: Arheološka najdišča v okolici Tupaliče: 1 prazgodovinska naselbina Vrtničnik; 2 halštatsko gomilno grobišče Vrtničnjak (Valič 1981, 1995); 3 bronastodobni grob/gomila na Možjanca. M. = 1:25000 (osnova: DTK 25, © Geodetska uprava RS).

Fig. 1: Archaeological sites near Tupaliče: 1 prehistoric settlement of Vrtničnik; 2 Early Iron Age tumulus cemetery; 3 Bronze Age grave/tumulus on Možjanca. Scale = 1:25000 (base map: DTK 25, © Geodetska uprava RS).

zaščitnimi izkopavanji gomile. Do leta 1996 so odkrili šestnajst žganih grobov, ki časovno pripadajo starohalštatskemu obdobju. Izkopavanja so zaradi minimalnega proračuna Gorenjskega muzeja potekala v etapah kar tri leta.

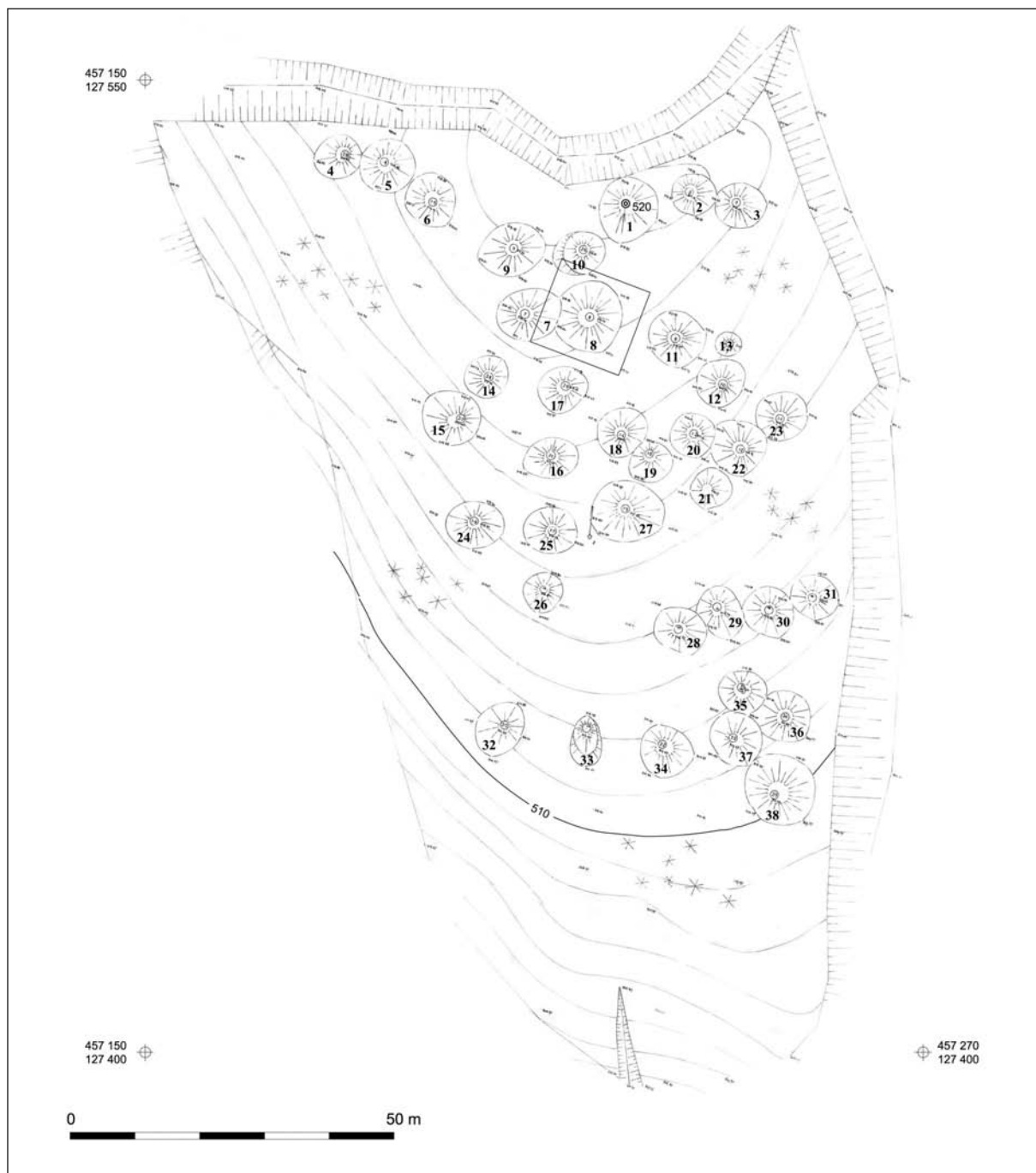
Objava gradiva gomile 8 je bila načrtovana dalj časa. Začel je vodja izkopavanj A. Valič, ki je podal tudi prvo poročilo, a ga je prehitela bolezen. Leta 1999 je prevzela objavo Mija Ogrin, na novo zaposlena v Gorenjskem muzeju kot kustos arheolog. Istega leta sta se z Darjo Tratnik, takrat začasno zaposlena v delavnici Gorenjskega muzeja, lotili izpraznjevanja izkopanih žar in ostalih posod in vse dokumentirali. Takrat je bilo restavriranih tudi nekaj posod iz gomile.³ Vendar je delo ostalo nedokončano, zato sem leta 2007 na pobudo

³ So del stalne razstave Gorenjskega muzeja *Železna nit* avtorice Verene Vidrih Perko.

moje profesorice Bibe Teržan za diplomsko nalogo prevzela obdelavo gradiva iz omenjene gomile. Antonija Höhne (visoka šola FHTW v Berlinu) je restavrirala preostale posode iz gomile 8, Jayne-Leigh Thomas (edinburška univerza) je pregledala ostanke kalciniranih kosti iz grobov 5 in 9 iste gomile.⁴

Dokumentacija izkopavanj ni v celoti ohranjena, zato sem se oprla predvsem na fotodokumentacijo in kabinetne notice na ohranjenih listih oz.

⁴ Antonija Höhne (Fachhochschule für Technik und Wirtschaft v Berlinu) je v okviru svoje prakse, izvedene na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, prevzela restavriranje preostalih posod iz gomile 8. Posode, ki so bile še v mavčnem poveju, je najprej zaščitila po konservatorskih načelih. Jayne-Leigh Thomas iz edinburške univerze je pregledala ostanke kalciniranih kosti iz grobov 5 in 9 gomile 8. Izsledke objavim v tem članku.

Sl. 2: Vrčičnjak pri Tupaličah. Načrt gomilnega grobišča in pozicija gomile 8. M. = 1:1000 (osnova: geodetski posnetek [1979, 2008]; podatki zemljiškega katastra, stanje 2007 © Geodetska uprava RS).

Fig. 2: Vrčičnjak near Tupaliče. Geodetic shot of the cemetery and the exact location of tumulus number 8. Scale = 1: 1000 (base map: geodetic shot [1979, 2008]; data from Land cadastre © Geodetska uprava RS, 2007).

zapiskih, priloženih posodam, ter objave Andreja Valiča (1981, 1995).⁵

⁵ Način dela in potek izkopavanj ter dokumentiranja je zapisoval A. Valič v svoj terenski dnevnik. Posamezni grobovi so bili izrisani (Barbara Ravnik-Toman) in fotografirani (foto D. Holyński) v črno-beli in barvni diatehnik. Pri izkopavanjih je sodelovala Marjanca Jeglič, konzervatorica v Gorenjskem muzeju, ki je s pomočjo tehnike ovijanja keramike v mavčni povoj že na terenu zaščitila keramične posode. Te so prepeljali v konzervatorsko delavnico Gorenjskega muzeja.

STANJE RAZISKAV

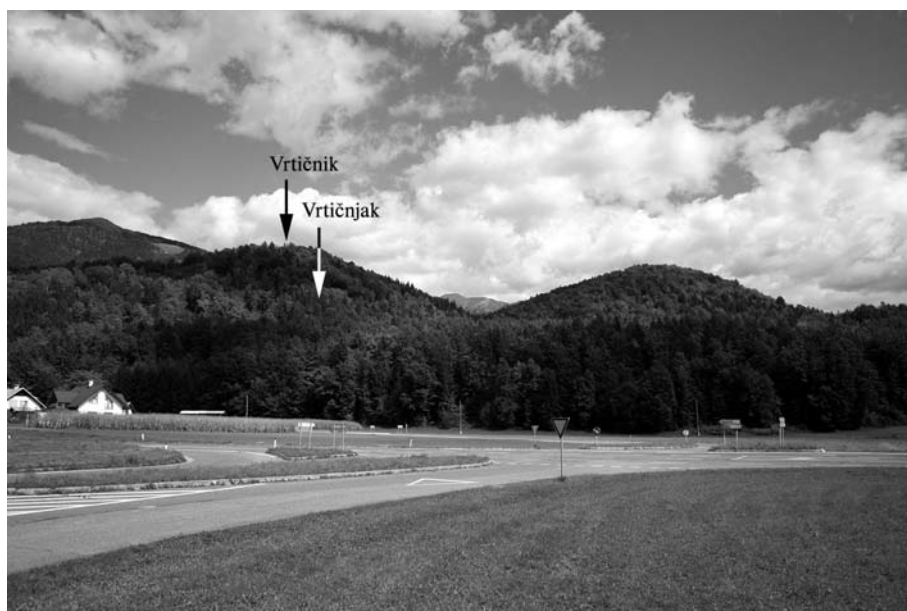
Naselbina

Na terasi tik pod vrhom hriba Vrtičnik (*sl. 1: 1; 3*) je bila v gozdu naključno odkrita močna naselbinska plast. Med sicer neobjavljenim keramičnim gradivom izstopata fragmenta, ki s svojim okrasom nakazujeta relativno časovno mesto naselbine – podobne najdemo v drugih višinskih naselbinah na Gorenjskem, npr. v Kranju in na Bledu (Valič 1990, 1995):

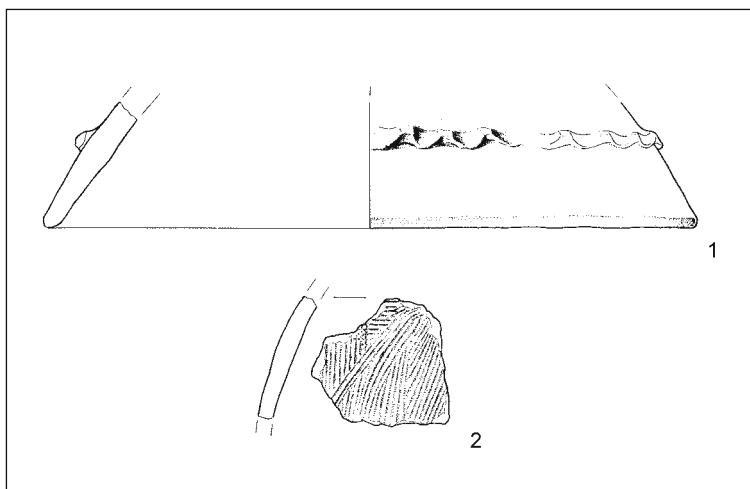
– fragment pekve s plastičnim rebrom (*sl. 4: 1*) verjetno pripada mlajši žarnogrobiščni kulturi ali starejši železni dobi;

– fragment keramike z metličanjem (*sl. 4: 2*) je lahko mlajšeželeznodoben (latenski) ali celo rimskodoben (o. c.).

Posebno mesto med naselbinskimi najdbami zavzema bronasta verižica z obeskom (*sl. 9*) (dolžina obeska 3,6 cm, zunanji premer zanke 1,6 cm).

Sl. 3: Tupaliče. Vrtičnik (prazgodovinsko naselje) in Vrtičnjak z gomilnim grobiščem na pobočju. Pogled proti severovzhodu.
Fig. 3: Tupaliče. Vrtičnik (prae-historic settlement) and Vrtičnjak with the Early Iron Age cemetery, located on the side of the hill. View northeastwards.

Sl. 4: Vrtičnik pri Tupaličah. Najdbe s prazgodovinskega naselja. M. = 1:2 (po Valiču 1990).
Fig. 4: Vrtičnik near Tupaliče. Finds from the prae-historic settlement. Scale = 1:2 (after Valič 1990).

Nekropola

Na križišču poti in steze iz smeri vasi Tupaliče, Olševka in Hotemaž na Možjanco – z bronastodobno gomilo (Svoljšak 2000) (*slika 1: 3*) – je Valič v gozdu z ledinskim imenom Vrličnjak (Valič 1981, 229) odkril večjo skupino manjših gomil (*sl. 2; 3*). Izkopavanja ene izmed njih so pokazala, da gre za halštatske gomile. Grobišče po vsej verjetnosti pripada omenjeni naselbini na vrhu Vrličnika (Valič 1995).

Gomile so na vrhu nekoliko sploščene in na sredi vdrte. Po obsegu in ohranjeni višini se med seboj razlikujejo. Premer je pribl. 10 m, ohranjena višina sega do enega metra. Po velikosti se razlikujejo od znanih velikih dolenskih starejšeželeznodobnih gomil pri Stični, bolj so podobne gomilam na Molniku pri Ljubljani, Vačah ter pri Grižah v Savinjski dolini (Valič 1995).

Valič je najprej podal kratko poročilo, kjer omenja, da je v gomili 8 odkril 16 žganih grobov (Valič 1981, 229; 1995).

Iz geodetskega posnetka⁶ (*sl. 2*) je razvidno, da je bilo ugotovljenih in premerjenih 38 gomil in ne okoli 50, kot jih najprej omenja Valič (1981; 1995). Previdni pa moramo biti pri datumih, saj se podatki o času meritev ne ujemajo. Na geodetskem posnetku z 38 vrisanimi gomilami je naveden december 1978, Valič pa je v svojih poročilih navedel kot čas izmere gomil pomlad 1979. Možna razlaga je, da se je ekipa spomladi 1979 vrnila na teren in izmerila in locirala še preostale gomile, ki bi se naj nahajale na južnem oz. jugozahodnem delu platoja. Pri ogledu terena leta 2007 sem ugotovila in locirala le 38 gomil.

Iz geodetskega posnetka je razvidno, da se gomile nahajajo na platoju (160 × 140 m) na nadmorski višini 520 m. Pobočje proti jugu pade za skoraj 17 m.

Gomile so strnjene v več skupin, domnevam, da posamezne skupine sledijo poteku posameznih teras.

Ker so bile gomile na geodetskem posnetku le delno oštevilčene, sem jih na novo oštevilčila (*sl. 2*) in tako številčenje uporabljam v tej objavi.⁷ Spomladi leta 2008 je sledila ponovna izmera dela terena, geolokaliziranje in umestitev starega načrta v GK koordinatni sistem.⁸

⁶ Izmera in izdelava geodetskega posnetka: A. Pogačnik in M. Pevec, december 1978, hrani Gorenjski muzej v Kranju.

⁷ Leto zapisa in preštevilčenja je 2007, izvedba: P. Vojakovič. Dokumentacijo o spremenjenem številčenju hrani Gorenjski muzej v Kranju. Gomila 8 je obdržala isto številko.

⁸ Delo je izdelal M. Erič, in omogočil M. Sagadin, ZVKD Slovenije, OE Kranj.

Mere⁹ posameznih gomil:

gomila 1: 10 × 9 m, viš. 1,20 m
 gomila 2: 7 × 6,5 m, viš. 0,6 m
 gomila 3: 8 × 7 m, viš. 1,20 m
 gomila 4: 7 × 7 m, viš. 0,6 m
 gomila 5: 8,5 × 8,5 m, viš. 0,75 m
 gomila 6: 8 × 8 m, viš. 1 m
 gomila 7: 10 × 10 m, viš. 0,5 m
 gomila 8: 12 × 10 m, viš. 1,2 m
 gomila 9: 10 × 10 m, viš. 0,75 m
 gomila 10: 8 × 7 m, viš. 0,6 m
 gomila 11: 9 × 9 m, viš. 0,85 m
 gomila 12: 8 × 7 m, viš. 0,5 m
 gomila 13: 4 × 4 m, viš. 0,2 m
 gomila 14: 7 × 6,5 m, viš. 0,85 m
 gomila 15: 9 × 8 m, viš. 1,20 m
 gomila 16: 8,5 × 6 m, viš. 0,75 m
 gomila 17: 8 × 8 m, viš. 0,65 m
 gomila 18: 8 × 7,5 m, viš. 0,65 m
 gomila 19: 6,5 × 6,5 m, viš. 1,2 m
 gomila 20: 6,5 × 6,5 m, viš. 0,8 m
 gomila 21: 6,5 × 6,5 m, viš. 0,5 m
 gomila 22: 9 × 8 m, viš. 0,4 m
 gomila 23: 8 × 8 m, viš. 0,7 m
 gomila 24: 9 × 8 m, viš. 1 m
 gomila 25: 8 × 7 m, viš. 1 m
 gomila 26: 7 × 6 m, viš. 0,75 m
 gomila 27: 12 × 10, viš. 1,3 m
 gomila 28: 8 × 8 m, viš. 0,8 m
 gomila 29: 8 × 8 m, viš. 1 m
 gomila 30: 8 × 8 m, viš. 0,8 m
 gomila 31: 7 × 7 m, viš. 0,6 m
 gomila 32: 9 × 7 m, viš. 1,30 m
 gomila 33: 8 × 5 m, viš. 1 m
 gomila 34: 8 × 8 m, viš. 1 m
 gomila 35: 7 × 7 m, viš. 0,25 m
 gomila 36: 9 × 8, viš. 1 m
 gomila 37: 8 × 8 m, viš. 1,2 m
 gomila 38: 12 × 12 m, viš. 1,4 m

Gre za manjše gomile, premera do 10 m. Gomile 7, 8, 27 in 38 po velikosti odstopajo. Morda imajo podobno zgradbo, sestavo in pomen kot gomila 8.

GOMILA 8

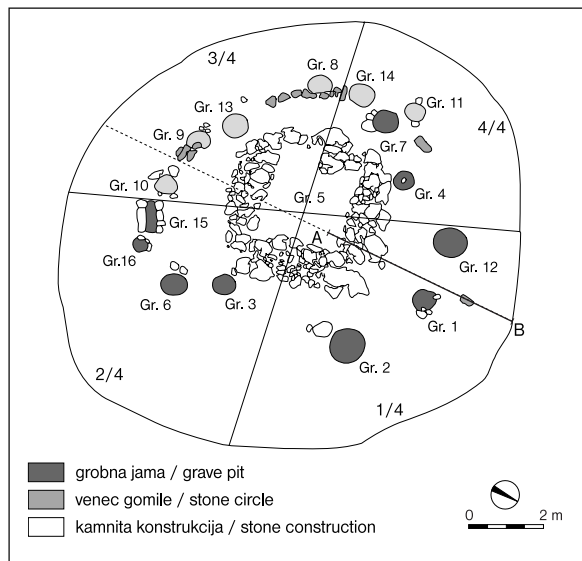
Gomila 8 leži na severnem delu platoja, tik ob gomili 7 (*sl. 2*). Je dokaj dobro ohranjena, v tlorisu ovalne oblike, meri pribl. 12 × 10 m, v višino je bila ohranjena do 1,20 m. Zaradi gozdnega površja, delovanja drevesnih korenin in drugih mehanskih sprememb je gotovo izgubila na svoji višini.

Izkopavanje je potekalo po principu križne metode. Najprej so gomilo razdelili na štiri kvadrante – prvi je bil v severovzhodnem delu (*sl. 5; 6*). Kopali so, dokler niso naleteli na grobove (1, 2, 3, 4, 6, 7). Grobne jame so se zaradi žganine lepo ločile od nasutja gomile, v katero so bile vkopane.

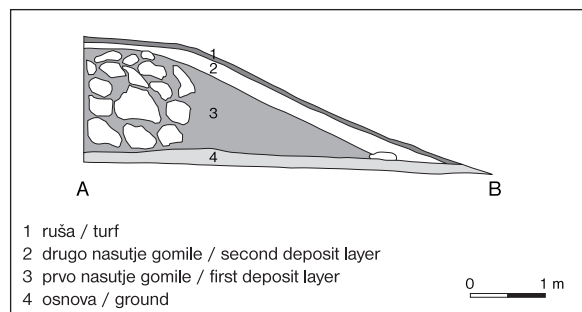
⁹ Mere in višine posameznih gomil so bile izračunane glede na geodetski posnetek.

Sl. 5: Vrtničjak, gomila 8 med izkopavanjem. Pogled proti zahodu (foto: D. Holynski, fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju).
Fig. 5: Vrtničjak, tumulus 8 during the excavation. View westwards (photo: D. Holynski, Gorenjski muzej Kranj).

Sl. 6: Vrtničjak. Tloris gomile 8. M. = 1:200.
Fig. 6: Vrtničjak. Ground plan of tumulus 8. Scale = 1:200.

Sl. 7: Vrtničjak. Severni profil gomile 8. M. = 1:100.
Fig. 7: Vrtničjak. Northern cross-section of tumulus 8. Scale = 1:100.

Gomila je bila dvakrat nasuta:

Najprej so na osnovo (rumenorjava ilovnato zemljena plast) zgradili centralno grobno kamro in vse skupaj prekrili s prvim nasutjem. Ob rob tega so najverjetneje zložili kamniti venec, ki je le delno ohranjen. Dobro viden je v jugozahodnem delu gomile (kv. 3), drugje so le še sledovi (npr. v severnem profilu gomile: kamen, ki leži ob prvem nasutju, predstavlja najverjetneje ostanek kamnitega venca) (sl. 6; 7).

V prvo nasutje so pokopali še dva grobova, grob 3 in 6. Ob rob nasutja pa so v osnovo nato pokopali grobove 8, 9, 10, 11, 13 in 14. Ostali grobovi – 1, 2, 4, 7, 12, 15 in 16 so vkopani v prvo nasutje. Vsi so bili nato zasuti z drugim nasutjem gomile (sl. 6, 7).¹⁰

Kot navaja Valič, so v gomili 8 izkopali 14 grobov (sl. 6). Leta 1996 so odkrili še dva (15 in 16) v drugem kvadrantu gomile, vendar ju niso posebej oštevilčili.¹¹

OPIS GROBOV, KATALOG NAJDB, ANTROPOLOŠKA ANALIZA

Ker mi primarna dokumentacija ni bila na voljo, sem premer posameznih grobnih jam in globine izračunala glede na podatke iz fotografij. Gradivo iz gomile 8 še ni bilo inventarizirano, zato ne navajam inventarnih števil.

Seznam kratic:
deb. = debelina
dol. = dolžina
fragm. = fragment
pr. = premer
rek. = rekonstruiran
viš. = višina

Grob 1 (t. 1)

Žgani grob je ležal v prvem kvadrantu gomile, severno od centralnega groba 5, vkopan v prvo nasutje. Dno groba je bilo pribl. 50 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, velika pr. pribl. 50 × 50 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine je bila na dnu. Pridatki so ležali prosto v grobni jami. Grobno jamo so obdajali trije kamni, največji je meril 20 × 20 cm in je ležal na robu. Verjetno so obdajali oz. označevali grob.

Pridatki:

1. Trebušasta posoda s pokončnim vratom in izvihanim ustjem iz rjavo glajene gline in z rdečkastimi lisami na zunanji

¹⁰ Podobno je bila narejena na primer gomila 5 iz Stične (Kruh 2002, 17).

¹¹ Najverjetneje so ju, zaradi lege v neposredni bližini drevesa, spregledali (glej sl. 5). V vrečki, ki je bila označena z oznako X 193, so bili shranjeni fragmenti keramike, ki jim sprva nisem znala določiti konteksta. Nato sem po fotografijah ugotovila, da fragmenti pripadajo enemu od leta 1996 izkopanih grobov. Groba sem zato naknadno oštevilčila, in sicer kot grob 15 in 16.

površini. Dno je rahlo vboklo. Pr. ustja 10,2 cm, pr. dna 6,2 cm, viš. 16,8 cm (*t. 7*).

2. Fragment ustja globoke sklede iz sive glajene gline. Pr. ustja 13 cm; viš. fragm. 5,4 cm, dol. fragm. 6 cm.

3. Stožčasto vretence iz rjave gline. Viš. 3,6 cm, pr. 4,6 cm.

4. Dva fragmenta bronaste ovratnice, okroglega preseka, s spiralno zavitim zaključkom. Dol. fragm. 3,2 in 4,5 cm.

Brez risbe:

a - Več fragmentov ostenja posode iz rjave glajene gline s temnorjavimi lisami po celotni površini. Oblike ni mogoče določiti. Fragmenti se ujemajo s fragmenti ostenja posode iz groba 2 (prim. grob 2 - b). Očitno je, da predstavljajo dele ene in iste posode.

Grob 2

Žgani grob je ležal v prvem kvadrantu gomile, severovzhodno od centralnega groba 5, vkopan v prvo nasutje. Dno groba je bil pribl. 50 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, velika pr. pribl. 70 × 70 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine je bila na dnu. Pridatki so ležali prosto v grobni jami. V bližini groba so bili trije kamni, ki so ga najverjetneje označevali.

Pridatki brez risbe:

Več fragmentov ostenja dveh posod, katerih večji del je bil najden v grobu 1:

a - Trije fragmenti ostenja posode, ki se sestavijo z ostenjem posode iz groba 1 (prim. grob 1 - *t. 1* : 1).

b - Več fragmentov ostenja posode, ki se sestavijo z ostenjem posode iz groba 1 (prim. grob 1 - a).

Grob 3 (*t. 1*)

Žgani grob je ležal v drugem kvadrantu gomile, vzhodno od centralnega groba 5, vkopan v prvo nasutje. Dno groba je bilo pribl. 30 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, velika pr. pribl. 40 × 40 cm, imela je plitev U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine je bila na dnu. Pridatki so ležali prosto v grobni jami.

Pridatki:

5. Fragment ravnega dna trebušaste posode iz sivo črne glajene gline. Pr. dna 12,8 cm, viš. fragm. 1,6 cm, dol. fragm. 2,2 cm. Gre za del posode iz groba 5 (prim. grob 5 - *t. 4*: 1).

6. Fragment ustja skodelice s presegajočim ročajem iz rjave glajene gline. Fragment ima slabo ohranjen rdeč glinen premaz na vratu in ramenu. Ročaj ni ohranjen. Pr. ustja 13,8 cm, viš. fragm. 2,6 cm, dol. fragm. 2,8 cm. Dele ostenja te iste skodelice so našli v centralnem grobu 5 (prim. grob 5 - a).

7. Fragment ustja globoke sklede iz sivo črne glajene gline. Viš. fragm. 2,9 cm, dol. fragm. 7,3 cm.

8. Fragment ustja in ravnega dna skodelice s presegajočim ročajem iz sivo črne glajene gline. Pr. roba ustja 13,2 cm, pr. dna 8,8 cm.

9. Fragment ustja plitve latvice iz sivo črne glajene gline. Pr. ustja 14,8 cm, viš. fragm. 1,2 cm, dol. fragm. 3,2 cm.

10. Stožčasto vretence iz rjave gline. Viš. 2,5 cm, pr. 2,6 cm.

Brez risbe:

a - Več fragmentov ostenja, ki pripadajo posodi z visokim stožčastim vratom iz centralnega groba 5 (prim. grob 5 - *t. 3*: 1).

b - Več fragmentov ostenja, ki pripadajo posodi z visokim stožčastim vratom iz centralnega groba 5 (prim. grob 5 - *t. 2*: 1).

c - Več fragmentov ustja in ostenja posode s kratkim stožčastim vratom in izvihanim ustjem iz zunaj sivočrne in znotraj rdeče glajene gline. Pr. ustja 26 cm. Niso narisani. Fragmenti so del posode iz groba 5 (prim. grob 5 - *t. 4*: 1).

d - Več fragmentov ostenja posode z visokim stožčastim vratom iz sivo črne polirane gline. Fragmenti so del posode iz groba 6 (prim. grob 6 - *t. 5*: 1).

Grob 4 (*t. 1*)

Žgani grob je ležal v četrtem kvadrantu gomile tik ob centralnem grobu 5, vkopan v prvo nasutje. Dno groba je bilo pribl. 30 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 40 × 40 cm, imela je plitev U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine je bila na dnu. Pridatek je ležal prosto v grobni jami. Na grobu je ležal kamen vel. 15 × 15 cm.

Pridatki:

11. Bronasta zapestnica okroglega preseka z nesklenjenima koncema. Pr. 4,2 cm.

Grob 5, centralni grob (*t. 2-4*)

Centralni grob je ležal v sredini gomile. Predstavlja ga iz kamnov zgrajena grobna kamra, ki so jo prekrili z zemljenim plaščem in gomilo obdali s kamnitim vencem. Globina dna groba je bila pribl. 120 cm pod današnjo površino.

Kvadratna grobna kamra (ohranjena velikost pribl. 4 × 4 × 0,9 m) je bila zgrajena iz različno velikih kamnov v suhozidni tehniki (*sl. 14*) in zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine. V žganini in v žari (*t. 7*) so bile ohranjene kalcinirane kosti pokojnika. Pridatki so ležali prosto v grobni jami.

Antropološka analiza:

Spola in starosti pokojnika ne moremo določiti, prav tako ni opaziti patoloških sprememb na kosteh. Lobanjske kosti so bile žgane pri dveh različnih temperaturah, kar bi eventualno pomenilo, da sta v grobu 5 dva pokojnika.

Živalske kosti:

V grobu so bili tudi ostanki kalciniranih živalskih kosti, vendar antropologinja ni navedla natančnejših ugotovitev.¹²

Pridatki:

(*t. 2*)

1. Fragmenti posode z visokim stožčastim vratom iz sivo črne polirane gline. Vrat je okrašen s štirimi koncentričnimi krogi, izvedenimi s po tremi kanelurami. Dno je prstanasto vboklo. Pr. ustja 28,5 cm, pr. dna 10,4 cm, rek. viš. 30,8 cm. Fragm. ostenja te posode so bili tudi v grobovih 3 in 6 (prim. grob 3 - b; grob 6 - a).

2. Posoda z visokim stožčastim vratom iz sivo črne polirane gline. Vrat je okrašen s štirimi koncentričnimi krogi, izvedenimi s po dvema kanelurama, trebuh pa s ponavljajočimi se vertikalnimi rebri. Dno je prstanasto vboklo. Pr. ustja 25 cm, pr. dna 10,5 cm, viš. 30,7 cm. Posoda je služila kot žara (*t. 7*).

3. Fragmenti posodice z visokim stožčastim vratom iz sivo črne polirane gline, z rjavkastimi lisami po vsej površini. Rame je okrašeno s štirimi enojnimi bradavicami. Dno je prstanasto vboklo. Pr. ustja 17,8 cm, pr. dna 7,8 cm, rek. viš. 20,8 cm. Fragm. ostenja te posode so bili tudi v grobu 6 (prim. grob 6 - b).

4. Globoka latvica iz sivo črne polirane gline, po celotni notranji in zunanji površini so rjavkaste lise. Trebuh je okrašen s tremi enojnimi bradavicami, na njem je tudi preluknjan cilindrični držaj. Dno je rahlo vboklo. Pr. ustja 15,6 cm, pr. dna 6,4 cm, viš. 7,8 cm (*t. 7*).

5. Fragmenti posodice s stožčastim vratom iz temno rjave glajene gline. Rame je okrašeno s štiri samostojnimi bradavicami (ohranjena le ena). Dno je ravno. Pr. ustja 8,8 cm, pr. dna 5,8 cm, rek. viš. 14,5 cm.

6. Fragment pokrova iz temno rjave glajene gline. Vrh ni ohranjen. Pr. roba ustja 14,7 cm, viš. fragm. 5,3 cm.

(*t. 3*)

1. Fragmenti posode z visokim stožčastim vratom iz sivo črne polirane gline. Rame je okrašeno s tremi horizontalnimi

¹² Poročilo Jayne-Leigh Thomas.

kanelurami, trebuh pa s skupino ponavljajočih se vertikalnih reber in odtisi šila pod njimi. Dno je fragmentirano. Pr. ustja 31 cm, pr. dna 13,9 cm, rek. viš. 38,4 cm. Fragm. ostenja te posode so bili tudi v grobovih 3 in 6 (prim. grob 3 - a; grob 6 - c).

2. Okrogel predmet iz organske snovi okrašen z bronastimi žeblički. Pr. 8 cm. Izgubljen.

3. Fragment ostenja posode iz sivo črne glajene gline, okrašene z vodoravnimi in poševnimi črtami, izvedenimi v psevdovrvičastem okrasu in z ostanke bele inkrustracije. Viš. fragm. 2 cm, dol. fragm. 2,85 cm.

4. Fragmenti skodelice s presegajočim ročajem iz temno rjave glajene gline. Trebuh je okrašen z vijugasto linijo, ročaj ni ohranjen, dno je ravno. Pr. ustja 10,2 cm, pr. dna 4,2 cm, rek. viš. 5,8 cm.

5. Amfora iz sivo črne polirane gline. Po celotni notranji površini so rjavkaste lise. Dno je ravno. Pr. ustja 9,7 cm, pr. dna 7,4 cm, viš. 19,5 cm (t. 7).

6. Fragmenti posode z visokim stožčastim vratom iz sivo črne glajene gline. Po celotni notranji in zunanji površini se pojavljajo rjavkaste lise. Trebuh je okrašen z dvema poševnima kanelurama. Dno je fragmentirano. Pr. roba ustja 21,8 cm, pr. dna 13,7 cm, rek. viš. 33 cm.

(t. 4)

1. Fragmenti posode s kratkim stožčastim vratom in izvihanim ustjem iz zunaj sivo črne in znotraj rdeče glajene gline. Rame je okrašeno z dvema vertikalnima kanelurama in z dvema kanelurama v obliki visečih trikotnikov, pod kanelurami pa so odtisnjene rahle okrogle vbokline. Dno je ravno. Pr. ustja 26 cm, pr. dna 12,8 cm, rek. viš. 40 cm. Fragmenti te posode so bili najdeni tudi v grobu 3 (prim. grob 3 - t. 1: 5).

2. Fragmenti piramidalne uteži iz temno rjave gline. Na sprednji strani je odtis dvokrakega obeska. Viš. 4,1 cm, dol. 4 cm.

3. Piramidalna utež iz temno rjave gline. Na dnu je odtis dvokrakega obeska. Viš. 8,5 cm, dol. 5,1 cm (sl. 8).

4. Ovalno vretence iz rjave gline. Viš. 1,9 cm, pr. 2,8 cm.

5. Stožčasto vretence iz rjave gline. Viš. 2 cm, pr. 2,7 cm.

6. Stožčasto vretence iz rjave gline. Viš. 2,5 cm, pr. 2,6 cm.

7. Stožčasto vretence iz rjave gline. Viš. 2,9 cm, pr. 3 cm.

8. Stožčasto vretence iz rjave gline. Viš. 1,9 cm, pr. 2,5 cm.

9. Stožčasto vretence iz rjave gline. Viš. 3,5 cm, pr. 3,9 cm.

10. Stožčasto vretence iz rjave gline. Viš. 2,5 cm, pr. 2,6 cm.

11. Fragment bronastega saltaleona. Dol. 1 cm.

12. Fragment bronaste ovratnice okroglega preseka. Dol. fragm. 5,6 cm.

13. Fragment železne ovratnice okroglega preseka. Dol. fragm. 3,1 cm.

14. Fragment trakastega ročaja iz sivo črne glajene gline. Viš. fragm. 3,8 cm, dol. fragm. 3,8 cm.

15. Fragment ustja posode iz sivo črne glajene gline. Pr. ustja 13,6 cm, viš. fragm. 1,65 cm, dol. fragm. 1,9 cm.

16. Fragment ustja posode iz sivo črne polirane gline. Pr. ustja 24,4 cm, viš. fragm. 2,65 cm, dol. fragm. 6,7 cm.

17. Fragment ustja posode iz sivo črne glajene gline. Pr. ustja 12,4 cm, viš. fragm. 1,2 cm, dol. fragm. 1,9 cm.

18. Fragment ustja posode iz rjave glajene gline. Pr. ustja 12,2 cm, viš. fragm. 2,55 cm, dol. fragm. 3,2 cm.

Brez risbe:

a - Fragmenti ostenja skodelice s presegajočim ročajem iz rjave glajene gline. Fragmenti imajo slabo ohranjen rdeči glineni premaz. Ustje te iste skodelice so našli v grobu 3 (prim. grob 3: t. 1: 6).

b - Fragmenti ostenja posode z visokim stožčastim vratom iz sivo črne polirane gline. Pripadajo posodi iz groba 6 (prim. grob 6: t. 5: 1).

c - Bronast obroček. Izgubljen.

d - Bronast gumbek. Izgubljen.

e - Bronasta igla. Izgubljena.

Naknadni pokop:

f - Fragmenti globoke skodele iz rjave glajene gline. Celotna zunanja in notranja površina je premazana z rdečim glinenim premazom. Okrašena je s tremi horizontalnimi žlebovi, vmesni deli pa so poslikani z izmenjujočimi se temno rdečimi in grafitnimi pasovi. Dno je prstanasto vboklo. Pr. roba ustja 12,6 cm, pr. dna 2,4 cm, rek. viš. 10,8 cm (t. 1: 12).

Grob 6 (t. 5)

Žgani grob je ležal v drugem kvadrantu gomile, jugovzhodno od centralnega groba 5, vkopan v prvo nasutje. Dno groba je bilo pribl. 50 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 50 × 50 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine je bila na dnu. Pridatki so ležali prosto v grobni jami. Na zahodni strani jame sta ležala dva kamna, ki sta označevala grob.

Pridatki:

1. Fragmenti posode z visokim stožčastim vratom iz sivo črne polirane gline. Vrat je okrašen s štirimi horizontalnimi kanelurami, v notranjosti pa sta dve faseti. Dno je ravno. Pr. ustja 22,4 cm, pr. dna 13,4 cm, rek. viš. 30,8 cm. V grobu 6 so odkriti le fragmenti dna in ustja z ornamentiranim ostenjem, ostali deli ostenja so ležali v grobu 3 in 5 (prim. grob 3 - d; prim. grob 5 - b).

2. Stožčasto vretence iz rjave gline. Višina 3,5 cm, pr. 3,9 cm.

Brez risbe:

a) Fragmenti ostenja, ki pripadajo posodi z visokim stožčastim vratom iz centralnega groba 5 (prim. grob 5 - t. 2: 1).

b) Fragmenti ostenja, ki pripadajo posodici z visokim stožčastim vratom iz centralnega groba 5 (prim. grob 5 - t. 2: 3).

c) Fragmenti ostenja, ki pripadajo posodi z visokim stožčastim vratom iz centralnega groba 5 (prim. grob 5 - t. 3: 1).

Grob 7 (t. 5)

Žgani grob je ležal v četrtem kvadrantu gomile, zahodno od centralnega groba 5, vkopan v prvo nasutje. Dno groba je bilo pribl. 50 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 50 × 50 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine je bila na dnu. Pridatki so ležali prosto v grobni jami. Grob je bil obdan s tremi kamni. Verjetno gre za kamne, ki so obdajali in ščitili grob, ter ga zaznamovali.

Pridatki:

3. Fragment dna latvice, iz sivo glajene gline. Uporabljena je kot pokrov posode št. 1. Dno je prstanasto vboklo. Pr. dna 6,6 cm, viš. fragm. 3,9 cm, dol. fragm. 3,4 cm.

4. Situla iz temno rjave glajene gline. Po celotni zunanji površini so rjave lise. Dno je ravno. Pr. roba ustja 18 cm, pr. dna 11,6 cm in viš. 23,6 cm (t. 8).

5. Situla iz znotraj rdeče in zunaj rjave glajene gline. Na trebuhu je okras iz dveh visečih trikotnikov, izdelanih s po dvema kanelurama. Dno je rahlo vboklo. Pr. roba ustja 17,2 cm, pr. dna 8,8 cm in viš. 19,2 cm (t. 8). V situli je bila skodelica št. 7.

6. Skodelica s presegajočim ročajem iz rjave glajene gline. Rame je okrašeno s tremi vodoravnimi vrezji. Dno je rahlo vboklo. Pr. roba ustja 13 cm, pr. dna 6,2 cm in viš. 12,7 cm (t. 8).

7. Skodelica s presegajočim ročajem iz rjave glajene gline. Dno je ravno. Pr. roba ustja 6,2 cm, pr. dna 3,8 cm in viš. 4,7 cm. Ležala je v notranjosti posode št. 5.

8. Fragment ustja in dna posodice z kratkim vratom in izvihanim ustjem iz sive glajene gline. Dno je ravno. Pr. ustja 7,5 cm, viš. fragm. 1,6 cm, dol. fragm. 2 cm, pr. dna 3,8 cm, viš. fragm. 1,2 cm, dol. fragm. 1,9 cm.

Grob 8 (t. 5)

Žarni žgani grob je ležal v tretjem kvadrantu gomile, zahodno od centralnega groba 5, vkopan v osnovo. Dno groba je bilo pribl. 80 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 60 × 60 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico izkopane zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine pa je bila na dnu in v žari. Pridatki so ležali prosto v grobni jami. Na vzhodnem robu je bilo več različno velikih kamnov, ki morda predstavljajo ostanek kamnitega venca gomile, saj kamni ležijo višje.

Pridatki:

9. Trebušasta posoda s pokončnim vratom in izvihanim ustjem iz sivo črne glajene gline. Po celotni notranji površini so temno rjave lise. Dno je rahlo vboklo. Pr. roba ustja 23 cm, pr. dna 14 cm in viš. 33 cm. Posoda je služila kot žara (t. 8).

10. Dvoročajna skodela iz rjave glajene gline. Na zgornjem delu zunanje površine so rdeče lise. Dno je ravno. Pr. ustja 12,8 cm, pr. dna 8,8 cm in viš. 8,3 cm (t. 8).

11. Dva fragmenta bronaste ovratnice okroglega preseka. Dol. fragm. 2,5 in 3,5 cm.

Grob 9

Žgani grob se je nahajal v tretjem kvadrantu gomile, južno od centralnega groba 5 (sl. 7). Grobna jama je bila vkopana v osnovo. Globina groba je bila pribl. 80 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 50 × 50 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine pa je bila na dnu, skupaj s kalciniranimi kostmi. Grobno jamo je obdajalo več kamnov različnih velikosti. Na zahodni strani so ležali kamni, ki so označevali grob, kamni na vzhodni strani pa so morda ostanek kamnitega venca gomile.

Antropološka analiza:

Spola in starosti pokojnika ne moremo določiti, prav tako ni bilo vidnih patoloških sprememb na kosteh.

*Brez pridatkov.***Grob 10**

Žgani grob je ležal v tretjem kvadrantu gomile, južno od centralnega groba 5 ter pod južnim kontrolnim profilom. Vkopan je bil v osnovo. Dno groba je bilo pribl. 80 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 50 × 50 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine pa je bila na dnu. Okoli groba je bilo več kamnov različnih velikosti, ki so ga označevali.

*Brez pridatkov.¹³***Grob 11**

Žgani grob se je nahajal v četrtem kvadrantu gomile, severozahodno od centralnega groba 5, vkopan v osnovo. Dno groba je bilo pribl. 80 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 40 × 40 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine pa je bila na dnu. Grob sta obdajala dva kamna, eden na zahodni in drugi na vzhodni strani. Najverjetneje sta označevala grob.

Brez pridatkov.

¹³ Valič prišteva h grobu 10 fragment ročaja (t. 7: 8), ki je bil najden v južnem kontrolnem profilu. Podatek sem dobila na ohranjenem listku. Ker je bil fragment najden nad grobom, in sicer dosti višje, namreč v prvem zasutju, ga uvrščam k najdbam iz zasipa gomile.

Grob 12 (t. 6)

Žarni žgani grob je ležal v prvem kvadrantu gomile severno od centralnega groba 5, pod severnim kontrolnim profilom, vkopana v prvo nasutje. Dno groba je bilo pribl. 50 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 70 × 70 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine pa je bila na dnu in v žari. Pridatki so ležali bodisi prosto v grobni jami bodisi v žari.

Pridatki:

1. Posoda z visokim ramenom iz rdeče glajene gline. Trebuh je okrašen s štirimi posameznimi bradavicami. Dno je rahlo vboklo. Pr. ustja 24,8 cm, pr. dna 12,6 cm in rek. viš. 24,5 cm. Posoda je služila kot žara.

2. Fragment ravnega dna posode iz sivo glajene gline. Pr. dna 11 cm in viš. fragm. 5,1 cm in dol. fragm. 3,2 cm.

3. Fragment ostenja posode iz sivo črne glajene gline. Okras ostenja sestavljajo stikajoča se vodoravna in navpična rebra, stiki pa so poudarjeni z bradavicami. Viš. fragm. 6,3 cm, dol. fragm. 7,3 cm

4. Fragment ostenja enak št. 3. Viš. fragm. 4,5 cm, dol. fragm. 6 cm.

Brez risbe:

a - Od ognja stopljena črna steklena masa. Odkrita je bila pri praznjenju žare, v plasti žganine, ki je ležala v žari.

Grob 13 (t. 6)

Žarni žgani grob je ležal v tretjem kvadrantu gomile, jugozahodno od centralnega groba 5, vkopan v osnovo. Dno groba je bilo pribl. 80 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 50 × 50 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine pa je bila na dnu in v žari. Pridatki so ležali prosto v grobni jami.

Pridatki:

5. Posoda s kratkim lijakastim vratom in izvihanim ustjem iz rjave glajene gline. Dno je ravno. Pr. ustja 11,6 cm, pr. dna 5,5 cm in viš. 16,4 cm. Posoda je služila kot žara (t. 8).

6. Okrogla kamnita ploščica. Pr. 3 cm, deb. 1,45 cm.

7. Okrogla kamnita ploščica. Pr. 8,7 cm, deb. 3,1 cm.

Grob 14 (t. 6)

Žarni žgani grob je ležal v četrtem kvadrantu gomile, zahodno od centralnega groba 5, vkopan v osnovo. Dno groba je bilo pribl. 80 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 80 × 80 cm, imela je U presek. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine pa se je pojavljala na dnu in v žari. Pridatki so ležali bodisi prosto v grobni jami bodisi v žari. Kamenje, ki je ležalo 20 cm nad grobom, je verjetno pripadalo kamnitemu vencu gomile.

Pridatki:

8. Pokrov posode št. 9 iz rjavo glajene gline. Po celotni notranji in zunanji površini so temno rjave lise. Vrh je raven. Pr. ustja 15,6 cm, pr. vrha 2 cm in viš. 5,5 cm (t. 8).

9. Posoda s kratkim vratom in izvihanim ustjem iz temno rjave glajene gline. Po celotni notranji in zunanji površini so rdečkaste in temno rjave lise. Dno je ravno. Pr. roba ustja 14,6 cm, pr. dna 9,6 cm in viš. 15,8 cm. Posoda je služila kot žara (t. 8).

10. Železna ovratnica rombičnega preseka s spiralno zavitima zaključkoma. Pr. 12,8 cm. Ovratnica je ležala v žari (št. 9).

11. Dva fragmenta bronaste ovratnice okroglega preseka. Dol. fragm. 2 in 3 cm.

12. Fragment bronaste ovratnice okroglega preseka. Dol. fragm. 8,8 cm.

13. Fragment bronaste igle. Dol. fragm. 8 cm.

14–15. Trinajst zelo slabo ohranjenih bronastih gumbkov, polkrožne oblike. Na spodnji strani imajo zanko za pripenjanje v obliki črke U. Gumbki naj bi bili pozlačeni in pripeti na usnje.¹⁴ Dol. do 0,5 cm, pr. do 1 cm. Gumbki so ležali v žari (št. 9).

Brez risbe:

a – Od ognja močno poškodovana bronasta pločevina, najverjetneje je pripadala bronasti skodelici s presegačnim ročajem.

Grob 15 (t. 7)

Žgani grob je ležal v drugem kvadrantu gomile, jugovzhodno od centralnega groba 5, vkopan v prvo nasutje. Dno groba je bilo pribl. 50 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 70 × 40 cm. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine, močnejša koncentracija žganine pa je bila na dnu. Pridatki so ležali prosto v grobni jami. Na severni in južni strani je bilo več kamnov različnih velikosti, ki so najverjetneje označevali grob.

Pridatki:

1. Fragment ostenja posode z visokim stožčastim vratom iz sivo črne glajene gline. Ostenje je na ramenu okrašeno z eno bradavico. Viš. fragm. 10,3 cm, dol. fragm. 20 cm.

2. Fragment ustja posode z visokim ramenom iz sivo črne glajene gline, okrašen z vodoravnim rebrom. Pr. ustja 21,2 cm, viš. fragm. 4,5 cm, dol. fragm. 5 cm.

3. Fragment pokrova iz sivo žgane glajene gline. Po zunanji površini so sive lise. Prem. ustja 17 cm, viš. fragm. 3,5 cm, dol. fragm. 7,7 cm.

Grob 16

Žgani grob je ležal v drugem kvadrantu gomile, jugovzhodno od centralnega groba 5, vkopan v prvo nasutje. Dno groba je bilo pribl. 50 cm pod današnjo površino.

Grobna jama je bila ovalna, pr. pribl. 40 × 40 cm, imela je U preseki. Bila je zapolnjena z mešanico ilovnate zemlje in žganine. Na severozahodni strani je bilo več kamnov različnih velikosti, ki so najverjetneje označevali grob.

Brez pridatkov.

Predmeti izven grobov, v zasipu gomile (t. 7; 8)

4. Fragment trebušaste posode z ravnim kratkim vratom iz rdeče glajene gline. Lončarska masa fragmenta je grobozrnata in se loči od skoraj vseh ostalih v gomili 8. Pr. ustja 26 cm, viš. fragm. 7, dol. fragm. 12 cm.

5. Fragment noge posode iz sivo glajene gline. Lončarska masa je grobozrnata in se prav tako loči od ostalih v gomili 8. Pr. noge 13 cm, viš. fragm. 2,5 cm, dol. fragm. 3,5 cm.

6. Fragment ostenja posode iz sivo črne glajene gline, okrašen z vrezom. Viš. fragm. 3,5 cm, dol. fragm. 2,5 cm.

7. Fragment ustja skodele iz sivo glajene gline. Lončarska masa fragmenta je grobozrnata. Pr. ustja 12 cm, viš. fragm. 3,6 cm, dol. fragm. 5,5 cm.

8. Fragment ročaja posode iz sivo črne glajene gline, ki ga Valič pripisuje h grobu 10, vendar sem se odločila, da zaradi višinskih razlik med najdenim fragmentom in grobno jamo (fragment je namreč najden v prvem nasutju gomile, grobna jama pa je bila vkopana v osnovo), fragment obravnavam z gradivom najdenim v zasipu gomile 8. Viš. fragm. 3,9 cm, dol. fragm. 3,4 cm.

¹⁴ Podatek sem dobila v Poročilu o praznjenju žar in posod, ki sta ga napisali Mija Ogrin in Janja Tratnik leta 1999. Avtorici omenjata, da so gume analizirali pod mikroskopom, in da so bili na njih sledovi pozlate. Ohranilo pa se je tudi usnje, na katerega so bili gumbi pritrjeni. Poročilo hrani Gorenjski muzej.

Brez risbe:

9. Fragment ramena posode. Sodeč po fotografiji (t. 8), gre za situlo iz polirane sivo črne gline. Rame je bilo okrašeno z bronastimi žeblički. Fragment je izgubljen, na ohranjeni fotografiji pa so jasno vidni ostanki luknjic žebličkov.

ANALIZA GROBNIH PRIDATKOV

Keramični predmeti

V grobove iz gomile 8 je bilo pridanih 34 različnih posod, ki jih lahko razvrstimo v sedem osnovnih oblikovnih skupin: posode, latvice, sklede, skodelice s presegačnim ročajem, dvoročajne skodele, amfore in pokrovi.

Posode

(tab. 1)

Tip 1, variante 1–7 (tab. 1)

– posode z visokimi stožčastimi vratovi, ki imajo tekoč ali rahlo poudarjen prehod v ustje. Široko zaobljeno rame je od vratu jasno oddvojeno z eno ali več kanelurami, trebuh pa je na spodnjem delu usločen. Posode imajo bogato okrašen vrat ali rame. Dno je pogosto prstanasto vboklo (Dular 1982, 23–27).

Št. posod tega tipa v gom. 8: 7.

Tip 1/1:

Grob 5 (t. 2: 1). Visok stožčast vrat je okrašen s štirimi koncentričnimi krogi, izvedenimi s po tremi kanelurami. Široko zaobljeno rame je od vratu ločeno s kaneluro.

Lonci s stožčastimi vratovi tipa 2 po Dularju (Dular 1982, 23–24, t. 4: 18–22).

Tip 1/2:

Grob 5 (t. 2: 2). Skoraj povsem enaka prvi, le da ima vrat okrašen s štirimi koncentričnimi krogi, izvedenimi s po dvema kanelurama; na trebuhu so ponavljajoča se vertikalna rebra.

Lonci s stožčastimi vratovi tipa 2 po Dularju (1982, 23–24, t. 4: 18–22).

Tip 1/3:

Grob 5 (t. 3: 1). Široko zaobljeno rame je od vratu ločeno s tremi kanelurami. Trebuh je okrašen s skupino ponavljajočih se vertikalnih reber in odtisi šila pod njimi.

Lonci s stožčastimi vratovi tipa 2 po Dularju (1982, 23–24, t. 4: 18–22).

Tip 1/4:

Grob 15 (t. 7: 1). Široko zaobljeno rame, ki je od vratu ločeno z eno kaneluro, jo uvršča med posode z visokimi stožčastimi vratovi. Na prehodu vratu v rame je okrašena z bradavicami, ohranjena je ena.

Tip 1/5:

Grob 6 (t. 5: 1). Podobna je prvi in drugi posodi, le da ima rahlo poudarjen prehod v ustje, ki je na notranji strani kanelirano, vrat je okrašen s štirimi horizontalnimi kanelurami.

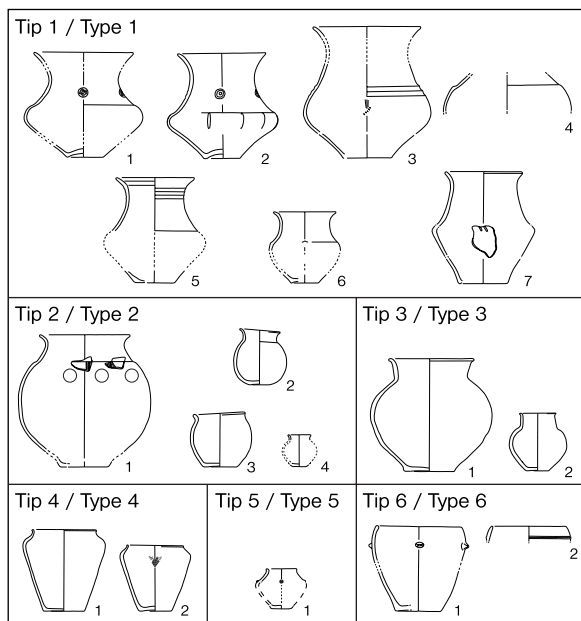
Lonci s stožčastimi vratovi tipa 5 po Dularju (1982, 25–26, t. 5: 31–34).

Tip 1/6:

Grob 5 (t. 2: 3). Posodica ima rahlo poudarjen prehod v ustje, rame je okrašeno s štirimi enojnimi bradavicami.

Tab. 1: Vrličnjak, gomila 8. Tipi posod.

Tab. 1: Vrličnjak, tumulus 8. Types of vessels.

Lonci s stožčastim vratom tipa 3 po Dularju (1982, 24–25, t. 5: 23–25).

Tip 1/7:

Grob 5 (t. 3: 6). Ima rahlo poudarjen prehod v ustje in bikonično oblikovano rame. Trebuh je okrašen z dvema poševnima kanelurama.

Analiza lončarske mase:

Večina posod tipa 1 ima enako lončarsko maso, ki je fino-zrnata in poleg kremena in sljude vsebuje še železove okside in preperine (grob 5, tip 1/1–3; grob 6, tip 1/5; grob 15, tip 1/4). Lončarska masa dveh posod iz groba 5 (tip 1/6 in 1/7) je prav tako fino-zrnata, vendar poleg že omenjenih primesi vsebuje še organske snovi.

Skoraj vse posode so zelo dobro žgane in imajo polirano sivočrno površino, odstopa le posoda iz groba 15 (tip 1/4) z glajeno površino.

Kronološka opredelitev:

Tip 1/1,2 - najbližja primerjava je posoda iz groba 1 iz Kranja-Vila Prah (Gabrovec 1960b, t. 1: 8), le da ima ta nekoliko bolj bikonično oblikovan prehod iz ramena v trebuh, vrat pa je okrašen z bronastimi žeblički. Bronasta dvozankasta ločna fibula tipa 1a in vaška vozlasta fibula tipa 5a uvrščata to grobno celoto v horizont Podzemelj (Gabrovec 1970, 24, 25, 27, 34, karti IV in VIII). Podobna jima je posoda iz groba 5 z Molnika (Puš 1984, t. 2: 3), le da ima ta rame od vratu oddvojeno s tremi kanelurami, trebuh pa je okrašen z dvema koncentričnima krogoma, izvedenima s po dvema kanelurama. Vaška vozlasta fibula tipa 5a grobno celoto prav tako uvršča v horizont Podzemelj (Gabrovec 1970, 27, 34, karta VIII). Glede na omenjeni

grobni celoti lahko datiramo tudi posodi iz groba 5 z Vrličnjaka v horizont Podzemelj.

Tip 1/3 - ima dobre primerjave v grobu 5 iz gomile 6 v Brezju pri Trebelnem (Kromer 1959, t. 18: 7), ki pa ima rame okrašeno z bronastimi žeblički in na vratu več horizontalnih kanelur. Grobna celota je kronološko zanimiva, saj vsebuje poleg večglave bronaste igle s stožčastim zaključkom, ki je na Dolenjskem značilna za stopnjo Podzemelj in ostaja v uporabi vse do stopnje Stična-Novo mesto (Gabrovec 1964–1965, 34), tudi fragmente skledaste čelade. Ta je prav tako značilna za starohalštatsko obdobje oz. horizont Podzemelj, predvsem na dolenskih najdiščih, kjer izstopa Šmarjeta (Gabrovec 1962–1963, 294–305). V grobu pa sta tudi dvozankasta fibula glasinaškega tipa 8 (horizont II v Srbiji oz. horizont Podzemelj - Teržan 1987, 15), in kačasta fibula s pestiči in pentljo na loku. Grobna celota iz Brezja poleg tipičnih bojevnških elementov (skledaste čelade) vsebuje tudi ženske elemente, kot je dvozankasta fibula glasinaškega tipa 8.¹⁵

Primerjave posodam z Vrličnjaka najdemo ne le na Dolenjskem, ampak tudi na avstrijskem Štajerskem, in sicer v gomilah Kleinkleina, kot so npr. Ofenmacherwald 60, Kaiserschneiderwald 101 in Grellwald 32 (Dobiat 1980, t. 25: 6; 30: 2; 72: 1). Glede na vse primerjave smemo posodo iz groba 5 na Vrličnjaku uvrstili v horizont Podzemelj.

Tip 1/5 - najboljšo primerjavo je najti v grobu P 23/5 iz Podzemlja (Dular 1973, t. 6: 4) in v grobu 7 in 29 iz Dragatuša (Spitzer 1973, t. 8: 10; t. 11: 1). Grobna celota ne vsebuje oprijemljivih prdatkov za kronološko določitev.

Tip 1/6 - primerljiva je posoda iz groba 1 iz Podzemlja (Dular 1978, t. 34: 1; id. 1973, t. 8: 1), le da ima ravno dno. Celota je datirana v horizont Podzemelj (Dular 1982, 23). Grobne celote iz Podzemlja in Dragatuša posodi iz groba 6 (*tip 1/5*) in groba 5 (*tip 1/6*) z Vrličnjaka datirajo v horizont Podzemelj.

Tip 1/7 - najboljša primerjava je v grobu 104 iz Führholza pri Velikovcu (Völkermarkt), ki pa ima nekoliko nižji vrat. Grobna celota je datirana v Ha B3-C1 (Wedenig 1998, 31–49, t. 1: 7). Paralela je še v grobu 9 na Pošteli - Lepa ravna, le da je trebuh nekoliko nižji. Grobno celoto je železna dvozankasta fibula tipa 2a (Gabrovec 1970, 24, 3, karta V) datira v stopnjo Poštela II (Teržan 1990a, 35, 36, 206, t. 58: 4). Navedene primerjave posodo iz groba 5 z Vrličnjaka datirajo v horizont Ha B3-C1.

¹⁵ J. Dular meni, da je grobna celota pomešana, saj Pečnik v svojih zapisih omenja le eno fibulo (Dular, Križ 1990, 537).

Glede na predstavljene primerjave datiramo posode tipa 1 iz centralnega groba 5 ter grobov 6 in 15 iz gomile 8 v Ha B3-C1, v horizont Podzemelj.

Tip 2, variante 1-4 (tab. 1)

- posode z razmeroma kratkimi vratovi, ki so stožčasti ali lijakasti in imajo izvihana ustja. Rame je široko in zaobljeno, dno pogosto ravno.

Št. posod tega tipa v gom. 8: 4.

Tip 2/1:

Grob 5 (t. 4: 1). Stožčast vrat je oddvojen od široko zaobljenih ramen z eno kaneluro. Na ramenu je okras s po dvema vertikalnima kanelurama in z dvema kanelurama v obliki visečih trikotnikov, pod njimi pa so odtisnjeni rahlo vbokli krogi.

Posode tipa 3 po Dobiatu (1980, 68-69, sl. 8).

Tip 2/2:

Grob 13 (t. 6: 5). Značilen je kratek lijakast vrat in izvihano ustje. Vrat je ločen od ramen z eno kaneluro.

Buče tipa 3 po Dularju (1982, 41, t. 10: 98-101).

Tip 2/3:

Grob 14 (t. 6: 9). Vrat je kratek, ustje izvihano.

Tip 2/4:

Grob 7 (t. 5: 8) Kratek lijakast vrat prehaja v izvihano ustje.

Analiza lončarske mase:

Lončarske mase so različne. Finozrnata posode iz groba 5 (tip 2/1), ki je poleg kremenca in sljude vsebovala še organske snovi, železove okside in preperine, je enaka masi fragmenta ustja in dna iz groba 3 (t. 1: 5). Finozrnata lončarska masa posode iz groba 14 (tip 2/3), ki je poleg kremenca in sljude vsebovala še organske snovi in železove okside, je enaka masi pokrova iz istega groba (tab. 4: tip 2/1), posodi iz groba 8 (tab. 1: tip 3/1) ter posodici iz centralnega groba 5 (tab. 1: tip 5/1).

Kronološka opredelitev:

Tip 2/1 - podobna posodam iz groba z oklepom iz Stične (Gabrovec, Kruh, Murgelj, Teržan 2006, t. 139: 53, 54), le da imajo te širše in bolj zaobljeno rame, trebuh pa usločen. Bronast oklep, bronasta večglava igla s stožčastim zaključkom in vozlasta fibula tipa J III po Canerju (Teržan 1990b, 63), grobno celoto uvrščajo v horizont Podzemelj in Stična-Novo mesto (Gabrovec 1964-1965, 34-35). Podobna posoda je še v grobu 7 gomile 5 iz Stične, prav tako z bronasto večglavo iglo s stožčastim zaključkom in z apulskim kraterjem (Kruh 2002, t. 7: 5). Podobne posode so tudi na avstrijskem Štajerskem, tip 3 po Dobiatu, datirane v starohalštatsko obdobje (Dobiat 1980, 68-69, sl. 8), in na avstrijskem Koroškem, v grobu 104 iz Führholza pri Velikovcu, ki prav tako sodi v starohalštatsko obdobje (Wedenig 1998, 31-49, t. 1: 8). Glede na primerjave, posodo iz centralnega groba 5 z Vrtničnjaka datiramo v horizont Podzemelj.

Tip 2/2 - najbližja primerjava je na najdišču Pusti Gradac v grobu 6 gomile 1 (Barth 1969, Dular 2003, sl. 63: 9), le da je tam vrat višji in rame okrašene z bradavicami. Grobna celota vsebuje še vaško vozlasto fibulo tip 5a (Gabrovec 1970, 27,

34, karta VIII), značilno za horizont Podzemelj, in tako lahko datiramo tudi posodo iz groba 13 z Vrtničnjaka.

Tip 2/3 - najboljša primerjava je grob 122 iz Führholza pri Velikovcu (Wedenig 2003, t. 1: 6). Glede na ostalo keramično gradivo ga datiramo v starohalštatsko obdobje.

Glede na primerjave posode tipa 2 iz centralnega groba 5, in grobov 7, 13 in 14 na Vrtničnjaku lahko kronološko uvrstimo v starejše halštatsko obdobje, predvsem v horizont Podzemelj.

Tip 3, varianti 1 in 2 (tab. 1)

- trebušaste posode s pokončnimi vratovi in izvihanimi ustji. Rame je izredno široko zaobljeno, dno je rahlo vboklo.

Št. posod tega tipa v gom. 8: 2.

Tip 3/1:

Grob 8 (t. 5: 9). Pokončen vrat je nagnjen navzven.

Pitosi tipa 1 po Dularju (1982, 19, t. 1: 1-6).

Tip 3/2:

Grob 1 (t. 1: 1). Pokončen vrat je nagnjen navznoter.

Lonci tipa 3 po Dularju (1982, 29, t. 7: 47-49).

Analiza lončarske mase:

Lončarske mase posameznih posod tipa 3 so različne. Finozrnata posode iz groba 8 (tip 3/1), ki je poleg kremenca in sljude vsebovala še organske snovi in železove okside, je enaka masi pokrova in posode iz groba 14 (tab. 1: tip 2/3 in tab. 4: tip 2/2) ter posodici iz centralnega groba 5 (tab. 1: tip 5/1). Finozrnata lončarska masa posode iz groba 1 (tip 3/2), ki je poleg kremenca in sljude vsebovala še organske snovi, železove okside in preperine, pa je enaka masi situle iz groba 7 (tab. 1: tip 4/1) in posodi iz groba 12 (tab. 1: tip 6/1).

Kronološka opredelitev:

Tip 3/1 - je podoben posodi iz groba 2 iz Mengša (Gabrovec 1965, t. 3: 2), le da ima ta na trebuhu bradavice. V grobni celoti sta dve bronasti večglavi igli, ena s stožčastim zaključkom (id. 1965, 97) in je datirana v horizont Podzemelj (id. 1964-1965, 32-34), tako tudi posoda iz groba 8 z Vrtničnjaka.

Tip 3/2 - najdemo v grobu iz Gradenja (Šmarjeta), le da ima slednja na prehodu iz vratu v rame bradavice. Dular datira lonce tipa 3 v starohalštatsko obdobje (1982, 29-30, t. 7: 47).

Glede na primerljive grobne celote lahko posode tipa 3 iz grobov 1 in 8 z Vrtničnjaka kronološko uvrstimo v Ha B3-C1.

Tip 4, varianti 1 in 2 (tab. 1)

- situle. Spodnji del je konično oblikovan, prehod v rame oster ali zaobljen. Nekoliko navzven nagnjen vrat se konča z blago izvihanim ali pa z ostro odrezanim ustjem (Dular 1982, 37-38). Dno je ravno ali rahlo vboklo.

Št. situl tega tipa v gom. 8: 2.

Tip 4/1 in 4/2:

Grob 7 (t. 5: 4,5). Sta skorajda identični, le da ima manjša situla (tip 4/2) na trebuhu okras dveh visečih trikotnikov, izdelanih s po dvema kanelurama.

Situle tipa 1 po Dularju (1982, 37-38).

Analiza lončarske mase:

Masi posod tipa 4 se med seboj razlikujeta. Finozrnata masa večje situle iz groba 7 (tip 4/1), ki je poleg kremenca in sljude vsebovala še organske snovi, železove okside in preperine, je enaka masi posode iz groba 12 (tab. 1: tip 6/1), skodelici s presegajočim ročajem iz groba 5 (tab. 3: tip 2/1) ter posodi iz groba 1 (tab. 1: tip 3/2). Finozrnata lončarska masa manjše situle iz groba 7 (tip 4/2), ki je vsebovala le kremen in sljudo, pa je enaka z masami obeh skodelic iz groba 7 (tab. 3: tip 1/1 in tab. 3: tip 3/1) ter ornamentiranemu fragmentu iz groba 5 (t. 3: 3).

Kronološka opredelitev:

Tip 4/1,2 - najbližja primerjava je v gomilah IV in VI iz Nove Košariske (Pichlerova 1969, t. XXI: 1,2; t. XXXIII: 4,5), le da imata situli iz gomile IV malo drugače izvihano ustje, situli iz gomile VI pa prehod iz ramena v vrat ločen s kaneluro. Večglavi igli s stožčastima zaključkoma gomilo IV uvrščata v horizont Ha C. Dve večglavi igli sta bili najdeni tudi v eni izmed plasti žganine nad grobno konstrukcijo v gomili VI. Na podlagi keramičnih pridatkov (npr. posode z visečimi glinenimi verižicami) je gomila datirana v starohalštatsko obdobje (Teržan 1990a, 180). Podobna je še situla iz gomile 29 iz Soprona (Eibner-Persy 1980, t. 37: 4), le da ima nekoliko daljši vrat. Grobovi te gomile vsebujejo tipične Ha C keramične pridatke (Teržan 1990a, 179).

Glede na gomile iz Nove Košariske in Soprona lahko situli iz groba 7 iz gomile 8 na Vrčičnjaku uvrstimo v čas Ha B3-C2.

Tip 5, varianta 1 (tab. 1)

- posodica s stožčastim vratom. Kljub slabi ohranjenosti predstavlja poseben tip.

Št. posodic tega tipa v gom. 8: 1.

Tip 5/1:

Grob 5 (t. 2: 5). Rame je okrašeno s štiri samostojnimi bradavicami, ohranjena le ena.

Analiza lončarske mase:

Finozrnata lončarska masa, ki je poleg kremenca in sljude vsebovala še organske snovi in železove okside, je enaka masi posode iz groba 8 (tip 3/1), posodi iz groba 14 (tip 2/3), pokrovu iz groba 14 (tab. 4: tip 2/1).

Kronološka opredelitev:

Tip 5/1 - primerjavo miniaturni posodici je najti v gomili Tschoneggerfranzl 2 iz Kleinkleina (Dobiat 1980, t. 57: 9), le da ima rame okrašeno s kanelurami, dno pa je vboklo. Gomila je glede na vozlasto fibulo tipa 6 datirana v stopnjo Kleinklein

Ib (Teržan 1990a, 138), podobno tudi posodica tipa 5 iz groba 5 gomile 8 - v Ha C1.

Tip 6, varianti 1 in 2 (tab. 1)

- posode z visokimi rameni. Značilen je koničen spodnji del, zaobljeno visoko rame, ki tekoče preide v ustje (Dular 1982, 31). Dno je rahlo vboklo.

Št. posod tega tipa v gom. 8: 2.

Tip 6/1 in 6/2:

Grob 12 (tip 6/1) (t. 6: 1). Trebuh je okrašen s štirimi posameznimi bradavicami. Močno podobna je tudi fragmentarno ohranjena posoda iz groba 15 (tip 6/2) (t. 7: 2), ki pa ima na ramenu vodoravno rebro.

Lonci tipa 5 po Dularju (1982, 31, t. 7: 54-57).

Analiza lončarske mase:

Lončarski masi posod tipa 6 sta različni. Finozrnata lončarska masa posode iz groba 12 (tip 6/1), ki je poleg kremenca in sljude vsebovala še organske snovi, železove okside in preperine, je enaka masi situle iz groba 7 (tip 4/1), skodelici iz centralnega groba 5 (tab. 3: tip 2/1) ter posodi iz groba 1 (tab. 1: tip 3/2). Finozrnata lončarska masa posode iz groba 15 (tab. 1: tip 6/2), ki je poleg kremenca in sljude vsebovala še organske snovi in preperine, pa je enaka masi pokrova iz istega groba (tab. 4: tip 1/1) ter pokrovu iz groba 5 (tab. 4: tip 2/2).

Kronološka opredelitev:

Tip 6/1,2 - podobna, le malo ožja, je posoda v grobu 4 gomile 6 iz Brezja pri Trebelnem (Kromer 1959, t. 46: 2). Grobna celota vsebuje vaško vozlasto fibulo tipa 5a (Gabrovec 1970, 27, karta VIII), tipično za horizont Podzemelj (Gabrovec 1964-1965, 32-34). Podobne posode so še na avstrijskem Koroškem - v grobu 125/1 iz Führholza pri Velikovcu kar dve (Wedenig 2003, 90, t. 3: 5,7), le da ima ena na trebuhu luknjice, druga pa nima bradavic. Pojavljajo se tudi na avstrijskem Štajerskem, prav tako značilne za starohalštatsko obdobje (Dobiat 1980, 86, sl. 13).

Glede primerljive grobne celote bi lahko posode tipa 6 iz groba 12 in 15 uvrstili v starejše halštatsko obdobje, v Ha B3-C1.

*Latvice (tab. 2)***Tip 1, varianti 1 in 2 (tab. 2)**

- plitve latvice, ki imajo zaobljena ramena in se zaključujejo v uvihanem ustju. Dno je pogosto prstanasto vboklo (Dular 1982, 75).

Št. latvic tega tipa v gom. 8: 2.

Tip 1/1 iz groba 7 (t. 5: 3) in Tip 1/2 iz groba 3 (t. 1: 9).

Ohranjeni fragmentarno. Zdi se, da pripadata podobnemu tipu.

Glede na opisane značilnosti lahko latvici uvrstimo k latvicam tipa 1 po Dularju (1982, 75, t. 25: 244-246).

Analiza lončarske mase:

Lončarski masi latvic tipa 1 sta različni. Finozrnata lončarska masa latvice iz groba 7 (tip 1/1), ki je poleg kremenca in sljude vsebovala le preperine, je enaka masi dveh ornamentiranih fragmentov ostenja iz groba 12 (t. 6: 3,4). Finozrnata lončarska masa latvice iz groba 3 (tip 1/2), ki je poleg kremenca in sljude vsebovala še organske snovi in preperine, pa se razlikuje od vseh preostalih lončarskih mas.

Kronološka opredelitev:

Tip 1/2 in tip 1/1 - primerjavo za latvici iz groba 3 lahko najdemo v grobu 6 iz Borštka pri Metliki (Dular 1973, t. 4: 5), le da ima ta latvica ravno dno in držaj na obodu. Glede na bronasto dvozankasto polmesečasto fibulo tip Ljubljana, ki je bila v grobu, lahko grobno celoto datiramo v horizont Ljubljana IIb-III (Teržan 1990b, 59-60, karta 6). V isti časovni horizont pa sodi tudi grob 7 gomile 139 iz Buđinjaka (Škoberne 1999, t. 19: 1), ki vsebuje železno ovratnico rombičnega preseka s spiralnima koncema ter dve železni zapetnici okroglega preseka. Železen obročast nakit je značilen za horizont Podzemelj (Dular 2003, 109 in 117). Glede na primerljive grobne celote bi lahko latvici tipa 1 iz groba 3 in 7 kronološko uvrstila v starohalštatsko obdobje, v Ha B3-C1.

Tip 2 (tab. 2)

- globoke latvice, ki imajo zaobljena ramena in se zaključujejo v izvihanem ustju. Dno je pogosto rahlo vboklo (Dular 1982, 75).

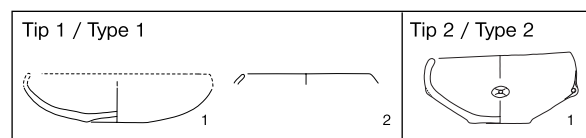
Št. latvic tega tipa v gom. 8: 1.

Tip 2/1

Grob 5 (t. 2: 4). Trebuh je okrašen s tremi enojnimi bradavicami, na njem je preluknjan cilindrični držaj. Latvico lahko uvrstimo k latvicam tipa 1 po Dularju (Dular 1982, 75, t. 25: 244-246).

Tab. 2: Vrtnjak, gomila 8. Tipi latvic.

Tab. 2: Vrtnjak, tumulus 8. Types of bowls.

Kronološka opredelitev:

Globoka latvica iz centralnega groba 5 je podobna latvici iz groba 5 z Molnika (Puš 1984, t. 2: 2), le da ima ta ravno dno. Kot smo že omenili, grobna celota pripada horizontu Podzemelj. Glede na grobno celoto bi lahko latvico tipa 2 iz centralnega groba 5 kronološko uvrstila v starohalštatsko obdobje, v Ha B3-C1.

Skleda

Tip 1

- dokaj plitve skleda, ki se jim ramena naglo prevesijo v izvihano ustje (Dular 1982, 68).

Št. skled tega tipa v gom. 8: 1.

Tip 1/1

Grob 1 (t. 1: 2). Glede na opisane značilnosti skledo lahko uvrstimo k skledam tipa 1 po Dularju (Dular 1982, 68, t. 23: 209-212).

Analiza lončarske mase:

Finozrnata lončarska masa skleda iz groba 1, ki je poleg kremenca in sljude vsebuje še organske snovi in železove okside, se razlikuje od ostalih.

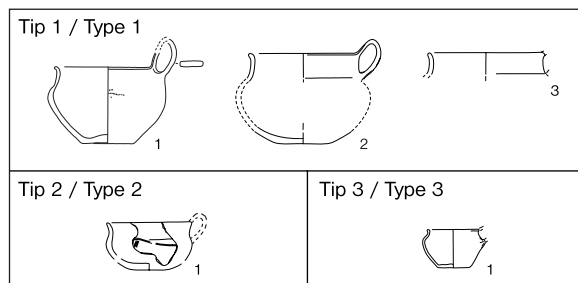
Kronološka opredelitev:

Podobna skledica se nahaja v grobu 122 iz Führrholza pri Velikovcu (Wednig 2003, t. 1:1), le da ima ta bolj zaobljeno rame. Glede na grobno celoto bi lahko skledo tipa 1 iz groba 1 kronološko uvrstili v horizont Podzemelj.

Skodelice s presegačim ročajem (tab. 3)

Tab. 3: Vrtnjak, gomila 8. Tipi skodelic s presegačim ročajem.

Tab. 3: Vrtnjak, tumulus 8. Types of cups with high handle.

Tip 1, variante 1-3 (tab. 3)

- globoke skodelice s presegačimi ročaji. Zanje je značilno, da imajo bodisi koničen bodisi zaobljen spodnji del, dokaj oster prehod v zaobljeno rame in kratek koničen vrat, ki se na vrhu zaključi v rahlo izvihanem ustju. Dno je pogosto rahlo vboklo (Dular 1982, 65).

Št. skodelic tega tipa v gom. 8: 3.

Tip 1/1

Grob 7 (t. 5: 6). Rame je okrašeno s tremi vodoravnimi vrezi. Podobni pa sta ji tudi fragmentarno ohranjeni skodelici

Tip 1/2 in 1/3

Grob 3 (t. 1: 8,6), - le da ima skodelica tipa 1/2 ravno dno, skodelica tipa 1/3 pa ima na vratu in ramenu slabo ohranjen rdeč glinen premaz, zato bi lahko vse tri uvrstili k skodelam tipa 6 po Dularju (Dular 1982, 65, t. 23: 203-206).

Analiza lončarske mase:

Lončarske mase skodelic s presegajočim ročajem tipa 1 so različne. Finozrnata lončarska masa skodelice iz groba 7 (tip 1/1), ki je vsebovala le kremen in sljudo, je enaka masi situle iz istega groba (*tab. 1*: tip 4/2), skodelici prav tako iz istega groba (tip 3/1) ter ornamentiranemu fragmentu ostenja iz centralnega groba 5 (*t. 3*: 3). Finozrnata lončarska masa fragmentarno ohranjene skodelice iz groba 3 (tip 1/2), ki je poleg kremena in sljude vsebovala še organske snovi in železove okside, pa je enaka masi ročaja iz centralnega groba 5 (fragm. izrisan kot del te posodice na *tab. 3*: tip 1/2). Finozrnata lončarska masa fragmentarno ohranjene skodelice iz groba 3 (tip 1/3), ki je poleg kremena in sljude vsebovala le organske snovi, pa je enaka masi ostenja iz centralnega groba 5 (fragm. niso bili izrisani).

Kronološka opredelitev:

Tip 1/1-3 - podobna je skodelica iz groba 1 iz Kranja - Vila Prah (Gabrovec 1960b, t. 2: 14), le da ima ta ravno dno. Kot smo že omenili grobna celota sodi v horizont Podzemelj. Podobna pa jim je tudi skodelica iz groba 163 iz Mosta na Soči (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, t. 17: 9). Bronasta dvozankasta ločna fibula tipa 1a in železna dvozankasta fibula tipa 3a (Gabrovec 1970, 24, 34, karta VI) uvrščata to grobno celoto v horizont Sv. Lucija Ib oz. Ha B3-C1 (Teržan, Trampuž 1973, 420; Gabrovec 1970, 24, 25, 34). Glede na primerljive grobne celote bi lahko skodelice tipa 1 iz groba 3 in 7 kronološko uvrstili v horizont Podzemelj.

Tip 2 (tab. 3)

predstavljajo plitve skodelice s presegajočimi ročaji, značilen je klekast prehod vratu v trebušast trup. Dno je pogosto ravno.

Št. skodelic tega tipa v gom. 8: 1.

Tip 2/1

Grob 5 (*t. 3*: 4). Trebuh ima okrašen z vijugasto linijo.

Glede na opisane značilnosti lahko skodelico uvrstimo k skodelam tipa 4 po Dularju (Dular 1982, 63, t. 22: 191-196).

Analiza lončarske mase:

Finozrnata lončarska masa skodelice iz centralnega groba 5 (tip 2/1), ki je poleg kremena in sljude vsebovala še organske snovi, železove okside in preperine, je enaka masi posode iz groba 1 (*tab. 1*: tip 3/2), situli iz groba 7 (*tab. 1*: tip 4/1) ter posodi iz groba 12 (*tab. 1*: tip 6/1).

Kronološka opredelitev:

Skodelici iz centralnega groba 5 (tip 2/1) je najbližja skodelica iz groba 6 iz Budinjaka (Škoberne 1999, t. 13: 1, t. 18: 1), le da ima ta usločeno dno.

Glede na skledasto čelado, konjsko opremo in večglavo iglo s stožčastim zaključkom lahko uvrstimo to grobno celoto v horizont Podzemelj (Gabrovec 1964-1965, 34). Zato bi lahko tudi skodelico tipa

2 iz centralnega groba 5 z Vrličnjaka uvrstili v horizont Podzemelj.

Tip 3 (tab. 3)

- skodelica s presegajočim ročajem. Zanj je značilno, da je majhna in da izvihano ustje direktno prehaja v zaobljeno rame. Dno je ravno (Dular 1982, 62-63).

Št. skodelic tega tipa v gom. 8: 1.

Tip 3/1

Grob 7 (*t. 5*: 7). Glede na opisane značilnosti jo uvrščamo k skodelam tipa 3 po Dularju (Dular 1982, 62-63, t. 22: 186-190).

Analiza lončarske mase:

Finozrnata lončarska masa skodelice iz groba 7 (tip 3/1), ki je vsebovala le kremen in sljudo, je enaka masi situle iz istega groba (*tab. 1*: tip 4/2), skodelici prav tako iz istega groba (*tab. 3*: tip 1/1) ter ornamentiranemu fragmentu ostenja posode iz centralnega groba 5 (*t. 3*: 3).

Kronološka opredelitev:

Skodelici s presegajočim ročajem (*tip 3*) je najbližja skodelica v grobu 82 gomile 1 iz Brezja pri Trebelnem (Kromer 1959, t. 14: 6), le da ima ta višji vrat. Gabrovec ima ta grob za tipičnega predstavnika horizonta Podzemelj.

Glede na grobno celoto iz Brezja lahko tudi skodelico iz groba 7 z Vrličnjaka datiramo v horizont Podzemelj.

Dvoročajna skodela

Tip 1

predstavlja dvoročajna skodela. Zanj je značilno, da je spodnja polovica konična, rame zaobljeno, medtem ko je vrat pokončen, dno pa ravno (Dular 1982, 67).

Tip 1/1

Grob 8 (*t. 5*: 10). Glede na opisane značilnosti jo uvrstimo k ročatim skledam tipa 1 po Dularju (1982, 67, t. 23: 207-208).

Analiza lončarske mase:

Finozrnata lončarska masa skodele iz groba 8 (tip 1), ki je poleg kremena in sljude vsebovala še organske snovi ter preperine, se razlikuje od ostalih.

Kronološka opredelitev:

Dvoročajni skodeli iz groba 8 sta sicer podobni skodeli iz groba 10 in 32 iz Dragatuša (Spitzer 1973, t. 4: 1), vendar so razmerja in ročaji pri omenjenih nekoliko drugačni. Grobni celoti sta datirani v starohalštatsko obdobje. Podobna pa ji je tudi skodela iz groba 70 iz Ruš (Müller-Karpe 1959, t. 112: 3), kjer je grobna celota glede na bro-

nasto tordirano ovratnico datirana v horizont Ha B2 (Gabrovec 1973, 342), sicer so skodele v ruški skupini v času Ha B1–B3 pogoste, vendar imajo na dnu omfalos in nekoliko drugačna razmerja.

Dvoročajne skodele sodijo v tradicijo kulture žarnih grobišč, vendar so v uporabi tudi še v starohalštatskem obdobju, le da so globlje in imajo ročaje potegnjene višje (Teržan 1999, 89).

Amfora

Tip 1

predstavlja vitka amfora. Zanj so značilni konvexno usločen spodnji del, zaobljeno rame in visok vrat, ki tekoče preide v ustje. Na prehodu iz ram v vrat sta dva trakasta ročaja. Dno pa je ravno.

Tip 1/1

Grob 5 (t. 3: 5). Glede na opisane značilnosti je ne moremo uvrstiti k amforam tipa 1 po Dularju (Dular 1982, 35, T. 9: 74–79), ker se razmerja ne ujemajo.

Kronološka opredelitev:

Amfori iz centralnega groba 5 je podobna amfora iz groba 223 z dvorišča SAZU v Ljubljani, le da je širša (Puš 1971, t. 43: 11). Grob 223 je glede na vaško vozlasto fibulo tipa 5a (Gabrovec 1970, 27, 34, karta VIII) datiran v horizont Ljubljana IIIa. (Gabrovec 1973, 343). Podobna amfora je znana še iz groba 18 na Bledu, ki je datiran v starohalštatsko obdobje, vendar je amfora prav tako širša (Gabrovec 1960a, 54, 68–70, t. XI: 1) od obravnavane iz centralnega groba 5. V Osijeku (Bolnica/Kirurgija 10) je bil odkrit žarni grob, v katerem je amfora, ki je podobna naši, vendar prav tako širša (Balen-Letunić 2004, 276, t. 37.2). Podobne (širše in okrašene) amfore srečamo tudi v Batini. Slednje nimajo ohranjenih grobnih celot, vendar je okras na amforah značilen za starohalštatsko obdobje (Metzner-Nebelsick 2002, t. 2: 6, t. 22: 5, t. 23: 13).

Pokrovi (tab. 4)

Tip 1 (tab. 4)

predstavljajo pokrovi kalotaste oblike z nizko zaobljenim ramenom (Dular 1982, 78).

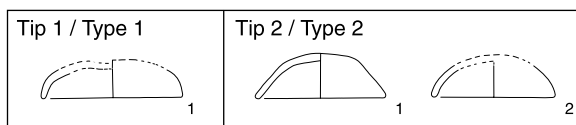
Št. pokrovov tega tipa v gom. 8: 1.

Tip 1/1

Grob 15 (t. 7: 3), fragmentarno ohranjen.

Tab. 4: Vrtnjak, gomila 8. Tipi pokrovov.

Tab. 4: Vrtnjak, tumulus 8. Types of lids.

Analiza lončarske mase:

Finozrnata lončarska masa pokrova tipa 1 iz groba 15, ki je poleg kremena in sljude vsebovala še organske snovi in preperine, je enaka masi posode iz istega groba (tab. 1: tip 1/4) in pokrovu iz centralnega groba 5 (tab. 4: tip 2/2).

Kronološka opredelitev:

Pokrovu tipa 1/1 je podobna skodelica iz gomile 3 v Grellwaldu v Kleinkleinu (Dobiat 1980, t. 72: 3). To grobno celoto na podlagi večglave igle s stožčastim zaključkom lahko opredelimo v horizont Kleinklein I–II (Teržan 1999, 138). Ker pa je pokrov najverjetneje pokrival eno izmed posod v grobu 15, ga lahko prav tako kot ti dve posodi, datiramo v horizont Podzemelj.

Tip 2 (tab. 4)

predstavljajo pokrovi kalotaste oblike, ki so brez ramen (Dular 1982, 78).

Št. pokrovov tega tipa v gom. 8: 2.

T 2/1 in 2/2

Grob 14 (2/1) (t. 6: 8) in grob 5 (2/2) (t. 2: 6). Pokrova sta podobna, le da je iz groba 5 fragmentarno ohranjen. Oba lahko uvrstimo h pokrovom tipa 2 po Dularju (Dular 1982, 78–79, t. 268–270).

Analiza lončarske mase:

Lončarske mase pokrovov tipa 2 so različne. Finozrnata lončarska masa pokrova iz groba 14 (tip 2/1), ki je poleg kremena in sljude vsebovala še organske snovi in železove okside, je enaka masi posode iz istega groba (tab. 1: tip 2/3) ter posodi iz groba 8 (tab. 1: tip 3/1). Finozrnata lončarska masa pokrova iz groba 5 (tip 2/2), ki je poleg kremena in sljude vsebovala še organske snovi in preperine, pa je enaka masi posode iz groba 15 (tab. 1: tip 1/4) in pokrovu iz groba 15 (tip 1/1).

Kronološka opredelitev:

Pokrovu (tip 2/1) je najbližji pokrov v grobu 124 iz Führholza pri Velikovcu (Wedenig 2003, t. 2: 7), le da ima ta na vrhu gumb. Iglā z nazaj zavihano glavico uvršča grob v starohalštatsko obdobje. Podobna mu je tudi skodela iz Batine, ki pa nima ohranjene grobne celote (Metzner-Nebelsick 2002, t. 4: 13). Ker je naš pokrov pokrival posodo tipa 2 iz groba 14, ga lahko prav tako datiramo v starohalštatsko obdobje.

Glede na grobno celoto iz Führholza lahko tudi pokrov iz groba 14 z Vrtnjaka opredelimo v horizont Podzemelj.

Kovinski predmeti

Pri izkopavanjih gomile 8 je bilo odkritih tudi nekaj kovinskih pridatkov, predvsem nakit, ki sem jih razvrstila v 6 osnovnih skupin: ovratnice, zapestnice, obeski, gumbi, igle in kovinsko posodje.

Ovratnice

Tip 1

predstavljajo bronaste ovratnice okroglega preseka s spiralno uvitima koncema. Vse ovratnice iz gomile 8 z Vrličnjaka so fragmentarno ohranjene, le ena (grob 1, *t. 1*: 4) ima ohranjen spiralno uvit konec. Glede na enak okrogel presek in podoben premer domnevamo, da so vse ovratnice enakega tipa (centralni grob 5, *t. 4*: 12; grob 8, *t. 5*: 11; grob 14, *t. 6*: 11,12).

Tip 2

predstavljajo železne ovratnice s spiralno uvitima koncema, ki imajo bodisi rombičen bodisi okrogel presek. Ovratnica iz groba 14 je ohranjena cela (*t. 6*: 10), verjetno enaka iz centralnega groba 5 (*t. 4*: 13) pa je izredno fragmentarna, vendar njen premer nakazuje, da smemo govoriti o ovratnici, ki ima najverjetneje enako obliko kot prva, vendar okrogel presek.

Kronološka opredelitev:

Bronaste ovratnice z okroglim presekom in s spiralno zavitima zaključkoma predstavljajo tradicijo kulture žarnih grobišč. Najdene so bile npr. v grobovih H, 13, 36 in 289 iz Dobove in 214 in 258 iz Ljubljane (Stare 1975; Puš 1971), vendar se pojavljajo tudi še v času starejšega halštata.

Železne ovratnice s spiralno zavitima zaključkoma, bodisi okroglega bodisi rombičnega preseka, pa so značilne za začetek železne dobe. Na Notranjskem se pojavijo v horizontu IIb in so v rabi vse do horizonta Notranjska IIIa (Guštin 1973, 469–473). V Sv. Luciji so značilne za horizont Sv. Lucija Ib (Teržan, Trampuž 1973, 420–421), v Ljubljani za horizont Lj IIb–IIIa (Gabrovec 1973, 343–345), na Dolenjskem pa za stopnjo Podzemelj (Dular 2003, 109 in 116–117).

Glede na omenjene grobne celote bi lahko ovratnice tipa 1 in 2 iz gomile 8 z Vrličnjaka kronološko uvrstili v horizont Ha B3–C1.

Zapestnice

Edina bronasta zapestnica v gomili 8, iz groba 4 (*t. 1*: 11), ima neskljenjena konca in okrogel presek.

Primerjavo ji najdemo v Ločah pri Poljčanah (Teržan 1999a, t. 73: 11) kjer najdbe iz domnevne plane nekropole avtorica datira v pozno 8. in v 7. st. oz. stopnjo Poštela II–III.

Glede na paralelo iz Loč lahko tudi zapestnico z Vrličnjaka datiramo v horizont Ha C.

Saltaleoni

Saltaleoni so obeski iz spiralno zvite ploščate žice, ki so drug za drugim nanizani na ogrlico. Pojavijo se že v bronasti dobi, v uporabi pa so vse do železne dobe. V grobu 213 iz Mosta na Soči (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, t. 21: 9) so saltaleoni npr. skupaj z železno ovratnico rombičnega preseka s spiralno zavitima koncema, dvema bronastima fibulama očalarkama brez osmice in z bronasto vozlasto fibulo tipa 6a. Našteti pridatki so značilni za horizont Sv. Lucija Ib (Teržan, Trampuž 1973, 420). Sočasno pa se pojavljajo saltaleoni tudi na Notranjskem (Notranjska II b in c) (Guštin 1973, 471).

Podobno lahko datiramo saltaleon (*t. 4*: 11) z Vrličnjaka v horizont Ha B3–C1.

Gumbi

V grobu 14 je bilo trinajst bronastih gumbov (*t. 6*: 14,15), ki naj bi bili prevlečeni z zlatom in pripeti na usnje. En gumb je bil še v centralnem grobu 5 (izgubljen). Primerjave za bronaste gumbe je najti v grobu 223 iz Dobove (Stare 1975, t. 2: 6a–d, t. 41: 12 in t. 44: 4), grobu 212 z dvorišča SAZU v Ljubljani (Puš 1971, t. 39: 5), grobu 31 z Bleda (Gabrovec 1960a, t. XVII: 7) in v grobu 27 iz Stične (Gabrovec, Murgelj, Kruh, Teržan 2006, t. 21: 61 in 62). Grob 31 z Bleda je poleg gumbov vseboval vsaj še štiri fragmentarno ohranjene fibule očalarko brez osmice (dve fibuli sta celi). Majhne fibule očalarko so značilne za Tolmin, dobovsko in ruško skupino, kjer se pojavljajo že v grobovih horizonta Ha B1, ponekod pa ostanejo v uporabi do prehoda v mladohalštatsko obdobje Ha D1 (Teržan 2002, 90). Grob 27 iz Stične pa poleg gumbov vsebuje še zlat diadem, čolničaste fibule, fibule z oblogo in kačaste fibule s pestiči (Gabrovec, Murgelj, Kruh, Teržan 2006, T. 21),

zato je datiran v začetek horizonta Stična-Novomesto (Gabrovec 1964–1965, 34).

Gumbi so najverjetneje služili kot okras na usnjenih delih oblačil in so podobnih oblik in velikosti kot žeblički, s katerimi so okrašene tudi posode (Puš 1971, 95).

Iz gomile 8 na Vrličnjaku sta znana dva predmeta, okrašena z žeblički.

Prvi je fragment situle iz zasipa gomile (*t. 8: št. 9*). Primerjave ima v grobu 5 z Molnika (Puš 1984, *t. 2: 1*), ki je zaradi vaške vozlaste fibule tipa 5a datiran v horizont Podzemelj (Gabrovec 1970, 27, 34, karta VIII). Naslednji primer je znan iz groba 6 gomile 139 iz Budinjaka (Škoberne 1999, *t. 11: 2*), kjer je grob zaradi skledaste čelade, konjske opreme in večglave igle s stožčastim zaključkom datiran v horizont Podzemelj (Gabrovec 1964–1965, 34). Tudi v grobovih 138 in 152 Este-Casa di Ricovero (Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, *t. 8: 1 in t. 55: 1*), kjer sta celoti glede na priloženi igli (v grobu 138 je večglava igla s stožčastim zaključkom, v grobu 152 pa igla s strešasto glavico in narebnim vratom) datirani v stopnjo Este IIc oz. Ha B3 (Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, 453–457).

Podobna situla je bila tudi v gomili 63 oz. D iz Brega (Tomei 2002, *t. 24: 2*), ki jo avtor glede na paralele datira v stopnjo Frög I–II oz. v Ha B3–C1.

Z bronastimi žeblički je okrašen še okrogel predmet, verjetno aplika, iz organske snovi iz centralnega groba 5 na Vrličnjaku (*t. 3: 2*).

Igle

V gomili 8 sta bili najdeni dve igli. Prva, iz centralnega groba 5, je izgubljena, oblike ne poznamo. Tudi druga, iz groba 14 (*t. 6: 13*), je fragmentirana, zato tipa ne moremo določiti.

Bronasta posodica

V grobu 14 so bili tudi od ognja močno poškodovani fragmenti bronaste pločevine. Po pregledu smo ugotovili, da gre verjetno za močno poškodovano bronasto skodelico s presegajočim ročajem. Ustje je bilo ravno in verjetno neokrašeno.

Primerjavo ima na Vinkovem Vrhu pri Dvoru in na Magdalenski gori. Podobne, vendar ornamentirane, so v grobu 3 s Križne gore pri Ložu in v grobu 213 iz Škocjana-Brežec. Grobna celota s Križne gore je datirana v horizont Notranjska II (Jereb 2005, 151–153, *t. 112: 258, 259, 260, t. 113: 263, t. 114: 265*).

Drugi pridatki

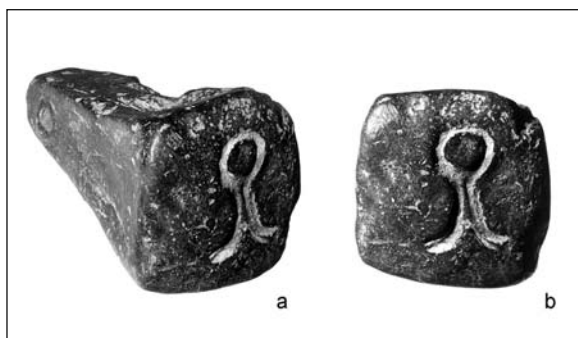
Vretenca

V gomili 8 je bilo odkritih 10 vretenc, 7 v centralnem grobu (*t. 4: 4–10*), po eno pa v grobovih 1 (*t. 1: 3*), 3 (*t. 1: 10*) in 6 (*t. 5: 2*). Vretenca iz gomile 8 sem razdelila v dve skupini: stožčasta in ovalna vretenca.

Kronološka opredelitev:

Vretenca so izredno pogost pridatek in se pojavljajo v celotnem halštatskem obdobju.

Uteži

Sl. 8: Vrličnjak, gomila 8, centralni grob 5. M. = 1:2 (foto: D. Holynski, fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju).

Fig. 8: Vrličnjak, tumulus 8, central grave 5. Scale: 1:2 (photo: D. Holynski, Gorenjski muzej Kranj).

V centralnem grobu 5 sta dve piramidalni uteži. Prva, večja in v celoti ohranjena (*sl. 8; t. 4: 3*), ima na spodnji strani odtis dvokrakega obeska. Druga, manjša, je ohranjena fragmentarno, vendar je na sprednji strani moč zaslediti polkrožen odtis (*t. 4: 2*). Okras na obeh utežeh je verjetno enak. Gre za vtisnjeno obliko predmeta, ki je enak obesku bronaste verižice najdene na naselbini Vrličnik (*sl. 9*).¹⁶

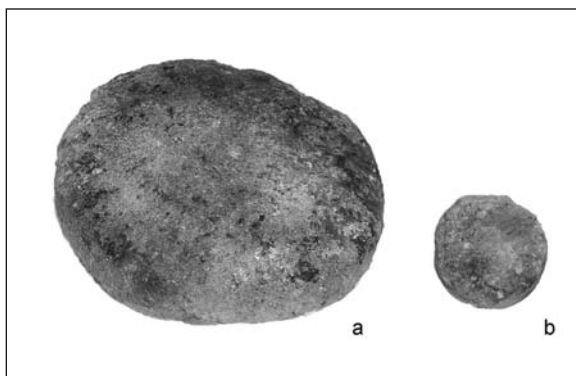
Obesek ima najbližjo paralelo v Kranju; v grobu Vila Prah 1 je bronasta dvozankasta fibula z enakim dvokrakim obeskom (*sl. 10*). V grobu 1229 z Mosta na Soči so ostanki bronastega ključa, s katerega so visele verižice z dvokrakimi obeski (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, *t. 118: 10, 19*). Podoben obesek je krasil tudi bronasto situlo (Chieco Bianchi, Calzavara Capuis, 1985, *t. 249: 10 in t. 204: 1*). (Zadnji primerjavi časovno nista povsem ustrezni.)

Uteži so v grobove prilagali že v času KŽG (npr. najdišči Pobrežje in Ljubljana), tradicija

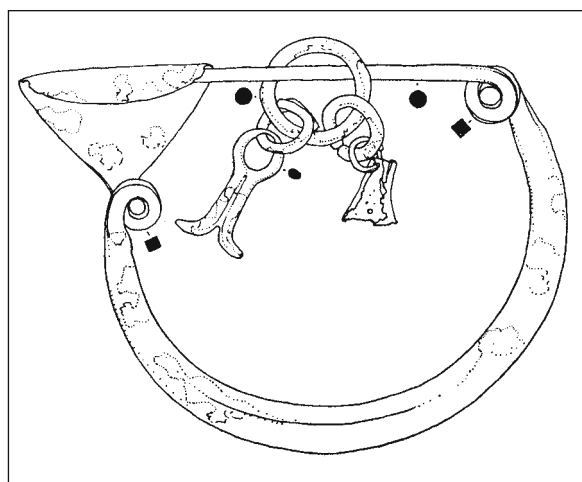
¹⁶ Detektorska najdba, hrani Gorenjski muzej Kranj.

Sl. 9: Vrtičnik pri Tupaličah, naselje. M. = 1:2.
Fig. 9: Vrtičnik near Tupaliče, the settlement. Scale = 1:2.

Sl. 11: Vrtičnjak, gomila 8, grob 13. M. = 1:2.
Fig. 11: Vrtičnjak, tumulus 8, grave 13. Scale = 1:2.

Sl. 10: Kranj, Vila Prah, grob 1. M. = 1:2 (po Gabrovcu 1960).
Fig. 10: Kranj, Vila Prah, grave 1. Scale = 1:2 (after Gabrovce, 1960).

pa se je obdržala vse do halštatskega časa. Na območju skupine Martijanec-Kaptol so bile uteži priložene v elitne grobove, v dolenski, svetolucijski in notranjski skupini pa se uteži le redko pojavijo (Teržan 1996, 513–514).

V halštatskem obdobju srečamo uteži v grobovih 3 in 32 z Rifnika, v gomili 55 iz Kleinkleina - Grelwald, v gomili 6 iz Nove Košariske in v nekaterih gomilah iz Brega. Vsem grobovom je skupno, da so v njih pokopane vodilne ženske oz. ženske z otroki (Teržan 1996, 514–516) in da grobne celote pripadajo starohalštatskemu obdobju.

Kamniti ploščici

V grobu 13 sta bila najdena dva ploščata kamnita predmeta (sl. 11). Prvi ima premer 3 cm (t. 6: 6), drugi 8,7 cm (t. 6: 7). Glede na paralele iz gomil v

Kleinkleinu, in sicer na najdiščih Höschusterwald 2 in Tschoneggerfranzl 2 (Dobiat 1980, t. 2: 5a in b, t. 58: 8 in 11), bi lahko sklepali, da gre tudi v tem primeru za v grob dodana gladila. Gomilo 2 iz Höschusterwalda lahko na podlagi fibule tipa Glasinac datiramo v horizont Kleinklein I-II oz. Poštela II-IIIa (Teržan 1987, 15), gomilo 2 iz Tschoneggerfranzla pa na podlagi dvozankaste vozlaste fibule v horizont Kleinklein I oz. Poštela II (Teržan 1990a, 204–208).

ČASOVNA OPREDELITEV POSAMEZNIH GROBOV IN GOMILE

Časovna opredelitev grobov temelji na zgradbi gomile, kajti dejstvo je, da je centralni grob 5 najstarejši pokop v gomili 8, saj se koncentrična razporeditev ostalih petnajstih pokopov v gomili odraža glede na centralni grob.

Časovna opredelitev grobov (tab. 5; sl. 12)

Prva faza grobov

- Centralni grob 5:

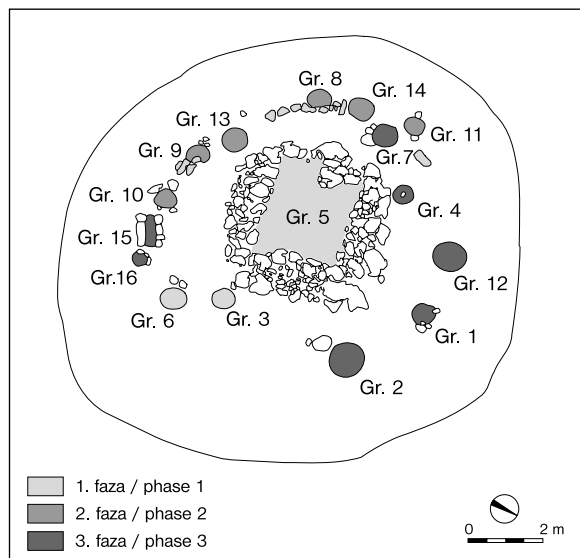
Nakit v grobu 5 sestavljajo bronasta ovratnica okroglega preseka (t. 4: 12), železna ovratnica okroglega preseka (t. 4: 13) ter ogrlica iz saltaleonov (t. 4: 11). Ovratnice so značilni del ženske noše v času Ljubljana IIB-IIIa. V grob pa je bila pridana tudi bronasta igla.

Med keramičnim gradivom izstopajo posode z visokimi stožčastimi vratovi (t. 2: 1–3; t. 2: 1,6), ki smo jih na osnovi primerjav iz Kranja (grob Vila Prah 1), Molnika (grob 5), Brezja pri Trebelnem (gomila 6, grob 5), Podzemlja (grob P23/5), Draga-

PODZEMELJ Ha B3 - C1													
Gr.	5	3	6	8	13	14	12	7	15	16	1	2	4
	•	•	•				•		•				
	•	•											
	•												
	•	•											
	•							•					
	•						•		•				
	•											•	
	•												
	•												
	•												
	•												
	•	•	•									•	

Tab. 5: Vrtnjak, gomila 8. Kronološka razvrstitev grobov glede na lego in pridanke.

Tab. 5: Vrtnjak, tumulus 8. Chronological arrangement of graves with regard to position and grave-goods.

Sl. 12: Vrtnjak, gomila 8, faze nastanka grobov.

Fig. 12: Vrtnjak, tumulus 8, different phases.

tuša (grobova 7 in 29), Poštele (Lepa ravna, grob 9), gomil iz Kleinkleina ter Führholza (grob 104) lahko uvrstili v horizont Podzemelj.

Pri tem bi v grobu 5 izpostavila še amforo (*t. 3: 5*), ki je s pomočjo paralel z dvorišča SAZU v Ljubljani (grob 223) in Bleda (grob 18) datirana v horizont Ljubljana IIB-IIIa, ter fragment ostenja (*t. 3: 3*), na katerem je inkrustiran psevdovrvičast okras. Fragment je ornamentiran v značilnem basarabskem stilu, ki se na Štajerskem in Koroškem pojavlja v sredini 8. st. in ga v zgodnjem 7. st. ne zasledimo več (Teržan 1999, 75).

V grobu 5 so bila pridana tudi vretenca in uteži, ki se časovno sicer pojavljajo skozi celotno halštatsko obdobje.

Centralni grob 5, ki predstavlja prvi pokop pod gomilo 8, datiramo v horizont Podzemelj.

- Grobova 3 in 6:

Vsebovala sta le fragmente posod in vsak po eno vretenca. Po analizi keramičnega gradiva se je izkazalo, da se večina fragmentov iz obeh grobov ujema s fragmenti posod iz groba 5 in da skupaj tvorijo dele istih posod. V grobu 3 izstopata fragmenta dveh skodelic s presegajočim ročajem (*t. 1: 6,8*), ki nakazujeta stike z zahodom. Takšne oblike skodelic so značilne za Sv. Lucijo in Este.¹⁷

¹⁷ Glej poglavje Analiza grobnih pridakov. Keramični pridanke.

Ker sta obe grobni celoti močno povezani s centralnim grobom, sklepam, da sta grobova 3 in 6 nastala ne le sočasno, ampak da sta v obeh pokopani spremljevalni osebi tistim v centralnem grobu 5.

Druga faza grobov

V drugi fazi so nastali grobovi 8, 9, 10, 11, 13 in 14, ki so vkopani v prvotna tla, tik ob kamnit venec gomile. Zanimivo je število pokopanih. Gre za šest pokopov, od teh so kar trije (grob 9, 10, 11) brez pridatkov, ostali grobovi (grob 8, 13 in 14) so žarni.

- *Grob 8:*

V grobu 8 je fragmentirana bronasta ovratnica okroglega preseka, podobna ovratnici v centralnem grobu 5. Zato sklepam, da sta si grobova časovno zelo blizu.

V grobu sta še trebušasta posoda tipa 3 (*t. 5: 9*) in dvoročajna skodelica (*t. 5: 10*), ki sta izdelani po vzoru kulture žarnih grobišč (Dular 1982, 22). Paralele iz Mengša (grob 2) in Dragatuša (grob 10 in 32) datirajo grob v horizont Podzemelj.

- *Grob 13:*

Kot žara je služila posoda tipa 2 (*t. 6: 5*), ki smo jo na osnovi primerjave iz Pustega Gradca (gomila 6, grob 1) lahko uvrstili v čas Podzemelj.

- *Grob 14:*

Glede na dve bronasti ovratnici okroglega preseka in železno ovratnico rombičnega preseka s spiralno zavritima zaključkoma lahko grob 14 datiramo v horizont Ljubljana IIb-IIIa. V grobu so bili tudi bronasti gumbi, ki so značilni predvsem za horizont Podzemelj, ter bronasta igla in močno poškodovana bronasta skodelica s presegajočim ročajem, ki jo lahko glede na paralelo s Križne gore (grob 3) datiramo v horizont Notranjska II. Vse naštetu kaže, da lahko tudi grob 14 datiramo v horizont Podzemelj.

Tretja faza grobov

V tretji fazi so nastali grobovi 1, 2, 4, 7, 12, 15 in 16, ki so vkopani v plašč prvega nasutja gomile. Med njimi izstopa žarni grob 12, saj v grobovih 1, 2, 4, 15 in 16 ni žare, žganina je prosto posuta po grobni jami.

- *Grob 12:*

V grobu 12 so izključno posode. Glede na fragmente posode z visokim stožčastim vratom (*t. 6: 3,4*), ki je podobna posodam iz centralnega groba

5 (*t. 2: 1,2; 3: 1*), bi lahko tudi grob 12 datirali v horizont Podzemelj.

- *Grob 7:*

Pridani sta dve skoraj enaki keramični situli (*t. 5: 4,5*). Glede na paralele iz gomil v Novi Košariski in Soprona lahko tudi grob 7 uvrstimo v isti horizont. Situle sicer v tem obdobju doživijo dokaj širok razmah, saj jih pozna tako dolenska, notranjska kot tudi svetolucijska halštatska skupina, značilne pa so tudi za kalendenberško skupino (Dular 1982, 38-39). V grobu pa sta še dve skodelici s presegajočim ročajem (*t. 5: 6,7*), ki imata najbližje paralele na zahodu.

- *Grob 15:*

Tudi v grobu 15 so izključno keramični pridatki, ki pa so le fragmentarno ohranjeni. Fragmenti posode z visokim stožčastim vratom (*t. 7: 1*) so podobni posodi iz centralnega groba 5 (*t. 3: 1*), zato jih lahko datiramo v horizont Podzemelj. Posoda z visokim ramenom (*t. 7: 2*) spominja na posodo iz groba 12 (*t. 6: 1*) in ga prav tako lahko datiramo v horizont Podzemelj.

- *Grobova 1 in 2:*

V grobu 1 je bronasta ovratnica okroglega preseka s spiralno zavritima zaključkoma, zato ga lahko uvrstimo v horizont Podzemelj.

V grobu 2 so le fragmenti, ki pa s fragmenti posod iz groba 1 tvorijo dele istih posod, kar nakazuje sočasnost teh dveh pokopov.

- *Grob 4:*

Vsebuje le majhno bronasto zapestnico okroglega preseka z nesklenjenima koncema (*t. 1:11*), ki jo lahko s pomočjo paralele iz Loč pri Poljčanah datiramo v horizont Poštela II-III.

Časovna opredelitev gomile 8

(*tab. 5; sl. 12*)

Po opravljeni analizi stratigrafske pozicije grobov in grobnih pridatkov lahko govorimo o treh fazah nastanka gomile 8.

Prva faza gomile

V prvi fazi je prišlo do gradnje grobne kamre centralnega groba, pokopa in zasutja groba (grob 5). Ob rob prvega nasutja so nato postavili kamnit venec gomile, ki je ločeval območje živih in mrtvih.

V prvo fazo nastanka gomile pa uvrščamo še grobova 3 in 6, ki sta bila sicer vkopana v prvo nasutje gomile, vendar pokopana istočasno kot centralni grob 5 (kot kažejo v njih najdene črepinje).

Druga faza gomile

Drugo fazo predstavljajo grobovi 8, 9, 10, 11, 13 in 14, vkopani v nekdanja tla, tik ob kamnit venec gomile. Vsi so skoncentrirani na območju južnega in jugozahodnega dela gomile. Grobovi 8, 13 in 14 so žarni, grobovi 9, 10 in 11 pa nimajo pridatkov, žganina je bila posuta po grobni jami.

Tretja faza gomile

Tretjo fazo nastanka gomile predstavljajo grobovi 1, 2, 4, 7, 12, 15 in 16, vkopani v prvo nasutje gomile 8, in sicer na območja, kjer še ni bilo pokopov. V tretji fazi so žganino posuli prosto v grobno jamo in ne v žaro, z izjemo groba 12, v katerem je pokojnik shranjen v žari. Pri tem pa bi opozorila na zanimive spremembe načina pokopa, do katerih pride med drugo in tretjo fazo. V drugi fazi so namreč vsi pokojniki shranjeni v žarah, razen v grobovih 9, 10 in 11 (ki nimajo pridatkov), v tretji pa so, razen ene izjeme (grob 12), pokojnikove ostanke posuli prosto v grobno jamo.

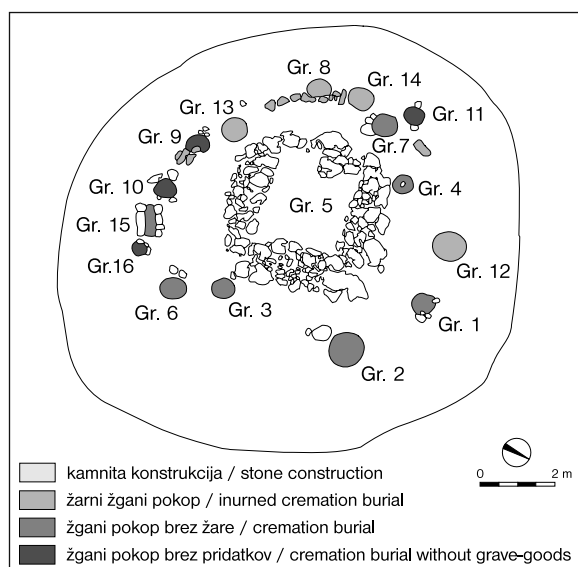
Na koncu so gomilo prekrili še z drugim nasutjem.

Časovni razpon šestnajstih pokopov v gomili 8 je izredno kratek, saj so vsi grobovi pokopani v horizontu Podzemelj oz. v Ha B3-C1. Glede na majhen razpon lahko domnevamo, da je v gomili pokopana ožja družina, največ dveh generacij.

Naknadni pokop v gomilo 8

Med gradivom iz centralnega groba 5 (*t. 1: 12*) je fragmentarno ohranjena globoka skleda s prstanasto vboklim dnom, okrašena z izmenjujočimi se temnordečimi in grafitnimi pasovi. Natančnejših opomb ali stratigrafskih podatkov ni. Faktura (finozrnata lončarska masa, poleg kremena in sljude vsebuje le preperine) se močno razlikuje od ostalih keramičnih izdelkov v gomili 8. Gre za poznolatenski kelih in domnevno naknadni poznolatenski pokop v halštatsko gomilo. Take naknadne pokope poznamo npr. na Molniku, v Dobravi pri Dobrniču, na Vinkovem Vrhu in na Magdalenski gori (Božič 1992, 183-190).¹⁸

¹⁸ Mnenje D. Božiča in J. Horvat, oba z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, Ljubljana.

Sl. 13: Vrtičnjak, gomila 8, način pokopa.
Fig. 13: Vrtičnjak, tumulus 8, the burial custom.

NAČIN POKOPA V GOMILI 8

(sl. 13)

V gomili 8 je bilo ob centralnem grobu še 15 pokopov, ki so razporejeni koncentrično okoli centralnega. Vseh 16 grobov je žganih, med seboj se razlikujejo po načinu pokopa.

Primerjave naši gomili najdemo predvsem v štajerski in koroški skupini. Za več pokopov pod gomilo gre v gomilah 1 in 3 iz izkopavanj Scmida in Schlosserja v Pivoli. V 1. gomili je bil poleg centralne grobne kamre še en grob, vendar mu zaradi pomanjkanja najdb ne moremo pripisati časovnega okvira, v 3. gomili pa je bilo poleg grobne kamre več grobov, vendar so tudi tukaj časovni odnosi nejasni (Teržan 1990a, 57-58; 330-333). V 1. gomili iz Pongraca sta bila na rob gomile vkopana še dva sočasna groba (Teržan 1990a, 58 in 360). Več pokopov znotraj gomile je tudi v gomili 13 iz Gratschacha (Grače pri Beljaku) (Gleirscher 1998, 58-64), v gomili 12 iz Federauner Wiesa, Warmbada (Toplice pri Beljaku) (Gleirscher 1997, 58-61), in v gomilah iz Grabelsdorfa (Grabalja vas) (Gleirscher 2004, 55-61).

Podoben način pokopa pa je najti tudi v gomilah pri Basarabiju, kjer je bilo v posamezni gomili od 3 do 5 grobov, ki očitno pripadajo manjši družbeni enoti, kvečjemu dvema generacijama (prim. Teržan 1990a, 71).

Gomila 8 z Vrtičnjaka je imela kamnit venec okoli prvega nasutja gomile (*sl. 6*). Ti so značilni predvsem za Dolenjsko, npr. gomila 5 in 48 iz Stične (Kruh 2002, 17; Gabrovec 1974b, 163), imele

pa so ga tudi gomila 13 iz Gratschacha (Grače pri Beljaku) (Gleirscher 1998, 58–64), gomila 12 iz Federauner Wiesa, Warmbad (Toplice pri Beljaku) (Gleirscher 1997, 58–61), ter gomile iz Pecs-Jakabhegyja (Teržan 1990a, 152).

1. Kamnita grobna konstrukcija centralnega groba:

Najprej je bila zgrajena kvadratna grobna kamra v suhozidni tehniki (vel. $4 \times 4 \times 0,9$ m) (sl. 5; 14). V grobno kamro je bilo položenih pet posod z visokimi stožčastimi vratovi, od katerih je le ena ohranjena v celoti in je služila kot žara (v njej tudi kalcinirane kosti, ki so bile oddane v analizo, glej katalog grobov). Za ostale ni dokumentirano, lahko pa domnevamo, da so nekatere prav tako služile kot žare. To nam nakazujejo tudi grobni pridatki, obročast nakit in bronasta igla, ki kažejo na hkratni pokop več oseb, vsaj dveh, morda ženske in moškega.

Paralele za takšen način pokopa najdemo pod Poštelo, in sicer v gomili 37 na Lepi ravni. V grobni kamri so bili tako ženski kot moški atributi, zato sklepamo, da gre za dvojni pokop oz. pokope več oseb sočasno (Teržan 1990a, 57, 323, sl. 12). Na enak način pa sta bila pokopana tudi pokojnika v I. gomili izkopavanj Scmida in Schlosserja v Pivoli (o. c., 57, 323, sl. 12) in v eni izmed hompoških gomil (o. c., 57–58 in 329). V grobni kamri iz Velenika pri Polskavi je žganina skoncentrirana na dveh mestih, iz tega bi morda lahko sklepali na dvojni pokop (o. c., 58). Podobna situacija je tudi v gomili iz Spodnjih Podlož, kjer je bila grobna kamra razdeljena na dva dela (o.

c., 58). V t. i. knežjih gomilah iz Kleinkleina se prav tako v grobnih kamrah nahajajo tako ženski kot moški pridatki, kar spet nakazuje na vsaj dva oz. več sočasnih pokopov (o. c., 132–133, sl. 31). Dvojni pokop v grobni kamri zasledimo še na Frögu (Breg) (o. c., 185–187, sl. 48), v Strettwegu, Leibnitzu (Lipnica) (o. c., 136), Kaptolu pri Slavovski Požegi, v gomilah IX in IV (o. c., 145, sl. 34), Sopron-Varhelyju v gomili 80 (o. c., 166–169, sl. 41), Novi Košariski v gomili 6 (o. c., 174–175, sl. 45).

Dvojni pokopi pod gomilo pa so poznani tudi na dolenskih najdiščih, vendar ti grobovi ne predstavljajo dobrih analogij, saj je struktura gomil na Dolenjskem drugačna. Gre za rodovno-družinske gomile in za druge pogrebne običaje, saj mrtvih niso sežigali, temveč so jih pokopavali skeletno. Vendar pa je nekaj primerov, kot npr. v gomili 139/6 iz Budinjaka v Žumberku, kjer so v leseni grobni konstrukciji centralnega groba v starohalštatskem obdobju tako ženski kot moški pridatki (Škoberne 1999, 57, sl. 46). Drugače pa je tak način pokopa na Dolenjskem značilen predvsem v mlajšem obdobju, npr. v gomili IV/3 iz Kandije v Novem mestu (Knez 1986, t. 30–37; t. 61 in t. 65) in v gomili V/17 iz Dolenjskih Toplic (Teržan 1997, 663).

Pri načinu pokopa bi rada opozorila tudi na lego žganine. Žganina je bila v centralnem grobu 5 z Vrličnjaka tako prosto posuta po grobni kamri kot v žari. Pokop v žari zasledimo v gomilah 38, 25, 16 in 37 na Lepi ravni pod Poštelo, v ostalih gomilah iz tega najdišča pa je žganina nasuta po dnu groba (Teržan 1990a, 57). Žganino, shranjeno

Sl. 14: Vrličnjak, gomila 8, centralni groba 5. Pogled z juga v notranjost kamnite grobne kamre (foto: D. Holynski, fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju).

Fig. 14: Vrličnjak, tumulus 8, central grave 5. A view inside the burial chamber (photo: D. Holynski, Gorenjski muzej Kranj).

Sl. 15: Vrličnjak. Leta 1995 uničena gomila 27. Del kamnite konstrukcije v središču gomile (foto: D. Holynski, fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju).

Fig. 15: Vrličnjak. Tumulus 27 was destroyed in 1995. A part of the central stone construction (photo: D. Holynski, Gorenjski muzej Kranj).

v žarah, srečamo tudi v gomili 21 in 50 iz Forstwalda v Kleinkleinu (o. c., 125), v gomili 5 in 24 iz Höschusterwalda v Kleinkleinu (o. c., 128), v t. i. knežji gomili 2 iz Tschoneggerfranzla v Kleinkleinu (o. c., 133) ter v gomili iz Gniebinga pri Feldbachu (o. c., 137), v večini ostalih grobov pa je bila posuta po dnu. Teržanova meni, da lega žganine (bodisi v žari bodisi na tleh) ne odraža lokalnih posebnosti, ampak razliko v spolu in družbenem položaju (o. c., 56–57). Oba načina shranjevanja posmrtnih ostankov pa srečamo tudi v grobu 14 z Vrličnjaka, kjer se zdi, da je bila ženska shranjena v žari (v njej so bili poleg žganine tudi železna ovratnica in 13 bronastih gumbkov), ostanke moškega pa so posuli prosto po grobni jami (fragmentirana bronasta posodica je bila najdena v žganini). Zanimiva je tudi razlika med shranjevanjem pokojnikov med drugo in tretjo fazo, saj v tretji, razen izjeme groba 12, ne srečamo več pokopa v žari, ampak brez nje.

Na Vrličnjaku gre očitno za poseben način pokopa v grobni kamri, kajti leta 1995 so divji kopači (iskalci z detektorjem kovin) uničili gomilo 27 (sl. 2; 15). Luknja, ki je bila ob tem narejena, je razkrila, da smemo tudi v gomili 27 pričakovati podobno ali celo enako kamnito konstrukcijo kot v gomili 8.

2. Žarni žgani pokopi:

V grobno jamo ovalne oblike je bila položena žara z žganino, žganina pa je bila hkrati potresena tudi po celotni grobni jami. Takšni so bili pokopi v grobovih 8, 12, 13 in 14. Zanimivo je, da so grobovi 8, 13, 14 nastali kmalu po pokopu v centralnem grobu 5, saj so bili vkopani v osnovo, tik ob venec gomile, ki je obdajala prvo nasutje gomile, grob 12, pa je bil vkopan v prvo nasutje gomile. Tudi v grobu 14 pridanke (dve bronasti ovratnici, ena železna in bronasta igla) nakazujejo hkratni pokop vsaj dveh oseb – ženske in moškega. Kalcinirane kosti pokojne osebe pa so bile odkrite le v žari iz groba 13, vendar niso bile oddane v analizo.

3. Žgani pokopi brez žare

V grobno jamo ovalne oblike je bila nasuta žganina skupaj s pridanke pokojnega.

Tak način je bil uporabljen v grobovih 1, 2, 3, 4, 6, 7 in 15.

Ker so bili v grobovih 2, 3 in 6 samo fragmenti posameznih posod, ostali fragmenti pa so bili bodisi v grobu 1 bodisi v centralnem grobu 5 (fragmenti iz groba 2 so s fragmenti iz groba 1 tvorili dele istih posod, fragmenti iz groba 3 in 6 pa so se ujemali s fragmenti iz centralnega groba 5), sklepam, da so ti grobovi nastali sočasno.

Glede na pridanke v grobu 3 in 6 (črepinje posameznih posod in vretenci v obeh grobovih) kaže, da gre za pokope oseb istega stanu, morda kot spremstvo pokojnikoma centralnega groba 5. Ožje povezana pa sta tudi groba 1 in 2.

Oddaljeno primerjavo za grobova 3 in 6 predstavljajo pokopi v gomili 6 iz Nove Košariske. Nad grobno kamro so bila kar štiri žganinska mesta, ki so pripadala več pokopom. Na teh žganinskih mestih so bili odkriti odlomki fragmentiranih posod, ki so se sicer nahajale v grobni kamri. Zaradi še drugih najdenih predmetov (dveh ropotuljic v obliki race, fragmenta žičnega lasnega obročka, koščeni in bronastih jagod) povezujejo štiri omenjena žganinska mesta s pokopi žensk oz. otrok (Teržan 1990a, 175). O dejstvu, da so dele identične posode pridajali kot posebne vrste pridatek v različne grobove, je opozoril že Clemens Eibner, ki je analiziral poznožarnogrobiško nekropolo St. Andrä na Nižjem Avstrijskem (Eibner 1974, 130).

V okviru pokopov v žgane grobove brez žare gre posebno mesto grobu 15, ker vsebuje le črepinje.

4. Žgani pokopi brez pridakov

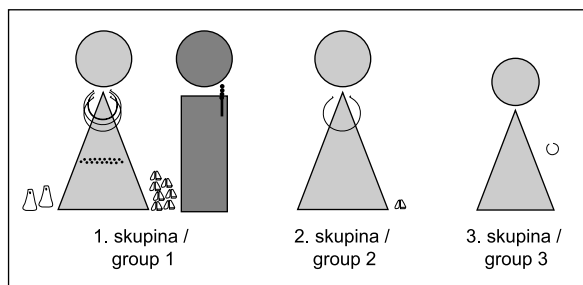
V grobno jamo niso bili priloženi nikakršni pridanke, vanjo je bila nasuta le žganina. Tak način pokopa predstavljajo grobovi 9, 10, 11 in 16, pri čemer so bili grobovi 9, 10 in 11 vkopani v osnovo, tik ob kamnit venec gomile, grob 16 pa je bil vkopan v prvo nasutje gomile. Kalcinirane kosti pokojne osebe so bile le v grobu 9. Kostni so bile oddane v analizo (glej katalog grobov).

Grobovi brez pridakov so značilni za čas kulture žarnih grobišč. Kar 35 % praznih grobov je bilo na nekropoli v Pobrežju in Rušah, nekaj manj, okoli 25 %, pa v Dobovi (Teržan 1990a, 139, sl. 9a).

SESTAVI PRIDATKOV V GROBNIH CELOTAH

(tab. 6; sl. 16)

Preučevanje noše, ki temelji na grobnih ostalinah, ne poda njene celotne slike, ampak je omejeno le na tiste predmete, ki so iz obstojnih snovi. Če raziskujemo skeletne pokope, lahko lega nekaterih predmetov v grobovih daje oporo za morebitno rekonstrukcijo obleke, velikost fibule in igle pa lahko govori tudi o kakovosti blaga (Teržan 1978, 55). Težje je pri raziskavi noše v žganih grobovih, kjer se ne ohrani primarna lega predmetov. Pokojnike so bodisi sežigali v noši bodisi so jim predmete pridali pozneje v grobno jamo. Pri tem moramo biti pozorni na ohranjenost predmetov. Če so ti izredno fragmentarno ohranjeni in poškodovani

Sl. 16: Vrličnjak, gomila 8. Shematični prikaz starohalštatske noše iz grobov prve, druge in tretje kombinacijske skupine.
Fig. 16: Vrličnjak, tumulus 8. A schematic demonstration of attire from Early Iron Age graves (groups 1, 2 and 3).

od ognja, lahko sklepamo, da so pokojnika sežgali v obleki, kar pomeni, da ti pridatki dejansko odražajo pokojnikovo takratno nošo. Pri analizi noše izhajam iz predpostavke, da se v njej zrcalijo spolne, starostne, premoženjske in socialne razlike (Teržan 1985, 77).

Šestnajst grobov znotraj gomile 8 lahko glede na pridatke razvrstimo v šest različnih kombinacijskih skupin.

1. skupina:

Prvo skupino definiramo na osnovi pridatkov noše in keramike. Zanj je značilen obročast nakit skupaj z bronastimi gumbi (v centralnem grobu 5 je bil najden en, v grobu 14 pa kar trinajst bronastih gumbov), ki so bili najverjetneje pritrjeni na obleko. Ko govorimo o obročastem nakitu, mislimo na bronasto ovratnico okroglega preseka, železno ovratnico okroglega preseka in ogrlico iz saltaleonov iz centralnega groba 5 ter bronasto ovratnico okroglega preseka in železno ovratnico rombičnega preseka iz groba 14.

Zanimiva je omemba bronastih igel iz obeh grobov.

V centralnem grobu 5 je bilo tudi veliko keramičnega posodja, in sicer pet posod z visokimi stožčastimi vratovi, od katerih je ena zagotovo služila kot žara, ostale posode pa so bile ohranjene fragmentarno. Ostalo posodje sestavljajo po ena latvica, skleda/skodelica, amfora in pokrov. V grobu 14 je bila le posoda s kratkim vratom s pokrovom, ki je služila kot žara. Omembe vrednih je tudi sedem vretenc in dve uteži iz centralnega groba 5 ter bronasta posodica s presegajočim ročajem iz groba 14.

2. skupina:

Drugo skupino razpoznamo po obročastem nakitu in vretencih, le da je tokrat le po eno vretence v vsakem grobu. Obročast nakit tu predstavlja bro-

nasta ovratnica okroglega preseka. Zanimivo je, da imajo skoraj vsi grobovi pridano posodo s kratkim vratom, razen dveh grobov (1 in 8), katerih posodi imata pokončen vrat. V skupini izstopa miniaturna posoda iz groba 13, omembe vredno je, da sta v grobu tudi dve kamniti ploščici. Ali smemo sklepati, da je v tem grobu pokopan otrok?

To skupino predstavljajo grobovi 1, 2, 3, 6, 8 in 13.

3. skupina:

Obročast nakit, zapestnica z nesklenjenima koncema iz groba 4, predstavlja tretjo skupino.

4. skupina:

Četrto skupino, ki temelji zgolj na keramičnem posodju, predstavlja grob 7, v katerem sta dve situli skupaj z dvema skodelicama s presegajočima ročajema ter latvica.

5. skupina:

Peto skupino, ki prav tako temelji na keramičnem posodju, predstavljata groba 12 in 15.

6. skupina:

Šesta skupina so grobovi 9, 10, 11 in 16 brez pridatkov.

V gomili 8 z Vrličnjaka lahko tako glede pridatkov govorimo o šestih različnih skupinah, ki spadajo v isti časovni horizont, pri tem pa se moramo vprašati, komu jih lahko pripišemo. Nedvomno je, da noša v prvi skupini nakazuje na pokop vsaj dveh pokojnikov, in sicer moškega (bronasta igla) in ženske (obročast nakit) (tab. 6, sl. 16) (prim. Teržan 1978, 60). Ker pa je v centralnem grobu še posodica z visokim stožčastim vratom (t. 2: 3) in miniaturna posodica (t. 2: 5), bi morda lahko sklepali tudi na pokop otroka. Druga in tretja skupina najverjetneje pripadata ženskim pokopom, za kar govori obročast nakit, vendar izredno majhen premer zapestnice iz groba 4, majhna posodica in kamniti ploščici iz groba 13 nakazujejo, da so bili v drugi in tretji skupini tudi otroci. V četrti skupini prevladuje keramično gradivo, izstopajo situle. V grobovih z Dolenjske npr. situle in skodelice s presegajočimi ročaji – zajemalke – nakazujejo, da so v teh grobovih pokopani moški (Teržan 1985, 80). Drugače pa je v kalendenberški skupini, kjer pa se dve situli skupaj pojavljata v ženskih grobovih (Teržan 1990a, 169). Peti in šesti skupini pa zaradi pomanjkanja pridatkov ne moremo določiti niti spola niti starosti (tab. 6).

Stanu in starosti skupin zaradi premajhnega števila grobov ne moremo določiti, vendar domne-

vamo, da so bili v okviru druge in tretje skupine pokopani tudi otroci, v prvi skupini pa odrasle osebe ženskega in moškega spola.

Moški del opredeljujemo na osnovi igel, zlasti zaradi primerjav iz Notranjske, Posočja, Bele krajine in Dolenjske (Teržan 1978, 60), kjer med pridatki noše v starohalštatskem obdobju prevladuje igla. Zato dovoljujejo hipotezo, da imamo tudi v grobovih 5 in 14 moške pokope. Ženska noša z Vrličnjaka pa se razlikuje po tem, da v grobovih ni fibul, ki so tako značilne za ostale skupine v jugovzhodnem alpskem svetu, pač pa ti grobovi odstopajo po pridanih ovratnicah.

STRUKTURA DRUŽBENE SKUPNOSTI V GOMILI 8

(tab. 6; sl. 17)

Analiza strukture družbene skupnosti temelji na predpostavki, da se v noši odražajo spolne, starostne, premoženjske in socialne razlike.

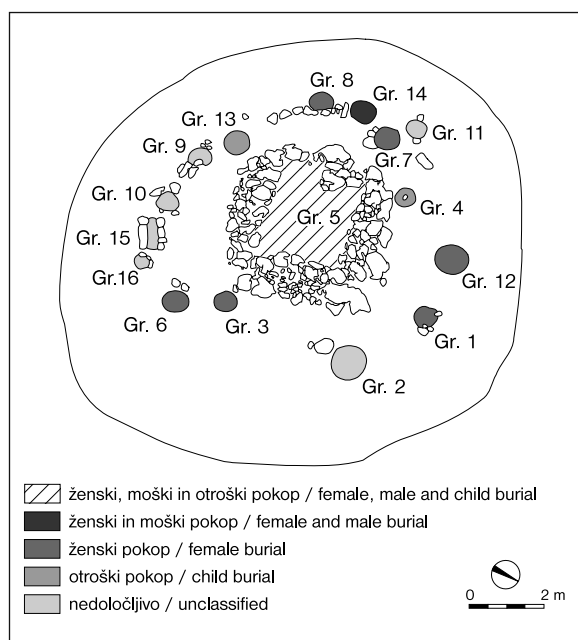
1. skupina:

Grobni pridatki uvrščajo centralni grob 5 v prvo kombinacijsko skupino, v kateri so zastopani pridatki tako ženskega (obročast nakit) kot moškega (igla) značaja. Glede na ostale pokope znotraj gomile 8 ta grob močno izstopa, zato sklepamo, da mu pripada najvišji družbeni položaj v okviru te družine. Ali smemo zaključiti, da je v centralnem grobu pokopan družinski par, glavi družine? Ker pa sta v grobu tudi posodici, ki sta mnogo manjši od ostalih, dopuščamo možnost, da je bil v centralnem grobu 5 poleg ženske in moškega pokopan tudi otrok.

Za centralnim grobom 5 bi izpostavila grob 14, ki ga grobni pridatki prav tako uvrščajo v prvo kombinacijsko skupino, za katero so značilni ženski (obročast nakit) kot tudi moški (igla, bronasta posodica) elementi. Ker je grobni sestav obeh grobov izredno podoben, razlikujeta se le lega in konstrukciji, bi lahko sklepali, da je imel grob 14 vodilno vlogo v drugi generaciji. Pokopan je bil namreč v drugi fazi nastanka gomile, torej je moral biti mlajši od centralnega groba 5. Ali smemo tudi v grobu 14 sklepati na pokop družinskega para, ki prevzame vodilno vlogo po smrti vodilnega para iz prve generacije?

2. skupina:

V drugo kombinacijsko skupino uvrščamo grobove 1, 2, 3, 6, 8 in 13, ki jih povezuje obročast nakit, vretenca in skupno keramično posodje. Skupino sem glede na pridatke interpretirala kot žensko

Sl. 17: Vrličnjak, gomila 8. Pozicije grobov glede na spol pokojnega.

Fig. 17: Vrličnjak, tumulus 8. A groundplan of tumulus 8 with graves positioned regarding difference in gender.

oz. otroško. Znotraj te skupine pa bi opozorila na grobove 2, 3, 6 in 13. Večina fragmentov iz groba 3 in 6 se je ujemala s fragmenti posod iz centralnega groba 5, kar nakazuje, da sta morala grobova nastati sočasno in da pripadata prvi generaciji, nasproti drugim v tej skupini, ki pripadajo drugi generaciji. Lahko sklepamo, da sta v grobu 3 in 6 neke vrste spremljevalni osebi. Podobno je tudi v grobu 2, le da se tukaj fragmenti posod ujemajo s fragmenti posod iz groba 1. Glede na miniaturno posodico in ploščici iz groba 13 lahko domnevamo, da gre morda za otroški pokop.

3. skupina:

Grob 4 kot edini predstavlja tretjo kombinacijsko skupino, ki pa sem ji zaradi velikosti zapestnice pripisala otroški značaj. Narejen je bil v drugi fazi nastanka gomile, kar pomeni, da je pripadal drugi generaciji.

4. skupina:

Četrto kombinacijsko skupino predstavlja grob 7, ki temelji zgolj na keramičnem posodju. Dve skorajda enaki situli in skodelici predstavljajo pivsko orodje. Glede na paralele iz kalendenberške skupine, kjer je prilaganje dveh oz. parnih števil situl značilno za ženske grobove, bi lahko predvidevali, da je tudi v grobu 7 pokopana ženska, ki pripada drugi generaciji.

Tab. 6: Vrličnjak, gomila 8. Kombinacijske skupine pridatkov znotraj gomile 8.

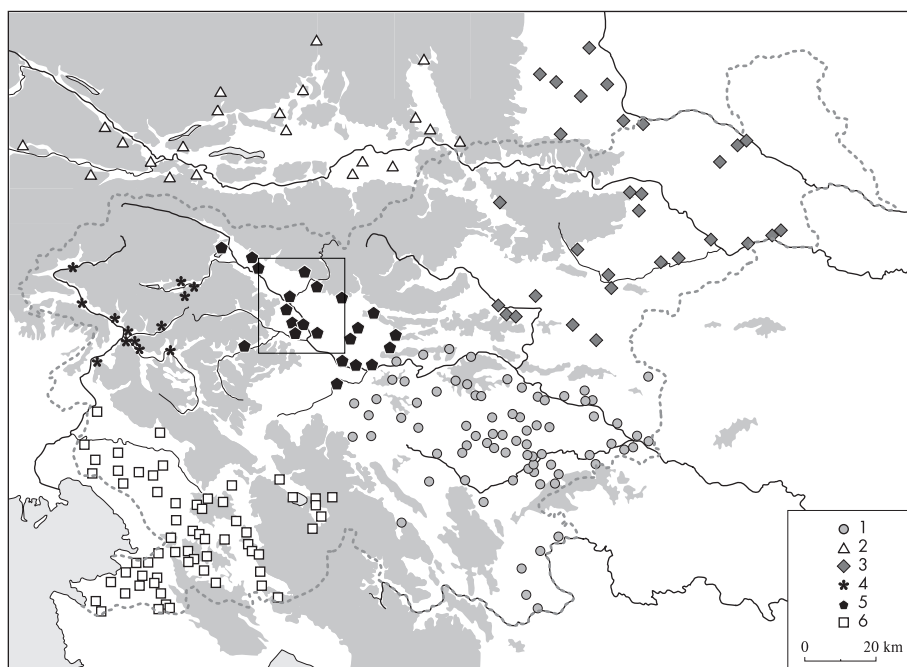
Tab. 6: Vrličnjak, tumulus 8. Combinatory groups of grave-goods from tumulus 8.

	Grob / Grave															
	5	14	1	2	8	3	6	13	4	7	12	15	9	10	11	16
Način pokopa / Burial custom	kamnita grobna konstrukcija / stone construction	•														
	žarni žgani pokop / inurned cremated burial	•	•			•		•			•					
Posode / Pottery	žgani pokop brez žare / cremation burial without grave goods			•	•	•			•	•			•	•	•	•
	posoda s stožčastim vratom / vessel with coniform neck	5							•	•		•				
Kov. pridatki / Metal goods	posoda s kratkim vratom / vessel with short neck	•	•						•							
	posoda s pokončnim vratom / vessel with upright neck															
Drugo / Other	situla															
	posoda / vessel															
Kombinacijska skupina / Combinatory group	latvica / bowl	•							•							
	skleda, skodelica / cup	••	•						3							
Generacijska skupina / Generation group	pokrov / lid	•	•													
	amfora / amphora	•														
Spol / Sex	ovratnica / necklet	••	••			•										
	zapestnica / bracelet															
Kombinacijska skupina / Combinatory group	gumb / button	•	13													
	saltaleon	•														
Generacijska skupina / Generation group	igla / needle	•	•													
	posodica / small vessel		•													
Spol / Sex	vretence / spindle whorl	7			•			•								
	utež / weight	••														
Kombinacijska skupina / Combinatory group	kamnita ploščica / stone lamella															
								•								

5. skupina:

Tudi peta kombinacijska skupina, ki jo predstavljata grob 12 in 15, temelji na keramičnem posodju, le da te ne moremo natančneje oprede-

liti. Glede na stopljen ostanek steklene mase iz groba 12 pa bi lahko skleпали, da je bila v grobu pokopana ženska. Oba groba pripadata drugi generaciji.

Sl. 18: Slovenija v starejši železni dobi. 1 dolenska, 2 koroška, 3 štajerska, 4 svetolucijska, 5 gorenjska, 6 notranjsko-kraška skupina (po Dularju 2008, sl. 1). Označeno je območje dela gorenjske skupine – najdišča v okolici Kranja in Tupalič (glej sl. 19).

Sl. 18: Slovenia in the Early Iron Age. 1 Dolenjska, 2 Koroška, 3 Štajerska, 4 Sveta Lucija, 5 Gorenjska, 6 Kras group (after Dular 2008). Marked area: a part of Gorenjska group – the sites around Kranj and Tupaliče (see fig. 19).

6. skupina:

Zadnjo, šesto kombinacijsko skupino, predstavljajo grobovi 9, 10, 11 in 16, ki ne vsebujejo pridatkov, tako da ostajata spol in status oseb nedoločljiva. Vsi grobovi pripadajo drugi generaciji.

Po analizi družbene strukture znotraj gomile 8 se je izkazalo, da je na čelu prve generacije centralni grob 5, v katerem so očitno pokopani moški, ženska in kot kaže tudi otrok (sl. 17). Ostale pripadnike te generacije, pokopane v grobu 3 in 6, pa lahko na podlagi vretenc in obročastega nakita opredelimo kot ženske oz. otroke.

Na čelu druge generacije je grob 14, v katerem sta prav tako pokopana moški in ženska (sl. 15). Ostali grobovi iz te generacije pa se bistveno ne razlikujejo od onih iz prve.

ZAKLJUČEK

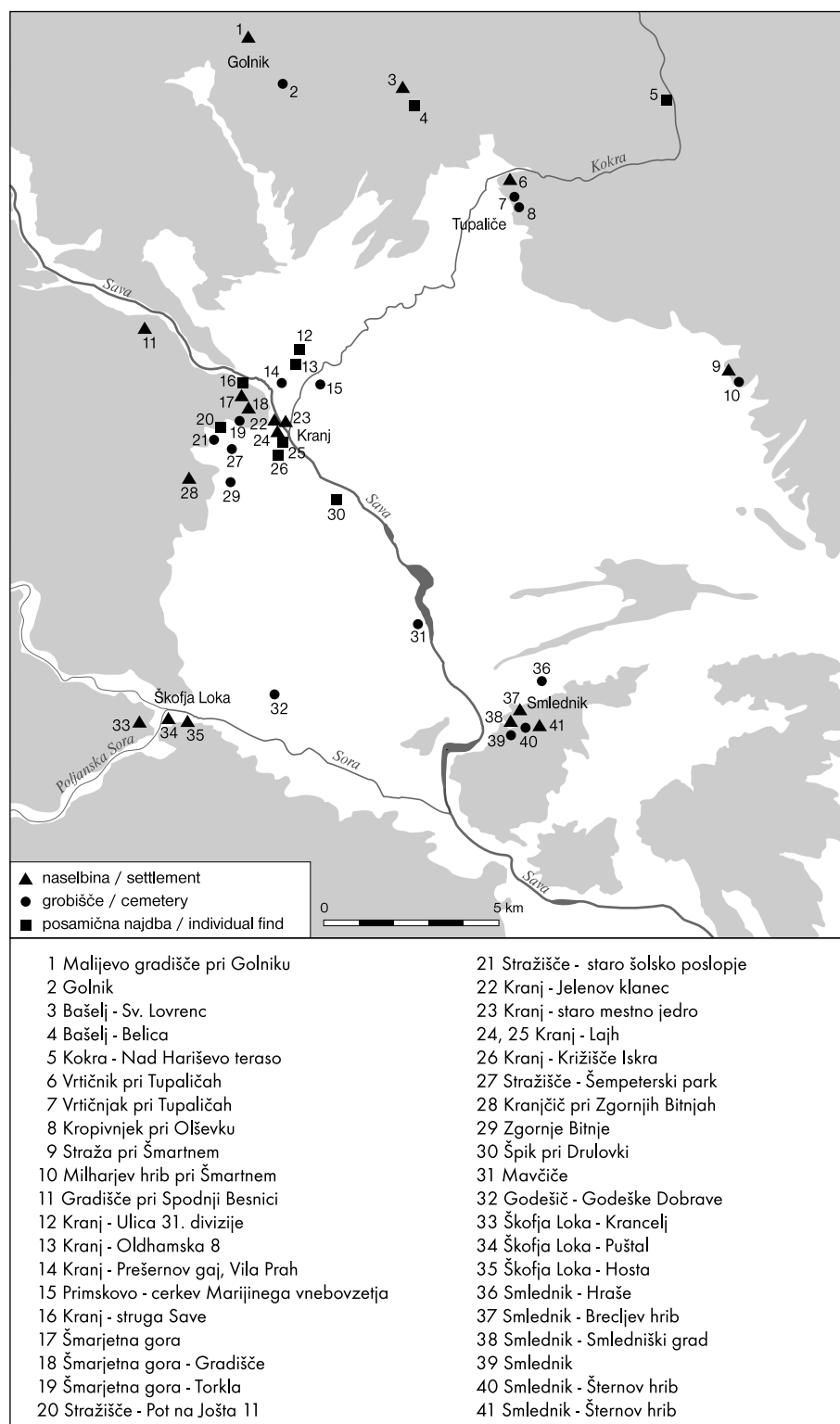
Najdišča gorenjske halštatske skupine (sl. 18 in 19¹⁹) ležijo v gornjem toku reke Save. Geo-

grafsko je to območje zaključena celota, v arheološkem smislu pa je precej heterogeno (Gabrovec 1964–1965a, 25), leži namreč med drugimi skupinami jugovzhodnoalpske halštatske kulture. Proti jugovzhodu se razprostira dolenska skupina, proti vzhodu štajerska, proti zahodu svetolucijska (Most na Soči), na severu, onstran Karavank, pa koroška oz. skupina Frög (Breg). Da je Gorenjska mejno območje, nam priča pogrebni ritual. Še največ podobnosti ima s štajersko skupino.

Način pokopa na Gorenjskem kaže žarnogrobiščno tradicijo. Večino pokojnikov so namreč sežgali, žganino pa skupaj z izbranimi ostanki kosti umrlega položili bodisi v žaro bodisi prosto posuli po grobni jami, kot npr. v Ljubljani (Puš 1971, 79–83), Dobovi (Stare 1975, 14) in v Rušah (Pahič 1957, 6). V svetolucijski skupini v zgodnjem obdobju prevladujejo pokopi brez žar, žganina je potresena po grobni jami (Teržan, Trampuž 1973, 418). Na Gorenjskem prevladujejo plana žgana grobišča – npr. v Kranju (Valič 1975, 170; id. 1980, 111–112; id. 1975, 159; id. 1982, VI–X; id. 1983, 129–139; Gabrovec 1960, 11–30; Stare 1954, 112–122), na Bledu (Gabrovec 1960, 5–10 in 17–49), v Mengšu (Gabrovec 1965, 96–100) in v Smledniku (Šašel 1975, 173), znane pa so tudi gomile z žganimi grobovi, kot npr. na Vrtničnjaku (Valič 1995, 7–12; id. 1981, 229), Godešiču (Leben 1959, 88–90; Eržen 1963, 76–81; Rant 2000,

¹⁹ Najdišča na sliki 19 so zajeta iz baze *Arkas* razen: št. 8 (gomile na Kropivnjaku pri Olševku; ustna informacija Milan Sagadin, ZVKD, OE Kranj [posamična najdba: *Arkas* ID 071505.01]); 19 (Valič 1975, 171); 28 (Sagadin 1989, 233); 31 (Valič 1982, XIII); 33 (ANSI 1975, 173); 35 (Pleterski 1996) in 36 (ANSI 1975, 173).

Sl. 19: Najdišča osrednjega dela gorenjske halštatske skupine.

Fig. 19: Distribution of sites in the central part of Gorenjska Hallstatt group.

189-191), Spodnjih Bitnjah (Valič 1975, 174), Torkli pri Šmarjetni gori (Valič 1975, 171), na Golniku (Gabrovec 1960, 13) in na Kropivnjeku

pri Olševku, v bližini tupaliških gomil.²⁰ Zanimi-

²⁰ Glej op. 19.

vo je, da so najdbe v večini primerov iz mlajšega halštatskega obdobja. Doslej izstopa le gomila z Vrtnjaka, kjer se je pokazalo, da gre za gomilo iz starohalštatskega obdobja. Torej pozna tudi Gorenjska že v prehodnem času iz pozne bronaste dobe v halštatsko obdobje gomile, kot so znane na Štajerskem, Koroškem in Dolenjskem.

Gomilo z Vrtnjaka lahko glede na grobno konstrukcijo centralnega groba povežemo z jugovzhodnim delom Alp, predvsem s Štajersko in Koroško, preko Panonije vse do Podonavja, kjer so v starohalštatskem obdobju gomile s kamnitimi kamrami.

Na Vrtnjaku je na Gorenjskem prvič izpričana gomila s pokopom vodilnega para v grobno kamro ter sočasnim pokopom drugih, verjetno tudi žrtvovanih oseb.

Analiza grobnih pridatkov je pokazala, da sodijo vsi grobovi znotraj gomile 8 v horizont Podzemelj oz. v Ha B3-C1, v čas konca 8. in zgodnjega 7. st. pr. n. št., in verjetno pripadajo dvema generacijama.

Raziskave so pokazale, da Gorenjska kljub plinim nekropolam ne pripada le ljubljanski skupini, temveč da se je izoblikovala kulturna skupina, ki je pokopavala tudi v gomilah. S tem načinom pokopa se uvršča med tiste nosilce nove železne dobe, ki jih primerjamo s podobnimi na Koroškem, Štajerskem, Dolenjskem in v Beli krajini ob koncu

8. st. pr. n. št. Podobno kamnito kamro z žganim grobom je imela gomila iz Godešiča, le da ga je glede na certoško fibulo in obročast nakit mogoče datirati v mlajšehalštatsko obdobje oz. v 6.–5. st. pr. n. št. Zaradi podobnosti kaže gomila iz Godešiča na tradicijo načina pokopavanja gomile z Vrtnjaka. Sklepamo, da gre za isto skupino, ki se je ohranila od starejše do mlajše železne dobe oz. do certoškega horizonta.

Zahvale

Na prvem mestu bi se rada zahvalila mentorici profesorici Bibi Teržan, ki mi je stala ob strani in me usmerjala na pravo pot.

Posebej se želim zahvaliti ravnateljici Gorenjskega muzeja Barbari Ravnik Toman, ki mi je omogočila dostop do gradiva, ter Miji Ogrin, ki je prevzela odgovornost in mi pomagala pri prevzemu gradiva. Zahvaljujem se Antoniji Höhne, z visoke šole FHTW (Fachhochschule für Technik und Wirtschaft) v Berlinu, ki je v okviru svoje prakse, izvedene na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, prevzela restavriranje posod iz gomile 8. in Jayne-Leigh Thomas z edinburške univerze, ki je podala poročilo o ostankih kalciniranih kosti iz grobov 5 in 9.

Za pomoč pri opredelitvi gradiva iz naknadnega vkopa v gomilo se zahvaljujem Draganu Božiču in Jani Horvat z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU. Prav tako se zahvaljujem Mileni Horvat z Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ki mi je pomagala tako pri risanju kot pri sestavljanju keramičnega gradiva.

M. Eriču, ZVKD Slovenije, se zahvaljujem za geološko najdišča in M. Sagadinu, ZVKD Slovenije, OE Kranj, da je to omogočil.

ANSI = *Arheološka najdišča Slovenije*. - 1975, Ljubljana.

ARKAS = Arheološki kataster Slovenije, Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU. (<http://arkas.zrc-sazu.si>)

BALEN-LETUNIČ, D. 2004, *Ratnici na razmeđu istoka i zapada / Warriors at the Crossroads of East and West / Krieger am Scheideweg zwischen Ost und West*. - Zagreb.

BARTH, F. E. 1969, *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien)*. - *Antiquitas*, Reihe 3, Bd. 5.

BOŽIČ, D. 1992, *Mokronoška skupina latenske kulture v poznolatskem obdobju*. - Doktorsko delo, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

CHIECO BIANCHI, A. M. in L. CALZAVARA CAPUIS 1985, *Este*. 1, *Le necropoli Casa di Ricovero, Casa Muletti Prodocimi e Casa Altonsi*. - *Monumenti antichi*, 51. Serie monografica 2.

DOBIAT, C. 1980, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik*. - Schild von Steier. Beiheft 1.

DULAR, J. 1973, *Bela Krajina v starohalštatskem obdobju*. - *Arheološki vestnik* 24, 544 ss.

DULAR, J. 1978, *Podzemelj*. - Katalogi in monografije 16.

DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji*. - Dela 1. razreda SAZU 23.

DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen von Dolenjsko*. - Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6.

DULAR, J. 2008, *Pogled na družbeno strukturo železnodobne Dolenjske*. - *Kronika* 56, 425 ss.

DULAR, J. in B. KRIŽ 1990, *Železnodobno naselje in grobišče v Brezjah pri Trebelnem*. - *Arheološki vestnik* 41, 531 ss.

EIBNER, C. 1974, *Das späturnenfelderzeitliche Gräberfeld von St. Andrä*. - *Archaeologia Austriaca*. Beiheft 12.

EIBNER PERSY, A. 1980, *Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron. Die Funde der Grabungen 1890 -92 in der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museum in Wien und im Burgenländischen Landesmuseum in Eisenstadt*. - *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, Heft 62.

ERŽEN, J. 1963, *Arheološki objekti na Sorškem polju*. - *Loški razgledi* 10, 74 ss.

GABROVEC, S. 1960a, *Prazgodovinski Bled*. - Dela 1. razreda SAZU 22.

GABROVEC, S. 1960b, *Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja*. - V: J. Žontar, *900 let Kranja*, 11 ss, Kranj.

GABROVEC, S. 1962-1963, *Halštatske čelade jugovzhodnoalpskega kroga*. - *Arheološki vestnik* 13-14, 293 ss.

GABROVEC, S. 1964-1965, *Halštatska kultura v Sloveniji*. - *Arheološki vestnik* 15-16, 21 ss.

GABROVEC, S. 1965, *Kamniško ozemlje v prazgodovini*. - *Kamniški zbornik* 10, 89 ss, Kamnik.

GABROVEC, S. 1970, *Dvozankaste ločne fibule*. - V: *Godišnjak. Centar za balkanska ispitivanja* 8/6, 5 ss.

GABROVEC, S. 1973, *Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji*. - *Arheološki vestnik* 24, 338 ss.

GABROVEC, S. 1974a, *Halštatske nekropole v Bohinju*. - *Arheološki vestnik* 25, 287 ss.

GABROVEC, S. 1974b, *Die Ausgrabungen in Stična und ihre Bedeutung für die südostalpine Hallstattkultur*. - V: *Sympo-*

- sium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, 163 ss, Bratislava.
- GABROVEC, S., A. KRUIH, I. MURGELJ in B. TERŽAN 2006, *Stična 2/1, Gomile starejše železne dobe - katalog / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit - Katalog*. - Katalogi in monografije 37.
- GLEIRSCHER, P. 1997, Spätbronze- und eisenzeitliche Fundstellen um Warmbad Villach. - *Neues aus Alt-Villach. Jahrbuch des Stadtmuseums* 34, 55 ss.
- GLEIRSCHER, P. 1998, Archäologische Ausgrabungen im Hügelgräberfeld am Michaeler Teich über Gratschach (Villach). - *Neues aus Alt-Villach. Jahrbuch des Stadtmuseums* 35, 51 ss.
- GLEIRSCHER, P. 2004, Archäologische Ausgrabungen auf der Gurina und in Grabelsdorf. - *Rudolfinum, Jahrbuch des Landesmuseums Kärnten*, 51 ss.
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine. - *Arheološki vestnik* 24, 461 ss.
- HORVAT, M. 1999, *Keramika. Tehnologija keramike, tipologija keramike, keramični arhiv*. - Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana.
- HRVATIN, M. 1999, Savska ravan. - V: D. Perko, M. Orožen Adamič (ur.), *Slovenija. Pokrajina in ljudje*, 84 ss, Ljubljana.
- JEREB, M. 2005, *Prazgodovinske bronaste posode s področja današnje Slovenije*. - Diplomsko delo, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- KROMER, K. 1959, *Brezje pri Trebelnem*. - Arheološki katalogi Slovenije 2.
- KRUH, A. 2002, Tratarjeva gomila (gomila 5) v Stični. - Diplomsko delo, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- LEBEN, F. 1959, Nova arheološka odkritja v okolici Škofje Loke. - *Loški razgledi* 6, 83 ss.
- METZNER - NEBELSICK, C. 2002, *Der »Trako-Kimerische« Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Panonien*. - Vorgeschichtlichen Vorschunge 23, Rahden/Westf.
- MÜLLER-KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. - Römisch-Germanische Forschungen 22.
- PAHIČ, S. 1957, *Drugo žarno grobišče v Rušah*. - Razprave 1. razreda SAZU 4/3.
- PICHLEROVÁ, M. 1969, *Nové Košariská, Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej*. - Fontes Historického odboru Slovenskeho národného múzea v Bratislave 3.
- PUŠ, I. 1971, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani. Izkopavanja v letih 1964-1965*. - Razprave 1. razreda SAZU 7/1.
- PUŠ, I. 1982, *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani*. - Razprave 1. razreda SAZU 13/2.
- PUŠ, I. 1984, *Prazgodovinski Molnik*. - *Arheološki vestnik* 35, 134 ss.
- RANT, A. 2000, Začetki arheoloških raziskav na škofjeloškem ozemlju. - *Loški razgledi* 47, 187 ss.
- SAGADIN, M. 1989, Kranjčič pri Zgornjih Bitnjah. - *Varstvo spomenikov* 31, 233.
- SPITZER, G. 1973, Ein hallstattzeitlicher Tumulus von Dragataš. - *Arheološki vestnik* 24, 780 ss.
- STARE, F. 1954, Dva ilirska grobova iz Kranja. - *Arheološki vestnik* 5/1, 112 ss.
- STARE, F. 1975, *Dobova*. - Posavski muzej Brežice 2.
- SVOLJŠAK, D. 2000, Možjanca - novo bronastodobno najdišče v Alpah. - *Arheološki vestnik* 51, 113 ss.
- ŠKOBERNE, Ž. 1999, *Budinjak, Kneževski tumul*. - Zagreb.
- TERŽAN, B. 1978, O halštatski noši na Križni gori. - *Arheološki vestnik* 29, 55 ss.
- TERŽAN, B. 1985, Poskus rekonstrukcije halštatske družbene strukture v dolenskem kulturnem krogu. - *Arheološki vestnik* 36, 77 ss.
- TERŽAN, B. 1987, The Early Iron Age chronology of the Central Balkans. A review from the viewpoint of the Southeastern Alpine Hallstatt. - *Archaeologia Iugoslavica* 24, 7 ss.
- TERŽAN, B. 1990a, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. - Katalogi in monografije 25.
- TERŽAN, B. 1990b, Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in Caput Adriae. - *Arheološki vestnik* 41, 49 ss.
- TERŽAN, B. 1995, Handel und soziale Oberschichten im früheisenzeitlichen Südosteuropa. - V: *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, Südosteuropa-Schriften 17 = Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 11, 81 ss.
- TERŽAN, B. 1996, Weben und Zeitmessen im südostalpinen und westpannonischen Gebiet. - V: *Die Osthallstattkultur*, *Archaeolingua* 7, 507 ss.
- TERŽAN, B. 1997, Heros der Hallstattzeit. Beobachtungen zum Status an Gräbern um das Caput Adriae. - V: *Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa*. Festschrift für Bernhard Hänsel. Internationale Archäologie. Studia honoraria 1, 653 ss.
- TERŽAN, B. 1999, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia. - *Arheološki vestnik* 50, 97 ss.
- TERŽAN, B. 2002, Kronološki oris. - V: *Tolmin, prazgodovinsko grobišče* 2, Katalogi in monografije, 85 ss.
- TERŽAN, B. in N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine. - *Arheološki vestnik* 24, 416 ss.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO in N. TRAMPUŽ-OREL 1984, *Most na Soči (S. Lucia) 2*. - Katalogi in monografije 23/1.
- TOMEDI, G. 2002, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög: die Altgrabungen von 1883 bis 1892*. - *Archaeolingua* 14.
- VALIČ, A. 1972, Prazgodovinske grobne in naselbinske najdbe v Kranju. - *Arheološki vestnik* 34, 129 ss.
- VALIČ, A. 1975, Oris 20-letnih raziskovanj grobišča v Kranju. - V: *Kranjski zbornik* 75, 159 ss, Kranj.
- VALIČ, A. 1980, Mesta arheoloških najdb v Kranju in okolici. - V: *Kranjski zbornik* 80, 111 ss, Kranj.
- VALIČ, A. 1981, Tupaliče pri Preddvoru. - *Varstvo spomenikov* 23, 229.
- VALIČ, A. 1982, Arheološka raziskovanja na kranjskem območju v preteklih štirih desetletjih. - V: J. Zontar, *Zgodovina mesta Kranja*, V-XXIII, Kranj.
- VALIČ, A. 1990, Poznoantično najdišče Sv. Jakob nad Potočami pri Preddvoru. - *Arheološki vestnik* 41, 431 ss.
- VALIČ, A. 1995, Kokra - Corcac. - V: *Kranjski zbornik* 95, 7 ss, Kranj.
- VALIČ, A. 1999, Temeljne arheološke prvine okolice Preddvora. - V: *Predvor v času in prostoru*, 43 ss, Predvor.
- WEDENIG, R. 1998, Vorbericht über die Ausgrabung 1997 im hallstattzeitlichen Gräberfeld von Führholz in Unterkärnten. - *Carinthia* I 188, 31 ss.
- WEDENIG, R. 2003, Vorbericht über die Ausgrabungen 2001 und 2002 im hallstattzeitlichen Gräberfeld von Führholz in Unterkärnten. - *Carinthia* I 193, 73 ss.

The Early Iron Age tumulus from Vrtičnjak above Tupaliče near Preddvor, Slovenia

Summary

The archaeological site on Vrtičnjak above Tupaliče near Predvor in Gorenjska was discovered in 1979, when the local museum (Gorenjski muzej, Kranj) recorded 38 smaller tumuli while performing topographical research in the area of Kranj.

In the autumn of 1993, A. Valič probed tumulus number 8 with positive results and the excavation of the same tumulus took place in the spring of 1994. The excavations exposed a burial chamber made of stone with a cremated body in the center of the tumulus. Surrounding it concentrically were another 15 cremated burials.

After analysis, it can be concluded that there were three different phases of tumulus 8, dated on the basis of the archaeological material to the Podzemelj horizon (the end of the 8th and the beginning of the 7th century BC).

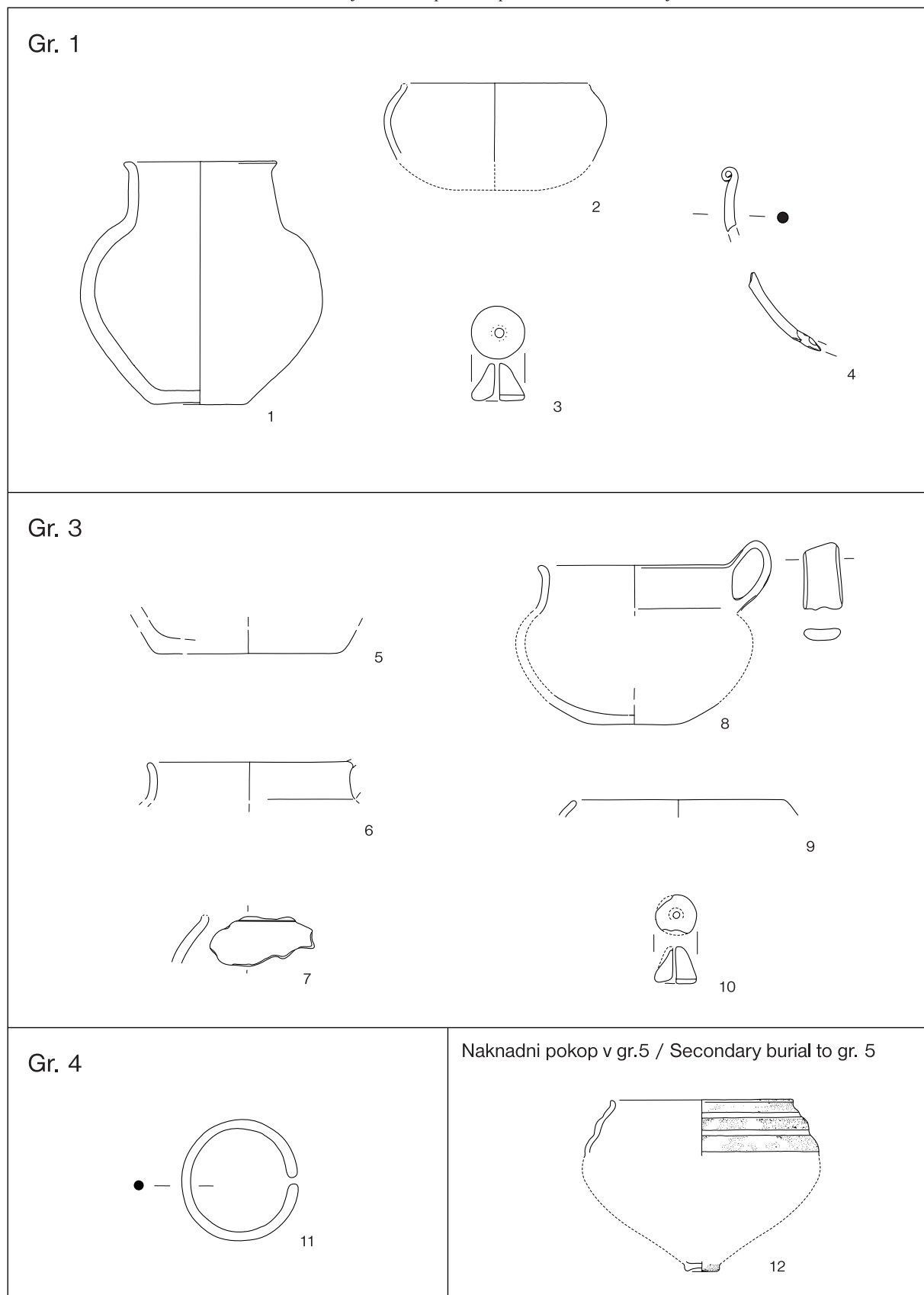
Phase one is represented by the central grave (no. 5) in the stone chamber. It probably contained the remains of a man, woman, and child. After studying the artifacts, we can assume that this was the ruling couple of the first generation. Graves 3 and 6 also belong to the first phase, since they contain fragments of pottery identical to the pottery from grave 5. We concluded that graves 3, 5, and 6 were constructed at the same time. Cremation graves 8, 9, 10, 11, 13 and 14 belong to phase two. They were located at the edge of the tumulus, right next to the stone wreath. Special attention should also be paid to grave 14, which contained artefacts similar to those in the central

grave 5. Therefore grave 14 could represent the resting place of a leading couple of a second generation. Graves without urns (1, 2, 4, 7, 15, 16) were dug into the first deposit layer of the tumulus. Based on their position and certain differences, they were assigned to the third phase. We should mention grave 12, which contained the remains of the deceased in an urn. At the end, the whole tumulus was covered with a second deposit layer.

Tumulus 8 on Vrtičnjak represents the first tumulus with cremation burials in Gorenjska from the Early Iron Age. Also for the first time, graves have been discovered with two or more individuals buried together at the same time. It is interesting that a Late La Tène grave was subsequently buried in this tumulus. The results of research on Vrtičnjak have opened a whole new set of questions about understanding the role of Gorenjska in the southeastern Hallstatt Culture of Slovenia.

Translation: Matevž Lavrinc

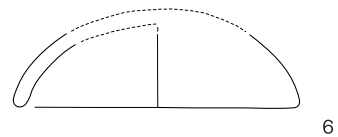
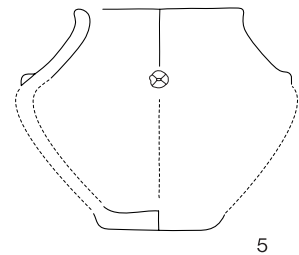
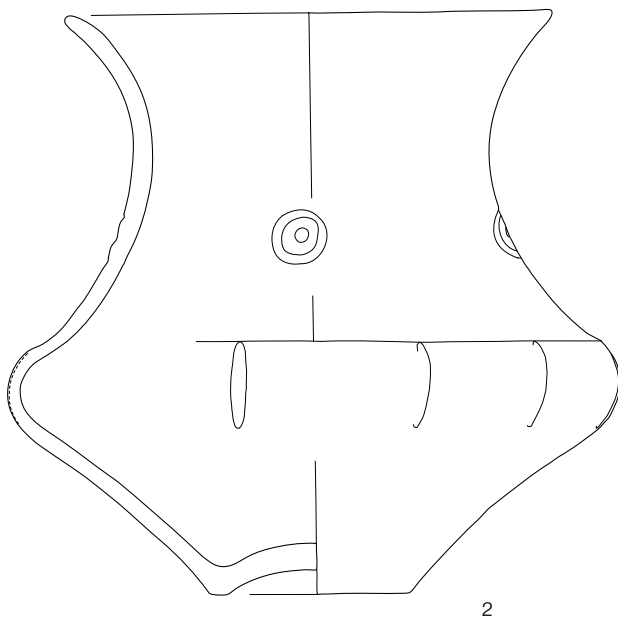
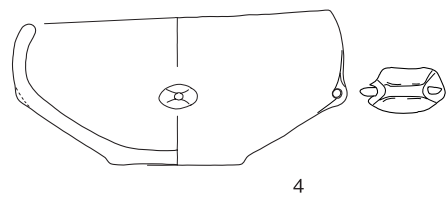
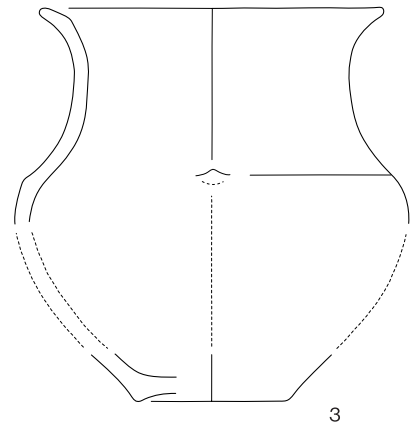
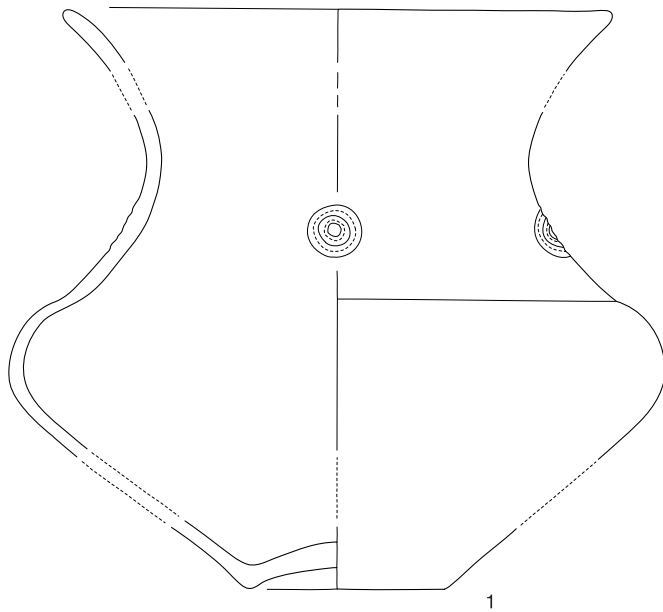
Petra Vojaković
Resljeva 1
SI-8311 Kostanjevica na Krki
petra.vojakovic@gmail.com

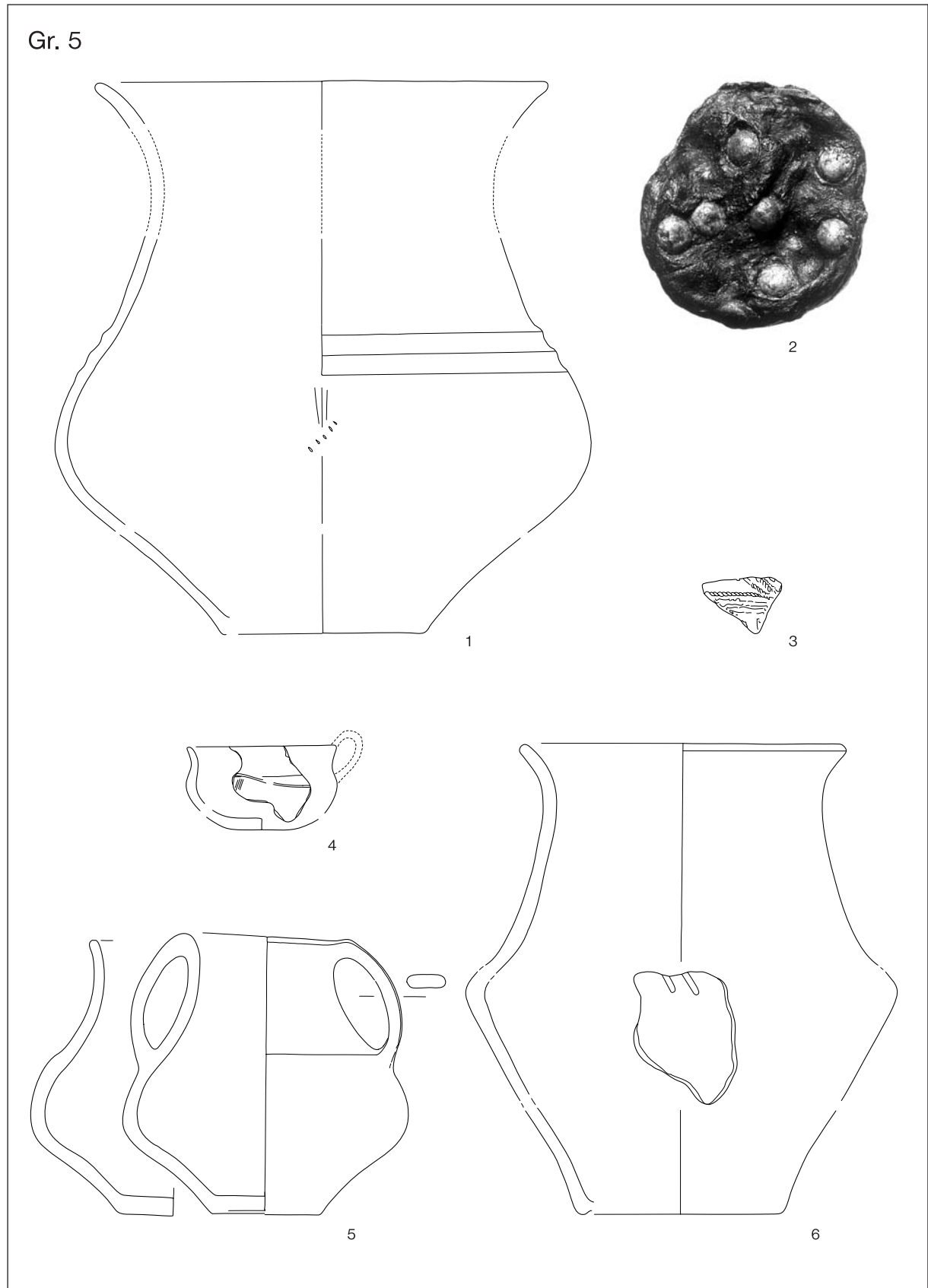
T. I: Vrličnjak, gomila 8. Grob 1: 1-3 keramika; 4 bron. M. 1-3 = 1:4; 4 = 1:2. Grob 3: 5-10 keramika. M. = 1:4. Grob 4: 11 bron. M. = 1:2. Grob 5: 12 keramika. M. = 1:4.

Pl. I: Vrličnjak, tumulus 8. Grave 1: 1-3 pottery; 4 bronze. Scale 1-3 = 1:4; 4 = 1:2. Grave 3: 5-10 pottery. Scale = 1:4. Grave 4: 11 bronze. Scale = 1:2. Grave 5: 12 pottery. Scale = 1:4.

Gr. 5

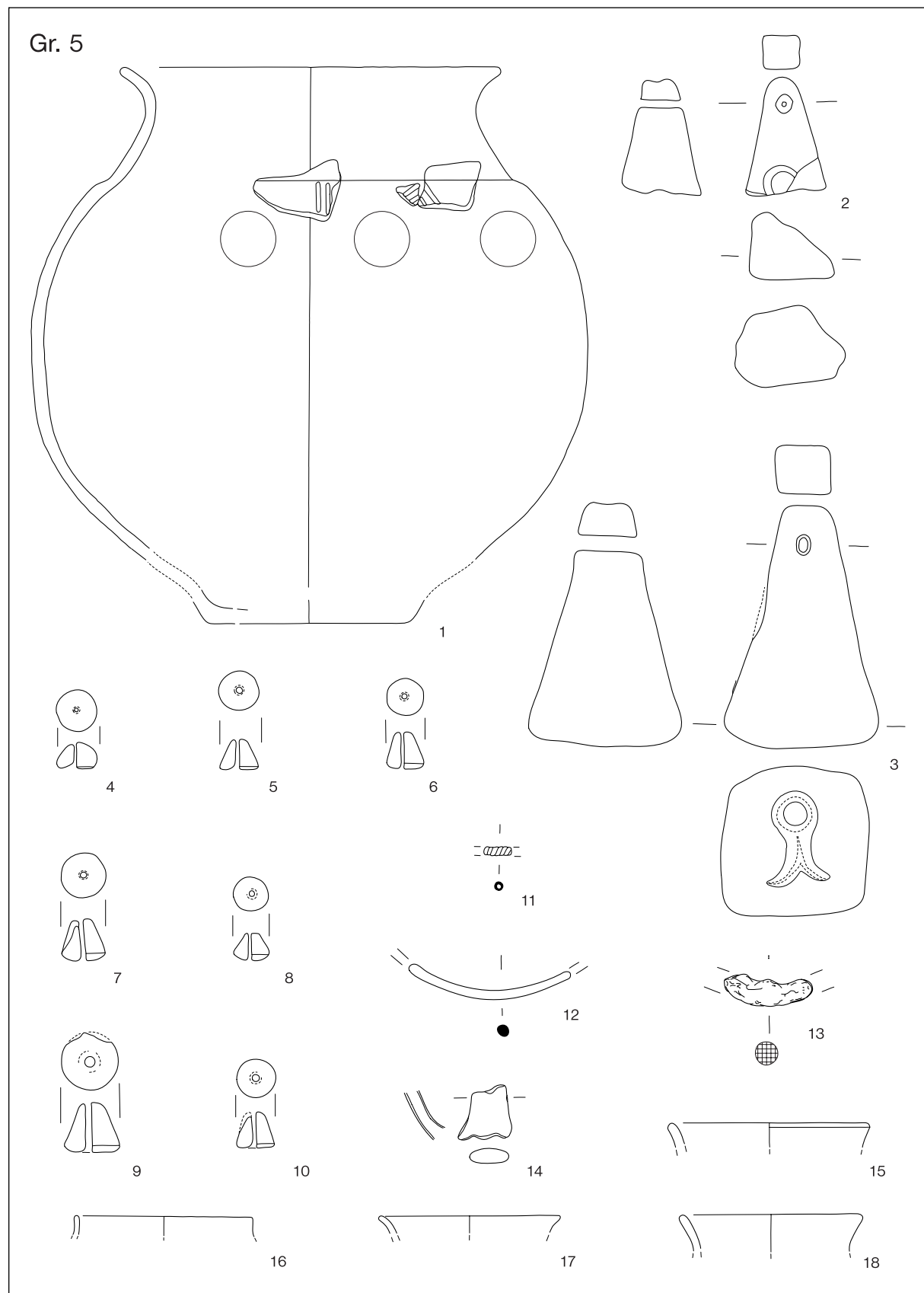

T. 2: Vrtničnjak, gomila 8. Grob 5. Vse keramika. M. = 1:4.
Pl. 2: Vrtničnjak, tumulus 8. Grave 5. All pottery. Scale = 1:4.

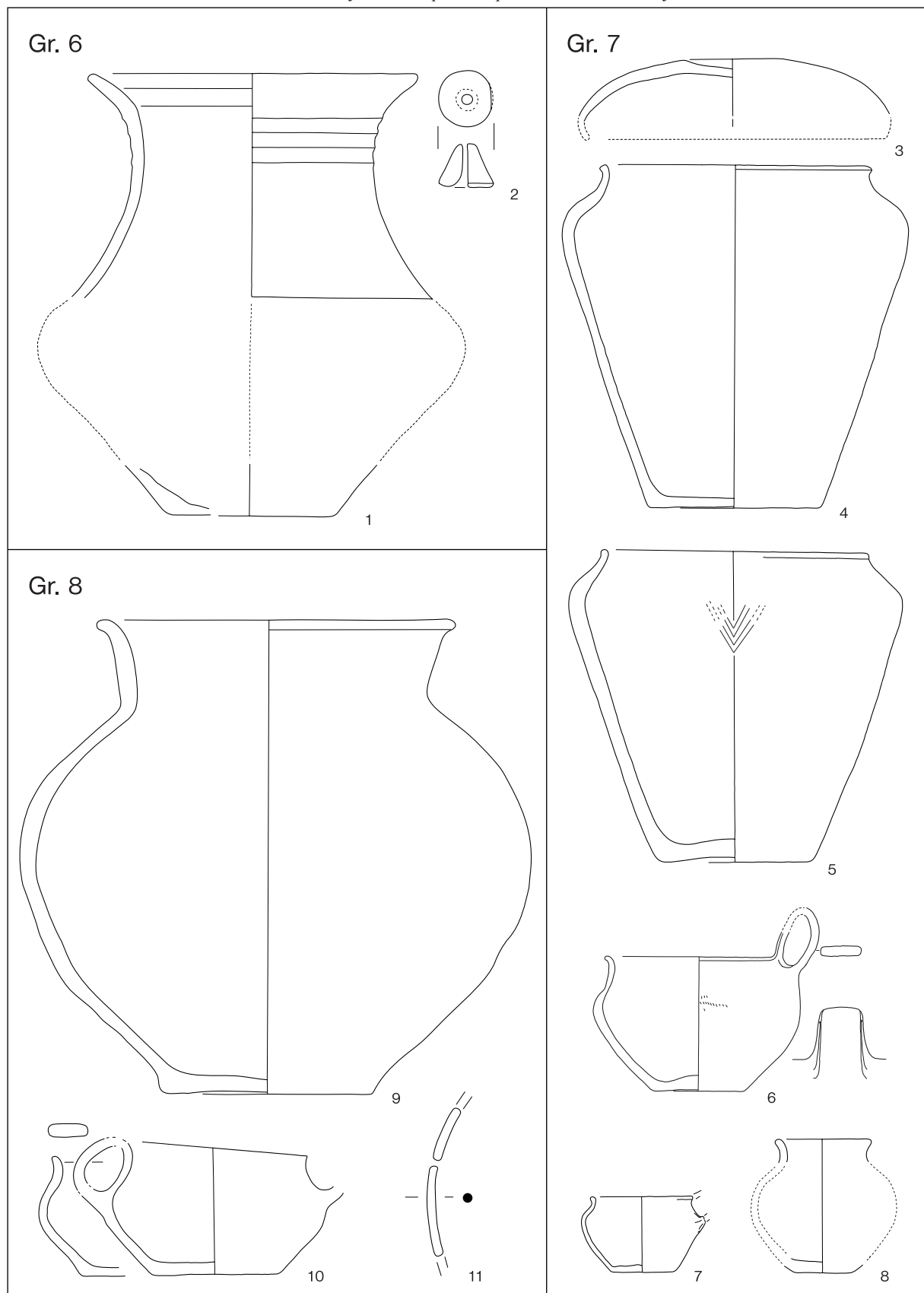
T. 3: Vrtnjaka, gomila 8. Grob 5. 1,3-6 keramika; 2 neidentificirana organska snov in bron; M. 1,3-6 = 1:4; 2 = 1:2.

Pl. 3: Vrtnjaka, tumulus 8. Grave 5. 1,3-6 pottery; 8 unidentified organic material and bronze. Scale 1,3-6 = 1:4; 8 = 1:2.

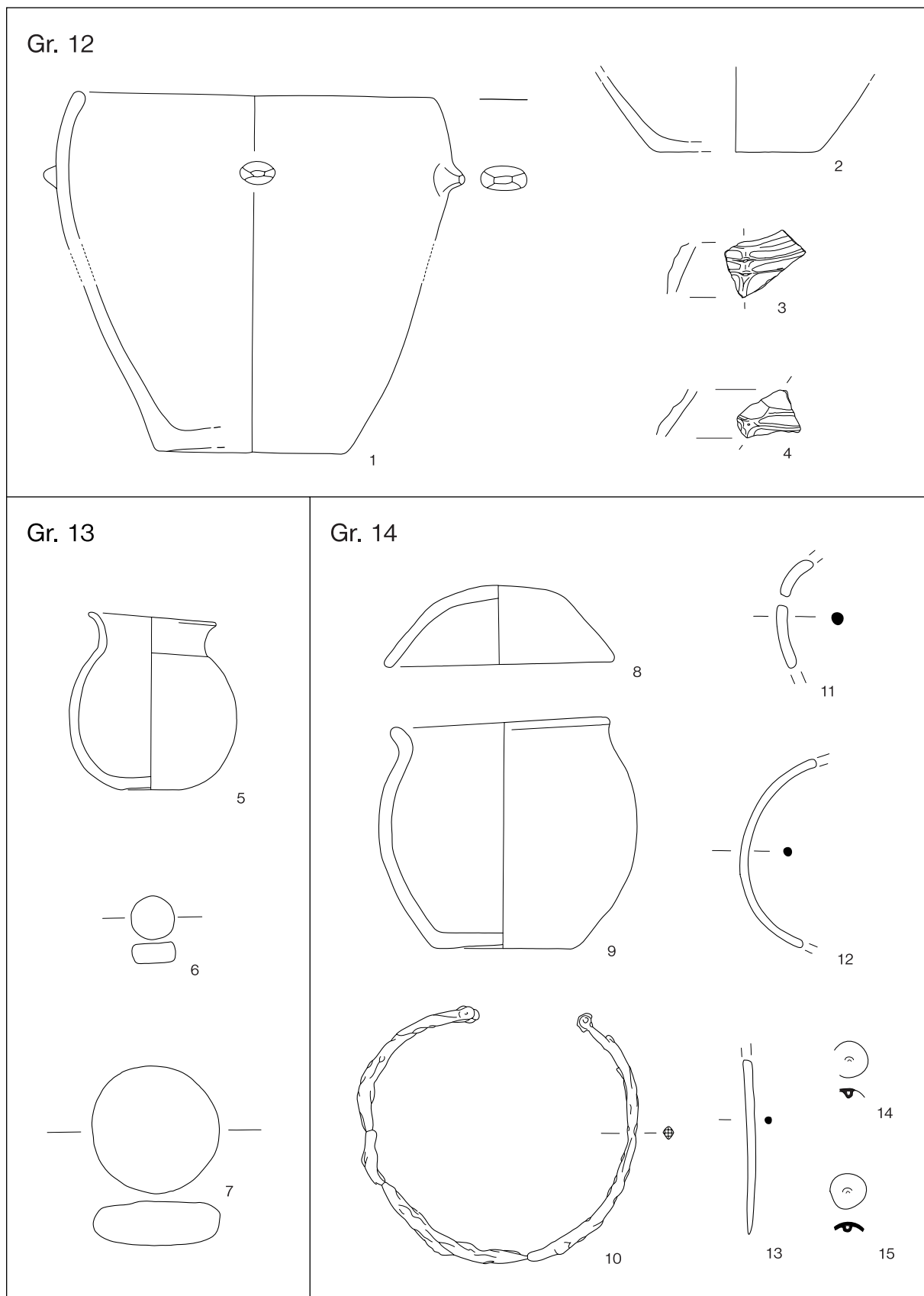
T. 4: Vrtičnjak, gomila 8. Grob 5. 1-10,14-18 keramika; 11,12 bron; 13 železo. M. 1-10,14-18 = 1:4; 11-13 = 1:2.
 Pl. 4: Vrtičnjak, tumulus 8. Grave 5. 1-10,14-18 pottery; 11,12 bronze; 13 iron; Scale 1-10,14-18 = 1:4; 11-13 = 1:2.

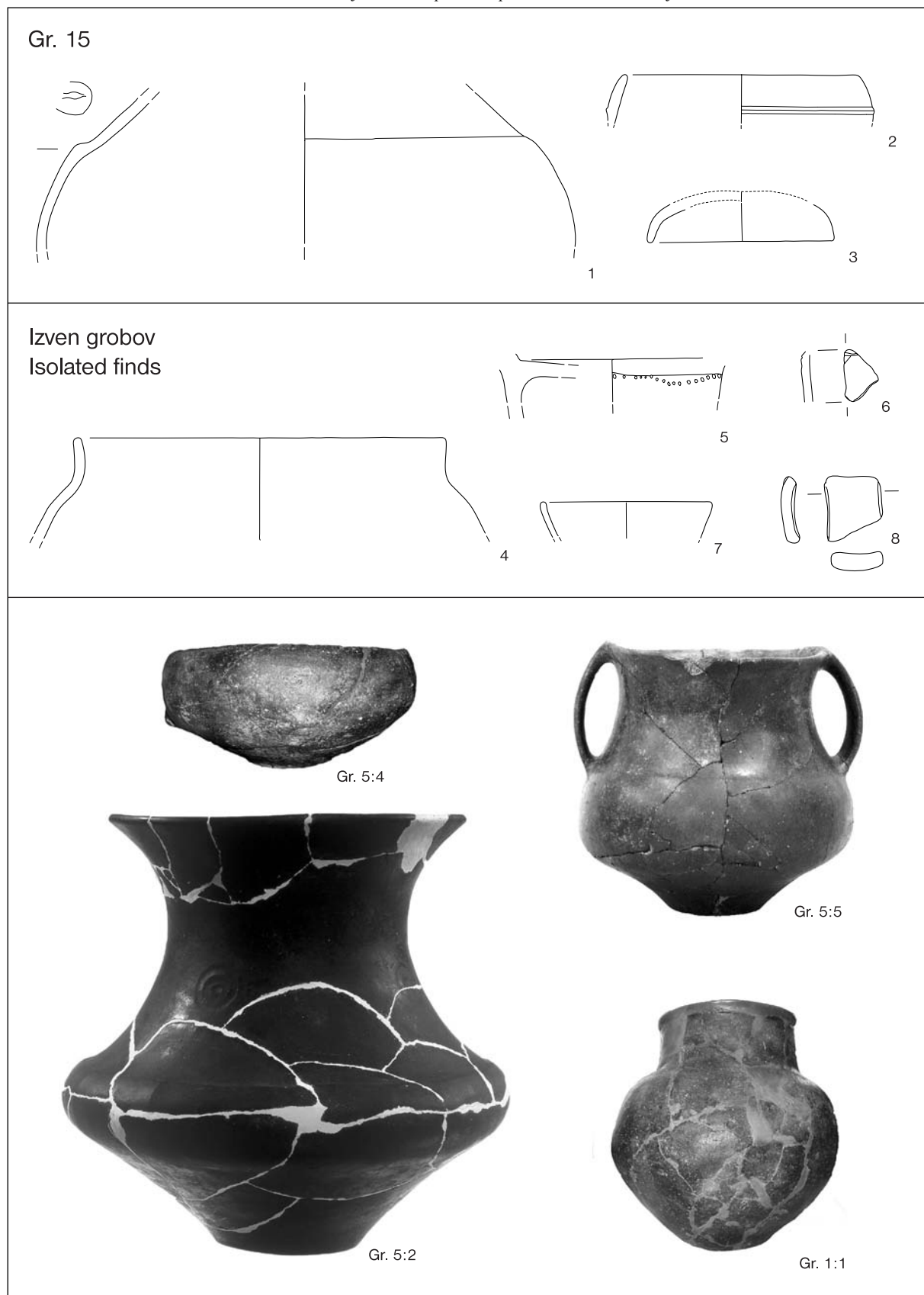
T. 5: Vrličnjak, gomila 8. Grob 6: 1,2 keramika. M. = 1:4; Grob 7: 3-8 keramika. M. = 1:4. Grob 8: 9,10 keramika; 11 bron. M. 9,10 = 1:4; 11 = 1:2.

Pl. 5: Vrličnjak, tumulus 8. Grave 6: 1,2 pottery. Scale = 1:4; Grave 7: 3-8 pottery. Scale = 1:4. Grave 8: 9,10 pottery; 11 bronze. Scale 9,10 = 1:4; 11 = 1:2.

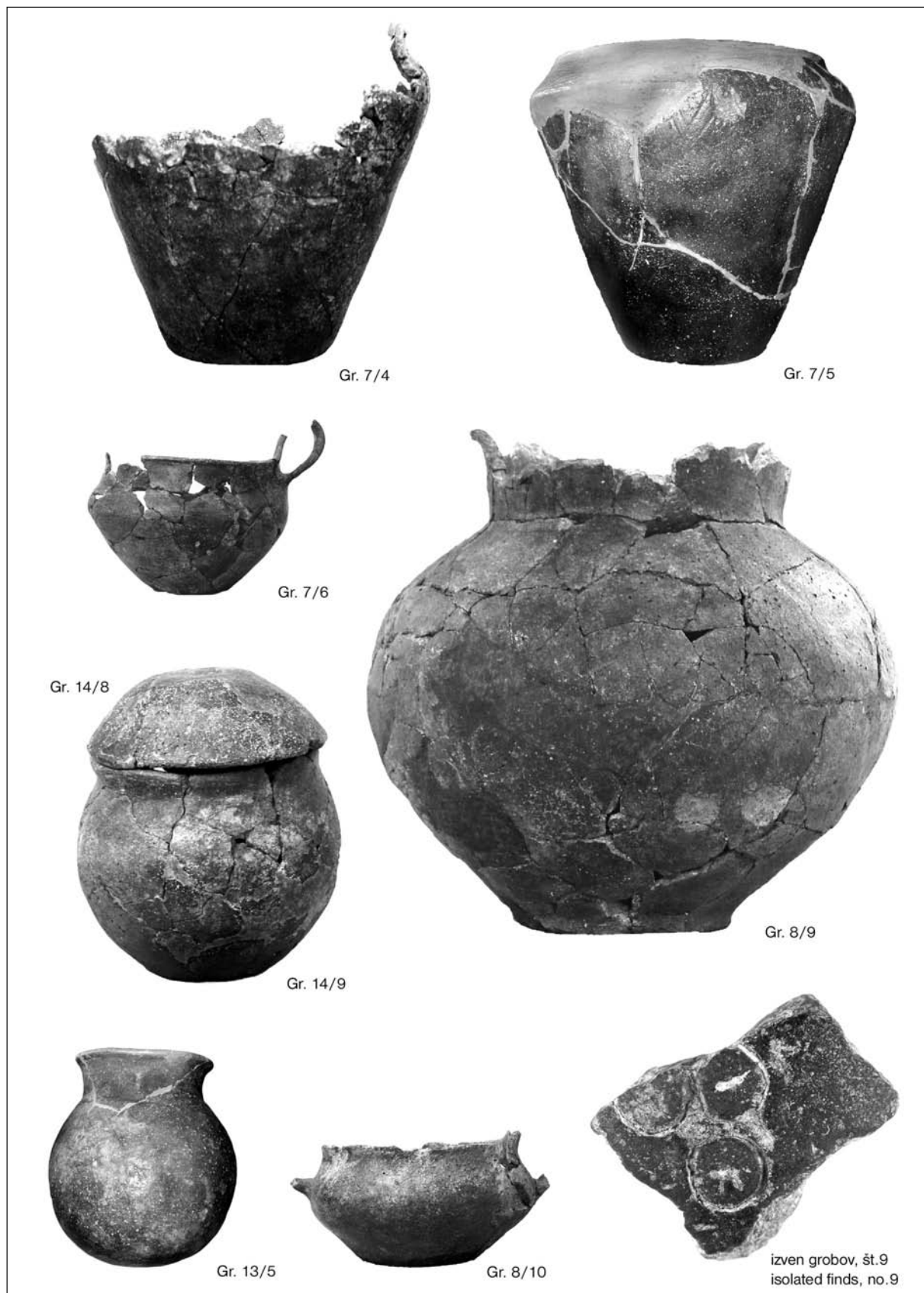
T. 6: Vrtičnjak, gomila 8. Grob 12: 1-4 keramika. M. = 1:4. Grob 13: 5 keramika; 6,7 kamen. M = 1:4. Grob 14: 8,9 keramika; 10 železo ; 11-13 bron; 14,15 bron, pozlata. M. 8,9 = 1:4; 10-15 = 1:2.

Pl. 6: Vrtičnjak, tumulus 8. Grave 12: 1-3 pottery. Scale = 1:4. Grave 13: 5 pottery; 6,7 stone. Scale = 1:4. Grave 14: 8,9 pottery; 10 iron; 11-13 bronze; 14,15 bronze, gilding. Scale 8,9 = 1:4; 10-15 = 1:2.

T. 7: Vrličnjak, gomila 8. 1-3 Grob 15, 4-8 izven grobov. Vse keramika. M. = 1:4. Fotografije: posode iz grobov. M. = pribl. 1:4. (Gr. 5/2: foto D. Holynski, fototeka GM, Kranj).

Pl. 7: Vrličnjak, tumulus 8. 1-3 Grave 15, 4-8 isolated finds. All pottery. Scale = 1:4. Photos: Vessels from the Graves. Scale = approx. 1:4. (Gr. 5/2: photographer D. Holynski, Photo Library GM, Kranj).

T. 8: Vrtičnjak, gomila 8. Posode iz grobov 7, 8, 13, 14 in izven grobov (št. 9). M. = pribl. 1:4; št. 9 = 2:1. (št. 9: foto D. Holynski, fototeka GM, Kranj).

T. 8: Vrtičnjak, tumulus 8. Vessels from graves 7, 8, 13, 14 and isolated find. M. = ca. 1:4; fragm. no. 9 = 2:1. (No. 9: photographer D. Holynski, Photo Library GM, Kranj).

Zaščitne arheološke raziskave na Mostu na Soči leta 2001 Najdišča Maregova guna, Štulčev kuk in Plac

Miha MLINAR, Rok KLASINC in Martina KNAVS

Izvleček

V letu 2001 je Tolminski muzej po dogovoru z ZVKD Slovenije, OE Nova Gorica opravil arheološki nadzor ob novogradnji in delni rekonstrukciji kanalizacijskega omrežja na Mostu na Soči. Še pred nadzorom sta bili arheološko raziskani lokaciji Maregova guna in Štulčev kuk, ki sodita v sklop naselbine. Na Maregovi guni je bilo odkritih več železnodobnih stavbnih ostankov z drobnimi najdbami. Na Štulčevem kuku so bili raziskani konstrukcijski elementi stavbe, domnevno iz poznolatskega ali zgodnjorimskega časa. Arheološki nadzor je potekal tudi med drugimi gradbenimi izkopi na Mostu na Soči.

Ključne besede: Slovenija, Posočje, Most na Soči, železna doba, svetolucijska kulturna skupina, železnodobna arhitektura

Abstract

In the year 2001 the museum of Tolmin, as agreed with the Institute for the Protection of the Cultural Heritage of Slovenia (ZVKDS), Nova Gorica Regional Unit, carried out the archaeological supervision during the building and partial reconstruction of the canal network at Most na Soči. Even before this supervision the sites of Maregova guna and Štulčev kuk, which belong within the complex of the settlement, had been archaeologically investigated. At Maregova guna a number of Iron Age building remnants with small finds were uncovered. At Štulčev kuk the construction elements of a building were investigated, which apparently dates from late La Tène or early Roman times. The archaeological supervision was also carried out during other construction activities at Most na Soči.

Keywords: Slovenia, Soča region, Most na Soči, Iron Age, St. Lucia cultural group, Iron Age architecture

UVOD

Most na Soči leži na naravno zavarovanem pomolu nad sotočjem Soče in Idrijce. Prostor je zaradi ugodne lege z manjšimi prekinitvami poseljen od bronzaste dobe do danes. Največji razcvet je naselbina na osončenem desnem bregu Idrijce doživela v starejši železni dobi kot središče posoške svetolucijske kulturne skupine. Naselje je bilo delno raziskano v 70. in 80. letih 20. stoletja, ko so arheologi Goriškega muzeja na vzhodnem predelu današnjega Mosta na Soči odkrili tlorise več kot tridesetih stavb iz železne dobe. Železnodobno grobišče je ležalo na osojnem, levem bregu reke Idrijce in je bilo sistematično raziskano že ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja.¹

¹ O arheologiji Mosta na Soči gl. Marchesetti 1886; Marchesetti 1893, 3–320; Teržan, Trampuž 1973; Gabrovec, Svöljšak

Novejše raziskave na Mostu na Soči potekajo pod okriljem Tolminskega muzeja, ki je tudi leta 2001 opravljal nadzor ob novogradnji in delni rekonstrukciji kanalizacijskega omrežja. S predhodnimi zaščitnimi raziskavami sta bili arheološko pregledani lokaciji Maregova guna in Štulčev kuk (*sl. I:* 1,2), ki sodita v sklop železnodobne naselbine. Arheološki nadzor je muzej izvajal tudi med gradbenimi izkopi na Placu (*sl. I:* 3) in na poti, ki vodi proti pokopališču (*sl. I:* 4). Tam so bili odkriti drobcji železnodobne in rimskodobne keramike, plasti pa so bile ponekod zaradi velikih gradbenih aktivnosti v preteklosti že močno premešane ali uničene.²

1983; Teržan, Trampuž-Orel, Lo Schiavo 1984, 1985; Guštin 1991; Svöljšak 1997; Svöljšak 2001a.

² Nadzor in zaščitne arheološke raziskave so potekali po dogovoru z ZVKDS, OE Nova Gorica. Pri nadzoru je bilo odkrito tudi najdišče Pucarjev rob (*sl. I:* 5), ki z raziskanimi

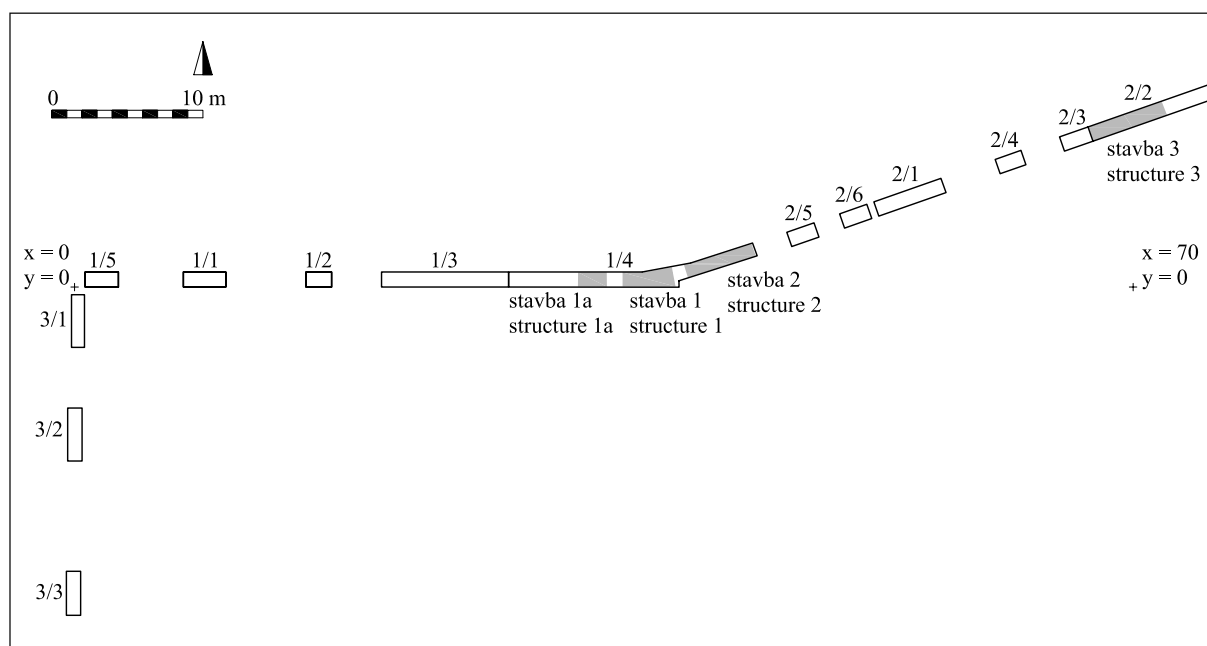
Sl. 1: Most na Soči. Lokacije zaščitnih izkopavanj in najdb ob arheološkem nadzoru leta 2001. 1 Maregova guna; 2 Štulčev kuk; 3 Plac; 4 Pot na pokopališče; 5 Pucarjev rob. Brez merila (vir: DOF, © Geodetska uprava RS).

Fig. 1: Most na Soči. Area of the excavations and archeological finds during archaeological surveillance in 2001. 1 Maregova guna; 2 Štulčev kuk; 3 Plac; 4 Pot na pokopališče; 5 Pucarjev rob. Not in scale (source: DOF, © GURS).

Sl. 2: Pogled na Most na Soči. Levo spodaj Maregova guna z gospodarskim poslopjem (razglednica iz leta 1930, hrani M. Mlinar).
Fig. 2: Most na Soči. Bottom left Maregova guna with rural building (postcard from 1930, M. Mlinar personal archive).

31 žganimi grobovi sodi v sklop železnodobnega grobišča (Mlinar 2002, 28–32, kat. št. 14–20, 22–23, 26–27). Imenitnejše najdbe s Pucarjevega roba in obravnavanih najdišč so vključene v stalno postavitev *Naplavine obsoške zgodovine* v Tolminskem muzeju in ovrednotene z razstavnim katalogom *Nove zanke svetolucijske uganke*. Gradivo hrani Tolminski muzej.

Sl. 3: Most na Soči - Maregova guna. Načrt izkopnega polja z označenimi sondami in lokacijami stavb 1, 1a, 2 in 3. M. = 1:500.
 Fig. 3: Most na Soči - Maregova guna. Archaeological excavation plan with sample trenches and locations of buildings 1, 1a, 2 in 3. Scale = 1:500.

MAREGOVA GUNA

Ledina Maregova guna³ leži na levi soški terasi nad današnjim akumulacijskim jezerom na Mostu na Soči. Na parceli stoji Maregova hiša (Most na Soči 52a), zgrajena na mestu nekdanjega gospodarskega poslopja, preostali del pa v bližnji preteklosti ni bil pozidan (sl. 2).

Arheološke izkope na Maregovi guni smo opravili na trasi kanalizacijskih kanalov PFK 7 (sonde 1/1, 1/2, 1/3, 1/4, 1/5 in 2/1, 2/2, 2/3, 2/4, 2/5, 2/6) in K 14 (sonde 3/1, 3/2, 3/3) v skupni dolžini 130 m in širini 1 m.⁴ Na naključno izbranih lokacijah je bilo izkopanih 14 sond. V prispevku obravnavamo sonde 1/4, 2/2 in 2/3, ki so ob drobnih najdbah edine vsebovale tudi ostanke arhitekture (sl. 3, 4).

V sondi 1/4 smo na dnu kotanje, uničene z novoveškim vkopom, napolnjenim z gradbenim materialom, odkrili bogato arheološko plast (SE 10) z veliko količino halštatskodobne naselbinske keramike, hišnega lepa, z odlomki bronastih fibul in živalskih kosti (sl. 3, 5). V srednjem delu sonde je

bil raziskan vogal železnodobne stavbne strukture (sl. 3, stavba 1; sl. 4, stavba 1).

Zid je bil grajen v suhozidni tehniki, kamni so bili položeni neposredno na geološko plast ilovice. Zid hiše se je nadaljeval proti severu, a leži že zunaj izkopnega polja. Na jugovzhodni strani stavbne ruševine smo izkopali ostanke jame za stojko, ki je bila vkopana neposredno v plast sterilne ilovice in obrobljena z vertikalno postavljenimi kamnitiimi ploščami. Na dno jame stojke je bil položen manjši ploščat kamen, ki je preprečeval ugrezjanje stojke (sl. 6).

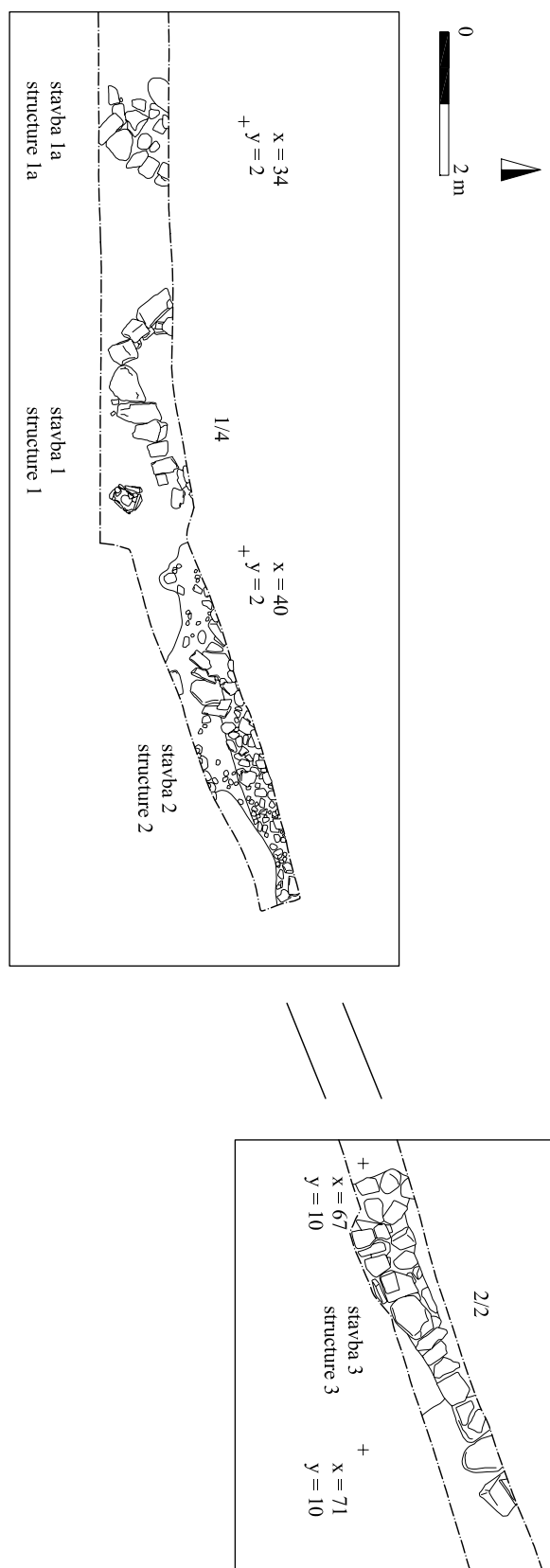
Na zahodnem robu sonde 1/4 smo naleteli na apnenčaste plošče, položene v liniji SV-JZ. Ostanke tega zidu in odlomke hišnega ometa ter oglja smo pripisali stavbni ruševini (stavba 1a, sl. 3, 7).

Horizontalno položene lapornate plošče, odlomki hišnega lepa in sloji naloženega kamenja vzhodno od stavbe 1 so nakazovali obstoj tretje halštatskodobne naselbinske strukture (sl. 3, stavba 2). Ruševina le-te je bila z zahodne, južne in vzhodne strani vkopana v ilovnato plast SE 3 (sl. 8).

Sonda 2/2 je bila izkopana na skrajnem severovzhodnem delu terase (sl. 3, 4). V osrednjem predelu te sonde je na konglomeratni osnovi ležalo več apnenčastih balvanov, velikosti od 0,50–1 m. Na vzhodni strani je balvane prekrivala plast ilovice, na katero so bile položene lapornate plošče. Na zahodnem delu pa so nad balvani ležali v več

³ Na Tolminskem izraz "guna" pomeni travnik za hišo, ponavadi v bližini vode, gl. npr. Čujec Stres 1993, 180.

⁴ Izkopavanje je trajalo od 7. 8. 2001 do 23. 8. 2001. Ekipo: M. Mlinar, D. Svoljšak, R. Klasinc, M. Knavs, B. Laharnar, G. Rutar, S. Gaberšček, I. Volarič-Feo.

Sl. 4: Most na Soči – Maregova guna. Tloris sond 1/4 in 2/2 z vrisanimi stavbnimi ruševinami. M. = 1:100.

Fig. 4: Most na Soči – Maregova guna. Ground plan of sample trench 1/4 and 2/2 with building remains. Scale = 1:100.

plasteh naloženi ploščati kamni. Ti so tvorili jasno linijo zidu, ki se je nadaljevala proti jugozahodu. Na skrajnem južnem delu sonde je zid ležal neposredno na plasti sterilne ilovice. Zid v sondi 2/2 in ob njem odkrito železnodobno keramiko, odlomke hišnega lepa, bronasto iglo fibule, kamnit brus ter živalske kosti smo označili kot stavbo 3 (sl. 9).

ŠTULČEV KUK

Jugozahodno od pokopališke cerkvice sv. Mavra na Mostu na Soči leži grič Munihov kuk,⁵ s katerega je imeniten razgled tako na Soško kot tudi na Idrijsko dolino. Na tej lokaciji in v neposredni bližini je bilo opravljenih že nekaj manjših arheoloških raziskav.⁶ Na jugozahodnem, prisojnem delu Munihovega kuka, stoji na terasasti izravnavi po prvi svetovni vojni zgrajena Štulčeva hiša (Most na Soči 27). Jugozahodno od nje smo ob zaščitnih arheoloških izkopavanjih ob gradnji kanala PFK 14 odkrili arheološke najdbe.⁷ Lokacijo smo poimenovali Štulčev kuk.⁸ Najdbe na tem mestu ne presenečajo, saj je o odlomkih lončenih posod, glinastih svitkov in živalskih kosti, odkritih ob poti proti Sv. Mavru, že leta 1887 v farni kroniki poročal župnik Alojzij Carli.⁹

Izkopno polje, dolžine 35 m in širine 1 m, smo razdelili na kvadratne enote velikosti 5 × 5 metrov in jih oštevilčili od 1 do 8 (sl. 10). Znotraj posameznih enot so bile izkopane sonde različnih velikosti. Arheološko zanimiv je bil prehod slemena v ravnico pred Štulčevo hišo, kjer smo v sondah 5–7 odkrili odlomke lončenine in hišnega ometa. Na jugovzhodnem delu izkopa (kv. 5 in 6) je bil odkrit zid, grajen v suhozidni tehniki (sl. 11). Ohranjen je bil v višini 0,50 m in dolžini dveh metrov. Z jugozahodne strani se je zid zaključil s kamnito

⁵ Na Tolminskem so "kuki" grički ali nižji hribi, gl. tudi *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1995, 465.

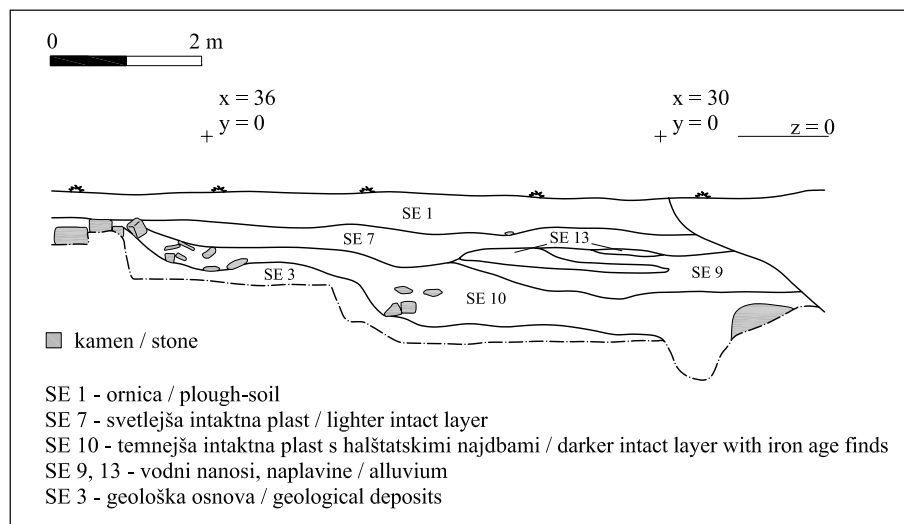
⁶ Med arheološkim nadzorom na južnem predelu Munihovega kuka sta D. Svoljšak in B. Žbena Trkman leta 1994 dokumentirala ostaline rimskodobne stavbe (Svoljšak 1994; Mlinar 2002, 15–16). Na jugozahodnem območju Munihovega kuka smo na rimskodobno arhitekturo naleteli tudi med zaščitnimi raziskavami Tolminskega muzeja leta 2004 (Knavs, Mlinar 2006, 115–117). Med zaščitnim sondiranjem na južnem delu Munihovega kuka, na terasi neposredno nad teniškim igriščem (parc. št. 47/1, k. o. Most na Soči, lastnik R. Taljat), ni bilo odkritih arheoloških sledov. Domnevamo, da ta terasa v arheoloških obdobjih ni bila neposredno vključena v poselitveni areal naselbine in je verjetno služila v kmetijske namene (Mlinar 2007).

⁷ Izkopavanje je med 27. 8. in 29. 8. 2001 izvedla ekipa: M. Mlinar, R. Klasinc, B. Laharnar, N. Grum, S. Gaberšček, I. Volarič-Feo.

⁸ Mlinar 2002, 34.

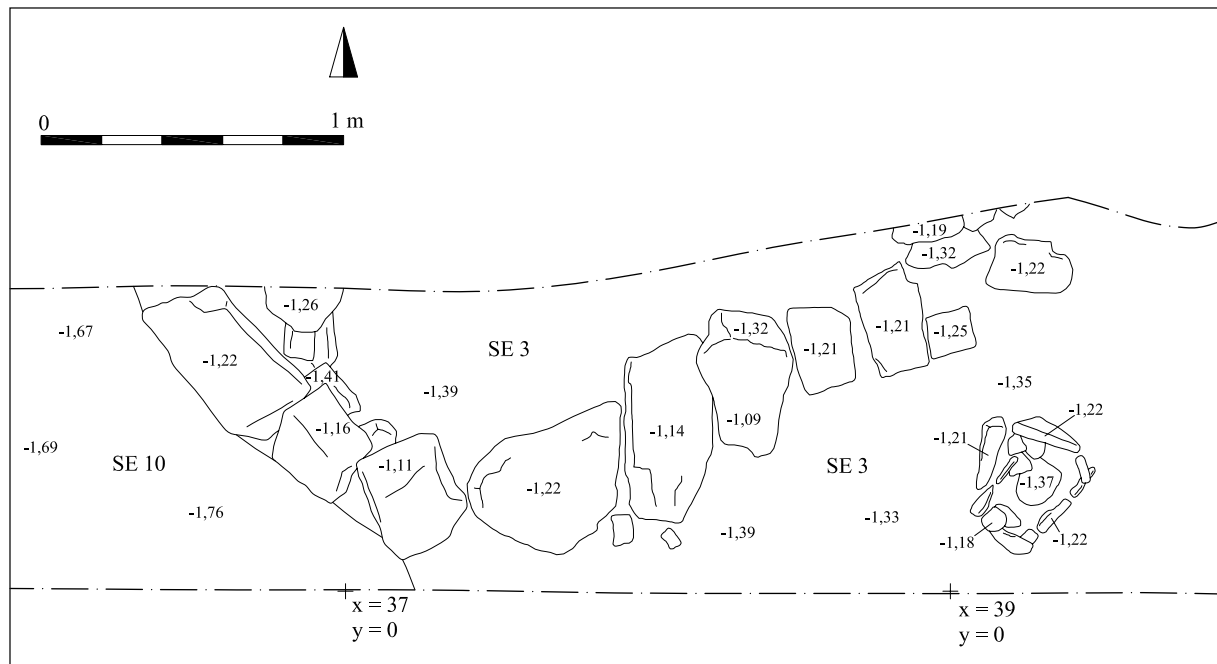
⁹ Carli 1878–1891, poročilo za leto 1887; Svoljšak 1983, 31.

Sl. 5: Most na Soči - Maregova guna. Južni profil v sondi 1/4. M. = 1:100.

Fig. 5: Most na Soči - Maregova guna. South profile in sample trench 1/4. Scale = 1:100.

Sl. 6: Most na Soči - Maregova guna, sonda 1/4. Tloris stavbne ruševine 1 z jamo za stojko. M. = 1:25.

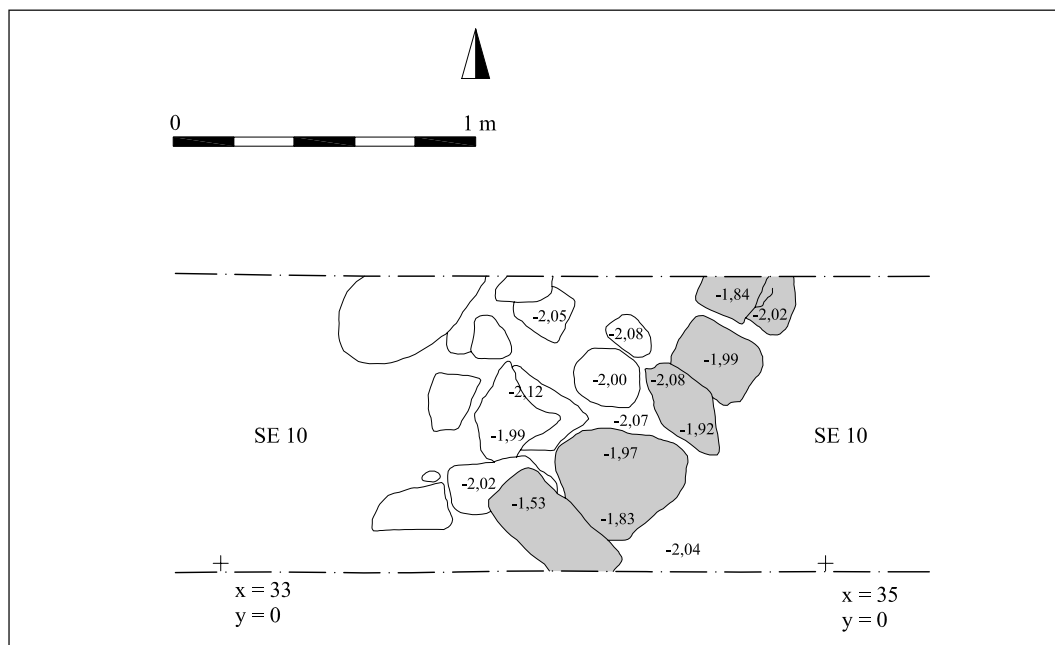
Fig. 6: Most na Soči - Maregova guna. Ground plan of building Nr. 1 remains with post-hole. Scale = 1:25.

ploščo, obdano z vertikalno postavljenimi laporji. Ti so tvorili ležišče položenemu tramu. Njegovi zogleneli ostanki so bili ohranjeni in situ (sl. 12).¹⁰ Ob zidu so bili odkriti lončenina in odlomki hišnega lepa, v zidu pa tudi odlomek žrnelj, sekundarno uporabljen kot gradbeni element. Odkrite najbe smo označili kot stavbo 1 (sl. 10, stavba 1).

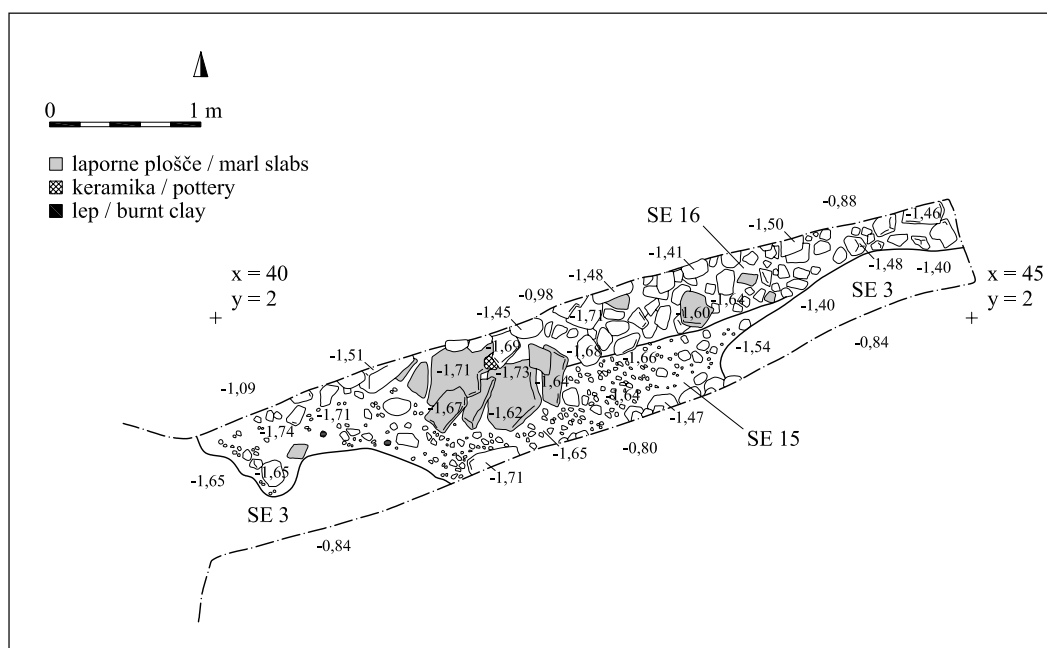
¹⁰ Antrakotomske analize, ki jih je opravila dr. Metka Culiberg (Inštitut za biologijo ZRC SAZU, Ljubljana), so pokazale, da je bil tram izdelan iz jelke.

PLAC

Na Placu, pred današnjo stavbo Most na Soči 60a, je strojni izkop kanala razkril zid, grajen iz kamnov in vezan z malto. Izkop je spremljal in dokumentiral arheolog Drago Svoljšak. Zid je bil širok 1,10 metra in v višino ohranjen 1,5 metra. Gre za ostanke stene in temeljev novoveške stavbe, domnevno iz 18. stoletja. Šele po čiščenju južnega in severnega profila jarka pa je bilo moč prepoznati

Sl. 7: Most na Soči - Maregova guna, sonda 1/4. Tloris stavbne ruševine 1a z označeno linijo zidu. M. = 1:25.
Fig. 7: Most na Soči - Maregova guna, trench 1/4. Ground plan of building 1a remains with wall. Scale = 1:25.

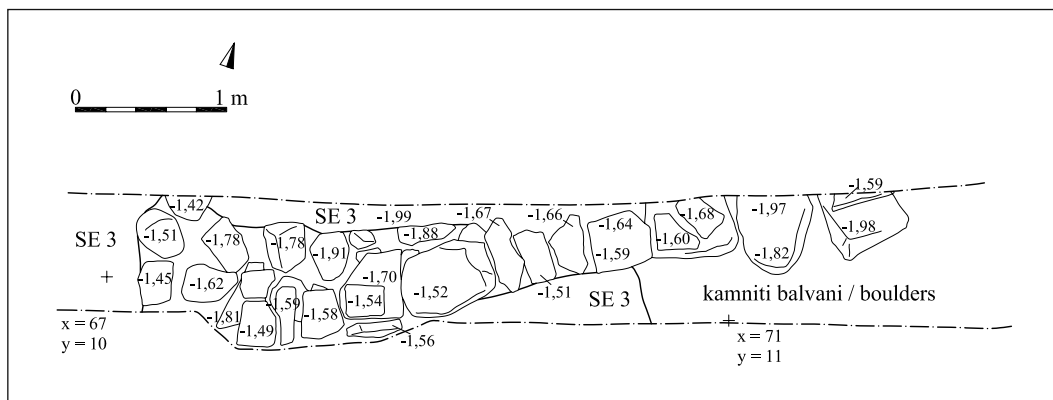
Sl. 8: Most na Soči - Maregova guna, sonda 1/4. Tloris stavbne ruševine 2. M. = 1:50.
Fig. 8: Most na Soči - Maregova guna, trench 1/4. Ground plan of building 2 remains. Scale = 1:50.

zaporedje posameznih plasti (sl. 13). Pod asfaltom je bilo recentno nasutje. Sledila mu je do 0,40 metra debela temnejša plast. Najdbe opeke in tegul so jo opredelile kot rimskodobno.¹¹ Pod arheološko plastjo je ležala gruščnata geološka osnova. Novoveška

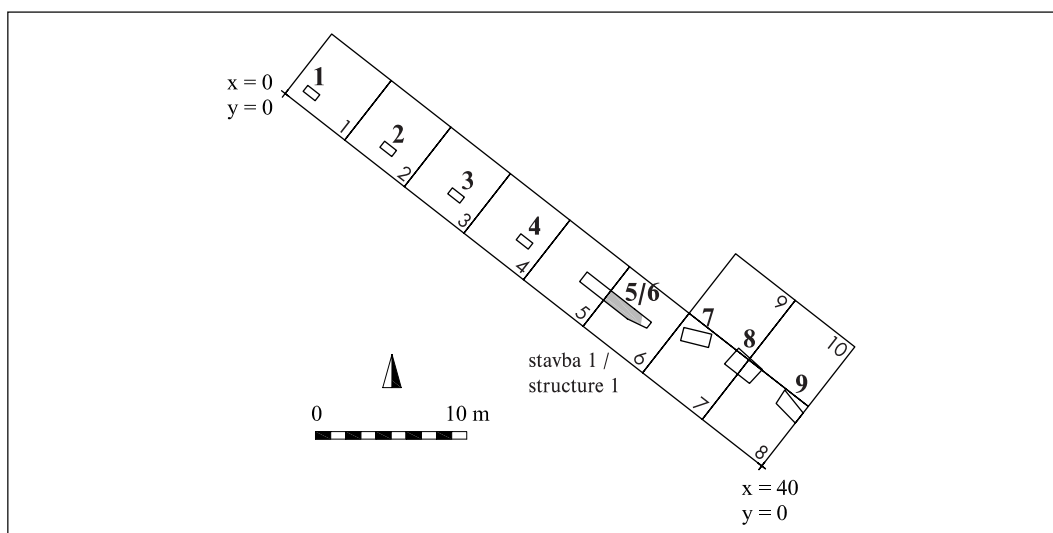
stavba je torej presekala rimskodobno plast SE 3, ki je bila v profilu razpoznavna kot 9 metrov dolga temnejša lisa lečaste oblike. Proti vzhodu je bila uničena z recentnim ruševinskim nasutjem.¹²

¹¹ Svoljšak 2001b; Mlinar 2002, kat. št. 32.

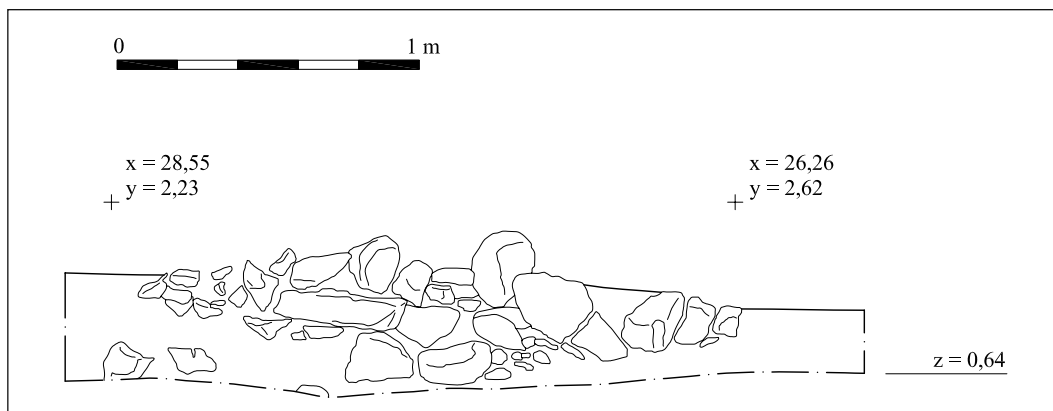
¹² Svoljšak 2001b.

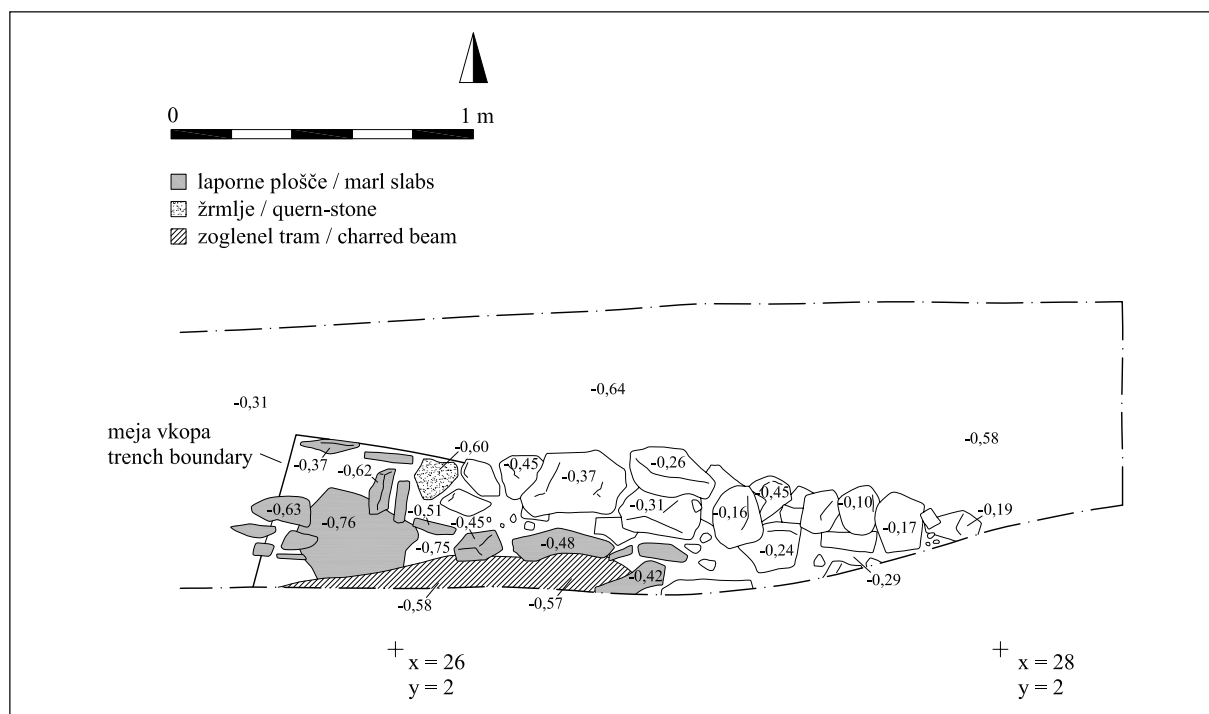
Sl. 9: Most na Soči - Maregova gura, sonda 2/2. Stavba 3. M. = 1:50.
 Fig. 9: Most na Soči - Maregova gura, trench 2/2. Building 3 remains. Scale = 1:50.

Sl. 10: Most na Soči - Štulčev Kuk. Načrt izkopnega polja z označenimi sondami (1-9) in lokacijo stavbe 1. M. = 1:500.
 Fig. 10: Most na Soči - the Štulčev Kuk. Archaeological excavation plan with sample trenches (1-9) and location of building 1 remains. Scale = 1:500.

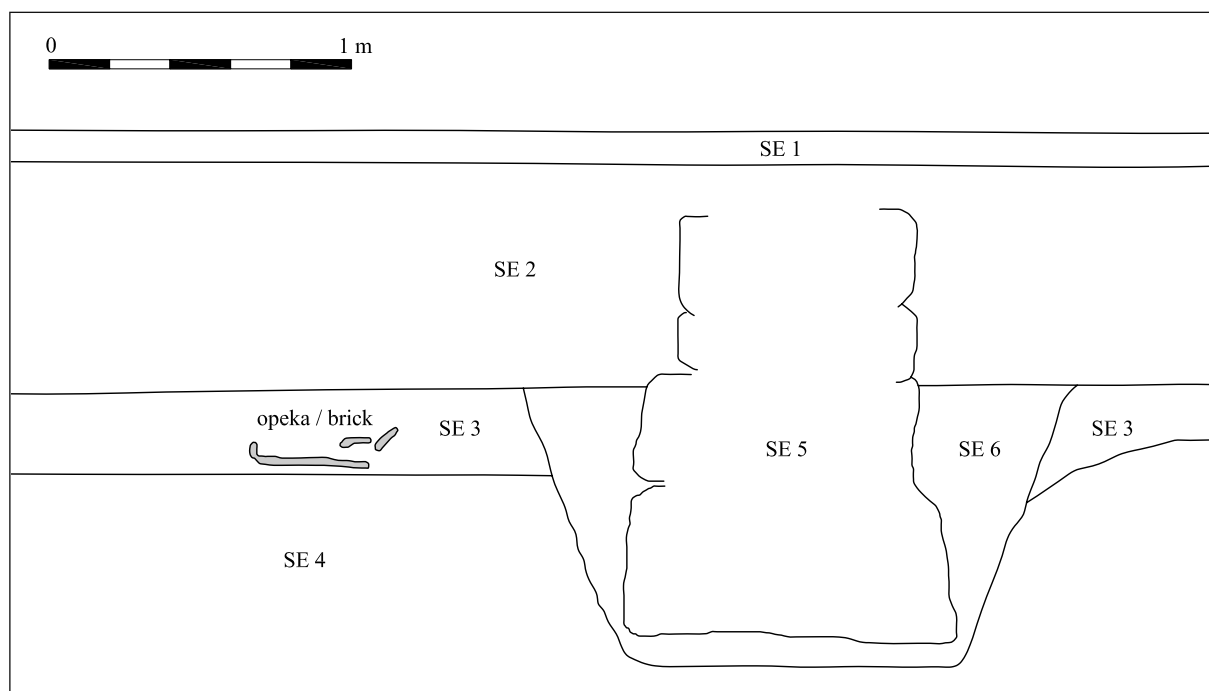

Sl. 11: Most na Soči - Štulčev Kuk, sonda 5/6. Jugo-zahodni profil drenažnega zidu. M. = 1:25.
 Fig. 11: Most na Soči - the Štulčev Kuk, trench 5/6. South-west profile of the drainage wall. Scale = 1:25.

Sl. 12: Most na Soči - Štulčev Kuk, sonda 5/6 (kv. 5 in 6). Ostaline severnega in zahodnega drenažnega zidu, temeljnega vogalnega kamna ter zoglenel temeljni tram hiše (po Mlinarju 2002, sl. 30). M. = 1:25.

Fig. 12: Most na Soči - the Štulčev Kuk, trench 5/6 (kv. 5 in 6). The remains of the north and the west drainage walls, the corner stone of the foundation and the charred wooden beam of building Nr.1 (after Mlinar 2002, Fig. 30). Scale = 1:25.

Sl. 13: Most na Soči - Plac. Skica severnega profila. SE 1 - asfalt, SE 2 - recentno nasutje, SE 3 - temna rimskodobna plast s tegulami, SE 4 - grušč, SE 5 - zid, SE 6 - polnilo izkopa za temelj. M. = 1:25.

Fig. 13: Most na Soči - Plac. North profile drawing. SE (stratigraphic unit) 1 - asphalt, SE 2 - recent rubble, SE 3 - dark Roman layer with tegulae, SE 4 - rubble, SE 5 - wall, SE 6 - filling of the foundation hole. Scale = 1:25.

OPREDELITEV NAJDB

Med arheološkim nadzorom in zaščitnimi raziskovanji leta 2001 so bile na Mostu na Soči poleg stavbnih ostankov odkrite drobne kovinske, predvsem pa keramične najdbe.

Na Maregovi guni je bilo v stavbi 1a najdenih nekaj odlomkov bronastih fibul (*t. 1:* 1–9), med katerimi prepoznamo trakasto fibulo (*t. 1:* 1,2). Ta je značilna za horizont Sv. Lucija IIb oz. za konec 6. in začetek 5. stoletja pr. n. št.¹³ V isti plasti so ležali tudi odlomki bronastih ingotov (*t. 1:* 12,14) in del bronaste uhate sekire (*t. 1:* 13). V sklopu železnodobne stavbe 1a so bili še odlomki glinastih ometov, keramičnih posod in kamnitih žrmelj (*t. 1:* 15). Glinast omet je značilen okras notranjega ostenja stavb premožnejših železnodobnih Posočanov. Ometi so bili velikokrat okrašeni predvsem z geometrijskimi vzorci, meandri, trikotniki, spiralami in kvadrati. Nekaj jih je tudi neokrašenih. Na Maregovi guni je bilo odkritih nekaj kosov ometa, okrašenih z vrezanim geometrijskim motivom (*t. 1:* 16–20).¹⁴ Primerljivih glinastih kosov bližnja železnodobna najdišča skoraj ne poznajo, izstopa okrašen odlomek z najdišča Montereale Valcellina, datiran v 5. st. pr. n. št., ter odlomek z vrezanimi linijami iz Pavšlarjeve hiše v Kranju.¹⁵

Najboljše primerjave celotnemu keramičnemu gradivu z Maregove gune zagotovo predstavljajo najdbe s sistematičnih raziskav Goriškega muzeja, odkrite znotraj ruševin železnodobnih stavb na Mostu na Soči.¹⁶ Med posodjem iz stavbe 1a je največ loncev. Odlomek na vretenu izdelanega lonca ima ostenje okrašeno z vertikalnimi in horizontalnimi vrezi (*t. 1:* 23), kar je primerljivo okrasu lonca iz železnodobne stavbe v Montereale Valcellini iz 6. ali 5. st. pr. n. št.¹⁷ Lonca s poševno izvihanimi ustji z oglatim prehodom iz vratu v ostenje iz stavbe 1a (*t. 1:* 24; *t. 2:* 25) imata primerjave v železnodobni keramiki s Sv. Katarine nad Novo Gorico. Kot ugotavlja Drago Svoljšak, je prav ta tip trdno žgane

lončenine z gosto primesjo drobnega peska in svetlejšimi barvnimi toni značilnost železnodobnega Posočja.¹⁸ Oblikovno in tehnološko lahko kot tipično svetolucijsko železnodobno keramiko prepoznamo tudi odlomka lončkov iz stavbe 1a (*t. 2:* 26,27), saj je bil identičen primerek odkrit tudi med sistematičnimi naselbinskimi raziskavami v hiši 3 na Mostu na Soči.¹⁹ Glede na opredelitev najdb lahko ruševino stavbe 1a umestimo v 6. st. pr. n. št.

Nad železnodobno plastjo SE 10 oz. stavbo 1a je ležala mlajša plast (SE 7). Ob manj izpovednih keramičnih kosih sta bila v njej odkrita odlomka bronastega šila s kvadratnim presekom (*t. 2:* 29) in bronaste šivanke z okroglim presekom (*t. 2:* 30). Tipološko lažje opredeljiv je lonec z metličasto okrašenim ostenjem, predvsem oblika njegovega ustja in ramena (*t. 2:* 31). Gornji del posode je primerljiv s številnimi lonci, odkritimi v poznoantičnih višinskih naselbinah širom Slovenije (npr. Kučar nad Podzemljem, Korinjski hrib nad Velikim Korinjem) in na avstrijskem Koroškem (Teurnia).²⁰ Časovno opredelitev te plasti omogoča tudi odlomek sedlastega ustja (*t. 2:* 39). Primerljive najdbe s Starega gradu nad Podbočjem in kamniškega Malega gradu nakazujejo, da je bil prostor Maregove gune obljuden tudi v 13. ali 14. stoletju, saj so večkrat profilirana ustja posod značilna za srednjeevropski prostor tega časa.²¹ Zanimiv detajl odtisa drevesnih letnic na spodnji površini dna lončka (*t. 2:* 37) smo našli tudi na poznoantični keramiki z Martinj hriba.²² Najdbe torej opredeljujejo plast SE 7 v čas od pozne antike do visokega srednjega veka.

Na območju stavbe 1 na Maregovi guni je bila najdena le peščica najdb. Odlomka keramičnega posodja (*t. 2:* 40,41) in keramično vretence (*t. 2:* 42) nedvomno sodijo v železno dobo, težje pa jih je natančneje časovno opredeliti.

Odlomek ostenja z neprekinjenim horizontalno potekajočim rebrom (*t. 3:* 47), odkrit znotraj ruševine stavbe 2 z Maregove gune, pripada hrambeni posodi, pitosu. Podoben svitek kot na Maregovi guni (*t. 3:* 50), po zunanji strani okrašen z odtisom prsta, je bil na samem Mostu na Soči že najden v eni izmed raziskanih halštatskodobnih hiš.²³ Tako pitosi kot keramični svitki so pogoste naselbinske najdbe v kontekstu posoškega mlajšega halštata.

¹³ Teržan, Trampuž 1973, 430–432, t. 16.

¹⁴ Svoljšak 1974, 19; Gabrovec 1983, 19; Žbona Trkman, Svoljšak 1981.

¹⁵ Montereale Valcellina (Tasca 1996, 427, kat. št. 46); Pavšlarjeva hiša – Kranj (Rozman 2004, t. 13: 10). Drugače je interpretiran z motivom spirale okrašen glinast odlomek iz Oderza. Gre za del velike hrambene posode (Tasca 1996, 120, sl. 11: 95).

¹⁶ Svoljšak 1974, 5–23; Svoljšak 1979, 267–269; Žbona Trkman, Svoljšak 1981; Gabrovec 1984, 19. Rezultati naselbinskih izkopavanj Goriškega muzeja med leti 1971 in 1984 še niso objavljeni. Najdbe hrani Goriški muzej, nekaj keramičnih posod je vključenih v stalno postavitev razstave *Naplavine obsoške zgodovine* v Tolminskem muzeju.

¹⁷ Corazza 1996, 432, sl. 17: 60.

¹⁸ Svoljšak 1990, 43, t. 2: 13–15, 17–20.

¹⁹ Žbona Trkman, Svoljšak 1981, kat. št. 11.

²⁰ Dular et al. 1995, t. 82: 9; Ciglencečki 2000, sl. 102; Rodriguez 1997, t. 1: 2; t. 2: 11.

²¹ Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 57, sl. 20: 5,6; Štular 2005, 443, tab. 1; id. 2007, 389, t. 7: 8.

²² Leben 1990, t. 15: 258.

²³ Svoljšak 1974, t. 11: 2.

Tudi z območja ruševine stavbe 3 na Maregovi guni je bilo najdenih kar nekaj odlomkov keramičnega posodja. Med njimi je časovno najbolj izpovedna skleda (*t. 3: 54*). Njej podobni sta bili odkriti v mlajšeželeznodobni plasti Starega gradu nad Pobočjem kot tudi na železnodobni naselbini na Pošteli nad Razvanjem.²⁴ Opredelitev plasti omogočata tudi odlomka ustja prostoročno izdelane posode (*t. 3: 52*) in dna lončka (*t. 3: 58*). Glede na primerjave iz Stične in Mosta na Soči sta oba halštatskodobna.²⁵

Vse najdbe na lokaciji Štulčev kuk (*t. 4: 65–70*) so bile odkrite v sklopu stavbe 1 (*sl. 10–12*).

Oblikovno bolj izpoveden je le odlomek keramične sklede (*t. 4: 65*), ki bi ga glede na fakturo in primerjave iz Fornač, Sermina in najdišča Colle Mazeit lahko umestili v zgodnjem rimski čas od sredine 2. st. pr. n. št. do 1. st. n. št.²⁶

ZAKLJUČEK

Z zaščitnimi izkopavanji na Maregovi guni je bil arheološko prvič raziskan zaključek pomola med Sočo in Idrijco. Rezultati potrjujejo predvidevanja ZVKD Slovenije, OE Nova Gorica in Draga Svovljšaka, dolgoletnega raziskovalca Mosta na Soči, o železnodobni poselitvi terase. Izsledki naših raziskav znatno povečujejo območje do sedaj znane železnodobne poselitve na najdišču Most na Soči.

Na Maregovi guni so bili odkriti ostanki štirih stavb (*sl. 3, 4*). Zaradi omejene širine izkopanih sond je težje opredeliti, katerim elementom ostaline pripadajo – temeljem hiš ali drenažnim zidovom. Koncentracija arhitekturnih elementov in drobne arheološke najdbe kažejo na izrazitejšo poselitev osrednjega in vzhodnega predela terase. Usmeritev odkritih stavbnih ostalin nakazuje potek zidov v smeri severovzhod–jugozahod²⁷ in se ne ujema s trenutno konfiguracijo terena.

Pod večjo skalo, v vkopu (*sl. 5*) z območja stavbe 1a, so bili v plasti s halštatskodobnimi najdbami odkriti manjši kosi odpadnega bron, dva večja odlomka bronastih ingotov (*t. 1: 12,14*) ter odlomek bronaste sekire (*t. 1: 13*). V zgornjem delu iste plasti so bili najdeni še odlomki fibul (*t. 1: 1–9*), kosi žlindre, železovega volka ali gobe in

²⁴ Guštin, Cunja, Predovnik 1993, sl. 8: 29; Teržan 1990, t. 35: 14.

²⁵ Gabrovec 1994, t. 5: 9; Svovljšak 1974, t. 10: 11.

²⁶ Stokin 1992, t. 3: 1; Josipovič, Stokin, Horvat 1997, 26, t. 3: 19; Vanacci Lunazzi 2003, sl. 7: 9.

²⁷ Takšna usmeritev je izpričana tudi pri ostalih že raziskanih železnodobnih stavbah z Mosta na Soči (prim. Svovljšak 1999, 272; Svovljšak 2001a, 134–135).

obrobni, jalovi deli železnih ingotov trikotne oblike. Najdbe povezujemo s proizvodnjo, predelovanjem ali namernim odlaganjem bronastih in železnih predmetov. Odkrite najdbe ter bližina vode in lesa kažejo, da smemo v neposredni bližini predvidevati metalurški obrat.²⁸

Zid z najdišča na Štulčevem kuku interpretiramo kot severni drenažni zid stavbe, ki se nadaljuje proti jugu, a je ostala neraziskana. Zahodni del zidu se zaključuje z vogalom, ki ga je nakazovala horizontalno položena plošča. Obdana je bila z vertikalno postavljenimi laporji (*sl. 11*), ki so tvorili ležišče tramu.

Arheološka slika Mosta na Soči je bogatejša tudi za rimskodobno plast z najdbami, odkrito v središču današnjega naselja, Na Placu. Nedvomno gre za ruševino rimske hiše, ki je stala na območju današnjih stavb Most na Soči 60 in 60a. V neposredni bližini je bil ob izkopu kanala namreč odkrit tudi odlomek rimskodobne sklede (*t. 4: 76*).

Nekaj odlomkov neopredeljive železnodobne keramike je bilo odkritih tudi med arheološkim nadzorom izkopa kanala na poti, ki vodi iz novega dela naselja proti pokopališču. Tam odkriti keramični odlomki in odlomki železnodobnih ometov nakazujejo bližino železnodobne stavbe (*t. 4: 71–75*).²⁹

KATALOG

Uporabljene okrajšave:

p.: premer

d.: dolžina

v.: višina

deb.: debelina

š.: širina

vel.: velikost

inv. št.: inventarna številka

kat. št.: kataloška številka

TM: Tolminski muzej

Maregova guna stavba 1a

Tabla 1

1. Odlomek loka in peresovine trakaste fibule. Lok se trakasto razširja in je na vrhu ornamentiran s prečnim vrezom, peresovina ima tri navoje. Ohranjena d. 2,06 cm, š. loka 0,33–0,98 cm, š. peresovine 0,64 cm; TM, inv. št. 240.

2. Zaključek noge bronaste fibule s pestičasto odebelitvijo. D. 2,7 cm, deb. odebelitve 0,7 cm; TM, inv. št. 259.

²⁸ Mlinar 2002, 33. Delavnice za predelavo železa so bile raziskane tudi znotraj železnodobne naselbine na Mostu na Soči (Svovljšak 1999, 280), primerljivo situacijo in interpretacijo ponuja železnodobno najdišče Montereale Valcellina (Corazza 2006, 28–33).

²⁹ Mlinar 2002, 43, kat. št. 13.

3. Odlomek bronaste pločevine – del noge fibule. Vel. 1,2 × 0,6 cm, deb. 0,06–0,12 cm; TM, inv. št. 260.

4. Ležišče za nogo bronaste fibule. D. 1,54 cm, š. 0,4–0,5 cm; TM, inv. št. 237.

5. Odlomki bronaste peresovine fibule. TM, inv. št. 257.

6. Bronasta igla fibule. D. 3,5 cm, deb. do 1,7 cm; TM, inv. št. 253.

7. Bronasta igla fibule. D. 4,5 cm, deb. 0,2–0,3 cm; TM, inv. št. 261.

8. Bronasta igla fibule. D. 5,23 cm, deb. 0,15–0,25 cm; TM, inv. št. 252.

9. Bronasta igla fibule. D. 5,8 cm, deb. 0,2 cm; TM, inv. št. 249.

10. Bronasta prevrtana kroglica. P. 0,75 cm, p. luknjice 0,4 cm, š. do 0,43 cm; TM, inv. št. 262.

11. Zvita bronasta žica pravokotnega preseka in pravokotne oblike. D. 1,66 cm, š. 1,14 cm, deb. žice 0,1–0,35 cm; TM, inv. št. 258.

12. Odlomek bronca – ingot. Vel. 3,5 × 1,8 cm, deb. 0,4 cm; TM, inv. št. 254, Mlinar 2002, kat. št. 2.

13. Odlomek bronca – ingot. Proti vrhu se z obeh strani močno zoža v obliki rezila. Vel. 2,8 × 1,8 × 1,2 cm; TM, inv. št. 247, Mlinar 2002, kat. št. 1.

14. Odlomek bronca nepravilne oblike – ingot. Vel. 2,9 × 2,8 cm, deb. 1 cm; TM, inv. št. 246, Mlinar 2002, kat. št. 2.

15. Del kamnitih žrnelj iz peščenca sive barve. Vel. 35 × 25 × 11 cm; TM, inv. št. 223, Mlinar 2002, kat. št. 7.

16. Odlomek okrašenega glinastega hišnega lepa. Notranja in zunanja površina rumene do opečnate barve. Po zunanji površini je okrašen z vrezanim vzorcem geometrijskih likov – kvadratov, ki so ohranjeni le do polovice in si sledijo od manjšega v sredini proti večjim. D. 26 cm, š. 17 cm, deb. do 4 cm; TM, inv. št. 221, Mlinar 2002, kat. št. 8.

17. Odlomek hišnega lepa, okrašenega s polkrožnim vrezom. Zunanja in notranja površina opečnate barve, v prelomu siva. D. 6,8 cm, deb. 5,5 cm, ohranjena š. 3,3 cm; TM, inv. št. 236.

18. Odlomek glinastega hišnega ometa. Po zunanji površini ornamentiran z vrezano horizontalno in polkrožno linijo. Vel. 5,6 × 5,5 × 2,7 cm; TM, inv. št. 222, Mlinar 2002, kat. št. 9.

19. Odlomek glinastega hišnega ometa. Na zgornji površini je vrezan geometrijski ornament – meander. Vel. 5 × 3,3 × 2,1 cm; TM, inv. št. 292.

20. Odlomek glinastega hišnega lepa. Na zgornji površini je okrašen z vrezanimi koncentričnimi krogi. Vel. 3,6 × 2,1 cm; TM, inv. št. 700.

21. Odlomek glinastega hišnega ometa oglate oblike. Zunanja površina opečnate barve, notranja sive. Vel. 3,7 × 3,2 cm; TM, inv. št. 263.

22. Odlomek glinastega hišnega ometa opečnate barve, v prelomu sive. Vel. 5,8 × 5 cm; TM, inv. št. 230.

23. Del ustja z ostenjem lonca, izdelanega na ročnem vretenu. Notranja in zunanja površina opečnate barve, v prelomu svetlo rjave barve. Po ostenju je okrašen s horizontalnimi in vertikalnimi vrezji. P. ustja 12,8 cm, deb. ostenja 0,5 cm; TM, inv. št. 265.

24. Odlomek ustja z delom ostenja prostoročno izdelanega lonca. Notranja in zunanja površina opečnate do sive barve, v prelomu sivorjave barve. P. ustja 15 cm, deb. ostenja 0,5 cm; TM, inv. št. 269.

Tabla 2

25. Odlomek ustja z delom ostenja prostoročno izdelanega lonca. Zunanja površina zaglajena in prežgana. Notranja površina opečnate barve, zunanja sive, v prelomu opečnate barve; TM, inv. št. 227.

26. Odlomek ustja z ostenjem prostoročno izdelanega lončka. P. ustja 6,7 cm; TM, inv. št. 234.

27. Odlomek dna z nakazanim ostenjem prostoročno izdelanega lončka. Deb. dna 1 cm, p. dna 3,3 cm; TM, inv. št. 291.

28. Odlomek ustja z ostenjem prostoročno izdelane posode. Š. ostenja 0,6 cm; TM, inv. št. 290.

Maregova guna

SE 7

Tabla 2

29. Odlomek bronastega šila kvadratnega preseka, ki se trnasto zaključuje. D. 3,28 cm, š. 0,26–0,45 cm; TM, inv. št. 243.

30. Bronasta igla šivanke. D. 5,98 cm, 0,2–0,3 cm; TM, inv. št. 241.

31. Odlomek ustja z delom ostenja keramičnega lonca, narejenega na lončarskem vretenu. Zunanja in notranja površina opečnate do sive barve. Ustje močno izvihano, ostenje ornamentirano z metličanjem oz. glavničanjem. P. ustja 13,6 cm, deb. ostenja 0,6 cm; TM, inv. št. 285.

32. Odlomek ustja z delom ostenja prostoročno izdelanega lonca. Notranja površina sive, zunanja opečnate barve. Deb. ustja 0,67 cm, deb. ostenja 0,9 cm; TM, inv. št. 232.

33. Odlomek ostenja lonca, narejenega na lončarskem vretenu. Notranja in zunanja površina rjavosive barve, v prelomu rjava. Odlomek je po zunanji površini ornamentiran z glavničanjem. TM, inv. št. 268.

34. Odlomek ustja z ostenjem prostoročno izdelanega lončka. Pod ustjem so na zunanji steni horizontalni vrezji. Notranja in zunanja površina opečnate barve, v prelomu siva. P. ustja 7,3 cm, deb. ustja 0,57 cm, deb. ostenja 0,66 cm; TM, inv. št. 281.

35. Odlomek ustja z delom ostenja prostoročno izdelanega lončka. Notranja in zunanja površina rjavo sive barve, v prelomu sive. P. ustja 8,5 cm, deb. ustja 0,56 cm, deb. ostenja 0,65 cm; TM, inv. št. 282.

36. Odlomek ustja z delom ostenja prostoročno izdelanega lonca. Notranja in zunanja površina temno siva, v prelomu temno siv. P. ustja 10,7 cm, deb. ustja 0,47 cm, deb. ostenja 0,55 cm; TM, inv. št. 283.

37. Odlomek dna in dela ostenja keramičnega lonca, izdelanega na lončarskem vretenu. Na zunanji strani dna so vidni odtisi drevesnih letnic – prenos iz vretena. P. dna 7,7 cm, deb. dna 0,9–1,4 cm, deb. ostenja 0,68 cm; TM, inv. št. 255.

38. Del dna z ostenjem prostoročno izdelanega lonca. Notranja in zunanja površina opečnate barve, v prelomu siva. P. dna 12 cm, deb. dna 0,74 cm, deb. ostenja 0,64 cm; TM, inv. št. 284.

39. Odlomek ustja in ostenja keramične posode. Pod ustjem poteka horizontalno neprekinjeno rebro. Glina groba. Notranja in zunanja površina sive barve. TM, inv. št. 278.

Maregova guna

stavba 1

Tabla 2

40. Odlomek dna z ostenjem prostoročno izdelanega lonca. Glina je slabo prečiščena. Notranja površina rjavosiva, zunanja rumena do opečnata. P. dna 10 cm, deb. dna 0,98 cm, deb. ostenja 0,95 cm; TM, inv. št. 250.

41. Odlomek dna z delom ustja prostoročno izdelanega lončka. Zunanja površina prežgana, sive barve, notranja opečnata do rjava, v prelomu siva. P. dna 7,3 cm, deb. dna 0,78 cm, deb. ostenja 0,8 cm; TM, inv. št. 226.

42. Odlomek glinastega vretenca kroglaste oblike z odprtino na sredini. Glina je slabo prečiščena in vsebuje peščene delce. Vel. odlomka 3,8 × 3 cm, p. odprtine 1,2 cm; TM, inv. št. 225.

Maregova guna
stavba 2

Tabla 3

43. Del ustja z ostenjem prostoročno izdelane sklede. Notranja in zunanja površina rjavosive barve, v prelomu rjava. P. ustja 16 cm, deb. ostenja 0,85 cm; TM, inv. št. 266.

44. Odlomek ustja z ostenjem prostoročno izdelanega lonca. Š. ostenja do 1 cm; TM, inv. št. 270.

45. Odlomek ustja z ostenjem prostoročno izdelanega lonca. Š. ostenja 0,8 cm; TM, inv. št. 271.

46. Odlomek ustja z ostenjem prostoročno izdelanega keramičnega lonca. Glina slabo prečiščena. Notranja in zunanja površina opečnate barve. Vel. odlomka 9×5 cm; TM, inv. št. 231.

47. Odlomek ostenja z neprekinjenim horizontalno potekačim rebrom. Notranja in zunanja površina opečnate barve. Vel. odlomka $10 \times 7,4$ cm; TM, inv. št. 224.

48. Odlomek dna z nakazanim ostenjem prostoročno izdelanega lonca. Notranja in zunanja površina opečnata. P. dna 15,5 cm, deb. dna 1,15 cm, deb. ostenja 1 cm; TM, inv. št. 235.

49. Odlomek dna z ostenjem prostoročno izdelanega lonca. P. dna 10 cm, deb. dna 1 cm, deb. ostenja 0,5-0,7 cm; TM, inv. št. 287.

50. Odlomek keramičnega svitka, ki je po zunanji strani okrašen z vtisi prsta. Površina opečnate do sive barve. Vel. $6,5 \times 4,3$ cm; TM, inv. št. 277.

51. Zglajena roževina, katere en konec je odžagan, drug pa razlomljen. Morda del ročaja. D. 6,5 cm, š. 1,4-1,9 cm, deb. 0,9-1,3 cm; TM, inv. št. 267, Mlinar 2002, kat. št. 11.

Maregova guna
stavba 3

Tabla 3

52. Odlomek ustja z ostenjem prostoročno izdelane posode. Deb. ustja 0,4 cm, deb. ostenja 0,5-0,6 cm, zunanja površina siva do opečnata, notranja površina opečnata do siva, prelom opečnat; TM, inv. št. 264.

53. Odlomek ustja z ostenjem prostoročno izdelanega lonca. Notranja in zunanja površina rjavosive barve, v prelomu siva. P. ustja 17,5 cm, deb. ostenja 0,67 cm; TM, inv. št. 272.

54. Odlomek ustja z ostenjem keramične sklede. Zunanja površina rjavosiva, notranja temnosiva, prelom temnosiv, deb. ustja 0,5 cm, deb. ostenja do 0,6 cm; TM, inv. št. 286.

55. Odlomek ustja z delom ostenja prostoročno izdelane posode. Notranja in zunanja površina opečnate barve. P. ustja 18,5 cm, deb. ostenja 0,8 cm; TM, inv. št. 288.

56. Del dna z ostenjem prostoročno izdelanega lonca. Površina opečnata, prežgana. Glina slabo prečiščena. P. dna 14,7 cm, deb. dna 1,5 cm, deb. ostenja pribl. 1,6 cm; TM, inv. št. 274.

57. Del dna z ostenjem prostoročno izdelanega lončka. Notranja površina sive, zunanja opečnate do rjave barve. Glina slabo prečiščena. P. dna 7 cm, deb. dna 0,87 cm, deb. ostenja 0,77 cm; TM, inv. št. 275.

58. Odlomek dna z ostenjem prostoročno izdelanega lončka. Glina slabo prečiščena. Zunanja površina rjavosiva, notranja črna, v prelomu črna. P. 7,65 cm, deb. ostenja 0,9 cm, deb. dna 1,1 cm; TM, inv. št. 279.

59. Odlomek dna z delom ostenja prostoročno izdelane posode. Površina sive do opečnate barve. Deb. ostenja 0,62 cm; TM, inv. št. 273.

60. Odlomek hišnega ometa svetlorjave površine. Vel. $5,5 \times 5$ cm; TM, inv. št. 280.

Tabla 4

61. Odlomek keramičnega svitka, v preseku okrogel. Rekonstruiran p. 12,5 cm; TM, inv. št. 276.

62. Keramični predmet rahlo bikonične oblike, v tlorisu okrogel. Na sredini ima luknjo, napravljeno s prstom. P. 3,15 cm, p. luknjice 1,9 cm, v. 1,7 cm; TM, inv. št. 256.

63. Odlomek kamnitega brusa iz peščenca sive barve. Na gornji strani odlomljen. D. 15,2 cm, š. 3,8 cm, deb. 3,1 cm; TM, inv. št. 233, Mlinar 2002, kat. št. 6.

Maregova guna
posamična najdba

Tabla 4

64. Odlomek dna čaše iz prozornega stekla z mehurčki. Vel. odlomka $2,8 \times 1,9$ cm; TM, inv. št. 251.

Štulčev kuk

Tabla 4

65. Odlomek ustja z ostenjem prostoročno izdelane keramične sklede. Notranja in zunanja površina opečnate barve. P. ustja 29,5 cm, deb. ostenja 0,64 cm; TM, inv. št. 301.

66. Odlomek ostenja in dela dna prostoročno izdelanega lonca. Notranja in zunanja površina temno siva, prelom temnosiv. P. dna 9,1 cm, deb. dna 0,5 cm, deb. ostenja 0,44 cm; TM, inv. št. 300.

67. Odlomek dna z delom ostenja prostoročno izdelane keramične posode, glina slabo prečiščena. Notranja in zunanja površina opečnate barve. Deb. dna 0,72 cm, deb. ostenja 0,6 cm; TM, inv. št. 304.

68. Odlomek dna z ostenjem prostoročno izdelane posode. Notranja in zunanja površina opečnate barve, v prelomu temnosiva. Deb. ostenja 0,64 cm, deb. dna 0,66 cm; TM, inv. št. 303.

69. Odlomek ostenja s horizontalno potekajočim neprekinjenim rebrom. Notranja in zunanja površina opečnate barve. Vel. $4,5 \times 3$ cm, deb. ostenja brez rebra 0,5 cm; z rebrom 0,83 cm; TM, inv. št. 302.

70. Odlomek kamnitih žrmelj. Vel. $17 \times 11 \times 7$ cm; TM, inv. št. 299, Mlinar 2002, kat. št. 12.

Pot na pokopališče
posamične najdbe

Tabla 4

71. Odlomek glinastega hišnega ometa. Na zgornji površini je vrezan geometrijski ornament - meander. Vel. $4,8 \times 4,1 \times 1,6$ cm; TM, inv. št. 293, Mlinar 2002, kat. št. 13.

72. Odlomek keramičnega svitka. Vel. $4,1 \times 3,6 \times 1,9$ cm; TM, inv. št. 294.

73. Odlomek keramičnega svitka. Vel. $4,5 \times 3,4 \times 2,1$; TM, inv. št. 297.

74. Odlomek keramičnega svitka. Vel. $5,3 \times 4,2 \times 3,3$; TM, inv. št. 298.

75. Odlomek ustja z ostenjem posode. Po zunanji površini ostenja okrašen s prečnimi vrezji. Vel. $3,0 \times 3,1 \times 0,6$ cm; TM, inv. št. 296.

Plac
posamična najdba

Tabla 4

76. Odlomek ustja z ostenjem sklede. P. 15, 4 cm; TM, inv. št. 699.

- CARLI, A. 1878–1891, *Kronika fare sv. Lucije na Mostu na Soči* (rokopis/manuscript), Most na Soči. Hrani Župnjski urad Most na Soči.
- CORAZZA, S. 1996, *Montereale Valcellina. Reperti ceramici*. – V: *La protostoria tra Sile e Tagliamento, Antiche genti tra Veneto e Friuli*, 432–436, Padova.
- CORAZZA, S. 2006, *I materiali*. – V: S. Corazza, A. Colonnello (ur.), *La casa dell'eta del ferro. Il restauro dei metalli*, 28–33, Montereale Valcellina.
- ČUJEC STRES, H. 1993, *Slovar narečnih besed. Dolini Tolminke in Zadlaščice*. – V: *Zbornik, Alpski mladinski raziskovalni tabori. Tolmin 1988–1990*, 178–186, Tolmin.
- GABROVEC, S. 1983, *Zgodovina raziskovanj*. – V: Gabrovec, Sv. Voljškak 1983, 12–25.
- GABROVEC, S. in D. SVOLJŠAK 1983, *Most na Soči (S. Lucia) 1*, Katalogi in monografije 22.
- GUŠTIN, M. 1991, *Posočje v mlajši železni dobi / Posočje in der jüngeren Eisenzeit*. – Katalogi in monografije 27.
- GUŠTIN, M., R. CUNJA, in K. K. PREDOVNIK 1992, *Podbočje, Stari grad*. – Posavski muzej Brežice 9.
- KNAVS, M. in M. MLINAR 2006, *Most na Soči (182)*. – *Varstvo spomenikov* 39–41. Poročila, 115–117.
- LEBEN, F. 1990, *Poznoantični kastel vrh Brsta pri Martinj hribu na Logaški planoti*. – *Arheološki vestnik* 41, 313–354.
- MARCHESETTI, C. 1886, *La necropoli di S. Lucia presso Tolmino, scavi del 1884*. – Trieste.
- MARCHESETTI, C. 1893, *Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino*. – *Bollettino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste* 15, 3–320.
- MLINAR, M. 2002, *Nove zanke svetolucijske uganke. Arheološke raziskave na Mostu na Soči 2000 do 2001*. – Tolmin.
- MLINAR, M. 2007, *Poročilo o predhodnem arheološkem sondiranju ob gradbenih delih na parc. št. 47/1, k. o. Most na Soči* (neobjavljeno poročilo, hrani ZVKD Slovenije OE Nova Gorica).
- RODRIGUEZ, H. 1997, *Die Zeit vor und nach der Schlacht am Fluvius Frigidus (394 n. Chr.) im Spiegel der südostalpinen Gebrauchskeramik*. – *Arheološki vestnik* 48, 153–177.
- ROZMAN, B. 2004, *Keramika iz železnodobne naselbine v Kranju (Pavšlarjeva hiša)*. – *Arheološki vestnik* 55, 55–109.
- SVOLJŠAK, D. 1974, *Raziskovanje prazgodovinske naselbine na Mostu na Soči*. – *Goriški letnik* 1, 5–23.

Zahvale

Risbe tlorisov in profilov so delo Ane Hawlina, Nataše Grum in Draga Sv. Voljšaka, računalniško sta risbe obdelala Mateja Ravnik in Rok Klasinc. Predmete na tablah sta narisala Nataša Grum in Matevž Lavrinc (19, 20, 76). Avtorji prispevka se za trud vsem najlepše zahvaljujemo.

- SVOLJŠAK, D. 1979, *Most na Soči*. – *Varstvo spomenikov* 22, 267–269.
- SVOLJŠAK, D. 1983, *Kronologija raziskovanj s topografskimi podatki*. – V: Gabrovec, Sv. Voljškak 1983, 29–36.
- SVOLJŠAK, D. 1990, *Sv. Katarina nad Novo Gorico*. – *Goriški letnik* 17, 33–55.
- SVOLJŠAK, D. 1994, *Poročilo o arheoloških raziskavah na Mostu na Soči v letih 1993 in 1994* (neobjavljeno poročilo, hrani Tolminski muzej).
- SVOLJŠAK, D. 1999, *Casa di tipo "isontino" a Most na Soči (Slovenia)*. – V: *I Reti / Die Räter. Atti del simposio, 23–25 settembre 1993, Castello di Stenico, Trento*, Archeologia delle Alpi 5, 269–294, Trento.
- SVOLJŠAK, D. 2001a, *Zametki urbanizma v železnodobni naselbini na Mostu na Soči*. – *Arheološki vestnik* 52, 131–138.
- SVOLJŠAK, D. 2001b, *Poročilo o arheološkem nadzoru na Mostu na Soči z dne 10. in 12. 9. 2001* (neobjavljeni rokopis, hrani Tolminski muzej).
- ŠTULAR, B. 2005, *Lončenina s kamniškega Malega gradu. Izkopavanja leta 1992*. – *Arheološki vestnik* 56, 435–452.
- ŠTULAR, B. 2007, *Lonci v opremi visokosrednjeveške kuhinje s kamniškega Malega gradu*. – *Arheološki vestnik* 58, 375–404.
- TASCA, G. 1996, *Elementi in terracotta dall'US 506 (piana età del ferro)*. – V: *La protostoria tra Sile e Tagliamento, Antiche genti tra Veneto e Friuli*, 427–429, Padova.
- TASCA, G. 1996, *Oderzo. I materiali*. – V: *La protostoria tra Sile e Tagliamento, Antiche genti tra Veneto e Friuli*, 120, Padova.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria* – Katalogi in monografije 25.
- TERŽAN, B. in N. TRAMPUŽ 1973, *Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine*. – *Arheološki vestnik* 24, 416–460.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO in N. TRAMPUŽ-OREL 1984, *Most na Soči (S. Lucia) 1*. – Katalogi in monografije 23/1.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO in N. TRAMPUŽ-OREL 1985, *Most na Soči (S. Lucia) 2*. – Katalogi in monografije 23/2.
- VANACCI LUNAZZI, G. 2003, *Verzeichnis, localita Colle Mazeit, scavi 2003*. – V: G. Bandelli, S. Vitri (ur.), *I Celti in Friuli. Archeologia, storia e territorio* 3, Aquileia Nostra 74, 717–736.
- ŽBONA-TRKMAN, B. in D. SVOLJŠAK 1981, *Most na Soči 1880–1980 – sto let arheoloških raziskovanj*. – Tolmin.

Rescue archaeological excavations at Most na Soči in the year 2001
The sites of Maregova guna, Štulčev kuk and Plac

*Translation***INTRODUCTION**

Most na Soči lies on a naturally protected rocky crest above the confluence of the Soča and Idrija rivers. Due to its favourable position the area has been settled, with minor

interruptions, from the Bronze Age to the present. Its greatest flowering was experienced by the settlement on the sunny right bank of the Idrija during the Early Iron Age, as the center of the St. Lucia cultural group of the Soča region. The settlement was partially explored in the 70s and 80s of the 20th century,

when the archaeologists of the Nova Gorica museum discovered the ground plans of more than thirty Iron Age houses on the eastern tract of modern Most na Soči. An Iron Age burial ground lay on the shady left bank of the Idrija river and was already systematically explored at the end of the 19th and the beginning of the 20th century.¹

Newer investigations at Most na Soči are taking place under the patronage of the Tolmin museum, which also carried out supervision in the year 2001 during the building and partial reconstruction of a new canal network. The locations of Maregova guna and Štulčev kuk (fig. 1: 1,2), belonging within the complex of the Iron Age settlement, were also archaeologically examined. The museum also carried out archaeological supervision during the settlement excavations at Plac (fig. 1: 3) and along the road leading towards the cemetery (fig. 1: 4). Here small fragments of Iron Age and Roman period ceramics were discovered, however the layers had already been thoroughly mixed or destroyed in places, due to large-scale building activities in the past.²

MAREGOVA GUNA

The fallow ground of Maregova guna³ lies on the left terrace of the Soča, above the present-day reservoir lake at Most na Soči. On the plot of land stands the Marega house (Most na Soči 52a), built on the site of the former farm-house building, while the remaining area has not been built on in the recent past (fig. 2).

The archaeological excavations at Maregova guna were conducted along the line of the drainage canals PFK 7 (exploratory trenches 1/1, 1/2, 1/3, 1/4, 1/5 and 2/1, 2/2, 2/3, 2/4, 2/5, 2/6) and K 14 (trenches 3/1, 3/2, 3/3) with a total length of 130 m and width of 1 m.⁴ At randomly selected locations 14 exploratory trenches were excavated. In this contribution we discuss trenches 1/4, 2/2 and 2/3, which, apart from small finds, were the only ones to also contain architectural remnants (fig. 3, 4).

In trench 1/4, at the bottom of a hollow that had been destroyed by modern-era digging and filled with building materials, we discovered a rich archaeological layer (SE 10; SE = stratigraphic unit) with numerous ceramics from a Hallstatt-period settlement, house plaster, fragments of bronze fibulae and animal bones (fig. 3, 5). In the middle part of the trench

the corner of an Iron Age building structure was investigated (fig. 3, building 1; fig. 4, building 1).

The wall was constructed in a dry-building technique, with the stones laid directly onto a geological layer of loam. The house wall continued in a northerly direction, but lay outside the area of the field of digging. On the southeastern side of the ruin of the building we excavated the remnants of a pit for a pillar, which had been dug directly into the layer of sterile loam and was encircled by vertically placed stone plates. At the bottom of the pit for the pillar a smaller flat stone had been placed, to prevent sinking down of the pillar (fig. 6).

On the western end of trench 1/4 we came across limestone plates, laid down in a line from NE-SW. The remains of this wall and pieces of house plaster and charcoal were ascribed to the ruin of the building (building 1a, fig. 3, 7).

Horizontally laid marl plates, fragments of house plaster and layers of piled up stones east of building 1 indicated the existence of a third Hallstatt-period settlement structure (fig. 3, building 2). This ruin had been buried in the layer of loam SE 3 to the western, southern and eastern side (fig. 8).

Trench 2/2 was excavated on the far northeastern part of the terrace (fig. 3, 4). In the middle part of this trench, on a base of conglomerate, lay several large limestone blocks sized between 0.5-1 m. On the eastern side the blocks were covered by a layer of loam, onto which the marl plates had been laid. On the western end flat stones piled in several layers had been placed above the blocks. These formed the clear line of a wall, which continued towards the southwest. On the far southern end of the trench the wall stood directly on top of the layer of sterile loam. The wall inside trench 2/2 and the Iron Age ceramics discovered alongside it, the fragments of house plaster, the bronze pin of a fibula, a whetstone made of stone and animal bones have together been designated by us as building 3 (fig. 9).

ŠTULČEV KUK

Southwest of the cemetery church of St. Maurus (Sv. Maver) at Most na Soči lies the knoll Munihov kuk,⁵ from which there is an excellent view over both the Soča as well as the Idrija valleys. At this location and in its close vicinity a few smaller archaeological investigations⁶ have already been carried out. On the southwest, sunny part of Munihov kuk, on a terrace-like level, stands the Štulc house (Štulčeva hiša, Most na Soči 27), which was built after World War I. Southwest of it we discovered archaeological finds⁷ in the course of the archaeological protective excavations during the construction of the canal

¹ On the archaeology of Most na Soči see Marchesetti 1886; Marchesetti 1893, 3-320; Teržan, Trampuž 1973; Gabrovec, Svoljšak 1983; Teržan, Trampuž-Orel, Lo Schiavo 1984,1985; Guštin 1991; Svoljšak 1997; Svoljšak 2001a.

² The supervision and archaeological protective investigations took place according to the agreement with ZVKDS (the Institute for the Preservation of Cultural Heritage), Nova Gorica Regional unit. During supervision the site of Pucarjev rob was also uncovered (fig. 1: 5), which, along with 31 investigated cremated graves, belongs within the complex of an Iron Age burial ground. (Mlinar 2002, 28-32, cat. no. 14-20, 22-23, 26-27). The most noteworthy finds from Pucarjev rob and the sites discussed above are included in the perpetual exhibition *Historical deposits of the Soča region* in the museum of Tolmin and are assessed in the exhibition catalogue *Sveta Lucija - new stigma to the enigma: archaeological excavation at Most na Soči 2000-2001*. The material is kept in the Tolmin museum.

³ In the Tolmin area the expression "guna" denotes a meadow behind a house, usually in the vicinity of water, see eg. Čujec Stres 1993, 180.

⁴ The excavations took place from 7.8.2001 to 23.8.2001. Team: M. Mlinar, D. Svoljšak, R. Klasinc, M. Knavs, B. Laharnar, G. Rutar, S. Gaberšček, I. Volarič-Feo.

⁵ In the Tolmin area "kuk" is knoll or low hill, see also the *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1995, 465.

⁶ In the course of the archaeological supervision on the southern part of Munihov kuk in 1994, D. Svoljšak and B. Žbona Trkman documented the remains of a building from the Roman era (Svoljšak 1994; Mlinar 2002, 15-16). In the southwestern area of Munihov kuk we also came across architecture from the Roman era during the conservation investigations of the Tolmin museum in 2004 (Knavs, Mlinar 2006, 115-117). In the course of sinking exploratory conservation trenches on the southern part of Munihov kuk, on a terrace directly above the tennis courts (plot no. 47/1, mun. of Most na Soči, owner R. Taljat) no archaeological traces were uncovered. We presume that this terrace was not directly included in the living space of the settlement during archaeological periods and was probably used for farming purposes (Mlinar 2007).

⁷ The excavations from 27.8. to 29.8.2001 were carried out by the team: M. Mlinar, R. Klasinc, B. Laharnar, N. Grum, S. Gaberšček, I. Volarič-Feo.

PFK 14. We named the location Štulčev kuk.⁸ The finds at this place are not surprising, as the rector Alojzij Carli⁹ had already made notes about the fragments of earthenware pottery, coils made of clay and animal bones discovered next to the road to St. Maurus in his parish chronicle in the year 1887.

We divided the field of excavation, 35 m in length and 1 m wide, into square units 5 x 5 metres in size and numbered them from 1 to 8 (fig. 10). Within the individual units trenches of different sizes were excavated. Of archaeological interest was the transition of the ridge to flat land in front of the Štulc house, where we discovered fragments of pottery and house plaster in trenches 5-7. In the southwestern part of the excavation (squares 5 and 6) a wall was uncovered, constructed in the dry-building technique (fig. 11). It was preserved at a height of 0.5 m and length of two metres. On the southwest side the wall ended with a stone plate, surrounded by vertically placed pieces of marl. These formed a bed for the beam laid across them. Its charred remnants were preserved *in situ* (fig. 12).¹⁰ Next to the wall, pottery and fragments of house plaster were uncovered, and within the wall a fragment of a grind-stone, secondarily used as a building element; finds defined building 1 (fig. 10, building 1).

PLAC

At Plac, in front of today's building Most na Soči 60a, the excavation of a canal by machinery uncovered a wall built of stone and bound with mortar. The excavation was attended and documented by the archaeologist Drago Svoljšak. The wall was 1.10 metres wide and preserved to a height of 1.5 metres. These are the remains of a wall and foundations of a new-era building, presumably from the 18th century. However it was possible to recognize the order of the individual layer only after cleaning of the southern and northern profile of the trench (fig. 13). Beneath the asphalt was a recent infill. This was followed by a darker layer up to 0.4 metres in thickness. The findings of bricks and tegulae defined it as from the Roman period.¹¹ Underneath the archaeological layer lay a base of rubble. The new era building had therefore bisected the Roman period layer SE3, which was recognizable in profile as a 9-metre long darker patch of a convex shape. Towards the east it had been destroyed by a recent infill of debris.¹²

CLASSIFICATION OF THE FINDS

During the archaeological supervision and protective explorations in the year 2001 at Most na Soči, small metal and particularly ceramic finds were uncovered alongside the building remnants.

At Maregova gura only a few fragments of bronze fibulae were found in building 1 a (pl. 1: 1-9), among which we recognize the banded fibula (pl. 1: 1,2). This is characteristic of the horizon of St. Lucia IIb, i.e. the end of the 6th and the beginning of the 5th century BC.¹³ In the same layer also lay fragments of bronze ingots (pl. 1: 12,14) and part of a bronze collared axe (pl. 1: 13).

Within the complex of Iron Age building 1a there were also fragments of loam plaster, ceramic vessels and stone mortars (pl. 1: 15). Loam plaster is the characteristic decoration of the interior walls of the buildings of more prominent Iron Age inhabitants of the Soča region. The plaster was often decorated, mainly with geometric patterns, meanders, triangles, spirals and squares. Some of them were also not decorated. At Maregova gura a few pieces of plaster were also discovered, decorated with a carved geometric motif (pl. 1: 16-20).¹⁴ Comparable loam pieces are almost never seen at nearby Iron Age sites, a decorated fragment from the Montereale Valcellina site stands out, dated at 5th century BC, as well as a fragment with incised lines from the Pavšlar house (Pavšlarjeva hiša) in Kranj.¹⁵ The best comparisons to the whole of the ceramic material from Maregova gura are surely represented by the finds from the Nova Gorica museum's systematic explorations, discovered inside the ruins of Iron Age buildings at Most na Soči.¹⁶ Among the vessels from building 1a pots are the most numerous. A fragment from a pot made on a potter's wheel had walls decorated with vertical and horizontal incisions (pl. 1: 23), which is comparable to the decoration of a pot from an Iron Age building in Montereale Valcellina from the 6th or 5th century BC.¹⁷ A pair of pots with slanted turned-down rims with an angular transition from the neck to the sides from within building 1a (pl. 1: 24, 2: 25) can be compared to the Iron Age ceramics from St. Katarina above Nova Gorica. As determined by Drago Svoljšak, this exact type of hard fired pottery with a dense admixture of fine sand and lighter tones of colour is characteristic of the Soča region Iron Age.¹⁸ Morphologically and technologically we can also recognize as typical St. Lucia Iron Age ceramics the fragments of small pots from building 1a (pl. 2: 26,27), as an identical specimen was uncovered during the systematic investigations of the settlement in house 3 at Most na Soči.¹⁹ Based on the classification of the finds, the ruins of building 1a can be placed within the 6th century BC.

Above the Iron Age layer SE 10, that is, the building 1a, lay a younger layer (SE 7). Apart from some less informative ceramic pieces, the fragments of a bronze hole-punch with a square cross-section (pl. 2: 29) and of a bronze needle with a circular cross-section (pl. 2: 30) were discovered within it. Typologically easier to classify is a pot with brush-like decorations on its walls, particularly the shape of its rim and shoulders (pl. 2: 31). The upper part of the vessel is comparable to numerous pots uncovered in Late Roman highland settlements across Slovenia (eg. Kučar above Podzemelj, Korinjski hrib above Veliki Korinj) and in Austrian Carinthia (Teurnia).²⁰ Temporal classification of this layer is also enabled by a fragment from saddle-shaped rims (pl. 2: 39). Comparable finds from Stari

⁸ Mlinar 2002, 34.

⁹ Carli 1878-1891; report for the year 1887; Svoljšak 1983, 31.

¹⁰ Anthracotomic analyses, which were carried out by Dr. Metka Culiberg (Institute for biology ZRC SAZU, Ljubljana) showed that the beam had been constructed from a fir tree.

¹¹ Svoljšak 2001b; Mlinar 2002, cat. no. 32.

¹² Svoljšak 2001b.

¹³ Teržan, Trampuž 1973, 430-432, t. 16.

¹⁴ Svoljšak 1974, 19; Gabrovec 1983, 19; Žbona Trkman, Svoljšak 1991.

¹⁵ Montereale Valcellina (Tasca 1996, 427, cat. no. 46); The Pavšlar house - Kranj (Rozman 2004, t. 13: 10). There is a different interpretation for a loam fragment decorated with a spiral motif from Oderzo. It is a part of a large food-storage vessel (Tasca 1996, 120, fig. 11: 95).

¹⁶ Svoljšak 1974, 5-23; Svoljšak 1979, 267-269; Žbona Trkman, Svoljšak 1981; Gabrovec 1984, 19. The results of the excavations of settlements by the Gorica museum between the years 1971 and 1984 have not yet been published. The finds are kept in the Nova Gorica museum, with a few ceramic vessels included in the perpetual exhibition *Historical deposits of the Soča region* in the Tolmin museum.

¹⁷ Corazza 1996, 432, fig. 17: 60.

¹⁸ Svoljšak 1990, 43, t. 2: 13-15,17-20.

¹⁹ Žbona Trkman, Svoljšak 1981, cat. no. 11.

²⁰ Dular et al. 1995, t. 82: 9; Ciglencečki 2000, fig. 102; Rodriguez 1997, Taf. 1: 2; Taf. 2: 11.

grad nad Pobočjem and Mali grad at Kamnik indicate that the area of Maregova gura was also populated in the 13th or 14th century, as the profiles of the rims of vessels are often characteristic of the middle European area of this time.²¹ We also found the interesting detail of an imprint of tree rings on the bottom surface of the inside of a small pot (*pl. 2: 37*) on Late Roman ceramics from Martinj hrib.²² The finds therefore define the layer SE 7 as belonging within the period of time from the Late Antiquity to the high Middle Ages.

In the area of building 1 on Maregova gura only a handful of finds were found. Fragments of ceramic vessels (*pl. 2: 40,41*) and a small ceramic spindle (*pl. 2: 42*) undoubtedly belong in the Iron Age, but it is more difficult to place them more exactly in time.

A fragment of the side with an unbroken horizontally running rib (*pl. 3: 47*), uncovered inside the ruins of building 2 from Maregova gura belongs to a food storage vessel, a *pithos*. A similar coil to that at Maregova gura (*pl. 3: 50*), decorated on the outside with a fingerprint, was already found at Most na Soči itself inside one of the explored Hallstatt houses.²³ Both *pithoses* and ceramic coils are common settlement finds in the context of the younger Hallstatt of the Soča area.

Quite a few fragments of ceramic vessels were also found in the area of the ruins of building 3 at Maregova gura. Among them the temporally most informative is a dish (*pl. 3: 54*). Similar ones were discovered in the younger Iron Age layer of Stari grad nad Pobočjem, as well as in the Iron Age settlement at Poštela nad Razvanjem.²⁴ The classification of the layer is also made possible by the fragments of the rims of a hand-worked pot (*pl. 3: 52*) and by the bottom of a pot (*pl. 3: 58*). Based on comparisons from Stična and Most na Soči both are from the Hallstatt period.²⁵

All the finds at the location of Štulčev kuk (*pl. 4: 65–70*) were discovered within the complex of building 1 (*fig. 10–12*).

Only the fragment of a ceramic dish (*pl. 4: 65*) is morphologically more informative, which, based on its craftsmanship and comparisons from Fornace, Sermin and the site of Colle Mazeit, can be placed within early Roman times from the middle of the 2nd century BC to the 1st century AD.²⁶

CONCLUSION

The protective excavations at Maregova gura were the first archaeological explorations of the end of the rocky crest between the Soča and the Idrija rivers. The results confirm the expectations of the ZVKD of Slovenia, Nova Gorica Regional Unit and of Drago Svoljšak, a long-time researcher of Most na Soči, of the Iron Age settlement on the terrace. The results of our investigations substantially increase the area of Iron Age settlement from that known previously at the Most na Soči site.

At Maregova gura the remains of four buildings were uncovered (*fig. 3, 4*). Due to the limited width of the excavated probes it is more difficult to classify which elements the remains belong to – the foundations of houses or drainage walls. The concentration of architectural elements and small archaeological finds point to a more distinct settlement of the middle and eastern part of the terrace. The orientation of

the uncovered building remnants indicates walls running in the direction northeast – southwest²⁷ and does not match the configuration of the terrain.

Underneath a large boulder, within the excavation (*fig. 5*) in the area of building 1a, smaller pieces of scrap bronze were uncovered within a layer with Hallstatt-period finds, and also two larger fragments from bronze ingots (*pl. 1: 12,14*), a fragment of a bronze axe (*pl. 1: 1–9*), pieces of slag, pig or sponge iron and the anomalous edge parts of iron ingots of a triangular shape. We connect these finds to the manufacture, alteration or deliberate dumping of bronze and iron objects. The uncovered finds and the location near water and forest indicate that we can presume that there was a metallurgical facility nearby.²⁸

We interpret the wall from the site on Štulčev kuk as being the northern wall of a building that continues to the south, but has remained unexplored. The western part of the wall ends in a corner, which was indicated by the horizontally laid plate. It was surrounded by vertically placed pieces of marl (*fig. 11*), which formed a bed for the beam.

The archaeological picture of Most na Soči has also been enriched by the Roman period layer with finds discovered in the centre (Plac) of the present-day settlement. This is undoubtedly the ruin of a Roman house, which stood at the location of the present-day buildings Most na Soči 60 and 60a. In fact a fragment from a Roman period vessel was discovered in the immediate vicinity during excavations for a canal (*pl. 4: 76*).

A few fragments of unclassifiable Iron Age ceramics were also discovered during the archaeological supervision of the excavation of a canal on the road leading from the eastern part of settlement towards the cemetery. The ceramic fragments and fragments of Iron Age plaster found there indicate the close proximity of an Iron Age building (*pl. 4: 71–75*).²⁹

Translation: multiLingual - prevajalska agencija

Miha Mlinar
Tolminski muzej
Mestni trg 4
SI-5220 Tolmin
miha.mlinar@tol-muzej.si

Rok Klasinc
Ulica Bratov Babnik 95
SI-1000 Ljubljana
rok.klasinc@t-2.net

Martina Knavs
Idrija pri Bači 71 i
SI-5216 Most na Soči
martina.knavs@hotmail.com

²¹ Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 57, fig. 20: 5,6; Štular 2005, 443, tab. 1; id. 2007, 389. t. 7: 8.

²² Leben 1990, t. 15: 258.

²³ Svoljšak 1974, t. 11: 2.

²⁴ Guštin, Cunja, Predovnik 1993, fig. 8: 29; Teržan 1990, t. 35: 14.

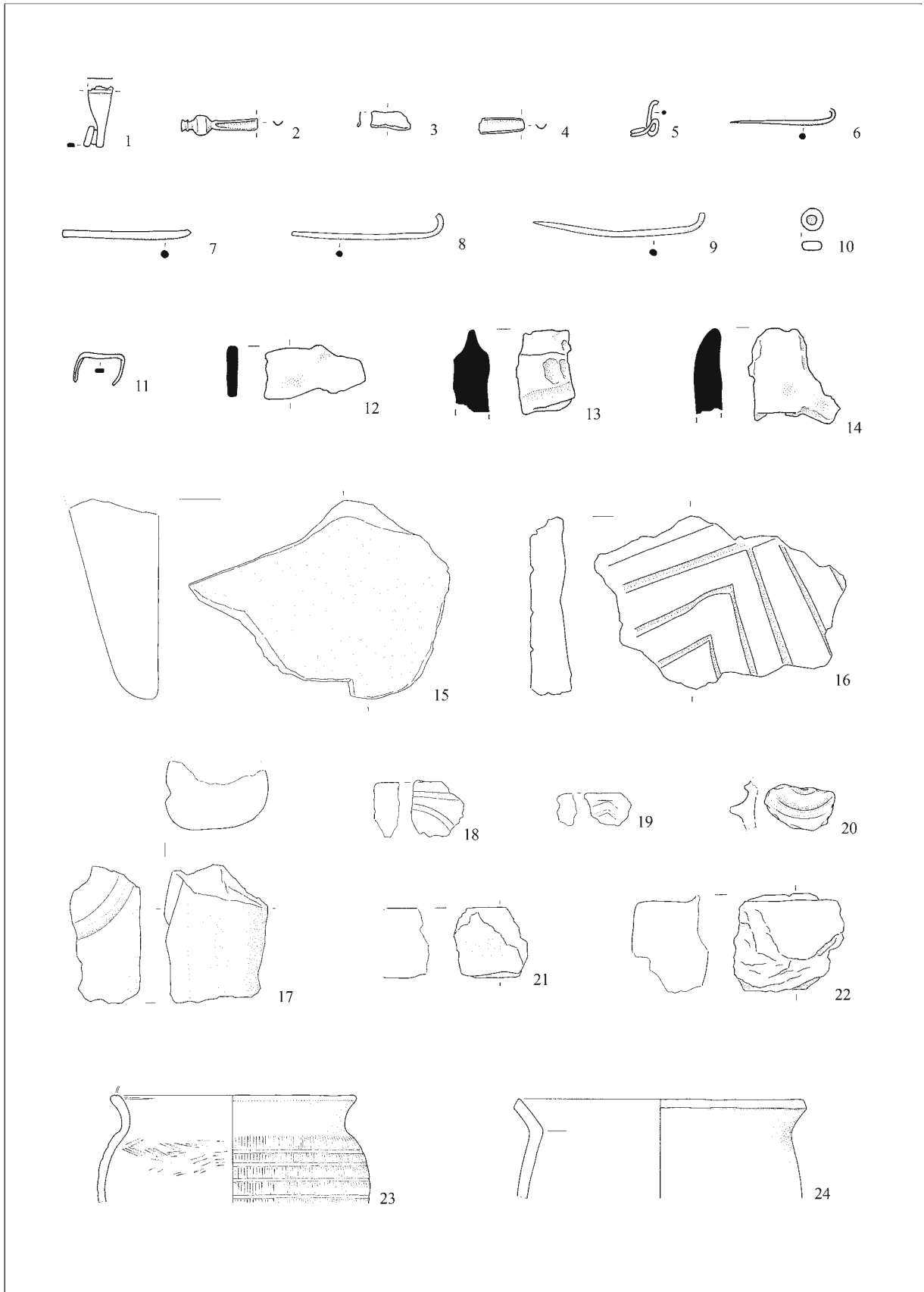
²⁵ Gabrovec 1994, t. 5: 9; Svoljšak 1974, t. 10: 11.

²⁶ Stokin 1992, t. 3: 1; Josipovič, Stokin, Horvat 1997, 26, t. 3: 19; Vanacci Lunazzi 2003, fig. 7: 9.

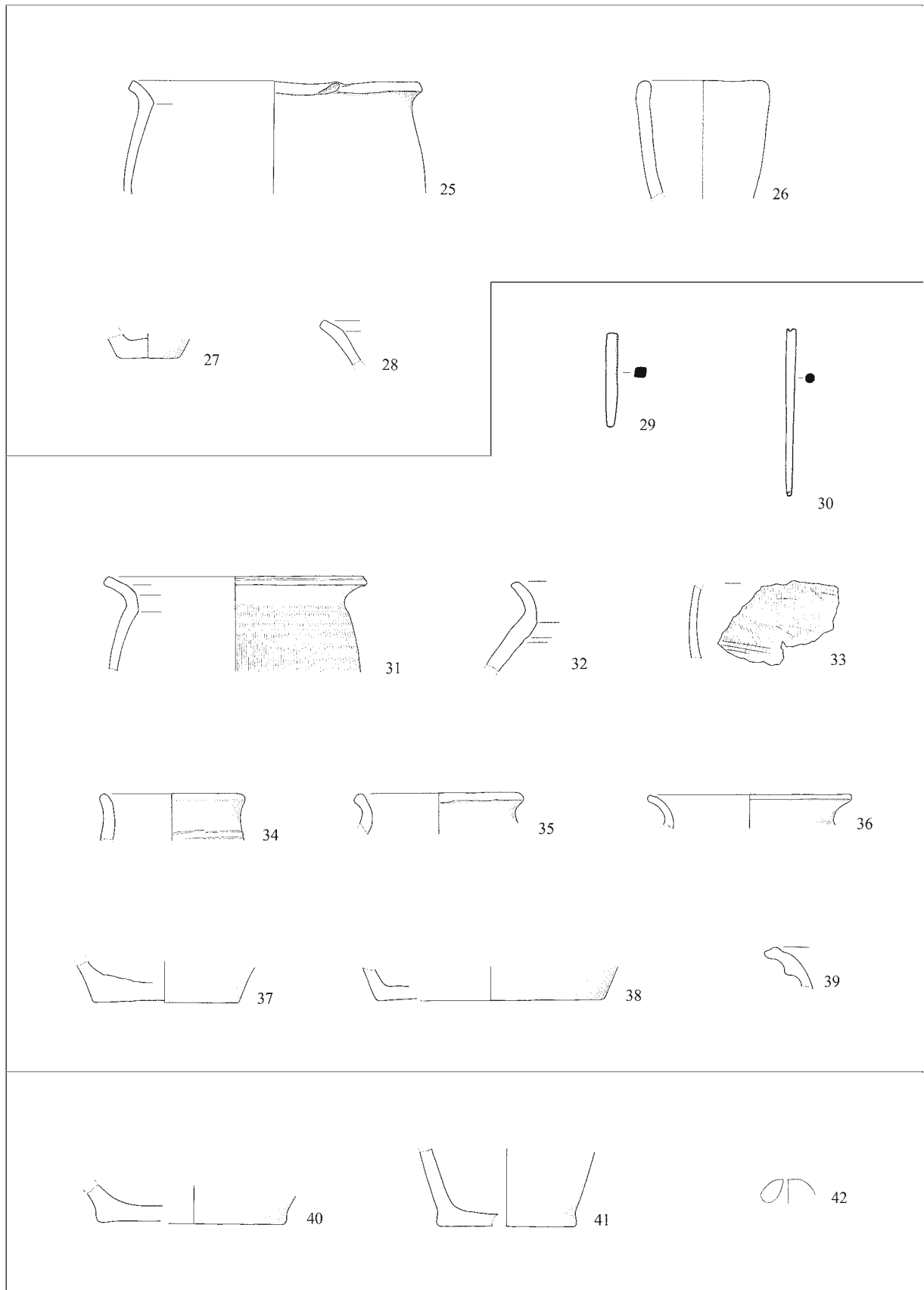
²⁷ This kind of orientation is also in evidence at the other already investigated Iron Age buildings of Most na Soči (comp. Svoljšak 1999, 272; Svoljšak 2001a, 134–135).

²⁸ Mlinar 2002, 33. Workshops for the fashioning of iron have also been investigated within the Iron Age settlement of Most na Soči (Svoljšak 1999, 280), and a comparable situation and interpretation is offered by the Iron Age site of Montereale Valcellina (Corazza 2006, 28–33).

²⁹ Mlinar 2002, 43, cat. no. 13.

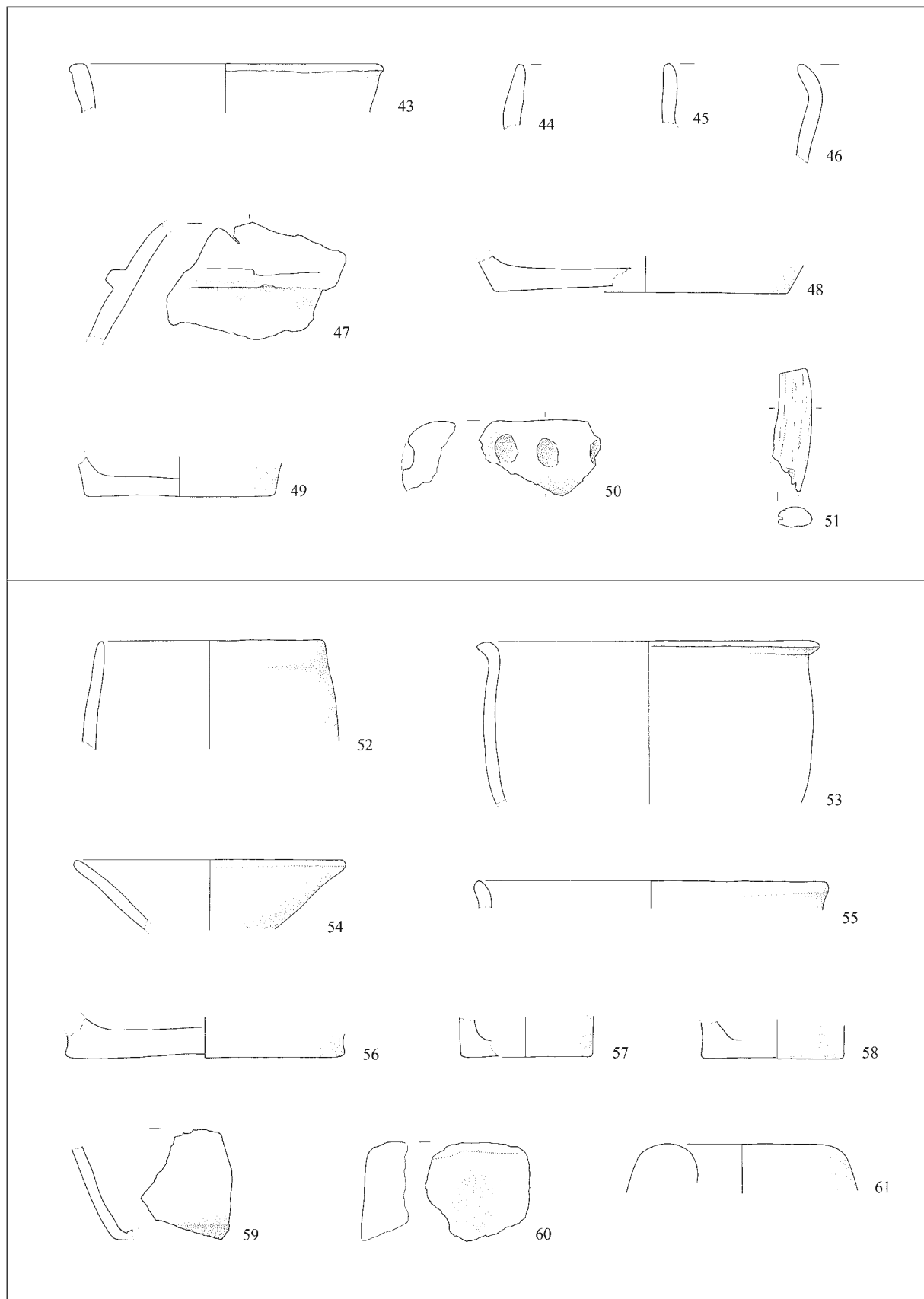

T. I: Maregova gura, stavba 1a. 1-14 bron; 15-kamen; 16-24 keramika. M. 1-14 = 1:2; 17-24 = 1:3; 15,16 = 1:6.
 Pl. I: Maregova gura, building 1a. 1-14 bronze; 15 stone; 16-24 pottery. Scale 1-14 = 1:2; 17-24 = 1:3; 15,16 = 1:6.

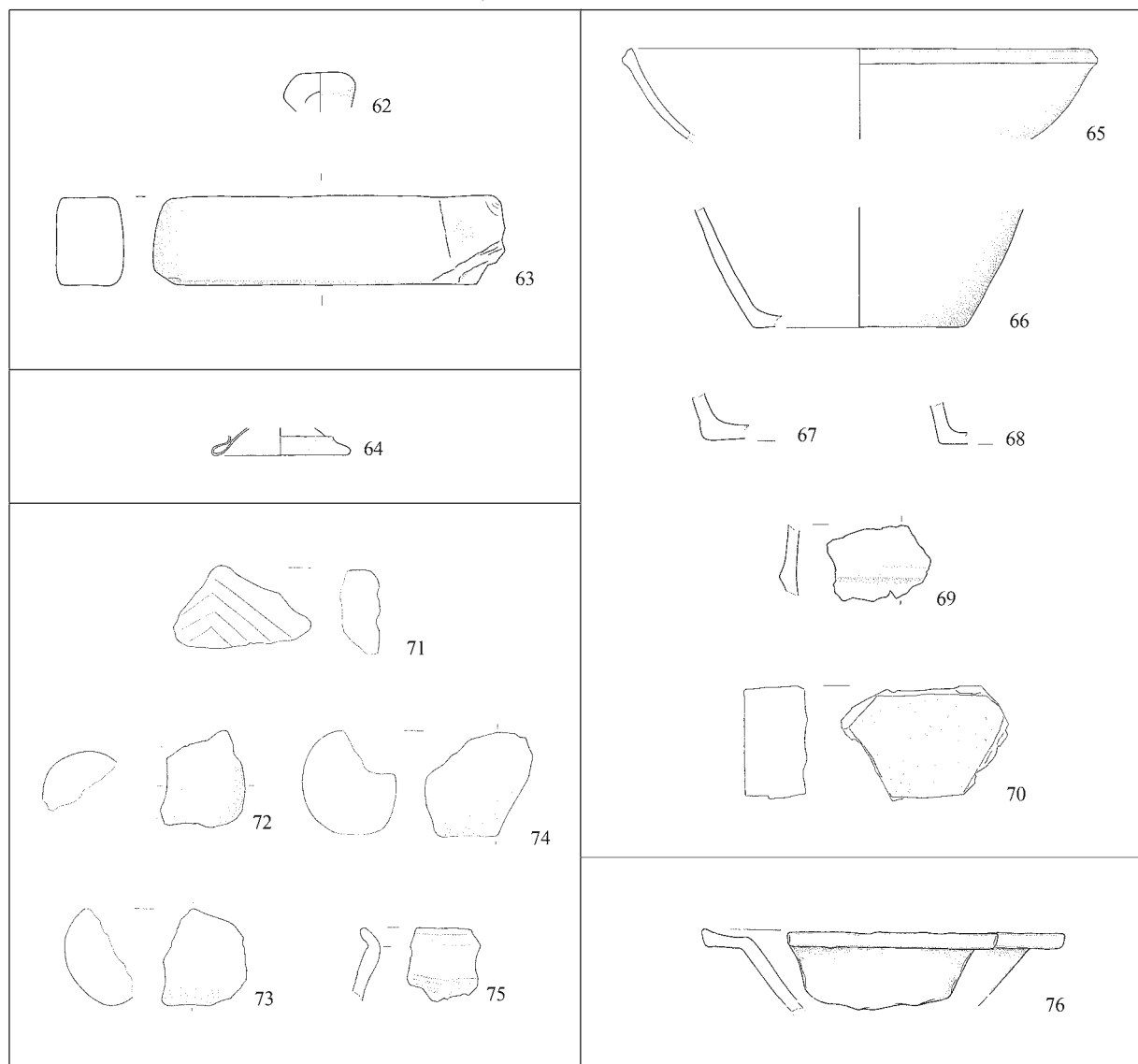
T. 2: Maregova guna, stavba 1a (25-28); Maregova guna, SE 7 (29-39); Maregova guna, stavba 1 (40-42). 29-30 bron; ostalo keramika. M. 29,30 = 1:2; 25-28,31-42 = 1:3.

Pl. 2: Maregova guna, building 1a (25-28); Maregova guna, SE 7 (29-39); Maregova guna, building 1 (40-42). 29-30 bronze; all others pottery. Scale 29,30 = 1:2; 25-28,31-42 = 1:3.

T. 3: Maregova guna, stavba 2 (43-51); Maregova guna, stavba 3 (52-61). 51 rogovina; ostalo keramika. M. = 1:3.

Pl. 3: Maregova guna, building 2 (43-51); Maregova guna, building 3 (52-61). 51 horn; all others pottery. Scale = 1:3.

T. 4: Maregova guna, stavba 3 (62-63); Maregova guna, posamična najdba (64); Štulčev kuk (65-70); Pot na pokopališče, posamične najdbe (71-75); Plac, posamična najdba (76). 63,70 kamen; 64 steklo; ostalo keramika, M. 64 = 1:2; ostalo 1:3.

Pl. 4: Maregova guna, building 3 (62-63); Maregova guna (64); Štulčev kuk (65-70); Pot na pokopališče (71-75); Plac (76). 63,70 stone; 64 glass; all others pottery. Scale 64 = 1:2; all others = 1:3.

Ein jungurnenfelderzeitliches Rasiermesser aus Unterkrain (Dolenjsko)

Hermann MÜLLER-KARPE

Izveleček

V članku je predstavljena doslej nepoznana žarnogrobiščna britev iz Sadnikarjeve muzejske zbirke v Kamniku. Najdena naj bi bila pri Višnji Gori na Dolenjskem.

Ključne besede: Slovenija, Dolenjska, mlajše žarnogrobiščno obdobje, britev

Kürzlich fand ich bei mir in einer Mappe mit eigenen Skizzen, Zeichnungen und Notizen die 1:1-Zeichnung eines bronzenen Rasiermessers (*Abb. 1*), die ich 1943 bei einem Besuch des Tierarztes N. Sadnikar im oberkrainischen Kamnik angefertigt habe. Als Fundort notierte ich „Weixelburg“ (jetzt Višnja Gora). Das Stück ist gut erhalten und in einem Stück gegossen. Ich bedaure, diese Zeichnung erst jetzt gefunden zu haben, sodass C. Weber sie bei seiner Magister-Arbeit (1980) nicht berücksichtigen konnte¹. Da er die in den slowenischen Museen aufbewahrten Bronzerasiermesser erfasst hat, vermute ich, dass dieses Stück aus der Sammlung Sadnikar nicht ins Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, gelangt ist.

Aufgrund der allgemein-typologischen Kennzeichnung dürfte eine chronologische Zuordnung in einen Frühabschnitt der Jungurnenfelderzeit (etwa entsprechend der Frühstufe der nordslowenischen Ruše-Gruppe)² gerechtfertigt sein. So eindeutig die

¹ C. Weber, *Die Rasiermesser in Südosteuropa*, Prähistorische Bronzefunde 8/5 (1996) 167 ff.

² J. Dular, Poskus kronološke razdelitve dobovskega žarnega grobišča, *Arheološki vestnik* 29, 1978, 36 ff.; S. Gabrovec, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 24, 1973, 338 ff.

Abstract

The article discusses an as yet unknown Unfield Period razor from the Sadnikar Museum Collection in Kamnik. The razor was found near Višnja Gora in Dolenjska.

Keywords: Slovenia, Dolenjska, Late Urnfield Period, razor

Unterscheidung von Rasiermessern³ und Messern⁴ ist, so offenkundig sind die Beziehungen in formalen, ornamentalen und symbolischen Details, die auf Gemeinsamkeiten der Verwendung und Bedeutung hinweisen.

Sowohl Rasiermesser als auch Messer wurden in der Bronze- und Früheisenzeit außer ihrer praktischen Verwendung zur Körperpflege und im Haushalt auch bei kultischen Handlungen verwendet⁵, worauf die auf ihnen erscheinenden

³ Vgl. A. Jockenhövel, *Die Rasiermesser in Mitteleuropa*, Prähistorische Bronzefunde 8/1 (1971); V. Bianco Peroni, *I rasoi nell'Italia continentale*, Prähistorische Bronzefunde 8/2 (1979); A. Jockenhövel, *Die Rasiermesser in Westeuropa*, Prähistorische Bronzefunde 8/3 (1980); M. Gedl, *Die Rasiermesser in Polen*, Prähistorische Bronzefunde 8/4 (1981); O. Kytlicová, *Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen*, Prähistorische Bronzefunde 20/12 (2007) 292, Taf. 122: 37–39.

⁴ J. Říhový, *Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet*, Prähistorische Bronzefunde 7/1 (1972); vgl. auch V. Bianco Peroni, *Die Messer in Italien*, Prähistorische Bronzefunde 7/2 (1976); P. Prüssing, *Die Messer im westlichen Norddeutschland*, Prähistorische Bronzefunde 7/3 (1982); M. Gedl, *Die Messer in Polen*, Prähistorische Bronzefunde 7/4 (1984).

⁵ Weber (Anm. 1) S. 18, 23, 29, 33, 263; Jockenhövel (Anm. 3, 1971) 247 f.; ders., Ein reich verziertes Protovillanova-Rasiermesser. Ein Beitrag zum urnenfelderzeitlichen Symbolgut, in: *Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunden*, Prähistorische Bronzefunde 20/1 (1974) 81 ff.

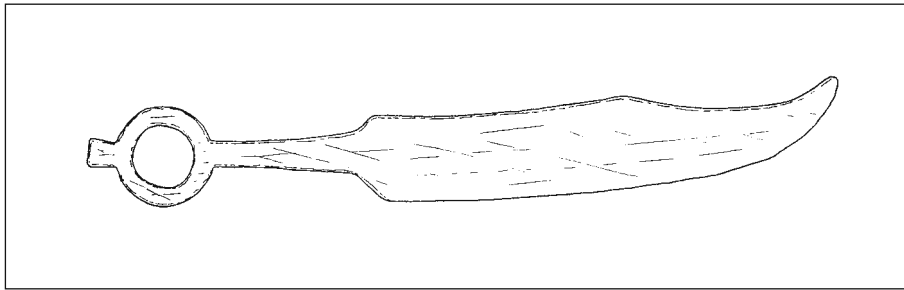

Abb. 1: Rasiermesser aus Višnja Gora. Bronze. M. = 1:2.
Sl. 1: Britev iz Višnje Gore. Bron. M. = 1:2.

Symbole Bezug nehmen. Es sind dies Doppelaxt⁶, Axt⁷, Radscheibe⁸, Strahlenscheibe⁹, Vogel¹⁰ und Doppelvogel¹¹, die in dieser Zeit auch sonst als religiöse Symbole eine Bedeutung hatten¹². Messer und Rasiermesser dienten offensichtlich sowohl bei rituellen Anlässen der Lebenden als auch bei Bestattungszeremonien. Antike Texte berichten aus verschiedenen Kulturen von Haar- oder Bartopfern, die einer Gottheit dargebracht wurden, um als Rasierter für eine Kulthandlung rein zu sein oder die Haare als Teil der eigenen Person der

Gottheit zu weihen¹³. Analoge Gedanken konnten bei der Beisetzung eines Verstorbenen eine Rolle gespielt haben: durch die Mitgabe von eigenem Haar mit dem Toten verbunden zu bleiben. Am bekanntesten dafür ist Homers Schilderung der Patroklos-Bestattung (*Ilias* XXIII 135 f.), bei der die trauernden Gefährten den Toten mit ihren abgeschnittenen Haaren bedeckten.

Ein slowenisches Brandgrab von Brinjeva gora¹⁴ enthielt einen Spinnwirtel und ein bronzenes Miniaturrasiermesser (halb so groß wie normale, ausnahmsweise im Einschalenguss hergestellt). Spinnwirtel waren typische Beigaben von Frauenbestattungen, Rasiermesser solche von Männerbestattungen. Entweder handelte es sich bei dem Brinjeva gora-Grab um eine Doppelbestattung, oder – doch wohl wahrscheinlicher – um eine Rasiermessermitgabe des Witwers.

Besonders im Nordischen Kreis wurden Messer und Rasiermesser häufig mit kultischen oder mythologischen Darstellungen versehen. Dort gab es auch Messer und Rasiermesser mit rundplastischem Menschenkopf oder ganzer Menschengestalt als Griff. Bei einem solchen Messergriff¹⁵ hält die weibliche Gestalt mit beiden Händen eine Schale, offensichtlich ein Opfergestus, der auf den Sinn und die Bedeutung der Figur und des Messers hinweist.

⁶ Weber (Anm. 1) Nr. 460–465; Jockenhövel (Anm. 3, 1971) Nr. 85–96; ders. (Anm. 5, 1974) Taf. 19:1–5; Bianco Peroni (Anm. 3) Nr. 80, 94–96, 210, 211; Jockenhövel (Anm. 3, 1980) Nr. 483.

⁷ Bianco Peroni (Anm. 3) Nr. 21–26, 371, 494, 498, 507–512, 564, 568, 746, 1121.

⁸ Weber (Anm. 1) Nr. 456–458, 473–480; Bianco Peroni (Anm. 3) Nr. 143–145; Jockenhövel (Anm. 3, 1971) Nr. 298–301, 339; Bianco Peroni (Anm. 3) Nr. 118, 140.

⁹ Weber (Anm. 1) Nr. 483; Jockenhövel (Anm. 3, 1971) Nr. 221; Bianco Peroni (Anm. 3) Nr. 142, 226.

¹⁰ Řihovský (Anm. 4) Nr. 79; Bianco Peroni (Anm. 4) Nr. 22, 58, 81, 143, 167, 280, 361, 392; Bianco Peroni (Anm. 3) Nr. 77, 96, 1123; Jockenhövel (Anm. 5, 1974) Taf. 2.

¹¹ Weber (Anm. 1) Nr. 600, 601; Bianco Peroni (Anm. 4) Nr. 113–115, 482, 495, 511–514, 532, 534; Jockenhövel (Anm. 5, 1974) Taf. 19: 1,2; Bianco Peroni (Anm. 3) Nr. 77, 95, 96, 562–568, 709–839.

¹² Vgl. H. Müller-Karpe, Himmel und Sonne als bronzzeitliche Gottheitssymbole, *Germania* 84, 2006, 19 ff.; ders., Zur religiösen Symbolik von bronzzeitlichem Trachtschmuck aus Mitteleuropa, *Anodos* 3, 2003, 145 ff.; ders., Bronzezeitliche Heilszeichen, in: *Beiträge zur bronzezeitlichen Religion*, Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M. 1978–1979, 9 ff.; ders., Religionsarchäologie (Frankfurt a. M. 2008) 80 ff., 92.

¹³ Vgl. z.B. Müller-Karpe, *Grundzüge antiker Menschheitsreligion* (Stuttgart 2000) 104.

¹⁴ Weber (Anm. 1) Nr. 550.

¹⁵ Prüssing (Anm. 4) Nr. 222; J. Brøndsted, *Nordische Vorzeit 2. Bronzezeit in Dänemark* (Neumünster 1962) 224, Abb. 9; M. Menke, *Die jüngere Bronzezeit in Holstein* (Neumünster 1972) 159, Taf. 59, 55.

Britev iz mlajšega žarnogrobišnega obdobja z Dolenjskega

Prevod

Pred kratkim sem našel v eni od svojih map, v katerih hranim skice in notice, risbo bronaste britve (*sl. I*), ki sem jo naredil leta 1943, ko sem obiskal v Kamniku tamkajšnjega živinozdravnika N. Sadnikarja. Kot najdišče sem si zapisal kraj Višnja Gora. Predmet je bil dobro ohranjen in vlit v enem kosu. Žal sem našel risbo šele sedaj, zato je C. Weber pri svoji magistrski nalogi ni mogel upoštevati.¹ Ker pa je v svoje delo vključil tudi britve iz slovenskih muzejev, domnevam, da predmet iz Sadnikarjeve zbirke ni prišel v Narodni muzej Slovenije v Ljubljani.

Na osnovi splošnih tipoloških značilnosti lahko postavimo britev v zgodnjo stopnjo mlajšega žarnogrobišnega obdobja, kar nekako odgovarja zgodnji stopnji ruške skupine v severovzhodni Sloveniji.² Čeprav se britve³ jasno razlikujejo od nožev,⁴ pa je med njimi opaziti tudi vrsto stičnih točk v oblikovnih, okrasnih in simbolnih detajlih, ki kažejo na njihovo podobno uporabo in pomen.

V bronasti in v zgodnji železni dobi namreč britve in noži niso služili le za nego telesa in v gospodinjstvu, ampak so jih uporabljali tudi pri obrednih opravilih.⁵ Dokaz za to so simboli, ki se pojavljajo na njih: dvojna sekira,⁶ sekira,⁷ kolo,⁸ kolo z žarki,⁹

ptič¹⁰ in dvojni ptič,¹¹ ki imajo v tem času religiozni pomen.¹² Vse kaže, da nožev in britev niso uporabljali zgolj ob ritualnih prilikah, ampak tudi pri pogrebnih ceremonijah. Antični teksti različnih kultur poročajo o darovanju las ali brade božanstvom. Akt je bil opravljen zaradi očiščevanja pred začetkom kulturnega opravila, lahko pa so bili lasje darovani tudi kot del lastnega telesa določenemu božanstvu.¹³ Podobne ideje opažamo pri pokopih, kjer je s pridajanjem las izražena povezava z umrlo osebo tudi po smrti. Najbolj znan primer je prizor Patroklovega pokopa pri Homerju (*Iliada* XXIII 135 s), ko žalujoči sotovariši prekrijejo njegovo truplo s svojimi odrezanimi lasmi.

Žgani grob z Brinjeve gore¹⁴ je vseboval vijček in miniaturno bronasto britev, ki je za polovico manjša od običajnih ter izjemoma ulita v enodelnem kalupu. Vijčki veljajo za značilne prdatke ženskih, britve pa moških grobov. Na Brinjevi gori imamo morda opraviti z dvojnimi pokopom, še bolj verjetno pa je, da je bila britev pridana v ženski grob kot dar vdovca.

Noži in britve so bili zlasti v nordijskem krogu pogosto okrašeni s kulturnimi in mitološkimi upodobitvami. Od tam poznamo tudi nože in britve, ki imajo ročaje v obliki človeške glave ali celega človeškega telesa. Eden od nožev ima za ročaj žensko figuro, ki drži z obema rokama skodelo.¹⁵ Očitno gre za daritveno gesto, ki kaže na smisel in pomen figure in noža.

Prevod: Janez Dular

¹ C. Weber, *Die Rasiermesser in Südosteuropa*, Prähistorische Bronzefunde 8/5 (1996) 167 ss.

² J. Dular, Poskus kronološke razdelitve dobovskega žarnega grobišča, *Arheološki vestnik* 29, 1978, 36 ss; S. Gabrovec, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 24, 1973, 338 ss.

³ Prim. A. Jockenhövel, *Die Rasiermesser in Mitteleuropa*, Prähistorische Bronzefunde 8/1 (1971); V. Bianco Peroni, *I rasoi nell'Italia continentale*, Prähistorische Bronzefunde 8/2 (1979); A. Jockenhövel, *Die Rasiermesser in Westeuropa*, Prähistorische Bronzefunde 8/3 (1980); M. Gedl, *Die Rasiermesser in Polen*, Prähistorische Bronzefunde 8/4 (1981); O. Kytlicová, *Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen*, Prähistorische Bronzefunde 20/12 (2007) 292, t. 122: 37–39.

⁴ J. Řihovský, *Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet*, Prähistorische Bronzefunde 7/1 (1972); prim. tudi V. Bianco Peroni, *Die Messer in Italien*, Prähistorische Bronzefunde 7/2 (1976); P. Prüssing, *Die Messer im westlichen Norddeutschland*, Prähistorische Bronzefunde 7/3 (1982); M. Gedl, *Die Messer in Polen*, Prähistorische Bronzefunde 7/4 (1984).

⁵ Weber (op. 1) str. 18, 23, 29, 33, 263; Jockenhövel (op. 3, 1971) 247 s; id., Ein reich verziertes Protovillanova-Rasiermesser. Ein Beitrag zum urnenfelderzeitlichen Symbolgut, v: *Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunden*, Prähistorische Bronzefunde 20/1 (1974) 81 ss.

⁶ Weber (op. 1) št. 460–465; Jockenhövel (op. 3, 1971) št. 85–96; id. (op. 5, 1974) t. 19:1–5; Bianco Peroni (op. 3) št. 80, 94–96, 210, 211; Jockenhövel (op. 3, 1980) št. 483.

⁷ Bianco Peroni (op. 3) št. 21–26, 371, 494, 498, 507–512, 564, 568, 746, 1121.

⁸ Weber (op. 1) št. 456–458, 473–480; Bianco Peroni (op. 3) št. 143–145; Jockenhövel (op. 3, 1971) št. 298–301, 339; Bianco Peroni (op. 3) št. 118, 140.

⁹ Weber (op. 1) št. 483; Jockenhövel (op. 3, 1971) št. 221; Bianco Peroni (op. 3) št. 142, 226.

Hermann Müller-Karpe
Am Limperichsberg 30
D-53639 Königswinter

¹⁰ Řihovský (op. 4) št. 79; Bianco Peroni (op. 4) št. 22, 58, 81, 143, 167, 280, 361, 392; Bianco Peroni (op. 3) št. 77, 96, 1123; Jockenhövel (op. 5, 1974) t. 2.

¹¹ Weber (op. 1) št. 600, 601; Bianco Peroni (op. 4) št. 113–115, 482, 495, 511–514, 532, 534; Jockenhövel (op. 5, 1974) t. 19: 1,2; Bianco Peroni (op. 3) št. 77, 95, 96, 562–568, 709–839.

¹² Prim. H. Müller-Karpe, Himmel und Sonne als bronzezeitliche Gottheitssymbole, *Germania* 84, 2006, 19 ss; id., Zur religiösen Symbolik von bronzezeitlichem Trachtschmuck aus Mitteleuropa, *Anodos* 3, 2003, 145 ss; id., Bronzezeitliche Heilszeichen, v: *Beiträge zur bronzezeitlichen Religion*, Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a.M. 1978–1979, 9 ss.

¹³ Prim. npr. Müller-Karpe, *Grundzüge antiker Menschheitsreligion* (Stuttgart 2000) 104.

¹⁴ Weber (op. 1) št. 550.

¹⁵ Prüssing (op. 4) št. 222; J. Brøndsted, *Nordische Vorzeit 2. Bronzezeit in Dänemark* (Neumünster 1962) 224, sl. 9; M. Menke, *Die jüngere Bronzezeit in Holstein* (Neumünster 1972) 159, sl. 59, 55.

Zum Grab des Schwerträgers von der Napoleonswiese über Warmbad Villach

Ein Nachtrag einschließlich drei, der verschollen geglaubten Gefäße

Paul GLEIRSCHER

Izvleček

Pridatki dobro znanega gomilnega groba moškega z mečem in ženske, ki jih je leta 1871 nad Beljaškimi Toplicami (Warmbad Villach) izkopal Felix von Luschan, so veljali za izgubljene vse do trenutka, ko je v devetdesetih letih Louis Nebelsick bronaste predmete identificiral v depojih Prazgodovinskega muzeja v Berlinu. S Karlom Kausom sta jih preučila in objavila. Štiri posode, vse med seboj podobne in neokrašene, pa so obveljale za pogrešane, čeprav so bile tri izmed njih razstavljene – ena v Mestnem muzeju v Beljaku in dve v koroškem Deželnem muzeju v Celovcu – in vse večkrat objavljene. Članek jih podrobno obravnava in predstavi argumente za datacijo pokopa v (pozno) Ha B3 stopnjo (Ljubljana IIa), okoli leta 800 pr. Kr.

Ključne besede: Avstrija, Koroška, Warmbad Villach (Beljaške Toplice), zgodnja železna doba, gomilni grob z mečem, lončenina

Das im Jahre 1871 von dem aus Österreich stammenden, nachmals angesehenen Berliner Völkerkundlers Felix von Luschan auf der Napoleonswiese über Warmbad Villach ausgegrabene Grab eines Schwerträgers zählt seit langem zu den bedeutendsten und bekanntesten Funden der beginnenden Eisenzeit im Südostalpenraum. Umso mehr erscheint es bemerkenswert, dass der Grabfund, von dem insbesondere die ansehnlichen Metallobjekte mit dem Finder nach Berlin gelangen sollten, bis vor kurzem als gänzlich verschollen galt. So meinte Hermann Müller-Karpe, als er die moderne Diskussion zum schillernden Grabfund eingeleitet hat: "Wo sich die Funde befinden, ist mir unbekannt." (Müller-Karpe 1953, 171). Vier der fünf Bronzefunde tauchten schließlich in den 1990er Jahren in den Magazinen des Museums für Vor- und Frühgeschichte in Berlin wieder auf, wohin sie aus dem Nachlass des Finders ohne entsprechend präzise Fundortangabe gelangt

Abstract

The objects from the well-known tumulus burial of a man with a sword and a woman at Warmbad Villach, excavated by Felix von Luschan in 1871, had seemed to be lost completely, until the discovery of the bronze material in the storerooms of the Museum für Vor- und Frühgeschichte in Berlin by Louis Nebelsick in the 1990s. Together with Karl Kaus, he studied the artifacts. The four pots – all of them quite similar and without any decoration – were also still supposed to be lost, although three of them were exhibited in the Museum der Stadt Villach (1) and in the Landesmuseum für Kärnten (2) and were published several times. They are presented and discussed in detail in this article. The article further emphasises arguments for dating the burial to the (late) Hallstatt B3 period (Ljubljana IIa), ca. 800 BC.

Keywords: Austria, Carinthia, Warmbad Villach, Early Iron Age, tumulus grave with sword, pottery

waren. Im Hauptkatalog des Berliner Museums erscheint der Fund im Faszikel IVg nämlich unter der unbestimmten Bezeichnung "Südösterreich, Nr. 136 a-e", was eine Identifizierung in den Beständen der Magazine des Museums nur durch einen Kenner der längst veröffentlichten Skizzen erlaubte. Dieser fand sich in Louis Nebelsick, der den Grabfund daraufhin gemeinsam mit Karl Kaus neu bearbeitet und veröffentlicht hat (Nebelsick, Kaus 2000).

In diesem Zusammenhang wird allerdings behauptet, dass die vier zugehörigen Gefäße nach wie vor als verschollen zu gelten haben (Nebelsick, Kaus 2000, 130). Dem ist entgegen zu halten, dass sich in den Schausammlungen des Museums der Stadt Villach sowie des Landesmuseums Kärnten ein bzw. zwei ganze und im wesentlichen unversehrt erhaltene Gefäße von der Napoleonswiese in Villach befinden, bei denen es sich augenscheinlich nur um drei der gesuchten Gefäße aus dem Schwerträgergrab von

Villach handeln kann. Bereits im Jahre 1931 hat Leonhard Franz eines der beiden in Klagenfurt verwahrten Gefäße (*Abb. 5: 2*) veröffentlicht (Franz 1931, 112 Abb. 18), das sich noch heute unter der Inventarnummer 1347 in der Schausammlung des Landesmuseums Kärnten befindet, neben einem weiteren ähnlichen Gefäß mit demselben Fundort. Diese Abbildung hat Richard Pittioni in seine "Urgeschichte des österreichischen Raumes" übernommen und gemeint, dass das annähernd doppelkonische Gefäß dem Hallstatt B-Horizont sehr nahe stehend scheint (Pittioni 1954, 630 Abb. 441, oben links); dessen Zugehörigkeit zum Schwertträgergrab, das er gleichermaßen auch in einer Abbildung veröffentlichte (Pittioni 1954, 622ff. Abb. 440), sah er nicht.

Wenig später hat Hans Dolenz drei Gefäße von der Napoleonswiese über Warmbad Villach beschrieben, die in Villach bzw. Klagenfurt verwahrt werden, verbunden mit dem Hinweis, dass diese Gefäße aus den Grabungen Felix von Luschan stammen (Dolenz 1958, 258 bzw. 259f.). Das im Zuge der Bergung zu Bruch gegangene und in Villach verwahrte Gefäß war zunächst im Kurhotel in Warmbad verblieben und erst später vom seinerzeitigen Besitzer, Herrn Ludwig Walter, dem Stadtmuseum Villach geschenkt worden. Die beiden im Landesmuseum Kärnten verwahrten Gefäße gelangten noch im Auffindungsjahr als Geschenk von Felix von Luschan dorthin. Das vierte Gefäß hat Felix von Luschan, so lässt sich erschließen, mit nach Wien bzw. später wohl nach Berlin genommen; es muss tatsächlich und weiterhin als verschollen gelten. Diese Annahme geht aus der Tatsache hervor, dass Felix von Luschan ein Gefäß ausdrücklich als vor sich stehend erwähnt, als er den Grabfund im Jahre 1872 für die Veröffentlichung beschrieb (Luschan 1872, 12f. mit *Abb. 2* [= hier *Abb. 6*]; beachtet auch bei Nebelsick, Kaus 2000, 125 u. 130). "In Form und Größe sind die Urnen wesentlich voneinander verschieden, so dass die Beschreibung der einen, die ich eben vor mir habe, genügen wird." (Luschan 1872, 12). Die mit Quarz- und Gneiskörnern gemagerten Tongefäße sind, so Felix von Luschan weiter, außen und innen mit Graphit eingerieben - nur das in Villach befindliche Gefäß zeigt tatsächlich schwache Reste eines Graphitstreifens unterhalb des Randes (*Abb. 5: 3*) - und schienen ihm darüber hinaus nur luftgetrocknet zu sein. Diese Reduktion bzw. Aufteilung des Grabverbandes dürfte sich daraus erklären, dass Felix von Luschan den Eindruck hatte, dass alle vier Gefäße einander sehr ähnlich wären, wie er in seiner Veröffentlichung auch betonte.

Ehe die Gefäße aus dem Schwertträgergrab von Villach etwas näher erörtert werden sollen, scheint es nützlich, die Grabungsumstände und den Grabungsbericht sowie die aktuelle Einschätzung der Bronzeobjekte kurz zu referieren.

Felix von Luschan (1854-1924) wurde in Hollabrunn (Niederösterreich) geboren und verbrachte seine Jugendjahre in Wien. Dort studierte er zwischen 1871 und 1878 Medizin und ging zugleich seinen archäologischen und anthropologischen Interessen nach, nicht zuletzt im Rahmen der von der Familie regelmäßig in Warmbad Villach verbrachten Sommerurlaube, in deren Rahmen er sich auch als Höhlenforscher betätigt hat. Beruflich nach Berlin übersiedelt wurde später Millstatt zum Ort der alljährlichen Sommeraufenthalte Felix von Luschan, wo er auch seine letzte Ruhestätte fand (u. a. Graßl 2002).

Felix von Luschan begann seine Ausgrabungen auf der Napoleonswiese über Warmbad Villach am 26. August 1871 - nicht 1872, wie Nebelsick/Kaus (2000, 122) angeben - und legte am 27. August in achtstündiger Arbeit einem kleinen, ganz im Süden des Gräberfeldareals gelegenen Hügel (*Abb. 1*) frei (Luschan 1872, 12-16). Dessen Erdschüttung war noch rund 80 cm hoch erhalten gewesen, sein Durchmesser betrug nur etwas mehr als 2 m (*Abb. 2*). "Und das Glück wollte mir wohl", wie er im Nachhinein schrieb. In einer aus mehreren Gneisplatten zusammengesetzten und von Kalksteinen umhüllten, in den gewachsenen Boden eingetieften Steinkiste (2 Fuß breit, 2,5 Fuß lang und nicht ganz so tief, also ca. 65 × 80 × 70 cm), deren Ecken an den Haupthimmelsrichtungen ausgerichtet waren - ein Merkmal auch einer Reihe anderer Grabkammern der südostalpinen Hallstattkultur -, erblickten er und seine jugendlichen Helfer alsbald die Ränder von vier Tongefäßen, von denen eines ein leichte Beschädigung am Boden zeigte und eines zwar gebrochen war, sich aber nach der Bergung problemlos wieder zusammenfügen ließ.

Zwei der Gefäße waren mit "Brandknochen und einem verschwindenden Minimum von Asche" verfüllt, also mit gereinigten kalzinierten Knochen, zwei wie die Grabkammer selbst mit Erde verfüllt. Der angehende Mediziner von Luschan stellte zu den Leichenbränden fest, dass "das eine Individuum ein Mann von mittlerem Alter, das andere bedeutend jünger war, und wie aus der besonderen Zartheit der Knochen zu schließen, wahrscheinlich weiblichen Geschlechts." In einer der Urnen beobachtete er eine weitgehend ganz erhalten gebliebene Gewandnadel (*Abb. 3: 2*). Am Boden der Grabkammer lagen schließlich, von Erdreich

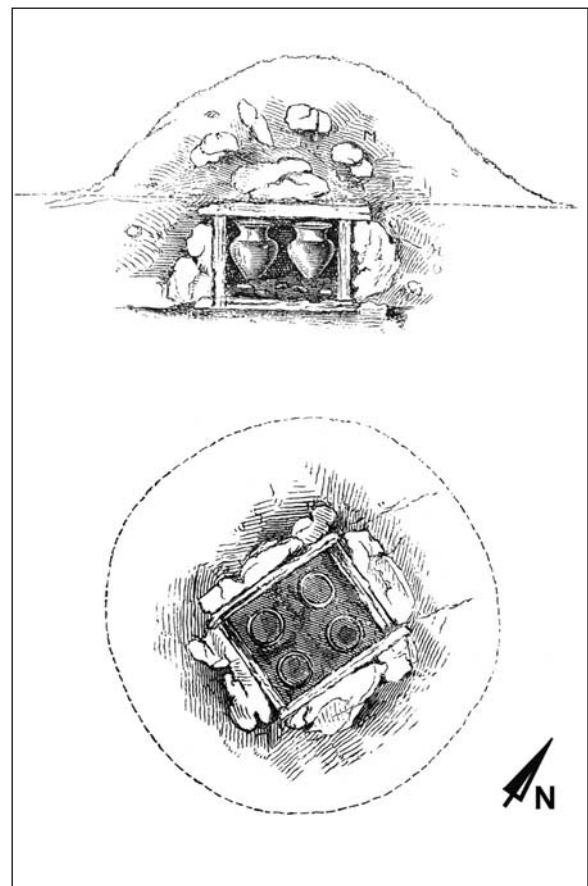
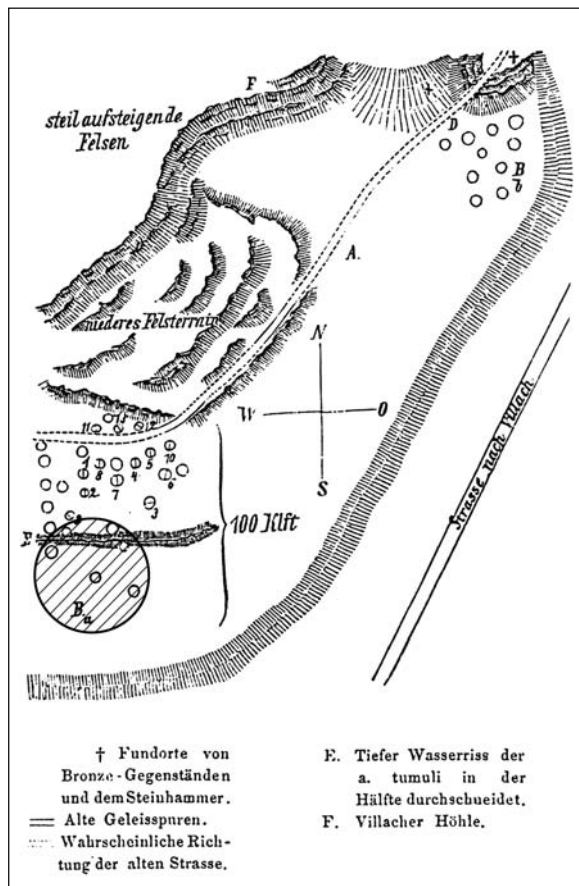

Abb. 1: Napoleonswiese bei Villach. Lageplan zu den hallstattzeitlichen Hügelgräberfeldern: Südgruppe (Ba), Nordgruppe (Bb), ungefähre Lage des Schwerträgergrabes innerhalb der Südgruppe hervorgehoben (Kreis) (nach Gundacker Graf Wurmbrand 1871).

Sl. 1: Napoleonov travnik pri Beljaku. Halštatska gomilna grobišča: južna skupina (Ba), severna skupina (Bb), približna lokacija groba bojevnika z mečem na območju južne skupine (krožec).

Abb. 2a,b: Napoleonswiese bei Villach, Südgruppe. Planum (a) und rekonstruiertes Profil (b) durch jenen hallstattzeitlichen Grabhügel der die Überreste eines Schwerträgers und einer Frau enthielt. Maße der Grabkiste ca. 65 × 80 × 70 cm (nach F. v. Luschan 1872).

Sl. 2a,b: Napoleonov travnik pri Beljaku, južna skupina. Planum (a) in rekonstruiran presek (b) halštatske gomile z ostanki bojevnika z mečem in ženske. Velikost grobne skrinje je pribl. 65 × 80 × 70 cm.

überdeckt, Bruchstücke eines fast rechtwinkelig verbogenen Schwertes und eines Messers sowie ein halbmondförmiges Rasiermesser mit Griffblech und ein "kurzer, an einem Ende etwa ziselierter Bronze-stift", tatsächlich eine zweite Gewandnadel (Abb. 3: 1). Schließlich kamen im Grabhügel am Übergang der Kugelsteine zum Erdmantel zwei Münzen der römischen Kaiser Hadrian und Trajan (Abb. 2a: M) ans Licht (Luschan 1872, 17f. mit Abb. 4, M), in denen Felix von Luschan eine "Mystification" vermutete. Jedenfalls hielt er bereits treffend fest – was auch für die später getätigten Nachuntersuchungen gelten sollte (Luschan 1872, 18; Gleirscher 1997, 61ff.): "Das von mir aufgegrabene intacte Grab scheint somit das einzige zu sein, welches jenen für uns so traurigen Untersuchungen – mögen sie jetzt von französischen Archäologen oder von mittelalterlichen Schatzgräbern herrühren – durch

einen glücklichen Zufall entgangen ist." Deshalb wäre die vorgeschlagene Zuordnung der drei intakten Gefäße aus Villach und Klagenfurt auch ohne entsprechende Archivdaten zu ziehen gewesen. Seinen Grabungsbericht in den Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien hat Felix von Luschan mit sechs Textabbildungen illustriert (Luschan 1872). Die originale Dokumentation, welche die Zeichnungen aller Metallfunde und der beiden im Landesmuseum Kärnten befindlichen Tongefäße umfasst, gelangte an das Landesmuseum Kärnten, wo sie auch Hermann Müller-Karpe eingesehen hat.

Beim *bronzenen Schwert* (Abb. 3: 3) handelt es sich um ein 54,8 cm langes Vollgriffschwert mit Knaufdorn (ausführlich Nebelsick, Kaus 2000, 125ff. u. 130ff.). Es war im Zuge der Beisetzung

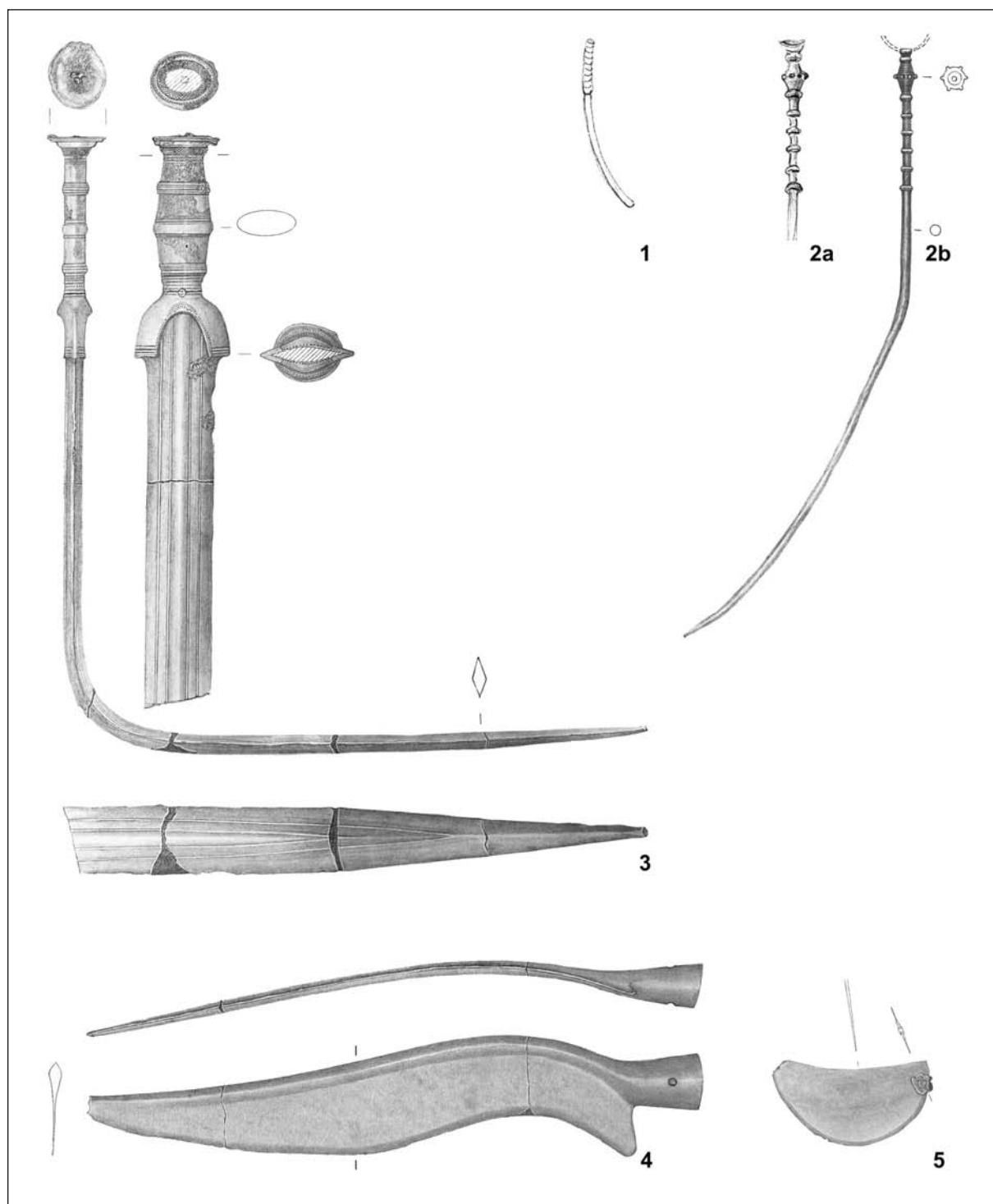

Abb. 3: Napoleonswiese bei Villach. Gegenstände aus Bronze aus dem Grab des hallstattzeitlichen Schwertträgers: 1 verschollene Gewandnadel, 2 Gewandnadel, 3 Schwert, 4 Messer, 5 Rasiermesser. M. 1,2 = 1:2; 3-5 = 1:3 (1, 2a: Archiv Landesmuseum Kärnten; 2b-5: nach Nebelsick, Kaus 2000 [Abb. 4, 6-8, Zeichnung H. Fleck]).

Sl. 3: Napoleonov travnik pri Beljaku. Bronasti pridatki iz groba železnodobnega bojvnika z mečem: 1 izgubljena igla, 2 igla, 3 meč, 4 nož, 5 britev. M. 1,2 = 1:2; 3-5 = 1:3.

rechtwinkelig umgebogen worden, ein Ritus, der im Umkreis verschiedentlich Parallelen findet. Es weist fünf Bruchstellen auf, von denen jene

unterhalb der Krümmung von Nebelsick/Kaus als bergungsbedingt eingeschätzt wird. Ein derart grobes Vorgehen der Ausgräber in der Steinplattenkammer

erscheint jedoch fraglich. Die Spitze fehlt. Vom Scheiterhaufen herrührende Brandspuren zeigen sich vor allem am Griff. Abgesehen von drei Wulsten sind am Griff verschiedene eingeritzte bzw. eingepunzte Verzierungen zu erkennen. Sie umfassen kreuzschraffierte Bänder und Haarlinien ebenso wie Punktlinien; dabei wurde daran gedacht, in der Heftmitte ein Barkenmuster zu erkennen.

Das Schwert gehört zur Gruppe der Stangenknaufschwerter, die wie die Antennenschwerter gegen die letzte vorchristliche Jahrtausendwende hin, während der Stufe Hallstatt B1, aufkamen. Das Villacher Schwert findet insbesondere in den entwickelteren Schwertern dieser Gruppe in den Oberitalien Analogien, den Schwertern vom Typ Calliano mit gerundeter Heftschulter, getreppter Knaufschale, eingeschnürten Griffstangenenden und langen Klingen mit "Karpfenzunge". Im Ostalpenraum fand sich ein besonders treffendes Vergleichstück in Stambach im Salzkammergut, das einst als Opfergabe versenkt worden war (Krämer 1985, 39f. Taf. 21: 124).

Der namengebende Depotfund von Calliano bei Trient im Etschtal wird zwar zumeist dem 8. Jahrhundert v. Chr. zugewiesen, gehört aber zunächst in jenen Typenhorizont, den Hermann Müller-Karpe mit Hallstatt B3 umschrieben und absolutchronologisch aus heutiger Sicht zu tief datiert hat. Nichts spricht gegen den Beginn der Eisenzeit im Etschtal bereits im 9. Jahrhundert v. Chr. (vgl. bereits Lunz 1974, 47), wie zuletzt auch Franco Marzatico indirekt deutlich gemacht hat (Marzatico 2001, 445 Abb. 13, 11-25; anders noch De Marinis 1988, 107f. Abb. 113). Wie immer man die *cross-datings* auflöst, kann der Depotfund Calliano spätestens ins frühe 8. Jahrhundert v. Chr. datiert werden. Auch wenn die Laufzeit derartiger Schwerter zweifellos noch das gesamte 8. Jahrhundert v. Chr. umfasst, sind die ältesten Exemplare noch dem 9. Jahrhundert v. Chr. zuzuweisen. Dies fügt sich zur Beobachtung von Nebelsick/Kaus, wonach gerade das Villacher Schwert und seine unmittelbaren Verwandten hinsichtlich der Dreiwulstgliederung der Griffstange wie auch der gerundeten Heftschulter sowie deren Verzierung, insbesondere jene im Bereich der Heftschulter, eine unübersehbare Verankerung in spätbronzezeitlichem Ambiente zeigen. Das gelängte Ende der Klinge entspricht dem Muster der früheisenzeitlichen italischen Schwertklingen mit "Karpfenzunge". Zu deren Merkmalen zählt weiters, dass sie sehr individuell gestaltet wurden. Als solches erscheinen die Schwerter auch als wichtige Elemente, die elitäre Männergräber in früheisenzeitlichen "Adelsfriedhöfen" kennzeichnen

(Nebelsick, Kaus 2000, 132ff.) und damit eine Tradition der Spätbronzezeit fortsetzen (Sperber 1999). Nebelsick/Kaus vermuten schließlich, dass alle Vollgriffschwerter der beginnenden und älteren Hallstattkultur aus Mitteleuropa und damit auch das Villacher Schwert in einer italischen Werkstatt erzeugt worden sind.

Auch das *bronzene Messer* (Abb. 3: 4) aus dem Schwertträgergrab von Villach ist alt gebrochen, außerdem leicht verbogen (Nebelsick, Kaus 2000, 128f. u. 134f.). Es handelt sich um ein 29,2 cm langes Tüllenmesser mit geschwungener Klinge und rhombisch verstärktem Rücken; wie beim Schwert fehlt die äußerste Spitze.

Das große Messer vom Typ Nazari findet Parallelen im Südostalpenraum und bei den Venetern – auch in Frög, Hügel K bzw. 70 – und wurde ins 8. Jahrhundert v. Chr. datiert (Teržan 1990, 146; Tomedi 2002, 126ff.).

Im Grabbrauch stehen derlei Speisemesser für Symposium bzw. Speisegemeinschaft (Tomedi 2002, 132f.).

Der angenietete buckelverzierte Griff eines noch 9,2 cm langen *bronzenen Rasiermessers* mit halbmondförmiger Klinge (Abb. 3: 5) ist beschädigt, die Spitze in auffallender Weise wie beim Schwert und beim Messer abgebrochen und nicht im Grab erhalten (Nebelsick, Kaus 2000, 129 u. 135).

Im spätbronzezeitlichen und früheisenzeitlichen Italien finden sich einmal mehr Parallelen, sodass Nebelsick/Kaus für das Rasiermesser ebenso wie für das Schwert am ehesten eine Produktion bei den Venetern annehmen (Nebelsick, Kaus 2000, 135). Christopher Pare hat zum Vergleich zudem picentische Rasiermesser genannt, für die er eine Datierung in die Phase Picenum I bzw. in die 2. Hälfte des 9. Jahrhunderts v. Chr. vorschlägt (Pare 1998, 322 u. 352 mit Abb. 13: 6). Von einem Vergleich mit ostmitteleuropäischen Rasiermessern vom Typ Určice, wie ihn Albrecht Jockenhövel gezogen hatte (Jockenhövel 1971, 212ff. Taf. 31: 412), wird nunmehr zurecht Abstand genommen.

Bei dem von Felix von Luschan erwähnten und bis heute verschollenen "kurzen, an einem Ende etwas ziselierten Bronzestift" handelt es sich der erhaltenen Zeichnung nach um das rund 6 cm lange Fragment einer *Gewandnadel* (Abb. 3: 1), die der Fundlage am Boden der Grabkiste folgend den männlichen Elementen im Grab anzuschließen sein sollte (Nebelsick, Kaus 2000, 130 u. 135).

Dabei ist hinsichtlich der exakten Typenansprache nicht mit ausreichender Sicherheit zu entscheiden,

ob Quergravuren oder dem Duktus der Zeichnung folgend eher seichte Rillen und damit Perlrillen gemeint sind. Folgt man mit Blick auf verfügbares Vergleichsmaterial Letzterem und betrachtet dahingehend beispielsweise das für den Südostalpenraum charakteristische Formenspektrum aus Tolmin im Isonzotal (Abb. 4), so ergeben sich insbesondere enge Analogien zu den dort als Typ IV/Variante 2a oder, wenn der Nadelkopf nicht abgebrochen ist, noch wahrscheinlicher, als Typ IV/Variante 3a definierten Nadeln. Die zudem ähnlich verbogenen Nadeln bleiben in Tolmin alleinige Grabbeigaben – so in den Gräbern 386, 396 oder 432 (Svoljšak, Pogačnik 2002, 157 Taf. 74: 1; 161f. Taf. 76: 11; 177f. Taf. 84, 5); unsicher im Verband bleibt Grab 269 (Svoljšak, Pogačnik 2002, 109 Taf. 49: 9) – und gehören jedenfalls an den Beginn der Eisenzeit (Teržan 2002, 89f.). Sie werden dort den Männergräbern zugeordnet. Der Versuch von Christopher Pare, auch diesen Nadeltyp bis ins 7. Jahrhundert v. Chr. (Stufe Hallstatt C1b bzw. Este IIIA) herunterzuziehen, geht bei Betrachtung gesicherter Befunde

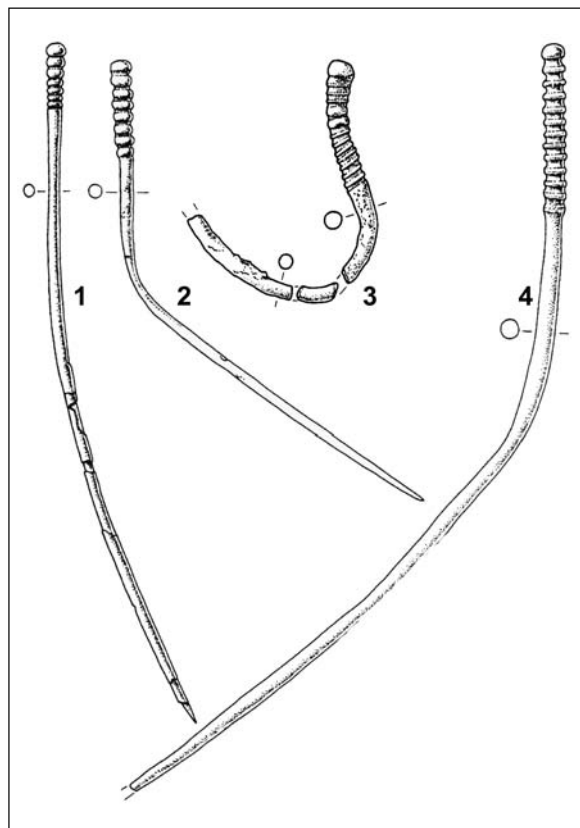

Abb. 4: Tolmin. Vergleichsfunde zur verschollenen Gewandnadel aus dem Grab des Schwerträgers von der Napoleonswiese bei Villach: 1 Grab 432; 2 Grab 386; 3 Grab 269; 4 Grab 396. M. = 1:2 (nach Pogačnik 2002, Taf. 49: 9; 74: 1; 76: 11; 84: 5).
Sl. 4: Tolmin. Primerjave za izgubljeno iglo iz groba bojavnika z mečem z Napoleonovega travnika pri Beljaku: 1 grob 432; 2 grob 386; 3 grob 269; 4 grob 396. M. = 1:2 (Pogačnik 2002).

und schlagender Analogien ins Leere (Pare 1998, 319ff. u. 352 mit Abb. 12: 15 u. 21, Tab. 4; vgl. zu seinem Ansatz für Bologna bereits Teržan 2002, 88f.). Schon Jiří Řihovský hatte das Bruchstück richtig als "Rippenkopfnadel ohne ausgeprägter Kopfbildung" angesprochen (Řihovský 1979, 220 Taf. 66: 1826).

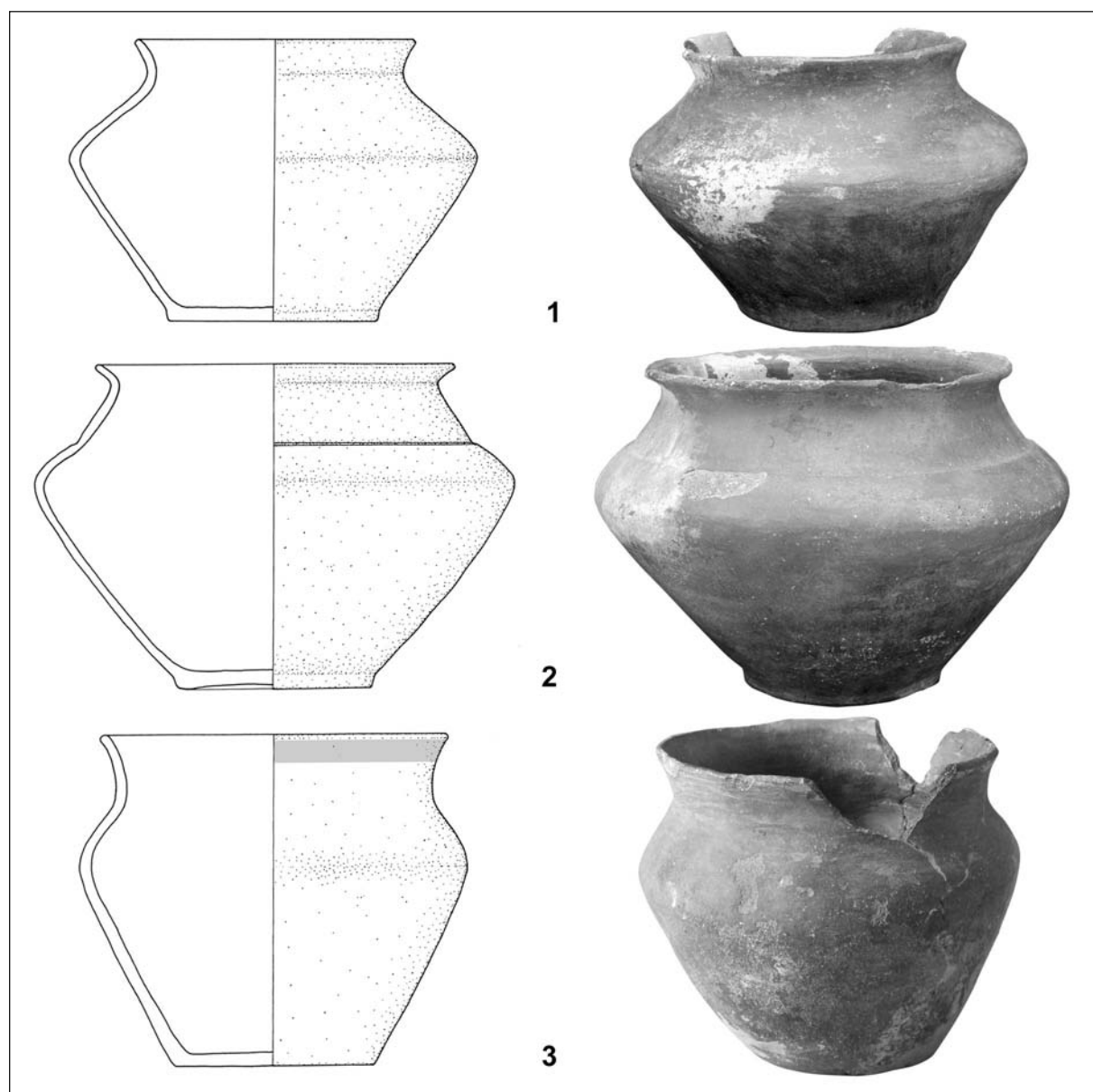
Weil das Stück nicht in einer der beiden Urnen lag sondern am Boden der Grabkammer, dachten Nebelsick/Kaus hingegen eher an einen Pfriem, gaben aber zugleich zu bedenken, dass auch für die Frau ein Trachtelement vorhanden sein sollte und es sich dabei gut um dieses Stück handeln könnte (Nebelsick, Kaus 2000, 135).

Ausgerechnet im Kopfteil bestoßen ist zwischenzeitlich jene 21,9 cm lange *bronzene Gewandnadel* (Abb. 3: 2a,b), die sich in einer der beiden Urnen mit Leichenbrand fand (Nebelsick, Kaus 2000, 129f., 135). Wie die Skizze Felix von Luschan zeigt (Abb. 3: 2a), hatte die etwas abgeknickte Nadel ursprünglich einen schalenförmigen Aufsatz (Luschan 1872, 14 Abb. 3). Der Kopfteil zeigt sieben verdickte Scheiben, die zum einen ein Muster aus abwechselnd gegenständig angeordneten schrägen Rillen umschlossen, zum anderen eine doppelkonische, horizontal gerillte Verdickung mit sechs Warzen am Umbruch. Daraus ergibt sich zum einen eine gewisse Verwandtschaft zu den Nadeln vom Typ Numana-Sirolo, die sich nordwärts bis ans Caput Adriae finden und in einem Exemplar auch im ungarischen Velemszentvid ans Licht kamen. Diese Nadeln waren jedenfalls bereits im 9. Jahrhundert v. Chr. in Umlauf, wie ein Grabfund aus Numana zeigt (Carancini 1975, 255 Taf. 56: 1867–1868). Wegen der Verzierung wurde vermutet, dass das Villacher Stück aber etwas jünger anzusetzen und Nadeln wie jenen aus Lika an die Seite zu stellen sei (Nebelsick, Kaus 2000, 135; vgl. auch Pare 1998, 322 Abb. 12: 2; Lucentini 2007, 96ff.). In diesen Rahmen fügen sich die beiden ähnlichen Nadeln aus Kompolje, Grab 191 ein, die auch Christopher Pare dem früheren 8. Jahrhundert v. Chr. zugewiesen hat (Pare 1998, 332 Abb. 18: 15). Dabei handelt es sich außerdem um Frauengräber. Weil die Villacher Nadel zugleich gewisse Ähnlichkeiten zu südostalpinen Kugelkopfnadeln mit geripptem Hals zeigt (Teržan 1990, 156f. Karte 23; Grahek 2004, 176f. Abb. 30), vermuten Nebelsick/Kaus ein ostadriatische inspiriertes Lokalprodukt. Schon Biba Teržan (1990, 200 Anm. 826) sprach von einer hybriden Nadelform, in die Elemente südostalpiner Mehrkopfnadeln eingeflossen sind. Beachtenswert bleibt in diesem Zusammenhang schließlich die Nadel aus dem Schwerträgergrab 165 von Brežec im Hinterland von Triest (Mizzan 1988–1989, 108ff.,

113f.; vgl. auch mit weiteren Analogien Ruaro Loseri 1977; zur Nadel Lucentini 2006, 98 Abb. 1/Gruppe I), einem Reitergrab mit "kimmerischer" Trense, das zudem Fibeln als Elemente einer weiblichen Bestattung enthielt, die der Stufe Hallstatt B3 bzw. Ljubljana IIa und damit jedenfalls spätestens der Zeit um 800 v. Chr. zuzuweisen sind.

Damit wenden wir uns den *Tongefäßen* aus dem Villacher Schwerträgergrab zu. Weil die Gefäße weitestgehend unverziert sind, erwogen Nebelsick/Kaus eine hallstattzeitliche Datierung

(Nebelsick, Kaus 2000, 130, 135) und verglichen sie mit den jüngsten spätbronzezeitlichen Gräbern in Pobrežje (Pahič 1972, Taf. 29: 146, 148) oder den früheisenzeitlichen Gräbern um die Poštela bei Maribor (Teržan 1990, Taf. 57: 7, 58: 4). Dabei bleibt Letzteres mit Blick auf die Größe der Gefäße und deren Gesamthabitus ein eher vager Vergleich, Ersteres (Pobrežje, Grab 148) mit Blick auf das in Villach verwahrte Gefäß (*Abb. 5: 3*) zutreffend. Der von Hans Dolenz gegebenen Bezeichnung (Dolenz 1958, 258, 259f.) folgend sollen die vier Gefäße zunächst kurz beschrieben werden.

Abb. 5: Napoleonswiese bei Villach. Drei der vier Tongefäße aus dem Grab des Schwerträgers: 1,2 Landesmuseum Kärnten, Klagenfurt; 3 Museum der Stadt Villach. M. = 1:4 (Zeichnung: P. Gleirscher/H. Mühlbacher. Foto: 1,2 Landesmuseum Kärnten - K. Allesch; 3 Museum der Stadt Villach - K. Karpf).

Sl. 5: Napoleonov travnik pri Beljaku. Tri od štirih posod iz groba bojevnika z mečem. M. = 1:4.

Gefäß 1 bzw. a1 (Abb. 5: 3):

Hochschultriges Gefäß mit kurzem, leicht ausladendem Rand, keinerlei scharfe Profilierung. Unterhalb des Randes Reste eines schmalen horizontalen graphitierten Streifens. Mittelfeine Magerung, Schlickerüberzug gut geglättet, graubraun, teilweise Sinterspuren. Höhe: 19,5 cm, Mundsauddurchm.: 20,5 cm, Schulterdurchm.: 23 cm, Bodendurchm.: 12 cm. – Museum der Stadt Villach, Inv.-Nr. 352, Geschenk des Herrn Walter.

Gefäß 2 bzw. b1 (Abb. 5: 2):

Gedrücktes Kegelhalsgefäß mit deutlichem Schulterabsatz, hohem Umbruch und leicht abgesetzter Standfläche. Mittelfeine Magerung, Schlickerüberzug gut geglättet, schwarzbraun, teilweise Sinterspuren. Höhe: 19 cm, Bodendurchm.: 11,5 cm, Bauchdurchm.: 28,5 cm, Raddurchm.: 21 cm. – Landesmuseum Kärnten, Inv.-Nr. 1347, gefunden von F. Luschan 1871.

Gefäß 3 bzw. b2 (Abb. 5: 1):

Gefäß mit doppelkonischem Körper und leicht ausschwingendem Mundsau, Boden leicht abgesetzt. Mittelfeine Magerung, Schlickerüberzug gut geglättet, schwarzbraun, teilweise Sinterspuren. Höhe: 16,5 cm, Bodendurchm.: 12,5 cm, Bauchdurchm.: 24 cm, Raddurchm. 16,5 cm. – Landesmuseum Kärnten, Inv.-Nr. 1348, gefunden von F. Luschan 1871.

Gefäß 4 bzw. c1 (Abb. 6):

Dieses Gefäß muss weiterhin tatsächlich als verschollen gelten. Hochschultriges Kegelhalsgefäß mit hohem Hals, deutlichem Schulterabsatz und hohem Bauchumbruch. Mittelfeine Magerung, Schlickerüberzug gut geglättet, teilweise Sinterspuren. Höhe: 25 cm, Bodendurchm.: 10 cm, Bauchdurchm.: 28 cm, Raddurchm. 18 cm. Diese, von Felix von Luschan überlieferten Maße treffen auf keines der anderen Gefäße zu. – Verschollen, abgebildet und beschrieben bei Luschan 1872, 12f. Abb. 2.

Sieht man sich nach vergleichbarem Tongeschirr und zunächst im Villacher Raum um, so stößt man bereits im Gräberfeld von Frög bei Rosegg auf schlagende Parallelen. In Grabhügel K bzw. 70 fand man auch Teile eines unverzierten hochschultrigen Kegelhalsgefäßes (Tomedi 2002, 479 Taf. 46: 53), das dem nach wie vor verschollenen Kegelhalsgefäß aus Villach (Abb. 6) gleicht. Anhand von damit vergesellschafteten Tongefäßen vom Typus Basarabi unterstrich zuletzt Carola Metzner-Nebelsick eine Datierung des Fröger Grabes an den Übergang zur Hallstattkultur bzw. in die Phase Ljubljana II, was sich jedenfalls auf das frühe 8. Jahrhundert v. Chr. bezieht (Metzner-Nebelsick 1992, bes. 362f., 364). Eine Ähnlichkeit ergibt sich im Weiteren für

Abb. 6: Napoleonswiese bei Villach. Verschollenes Tongefäß aus dem Grab des Schwerträgers. M. = 1:4 (nach F. v. Luschan 1872).

Sl. 6: Napoleonov travnik pri Beljaku. Izgubljena posoda iz groba bojevnika z mečem. M. = 1:4.

ein mit unscheinbaren Knubben – sie könnten am Villacher Gefäß auch übersehen worden sein – am Schulterumbruch verziertes Gefäß aus Hügel I bzw. 82 aus Frög (Tomedi 2002, 488 Taf. 60: 18), das beispielsweise in deutlich gedrückterer Form in Grab 7 von der Poštela/Lepa ravna bei Maribor wiederkehrt (Teržan 1990, 311 Taf. 57: 1). Für das Kegelhalsgefäß aus Hügel K bzw. 70 gilt, auch wenn es Gerhard Tomedi keiner Bestattung zuweisen will, eine Datierung ins (frühe) 8. Jahrhundert v. Chr. Und für Grab I bzw. 82 aus Frög wurde gerade auch anhand des Tongeschirrs eine ähnlich frühe Datierung erwogen, nach Podzemelj 1 bzw. Ljubljana IIb (Tomedi 2002, 150). Anzuführen ist weiters ein Kegelhalsgefäß aus Grabhügel 17 im Forstwald bei Kleinklein im steirischen Sulmtal (Dobiat 1980, 167f., 218 Taf. 32: 6; Egg 2004, 120 Abb. 20: 6), einem Schwerträgergrab mit auch weiblichen Elementen, das Claus Dobiat seiner Phase 1 und Markus Egg dem 9. Jahrhundert v. Chr. zugerechnet hat. Vergleichsweise wären im weiteren aus dem Bereich der Unterkrainischen Hallstattkultur (Dolenjsko) jene hochhalsigen Kegelhalsgefäße zu nennen, die Janez Dular unter seinem Typ 3 zusammengefasst und in einen älteren Abschnitt der Hallstattkultur, beginnend mit der Stufe Podzemelj 2 bzw. Hallstatt C1, datiert hat (Dular 1982, 175 Taf. 5: 23–25). Als

Vergleichsfindung ist schließlich, wenn auch doppelt so groß, ein Gefäß aus Grab 316 von Ljubljana/SAZU anzuführen (Pare 1998, 340 Abb. 22: 7), das wiederum an den Beginn der Eisenzeit und damit noch ins 9. Jahrhundert v. Chr. datiert. Dort erscheinen andererseits vergleichbare Formen auch noch in den Gräbern 215 und 263, die als typische Inventare der Stufe IIIa bzw. Podzemelj 2 bzw. Hallstatt C1 gelten (Torbrügge 1992, 585 Abb. 104: 215, 263).

Ziemlich genau einem der beiden in Klagenfurt verwahrten Gefäße (Abb. 5: 1), jenem mit doppelkonischem Körper und leicht ausschwingendem Mundsäum, entspricht ein Gefäß aus Grab 4 im Gräberfeld von Križna gora, das nach Podzemelj 2 bzw. Hallstatt C1 datiert wurde (Urleb 1974, 48, 84 Taf. 2: 9). Andererseits findet sich in Grab 33/1982 aus Dobova ein vergleichbarer Topf (Teržan 1995, 360 Abb. 27: 16), der an den Beginn der Eisenzeit (Stufe Ljubljana I; 10. Jahrhundert v. Chr.) datiert. Und große Ähnlichkeit zeigt weiters ein Gefäß aus dem Gräberfeld von Tolmin im Isonzotal (Svoljšak, Pogačnik 2002, 151 Taf. 71: 4). Doppelt so groß, aber im Duktus vergleichbar ist der Grabbehälter aus Grab 9 von Ormož, eine Bestattung, die jedenfalls in die Stufe Ljubljana II, und durchaus auch in deren früheren Abschnitt, datiert (Tomanič-Jevremov 1988–1989, 295 Taf. 18: 6). Ein spätes Vergleichsstück, das bei genauem Hinsehen allerdings eine deutlich weichere Profilierung zeigt, stammt aus dem Kürbisshansl-Tumulus in Kleinklein (Dobiat 1980, 246f. Taf. 94: 9), der von Claus Dobiat seiner Stufe 3 (Hallstatt C2/D1) zugewiesen wurde, präziser aber in die Stufe Podzemelj 2 bzw. Hallstatt C2 zu datieren ist (Teržan 1987b, 431f.).

Für das kleine gedrücktes Kegelhalsgefäß mit deutlichem Schulterabsatz, hohem Umbruch und leicht abgesetzter Standfläche, dem zweiten in Klagenfurt verwahrten Gefäß (Abb. 5: 2), findet sich ein auch von der Tonqualität her sehr ähnliches Vergleichsstück unter den vermischten Inventaren aus dem spätbronze-/früheisenzeitlichen Gräberfeld von Maribor (Müller-Karpe 1959, 275 Taf. 121: 10). Unverzierte Kegelhalsgefäße erscheinen in der Zusammenstellung von Janez Dular unter dem Gefäßtyp 4, den er dem 6. und 5. Jahrhundert v. Chr. zuordnet (Dular 1982, 175 Taf. 5: 26–30); die genannten Töpfe unterscheiden sich vom Villacher Exemplar aber insofern erheblich, als ihre Grundtektoneik nicht gedrückt bauchig sondern hochhalsig ist. Als Mischform der beiden, in Klagenfurt verwahrten Gefäße (Abb. 5: 1,2) stellt sich ein Kegelhalsgefäß aus Grab P bzw. 75 in Frög dar (Tomedi 2002, 483 Taf. 55: 10). Für dessen frühe Datierung (Ljubljana IIb bzw. Podzemelj 1) ist wiederum basaraboides

Tongeschirr, insbesondere ein Kantharos, von ausschlaggebender Bedeutung (Metzner-Nebelsick 1992, 358ff.; Tomedi 2002, 242f.).

Zwar weist ein Gefäß aus Grab 12 von Poštela/Lepa ravna bei Maribor auch ein S-förmiges Profil auf (Teržan 1990, 313f. Taf. 59: 1), unterscheidet sich aber vom hochschultrigen Gefäß mit kurzem, leicht ausladendem Rand, das in Villach verwahrt wird (Abb. 5: 3), insofern, als der Schulterumbruch deutlich tiefer liegt. Im selben Grab fand sich außerdem ein unverziertes Kegelhalsgefäß (Teržan 1990, 313f. Taf. 59: 2), das einem Gefäß aus Frög (Tomedi 2002, Taf. 67: 2) an die Seite zu stellen ist, für das allerdings kein Grabzusammenhang bekannt ist. Für das Grab vom Fuße der Poštela hat Biba Teržan eine Datierung nach Hallstatt B3 bzw. Ljubljana IIa vorgeschlagen (Teržan 1990, 65). Das wird durch Grab 148 aus Pobrežje untermauert, in dem dem sich mit einem ähnlichen Kegelhalsgefäß eine kleinköpfige Vasenkopfnadel fand (Pahič 1972, 74 Taf. 29: 2–3). Man könnte weiters ein Gefäß aus Grab 41 von Križna gora als Vergleich anführen, das mit einer Fußschüssel vergesellschaftet war und von Mehtilda Urleb nach Podzemelj 2 bzw. Hallstatt C1 datiert wurde (Urleb 1974, 51, 84 Taf. 9: 7). Einen ähnlichen Duktus bei tiefliegendem Bauchumbruch zeigt ein Gefäß aus Stična-Grab 48/103, das Janez Dular seinem Typ 4 zugeschrieben und der entwickelteren Hallstattkultur zugeordnet hat (Dular 1982, 177 Taf. 7: 51). Eine starke Verwandtschaft zeigt schließlich ein Gefäß aus Grab 15 von Tolmin (Svoljšak, Pogačnik 2002, 12 Taf. 3: 5), das über eine Brillenfibel (Svoljšak, Pogačnik 2002, 12 Taf. 3: 2) jedenfalls ins (ausgehende) 9. Jahrhundert v. Chr. bzw. an den Übergang der Stufe Ljubljana I zu Ljubljana II, datiert (Teržan 1987a, 7f.). Im Schwerträgergrab Forstwald 59 (Tschoneggerkogel) in Kleinklein kam ein ähnliches Gefäß mit etwas weniger ausladendem Mundsäum und etwas breiterem Habitus im Ensemble mit qualitativem Geschirr verschiedenster – aber nicht einheitlicher – Art ans Licht. Claus Dobiat hat das Grab seiner Phase 3, entsprechend den Stufen Hallstatt C2/D1 bzw. Stična 1–2, zugewiesen (Dobiat 1980, 170; 223 Taf. 44: 2). Die Mehrkopfnadel und das Schwert weisen aber in einen früheren Abschnitt, jedenfalls nach Podzemelj 2 bzw. Hallstatt C1 und damit spätestens ins frühere 7. Jahrhundert v. Chr. (vgl. Teržan 1987b, 432; Torbrügge 1992, 597).

Es zeigt sich also, dass die vier Tongefäße aus dem Schwerträgergrab von der Napoleonswiese über Warmbad Villach im früheisenzeitlichen Südostalpenraum verschiedenen Orts Parallelen

finden, auch und insbesondere in deren Frühphase im 9./8. Jahrhundert v. Chr. Der letztlich unaufwendige Charakter aller vier Gefäße in der herausragenden Bestattung dürfte ebenso wie die letztlich noch einfache Grabausstattung einen verhältnismäßig frühen zeitlichen Ansatz der Grablege untermauern, jedenfalls spätestens in den Jahrzehnten um 800 v. Chr. Was die Zeitstellung des Schwerträgergrabes von Villach anbelangt (Tab. 1), verdient diese abschließend eine kurze Betrachtung. Felix von Luschan meinte nach der Auffindung des Grabes (Luschan 1872, 17): "Eine Bestimmung des Alters der [Villacher] Gräber überhaupt ist, bis jetzt wenigstens, noch ganz unmöglich." Im Titel seines Aufsatzes ist allerdings von einer "Begräbnisstätte der Bronzezeit" die Rede. Dreißig Jahre später betonte Paul Reinecke die kulturgeschichtliche Stellung des Schwerträgergrabes von Villach am Beginn der Hallstattkultur (Reinecke 1900, 44ff., 46f.; vgl. weiters Reinecke 1939): "Für die Übergangsstufe vom Bronze- zum Eisenalter oder, richtiger ausgedrückt, für den frühesten Abschnitt der Hallstattperiode, welchem die älteste Phase der Villanovazeit Italiens entspricht, beginnen im Ostalpengebiet die Belege aus Gräbern sich zu mehren." Unter diesen Funden nennt er im weiteren u. a. das Schwerträgergrab von Podzemelj, zwei Schwerträgergräber aus Kleinklein (Forstwald/Hügel 59 und Hartnermichelkogel 1) und das Schwerträgergrab aus Villach.

Auch Hermann Müller-Karpe ordnete das Schwerträgergrab von Villach der Frühphase der Hallstattkultur zu, entsprechend der Stufe Este II bzw. Hallstatt B3 (Müller-Karpe 1953, 107ff., 111ff.; ders. 1959, 125f., 129 mit Abb. 59: 14–16). Absolutchronologisch gesehen bedeutete das damals eine Zuordnung ins 8. Jahrhundert v. Chr. (Müller-Karpe 1959, 132, 228), was den dendrochronologischen Werten bzw. modernem *cross-dating* folgend heute jedenfalls ins 9. Jahrhundert v. Chr. ausgedehnt werden muss (Gleirscher 2006b). Bei derartiger kultureller Betrachtung und – Paul Reinecke folgend – der Einbeziehung der Schwerträgergräber aus dem Hartnermichelkogel 1 und von Forstwald/Hügel 59 (Tschoneggerkogel) in Kleinklein im steirischen Sulmtal sowie des Schwerträgergrabes von Podzemelj in Dolenjsko zeichnete sich kulturgeschichtlich ab, dass endbronzezeitliche Hügelgräberfelder kontinuierlich in die entwickelte Hallstattkultur belegt wurden. Er erkannte zugleich die herausragende Stellung derartiger Schwerträger in jener Zeit, die der südostalpinen Hallstattkultur mit ihren *Königsgräbern* des späteren 8. bis frühen 5. Jahrhunderts v. Chr. voranging, und sprach von

geschichtlichen Persönlichkeiten bzw. Wegbereitern (Protagonisten), die das Bild ihrer Zeit entscheidend geprägt haben. Männer wie der Schwerträger von Villach hätten die Wirren am Ende der Bronzezeit beendet und in fürstlichem Rang den Boden der Hallstattkultur bereitet.

Unsicher in der kulturellen Zuordnung des Schwerträgergrabes von Villach war hingegen Richard Pittioni, der im Sinne der Vorstellung einer alpinen Retentionskultur ein Nachleben des Hallstatt B-Horizontes bis in die Zeit um 700 v. Chr. erwog und daran dachte, dass im Ostalpenraum die Hallstattkultur erst dann, also erheblich verspätet, eingesetzt hätte (Pittioni 1954, 622ff. und Tabelle 4, S. 645). Ähnlich nahm Otto H. Urban den Schwerträger von Villach als Grundlage für die Rekonstruktion eines Kriegers der späten Urnenfelderzeit (8. Jahrhundert v. Chr.) und ordnete ihn kulturgeschichtlich gesehen nicht der Eisenzeit zu (Urban 1989, 143). Stane Gabrovec sah, dass Schwerträger, wie sie sich in den Gräbern von Villach oder Podzemelj fanden, "am Anfang und nicht am Ende einer bedeutenden Entwicklung stehen", weswegen ihm eine Klassifizierung nach Hallstatt B3 nicht ganz glücklich zu sein schien und er eine Zuweisung in seine "frühe Stufe Hallstatt C", was der Stufe Podzemelj 1 bzw. Lubljana IIB bzw. Hallstatt B3 entsprach, vorschlug (Gabrovec 1966, 24 mit Tabelle 2).

Claus Dobiat hat (Dobiat 1985, 46ff.) ausgehend von den Schwerträgern aus Kleinklein und mit Blick auf die verwandten Schwerträgergräber aus dem Südostalpenraum deren Zeitstellung zwischen dem "Beginn der Hallstattkultur" (Villach und Podzemelj) und dem 7. Jahrhundert v. Chr. (u. a. die Panzergräber von Kleinklein/Hartnermichelkogel 1 oder Stična/Vhrpolje sowie Grab Forstwald 59 [Tschoneggerkogel] in Kleinklein und das Schwerträgergrab von Radkersburg) verdeutlicht. Er betonte den spätbronzezeitlichen Charakter der, ausgewählt in herausragenden eisenzeitlichen Grabverbänden anzutreffenden Schwerter und maß ihnen insbesondere eine Rolle als Rang- und Standessymbol zu. Chronologisch präziser und explizit ausgedrückt stellte er die Schwerträgergräber Hartnermichelkogel 1 und Podzemelj in die Phase Podzemelj 1 bzw. Hallstatt B3 (Dobiat 1980, 167f.), was in seiner Sichtweise folgerichtig auch für das Schwerträgergrab von Villach abzuleiten ist. Ihm folgend hat sich Markus Egg dafür ausgesprochen, die zur Diskussion stehende Gruppe bronzener Vollgriffschwerter im Südostalpenraum gesamthaft als so genannte "Traditionsschwerter" einzuschätzen und der Stufe Hallstatt C, bis zu deren Ende, zuzuweisen (Egg 1986, 203; zur Diskussion Torbrügge

1992, 588ff. bzw. Tomedi 1996). Bei entsprechender chronologischer Verteilung der Schwerträgergräber, bis tief ins 7. Jahrhundert v. Chr. hinein – vgl. etwa das Panzergrab von Stična/Vhrpolje aus der Stufe Stična-Novo mesto 1 bzw. Hallstatt C2 (Gabrovec 1966, 26ff.; Gabrovec et al. 2006, 158ff. Taf. 135–139) –, verstärkt sich jedenfalls der Eindruck der Rolle der Schwerter als Rang- bzw. Standeszeichen und damit als „Traditionsschwerter“ (so z. B. auch Egg 1986, 203; Torbrügge 1992, 600; Tomedi 1999, 667, 669 oder Nebelsick, Kaus 2000, 132ff.).

Auch Biba Teržan kam zum Schluss, dass das Schwerträgergrab von Villach in den ältesten Horizont der Hallstattkultur im Kärntner Raum gehört, der sich zeitlich gesehen mit der nordalpinen Stufe Hallstatt B3 überschneidet und jedenfalls auch ins frühe 8. Jahrhundert v. Chr. zurückreicht (Teržan 1990, 195, 200, 203). An herausragenden Grablegen stellte sie ihm insbesondere das Reitergrab aus Hügel K bzw. 70 in Frög bei Rosegg sowie das Schwerträgergrab aus Tscherberg bei St. Michael ob Bleiburg an die Seite. Walter Torbrügge hat in seinen Randbemerkungen zur Chronologie im östlichen Hallstattkreis die Schwerträgergräber von Podzemelj, Villach und aus dem Hartnermichelkogel 1 von Kleinklein als „rassenreine Vertreter der späten Urnenfelderzeit oder Phase Hallstatt B3 bzw. Podzemelj 1, in der sie auch in den Boden gekommen sind“, angesprochen (Torbrügge 1992, 595f.). Bezüglich Villach merkte er außerdem an, dass die mehrköpfige Gewandnadel allenfalls eine Annäherung an die „reine Hallstattzeit“, also die Hallstattkultur, andeuten könnte. Für den Hartnermichelkogel 1 hat Markus Egg nunmehr eine Datierung in die letzten Jahrzehnte des 8. Jahrhunderts v. Chr. bzw. nach Hallstatt C1b bzw. Podzemelj 2 vorgeschlagen (Egg 2004, 105).

Christopher F. E. Pare ordnete hingegen sowohl das Reitergrab K bzw. 70 aus Frög bei Rosegg als auch das Schwerträgergrab von Villach dem 8. Jahrhundert v. Chr. zu, wobei er relativchronologisch gesehen den Vergleich zu den Stufen Bologna IIB bzw. Este IIC zog, was genauer gesagt einen späteren Ansatz im 8. Jahrhundert v. Chr. bedeutet, entsprechend einem früheren Abschnitt der Stufe Hallstatt C1 bzw. der Zeit zwischen ca. 750 und 730/720 v. Chr. (Pare 1998, 352f. mit Tab. 4). Dies steht nicht zuletzt im Widerspruch zu seiner eigenen Einschätzung der Stufe Picenum I, der er – abgesehen vom Schwert aus Ancona, Colle Cardeto Grab 1-1902 – die Nadeln vom Typ Numana-Sirolo sowie, mit explizitem Bezug zu Villach, auch das Rasiermesser aus Numana, Grab 52/1965 zuordnet und jedenfalls noch ins 9. Jahrhundert v. Chr. datiert (Pare 1998, 322 Abb. 13: 1–2,6 mit Tab. 3).

Gerhard Tomedi hat das Schwerträgergrab von Villach nach Ljubljana IIa bzw. Hallstatt B3 datiert und damit der ältesten Phase der Hallstattkultur in Kärnten (Frög 1 bzw. Ljubljana IIa) zugewiesen, für die er die Jahrzehnte um 800 v. Chr. ansetzt (Tomedi 1999, 670f.; ders., 2002, 93f., 300f., 332). Louis Nebelsick und Karl Kaus resümieren für das Schwerträgergrab von Villach eine kulturgeschichtlicher Zuordnung zur Hallstattkultur und eine Datierung ins 8. Jahrhundert v. Chr., nach traditioneller Stufenordnung also in die Stufen Ljubljana IIa und b (Nebelsick, Kaus 2000, 135f.). Wenn sie sich dabei auf Tomedi berufen (Tomedi 1999, 670 mit Abb. 1), so bedeutet das aber eine Zuordnung in die Stufe Ljubljana IIa bzw. in die Jahrzehnte um 800 v. Chr.; und sie könnte wie die Stufe Hallstatt B3 auch noch weiter ins 9. Jahrhundert v. Chr. zurückreichen.

Es ist also zunächst nach wie vor davon auszugehen, dass das Schwerträgergrab von Villach an den Beginn der Hallstattkultur und damit jedenfalls in die Zeit um 800 v. Chr. datiert und zu den ältesten Schwerträgergräbern mit „Traditionsschwertern“ innerhalb der älteren Hallstattkultur des Südostalpenraumes gehört. Seine treffende Zuordnung zur Stufe Hallstatt B3 bzw. an den Beginn der Hallstattkultur durch Hermann Müller-Karpe wurde zunächst unterschiedlich rezipiert bzw. modifiziert, fand aber zuletzt – mit Ausnahme von Christopher Pare – breite Zustimmung (Tab. 1). Sein Träger darf – in bronzezeitlicher Tradition (Sperber 1999) – nach wie vor als Protagonist der neuen Zeit – der Eisenzeit bzw. Hallstattkultur – angesprochen und der Elite im Südostalpenraum zugerechnet werden. Für den Villacher Raum steht damit insbesondere das gegenseitige Verhältnis der Höhensiedlungen am Tscheltschnigkogel über Warmbad Villach und am Burgberg von Rosegg zur Diskussion (Gleirscher 2006a). Ob diese zu Beginn der Eisenzeit parallel und gleichrangig, also ohne gegenseitige Unterordnung, entstanden sind oder nicht – eine Frage, zu deren Beantwortung die Quellen nicht ausreichen –, jedenfalls ging Rosegg als Zentrum im Kärntner Raum während der älteren Hallstattkultur hervor, wie das zugehörige Gräberfeld von Frög unmissverständlich erhellt (Gleirscher 2005). Das Verhältnis der Fürsten von Rosegg zu den Kleinkönigen (*reguli*) von Kleinklein und die entsprechenden stammeskundlichen Verhältnisse im Ostalpenraum während der älteren Hallstattkultur können damit zwar präziser hinterfragt, gleichwohl aber in diesem Zusammenhang nicht schon detailliert beschrieben werden (Gleirscher 2001, 2005).

- CARANCINI, G. L. 1975, *Die Nadeln in Italien*. – Prähistorische Bronzefunde 13/2.
- De MARINIS, R. 1988, Le popolazioni alpine di stirpe retica. – In: *Italia omnium terrarum alumna*, 99–155, Milano.
- DOBIAT, C. 1980, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik*. – Schild von Steier, Beih. 1.
- DOBIAT, C. 1985, Der Kröll-Schmidkogel und seine Stellung innerhalb der ostalpinen Hallstattkultur. – *Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar Marburg* 18, 29–61.
- DOLENZ, H. 1958, Altstraßen und Altsiedlungen im Stadtgebiete von Villach. – *Carinthia* I 148, 235–271.
- DULAR, J. 1978, *Podzemelj*. – Katalogi in monografije 16.
- DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji / Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien*. – Dela 1. razr. SAZU 23.
- EGG, M. 1986, Zum "Fürstengrab" von Radkersburg (Südsteiermark). – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 33, 199–214.
- EGG, M. 2004, Die Wiederentdeckung eines osthallstädtischen Fürstengrabes. Anmerkungen zum Fürstengrab im Hartnermichelkogel I bei Kleinklein (Gem. Großklein, Bez. Leibnitz) in der Weststeiermark. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 51, 93–126.
- FRANZ, L. 1931, Die vorgeschichtlichen Altertümer Kärntens. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien* 61, 98–122.
- GABROVEC, S. 1966, Zur Hallstattzeit in Slowenien. – *Germania* 44, 1–48.
- GABROVEC, S., A. KRUH, I. MURGELJ und B. TERŽAN 2006, *Stična II/1. Gomile starejše železne dobe / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Katalog*. – Katalogi in monografije 37.
- GLEIRSCHER, P. 1997, Spätbronze- und eisenzeitliche Fundstellen um Warmbad Villach. – *Neues aus Alt-Villach. Jahrbuch des Stadtmuseums* 34, 55–86.
- GLEIRSCHER, P. 2001, Norische Könige. – *Praehistorische Zeitschrift* 76, 87–104.
- GLEIRSCHER, P. 2005, Hügelgräber und Herrschaftsbereiche im Ostalpenraum. – *Arheološki vestnik* 56, 99–112.
- GLEIRSCHER, P. 2006a, Eisenzeitliche Höhensiedlungen in Kärnten im Lichte von Fragen nach Wirtschaft, Macht und Strategie. – In: A. Krenn-Leeb (Hrsg.), *Wirtschaft, Macht und Strategie - Höhensiedlungen und ihre Funktion in der Ur- und Frühgeschichte*, Archäologie Österreichs Spezial 1, 223–232.
- GLEIRSCHER, P. 2006b, Urnenfelderzeitliche Grabhügel und Siedlungen der älteren Hallstattkultur in der Steiermark. Zum Beginn der Hallstattkultur im Südostalpenraum. – *Arheološki vestnik* 57, 85–95.
- GRAHEK, L. 2004, Halštatska gomila na Hribu v Metliki (A Hallstatt Tumulus at Hrib in Metlika). – *Arheološki vestnik* 55, 111–206.
- GRAßL, H. 2002, Die archäologische Sammlung des Felix von Luschan und seine Beziehung zu Millstatt. – In: F. Nikolasch (Hrsg.), *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten. Symposiumsbericht 2002*, 134–138, Millstatt.
- JOCKENHÖVEL, A. 1971, *Die Rasiermesser in Mitteleuropa*. – Prähistorische Bronzefunde 8/1.
- KRÄMER, W. 1985, *Die Vollgriffschwerter in Österreich und der Schweiz*. – Prähistorische Bronzefunde 4/10.
- LUCENTINI, N. 2007, Riflessi della circolazione adriatica nelle Marche centromeridionali. – In: M. Guštin, P. Ettel, M. Buora (Hrsg.), *Piceni ed Europa*, *Archeologia di frontiera* 6, 95–108.
- LUNZ, R. 1974, *Studien zur End-Bronzezeit und älteren Eisenzeit im Südalpenraum*. – Firenze.
- LUSCHAN, F. 1872, Eine Begräbnisstätte der Bronzezeit bei Villach in Kärnten. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien* 2, 10–18.
- MARZATICO, F. 2001, La prima età del Ferro. – In: M. Lanzinger, F. Marzatico, A. Pedrotti, *Storia del Trentino I. La preistoria e la protostoria*, 417–477, Trento.
- MÜLLER-KARPE, H. 1953, Das Kriegergrab von Villach. Zum Beginn der Hallstattkultur in den südlichen Ostalpen. – *Carinthia* I 143, 171–180.
- MÜLLER-KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. – Römisch-Germanische Forschungen 22.
- METZNER-NEBELSICK, C. 1992, Gefäße mit basaraboider Ornamentik aus Frög. – In: A. Lippert, K. Spindler (Hrsg.), *Festschrift zum 50jährigen Bestehen des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck*, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 8, 349–383.
- MIZZAN, S. 1988–1989, Due corredi della necropoli di Brežec recentemente ritrovati. – *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste* 16, 105–114.
- NEBELSICK, L. und K. KAUS 2000, Das Kriegergrab von Villach. – *Acta Praehistorica et Archaeologica* 32, 122–140.
- PAHIČ, S. 1972, *Pobrežje*. – Katalogi in monografije 6.
- PARE, Ch. F. E. 1998, Beiträge zum Übergang der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 45, 293–433.
- PITTIONI, R. 1954, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*. – Wien.
- POGAČNIK, A. 2002, Način pokopa in analiza pridatkov (The Burial Ritual and the Analysis of the Grave Goods). – In: Svovljšak, Pogačnik 2002, 21–84.
- ŘIHOVSKÝ, J. 1979, *Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet*. – Prähistorische Bronzefunde 13/5.
- REINECKE, P. 1900, Brandgräber vom Beginne der Hallstattzeit aus den östlichen Alpenländern und die Chronologie des Grabfeldes von Hallstatt. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien* 30, 44–49.
- REINECKE, P. 1939, Eine Spätform des Mörigenschwertes. – *Germania* 23, 18–23.
- RUARO LOSERI, L. (Hrsg.) 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso*. – *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, Monografie di Preistoria* 1.
- SPERBER, L. 1999, Zu den Schwerträgern im westlichen Kreis der Urnenfelderkultur: profane und religiöse Aspekte. – In: *Eliten in der Bronzezeit*, *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 43, 605–659.
- SVOLJŠAK, D. und A. POGAČNIK 2001, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče I. Katalog / Tolmin, the prehistoric cemetery I. Catalogue*. – Katalogi in monografije 34.
- SVOLJŠAK, D. und A. POGAČNIK 2002, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče II. Razprave / Tolmin, the prehistoric cemetery II. Treatises*. – Katalogi in monografije 35.
- TERŽAN, B. 1987a, The Early Iron Age Chronology of the Central Balkans. A review from the viewpoint of the Southeastern Alpine Hallstatt. – *Archaeologia Jugoslavica* 24, 7–25.
- TERŽAN, B. 1987b, Besprechung zu Dobiat 1980. – *Arheološki vestnik* 38, 412–433.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – Katalogi in monografije 25.
- TERŽAN, B. 1995, Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien. – *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35, 323–372.
- TERŽAN, B. 1999, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia (Oris obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem). – *Arheološki vestnik* 50, 111–119.
- TERŽAN, B. 2002, Kronološki oris (Chronological Outline). – In: Svovljšak, Pogačnik 2002, 85–102.
- TOMANIČ-JEVREMOV, M. 1988–1989, *Žarno grobišče v Ormožu*. – *Arheološki vestnik* 39–40, 277–322.

- TOMEDI, G. 1996, Nochmals zur "Fabel von den Traditionsschwertern". - In: Th. Stöllner (Hrsg.), *Europa celtica*, Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg, Sonderband 10, 167-188, Espelkamp.
- TOMEDI, G. 1999, Eliten und Dynasten der späten Urnenfelderzeit und Hallstattzeit im Südostalpenraum. - In: *Eliten in der Bronzezeit*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 43, 661-681, Mainz.
- TOMEDI, G. 2002, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög*. - *Archaeolingua* 14, Budapest.
- TORBRÜGGE, W. 1992, Die frühe Hallstattzeit (Ha C) in chronologischen Ansichten und notwendige Randbemerkungen. Teil II: Der sogenannte östliche Hallstattkreis. - *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 39, 425-614.
- URBAN, O. H. 1989, *Wegweiser in die Urgeschichte Österreichs*. - Wien.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu*. - Katalogi in monografije 11.

O grobu bojovníka z mečem z Napoleonovega travnika nad Beljaškimi Toplicami

Povzetek

Leta 1871 je Felix Luschan - takrat študent medicine, pozneje pa priznan narodopisec v Berlinu - izkopal edini intaktni gomilni grob na območju Napoleonovega travnika nad Beljaškimi Toplicami (Napoleonswiese über Warmbad Villach). V skrinji iz gnajsovih plošč (pribl. 65 × 80 × 70 cm), ki je bila orientirana po smereh neba in vkopana v tla, je našel štiri neokrašene glinene posode. Dve sta služili za urni, v eni je bila igla. Na dnu kamnite skrinje so prišli na dan nadaljnji štiri grobni pridatki: meč, nož in britev - vsi poškodovani z odlomljenimi konicami, ki so, kot kaže, manjkale - ter igla. Gre torej za opravo bojovníka z mečem. Najverjetneje je najdbe Luschan najprej odnesel na Dunaj in nato v Berlin. V Celovcu so se ohranile risbe Luschanove prve objave, zaradi katerih je grob kmalu dobil pomembno mesto pri vrednotenju začetka železne dobe v jugovzhodnih Alpah.

V devetdesetih letih je uspelo Loiusu D. Nebelsicku v depojih Prazgodovinskega muzeja v Berlinu identificirati predmete, z izjemo igle z narebreno glavico. Vpisani so bili pod anonimno oznako "južna Avstrija" in na ta način dejansko izgubljeni. Skupaj s Karlom Kausom sta najdbe dokumentirala in objavila na moderen način, hkrati pa ponovno zatrčila, da naj bi bile glinaste posode izgubljene. Vendar pa so prišle tri od štirih posod v Mestni muzej v Beljak (1) oziroma v koroški Deželni muzej (2), kjer so bile večino časa tudi razstavljene. Zato je vsekakor čudno, da so vse do danes veljale za izgubljene, čeprav so jih že davno objavili Leonhard Franz (1931), Richard Pittioni (1954) in Hans Dolenz (1958). Le četrto posodo je odnesel s seboj na Dunaj Luschan, saj so bile vse neokrašene in ena drugi zelo podobne. O tem, kje se nahaja (bržkone je v Berlinu), ni znano, ohranila pa se je njena skica.

Meč sodi k najmlajšim predstavnikom poznobronastodobnih mečev tipa Calliano. Nož lahko uvrstimo v tip Nazari in tudi

britvi najdemo najboljše paralele v Italiji. Isto velja za izgubljeno iglo z narebreno glavico (prim. Tolmin tip IV/različica 2a ali 3a) in iglo tipa Numana-Sirolo iz žare, ki je hibridne izvedbe. Bronaste najdbe je moč uvrstiti v stopnji Ljubljana IIa (Ha B3). Štiri med seboj zelo podobne posode imajo v najdiščih jugovzhodnih Alp paralele, ki so iz 9. in 8. stoletja pr. Kr.

Kulturnozgodovinski pomen beljaškega mečarja z začetka halštatske kulture je prepoznal že Paul Reinecke. Hermann Müller-Karpe je datiral grob v stopnjo Ha B3, kar pomeni z današnjega stališča okoli leta 800 pr. Kr. Njemu so sledili s širšo utemeljitvijo pomena tovrstnih mečev kot razrednega in statusnega simbola v železni dobi jugovzhodnih Alp med drugimi Claus Dobiati, Biba Teržan in Gerhard Tomedi. Poskus Christopherja F. E. Para, ki je beljaški grob z mečem datiral v drugo polovico 8. stoletja pr. Kr. (zgodnji Ha C1), ostaja z ozirom na njegov lastni kronološki okvir protisloven (prim. njegovo datacijo igel tipa Numana-Sirolo in britve). Tudi poskus Richarda Pittionija (odmev je našel tudi pri Ottu H. Urbanu), ki je želez z grobom dokazati obstoj retardirane poznobronastodobne kulture v jugovzhodnih Alpah, je le še del zgodovine raziskovanj. Mečarja z Napoleonovega travnika v Beljaku moramo slej ko prej šteti za protagonista halštatske kulture, pa čeprav se v simboliki meča zrcali nadaljevanje poznobronastodobne tradicije.

Prevod: Janez Dular

Paul Gleirscher
Landesmuseum für Kärnten
Museumgasse 2
A-9021 Klagenfurt
paul.gleirscher@landesmuseum-ktn.at

Ein hallstattzeitliches Brandschüttungsgrab mit Urne aus Wildon, Steiermark

Christoph GUTJAHR
mit Beitrag von Silvia RENHART

Izveleček

Konec avgusta 2003 so v Unterhausu (Wildon, Avstrijska Štajerska) ob izkopu kanalizacijskega jarka naključno odkrili žgan grob. Izkazalo se je, da gre za pokop mlajše osebe, stare med 13 in 18 let. Kot žara je bila uporabljena manjša posoda s stožčastim vratom, okrašena z motivom metop in pokrita z nazlebljeno skodelico, v notranjosti pa okrašena s križnim motivom. Ob izkopavanjih dve leti pozneje so bile razkrite tudi zanimive podrobnosti samega načina pokopa.

Na osnovi zbranih primerjav je razvidno, da grob sodi najverjetneje v čas Ha C2 po srednjeevropski kronologiji. V pozni bronasti dobi in starejšem halštatskem obdobju je obravnavano območje Wildona (Wildoner Schlossberg in Buchkogel) gotovo predstavljalo eno od pomembnih središč poznejše Avstrijske Štajerske.

Gljučne besede: Avstrija, Štajerska, Wildon, starejša železna doba, žgan grob, posoda s stožčastim vratom, nazlebljena skodelica

1. EINLEITUNG

1.1 Auffindung

Ende August 2003 stieß Gerhard Leitinger, wohnhaft in der Katastralgemeinde Unterhaus, Marktgemeinde Wildon (Bezirk Leibnitz), beim Anlegen eines Kanals in unmittelbarer Nähe des Wohnhauses (Abb. 1) auf Keramikreste und Leichenbrand. Die Fundstelle selbst liegt auf Parzelle 102/4 am Fuße des Buchkogels, auch Wildonerberg genannt (Abb. 2). Dieser langgestreckte Höhenzug ist durch ansehnliche Siedlungen der Kupfer- und Urnenfelderzeit als wichtiger archäologischer Fundort ausgewiesen¹ (Abb. 6: 8). Dem Finder, der bereits in den 1980er Jahren bei den Grabungen am Wildoner Schlossberg und beim urnenfelderzeitlichen und frühhallstattzeitlichen Gräberfeld "Hauptschule

Abstract

At the end of August 2003 while digging a ditch for drains in Unterhaus (Wildon, Styria), a cremation grave was discovered by chance. It proved to be the burial of a young person, from 13 to 18 years old. A small pot with a conical neck painted with a metope motif was used as the urn. This was covered by a grooved cup used as the lid, similarly decorated inside with a painted cross motif. Two years later, interesting details about the burial itself were further uncovered.

It is apparent from the presented analogies that the burial most probably can be dated to the Ha C2 period of the central European chronology. In the Late Bronze Age and Early Hallstatt period this region around Wildon (Wildoner Schlossberg, Buchkogel) certainly represented one of the important centres of present-day Austrian Styria.

Keywords: Austria, Styria, Wildon, Early Iron Age, cremation grave, pot with a conical neck, grooved cup

Abb. 1: Wildon-Unterhaus, die Spitze des Pfeils weist auf die Fundstelle (Grab "Leitinger-Urne"). Ausschnitt aus ÖK 1:50.000, Blatt 190 (Leibnitz).

Sl. 1: Wildon-Unterhaus, puščica kaže najdišče (grob "Leitinger-Urne"). Izsek iz karte ÖK 1:50.000.

¹ Kramer 1981, 49 f.; Kramer 1989, 16 ff., 31.

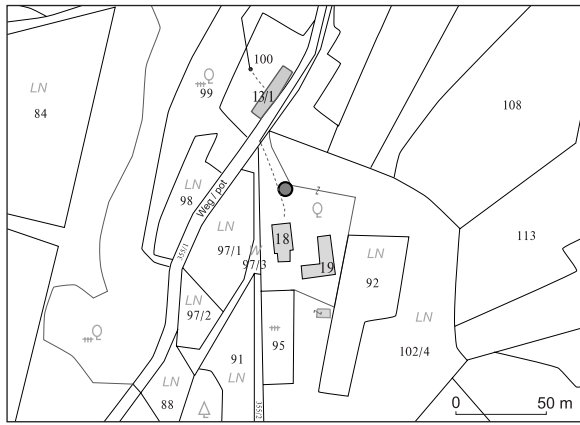

Abb. 2: Wildon-Unterhaus, der Punkt bezeichnet die Fundstelle (Grab "Leitinger-Urne"). Auszug aus dem Katasterplan, M. = 1:2.000, Verkleinerung.

Sl. 2: Wildon-Unterhaus, krožec označuje mesto najdbe (grob "Leitinger-Urne"). Pomanjšan izsek iz katastrskega načrta, M. = 1:2.000.

Wildon" mitgearbeitet hatte, war klar, dass es sich dabei um einen archäologischen Befund handeln könnte. Sorgfältig barg er die Reste en bloc und meldete den Fund umgehend der Marktgemeinde Wildon. In der Folge fand am 19. September 2003 durch G. Obersteiner, M. Roscher und den Verfasser eine Besichtigung der Fundstelle und eine Erstbegutachtung der Fundobjekte statt. Es stellte sich heraus, dass es sich um eine keramische Urne handelte, die von einer umgestülpten Schüssel abgedeckt war. Wie den Schilderungen von Herrn Leitinger zu entnehmen war, kamen die Objekte in einer Tiefe von zirka 1,3 m zum Vorschein, eingebettet in eine lehmige Schicht. Steinsetzungen irgendwelcher Art waren ihm nicht aufgefallen. Die Marktgemeinde Wildon übernahm bereitwillig die Kosten für die Restaurierung, die vom Restaurator R. Fürhacker (ARGE Bodenwand), Graz, durchgeführt wurde. Schon im Verlauf der Restaurierungsarbeiten zeichnete sich ab, dass der Rand der Urne ebenso wie der Henkel der Schale absichtlich entfernt wurden, um ein Überstülpen der Schale auf den Topf überhaupt erst zu ermöglichen (Abb. 3).² Nach dem Finder benannt, hat sich für diese hallstattzeitliche Bestattung mittlerweile die Bezeichnung "Leitinger-Urne" eingebürgert.

² In den spätbronze- und hallstattzeitlichen Gräberfeldern der Steiermark stellt diese Form der Urnenbestattung die Ausnahme dar. Ein Beispiel sei aus dem Gräberfeld von Leoben-Hinterberg (Flur Brunnleiten) angeführt: In dem Steinkistengrab 20 war die Urne mit einer umgestülpten Einzugschale bedeckt (Modrijan 1963, 9 f., Abb. 6 u. 8). Im Fall von Grab 13 war es offensichtlich nicht die Urne sondern ein Beigefäß, das mit einer umgedrehten Einzugschale als Deckel versehen war (Modrijan 1956, 27, Abb. 13 rechts und Abb. 19).

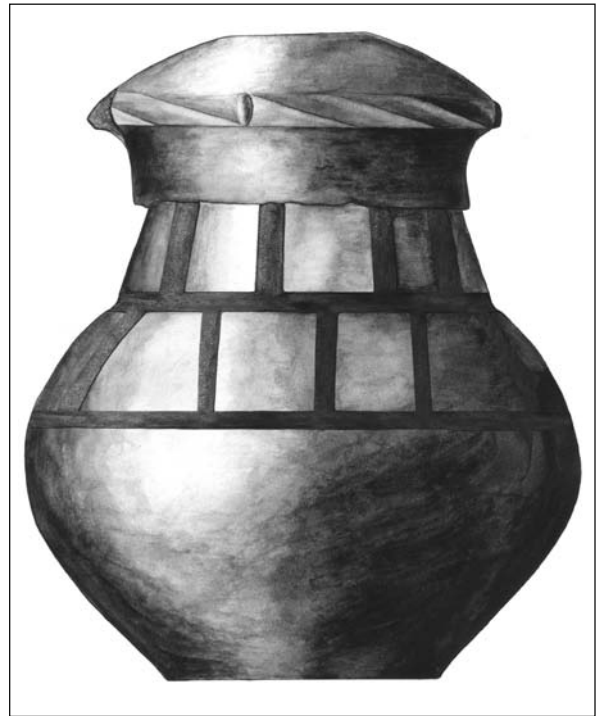

Abb. 3: Wildon-Unterhaus, Grab "Leitinger-Urne". Zeichnerische Rekonstruktion der Urne mit Deckel (M. Windholz-Konrad).

Sl. 3: Wildon-Unterhaus, grob "Leitingerjeva žara". Risarska rekonstrukcija žare s pokrovom.

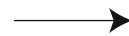

Abb. 4: Wildon-Unterhaus, Grab "Leitinger-Urne". a - Grabgrube DOF 1; b - Grabgrube DOF 2; c - Ausgenommene Grabgrube, Interface (gez. M. Arneitz, 2006); d - Harris-Matrix (Ch. Gutjahr).

Sl. 4: Wildon-Unterhaus, grob "Leitingerjeva žara". Tloris grobne jame: a - situacija ob odkritju; b - po odstranitvi vrhnjega polnila; c - izpraznjena grobna jama; d - Harrisova matrika.

1.2 Befundbeschreibung

Weitere Kanalbauarbeiten und kleinflächige Bodenbewegungen im Umfeld des Wohnhauses und der Fundstelle von 2003 erlaubten schließlich dem Verein "Kulturpark Hengist" Anfang September und Anfang November 2005 begleitende archäologische Beobachtungen in dem ein wenig abschüssigen Gelände.³ Dabei fand man unter anderem in der vom Entdecker angegebenen Tiefe den Rest der Grabgrube, die zwar vom Kanalgraben beschnitten war, dennoch ließen sich durch die archäologische Untersuchung wesentliche Punkte des Bestattungsvorganges rekonstruieren. Im Baggerprofil deutlich ersichtlich waren rezente Aufschüttungen (Ausgleichsschichten) mit einer

³ Die Grabungsleitung hatte der Verfasser inne, die örtliche Grabungsleitung oblag Herbert Kern.

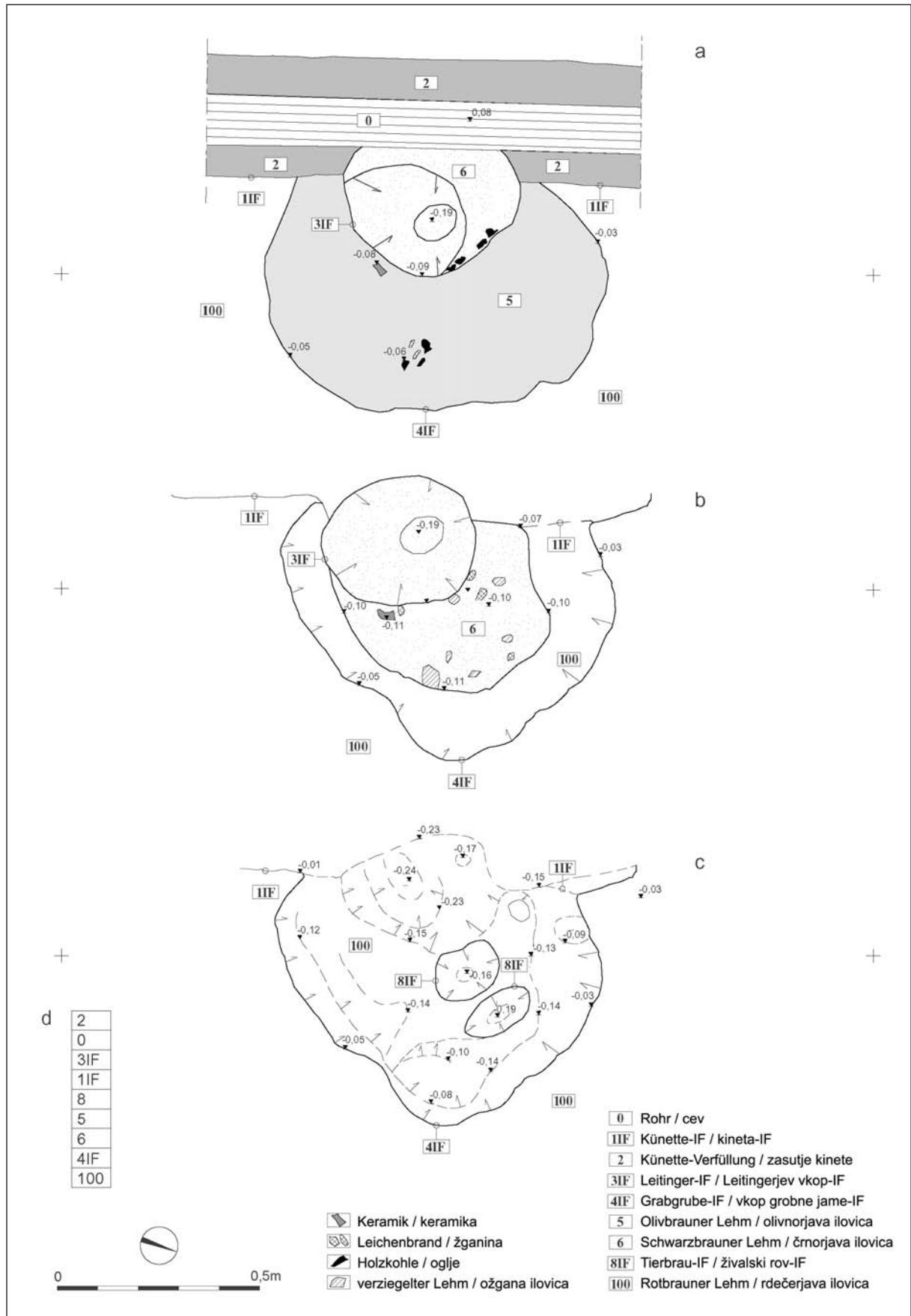

Abb. 5: Wildon-Unterhaus, Grab "Leitinger-Urne", DOF 1 (Foto H. Kern).

Sl. 5: Wildon-Unterhaus, Grob "Leitingerjeva žara".

Stärke von ungefähr 0,5 m.⁴ Sie bieten eine Erklärung für die Tiefe des Grabes. Hinweise auf eine ehemalige Hügelaufschüttung über der Bestattung waren dem Profil nicht zu entnehmen.

Die in nord-südlicher Richtung orientierte ovale Grabgrube mit einer Länge von 0,85 m und einer noch erhaltenen Breite von 0,65 m konnte zu etwa drei Vierteln erfasst werden (Abb. 4a). Nur der westliche Abschluss ist gestört (Abb. 5). Dezentriert am westlichen Grubenrand war deutlich die Leitinger'sche Bergungsgrube zu erkennen. Sie hat einen Durchmesser von rund 0,9 m, eine Tiefe von zirka 0,25 m, eine annähernd ebene Sohle und eine schräge Böschung (SE 3IF). Sie war verfüllt mit kompaktem, graubraunem Lehm mit Humusanteilen, der noch ein wenig Holzkohle und vereinzelt Leichenbrand enthielt (SE 7).

Das Urnengrab selbst war eingebettet in eine sterile Schicht aus sehr kompaktem, schluffigem, rotbraunem Lehm ("Opok", SE 100). Die Grabgrube besitzt eine Tiefe von zirka 0,20 Metern, eine ebene Sohle sowie eine schräge Böschung (SE 4IF). Die Sohle war durch Tierbauten (SE 8IF) teils stark beeinträchtigt (Abb. 4c). Wie aus dem Befund hervorging, erfolgte die Verfüllung der Grabgrube offensichtlich in zwei Schritten. Zunächst wurde eine Schicht aus kompaktem und stark bindigem, schwarzbraunem Lehm eingebracht, der reichlich mit Holzkohlestückchen (≤ 3 cm) mit unterschiedlichen Faserrichtungen, viel Leichenbrand ($\leq 0,5$ cm, vereinzelt $\leq 1,5$ cm; rein weiß, hart), viel verziegeltem Lehm ($\leq 0,5$ cm) sowie überwiegend kleinen Wandfragmenten von der Urne durchsetzt war (SE 6). Es ist dabei

von einer Brandschüttung auszugehen, offenbar wurden aber nicht die gesamten Scheiterhaufenrückstände in die Grabgrube gefüllt. Die sorgfältig aufgelesenen, größeren Leichenbrandfragmente einer/s Jugendlichen (13. bis 18. Lebensjahr)⁵ waren in dem Urnengefäß deponiert. Über der SE 6 und deutlich von dieser zu trennen war eine Schicht aus kompaktem, schluffigem, olivbraunem Lehm, vermischt mit eben liegenden Leithakalk-Bruchsteinen (≤ 7 cm), Holzkohle und teilweise Asche sowie vereinzelt Leichenbrand (SE 5). An ihrer Schichtunterkante – vereinzelt fand sich dort auch verziegelter Lehm – barg die SE 5 jedoch noch eine Überraschung, nämlich die Auffindung mehrerer Henkelfragmente der Schale. Es handelt sich bei der SE 5 um die Verfüllung der Grabgrube nach der Einbringung der Brandschüttung. Trotz der Blockbergung ließ sich durch die archäologische Nachuntersuchung noch das stratigrafische und zeitliche Verhältnis der Urne zur SE 6 und SE 5 abklären (Abb. 4). Anhand der festgehaltenen Niveaus und Schichtgrenzen kann folgender Vorgang wahrscheinlich gemacht werden: Zunächst stellte man die Urne dezentral in die ausgenommene Grabgrube. Daraufhin brachte man die Brandschüttung (SE 6) in die Grube ein. Anschließend wurde die Henkelschale als Deckel aufgesetzt und der Henkel entfernt, dessen Fragmente sich an der Unterkante der SE 5 fanden. Abschließend erfolgte die Verfüllung der Grabgrube (SE 5). Möglicherweise fanden die absichtliche, für die geplante Funktion als Deckel aber notwendige Abtrennung des Schalenhenkels und die Zusammenführung der beiden Gefäße auch schon im Anschluss an das Leichenbrandaufsammlen am Verbrennungsplatz statt. Es ist nicht sehr wahrscheinlich, dass der Henkel unabsichtlich beim Darüberstülpen abbrach. Die Henkelfragmente gab man jedenfalls, etwas abgesetzt von der Urne, in das Grab mit, mutmaßlich musste zumindest eine ansatzweise Vollständigkeit der Henkelschale gewährleistet sein. Nicht zu klären ist, ob es sich mit dem Rand des Kegelhalsgefäßes ähnlich verhielt und man dessen Reste vielleicht im von der Künette zerstörten westlichen Grabgrubenbereich beigegeben hatte.⁶ Glaubhafter erscheint es dem Verfasser aber, dass man in diesem Fall bereits im

⁵ Zur anthropologischen Auswertung siehe den Beitrag von Silvia Renhart.

⁶ Metallfunde waren keine vorhanden, es sei den sie waren im zerstörten westlichen Grabgrubenbereich deponiert. Vielleicht wurden sie am Verbrennungsplatz auch nicht ausgeklaut. Eisenoxidverfärbungen an einigen Schädelknochen lassen Renhart jedenfalls auf das Mitverbrennen von Eisenbeigaben schließen.

⁴ Der Grundeigentümer bestätigte diese Erdbewegungen.

Vorfeld die Notwendigkeit der Randeliminierung erkannte. Steinsetzungen oder Steinabdeckungen waren, wie bereits von Herrn Leitinger angeführt, keine nachzuweisen.

2. KERAMIK

2.1 Das Kegelhalsgefäß

(Taf. 1: 2)

Als Urne diente ein kleines Kegelhalsgefäß mit einer noch erhaltenen Höhe von 21 cm und einem größten Durchmesser von 23 cm. Der Ton wurde fein bis mittel mit Quarzsteinchen gemagert. Die Oberfläche ist einigermaßen gut geglättet, wenn auch, bedingt durch die Magerungspartikel, leicht uneben. Mit Gewissheit war die Oberfläche auch ursprünglich nicht poliert. Die Farbe der Innenseite ist schwarzgrau. Auf der gefleckt wirkenden Außenseite dominieren beige sowie rotorange bis rotbraune Farbtöne, im Bruch graue bis rotbraune. Das Kegelhalsgefäß weist eine bauchige Formgebung auf, den Hals-Schulter-Umbruch akzentuiert eine seichte Horizontalkannelur. Letztere ist einbezogen in ein Muster, bestehend aus vertikalen und horizontalen Graphitstreifen mit einer Breite von 0,8 bis 1 cm. Drei horizontale Graphitstreifen teilen den Hals, die Schulter und den Bauchbereich des Kegelhalsgefäßes in zwei fast gleich hohe Verzierungszone. Diese sind ihrerseits durch vertikale Graphitstreifen metopenartig gegliedert. In der unteren Zone trug man dabei die Vertikalstreifen jeweils mittig zu den übergeordneten Metopen auf. Der Boden des Kegelhalsgefäßes ist leicht eingezogen.

Die Urne kann keinem der von Dobiats für die Sulmtalnekropolen⁷ aufgestellten Formtypen 1 bis 5 eindeutig zugeordnet werden. Einerseits entspricht es mit seinem birnenförmigen Gefäßkörper und dem niedrigen Schulter-Bauch-Umbruch dem Typ 2, andererseits ist auch eine gewisse "allgemeine" Ähnlichkeit mit dem Typ 1 gegeben.⁸ Es muss offen bleiben, ob das Kegelhalsgefäß einst über einen für den Typ 2 kennzeichnenden geschwungenen Randabschluss verfügte oder ob dieser

stärker profiliert und kantig ausgeführt war. Laut Dobiats tritt der Typ 2 "häufiger in einem älteren Gräberfeldhorizont" auf, im jüngeren jedenfalls gar nicht mehr. Einige Exemplare sind noch aus der Phase 2 bekannt.⁹ Die vom Typ 1 vertretene Grundform des Kegelhalsgefäßes ist hingegen für sämtliche Phasen der Sulmtalnekropolen belegt. Eine genaue chronologische Einstufung anhand der Gefäßform ist somit wenig aussagekräftig. Auch die Verzierungstechniken der Graphitierung und der Graphitbemalung sind grundsätzlich schon in der älteren Nekropolenphase 1 bezeugt. Für die dazugehörige Siedlung am Burgstallkogel nimmt Smolnik das erste Auftreten dieser Verzierungsarten mit dem Beginn der Hallstattzeit an und billigt ihnen zu, "ein chronologisch relevantes Merkmal" zu sein.¹⁰ Im nordostalpinen Raum ist die Bemalung mit Graphitstreifen schon in der späten Urnenfelderzeit geläufig, sie bleibt dann bis zum Übergang von der Späthallstatt- in die frühe Latène-Zeit in Gebrauch. So wie die Schwarz-rot-Bemalung ist sie aller Wahrscheinlichkeit nach süddeutscher Provenienz.¹¹ Als Indiz für eine Zeitstellung in die fortgeschrittene Hallstattzeit könnte man die flächige Ornamentierung werten, die sich über Hals, Schulter und Bauch erstreckt.¹² Die beste Übereinstimmung hinsichtlich der Ornamentierung besteht zu einem Kegelhalsgefäß aus dem Hügelgrab Grellwald 30. Es unterscheidet sich aber durch die Schwarz-rot-Bemalung und die schwarz ausgemalten Senkrechtanneluren auf der Gefäßschulter vom Unterhauser Stück.¹³ Das Hügelgrab Grellwald 30 reiht Dobiats seiner Übergangsphase 2¹⁴ ein. Dem Kegelhalsgefäß aus dem Kleinkleiner Hügelgrab kann ein beinahe identisches aus St. Johann-Würtingen, Baden-Württemberg, zur Seite gestellt werden. Dessen rote Streifenverzierung erfolgte auf einer weißen Grundierung.¹⁵ Aus dem Fürstengrab von Strettweg stammt das schwarz-rot bemalte Wandstück eines Kegelhalsgefäßes, bei dem von einer horizontalen Linie

⁷ Ich folge mit der Übernahme dieser Bezeichnung den Ausführungen von Torbrügge 1992, 483 f.

⁸ Dobiats 1980, 66 ff., Abb. 8-9; z. B. Taf. 8: 1 (Höchstschusterwald 32, Phase 1). Nach Terzan 1990, 140 entstammt es ihrer Phase 1b. Gerade am Material der Phase 1 manifestiert sich die scharfe Kritik von Torbrügge 1992, 485 ff. an der methodischen Vorgangsweise Dobiats. Zuletzt zusammenfassend zu Kegelhalsgefäßtypen aus verschiedenen Nekropolen Preinfalk 2003, 54 f.

⁹ Dobiats 1980, 70 ff., 169.

¹⁰ Smolnik 1994, 86.

¹¹ Rebay 2002, 53 f.

¹² Dobiats 1980, 70.

¹³ *Ib.*, 235, Taf. 70: 1. Wiewohl beim Unterhauser Kegelhalsgefäß der Hals-Schulter-Umbruch durch eine seichte, ebenfalls schwarz ausgemalte, Horizontalkannelur angedeutet ist. Graphitierung und Graphitbemalung gehören jedenfalls in den Sulmtalnekropolen bereits dem Verzierungsspektrum der älteren Phase 1 an. Nach Terzan 1990, 140 sind diese Verzierungsarten bereits frühhallstattisch.

¹⁴ Dobiats 1980, 169 und Beilage 4. Für Torbrügge 1992, 496 ff., bes. 501 f. ist die von Dobiats postulierte Phase 2 kaum nachzuvollziehen.

¹⁵ Zürn 1987, 156; *id.* 1987a, 298/3.

schräg nach links verlaufende Malstreifen ausgehen. Von Egg wird für dieses Fragment ein Vergleich zu dem oben angeführten Kegelhalsgefäß aus dem Hügelgrab Grellwald 30 gezogen.¹⁶ Einzonaler metopenartiger Graphitstreifendekor findet sich im Gebiet der Kalenderbergkultur beispielsweise auf einem großen Kegelhalsgefäß aus dem reich ausgestatteten Tumulus 3 in Langenlebar, den Preinfalk in die Phase Ha D₁ nach süddeutschem Chronologieschema stellt.¹⁷ Auch in den slowenischen Hallstattgruppen des Südostalpenraums ist das ein- bis zweizonale, metopenartige Ornament geläufig, wie in der Folge exemplarisch aufgezeigt wird. So weist etwa ein schwarz-rot bemaltes Fußgefäß aus dem hallstattzeitlichen Grab 11 des Hügels 2 auf der Magdalenska gora (Flur Voselca) in der Dolenjsko eine derartige Verzierung auf.¹⁸ Weiters zielt der Dekor ein Fußgefäß mit Deckel aus einem der Grabhügel I-IV/1881 in der Nähe des Weilers Mlade vine (Vinji vrh), und zwar in Kombination mit in Gitterschraffur gefüllten Feldern, die die untere Verzierungszone bilden.¹⁹ Mit Novo mesto ist ein weiterer Fundort der Dolenjsko Hallstattgruppe hinzuzufügen. Mehrmals begegnet uns dieses Muster in Schwarz-rot-Bemalung in Gräbern, für die Knez eine zeitliche Stellung in die jüngere Hallstattzeit (Ha D₂/Ha D₃) angibt.²⁰ Das Verzierungsmotiv einer Kombination aus horizontalen und vertikalen Graphitstreifen respektive Streifen anderer Substanz liegt auch aus der ausgedehnten Nekropole von Most na Soči (Sveta Lucija) vor. Am ehesten vergleichbar ist noch der zweizonale Dekor einer schwarz-rot bemalten Fußsitula aus Grab 158. Entfernte Verwandtschaft, zumindest aber metopenartigen Charakter weisen darüber hinaus die keramischen

Objekte aus den Gräbern 553 (Kegelhalsgefäß mit rot gefärbten Bändern: nahe des Bodens mit horizontalen, am Hals und Bauch dagegen mit vertikalen Bändern), 1853 (Fußsitula, braun überzogener Ton, Graphitstreifen), 2105 (flache Schale, schwarz-rot bemalt), 2196 (Fußbecher, schwarz-rot bemalt) auf.²¹ Mit der Chronologie des Gräberfeldes haben sich ausführlich Teržan, Trampuž²² und unlängst Parzinger²³ auseinandergesetzt. Demnach gehören die Fußsitula aus Grab 158 ebenso wie die formal beinahe identische Fußsitula aus Grab 1853 in die Phase II2b nach Parzinger, für die unter anderem die dichte Bemalung charakteristisch ist.²⁴ Ebenfalls in diese Phase setzt Parzinger eine mit ihr vergesellschaftete Kahnfibel mit flachgewölbtem Bügel und Seitenknöpfen, die Knotenfibel mit großen Knoten entspricht jedoch eher noch der Phase II2a.²⁵ Aus Grab 158 liegt auch noch eine Sanguisugafibel vor. Teržan, Trampuž zufolge findet sich dieser Fibeltyp erst ab ihrer Stufe Sv. Lucija 1c2.²⁶ Relativchronologisch gleichzusetzen ist dies mit einer mittleren Phase Stična/Novo mesto, absolutchronologisch entspricht dies ungefähr dem Zeitraum von kurz vor bis kurz nach 600 v. Chr. Das Kegelhalsgefäß aus Grab 553 entstammt nach Parzinger der Phase III. Die flachen Schalen aus den Gräbern 2105 und 2196 sind in der Phase II2a vertreten.²⁷ Kombinationstabellen, die auf der Grundlage von ausgewählten Gräbern basieren, zeigen auf, dass im Gräberfeld von Most na Soči Dreiknopffibeln

¹⁶ Der Vergleich kann wenig überzeugen, ist aber aufgrund der Schwierigkeiten, Parallelen zu finden, durchaus verständlich. Egg 1996, 237 ff., Abb. 138: 2. Egg 1996, 244 nimmt an, dass das Fürstengrab der jüngeren Phase Stična/Novo mesto entstammt (Ha D1).

¹⁷ Preinfalk 2003, 94, Taf. 17 (FNr. 16/1).

¹⁸ Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Taf. 135: 22. Das Grabinventar entspricht der Belegungsphase Magdalenska gora-VI nach Parzinger, 1989, 28 f., somit der Stufe III c der westlichen Dolenjsko Gruppe (Parzinger 1989, 33) beziehungsweise dem Horizont 8 (Parzinger 1989, 48).

¹⁹ A. Dular 1991, Taf. 37: 1–2 (Schwarz-rot-Bemalung). Dasselbe Gefäß findet sich im Überblick zur Grabkeramik der älteren Eisenzeit bei Dular 1982, 185, Taf. 17: 148 (Typ 10, jüngere Hallstattzeit, Oberč/Šmarjeta), ähnlich, wenn auch ohne oberen horizontale Streifenabschluss und ohne Gitterschraffur Taf. 17: 150, Gradenje/Šmarjeta.

²⁰ Knez 1986, 57 f.; Taf. 21: 12 (Kandija: Grabhügel 2, Grab 19, Fußgefäße mit Deckel), Taf. 26: 20 (Kandija: Grabhügel 3, Grab 25, Fußschüssel), Taf. 50: 18 (Marof-Kapitelacker: Tumulus B, Grab 66, Fußgefäß mit Deckel).

²¹ Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1984, Taf. 17: E,5; Taf. 46: H,2; Taf. 179: B,3; Taf. 213: B,2; Taf. 229: A,2. Weiters anzuführen wären noch Gefäße aus den Gräbern 249 (ib., Taf. 24: A,16, rotbrauner Ton mit Graphitstreifen), 765 (ib., Taf. 81: E,2, hellbrauner Ton mit dunkelbraunen Streifen), 950 (ib., Taf. 97: D,2, schwarz überzogener Ton mit Graphitstreifen) und 1585 (ib., Taf. 148: E, Schwarz-rot-Bemalung).

²² Teržan, Trampuž 1973, 416 ff.

²³ Parzinger 1989, 8 ff. Die hier vorliegenden Phasen Isonzo-II bis Isonzo-III1 gehören in die Horizonte 3 bis 6 (Ha C-Ha D1) des südostalpinen Kreises nach Parzinger 1989, 46 f. In absoluten Zahlen kommt dies Parzinger 1989, 124 f. zufolge dem Zeitraum zwischen 660/650 und 570/560 v. Chr. gleich. Äußerst kritisch steht Torbrügge 1992, 600 ff. den einzelnen Horizonten und deren interregionaler Gleichschaltung gegenüber, dementsprechend entschieden lehnt er auch Parzingers Absolutchronologie ab.

²⁴ Parzinger 1989, Taf. 8: 79. Das mit dieser kombinierte Fragment einer Knotenfibel mit kleinem Knoten und gerippten Zwischenstücken stellt Parzinger 1989, 11 ebenfalls in die Phase II2b.

²⁵ Parzinger 1989, 10 f.; Taf. 7: 41, Taf. 8: 72. Teržan 1992, 69 vermutet, dass zwischen den Phasen II2a und II2b kaum ein zeitlicher Unterschied besteht.

²⁶ Teržan, Trampuž 1973, 438.

²⁷ Parzinger 1989, 11, Taf. 6: 31, Taf. 7: 50. Das gerippte Wandstück aus Grab 2105 besitzt eine Form die nach Parzinger 1989, 12, Taf. 9: 110 erst ab der Phase III1 gängig wird.

vom Typ Grottazzolina und Brezje ab der Stufe 1c2 nach Teržan, Trampuž beziehungsweise der Stufe II2b nach Parzinger im Fundgut vorhanden sind.²⁸ Die Dreiknopffibeltypen Grottazzolina, Brezje, Šmarjeta und die meisten Sanguisugafibeln mit Dreiknopfzier sind Egg zufolge im Gräberfeld von Most na Soči fast für einen "Horizont der Dreiknopffibeln" verantwortlich. Die Dreiknopffibel aus Grab 2105, die dem mit dem Typ Šmarjeta eng verwandten Typ Kompolje nahe steht, mag diesem "Horizont" zugehören. In dem ausführlichen Überblick zu den Dreiknopffibeln im Ostalpenraum ordnet Egg die klassischen Varianten der Dreiknopffibeln – von Derivaten wie dem Typ Vinkov vrh oder dem Typ Vinica abgesehen – jedenfalls der Zeitspanne zwischen dem ausgehenden 7. und der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts beziehungsweise der Zeit um 600 und der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts zu (jüngerer Abschnitt des Horizontes Stična/Novo mesto).²⁹ Für das Grab 2105 würde dies nach Parzinger bedeuten, dass die Dreiknopffibel in die Phase II2b gehören könnte, die Schale ein Leittyp der Phase II2a ist und das Wandfragment eines gerippten Doliums bereits in die Phase III1 verweisen würde.³⁰ Alles in allem verweisen die erwähnten Gräber aus Most na Soči in einen Ha C₂/Ha D₁-Kontext. Erst in jüngster Zeit hat Brosseder bei der Bearbeitung der Ornamentik hallstattzeitlicher Keramik auch der horizontalen und vertikalen Streifenverzierung einen Absatz gewidmet.³¹ Als Verbreitungsschwerpunkt dieser Verzierungsart ermittelt sie die Schwäbische Alb und die Nordschweiz. Mit dem Unterhauser Stück, den oben angeführten Beispielen aus Magdalenska gora, Novo mesto und Vinji vrh sowie den von Brosseder kartierten Fundorten Kleinklein, Most na Soči und Picugi erscheint der Südostalpenraum verbreitungsmäßig zumindest gleichwertig. Mehrfach bezeugt ist das Muster des weiteren vom Hellbrunner Berg in Salzburg. Den bei Brosseder angeführten Beispielen³² ließe sich aus Salzburg auch noch eine kleine Schüssel aus Obertrum am See-Grub beigesellen.³³ Die Salzburger Fundorte liegen geografisch recht genau zwischen den beiden Hauptverbreitungsgebieten,

die durch unterschiedliche Malweisen gekennzeichnet sind. Für den süddeutsch-nordschweizerischen Raum sind rote Streifen auf weißer Grundierung charakteristisch, im Südostalpenraum hingegen herrschen Schwarz-rot-Bemalung und Streifenverzierung (meist aus Graphit) auf tongrundiger, vorwiegend brauner bis rotbrauner Oberfläche vor. Die Schwarz-rot-Bemalung im Südostalpenraum wird mit einem Festhalten an gewohnten Ziertechniken erklärt.³⁴ Aus dem Salzburger Gebiet sind hinsichtlich dieses Ornamentes sowohl die Rotweiß-Bemalung (Hellbrunner Berg³⁵) als auch jene mit Graphitstreifen auf der tongrundigen Oberfläche (Obertrum am See-Grub)³⁶ bekannt. Gemäß Brosseder sind Gefäße mit dergleichen Ornament wie jene von der Heuneburg³⁷ (Baden-Württemberg) jünger als jene aus dem Südostalpenraum.³⁸ Keramik mit Rotbemalung auf weißem Grund erscheint auf der Heuneburg in den Bauphasen IVb und IVa, vermutlich auch schon in der Bauphase IVc.³⁹ Für die Schwäbische Alb erarbeitet Brosseder zunächst mittels Seriation die zeitlich abfolgenden Keramikgruppen A–D. Diese (C, D) werden in Beziehung zu den Heuneburg-Schichten gesetzt und in der Folge – von Brosseder mit Vorbehalt gesehen – mit den Horizonten von Parzinger synchronisiert. Die Bauphase IVc korrespondiert dabei mit dem Horizont 5 (Keramikgruppe C), die Bauphase IVb mit dem Horizont 6 (Keramikgruppe D). Die Bauphasen IVb und IVa, aus der auch die meisten unserer Vergleichsfunde von der Heuneburg stammen, entsprechen dabei weitgehend der Stufe Ha D₁, die Bauphase IVc wäre demnach noch Ha-C-zeitlich.⁴⁰ Letzteres hat als Erste Teržan erkannt und dezidiert zum Ausdruck gebracht.⁴¹ Mit Ausnahme eines Exemplars, das von Dämmer nur pauschal den Bauphasen IVa–IVc zugeordnet wird,⁴² stammen sämtliche Vergleichsbeispiele von der Heuneburg aus den Bauphasen IVa und IVb (Ha D₁). Die Vermutung Brosseders einer im Gegensatz zum Südostalpen-

³⁴ Brosseder 2004, 306.

³⁵ Stöllner 1996, 194 f. Vielleicht auch Schwarz-rot (ib., 191 ff., Taf. 126: 118).

³⁶ Ib., 132.

³⁷ Dämmer 1978, Taf. 15: 115(IV b), 116(IV a–IV c), Taf. 16: 132(IV b), Taf. 19: 161(IV a), Taf. 34: 287(IV a), Taf. 77: 852.

³⁸ Brosseder 2004, 306. In diesem Kontext von Interesse ist die Vermutung von Teržan 1994, 131, dass hohe Kegelhalsgefäße aus dem Westhallstattkreis auf osthallstattische Anregungen zurückgehen könnten.

³⁹ Dämmer 1978, 29 ff., bes. 30 u. 32 ff., Abb. 11.

⁴⁰ Brosseder 2004, 67 ff, Abb. 45. Anders Trachsel 2004, 94, Abb. 49, der die Phasen IV c bis IV a jünger bewertet (Ha D1 bis Ha D2 spät).

⁴¹ Teržan 1994, 130 ff., bes. 132.

⁴² Dämmer 1978, 85, Taf. 15: 116.

²⁸ Egg 1996, 209. Teržan, Trampuž 1973, 438, Taf. 7: 8; siehe dazu Allegato 1: Kombinationstabelle. Parzinger 1989, 11 ff., bes. 16, Taf. 8: 67a, 67b.

²⁹ Egg 1996, 189; 197, Nr. 274; 214 f.; 243 f.

³⁰ Augenscheinlich kommt bei diesem Grab die methodische Inkonsequenz in der Leittypenansprache von Parzinger zum Tragen, auf die insbesondere Teržan 1992, 68 f. hingewiesen hat.

³¹ Brosseder 2004, 305 f., Abb. 189: Punkte, Liste 166.

³² Ib., 463 (Liste 166).

³³ Stöllner 1996, 131 f., Taf. 72: C,3.

raum jüngerer Zeitstellung der mit Metopenmuster ornamentierten Keramik erscheint somit tendenziell richtig – zumindest was einen Vergleich der Heuneburg mit Kleinklein und Most na Soči anbelangt, für die Dolenjsko Beispiele kann dies nicht gelten. Ob ein Ha-D₁-Kontext auch für das unbefundete sehr gute Vergleichsbeispiel aus St. Johann-Würtingen besteht, muss offen bleiben. Jedenfalls ist es – wie bereits oben angeführt – dem Kegelhalsgefäß aus dem Hügel Grellwald 30 in Kleinklein im tektonischen und ornamentalen Erscheinungsbild so ähnlich, dass man kaum eine größere zeitliche Differenz annehmen möchte. Und weißgrundige Keramik liegt eben mit großer Wahrscheinlichkeit schon aus der Stufe Ha C vor.⁴³ Das Kegelhalsgefäß aus dem Hügel Grellwald 30 ist aber nach Dobiát mit Sicherheit noch in die Stufe Ha C einzubinden.

Ferner zieht Brosseder für den Südostalpenraum über die Verzierung mit vertikalen und horizontalen Streifen zumindest punktuelle Verbindungen zur Golasecca-Kultur in Erwägung.⁴⁴ Sie verweist dabei unterstützend auf Teržan, die einen Bezug zum Golasecca Bereich aufzeigt, unter anderem anhand bestimmter Fibeltypen.⁴⁵ Insgesamt räumt Brosseder der Keramik mit Streifenzier aus der Golaseccakultur – es handelt sich dabei um keine eigentliche Bemalung, sondern um eingeglättete Muster – im Gegensatz zum Südostalpenraum eine etwas jüngere, späthallstattzeitliche Stellung ein.⁴⁶ Die Vergleichsbeispiele stammen aus der Gruppe Ameno/Castelletto 2 c, vorwiegend aber aus der Phase 3,⁴⁷ für die ein netzartiges Gittermuster charakteristisch ist, auch in Kombination

mit vertikaler Streifenzier.⁴⁸ Die Phase Ameno/Castelletto 2 c lässt sich laut Parzinger mehr oder weniger mit seinem Horizont 6 korrelieren.⁴⁹ Aus chronologischen Gründen scheiden somit Anregungen von Seiten der Golaseccakultur auf den Südostalpenraum aus, jedenfalls was die reine Verzierung mit horizontalen und vertikalen Streifen angeht. Das Grabinventar aus dem Hügel Grellwald 30 (Kegelhalsgefäß mit metopenartigem Ornament) wird von Dobiát aufgrund des zu beobachtenden Wandels vom halbkugeligen zum profilierten Henkelschälchen seiner Übergangsphase 2 angeschlossen (Stična/Novo mesto 1).⁵⁰ Es vertritt also noch eine Ha-C-Position. Diese zeitliche Stellung ist zudem über das Siedlungsmaterial von der Poštela abgesichert, wo gänzlich entwickelte stark profilierte Henkelschälchen ebenfalls erst zum Fundspektrum der Phase 3 gehören (s. u.). Zu überlegen wäre jedenfalls, wie sich hinsichtlich dieses Ornamentes eine Verbindung zwischen dem West- und Osthallstattraum gestaltete, die beim vorläufigen Forschungsstand über Salzburger Gebiet verlaufen sein dürfte.

Bereits außerhalb dieser kleinen Abhandlung stehen südostalpine Gefäße, die mit einem netzartigen, meist schwarzen oder roten Gittermuster bemalt sind. Nur kurz sei daher der Vollständigkeit halber Folgendes angemerkt: Das eingeglättete Gittermotiv besitzt seinen deutlichen Verbreitungsschwerpunkt im Bereich der Golaseccakultur und zählt dort zum Formenschatz der Stufe Ameno/Castelletto 3.⁵¹ Andererseits besteht für ein formal verwandtes, gemaltes,⁵² geritztes⁵³ oder eingeglättetes⁵⁴ Gittermuster auch eine Fundkonzentration in Südmähren, etwas abgeschwächt in Böhmen.⁵⁵ Es kommt dort vorwiegend auf Tassen, Schalen und Schüsseln vor. Dobiát lässt für die mit Gittermuster verzierten vier Kegelhalsgefäße aus dem Tumulus

⁴³ Nur am Rande sei angemerkt, dass eine Schale aus Güttingen/Konstanz ein Metopen- respektive vertikales Streifenmuster ziert (der untere horizontale Abschluss fehlt) oder dieses vielleicht vorwegnimmt (Beck, Kimmig 1951, Taf. 29: 2). Aufgrund ihrer Vergesellschaftung mit einer Kragenrandschüssel mit Stempelverzierung und Rautenbandvariante A ist es mit der Keramikgruppe B (Ha C1) der Schwäbischen Alb nach Brosseder 2004, 168 zu verbinden. Vereinzelt treten die Rautenbänder auch noch in Ha C2 auf. Beck, Kimmig 1951, 162 verweisen denn auch auf die "alte Tradition" der Schwarz-rot Bemalung. Leider sind die Fundumstände nicht gänzlich geklärt, die Autoren (1951, 161) gehen aber von einem zusammengehörigen Grabkomplex aus. Immerhin ist somit eine ähnliche Verzierung bereits in einem frühen Abschnitt der Stufe Ha C belegt.

⁴⁴ Brosseder 2004, 306.

⁴⁵ Teržan 1990, 158; Kahnfibel vom Typ "Poštela" (Verbreitungskarte 12), Kahnfibel mit rhombisch ausgezogenem Bügel (Verbreitungskarte 13). Die Raupenbügelfibel aus dem Tumulus 2 von Nagyberki Szalacska datiert in die Periode spätes Ha C-Ha D1.

⁴⁶ Brosseder 2004, 306.

⁴⁷ Pauli 1971, Abb. 26, Taf. 6: 4 (Ameno Grab B 29), Abb. 27, Taf. 12: 12 (Castelletto Ticino Grab 11), Taf. 16: 1 (Castelletto Ticino Grab 20), Taf. 20: 6 (Castelletto Ticino Grab 32),

Taf. 27: 11 (Castelletto Ticino Grab 54). Oftmals auch belegt aus San Bernardino di Briona (Pauli 1971, Taf. 37 ff.).

⁴⁸ Z. B. Pauli 1971, Taf. 37: 15 (San Bernardino di Briona Grab 16/1).

⁴⁹ Parzinger 1989, 115.

⁵⁰ Verwiesen sei an dieser Stelle auch noch einmal auf das Kegelhalsgefäß aus Grab 553 von Most na Soči. Es trägt eine Streifenzier und gehört in Sveta Lucija der Phase III an, die deutlich vor einer möglichen Einflussnahme der Golaseccakultur liegt.

⁵¹ Pauli 1971, 73, Abb. 27.

⁵² Kerchler 1977, 16, Taf. 30.

⁵³ Z. B. Torbrügge 1979, 358, Taf. 123: 9–10 (Grab 1, Prunn-Pillhausen).

⁵⁴ Z. B. Stegmann-Rajtár 1992, 27, Taf. 50: 6,9 (Gräber 59, 60, Podolí).

⁵⁵ Brosseder 2004, 269 ff., Abb. 178 (Dreiecke rechts), 457 f. (Liste 156).

Grellwald 20 (Phase 2 nach Dobiak,⁵⁶ schwarz auf weißer Grundierung) und das halbkugelige Schälchen aus dem Tumulus Grellwald 55 (Phase 3 nach Dobiak,⁵⁷ Schwarz-rot-Bemalung) die geografische Orientierung⁵⁸ offen und verweist zum einen auf Vergleiche in der Nekropole von Most na Soči, zum anderen auf die Ähnlichkeit mit Schalen aus dem Grabhügel 1 von Rabensburg.⁵⁹ Die südostalpine Keramik⁶⁰ trägt ebenso wie diejenige der Golaseccakultur das Gittermuster stets auf der Außenseite und wendet es auch bei der Ornamentierung von Hochgefäßen an. Bei der Keramik der "nördlichen Gruppe" hingegen, für die Brosseder⁶¹ eine Datierung in ein fortgeschrittenes Ha C annimmt, dient das Gittermuster der Innenverzierung und ist zudem an Breitformen gebunden. Aus diesen Gründen mag man den Ursprung dieser Verzierung, wie von Brosseder vermutet, vielleicht eher im Gebiet der Golaseccakultur suchen.⁶² Diese kurzen Überlegungen⁶³ werden durch eine auf breiterer Basis stehende Untersuchung zu überprüfen sein.⁶⁴

⁵⁶ Dobiak 1980, 169, Taf. 63: 1–2, 64: 1, 66: 1. Interessanterweise scheint dieser Gefäßtyp nicht auf der von Brosseder 2004, 118 f., Abb. 81 zusammengestellten Keramik der Phase 2 nach Dobiak auf, findet aber im Text Erwähnung.

⁵⁷ Dobiak 1980, 170, Taf. 92: 3.

⁵⁸ *Ib.*, 137.

⁵⁹ Kerchler 1977, Taf. 25: 2, Taf. 30.

⁶⁰ Abgesehen von Kleinklein u. a. Most na Soči, Grab 2222b (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1984, Taf. 230: A.5, rot aufgemaltes netzartiges Ornament, *ib.*, 351); Vinji vrh, Grabhügel IV/1879; Ivanec bei Družinska vas (Dular A. 1991, 66, Taf. 3: 4.5, geritzt); Vinji vrh, Grabhügel I–IV/1881; Mlada vina (Dular A. 1991, 80, Taf. 37: 1,2, Schwarz-rot Bemalung).

⁶¹ Brosseder 2004, 269 ff.

⁶² Was dann, folgt man Parzinger 1989, 109, 115, im Falle der Sulmtalnekropole (Grellwald 55) zumindest eine Belegung bis in den Horizont 6 oder jünger bedingen müsste.

⁶³ Freilich unter der berechtigten Prämisse, dass die Gittermuster tatsächlich aus der Golaseccakultur abgeleitet werden können, gerät auch die Synchronisierung von Parzinger ein wenig ins Wanken. Im Grab 852 von Most na Soči (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1984, Taf. 84: C.5) findet sich eine Fußsitula mit netzartigem Ornament. Dieses Grab reiht Parzinger in die Phase II2b ein, wobei etwa die auf der Kombinationstabelle Taf. 152 als zum Grab gehörigen Dreiknopffibeln (Nr. 67 a,b) weder bei Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1984 abgebildet sind, noch bei Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1985, 163 Erwähnung finden. Die Phase Sveta Lucija II2b wiederum ist mit dem Horizont 4/5 zu verbinden. Damit wären die hier vertretenen Grabobjekte aber um einiges früher in den Boden gekommen als jene aus dem Bereich der Golaseccakultur, deren Stufe Ameno/Castelletto 2 c Parzinger, wie oben schon angeführt, mit dem Horizont 6 verknüpft. Die hier entscheidende Stufe Ameno/Castelletto 3 wäre dementsprechend noch jünger. Kurz und gut, die ebenfalls aus dem Grab 852 stammende Tasse, sie war in der Fußsitula deponiert, ist Parzinger 1989, Taf. 6: 15 zufolge ein Leittyp der Phase Sveta Lucija III.

⁶⁴ In diesem Zusammenhang wird man sich auch noch eingehender mit den Kegelhalbsgefäßen aus dem Tumulus Grellwald 20 auseinandersetzen müssen.

2.2 Die stark profilierte Henkelschale (Taf. 1: 1)

Die stark profilierte Henkelschale⁶⁵ hat einen Randdurchmesser von 13 cm, eine maximale Breite (ohne Knubben) von 16,5 cm und eine Höhe (ohne Henkel) von 7 cm. Wie beim Kegelhalbsgefäß wurde der Ton mit Quarzpartikeln von feiner bis mittlerer Größe aufbereitet. Allerdings ist die Oberfläche besser geglättet und poliert. Auf der Innenseite herrschen beige bis schwarzgraue Farbtöne vor, auf der ebenfalls fleckigen Außenseite beigebraune bis schwarzgraue, im Bruch dunkelbraungraue bis dunkelbraunrote. Die Rand-Halszone ist ein wenig nach innen geneigt mit konkav ausschwingendem Rand. Den scharf gehaltenen Schulter-Bauch-Umbruch betonen rechtsläufige, aneinander gereihte Kanneluren mit einer Breite von 1 bis 1,2 cm. Die Aneinanderreihung der Kanneluren wird nur durch ursprünglich wohl drei symmetrisch verteilte abgeflachte, knubbenartige Aufsätze (zwei davon sind erhalten) unterbrochen. Die Schale besitzt außen eine flächige Graphitierung, die bis zum unteren Abschluss der Kannelur reicht und auch noch auf einen 0,65 cm breiten, horizontalen Streifen auf der Randinnenseite übergreift. Ein aus 0,9 bis 1,1 cm breiten Graphitstreifen gebildetes Kreuz mit eingeschriebenen Winkeln zierte die Innenwandung. Der hohe, überrandständige, bandförmige Henkel ist gekehrt, nicht zu erkennen ist, ob er in die Gefäßwandung eingezapft war. Den Scheitelpunkt des Henkels zierten einst zwei sanft modellierte gegenständige Hörnchen, von denen eines abgebrochen ist. Wie bereits oben erwähnt, wurde der 2,7 cm breite Henkel absichtlich vom Schalenkörper abgetrennt. Der Boden der Schale ist leicht eingezogen.

Allgemein findet sich die profilierte Henkelschale – Dobiak zufolge – geografisch breit gestreut; unter anderem ist die Grundform aus weiteren steirischen sowie kärntnerischen, westungarischen, niederösterreichischen und slowenischen Fundorten nachgewiesen.⁶⁶ Die stark profilierte Ausformung zahlreicher Schalen aus den Sulmtalnekropolen sieht er hingegen "auf einen relativ engen ostalpinen Raum" begrenzt.⁶⁷ Anhand von Beispielen aus

⁶⁵ Ich orientiere mich hinsichtlich der Definition an Dobiak 1980, 83. Von der Größenordnung her kann man das Gefäß durchaus schon in Schüsselnähe rücken (Henkelschüssel).

⁶⁶ Dobiak 1980, 84.

⁶⁷ Unterdessen sind stark profilierte Schalen/Schüsseln auch im Umfeld eines ehemaligen hallstattzeitlichen Tumulus unter der Leechkirche in Graz zum Vorschein gekommen. Leider handelt es sich bei ihnen um mittelalterlich umgelagertes Fundmaterial (Lehner 1996, 37 ff., Taf. 17: 1,2).

Nekropolen Sloweniens, Kroatiens und Bosnien-Herzegowinas zeigt Dobiát auf, "dass es sich bei diesem Gefäßtyp um eine sehr weit verbreitete, langlebige, varianten- und verzierungsreiche Gefäßgrundform der ostalpinen Hallstattkultur handelt, die nahezu in jeder Nekropole eigene Formvarianten und Ausgestaltungen erfahren hat." Möglicherweise standen die Henkelschalen mit horn- oder knopfartigen Ansätzen am höchsten Punkt des Henkels als Trinkgeschirr in Verwendung.⁶⁸

Die profilierten Henkelschalen aus dem Sulmtal verbinden jedenfalls "Formelemente nördlicher und südlicher Hallstattregionen". In der "Henkeltasse" aus dem Grab Höschusterwald 32 erblickt Dobiát gleichsam die "Urahnin" der scharf profilierten Sulmtaler Henkelschalen.⁶⁹ Die hier vorliegende stark profilierte Ausformung ("stark profilierte Henkelschale") des Unterhauser Exemplars ist laut Dobiát in den Sulmtalnekropolen ein typischer Vertreter der jüngeren Phase 3.⁷⁰ Schüsseln, die in ihrer späten Ausföhrung den stark profilierten Schalen formal gleichkommen, setzt er in einen frühen Spáthallstatthorizont.⁷¹ Im Erscheinungsbild entsprechende "Henkeltassen" treten nach Dular vorwiegend erst in der jüngeren Hallstattzeit auf, beispielsweise im Gráberfeld von Stična.⁷² In der befestigten Höhensiedlung auf der Poštela bei Maribor sind stark profilierte Schalen charakteristisch für die Stufe Poštela III, die bis in das 6. Jahrhundert v. Chr. reicht.⁷³ Eine stark profilierte Henkelschale findet sich ferner in dem Grab 122 des Gráberfeldes von Führholz/Unterkárnten.⁷⁴

Der Innendekor mit Kreuz und eingeschriebenen Winkeln aus Graphitstreifen ist feinchronologisch unempfindlich. In den Sulmtalnekropolen tritt er beispielsweise schon bei einem halbkugeligen Schälchen aus dem Grab Höschusterwald 4 sowie bei einem halbkugeligen Henkelschälchen aus dem Grab Ofenmacherwald 48 auf. Beide Bestattungen sind der älteren Belegungsphase 1 zuzuordnen.⁷⁵

Aus dem Kürbischhansl-Tumulus (Phase 3) wiederum stammt eine Einzugsschale mit ebendiesem Muster.⁷⁶ Ferner anzuföhren ist diese Verzierung von einer Fußschüssel (Kragenrandschüssel) aus dem Keramikdepot 5/92 des hallstattzeitlichen Gráberfeldes von Leibnitz-Altenmarkt, das von der Bearbeiterin nach Ha D₁ gestellt wird.⁷⁷ Einer profilierten Henkelschüssel aus dem Hügel 1 von Zagersdorf im Burgenland ist diese Innenverzierung ebenfalls eigen. Sie stammt aus einem álterhallstattzeitlichen Grabzusammenhang (Ha C₁).⁷⁸ Wenngleich in der Innenverzierung nicht völlig identisch, so können auch noch eine Fußschüssel aus dem Tumulus Leitengritschwald 27 (jeweils ein zweiter Winkel eingeschrieben, Phase 3),⁷⁹ eine Kragenrandschüssel aus dem Tumulus 3 von Langenlebern (jeweils ein zweiter Winkel eingeschrieben, Ha D₁),⁸⁰ eine Fußschale aus dem Tumulus II von Bernhardsthal (mit eingeschriebenem Dreieck)⁸¹ und ein Schöpfgefáß aus dem Grábhügel VI von Vaszar (jeweils ein zweiter Winkel eingeschrieben)⁸² als Vergleiche beigebracht werden. In ihrem Überblick zur hallstattzeitlichen Keramik-Ornamentik beschäftigt sich Brosseder auch mit dem auf unserer Unterhauser Schale verwendeten Motiv,⁸³ unterscheidet aber nicht weiter zwischen einem oder mehreren eingeschriebenen Winkeln, sondern umschreibt die Verzierung mit der Bezeichnung "negatives Vierstrahlenmuster aus hängenden Winkeln".⁸⁴ Anhand der Kartierung wird ersichtlich, dass diese Ornamentik in Südf Frankreich, Slowenien und Kroatien nicht begegnet. Mit der Henkelschale aus Wildon-Unterhaus gesellt sich somit zu den Kleinkleiner Exemplaren ein weiteres an der Südrperipherie der Verbreitzungszone.⁸⁵ Für die Betonung des Schulter-Bauch-Umbruchs mit breiten Schrágkanneluren und vier abgeflachten, knobbenartigen Ansätzen konnte bislang keine Analogie gefunden werden. Bei den Schalen aus den Sulmtalnekropolen sind die Kanneluren ent-

⁶⁸ Dobiát 1980, 125.

⁶⁹ *Ib.*, 84, Taf. 8: 4 (Phase 1), 169.

⁷⁰ *Ib.*, Beilage 4. Den Beginn der Phase 3 erkennt Hack 2001, 140 noch in der Stufe Stična/Novo mesto 1.

⁷¹ Dobiát 1980, 79, Abb. 11. Einigermaßen formal vergleichbare Schüsseln zählen auch für Eibner, Presslinger 1991, Abb. 17, v. a. 7–8 zum späthallstattzeitlichen Formengut.

⁷² Dular 1982, 192, bes. Taf. 22: 195.

⁷³ Teržan 1990, 34 ff., Fig. 3: 8,9 (cups with sharp profiles).

⁷⁴ Wedenig 2003, 74 ff., Abb. 3, Taf. 1: 9.

⁷⁵ Dobiát 1980, 168, Taf. 4: 8, Taf. 21: 3. Nach Torbrügge 1992, 493, Abb. 67: J ist das Grab Ofenmacherwald 48 bereits frühhallstättisch (Podzemelj 2/Ha C). Regelhafte Graphitmuster wie auf der Henkelschale stellen ihm zufolge ein neues Gestaltungselement dar. Teržan 1990, 140 reiht die Gráber Ofenmacherwald 48 und Höschusterwald 4 bereits ihrer

hallstattzeitlichen Phase Kleinklein 1b zu. Ausschlaggebend ist unter anderem das Auftreten von Graphitdekor und Schwarzrot-Bemalung.

⁷⁶ Dobiát 1980, Taf. 95: 3. Teržan 1990, 142 datiert den Kürbischhansl-Tumulus in die Mitte des 7. Jh.s v. Chr. und reiht ihn somit in die Dobiát'sche Phase 2 ein.

⁷⁷ Hampel 2005, 239; Taf. 12: 60.

⁷⁸ Rebay 2002, 109; Taf. 17: 68.

⁷⁹ Dobiát 1980, Taf. 99: 6.

⁸⁰ Preinfalk 2003, Taf. 46 (FNr. 33).

⁸¹ Kerchler 1977, Taf. 12: 3.

⁸² Patek 1993, Abb. 74: 4.

⁸³ Zu Máhren vgl. den Bemalungstyp IV, Nr. 31 von Podborský 1963 (Brosseder 2004, 85, Abb. 52).

⁸⁴ Strahlenmuster sind für kreisförmige Flächen charakteristisch (Brosseder 2004, 254).

⁸⁵ Brosseder 2004, 258, Abb. 170: Punkte, Liste 132.

weder schmaler, steiler oder dichter zueinander ausgeführt.⁸⁶

3. CHRONOLOGISCHE EINORDNUNG

Aus den zusammengestellten Vergleichen geht hervor, dass für die genaue chronologische Einordnung des Grabes nur wenige Merkmale herangezogen werden können. Weder die – an und für sich altertümlich wirkende – Form des Kegelhalsgefäßes noch die Verzierungstechnik (Graphitstreifenbemalung) noch die Ornamentik (Kreuzmotiv und bedingt das Metopenmuster) sind ausschließlich in einem eng begrenzten Zeitraum verfolgbar. Während für das Kreuzmuster wenigstens aus einem weiten geografischen Raum gute, teils übereinstimmende, wenn auch zeitlich recht breit gestreute Vergleiche anzuführen sind, so ist das hinsichtlich des Metopenmusters weniger der Fall.⁸⁷ Die größte chronologische Gewichtung kommt offensichtlich dem Gefäßtyp der stark profilierten Henkelschale zu. Sie zählt sowohl in den Sulmtalnekropolen als auch in der Siedlung auf der Poštela (jeweils Phase 3) eindeutig zu den spätesten im Fundus vertretenen Formen. Beide Untersuchungen erfolgten darüber hinaus auf einer umfangreichen Materialbasis.⁸⁸ Zudem liegen die beiden bedeutenden eisenzeitlichen Fundorte geografisch dem Fundort Wildon am nächsten und gehören beide zur sogenannten Sulmtalgruppe. Die Phase 3 von Kleinklein parallelisiert Dobiat mit dem jüngeren Abschnitt des Horizontes Stična/Novo mesto (= Ha C₂-Ha D₁).⁸⁹ Das Fundgut der Phase 3 von der befestigten Höhensiedlung auf der Poštela bei Maribor⁹⁰ setzt Teržan zeitlich gleich mit jenem der dritten Phase von Kleinklein sowie ihrer Phase Štajerska III spät. Absolutchronologisch führt sie dafür aber den Zeitraum von der Mitte des 7. Jahrhunderts bis in die erste Hälfte des 6. Jahrhunderts an.⁹¹ Die Grablegung am Fuß

des Wildoner Buchkogels fand demnach in Ha C₂ beziehungsweise Ha D₁ nach der süddeutschen Chronologie statt, wobei man aufgrund der altertümlich wirkenden Form des Kegelhalsgefäßes eher einer Datierung in Ha C₂ den Vorzug geben mag. Als Gesamtheit betrachtet liegt die beste Analogie zu dem Grab aus Wildon-Unterhaus jedenfalls aus dem schon einige Male angesprochenen Hügelgrab Grellwald 30 (Sulmtalnekropolen) vor. Dieses, von Dobiat in den Übergangshorizont gestellte Grab verfügt im Beigabenensemble unter anderem sowohl über ein Kegelhalsgefäß mit zweizonalem Metopenmuster als auch schon über stark profilierte Henkelschalen.⁹²

4. SCHLUSS

Im Umkreis der Urnenbestattung konnten bei den archäologischen Beobachtungen keine weiteren Gräber festgestellt werden, was angesichts der weitläufigen Fläche auf die nur punktuell angelegten Kanalschnitte zurückzuführen sein mag. Möglicherweise besteht ein großer Abstand zwischen den Gräbern. Dass ein einzelnes, sozusagen "versprengtes" Grab vorliegt, ist wohl auszuschließen. Dagegen spricht zum einen die reguläre Form der Bestattung, zum anderen traf man in den Kanalschnitten immer wieder, wenn auch spärlich, Fragmente von Feinkeramik und kalzinierten Knochen an, die durchaus aus – womöglich zerstörten – Gräbern stammen könnte. Die Leichenverbrennung geschah wohl in einiger Entfernung (*ustrina*), dem Umfeld von mehreren Metern ostwärts ist kein Anzeichen auf einen Verbrennungsplatz zu entnehmen. Für den Bereich westwärts ist ein eventuell direkt angrenzender Verbrennungsplatz durch die Künette und die asphaltierte Zufahrtsstraße zu den Wohn- und Wirtschaftsgebäuden vorderhand nicht zu erschließen.

Zusammenfassend ist somit ein Brandschüttungsgrab mit Urne der fortgeschrittenen Hallstattzeit evident, das einen Hinweis auf ein bisher unbekanntes prähistorisches Gräberfeld am Nordfuß des Wildonerberges gibt. Vielleicht steht es in Zusammenhang mit der rund 600 Meter Luftlinie entfernten, aber nur äußerst schlecht erforschten urnenfelderzeitlichen Siedlung⁹³ am Buchkogel

⁸⁶ Z. B. Dobiat 1980, Taf. 28: 4 (Kaiserschneidewald Hügel 40), Taf. 36: 8 (Forstwald Hügel 21).

⁸⁷ In der Nekropole von Most na Soči sind die Gefäße als Motivträger völlig andere, großteils in der Sulmtalgruppe auch gar nicht geläufig.

⁸⁸ Diesen späten Ansatz untermauert auch das späturnenfelderzeitliche/frühhallstattzeitliche Gräberfeld von Kalsdorf. Derartige Henkelschalen fehlen dort gänzlich (Tiefengraber 2005).

⁸⁹ Dobiat 1980, 170.

⁹⁰ Die (ältereisenzeitliche) Siedlung auf der Poštela bricht offenbar gegen Ende von Ha D1 ab (Teržan 1990, 204).

⁹¹ Teržan 1990, 205. In diesem Zusammenhang sei auf die Frühdatierung des Kürbischhansl-Tumulus (s. o.) verwiesen, den Teržan 1990, 141 f. noch der Phase 2 nach Dobiat zurechnet, dieser jedoch bereits seiner Phase 3 (Dobiat, 1980, 170).

⁹² Dobiat 1980, Taf. 70: 1, 71: 7-9.

⁹³ Wobei eine tatsächlich bis tief in die Hallstattzeit weiterlaufende Besiedlung erst durch noch zu erfolgende Forschungen belegt werden müsste.

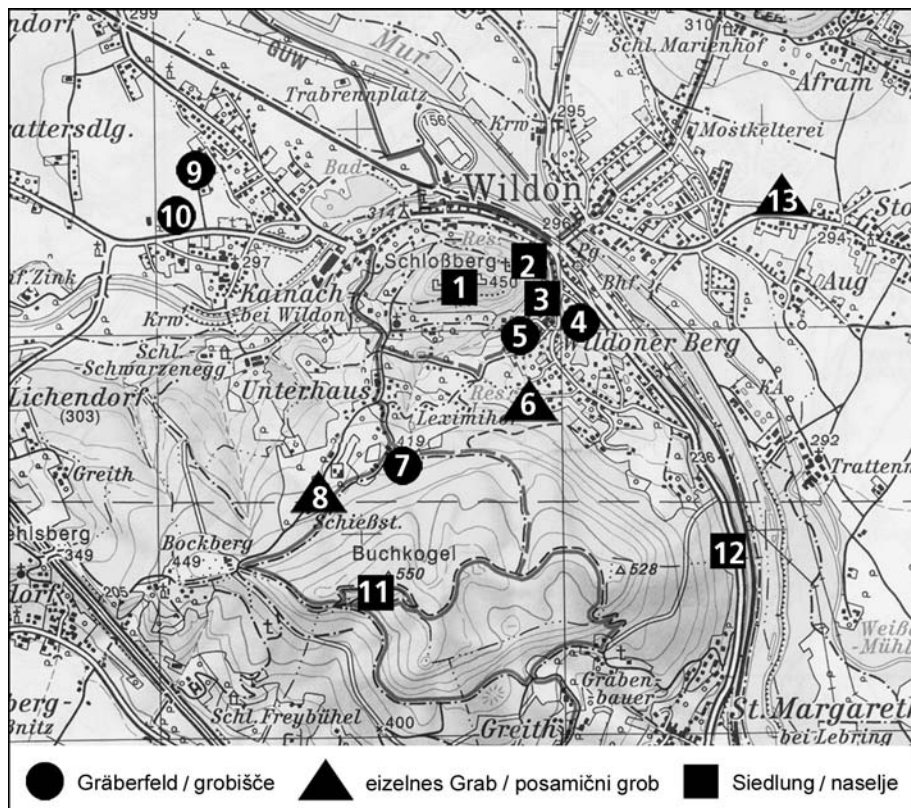

Abb. 6: Verbreitungskarte. Urnenfelder- und hallstattzeitliche Fundplätze im Raum Wildon. **1** Wildoner Schlossberg (Gem. Wildon) – Siedlung UK/Ha; **2** Wildoner Schlossberg/Maierwiese (Gem. Wildon) – Siedlung vermutlich UK/Ha (geophysikalische Prospektion); **3** Neue Volksschule Wildon (Gem. Wildon) – Siedlung UK/Ha; **4** Hauptschule Wildon (Gem. Wildon) – Gräberfeld UK/Ha; **5** Flur “Im Rasental” (Gem. Wildon) – Gräberfeld, hauptsächlich Ha, wenig UK; **6** Sog. “Wetzl-Urne” (Gem. Wildon) – Brandflachgrab UK; **7** Hügelgräberfeld Buchkogel (Gem. Wildon) – Gräberfeld Ha; **8** Sog. “Leitinger-Urne” (Gem. Wildon) – Brandflachgrab Ha; **9** Flur “Galgenkogel” (Gem. Weitendorf) – Hügelgräbergruppe Ha; **10** Kainach bei Wildon (Gem. Weitendorf) – Zwei, möglicherweise auch drei Brandgräberfelder, hauptsächlich UK, tlw. Ha; **11** Wildoner Buchkogel (Steinmeißspitze, Gem. Wildon) – Siedlung UK, Ha (?); **12** Flur “Galgenkogel” (Gem. Wildon) – Streufunde UK/Ha (?); **13** Flur “Grafenkogel” (Gem. Stocking) – Hügelgrab Ha (?). (M. Roscher und Ch. Gutjahr).

Sl. 6: Karta razprostranjenosti žarnogrobišnodobnih in halštatskih najdišč na območju Wildona. **1** Wildoner Schlossberg (Wildon) – naselje KŽG/Ha; **2** Wildoner Schlossberg/Maierwiese (Wildon) – naselje, domnevno KŽG/Ha (geofizikalna prospekcija); **3** Neue Volksschule Wildon (Wildon) – naselje KŽG/Ha; **4** Hauptschule Wildon (Wildon) – grobišče KŽG/Ha; **5** Ledina “Im Rasental” (Wildon) – grobišče; predvsem Ha, manj KŽG; **6** T. i. “Wetzl-Urne” (Wildon) – plani žgani grob KŽG; **7** Gomilno grobišče Buchkogel (Wildon) – grobišče Ha; **8** T. i. “Leitingerjeva žara” (Wildon) – plani žgani grob Ha; **9** Ledina “Galgenkogel” (Weitendorf) – skupina gomil Ha; **10** Kainach bei Wildon (Weitendorf) – dve, morda celo tri žgana grobišča; predvsem KŽG, deloma Ha; **11** Wildoner Buchkogel (Steinmeißspitze, Wildon) – naselje KŽG; Ha (?); **12** Ledina “Galgenkogel” (Wildon) – posamične najdbe KŽG/Ha (?); **13** Ledina “Grafenkogel” (Stocking) – gomilni grob Ha (?).

(auf der sog. Steinmeißspitze, Abb. 6: 11).⁹⁴ Zudem handelt es sich bei dem Funeralareal um die erste einigermaßen flache Geländestufe nach dem steilen Abfalle des Steinmeiß beziehungsweise des

Buchkogels.⁹⁵ Zur urnenfelder- und hallstattzeitlichen Siedlung am Wildoner Schlossberg besteht eine Entfernung von rund 1100 Metern Luftlinie (Abb. 6: 1,2).⁹⁶ Einigermaßen plausibel ist auch

⁹⁴ Kramer 1989, 16 ff. Leider ist eine vollständige Vorlage der Keramik aus den Grabungen Walter Schmidts von 1924/25 trotz Ankündigung bis jetzt nicht erfolgt. Sie soll aber – von den kupferzeitlichen Fragmenten abgesehen – aus der Übergangszeit zwischen der “jüngsten Urnenfelderzeit und der älteren Hallstattzeit” stammen (Kramer 1989, 21 f., 22, Anm. 24). Die Keramik datiert somit also älter als jene aus dem hier vorgebrachten Urnengrab.

⁹⁵ Auf die Siedlung am Buchkogel beziehen sich wohl auch die 14 Tumuli aus dem am Nordostfuß des Buchkogels. Vom Grab “Leitinger-Urne” sind sie rund 300 Meter Luftlinie entfernt (bei Gleirscher 2005, 103; Abb. 3 irrtümlich als am Südfuß des Schlossberges gelegen genannt).

⁹⁶ Zu am Ostfuß des Schlossberges gelegenen späturnenfelder- und hallstattzeitlichen Brandgräbern siehe M. Kramer 1996, 215 ff. Rund 400 Meter südlich des Gräberfeldes bei der

die Mutmaßung, dass das Grab mit einem am Fuß des Buchkogels gelegenen Mehrhausgehöft⁹⁷ in Verbindung zu bringen ist. Flachsiedlungen mögen die großen Siedlungen am Wildoner Schlossberg und am Buchkogel in gewissen Abständen umgeben haben. Immerhin wurde der Sattel zwischen Schlossberg und Buchkogel höchstwahrscheinlich landwirtschaftlich genutzt.

Mit dem Grab "Leitinger-Urne" kann eine weitere prähistorische Fundstelle aus dem Bereich um den Wildoner Schlossberg und dem Buchkogel vorgestellt werden. In der Spätbronze- und der Älteren Hallstattzeit stellte dieses Gebiet jedenfalls mit Sicherheit eine der Kernregionen der nachmaligen Steiermark dar (Abb. 6).⁹⁸

5. KATALOG⁹⁹

Die Grabfunde sind im Archäologischen Museum Wildon ausgestellt, das in den adaptierten Gewölbekellern des Unteren Schlosses Wildon untergebracht ist. Es wurde Ende Oktober 2005 unter großem Interesse der Bevölkerung eröffnet.

Tafel 1

1. Henkelschale; zirka zwei Drittel erhalten; stark profilierte Gefäßform; Schulter-Bauch-Umbruch durch rechtsläufige, anein-

Hauptschule schnitt man 1987 auf der Parzelle 224/24 ein weiteres späturnenfelderzeitliches Grab an (siehe dazu Hebert 1987, 217; Lehner, Hebert 1996, 137). Ferner fielen hallstattzeitliche Brandgräber im Jahr 1995 dem Bau eines Einfamilienhauses (Parzelle 220/6, KG Unterhaus) zum Opfer (Funde am Landesmuseum Joanneum). Bei den Nachuntersuchungen unter der örtlichen Grabungsleitung des Verf. konnten damals auf dem Grundstück keine intakten oder verlagerten Gräber mehr entdeckt werden. Zahlreiche Scherben aus dem Aushubmaterial für die Unterkellerung und dem Abschubmaterial für die Zufahrt des Wohnhauses bestätigen aber diese Annahme. 2006 und 2007 konnten schließlich bei einer vom Verein Kulturpark Hengist durchgeführten knapp einjährigen Notgrabung auf den westlich und nördlich benachbarten Parzellen 220/7 und 220/3 vermutlich insgesamt 34 Brandgräber geborgen werden, davon 30 hallstattzeitliche und 4 urnenfelderzeitliche (davon zwei mittelurnenfelderzeitliche).

⁹⁷ Vgl. dazu Parzinger 1991, 43.

⁹⁸ Siehe dazu erst vor kurzem Gleirscher 2005, 103, Abb.

3. Gleirscher 2005, 109 nimmt im Zuge seiner übersichtlichen Betrachtung ostalpiner Herrschaftsbereiche an, dass Wildon dem bedeutenden Herrschaftssitz am Burgstallkogel/Kleinklein untergeordnet war. Unterdessen können den dort erwähnten Fundplätzen noch zwei, vielleicht sogar drei urnenfelderzeitliche bis frühhallstattzeitliche Gräberfelder in Kainach bei Wildon (OG Weitendorf) hinzugesellt werden. Seit der Entdeckung im September 2004 konnten bislang rund 240 Brandgräber geborgen werden (Stand Juni 2007). Mit hoher Wahrscheinlichkeit steht die knapp südlich des Hügelgrabes "Galgenkogel" gelegene Nekropole mit der zeitgleichen Siedlung am Wildoner Schlossberg in Verbindung (Roscher 2004, 56 f.).

⁹⁹ Die Bleistift- und Tuschzeichnungen fertigte Mag. Maria Windholz-Konrad, Graz, an.

ander gereichte Kanneluren (B.: 1–1,2 cm) betont, ursprünglich wohl vier symmetrisch verteilte abgeflachte, knobbenartige Aufsätze (zwei erhalten); außen eine flächige Graphitierung, die bis zum unteren Abschluss der Kannelur reicht und auch noch auf einen 0,65 cm breiten, horizontalen Streifen auf der Randinnenseite übergreift, Innenwandung verziert mit einem Kreuz mit eingeschriebenen Winkeln aus Graphitstreifen (B.: 0,9–1,1 cm); bandförmiger, gekehlter Henkel (B.: 2,7 cm), gegenständig mit Hörnchen verziert (eines abgebrochen; Boden leicht eingezogen; außen beigebraun-schwarzgrau gefleckt, innen beige-schwarzgrau, im Bruch dunkelbraungrau-dunkelbraunrot; geglättete und polierte Oberfläche; mit Quarzsteinchen gemagert; M.größe: fein bis mittel; M.dichte: fein bis mittel; mit dem Fingernagel zu ritzen; RdM.: max. Dm.: 16,5 cm (ohne Knubben); erh. H.: 7 cm (ohne Henkel).

2. Kegelhalsgefäß (Urne); zirka vier Fünftel erhalten (Rand abgeschlagen); bauchige Gefäßform; Hals-Schulter-Umbruch durch eine seichte Horizontalkannelur akzentuiert, auf dem Hals, der Schulter und dem Bauchbereich ein zweizonales Metopenmuster aus Graphitstreifen (B.: 0,8–1 cm); Boden leicht eingezogen; außen beige-rotorange-rotbraun, innen schwarzgrau, im Bruch rotbraun, im Kern grau; geglättete Oberfläche; mit Quarzsteinchen gemagert; M.größe: fein bis mittel; M.dichte: fein bis mittel; mit dem Fingernagel zu ritzen; erh. H.: 21 cm; max. Dm.: 23 cm.

6. Danksagung

Für Unterstützung und diverse Anregungen gilt mein Dank Manuela Arneitz (Graz), Matija Črešnar, Biba Teržan (Universität Ljubljana), Janez Dular, Primož Pavlin, Andrej Pleterski (ZRC SAZU Ljubljana), Herbert Kern (Frohnlaiten), Thomas Geldmacher (Wien), Jörg Obereder (Graz), Gernot Obersteiner (Steiermärkisches Landesarchiv Graz), Martina Roscher (Kulturpark Hengist, Wildon), Kian Florian Siami (Graz) und Reinhold Wedenig (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Graz).

- BECK, A. und W. KIMMIG 1951, Göttingen (Konstanz). – *Badische Fundberichte* 19, 160 ff.
- BROSSEDER, U. 2004, *Studien zur Ornamentik hallstattzeitlicher Keramik zwischen Rhônetal und Karpatenbecken*. – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 106.
- DÄMMER, H.-W. 1978, *Die bemalte Keramik der Heuneburg, Die Funde aus den Grabungen von 1950-1973*. – Heuneburgstudien 4 (= Römisch-Germanische Forschungen 37).
- DOBIAT, C. 1980, *Das Hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik*. – Schild von Steier, Beiheft 1.
- DULAR, A. 1991, *Pražgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo / Die vorgeschichtlichen Nekropolen in der Umgebung von Vinji vrh oberhalb von Bela Cerkev*. – Katalogi in monografije 26.
- DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji, Prispevek k proučevanju halštatske grobne keramike in lončarstva na Dolenjskem (dt. Zsfg.: Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien)*. – Dela 1. razreda SAZU 23.
- EGG, M. 1996, *Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark*. – Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, Monographien 37.
- EIBNER, C. und H. PRESSLINGER 1991, Eine befestigte Höhensiedlung im Bereich des urzeitlichen Kupfererzbergbaugesbietes in der Obersteiermark. – In: R. von Uslar, *Vorgeschichtliche Fundkarten der Alpen*, Römisch-Germanische Forschungen 48, 427 ff.
- GLEIRSCHER, P. 2005, *Hügelgräber und Herrschaftsbereiche im Ostalpenraum*. – *Arheološki vestnik* 56, 99 ff.
- HACK, S. 2001, *Der Wiesenkaisertumulus Nr. 4, eine hallstattzeitliche Bestattung in Goldes, Steiermark*. – *Fundberichte aus Österreich* 41, 91 ff.
- HAMPEL, U. 2005, *Hallstattzeitliche und provinzialrömische Funde der Feststellungsgrabung 1991/92 im Gräberfeld von Leibnitz-Altenmarkt, Steiermark*. – *Fundberichte aus Österreich* 44, 223 ff.
- HEBERT, B. 1987, KG Unterhaus, MG Wildon, VB Leibnitz (Fundchronik). – *Fundberichte aus Österreich* 26, 217.
- KERCHLER, H. 1977, *Die hallstattzeitlichen Grabhügel von Bernhardsthal, Rabensburg und Bullendorf, P. B. Mistelbach, NÖ, Eine Materialvorlage*. – *Archaeologia Austriaca*, Beiheft 15.
- KNEZ, T. 1986, *Novo mesto 1. Halštatski grobovi*. – *Carniola Archaeologica* 1.
- KRAMER, D. 1981, *Vom Neolithikum bis zur römischen Kaiserzeit, Untersuchungen zur ältesten Besiedlungsgeschichte der Steiermark, mit besonderer Berücksichtigung der mittelsteirischen Höhensiedlungen*. – Ungedr. Diss., Universität Salzburg.
- KRAMER, D. 1989, *Aus der Ur- und Frühgeschichte von Wildon*. – *Mitteilungsblatt der Korrespondenten der Historischen Landeskommission für Steiermark* 2, 10 ff.
- KRAMER, M. 1996, *Zum Beginn der Hallstattkultur in der Steiermark*. – In: E. Jerem, A. Lippert (Hrsg.), *Die Osthallstattkultur*, *Archaeolingua* 7, 209 ff.
- LEHNER, M. 1996, *Die Archäologie des Leechhügels*. – In: *Forschungen zur Leechkirche in Graz*, *Fundberichte aus Österreich*, Materialhefte A/4, 19 ff.
- LEHNER, M. und B. HEBERT 1996, *Neue Funde zur Hallstattkultur aus der Steiermark*. – In: E. Jerem, A. Lippert (Hrsg.), *Die Osthallstattkultur*, *Archaeolingua* 7, 137 ff.
- MODRIJAN, W. 1956, *Vor- und frühgeschichtliche Funde aus dem Bezirk Leoben 1*. – *Schild von Steier* 6, 3 ff.
- MODRIJAN, W. 1963, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Leoben-Hinterberg*. – *Schild von Steier* 11, 3 ff.
- PARZINGER, H. 1989, *Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatène-Zeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save*. – *Acta Humaniora*, Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie 4.
- PARZINGER, H. 1991, *Zur regionalen Gliederung der Hallstattkultur aufgrund der Siedlungsverhältnisse*. – *Siedlungsforschung, Archäologie - Geschichte - Geographie* 9, 25 ff.
- PATEK, E. 1993, *Westungarn in der Hallstattzeit*. – *Acta Humaniora*, Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie 7.
- PAULI, L. 1971, *Studien zur Golasecca-Kultur*. – *Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts, Römische Abteilung*, *Ergänzungsheft* 19.
- PREINFALK, F., *Die hallstattzeitlichen Hügelgräber von Langenlebarn, Niederösterreich*. – *Fundberichte aus Österreich*, Materialhefte A/12.
- REBAY, K. C. 2002, *Die hallstattzeitliche Grabhügelgruppe von Zagersdorf im Burgenland*. – *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 107.
- ROSCHE, M. 2004, *KG Kainach bei Wildon (Jahresbericht)*. – *Fundberichte aus Österreich* 43, 56 f.
- SMOLNIK, R. 1994, *Der Burgstallkogel bei Kleinklein 2. Die Keramik der vorgeschichtlichen Siedlung*. – *Veröffentlichungen des vorgeschichtlichen Seminars Marburg*, Sonderb. 9.
- STEGMANN-RAJTÁR, S. 1992, *Grabfunde der älteren Hallstattzeit aus Südmähren*. – *Košice*.
- STÖLLNER, Th. 1996, *Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn-Salzach-Raum*. – *Archäologie in Salzburg* 3/2.
- TECCO HVALA, S., J. DULAR und E. KOCUVAN 2004, *Železnodobne gomile na Magdalenski Gori / Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska Gora*. – *Katalogi in monografije* 36.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – *Katalogi in monografije* 25.
- TERŽAN, B. 1992, *Bemerkungen zu H. Parzingers Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatènezeit*. – *Prähistorische Zeitschrift* 67/1, 66 ff.
- TERŽAN, B. 1994, *Rezension zu Helga van den Boom, Keramische Sondergruppen der Heuneburg und Daniela Fort-Linksfeiler, Die Schüsseln und Schalen der Heuneburg*. *Röm. Germ. Forsch.* 47, 1989 und 51, 1991. – *Prähistorische Zeitschrift* 69/1, 130 ff.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO und N. TRAMPUŽ-OREL 1984-1985, *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja / Die Ausgrabungen von J. Szombathy*. – *Katalogi in monografije* 23/1-2.
- TERŽAN, B. und N. TRAMPUŽ 1973, *Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine*. – *Arheološki vestnik* 24, 416 ff.
- TIEFENGRABER, G. 2005, *Untersuchungen zur Urnenfelder- und Hallstattzeit im Grazer Becken*. – *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 124.
- TORBRÜGGE, W. 1979, *Die Hallstattzeit in der Oberpfalz. Auswertung und Gesamtkatalog*. – *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte, Reihe A - Fundinventare und Ausgrabungsbefunde* 39/1-2.
- TORBRÜGGE, W. 1992, *Die frühe Hallstattzeit (HA C) in chronologischen Ansichten und notwendige Randbemerkungen, Teil II. Der sogenannte östliche Hallstattkreis*. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 39/2, 425 ff.
- TRACHSEL, M. 2004, *Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit*. – *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 104/1-2.
- WEDENIG, R. 2003, *Vorbericht über die Ausgrabungen 2001 und 2002 im hallstattzeitlichen Gräberfeld von Führholz in Unterkärnten*. – *Carinthia I* 193, 73 ff.
- ZÜRN, H. 1987, *Hallstattzeitliche Grabfunde in Württemberg und Hohenzollern*. – *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 25/1.
- ZÜRN, H. 1987a, *Hallstattzeitliche Grabfunde in Württemberg und Hohenzollern*. – *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 25/2.

BEITRAG

Anthropologischer Bericht zum hallstattzeitlichen Brandschüttungsgrab mit Urne aus Unterhaus, Wildon, Parz. 102/4, Steiermark

Silvia RENHART

Fund Nr.-	Bezeichnung	Erhalten	Gewicht (g)	Farbe	Vb stufe	Vb grad	d. Frag.	Frag. stufe	Rob.	MM	Ind. Anzahl	Alter	Geschlecht
11	Sedimentprobe aus Ausnehmern der Grube unter D	3,5	11	m-w	IV	b	11	1	a	a			
	Schlämmrückstände der lose in der Bergungskiste liegenden Erde	2	22	m-w	IV	c	9	1	a-b	a			
	Schlämmrückstände aus der unteren Hälfte des Urneninhalts (Rest noch im Block)	2	29	m-w	IV	c	15	2	a-b	a-b			
	Im Block	1,2	?	bg-m-w	III-IV	d	18	2	a-b	a-b			
											1	13-18	?

Abkürzungsverzeichnis, Legende:

Erhalten = 1 (Stücke aller Körperregionen [auch spongiöse]); 2 (Fragmente aller Körperregionen [wenige spongiöse]); 3 (nur Langknochenfragmente); 4 (nur Schädelfragmente); 5 (nur Langknochenstücke); 6 (nur Schädelstück); 7 (Spongiosateile)

Farbe = m-w (milchig-weiß); m-hg (milchig-hellgrau); db-sw (dunkelbraun-schwarz); b-g (blau-grau)

Verbr.stufe = Verbrennungsstufe: III (um 550 Grad C); IV (ab 650-700 Grad C)

Verbr.grad = Verbrennungsgrad: c (vollkommen); d (unvollkommen verbrannt)

d. Frag. = durchschnittliche Fragmentierung

Frag. stufe = Fragmentierungsstufe: 1 (sehr klein); 2 (klein)

Rob. = Robustizität: a (infantil); b (grazil)

MM = Muskelmarkenrelief: a (schwach)

? = nicht bestimmbar

Die losen Leichenbrandreste sind sehr klein fragmentiert und zart, so dass auf ein subadultes Individuum geschlossen werden kann.

Erschwert wird die Diagnose dadurch, dass der größte Teil des Leichenbrandes im Block für die Ausstellung im Museum gehärtet ist und dadurch nicht herausgelöst werden kann.

Es kann darauf geschlossen werden, dass hier die Reste eines(r) relativ zarten Jugendlichen, der (die) zwischen dem 13. und 18. Lebensjahr verstorben ist, vorliegen.

Das Geschlecht kann nicht bestimmt werden.

Bezüglich der Verbrennungspraxis lassen die kleinst fragmentierten, blaugrauen, milchig-weiß bis manchmal kreideartig anmutenden Fragmente folgende Aussagen zu:

Insgesamt kann von einer vollständigen Verbrennung des Leichnams unter günstigsten Bedingungen ausgegangen werden; gutes und vor allem ausreichendes Feuerungsmaterial, so dass keine Verkohlungen zustande kamen.

Die Verbrennungstemperatur konnte relativ lange zwischen 550 und 700 Grad Celsius konstant gehalten werden.

Eisenoxidverfärbungen an einigen Schädelknochen im Block lassen auf das Mitverbrennen von Eisenbeigaben schließen.

BROTHWELL, D. R. 1981, *Digging up Bones. The excavation, treatment and study of human skeletal remains.* - Oxford 1981.

DOKÁDAL, M. 1970, Ergebnisse experimenteller Verbrennungen zur Feststellung von Form- und Größenveränderungen von Menschenknochen unter dem Einfluss von hohen Temperaturen. - *Anthropologie* 8/2, 21 ff.

HENGEN, O. P. 1971, Cribra orbitalia: Pathogenesis and probable etiology. - *Homo* 22, 33 ff.

HERRMANN, B. 1976, Neuere Ergebnisse zur Beurteilung menschlicher Brandknochen. - *Zeitschrift für Rechtsmedizin* 77, 19 ff.

KNUSSMANN, R. 1988, (Hrsg.), *Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen* 1. 4. Aufl. - Stuttgart.

REINHART, S. 1992, *Anthropologie: Was alte Knochen vermitteln. Ausstellungskatalog.* - Bärnbach.

REINHART, S. 1995, Das Brandgräberfeld von Bischofshofen - Ein Zwischenbericht. - *Archeolingua* 1, 125 ff.

- RÖSING, F. W. 1977, Methoden und Aussagemöglichkeiten der anthropologischen Leichenbrandbearbeitung. – *Archäologie und Naturwissenschaften* 1, 53 ff.
- WAHL, J. 1981, Beobachtungen zur Verbrennung menschlicher Leichname. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 11, 271 ff.
- WAHL, J. 1982, Leichenbranduntersuchungen. Ein Überblick über die Bearbeitungs- und Aussagemöglichkeiten von Brandgräbern. – *Prähistorische Zeitschrift* 57, 1 ff.

Silvia Renhart
Hallersdorf 36
A-8564 Krottendorf
Email: silvia.renhart@univie.ac.at

Halštatski žgani grob z žaro iz Unterhausa pri Wildonu na Avstrijskem Štajerskem

Povzetek

Konec avgusta 2003 je Gerhard Leitinger iz Unterhausa pri Wildonu (okraj Leibnitz [sl.1; 2; 6: 8]) naletel na fragmente keramike in drobce pepela z žganino umrlega. Najdišče leži ob vznožju hriba Buchkogel, ki ga poznamo tudi pod imenom Wildonerberg (sl. 6: 11). Gre za razpotegnjeno vzpetino, ki je po znamenitih naselbinskih najdbah že znana kot eno najpomembnejših arheoloških najdišč iz časa bakrene in poznobronaste dobe. Leta 2003 najdeni keramični fragmenti predstavljajo ostanke žare, ki je bila pokrita s skodelico. Že med samim restavriranjem je bilo razvidno, da sta bila ustje žare in ročaj skodelice namensko odstranjena, da je bilo možno skodelico povezniti čez žaro (sl. 3). Po najditelju je ta halštatski grob imenovan "Leitinger-Urne" (Leitingerjeva žara).

Zaradi omenjene najdbe je bil leta 2005 ob kanalizacijskih delih in urejanju okolice hiše opravljen arheološki nadzor. Pri tem je bila na mestu najdbe iz leta 2003 odkrita grobna jama. Čeprav jo je kanalizacijski jarek delno poškodoval, so arheološke raziskave odkrile še nekaj pomembnih elementov za rekonstrukcijo pokopa. Iz ohranjenega profila pa ni bilo več mogoče ugotoviti, ali je bila nad grobom morebiti nekdanja nasuta gomila.

Ovalna grobna jama je bila dolga 0,85 m in ohranjena v širino do 0,65 m, kar predstavlja približno tri četrtine prvotne velikosti (sl. 4a-c, 5). Ljajakasto vkopana, do 0,20 m globoka grobna jama (SE 4 IF) je imela ravno dno. Očitno je bila zapolnjena z dvojnimi zasutjem. Spodnje polnilo predstavlja zasutje črno obarvane, kompaktne, zelo mastne ilovice (SE 6), ki je vsebovala drobce oglja, veliko pepela z žganino in kose ožgane ilovice ter manjše fragmente ostenja žare. Gre torej za nasutje žganine. Analiza izbora večjih fragmentov ožganih kosti je pokazala, da je bila v žari pokopana mlada oseba, stara med 13 in 18 let. Nad SE 6 in od nje jasno ločeno je bilo zasutje iz kompaktne, bolj peščene, olivnorjave ilovice (SE 5). Vsebovala je posamezne apnenčaste lomljence, koščke oglja, nekaj pepela in tudi redke drobce žganine. Manjše presenečenje je bilo odkrito v spodnjem delu zasutja SE 5 – poleg posameznih kosov ožgane ilovice so našli več fragmentov ročaja skodelice, ki je sicer pokrivala leta 2003 najdeno žaro. Videti je, da je bilo polnilo grobne jame SE 5 nasuto ob zapiranju pokopa.

Z arheološkimi raziskavami je bilo možno tako kljub samo delni ohranjenosti grobne jame razjasniti stratigrafske odnose med žaro in SE 6 ter 5 (sl. 4d). S pregledom posameznih nivojev in slojev so ugotovili naslednje stratigrafsko zaporedje: najprej je bila v izkopano grobno jama nekoliko zunaj središča postavljena žara. Nato je bil v grob nasut pepel umrlega z žganino (SE 6). Na koncu je bila kot pokrov žare nameščena skodelica, ki so ji zato odlomili ročaj – fragmenti slednjega so bili najdeni v spodnjem delu SE 5. Sledilo je dokončno zasutje grobne jame

(SE 5). Kakršnekoli kamnite konstrukcije ali prekrivanja groba s kamni niso ugotovili.

Kot žara je služila manjša trebušasto oblikovana posoda s stožčastim vratom (t. 1: 2). Ohranjena višina posode je 21 cm, največji premer 23 cm. Izdelana je iz fino- do drobnorzrnate lončarske mase, ki je vsebovala kremen. Površina je razmeroma dobro zglajena, na posameznih fragmentih tudi rahlo hrapava. Ob izdelavi površina zagotovo ni bila polirana. Notranja stran je črnosive barve; na lisasti zunanji površini pa prevladujejo bledorjavi kot tudi rdečkasti do rdečerjavi barvni odtenki; prelom je siv do rdečesiv. Dno lonca je rahlo vbočeno. Prehod vratu posode v rame poudarja plitva horizontalna kanelura. Ta je vključena v naslikan grafitni vzorec, ki ga sestavljajo navpični in vodoravni trakovi (široki 0,8 do 1 cm). Trije horizontalni trakovi delijo vrat in rame v dva skoraj enako široka okrasna pasova. Navpični trakovi razčlenjujejo naslikana pasova tako, da sestavljata metope. V spodnjem pasu je navpična črta vsakokrat središčna glede na zgornjo metopo.

Široko nažlebljena skodelica (t. 1: 1) je pokrivala žaro. Premer ustja je 13 cm; na največjem obodu (brez bradavic) meri 16,5 cm in v višino (brez ročaja) 7 cm. Kot posoda s stožčastim vratom je bila izdelana iz fino- do drobnorzrnate lončarske mase, ki vsebuje kremen; le površina je bila bolj zglajena in polirana. Tako na notranji kot tudi na lisasti zunanji strani prevladujejo bledorjavi do črnosivi barvni odtenki; prelom je temno rjave do temno rjavordeče barve. Nekoliko navznoter nagnjen vrat zaključuje zaobljen, rahlo izvihan rob ustja. Prehod ramena v trebuh je oster, konično oblikovan in okrašen z desno potekajočimi poševnimi žlebovi (širokimi 1 do 1,2 cm). Nažlebljeni obod so v enake odseke delile tri bradavice, ohranjeni sta le dve. Kako je bil na ostenje pritrjen visok presegajoč trakast ročaj (širok 2,7 cm), ki je v preseku sedlaste oblike, ni bilo možno ugotoviti – ročaj je bil namerno odlomljen od skodelice. Na vrhu ročaja je bil modeliran par manjših rogov, eden je odlomljen. Dno skodelice je rahlo vbočeno. Na zunanji strani je skodelica premazana z rahlim grafitnim premazom, ki sega vse do spodnjega roba žlebov; na notranji strani ustja je prav tako grafitiran horizontalen pas (širok do 0,65 cm). Notranjost krasijo grafitni trakovi v motivu križa z vrisanimi koti (0,9 do 1,1 cm široki pasovi grafitnega premaza).

Podrobna obravnava primerljivih najdb (z najdišč Kleinklein, Langenlebern, Most na Soči, St. Johan-Würtingen idr.) kaže, da zelo natančna kronološka opredelitev ni mogoča. Niti oblika posode s stožčastim vratom, ki sama po sebi deluje arhaično, niti tehnika krašenja (grafitni premaz) in ornament (tako križni motiv kot tudi metope) niso ozko časovno omejeni. Medtem ko zasledimo križni motiv na širšem geografskem prostoru in v časovno razmeroma širokem razponu, okras metop ni zelo pogost. Natančnejšo kronološko opredelitev omogoča široko

nažlebljena skodelica. Takšne skodelice se pojavljajo tako na grobiščih v dolini Solbe (štajersko-panonska skupina po Teržanovi, o. p.) kot tudi v naselju na Pošteli (faza 3), nedvomno v okviru najmlajših najdb. Obe keramični obliki se pojavljata tudi na znanih železnodobnih najdiščih iz širše okolice Wildona, ki sodijo v t. i. posolbsko skupino (Sulmtalgruppe). Dobiat vzporeja 3. fazo iz Kleinkleina z mlajšim delom horizonta Stična-Novomesto (= Ha C2-Ha D1). Najdbe iz faze 3 utrjene višinske naselbine Poštela pri Mariboru Teržanova postavlja v čas tretje faze Kleinkleina ter v svojo fazo Štajerska III pozno (Teržan 1990, 204). Z absolutno kronološkega vidika gre torej za čas od sredine 7. stoletja do prve polovice 6. stoletja.

Pokop ob vznožju vzpetine Wildoner Buchkogel tako sodi na prehod Ha C2 v Ha D1 po srednjeevropski kronologiji, glede na arhaično obliko posode s stožčastim vratom pa je verjetnejša datacija Ha C2. Vsekakor je najboljša primerjava obravnavanemu grobu večkrat omenjeni grob v gomili Grellwald 30 (nekropole v dolini Solbe), ki ga je Dobiat postavil v prehodni horizont Kleinkleina in med grobnimi pridatki vsebuje tako posodo s stožčastim vratom z dvopasovnim metopnim ornamentom kot tudi široko nažlebljeno skodelico s presegajočim ročajem.

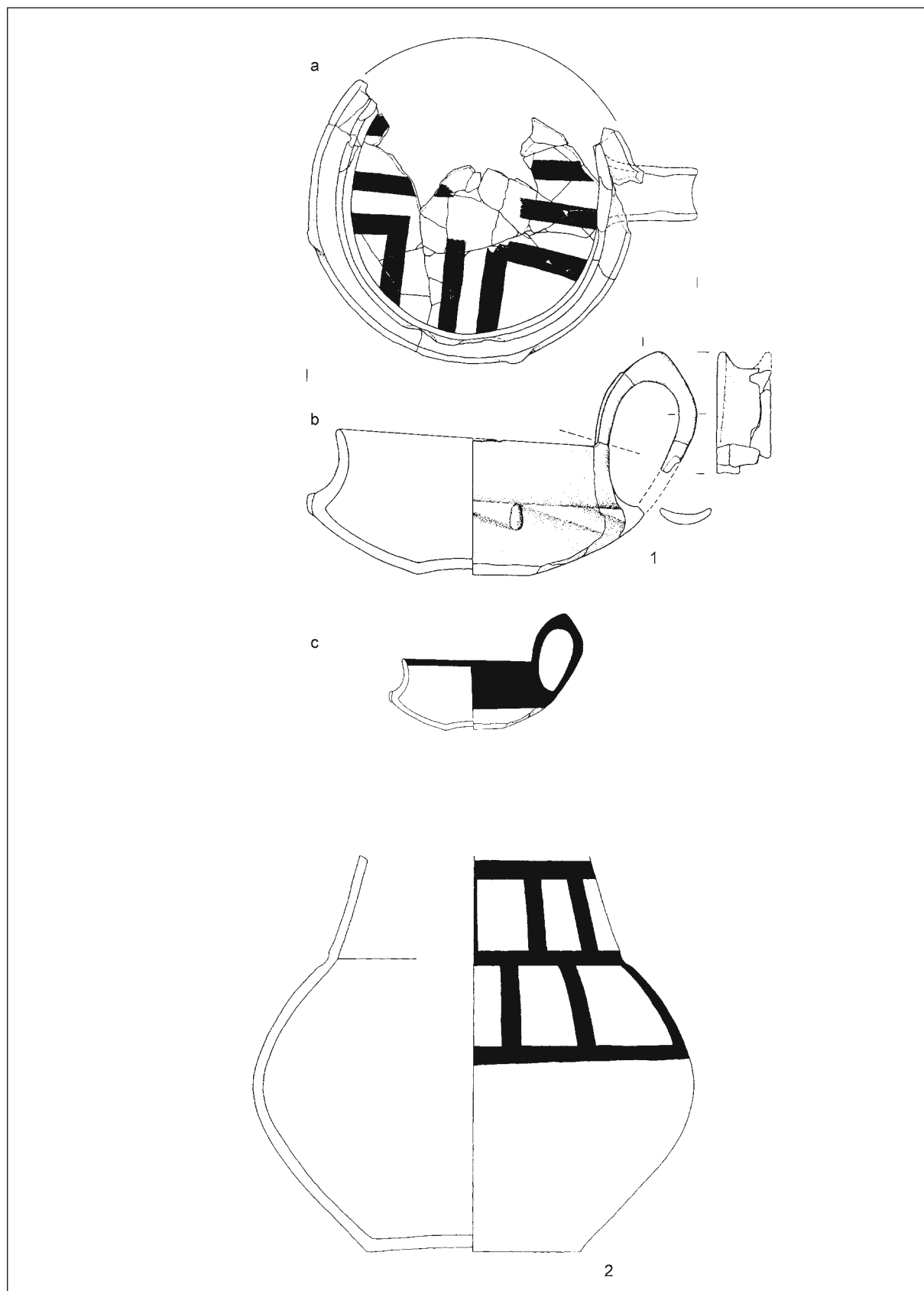
V neposredni okolici odkrite žare arheološki nadzor ni dokazal drugih grobov, proti čemur pa govori pravilna oblika načina pokopa. Vendar to lahko pripišemo majhni prekopani površini v kanalu. Odsotnost grobov drugje morda nakazuje le večjo oddaljenost med njimi. Manj je verjetno, da gre za en sam, t. i. posamičen grob, poleg tega so povsod v izkopanem jarku odkrivali sicer redke fragmente fine keramike in kalciniranih kosti, ki kažejo na uničene grobove.

Žgani halštatski grob z žaro iz Unterhausa dokazuje doslej neznanu prazgodovinsko grobišče ob severnem vznožju Wildonerberga. Morda pripada 600 m oddaljenemu, sicer slabo raziskanemu poznobronastodobnemu naselju na Buchkoglu (na t. i. Steinmeißpitze, *slika 6: 11*). Domnevno nadaljevanje poselitve globoko v halštatski čas pa bi bilo treba na tem najdišču še raziskati. Grobišče bi tako ležalo na naselju najbližjem ravninskem delu, ob strmem pobočju Buchkogla. Od poznobronastodobnega in halštatskega naselja na Wildonskem Schlossbergu (*sl. 6: 1,2*) pa je grob oddaljen 1.100 m. Manj verjetna je domneva, da bi grob ob vznožju Buchkogla povezali z enim izmed ravninskih zaselkov okoli Buchkogla ali Schlossberga – ravninski predel med omenjenima višinskima naseljema je bil najverjetneje namenjen poljedelstvu.

Grob "Leitingerjeva žara" lepo dopolnjuje prazgodovinske najdbe v okolici najdišč Wildonskega Schlossberga in Buchkogla. V času pozne bronaste dobe in starejšega halštatskega obdobja je obravnavano območje gotovo predstavljalo enega od središč poznejše Avstrijske Štajerske.

Prevod: Lucija Grahek

Christoph Gutjahr
Engelgasse 58a/2/9
A-8010 Graz
christoph.gutjahr@inode.at

Taf. 1: Wildon-Unterhaus, Grab "Leitinger-Urne". Keramik. M. = 1:3.

T. 1: Wildon-Unterhaus, grab "Leitinger-Urne". Lončenina. M. = 1:3.

Keramika z rimskega svetiščnega območja v Podkrajju pri Hrastniku

Jure KRAJŠEK in Primož STERGAR

Izvleček

V prispevku je predstavljen del keramičnega gradiva, odkritega pri izkopavanju na lokaciji Podkraj pri Hrastniku. Poleg rimskega svetišča (Savus in Adsaluta) so bili raziskani tudi štirje bivalni objekti. Avtorja z določitvijo in datiranjem rimskega keramičnega gradiva iz intaktnih plasti zamejita trajanje naselbine in poskušata določiti funkcijo posameznih objektov.

Ključne besede: Slovenija, rimsko svetišče obhodnega tipa, Savus in Adsaluta, naselbina, rimska keramika, Podkraj, Hrastnik

Abstract

The article presents part of the pottery material discovered during excavation of the site of Podkraj near Hrastnik. In addition to the previously known Roman sanctuary (Savus and Adsaluta), the remains of four dwelling structures were also investigated. Through the analysis and dating of the Roman pottery material from intact strata, the author defines the continuity of the settlement and attempts to distinguish the function of the individual structures.

Keywords: Slovenia, Roman ambulatory sanctuary, Savus and Adsaluta, settlement, Roman pottery, Podkraj, Hrastnik

UVOD

Najdišče Podkraj pri Hrastniku¹ leži na južnem bregu Save med Hrastnikom in Trbovljami tik ob magistralni cesti Ljubljana-Hrastnik (*sl.* 1 in 2). Zaradi najdbe več posvetilnih oltarjev Savu in Adsaluti ter ostankov arhitekture na ledini Škarje je bilo najdišče sicer znano že v 19. st., v literaturi pa je znano še pod imeni Na Savi, Sava in Za Savo (Bolta 1975; Lovenjak 1997, 67-68; Šašel Kos 1999, 116 s).

V antiki je najdišče ležalo v agru Celeje (*sl.* 2) in je tako spadalo v provinco Norik (Šašel 1975, 86; Alföldy 1974, 60; Lazar 2002, 71-72). Leži neposredno ob reki Savi na eni izmed redkih lo-

kacij z lažje dostopnim bregom, saj teče Sava med Litijsko kotlino in Radečami po soteski (Hrvatini 1998, 182). Zaradi reliefne razčlenjenosti je Posavsko hribovje težko prehodno in zato so prometne poti, ki ga prečkajo, še danes razmeroma redke in slabše kakovosti. Sava, ki skoraj prepolovi Posavsko hribovje, je imela vedno velik prometni pomen. Že v antiki in najverjetneje tudi že v prazgodovini je po njej potekala živahna trgovina med Italijo in obdonavskim svetom (Šašel Kos 1994, 118). To pomembno povezovalno vlogo je Sava obdržala vse do zgraditve južne železnice 1848, ko začne čolnarstvo zamirati (Troha 2001, 73).

V letih 1993-1995 so na najdišču zaradi gradnje Petrolovega bencinskega servisa potekala arheološka izkopavanja, ki jih je izvajal takratni Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje pod vodstvom Alenke Jovanović in konservatorskim nadzorom Alenke Vogrin.

¹ V Registru kulturne dediščine je najdišče zabeleženo pod EŠD 8784 ter poimenovano kot Podkraj pri Hrastniku - rimska naselbina.

Sl. 1: Podkraj pri Hrastniku. Zračni posnetek najdišča med izkopavanjem; pogled proti severu (foto: S. Olič).

Fig. 1: Podkraj near Hrastnik. Aerial view of the site during the excavations; view towards North (photo: S. Olič).

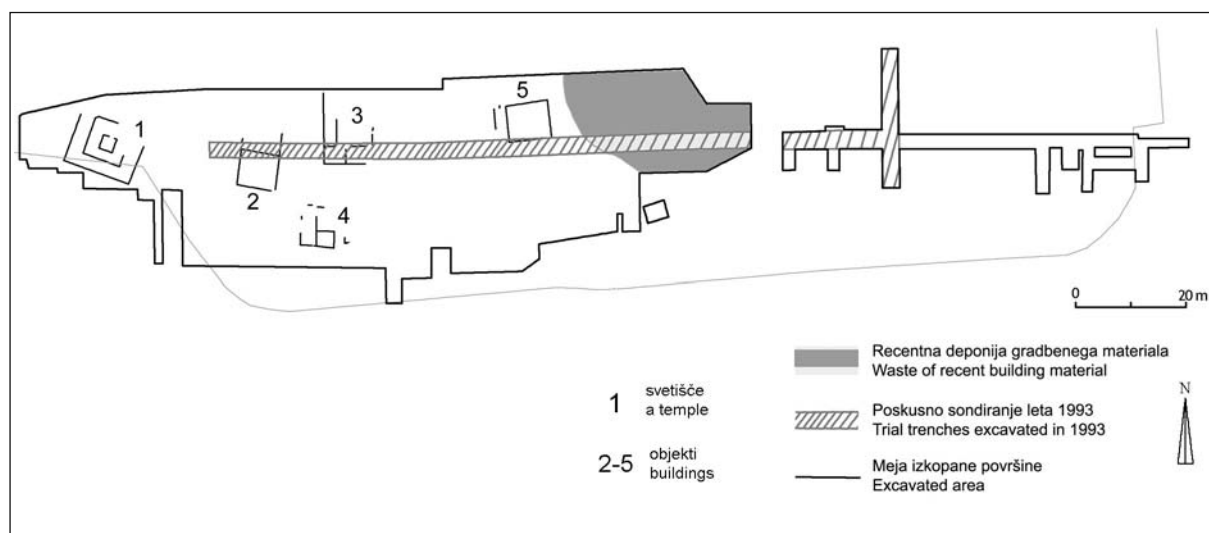

Sl. 2: Položaj najdišča v regiji.

Fig. 2: Geographical position of the site within the region.

Raziskanih je bilo več kot 3600 m². Kulturne plasti so bile močno poškodovane, na nekaterih mestih celo uničene. Kljub temu so se ohranili ostanki petih stavb, med katerimi je najpomembnejši najzahodnejši objekt, interpretiran kot sve-

tišče obhodnega tipa (Jovanović 1996, 85 ss). Od svetišča (objekta 1) proti vzhodu so stali še objekti 2, 3, 4 in 5 (sl. 3). Posamezni objekti so bili različno ohranjeni. Najboljše je bil ohranjen objekt 1 (svetišče), razmeroma dobro so se ohr-

Sl. 3: Podkraj pri Hrastniku. Načrt z označenimi objekti (po Jovanovičevi 1997).

Fig. 3: Podkraj near Hrastnik. Plan with marked buildings (after Jovanović 1997).

nilni tudi ostanki objektov 2 in 3, najslabše sta se ohranila objekta 4 in 5; tudi keramično gradivo iz objektov 4 in 5 izvira iz premešanih in večinoma naplavljenih plasti.

Večina izkopanega gradiva je bila od zaključka izkopavanj pa vse do leta 2002 deponirana v kletnih prostorih Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območne enote Celje (ZVKDS, OE Celje). Zadnja poplava v Celju (leta 1998) žal tudi temu gradivu ni prizanesla. Veliko listkov z natančnimi najdiščnimi podatki je bilo uničenih. Tako se je veliki količini keramičnega gradiva, ki je izvirala iz bodisi premešanih bodisi naplavljenih plasti, pridružilo še veliko najdb brez natančnejših najdiščnih podatkov (stratigrafske enote in kvadranti). Nujno je bilo čimprej obdelati gradivo, saj se je veliko informacij že izgubilo. ZVKDS OE Celje in vodja izkopavanj sta nama tako prepustila v obdelavo in objavo keramični material. Pri prvem pregledu in izboru je bilo izbranih 3680 kosov, vendar velika večina ni imela natančnih najdiščnih podatkov. Zato je bilo v prvi fazi obdelano le gradivo, ki izvira iz intaktnih antičnih plasti. Razdeljeno je bilo na dva približno enako velika dela, in sicer po pripadnosti posameznim objektom. Vseh 433 kosov je bilo natančneje obdelanih v okviru dveh diplomskih nalog (Krajšek 2003; Stergar 2004) na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.²

Pri opredeljevanju gradiva smo se oprli na že uveljavljene tipologije za posamezne vrste kerami-

ke. Analogije smo, če se je le dalo, poiskali med objavljenim keramičnim materialom iz bližnjih središč (npr. Emone, Nevioduna, Celeje, Petovione, Pretorija Latobikov).³

NAMIZNA KERAMIKA

Reliefno okrašena tera sigilata

K reliefno okrašeni sigilati sodi devet odlomkov skled oblike Dragendorff⁴ 37, ki pripadajo vzhodnogalski sigilati (*t. I:* 1–9).

Odlomek ostenja sigilatne skledje 1 (*t. I:* 1) je okrašen z dvema motivoma: gladiator tipa oplomah in list akanta. Motiv akantovega lista je le delno ohranjen, zato je težko določiti, kateri izmed variant P 75–P 75d ustreza (Ricken-Fisher 1963, 199–200). Bolj izpoveden je motiv gladiatorja, ki se pojavlja v obliki, ki je značilna za delavnico Komicialija VI. iz Rheinzaberna (Ricken-Fisher 1963, 95, M 218; prim.: Bjelajac 1990, t. 21: 213; 23: 243b). Ta delavnica je uvrščena v skupino IIa in je delovala predvsem v zadnji četrtini 2. ter prenehala s proizvodnjo v 3. st. (Bjelajac 1990, 55; Bernhard 1981, 84 ss).

Odlomek ostenja sigilatne skledje 2 (*t. I:* 2) ima ohranjen del reliefnega okrasa z motivoma glave ter figure, ki jo lahko interpretiramo kot Venero (Ricken-Fisher 1963, 39: M 42). Med

² Mentorstvo sta prevzela izr. prof. dr. Božidar Slapšak in doc. dr. Verena Perko.

³ Največji problem je predstavljala pomanjkljiva objavljenost antičnega naselbinskega keramičnega gradiva, kar velja še posebej za Celejo.

⁴ V nadaljevanju Drag.

njima je ohranjen ostanek napisa oziroma žiga. Med rheinzabernskimi mojstri je motiv Venere uporabljal le *Helenius*. *Helenius* je najbrž tudi ime, ki je bilo na slabše ohranjenem žigu.⁵ Isti motiv se sicer pojavlja tudi na izdelkih delavnice mojstra Helenija iz Westerndorfa, vendar je žig drugačen, kar dokazujeta odlomka iz Viminacija, ki prihajata iz westerndorfske delavnice Helenija (Hofmann 1969, 25; Bjelajac 1990, t. 48: 509,510). Poleg motiva Venere je za delavnico Helenija značilen tudi motiv glave oz. doprsja (Ricken-Fisher 1963, 33: M12), ki je tudi upodobljen na našem odlomku. Na podlagi okrasa in nenazadnje tudi žiga lahko skledo pripišemo delavnici mojstra Helenija iz Rheinzaberna (skupina IIc), ki je datirana v drugo polovico 2. st. (Bernhard 1981, 84 ss).

Odlomek ostenja 6 (*t. I*: 6) ima ohranjen le motiv stebra. Tak motiv je uporabljalo več mojstrov (Ricken-Fischer 1963, 242, O 161 in O 161a): *Ianuaris II.*, *Iulius II.* ali *Iulianus I.*, *Victorinus II.* in *Respectinus I.* Analogije zanj pri nas najdemo v Petovionu in na Krčevini pri Ptujju (Curk 1969, 18). Sklede s podobnim motivom iz delavnice Januarija II. poznamo iz Petovione (Curk 1969, 18: št. 162,163 in 165) in Singiduna (Bjelajac 1990, 72, t. 30: 307). V Karnuntu je bil motiv stebra zaradi kombinacije z jajčnim vencem pripisan delavnicam Julija II. ali Julijana (Nowak 2005, 115, 229 ss). Delavnice Januarija II., Julija II. in Julijana so uvrščene v IIIa skupino rheinzabernskih delavnic, zato lahko odlomek 6 datiramo v drugo polovico 2. in predvsem v prvo polovico 3. st. (Bernhard, 1981, 86).

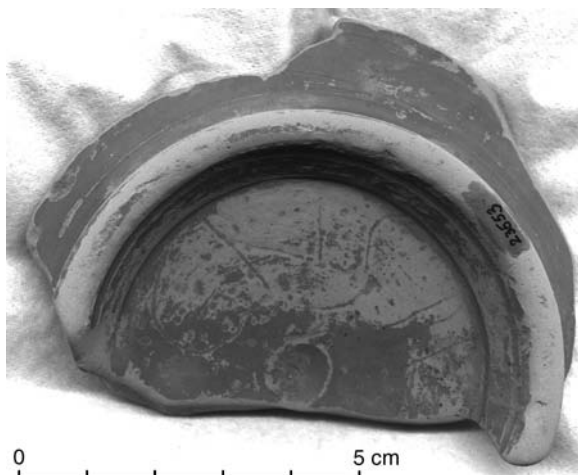
Reliefno okrašeni odlomki ostenij skled oblike Drag. 37 (*t. I*: 4,7,8,9) s slabo vidnimi motivi ravno tako izvirajo iz delavnic Rheinzaberna. Odlomki so tako le okvirno časovno opredeljeni med sredino 2. in tretjo četrtino 3. st. (Bernhard 1981, 90).

Neokrašena tera sigilata

Vsa gladka oz. neokrašena sigilata izvira iz vzhodnogalskih delavnic, najverjetneje iz Rheinzaberna.

Dva odlomka pripadata skodeli oblike Drag. 33 (*t. I*: 10,12). Oblika skodel Drag. 33 se sicer pojavlja od sredine 1. do konca 3. ali začetka 4. st., a so poznejše oblike bolj odprte in imajo debelejšo ter ravno ostenje (Bjelajac 1990, 126); ravno tako se tudi faktura v 3. st. spremeni in postane svetlejša

⁵ Črke so majhne, na napisnem polju višine 0,5 cm. Napis lahko beremo kot "-ENIUS", ali kot "-IVIVS", ali pa ga je treba brati v nasprotni smeri kot "-ATA". Vse napise je prebral in opredelil dr. Milan Lovenjak, za kar se mu najlepše zahvaljujemo.

Sl. 4: Podkraj pri Hrastniku. Odlomek sigilate z vpraskanim grafitom.

Fig. 4: Podkraj near Hrastnik. Fragment of terra sigillata with a graphitto inscription.

ter bolj rumena (Tyers 1996, 114). Po omenjenih značilnostih sta datirana tudi odlomka naših skodel v prvo polovico 3. st.

Odlomek dna s prstanasto nogo in vpraskanim grafitom na spodnji strani dna (*t. I*: 11, sl. 4) najverjetneje pripada odprti skledi oblike Drag. 18/31 ali Drag. 31. Na spodnji strani dna ima z ostrim predmetom vrezan oz. vpraskan napis CRISPI(?).⁶ Ker se obe obliki odprtih skled (Drag. 18/31 in Drag. 31) pojavljata skozi daljše časovno obdobje (Bjelajac 1990, 124), je tudi naš odlomek zgolj okvirno časovno umeščen v obdobje od druge četrtine oz. sredine 2. do tretje četrtine 3. st., v katerem so delovale delavnice Rheinzaberna (Bjelajac 1990, 36; Bernhard 1981, 90).

Glazirana keramika

Glazirana keramika se med gradivom pojavi le dvakrat, kar niti ni presenetljivo, saj je le-ta v zgodnjem in srednjem cesarstvu razmeroma redka (Topal 1994, 101; Cvjetičanin 2001, 7). Odlomek (*t. I*: 15, sl. 5) je v celoti ohranjen in reliefno figuralno ornamentiran držaj keramične patere. Prikazuje doprsno upodobitev Lune oz. Selene, ki je obkrožena z narezljanim okvirjem, znotraj katerega se nahaja še pas rozet. Analogije so bile odkrite v

⁶ Gre za t. i. »lastniški napis« oz. zaznamek nekdanjega lastnika posode. Taki napisi so ponavadi služili za lažje razlikovanje med enakimi posodami. V našem primeru imamo izpričano osebno ime lastnika, po vsej verjetnosti kognomen *Crispus* v roditeljski.

Sl. 5: Podkraj pri Hrastniku. Glaziran držaj patere.
Fig. 5: Podkraj near Hrastnik. Glazed patera handle.

Akvinku (6), v Brigeciju (1) in v Singidunu (1). Gre za kar osem zelo podobnih glaziranih držajev pater, ki so bili narejeni v zelo podobnih kalupih, najverjetneje v isti delavnici v Akvinku (Topal 1994, sl. 1-5: 1-7, 102; Nikolič-Đorđević 2000, 117). Delavnica, odkrita v civilnem delu Akvinka na lokaciji »Plinarna« sodi v čas pred markomanskimi vojnami, zato Topalova datira držaje v sredino oz. drugo tretjino 2. st. (Topal 1993, 250; Topal 1994, 103). Majhno število, nefunkcionalnost (prešibek ročaj)⁷ in religiozna motivika kažejo na povezave s kultom; patere z upodobitvijo Lune oz. Selene naj bi igrale pomembno vlogo v pogrebnem ritualu in v žrtvovanju deveti dan po smrti – *cena novemdialis* (Topal 1993, 251-252).

Keramika tankih sten

Keramika tankih sten je med obravnavanim gradivom zelo redka, saj je zastopana le z dvema primerkoma (*t. 1*: 13,14), vendar tako majhna količina ne preseneča, saj je priljubljenost keramike tankih sten po koncu 1. st. že upadala.

Tipološko opredeljiv je le en odlomek (*t. 1*: 14), ki ima ohranjen tako rob ustja kot tudi »grozdasti ornament«. Je redukcijsko žgan in ima temno siv premaz. Spada med keramiko E-fabrikata na Štalenski gori, ki je med najpogostejšimi najdbami keramike tankih sten v drugi polovici 1. st. (Schindler-Kaudelka 1975, 33; Schindler-Kaudelka 1998, 399) in so jo izdelovali v severnoitalskih delavnicah. Prav tako ga lahko enačimo s KTS 4 iz Petovione (Istenič 1999, 107). Značilen grozdasti ornament se pojavlja še v drugi polovici 1. st. in je pogost na severnem

emonskem grobišču kakor tudi drugod v Panoniji (Plesničar-Gec 1977, 17). Najboljše analogije za naš odlomek najdemo na emonskih nekropolah (Plesničar-Gec 1972, t. 27: 6; 93: 2; 99: 17; Petru 1972, t. 63: 9a; 85: 6) in na grobiščih Petovione (Kujundžič 1982, t. 15: 25). Najstarejša izmed skodelic tankih sten z grozdastim ornamentom je iz groba 350, v katerem je bil poleg skodelice najden tudi novc cesarja Vespazijana (Plesničar-Gec 1972, t. 93: 2). Mlajši so primerki iz Teurnie (Gugl 2000, t. 36: 22,24), ki pripadajo kompleksu 5 in so s tem datirani v čas med leta 97 in 120/140 n. št. (Gugl 2000, 234). Skodelice tega tipa, ki se pojavljajo v začetku 2. st. (Plesničar-Gec 1972, t. 22: 3; Petru 1972, t. 41: 12), imajo značilen grozdasti ornament že rahlo degeneriran. Analogno gradivo iz Petovione in Emone časovno uvršča naš odlomek v drugo polovico 1. st., saj značilen grozdasti ornament še ni degeneriran.

Čaše

Recijske čaše

Recijskim čašam oz. posnetkom recijskih čaš pripada 11 odlomkov. Pri osmih odlomkih (*t. 1*: 16-20; 2: 21-23) je viden del okrasa, ki ga lahko opredelim kot okras 1. stila po Drexlu: značilen mrežasti ornament in bunčice. Kronološko jih tako lahko uvrstim v prvo polovico 2. st. (Miglbauer 1990, 16). Dobra analogija zanje je kos iz Ilovice pri Vranskem, ki ima poleg ornamentiranega ostenja ohranjeno tudi ustje in je datiran v prvo polovico 2. st. (Vidrih-Perko 1997b, t. 1: 3). Odlomke ostenj recijskih čaš, okrašenih v 1. stilu po Drexlu je moč najti tudi med petovionskim gradivom (Mikl-Curk 1976, 19: 776; 24: 1160; t. 5: 29,31,33).

Odlomki (*t. 2*: 24-26) so uvrščeni med posnetke recijskih čaš; na to kažejo slaba kvaliteta premaza ter odsotnost značilnega kovinskega zvena odlomkov.

Recijske čaše so izvažali na vzhod v sosednje province vse do Panonije, tako da so pogoste tako v Noriku kot tudi v Panoniji (Miglbauer 1990, 16; Istenič 1999, 134); prav tako pogosto v Panoniji in v Noriku naletimo na posnetke recijskih čaš, ki so izdelki lokalnih delavnic (Istenič 1999, 134).

Ena izmed takšnih delavnic je bila odkrita v Petovionu (Curk, Gulič, Tušek 1984, 62-64), zato je verjetno, da so podobne delavnice obstajale tudi v Celeji, kjer je ornamentiranje v 1. stilu po Drexlu izredno priljubljeno v celotnem 2. in tudi še v začetku 3. st. (Vogrin 1991, 32), kamor bi lahko datirali tudi te tri posnetke.

⁷ Držaj je glede na velikost recipienta patere pretanek in zato prešibak. Neproportionalna oblika je zelo očitna na skoraj v celoti ohranjeni pateri iz groba 124 iz Százhalombatta-Dunafüred, *Matrica* (Topal 1993, sl. 14).

Čaše gubanke

Čaše gubanke se med izbranim gradivom pojavijo trikrat, vendar je le en odlomek (*t. 2: 27*) ohranjen do te mere, da ga je moč tipološko natančneje določiti.

Glede na obliko posode in gub lahko obravnavane primerke primerjamo s petovionskim gradivom.⁸ Tega je J. Istenič tipološko razdelila (Istenič 1999, 188) na dva tipa: tip 1 – čaša s šestimi gubami in rahlo izvihanim ustjem ter tip 2 – čaša s šestimi gubami, izvihanim in profiliranim ustjem.

Naš odlomek sodi v drugi tip čaš gubank. Analogij za ta tip je več in ne najdemo jih le v grobiščnih kontekstih (Istenič 2000, t. 124: 1; Kunjudžič 1982, t. 3: 17), ampak tudi med gradivom, odkritim v rimski lončarski peči na Hajdini (Gulič 1993, t. 6: 1–10). Primerljive so tudi čaše gubanke iz Welsa (Miglbauer 1990, t. 7: 1–5). Sama časovna datacija čaš gubank drugega tipa je le okvirna in zajema čas od druge polovice 1. do 3. st. (Istenič 1999, 118).

Druge čaše

Ostale čaše so razmeroma dobro številčno zastopane, zato je opazna večja pestrost oblik in tipov. Ohranjena so večinoma le ustja ali samo ostenja čaš.

Pogoste so čaše z rahlo odebeljenim in profiliranim pokončnim ustjem (*t. 2: 30–34*), ki imajo analogije med petovionskim grobiščnim gradivom (Istenič 2000, t. 2: 8; 43: 4; 79: 4; 113: 13; Kujundžič 1982, t. 12: 13; 14: 3; 18: 15) ter med petovionskim naselbinskim gradivom (Jevremov 1985, 420). Čeprav se petovionski kosi oblikovno razlikujejo od hrastniških le po odsotnosti tankih vrezov na zunanji strani ustja, pa je potrebno poudariti, da so fature in verjetno tudi datacija petovionskih kosov popolnoma drugačne (Istenič 1999, 115–116). Oblikovno zelo podoben kos je bil odkrit tudi na področju Nevioduna (S. in P. Petru 1978, t. 46: 16), kar samo kaže na široko prostorsko razprostranjenost čaš z odebeljenim in profiliranim ustjem. Zelo podobna so tudi ustja bikoničnih čaš iz Emone, ki so datirane od konca 1. st. do prve polovice 4. st. (Plesničar-Gec 1977, 49; Plesničar-Gec 1972, t. 10: 7; 13: 22; 35: 12; 54: 15; 58: 10; 61: 2; 69: 14; 74: 1; Petru 1972, t. 54: 33). Poleg oblike so emonske čaše podobne tudi po fakturi.

⁸ Obravnavani primerki imajo gube postavljene v vsej višini do vratu. Čaše gubanke iz emonskih grobišč imajo gube le na spodnjem delu vratu (Plesničar-Gec 1977, 49; t. 6: 16,17,19).

Pri ostalih odlomkih čaš (*t. 2: 29,35–38; 3: 39–44*) so ohranjeni premajhni deli posod, da bi jih bilo mogoče natančneje tipološko in kronološko opredeliti.

Vrči

Vrči so ena izmed pogostejših oblik rimskega namiznega keramičnega posodja. Na splošno lahko razlikujemo dve osnovni obliki vrčev: vrče z enim ročajem in vrče z dvema ročajema. Poleg števila ročajev in oblike je razlika tudi v funkciji enoročajnih in dvoročajnih vrčev. Enoročajni vrči so pogostejša oblika in so namenjeni serviranju vina in vinu sorodnih pijač (Plesničar-Gec 1977, 27; Brukner 1981, 44); Schindlerjeva je mnenja, da so se dvoročajni vrči s širokim ustjem uporabljali za shranjevanje, in jih tako sploh ne moremo šteti za namizno posodje (Schindler-Kaudelka 1989, 35 ss). Zaradi preglednosti so vsi vrči obravnavani v istem poglavju.

Med dvoročajne vrče so umeščeni odlomki (*t. 3: 45–47*), vendar so ohranjena le ustja, zato jih praktično ni možno natančneje tipološko določiti.

Dvoročajni vrči so pogostejši med naselbinskim keramičnim gradivom s Štalenske gore. Schindler-Kaudelka jih loči na osem tipov (Schindler-Kaudelka 1989, 37 ss). Naši odlomki so najbolj podobni ustjem »dvoročajnih vrčev z obročem na vratu« oz. vrčem tipa Dressel 28 (Schindler-Kaudelka 1989, 40 ss, t. 18–22). Najboljša primerjava je ustje vrča 18/8 (Schindler-Kaudelka 1989, t. 18: 8). Vrči Dressel 28 oz. vrči z obročem na vratu se na Štalenski gori pojavljajo že od I. kompleksa naprej; se pravi, da je njihov pojav datiran že okoli leta 20 pr. n. š. in se pojavljajo vse do klavdijskega obdobja, ko je bila naselbina preseljena v dolino (Schindler-Kaudelka 1989, 41). Tudi na emonskih grobiščih so dvoročajni vrči zgodnji. Glede na vrče (Plesničar-Gec 1972, t. 130: 10; 183: 9) jih Plesničarjeva datira od zgodnje tiberijskega obdobja do sredine 2. st. (Plesničar-Gec 1977, 33). Dvoročajni vrči se zelo redko pojavljajo tudi med naselbinskim gradivom v Emoni (v insuli XXX) ter drugod po Sloveniji,⁹ še najpogosteje v Petovionih (Plesničar-Gec 1977, 33). Dobre primerjave so tudi med grobnim inventarjem z Beletovega vrta v Novem mestu (Knez 1992, t. 12: 2; 15: 9; 25: 10; 26: 2; 28: 3; 36: 2; 37: 3). Razmeroma majhen odstotek

⁹ Med objavljenim gradivom Nevioduna dvoročajni vrči niso tako redki kot v Petovionih; razmerje med objavljenimi enoročajnimi in dvoročajnimi vrči Nevioduna je pribl. 6 : 1 (Petru 1978); ravno tako dvoročajni vrči niso redki na grobišču Beletov vrt v Novem mestu, kjer je njihovo število približno izenačeno s številom enoročajnih vrčev (Knez 1992).

dvoročajnih vrčev, glede na število enoročajnih, se pojavlja med gradivom petovionskih grobišč; razmerje med enoročajnimi in dvoročajnimi vrči namreč znaša 20 : 1 (Istenič 1999, 129). Oblikovno primerljiv dvoročajni vrč iz Petovione (Istenič 2000, t. 121: 3) je datiran v sredino 2. st. (Istenič 1999, 129; Istenič 2000, 183). Glede na pojav dvoročajnih vrčev na omenjenih najdiščih lahko odlomke dvoročajnih vrčev (*t. 3: 45–49*) časovno zamejimo le okvirno v celotno 1. in 2. st.

Podoben problem kot pri dvoročajnih vrčih se pojavlja tudi pri enoročajnih vrčih – ohranjena so le ustja, ne pa cel vrč, tako da se nobenega ne da natančno tipološko določiti. Za ustja enoročajnih vrčev (*t. 3: 50,51*) z odebeljenim in posnetim robom ustja ter z nastavkom za trakast ročaj izvirajo najboljše primerjave iz petovionskih grobišč, kjer je ta oblika vrča opredeljena kot tip VE 8, ki je na podlagi vrčev iz grobov (Istenič 2000, t. 41: 4; Kujundžič 1982, t. 21: 18) datiran v konec 1. in v prvo polovico 2. st. (Istenič 1999, 122). Za vrče tipa VE 8 sta značilna dva preloma na trupu, pri hrastniških odlomkih je ohranjeno le ustje in vrat vrča. Dobre analogije so tudi med gradivom iz šempetrskega grobišča. V grobu 86 se je nahajal vrč s kroglasto oblikovanim trupom in ročajem, ki ima ovalen presek ter široko vzdolžno kaneluro; glede na Trajanov novc, ki se je nahajal v grobu, je ta datiran v prvo četrtino 2. st. (Kolšek 1972, t. 27: 5).

Tudi za odlomek (*t. 3: 52*), vrč s preprosto izvihanim ustjem in trakastim ročajem, izvirajo najboljše primerjave iz Petovione, kjer je tip vrča s podobnim ustjem Isteničeva opredelila kot VE 9. Na podlagi groba 129 (Istenič 2000, t. 27: 6,7) je tip VE 9 datiran v čas od pribl. leta 60 do začetka 2. st. (Istenič 1999, 123 ss). Panonija pozna vrče s preprostim izvihanim ustjem, vendar je ročaj pripet na dolg vrat in ne na samo ustje (Brukner 1981, 44). Vrči iz Sirmija (Brukner 1981, t. 133: 1,2,4) so importirani in Bruknerjeva jih opredeli kot tip 1 ter datira v drugo polovico in konec 1. st. (Brukner 1981, 44).

Vaze

Vaze¹⁰ so posode ovalne ali kroglaste oblike s prstanastim dnom in navadno zoženim in narebrenim vratom. Služile so za vsakdanjo uporabo, najverjetneje za shranjevanje živil. So večinoma iz fine prečiščene gline in so sivo ali rumeno žgane. Od kuhinjskih lon-

cev se ločijo tudi po fakturi, saj ni pridane peska in plev. Izdelane so na hitrem vretenu in navadno prevlečene z rjavkastimi, rdečkastimi ali sivimi premazi (Plesničar-Gec 1977, 43). Poleg premaza so lahko ornamentirane s kanelurami, pogosta je tudi pramenasta poslikava, vodoravna rebra in peresni okras. Isteničeva za isto vrsto keramike uporablja izraz fini lonci (Istenič 1999, 130).

Med obravnavanimi odlomki je 24 kosov, ki pripadajo vazam. Pogosteje se pojavlja široko odprta vaza z valjastim trupom (*t. 2: 28, 3: 53–56,58,59*). Masa je prečiščena in vsebuje sljudo ter pridano zdrobljeno keramiko. Tako na notranji kot tudi na zunanji strani ostenja in ustja se nahaja rdečkast premaz. Na ostenju se pojavlja ornament, sestavljen iz vodoravnih plitvih kanelur. Analogije zanje najdemo med emonskim gradivom; po velikosti in obliki ustreza primerek iz groba 132 (Plesničar-Gec 1972, t. 35: 12). Oblikovno so jim podobni tudi petovionski lonci LG 4 (Istenič 1999, 137–138). Vendar so LG 4 redukcijsko žgani in grobi kuhinjski lonci, tako da ne morejo služiti za neposredno primerjavo. Med gradivom iz Celeje so vaze tega tipa z oranžnimi in svetlo rjavimi premazi pogoste v plasteh 2. in 3. stoletja (neobjavljeno).

Za oksidacijsko žgano izvihano ustje s horizontalno kaneluro na robu in vertikalnimi vrezi po robu ustja (*t. 3: 57*) so med objavljenim gradivom najboljše primerjave med keramičnim inventarjem nevioudunskih nekropol. Objavljeni so trije v celoti ohranjeni primerki (S. in P. Petru 1978, t. 28: 5,7; 29: 8). Slednji je odlomku ustja (*t. 3: 57*) tudi najbolj podoben. Dodatno okraševanje narezanega roba ustja z odtisi s prsti (S. in P. Petru 1978, t. 28: 5) je značilno za obdobje od 3. st. dalje (S. in P. Petru 1978, 40). Podobna vaza je bila tudi med prdatki v grobu 7 z nekropole Draga pri Beli Cerkvi, ki je datiran v 2. in 3. st. (Križ 2003, 49, sl. 7.4).

Odlomka (*t. 4: 67,68*) lahko opišemo kot vazo z ovalnim ali okroglim trupom in pokončnim kijasto odebeljenim ustjem. Prehod v vrat je še posebej poudarjen z dvema horizontalnima žlebovoma. Površina je raskava, masa pa je trda in zelo dobro žgana. Ostenje je okrašeno z buncicami, nalepljenimi v vertikalnih ali poševnih linijah. Čeprav je ta tip vaze med objavljenim keramičnim gradivom le v grobu iz Šempetra (Kolšek 1977, t. 6: 37) s konca 2. st., gre za eno najpogostejših oblik celejanske keramike 2. in 3. st. Prav tako tudi med keramičnim gradivom iz Hrastnika to nista edina kosa.¹¹ Ker

¹⁰ Izraz *vaze* je prevzet od Plesničarjeve (Plesničar-Gec 1977, 43).

¹¹ Med gradivom, ki ni prišlo v izbor, je še nekaj kosov iste vrste vaz.

je ta oblika zaenkrat poznana le z najdišč znotraj agra Celeje, očitno povezuje hrastniško gradivo s tem antičnim centrom.

Krožniki

Krožniki so najpogostejša oblika posodja med obravnavanim gradivom. Vsi imajo rahlo uvihamo ustje, vendar se v njegovi obliki pojavlja več različic (*sl. 6*).

K1 - ustje je enostavno, lahko tudi koničasto zaključeno in rahlo uvihamo, vendar brez odebelitve (*t. 4: 69,70*). Različica K1 je tudi najštevilčnejše zastopana z 29 primerki.

K2 - enako kot pri K1, le da je ostenje skoraj navpično in premeri ustja ter dna so med manjšimi (*t. 4: 71,72*); je številčno slabše zastopana le s tremi primerki.

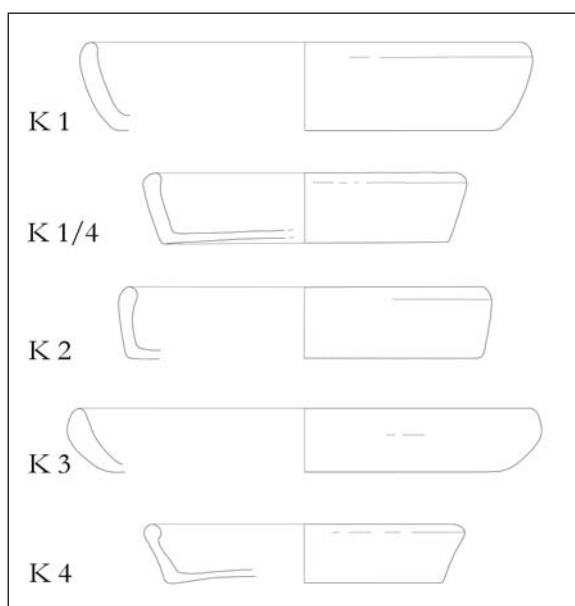
K3 - ostenje je močno odebeljeno na zunanji strani ter razmeroma položno; največji premer je na 2/3 višine ostenja (*t. 4: 73,74*). Na našem najdišču so trije primerki. Ta različica izstopa, saj imajo krožniki tako na notranji kot tudi na zunanji strani temno siv premaz.

K4 - ustje je izrazito odebeljeno na notranji strani, tik pod odebelitvijo je lahko plitev žleb (*t. 4: 75-76; 5: 77*). Različica K4 je številčnejša, saj je zastopana z 19 primerki.

K1/K4 - pogosto se pojavlja tudi prehodna različica med K1 in K4, saj je ustje uvihamo kot pri K1 in le rahlo odebeljeno na notranji strani (*t. 5: 78*). Pojavlja se v devetih primerih.

Izstopa krožnik (*t. 5: 79*), ki je močno odprt in okrašen s horizontalnimi kanelurami na zunanji in tudi na notranji strani. Med objavljenim gradivom iz bližnje in daljne okolice ni analogij; od ostalih se razlikuje tudi v keramični masi, saj je ta svetlejša in porozna.

Med objavljenim gradivom z bližnjih najdišč je veliko krožnikov in razvidno je, da se vse različice pojavljajo skozi daljše časovno obdobje. Najzgodnejši so krožniki K1 iz emonskega grobišča (Plesničar-Gec 1972, t. 33: 2) že v sredini 1. st. (Plesničar-Gec 1977, 55). Prav tako lahko na primeru gradiva iz emonskega grobišča (Plesničar-Gec 1972, t. 8: 10-18; 12: 9-11) zaključimo, da so različice K1, K2, K3, K4 in K1/K4 sočasno v uporabi že v začetku 2. st. (Plesničar-Gec 1977, 55). Krožniki K4 se pojavljajo še vse do konca 3. st. v praktično nespremenjeni obliki, kar nam dokazuje primerek iz groba 187 (Plesničar-Gec 1972, t. 52: 18), ki je vseboval poleg ostalih primerkov še novce cesarja Kara (282-283).

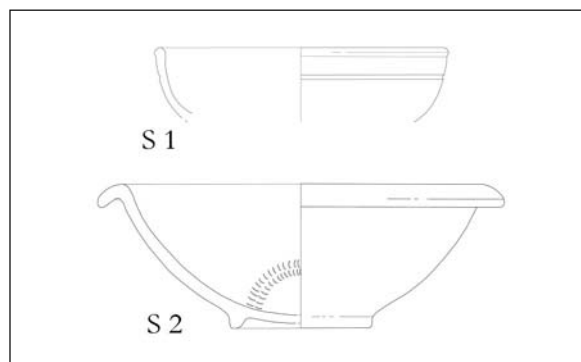

Sl. 6: Podkraj pri Hrastniku. Različice krožnikov. M. = 1:4.
Fig. 6: Podkraj near Hrastnik. Types of plates. Scale = 1:4.

Miglbauerjeva navaja podobne datacije za krožnike, vendar s to razliko, da njihov pojav datira šele v začetek 2. st. (Miglbauer 1990, 20 ss). Enake oblike krožnikov poznamo tudi iz Petovione. Med gradivom III. petovionskega mitreja se nahajajo krožniki enakih oblik, kot so krožniki K1, K3 in K1/K4 (Žižek 2001, t. 6: 6,7; 12: 1). Tudi med gradivom V. mitreja je nekaj odlomkov krožnikov K1 (Tušek 2001, t. 3: 10-12), vendar je to naselbinsko gradivo le okvirno datirano v čas od konca 1. st. pa vse do konca 3. st. ali celo še v 4. st. (Tušek 2001, 198 ss; Žižek 2001, 131 ss). Tu obravnavani krožniki kažejo vzporeden pojav in sočasno uporabo različic vsaj v 2. in 3. st. Različice K1, K1/K4, K3 in K4 se namreč pojavljajo skupaj v polnilu jame v objektu 3 (SE 205), ki ga lahko datiramo v 3. st. V SE 241, polnilu kulturne jame čez katero je bil zgrajen eden od predelnih zidov objekta 3, se skupaj pojavljata različici K1 in K2. Različice K4, K3 in K1 se skupaj pojavljajo v SE 256 - v polnilu jame tik severno ob objektu 3. Obe stratigrafski enoti (241 in 256) sta datirani v 2. in predvsem 3. st.

Sklede

Sklede je bilo mogoče ločiti na več tipov po obliki, ki pa so v glavnem posnetki najpogostejših sigilatnih oblik skled. Iste oblike pogosto nastopajo v različnih tehnikah obdelave površine in celo v različnih načinih žganja, tako oksidacijskem kot tudi redukcijskem.

Sl. 7: Podkraj pri Hrastniku. Najpogostejši obliki skled. M. = 1:6.

Fig. 7: Podkraj near Hrastnik. Most common shapes of bowls. Scale = 1:6.

Prevladujeta predvsem dve obliki skled:

S1 (sl. 7) so globoke skledе, ki posnemajo sigilatno obliko Drag. 37. Lahko so oksidacijsko žgane z rdečkastimi premazi ali pa redukcijsko žgane s sivimi in črnimi premazi. Večina jih je neokrašenih, lahko pa so ornamentirane z različnimi kombinacijami odtisov s pečati in koleščkom (t. 5: 80–83).

S2 (sl. 7) so velike, široko odprte skledе z izvihanim ustjem. Posnemajo sigilatne skledе oblike Drag. 35 ali 36 oz. Consp. 39. So sivo ali črno premazane in imajo prstanasto nogo. Na notranji strani dna je lahko ornament, narejen s koleščkom (t. 5: 84,85).

Druge skledе se med gradivom pojavljajo posamič. Nekaj odlomkov skled pa ni bilo mogoče natančneje tipološko in kronološko opredeliti.

S1 je z 28 primerki najpogostejši tip skledе med obravnavanim gradivom. Prisoten pa je praktično na vseh antičnih najdiščih. Ustreza t. i. »*polkrožnim skodelam*« z emonskih grobišč (Plesničar-Gec 1977, 54). Te skledе oz. skodele se v jugovzhodnih Alpah pojavljajo že od začetka 2. st., kar nam dokazuje skleda iz groba 141 (Plesničar-Gec 1972, t. 39: 6), in so v uporabi vse do druge polovice 3. st., saj se najmlajša izmed emonskih skled pojavlja v grobu 187 (Plesničar-Gec 1972, t. 52: 15), ki je vseboval tudi novc cesarja Kara (Plesničar-Gec 1977, 54). V začetku 3. st. je na emonskih *polkrožnih skodelah* značilna odebelitev ustja, kar je dobro vidno na skodeli iz groba 262 (Plesničar-Gec 1972, t. 72: 5), ki je datiran v začetek 3. st. (Plesničar-Gec 1977, 54).

Tip skled S1 je primerljiv s tipom PTS 14 z zahodnih petovionskih grobišč (Istenič 1999, 100); Isteničeva tip PTS 14 na podlagi skled iz groba 25 (Istenič 2000, t. 7: 1) ter naselbinskih najdb iz Petovione (Jevremov 1985, t. 1: 5,7;

Vomer Gojkovič 1993, t. 7: 2; 8: 6) datira v čas od Domicijana do začetka 3. st. (Istenič 1999, 100).

Skledе S1 so pogoste tudi na ostalih najdiščih. Nahajajo se med naselbinskim gradivom Celeje (Vogrin 1991, 19635, 19636) in so datirane od 2. do 3. st. (Vogrin 1991, 31). Tudi na Dolenjskem niso redke; najdemo jih med gradivom z nevioudunskega grobišča (S. in P. Petru 1978, t. 34: 1,2,8,17). Prav tako so med gradivom novomeških grobov (Knez 1992, t. 29: 2; 31: 1; 75: 9) ter skupaj z novcem Antonina Pija na grobišču na Pristavi pri Trebnjem (Slabe 1993, t. 8: 4).

Glede na številne analogije lahko skledе tipa S1 umestimo v čas 2. in v prvo polovico 3. st. Pet primerkov skled tipa S1 je še dodatno ornamentiranih s pečatnim okrasom (t. 5: 81,82), podobnim okrasu na t. i. *panonski žigosani keramiki*. Ta se pojavlja prav tako v 2. in v začetku 3. st. (Gassner 1993, 359–383).

Skledе S2 so zastopane s samo 17 primerki. Tipu S2 ustrezajo skledе tipa 6 po Bruknerjevi (Brukner 1981, 88), a le po formi, saj so za polovico manjše. Bruknerjeva skledа tipa 6 iz Sirmija, Gomolave, Dumbova, Cibal in Vojka (Brukner 1981, t. 72: 28,29,31,33–36,39–41) datira v čas druge polovice 1. in v 2. st. (Brukner 1981, 88). Skledе tega tipa se pojavljajo tudi v Petovionii; na zahodnih grobiščih je ustrezna skleda *PTS varia* 42: 2 iz groba 200 (Istenič 2000, t. 42: 2). Ta je datirana od flavijskega časa pa najmanj do začetka 3. stol (Istenič 1999, 101). Tudi skleda iz Celeje (Vogrin 1991, 31: 19673) je istega tipa in je datirana v 2. do 3. st. (Vogrin 1991, 31). Na emonskih grobiščih so imenovane »*skodele z navzven upognjenim ustjem*« in so razmeroma številne (Plesničar-Gec 1977, 52 ss). Na podlagi emonskih skodel (Plesničar-Gec 1972, t. 2: 6; 9: 8; 12: 8) in še mnogih drugih, jih Plesničarjeva datira že od poznega 1. st. naprej (Plesničar-Gec 1977, 52). Pojavljajo se skozi celotno 2. st., kar nam dokazujejo skodele (Petru 1972, t. 32: 14; Plesničar-Gec 1972, t. 195: 12; 121: 7; 140: 8,9; 190: 11–14; 158: 21), in nato izginejo iz prometa (Plesničar-Gec 1977, 53). Pojavljajo se tudi v naselbinskih plasteh »srednjega gradbenega horizonta Emone« in na več dolenjskih grobiščih (S. in P. Petru 1978, t. 35: 11–16; Knez 1992, t. 73: 11; Slabe 1993, t. 5: 6; 7: 11; 18: 18), le da tam že od tiberijsko-klavdijskega obdobja dalje; najštevilnejše so v prvi polovici 2. st. (Plesničar-Gec 1977, 53). Glede na številne primerjave lahko tip S2 okvirno časovno umestimo v čas od sredine 1. do začetka 3. st.

Odlomka polkroglastih skodel (t. 5: 86,87) bi lahko uvrstili celo med posnetke sigilatne oblike Drag. 40 z netipično oblikovanim ustjem, ki je

raho uvihano. Analogije lahko najdemo v sklopu gradiva iz Neviouduna (S. in P. Petru 1978, t. 51: 2,12,13; 52: 17). Skledi (t. 6: 88,89) sta posnetka oblike Drag. 43/Ritt. 12. Glede na kvaliteto izdelave in premaza gre najverjetneje za izdelek lokalnih delavnic.

MELNICE

Melnice se med obravnavanim gradivom pojavijo osemkrat. Odlomka (t. 6: 94,95) pripadata istemu tipu s širokim, močno izvihanim ustjem. Najbližja primerjava je melnica z Ilovice pri Vranskem (Vidrih-Perko 1997b, t. 3: 11), ki je okvirno datirana v markomansko obdobje (Vidrih-Perko 1997b, 166). Podoben kos prihaja tudi iz bližine III. petovionskega mitreja (Žižek 2001, t. 16: 2) in je glede na žig *ADIVTOR/MARCIVS* datiran v konec 1. in začetek 2. st. (Žižek 2001, 132). Kos iz Petovione je podoben le po obliki, saj sta tako lončarska masa kot tudi barva drugačni.¹²

Dobre primerjave lahko najdemo tudi med keramičnim gradivom iz Welsa. Najustreznejši je odlomek (Miglbauer 1990, t. 22: 2), ki ima rahlo izvihan horizontalen rob in rebro na vrhu (Miglbauer 1990, 30). Poleg tega oblikovno ustrezajo še drugi kosi (Miglbauer 1990, t. 14: 2, 3), ki pa spadajo med t. i. recijske melnice. Zanje je značilen rdeč premaz na robu ustja in rahlo koleno na prehodu med ustjem in ostenjem; pogoste so v 2. in prvi polovici 3. st. tako v vojaških taborih in utrdbah kot tudi v civilnih naseljih (Miglbauer 1990, 22). Odlomka 94 in 95 lahko glede na oblikovne značilnosti le okvirno datiramo v drugo polovico 2. in v 3. st.

Odlomek ostenja melnice (t. 6: 92) ima ohranjeno zeleno glazuro na notranji strani ostenja. Glede na pojav glaziranih melnic od konca 3. st. naprej, ga lahko le okvirno časovno umestimo v konec 3. in 4. st. (Grünnewald 1979, 68; Ulbert 1981, 92–93).

Odlomka melnic (t. 6: 90,91) sta še posebej zanimiva zaradi ohranjenega žiga *LIBERA*[?] na ustju. Med objavljenim gradivom sta najbližji primerjavi iz Singiduna. Na lokaciji Antičko naselje u Donjem gradu sta bila odkrita dva odlomka melnic z ohranjenim žigom *LIBERALIS* (Bjelajac 1994, t. 1: 7,8). Odlomka melnic, ki sta bila uvožena iz Italije, sta uvrščena v tip I/20 (Nikolić-Đorđević 2000, 26) in glede na stratigrafijo, kontekst in analogije datirana v 2. st. Glede na žig in opis lončarske mase lahko domnevamo isti izvor in

časovno določitev tudi za hrastniška odlomka (t. 6: 90,91).

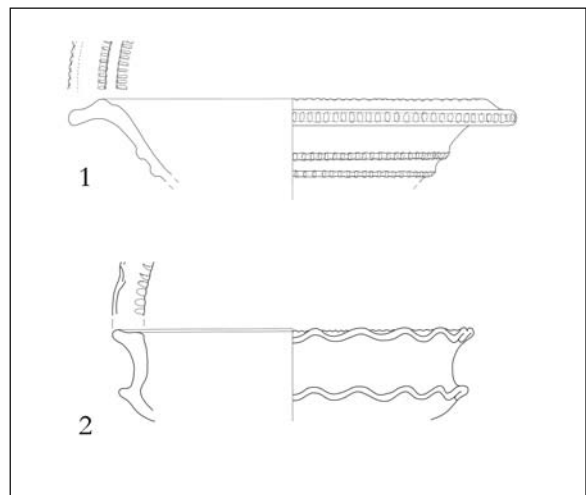
Odlomek melnice (t. 6: 93) je tipološko in časovno neopredeljiv.

KADILNICE

Kadilnice so zastopane z osmimi primerki. Vsi so oksidacijsko žgani, ornamentirani in imajo glajeno površino. Ker so ohranjeni le odlomki, natančna oblika recipienta in noge ni znana. Glede na ornament (različno preoblikovana horizontalna rebra) sta določeni dve skupini.

Prvo predstavlja pet primerkov, ki so ornamentirani z narezljanimi oz. razčlenjenimi horizontalnimi rebri (sl. 8; t. 6: 96,98). Analogije za ta tip kadilnice najdemo na zahodnih petovionskih grobiščih (Istenič 2000, t. 8: 6; 17: 6). Petovionski kadilnici sta okrašeni z malo redkejšimi odtisi na horizontalnih rebrih. Datacija obeh petovionskih grobov je zelo ohlapna, od 1. do 4. st. (Istenič 2000, 28, grob 35; 38, grob 80). Pri obdelavi keramičnega gradiva iz Welsa in iz legijskega tabora v Karnuntu se je pokazalo, da so kadilnice tipološko in kronološko slabo določljive (Miglbauer 1990, 31; Grünnewald 1979, 48).

Za drugo skupino kadilnic je značilno eno ali več valovitih reber na ostenju in valovit rob izvihanega ustja (sl. 8; t. 6: 97,99). V tej skupini so le trije primerki in tudi zanje najdemo analogije na zahodnih petovionskih grobiščih. V grobu 776 (Istenič 2000, t. 174: grob 776) sta s fibulo tudi dve kadilnici z valovitim rebrom (ib., t. 174: 8,9). Ena izmed njiju (t. 174: 8) je zelo podobna hrastniški kadilnici (t. 6: 97). Grob 776 je sicer datiran

Sl. 8: Podkraj pri Hrastniku. Tipa oz. skupini kadilnic. M. = 1:4.
Fig. 8: Podkraj near Hrastnik. Types of turibuli. Scale = 1:4.

¹² Pri petovionskem kosu gre nedvomno za import.

sicer v obdobje od sredine 1. do prve polovice 2. st. (Istenič 2000, 250), vendar je tudi ta skupina kadilnic kronološko in tipološko slabo določljiva (Miglbauer 1990, 31; Grünwald 1979, 48).

OLJENKE

Oljenke smo opredelili glede na že uveljavljeno Loeschckejevo delitev (Loeschcke 1919) in dopolnitve Loeschckejeve delitve, ki sta jo vpeljala Buchi (Buchi 1975) ter za gradivo zahodnih grobišč Petovione Isteničeva (Istenič 1999, 148 ss). Med obravnavanim keramičnim gradivom so odlomki trinajstih oljenk. Prevladujejo odlomki pečatnih oljenk, le v enem primeru gre za odlomek volutne oljenke.

Odlomki ramen pečatnih oljenk Loeschcke IX ali Loeschcke X (*t. 7:* 100,101,104,105) ne dopuščajo natančnejše opredelitve in datacije. Vsi razen odlomka (*t. 7:* 101) so enaki tako po fakturi kot tudi izdelavi, medtem ko omenjeni odstopa zaradi slabše izdelave. Vsi so izdelki lokalnih delavnic in jih lahko datiramo v čas med sredino 1. in začetkom 4. st. (Loeschcke 1919, 256; Vikič-Belančič 1976, 32–33).

Na odlomkih ostenja in dna oljenke (*t. 7:* 103) se je ohranil del žiga FOR(TIS). Tudi v tem primeru gre za oljenko tipa Loeschcke/Buchi IXa ali Xa, ki pa je zelo kvalitetno izdelana in nedvomno uvožena. Delavnice z žigom FORTIS so v okolici Modene delovale od sredine 1. in v 2. st. (Loeschcke 1919, 282; Buchi 1975, 65 ss).

Štirje odlomki z odprtim kanalom (*t. 7:* 102,106–108) pripadajo tipu Loeschcke/Buchi X (Loeschcke 1919, Buchi 1975). Odlomek 108 je odlične kvalitete, primerljiv z odlomkom 103 in ga lahko pripišemo tipu Buchi Xa (Buchi 1975). Izdelek je nedvomno italški in ga smemo, glede na analogno gradivo s petovionskih zahodnih grobišč, datirati v čas od konca 1. st. do obdobja vladanja Marka Avrelija (Istenič 1999, 153). Odlomki (*t. 7:* 102,106,107) so dobre kvalitete, vendar so podrobnosti rahlo zabrisane, robovi pa ne tako ostri; zaradi tega so opredeljeni kot prehodni tip Buchi Xa/b (Istenič 1999, 153). Ker pri teh treh odlomkih ni možno ugotoviti, ali gre za italški import ali za izdelke lokalnih delavnic, jih lahko umestimo v čas od konca 1. do začetka 4. st. glede na uporabo enakih izdelkov drugod v Panoniji in Noriku (Istenič 1999, 153 ss; Vikič-Belančič 1976, 33 ss).

Odlomek diska volutne oljenke z ostanki reliefnega ornamenta (*t. 7:* 109) morda prikazuje satira. Oljenka je natančnejše nedoločljiva in jo lahko le okvirno datiramo v 1. in 2. stoletje.

TRANSPORTNA IN SHRANJEVALNA KERAMIKA

Pitosi

Pitosov s horizontalno preoblikovanim ustjem in s široko kaneluro na vrhu je med obravnavanim gradivom enajst primerkov (*t. 7:* 110–113). Na ostenju so okrašeni s horizontalnimi in vzporednimi žlebovi ter z enopasovno ali večpasovno horizontalno valovnico, dosega višino do 50 cm. Štirje primerki imajo na notranji in na zunanji strani ustja ohranjen črn premaz (*t. 7:* 112). To je značilno za pitose iz 1. in 2. st. (Plesničar-Gec 1977, 45; Brukner 1981, 43). Najbližje analogije zanje najdemo med gradivom iz vile rustike v Dolenjem Brezovem pri Sevnici (Vičič 1983, 292 ss) in na emonskih grobiščih. Pitos iz Dolnjega Brezovega (Vičič 1983, t. 1: 1) ima na notranji in zunanji strani črn smolast premaz; Vičič ga primerja s pitosi iz emonskih grobov (Petru 1972, t. 65: 3; Plesničar-Gec 1972, t. 22: 2; 36: 2; 44: 10; 121: 17; 179: 9). Vendar je glede na kataloške opise s črno barvo premazan je pitos (Plesničar-Gec 1972, t. 22: 2) datiran v 2. st. (Plesničar-Gec 1977, 17), tako da ga lahko upoštevamo kot edino analogijo.¹³ Tudi za pitose brez črnega premaza je najbližja primerjava med keramičnim materialom vile rustike v Dolenjem Brezovem pri Sevnici (Vičič 1983, t. 1: 2) in na emonskih grobiščih (Petru 1972, t. 65: 3; Plesničar-Gec 1972, t. 36: 2; 44: 10; 121: 17; 179: 9; 193: 1,6). Posebnost med pitosi predstavlja primerek (*t. 7:* 111), saj ima med dvema pasovoma horizontalnih kanelur ohranjen vrezan grafit iz treh črk –ENB(?).¹⁴

Pitose brez premaza naj bi se z manjšimi razlikami v fakturi pojavljali tudi še v 3. stoletju (Brukner 1981, 43); med gradivom emonskih nekropol se ti pitosi pojavijo v sredini 1. st. in izginejo iz uporabe najkasneje do sredine 2. st. (Plesničar-Gec 1977, 45). Podobno lahko zaključimo tudi na podlagi keramičnega gradiva, ki se pojavlja skupaj s pitosi v vili rustiki v Dolenjem Brezovem, ki je datirano v čas od druge polovice 1. st. do konca 2. st. (Vičič 1983, 292 ss).

Amfore

Amfore se med obravnavanim gradivom pojavijo le enkrat (ročaj *t. 8:* 114). Glede na presek, velikost

¹³ Grob je datiran na podlagi pečatne oljenke tipa Loeschcke X z nečitljivim žigom.

¹⁴ Pri tretji črki manjka navpična črta, tako da ni povsem zanesljiva (op. M. Lovenjak).

in material bi lahko pripadal amfori tipa Schörgendorfer 558 (Bezeczky 1987, 28; Bezeczky 1994, 112), vendar je odlomek slabo žgan, kar je za amfore zelo neznačilno in je zato določitev negotova. Amfore tipa Schörgendorfer 558 se pojavljajo v različicah 558A in 558B in so služile za transport belih in črnih oliv, kar nam dokazujejo ohranjeni napisi (Bezeczky 1987, sl. 10: 275; 11: 29,30); za Norik je značilna različica 558 B, ki se pojavlja predvsem v 1. st., čeprav so poznani tudi primerki iz sredine 2. st. Najbližje analogije poznamo iz Celeje, Emone in Petovione (Bezeczky 1987, 31).

KUHINJSKO POSODJE

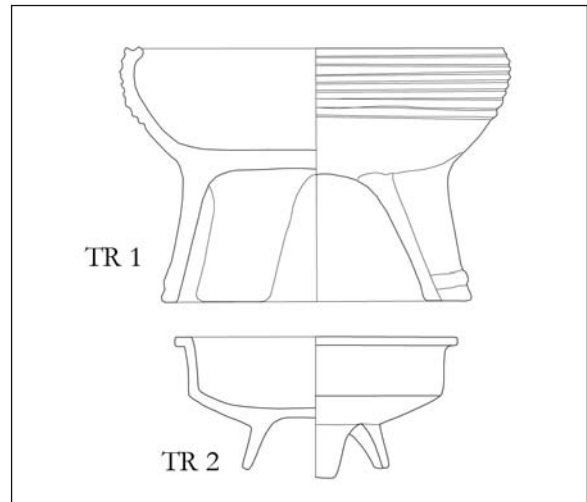
Trinožniki

Trinožnik ali *tripēs* je posoda, značilna za rimsko kuhinjsko posodje zgodnjecesarskega obdobja in je priljubljena tako v Noriku kot tudi v Zgornji Panoniji. Služil naj bi za kuhanje nekakšnih enolončnic, jedi, ki so bile med staroselskim prebivalstvom zelo priljubljene (Zabehlicky-Scheffenegger 1997, 127). V grobem lahko ločimo dva tipa (sl. 9): tip z lečasto oblikovano skodelo ter z uvihanim ustjem (TR1) in tip s cilindrično oblikovano skodelo z ostrim prelomom med dnom in ostenjem ter vodoravno izvihanim ustjem (TR2). Med obravnavanim gradivom je trinajst primerkov trinožnikov.

Pogostejši je tip TR2, ki se pojavi osemkrat (t. 8: 115–117). Dobre analogije so med gradivom z zahodnih petovionskih grobišč, kjer so podobni trinožniki opredeljeni kot tip TR2 (Istenič 1999, 144). Na podlagi trinožnika iz groba 548 (Istenič 2000, t. 114: 6) je ta tip datiran najverjetneje v 2. st. (Istenič 1999, 144). Podobni trinožniki so tudi med najdbami iz Spodnje Nove vasi (Pahič 1978, t. 10: 1), ki ga Isteničeva ravno tako pripisuje tipu TR2, ter v grobovih (Mikl-Curk 1976, t. 6: 1; 9: 3) s forminskega grobišča, ki sta časovno uvrščena v začetek 2. st. oz. v Trajanov čas (Mikl-Curk 1976, 142). Veliko zelo podobnih kosov je še med keramičnim gradivom iz Celeje (neobjavljeno).

Na podlagi petovionskih in forminskih analogij in dejstva, da se trinožniki v Noriku in Panoniji pojavljajo predvsem v 2. st. (Istenič 1999, 144; Urban 1984, 33), so omenjeni kosi datirani v 2. st.

Tipu trinožnika z lečasto oblikovanim recipientom pripadata dva odlomka (t. 8: 118, 9: 136). Masa je groba in porozna. Pri bolje ohranjenih primerkih je ostenje na zunanji strani vse do roba ustja narebreno. Najboljše paralele za ta kos izvi-

Sl. 9: Podkraj pri Hrastniku. Tipa trinožnikov. M. = 1:4.
Fig. 9: Podkraj near Hrastnik. Types of tripod vessels. Scale = 1:4.

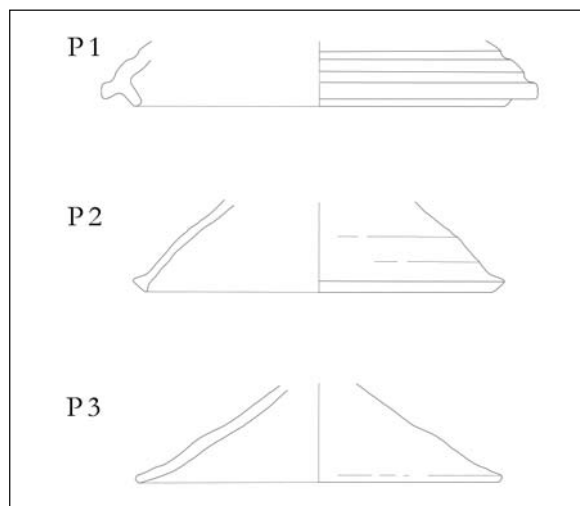
rajo z emonskih grobišč (Plesničar-Gec 1972, t. 100: 3; 188: 2), ki so skoraj enake primerku 136 (t. 9: 136); Plesničarjeva oba emonska grobova datira v flavijsko obdobje. Tudi trinožniki tipa TR1 s petovionskih zahodnih grobišč (Istenič 2000, t. 66: 6; 78: 8; 84: 4) so podobni; razlikujejo se le v narebrenosti ostenja. Tip TR1 je datiran od flavijskega obdobja do začetka 2. st. (Istenič 1999, 144). Med redkimi objavljenimi celejanskimi kosi sta dva trinožnika (Vogrin 1991, 34: 19631; 35: 19632),¹⁵ ki sta ravno tako zelo podobna hrastniškemu kosu (t. 9: 136). Tudi med gradivom s Štalenske gore je veliko odlomkov trinožnikov (pribl. 2200), ki imajo vsi lečast recipient in so časovno uvrščeni od zgodnjavgustejskega do klavdijskega obdobja¹⁶ (Zabehlicky-Scheffenegger 1997, 127 ss).

Odlomek (t. 9: 136) je na podlagi analogij iz Petovione in Emone datiran v čas od flavijskega obdobja do konca 1. st. Trinožnik (t. 8: 118) ima oblikovan lečast recipient, vendar so ohranjeni le dno in deli nog, tako da oblika ustja ni znana in s tem natančnejša opredelitev in datacija ni možna.

¹⁵ Oba celejanska trinožnika sta datirana v 2. in 3. st. (Vogrin 1991, 34 ss) in sta zagotovo prepozno datirana. Na podlagi emonskih grobov, petovionskih grobov in gradiva s Štalenskega vrha kakor tudi dejstva, da so lečasto oblikovani trinožniki starejši (Miglbauer 1990, 40; Zabehlicky-Scheffenegger 1997, 127 ss) ter da se trinožniki v Noriku in Panoniji pojavljajo predvsem v 1. in 2. st. (Urban 1984, 33), je zanju verjetnejša datacija v čas od flavijskega obdobja do začetka 2. st.

¹⁶ Zaradi preselitve naselbine v dolino so najmlajši kosi iz klavdijskega obdobja, vendar to ne pomeni, da isti tip trinožnikov ni bil več v uporabi po klavdijskem obdobju.

Sl. 10: Podkraj pri Hrastniku. Tipi pokrovov. M. = 1:4.
Fig. 10: Podkraj near Hrastnik. Types of lids. Scale = 1:4.

Pokrovi

Pokrovi so lahko izdelani iz kuhinjske mase z veliko pustili ali iz fine prečiščene mase; med seboj se razlikujejo glede na oblikovanost roba, naklon in obliko držaja. Vendar je za določanje tipov najpomembnejša oblikovanost roba (Miglbauer 1990, 48; Brukner 1981, 43; Grünwald 1983, 30). Med obravnavanim gradivom je bilo 24 odlomkov pokrovov.

Ločitimo 3 tipe (sl. 10): P1 – narebren pokrov z izbočenim ostenjem in konkavno oblikovanim robom, iz kuhinjske mase; P2 – razmeroma visok pokrov iz fine prečiščene mase, z izbočenimi stenami in trikotno odebeljenim robom; P3 – preprost koničen pokrov s preprostim ravnim ali rahlo odebeljenim in zaobljenim robom, iz kuhinjske mase.

V osmih primerih je bil ohranjen le držaj ali pre-majhen kos ostenja, zato niso podrobneje tipološko in kronološko opredeljeni (t. 8: 119–121).

P3 je tip koničnega pokrova z enostavno zaključenim robom (t. 8: 122) in med obravnavanim gradivom predstavlja najpogostejši tip, saj se pojavlja devetkrat in ima največ analogij. Pogost je med petovionskim naselbinskim gradivom kot tudi v grobovih. Več podobnih kosov je bilo odkritih pri izkopavanju V. mitreja v premešani plasti od globine 0,1 m do 0,4 m, ki je okvirno datirana od 1. do konca 3. st. (Tušek 2001, 198 ss; t. 6: 4,5,7,8). Prav tako najdemo ta tip pokrovov med keramičnim gradivom iz na Hajdini odkrite lončarske peči. Pokrovi iz peči (Strmčnik-Gulič 1993, 481 ss; t. 10: 1,3,5,6,11) sicer niso podrobneje opredeljeni, vendar nam dokazujejo, da so bili izdelki lokalnih, petovionskih lončarjev. V Petovioni se ta tip pokrovov pojavlja tudi med

grobnimi pridatki; pokrovi iz groba 7 so bili kot pridatki v enem izmed bogatejših žarnih grobov, ki je vseboval tudi veliko jantarja in je datiran v 2. st. (Tušek, 1993, 394 ss; t. 12: 2,3). Tudi med naselbinskim gradivom iz Celeje ta tip pokrovov ni redek. Objavljen je samo pokrov iz Gubčeve ulice (Vogrin 1991, 33: 19626), ki je datiran v 1. do 2. st. (Vogrin 1991, 33). Ta tip pokrovov ni vezan na naše področje, saj so podobni tudi med grobnim keramičnim gradivom iz Welsa. Miglbauerjeva je na najdišču Wels-Marktgelände ločila tri tipe pokrovov: tip A, B in C (Miglbauer 1990, 48 ss); tip C, tj. pokrovi z rahlo odebeljenim robom, je po obliki zelo podoben tipu P3. Za ta tip sicer ne navaja posebej datacije, vendar so ostali pokrovi datirani v 2. in 3. st. in tudi ostalo spremljevalno keramično gradivo kot tudi najdišče samo je datirano v drugo polovico 2. in začetek 3. st. (Miglbauer 1990, 48 ss).

Pokrovi tipa P2 (t. 8: 123) so manj številčni, saj so med obravnavanim gradivom le štirje primerki. Dobre analogije zanje so pokrovi tipa 2 po Bruknerjevi (Brukner 1981, 43). Pokrovi tipa 2 (Brukner 1981, t. 129: 4–6), ki imajo odebeljen rob in naj bi služili za pokrivanje krožnikov ali skled, so datirani v drugo polovico 1. in začetek 2. st. (Brukner 1981, 43).

Ostenje pokrova (t. 8: 124) je narebreno, rob je oblikovan tako, da lepo sede na ustje posode. Analogije zanj najdemo v bližnji Celeji, kjer je med še neobjavljenim keramičnim gradivom razmeroma pogost. Pokrov iz groba 3 ima podobno preoblikovan rob, vendar je ostenje le kanelirano in je glede na ostale pridatke v grobu pokrov datiran v drugo polovico 1. st. (Kolšek 1972, Y 151: 19). Takšni pokrovi so pogosti tudi na Štalenskem vrhu (Zabehlicky-Scheffenegger 1997, t. 3: 2,4–6). Služili naj bi za pokrivanje trinožnikov in so datirani, enako kot trinožniki, v celotno trajanje naselbine, tj. od zgodnjeavgustejskega do klavdijskega obdobja (Zabehlicky-Scheffenegger 1997, 129).

Lonci

Lonci so najpogostejša oblika med grobnim kuhinjskim posodjem. Pri opredelitvah smo omejili uporabo termina »lonec« na posode, ki zadostijo naslednjim kriterijem: višina je večja od 2/3 premera ustja, vrat je praviloma širši od 1/2 največje širine (izjeme so lonci z ozkim vratom), višji so od 13 cm, posoda je iz kuhinjske in kuhinjsko-namizne fikturne skupine.

Lonce lahko glede oblikovanosti ustja in vrata, po ornamentu ter velikosti razdelimo na več tipov.

L1 so veliki lonci z izvihanim ustjem in kaneluro na robu ustja; ostenje je lahko ornamentirano z vertikalnimi ali horizontalnimi vrezi in odtisi; L2 so srednje veliki ali manjši lonci z izvihanim ustjem. Ustje je bolj pokončno ter manj izvihano kot pri L1 in na robu nima kanelure. Rob ustja je lahko rahlo odebeljen, na vratu pa je lahko nakazan prehod. Ostenje je pri večini kosov ornamentirano z vertikalnimi, horizontalnimi ali poševnimi vrezi. Pojavljajo se še posamični lonci, ki se razlikujejo od L1 in L2.

Tip L1 (*t.* 8: 125; 9: 126) se med obravnavanim gradivom pojavi osemkrat. Poleg močno izvihanega ustja je zanje značilen žleb na robu ustja. Med objavljenim gradivom so dobre primerjave lonci z žlebičastim ustjem iz Emone (Plesničar-Gec 1977, 37 ss). Na podlagi lonca iz groba 900 (Plesničar-Gec 1972, t. 173: 12) je pojav datiran že od tiberijskega obdobja naprej (Plesničar-Gec 1977, 37 ss); nato jih sledimo skozi celotno 1. st., kot kažejo lonci (Plesničar-Gec 1972, t. 114: 7; 132: 4; 134: 10). Oblikovno so sicer bolj podobni¹⁷ tipu L1 emonski »lonci z izvihanim ustjem«, ki se pojavljajo v času od prve polovice 2. st. do prve polovice 3. st in imajo izrazito ovalno-konično obliko, metličast horizontalen ornament in močno izvihano ustje (Plesničar-Gec 1977, 38; Plesničar-Gec 1972, t. 56: 2; 58: 4; 68: 9; 108: 8,9,11; 198: 3). V drugi polovici 3. st. pa se emonski lonci oblikovno že razlikujejo od tipa L1 (Plesničar-Gec 1977, 39; Plesničar-Gec 1972, t. 61: 6; 71: 2; 73: 4).

Tip loncev L2 je bolj pogost, saj je med obdelanim gradivom kar 42 primerkov (*t.* 9: 127–133). So podobni L1, vendar so lahko tudi manjši in imajo manj izvihano ustje brez žleba. Tip L2 je številnejši tudi med keramičnim gradivom ostalih antičnih najdišč pri nas. Primerjave za tip L2 so t. i. lonci tipa LG1 s petovionskih zahodnih grobišč (Istenič 1999, 137 ss). LG1 se na petovionskih grobiščih pojavlja od prve četrtine 1. st. do konca 2. st. (Istenič 1999, 137; Istenič 2000, t. 18: 11; 41: 7; 42: 3; 53: 7; 64: 5; 74: 2; 119: 10; 154: 2; 169: 7). V Emoni je primerljiv tip »lonca z izvihanim ustjem«, ki se pojavlja predvsem v 1. st. oziroma najkasneje do sredine 2. st. (Plesničar-Gec 1977, 38; Plesničar-Gec 1972, t. 26: 2; 29: 3; 104: 15; 158: 5; Petru 1972, t. 68: 22; 84: 7). Glede na gradivo iz grobov 212 in 157 (Plesničar-Gec 1972, t. 43: 6; 59: 1) lahko sledimo razvoj in pojav loncev z izvihanim ustjem in metličasto ornamentiranim ostenjem v emonskih grobiščih še v 4. st. Tudi med gradivom iz šempetrskega groba 27 je lonca z izvihanim ustjem in metličasto ornamentiranim

ostenjem, ki je datiran v tretjo četrtino 1. st. (Kolšek 1972, Y 155: 27).

Druge oblike se pojavljajo le posamično. Odlomek (*t.* 9: 134) ima navzven nagnjeno, odebeljeno ter z vrha sploščeno ustje in plitve horizontalne žlebove na vratu. Zelo dobre analogije zanj so v Petovionih. Med grobiščnim gradivom je to tip LG 5 (Istenič 1999, 139). Na podlagi loncev (Istenič 2000, t. 63: 6; 142: 10; Kujundžič 1982, t. 4: 11,12; 14: 21) jih Isteničeva z veliko stopnjo verjetnosti časovno umesti v 2. st. (Istenič 1999, 139). Med naselbinskim gradivom so pomembni odlomki takšnih loncev (Strmčnik-Gulič 1993, t. 5: 1–6), ki so bili odkriti skupaj z ostalo keramiko v rimski peči na Hajdini. Odlomek ostenja (*t.* 9: 135) je okrašen z valovnico. Tak ornament se na grobi kuhinjski keramiki pojavlja razmeroma pozno, redko pred začetkom 4. st. (Vidrih Perko 1997a, 342). Tako je odlomek (*t.* 9: 135) verjetno med mlajšimi na najdišču.

Ostali odlomki so le odlomki ostenja ali dna in ne dopuščajo natančnejše tipološke in kronološke opredelitve.

ZA KONEC

Votivne are, posvečene Savusu in Adsaluti, odkrite na tej lokaciji v 19. st. (Šašel Kos 1994, 100, 101), so datirane v 1. ali 2. st. Novci, odkriti med izkopavanji, pa zajemajo čas od 2. st. pr. n. št. do druge polovice 4. st. (Šemrov 1998, 362–368, št. 147).¹⁸ Keramično gradivo te datacije delno potrjuje. Iz časovne distribucije keramičnega gradiva je razvidna predvsem velika zgostitev najdb v 2. in 3. st. Začetek naselbine lahko umestimo v drugo polovico 1. st. oziroma v sam konec 1. st. To dokazujejo odlomki keramike tankih sten (*t.* 1: 14), trinožnikov (*t.* 8: 118) s pokrovi (*t.* 8: 124) ter vrčev (*t.* 3: 45–47,52). Vendar je gradiva s konca 1. st. malo. V 2. st. se količine in raznolikost lončenine povečajo. Pojavijo se oljenke (*t.* 7: 102,103,106–108), recijske čaše (*t.* 1: 16–20; 2: 21–23), pitosi (*t.* 7: 110–113) ter trinožniki s prelomom na ostenju (*t.* 8: 115–117). Večjo zgostitev najdb lahko nato neprekinjeno sledimo še celotno 2. in 3. st. V 4. st. lahko zagotovo datiramo le še ostenje lonca z valovnico (*t.* 9: 135) in odlomek glazirane melnice (*t.* 6: 92). Vendar pa zmanjšana količina keramičnih najdb priča o prekinutvi poselitve na najdišču v začetku 4. st.

¹⁸ Vsi odkriti antični novci (po številu 95) so bili opredeljeni v Numizmatičnem kabinetu Narodnega muzeja Slovenije in so objavljeni pod najdiščnim imenom Hrastnik, Bajde-Ribnik (Šemrov 1998, 362–368).

¹⁷ Po izvihanosti ustja, velikosti in ornamentu.

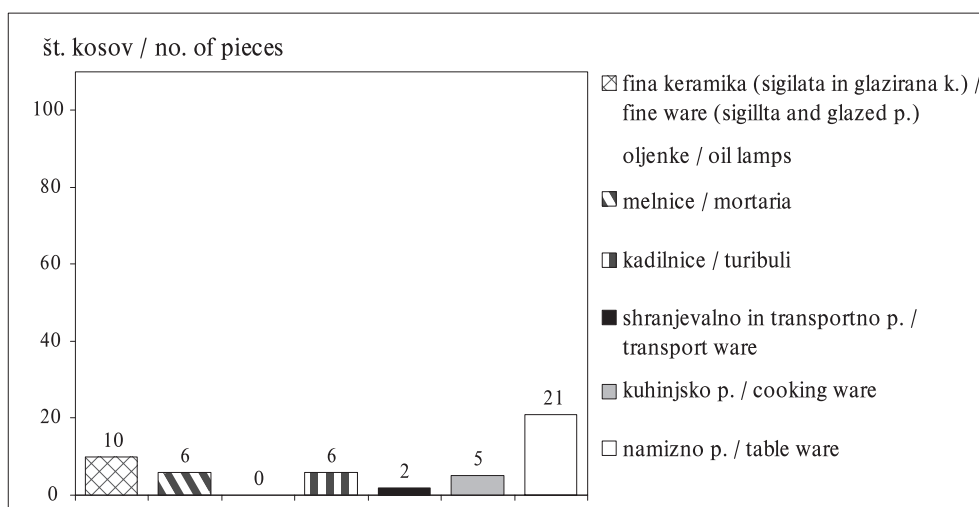
Objekt 1

Glede na tloris in na *in situ* najdeno votivno aro je bil interpretiran kot svetišče (Lovenjak 1997). Takšno interpretacijo delno potrjuje tudi v svetišču odkrita lončenina. Majhen delež namizne in kuhinjske keramike ter več sigilate, kadilnic potrjuje nebivalni značaj objekta (sl. 11). Sigilata predstavlja kar 18 % lončenine iz svetišča. Prav tako je na objekt 1 vezan glaziran ročaj keramične patere z upodobitvijo boginje Lune (t. 1: 15), odlomek čaše keramike tankih sten (t. 1: 14) in kar šest oljenk. Kljub najbolje ohranjeni arhitekturi izvira iz objekta

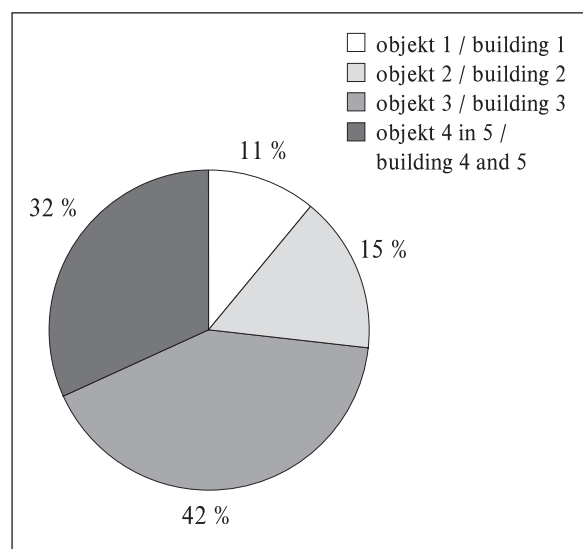
1 v primerjavi z ostalimi objekti najmanj keramike (sl. 12), vendar pa iz SE 115 (plast znotraj cele in pred njo v obhodnem prostoru svetišča) izvira kar rimskih 44 novcev (od Tiberija do Konstancija II.). Glede na najdbe, tako novčne kot tudi keramične, je videti, da ima svetišče najdaljši časovni razpon med raziskanimi objekti.

Objekt 2

Iz objekta 2 izvira 15 % obravnavane lončenine (sl. 11). Podobno kot v objektu 3 tudi v objektu 2 prevladuje namizna keramika, ki predstavlja kar

Sl. 11: Podkraj pri Hrastniku. Vrsta in količina lončenine v objektu 1 (število obravnavanih kosov: 50).
Fig. 11: Podkraj near Hrastnik. Types and quantities of pottery in structure 1 (number of pieces evaluated: 50).

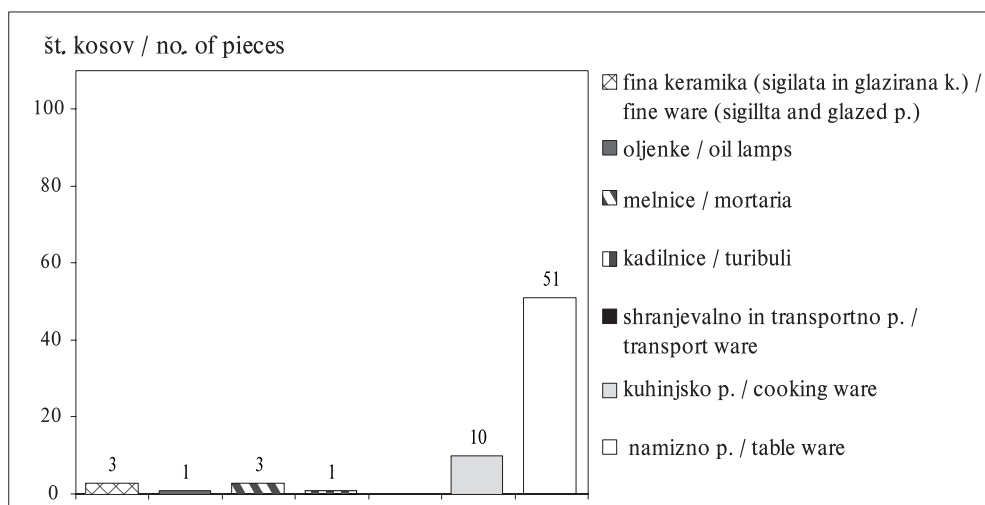
Sl. 12: Podkraj pri Hrastniku. Deleži lončenine po posameznih objektih.

Fig. 12: Podkraj near Hrastnik. Relative quantities of pottery in various buildings.

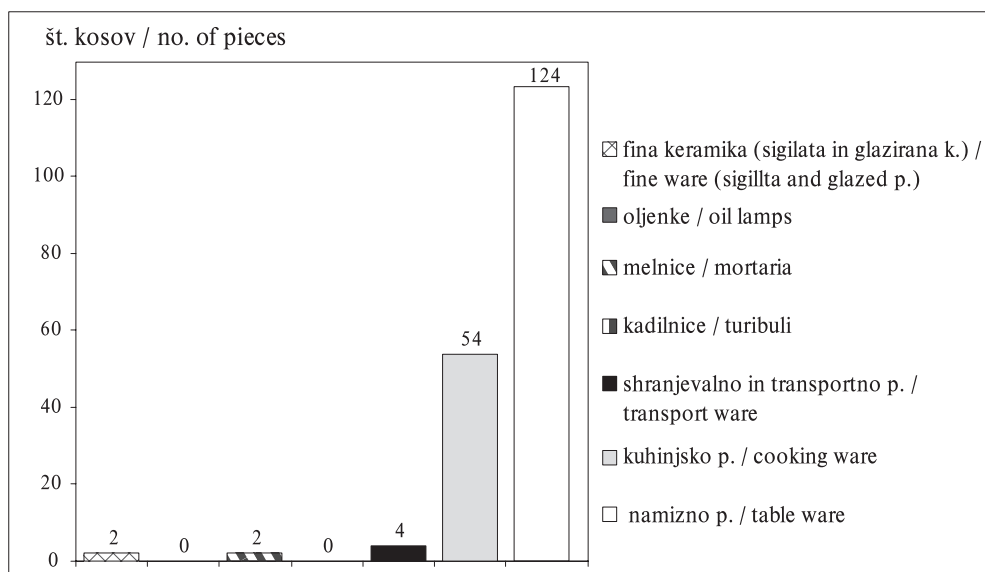
74 % lončenine (sl. 13). Poleg namizne keramike ima opazen delež (14 %) tudi kuhinjska keramika (ib.). Fino posodje (tera sigilata) zavzema majhen delež (4 %). Prav tako se posamično pojavljata še oljenka in kadilnica. Shranjevalno in transportno posodje pa se sploh ne pojavi. Glede na lončenino lahko ta objekt interpretiramo kot bivalni objekt.

Objekt 3

Največji delež lončenine (kar 42 %) izvira iz stratigrafskih enot, ki se navezujejo na objekt 3 (sl. 11). V objektu 3 prevladujeta ravno kuhinjska s 56 % in namizna lončenina z 29 % deležem gradiva (sl. 14). Oljenke in kadilnice se ne pojavijo, shranjevalno posodje pa predstavlja izredno majhen delež gradiva (0,02 %). Iz SE 241 in 205, ki se navezujeta na objekt 3, izvira večina krožnikov, odkritih na najdišču. Podobno kot pri objektu 2 predstavlja sigilata zelo majhen delež (manj kot 1 %). Glede na lončenino lahko objekt 3 interpretiramo kot bivalni.

Sl. 13: Podkraj pri Hrastniku. Vrsta in količina lončenine v objektu 2 (število obravnavanih kosov: 69).
 Fig. 13: Podkraj near Hrastnik. Types and quantities of pottery in structure 2 (number of pieces evaluated: 69).

Sl. 14: Podkraj pri Hrastniku. Vrsta in količina lončenine v objektu 3 (število obravnavanih kosov: 186).
 Fig. 14: Podkraj near Hrastnik. Types and quantities of pottery in structure 3 (number of pieces evaluated: 186).

Objekta 4 in 5

Za razliko od objektov 1, 2 in 3 sta objekta 4 in 5 slabo ohranjena. Keramično gradivo s področja objektov 4 in 5 izvira večinoma iz plasti, ki so se razprostirale čez več kvadrantov, od katerih jih je le malo v neposrednem stiku z objektoma.

Lončenina zaradi fragmentiranosti ne daje natančnejših datacij za posamezne stratigrafske enote in posamezne objekte. Objekti 1, 2, 3, 4 in 5 so zato le okvirno časovno zamejeni v čas od druge polovice 1. do konca 3. st. Pomanjkljivi najdiščni

podatki pa onemogočajo izvedbo funkcionalne analize za vse objekte. Analogije za keramično gradivo z najdišča najdemo v vseh sosednjih lokalnih središčih – Celeji, Neviodunu, Pretoriju Latobikov, Emoni in celo nekoliko bolj oddaljeni Petovioni. Najverjetneje so nekatere posode iz teh središč tudi uvožene, vendar je bilo določanje izvedeno le z makroskopskim opazovanjem. Nekateri primerki izvirajo celo iz bolj oddaljenih produkcijskih centrov, kot so Akvink, Rhein Zabern ter recijske in italske delavnice. Časovna in funkcionalna analiza posameznih objektov in najdišča samega je bila zaenkrat narejena le na delu keramičnega gradiva.

Za bolj objektivno sliko bi bilo potrebno obdelati še ostalo drobno gradivo (steklo in kovinske najdbe), ki bi tako ali drugače dopolnilo zaključke, pridobljene z obdelavo keramike.

Zahvala

Na tem mestu bi se želela zahvaliti Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje, in Pokrajinskemu muzeju Celje, ki sta omogočila obdelavo gradiva, Alenki Jovanovič, ki nama je prepustila v obdelavo keramično gradivo, Robertu Krempušu, Vereni Perko ter Jani Horvat za strokovne nasvete.

KATALOG

Uvod

Vsi obdelani odlomki lončenine so navedeni v katalogu in označeni s tekočimi številkami od 1 do 136. Katalog je razdeljen po vrstah keramike; najprej fina, nato namizna, sledi transportno posodje oziroma posodje za shranjevanje in na koncu kuhinjska keramika. Pri vsakem odlomku je najprej podana kataloška številka, sledi opis odlomka in površine. Sledi barva (podana je v že uveljavljenih Munsellovih kodah¹⁹) in dimenzije v milimetrih (najprej je vedno navedena dolžina in nato širina); na koncu so navedeni stratigrafska enota ter inventarna številka.²⁰

Uporabljene okrajšave:

Povr. – barva površine oz. premaza

Prel. – barva preloma

Vel. – dimenzije odlomka

Prd – premer dna

Prp – premer roba pokrova

Pru – premer ustja

TS – terra sigillata

Viš. – ohranjena višina

Odl. – odlomek

zun. – zunanja stran

notr. – notranja stran

Tabela 1

1. Odl. ostenja reliefno okrašene sigilatne sklede z rastlinskim motivom in motivom gladiatorja; ohranjen je sigilatni premaz; Prel.: 2.5YR 6/8 – svetlo rdeča; Povr.: 10R 4/6 – rdeča; Vel.: 40 × 25 mm; SE 394; inv. št. 23547.

2. Odl. ostenja reliefno okrašene sigilatne sklede Drag. 37; okras sestavlja obraz figure in viden je napis »ENIUS«; ohranjen je sigilatni premaz; Prel.: 2.5YR 5/8 – rdeča; Povr.: 10R 4/6 – rdeča; Vel.: 49 × 44 mm; SE 001; inv. št. 23548.

3. Odl. ostenja reliefno okrašene sigilatne sklede z motivom rozete; ohranjen je sigilatni premaz; Prel.: 2.5YR 6/8 – svetlo rdeča; Povr.: 10R 4/6 – rdeča; Vel.: 32 × 33 mm; SE 064 – objekt 2; inv. št. 23561.

4. Odl. ostenja TS z reliefnim figuralnim okrasom; ohranjen je sigilatni premaz na notranji strani 99 %, na zunanji strani 60 %; Povr.: 10R 4/6–10R 4/8 – rdeča; Prel.: 2.5YR 6/6 – svetlo rdeča; Vel.: 45 × 26 mm. SE 089 – objekt 1; inv. št. 23562.

¹⁹ Pri grobi kuhinjski lončenini nismo uporabljali Munsellovih kod, saj je barva površine in preloma lisasta in je zato opis v kodah praktično neuporaben.

²⁰ Vse odlomke hrani Pokrajinski muzej Celje pod inventarnimi številkami navedenimi v katalogu.

5. Odl. ostenja reliefno okrašene sigilatne skodele; okras sestavlja obraz človeške figure; ohranjen je sigilatni premaz. Prel.: 2.5YR 5/6 – rdeča; Povr.: 10R 4/6 – rdeča; Vel.: 25 × 33 mm; SE 003; inv. št. 23563.

6. Odl. ostenja TS z reliefnim okrasom stebra; ohranjen je sigilatni premaz na notranji strani 99 %, na zunanji strani pribl. 70 %; Povr.: 10R 4/8 – rdeča; Prel.: 2.5YR 6/8 – svetlo rdeča; Vel.: 52 × 33 mm; SE 033 – objekt 1; inv. št. 23564.

7. Odl. ustja in ostenja sigilatne sklede sklede Drag. 37; premaz je ohranjen na zunanji strani pribl. 50 % na notranji strani 95 %; Povr.: 10R 4/8 – rdeča; Prel.: 2.5YR 6/6 – svetlo rdeča; Vel.: 35 × 39 mm; SE 089 – objekt 1; inv. št. 23811.

8. Odlomek sigilatne sklede z motivom jajčnega niza; ohranjen je sigilatni premaz; Prel.: 2.5YR 5/8 – rdeča; Povr.: 10R 5/8 – rdeča; Vel.: 45 × 59 mm; SE 114 – objekt 2; inv. št. 23886.

9. Odl. ornamentiranega ostenja sigilatne sklede; ornament je figuralen; vidna sta dva okrogla okvirja in v enem je viden del noge; premaz ohranjen na notranji in zunanji strani; Povr.: 2.5YR 4/8 – rdeča; Prel.: 5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Vel.: 47 × 46 mm; SE205a – objekt 3; inv. št. 23955.

10. Odl. ustja in ostenja sigilatne skodele oblike Drag. 33; premaz je ohranjen na notranji strani približno -50 %, zunanji strani -90 %; Prel.: 5YR 7/8 – rdečkasto rumena; Povr.: 10R 5/8 – rdeča; Dim. 27 × 37 mm; SE032 – objekt 1; inv. št. 23518.

11. Odl. dna s prstanasto nogo sigilatne sklede ali krožnika; na notranji strani strani noge se nahaja horizontalna kanelura; na spodnji strani dna je vpraskan napis CRISPI; črke so velike od 1,2 cm do 1,8 cm; ohranjen je sigilatni premaz pribl. 95 %; Povr.: 10R 4/8 – rdeča; Prel.: 10R 6/6 – svetlo rdeča; Prd: 72 mm; Viš.: 17 mm; SE028 – objekt 1; inv. št. 23553.

12. Odl. ostenja in dna sigilatne skodele oblike Drag. 33; na zunanji strani ostenja se nahaja horizontalna kanelura; ohranjen je sigilatni premaz na notranji strani 70 %, na zunanji strani 90 %; Povr.: 2.5YR 4/8 – rdeča; Prel.: 5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Vel.: 54 × 76 mm; SE408 – objekt 1; inv. št. 23558.

13. Odl. ostenja čaše tankih sten; hranjeni ostanki ornamenta; na površini je ohranjen premaz; Prel.: 5YR 7/1 – svetlo siva; Povr.: 10YR 4/1 – temno siva; Vel.: 30 × 23 mm; SE 032 – objekt 1; inv. št. 23517.

14. Odl. ustja in ornamentiranega ostenja čaše tankih sten; ornament je sestavljen iz horizontalnega žleba tik pod robom in. grozdastega okrasa izvedenega z barbutinom; ohranjen je premaz na notranji in zunanji strani pribl. 95 %; Povr.: 10YR 4/1 – temno siva; Prel.: 10YR 6/1 – siva; Vel.: 23 × 33 mm; SE 088 – objekt 1; inv. št. 23538.

15. Odl. glaziranega držaja patere; ornament je sestavljen iz doprsne reliefne upodobitve ženskega božanstva, najverjetneje SELENE, ki je obkrožen s pasom rozet in narezljanim okvirjem; vidni so ostanki glazure; Povr.: 2.5Y 6/4–10YR 6/2 – svetlo rumenkasto rjava do svetlo rjavkasto siva; Prel.: 5YR 5/1 – siva; Bglazure: 10YR 5/6 – rumenkasto rjava; Vel.: 96 × 74 mm; SE 171; inv. št. 23546.

16. Odl. ornamentiranega ostenja posnetka recijske čaše; ornament je sestavljen iz dveh (2) ravnih vrezov ki se križata; premaz je ohranjen na zunanji in notranji strani pribl. 95 %; Povr.: 5YR 4/1 – temno siva; Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Vel.: 37 × 26 mm; SE 089 – objekt 1; inv. št. 23808.

17. Odl. ornamentiranega ostenja recijske čaše; ornament je sestavljen iz bunčic ter vtisov narejenih s koleščkom; premaz je ohranjen na zunanji in notranji strani; Prel.: 7.5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Povr. 2.5YR 2.5/0 – črna; Vel.: 39 × 35 mm; SE 294; inv. št. 23566.

18. Odl. ornamentiranega ostenja recijske čaše; ornament je sestavljen iz ravnih vrezov in bunčic ter vtisov narejenih s koleščkom; premaz na zunanji strani je ohranjen pribl. 90 %; Povr.: 7.5YR 3/0 – zelo temno siva; Prel.: 5YR 6/1 – siva; Vel.: 63 × 47 mm; SE 197 – objekt 3; inv. št. 23571.

19. Dva odl. ornamentiranega ostenja recijske čaše; ornament je sestavljen iz ravnih vrezov in bunčic ter vtisov narejenih s

koleščkom; premaz na zunanji strani je ohranjen pribl. 99 %; Povr.: 7.5YR 4/0 – temno siva; Prel.: 5YR 6/1 – siva; Vel.: 54 × 60 mm; SE 197 – objekt 3; inv. št. 23572.

20. Odl. ornamentiranega ostenja recijske čaše; ornament je sestavljen iz ravnih vrezov in bunčic; premaz je na zunanji strani ohranjen pribl. 99 % in 80 % na notranji strani; Povr.: 10R 5/4 – rdečkasta; Prel.: 5YR 5/4 – rdečkasto rjava; Vel.: 39 × 47 mm; SE 197 – objekt 3; inv. št. 23573.

Tabela 2

21. Odl. izvihanega ustja in ornamentiranega ostenja recijske čaše; ornament je sestavljen iz ravnih vrezov (4) in bunčic (7); premaz je ohranjen na zunanji in notranji strani pribl. 99 %; Povr.: 2.5YR 2.5/0 – črna; Prel.: 5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Pru: 71 mm; Viš.: 40 mm. SE 241c – objekt 3; inv. št. 23598.

22. Trije odl. ustja in ostenja recijske čaše; ustje je narebreno, na ostenju je okras bunčic, mrežastega ornamenta, črt in podkvičastega ornamenta; premaz je ohranjen na notranji in zunanji strani; Prel.: 5YR 7/8 – rdečkasto rumena; Povr.: 2.5YR 5/6 – rdeča; Vel.: 38 × 32 mm; SE 374; inv. št. 23664.

23. Odlomek rahlo izvihanega ustja in ostenja recijske čaše; ornament je sestavljen iz ravnih vrezov in bunčic ter vtisov narejenih s koleščkom; premaz je ohranjen na notranji in zunanji strani; Prel.: 7.5 YR 8/6 – rdečkasto rumena; Povr.: 7.5YR 3/0 – zelo temno siva; Pru: 108; Viš.: 34 mm; SE 080; inv. št. 23742.

24. Odl. ustja in ostenja posnetka recijske čaše; ustje je rahlo izvihano, na ostenju so ostanki ornamenta izvedenega iz bunčic in sekajočih se vrezov; premaz je na notranji strani ohranjen pribl. 20 % na zunanji strani le 5 %; Povr.: 10R 4/6 – rdeča, Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru: 81 mm; Viš.: 35 mm; SE 028 – objekt 1; inv. št. 23532.

25. Odl. izvihanega ustja in ostenja posnetka recijske čaše; premaz je ohranjen na notranji in zunanji strani pribl. 30 %; Povr.: notranja stran – 5YR 4/1 – temno siva, zunanja stran – 5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Prel.: 7.5YR 7/4 – vijoličasta; Pru: 81 mm; Viš.: 25 mm; SE 205; – objekt 3; inv. št. 23819.

26. Dva odl. ornamentiranega ostenja posnetka recijske čaše; ornament je izveden iz vrezov in bunčic; premaz je ohranjen na notranji in zunanji strani; Prel.: 7.5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Povr.: 10R 4/8 – rdeča; Vel.: 42 × 33 mm; SE 038 – objekt 2; inv. št. 23880.

27. Pet odl. ustja z ostenjem čaše gubanke; Povr.: 2.5YR 3/0 – zelo temno siva; Pru: 88; Viš.: 82 mm; SE 112 – objekt 2; inv. št. 23803.

28. Dva odl. ostenja vaze; nad prelomom se nahajata dve vzporedni horizontalni kaneluri; Povr. in Prel.: 7.5YR 8/4 – vijoličasta; Vel.: 84 × 92 mm; SE 028 – objekt 1; inv. št. 23533.

29. Odl. ustja s poševno posnetim robom in ostenja čaše; na ostenju 15 mm pod robom se nahajata dve horizontalni nizki rebri; Povr. in Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru: 77 mm; Viš.: 25 mm; SE 241b – objekt 3; inv. št. 23606.

30. Dva odl. izvihanega ustja s profiliranim in izvihanim robom čaše; na zunanji strani roba ustja so trije horizontalni vrezi, na spodnji strani zunanje strani roba ustja je horizontalna kanelura; stene so tanke; Povr. in Prel.: 5YR 7/3 – vijoličasta; Vel.: 27 × 25 mm; SE 256 – objekt 3; inv. št. 23784.

31. Dva odl. izvihanega ustja s profiliranim robom in ostenja čaše, na zunanji strani roba ustja sta dva horizontalna vreza, na zunanji strani ostenja, 34 mm pod robom je horizontalna kanelura; stene so tanke; Povr. in Prel.: 7.5YR 7/2 – vijoličasto siva; Pru: 130 mm; Viš.: 43 mm; SE 256 – objekt 3; inv. št. 23790.

32. Odl. izvihanega ustja s profiliranim robom in ostenja čaše; na zunanji strani roba ustja sta dve horizontalni kaneluri; stene so tanke; Povr.: 7.5YR 4/0 – temno siva; Prel.: 10YR 7/3 – zelo bledo rjava; Pru: 81 mm; Viš.: 35 mm; SE 089 – objekt 1; inv. št. 23812.

33. Odl. rahlo izvihanega in profiliranega ustja čaše; Prel.: 10YR 8/4 – zelo bledo rjava; Pru: 13; Viš.: 2,1; SE 038 – objekt 2; inv. št. 23859.

34. Odl. rahlo izvihanega in odebeljenega ustja čaše; Prel.: 7.5YR 8/4 – vijoličasta; Vel.: 41 × 24 mm; SE 038 – objekt 2; inv. št. 23876.

35. Odl. izvihanega ustja in ostenja najverjetneje čaše; na ostenju na zunanji strani 15 mm pod zgornjim robom se nahaja horizontalna in plitva kanelura; Povr.: 5YR5/3 – rdečkasto rjava; Prel.: 10R 5/6 – rdeča. Pru: 89 mm; Viš.: 35 mm.; SE 296 – objekt 3; inv. št. 23611.

36. Odl. navpičnega ustja z ostenjem čaše z okrasom kanelur; Brez premaza, faktura je groba; Vel.: 24 × 29 mm; SE 021; inv. št. 23639.

37. Odl. navpičnega ustja z ostenjem čaše z vrezanima vodoravnima kanelurama. brez premaza, faktura je groba; Pru: 98 mm; Viš.: 36 mm; SE 021; inv. št. 23640.

38. Dva odl. izvihanega ustja s profiliranim robom čaše; na robu ustja je horizontalna kanelura; Povr. in Prel.: 7.5YR 7/4 – vijoličasta; Pru: 94 mm; Viš.: 27 mm; SE 256 – objekt 3; inv. št. 23782.

Tabela 3

39. Odl. rahlo vbočenega dna in ostenja čaše; izdelan na počasnem vretenu; brez premaza, faktura je groba; Prd: 48 mm; Viš.: 64 mm; SE 197 – objekt 3; inv. št. 23798.

40. Dva odl. rahlo vbočenega dna in ostenja čaše; Povr.: 10R 4/1; Prel.: 5YR 5/3 – rdečkasto rjava; Prd: 37 mm; Viš.: 61 mm; SE 123 – objekt 1; inv. št. 23804.

41. Odl. izvihanega ustja s horizontalnim in na vrhu posnetim robom ter ostenja čaše; Povr.: 5YR 4/2 – temno rdečkasto siva; Prel.: 5YR 4/6 – rumenkasto rdeča; Pru: 83 mm; Viš.: 30 mm; SE 205 – objekt 3; inv. št. 23824.

42. Odl. rahlo izvihanega ustja in ostenja čaše; premaz na zunanji strani je ohranjen pribl. 50 %; Povr.: 5YR 5/4 – rdečkasto rjava; Prel.: 2.5YR 2.5/0 – črna; Pru: 79 mm; Viš.: 34 mm; SE 205a – objekt 3; inv. št. 23833.

43. Odl. dna z ostenjem čaše; na spodnji strani dna je plitva kanelura; Povr.: 5Y 4/1 – temno siva; Prd: 34 mm, Viš.: 13 mm; SE 205 – objekt 3; inv. št. 23918.

44. Odl. izvihanega ustja z ravnim robom in ostenja čaše; Povr. in Prel.: 2.5YR 4/2 – rdečkasta; Pru: 95 mm; Viš.: 14 mm; SE 205a – objekt 3; inv. št. 23943.

45. Odl. ustja dvoročajnega vrča z odebelitvijo na vratu; Prel.: 10YR 8/4 – zelo bledo rjava; Pru: 112 mm; Viš.: 50 mm; SE 018; inv. št. 23644.

46. Odl. ustja dvoročajnega vrča z odebelitvijo na vratu; Prel.: 7.5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Vel.: 38 × 50 mm; SE 374; inv. št. 23655.

47. Odl. ustja dvoročajnega vrča; Prel.: 10YR 8/2 – bela; Pru: 114 mm; Viš.: 52 mm; SE 072; inv. št. 23748.

48. Dva odl. ročaja vrča; presek ročaja je sploščen in po sredini vzdolž hrbtne strani ročaja poteka široka kanelura, ob straneh pa dva nizka grebena; Povr. in Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Vel.: 27 × 73 mm; SE 267 – objekt 3; inv. št. 23753.

49. Odl. ročaja vrča; presek ročaja je sploščen in po sredini vzdolž hrbtne strani ročaja poteka široka kanelura, ob straneh pa dva nizka grebena; Povr. in Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Vel.: 27 × 73 mm; SE 267 – objekt 3; inv. št. 23754 (ni narisano; enak št. 48).

50. Trije odl. izvihanega ustja z odebeljenim in na vrhu posnetim robom in ostenja vrča z nastavkom za trakast ročaj; Povr. in Prel.: 7.5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Pru: 60 mm; Viš.: 86 mm; SE 298 – objekt 3; inv. št. 23631.

51. Odlomek ustja z na vrhu odebeljenim in posnetim robom vrča z nastavkom za trakasti ročaj; Prel.: 7.5 YR 8/6 – rdečkasto rumena; Vel.: 22 × 26 mm; SE 220; inv. št. 23757.

52. Odl. izvihanega ustja in ostenja vrča z nastavkom za presegajoč trakast ročaj. Povr. in Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru: 42 mm; Viš.: 25 mm; SE 298 – objekt 3; inv. št. 23621;

53. Odl. ustja s horizontalnim robom in ostenja vaze; na ostenju 25 mm pod robom se nahajata dve horizontalni plitvi kaneluri; Povr.: 10R 4/8 – rdeča; Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru: 122 mm; Viš.: 39 mm; SE 241b – objekt 3; inv. št. 23594.

54. Trije odl. navzven odebeljenega ustja in ostenja najverjetneje vaze; na zunanji strani ostenja 25 mm pod robom se nahajata dve horizontalni plitvi kaneluri; Povr.: 10R 4/6 – rdeča; Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru: 103 mm; Viš.: 37 mm; SE 303 – objekt 1; inv. št. 23614.

55. Odl. pokončnega ustja vaze z na vrhu ravnim robom in ostenjem; na ostenju je tanka vodoravna kanelura; Prel.: 10YR 8/6 – rumena; Povr.: 10R 5/8 – rdeča; Pru: 154 mm; Viš.: 39 mm; SE 021; inv. št. 23637.

56. Dva odl. pokončnega ustja z na vrhu ravnim robom in ostenjem bikonične vaze; Prel.: 5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Povr.: 10R 5/8 – rdeča; Pru: 226 mm; Viš.: 45 mm; SE 374; inv. št. 23665.

57. Odl. izvihanega ustja z ornamentiranim robom in ostenja manjše vaze; rob ustja je okrašen z horizontalnim žlebom in vertikalnimi vrezi; Povr. in Prel.: 5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Pru: 111 mm; Viš.: 32 mm; SE 256 – objekt 3; inv. št. 23787.

58. Odl. razširjenega in navzven odebeljenega ter na vrhu posnetega roba ustja in ostenja vaze; na zunanji strani ostenja 35 mm pod zgornjim robom sta dve horizontalni kaneluri; Povr.: 10R 4/6 – rdeča; Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru: 166 mm; Viš.: 45 mm; SE 190 – objekt 3; inv. št. 23796.

59. Odl. razširjenega ustja z odebeljenim in na vrhu posnetim robom in ostenja vaze; na zunanji strani ostenja se nahajajo štiri horizontalne in vzporedne kanelure; Povr.: 2.5YR 6/8 – svetlo rdeča; Prel.: 5YR 7/4 – vijoličasta; Pru: 142 mm; Viš.: 69 mm; SE 205 – objekt 3; inv. št. 23818.

Tabela 4

60. Odl. prstanastega dna z ostenjem vaze; Prel.: 5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Prd: 76 mm; Viš.: 23 mm; SE 357; inv. št. 23618.

61. Odl. vodoravnega ustja z ostenjem vaze; premaza ni, faktura je groba; Pru: 100 mm; Viš.: 27 mm; SE 021; inv. št. 23638.

62. Odl. prstanastega dna z ostenjem vaze; Prel. 7.5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Prd: 82 mm; Viš.: 35 mm; SE 364; inv. št. 23691.

63. Odl. rahlo izvihanega ustja z ostenjem vaze; na ostenju je ohranjen okras treh vodoravnih kanelur; Prel.: 10YR 7/4 – zelo blede rjava; Vel.: 47 × 31 mm; SE 163; inv. št. 23713.

64. Odl. izvihanega ustja z ostenjem vaze; na ostenju so vodoravna profilirana rebra; premaza ni, faktura je groba; Pru: 98 mm; Viš.: 37 mm; SE 163; inv. št. 23737.

65. Odl. ustja in ostenja vaze; ustje je horizontalno izvihano, s plitvo kaneluro na vrhu; na ostenju so štirje pasovi kanelur; Prel.: 5YR 7-6/8 – rdečkasto rumena; Vel.: 46 × 43 mm; SE 038 – objekt 2; inv. št. 23744.

66. Odl. izvihanega ustja z ostenjem vaze; Prel.: 5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Povr.: 2.5YR 4/6 – rdeča; Pru: 80 mm; Viš.: 16 mm; SE 038 – objekt 2; inv. št. 23865.

67. Štirje odl. ustja in ostenja vaze; rob ustja je kijasto odebeljen; na ramenu dve horizontalni kaneluri; na ostenju ornament iz vertikalno prilepljenih bunčic; Prel. 5YR 5/3 – rdečkasto rjava; Povr.: 2.5YR 3/0 – zelo temno siva; Pru: 82 mm; Viš.: 49 mm; SE 059 – objekt 3; inv. št. 23515.

68. Odl. ostenja vaze; na ramenu vidni dve horizontalni kaneluri; na ostenju ornament iz vertikalno prilepljenih bunčic

in horizontalnih kanelur; premaza ni, faktura je groba; Vel.: 77 × 68 mm; SE 018; inv. št. 23648.

69. Več odlomkov dna, ostenja in ustja krožnika; Prel.: 5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Povr.: 10R 4/6 – rdeča; Pru: 184 mm; Viš.: 37 mm; SE 176; inv. št. 23556.

70. Dva odl. rahlo uvihanega ustja krožnika; Povr.: 2.5YR 6/8 – svetlordeča; Prel.: 2.5YR 5/4 – rdečkasto rjava; Pru: 235 mm; Viš.: 46 mm; SE 241b – objekt 3; inv. št. 23593.

71. Odl. uvihanega ustja, ostenja in rahlo vbočenega dna krožnika; Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Povr.: 2.5YR 5/8 – rdeča; Pru.: 190 mm, Vo.: 38 mm; SE 032 – objekt 1; inv. št. 23514.

72. Odl. rahlo uvihanega ustja, ostenja in dna krožnika; Povr. in Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru: 179 mm; Viš.: 38 mm; SE 241 – objekt 3; inv. št. 23584.

73. Odl. uvihanega in odebeljenega ustja ter ostenja krožnika; Povr.: 10YR 4/1 – temno siva; Prel.: 5YR 5/4 – rdečkasto rjava; Pru: 248 mm; Viš.: 33 mm; SE 256 – objekt 3; inv. št. 23775.

74. Trije odl. ustja krožnika; Povr.: 10YR 4/1 – temno siva; Prel.: 7.5YR 6/6 – rdečkasto rumena. Pru: 217 mm; Viš.: 37 mm; SE 205 – objekt 3; inv. št. 23912.

75. Odl. uvihanega ustja z ostenjem krožnika; premaz je ohranjen v sledovih; Prel.: 5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Povr.: 10R 4/6 – rdeča; Pru: 150; Viš.: 33 mm; SE 029 – objekt 2; inv. št. 23521.

76. Odl. rahlo uvihanega in navznoter odebeljenega ustja, ostenja in vbočenega dna krožnika; Povr.: 2.5YR 5/8 – rdeča; Prel.: 5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Pru: 169 mm; Viš.: 31 mm; SE 256 – objekt 3; inv. št. 23770.

Tabela 5

77. Trije odl. uvihanega in rahlo navznoter odebeljenega roba ustja in ostenja krožnika; viden je prehod v dno; Povr. in Prel.: 5YR 6/4 – svetlo rdečkasto rjava; Pru: 285 mm; Viš.: 52 mm; SE 205a – objekt 3; inv. št. 23954.

78. Odl. rahlo uvihanega ustja in ostenja krožnika z vidnim prehodom v dno; Povr. in Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru.: 221 mm; Viš.: 40 mm; SE 032 – objekt 1; inv. št. 23516.

79. Dva odl. ustja z razširjenim robom in ostenja krožnika; na zunanji strani ostenja 8 mm pod zgornjim robom se nahajata dve horizontalni plitvi kaneluri, na notranji strani ostenja 4 mm pod robom se nahaja ena horizontalna plitva kanelura; Povr.: 10YR 8/4 – zelo blede rjava; Pru: 297 mm; Viš.: 34 mm; SE 298 – objekt 3; inv. št. 23622.

80. Odl. ustja in ostenja polkrožne skledje, ki posnema obliko Drag. 37; na zunanji strani ostenja 2,5 cm pod robom ustja poteka horizontalna ter plitva kanelura; Povr.: notranja stran 2.5YR 5/8 – rdeča, zunanja stran 2.5YR 4/6 – rdeča; Prel.: 5YR 6/4 – svetlo rdečkasto rjava; Pru: 235 mm; Viš.: 61 mm; SE 241b – objekt 3; inv. št. 23604.

81. Devet odl. navpičnega ustja z odebeljenim robom in ostenjem skledje; na zunanji strani ostenja se nahaja ornament, sestavljen iz petih horizontalnih pasov; 12 mm pod vrhom se nahaja 5 mm širok pas dvojnih vtisov, izveden s koleščkom; 3 mm pod njim se nahaja 4 mm visok pas enojnih odtisov izvedenih s koleščkom; 4 mm pod slednjim je pas 8 mm visokih obročkastih vtisov; 4 mm pod njim pa je pas širokih kaneliranih vijug; 4 mm pod tem je pas vtisnjenih rozet; Prel.: 5YR 7/8 – rdečkasto rumena; Povr. 10R 4/6 – rdeča; Pru: 190 mm; Viš.: 69 mm; SE 008; inv. št. 23636.

82. Dva odl. ustja z rahlo odebeljenim robom in ornamentiranega ostenja skledje ali skodele; na zunanji strani se nahaja ornament sestavljen iz treh horizontalnih pasov; 12 mm pod zgornjim robom se nahaja 5 mm širok pas kratkih vertikalnih vrezov; tik pod njim se nahaja 4 mm širok pas kratkih vertikalnih vtisov v skupinah narejen s koleščkom; pod tem pasom je pas vtisnjenih rozetic, pod njim pa horizontalno rebro ki ločuje

ornament od ostalega dela ostenja; Povr.: 5Y 4/1 – temno siva; Prel.: 2.5YR 6/0 – siva; Pru: 174 mm; Viš.: 40 mm; SE 033 – objekt 1; inv. št. 23743.

83. Odl. ustja z rahlo odebeljenim robom in ornamentiranega ostenja skodele; na zunanji strani se nahaja ornament sestavljen iz pasu vtisnjenih rozet in dveh horizontalnih vzporednih plitvih žlebov; pečatni okras je tako slabo ohranjen, da ga ni bilo moč narisati; Povr. in Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru: 110 mm; Viš.: 38 mm; SE 190 – objekt 3; k inv. št. 23797.

84. Odl. izvihanega ustja z ostenjem skodele, posnetek sigilatne oblike posode Drag. 35–36; Prel.: 7.5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru: 288 mm; Viš.: 54 mm; SE 038 – objekt 2; inv. št. 23868.

85. Trije odl. močno izvihanega ustja, ostenja in dna s prstanasto nogo velike skodele; na notranji strani dna ornament dveh koncentričnih krogov polmesecev, izvedenih s koleščkom; Povr. in Prel.: 10YR 6/3 – blede rjava. Pru: 320 mm; Prd: 124 mm; Viš.: 127 mm; SE 205 – objekt 3; inv. št. 23888.

86. Odl. rahlo uvihanega ustja z ostenjem skodele; Prel.: 10YR 6/2 – svetlo rjavkasto siva; Povr.: 10YR 5/1 – siva; Pru: 218 mm; Viš.: 74 mm; SE 344; inv. št. 23610.

87. Odl. rahlo uvihanega ustja z ostenjem skodele; Prel.: 7.5YR 7/8 – rdečkasto rumena; Povr.: 2.5YR 2.5/0 – črna; Pru: 158 mm; Viš.: 55 mm; SE 007; inv. št. 23641.

Tabela 6

88. Pet odl. prstanastega dna, ostenja in ustja skodele. Na ostenju je okras iz kratkih, navpično vrezanih črt; Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Povr.: 10R 4/8 – rdeča; Pru: 180 mm; Prd: 74 mm; SE 155 – objekt 2; inv. št. 23678.

89. Odl. ostenja in ustja skodele z ovratnikom; Prel.: 10YR 4/2 – temno sivkasto rjava; Povr. 2.5YR 3/0 – zelo temno siva; Pru: 180 mm; Viš.: 32 mm; SE 163; inv. št. 23719.

90. Odl. ostenja in ustja melnice z napisom LIB(ERA); Prel.: 10YR 7/4 – zelo blede rjava; Vel.: 66 × 46 mm; SE 041; inv. št. 23549.

91. Fragment izvihanega ustja z ostenjem melnice; na ustju je pečat z napisom LIBERA; Prel.: 2.5YR 6/6 – svetlo rdeča; Vel.: 87 × 41 mm; SE 041; inv. št. 23550.

92. Odl. dna in ostenja melnice z glazuro na notranji strani; Prel.: 5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Prd: 130 mm; Viš.: 30 mm; SE 163; inv. št. 23724.

93. Odl. izvihanega ustja z ostenjem melnice; Prel.: 7.5YR 7/8 – rdečkasto rumena; Vel.: 90 × 101 mm; SE 069 – objekt 2; inv. št. 23746.

94. Odl. ustja s širokim izvihanim robom in ostenja melnice; meljna površina je iz drobnih kremenovih ostrorobih kamenčkov; Povr.: 7.5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Prel.: 7.5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Vel.: 118 × 70 mm; SE 205a – objekt 3; inv. št. 23892.

95. Odl. ustja s širokim izvihanim robom in ostenja melnice; na notranji strani je ohranjena meljna površina, ki jo sestavlja izrabljen ostrorob kremenov pesek; Povr. in Prel.: 7.5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Pru: 374 mm; Viš.: 53 mm; SE 205a – objekt 3; inv. št. 23952.

96. Odl. ustja in ostenja kadilnice; ustje je izvihano in rob je narezljan z vertikalnimi vrezi; na notranji strani ostenja se nahajata dve rebri, ki sta ravno tako narezljani z vertikalnimi vrezi; Povr. in Prel.: 2.5YR 5/8 – 2.5YR 4/8 – rdeča; Pru: 339 mm; Viš.: 28 mm; SE 032 – objekt 1; inv. št. 23536.

97. Dva odl. ustja in ostenja kadilnice; ustje je izvihano in valovito, notranji rob je narebren; Povr. in Prel.: 5YR 5/6 rumenkasto rdeča; Pru: 188mm; Viš.: 47 mm; SE 408 – objekt 1; inv. št. 23559.

98. Štirje odl. ustja in ostenja kadilnice; Prel.: 5YR 7/8 – rdečkasto rumena; Pru: 205 mm; Viš.: 44 mm; SE 069 – objekt 2; inv. št. 23747.

99. Odl. ornamentiranega ustja in ostenja kadilnice; zunanji rob ustja je valovit, notranji je narezljan z vertikalnimi vrezi; na vrhu roba poteka horizontalna kanelura; Povr. in Prel.: 2.5YR 5/8 rdeča; Pru: 200mm; Viš.: 23 mm; SE 089 – objekt 1; inv. št. 23816.

Tabela 7

100. Odl. zgornjega dela diska z ramenom pečatne oljenke (tip Loeschke IX ali X); na ramenu je ohranjena bradavica z luknjico; Povr. in Prel.: 5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Vel.: 25 × 23 mm; SE 171; inv. št. 23537.

101. Odl. ramena pečane oljenke (najverjetneje tip Loeschke IX ali X); na ramenu je ohranjena bradavica; Povr. in Prel.: 5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Dim. 43 × 13 mm; SE 034 – objekt 1; inv. št. 23539.

102. Odl. oljenke tipa Loeschke X/Buchi X; Prel.: 5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Vel.: 75 × 75 mm; SE 003; inv. št. 23541.

103. Odl. dna in ostenja oljenke iz prečiščene gline; na dnu oljenke je žig FORTIS; Prel.: 2.5YR 5/6 – rdeča; Vel.: 55 × 48; SE 003; inv. št. 23545.

104. Odl. ramena pečatne oljenke (tip Loeschke IX ali X); Povr. in Prel.: 2.5YR 6/8 – svetlo rdeča; Vel.: 50 × 19 mm; SE 144 – objekt 1; inv. št. 23675.

105. Odl. oljenke tipa Loeschke X/Buchi X; Prel.: 5YR 6/8 – rdečkasto rumena; Vel.: 51 × 17 mm; SE 069 – objekt 2; inv. št. 23745.

106. Trije odl. diska in ramena pečatne oljenke (tip Loeschke X); na ramenu je ohranjena bradavica z vrezom; Povr. in Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Vel.: 65 × 37 mm; SE 115 – objekt 1; inv. št. 23544.

107. Pet odl. zgornjega dela pečatne oljenke (tip Loeschke X); na ramenu sta ohranjena dve bradavici; kanal je odprt in enako širok; na disku so tri luknje; nosek je ožgan; Povr. in Prel.: 5YR 6/8 rdečkasto rumena; Vel.: 100 × 68 mm; SE 408 – objekt 1; inv. št. 23551.

108. Odl. diska in ramena pečatne oljenke (tip Loeschke X); na ramenu je ohranjena bradavica z vrezom; kanal je odprt z vzporednimi stranicami; lepo izdelana, robovi so ostri; Povr. in Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Vel.: 49 × 34 mm; SE 408 – objekt 1; inv. št. 23554.

109. Odl. oljenke z reliefnim motivom najverjetneje satirja; Prel.: 10YR 6/3 – blede rjava; Vel.: 29 × 45 mm; SE 003; inv. št. 23555.

110. Trije odl. ustja in ostenja večjega dolija; ustje je horizontalno izvihano in ima na vrhu široko in plitvo kaneluro, na ostenju 5 cm pod robom ustja se nahaja ornament sestavljen iz šestih horizontalnih žlebov in dvopasovne valovnice med njimi; Povr.: 5YR 7/8 – rdečkasto rumena; Prel.: 7.5YR 5/2 – rjava; Pru: 212 mm; Viš.: 127 mm; SE 283 – objekt 3; inv. št. 23570.

111. Pet odl. ostenja in horizontalno izvihanega ustja dolija s široko in globoko kaneluro na vrhu; na ostenju med pasovoma horizontalnih kanelur je ohranjen vpraskan grafit; Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Pru: 234 mm; Viš.: 106 mm; SE 374; inv. št. 23670.

112. Odl. horizontalno izvihanega ustja dolija s široko in globoko kaneluro na vrhu; na zunanji strani ustja so ohranjeni ostanki črnega smolastega premaza; Prel.: 5YR 6/6 – rdečkasto rumena; Povr.: 2.5YR 3/0 – temno siva; Pru: 266 mm; Viš.: 41 mm; SE 167; inv. št. 23679.

113. Odl. ustja in ostenja dolija; ustje je horizontalno izvihano in ima na vrhu široko in globoko kaneluro; na ostenju 18mm pod robom se nahaja 11 horizontalnih vzporednih žlebov; Povr. in Prel.: 2.5YR 5/8–2.5YR 4/8 – rdeča; Pru: 165 mm; Viš.: 33 mm; SE 205 – objekt 3; inv. št. 23830.

Tabela 8

114. Dva odl. trakastega ročaja in ostenja verjetno amfore Schörgendorfer 558; po sredini vzdolž hrbtni strani ročaja poteka široka kanelura, Povr.: 7.5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Prel.: 7.5YR 5/0 – siva; Vel.: 52 × 182 mm; SE 298 – objekt 3; inv. št. 23632.

115. Dva odl. rahlo izvihanega ustja in ostenja trinožnika; na notranji strani so vidni zogleneli ostanki organske snovi, Povr. in Prel.: 10YR 3/1 – zelo temno siva; Pru: 153 mm; Viš.: 27 mm; SE 298 – objekt 3; inv. št. 23627.

116. Dva odl. rahlo izvihanega ustja s horizontalnim robom in ostenja trinožnika; na notranji strani so vidni zogleneli ostanki neke organske snovi; Povr. in Prel.: 10YR 2/1 – črna; Pru: 138 mm; Viš.: 32 mm; SE 298 – objekt 3; inv. št. 23628.

117. Trije odl. vodoravnega ustja in ostenja trinožnika; Pru: 212 mm; Viš.: 58 mm; SE 163; inv. št. 23717.

118. Trije odl. dna z nogami in ostenja trinožnika z lečastim recipientom; narejeno na počasnem vretenu; Prd: 158 mm; Viš.: 62 mm; SE 205 – objekt 3; inv. št. 23822.

119. Odl. držaja pokrova z rahlo vbočenim vrhom; Povr. in Prel.: 5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Vel.: 47 × 23 mm; SE 241 – objekt 3; inv. št. 23581.

120. Dva odl. profiliranega držaja in ostenja pokrova izdelanega na počasnem vretenu; Povr. in Prel.: 5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Prp: 51 mm; Viš.: 27 mm; SE 298 – objekt 3; inv. št. 23625.

121. Odl. enostavnega držaja z rahlo vbočenim vrhom in ostenja pokrova izdelanega na počasnem vretenu; Povr. in Prel.: 5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Prp: 39 mm; Viš.: 34 mm; SE 298 – objekt 3; inv. št. 23630.

122. Trije odl. roba z ostenjem koničnega pokrova; Povr. in Prel.: 5YR 7/6 – rdečkasto rumena; Prp: 193 mm; Viš.: 52 mm; SE 205 – objekt 3; inv. št. 23927.

123. Šest odl. (trikotno) odebeljenega in ravno zaključenega roba koničnega pokrova; Povr. in Prel.: 5YR 6/8 – rdečkasto rumena. Prp: 196 mm; Viš.: 51 mm; SE 267 – objekt 3; inv. št. 23751.

124. Odl. roba in ostenja pokrova; rob je konkavno preoblikov, tako da tvori utor, ki lepo sede ne rob posode; ostenje je narebreno, pokrov je izdelan na počasnem vretenu; Prp: 232 mm; Viš.: 33 mm; SE 123 – objekt 1; inv. št. 23806.

125. Več odl. izvihanega ustja, ornamentiranega ostenja in ravnega dna lonca; celotno ostenje je prekrito z metličanjem; Pru: 222 mm; Prd: 99 mm; Viš.: pribl. 200 mm; SE 241b – objekt 3; inv. št. 23577.

Tabela 9

126. Odl. izvihanega ustja z ravnim robom in ostenja lonca; na zunanji strani vratu 20 mm pod zgornjim robom se nahaja komaj opazen 15 mm širok pas vertikalnih plitvih vrezov; lonec je delan na počasnem vretenu; Pru: 220 mm; Viš.: 62 mm; SE 296 – objekt 3; inv. št. 23612.

127. Odl. izvihanega ustja lonca; Pru: 182 mm; Viš.: 34 mm. SE 241 – objekt 3; inv. št. 23597.

128. Odl. izvihanega ustja in ornamentiranega ostenja lonca; zunanja strani ostenja je ornamentirana s horizontalnimi neravnimi plitvimi vrezi; Pru: 121 mm; Viš.: 52 mm; SE 303 – objekt 1; inv. št. 23613.

129. Odl. izvihanega ustja z ostenjem lončka; Pru: 128 mm; Viš.: 53 mm; SE 357; inv. št. 23617.

130. Odl. izvihanega ustja lonca; Pru: 136 mm; Viš.: 44 mm; SE 374; inv. št. 23667.

131. Odl. izvihanega ustja z ornamentiranim ostenjem lonca; ostenje je okrašeno z metličanjem; Pru: 140 mm; Viš.: 93 mm; SE 089 – objekt 1; inv. št. 23807.

132. Odl. izvihanega ustja in ostenja lonca; Pru: 198 mm; Viš.: 33 mm; SE 205a – objekt 3; inv. št. 23832.

133. Odl. ustja in ostenja lonca; na zunanji strani je ornament vodoravnih žlebov; Pru: 190 mm; Viš.: 76 mm; SE 205a – objekt 3; inv. št. 23889.

134. Odlomek izvihanega ustja z odebeljenim in na vrhu ravnim robom ter ornamentiranim ostenjem lonca; ostenje je na ramenu okrašeno s štirimi horizontalnimi in vzporednimi žlebovi; Pru: 204 mm; Viš.: 30 mm; SE 089 – objekt 1; inv. št. 23809.

135. Odl. ostenja lonca ornamentiranega z enojno horizontalno valovnico; Vel.: 68 × 38 mm; SE 205a – objekt 3; inv. št. 23937.

136. Odl. uvihanega ustja in ornamentiranega ostenja trinožnika; na zunanji strani je ostenje vse do zgornjega roba ornamentirano z vzporednimi in horizontalnimi žlebovi; Vel.: 27 × 29 mm; SE 256; inv. št. 23769.

ALFÖLDY, G. 1974, *Noricum*. – London, Boston.
 BERNHARD, H. 1981, Zur Diskussion um die Chronologie Rheinzaberner Relieföpfer. – *Germania* 59, 79–93.
 BEZECZKY, T. 1987, *Roman Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia*. – BAR. International Series 386.
 BEZECZKY, T. 1994, *Amphorenfunde vom Magdalensberg und aus Pannonien*. – Kärntner Museumschriften 74.
 BOLTA, L. 1975, Za Savo (Sava). – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 267, Ljubljana.
 BJELAJAC, L. 1990, *Terra sigillata u Gornjoj Meziji. Import i radionice Viminacium - Margum*. – Beograd.
 BJELAJAC, L. 1994, Mortaria in the Moesia Danube Valley. – *Starinar* 53–44, 139–148.
 BRUKNER, O. 1981, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. – Dissertationes et monographiae 24, Beograd.
 BUCHI, E. 1975, *Lucerne del Museo di Aquileia 1. Lucerne romane con marchio di fabbrica*. – Aquileia.
 CURK, I. 1969, *Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovia*. – Dissertationes 9, Beograd, Ljubljana.
 CVJETIČANIN, T. 2001, *Gledosana keramika Gornje Mezije*. – Beograd.

GASSNER, V. 1993, Pannonische Glanztonware mit Stempelverzierung aus Carnuntum. – V: *Ptujski arheološki zbornik*, 359–384, Ptuj.
 GRÜNEWALD, M. 1979, *Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum (Grabungen 1968–1974)*. – Der Römische Limes in Österreich 29.
 GRÜNEWALD, M. 1983, *Die Funde aus dem Schutthügel des Legionslagers von Carnuntum*. – Der Römische Limes in Österreich 32.
 GUGL, C. 2000, *Die Ausgrabungen in den Wohnterrassen 1971–1978. Die latenezeitlichen Funde vom Holzer Berg*. – Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriften Band 33.
 HOFMANN, B. 1969, *Catalogue des estampilles sur vaisselle sigillée. 2ème partie (les ateliers de Montans, des Martres de Veyre, d'Argonne et de Rheinzabern)*. – Groupe d'Archéologie antique du Touring Club de France, Notice Technique 22. Paris.
 HRVATIN, M. 1998, Posavsko hribovje. – V: D. Perko, M. Orožen Adamič (ur.), *Slovenija - pokrajine in ljudje*, 178–191, Ljubljana.
 ISTENIČ, J. 1999, *Poetovio, zahodna grobišča 1. Grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu*. – Katalogi in monografije 32.

- ISTENIČ, J. 2000, *Poetovio, zahodna grobišča 2. Grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu*. –Katalogi in monografije 33.
- JEVREMOV, B. 1985, Novosti o obrtniških dejavnostih in nekaj drobcev iz arheoloških izkopavanj v letih 1970–1980. – *Ptujski zbornik* 5, 419–430, Ptuj.
- JOVANOVIČ, A. 1996, Hrastnik-Podkraj. – *Varstvo spomenikov* 37, 85–87.
- KNEZ, T. 1992, *Novo mesto 2, keltsko-rimsko grobišče*. – Carniola Archaeologica 2, Novo mesto.
- KOLŠEK, V. 1972, *Les nécropoles de Celeia et de Šempeter*. – Inventaria Archaeologica 16.
- KOLŠEK, V. 1977, *Vzhodni del antične nekropole v Šempetru*. – Katalogi in monografije 14.
- KRAJŠEK, J. 2003, *Hrastnik-Podkraj, analiza keramičnega gradiva svetišča in objekta 3*. Diplomatska naloga. Oddelek za arheologijo Univerze v Ljubljani. – Ljubljana.
- KRIŽ, B. 2003, *Draga pri Beli Cerkvi - antična nekropola*. Katalog razstave. – Novo mesto.
- KUJUNDŽIČ, Z. 1982, *Poetovijske nekropole*. – Katalogi in monografije 20.
- LAZAR, I. 2002, Celeia. – V: M. Šašel Kos, P. Sherrer (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia*. Noricum, Situla 40, 71–96.
- LOESCHKE, S. 1919, *Lampen aus Vindonissa*. – Zürich.
- LOVENJAK, M. 1997, Novi in revidirani rimski napisi v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 48, 63–88.
- MIGLBAUER, R. 1990, *Die Gefäßkeramik der Grabung Wels-Marktgelände*. – *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta Supplementa* 7, Liestal.
- MIKL CURK, I. 1976, *Poetovio 1*. – Katalogi in monografije 13.
- MIKL CURK, I. 1987, *Rimska lončena posoda na Slovenskem*. – Ljubljana.
- NIKOLIČ-DORĐEVIČ, S. 2000, Antična keramika Singidunuma. Oblici posuda. – *Singidunum* 2, 11–244.
- NOWAK, H. 2005, Sigillaten aus Carnuntum. – *Römisches Österreich* 28, 197–242.
- PAHIČ, S. 1978, Najdbe z rimske ceste Slovenska Bistrica – Pragersko. – *Arheološki vestnik* 29, 129–289.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635–1960)*. – Katalogi in monografije 7.
- PETRU, S. in P. PETRU 1978, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*. – Katalogi in monografije 15.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1972, *Severno emonsko grobišče*. – Katalogi in monografije 8.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1977, *Keramika emonskih nekropol*. – *Dissertationes et monographiae* 20.
- RICKEN, H. in C. FISCHER 1963, *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern*. – *Materialien zur römisch-germanischen Keramik* 7.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1975, *Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. – *Kärntner Museumschriften* 58.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1989, *Die gewöhnliche Gebrauchskeramik vom Magdalensberg. Helltonige Krüge und Verwandtes*. – *Kärntner Museumschriften* 72.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1998, *Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg 2. – Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1980 bis 1986*, Klagenfurt.
- SLABE, M. 1993, Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem. – *Vestnik* 12, Ljubljana.
- STERGAR, P. 2004, Hrastnik-Podkraj, analiza keramičnega gradiva iz objektov 2, 4 in 5. Diplomatska naloga. Oddelek za arheologijo Univerze v Ljubljani.
- STRMCNIK-GULIČ, M. 1993, Skrb za izročilo preteklosti. – V: *Ptujski arheološki zbornik*, 481–504, Ptuj.
- ŠAŠEL, J. 1975, Rimske ceste v Sloveniji. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 74–99, Ljubljana.
- ŠAŠEL KOS, M. 1994, Savus and Adsaluta. – *Arheološki vestnik* 45, 99–122.
- ŠAŠEL KOS, M. 1999, *Pre-Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic*. – Situla 38.
- ŠEMROV, A. 1998, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 4. – Berlin.
- TOPAL, J. 1993, *A Pannoniai Mazas serpenyőfogókhöz*. – Budapest Régiségi 30.
- TOPAL, J. 1994, Glasierte Kasserollengriffe aus Pannonien. – *Alba Regia* 25.
- TROHA, N. 2001, Zasavje. – V: *Enciklopedija Slovenije* 15, 72–74, Ljubljana.
- TUŠEK, I. 1993, Rimsko grobišče na novi obvoznici ob Potrčevi cesti v Ptuj. – V: *Ptujski arheološki zbornik*, 385–448, Ptuj.
- TUŠEK, I. 2001, V. mitrej na Ptuj. – V: *Archaeologia Poetovionensis* 2. *Ptuj v rimskem cesarstvu, mitražem in njegova doba*, 191–211, Ptuj.
- TYERS, P. A. 1996, *Roman Pottery in Britain*. – London.
- URBAN, O. H. 1984, *Das Gräberfeld von Kapfenstein (Steiermark) und die römischen Hügelgräber in Österreich*. – *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 35.
- ULBERT, T. 1981, *Ad Pirum (Hrušica) spätrömische Passbefestigung in den Julischen Alpen: der deutsche Beitrag zu den slowenisch-deutschen Grabungen 1971–1973*. – *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 31.
- VIČIČ, B. 1983, Rimska villa rustica iz Dolnjega Brezovega pri Sevnici. – *Arheološki vestnik* 34, 288–297.
- VIDRIH PERKO, V. 1997a, Rimskodobna keramika z Ajdovščine pri Rodiku. – *Arheološki vestnik* 48, 341–358.
- VIDRIH PERKO, V. 1997b, The Roman tile factory at Vransko near Celeia (Noricum). Part two: Ceramic finds. – *Acta Rei Cretariae Romanae Fautorum* 35, 165–172.
- VIKIČ-BELANČIČ, B. 1976, *Antičke svetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu*. – Zagreb.
- VOGRIN, A. 1991, Arheološko najišče Kreuh. – V: *Celeia Antiqua*, 15–51, Celje.
- VOMER-GOJKOVIČ, M. 1993, Lončarsko opekarska delavnica v rimski obrtniški četrti na Ptuj. – V: *Ptujski arheološki zbornik*, 449–479 Ptuj.
- VOMER-GOJKOVIČ, M. 2001, Petovionski mitreji. – V: *Archaeologia Poetovionensis* 2. *Ptuj v rimskem cesarstvu, mitražem in njegova doba*, 105–124, Ptuj.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S. 1997, *Dreifuss-schüsseln mit Töpfermarken vom Magdalensberg*. – *Acta Rei Cretariae Romanae Fautorum*. 35, 127–132.
- ŽIŽEK, I. 2001, Tretji ptujski mitrej v luči materialne kulture. – V: *Archaeologia Poetovionensis* 2. *Ptuj v rimskem cesarstvu, mitražem in njegova doba*, 125–166, Ptuj.

The pottery material from the Roman sanctuary area at Podkraj near Hrastnik

Summary

The article presents part of the pottery material discovered during excavation of the site of Podkraj near Hrastnik, which lies on the southern (right) bank of the Sava River between Hrastnik and Trbovlje adjacent to the main road from Ljubljana to Hrastnik (*fig. 1* and *2*). The excavations, which took place in 1993–1995, were carried out by what was then the Office for the Protection of the Natural and Cultural Heritage in Celje under the direction of Alenka Jovanović with conservation supervision by Alenka Vogrin. In addition to a Roman sanctuary, known from 19th century finds of several dedicatory altars to Savus and Adsalluta (Bolta 1975; Lovenjak 1997, 67–68; Šašel Kos 1999, 103 f.), the remains of four dwelling structures were also discovered.

In the Roman period, the site was part of the *ager* of Celeia (*fig. 2*) and hence belonged to the province of Noricum (Šašel 1975, 86; Alföldy 1974, 60; Lazar 2002, 71–72). It was located along the Sava River on one of the rare positions with an easily accessible bank, as the Sava runs through gorges between the Litija basin and Radeče (Hrvatini 1998, 182). In antiquity and most probably also in prehistory a lively trade was carried out along the Sava between Italy and the Danubian world (Šašel Kos 1994, 118). The Sava retained this important communication role up to the construction of the southern railroad track in 1848, when the boating trade began to decline (Troha 2001, 73).

More than 3600 m² were excavated. The cultural strata were badly damaged, and even destroyed in certain places. Despite this, the remains of five buildings were preserved, the most important of which was the westernmost structure, interpreted as a sanctuary of the ambulatory type (Jovanović 1996, 85 ff.). From the sanctuary (structure 1) towards the east stood structures 2, 3, 4 and 5 (*fig. 3*). The analyzed material was stored until 2002 in the basement rooms of the Institute for the Protection of the Cultural Heritage of Slovenia, Regional Unit Celje (ZVKDS, OE Celje), which were flooded in 1998. In this manner a large quantity of pottery material, which came from mixed or alluvial layers, was joined by numerous finds with lost data about the circumstances of discovery.

In the first phase, only the material (433 fragments) that comes from intact Roman strata was analyzed in the framework of two B.A. theses (Krajšek 2003; Stergar 2004) at the Department of Archaeology of the Faculty of Philosophy of the University of Ljubljana.¹

We depended on already widely accepted typologies in the classification of the material, while analogies were sought, if possible, among the published material from nearby centers (e.g. Emona, Nevioudunum, Celeia, Poetovio, Praetorium Latobicorum).²

The site can be dated and interpreted on the basis of the votive altars dedicated to Savus and Adsalluta from the 1st or 2nd centuries (Šašel Kos 1994, 100, 101), and the coin finds discovered during the excavations, which extend from the period of the 2nd century BC to the second half of the 4th century AD (Šemrov 1998, 362–368, no. 147).³ The analysis of the pottery material allowed the approximate dating to be

narrowed considerably and the function of several buildings to be determined. The chronological distribution of the pottery primarily displayed a great density of finds in the 2nd and 3rd centuries. The beginnings of the settlement can be placed in the second half or the very end of the 1st century. This is proven by fragments of thin-walled pottery (*pl. 1: 14*), tripods (*pl. 8: 118*) with lids (*pl. 8: 124*), and jugs (*pl. 3: 45–47, 52*). Although the material from the end of the 1st century was scarce, the quantity and variety of the pottery from the 2nd century increased. Forms that appear include oil lamps (*pl. 7: 102, 103, 106–108*), Rhaetian cups (*pl. 1: 16–20; 2: 21–23*), pithoi (*pl. 7: 110–113*), and tripods with profiling on the walls (*pl. 8: 115–117*). An uninterrupted greater density of finds can then be traced throughout the entire 2nd and 3rd centuries. Only the walls of a pot with a wavy incised design (*pl. 9: 135*) and a fragment of a glazed mortar (*pl. 6: 92*) can be dated to the 4th century. The reduced quantity of pottery finds indicates an interruption in settlement at the site at the beginning of the 4th century.

Structure 1: Given the plan and the votive ara found *in situ*, it was interpreted as a sanctuary (Lovenjak 1997). Such an interpretation was also partly confirmed by the pottery discovered in the sanctuary. The small proportion of tableware and cooking ware, and greater amounts of sigillata and *turibuli* confirms the non-residential character of the structure (*fig. 12*). Sigillata represents some 18% of the pottery from the sanctuary. Other items tied to structure 1 include a glazed handle of a pottery patera with a depiction of the goddess Luna (*pl. 1: 15*), a fragment of a thin-walled cup (*pl. 1: 14*), and six oil lamps. Despite the best preserved architectural elements, the least pottery, in comparison with the other structures, comes from structure 1 (*fig. 11*), although from SE 115 (the layer within the *cella* and in front of it in the ambulatory part of the sanctuary) come 44 Roman coins (46% of all Roman coins from the site) from the period from Tiberius to Constantius II. Given the finds, both monetary and ceramic, it appears that the sanctuary had the longest chronological span among the excavated structures.

Structure 2: 15% of the analyzed pottery comes from structure 2 (*fig. 11*). Similarly as in structure 3, tableware predominated, representing 74% of the pottery (*fig. 13*). In addition to the tableware, kitchenware also represented a significant proportion (14%). Fine vessels (terra sigillata) represented only a small proportion (4%). Similarly, oil lamps and *turibuli* appear only sporadically. No storage or transport vessels were found at all. In terms of the pottery that was found, this structure can be interpreted as a dwelling structure.

Structure 3: The greatest proportion of pottery (42%) comes from stratigraphic units related to structure 3 (*fig. 11*). Among the material from structure 3, kitchen pottery predominated with 56% and tableware with 29% (*fig. 14*). No oil lamps or *turibuli* were found, and storage vessels represent an exceptionally small amount of the material (0.02%). In layers SE 241 and 205, related to structure 3, come the majority of plates discovered at the site. Similarly as for structure 2, the sigillata represents a very small proportion (less than 1%). In terms of the pottery related to structure 3, the latter can be interpreted as a residential structure.

Structures 4 and 5: In contrast to structures 1, 2, and 3, structures 4 and 5 were poorly preserved. The pottery material from the area of structures 4 and 5 comes mostly from layers

¹ Our mentors were Božidar Slapšak and Verena Perko.

² The greatest problem was the lack of publication of pottery material from Roman settlements, which particularly applies to Celeia/Celje.

³ All of the discovered Roman coins (95 specimens) were sent to the Numismatic Cabinet of the National Museum of Slovenia, and were published under the site name of Hrastnik, Bajde-Ribnik (Šemrov 1998, 362–368).

that extended throughout several quadrants, and only few of them were in direct contact with the structures.

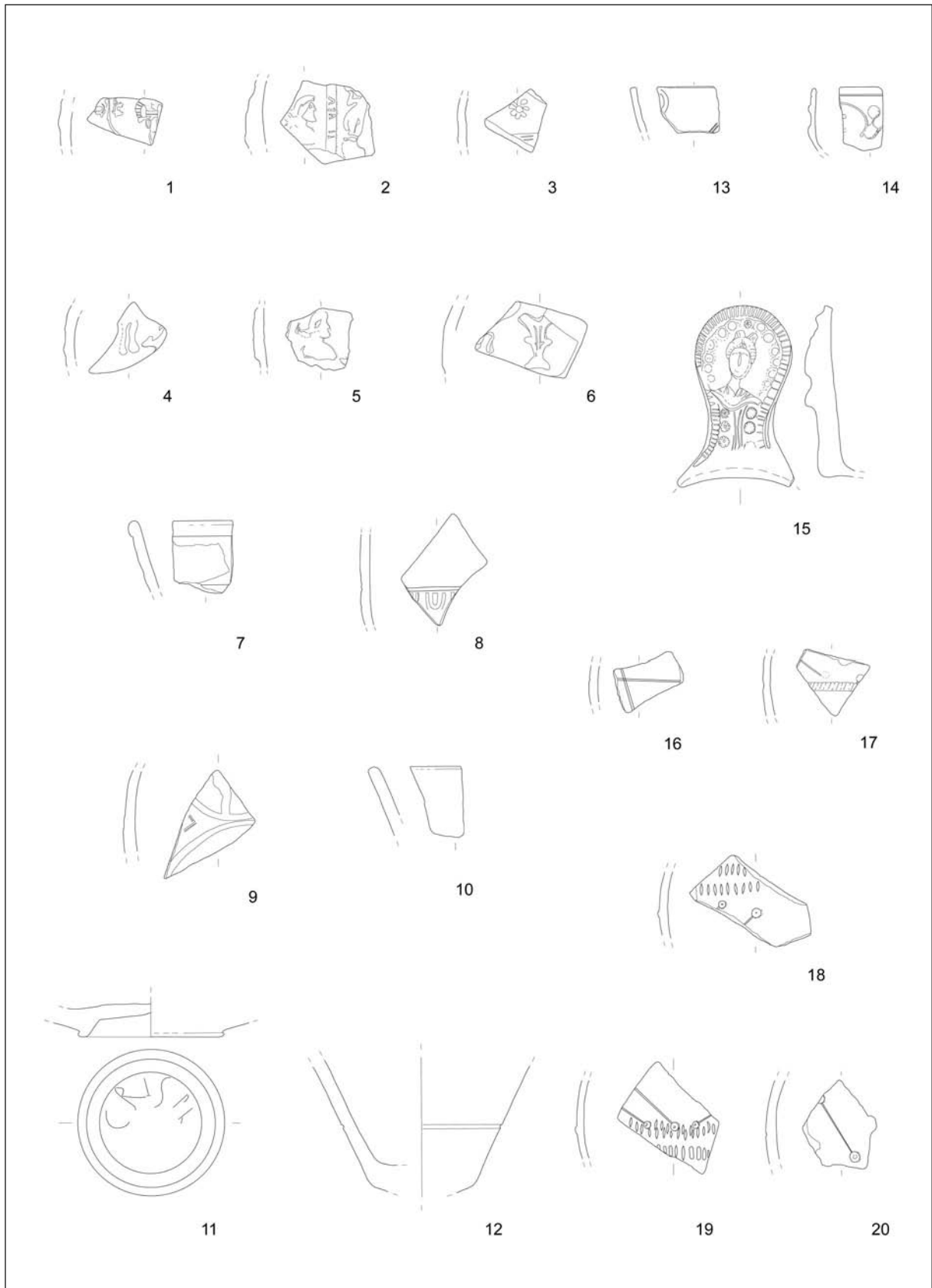
The fragmentary state of the pottery means that they cannot offer the most exact dating for individual stratigraphic units and individual structures. Structures 1, 2, 3, 4, and 5 are hence only approximately placed chronologically in the period from the second half of the 1st century to the end of the 3rd century. The lack of specific data about the conditions of discovery make it impossible to perform a functional analysis for all of the structures. Analogies for the pottery material from the site can be found at several neighboring local centers - Celeia, Nevioudunum, Praetorium Latobicorum, Emona, and even the somewhat more distant Poetovio. Most likely several vessels from these centers were also imported, although the classification was performed only on the basis of macroscopic observations. Some examples must even have come from even further distant production centers, such as Aquincum, Rheinzabern, and the Rhaetian and Italic workshops. The chronological and functional analysis of the individual structures and the site itself was hence performed solely on the basis of the pottery material.

For a more objective image it would be necessary to analyze the other material from the site (glass and metal finds), which would thus, in a similar manner or differently, supplement the conclusions reached through the analysis of the pottery.

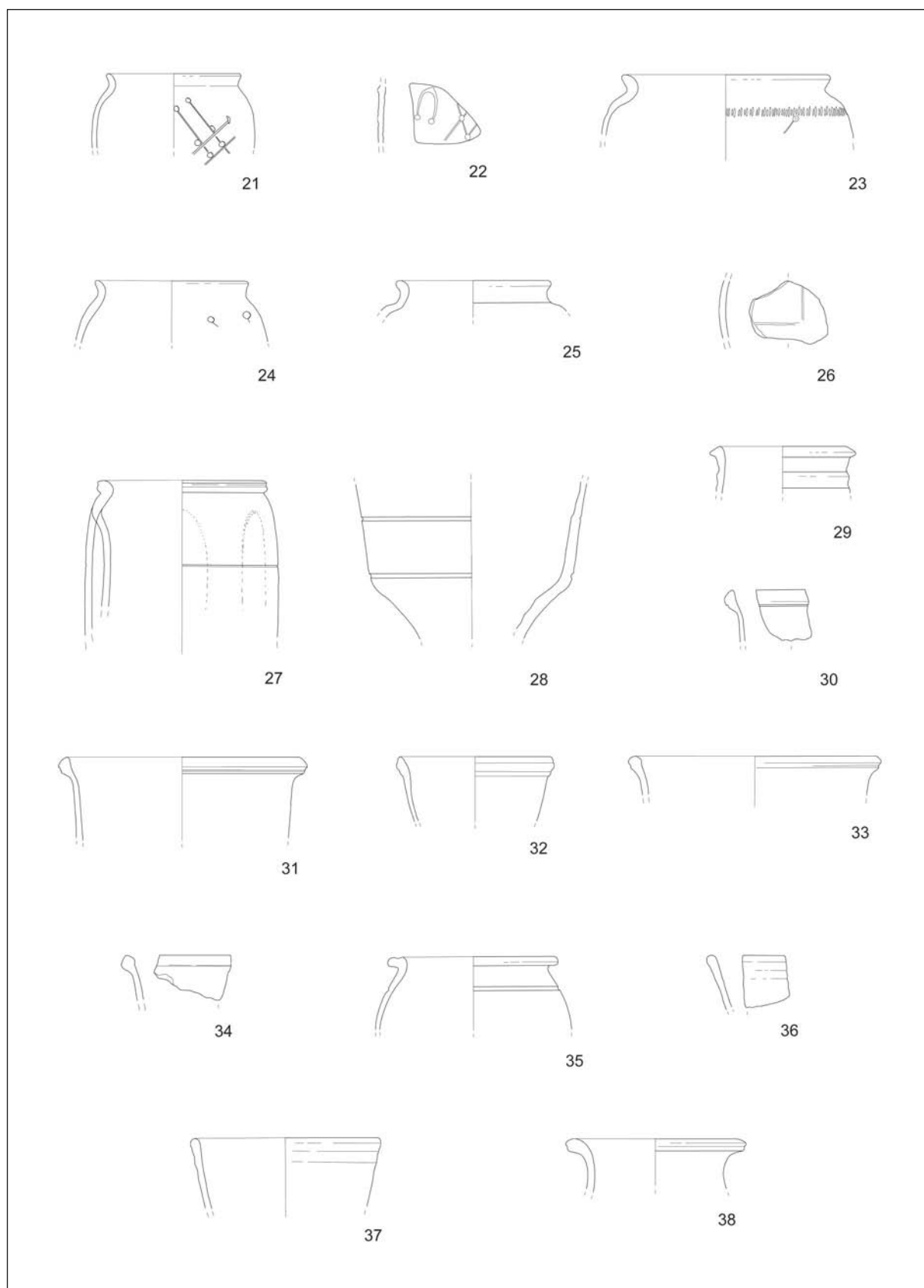
Translation: Barbara Smith Demo

Jure Krajšek
Pokrajinski muzej Celje
Trg celjskih knezov 8
SI-3000 Celje
jure.krajsek@pokmuz-ce.si

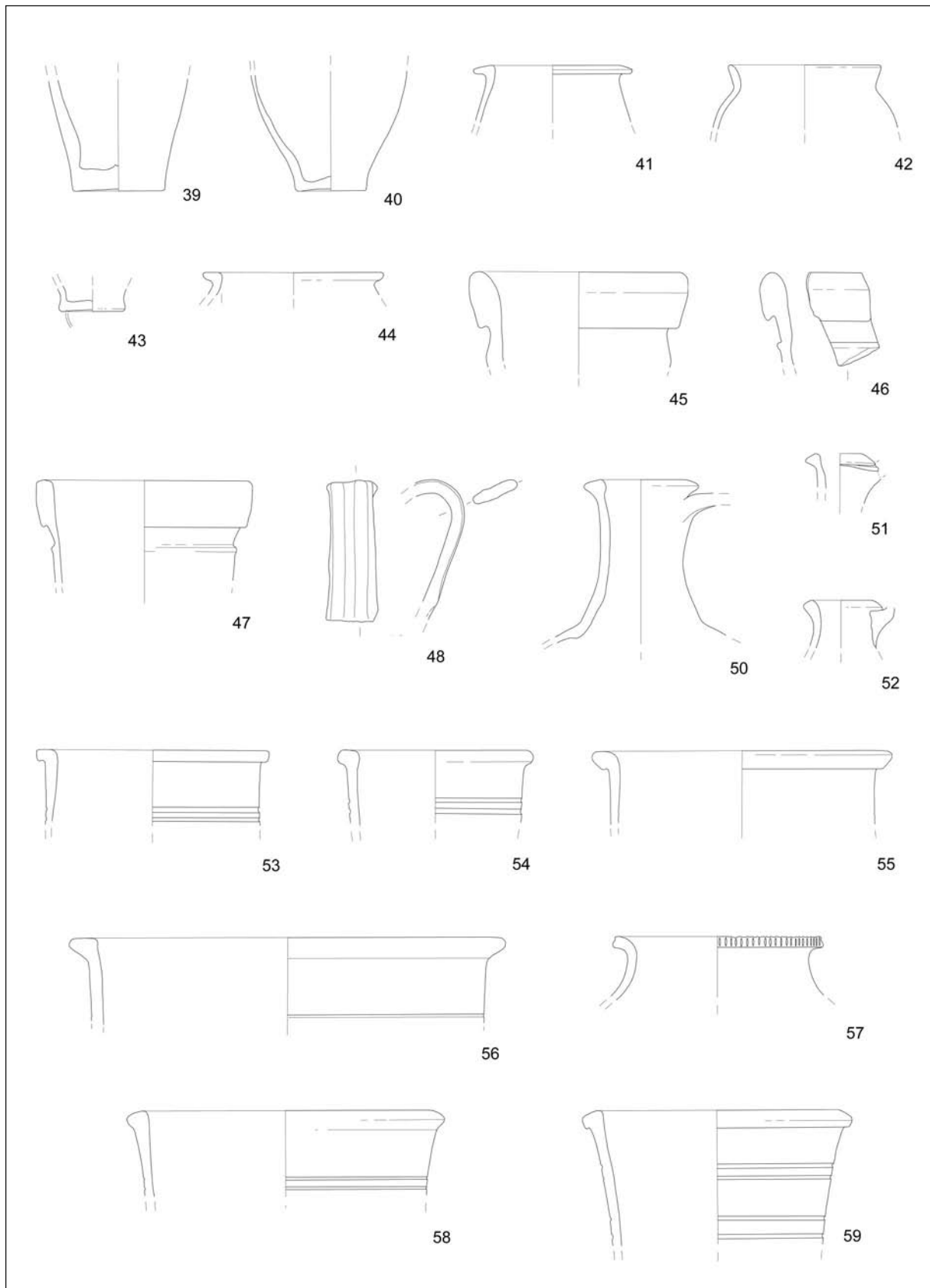
Primož Stergar
Ljubljanska 54
SI-3000 Celje
pstergar@gmail.com

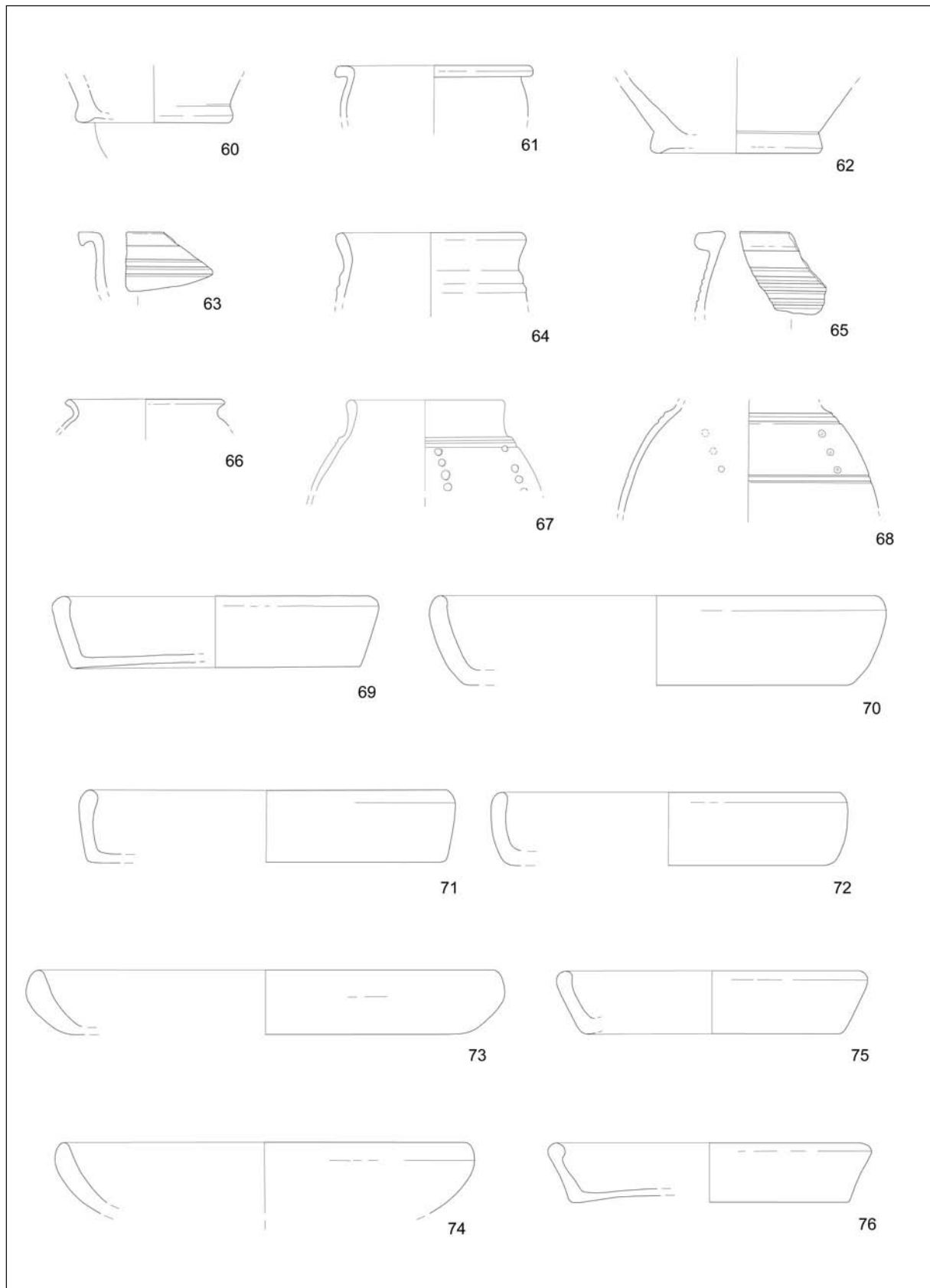
T. 1: Podkraj pri Hrastniku. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 1: Podkraj pri Hrastniku. All pottery. Scale = 1:3.

T. 2: Podkraj pri Hrastniku. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 2: Podkraj near Hrastnik. All pottery. Scale = 1:3.

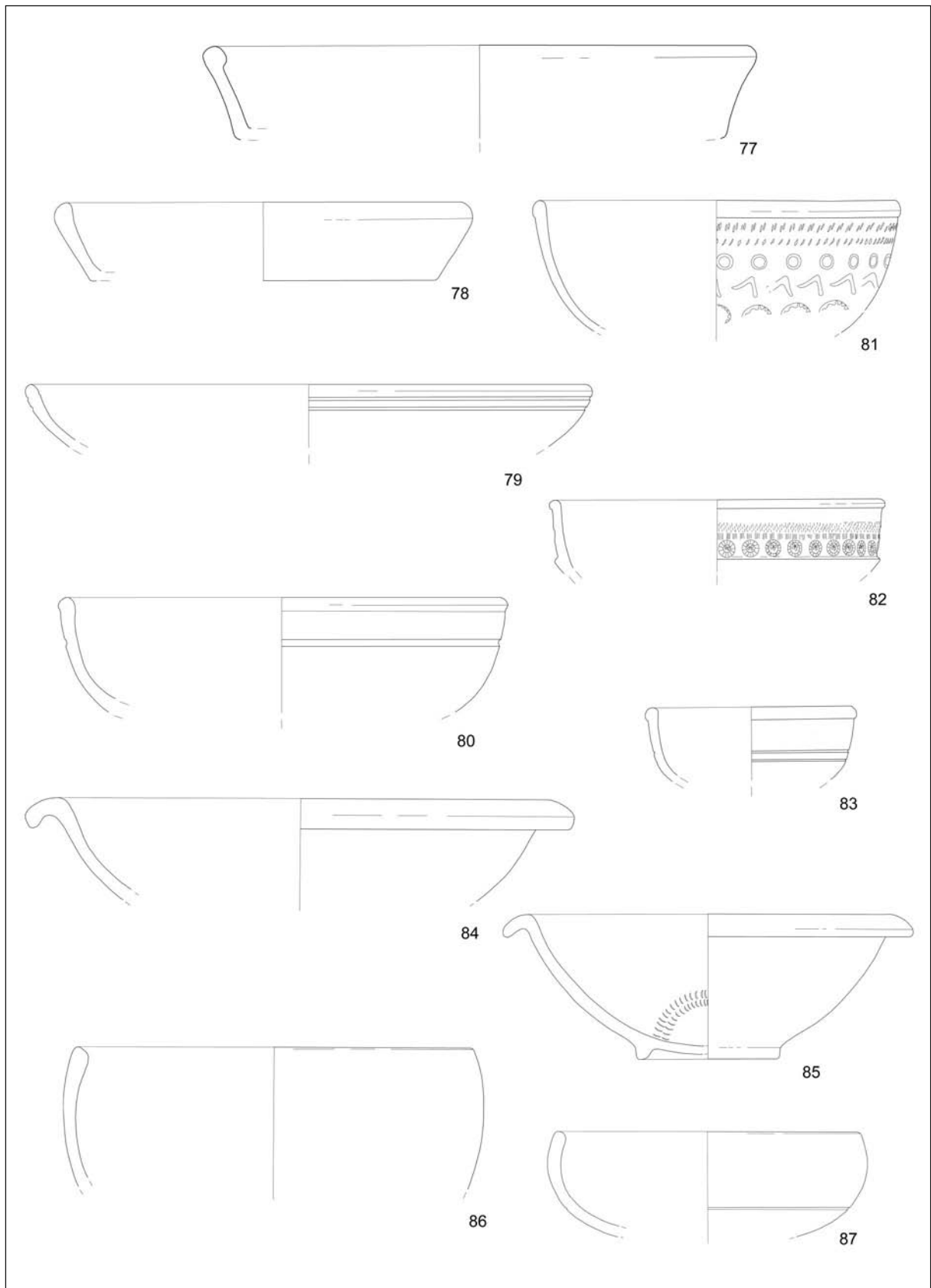

T. 3: Podkraj pri Hrastniku. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 3: Podkraj near Hrastnik. All pottery. Scale = 1:3.

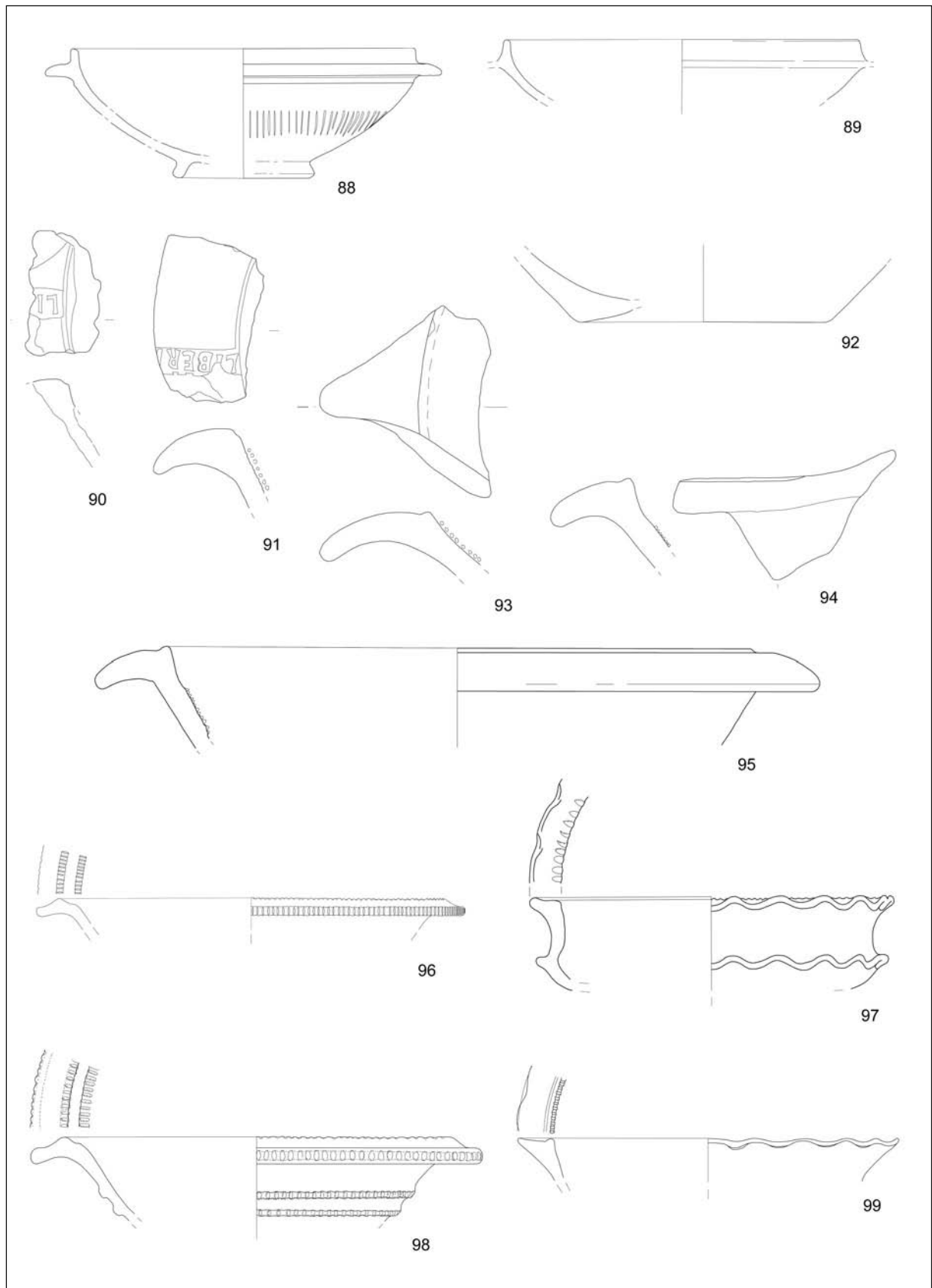

T. 4: Podkraj pri Hrastniku. Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 4: Podkraj near Hrastnik. All pottery. Scale = 1:3.

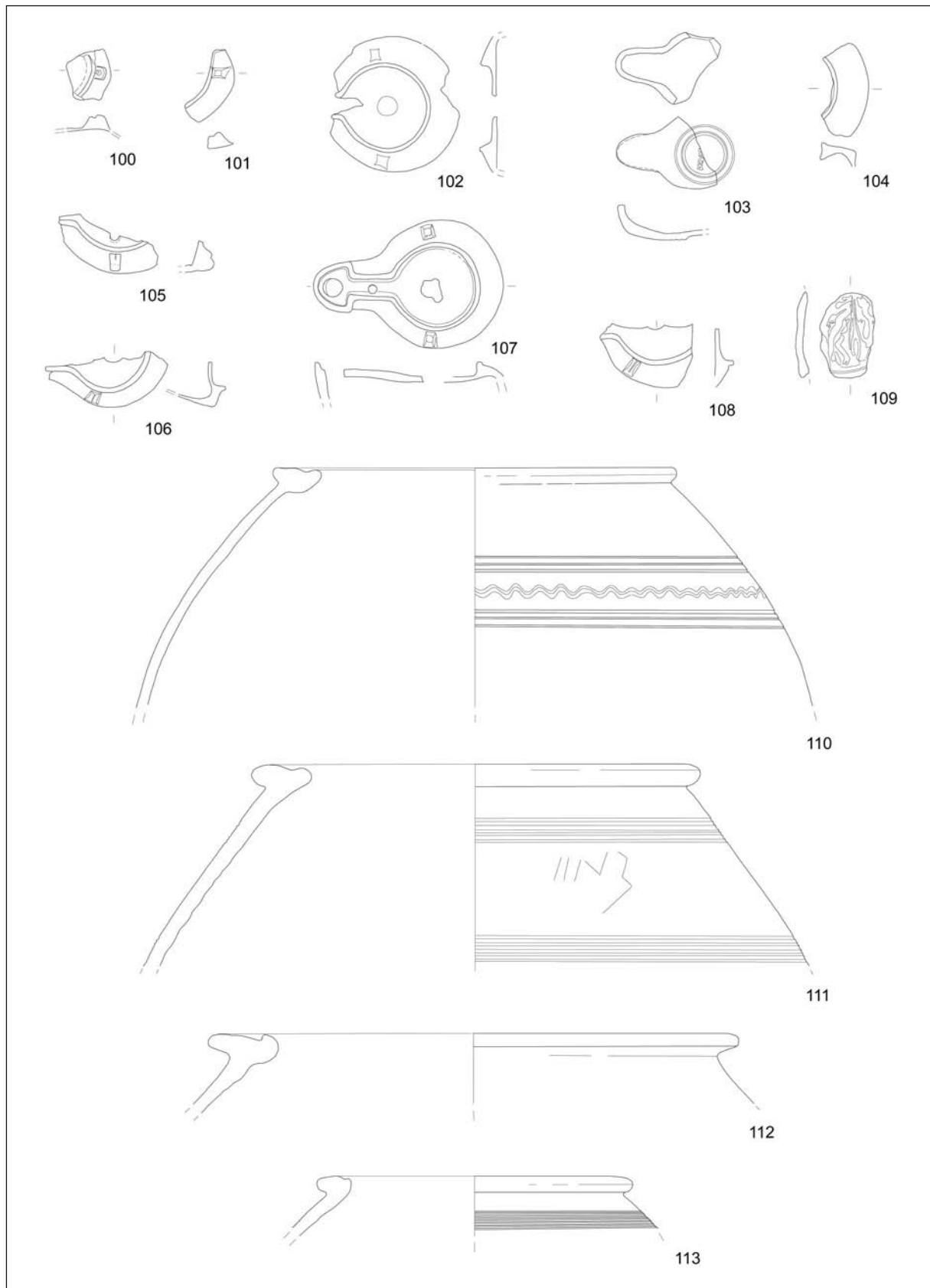

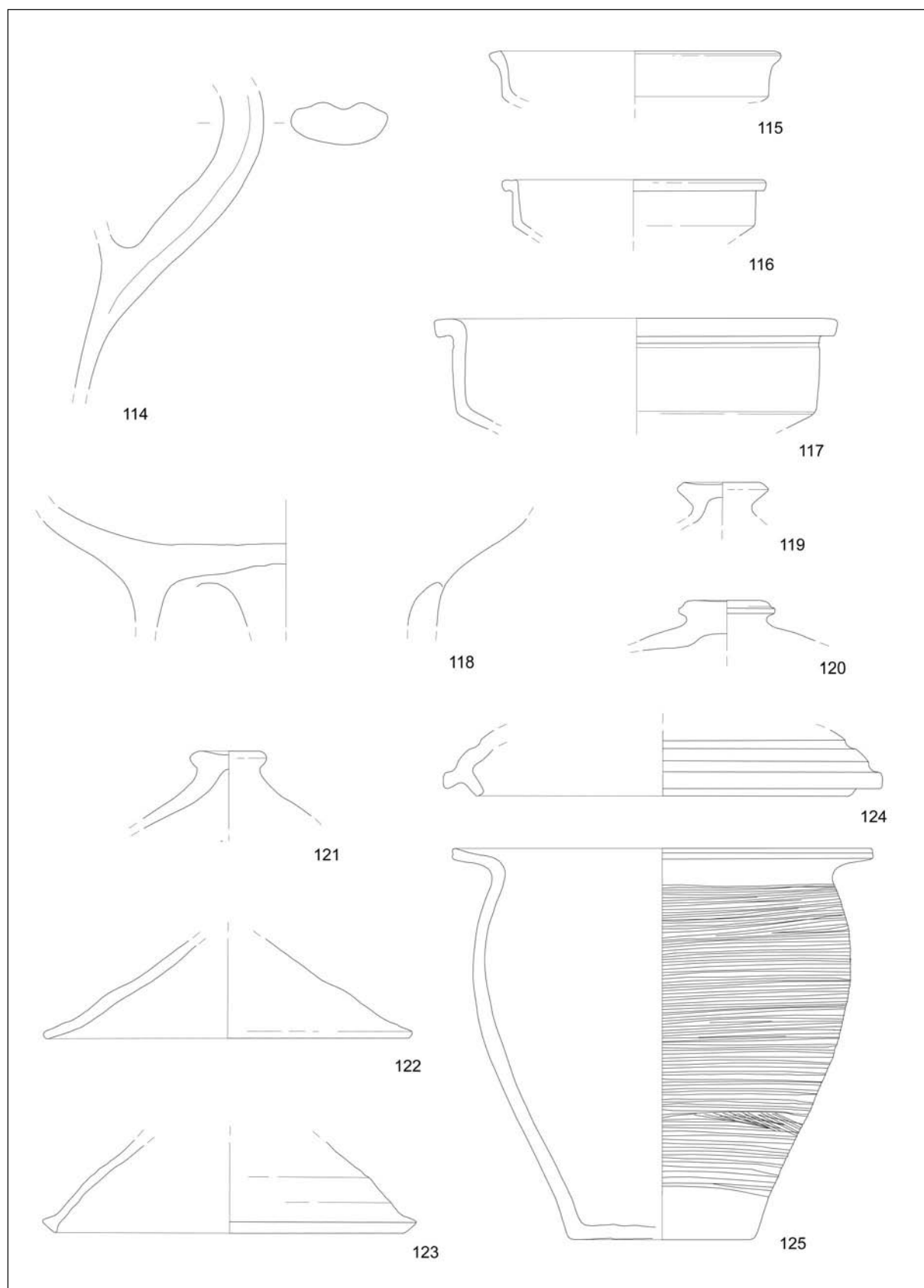
T. 5: Podkraj pri Hrastniku. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 5: Podkraj near Hrastnik. All pottery. Scale = 1:3.

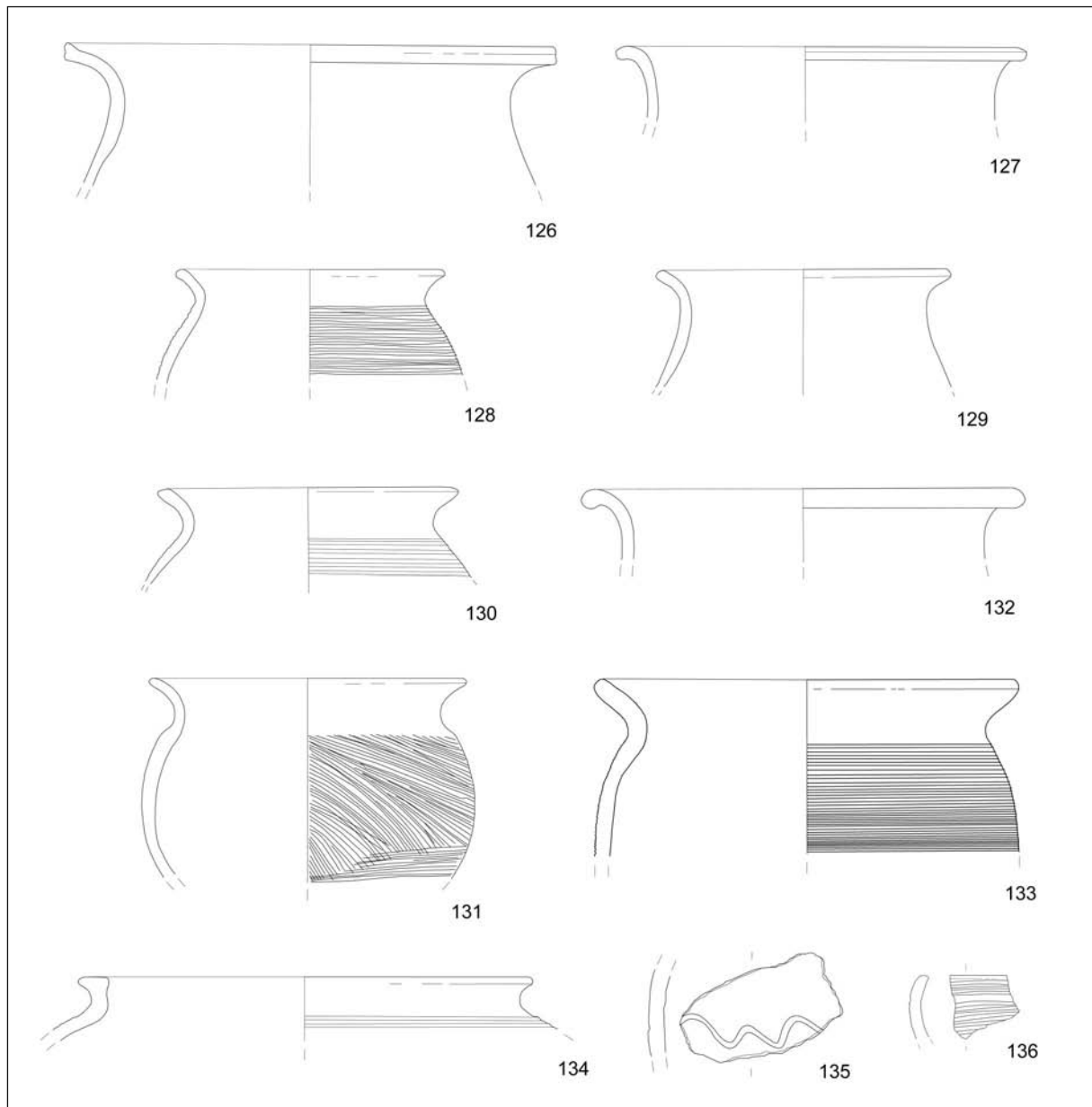
T. 6: Podkraj pri Hrastniku. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 6: Podkraj near Hrastnik. All pottery. Scale = 1:3.

T. 7: Podkraj pri Hrastniku. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 7: Podkraj near Hrastnik. All pottery. Scale = 1:3.

T. 8: Podkraj pri Hrastniku. Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 8: Podkraj near Hrastnik. All pottery. Scale = 1:3.

T. 9: Podkraj pri Hrastniku. Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 9: Podkraj near Hrastnik. All pottery. Scale = 1:3.

Rakičanske Muzge – nova rimska vila v Prekmurju

Branko KERMAN

Izvleček

V članku je predstavljena s pomočjo aerofotografije odkrita rimska vila v Prekmurju, na Rakičanskih Muzgah pri Murski Soboti. Arheološki terenski pregled območja je potrdil, da tloris na fotografiji kaže na rimsko vilo. Med pobrano antično keramiko izstopajo fragmenti sigilatnega posodja, krožniki, sklede, fragment steklenega balzamarija in groba lončenina. Najdbe so datirane v 2. in 3. stoletje. V ta časovni okvir lahko umestimo tudi vilo. Odkritje širi pogled na dosedanje poznavanje antične poselitve Prekmurja.

Ključne besede: Slovenija, Prekmurje, Rakičanske Muzge, rimska vila, aerofotografija, terenski pregled, tera sigilata, rimska cesta

Abstract

The article presents the Roman villa from Rakičanske Muzge near Murska Sobota, which was discovered with aerial photography. To confirm the attribution of the detected building remains, the area of the villa was intensively surveyed. The finds of fragments of plates, bowls, terra sigillata pottery, a fragment of a glass balsamarium, and coarse roman pottery can confirm a dating in the second and third centuries AD. Consequently we can date the villa to this period. The discovery of the villa from Rakičanske Muzge adds a new perspective to knowledge of the Roman occupation of the Prekmurje region.

Keywords: Slovenia, Prekmurje, Rakičanske Muzge, Roman villa, aerial photography, survey, terra sigillata, Roman road

UVOD¹

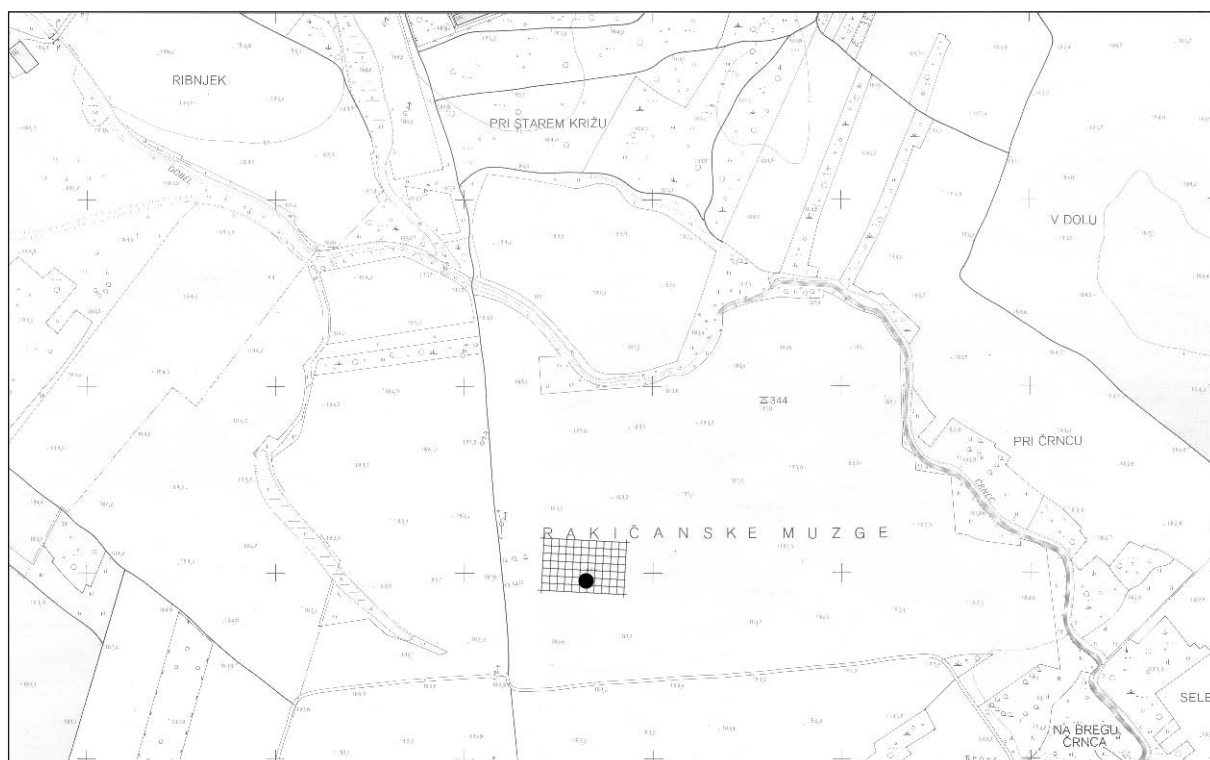
V Prekmurju je bilo med letoma 1997–2002 z aerofotografijo odkritih več pravokotnih jarkov stavb oz. objektov. Pravokotni jarki so poleg krožnih najpogostejša in najbolj pričevalna oblika, vidna v vegetaciji. Med pravokotnimi vegetacijskimi znaki lahko ločimo več različnih tipov stavb, ki se velikokrat pojavljajo samostojno ali pa v kombinaciji s krožnimi jarki in ravnimi ali krivimi linijami (ceste, poti). Nobeden od objektov ni bil pregledan z arheološkimi terenskimi pregledi ali izkopen, zato je bila njihova interpretacija in funkcija mogoča s primerjavo sorodnih oblik iz raznih evropskih držav, kjer je aeroarheologija

že uveljavljena metoda (Kerman 1999, 335–337; Kerman 2002a, 23–27).

Krožni jarki kot vegetacijski znaki pa so bili izkopani na najdiščih Nova tabla in Kotare krogi (Kerman 2001, 130 s, sl. 2). Krožni jarki z Nove table so obodni jarki grobne parcele oz. gomilnega grobišča iz starejše železne dobe (Guštin, Tiefengraber 2001, 110, sl. 3). Skupina treh krožnih jarkov z najdišča Kotare krogi, dva večja krožna jarka sta povezana med seboj s prehodom, pa najverjetneje ni pripadala grobni arhitekturi, saj v notranjosti krogov nismo odkrili pričakovanih grobov. V polnilu jarkov je bila najdena halštatska keramika. V kolikor ni notranjih struktur poškodovalo oranje in uničilo grobove, bi lahko imeli krožni jarki neki drug pomen, morda obredni (Kerman 2001, 130 s; 2002a, 21; 2002b, 109; 2003a, 162).

V Prekmurju je bilo v zadnjih letih iz zraka dokumentiranih več večjih in manjših pravokotnih

¹ Za pomoč in nasvete pri pripravi članka se zahvaljujem dr. Ireni Lazar. Za statistično obdelavo arheološkega gradiva iz terenskih pregledov se zahvaljujem dr. Bojanu Djuriću, za grafično izdelavo načrta Miranu Eriću, za risbe predmetov Tini Balant.

Sl. 1: Rakičanske Muzge. Lokacija rimske vile v območju terenskega pregleda. Vir: TTN5, izsek iz lista Turnišče 31, 1978; pomanjšano na 50 % (© Geodetska uprava RS).

Fig. 1: Rakičanske Muzge. The location of Roman villa within the area of the field survey. Source: TTN5, reduced by 50 % (© Geodetska uprava RS).

stavn z zaobljenimi vogali, ki so se zarisovale na posevkih. Manjši pravokotni objekti, ki jih obdaja jarek in imajo en vhod, bi lahko predstavljali utrjene naselbine ali manjše kmetijske objekte. Pravokotni jarki pa so lahko ostanki grobnih parcel na antičnih grobiščih.² Večji pravokotni jarki z zaobljenimi vogali in vvhodom kažejo na podobno zasnovu, kot jo imajo vojaške rimske utrdbe (tabori) (Kerman 2002a, 24–26 [sl.: 1,6; 2,1–3; 6,1], 27. Prim. Mason 2003, 67–71).

S sistematičnim zračnim rekognosciranjem v letu 2003 je bila v Prekmurju na Rakičanskih Muzgah iz zraka odkrita prva rimska vila.

LEGA IN OPIS RIMSKE VILE

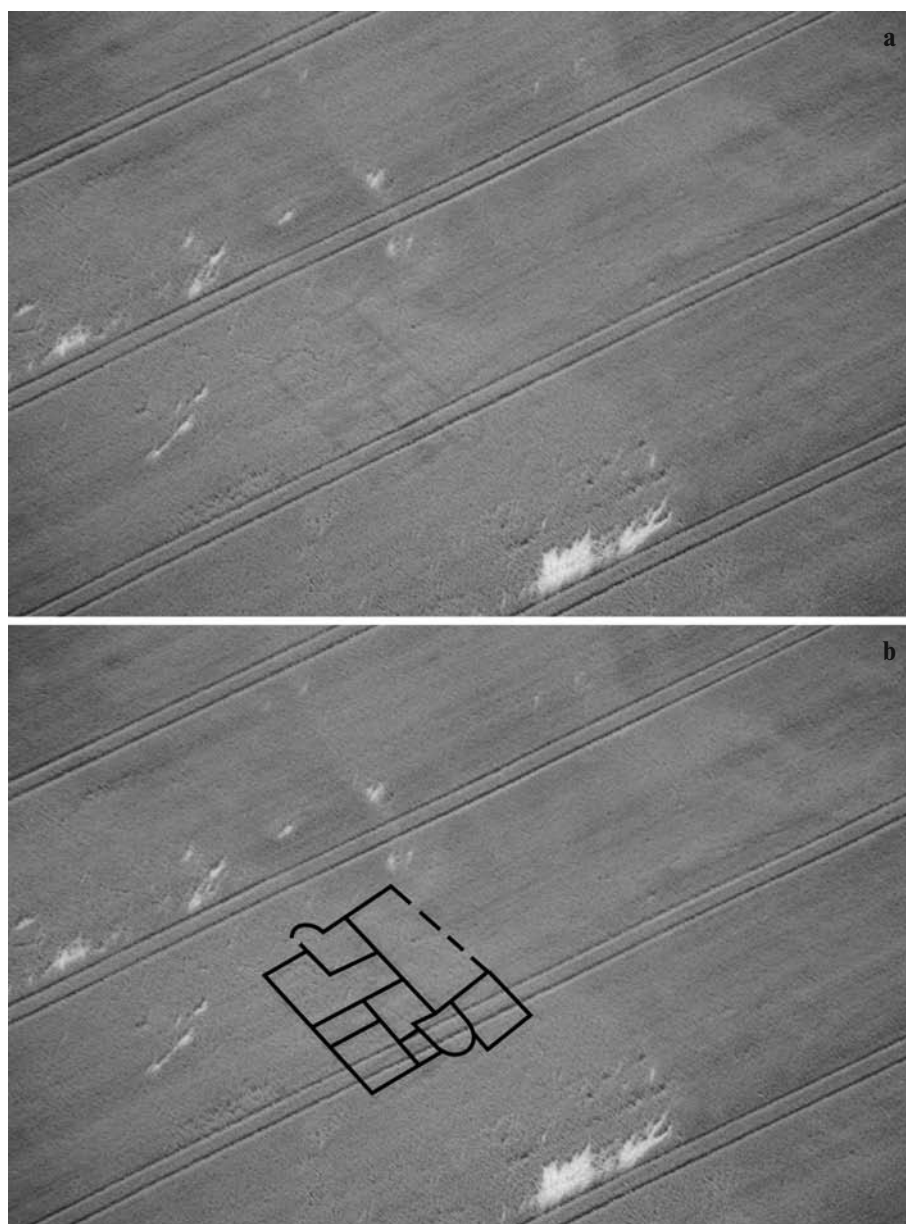
Rimska vila leži na območju z ledinskim imenom Rakičanske Muzge, južno od vasi Rakičan in vzhodno od športnega letališča. To je na območju

² Pri izkopavanjih leta 2006 na trasi AC Beltinci-Lendava je bilo na najdišču Zagonce pri Turnišču odkrito antično grobišče s krožnimi in pravokotnimi jarki z zaobljenimi vogali. V sredini grobne parcele, ki jo je obdajal nesklenjen jarek z vvhodom je bil odkrit žgan antični grob.

poplavnega pasu reke Mure in Ledave, kjer se razprostira obsežna aluvialna ravan – prekmursko prodno polje. Zanj je značilna tanka plast rjavega humusa, ki je velikokrat mešana s prodom, pod njo je le malo ilovice, pod katero se menjavajo peščen prod ali peščena ilovica. Tla so lahka in zadržujejo malo vlage. Suho prodnato peščeno ravnino dodatno oblikujeta potok Dobel in Črnc z mokrotnimi travniki, ki tečeta po rahlih uleglinah rahlo napetega polja (sl. 1).

Vila leži na prostranem, rahlo valovitem ravninskem polju ob strugi potoka Črnc, na komaj prepoznavni terasi, ki ima na posnetkih z zraka svetlejšo podlago zaradi suhih tal. Prostor se izrazito loči od temnejše, očitno bolj vlažne in s humusom bogatejše površine. Na aerofotografiji lahko dobro prepoznamo tloris objekta v dozoreli pšenici. Svetlejši barvni toni na pšenici zaznamujejo območje, na katerem leži rimski objekt. Negativi temeljev rimske vile, ki so temnejše barve, jasno izstopajo na svetlejši podlagi in zarisujejo obliko objekta. Območje vile je bilo zračno rekognoscirano tudi v drugih letnih časih (zima, pomlad, jesen), ko so prodnata tla na predelu rimskega objekta dovolj vlažna in vegetacijskih znakov ne prepoznamo.

Sl. 2: Rakičanske Muzge. Negativni odtis zidovja rimske vile s prepoznavnimi prostori. Vegetacijski znak – poševni posnetek (a). Tloris rimske vile (b). Skica po aerofotografiji (foto: B. Kerman, 6. 9. 2003).

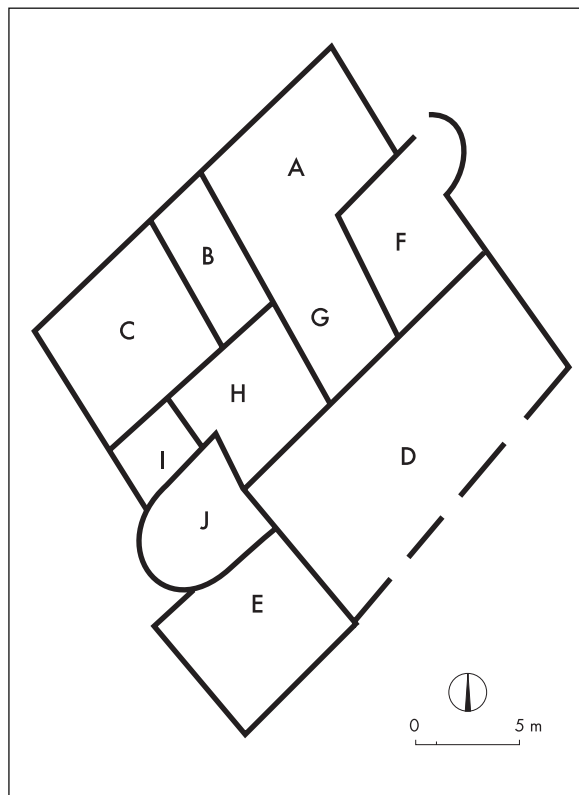
Fig. 2: Negativ impression of the walls pertaining to a Roman villa, numerous spaces can be recognized. Cropmark – inclined photo (a). Ground plan of the Roman villa (b). Sketch from the aerial photograph. (foto: B. Kerman, 6. 9. 2003).

Zidani temelji rimske vile so zelo ozki in na južni strani izginejo v temnejšo, očitno vlažnejšo humusno osnovo in so zato neprepoznavni. Zaradi tega ne poznamo celotnega tlorisa stavbe. Izstopa zidovje objekta z več dobro prepoznavnimi prostori (sl. 2a,b). Stavba je orientirana v smeri severozahod–jugovzhod. Na severu objekta je viden večji pravokotni prostor A, ki bi bil lahko razdeljen z vmesnim zidom še na dva dela, B in C, kar pa na fotografiji ni dobro prepoznavno. Na JV strani je večji pravokotni prostor D, brez vidnega

zunanjega zidu, ki mu je dodan manjši kvadratni prostor E, ki se naslanja na prostor z apsido J. Notranjost objekta zapolnjujejo štirje prostori F, G, H in I (sl. 3).

Velikost objekta na aerofotografiji je težko natančno določiti. Če pa se vendarle opremo na barvne odtise v pšenici, bi znašala njegova približna velikost 30×20 m.

Tloris rimske vile z Rakičanskih Muzg je težko jasno tipološko opredeliti, ker ne poznamo celotnega tlorisa objekta (Lubšina-Tušek 1981,

Sl. 3: Rakičanske Muzge. Tloris rimske vile. Skica po aerofotografiji.

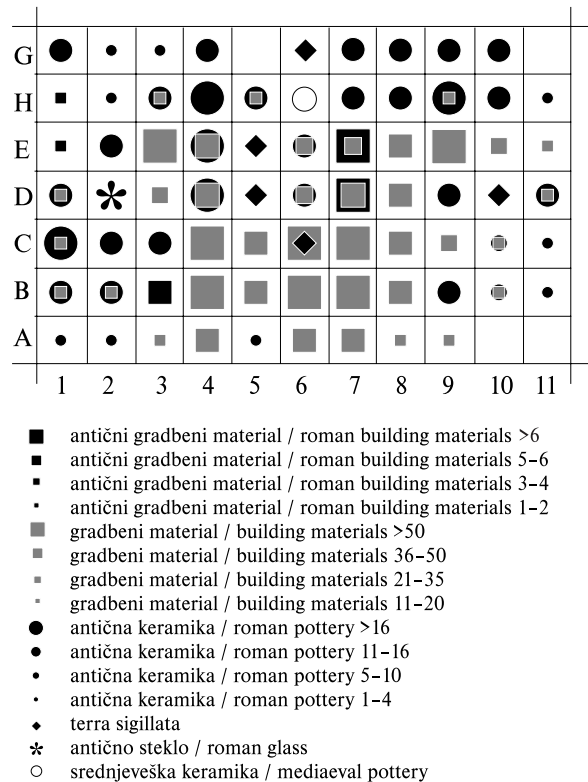
Fig. 3: Ground plan of the Roman villa. Sketch from the aerial photograph.

153–202; Strmčnik-Gulič 1991, 1–12). S težavo bi našli podobno obliko tlorisne zasnove rimske vile tudi med različnimi tipi rimskih vil v Panoniji (Thomas 1964, 335–364). Veliko sorodnosti pa prepoznamo v tlorisu rimskega objekta iz Ciglenic v Osekovem (Bobovec 1999, 62–67) in v preprosti obliki tlorisne zasnove vile rustike iz Kupinja pri Šemovcu (Šimek 1998, 59–65).

ARHEOLOŠKI PREGLEDI TERENA NA RAKIČANSKIH MUZGAH

Terenski pregled na lokaciji rimske vile smo opravili 28. aprila 2004³. Pregled v mreži velikosti 70 × 110 m je zajel parc. št. 1640, k. o. Lipovci. Parcela je bila njivska površina in je bila zasejana s koruzo (vzniklost koruze 5 cm). Velikost zbirnih enot oz. kvadrantov mreže je bila 10 × 10 m, pobrali smo celoten material.

³ 7 pobiralcev (A–G): A Manuel Šinko, B Branko Kerman, C Boštjan Grah, D Tanja Horvat, E Valerija Turk, F Irena Šavel, G Simon Semrl.

Sl. 4: Rakičanske Muzge. Rezultati terenskega pregleda na območju rimske vile (GIS, AIS in grafična priprava M. Erič).

Sl. 4: Rakičanske Muzge. The results of the field survey of the area. (GIS, AIS in grafična priprava M. Erič.)

Vidljivost je bila dobra in ocenjena med 3 in 4 točke od 5 možnih.

Namen arheološkega terenskega pregleda je bil z najdbami preveriti stavbne ostaline, vidne na aerofotografiji. Verjetno je bila velikost pregledane površine (70 × 110 m) premajhna, da bi lahko zaznali notranji obseg rimske vile. Najverjetneje je bila njena površina skupaj s pripadajočim območjem delovanja precej večja. Na to kaže razprostranjenost antične keramike in gradbenega materiala, ki se širi tudi zunaj pregledanega območja, na t. i. zunanje območje vile. Seveda moramo upoštevati dejstvo, da najdišče leži na površini, ki ga več desetletij intenzivno obdeluje KG Rakičan. To pomeni, da so najdbe in strukture uničene in zdrobljene ter zaradi obdelave raznesene daleč naokrog. Celotna površina najdišča je z oranjem poškodovana vsaj do globine 30–35 cm; oranje je poseglo celo v temelje objekta, o čemer pričajo najdeni večji apnenčasti kamni nepravilnih oblik.

Iz rezultatov terenskega pregleda (sl. 4) je razvidno, da med veliko količino ostankov antičnega gradbenega materiala vile (opeke, tegula, večji kamni iz peščenjaka) prevladujejo fragmenti gro-

be, doma izdelane hišne lončenine. Med uvoženo keramiko pa sodijo fragmenti sigilatnega posodja, stekleni balzamarij. Na območju terenskega pregleda je bil med antičnim gradivom najden fragment slovanske lončenine.

Pregledano območje na Rakičanskih Muzgah in zbrane najdbe potrjujejo, da je tu stala rimska vila, ki je bila odkrita z aerofotografijo.

OVREDNOTENJE NAJDB

Med pobranim keramičnim gradivom izstopajo odlomki sigilatnega posodja. Dva odlomka sta okrašena z jajčastim ornamentom (*t. 1: 1,2*) in prav tako ustja treh sigilatnih skled (*t. 1: 3-5*). Sklede so tipa Drag. 37, ki je bil eden od glavnih izdelkov delavnic v Rheinzabernu in se je v Panoniji pojavljal v času med leti 180 in 230 (Brukner 1981, 21 s). Najbližje paralele tovrstnih skled so znane iz naselbine na Ivancih (Horvat-Šavel 1978a, 297, t. 1: 4; 3: 1,2,4-6; 7: 6).

Najpogostejša keramična oblika na Rakičanskih Muzgah so krožniki oz. pladnji (*t. 1: 6-9; 2: 1*), močno razširjen izdelek v Panoniji. Ohranjena ustja krožnikov so uvihana in zadebeljena, stene so poševne in prevlečene s črnim, rdečim in rjavkastim barvnim premazom. V tej skupini izstopa krožnik, izdelan iz grobe gline in s črnim premazom, ki je okrašen na notranji strani ustja z dvema žlebičema (*t. 2: 1*); dobro primerjavo ima v Gradini Osječenica (Ožanič 1998, 31, t. 6: 4).

Krožniki (pladnji) so bili tudi sestavni del grobnih celot v nekaterih raziskanih rimskodobnih gomilah in naselbinah v Prekmurju. Znani so iz Vučje Gomile (Pahič 1972, 186, t. 1: 7), Gančanov (Horvat-Šavel 1978b, 12, t. 1-4), Čikečke vasi (Horvat-Šavel 1987, 313, t. 2: 4; Strehovec 1990, 11, t. 2: 2), Ivanec (Horvat-Šavel 1978a, 298, t. 6: 4; 11: 2) in so datirani v čas druge polovice 1. st. in v 2. stoletje.

Kot del trinožnika bi lahko opredelili odlomek profiliranega ustja (*t. 3: 4*). Zaobljeno ustje je nagnjeno navznoter, izdelano je iz dobro prečiščene gline, črnorjavo žgano in okrašeno s tremi horizontalnimi žlebovi. Enak odlomek posode je znan med antičnim gradivom iz Dolge vasi pri Lendavi (Mikl 1959, 175, t. 4: 2). Podobno obliko trinožnika poznamo iz gradiva emonskih grobišč iz 1. in začetka 2. st. (Plesničar-Gec 1977, 54, t. 7: 19,21), iz antičnega naselja pod Grajskim gričem v Ljubljani (Vičič 1993, 165, t. 19: 9) in iz Šempetra (Kolšek 1977, t. 12: 26; 29: 9). Na ptujskih grobiščih je sorodna oblika trinožnika razpoznavna v varianti TR 1, ki je datirana od poznoflavijskega

do začetka 2. st. (Istenič 1999, 144). V Panoniji bi naj bili trinožniki razširjeni v zgodnjem imperiju, v uporabi pa so še v 2. st. s posameznimi primerki tja do druge polovice 3. stoletja (Plesničar-Gec 1977, 54; Brukner 1981, 40, 157, t. 84, 70).

Odlomka sklede (*t. 2: 2,3*) po obliki posnemata sočasne sigilatne izdelke oblike Drag. 37, ki so bili v Panoniji zelo razširjeni konec 1. stoletja in v uporabi do sredine 3. stoletja (Brukner 1981, 39, t. 69). Skodela s trikotno odebeljenim ustjem (*t. 2: 2*) je izdelana iz fino prečiščene gline in ima črn premaz. Skodela z odebeljenim ustjem (*t. 2: 3*) in rdečkastim premazom ima pod ustjem kaneluro. Sorodno obliko skodele poznamo iz gradiva gomil v Dobrovniku (Pahič 1960-1961, 111, t. 4: 3) in Dolgi vasi (Mikl 1959, 175, t. 1: 7; 3: 14). Za obe obravnavani skledi imamo dobre primerjave iz Gradine Osječenica na Hrvaškem (Ožanič 1998, 30, t. 2, 3, 6, 7) in Gerulate, kjer so podobne sklede datirane v sredino 2. stoletja (Krekovič 1998, 23, t. 2: 3,4).

Majhna čaša (*t. 2: 4*) z izvihanim ustjem iz dobro prečiščene gline je rumenkastorjavo žgana. Sodi v skupino keramike tankih sten. Na ptujskih grobiščih najdemo sorodno oblikovano čašo v skupini finih lončkov znotraj variante LČF. Tovrstna časa iz groba 457 je datirana v čas druge polovice 1. do začetka 2. st. (Istenič 1999, 135, sl. 127; Istenič 2000, 148, t. 92: 4).

Več odlomkov dnov težko opredelimo (*t. 3: 7-9*). Rdečkasto žgano dno (*t. 3: 8*) pa je najverjetneje del sklede s prstanasto nogo (Mikl 1958-1959, 175, t. 3: 7).

Odlomek rdečkasto žgane posode z vodoravno razširjenim ustjem, ki je izdelana iz dobro prečiščene gline, ima na notranjem delu ostenja vidne ostanke zelenkastega premazana. Najverjetneje gre za ostanek melnice (*t. 2: 6*). Ohranjeni odlomek spada po primerjavah v čas od sredine 1. do konca 2. st. (Brukner 1981, 38, t. 60: 2; Vidrih Perko 1997, 165, sl. 3: 8).

Odlomka ostenja sive barve z modeliranim rebrom (*t. 3: 5,6*) najverjetneje pripadata skledam. Modelirana rebra velikokrat zasledimo na skledah, ki posnemajo sigilatne forme (Brukner 19981, 8, t. 53-56; Grünwald 1983, 25, t. 25: 6-8).

Majhna steklenička – blazamarij, iz svetlo zelenega prozornega stekla s kratkim vratom in izvihanim ustjem (*t. 2: 5*) ima dobro primerjavo iz groba 389 v Rabeljčni vasi pri Ptujju (Kujundžić 1982, 55, t. 30: 1). Gre za zgodnjo obliko bazamarijev kroglaste oblike in z neobdelanim ustjem, ki so bili najpogostejši v 1. stoletju, pojavljali pa se tudi še v prvi polovici 2. stoletja (različica 8.6.13: Lazar 2003, 190, 196).

Masiven trakast ročaj sive barve s širokim žlebom (*t. 3: 10*) in tanjši trakast rdeče žgan ročaj z žlebom (*t. 3: 11*) sta verjetno pripadala vrčem.

Med grobo hišno keramiko oz. kuhinsko keramiko lokalne proizvodnje sodijo lonci z izvihanim ustjem (*t. 2: 7-9*), ki so sivo-, črno- in rumenkastorjavo žgani, in odlomek črno in rjavo žgane sklede s širokim robom ustja (*t. 2: 10*). Na ostenju loncev je ornament gostih drobnih vodoravnih žlebičastih črt, ki so vidne tudi na notranji strani ostenja⁴ (*t. 3: 1*); znana sta tudi zelo plitek okras na tanki steni posode, izdelan iz dveh vodoravnih črnih črt, med seboj povezanih z navpičnimi črnimi črtami (*t. 3: 2*), in prepleten vodoraven in navpičen okras z glavnikom skupaj z metličanjem (*t. 3: 3*).

Izbor keramičnega gradiva, ki je bil pobran med terenskimi pregledi na lokaciji rimske vile na Rakičanskih Muzgah, sodi okvirno v čas 2. in 3. st. in je veliki meri soroden in sočasen z gradivom iz sondiranj na antični naselbini iz Dolge vasi pri Lendavi (Mikl 1958-1959, 173-184, t. I-V) kakor tudi iz bogatega bližnjega antičnega najdišča na Gornjih njivah pri Dolgi vasi (Šavel 2003a, 135 s) in iz gradiva sondiranj na naselbini v Ivancih (Horvat-Šavel 1978a, 290-299, t. 1-18).

KATALOG NAJDB

Tabla 1

1. Del ostenja posode, tera sigilata, okras: dvojni U-ji med vodoravnima črtama; viš.: 37,5 mm, dol.: 43 mm, šir.: 6 mm. D-5.
2. Odlomek ostenja posode, tere sigilate, okras: dvojni U-ji med vodoravnima črtama, zelo plitek; viš.: 5,5 mm, dol.: 50 mm, šir.: 6 mm. G-6.
3. Odlomek ustja sklede, tera sigilata; viš.: 24,5, prem. ustja: 190 mm. C-6.
4. Del ostenja z ustjem sklede, tera sigilata, okras: na ustju 6 rahlih »izravnav«; viš.: 63 mm, prem. ustja: 240 mm. E-5.
5. Odlomek ustja sklede, tera sigilata, okras: pod ustjem ozek žlebič; viš.: 29 mm, prem. ustja: 200 mm. D-10 (a).
6. Odlomek ustja krožnika; keramika, svetlorjave barve; viš.: 43 mm, prem. ustja: 257 mm. F-11 (a).
7. Odlomek ustja krožnika; keramika, svetlorjave barve, okras: rahel žleb na zunanji strani pod ustjem; viš.: 28,5 mm, prem. ustja: 251 mm. E-8 (b).
8. Odlomek ustja krožnika; keramika, opečnate barve; viš.: 35 mm, prem. ustja: 254 mm. D-10 (c).
9. Odlomek ustja krožnika; keramika, rdeče barve; viš.: 2,5 cm, prem. ustja: 220 mm. D-7 (b).

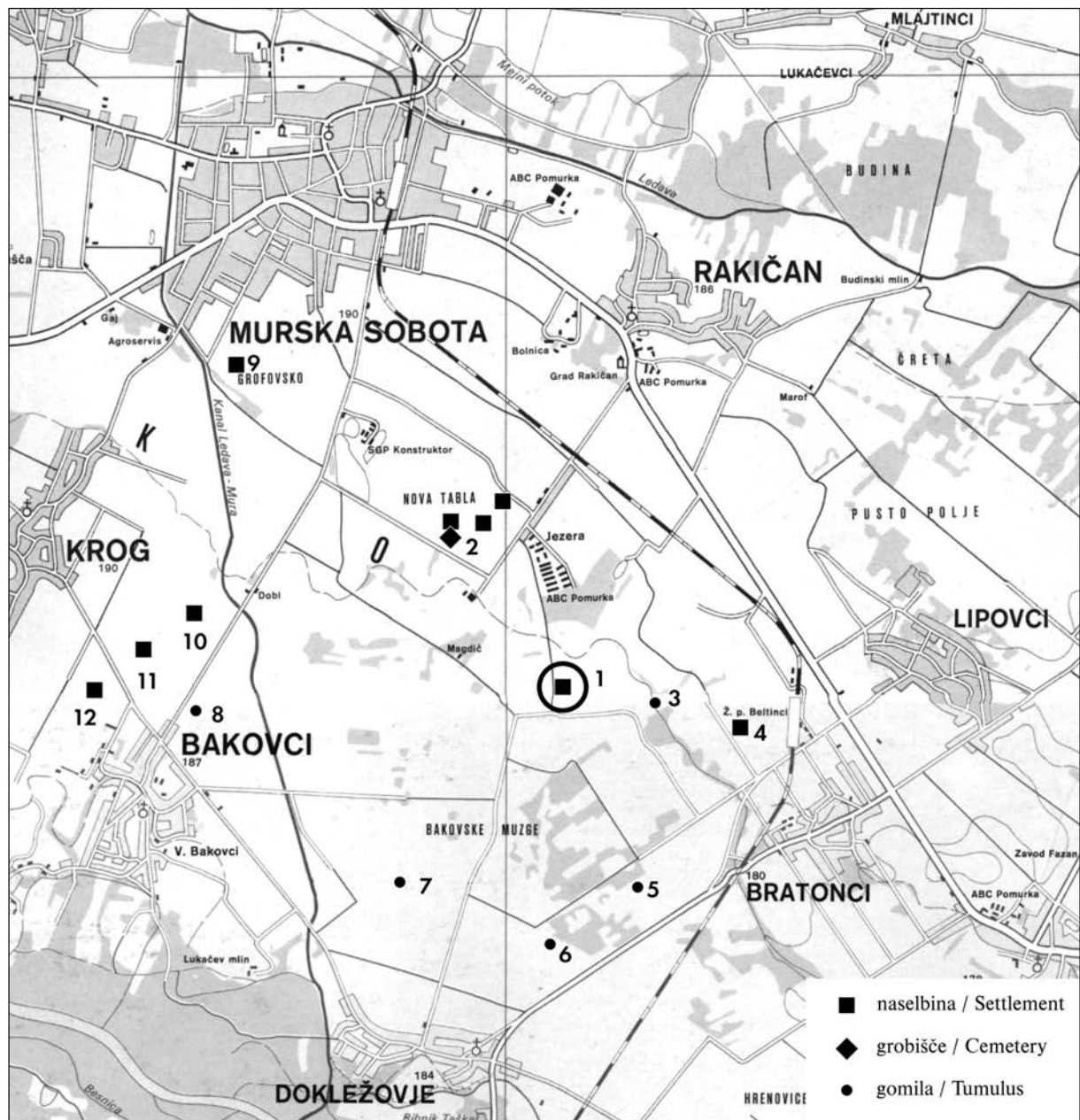
⁴ Odlomek lonca je izdelan iz luknjičaste porozne gline in je lisasto črno rjavo žgan. Glede na izdelavo in okras, ki je izdelan v obliki vodoravnih žlebičastih črt, bi lahko odlomek pripadal slovanski lončenini.

Tabla 2

1. Odlomek ustja krožnika; keramika, črne barve, okras: na notranji strani ustja dva vodoravna žlebiča in med njima več neenakomerno razporejenih krajših poševnih (v desno) žlebičev; viš.: 44 mm, prem. ustja: 314 mm, največji prem.: 340 mm. F-11 (b).
2. Odlomek ustja sklede; keramika, s črno glazuro, okras: pod ustjem ozek žlebič, viš.: 35,5, dol.: 29,5, šir.: 5-7 mm. F-8.
3. Odlomek ustja sklede; keramika, opečnate barve; viš.: 33,5, prem. ustja: 24,5 mm. F-5.
4. Odlomek ustja lončka; keramika tankih sten, svetlorjave barve; viš.: 13,5 mm, prem. ustja: 61 mm. E-8 (a).
5. Odlomek ustja in vratu stekleničke; viš.: 24 mm, prem. ustja: 21,5 mm. D-2.
6. Odlomek melnice s širokim ustjem; keramika, viš.: 31,5 mm, šir. 75 mm. B-5.
7. Odlomek ustja lonca; keramika, rdečkasto svetlorjave barve; viš.: 37 mm, prem. ustja: 290 mm. E-11 (a).
8. Odlomek ustja lonca; keramika, sive barve; viš.: 30,5 mm, prem. ustja: 232 mm. C-5.
9. Odlomek ustja posode (lonca); keramika, temnorjave barve, okras: pod ustjem 3 rahlo zaznavna rebra; viš.: 18 mm, prem. ustja: 14 mm. E-10.
10. Odlomek ustja sklede; keramika, notranja površina črne barve, zunanja rjave barve, okras: na zgornji strani ustja rahli vzporedni žlebiči; viš.: 28,5 mm, prem. ustja: 136 mm. D-3 (b).

Tabla 3

1. Odlomek vratu in ostenja posode; keramika, sive barve, okras: vodoravno koncentričen iz gostih ozkih vodoravnih žlebičev na zunanji in notranji strani odlomka; viš.: 62 mm, dol.: 40 mm, viš.: 6,75 mm. B-3 (a).
2. Del ostenja posode; keramika, rjave barve, okras: zelo plitek okras iz dveh vodoravnih črnih črt, med seboj povezanih s po dvema navpičnima črnima črtama; viš.: 34 mm, dol.: 29,25 mm, šir.: 5 mm. B-9 (b).
3. Odlomek ostenja lonca; keramika, sive barve, okras: prepleten vodoraven in navpičen okras z glavnikom; viš.: 59 mm, dol.: 55,5 mm, šir.: 9-11,5 mm. D-7 (a).
4. Odlomek ustja trinožnika; keramika, temnorjave in črne barve, okras: na zunanji strani pod ustjem 3 žlebovi; viš.: 28 mm, prem. ustja: 182 mm. B-2.
5. Odlomek ostenja posode; keramika, svetlorjave barve, okras: okrog 13 mm visoko rebro, ki ima na spodnji strani žleb; viš.: 71 mm, dol.: 86,5 mm, šir.: 10-12 mm. D-7 (c).
6. Odlomek masivnega ostenja posode; keramika, sive barve, okras: modelirano rebro (masivno); viš.: 42,5 mm, dol.: 64,5 mm, šir.: 15 mm. E-11 (b).
7. Fragment dna in dela ostenja sklede; keramika, črne barve; viš.: 48 mm, prem. dna: 55 mm, ohranjeni prem.: 113 mm. B-3 (b).
8. Odlomek dna sklede; keramika, opečnate barve; viš.: 19 mm, prem. dna: 78 mm. D-11.
9. Odlomek dna lončka; keramika, svetlorjave barve; viš.: 23, prem. dna: 52 mm. B-8.
10. Ročaj lonca ali večje posode; keramika, sive barve, okras: širok žleb po sredini ročaja; viš.: 78 mm, dol.: 46 mm, šir.: 24,5 mm. B-9 (a).
11. Odlomek ročaja; keramika, rdečkasto rjave barve; viš.: 39 mm, dol.: 27,5 mm, šir.: 9 mm. D-10 (b).

Sl. 5: Rakičanske Muzge. Antična najdišča v okolici rimske vile. M. = 1:50.000. 1 Rakičanske Muzge; 2 Nova tabla; 3 Bereg; 4 Selaj; 5 Šibice; 6 Lipovska šuma; 7 Muzge; 8 Ovčarski breg; 9 Grofovsko; 10 Za Raščico; 11 Pod Kotom – sever; 12 Pod Kotom – cesta. Vir: Atlas Slovenije, Ljubljana 1986, List Murska Sobota 21 in 46 (© Geodetska uprava RS in Mladinska knjiga).

Fig. 5: Rakičanske Muzge. Roman sites in the surroundings of villa. Scale = 1:50.000. Source: Atlas Slovenije, Ljubljana 1986 (© Geodetska uprava RS and Mladinska knjiga).

SKLEP

Rimsko vilo z Rakičanskih Muzg, ki leži na levem bregu potoka Črnc, lahko datiramo okvirno na osnovi pobranega gradiva v 2. in 3. stoletje. Odkritje vile prav gotovo pomeni velik korak k poznavanju in razumevanju rimskodobne poselitve ravninskega dela Prekmurja. Vsekakor je bil prostor Rakičanskih

Muzg s širšo okolico v antiki primeren za gradnjo rimskih vil, bil pa je tudi v ekonomskem pomenu kultiviran za opravljanje dveh poglavitnih dejavnosti, poljedelstva in živinoreje, morda pa tudi za opravljanje obrtnih dejavnosti (lončarstvo, tkalstvo, kovaštvo). Objekti, zabeleženi na aerofotografijah, kažejo na gosto poselitev območja ob potoku Črnc. Tu je bila iz zraka med drugim odkrita večja stavba, sestavljena

iz treh pravokotnih prostorov, ki ji je pripadal krožni jarek gomile in del manjšega pravokotnega objekta z dvema krožnima jarkoma (Kerman 2002a, 4; 24 in 25 [sl.: 1,5; 3:1], 35, 36).

Vile so navadno nastajale ob glavnih in lokalnih rimskih cestah. Glavna rimska cestna povezava s Ptujem proti Salli (Zalalövö) in naprej za Scarabantio (Sopron) je tekla 25 km vzhodno od vile na Rakičanskih Muzgah. Njen potek gre preko Kota mimo Dolge vasi naprej na Madžarsko (Horvat-Šavel 1985, 163–175). Obravnavana vila je bila najverjetneje povezana z neko lokalno cesto in preko nje do glavne prometnice. Najbližja domnevna smer, ki jo je videl Šašel, je Veržej–Dokležovje–Kobilje (Šašel 1955, 49). Verjetnejši je potek mimo Kroga, Dokležovja, Rakičana, Ivanec in Dobrovnika proti Dolgi vasi (Pahič 1960–1961, 113). Vzporedna tej smeri je lokalna pot, ki je bila ugotovljena pri bližnjih Gančanih in poteka proti Renkovcem (Šavel 1991, 20).

Z arheološkimi izkopavanji v zadnjih letih na avtocestni trasi pri Murski Soboti je bilo odkritih

več rimskodobnih naselbin, ki so v neposredni bližini vile. Na najdišču Nova tabla je bilo odkritih 30 žganih rimskih grobov in izkopanih nekaj preprostih kmetij z vodnjaki in objekt za predelavo železa (Guštin 2004, 71). Prav tako je bilo izkopanih več manjših posameznih rimskih kmetij in objektov na najdišču Pod Kotom–sever (Kerman 2003b, 213–215), Pod Kotom–cesta (Tušek 2003, 208–210) in Za Raščico (Šavel 2003b 274–275; Šavel 2005, 53). Neraziskani pa sta antični naselbini na Bregu in Selaj, ki ležita v bližini Rakičanskih Muzg. Iz bližnje okolice so znane uničene rimske gomile na travniku severovzhodno od vasi Rakičan, pet gomil je vidnih na travnikih ob cesti Dokležovje–Bratonci v Lipovski šumi, znana je gomila v Müzgah in Šibicah in gomila na Ovčarskem bregu ob cesti Bakovci–Murska Sobota (Šavel 1991, 35, 36, 67) (sl. 5).

Vsa navedena rimska grobišča in domnevne kmetije obdajajo območje novoodkrite rimske vile z Rakičanskih Muzg, ki širi pogled na dosedanje poznavanje antične poselitve Prekmurja.

BRUKNER, O. 1981, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. – Dissertationes et monographiae 24, Beograd.

BOBOVEC, A. 1999, Rezultati izkopavanja na rimskom arheološkom lokalitetu Ciglenice u Osekovu godine 1998. – *Obavjesti hrvatskog arheološkog društva* 31/1, 62–67.

GUŠTIN, M. in G. TIEFENGRABER 2001, Prazgodovinske najdbe z avtocestnega odseka Murska Sobota - Nova tabla. – *Arheološki vestnik* 52, 107–116.

GUŠTIN, M. 2004, Steklene posode z nove table pri Murski Soboti. – V: I. Lazar (ur.), *Drobtvi antičnega stekla / Fragments of ancient glass*, Annales Mediterranea, 71–78.

GRÜNEWALD, M. 1983, *Die Funde aus dem Schutthügel des Legionärlagers von Carnuntum*. – *Der Römische Limes in Österreich* 32.

HORVAT-ŠAVEL, I. 1978a, Antično naselje v Ivancih. – *Arheološki vestnik* 29, 290–99.

HORVAT-ŠAVEL, I. 1978b, Poročilo o izkopavanju antičnih gomil v okolici Gančan. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 49, N.V. 14, 4–5.

HORVAT-ŠAVEL, I. 1985, Sondiranje rimske ceste od Kota do Dolge vasi. – *Arheološki vestnik* 36, 163–77.

HORVAT-ŠAVEL, I. 1987, Zaščitno izkopavanje gomil v Čikečki vasi. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23/2, 307–318.

ISTENIČ, J. 1999, *Poetovio, zahodna grobišča 1. Grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu*. – Katalogi in monografije 32.

ISTENIČ, J. 2000, *Poetovio, zahodna grobišča 2. Grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu*. – Katalogi in monografije 33.

KERMAN, B. 1999, Settlement Structures in Prekmurje from the Air / Poselitvene strukture v Prekmurju iz zraka. – *Arheološki vestnik* 50, 333–347.

KERMAN, B. 2001, Circular ditches of the settlements and necropoli in Slovenia from the air. – V: *Archaeological prospection*

Fourth International Conference on Archaeological Prospection Vienna, 19.-23. September 2001, 129–131, Vienna.

KERMAN, B. 2002a, Neznano Prekmurje. Zapisi preteklosti krajine iz zraka. – Murska Sobota.

KERMAN, B. 2002b, Kotare krogi. – V: *Enciklopedija Slovenije* 16, 109.

KERMAN, B. 2003a, Kotare pri Murski Soboti. – V: B. Djurić et al., *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, 160–162.

KERMAN, B. 2003b, Pod Kotom-sever. V: B. Djurić et al., *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, 213–15.

KOLŠEK, V. 1977, Vzhodni del antične nekropole v Šempetru. – Katalogi in monografije 14.

KREKOVIČ, E. 1998, Römische keramik aus Gerulata. – *Studia archaeologica et mediaevalia* 4.

KUJUNDŽIČ, Z. 1982, *Petovijske nekropole*. – Katalogi in monografije 20.

LAZAR, I. 2003, *Rimsko steklo Slovenije / The Roman glass of Slovenia, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 7.

LUBŠINA-TUŠEK, M. 1981, Tlorisna zasnova rimskih vil v Sloveniji. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 52/2, 153–203.

MIKL, I. 1958–1959, Poročilo o sondiranju v Dolgi vasi pri Lendavi. – *Arheološki vestnik* 9–10, 173–184.

PLESNIČAR-GEC, L. 1977, *Keramika emonskih nekropol*. – Dissertationes et monographiae 20.

OŽANIČ, I. 1998, Gradina Osječnica – antičko razdoblje. – *Opuscula archaeologica* 22, 27–80.

PAHIČ, S. 1960–1961, Antične gomile v Prekmurju. – *Arheološki vestnik* 11–12, 88–46.

PAHIČ, S. 1972, Antične gomile pri Vučji Gomili. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 43, N.V. 2, 181–02.

- STRMČNIK-GULIČ, M. 1991, Römische Villen nahe Maribor und das Bemühen der Bodendenkmalpflege. – *Savaria* 20/1, 1–2.
- ŠAVEL, I. 1990, Antična gomilna grobišča v okolici Strehovec. – *Zbornik soboškega muzeja* 1, 7–17, Murska Sobota.
- ŠAVEL, I. 1991, *Topografsko področje XX. Prekmurje*. – Arheološka topografija Slovenije, Ljubljana
- ŠAVEL, I. 2003a, Gornje njive pri Dolgi vasi. – V: B. Djurić et al., *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, 135–36.
- ŠAVEL, I. 2003b, Za Raščico. – V: B. Djurić et al., *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, 274–75.
- ŠAVEL, I. 2005, Najdišče Za Raščico pri Krogu – naselbina kulture Somogyvár-Vinkovci. – *Zbornik soboškega muzeja* 8, 39–82, Murska Sobota.
- ŠAŠEL, J. 1955, Doneski k zgodovini Prekmurja v starem veku. – *Kronika* 3/1, 40–49.
- ŠIMEK, M. 1998, Zaštitno istraživanje na trasi autoceste Zagreb-Goričan, dionica Varaždin. – *Obavjesti hrvatskog arheološkog društva* 30/2, 62–67.
- THOMAS, B. E. 1964, Römische Villen in Pannonien. – Budapest.
- TUŠEK, I. 2003, Pod Kotom - cesta. – V: B. Djurić et al., *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, 208–10.
- VIDRIH PERKO, V. 1997, The Roman tile factory at Vransko near Celeia (Noricum). Part two: Ceramic finds. – *Acta Rei Cretariae Romanae Fautorum* 35, 165–172.
- VIČIČ, B. 1993, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15. – *Arheološki vestnik* 44, 153–78.

Rakičanske Muzge – A Roman villa in Prekmurje

Summary

Between the years 1997 and 2002, with the employment of aerial photography, several rectangular features – remains of buildings were discovered in Prekmurje. Rectangular features are in addition to circular features the most frequent and most recognisable crop marks. We can distinguish several types of buildings that occur separately or in combination with circular ditches or straight and curved lines (roads, tracks). Since none of the discovered larger sites had been surveyed or excavated, the only interpretations and determinations of age and function were possible due to comparison with similar features from other European countries where aerial photography is a method of site interpretation with a long history and tradition.

With systematic survey in 2003, certain features were recognised at Rakičanske Muzge, which can be interpreted as the first remains of a Roman villa to be discovered in this manner.

The architectural remains are located on a wide undulating field near the Črnc stream on a barely recognisable terrace, which has, due to a drier soil, a lighter colour in the photographs. The area can be clearly distinguished from the surrounding wetter surface. Aerial photography enables us to recognise the ground plan of the building as reflected in the colour of the ripe wheat. Lighter shades of colour indicate the area of the Roman building. The negatives of the wall remains are visible as darker shades of colour and are in sharp contrast to the lighter background.

The building foundations of the villa are very narrow and disappear on the southern side into a moist background. This fact hinders us from perceiving the complete ground plan of the building. On the other hand, several rooms with clearly recognisable walls are visible. The villa is oriented NW – SE. On the northern side we are able to recognise a larger rectangular room (room A). Although not clearly visible, it might well be that the room was further subdivided by a wall into two more rooms (rooms B and C). On the southeastern side, we can recognise a larger oblong room (room D), without a recognisable outer

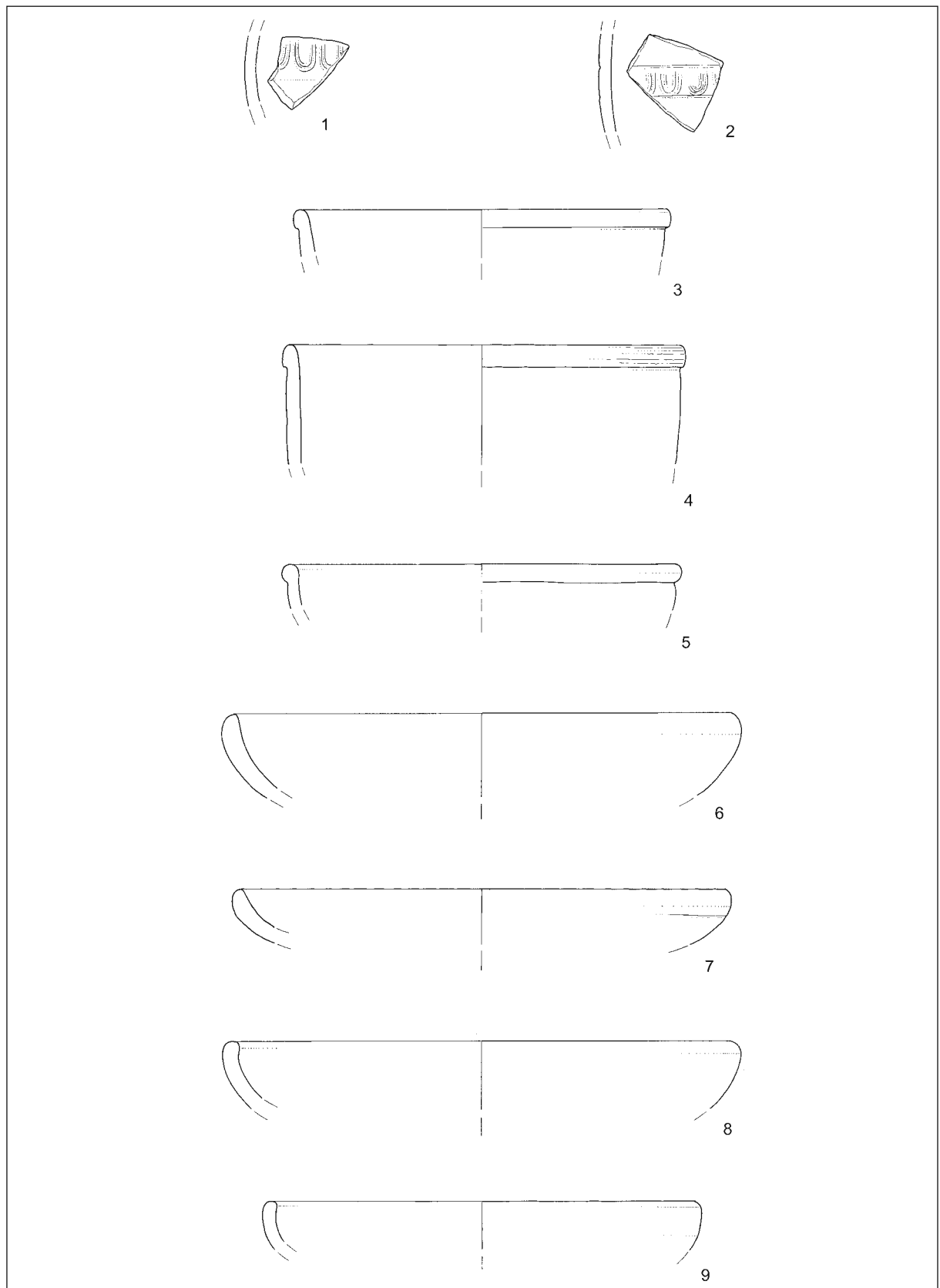
wall, which has appended a small square room (room E), the latter also leaning against the room with an apsidal end (room J). Inside the ground plan of the building, we can recognise a four further rooms (rooms F, G, H and I).

It is difficult to estimate the size of the building from the aerial photographs. Taking into account the size of the tracks visible in the grain, we can assume a size of approximately 30 by 30 meters. The ground plan of the villa from Rakičanske Muzge cannot be easily determined typologically, since part of the complex is not clearly visible. An overview of Roman villas in Pannonia did not produce suitable comparisons. Several points of resemblance can be seen in the ground plan of the Roman building remains from Ciglenice in Osekovo and in the simpler ground plan of a Roman villa rustica from Kupinja near Šemovac in Croatia.

The pottery finds collected during the field survey of the area enables us to date the remains to the second and third centuries AD. It resembles the familiar contemporaneous material from the Roman period settlements at Dolga vas near Lendava, Ivanec, and Gornje njive near Dolga vas. The discovery of the villa and the use of the methodology employed in the research – the combination of aerial photography and field survey – are of major importance for the development of non-destructive research techniques. It also signifies a major step forward in evaluating and understanding the settlement patterns of Roman occupation in Prekmurje.

Translation: Boris Kavur

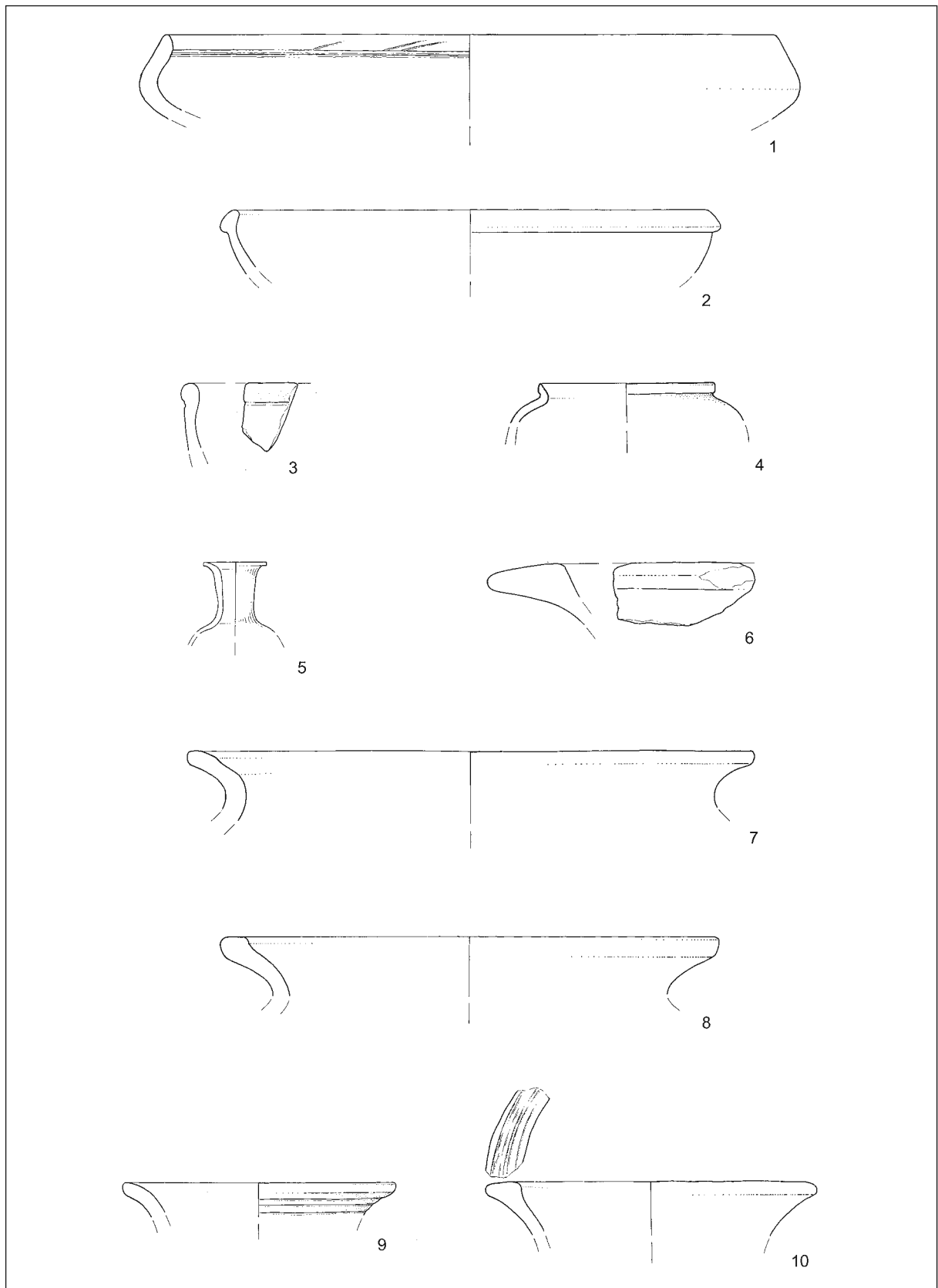
Branko Kerman
Pokrajinski muzej Murska Sobota
Trubarjev drevored 4
SI-9000 Murska Sobota
branko.kerman@guest.arnes.si

T. 1: Rakičanske Muzege. Vse keramika. M. = 1:3.

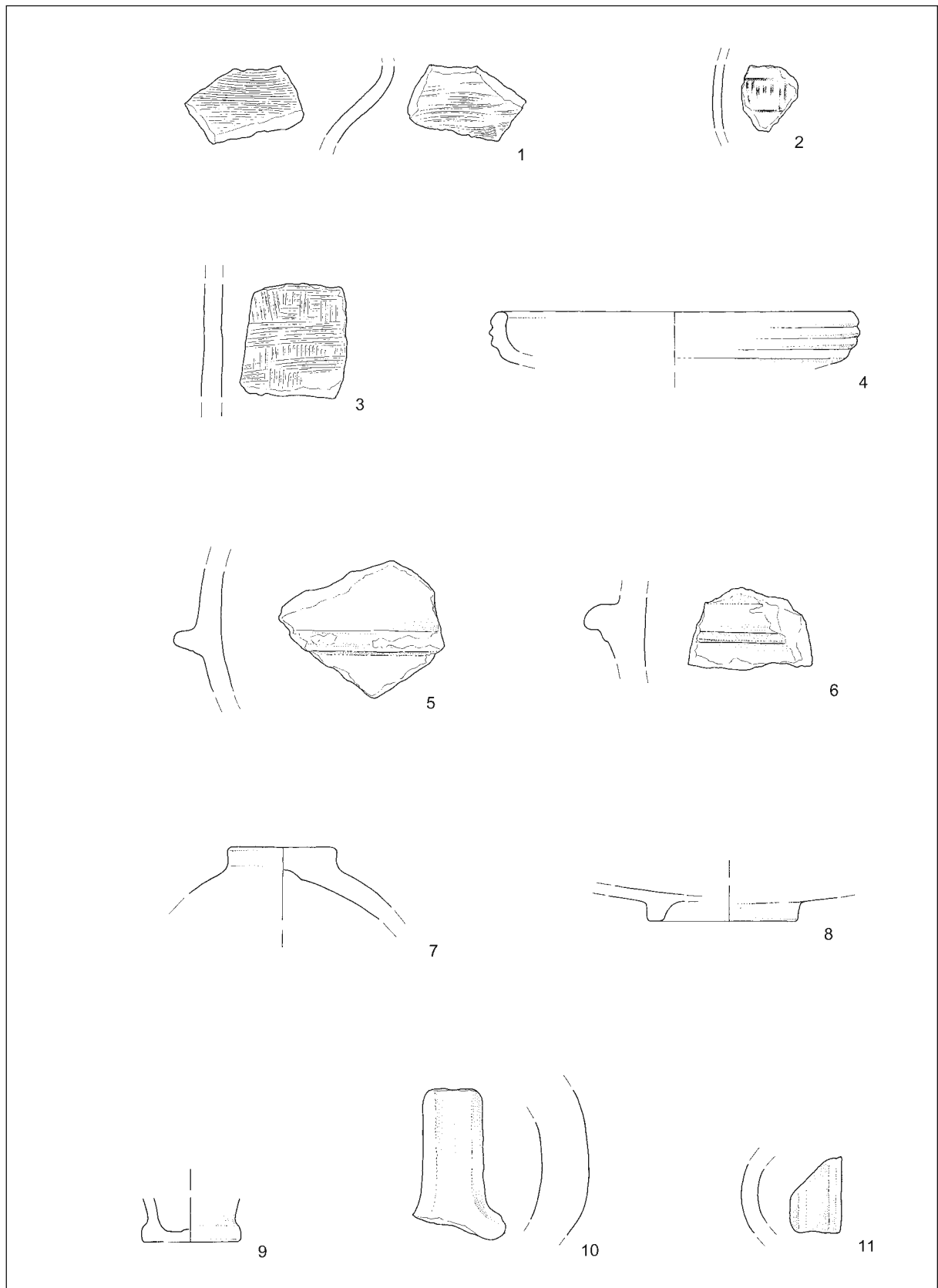
Pl. 1: Rakičanske Muzege. All pottery: Scale = 1:3.

T. 2: Rakičanske Muzge. 1-4,6-10 keramika; 5 steklo. M. 1-4,6-10 = 1:3; 5 = 1:2.

Pl. 2: Rakičanske Muzge. 1-4,6-10 pottery; 5 glass. M. 1-4,6-10 = 1:3; 5 = 1:2.

T. 3: Rakičanske Muzge. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 3: Rakičanske Muzge. All pottery: Scale = 1:3.

The Diocese of Muccurum (*Ecclesia Muccuritana*) in Dalmatia

Ante ŠKEGRO

Izvleček

V času Drugega salonitanskega cerkvenega zbora, 4. maja 533, so bile med drugim ustanovljene tri nove škofije s sedeži v Sarsenteru, Muku in Ludru. Z lokacijo teh treh središč, območij vključenih v škofije in jurisdikcijo njihovih škofov, so se ukvarjali številni raziskovalci. Kljub temu so bistvena vprašanja o novo ustanovljenih škofijah še vedno sporna in predmet razprave. Vzrok so predvsem številne napake in popačena latinščina, v kateri so zapisani akti cerkvenega zbora. Ti dokumenti pa so edini, ki navedene škofije omenjajo.

Škofija s sedežem v Muku je bila tipična ruralna dieceza. Območje jurisdikcije mukurskega škofa je segalo od jugovzhodnih predelov Mosorja in Poljic vse do neretvanskih močvirij ter od srednjedalmatinskih otokov Brača, Hvara in Visa (morda tudi Korčule) in severozahodnega dela polotoka Pelješka verjetno vse do imotsko-bekijskega območja.

Ključne besede: Dalmacija, zgodnje krščanstvo, mukurska škofija (*Ecclesia Muccuritana*)

Abstract

During the Second Salonitan council held on the 23rd of May 533, among other things, three new dioceses were established with their seats at *Sarsenterum*, *Muccurum* and *Ludrum*. Many authors have dealt with the question of the location of these places, the entities included in the dioceses, as well as the jurisdiction of their bishops. However, many fundamental issues concerning them are still disputable, due to the many mistakes and the corrupted Latin in which the documents of the council were written, since this is the only document in which these dioceses were mentioned. The diocese with its seat at *Muccurum* had all the characteristics of a rural diocese. The jurisdiction of its bishop spread, quite likely, from the southeastern parts of Mosor Mountain and Poljica to the Neretvan marshes and the central Dalmatian islands of Brač, Hvar, and Vis (possibly also Korčula), as well as from the northwestern parts of the Pelješac peninsula to the area of Imotski-Bekija.

Keywords: Dalmatia, Early Christianity, Diocese of *Muccurum* (*Ecclesia Muccuritana*)

INTRODUCTION

The Second Salonitan Council Acts also registered the founding of three new dioceses with their seats at *Sarsenterum*, *Muccurum* and *Ludrum*.¹ Presbyter *Paulinus* was appointed the bishop of *Sarsenterum*, presbyter *Stephanus* became the bishop of *Muccurum* and presbyter *Celianus* or *Cecilianus* was appointed the bishop of *Ludrum*.²

¹ Farlati 1753, 173: *ut in Sarsentero, Muccuro, & Ludro Episcopi debeant consecrari*; Batthyán 1785, 291; Kukuljević-Sakcinski 1874, 198; Rački 1894, 16: *ut in Sarsentero, Mucuro et Ludro episcopi debeant consecrari*; Šišić 1914, 162: *vt in Sarsentero, Muccuro et Ludro episcopi debeant consecrari*; Klaić 1967, 83: *ut in Sarsentero, Muccuro et Ludro episcopi debeant consecrari*; Gunjača 1973, 54; Ivanišević 1994, 161.

² Farlati 1753, 173: *in Muccuro Stephanum presbyterum, in Sarsentero Paulinum presbyterum, in Ludro Celianum presbyterum spiravere Episcopos consecrari*; Batthyán 1785, 291: *Cecilianum*; Kukuljević-Sakcinski 1874, 198: *in Ludrio Cellianum*;

These bishops were also among the last signatories of the Acts of this Council.³ On that occasion, the

Rački 1894, 16, λ: *Celianum*; Šišić 1914, 162, 164: *Cecilianum*; Klaić 1967, 83, 85 n. 328: *Celianum*, n. 259: *Cecilianum*; Gunjača 1973, 54, 56: *Celianum*; Ivanišević 1994, 161: *Celianum*.

³ Farlati 1753, 174: *Paulinus Ep. Eccl. Sarsenterensis. Stephanus Episcopus Muncorensis. Cecilianus Episcopus ecclesie Ludroensis*; Batthyán 1785, 293: *Paulinus Episcopus Ecclesiae Sarsenterensis. Stephanus Episcopus Muccorensis. Cecilianus Episcopus Ecclesiae Ludroensis*; Kukuljević-Sakcinski 1874, 198: *Paulinus episc. ecclesiae sarsenterensis. Stephanus episc. muncorensis. Celianus episc. ecclesiae ludricensis*; Rački, 1894, 18: *Paulinus episcopus sarsenterensis. Stephanus episcopus muicorensis. Celianus episcopus ecclesiae ludroensis*; Šišić 1914, 164: *Paulinus episcopus (ecclesiae) Sarsenterensis. Stephanus episcopus Muccorensis. Cecilianus episcopus ecclesiae Ludroensis*; Klaić 1967, 85: *Paulinus episcopus ecclesie sarsenterensis* (n. 326: *sarsenterensis, sarsenterensis*). *Stephanus episcopus muncorensis* (n. 327: *Muccarensis, Muccorensis*). *Celianus episcopus ecclesie ludroensis* (n. 328: *Cecilianus*, n. 329: *ludioensis, ludrensis*); Gunjača 1973, 56: *Paulinus episcopus ecclesie sarsenterensis. Stephanus episcopus*

basilicas from the area of *Dellontinum*, *Stantino*, *Novense per Rusticiarum*, *Pecuatico et Beuzavatico* were included into the Diocese of *Sarsenterum*.⁴ In contemporary research, this diocese has been located in the area of Eastern Herzegovina as well as the area around Ston on the Pelješac peninsula, with its seat in the ancient settlement at Stolac.⁵ The Diocese of *Ludrum* comprised *Magnioticum*, *Equitinum*, *Salviaticum* and *Sarsiaticum*.⁶ Recently there have been attempts to locate this diocese in the deep hinterland of the central part of the eastern Adriatic coast (the region of the Čikola river and its tributary the Vrba, the region of Sinj and Vrlika, as well as the area of Glamoč, Livno and Buško Blato = Buško Lake). Its seat was identified

muncorensis. *Celianus episcopus ecclesie ludroensis*; Ivanišević 1994, 161: *Paulinus episcopus ecclesie sarsenterensis*. *Stephanus episcopus muncorensis*. *Celianus episcopus ecclesie ludroensis*.

⁴ Farlati 1753, 173: *ut in Sarsenterensis Episcopus, basilicasque in Municipiis de Lontino, Stantino, Nouense per Rusticiarum pecuatico, & Beuzzavatico supra constituta*; Batthyán 1785, 291: *ut Sarsenterensis Episcopus Basilicas, quae in municipiis de Lontino, Stantino, Nouense per Rusticiarum Pecuatice, et Beuzzavatico, et supra constitutae sunt*; Kukuljević-Sakcinski 1874, 198: *ut in Sarsenterensis episcopatus, basilicasque in municipiis de Lontino, Stantino, Novense per Rusticiarum, Pecutiaco, et Beuzzavatico supra constituta*; Rački 1894, 16-17: *ut in Sarsentero sit episcopus, basilicasque (habeat) in municipiis Dellontino, Stantino, Novense, per Rusticiarum, Potuatico et Beuzavatico, supra constituto*; Šišić 1914, 162: *ut Sarsenterensis episcopus basilicas, quae in municipiis Dellontino, Stantino, Nouense per Rusticiarum, Potuatico et Beuzavatico et supra constitutae sunt*; Klaić 1967, 83: *ut (in) Sarsinterensis (n. 264: sarsinterensis; sarsenterensis) episcopus basilicas, quae in municipiis Dellontino, Stantino, Novense per Rusticiarum (n. 268: Rusticiarum; Rusticarum), Pecuatice (n. 269: pecuatio, potuatico, Pecuatice, Potuatico) et Beuzavatico (n. 270: Bulsanatico), supra constituto que tamen ad nos hactenus respexere, in parochiam consequantur (n. 273: consequamur, consequatur)*; Gunjača 1973, 54: *ut Sarsinterensis episcopus basilicas, quae in municipiis Dellontino Stantino, Novense per Rusticiarum, pecuatico et Beuzavatico, supra constituto que tamen ad nos hactenus respexere, in parochiam consequantur*; Ivanišević 1994, 161; *ut in Sarsinterensis episcopus basilicas, quae in municipiis Dellontino, Stantino, Novense per Rusticiarum, Pecuatice et Beuzavatico, supra constituta que tamen ad nos hactenus respexere, in parochiam consequantur*.

⁵ Škegro 2006, 69-82; Puljić, Škegro 2006a, 7-50; 2006b, 219-241.

⁶ Farlati 1753, 173: *Ludrensis vero Episcopus Magnioticum, Equitinum, Salviaticum, & Sarziaticum, sicut ad ordinem nostrum noscit obtinuisse, percipiat*; Batthyán 1785, 291: *Ludrensis vero Episcopus Magnioticum, Equitinum, Salviaticum, et Sarziaticum, sicut ad ordinem nostrum noscit obtinuisse, percipiat*; Kukuljević-Sakcinski 1874, 198: *Ludrecensis vero episcopus magnioticum, equitinum, salviaticum et sarziaticum, sicut ad ordinem nostrum noscit obtinuisse, percipiat*; Rački 1894, 17; Šišić 1914, 162; Klaić 1967, 83: *Ludrensis vero episcopus (municipium) Magnioticum, Equitinum, Salviaticum et Sarsiaticum, sicut ad ordinem nostrum noscit obtinuisse, percipiat*; Gunjača 1973, 54; Ivanišević 1994, 161: *Ludrensis vero episcopus Magnioticum, Equitinum, Salviaticum et Sarsiaticum, sicut ad ordinem nostrum noscit obtinuisse, percipiat*.

with *municipium Magnum* on Balina glavica in Umljanović near Drniš, i.e. in the area of Buško Blato (Buško Lake).⁷ The Diocese of *Muccurum* included the mountainous area, *Delminense Onestinum*, the Salonitan islands opposite the coast east of *Oneum*, as well as *Redditicum*.⁸ The case of the Diocese of *Baloie*⁹ (which was in the area of

⁷ Škegro 2007a, 59-92; 2007c, 197-220; 2007e, 9-24.

⁸ Farlati 1753, 173: *Muccuritanus namque Episcopus se montanorum Delminense, Onestinum, Salonitanum quoque dumtaxat quicquid in insulis continetur vel transoneum noscitur esse divisum quod continens appellatur; sed etiam redditicum in diocesim habiturum accipiat et; & exceptis reliquis in territorio Salonitano basilicis...*; Batthyán 1785, 291-292: *Muccuritanus autem Episcopus se (adde: extra fines) Montanorum Delminense, Onestinum, Salonitanum quoque, dumtaxat quicquid in insulis continetur, vel trans Oneum noscitur esse diuisum, quod continens appellatur; sed etiam redditicum in diocesim habiturum accipiat; et exceptis reliquis in territorio salonitano basilicis...*; Kukuljević-Sakcinski 1874, 198: *Muccuritanus namque episcopus se montanorum, delminense, onestinum, salonitanum quoque dumtaxat quicquid in insulis continetur, vel transoneum noscitur esse diuisum, quod continens appellatur; sed etiam redditicum in diocesim habiturum accipiat; et exceptis reliquis in territorio salonitano basilicis...*; Rački 1894, 17: *Muccuritanus namque episcopus se montanorum Delminense, Onestinum, Salonitanum dumtaxat quicquid in insulis continetur, vel trans Oneum noscitur esse divisum, quod continens appellatur; sed etiam Redditicum in diocesim habiturum accipiat; et exceptis reliquis in territorio salonitano basilicis...*; Šišić 1914, 162: *Muccuritanus autem episcopus se (extra fines) montanorum Delminense, Onestinum, Salonitanum quoque, dumtaxat quicquid in insulis continetur, vel trans Oneum noscitur esse diuisum, quod "continens" appellatur, sed etiam Redditicum in diocesim habiturum accipiat; et exceptis reliquis in territorio Salonitano basilicis...*; Klaić 1967, 83: *Muccuritanus namque episcopus se montanorum (n. 276: Muccuritanus autem episcopus se (extra fines) Montanorum), delminense (n. 277: delminense, delmiense) Onestinum, salonitanum quoque dumtaxat quicquid in insulis continetur vel trans Oneum noscitur esse divisum, quod Continens appellatur. Sed etiam Redditicum in diocesim habiturum accipiat et, exceptis reliquis in territorio salonitano (salonitano) basilicis...*; Gunjača 1973, 54: *Muccuritanus namque episcopus se montanorum, delminense Onestinum, salonitanum quoque dumtaxat quicquid in insulis continetur vel trans Oneum noscitur esse divisum, quod Continens appellatur. Sed etiam Redditicum in diocesim habiturum accipiat et, exceptis reliquis in territorio salonitano. Salonitano basilicis...*; Ivanišević 1994, 161: *Muccuritanus namque episcopus se montanorum, delminense Onestinum, salonitanum quoque dumtaxat quicquid in insulis continetur vel trans Oneum noscitur esse divisum, quod Continens appellatur. Sed etiam Redditicum in diocesim habiturum accipiat et, exceptis reliquis in territorio salonitano (salonitano) basilicis...*

⁹ Farlati 1753, 173: *Sicut etiam in Barcensi ecclesia, praedecessore vestro beatae recordationis Honorio, est provide ordinatum; quia in tanta distensione locorum rarius consignationem chrismatis populus renatus adsequitur*; Batthyán 1785, 291: *Sicut etiam in Baciensi Ecclesia, Praedecessore vestro beatae recordationis Honorio, est provide ordinatum; quia in tanta distensione locorum rarius consignationem Chrismatis populus renatus adsequitur*; Kukuljević-Sakcinski 1874, 197: *Sicut etiam in barcensi ecclesia, praedecessore vestro beatae recordationis Honorio, est provide ordinatum, quia in tanta distensione locorum rarius consignationem chrismatis populus renatus adsequitur*; Rački 1894, 15-16: *Sicut*

western Bosnia, with its seat in Šipovo¹⁰) founded by the Salonitan archbishop Honorius Senior (ca. 493 – ca. 505)¹¹ and the rejection of the Bestoen bishop Andreas' request to divide his diocese,¹² confirmed that the establishment of new dioceses was in the jurisdiction of the Salonitan archbishop; during the rule of the Ostrogoths, the Salonitan archbishop had jurisdiction over the whole area

etiam in baroensi ecclesia predecessore vestro, beatae recordationis Honorio, est provide ordinatum; quia in tanta distensione locorum rarius consignationem chrismatis populus renatus adsequitur (n. η: *baloie* a "Baloie", Baloe, XII m. p. a Sarite versus Servitium distante, tab. peut. segm. VI, 2); Šišić 1914, 161: *sicut etiam in Baroensi ecclesia* (n. 1: *Baroensis ecclesia = Baloensis*), *praedecessore vestro beatae recordationis Honorio, est provide ordinatum, quia in tanta distensione locorum rarius consignationem chrismatis populus renatus adsequitur*; Klaić 1967: 82: *Sicut etiam in baroensi ecclesia, predecessore vestro, beatae recordationis Honorio, est provide ordinatum; quia in tanta distensione locorum rarius consignationem chrismatis populus renatus adsequitur* (n. 235: *baroensi; Baciensi*); Gunjača 1973, 53; Ivanišević 1994, 161: *Sicut etiam in baroensi ecclesia predecessore vestro, beatae recordationis Honorio, est provide ordinatum, quia in tanta distensione locorum rarius consignationem chrismatis populus renatus adsequitur*.

¹⁰ Škegro 2007d, 357–365.

¹¹ Honorius (*Senior*): Cf. Ivanišević 1993, 234–236.

¹² Farlati 1753, 173: *atque ideo quaeso ut a loco Copella, & et Arena, usque ad has urbes, basilicasque, quae in mea patrocinia continentur, ad proponendum isdem locum faciat Episcopum pertinere. ... Et ideo cum divinitas propitiata concesserit, adhuc unum, ad quem eadem loca pertinere debeant, curavimus ordinari Pontificem*; Batthyán 1785, 292: *atque ideo quaeso, vt a loco Capellae, et Arena, vsque ad has Vrbes, Basilicasque, quae in mea Patrocinia continentur, ad proponendum iisdem locis faciat Episcopum pertinere. ... Et ideo quum Diuinitas propitiata concesserit, adhuc vnum, ad quem eadem loca pertinere debeant, curabimus ordinari Pontificem*; Kukuljević-Sakcinski 1874, 197: *atque ideo quaeso ut a loco Copella et Aren; usque ad has urbes, basilicasque, quae in mea patrocinia continentur, ad proponendum isdem locum faciat Episcopum pertinere. ... Et ideo cum diuinitas propitiata concesserit, adhuc unum, ad quem eadem loca pertinere debeant, curavimus ordinari Pontificem*; Rački 1894, 17, 18: *Ad que ideo quaeso, ut a loco Copelle et Arena usque ad has urbes (et) basilicas, que quae in mea patrocina continentur, ad proponendum i(i)sdem locum faciat Episcopum pertinere. ... Et ideo, cum divinitas propitiata concesserit, adhuc unum, ad quem eadem loca pertinere debeant, curabimus ordinare Pontificem*; Šišić 1914, 163: *atque ideo quaeso, vt a loco Capellae et Arena vsque ad has vrbes basilicasque, quae in mea parochia continentur, ad proponendum iisdem locis faciat Episcopum pertinere. ... Et ideo quum diuinitas propitiata concesserit, adhuc vnum, ad quem eadem loca pertinere debeant, curabimus ordinari Pontificem*; Klaić 1967, 84, 85: *obsequio atque ideo queso, ut a loco Copella (n. 298: Capellae) et Arena usque ad has urbes basilicas, quae in mea patrocinia continentur, ad proponendum iisdem locum faciat Episcopum pertinere. ... Et ideo cuum divinitas propitiata concesserit ad huc unum, ad quem eadem loca pertinere debeant, curavimus ordinare Pontificem*; Gunjača 1973, 55; Ivanišević 1994: 161: *atque ideo queso, ut a loco Copella et Arena usque ad has urbes basilicasque in mea patrocinia continentur, ad proponendum iisdem locum faciat Episcopum pertinere. ... Et ideo cum divinitas propitiata concesserit ob huc unum, ad quem eadem loca pertinere debeant, curavimus ordinare Pontificem*; Škegro 2005b, 369–389.

of western Dalmatia and the southern Pannonian regions.¹³ As the Second Salonitan Council's Acts suggested, such major decisions needed the consent of not only the bishops attending the council but all the Council fathers.¹⁴

MUCCURUM

In the codices of the Second Salonitan Council Acts, *Muccurum*¹⁵ or *Muccarum*¹⁶ was specified as the seat of the Diocese of *Muccurum*. Its bishop was addressed as *Muccuritanus episcopus*,¹⁷ *Mucoritanus episcopus*,¹⁸ *episcopus Muccorensis*,¹⁹ *episcopus Muncorensis*²⁰ or *episcopus Muicorensis*.²¹ In the "Cosmography" of the Anonymous Ravennan Geographer from the 7th or the beginning of the 8th century, the name was mentioned in the syntagmatic form *Aronia id est Mucru*, in the coastal Dalmatian settlements (*per litus maris*).²² Morphologically almost identical with *Aronia* was the road station *Inaronia* (probably: *in Aronia*) from the *Tabula Peutingeriana*.²³ The Byzantine writer Procopius (ca. 500 – post 562) mentioned the conquest of Muikuron or Monékuron (*Μουίκουρον, Μονήκουρον*) in 549 by the Ostrogothic army led by the runaway Byzantine army leader Ilaulf.²⁴ In the "Chronicle" of Thomas the Archdeacon of Split (1200–1268), it was called *Mucarum*.²⁵ In *Provinciale vetus*, last redacted at the end of the 12th century, among twenty Dalmatian and Croatian dioceses belonging to the Metropolis of Salona, *civitas Mucrona* was also mentioned.²⁶ The Byzantine emperor Constantine VII Porphyrogenetus (945–959) in his work

¹³ Gabričević 1987, 309; 1991, 349.

¹⁴ Farlati 1753, 163, 173–174; Batthyán 1785, 290, 293; Rački 1894, 15; Šišić 1914, 160–161; 163–164; Klaić 1967, 81, 85; Gunjača 1973, 52–53; 55–56; Ivanišević 1994, 160, 161.

¹⁵ Farlati 1753, 173; Batthyán 1785, 291; Kukuljević-Sakcinski 1874, 198; Rački 1894, 16; Šišić 1914, 162; Klaić 1967, 83; Gunjača 1973, 54; Ivanišević 1994, 161.

¹⁶ Klaić 1967, 83, n. 256.

¹⁷ Farlati 1753, 173; Batthyán 1785, 291; Kukuljević-Sakcinski 1874, 198; Rački 1894, 16; Šišić 1914, 162; Klaić 1967, 83, n. 276.

¹⁸ Klaić 1967, 83; Gunjača 1973, 54.

¹⁹ Batthyán 1785, 293; Šišić 1914, 164; Klaić 1967, 85, n. 327; Gunjača 1973, 54.

²⁰ Farlati 1753, 174; Kukuljević-Sakcinski 1874, 198; Klaić 1967, 85, n. 327; Gunjača 1973, 56; Ivanišević 1994, 161.

²¹ Rački 1894, 18.

²² *Cosmogr.* IV, 16, p. 208, *V, 14*, p. 380; *Guidon*, p. 542, 114; *Medini* 1970, 25–26; Čaće 1995, 16.

²³ *Tab. Peut.* V, 3.

²⁴ *Proc. Bell. Goth.* III, 35; *Viz. izv.* 1, 41, n. 74, 75; *Medini* 1970, 31, 33; Goldstein 1992, 27–28; Uglešić 1990–1991, 74.

²⁵ Perić, Matijević Sokol, Katičić 2003, 62, 63, and n. 14.

²⁶ Škegro 2005a, 52–53.

“*De administrando Imperio*” named the place as Mókron (τὸ Μόκρον) or Mokróon (Μοκρόν).²⁷ *Muccurum* was also identified with the seat of *Ecclesia Martaritana*, the diocese found “in the Acts of the First Salonitan Council held on the 15th of July 530.”²⁸ The seat of the Diocese of *Muccurum* was located in Makar²⁹ above Makarska or in Makarska.³⁰ The remnants of the early Christian basilica from the site of St Peter (Sveti Petar) support the idea of its location in Makarska,³¹ as do the ruins of a monumental Roman building from the Donja luka³² (Lower Port), a Late Roman cemetery,³³ the ruins of a fortress from Late Antiquity (*castrum*),³⁴ the abundance of drinking water, etc.³⁵ The name of the place refers to moisture (*mucor*), which is an additional argument for it having been located in Makarska, since the area around this town was swampy until recently.³⁶ In addition to St Peter as the seat of the diocese, the site of St Philip Neri’s church was also mentioned,³⁷ the evidence of which are remnants of the Roman architecture as well as the inscription of a Bishop Stephanus, who was identified with the bishop mentioned in the Second Salonitan Council Acts.³⁸

The seat of the bishop of *Muccurum* was well located to communicate with all parts of his diocese. Maritime routes had been used since the Neolithic to travel to the islands and coastal areas,³⁹ and so were roads leading to the moun-

tainous hinterland areas.⁴⁰ Sea travellers from the eastern Mediterranean to northeastern Italy mostly passed through the Diocese of *Muccurum*.⁴¹ The *Tabula Peutingeriana* shows the route by which the area of Makarska (*Inaronia*) was connected through Epetio and Oneo with Salona as the centre of the Metropolis (*Fig. 1*).⁴² However, it is not quite clear whether the southeastern parts of the Diocese of *Muccurum* were connected by road to its centre.⁴³

Components of the Diocese of *Muccurum*

Compared to the Dioceses of *Sarsenterum* and *Ludrum*, whose bishops were assigned municipalities (*Dellontinum* and *Stantinum* to the bishop of *Sarsenterum*, and *Magnioticum* and *Equitinum* to the bishop of *Ludrum*), the Diocese of *Muccurum* had no municipalities. There is no sound evidence that *Muccurum* itself had the properties of a municipality,⁴⁴ due to which the founding of this diocese (as well as those of *Sarsenterum* and *Ludrum*)⁴⁵ has been challenged.⁴⁶ Nevertheless, it cannot be denied that in Late Antiquity *Muccurum* had a central position in the region between Salona and Narona.⁴⁷ The Diocese of *Muccurum* was primarily rural and thinly populated. That could have been the reason for including such enormous territory in it. The territory comprised the coastal area of southeastern parts of Mosor Mountain and Poljica, through the lower Cetina area, then Omiška, Dinara Mountain, Biokovo Mountain, and the Biokovo hinterland, to the northwestern parts of the Pelješac Peninsula and the Neretvan marshes, which divided this diocese from that of Narona (*Ecclesia Naronitana*).⁴⁸ It also included the islands, which had earlier been under the jurisdiction of the Salonitan bishop. The main activities of the population from the region of the Diocese of *Muccurum* were cattle-breeding and agriculture, whereas the inhabitants of the islands lived on fishing and seafaring.⁴⁹

²⁷ *DAI* 36/14–15; *Viz. izv.* 2, 65, n. 236.

²⁸ Skok 1929, 49, 50.

²⁹ Farlati 2004, 43, n. 122; Ravlić 1934, 159, n. 5; Medini 1970, 31, 32, 33, 45–46; 1980, 75; Jurišić 1970, 94; Kolarić 1993, 9; Čače 1995, 57, 59, 60, 67, 68, 69–72, 74; Kovačić 1995, 11; 1999, 113; 2007, 305; Marković 2004, 118; Kapitanović 2006, 149.

³⁰ Farlati 1753, 174, 175; Rački 1894, 16, r; Alačević 1897, 109; Patsch 1900, 297; Bulić – Bervaldi 1912–1913, 55; Glavinčić 1878, 186, 188; Šišić 1914, 156; 1925, 171; Wilkes 1969, 432; Bratož 1986, 378, n. 80; Kolarić 1998, 9; Marin et al. 1999, 241; Cambi 2002, 209; Tomasović 2004, 46–47; Vučić 2005, 159–162.

³¹ Kaer 1914, 32; Tomasović 1993, 333–334; 2004, 43, 47, picture 1, n. 143; 2005, 67–68, 69; Jeličić-Radonić 1994, 47, 54 n. 13; Vojnović, 1995, 89.

³² Fortis 1984, 215; Tomasović 2004, 32; 2005, 53.

³³ Medini 1970, 27–28, 32; Tomasović 1999–2000, 171–183; 2005, 67.

³⁴ Lupis, Stančić 1992, 9; Medini 1970, 32; Tomasović 2004, 46–48.

³⁵ Fortis 1984, 215; Tomasović 2004, 32–38.

³⁶ Fortis 1984, 214, 215; Tomasović 2004, 35; 2005, 53.

³⁷ Paulovichius-Lucichius 1810, 86–87; Lulich 1860, 61–62; Medini 1970, 28, n. 66, 30.

³⁸ (+ STEFANUS + EPISCOPUS +): Fortis 1774, vol. II, p. 107; Paulovichius-Lucichius 1810, 86–87; Kaer 1914, 43; About the uncertainty of these inscription cf.: Medini 1970, 28; Babić 1993, 34, n. 97; Tomasović 2004, 30, n. 59; 2005, 54.

³⁹ Jurišić 2000, pass.

⁴⁰ Medini 1970, 44–48; Bojanovski 1977, 130–131, Map. 1.

⁴¹ Medini 1970, 48 and n. 152; Zaninović 1997, 10–11; Škegro 1999, 211–227.

⁴² *Tab. Peut.* VI, 3; Medini 1970, 44–48.

⁴³ Bojanovski 1977, 130–131; 1980, 185–186, 189; Zaninović 1997, 12.

⁴⁴ Cf. Medini 1970, 33, 46.

⁴⁵ Skok 1929, 49, n. 10.

⁴⁶ Babić 1993, 33–34.

⁴⁷ Zaninović 1997, 13.

⁴⁸ About this diocese cf.: Vučić 2005, 159–170.

⁴⁹ Medini 1970, pass.

Fig. 1: The Roman road Salona-Inaronia from the Tabula Peutingeriana.
Sl. 1: Rimska cesta Salona-Inaronia na Tabuli Peutingeriani.

Montanorum [basilicae]

Montanorum was among the first subjects included into the Diocese of *Muccurum*. Considering the fact that the other two dioceses were allocated not only municipalities but also tribal territories and other areas, it is justifiable to see the religious centres (*basilicae*) from the mountainous area east of Salona gravitating to *Muccurum*.⁵⁰ *Montanorum* may be connected with the area of Imotski (Imotski-Bekija),⁵¹ where many early Christian basilicas were registered, such as: Crkvina-Bublin - Zmijavci, Crkvina - Cista Velika,⁵² the Catholic cemetery of St Michael's in Proložac Donji,⁵³ Postranje,⁵⁴ Šamatorje - Gorica near Grude,⁵⁵ Vinjani,⁵⁶ Vrljika-Opačac, Meteri in Lug, and Tadići-Grabovac.⁵⁷ Those in the Catholic cemetery of St Michael's in Proložac Donji⁵⁸ and in Šamatorje in Gorica near Grude⁵⁹ are mostly still in their original function today. An early Christian structure on Crkvina near Cista Velika was restored five times from the middle of the 5th to the beginning of the 10th century.⁶⁰ The area of Imotski-Bekija was mostly associated with the

Diocese of *Sarsenterum*,⁶¹ which, as recent investigations have proven, was situated in the area east of the Neretva river, around Ston on the Pelješac peninsula, with its seat in the Roman settlement at Stolac.⁶² The Biokovo hinterland was connected to Makarska by roads (*viae vicinales*)⁶³ enabling communication with the whole area of Makarska, which is also supported by epigraphic sources.⁶⁴ As the main Salona - Naronia road passed through this area,⁶⁵ and considering the fact that the latter was culturally and economically oriented to Naronia, the jurisdiction of the Naronitan bishop over it cannot be excluded.⁶⁶

Delminense Onestinum

The Diocese of *Muccur* also included the territory known as *Delminense Onestinum*.⁶⁷ It was previously mostly related to the Diocese of Delminium or the Diocese of *Delminium-Montanorum (Episcopia Delminensis Montanorum)*.⁶⁸ Recent research has

⁵⁰ Kovačić 1995, 11, n. 2; 2007, 305.

⁵¹ *Rječnik 1887-1891*, 270-271.

⁵² Maršić, Gudelj, Lozo 2003, 115-128.

⁵³ Gudelj 2006, pass.

⁵⁴ Gudelj 2006, 44-57.

⁵⁵ Glavaš 1997, 67-71; 1998, 68-73.

⁵⁶ Gudelj 2006, 44, n. 144; Cambi 2007, 89-92.

⁵⁷ Gudelj 2006, 44, n. 144.

⁵⁸ Gudelj 2006, pass.

⁵⁹ Gudelj 2006, 17; 2007, 119, 121, 123.

⁶⁰ Gudelj 2007, 123.

⁶¹ Patsch 1900, 334; Ujević 1991, 69; Goldstein 1995, 61, 163; Gudelj 2006, 17.

⁶² Škegro 2006, 69-82; Puljić, Škegro 2006a, 7-50; 2006b, 219-241.

⁶³ Zaninović 1997, 12.

⁶⁴ Medini 1970, 41-42.

⁶⁵ Bojanovski 1974, Map. 5; 1977, 91-93, 105-107, 137; Maršić, Gudelj, Lozo 2000, 117.

⁶⁶ Vučić 2005, 167.

⁶⁷ Farlati 1753, 173; Batthyán 1785, 291; Rački 1894, 17, φ, ζ; Šišić 1914, 162; Klaić 1967, 83; Gunjača 1973, 54; Ivanišević 1994, 161.

⁶⁸ Tomaschek 1880, 10; Zaninović 1996a, 200-201; 1998a, 12; Šišić 1914, 162; Pašalić 1960, 37; Bilogrivić 1998, 33; Bo-

proven that such a diocese never existed.⁶⁹ Earlier historiography mostly associated the terms *montanorum* and *Delminense*⁷⁰ (*Deltinense*,⁷¹ *Delmiense*⁷²), which sometimes occurs even today.⁷³ Modern publishers of the Second Salonitan Council Acts regard these two terms as separate, instead connecting *Delminense* with *Onestinum*.⁷⁴ Thus the Diocese of *Muccurum* also included the Dalmatian tribe *Onastini*, which according to the boundary inscription on Greben (Sumpetar) in Jesenice⁷⁵ was located in the southeastern part of Srednja (Central) and Primorska (Coastal) Poljica.⁷⁶ The same territory was mentioned by Thomas the Archdeacon of Split on the occasion of the sanctification of a church in the place called *civitas Delmis* by the Capuan bishop *Germanus*⁷⁷ – the envoy of the Roman Popes Anastasias II (496–498) and Hormisdas (514–523) in Constantinople.⁷⁸ This can be supported by the parts of the sanctification inscription found in the early Christian basilica in Sumpetar (Jesenice) in Poljica.⁷⁹

Salonitanum quicquid in insulis continetur

The Diocese of *Muccurum* also comprised some insular territories, whose position was not specified, only the fact that they had earlier belonged to the Salonitan bishop. Considering the fact that the coastal area of the Diocese of *Muccurum* spread from the eastern parts of Mosor mountain and

Poljica to the Pelješac peninsula⁸⁰ and the Neretvan marshes (*Fig. 2*), we could suggest that the islands opposite the mentioned coastal territory were included (Brač, Hvar, Vis, northern parts of the Pelješac peninsula, and, possibly, the islands of Korčula and Lastovo) (*Fig. 3*), almost the same territory which belonged to the Diocese of Hvar in 1185.⁸¹ That was a significant part of the Manian Bay (*Μάνιος κόλπος; Manius sinus*),⁸² which was mostly included into the Salonitan *ager*⁸³ and which was, according to traces of Early Christian buildings, relatively well Christianized.⁸⁴ Korčula and Pelješac, together with Mljet, Lastovo and Sušac, were considered parts of the Diocese of Narona.⁸⁵ As the area was “thinly populated and the population in the coastal-mountainous part was mostly poor, it would have been difficult for the bishop of the Diocese of *Muccurum* to support the church and the clergy, and also to evangelize the people. The Diocese of *Muccurum* had an extensive territory, but compared to the part that stayed under the jurisdiction of the Salonitan bishop, it had fewer sacral buildings. The foundation of the new dioceses and including some parts of the Archdiocese of Salona in them did not endanger the existence and dignity of the Salonitan archbishops.⁸⁶ This could be supported by the fact that even the last Salonitan archbishops Natalis (ca. 580–593) and Maximus (593/594 – ca. 602) were living in luxury and debauchery.⁸⁷

Trans Oneum – quod Continens appellatur

The Diocese of *Muccurum* also included the territory on the other side of the Oneum.⁸⁸ Providing that Oneum (known by Pliny the Elder – *Oneum*,⁸⁹ Claudius Ptolomaeus – *Ουαίον*,⁹⁰ from

janovski 1984, 413; Ančić 1990, 26–27; 2000, 15; Puljić 1995, 107; 1996, 92.

⁶⁹ Škegro 2002, 15–114; 2008 f., pass.

⁷⁰ Farlati 1753, 173; Batthyán 1785, 291, 292; Rački 1894, 17, φ; Šišić 1914, 162.

⁷¹ Rački 1894, 17, φ; Jadrijević 1936, 203; Klaić 1967, 83, n. 277.

⁷² Batthyán 1785, 291.

⁷³ Nikolajević 1986, 139–142; Steindorff 1995, 150–151; Puljić 1996, 92; 1998, 107.

⁷⁴ Klaić 1967: 83; Gunjača 1973, 54; Ivanišević 1994, 161.

⁷⁵ *CIL* III 8472; Wilkes 1976, 265, no. 17, Fig. 7, Pl. III, 8: *L(ucius) Trebius / Secundus pr/aeff(e)ctus castr/orum inter / ⁵Onastinos et / Narestinos ter/minos pos(u)it ius/su L(uci) Volusi Satu/rni(ni) leg(ati) pro pr/¹⁰aetore C(ai) Cafes/arijs Au[g]u[sti] G/[e]rmanici ex / sentent<ent>i/a quam is ath/¹⁵irito (sic) consilio dixit.*

⁷⁶ Maršić 2003, 436–438.

⁷⁷ Rački 1894, 39–40; Šišić 1914, 157–164; Gunjača 1973, 83: *Istaque fuerunt regni eorum confinia: ab oriente Delmina, ubi fuit civitas Delmis, in qua est quaedam ecclesia, quam beatus Germanus capuanus episcopus consecravit, sicut scriptum reperitur in ea. Gunjača 1973, 83: Dalmina; civitas Dalmis.*

⁷⁸ Škegro 2002, 29–39.

⁷⁹ Bulić 1922, 102–103; *ILJug* 1985; Chevalier 1995a, 259–260.

⁸⁰ Cambi 1985, 35.

⁸¹ Farlati 2004, 42–43; Smičiklas 1904, 193: *Pharensis episcopus habeat sedem suam in Phar et habeat has parochias: Phar, Braciam et Lissam, Corceram, Lastam et Mulcer et totam Crainam.*

⁸² Suić 1996a, 269–282; 1996b, 289–316.

⁸³ Cf. Babić 1991, 49–67.

⁸⁴ Medini 1970, 56 and pass.; Fisković 1980, 216–224; Belarmarić 1994, pass; Jeličić-Radonić 1994, pass.

⁸⁵ Cambi 1985, 35, 47, 50, 55; Chevalier 1995b, 24; Vučić 2005, 162–163, 167.

⁸⁶ Migotti 1996, pass. and map on page 194.

⁸⁷ Škegro 2008, pass.

⁸⁸ Farlati 1753, 173; Batthyán 1785, 291–292; Kukuljević-Sakcinski 1874, 198; Rački 1894, 17; Šišić 1914, 162; Klaić 1967, 83; Gunjača 1973, 54; Ivanišević 1994, 161.

⁸⁹ *Plin.* III, 142.

⁹⁰ *Ptol.* 2, 16, 3.

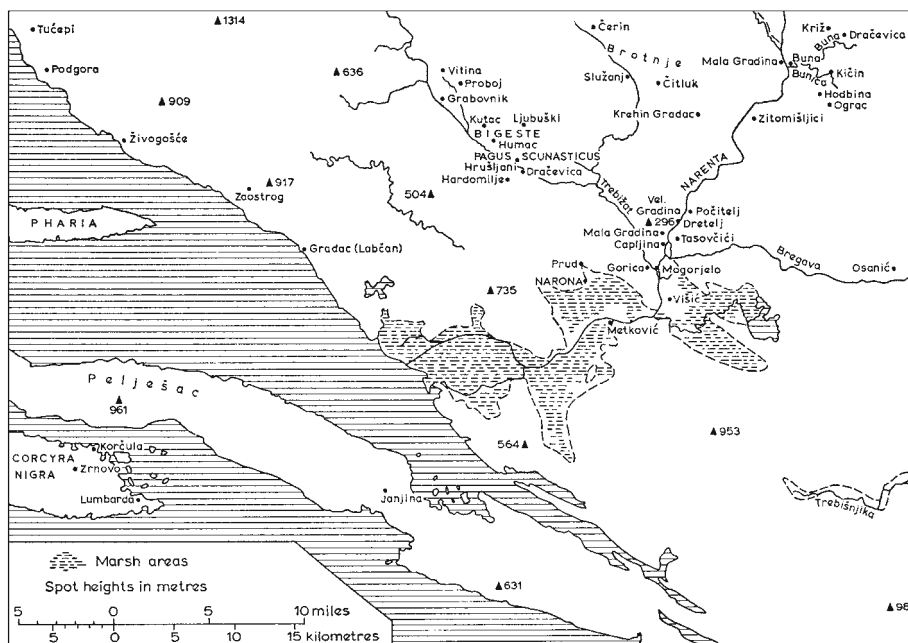

Fig. 2: The Neretvan marshes in the Late Roman period (according to Wilkes 1969, fig. 8).
Sl. 2: Neretvanska močvija v poznorimskem času (po Wilksu, 1969, sl. 8).

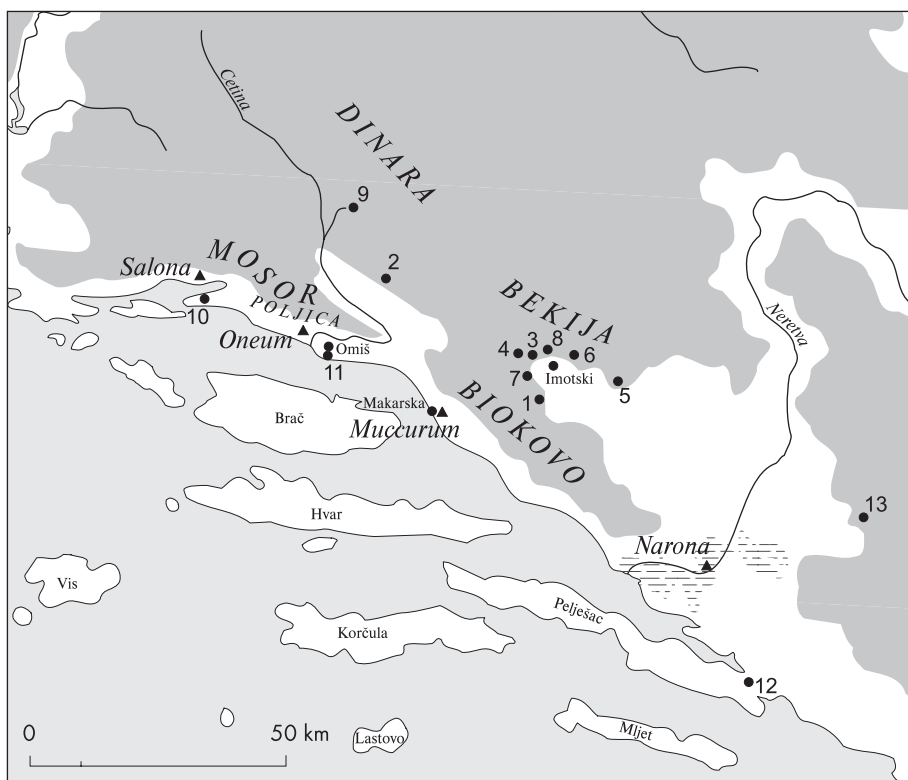

Fig. 3: Probabilistic area of the Diocese of Muccurum. Early Christian sites mentioned in the text: 1 Crkvina-Bublin (Zmijavci); 2 Crkvina (Cista Velika); St Michael's (Proložac Donji); 4 Postranje; 5 Šamatorje (Gorica near Gruduh); 6 Vinjani; 7 Vrljika-Opačac; 8 Meteri (Lug); 9 Tadići (Grabovac); 10 Sumpetar (Jesenice); 11 St Peter's and St Mary's (Omiš-Priko); 12 Ston; 13 Stolac.
Sl. 3: Domnevno območje mukurske škofije. V besedilu omenjena zgodnjekrščanska najdišča: 1 Crkvina-Bublin (Zmijavci); 2 Crkvina (Cista Velika); 3 Sv. Mihael (Proložac Donji); 4 Postranje; 5 Šamatorje (Gorica pri Grudah); 6 Vinjani; 7 Vrljika-Opačac; 8 Meteri (Lug); 9 Tadići-Grabovac; 10 Sumpetar (Jesenice); 11 Sv. Peter in Sv. Marija (Omiš-Priko); 12 Ston; 13 Stolac.

the *Tabula Peutingeriana* – *Oneo*⁹¹ and from the “Cosmography” of the Anonymous Ravennan – *Oneo*)⁹² had existed in the area of Omiš,⁹³ the term *Continens* could have included the territory of Omiš, precisely the area by the lower Cetina River. The territory along the middle and the upper Cetina River – *Equitinum* – was a composite part of the Diocese of *Ludrum*.⁹⁴ In the Omiš area, traces of Early Christian buildings were discovered under the churches of St Peter’s and St Mary’s in Omiš and Priko.⁹⁵ Obviously the Council fathers had applied the term *trans Oneum* ... *quod Continens appellatur* to the territory along the lower Cetina River, followed by the massifs of Rogoznica Mountain and Biokovo Mountain – at the foot of which was the seat of this diocese. All these parts continuously extended into one other, which explains the term *Continens*.

Redditicum

The last place mentioned within the Diocese of *Muccurum* was *Redditicum*,⁹⁶ which is the most controversial. It is etymologically close to the ethnonym *Riditia*, known on a Roman inscription from Trilj (from 184 A.D.),⁹⁷ *municipium Rider* on an inscription from Jesenice (1st cent. A.D.),⁹⁸ *municipium Riditarum* on an inscription from Danilo Gornje near Šibenik (1st cent. and the beginning of

the 2nd cent. A.D.)⁹⁹ and from Salona,¹⁰⁰ and possibly on the inscriptions from Srinjine in Poljica,¹⁰¹ and finally *Ridder* from the “Cosmography” of the Anonymous Ravennan.¹⁰² The inscription found in the Milanese church of St Dionysius (from 475 A.D.) also cannot help to clarify this problem. The bishop of *Riditio* was mentioned there (*Aurelius civitatis Riditionis episcopus*),¹⁰³ identified mostly with the bishop of *municipium Riditarum*¹⁰⁴ and located in Danilo Gornje near Šibenik.¹⁰⁵ If the *civitas Riditionis* from the inscription in Milan is truly identical to *municipium Riditarum* at Danilo Gornje near Šibenik, then the answer to this problem could be found in the transferal of the bishop’s seat from Danilo Gornje to the safer, and not too distant Scardona, which was not unusual in the period of Late Antiquity. If the Milanese inscription is original, then the mentioned bishop could be the predecessor of the Scardonian bishop attested in the First Salonitan Council Acts (*Constantinus*

⁹¹ *Tab. Peut.* V, 3.

⁹² *Cosmogr.* IV, 16; V, 14; Čače 1995, 74.

⁹³ Maršić 2003, 439–440.

⁹⁴ Škegro 2007a, 73–74; 2007c, 200; 2007e, 12–13.

⁹⁵ Jeličić 1984, 177–178; Chevalier 1995, 255–257; Maršić 2003, 440.

⁹⁶ *Sed etiam Redditicum in diocesim habiturum accipiat et, exceptis reliquis in territorio Salonitano (Salonitano) basilicis ...* Farlati 1753, 173; Batthyán 1785, 291–292; Rački 1894, 17, ψ; Šišić 1914, 162; Klaić 1967, 83; Gunjača 1973, 54; Ivanišević 1994, 161.

⁹⁷ *CIL III 3202: Imp(erator) Caesar / M(arcus) Aurelius / Commodus / Antoninus / ⁵Aug(ustus) Pius Sarm(aticus) / Germ(anicus) Maximus / Brittanicus / pont(ificex) max(imus) trib(unitia) / pot(estate) VIII imp(erator) VI / ¹⁰co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae) / Pontem / Hippi flumi/nis vetustate cor/ruptum restituit / sumptum et operas / ¹⁵subministrantibus / Novensibus Delmi/nensibus Riditis. Cu/rante et dedicante / L(ucio) Iunio Rufino Procu/²⁰liano leg(ato) pr(o) pr(aetore).*

⁹⁸ *CIL III 12815a; Rendić-Miočević 1989a, 854, 880: [D(is)] M(anibus) / Aurelio / Vero dec(urioni) / municipi / Rideri, mil(iti) leg(ionis) / XI Cl(audia) p(iae) f(idelis), milit(avit?) / ann(os) XXV Aur[el]i Varro et Can/dida parent(es).*

⁹⁹ *CIL III 2774; Rendić-Miočević 1989a, 849, 854, Pl. XV: D(is) M(anibus) / Q(uinto) Rutilio / Q(uinti) f(ilio) Titiano / (duum)vir(o) q(uin)q(uennali) / et / Q(uinto) Rutilio / Q(uinti) f(ilio) Procuro / (duum)vir(o) q(uin)q(uennali), / filio / eius / principi mu/nicipi Ri/ditarum; Rendić-Miočević 1989a, 855: Zaninović 1998b, 126: — / — / dec(urioni) et pr(incipi) municipi / Riditaru[m co(n)giugi? obse]/quentis(si)mo [qui vi]/xit ann(os) LI[—?] et Pin?]/so fr[at]ri eius? dec(urioni)? muni/ci[pi] Riditarum] / —.*

¹⁰⁰ *CIL III 2026; Rendić-Miočević 1989a, 857 and n. 20: T(ito) Flavio / T(iti) fil(io) Tro(mentina tribu) / Agricolae / decur(ioni) col(oniae) Sal(onitanae), / aedili, (duum)vir(o) iure / dic(undo), dec(urioni) col(oniae)Aequi/tatis, (duum)vir(o) q(uin)q(uennali) disp(unctori) / municipi Riditar(um), / praef(ecto) et patron(o) coll(egii) / fabr(um) ob merita eius coll(egium) / fabr(um) ex aere conlato. / Curatori rei pub(licae) Splonis/starum, trib(un) leg(ionis) X g(eminae) p(iae) f(idelis).*

¹⁰¹ *Rendić-Miočević 1989a, 859 no. 7 and n. 25: [—] Flo[rus] de[ur]io [muni]cipi Ri[ditarum] —(duum)vir —*

¹⁰² *Cosmogr.* V, 14, p. 380, 18; *Guidon.*, 115, p. 542, 20.

¹⁰³ *CIL V, p. 620, no. 7; 6183a; ILCV 1043; Cambi 2001, 13: Deposuit corpus tumulo sed laude perennis. / Aurelius penetrans regna beata poli, / qui mortem vicit meritis mundumque relinquens, / immensum Christi possidet imperium / ⁵cuius, ut agnoscas, sanctae praeconia vitae. / Consortis lector respice fata viri / ambo pari lucis clausurunt tempore metam. / Membraque Dionysio iunxit amica papae / prompta sacerdotis lacrymas mens iuvit orantis. / ¹⁰Hanc, ideo, tabulam obtulit Eusebia: / Aurelius civitatis Riditionis episcopus, / hac die positus quo etiam pontifex sanctus / confessorque Dionysius, post consol(atum) / domni n(ostri) divi Leonis Iunioris.*

¹⁰⁴ Delehay 1929, 313–320; 1931, 49–57; Jadrijević 1936, 194–204; Wilkes 1969, 433; Bratož 1986, 390; Rendić-Miočević 1989a, 850–851; 1989b, 575–583; Suić 1994–1995, 293; 1998, 181.

¹⁰⁵ *Rendić-Miočević 1972, 229–234; 1977, 133–145; 1984, 119–132; 1989a, 845–852; 853–869; 871–890; 891–892; 1989b, 575–583; 1990, 471–485; Suić 1994–1995, 293; 1998, 181; Čače 1995, 36; Zaninović 1996b, 307–323; 1998b, 125–126.*

episcopus ecclesie Scardonitane).¹⁰⁶ The fact that the bishop's seat was in Scardona did not have to mean the end of the *Ecclesia civitatis Riditionis* and the foundation of the Diocese of Scardona (*Ecclesia Scardonitana*), as is usually suggested,¹⁰⁷ but merely the transfer of the same bishop from the less secure (or destroyed) Rider to the more secure Scardona.¹⁰⁸

Redditicum, allocated to the Diocese of *Muccur* in 533, should be sought in the territory east of *Salona*,¹⁰⁹ described as *Riditae* in the mentioned inscription from Trilj (*Tilurium*). In the case that *Rider*, *municipium Riditarum*, *civitas Riditio* and *Redditicum* all refer to the same place,¹¹⁰ then the solution to the problem of *Redditicum* should be found in the transfer of (part of) the Redditan community from the area of Danilo Gornje near Šibenik to the territory east of Salona or vice versa. Namely, it is known that groups of the Dalmatian peoples were moved not only all over Dalmatia, but also to other provinces of the Roman Empire, including Dacia, Noricum, Moesia Superior, etc.¹¹¹ With a small correction to the text of the Second Salonitan Council Acts,¹¹² it would become clear that *Redditicum*, after the disappearance of its bishop, came under the jurisdiction of the Salonitan archbishop.¹¹³ However, this seems less probable as the Diocese of Scardona surely already existed at the time the First Council of Salona.

CONCLUSION

The Diocese of *Muccurum*, as well as those of *Sarsenterum* and *Ludrum* are mentioned only in the Acts of the Second Council of Salona. Some of their components were mentioned in different forms

in certain other Late Roman or Early Medieval sources. Confusion in the above documents cannot challenge the existence of those dioceses. The fact that many basilicas and other sacral buildings were built in these areas prove that the process of Christianization advanced significantly. The doubling of church organizations in local – often very distant – parishes and dioceses, was a part of the state politics of certain Byzantine emperors, especially Justinian (527–565). The seats of the three early Christian dioceses, as well as others from the region of Dalmatia, may have been devastated during the Byzantine-Ostrogothic Wars (535–555). It is difficult to believe that the seat of the Diocese of *Muccurum* would have remained unharmed in 549, during the conflict between the Ostrogothic and Byzantine armies, when the population of *Laureatae*, in the vicinity, is documented as having been destroyed. It is also possible that some parts of this diocese would have survived the chaos of the period of Barbaric Migrations, especially those on the islands. Surely, the roots of the later Diocese of Hvar can be found in the Early Christian period. The fact that the very seat of the Diocese of *Muccurum* was a component part of that diocese was probably not accidental. There is no doubt that the Christianized population at least partly survived, and after the danger had passed, they could return to the places where they had previously lived. It is known that the Diocese of Salona was similarly revived, with its seat in the not very distant Diocletian's Palace. If the territory of Imotski-Bekija really was a component part of the Diocese of *Muccurum*, then evidence of this can be found at Crkvina in Cista Velika, the cemetery of St Michael's in Proložac Donji, and Šamatorje in Gorica near Grude.

¹⁰⁶ Farlati 1753, 163; Batthyán 1785, 290; Kukuljević-Sakcinski 1874, 197; Rački 1894, 15; Šišić 1914, 160; Klaić 1967, 81; Gunjača 1973, 53; Ivanišević 1994, 160.

¹⁰⁷ Cambi 2001, 15; Uglešić 2006, 12.

¹⁰⁸ About the Diocese of Scardona cf.: Migotti 1992, 101–112.

¹⁰⁹ Barada 1928, 37–39; Cambi 1976, 249; 2001, 14–15.

¹¹⁰ Cambi 2001, 12–16.

¹¹¹ Škegro 1999, 52–53.

¹¹² Jadrijević 1936, 203: *Muccoritanus namque episcopus se Montanorum, Deltinense, Onestinum; Salonitanus dumtaxat quidquid in insulis continetur, vel trans Oneum noscitur esse divisum, quod Continens appellatur, sed etiam Redditicum, in dioecesi habiturum, accipiat.*

¹¹³ Jadrijević 1936, 203–204.

- ALAČEVIĆ, G. 1874, Antichità di Macarsca e nel suo litorale (estrato da una relazione di viaggio fatta nel 1874). - *Bulletino di archeologia e storia Dalmata* 1, 102-111.
- ALAČEVIĆ, G. 1897, Delminium. - *Bulletino di archeologia e storia Dalmata* 20, 102-111.
- ANČIĆ, J. 1990, *Duvanjska biskupija i duvanjski sabor*. - Mostar.
- ANČIĆ, J. 2000, Osvrt na mišljenje dr. Ante Škegre o Duvanjskoj biskupiji. - In: *Crkva na kamenu, kolovoz-rujan 2000*, 15, Mostar.
- BABIĆ, I. 1991, *Prostor između Trogira i Splita. Kulturnohistorijska studija*. Pretisak izdanja iz 1984. godine. - Kaštel Novi.
- BABIĆ, I. 1993, Splitske uspomene na salonitanske starine. - *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 85, 13-57.
- BARADA, M. 1928, Topografija Porfirogenetove Paganije. - *Starohrvatska prosvjeta. Arheološko-historijski časopis* 2, 37-54.
- BATTHYAN, I. 1785, *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium, opera, et studio Ignatii comitis de Batthyan episcopi Transilvaniae collectae, et illustratae. Tomus primus*. - Albae Carolinae.
- BILOGRIVIĆ, N. 1998, *Katolička crkva na području današnje Banjalučke biskupije do invazije Turaka. Topološke i povijesne crtice*. - Sarajevo.
- BOJANOVSKI, I. 1974, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*. - Sarajevo.
- BOJANOVSKI, I. 1977, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (s posebnim obzirom na područje Bosne i Hercegovine) 1. Prehistorijska i antička komunikacija *Salona - Naron* i njena topografija u svjetlu arheoloških i historijskih izvora. - *Godišnjak* 15, *Centar za balkanološka ispitivanja* 13, 83-152.
- BOJANOVSKI, I. 1980, Neka pitanja antičke topografije donje Neretve. - In: *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka. Znanstveni skup - Metković, 4-7. listopada 1977*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 5, 181-194, Split.
- BOJANOVSKI, I. 1984, Delminium. - In: *Enciklopedija Jugoslavije* 3, 412-413.
- BRATOŽ, R. 1986, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. st. - *Zgodovinski časopis* 40/4, 363-395.
- BULIĆ, F. and J. BERVALDI 1912-1913, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.)*. - *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, god. 1912, prilog, Zagreb.
- BULIĆ, F. 1922, Sv. Petar in Selo di Jesenice di Poljica. - *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 40-42, 101-105.
- CAMBI, N. 1976, Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali. - In: *Materijali* 12. *IX kongres arheologa Jugoslavije. Zadar 1972*, 239-282, Zadar.
- CAMBI, N. 1985, Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici. - *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* 24/11, 33-59.
- CAMBI, N. 2001, Područje Šibenske biskupije u starokršćansko doba. - In: *Sedam stoljeća Šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298. do 1998. Šibenik, 22. do 26. rujna 1998*, 9-21, Zagreb.
- CAMBI, N. 2002, *Antika*. - Zagreb.
- CAMBI, N. 2007, Antički i ranokršćanski urbanizam i umjetnost. - In: *Dalmatinska Zagora nepoznata zemlja*, 77-93, Zagreb.
- CHEVALIER, P. 1995a, *Salona 2. Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paléochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe-VIIe s.) 2. Illustrations et conclusions*. - Collection de l'École française de Rome 194/2, Rome, Split.
- CHEVALIER, P. 1995b, *Salona 2. Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paléochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe-VIIe s.) 1. Catalogue*. - Collection de l'École française de Rome 194/1, Rome, Split.
- CIL: *Corpus inscriptionum Latinarum*.
- Cosmogr.*: RAVENNATIS ANONYMI *Cosmographia et Guidonis Geographica. Ex libris manu scriptis ediderunt M. Pinder et G. Parthey*. - Aalen 1962.
- ČAČE, S. 1995, *Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji" Anonima Ravenjanina / The civitates Dalmatiae in the Cosmographia of the Anonymous Geographer of Ravenna*. - Zadar.
- DAI: *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio* (ed. Gy. Moravcsik). - Washington 1967.
- DELEHAYE, H. 1929, Aurelius civitatis Reditio(n)is Episcopus. (Rider en Dalmatie). - *Académie Royal de Belgique. Bulletin de la classe des lettres et des sciences morales et politiques*, 5e ser., 15/7-9, 313-320.
- DELEHAYE, H. 1931, Note sur une inscription chrétienne de Milan. Aurelius civitatis Reditio(n)is Episcopus. (Rider en Dalmatie). - *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 50, 49-57.
- FARLATI, D. 1753, *Illyrici sacri tomus secundus. Ecclesia Salonitana. A quarto saeculo aere christianae usque ad excidium Salonae. Accessere Vita Diocletiani Imperatoris, Acta Sanctorum ex ejus genere, Marmora Salonitana. Auctore Daniele Farlato presbytero Societatis Jesu*. - Venetiis.
- FARLATI, D. 2004, *Hvarski biskupi. S dodacima i ispravicima Jacopa Coletija. Uvod, prijevod s latinskog i bilješke: Kažimir Lučin*. - Književni krug, 2004. Hvarski književni krug 5, Split.
- FISKOVIĆ, I. 1980, O ranokršćanskim spomenicima naronskog područja. - In: *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka. Znanstveni skup, Metković, 4-7. listopada 1977*, 213-256, Split.
- FORTIS, A. 1774, *Viaggio in Dalmazia dell'abate Alberto Fortis*. - Venezia.
- FORTIS, A. 1984, *Put pod Dalmaciji*. - Zagreb.
- GABRIČEVIĆ, B. 1987, Kršćanstvo u Iliriku do dolaska Slavena. - In: *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, 278-314, Split.
- GABRIČEVIĆ, B. 1991, Kršćanstvo u Iliriku do dolaska Slavena. - In: N. Cambi (ed.), *Antička Salona*, 327-352, Split.
- GLAVAŠ, T. 1997, Arheološko nalazište Šamatorje. - In: *Župa Gorica-Sovići*, 67-71, Sovići-Grude.
- GLAVAŠ, T. 1998, Arheološko nalazište Šamatorje u Gorici. - *Motrišta. Glasilo Ogranka Matice hrvatske u Mostaru*, rujan 1998, 68-73, Mostar.
- GLAVINIĆ, M. 1878, Antichità in Macarsca. - *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 1, 184-190.
- GOLDSTEIN, I. 1992, *Bizant na Jadranu. Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija*. - Zagreb.
- GOLDSTEIN, I. 1995, *Hrvatski rani srednji vijek*. - Zagreb.
- GUDELJ, L. 2006, *Od svetišta Mitre do crkve Sv. Mihovila. Rezultati arheoloških istraživanja kod crkve Sv. Mihovila u Prološću Donjem-Postranju (1986.-1997. godine)*. - Split.
- GUDELJ, L. 2007, Imota: povijesna struktura prostora. - In: *Dalmatinska Zagora nepoznata zemlja*, 115-124, Zagreb.
- Guidon.*: RAVENNATIS ANONYMI *Cosmographia et Guidonis Geographica. Ex libris manu scriptis ediderunt M. Pinder et G. Parthey*. - Aalen, 1962.
- GUNJAČA, S. 1973, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji 1. Izvori (analiza i kritika)*. - Zagreb.
- ILCV: E. DIEHL, *Inscriptiones Latinae Christianae veteres*. - Dublin, Zürich³ 1970.
- ILJug: A. et J. ŠAŠEL, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*. - Situla 25, 1986.
- IVANIŠEVIĆ, M. 1993, Salonitanski biskupi. - *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 86, 223-252.
- IVANIŠEVIĆ, M. 1994, Povijesni izvori. - In: *Salona christiana*, 105-195, Split.
- JADRIJEVIĆ, A. 1936, Gdje se nalazio Reditio(n), biskupski grad sv. Aurelija? - *Nova revija. Vjeri i nauci / Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle* 15/3-4, 194-204.

- JELIČIĆ, J. 1980, Tragovi ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine. - In: *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka. Znanstveni skup, Sinj, 3-6. VI. 1980*, 169-180, Split.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, J. 1994, *Ranokršćanske dvojne crkve u Starom Gradu na Hvaru. Early Christian Twin Churches in Sari Grad on the Island of Hvar*. - Split.
- JURIŠIĆ, K. 1970, Nazivi naselja Makarskog primorja. - In: *Zbornik Znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju, Makarska, 28 - 30. rujna 1969. Makarski zbornik 1*, 83-120, Makarska.
- JURIŠIĆ, M. 2000, *Ancient Shipwrecks of the Adriatic. Maritime transport during the first and second centuries AD*. - BAR International Series 828.
- KAER, P. 1914, *Makarska i primorje*. - Rijeka.
- KAPITANOVIĆ, V. 2006, *Kršćanska arheologija*. - Split.
- KLAIĆ, N. 1967, *Historia salonitana maior*. - Posebna izdanja Srpske akademije nauka i umetnosti 399, Odeljenje društvenih nauka 55, Beograd.
- KOLARIĆ, J. 1993, *Povijest kršćanstva na našem tlu prije dolaska Hrvata*. - Zagreb.
- KOLARIĆ, J. 1998, *Povijest kršćanstva u Hrvata*. - Zagreb.
- KOVAČIĆ, S. 1995, Makarska biskupija. - In: *Katalog "Iz riznice Makarske katedrale"*, 11-16, Makarska.
- KOVAČIĆ, S. 1999, Makarska biskupija. - In: *Makarski biskup fra Bartul Kačić Žarković (Brist, 1572 - Sućuraj, 1645.). Život - djelo - vrijeme*, 113-138, Sućuraj.
- KOVAČIĆ, S. 2007, Crkvena organizacija od ranokršćanskih vremena do danas. - In: *Dalmatinska Zagora nepoznata zemlja*, 301-313, Zagreb.
- KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, I. 1874, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. - Monumenta historica Slavorum meridionalium, Zagreb.
- LULICH, A. 1860, *Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo litorale ossia Primorje*. - Split.
- LUPIS, V. and Z. STANČIĆ 1992, Izvješće o zaštitnim radovima na crkvi Sv. Petra u Makarskoj. - *Hrvatska kronika* 2/4, 9-10, Makarska.
- MARIN, E. et al. 1999, *Narona*. - Zagreb, Opuzen.
- MARKOVIĆ, M. 2004, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*. - Zagreb.
- MARŠIĆ, D. 2003, Antička naselja Pituntium, Neraste i Onum. - *Histria antiqua* 11, 435-448.
- MARŠIĆ, D., L. GUDELJ and M. LOZO 2000, Crkvine, Cista Velika. Izvješće o arheološkim istraživanjima 1992.-1999. godine. - *Starohrvatska prosvjeta*, Ser. 3, 27, 115-128.
- MEDINI, J. 1970, Makarsko primorje u antici. - *Makarski zbornik 1*, 13-81, Makarska.
- MEDINI, J. 1980, O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu *Cosmographia* anonimnog pisca iz Ravene. - In: *Putevi i komunikacije u antici, Peć 1978*, Materijali. Savez arheoloških društava Jugoslavije 17, 69-83.
- MIGOTTI, B. 1990, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*. - Zagreb.
- MIGOTTI, B. 1992, Ranokršćanska biskupija Scardona (Skradin). - *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 9, 101-112.
- MIGOTTI, B. 1996, Naslovnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji. - *Arheološki radovi i rasprave* 12, 189-247.
- NIKOLAJEVIĆ, I. 1986, Toma arhidakon, Anastasije "bibliotekar" i Jene Bori u kulturnoj istoriji Bosne i Hercegovine. - *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 24-25, 139-149.
- PAŠALIĆ, E. 1960, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. - Sarajevo.
- PATSCH, K. 1900, Rimska mjesta po Imotskom polju. - *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 12, 295-344.
- PAULOVICHUS-LUCICHIUS, J. J. 1810, *Marmora Macarenisia editio secunda aucta, et illustrata*. Typis Martecchinianis. - Rhacusae.
- PERIĆ, O., M. MATIJEVIĆ SOKOL and R. KATIČIĆ (eds.) 2003, Thomas Archidiaconus: *Historia Salonitana. Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. - Biblioteka Knjiga Mediterana 30, Split.
- Plin. III: C. PLINII SECUNDI, *Naturalis historiae lib. III/IV* (G. Winkler, R. König), München-Zürich, 1988.
- Proc. Bell. Goth.: Procopius of Caesarea, *The Gothic War (Bellum Gothicum)*, I-IV, Loeb Classical Library, 1968-1978. - London.
- Ptol.: PTOLEMAEUS, Claudius: *Cosmographia* (With an introduction by R. A. Skelton), Roma, 1478. Theatrum Orbis Terrarum, 1966. - Amsterdam.
- PULJIĆ, I. and A. ŠKEGRO 2006a, Sarsenterska biskupija. - *Povijesni prilozi* 30, 7-50.
- PULJIĆ, I. and ŠKEGRO, A. 2006b, The Diocese of Sarsentensis. - *Arheološki vestnik* 57, 219-241.
- PULJIĆ, I. 1995, Neum - povijesna domovina Hrvata. - In: *Neum zavičaj i zemlja Hrvata*. Humski zbornik 1, 11-109, Neum.
- PULJIĆ, I. 1996, Crkvene prilike u srednjovjekovnoj Humskoj zemlji. - In: *Zbornik znanstvenog simpozija: "Povijest hrvatskog Počitelja"*, 88-150, Čapljina, Zagreb.
- PULJIĆ, I. 1998, Stolac - sjedište kasnoantičke biskupije sarsentensis. - In: *Stolac u povijesti i kulturi Hrvata*. Humski zbornik 4, 53-116, Zagreb, Stolac.
- RAČKI, F., 1894., *Thomas Archidiaconus: Historia salonitana. Scriptorum*, vol. 3. - Zagrabiae.
- Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica (ex libris manu scriptis ediderunt M. E. Pinder et G. Parthey)*, 1860. - Berolini.
- RAVLIĆ, J. 1934, *Makarska i njeno primorje*. - Split.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1972, Le Municipium Ridentarum en Dalmatie, son patrimoine épigraphique et l'onomastique illyrienne. - *Studia Albanica* 2, 229-234.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1977, Rider - Municipium Ridentarum. Essai de reconstitution historique d'un habitat illyrodalmate. - In: *Actes du Colloque international - Thèmes de recherches sur les villes antiques d'occident, Strasbourg 1971*, 133-145, Paris.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1984, Područje Ridita u ilirskoj kultnoj plastici (s posebnim obzirom na neobjavljene spomenike). - In: *Simpozijum Duhovna kultura Ilira, Herceg-Novi, 4-6. novembra 1982*, 119-132, Sarajevo.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989a, *Iliri i antički svijet*. - Split.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989b, Nuovi apporti sull'ubicazione della sede di Aurelius Civitatis Ridentionis Episcopus dell'iscrizione milanese CIL V 6183. - In: *Studi in memoria di Giuseppe Bovini*, 2, 575-583. - Ravenna.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1990, Il Municipium Ridentarum (Rider) in Dalmazia nelle recenti ricerche archeologico-epigrafiche. - In: *La Venetia nell'area padano-danubiana. Le vie di comunicazione. Convegno Internazionale Venezia, 6-10 aprile 1988*, 471-485, Padova.
- Rječnik 1887-1891: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 3. - Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- SKOK, P. 1929, Iz mojega "Glossarium-a mediae et infimae latinitatis regni Croatiae". - In: G. Novak (ed.), *Šišićev zbornik / Mélanges Šišić. Zbornik naučnih radova: Ferdi Šišiću povodom šezdestogodišnjice života, 1869-1929*, 47-52, Zagreb.
- SMIČIKLAS, T. 1904, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Vol. 2. Diplomata saeculi XII. continens (1101-1200)*. - Zagrabiae.
- STEINDORFF, L. 1995, Tumačenja riječi Dalmatia u srednjovjekovnoj historiografiji. Istovremeno o saboru na planities Dalmae. - In: *Etnogeneza Hrvata / Ethnogeny of the Croats*, 148-158, Zagreb.
- SUIĆ, M. 1994-1995, Varvarina palaeochristiana. - *Diadora* 16-17, 293-308.

- SUIĆ, M. 1996a, MANIOS KOLPOS (Manijski zaljev). - *Arheološki radovi i rasprave* 12, 269-282.
- SUIĆ, M. 1996b, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske. Opera selecta.* - Zagreb.
- SUIĆ, M. 1998, Varvarina palaeochristiana. - In: *Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka, Znanstveni skup, Šibenik, 18. - 20. listopada 1995.* Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 19, 181-189.
- SUIĆ, M. 2003, *Antički grad na istočnom Jadranu.* - Zagreb.
- ŠIŠIĆ, F. 1914, *Priručnik izvora hrvatske historije* 1/1. - Zagreb.
- ŠIŠIĆ, F. 1925, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara.* - Zagreb.
- ŠKEGRO, A. 1999, *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije.* - Zagreb.
- ŠKEGRO, A. 2002, *Na rubu opstanka. Duvanjska biskupija od utemeljenja do uključenja u Bosanski apostolski vikarijat.* - Zagreb.
- ŠKEGRO, A. 2005a, *Stari pokrajinski katalog ili Katalog provincija Opće Crkve. Provinciale vetus sive Ecclesiae universae provinciarum notitia.* - Zagreb.
- ŠKEGRO, A. 2005b, The Bestoen bishopric in the light of prior research. - *Arheološki vestnik* 56, 369-389.
- ŠKEGRO, A. 2006, *Ecclesia Sarsenterensis - stanje i problemi istraživanja.* - *Hrvatska misao. Matica hrvatska Sarajevo. Časopis za umjetnost i znanost*, n. s. 39-40/28, 69-82.
- ŠKEGRO, A. 2007a, *Ludrumska biskupija (Ecclesia Ludroensis).* - *Hercegovina: godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe* 21, 59-92.
- ŠKEGRO, A. 2007b, *Natal i Maksim - posljednji salonitanski nadbiskupi.* - *Hrvatska misao. Matica hrvatska Sarajevo. Časopis za umjetnost i znanost*, n. s. 45/32 (in forcoming).
- ŠKEGRO, A. 2007c, *Problem Ludrumske biskupije.* - *Bosna franciscana* 26, 197-220.
- ŠKEGRO, A. 2007d, *The Diocese of Baloie (Ecclesia Baloien-sis).* - *Arheološki vestnik* 58, 357-365.
- ŠKEGRO, A. 2007e, *The Diocese of Ludrum (Ecclesia Ludroensis).* - *Povijesni prilozi* 32, 9-24.
- ŠKEGRO, A. 2008, *Tobožnja delminijska biskupija.* - *Opuscula archaeologica* 31, 283-302.
- Tab. Peut.: Tabula Peutingeriana. Codex Vindobonensis* 324 (ed. E. Weber) - Graz 1976.
- TOMASCHEK, W. 1880, *Die vor-slavische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna-Gora und angrenzenden Gebiete.* Separatabdruck aus Mittheilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft. - Wien.
- TOMASOVIĆ, M. 1993, *Arheološki istražni radovi na poluotoku Sv. Petar.* - In: *Makarska rivijera. Glasilo Makarskog primorja*, 333-334.
- TOMASOVIĆ, M. 1999-2000, *Novi nalaz rimskih grobova u Makarskoj i pitanje smještaja antičkog naselja prema položaju nekropola.* - *Opuscula archaeologica. Sportula dissertationum Marino Zaninović dicata* 23-24 (1999-2000), 171-183.
- TOMASOVIĆ, M. 2004, *800 godina života na prostoru Makarske.* - Makarska.
- TOMASOVIĆ, M. 2005, *Komentari, napomene i kritički osvrt na podatke iz okvira arheološke problematike Makarskog primorja u knjigama, radovima i člancima.* - *Makarsko primorje* 7, 9-102.
- UGLEŠIĆ, A. 1990-1991, *Rimska provincija Dalmacija pod vlašću Istočnih Gota.* - *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 30/17, 65-78.
- UGLEŠIĆ, A. 2006, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Šibenske biskupije.* - Drniš, Zadar.
- UJEVIĆ, A. 1991, *Imotska krajina².* - Imotski.
- Viz. izv. 1: Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* 1. - Beograd, 1955.
- Viz. izv. 2: Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* 2. - Beograd, 1959.
- VOJNOVIĆ, I. 1995, *Obnova crkve Sv. Petra u Makarskoj.* - *Makarsko primorje* 2, 79-91.
- VUČIĆ, J. 2005, *Ecclesia Naronitana / Prostor i granice.* - *Vjesnik za arheologiju i povjest dalmatinsku* 98, 159-170.
- WILKES, J. J. 1969, *Dalmatia.* - London.
- WILKES, J. J. 1976, *Boundary Stones in Roman Dalmatia.* - *Arheološki vestnik* 25, 258-274.
- ZANINOVIĆ, M. 1996a, *Od Helena do Hrvata.* - Zagreb.
- ZANINOVIĆ, M. 1996b, *Rider između Salone i Scardone.* - *Arheološki radovi i rasprave* 12, 307-323.
- ZANINOVIĆ, M. 1997, *O nekim prometnim osobitostima Makarskog primorja u prethistoriji i antici.* - *Makarsko primorje* 3, 9-16.
- ZANINOVIĆ, M. 1998a, *Delminium.* - In: J. Bratulić (ed.), *Prvi hrvatski kralj Tomislav. Zbornik radova*, 11-16, Zagreb.
- ZANINOVIĆ, M. 1998b, *Scardona i Rider.* - In: *Područje Šibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka. Znanstveni skup, Šibenik, 18.-20. listopada 1995*, 123-129, Zagreb.

Mukurska škofija (Ecclesia Muccuritanica) v Dalmaciji

Povzetek

Akti Drugega salonitanskega cerkvenega zbora, ki je potekal 4. maja 533 pod vodstvom salonitanskega nadškofa Honorija Mlajšega (528-547), omenjajo ustanovitev treh novih škofij in njihovi sedeži postanejo *Sarsenterum*, *Muccurum* in *Ludrum*. Za škofa Mukura je ob tej priložnosti določen duhovnik Štefan (*presbyter Stephanus*). Kot posvečeni škof je s škofoma Sarsentera in Ludruma sopolodpisnik aktov omenjenega zbora. Primer balojske škofije, ki jo je ustanovil salonitanski nadškof Honorij Starejši (pribl. 493 - pribl. 505), in zavrnitev zahteve bestoenskega škofa po razdelitvi njegove škofije pričata, da je bilo na območju Zahodnega Ilirika od obdobja gotske oblasti (493-537) naprej ustanavljanje novih škofij v pristojnosti salonitanskega nadškofa.

Za sedež mukurske škofije je bil določen Mukur (*Muccurum*) oz. Mukar (*Mucparum*). Škof se naslavlja kot mukuritanski (*Muccuritanus episcopus*), mukoritanski (*Muccuritanus episcopus*),

mukorenski (*episcopus Muccorensis*), munkorenski (*episcopus Muncorensis*) ali muikorenski (*episcopus Muicorensis*).

Omenjeno krajevno ime se v "Kozmografiji" anonimnega geografa iz Ravene pojavi v skupini dalmatinskih obalnih naselij (*per litus maris*) v sintagmi *Aronia id est Mucru*. *Aronia* je gotovo identična cestni postaji Inaronia (*in Aronia*), označeni na *Tabuli Peutingeriani*.

Bizantinski pisec Prokopij (okrog 500 - po 562) v svojem delu *Bellum Gothicum* omenja osvajanje Muikura (Muikuron, Monekuron) leta 549 - vzhodnogotski vojski je poveljeval odpadniški bizantinski vojskovodja Ilaulf. Splitski arhidiacon Tomas (1200-1268) naselje v svojem delu *Historia salonitana* imenuje Mukar (*apud Mucarum*). V poznoantično-zgodnje-srednjeveškem viru *Provinciale vetus* je med dvajsetimi mesti Dalmacije in Hrvaške v okviru salonitanske nadškofije navedena tudi *civitas Mucrona*. Konstantin VII. Porfirogenet (945-959) v

svojem delu *De administrando Imperio* kraj navaja kot Mókron oz. Mokrón.

Mukur se običajno enači tudi s središčem martaritanske škofije (*Ecclesia Martaritana*), znane iz aktov Prvega salonitanskega cerkvenega zbora, ki je potekal 15. julija 530.

Sedež mukurske škofije locirajo v Makar pri Makarski oz. v samo Makarsko. Kot argument služijo ostanki zgodnjekršćanske bazilike na najdišču Sv. Petar, ostanki monumentalnih antićnih objektov na obmoćju Donje Luke, poznoantićno grobišće, ostanki poznoantićne utrdbe (*castrum*), izviri pitne vode ipd. Pomen krajevnege imena kaže na vlagu (*mucor*), kar je dodatni argument za njegovo lokacijo v Makarsko. Razen na lokaciji Sv. Petar bi bil sedež mukurskega škofa lahko še na obmoćju cerkve sv. Filipa Nerija, prav tako v Makarski. Indic so sledovi antićne arhitekture in napis nekega škofa Štefana (*Stefanus episcopus*), ki bi bil lahko istoveten z mukurskim škofom, omenjenim v aktih Drugega salonitanskega cerkvenega zbora.

Lega sedeža mukurskega škofa je omogoćala dobro komunikacijo z vsemi deli škofije. Proti otoško-obalnim obmoćjem so že od prazgodovine vodile ustaljene pomorske poti, proti gorskim predelom pa poti (*viae vicinales*) oz. ceste (*viae munitae*). Glavnina pomorskega prometa iz vzhodnega Sredozemlja proti severovzhodu Italije se je odvijala prav po vodnih poteh mukurske škofije. Na *Tabuli Peutingeriani* je oznaćena pot, ki je makarsko obmoćje (*Inaronia*) preko Epetia in Onea povezovala z metropolitanskim središčem Salono (*sl. 1*). Dokazov za cestno povezavo jugovzhodnih delov škofije s središčem pa ni.

Ni znano, ali je bilo v obmoćje mukurske škofije sploh vkljućeno kakšno mesto, zato nekateri celo dvomijo v njeno ustanovitev. V teritorij so bili vkljućeni gorsko-planinski predeli, teritorij *Delminense Onestinum* in salonitansko otoćje nasproti kopnega, ki leži vzhodno od Oneuma in Reditika (*Redditicum*) (*sl. 3*).

Mukursko škofijo moramo razumeti kot podeželsko, slabo poseljeno diecezo. Zdi se, da je prav zato vkljućevala razmeroma veliko ozemlje. Gre za priobalni prostor od jugovzhodnih predelov planinskih masivov Mosorja in Poljic, preko obmoćja ob dolnji Cetini, preko Dinare pri Omišu, Biokova in vzhodno od Zabiokovlja pa vse do severozahodnih delov polotoka Pelješca in moćvirij ob izlivu Neretve, ki so mukursko škofijo verjetno razmejevala od naronitanske (*Ecclesia Naronitana*) (*sl. 2*). Dodeljeni so ji bili tudi otoki, ki so bili pred tem pod jurisdikcijo salonitanskega nadškofa. Prebivalstvo z obmoćja mukurske škofije se je ukvarjalo v prvi vrsti z živinorejo in kmetijstvom, tisto na otokih pa z ribolovom oz. pomorstvom.

Prevod: Tina Milavec

Dr. sc. Ante Škegro
Hrvatski institut za povijest
Opatićka 10
HR-10000 Zagreb
askegro@isp.hr

Grad na Gradišču nad Drago Spanheimska utrdba na severozahodni meji gospostva?

Andrej GASPARI, Barbara NADBATH in Tomaž NABERGOJ

Izvleček

Na vrhu Gradišča nad Drago se nahajajo razvaline visoko-srednjeveške utrdbe, v kateri lahko prepoznamo ostanke visoke trdne hiše ali obodnega gradu z dvocelično stanovanjsko stavbo, dvoriščem in manjšim samostojnim objektom. Utrdba predstavlja vzorčen primer izrabe ugodnih geomorfoloških pogojev ter strateške lege, ki je omogočala nadzor povezave med Goričanami in sotočjem obeh Sor. Analiza kovinskih predmetov, ki jih hrani Narodni muzej Slovenije, omogoča okvirno datiranje objekta v 12./13. stoletje. Lega utrdbe na mejnem območju med gospostvi freisinskega škofa, grofov Andeških in koroških vojvod Spanheimov napeljuje na domnevo, da je bila v posesti spanheimskih ministerialov gospodov iz Sore, ki so v virih omenjeni med sredino 12. in začetkom 13. stoletja.

Ključne besede: Slovenija, arheologija, visoki srednji vek, gradovi, Draga, Sora, Spanheimi

Abstract

The peak of Gradišče above the village of Draga reveals the ruins of a High Medieval stronghold, of which we can identify the remains of a high strong house or shell castle with a double keep, bailey and a small secondary building. The stronghold is a fine example of the exploitation of favourable geomorphologic and strategic conditions, which in this case provided effective control over the routes between Goričane and the confluence of the Poljanska Sora and the Selška Sora Rivers, as well as visual communication with the castle of Stari grad at Smednik. The analysis of metal objects from this site in the collections of the National Museum of Slovenia enabled the stronghold to be approximately dated to the 12th/13th centuries. Its position on the boundary between the domains of the Bishop of Freising, the Counts of Andechs, and the Spanheims, the Dukes of Carinthia, leads to the assumption that the stronghold was in the possession of Spanheim ministerials, the lords of Sora, who are mentioned in literary sources between the mid 12th and the beginning of the 13th centuries.

Keywords: Slovenia, archaeology, High Middle Ages, castles, Draga village, Sora River, Spanheims

UVOD

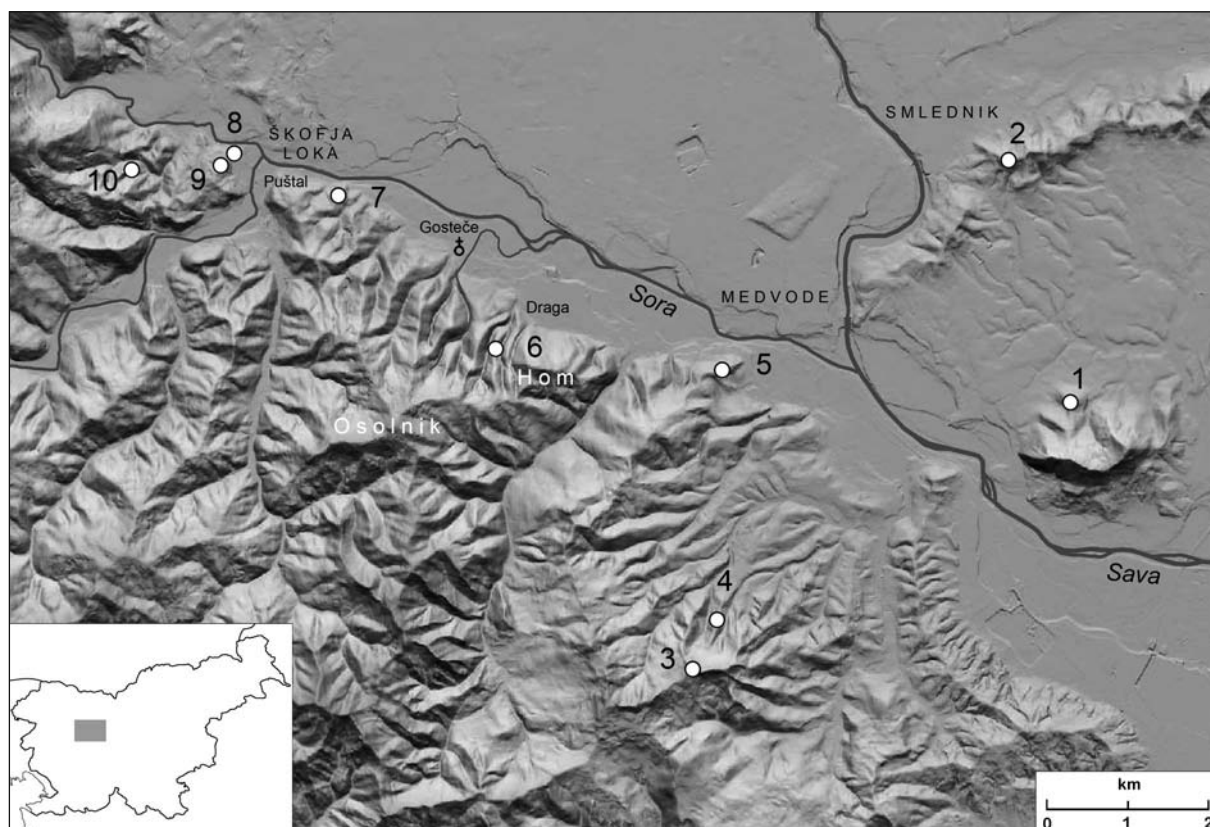
Arheološka karta prazgodovinskih, antičnih in srednjeveških najdišč na južnem delu Sorškega polja in njegovega hribovitega obrobja opozarja na velik pomen komunikacije med regionalnim vozliščem prometnih smeri pri današnjih Medvodah in škofjeloškim ozemljem po terasah vzdolž desnega brega Sore. Zahodno od hriba Modrejan (Stari grad) nad Goričanami, strateško pomembne lokacije v bližini sotočja Save in Sore, se njena trasa zarisuje mimo vasi ob vznožju Osovniskega masiva (Sora, Draga, Gosteče, Pungert, Hosta in Puštal) do sotočja obeh Sor pri Škofji Loki (*sl. I*).¹

¹ Za mnenja in pripombe se avtorji lepo zahvaljujejo Igorju Sapaču iz Arhitekturnega muzeja Slovenije, za pomoč pri grafični

Nad omenjeno komunikacijo se dvigajo skrajno severni obronki Polhograjskega hribovja, ki v razglednem Osovniku dosežejo nadmorsko višino 858 metrov. Osovniški masiv na vzhodu omejuje Hom (715 m), mogočen hrib značilnega simetričnega obrisa nad vasjo Sora, proti zahodu pa mu sledi vrsta nižjih grebenov in vzpetin, ki se zaključijo s hribom Sten (489 m) nad Puštalom.

Naravna zavarovanost vzpetin, zaradi velikega naklona terena je skupaj z razmeroma ugodno sončno obsevanostjo, dostopnostjo vodnih virov ter lego v bližini komunikacije že zgodaj pritegnila

opremi Miranu Eriču iz Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije in Benjaminu Štularju iz Inštituta za arheologijo ZRC SAZU. Za sodelovanje pri izdelavi kataloga gre zahvala Niki Veršnik, za tehnično ureditev risb in tabel pa Idi Murgelj iz Narodnega muzeja Slovenije.

Sl. 1: Utrdbe iz časa med 10. in 14. stoletjem med Medvodami in Škofjo Loko: 1 Gradišče nad Zavrhom; 2 Stari grad Smlednik; 3 Jeterbenk; 4 Gradišče nad Sv. Marjeto v Žlebeh; 5 Stari grad Goričane; 6 Gradišče nad Drago; 7 Kremplnov hrib nad Hosto; 8 Loški grad; 9 Krancelj nad Škofjo Loko; 10 Wildenlack (Stari grad) pod Lubnikom (izvedba: Andrej Gaspari, Benjamin Štular).
 Fig. 1: Strongholds from the period between 10th and 14th Centuries between Medvode and Škofja Loka: 1 Gradišče above Zavrh; 2 Stari grad Smlednik; 3 Jeterbenk; 4 Gradišče above Sv. Marjeta in Žlebe; 5 Stari grad Goričane; 6 Gradišče above Drago; 7 Kremplnov hrib above Hosta; 8 Loški grad; 9 Krancelj above Škofja Loka; 10 Wildenlack (Stari grad) underneath Lubnik (execution: Andrej Gaspari, Benjamin Štular).

naselitev oziroma vzpostavitev nadzornih točk. Arheološko izpričana prazgodovinska in antična najdišča na območju med Soro, Osovnikom in Puštalom obsegajo višinske utrjene naselbine iz bronaste in/ali starejše železne dobe ter poznorimskega in zgodnj srednjeveškega obdobja, medtem ko podatki o obljudenosti teras in ravnice na desnem bregu Sore še manjkajo. Nižinsko najdišče z ostanki rimskodobnega objekta ali grobišča na Grobljah pri Rakovniku leži že zunaj prostora obravnave.²

V hribovju si od vzhoda proti zahodu sledijo prazgodovinska naselbina z ohranjenim okopom ter poznejši poznorimski in zgodnj srednjeveški refugij na Homu,³ obravnavana visokosrednjeveška utrdba na Gradišču nad Drago (sl. 2),⁴ Rožnikovo gradišče s prazgodovinskimi in srednjeveškimi najdbami na sedlu južno od vrha Osovnika⁵ ter

Kremplnov hrib nad Hosto, kjer so izkopavanja Inštituta za arheologijo ZRC SAZU odkrila sledove prazgodovinske poselitve in utrjenega pribežališča iz druge polovice 10. stoletja.⁶ Na potencialna najdišča, ki zaenkrat niso arheološko potrjena, opozarjajo lokalno izročilo in toponimi Pustota, Puštal in Gradišče.⁷ S slednjim lokalna tradicija označuje poleg omenjenih višinskih najdišč nad Drago (Gradišče nad Drago) in pod Osovnikom (Rožnikovo Gradišče) še eno od vzpetin v grebenu pod domačijo Močeradnik (Močeradnikovo Gradišče) ter kopast hrib nad Gostečami (Gosteško Gradišče).⁸ Zanimivo je, da zasledimo med temi toponimi na franciscejskem katastru le Pustoto, medtem ko se imeni Gradišče pojavita šele na današnjih zemljevidih.⁹

² Rutar 1893.

³ Ciglenečki 1984; id. 1987, 87; id. 1994, sl. 13, t. 10 b.

⁴ Jenko 2002; Gaspari, Nadbath, Nabergoj 2006.

⁵ Koblar 1883, 62; Brank 1973, 51; Stare 1975.

⁶ Pleterski 1999, 378; id. 2002.

⁷ Brank 1973, 51, 56; Koblar 1883, 62.

⁸ KLDB, 586; Valič 1975b.

⁹ Draga - TTN5; Gosteče - DK25.

Sl. 2: Hribovje nad Soro in Gostečami (foto: Andrej Gaspari).
Fig. 2: The hills above Sora and Gosteče (photo: Andrej Gaspari).

ZGODOVINA RAZISKAV

Na razvaline z vrha Gradišča nad Drago je prvi opozoril Anton Koblar ob koncu 19. stoletja. Avtor v opisu Sorške in Preške fare omenja dvojno Gradišče “na holmih nad Gostečami in nad Drago” in nad Sv. Marjeto v Žlebeh ter navaja ljudsko izročilo, po katerem so na vseh treh krajih v starih časih stali gradovi. Na Gradiščih nad Drago in Gostečami naj bi se v njegovem času še videli ostanki starega zidu.¹⁰ Obe lokaciji je okoli leta 1961 obiskal arheolog Andrej Valič iz Gorenjskega muzeja, vendar se v lapidarni notici v Arheoloških najdiščih Slovenije o izvoru ruševin nad Drago ni izrekel,¹¹ medtem ko njegovi obhodi Gradišča nad Gostečami niso potrdili navedb o zidovih.¹² Do podobnih ugotovitev je privedla tudi arheološka topografija območja, ki jo od leta 2005 izvaja ljubljanska območna enota Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Skalnati vrh Gradišča nad Gostečami se zdi neprimeren za poselitev, zato ni izključeno, da je prišlo do prenosa imena z enega od sosednjih najdišč. Brez vidnih ostankov naselbinskih ali utrdbenih struktur je tudi hrib Vidmavec (681 m), ki ga lahko najverjetneje enačimo z Močeradnikovim Gradiščem.

Razvaline na vrhu Gradišča nad Drago so kot srednjeveške ostaline prvič označene na karti arheoloških najdišč v okolici Škofje Loke, ki jo je objavil Marijan Slabe.¹³ V leksikonu gradov na Slovenskem je Ivan Jakič sedež gospodov iz Sore iskal v bližnjem hribovju in kot najverjetnejšo lokacijo navedel območje poznorimske in zgodnesrednjeveške naselbine na grebenu Homa. Podatek o razvalinah, ki naj bi bile tam vidne še ob koncu 19. stoletja,¹⁴ se najbrž nanaša na Koblarjevo pisanje o ostankih nad Drago in Gostečami.¹⁵ Lokacija nad Drago je po tem omenjena v študiji B. Berčiča (izginuli *castrum Bosisen*),¹⁶ nedavno pa jo je izčrpeje predstavil France Jenko.¹⁷

Arheologi so najdišče ponovno obiskali v letih 2005 in 2006, ko sta bili opravljeni strukturna topografija in geodetska izmera najdišča. Lokacija je kot enota arheološke dediščine vpisana v Register nepremične kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo (EŠD 17233). V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo najdišče večkrat deležno obhodov nepooblaščenih iskalcev z detektorji kovin, že pred tem pa so okoličani izkopali dobršen del enega od objektov.

¹⁰ Koblar 1883, 4, 9, 58.

¹¹ Prim. Valič 1975a.

¹² Id. 1975b.

¹³ Slabe 1979, 15.

¹⁴ Jakič 1997, 310.

¹⁵ Jakič 1997, 63.

¹⁶ Berčič 2001, 23.

¹⁷ Jenko 2002.

Sl. 3: Gradišče nad Drago. Pogled iz grape potoka Žebnik z označenimi obrambnimi jarki (foto: Viktor Ivanc).

Fig. 3: Gradišče above Drago. View from the ravine of the Žebnik Stream with defence ditches marked (photo: Viktor Ivanc).

Sl. 4: Gradišče na Drago. Poskus rekonstrukcije tlorisa utrdbe (geodetski posnetek: Viktor Ivanc in Marko Gaspari).

Fig. 4: Gradišče above Drago. An attempt at reconstructing the plan of the stronghold (geodetic survey: Viktor Ivanc and Marko Gaspari).

TOPOGRAFIJA IN OPIS NAJDIŠČA

Gradišče nad Drago je skalnata vzpetina (566 m nm. v.) v grebenu Žebnik (642 m), predzadnjem od vzhodnih grebenov Osovniškega masiva. Greben, omejen z globokima grapama Suhega potoka (Drage) in potoka Žebnik, ima na tem mestu deloma prepadno vzhodno pobočje (sl. 3) in nekoliko manj strmo zahodno pobočje. Strm je tudi vzpon od severno ležečega posestva pod Gradiščem do grebenskega čela, saj kljub razmeroma kratki medsebojni razdalji višinska razlika presega 150 m. Ugodnejši je pristop navzdol po grebenu Žebnika, ki ga sestavljajo mehkejši laporji, medtem ko je Gradišče, na katerem stoji obravnavana srednjeveška utrdba, iz odpornejših triasnih apnencev.

Razvaline ležijo na najvišjem delu skalnega pomola, s katerega se odpira dober razgled na Kranjsko-Sorško polje. Na vzhodu so razgled z utrdbe, ki je imela vizualno komunikacijo s smladniškim Starim gradom (sl. 1: 2), omejevala pobočja Kere in Homa, na zahodu pa greben Breznega vrha (581 m). Danes je območje Gradišča poraslo z mešanim gozdom hrasta, kostanja, buke in smreke, ki ga je zlasti na vzhodnih pobočjih močno razredčil vetrolom v sredini devetdesetih let. Ogolelo skalno rebro z gradom vzbuja vtis težke dostopnosti in možnosti učinkovite obrambe, ki je bila v času uporabe utrdbe vsekakor nadgrajena z vsaj sto metrov širokim golosekom, kolikor je narekoval domet mehanskega strelnega orožja.

Naravno težko dostopen grad je bil dodatno zaščiten s sistemom štirih umetnih jarkov (sl. 3, 4: 1,2,7,8). Na južni strani sta utrdbo varovala dva več metrov globoka in široka jarka s strmimi oziroma navpičnimi stenami, med katerima je kopast ostanek

grebena. Nadaljevanje grebena proti severu tvori okoli 15 m višja skalna kopa z okoli 30 m dolgim vrhnjim platojem, ki v dveh stopnjah prehaja v oster in lahko branljiv greben proti Dragi. Dostop s te strani je bil zavarovan z enim ožjim in plitvejšim ter enim širšim in globljim jarkom, vklesanima v trdo apnenčasto kamnino v razdalji 17 oziroma 48 metrov od utrdbe. Vsi jarki so deloma zapolnjeni s podornim skalovjem in humusom.

Na vrhu delno preoblikovanega skalnega pomola so prepoznavni ostanki gradu z dvocelično stanovanjsko stavbo, manjšim samostojnim objektom in vmesnim dvoriščem v skupni izmeri $21,6 \times 12,5$ m.

Nižji severni del vrha, pod katerim je še umetno izravnana terasa, zavzemajo ostanki pravokotnega stanovanjskega objekta ($12,5 \times 9,3$ m) z dvema prostoroma (sl. 4: 6). Južni zid, ki stoji še 2 m visoko (sl. 5) in sega nekoliko nad nivo najvišjega dela pomola, je zgrajen iz večinoma klesanih pravokotnih kamnov različnih velikosti, vezanih z zelo trdno belo sivo malto. Kamni so zloženi v vodoravne vrste, ki pa ne potekajo vedno v enotnih linijah klesancev čez celotno steno, temveč je v posamezni vrsti večkrat opazno kombiniranje enega večjega kamna z dvema manjšima. Debelina zidu znaša natančno 1 m.

Vzhodni in zahodni stranici objekta lahko sledimo v celotnem poteku po eni do dveh legah fasadnih kamnov, severna stena pa se razen vidnih vogalnikov pozna le po obrisu nad zidom ležeče ruševine. Slednje velja tudi za predelni zid, od katerega je viden samo segment lica v južnem vogalu vzhodnega prostora.

Od zahodnega obzidja oziroma podpornega zidu ploščadi z dvoriščem je večinoma ohranje-

Sl. 5: Gradišče na Drago. Južni zid palacija, severno lice (foto: Andrej Gaspari).

Fig. 5: Gradišče above Draga. South wall of the keep, north face (photo: Andrej Gaspari).

no le polnilo iz amorfne mase kamnov in malte, mestoma pa tudi ena ali dve legi kamnov zunanje fronte (sl. 4: 4). Zid sprva poteka približno v osi zahodne stene stanovanjskega objekta, nato pa se s poševnim odklonom prilagodi skalnemu reliefu in usmeri proti južnemu koncu pomola. Na tem delu ploščadi se nanj naslanja manjši pravokoten objekt s polkrožnim zaključkom na vzhodni strani (sl. 4: 3; 6), ki ga je Jenko interpretiral kot okrogel stolp, mi pa smo mu sprva zmotno pripisali petkoten tloris. Iz izpostavljenih ostankov ni razvidno, ali gre za obrambni stolp, stanovanjsko stavbo ali celo grajsko kapelo.

Tik ob skalni stopnji, ki na vzhodu zamejuje okoli 5 m širok osrednji del ploščadi z dvoriščem, je v skalo vsekana kvadratna kotanja z ravnim dnom, najverjetneje zbiralnik za vodo (sl. 4: 5). Stranice kotanje merijo 1 m, globina pa 0,7 m. O vzhodnem obzidju na površini ni sledu, glede na velik naklon vzhodnega pobočja s skalnimi stopnjami pa je za učinkovito obrambo zadostovala že lesena palisada.

Iz današnje oblikovanosti zemljišča in poteka ohranjenih zidov oziroma temeljev izhaja, da so pred gradnjo odstranili znaten del ovršja skalne kope in tako izkoristili praktično ves razpoložljiv prostor. Domnevamo lahko, da so pridobljeni material uporabili za zidove, manjkajoče kamnito gradivo pa so ponujala ogolela skalna rebra pod gradom. Debelina arheoloških depozitov na najdišču je različna in niha od tankih naravnih sedimentov pri zbiralniku do vsaj 1,5 m debele razvaline v severnem delu utrdbe. V preteklosti je bil deloma odkopan zahodni prostor stanovanjskega objekta, z večjimi vkopi pa so poškodovane tudi strukture na južnem delu utrdbe. Dostop do gradu domnevamo

Sl. 6: Gradišče na Drago. Razkrit del zidu manjšega objekta na južnem delu platoja (foto: Andrej Gaspari).

Fig. 6: Gradišče above Draga. The uncovered part of the wall of a smaller structure on the southern part of the plateau (photo: Andrej Gaspari).

od sedla po zložnejšem zahodnem pobočju, koder na Gradišče še danes vodi ozka steza.

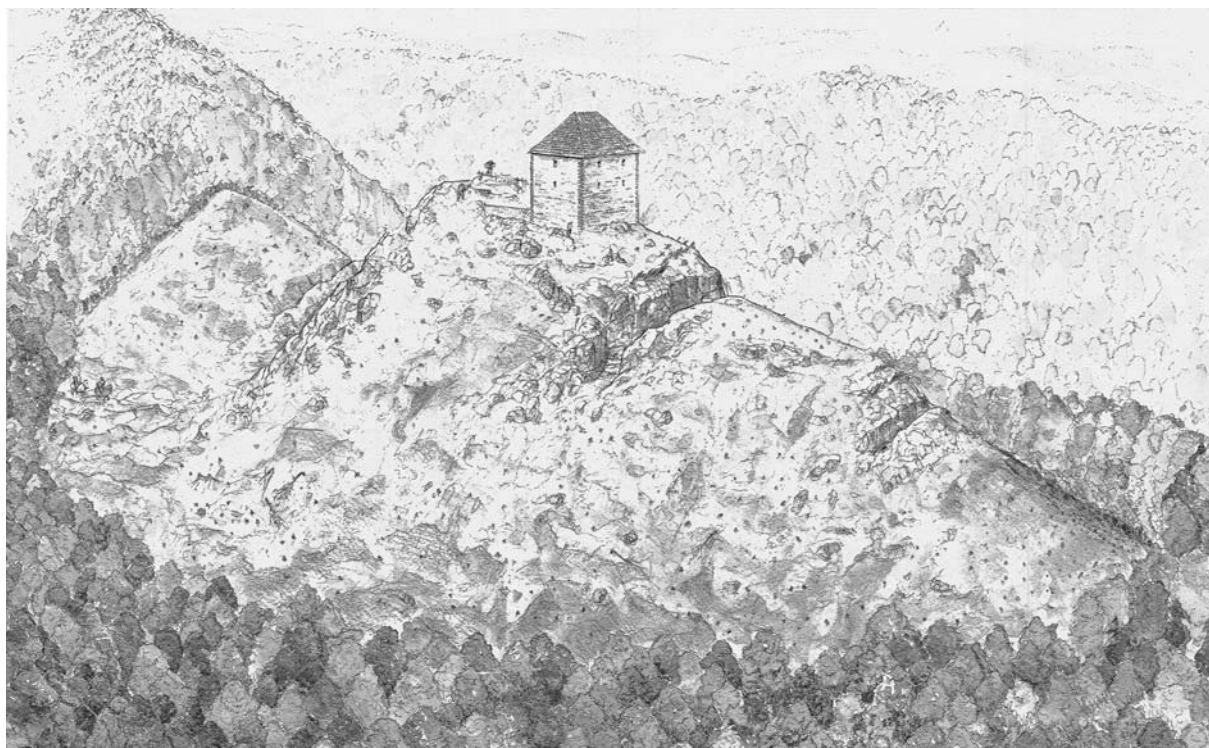
DATACIJA IN FUNKCIJA OBJEKTA

Poskus opredelitve objekta

Relativno majhne dimenzije gradu na Gradišču nad Drago ter predvsem njegova dobro zavarovana in težko dostopna lega v bližini meje med srednjeveškimi gospostvi govorijo, da je bila pri njegovi pozidavi v ospredju vojaško-obrambna funkcija, čeprav grad ni imel optično najbolj učinkovitega položaja. Glede na velikost utrdbe in omejene prostorske možnosti za predgradje z gospodarskimi poslopji lahko sklepamo, da je bilo na gradu poleg oskrbnika le manjše število oborožencev. Za praktično zavarovanje meje, npr. preprečitev prodora vojaškim enotam ali celo hordam, ki bi se valile spodaj mimo, tako posadka ni imela večjih možnosti, nemogoče je bilo tudi neposredno signaliziranje z vzhodno ležečima Starim gradom Goričane in Jeterbenkom (sl. 1: 5,3).

Slaba berljivost površinskih ostankov onemogoča zanesljivejšo opredelitev grajske arhitekture. Majhna tlorisna površina in odsotnost trdnih dokazov za zidano obzidje govorita za njeno uvrstitev med visoke trdne hiše, večnadstropne stanovanjsko-obrambne stavbe, ki so po zasnovi podobne palacijem (sl. 7). Ta tip gradov se je uveljavil v 11. stoletju, srečujemo pa ga še vse do konca 13. stoletja.¹⁸ Možnost, da gre pri ostankih zahodnega zidu vendarle za temelj višje obrambne strukture, približuje grad na

¹⁸ Sapač 2003, 16, 17.

Sl. 7: Gradišče na Drago. Rekonstrukcija utrdbe med gradnjo. Pogled proti jugozahodu (ilustracija: Marko Zorovič).

Fig. 7: Gradišče above Draga. Reconstruction of the strogold during its construction. View towards the south-west (illustration: Marko Zorovič).

Gradišču nad Drago manjšim obodnim gradovom. Ti so bili na Kranjskem pogosti v drugi polovici 12. stoletja in prvi polovici 13. stoletja, ko se je velikim gradovom 11. in 12. stoletja pridružilo večje število ministerialskih gradov ali gradov manjših alodialnih gospodov.¹⁹ Zgoden nastanek utrdbe nakazuje tudi zidava iz pravokotnih klesancev in lomljencev, ki pa vendarle odstopa od pravilne plastovitosti, značilne za romansko arhitekturo.

V širši okolici bi jo lahko primerjali z Wartenbergom, gradom z dvoceličnim palacijem s pritličnim vhodom, ki je stal na pomolu Gradišče (480 m) v severozahodnem pobočju Šmarjetne gore nad Kranjem.²⁰ Po velikosti in načinu zidave spominja tudi na grad z nepravilno obodno zasnovo na Gradišču (471 m) nad Zavrhom pod Šmarno goro (sl. 1: 1), ki ga listina iz leta 1334 omenja že kot *purchstal*. Od utrdbe, ki je bila postavljena na umetno znižani skalni kopi, sta ohranjena le del zahodnega obzidja s pravilno zidavo iz pravokotnih klesancev in lomljencev ter obris osrednjega objekta. Na grebenu, ki Gradišče ločuje od masiva šmarnogorske Grmade, je viden še delno zasut jarek.²¹

¹⁹ Stopar 1991, 389, 390; Sapač 2003, 10–56.

²⁰ Žontar, Zupančič 1967, 31, 32; Stopar 1996, 157, 158.

²¹ Kos 1996, 167, 168; Jakič 1997, 204, 205; Gaspari 2006, 25, sl. 5.

Podoben sistem štirih obrambnih jarkov, izkopanih prečno na greben, srečamo tudi pri utrdbi na Gradišču (517 m) nad Sv. Marjeto v Žlebeh (sl. 1: 4).²² Utrdbo na dolomitni vzpetini v severnem grebenu Jeterbenka označuje podolgovat tloris z več objekti, ki se vrstijo ob okoli meter debelem zahodnem obzidju. Neurejena zidava iz večjih in manjših lomljencev govori za nastanek utrdbe (morda *New Hertenberch*) v 13./14. stoletju. Tudi grad Jeterbenk na vrhu istoimenskega hriba (774 m) je bil dodatno zavarovan s štirimi jarki, od katerih so bili trije locirani na vzhodnem grebenu, četrti pa je vršno kopo ločeval od grebena Turniče.

Sorodno utrdbeno zasnovi in strateško izpostavljeno lego imajo tudi okvirno sočasni gradovi na vzhodnem in južnem obrobju Ljubljanske kotline. Stari grad Turjak in Stari grad (*Falkenberg*) z bližnjo utrdbo na hribu Oklučje pri Rogatcu nad Želimljami na jugovzhodnem robu Ljubljanskega barja sta nadzorovala pomembno komunikacijo po Želimeljski dolini, Stari grad nad Podgradom (*Osterberg*) pa vodne in kopenske poti v okolici sotočja Save in Ljubljanice.²³

²² Koblar 1883, 9, 10, 69.

²³ Kos 1994, 16, 32, 42; Svoljšak et al. 1994–1995.

ANALIZA DROBNIH NAJDB

V primeru utrdbe nad Drago predlagano datracijo potrjuje tudi analiza skupno 63 kovinskih predmetov, ki jih hrani Narodni muzej Slovenije. Glede na vrst gradiva so običajni za srednji vek in tipološko večinoma prepoznavni, zato jih okvirno datiramo v 12. in 13., nekatere morda še v 14. stoletje. Izjema so odlomek bronaste rimskodobne zaponke (*t. 3: 8*) in dva medeninasta novoveška gumba (*t. 3: 11,12*), eden z vtisnjenim napisom izdelovalca na hrbtni strani "FABRIQUE D. BT. G. R.". Ti trije artefakti glede na osamljenost med srednjeveškim gradivom izpričujejo le občasno ali enkratno prisotnost ljudi v rimski dobi oziroma novem veku na obravnavanem najdišču.

Vsi predmeti ali njihovi odlomki so bili odkriti nestrokovno in nepooblaščen, z iskalcem kovin, in predani muzeju. Izhajajo s pobočij pod gradom, njihova natančna najdiščna lega ni znana. Zato jih je tako tipološko kot tudi kronološko mogoče natančneje določiti le na podlagi primerjav z najdbami in najdišči iz srednjeevropskega prostora.

Najdbe so večinoma dobro ohranjene, konsevriane in analizirane so bile v Narodnem muzeju Slovenije.

Analizo kemijskih elementov kovin z XRF-spektrometrijo (metoda EDS XRF) je opravil Zoran Milić (Narodni muzej Slovenije, Ljubljana) in ugotovil, da je večina predmetov (skupno 39) iz bakra z zelo nizkimi vsebnostmi srebra in antimona, ki pa verjetno izvirata iz bakrove rude in bakru nista bila namenoma dodana. Bakreni predmeti so bili večinoma pozlačeni (22 primerkov), pri čemer potrditev prisotnosti zlata z napravo XRF na dveh predmetih zaradi nedostopnosti vzorčnega mesta ali premajhnosti vzorca ni bila mogoča. Med preostalimi predmeti jih je osem iz bronca (od teh dva pozlačena) in štirje iz medenine ter eden iz svinca in dva iz zlitine kositra s svinčcem. Devet primerkov je železnih, med njimi tudi en pokositren.

Ohranjeno drobno gradivo z gradu nad Drago smo v kataloškem delu razdelili v več skupin, tako po materialu kot po namembnosti. Prevladujejo okovi, nekateri okrašeni z vrezi ali vbodi. Med najstarejšimi so pozlačeni bakreni odlomki okovov ščita (*t. 1: 10-18*) – enaki primerki iz Nemčije so datirani v 12. stoletje oziroma do sredine 13. stoletja.²⁴ Enako velja za bakren predrt okov v obliki

²⁴ Kotzur 2004, 333, kat. 18.8, sl. 18.3, kjer gre za pozlačen bronast (!) okov ščita z najdišča "Steinenschloss" v Thaleischweiler-Fröschen pri Pirmasensu, datiran v 12. stoletje. Prim. tudi katalog razstave *Ritter, Burgen und Dörfer* 1997 (69, 72, kat. III.52), kjer so trije odlomki pozlačenih bakrenih okovov ščita

prepleta, sicer brez pozlate, ki ga po primerjavi lahko datiramo v 12. stoletje ali začetek 13. stoletja (*t. 2: 8*).²⁵ Iz 12. ali 13. stoletja je bakren, prav tako pozlačen okov z upodobitvijo psov, ki je bil glede na ostanek šarnirja in luknjice za zakovice pritrjen na leseno podlago, morda skrinjice (*t. 2: 6*). K neki skrinjici iz 13. stoletja je kot podlaga verjetno spadala značilna bakrena nogica (*t. 2: 25*).²⁶ Malo mlajši, iz 13. ali morda še iz 14. stoletja so nekateri, prav tako pozlačeni bakreni okovi oziroma okrasni zatiči (*t. 2: 11-16*).²⁷ Bakreni je tudi luničast obesek (*t. 2: 29*), ki je tako kot enak bronasti primerek (*t. 3: 5*) verjetno del konjske oprave. Jasno določljiv je še kovinski zaključni okov nožnice bodala (*t. 3: 14*), po primerjavah datiran v visoki srednji vek oziroma do sredine 14. stoletja.²⁸ Zelo redka, v Sloveniji doslej edina takšna najdba pa je napol plastična človeška maska oziroma glavica (*t. 3: 1*), ulita iz bronca s svinčcem bržkone po modelu v tehniki izgubljenega voska in nato dodelana z dletcem oziroma orodjem za tanjenje. Znani so nam le še trije takšni odlični primeri drobne romanske umetnosti iz Bavarske oziroma Tirolske, ki naj bi bili uporabljeni kot zapiralo knjižnih platnic ali kot del ključavnice, morda celo kot talisman; datirani so v 13. ali 14. stoletje.²⁹

Med železnimi predmeti omenimo odlomek podkve, zaponko, okroglo pasno spono, nož in odlomek škarij (*t. 1: 1,4-7*). Značilna najdba je tudi svinčeno vretence za preslico (*t. 3: 15*). Izjemen pa je svinčen pokrov škatlice z upodobitvijo cesarskega

(“v obliki urnega kazalca”, nem. “uhrzeigerförmige Schildbeschläge”) z najdišča Treuchtlingen (Obere Burg) datirani v sredino 13. stoletja.

²⁵ Prim. Krabath 2001, 548, kat. XXXVIII.95, in 689, t. 35: 7.

²⁶ Prim. Krabath 2001, 687, t. 33: 1-4, ki podobne nogice datira okoli l. 1200 ali v 2. polovico 13. stoletja.

²⁷ Primerjave glej v: Stadler 1994, 127, 128, t. 38 in 39, posebno G 7, G 8 in G 13 (avtor sicer loči okrasne žebličke, nem. Zierstifte, in okove, nem. Beschläge).

²⁸ Prim. Krabath 2001, 475, kat. V.2, t. 7: 5 in 59: 1-2, ki takšne okove datira vse od 8. pa do sredine 14. stoletja.

²⁹ Ronnenfeldt 1998, 106, sl. 4.7, takšne bronaste “stilizirane človeške maske” z gradu Waldstein na Zgornjem Frankovskem izrecno ne datira, na podlagi ostalih izkopanih drobnih najdb in arhitekture bi sodila v 12. ali 13. oziroma 13. ali 14. stoletje. Stadler (1994, 131, št. G 34, t. 40) “polplastične moške glavice” iz barvne kovine z gradu Erpfenstein na Tirolskem prav tako posebej ne datira, celotni inventar najdb pa je uvrščen v 13. in 14. stoletje. Stadler kot edino primerjavo navaja še naključno najdbo z grajske razvaline “Althaus” pri Altenbeuernu na Bavarskem (brez upodobitve). Primerek iz Erpfensteina, katerega obraz je za razliko od najdb z Gradišča nad Drago in z Waldsteina bradat, je Stadler v katalogu *Eines Fürsten Traum* (Riedmann, Hörmann, Hastaba 1995, 237, št. 7.25, in 241, št. 7.25) datiral v “13./14. stoletje”.

orla (t. 3: 13), glede na motiv in slog datiran v 13. stoletje. To je bil npr. v staufovski dobi, posebno pod Friderikom II., priljubljen okrasni motiv, zlasti na umetnoobrtnih izdelkih,³⁰ sicer pa v srednjem veku pogost tudi kot heraldični znak.³¹

Najdbe z gradu nad Drago izpričujejo vsakdanje življenje na srednjeveškem gradu ter razmeroma visok kulturni nivo njegovih prebivalcev. Posebno najdbe iz barvnih kovin, v prvi vrsti tiste pozlačene, potrjujejo plemiško komponento prebivalstva na tem gradu. Nekatere so zelo kakovostno izdelane in tudi redke ali v slovenskem prostoru celo unikatne. Dragocene so, saj dokumentirajo raznovrstno, pri nas zelo slabo poznano materialno kulturo iz 12. ali 13. stoletja, ki jo skrivajo še nedotaknjene plasti številnih grajskih razvalin.

KATALOG

Tabla 1

Predmeti iz železa

1. Odlomek podkve z dvema luknjama za žeblje pravokotne oblike, ena je cela ohranjena. Kovanje. Mere: dl. 4,27 cm, šir. 1,76 cm, deb. 0,4 cm. Inv. št. G 11085.

2. Podkovski žebelj s sploščeno (zaobljeno) glavico. Kovanje. Mere: dl. 3,06 cm, šir. glavice 0,31 cm, deb. glavice 0,3 cm. Inv. št. G 11083a.

3. Podkovski žebelj s sploščeno (strehasto) glavico, rahlo zvit. Kovanje. Mere: dl. 5,94 cm, šir. glavice 0,3 cm, deb. glavice 0,30 cm. Inv. št. G 11083b.

4. Ovalen obroč zaponke, trn za zapenjanje manjka. Kovanje. Mere: dl. 2,44 cm, šir. 1,76 cm, deb. 0,3 cm. Inv. št. G 11088.

5. Pasna spona z okroglim okvirom okroglega preseka in s trnom za zapenjanje, ki se proti konici zoži in je rahlo zvit. Kovanje. Mere: pr. okvira 4,23 cm, deb. okvira 0,45 cm, dl. trna 4,6 cm. Inv. št. G 11923.

6. Nož z jezičastim nastavkom za ročaj, ki je delno odlomljen. Rezilo trikotnega prereza je na spodnji strani rahlo usločeno in ima raven, proti konici izrazito ukrivljen hrbet. Kovanje. Mere: dl. 14,83 cm, šir. rezila 2,8 cm, deb. hrbta rezila 0,3 cm, dl. ohranjenega ročajnega dela 2,17 cm. Inv. št. G 11081.

7. Rezilo škarij z ravnim hrbtom, odlomljeno na zaobljenem prehodu v ožji in debelejši ročajni del. Konica rezila je tudi odlomljena. Kovanje. Mere: dl. 10,8 cm, šir. rezila 2,32 cm, deb. hrbta rezila 0,37 cm. Inv. št. G 11082.

8. Železna spojka, zvit in na obeh koncih odlomljena. Kovanje. Mere: dl. 4,22 cm, šir. 0,79 cm. Inv. št. G 11084a.

³⁰ Prim. upodobitev cesarskega orla iz prve tretjine 13. stoletja v: Kramp 2000, 445, št. 5.9. Dobri ikonografski primerjavi sta upodobitvi orla v znamenitem delu *Reiner Musterbuch*, ki je nastalo v začetku 13. stoletja v cistercijskem samostanu Rein na avstrijskem Štajerskem, hrani pa ga Avstrijska nacionalna biblioteka na Dunaju (Cod. Vind. 507, fol. 3v in 10r). Med ikonografskimi analogijami iz slovenskega prostora izpostavljamo upodobitve orlov v pikčasti krožnici na reverjih skledastih denarjev in polovičarjev koroškega vojvode Bernarda Spanheimskega (1202–1256) iz ljubljanske kovnice (Pogačnik 1993, 520, 521, št. 344, 345).

³¹ Prim. npr. Rittertum 1964, 167, sl. 210, in 176, sl. 229.

9. Železna spojka, zvit in na enem koncu odlomljena. Kovanje. Mere: dl. 4,1 cm, šir. 0,52 cm. Inv. št. G 11084b.

Predmeti iz bakra

10. Odlomek trakastega okova ščita, ki je na treh mestih razširjen in vzbočen (na enem je približno na sredini luknja), sicer pa na treh mestih tudi zvit. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 7,27 cm, šir. 3,61 cm, deb. 0,22 cm, pr. luknjice 0,18 cm. Inv. št. G 11904.

11. Odlomek trakastega okova ščita z ovalno razširjenim in vzbočenim delom, ki ima na sredini luknjo. Kovanje. Mere: dl. 2,8 cm, šir. 0,74 cm, deb. 0,16 cm, pr. luknjice 0,22 cm. Inv. št. G 11920.

12. Odlomek trakastega okova ščita z ovalno razširjenim in vzbočenim delom. Kovanje. Mere: dl. 3,8 cm, šir. 0,76 cm, deb. 0,14 cm. Inv. št. G 11919.

13. Odlomek trakastega okova ščita z ovalno razširjenim in vzbočenim delom. Na enem koncu je močno zvit. Kovanje. Mere: dl. 1,92 cm, šir. 0,76 cm, deb. 0,14 cm. Inv. št. G 11921.

14. Odlomek okova ščita iz trakaste izbočene pločevine z ovalno razširjenim delom, sredi katerega je luknjica za pritrditev na podlago. Okrašen je z vrezanimi, poševno sekajočimi se črtami. Kovanje. Mere: dl. 5,42 cm, šir. 1,4 cm, deb. 0,15 cm, pr. luknjice 0,33 cm. Inv. št. G 11898.

15. Odlomek okova ščita iz trakaste izbočene pločevine z ovalno razširjenim delom, sredi katerega je luknjica za pritrditev na podlago. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 6,6 cm, šir. 1,62 cm, deb. 0,13 cm, pr. luknjice 0,24 cm. Inv. št. G 11897.

16. Odlomek okova ščita iz trakaste izbočene pločevine z ovalno razširjenim delom, sredi katerega je luknjica za pritrditev na podlago. Okrašen je z vrezanimi, poševno sekajočimi se črtami. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 4,14 cm, šir. 1,46 cm, deb. 0,14 cm, pr. luknjice 0,33 cm. Inv. št. G 11899.

17. Odlomek okova ščita iz trakaste izbočene pločevine z ovalno razširjenim delom, sredi katerega je luknjica za pritrditev na podlago. Odlomek je zvit. Okrašen je z vrezanimi, poševno sekajočimi se črtami, na enem koncu pa je tudi reliefno okrašen. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 5,13 cm, šir. 0,95 cm, deb. 0,15 cm, pr. luknjice 0,19 cm. Inv. št. G 11902.

18. Odlomek okova ščita iz trakaste pločevine. Okrašen je z vrezanimi, poševno sekajočimi se črtami. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 3,34 cm, šir. 1,07 cm, deb. 0,17 cm. Inv. št. G 11903.

Tabla 2

1. Okov, odlomljen na obeh koncih. Na eni strani, kjer je razširjen in ima luknjico na sredini, se razcepi v dva kraka, na drugi strani je rahlo zvit navzgor in okrašen z mrežastim vzorcem. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 4,62 cm, šir. 1,22 cm, deb. 0,36 cm, pr. luknjice 0,34 cm. Inv. št. G 11900.

2. Odlomek okova, ki je na eni strani razširjen v ploščat šestkotni del z luknjo, drugi, odlomljeni del pa je podolgovat in polkrožnega preseka ter okrašen z mrežastim vzorcem. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 3,07 cm, šir. 0,85 cm, deb. 0,3 cm, pr. luknjice 0,31 cm. Inv. št. G 11901.

3. Okov, na eni strani razširjen v okroglo, rahlo vzbočeno "ploščico" z luknjico v sredini, na drugi strani kot trak, ki je zvit. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 4,96 cm, šir. 0,3 cm, deb. 0,1 cm, pr. luknjice 0,27 cm. Inv. št. G 11896.

4. Odlomek podolgovatega okova približno pravokotnega, na zgornji strani rahlo zaobljenega preseka. Na eni strani se konča z okroglo razširitvijo z luknjico v sredini, na drugi strani pa se tudi razširja, a je odlomljen. Zvit je v obliki črke S. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 5,55 cm, šir. 0,42 cm, deb. 0,29 cm, pr. luknjice 0,25 cm. Inv. št. G 11912.

5. Jermenski zaključek pravokotne oblike, z dvema luknjicama za zakovico, od katerih je ena v celoti ohranjena, druga

pa le delno. Kovanje. Mere: dl. 2,08 cm, šir. 1,14 cm, deb. 0,2 cm. Inv. št. G 11914.

6. Pravokoten okov s po dvema luknjicama za zakovice na ožjih straneh, od katerih je ena ohranjena, in dvema zankama za šarnir na eni širši strani. Na zgornji strani sta v pravokotnem okviru z vrezji upodobljena dva nasproti si stoječa psa z verigo okoli vratu. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 7,0 cm, šir. 1,8 cm, deb. 0,23 cm, šir. z zankama 2,81 cm, pr. luknjice ok. 0,3 cm. Inv. št. G 11078.

7. Odlomek pločevinastega okova, izdelanega v predrti tehniki. Na zgornji površini so vtisnjene pikice v obliki dveh listov. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 1,55 cm, šir. 1,26 cm, deb. 0,05 cm. Inv. št. G 11917.

8. Odlomek pločevinastega predrtega okova v obliki prepleta. Kovanje. Mere: dl. 1,64 cm, šir. 0,53 cm, deb. 0,1 cm. Inv. št. G 11918.

9. Okrasni okov pravokotne oblike, rahlo vzbočen, s trnom za pritrditev. Na zgornji površini je okrašen z vrezji. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 1,36 cm, šir. 0,51 cm, deb. 0,2 cm. Inv. št. G 11916.

10. Ploščat okov, oblikovan kot rastlina (palmeta), na zgornji, rahlo vzbočeni strani so zareze. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 1,52 cm, šir. 1,49 cm, deb. 0,19 cm. Inv. št. G 11895.

11. Okrasni okov pravokotne oblike, piramidalno izbočen, s trnom za pritrditev. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 2,0 cm, šir. 1,81 cm, deb. 0,08 cm. Inv. št. G 11885.

12. Okrasni okov pravokotne oblike, rahlo izbočen, s trnom za pritrditev. Na zgornji površini je okrašen z vrezanim prepletom in vzporednimi črticami v pasovih. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 2,13 cm, šir. 1,82 cm, deb. 0,14 cm. Inv. št. G 11884.

13. Okrasni okov pravokotne oblike, rahlo izbočen, s trnom za pritrditev. Na zgornji površini je okrašen z vrezanim prepletom in vzporednimi črticami v pasovih. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 1,95 cm, šir. 1,8 cm, deb. 0,17 cm. Inv. št. G 11883.

14. Okrasni okov pravokotne oblike, piramidalno izbočen, s trnom za pritrditev. Ob enem izmed robov so vidni ostanki pozlate. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 1,7 cm, šir. 1,7 cm, deb. 0,1 cm. Inv. št. G 11886.

15. Okrasni okov pravokotne oblike, piramidalno izbočen, s trnom za pritrditev, ki je zvit. Na eni strani, kjer se je nadaljeval v drugi del okova, je odlomljen. Okrašen je z vrezanimi zankami (vrez tremolo). Kovanje, pozlata. Mere: dl. 2,4 cm, šir. 2,2 cm, deb. 0,08 cm. Inv. št. G 11888.

16. Okrasni okov, kvadratne oblike, razdeljen v piramidalno izbočene četrtnine, s trnom za pritrditev. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 1,2 cm, šir. 1,2 cm, deb. 0,1 cm. Inv. št. G 11887.

17. Okrasni zatič z okroglo, poškodovano in zvito glavico iz pločevine. Kovanje. Mere: dl. 2,73 cm, pr. glavice 2,0 cm, deb. glavice 0,07 cm. Inv. št. G 11909.

18. Okrasni zatič z okroglo, rahlo izbočeno glavico iz pločevine, ki je delno zvita in na enem koncu odlomljena. Kovanje. Mere: dl. 3,27 cm, pr. glavice 2,25 cm, deb. glavice 0,14 cm. Inv. št. G 11908.

19. Okrasni zatič z okroglo, zvito glavico iz pločevine, telo je odlomljeno. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 1,2 cm, pr. glavice 2,3 cm. Inv. št. G 11910.

20. Okrasni zatič z okroglo, izbočeno glavico iz pločevine. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 2,41 cm, pr. glavice 1,4 cm. Inv. št. G 11907.

21. Okrasni zatič z veliko ploščato, močno zakrivljeno glavico. Kovanje. Mere: dl. 3,36 cm, pr. glavice 3,73 cm. Inv. št. G 11087a.

22. Okrasni zatič z večjo ploščato, zakrivljeno glavico. Kovanje. Mere: dl. 2,32 cm, pr. glavice 2,12 cm. Inv. št. G 11087b.

23. Zatič, pravokotnega preseka, na enem koncu odlomljen, glavica manjka. Kovanje. Mere: dl. 2,58 cm, šir. 0,49 cm, deb. 0,38 cm. Inv. št. G 11089.

24. Odlomek zatiča, pravokotnega preseka, ne enem koncu odlomljen, glavica manjka. Kovanje. Mere: dl. 1,97 cm, šir. 0,3 cm, deb. 0,17 cm. Inv. št. G 11922.

25. Nogica skrinjice (?) s stožčasto, na dnu sploščeno glavico. Kovanje. Mere: dl. 3,5 cm, dl. glavice 1,77 cm, šir. glavice 1,1 cm, šir. telesa 0,55 cm, deb. telesa 0,46 cm. Inv. št. G 11911.

26. Okrogla pločevinasta ploščica z luknjo v sredini, prelomljena in prepognjena. Kovanje, pozlata. Mere: pr. 2,01 cm, deb. pločevine 0,05 cm. Inv. št. G 11913.

27. Odlomek trakastega predmeta v obliki zanke. Kovanje. Mere: pr. 2,0 cm. Inv. št. G 11091.

28. Okov polkrožnega preseka, s štirimi luknjicami (razporejenimi na 90 kotnih stopinj), pri eni sta na obodu dve vzporedni zanki za šarnir. Kovanje, pozlata. Mere: pr. 3,72 cm, deb. 0,24 cm, dl. zanke 1,09 cm, šir. zanke 0,57 cm, deb. zanke 0,22 cm. Inv. št. G 11893.

29. Luničast predmet (obesek) s tečajem, ki je zadaj ločen od obeska, povezan v nekakšno peresovino, ki se zaključuje s kaveljcem za pritrditev. Obesek z rogljema ima vrezano črto, ob robu pa vtisnjene bunčice. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 3,11 cm, šir. luničastega dela 1,58 cm, šir. dela s kaveljcem 0,55 cm, dl. dela s kaveljcem 1,86 cm. Inv. št. G 11906.

30. Zaponka s pravokotnim okvirjem pravokotnega preseka in z ostankom pločevine kot dela trna, ki manjka. Kovanje. Mere: dl. 1,49 cm, šir. 0,97 cm, deb. okvira 0,15 cm, deb. ostanka trna 0,25 cm. Inv. št. G 11915.

Tabla 3

Predmeti iz bron

1. Predmet iz bron s svincem, ulit kot napol plastična človeška maska oziroma glavica. Verjetno izdelan v tehniki izgubljenega voska in nato dodelan z dletcem oziroma orodjem za tanjenje. Ulivanje. Mere: dl. 2,38 cm, šir. 1,15 cm. Inv. št. G 11080.

2. Odlomek pravokotnega okova iz pločevine z luknjicami, s sledovi pozlate in rastlinskim okrasom iz drobnih vbodov. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 3,84 cm, šir. 1,57 cm, deb. 0,09 cm. Inv. št. G 11086a.

3. Odlomek močno zvite pločevine nepravilne oblike. Kovanje. Mere: dl. 3,5 cm, šir. 2,73 cm, deb. 0,04 cm. Inv. št. G 11086b.

4. Odlomek zvite pločevine nepravilne oblike. Kovanje. Inv. št. G 11086d.

5. Luničast predmet (obesek), s tečajem povezan v nekakšno peresovino, ki se zaključuje s čepkom za pritrditev. Obesek, ki mu manjkata roglja na koncu, ima vrezano črto, ob robu pa vtisnjene bunčice. Kovanje, pozlata. Mere: dl. 1,63 cm, šir. luničastega dela 1,64 cm, šir. dela s čepkom 0,55 cm, dl. dela s čepkom 1,4 cm. Inv. št. G 11905.

6. Obroček nepravilne, rahlo ovalne oblike in različno odebeljen. Kovanje. Mere: pr. 1,7 cm, šir. 0,25 cm, deb. 0,22 cm. Inv. št. G 11890.

7. Zaponka približno trikotne oblike s trnom in z zajedo na vsaki strani tik ob prečki. Na zaponki je vidno ležišče za trn. Kovanje. Mere: dl. 2,83 cm, šir. 2,3 cm, deb. 0,3 cm. Inv. št. G 11889.

8. Del loka bronaste močno profilirane fibule. Ulivanje. Mere: dl. 3,0 cm. Inv. št. R 18671.

Predmeti iz medenine

9. Odlomek pločevinastega okova z luknjico za pritrditev in z vtisnjanim okrasom (moški obraz s pokrivalom). Kovanje. Mere: dol. 1,88 cm, šir. 1,3 cm, deb. 0,05 cm. Inv. št. G 11892.

10. Odlomek pločevine nepravilne oblike. Kovanje. Mere: dl. 2,87 cm, šir. 1,66 cm, deb. 0,03 cm. Inv. št. G 11086c.

11. Ploščat kovinski gumb z izbočenim okroglim delom na sredini in z zarezi v pasu naokoli. Zanka manjka. Kovanje. Mere: pr. 2,0 cm, viš. 0,36 cm, deb. 0,24 cm. Inv. št. G 11891.

12. Kovinski gumb z zanko, okrašen s cvetlico. Na hrbtni strani je okoli zanke vtisnjen napis: FABRIQUE D.BT.G.R. Kovanje. Mere: pr. 1,3 cm, viš. 0,57 cm, deb. 0,12 cm. Inv. št. G 11092.

Predmet iz svinca

13. Okrogel pokrov škatlice z upodobitvijo orla, rahlo zviti in ob levem robu poškodovan. Enoglavi orel ima razprti peruti, ki sta na koncu volutasto zaviti, stilizirane razširjene kremplje, s katerimi stoji na veji, in dolg, na koncu razprt rep. Glava je obrnjena rahlo navzgor in v levo. Ulivanje. Mere: pr. 4,0 cm, deb. 0,15 cm. Inv. št. G 11894.

Predmeta iz kositra s svincom

14. Zaključni okov nožnice bodala s čepkom na koncu in luknjo skozi sredino predmeta; ohranjen je del okrasa (zareze) v pasu med bunčicami in zarezo. Ulivanje. Mere: viš. 1,92 cm; pr. čepka 0,55 cm; pr. širšega dela 0,86 cm. Inv. št. G 11079.

15. Vretence za preslico, oblikovano kot ploščat kolobar. Ulivanje. Mere: pr. 2,03 cm, deb. 0,31 cm. Inv. št. G 11090.

SKLEP

Obstoj gradu na Gradišču nad Drago lahko morda postavimo v zvezo s staro razmejitvijo med srednjeveškimi gospodstvi, ki je na obravnavanem območju vsaj od zadnje tretjine 10. stoletja do začetka 13. stoletja potekala po Gosteškem potoku, oddaljenem od utrdbe le slab kilometer. Iz kronologije drobnih predmetov z Gradišča izhaja, da zagotovo ne gre za izginuli *castrum Bosisen*, ki nastopa v dveh darovnicah cesarja Otona II. iz zadnje tretjine 10. stoletja (leta 973 in 989) in ga moramo glede na sosledje pri opisu meje v listini iz leta 989 iskati na eni od vzpetin v hribovju zahodno od Gosteškega potoka, najverjetneje na omenjenem Kremplnovem hribu nad Hosto, kjer so ostanki utrjenega pribežališča iz 10. stoletja.³² Strateška lega utrdbe na občutljivem mejnem območju med gospodstvi freisinškega škofa, grofov Andeških in koroških vojvod Spanheimov napeljuje na domnevo, da je bila v posesti spanheimskih ministerialov gospodov iz Sore, ki so v virih omenjeni med sredino 12. in začetkom 13. stoletja.³³ To bi lahko potrjevala bližnja cerkev sv. Andreja v Gostečah, ki je bila do okoli leta 1215 v njihovi posesti, nato pa so jo kupili freisinški škofje in priključili loškemu gospodstvu.³⁴ Z listino, izdano med letoma 1175 in 1181, je Henrik iz Sore (*Hainricus de Zoure*), verjetno spanheimski ministerial, podaril cistercijskemu samostanu v Vetrinju na

Koroškem del svojega posestva ob Vrbskem jezeru. Med pričami je naveden tudi njegov kastelan Bavo (ali Pabon; *Bauo eciam castellanus meus*). Morda je prav on prebival na gradu, katerega razvaline so še danes vidne na Gradišču nad Drago.

Kljub nekoliko umaknjeni legi je bilo mogoče z manjšo posadko konjenikov nadzorovati pot vzdolž desnega brega Sore in vzdrževati zvezo z bližnjimi spanheimskimi utrdbami v okolici Medvod. Po izpostavljeni legi v neposredni bližini meje ima grad dobro primerjavo v že omenjeni utrdbi na Gradišču nad Zavrhom, ki je bila locirana na zunanjem robu kamniške posesti rodbine Weimar-Orlamünde in poznejših Andeških, v bližini prehoda med Grmado in Medenskim hribom. Strateški pomen širše okolice sotočja Save in Sore najbolj izražajo Smlednik, eden najmočnejših stolpastih gradov na Kranjskem, ki sta mu stala nasproti spanheimska Stari grad nad Goričanami in Jeterbenk, ter zgodnji freisinški gradovi na območju Škofje Loke (Wildenlack/Stari grad pod Lubnikom, Krancelj in Loški grad).³⁵

Kdaj je bil grad na Gradišču nad Drago opuščen, zaenkrat ni mogoče določiti, glede na kronologijo najdb pa je do tega prišlo že vsaj dobrih sto let pred rušilnim potresom leta 1511, ki je poškodoval tudi utrdbe v Loki.³⁶ Vsekakor se je mogoče strinjati z domnevo, da so dovršen del razvalin gradu porabili za gradnjo hiš v Dragi, ki je prvič omenjena leta 1252.³⁷

Opravljenе raziskave razvalin gradu na Gradišču nad Drago in predmetov, ki so bili tam najdeni, opozarjajo na pomembnost lokacije in na smiselnost nadaljnjih raziskav v več pogledih. Najprej gre za poznavanje in razumevanje doslej slabo raziskane grajske in sploh utrdbene arhitekture iz 12. in 13. stoletja oziroma visokega srednjega veka na Slovenskem; tu bodo nove ugotovitve omogočila predvsem sistematična arheološka izkopavanja izbranih najdišč, posebno takšnih, kot je predstavljeni grad, saj arhitekture in obrambnih struktur niso spremenili poznejši gradbeni posegi ali prenove. Enako pomembna bodo nova spoznanja o materialni kulturi teh stoletij in posebej o vsakdanjem življenju ljudi na srednjeveških gradovih, tako o njegovih specifičnih, lokalnih potezah, kot tudi tistih običajnih, značilnih za evropski srednji vek in fevdalno družbo. Zbrani podatki pa skupaj z redkimi poznanimi navedbami iz pisnih virov opozarjajo tudi na nujnost poglobljenih zgodovinskih raziskav o posestni strukturi in vlogi posameznih

³² Pleterski 2002.

³³ Jakič 1997, 310; Stopar 2000.

³⁴ Blaznik 1960, 13–17.

³⁵ Stopar 1998, 19–38, 115–131.

³⁶ Blaznik 1960, 156.

³⁷ Kos 1975, 120.

zemljiških gospostev na Kranjskem, najbolj seveda rodbine Spanheimov ter njihovih ministerialov in militov. Zato naj članek o gradu na Gradišču nad Drago vzpodbudi premislek o pomenu sistematič-

nih raziskav takšnih lokacij ter hkrati opozori na smiselnost kompleksnega preučevanja srednjeveške grajske dediščine, tako s strani arheologije kot tudi zgodovine ter umetnostne in stavbne zgodovine.

- BERČIČ, B. 2001, Castrum Bosisen. Kje in kaj je bil? – *Loški razgledi* 48, 21–27.
- BLAZNIK, P. 1938, Kolonizacija Poljanske doline. – *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 19, 1–62.
- BLAZNIK, P. 1960, *Škofja Loka in loško gospodstvo*. – Škofja Loka.
- BRANK, R. 1973, Castrum Bosisen. Po listinah najstarejši grad na Gorenjskem. – *Loški razgledi* 19, 48–57.
- CIGLENEČKI, S. 1984, Sora. – *Varstvo spomenikov* 28, 272, 273.
- CIGLENEČKI, S. 1987, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*. – Dela 1. razreda SAZU 31.
- CIGLENEČKI, S. 1994, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundheit der Spätantike in Slowenien. – *Arheološki vestnik* 45, 239–266.
- GASPARI, A. 2006, Med gradišči in gradovi. Medvode in širša okolica v arheoloških obdobjih 1. – V: *Od Jakoba do Jakoba. O krajih in ljudeh občine Medvode*, Medvoški zbornik, 15–44, Medvode.
- GASPARI, A., B. NADBATH in T. NABERGOJ 2006, Grad nad Drago. – V: *Gradovi, utrube in mestna obzidja / Castles, fortresses and city walls. Dnevi evropske kulturne dediščine / The European heritage days*, 23. – 30. sept. 2006, Ljubljana, 75–77, Ljubljana.
- JAKIČ, I. 1997, *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. – Ljubljana.
- JENKO, F. 2002, Gradišče nad Drago. – *Loški razgledi* 49, 199, 200.
- KLDB, *Krajevni leksikon Dravske banovine*. – Ljubljana, 1937.
- KOBLAR, A. 1883, *Zgodovina sorske fare*. – Ljubljana.
- KOMAC, A. 2006, *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. – Thesaurus memoriae. Dissertationes 5.
- KOS, D. 1994, *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja* – Zbirka ZRC 1.
- KOS, D. 1996, *Celjska knjiga listin 1. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*. – Ljubljana, Celje.
- KOS, F. 1915, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Četrta knjiga (1101–1200.)*. – Ljubljana.
- KOS, M. 1975, *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500) 1. A–M*. – Ljubljana.
- KOTZUR, H.-J. (ur.) 2004, *Kein Krieg ist heilig. Die Kreuzzüge*. – Mainz am Rhein.
- KRABATH, S. 2001, *Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen 2*. Katalog und Tafeln. – Radhen/Westf.
- KRAMP, M. (ur.) 2000, *Krönungen. Könige in Aachen – Geschichte und Mythos*, Katalog der Ausstellung in zwei Bänden, Bd. 1. – Mainz.
- PLETERSKI, A. 1999, Svet živih in mrtvih. – V: B. Aubelj, D. Božič in J. Dular (ur.), *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, 377–379, Ljubljana.
- PLETERSKI, A. 2002, Kremplnov hrib nad Hosto. – V: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 16: dodatek A–Ž, 114, Ljubljana.
- POGAČNIK, A. 1993, Srednjeveške kovnice na Slovenskem 5, Kovnica Ljubljana (Laibach). – *Numizmatični vestnik* 21, 515–526.
- REISP, B. 1987, *Grad Smednik*. – Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 156, Ljubljana.
- RIEDMANN J., J. HÖRMANN in E. HASTABA (ur.) 1995, *Eines Fürsten Traum. Meinhard II. Das Werden Tirols*, Tiroler Landesausstellung 1995, Schloss Tirol, Stift Stams. – Innsbruck.
- RITTER, BURGEN, DÖRFER: *Ritter, Burgen, Dörfer. Katalog zur Ausstellung "Mittelalterliches Leben in Stadt und Land"*, Sonderausstellung zum 650. Todestag Konrads II. von Schlüsselberg, Fränkische Schweiz-Museum Tüchersfeld, Pfalzmuseum Forchheim, Burg Waischenfeld. – Tüchersfeld 1997.
- RITTERTUM 1964, *Rittertum. Schweizerische Dokumente. Hochadel im Aargau*, Dokumente zur aargauischen Kulturgeschichte 2. – Lenzburg.
- RONNENFELDT, C. 1998, Burg Waldstein im Fichtelgebirge. – V: I. Ericsson (ur.), *Ausgrabungen. Schicht für Schicht ins Mittelalter*, Begleitheft zur Ausstellung des Lehrstuhls für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, Historisches Museum Bamberg, 26. Juli bis 27. September 1998 etc., 90–106, Bamberg.
- RUTAR, S. 1893, Sledovi rimskih naselbin okrog Medvod. – *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 3, 120.
- SAPAČ, I. 2003, *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*, Diplomatska naloga. – Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- SLABE, M. 1979, Osnove za varovanje arheološkega terenskega spomenika na območju SO Škofja Loka. – *Loški razgledi* 26, 11–17.
- SLABE, M. 1983, Smednik. – *Varstvo spomenikov* 25, 266–271.
- STADLER, H. 1994, Der Erpfenstein bei Erpfendorf, Gem. Kirchdorf in Tirol. Eine mittelalterliche Burganlage im Leukental. – V: H. Stadler, K. Spindler, W. Sydow, *Ausgrabungen in Kirchdorf in Tirol*, Nearchos 2, 11–209.
- STARE, V. 1975, Sora. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 193, Ljubljana.
- STOPAR, I. 1991, *Gradovi na Slovenskem*. – Ljubljana.
- STOPAR, I. 1996, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji 1. Gorenjska – Prva knjiga: Ob zgornjem toku Save*. – Ljubljana.
- STOPAR, I. 1996, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji 1. Gorenjska – Tretja knjiga: Med Polhovim Gradcem in Smednikom*. – Ljubljana.
- STOPAR, I. 2000, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji 1. Gorenjska – Peta knjiga: Med Goričanami in Gamberkom*. – Ljubljana.
- SVOLJŠAK, D., P. BITENC, J. ISTENIČ, T. KNIFIC, T. NABERGOJ, V. STARE in N. TRAMPUŽ OREL 1994–1995, Novo gradivo v Arheološkem oddelku Narodnega muzeja v Ljubljani (pridobljeno v letih od 1987 do 1993). – *Varstvo spomenikov* 36, 224–294.
- VALIČ, A. 1975a, Draga. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 173, Ljubljana.
- VALIČ, A. 1975b, Gosteče. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 173, Ljubljana.
- ŽONTAR, M. in M. ZUPANČIČ 1967, Terenske raziskave gradov na Gorenjskem. – *Varstvo spomenikov* 12, 23–36.

The castle at Gradišče above Draga A Spanheim stronghold on the northwestern border of their domain?

Summary

INTRODUCTION

A look at the archaeological map of prehistoric, Roman and medieval sites in the southern part of the Sora Plain and its hilly outskirts reveals the great significance of the communication route between the regional junction at modern Medvode on the one hand, and the territory of Škofja Loka on the other. This route ran along the terraces on the right bank of the Sora River. One of these terraces is situated to the west of Modrejan Hill (Stari grad) above Goričane, a strategically important site in the vicinity of the confluence of the Sava and Sora, and continues past the villages at the foot of Osolnik Hill (Sora, Draga, Gosteče, Pungert, Hosta, and Puštal) to the confluence of the Poljanska Sora and the Selška Sora near Škofja Loka (*fig. 1*).

The natural defence of the elevations, caused by the steep slopes, together with the relatively advantageous solar exposure, the access to water sources, and the position in the vicinity of a line of communication caused settlement and control points to be established in the area from very early on. The archaeologically attested sites in the area between the Sora River, Osolnik, and Puštal include several fortified settlements on elevations, which date from the Bronze and/or Early Iron Ages, the Late Roman period as well as the early and late medieval periods. From east to west, the hills of this area reveal the following succession of sites: a prehistoric settlement with a preserved rampart, subsequently a Late Roman and early medieval refugium on Hom,¹ a High Middle Age stronghold at Gradišče above Draga (*fig. 2*),² Rožnikovo gradišče with prehistoric and medieval finds on the saddle south of the summit of Osolnik,³ and Kremplnov hrib above Hosta, where excavations by the Institute of Archaeology (Science and Research Centre, Slovenian Academy of Sciences and Arts) uncovered traces of prehistoric occupation and a fortified settlement dating from the second half of the 10th century.⁴

TOPOGRAPHY AND SITE DESCRIPTION

Gradišče above Draga is a rocky peak (566 m above sea level) in the Žebnik ridge (642 m), the penultimate of the eastern ridges of the Osolnik hill. The ridge is delimited by two deep ravines of the Suhí potok (Draga) and Žebnik Streams. It has a partly precipitous eastern slope (*fig. 3*) and a slightly less steep western slope. The southern slope that runs from an estate beneath Gradišče to the apex of the ridge is also steep, with the difference in altitude exceeding 150 m in spite of the relatively short distance. The access is easier along the Žebnik ridge, which is composed of soft marls, while Gradišče, the site of the medieval stronghold, is composed of more resistant Triassic limestones.

The ruins of the castle are situated on the top of a rocky promontory, which offers a good view over the Kranj and Sora Plains. The denuded rock topped by the castle gives the impression of difficult access and effective defence, which was further accentuated, in the time of the stronghold's use, by a clearance at least 100 m in width, as was dictated by the range of mechanical shooting weapons.

The naturally poorly accessible castle was additionally fortified with a system of four moats (*figs. 3; 4: 1,2,7,8*). The southern side of the stronghold was defended by two moats, several metres in depth and width, with steep or vertical sides, between which were the dome-like remains of a ridge. The ridge continues towards the north into a rocky peak that rises about 15 m above the surrounding area and has an approximately 30 m long upper plateau, which passes, in two steps, into a sharp and easily defensible ridge overlooking the Draga village. The access from this side was fortified with one narrow and shallow and one wider and deeper moat, both hewn into the hard limestone at a distance of 17 or 48 metres, respectively, from the stronghold.

The summit of the partly reshaped rocky promontory bears identifiable traces of a castle with a double residential building, a smaller independent building, and a bailey between them. Its surface measures 21.6 × 12.5 m in total.

The lower, northern part of the summit, under which is also an artificially levelled terrace, reveals the remains of a rectangular residential building (12.5 × 9.3 m) with two rooms (*fig. 4: 6*). The southern wall, which still stands at the height of 2 m (*fig. 5*) and reaches slightly above the level of the highest part of the promontory, is built of mostly worked rectangular stones of various sizes, bound by a hard white mortar. The stones are laid in horizontal rows, which do not always run in uniform lines of quarried stones across the entire wall. In places, individual rows reveal a combination of a large stone with two smaller ones. The wall is exactly 1 m wide. The eastern and western sides of the building can be traced along their entire lengths in one or two courses of façade stones, while the northern wall is discernible in the contours of the ruins lying above the wall. The latter also holds true for the partition wall, of which only a segment of the face in the southern corner of the eastern room is visible.

The western defence wall, or the supporting wall of the platform, is mostly preserved only as fill, composed of an amorphous mass of stones and mortar, and in places also as one or two courses of stones of the outer face. The wall first runs approximately in the axis of the western wall of the residential building, after which it is adapted, in several deviations, to the rocky terrain and runs towards the southern end of the promontory. Leaning on it in this part of the platform is a smaller rectangular building with a semi-circular ending on the eastern side. The latter was interpreted by Jenko as a circular tower, while we at first erroneously ascribed it to a pentagonal ground-plan (*fig. 4: 3; 6*). The exposed remains, however, do not reveal whether the structure was a defence tower, a residential building, or even a castle chapel.

The bailey is delimited to the east by a rocky gradation. Beside this is a small square basin with a flat bottom, cut into the rock, which probably represents a reservoir (*fig. 4: 5*). There is no trace of a curtain wall in the east that would connect the tower to the keep; due to the steep declivity of the eastern slope with its rocky steps, a wall was most probably not even needed. The depth of the archaeological deposits at the site varies from thin natural sediments near the reservoir to at least 1.5 m thick ruins in the northern part of the stronghold. The remains of built structures are only visible in the relief of the terrain or wherever they were uncovered by unauthorised interventions. The access to the castle supposedly ran along the gentler western slope, where even today a narrow path leads to Gradišče.

¹ Ciglencički 1984; id. 1987, 87; id. 1994, *fig. 13*, pl. 10 b.

² Jenko 2002; Gaspari, Nadbath, Nabergoj 2006.

³ Koblar 1883, 62; Brank 1973, 51; Stare 1975.

⁴ Pleterski 1999, 378; id. 2002.

THE DATE AND FUNCTION OF THE BUILDING

An attempt to define the building

The relatively small size of the castle at Gradišče above Draga, and particularly its well protected and poorly accessible position in the vicinity of the boundary among medieval domains, indicate that the foremost reason for constructing the stronghold was its military-defensive function, in spite of the fact that the castle did not have a highly effective visual position. Considering the size and the limited spatial possibilities for the area with outhouses in front of the castle, the castle must have housed only a small number of armed personnel in addition to the keeper. The garrison therefore did not have sufficient capacities to physically secure the border, for example to stop the breakthrough of military units or even troops passing underneath. Direct signalling to the castles of Stari grad Goričane and Jeterbenk to the east was also not possible.

The poorly discernable surface remains prevent us from offering a more reliable definition of the castle architecture. The small ground-plan and the absence of solid evidence for a constructed defence wall would suggest that the above architecture should be defined as an elevated strong house, a multi-storeyed residential-defence building, which resembles a keep in its design. This castle type became widespread in the 11th century and continued in use until the end of the 13th century.⁵ On the other hand, the possibility that the remains of the western wall represent the foundations of a greater defence structure would make the castle on Gradišče above Draga closer to the small shell castles. These were frequent in Carniola in the second half of the 12th century and the first half of the 13th century, when the large castles of the 11th and 12th centuries were joined by a greater number of ministerial castles or smaller castles of allodial lords.⁶ The early appearance of the stronghold is also indicated by the ashlar and quarrystone construction, which differs from the regular courses characteristic of Romanesque architecture.

A comparison for the castle in the broader surroundings can be found at Wartenberg, a castle with a double keep and ground-floor entrance, which stood on the promontory of Gradišče (480 m) on the northwestern slope of Šmarjetna gora above Kranj.⁷ A comparable castle in size and construction technique can also be found at Gradišče (471 m) above Zavrh beneath Šmarna gora, which is already mentioned by a document from AD 1334 as a *purchstal*. It was built on an artificially levelled rocky peak and its curtain walls are irregular in plan. A part of the western defence wall of the castle is still preserved, with a regular construction of rectangular ashlars and quarry-stones, as are the contours of the central building, while a partially filled moat is visible on the ridge that separates Gradišče from the peak of Grmada on Šmarna gora.⁸

A similar system of four moats dug perpendicularly to the ridge can also be found at the stronghold on Gradišče (517 m) above the church of St Margaret at Žlebe.⁹ The stronghold was built on a dolomite elevation on the northern ridge of Jeterbenk. It has an elongated plan with several buildings that abut against the approximately one metre thick western defence wall. The irregular construction of larger and smaller quarry-stones indicates that the construction of the stronghold (possibly *New Hertenberch*) dates to the 13th/14th century. Castle Jeterbenk on top of the hill of the same name (774 m) was also additionally protected with four moats, three of which

were located on the eastern ridge, while the fourth separated the summit from the Turniče ridge.

Roughly contemporary castles with similar fortification plans and strategically prominent positions can also be found on the eastern and southern outskirts of the Ljubljana basin. Stari grad Turjak or Spodnji Turjak and Stari grad (*Falkenberg*) with additional stronghold Oključje near Rogatec above Želimlje on the southeastern edge of the Ljubljansko barje controlled an important route along the Želimlje Valley, while Stari grad above Podgrad (*Osterberg*) controlled water and land routes surrounding the confluence of the Sava and the Ljubljanica Rivers.¹⁰

Analysis of the small finds

The suggested date for the stronghold above Draga is substantiated by the analysis of 63 metal objects in the collections of the National Museum of Slovenia. The types of objects recovered from the stronghold are common in the Middle Ages. We were able to identify most of them. They date roughly from the 12th and 13th centuries, some possibly the 14th century. The exceptions to this time frame are a fragment of a bronze Roman period fibula (*pl. 3: 8*) and two brass buttons of recent date (*pl. 3: 11,12*), one of them with an impressed inscription of the manufacturer "FABRIQUE D. BT. G. R." on its reverse. These isolated finds among the predominantly medieval material indicate an occasional or single-event presence of people at the site in Roman and modern times.

All objects or their fragments were uncovered unprofessionally and through unauthorised activity, with a metal detector, and were subsequently submitted to the Museum. They originate from the slopes beneath the castle, hence their exact location is not known. For this reason, the objects can be typologically and chronologically determined more precisely only on the basis of analogies with finds and sites from the Central European area.

The finds are mostly well preserved. They were conserved and analysed at the National Museum of Slovenia.

The analysis of the chemical elements using XRF spectrometry (the EDS XRF method) was conducted by Zoran Milić (National museum of Slovenia, Ljubljana). He established that most objects (39 in total) were made of copper with very low contents of silver and antimony, which probably originated from the copper ore itself rather than being intentionally added. The copper objects were mostly gilded (22 examples). The presence of gold on two objects could not be confirmed (with the XRF apparatus), due either to the lack of an appropriate sampling spot or to insufficient sample size. The remaining objects include eight of bronze (two of these gilded), four of brass, one of lead, and two of an alloy of tin and lead. Nine objects were made of iron, one of them tinned.

The preserved material from the castle above Draga is divided into several groups according to material and use. The most numerous objects are various fittings, some decorated with incisions or stitches. The earliest objects are gilded copper fragments of shield fittings (*pl. 1: 10-18*); comparable examples from Germany are dated to the 12th or to the mid 13th centuries.¹¹ The same holds true for a perforated copper fitting, ungilded, in the shape of a net, which can be dated by analogy

¹⁰ Kos 1994, 16, 32, 42; Svoljšak et al. 1994-1995.

¹¹ Kotzur 2004, 333, cat. 18.8, fig. 18.3, where the object is a gilded bronze (!) shield fitting from the "Steinenschloss" site at Thaleischweiler-Fröschen near Pirmasens, dated to the 12th century. Cf. also the *Ritter, Burgen und Dörfer* exhibition catalogue 1997, (69, 72, cat. III.52), where three fragments of gilded bronze shield fittings ("in the form of a clock hand", "uhrzeigerförmige Schildbeschläge" in German) from the Treuchlingen site (Obere Burg) are dated to the mid 13th century.

⁵ Sapač 2003, 16, 17.

⁶ Stopar 1991, 389, 390; Sapač 2003, 10-56.

⁷ Žontar, Zupančič 1967, 31, 32; Stopar 1996, 157, 158.

⁸ Kos 1996, 167, 168; Jakič 1997, 204, 205; Gaspari 2006, 25, fig. 5.

⁹ Koblar 1883, 9, 10, 69.

to the 12th or the beginning of the 13th centuries (*pl. 2: 8*).¹² A gilded copper fitting, decorated in relief with dogs, can also be dated to the 12th or 13th centuries, and based on the remains of a hinge and a rivet hole, was attached to a wooden object, possibly a small chest (*pl. 2: 6*). A characteristic small bronze foot probably also formed part of a small chest from the 13th century (*pl. 2: 25*).¹³ Somewhat later, from the 13th or possibly even 14th centuries, are several gilded bronze fittings or decorative rivets (*pl. 2: 11–16*).¹⁴ A crescent-shaped pendant was also made of bronze (*pl. 2: 29*), and together with another such bronze example (*pl. 3: 5*), probably represented horse gear. Another clearly identifiable item is a metal terminal fitting of a dagger sheath (*pl. 3: 14*), dated by analogy to the High Middle Ages or the mid 14th century.¹⁵ A very rare object, probably the only find of this type in Slovenia so far, is a small semi-sculptural human mask or head (*pl. 3: 1*), cast of bronze with lead, probably made from a model in the lost-wax technique and finished with a fine chisel or thinning tool. Only three such exquisite examples of refined Romanesque art from Bavaria or Tyrol are known to date, supposedly used as clasps for book boards or as parts of locks, and possibly even as talismans; they are dated to the 13th or 14th centuries.¹⁶

Iron objects include a fragment of a horseshoe, a brooch, a round belt buckle, a knife, and a fragment of a pair of scissors (*pl. 1: 1,4–7*). A lead spindle whorl is also a characteristic find (*pl. 3: 15*). The lead cover of a small box with an image of the imperial eagle represents an exceptional object (*pl. 3: 13*), and based on motif and style can be dated to the 13th century. The motif was very popular, for example, in the Stauf period, particularly under Frederick II and especially on craft products.¹⁷

¹² Cf. Krabath 2001, 548, cat. XXXVIII.95, and 689, pl. 35: 7.

¹³ Cf. Krabath 2001, 687, pl. 33: 1–4, who dates similar feet around AD 1200 or into the second half of the 13th century.

¹⁴ See analogies in: Stadler 1994, 127, 128, pl. 38 and 39, particularly G 7, G 8 and G 13 (the author distinguishes between decorative nails, *Zierstifte* in German, and fittings, *Beschläge* in German).

¹⁵ Cf. Krabath 2001, 475, cat. V.2, pl. 7: 5 and 59: 1–2, who dates such fittings from the 8th to the mid 14th centuries.

¹⁶ Ronnenfeldt 1998, 106, fig. 4.7, does not explicitly date such bronze “stylized human masks” from Castle Waldstein in Oberfranken. However, based on other excavated finds as well as architecture, they would belong to the 12th, 13th or 14th centuries. Stadler 1994, 131, no. G 34, pl. 40 does not explicitly date the “small semi-sculptural male heads” of non-ferrous metal from Castle Erpfenstein in Tyrol, but rather dates the finds as a whole to the 13th and 14th centuries. He gives as the only analogy a chance find from the castle ruin of “Althaus” near Altenbeuern in Bavaria (without pictorial representation). Stadler dated the example from Erpfenstein, the face of which is bearded unlike the finds from Gradišće above Draga and Waldstein, in the *Eines Fürsten Traum* catalogue (Riedmann, Hörmann, Hastaba 1995, 237, no. 7.25, and 241, no. 7.25), to the “13th/14th century”.

¹⁷ Cf. the depiction of the imperial eagle from the first third of the 13th century in: Kramp 2000, 445, no. 5.9. Good iconographical comparisons are two depictions of eagles in the famous work of *Reiner Musterbuch*, which was made in the beginning of the 13th century at the Cistercian monastery of Rein in Austrian Styria, now in the Austrian National Library in Vienna (Cod. Vind. 507, fol. 3v and 10r). Of the iconographical analogies from the Slovene area we should particularly mention the depictions of eagles, within a dotted circle, on the reverse of bowl-shaped denars and half-coins of the Carinthian Duke

but otherwise represents a very frequent heraldic symbol in the Middle Ages.¹⁸

To sum up, the finds from the castle above Draga illuminate everyday life in the medieval castle and the relatively high cultural level of its inhabitants. The finds of non-ferrous metal objects, particularly gilded ones, confirm an aristocratic component of the castle’s population.

CONCLUSION

The existence of the castle at Gradišće above Draga may be explained in connection with the old division of medieval domains, which ran along the stream of Gosteški potok just under a kilometre from the stronghold, from at least the last third of the 10th to the beginning of the 13th centuries. The chronology of the small finds from Gradišće indicates that the castle is certainly not the unidentified *castrum Bosisen*, which figures in two deeds of donation of the Emperor Otto II from the last third of the 10th century (AD 973 and 989). Considering the sequence in the boundary descriptions in a document from AD 989, *castrum Bosisen* should be sought on one of the elevations to the west of the Gosteški stream, most likely on the above-mentioned Kremplnov hrib above Hosta, with the remains of a fortified refuge from the 10th century.¹⁹ The strategic position of the Gradišće stronghold on a sensitive border area separating the domains of the Bishop of Freising, the Counts of Andechs, and the Carinthian Dukes of Spanheim leads to the supposition that the stronghold was in the possession of the Spanheim ministerials, the lords of Sora, who are mentioned in written sources between the mid 12th and the beginning of the 13th centuries.²⁰ The nearby church of St Andrew at Gosteče would confirm this supposition, since it was in the possession of the above-mentioned lords until around AD 1215, after which it was purchased by the Bishop of Freising and joined to the Loka domain.²¹ Henry of Sora (*Hainricus de Zoure*), probably a member of the Spanheim ministerials, bestowed part of his estates near Lake Wörther to the Cistercian monastery at Vetrinje in Carinthia with a document issued between AD 1175 and 1181. The witnesses listed in the document include his castellan Bauo (or Pabon; *Bauo eciam castellanus meus*), who might have been the inhabitant of the castle now lying in ruins on Gradišće above Draga.

In spite of the somewhat remote location, the stronghold could nevertheless control the route along the right bank of the Sora River with a small unit of horsemen. It could also maintain communication with the nearby Spanheim strongholds around Medvode. In its position in the immediate vicinity of the border, the castle has a good analogy in the stronghold at Gradišće above Zavrh, which was located on the outer edge of the Kamnik estate of the Weimar-Orlamünde family and later the Andechs, in the vicinity of the passage between the hills of Grmada and Medenski hrib. The strategic significance of the broader vicinity of the Sava and Sora confluence, however, is best seen at Smlednik, one of the mightiest tower castles in Carniola, which stood across from the Spanheim castles of Stari grad Goričane and Jeterbenk, as well as at three early Freising castles in the Škofja Loka area (Wildenlack/Stari grad beneath Lubnik, Krancelj and Loški grad).²²

Bernhard of Spanheim (1202–1256) from the Ljubljana mint (Pogačnik 1993, 520, 521, nos. 344, 345).

¹⁸ Cf. for example Rittertum 1964, 167, fig. 210, and 176, fig. 229.

¹⁹ Pleterski 2002.

²⁰ Jakič 1997, 310; Stopar 2000.

²¹ Blaznik 1960, 13–17.

²² Stopar 1998, 19–38, 115–131.

The date of abandonment of the castle at Gradišče above Draga cannot be determined as yet. The chronology of the finds, however, indicates that this must have occurred at least a hundred years before the destructive earthquake in 1511, which damaged all three strongholds at Škofja Loka.²³

Translation: Andreja Maver

Andrej Gaspari
Vojaški muzej Slovenske vojske
Koščeva 6
SI-1210 Ljubljana - Šentvid
andrej.gaspari@siol.net

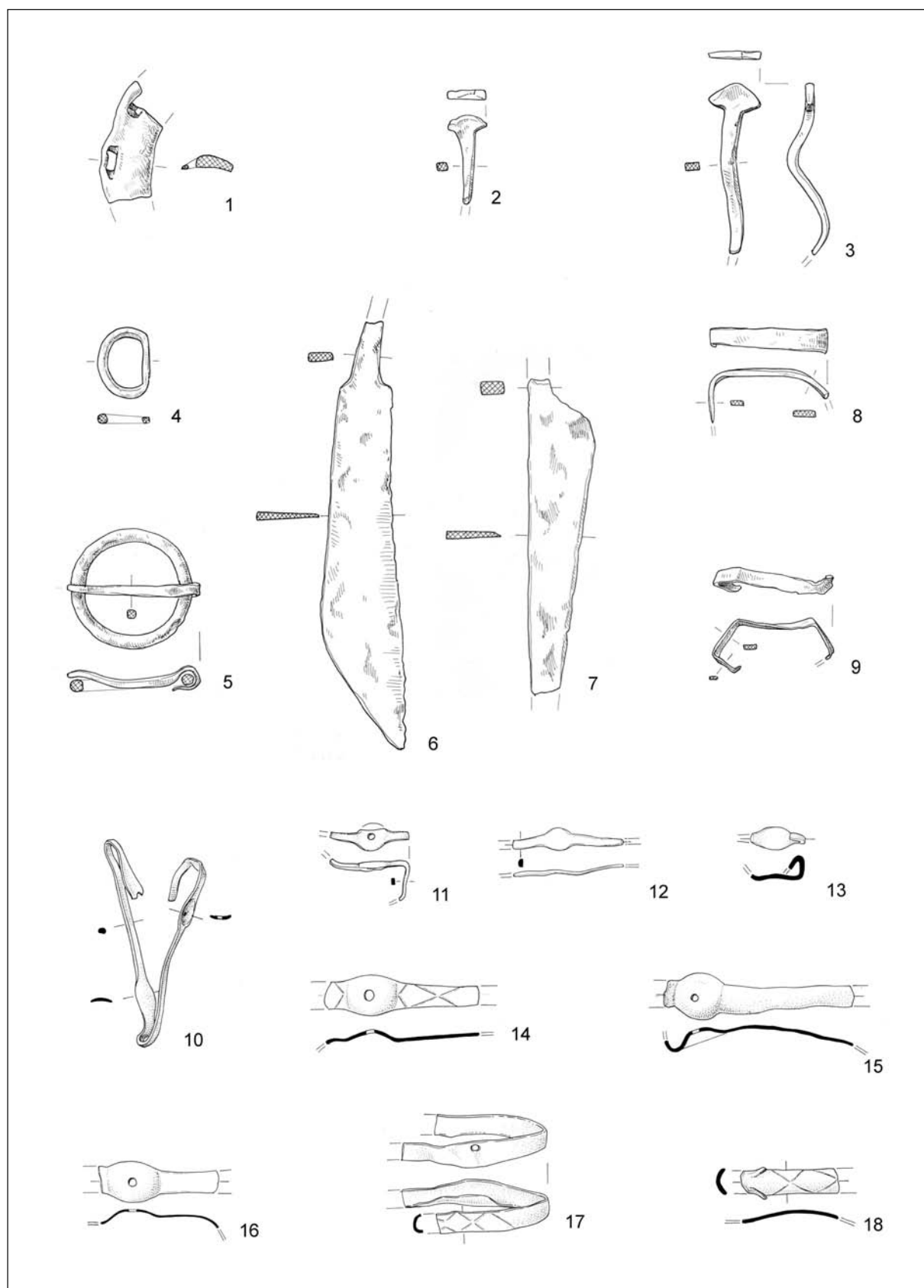
Barbara Nadbath
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Ljubljana
Tržaška 4
SI-1000 Ljubljana
barbara.nadbath@lj.zvkds-slo.si

Tomaž Nabergoj
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
tomaz.nabergoj@nms.si

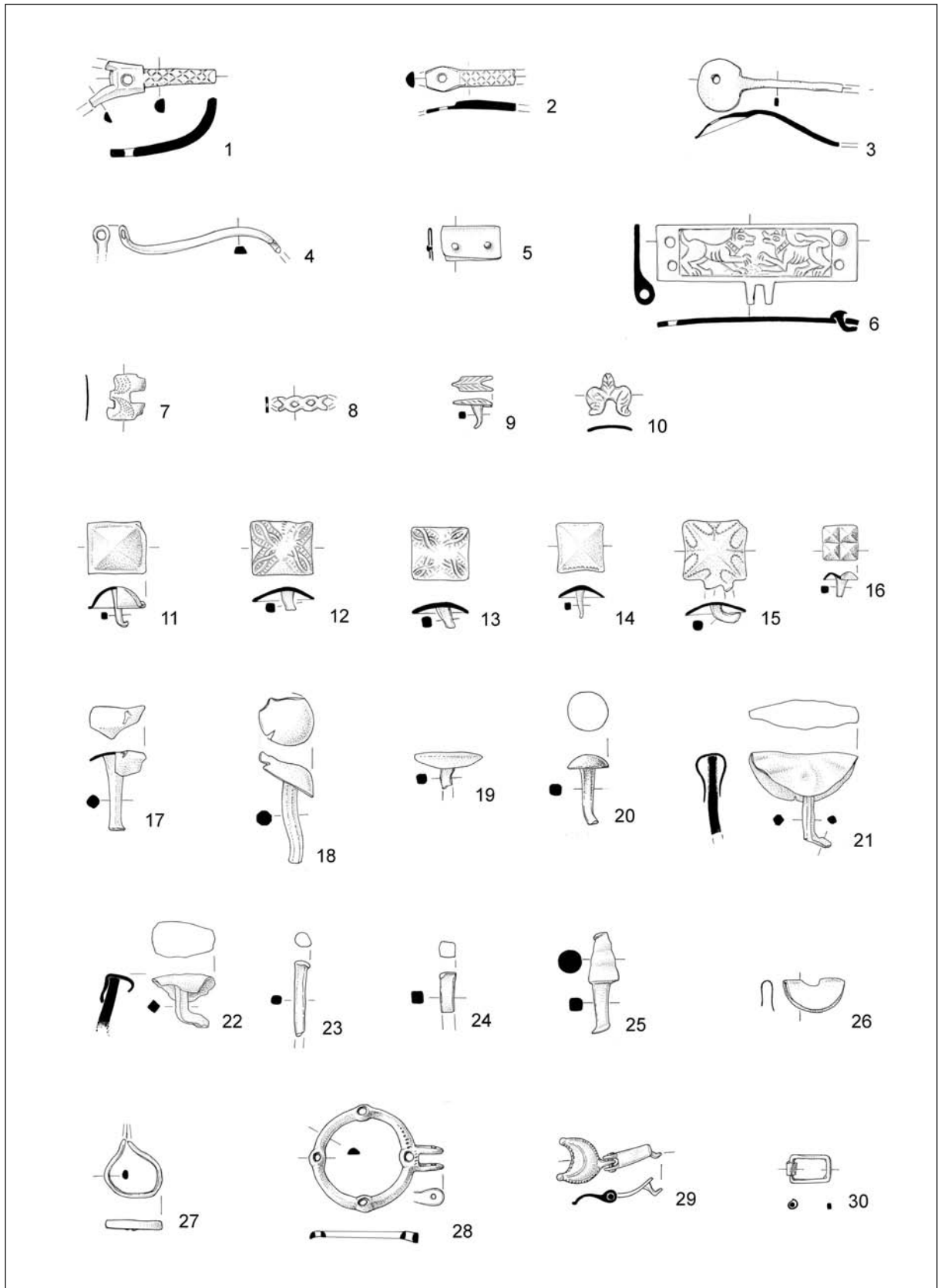
²³ Blaznik 1960, 156.

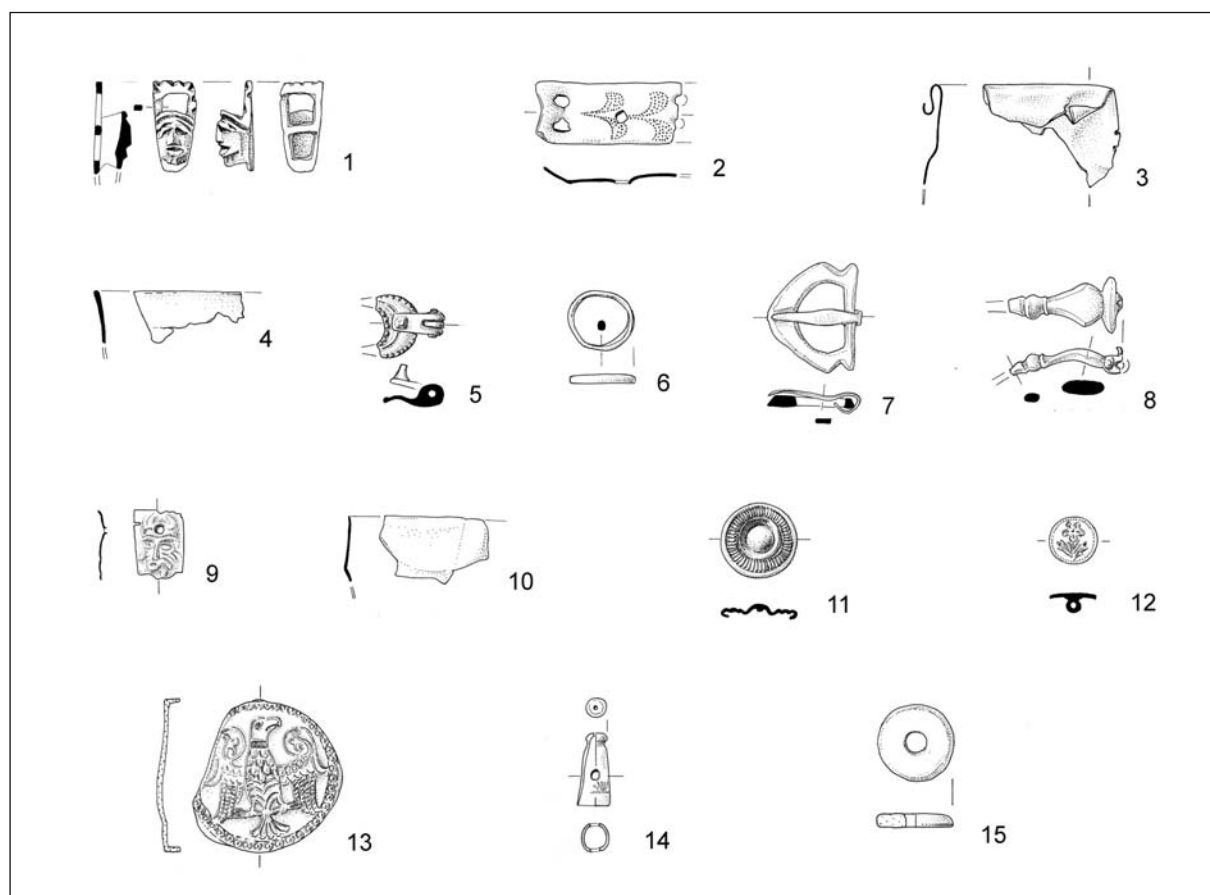
T. I: Gradišće nad Drago. 1-9 železo; 10-18 baker; 10,15-18 pozlata. M. = 1:2 (risba: Ida Murgelj).

Pl. I: Gradišće above Draga. 1-9 iron; 10-18 copper; 10,15-18 gilding. Scale = 1:2 (drawing: Ida Murgelj).

T. 2: Gradišče nad Drago. Vse baker; 1-4,6-7,9-16,19-20,26,28-29 pozlata. M. = 1:2 (risba: Ida Murgelj).

Pl. 2: Gradišče above Draga. All copper; 1-4,6-7,9-16,19-20,26,28-29 gilding. Scale = 1:2 (drawing: Ida Murgelj).

T. 3: Gradišče nad Drago. 1-8 bron; 9-12 medenina; 13 svinec; 14,15 kositer s svincem; 2,5 pozlata. M. = 1:2 (risba: Ida Murgelj).
Pl. 3: Gradišče above Draga. 1-8 bronze; 9-12 brass; 13 lead; 14,15 tin with lead; 2,5 gilding. Scale = 1:2 (drawing: Ida Murgelj).

Vojaški napisi iz Celeje in njene okolice

Julijana VISOČNIK

Izvleček

Avtorica predstavi vojaške napise iz Celeje in okolice; beneficiarski napisi, ki so že bili predmet raziskave, so navedeni le tabelarično. Napisi so zbrani v katalogu (delitev mesto – ager), kjer transkripciji sledi še prevod. V osrednjem delu so vojaški napisi analizirani glede na vojaške funkcije in enote, ki so izpričane na napisih. Avtorica opozarja tudi na druge posebnosti: imena, ikonografijo, jezikovne značilnosti ... Velik del vojaških napisov predstavljajo nagrobniki, votivni so trije, počastitvena dva. Največ celejskih vojakov je svoje služenje opravilo v Drugi italški legiji, torej v edini noriški legiji. Na napisih so izpričani predvsem navadni vojaki in veterani, srečamo pa tudi pretorijance in centurione.

Ključne besede: antika, rimski imperij, Norik, Celeja, rimska vojska, vojaške enote, funkcije

Abstract

The author presents military inscriptions from Celeia and its surroundings except the inscriptions of *beneficarii*; they are listed only in a table since they were analysed elsewhere. The inscriptions are collected in a catalogue (division town – ager). In the commentary they are analysed according to the military functions and units attested on them. The author outlines various other peculiarities: names, iconography, linguistic and other characteristics. The majority of the military inscriptions from Celeia are funerary monuments; there are only three votive altars and two honorific slabs. Many of the Celeian soldiers served in the legion *II Italica*, the only Norican legion. The inscriptions mostly attest common soldiers and veterans but praetorians and centurions are also documented.

Keywords: antiquity, Roman empire, Noricum, Celeia, Roman army, military units, military functions

UVOD

Članek E. Pochmarskega o vojakih iz Flavije Solve¹ je bil spodbuda za pripravo tega prispevka. Odločila sem se, da obravnavam tiste celejske vojake, ki so izpričani v Celeji sami oziroma v njenem agru, ne pa tudi napisov celejskih vojakov, najdenih drugje po imperiju. V večini primerov gre za vojake, ki so v Celeji umrli. Njihov *origo* je praviloma izpuščen, tako lahko o njihovi prvotni domovini samo ugibamo. Ločiti je treba med "celejskimi" vojaki, ki jim lahko sledimo na širšem prostoru Celeje, in tistimi, ki so izpričani po raznih delih rimskega imperija – njihov *origo* (*Celeia*) je v tem primeru naveden. Ker je slednjih vsaj 30 in

tvorijo zaokroženo celoto, se zdi smiselno, da se predstavijo na drugem mestu.²

Analiza vojaških napisov Celeje bo pokazala prevladujočo obliko spomenikov, izrisale se bodo vojaške enote, v katerih so omenjeni predstavniki opravljali svojo službo, njihove funkcije ter morebitne razlike med situacijo v agru in v mestu. Vojaški napisi Celeje kot celota še niso bili obravnavani, izpuščam pa skupino napisov beneficiarijev,³ ker so jih že večkrat preučevali.

² Načrtovana je objava v Arheološkem vestniku 60 (2009) kot nadaljevanje tega prispevka.

³ Prim. Clément 1980; Dise 1996, 286–292; Dise 1997, 284–299; Nelis-Clément 1994, 251–260; Ott 1994, 233–249; Ott 1995; Rankov 1994, 219–232; Schallmayer 1991, 400–406; *CBFIR* (1990); Scherrer 2005, 17–30 (o beneficiarijih in njihovem položaju v Noriku).

¹ Pochmarski 2007, 269–291.

KATALOG⁴ VOJAŠKIH NAPISOV CELEJE

Vojaški napisi iz mesta Celeja

1. Nagrobna plošča za Lucija Brecija Publija

- L(ucius) Braetius*
L(ucii) f(ilius) Publ(ius) Veron(a),
vet(eranus) leg(ionis) VIII Aug(ustae),
ann(orum)
LXX, h(ic) s(itus) e(st). F(ili?) f(iliaeque?).
 5 *Magiona Verulli f(ilia),*
an(norum) LXXV, h(ic) s(ita) e(st). F(ili?)
f(iliaeque?).

Prevod: Lucij Brecij Publij, Lucijev sin, doma iz Verone, veteran Osme legije avguste, star 70 let, je tukaj pokopan. Sinovi in hčere ?, Magiona Verulova hčerka, stara 75 let, je tukaj pokopana. Sinovi in hčere ?.

Objave: CIL III 5220 + p. 1830; ILLPRON 1681.
Datacija: 1. st.

2. Nagrobna plošča za Gavijo Viruno

- Gaviae P(ublii) f(iliae) Virunae,*
L(ucius) Dindius Respectus
7(centurio) leg(ionis) XIII Geminae,
P(ublius) Dindius Speratus
 5 *7(centurio) speclatorum Aug(usti)*
f(ili) [matri] indulgen=
tissima[et sibi] fecerunt.

Prevod: Publjevi hčerki, Gaviji Viruni, Lucij Dindij Respekt, centurion Trinajste dvojne legije, in Publij Dindij Sperat, centurion cesarjevih telesnih stražarjev. Sinova sta postavila za svojo najbolj blago mater in zase.

Objave: CIL III 5223 + p. 1830 = 11692; ILL-PRON 1683.

Datacija: 1. st.

3. Počastitveni napis za Julijo in Domicijo (sl. 1)
Levo polje:

- Divae Iu(l)iae.*
L(ucius) Cassius
Cla(udia) Maximus
(centurio) leg(ionis) VI Ferratae
 5 *t(estamento) f(ieri) i(ussit).*

Sl. 1: Počastitveni napis za Julijo in Domicijo (CIL III 13524)
Fig. 1: Honorific inscription for Iulia and Domitia (CIL III 13524)

Prevod: Božanski Juliji. Lucij Kasij Maksim iz klavdijskega volilnega okrožja, centurion Šeste železne legije, je z oporoko odločil postaviti (ploščo).

Desno polje:

- Domitia[e] Aug(ustae)].*
L(ucius) Cassi(us)
Cla(udia) Max[imus]
[(centurio)] leg(ionis) VI [Ferr(atae)]
 5 *t(estamento) f(ieri) [i(ussit)].*
L(ucius) Cassius Eu[daemon]
faciendas cu[ravit].

Prevod: Domiciji Avgusti. Lucij Kasij Maksim iz klavdijskega volilnega okrožja, centurion Šeste železne legije, je z oporoko odločil postaviti (ploščo). Lucij Kasij Evdajmon je poskrbel za postavitev.

Objave: CIL III 13524 + p. 2285; ILS 8906; ILLPRON 1747 (levo polje), 1748 (desno polje); Lovenjak 2003, 336–338, št. 6 (sl. 6).

Datacija: med leti 90–96.

4. Plošča s počastitvenim napisom za Julijo Procilo⁵ (sl. 2)

Desno polje:

- Iuliae Cn(ai) filia[e]*
Procilla[e]
L(ucius) Cassius Max[imus]
[(centurio) leg(ionis) VI Ferr[atae]]
 5 *t(estamento) f(ieri) i(ussit).*
L(ucius) Cassius Eudaemon
b(ene) [m(erenti) (statuam ?) f(aciendam)]
c(uravit).

⁴ Napisi so razvrščeni kronološko; okvirne datacije so v tabelah 3 in 4.

⁵ Prim. Lovenjak 2003, 336–338: ploščo so našli vzdano v temeljih severnega stolpa zahodnih mestnih vrat. Pustili so

Sl. 2: Plošča s počastitvenim napisom za Julijo Procilo
Fig. 2: Slab with an honorific inscription to Iulia Procilla

Prevod: Juliji Procili, Gnejevi hčerki, je po oporoki dal napraviti Lucij Kasij Maksim, centurion Šeste železne legije. Lucij Kasij Evdajmon je poskrbel, da se ji napravi zaradi zaslug ...

Objave: Lovenjak 2003, 336–338, št. 6 (sl. 6).
Datacija: med leti 90–96.

5. Arhitrav edikule za Gaja Julija Ursina (sl. 3)

D(is) M(anibus)
C(aio) Iulio Ursino dec(urioni)
alae I Com(m)agenor(um) an(norum) XL.
Titia Procula marito optimo
5 *fecit et sibi.*

Prevod: Gaju Juliju Ursinu, dekurionu Prve ale Komagenov, staremu 40 let. Titija Prokula

Sl. 3: Arhitrav edikule za Gaja Julija Ursina
Fig. 3: Architrave of the aedicula for Caius Iulius Ursinus

jo na istem mestu. Viden je desni zgornji vogal levega in velik del desnega napisnega polja, katerega površina je poškodovana in na nekaterih mestih popolnoma odstranjena.

je postavila (spomenik) za najboljšega soproga in zase.

Objave: Kolšek 1975–1976, sl. 3; Ubl 1996, št. II/13; Kremer 2001, Kat. I 35a (sl. 68);

Datacija: 2. st.

6. Nagrobna plošča za dva Junija ?

[--]
et C(aio) Iunio Nicandr(o)
fil(io) ann(orum) XXXVIII,
Matt(iae) P(ublii) f(iliae) Verinae
ann(orum) XXIII
5 *et C(aio) Iunio Isaeo vet(erano)*
ex dec(urione) alae I Com(magenorum)
an(norum) LX
[et Ulp(iae) Aff]rodisiae an(norum) XXV
m(ensis) I.

Prevod: ... in sinu Gaju Juniju Nikandru, staremu 38 let, Matiji Verini, Publijevi hčerki, stari 24 let, in veteranu Gaju Juniju Iseju, nekdanjemu dekurionu Prve ale Komagenov, staremu 60 let, in Ulpiji Afrodiziji, stari 25 let in 1 mesec.

Objave: CIL III 5224 + p. 1830; ILLPRON 1684.

Datacija: 2. st.

7. Nagrobna plošča za Enija Sekundijana

[--] *Ennio Secundiano*
equiti c(o)hor(tis) VII pr(aetoriae?) an(norum)
XXV
et Q(uinto) Enni[o] Apollonio an(norum)
LX
et Val(eriae) Maximil[lae] an(norum) L.

Prevod: ... Eniju Sekundijanu, konjeniku Sedme pretorijanske kohorte, staremu 25 let, in Kvintu Eniju Apoloniju, staremu 60 let, in Valeriji Maksimili, stari 50.

Objave: CIL III 5222 + p. 1830; ILLPRON 1682.

Datacija: 2. st.

8. Votivna ara za Najboljšega in Največjega Jupitra (sl. 4)

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

Barbius

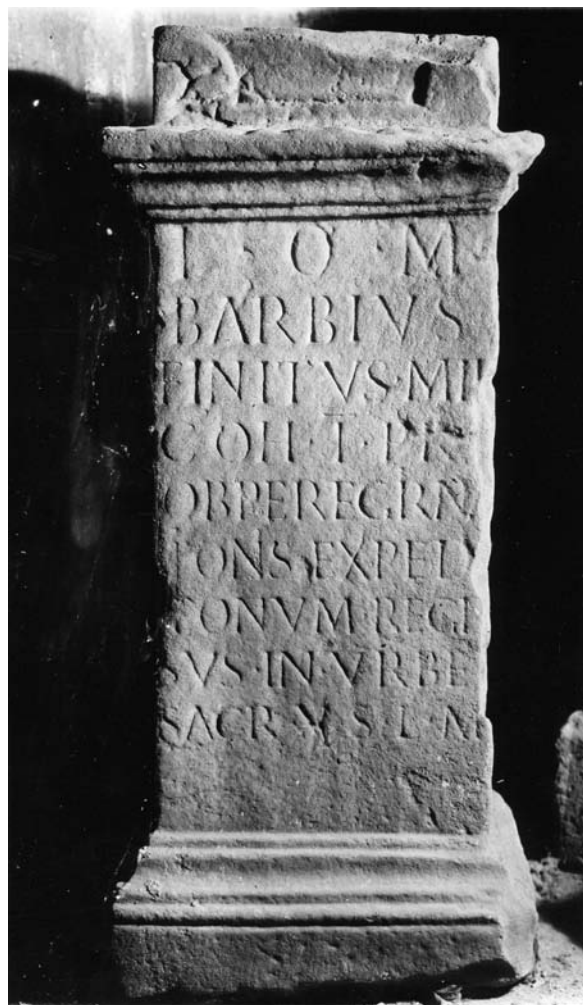
Finitus, mil(es)

coh(ortis) I praet(oriae),

5 *ob peregrina=*

tionis expedi=

tionum regr[es]=

Sl. 4: Votivna ara za Najboljšega in Največjega Jupitra (CIL III 11697)

Fig. 4: Votive altar for Jupiter, Best and Greatest (CIL III 11697)

sus in urbe

sacr(a) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Prevod: Najboljšemu in Največjemu Jupitru. Barbij Finit, vojak Prve pretorijanske kohorte, je, potem ko se je vrnil zaradi opravljene vojaške službe v svetem mestu, obljubo izpolnil rad in po pravici.⁶

Objave: CIL III 11697; Kult 161; ILLPRON 1735.

Datacija: 2. pol. 2. st./začetek 3. st.

9. Votivna ara za Stanovitno Usodo (Fortuna Stabilis) (sl. 5)

Sl. 5: Votivna ara za Stanovitno Usodo (Fortuna Stabilis) (CIL III 5156a)

Fig. 5: Votive altar for Fortuna Stabilis (CIL III 5156a)

⁶ To je le ena izmed možnosti prevoda in s tem razumevanja tega napisa, ki je osnovan na nepravilnem besednem redu. In *urbe sacra* namreč ni odvisno od *regressus*, temveč od *peregrin-*

- Fortunae
Stabili.
Pro salute domino=
rum n(ostrorum)
5 imp(eratorum) L(uci) Septimi Severi=
i! Pertinacis et
M(arci) Aur(elio) Antonini Aug(ustorum)
[[et P(ublii) Sept(imii) Getae]].
Ulp(ius) Valerianus c(enturio) leg(ionis) X
G(eminae).

Prevod: Stanovitni Usodi. Za blagor naših vzvišenih gospodov imperatorjev Lucija Septimija Severa Pertinaksa, Marka Avrelija Antonina in Publija Septimija Gete je postavil Ulpij Valerijan, centurion Desete dvojne legije.

Objave: CIL III 5156 a + p. 1830; AIJ 42; ILS 3712; Kult 46; ILLPRON 1617.

Datacija: med 197 in 211.

10. Nagrobna stela za Avrelija Gajana (sl. 6)

- D(is) m(anibus).
Aur(elio) Gaiano,
cives Surus, **dec(urioni)**
5 Ital(icae) o(bito) an(norum) L et Aur(elio)
Maximo nepoti
o(bito) an(norum) XXXV. C(aius) Gaia=
nus et Aur(elius) Granus
faciendum quraerun(t)!.

Prevod: Božanskim Manom. Avreliju Gajanu, sirske narodnosti, dekurionu italske legije, ki je umrl star 50 let, in nečaku (vnuku) Avreliju Maksimu, ki je umrl star 35 let. Gaj Gajan in Avrelij Gran sta poskrbela za postavitev.

Objave: ILJug 389; ILLPRON 1601.

Datacija: 3. st.

11. Nagrobna stela za Avrelija Justina (sl. 7)

- D(is) M(anibus).
Aur(elio) Iustino **militi**
leg(ionis) II Ital(icae), o(bito) in
exp(editione)
5 Daccisca an(norum) XXIII,
Aur(elius) Verinus **vet(eranus)** et

Sl. 6: Nagrobna stela za Avrelija Gajana (ILJug 389)
Fig. 6: Funerary stele for Aurelius Gaianus (ILJug 389)

Messia Quartina pa=
rentes fecerunt.

Prevod: Božanskim Manom. Avreliju Justinu, vojaku Druge italske legije, ki je umrl star 23 let na dačanskem pohodu, sta postavila nagrobnik starša Avrelij Verin, veteran, in Mesija Kvartina.

Objave: CIL III 5218 + p. 1830 = 11691; AIJ 45; ILS 2309; ILLPRON 1679; Kolšek 1967, 31, sl. 22; Petrovitsch 2006, Nsl. 07 (196-197).

Datacija: 3. st.

nationis expeditionem (ne expeditionum), prim. še Galdi 2004, 249-250. Ta razlaga se zdi najverjetnejša tudi zaradi konteksta, v katerega lahko postavimo pretorijance. Iz samega napisa pa bi lahko sklepali tudi na drugačen scenarij. Barbij Finit naj bi se namreč vrnil v sveto mesto (beremo lahko tudi *in urbem sacram*), zaradi opravljene vojaške službe pa postavil oltar. Zakaj bi pretorijanec postavil oltar v provinci in se potem vrnil v sveto mesto, ni jasno. Prevod in razlaga napisa brez konteksta, ki narekuje branje po "pesniškem" besednem redu, ni niti logična niti smiselna.

Sl. 7: Nagrobna stela za Avrelija Justina (CIL III 5218)
Fig. 7: Funerary stele for Aurelius Iustinus (CIL III 5218)

12. Nagrobna stela za Avrelija Saturnina in njegovo družino (sl. 8)

D(is) M(anibus).
Aur(elio) Saturnino
vet(erano) o(bito) an(norum) XLV et
Aur(eliae)
Secundin(a)e con(iugi)
5 *o(bitae) an(norum) XXXV et Aur(elio) Se=*
cundino fra(tri) o(bito) an(norum)
VII. Decimia Qua=
eta(!) avia.
Aur(elius) Crescenti=
10 *nus parentibus*
carissimis.

Sl. 8: Nagrobna stela za Avrelija Saturnina in njegovo družino (CIL III 5219)
Fig. 8: Funerary stele for Aurelius Saturninus and his family (CIL III 5219)

Prevod: Božanskim Manom. Veteranu Avreliju Saturninu, ki je umrl star 45 let, in njegovi soprogi Avreliji Sekundini, ki je umrla stara 35 let, ter bratu Avreliju Sekundinu, ki je umrl star sedem let. Babica Dekimija Kvieta. Avrelij Kreskentin najdražjim staršem.

Objave: CIL III 5219 + p. 1830; AIJ 46; ILL-PRON 1680.

Datacija: 3. st.

Vojaški napisi iz zaledja (ager) Celeje⁷13. Črešnjevce⁸ (sl. 9)

Votivni napis za Viktorijo, kraljico Norejo in provinco Britanijo⁹

[Victoriae ?]
 [A]jug(ustae) e[st]
 [N]oreiae re[g(inae)]
 [e]t Britan(n)ia[e]
 5 [pr]ovi(n)c(iae) L(ucius) Sep[t(imius)]
 [T]ertinu[s]
 [(centurio) ?] l(egionis) II Ita(licae) p(iae)
 [f(idelis)]
 [e]x vot[us]o pos[ui]t).

Prevod: Vzvišeni Viktoriji, kraljici Noreji in provinci Britaniji. Lucij Septimij Tertin, centurion (beneficiarij?) Druge italske legije, predane in zveste, je postavil po zaobljubi.

Sl. 9: Votivni napis za Viktorijo, kraljico Norejo in provinco Britanijo (CIL III 5300)

Fig. 9: Votive inscription for Victoria, queen Noreia, and province Britannia (CIL III 5300)

⁷ Fragmentarni napis z Janževce pri Selnici (CIL III 6525) morebiti predstavlja še en vojaški napis, vendar je fragmentarnost prevelika.

⁸ V cerkvi sv. Mihaela v Črešnjevcu in v obzidju okoli nje je vzidanih več napisnih in nenapisnih spomenikov (15), vendar njihova prvotna provenienca ni znana.

⁹ Napis Pochmarski (2007, 271 št. 11) uvrsti v katalog napisov iz Flavije Solve, saj natančna meja med Flavijo Solvo in Celejo ni znana, vendar se zaradi bližine Celeji zdi verjetneje, da je Črešnjevce pripadal njej.

Objave: CIL III 5300; RIS^t 365; Kult, Incerta 38; CBFIR 246; ILLPRON 1761; Pahič 1977, 46, Črešnjevce 14; Petrovitsch 2006, Nst. 04 (94-95).

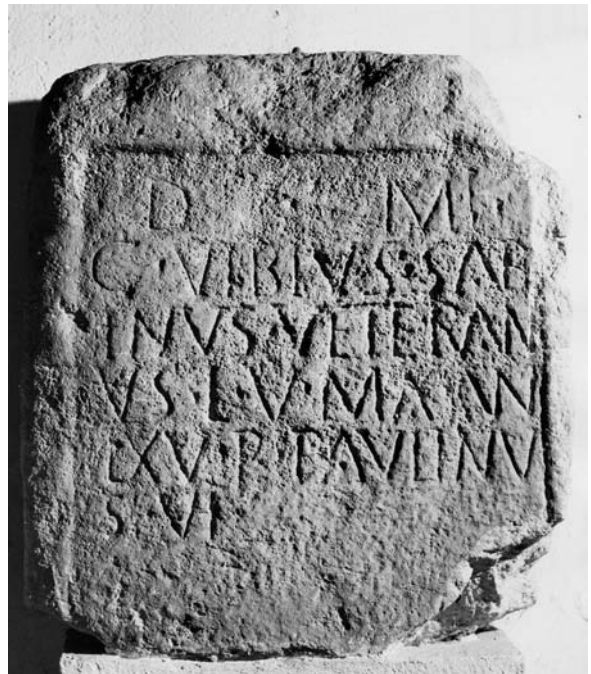
Datacija: začetek 3. st.

14. Henina pri Jurkloštru (sl. 10)

Nagrobnik za Gaja Vibija Sabina

D(is) M(anibus)
 C(aius) Vibius Sab=
 inus veteran=
 us l(egionis) V Ma(cedonicae) an(norum)
 5 LXV P(ublius)[Vibius ?] Paulinu=
 s vi(vus sc. posuit).

Prevod: Božanskim Manom. Gaj Vibij Sabin, veteran Pete makedonske legije, star 65 let. Publij Vibij ? Pavlin je postavil za življenja.

Sl. 10: Nagrobnik za Gaja Vibija Sabina (CIL III 5130)

Fig. 10: Tombstone for Caius Vibius Sabinus (CIL III 5130)

Objave: CIL III 5130; RIS^t 361; ILLPRON 1834.

Datacija: 2. st.

Sl. 11: Nagrobnik za Bardonovega sina Boniata in njegove (AIJ 13)

Fig. 11: Tombstone for Boniatus son of Bardo and his (family) (AIJ 13)

15. Hudinja pri Vitanju (sl. 11)

Nagrobnik za Bardonovega sina Boniata in njegove

Boniatus
Bardonis (filius)
v(ivus) f(ecit) s(ibi) e(t) Mog=
iae Terti (filiae) an(norum) L.
 5 *Sept(imius) Secund=*
inus m(iles) le(gionis) II It=
a(licae) stup(endiorum) XV an(norum) XL
Aurelia Ursa an(norum) XXX.

Prevod: Bardonov sin Boniat je za življenja postavil nagrobnik zase in za Tercijevo hči Mogijo, staro 50 let. Septimij Sekundin, vojak Druge italške legije, ki je odslužil 15 let vojaške službe, star 40 let, Avrelija Ursa, stara 30 let.

Objave: AIJ 13; ILLPRON 1785; Pahič 1977, 48, Hudinja 2; Petrovitsch 2006, Nsl. 14 (210-211).

Datacija: konec 2. st./3. st.

16. Slovenske Konjice (sl. 12)

Nagrobni spomenik za Tita Julija Belika

T(itus) Iulius Bellicus dec(urio)
alae Asturum II,

Sl. 12: Nagrobnik za Tita Julija Belika (CIL III 15202,3)

Fig. 12: Tombstone for Titus Iulius Bellicus (CIL III 15205,3)

dec(urio) municipi(i) Cla(udiae) Celeiae
t(estamento) f(ieri) i(ussit).

5 *Ti(berius) Iulius Frontonis f(ilius) Civis*
frater et heres fecit.

Prevod: Tit Julij Belik, dekursion Druge ale Asturov, dekursion klavdijskega municipija Celeje, je z oporoko določil postavitev nagrobnika. Napravil ga je brat in dedič Frontonov sin, Tiberij Julij Civis.

Objave: CIL III 15205³; AIJ 82; Wedenig 1997, 136, C 27; ILLPRON 1887; Pahič 1977, 55, Slovenske Konjice 3.

Datacija: 1. st.

17. Stari trg (Slovenj Gradec) (sl. 13)

Nagrobna plošča za Rufijo Krispino in Lucija Menavdonija

Sl. 13: Nagrobna plošča (AIJ 9)

Fig. 13: Funerary slab (AIJ 9)

L(ucius) Appuleiu[s - - -]
[>(centurio)? le]g(ionis) X G(eminae) [p(iae)]
fid(elis) [- - -]
II v[ir] iur(e) d[ic]ic(undo) - - - et - - -]
Rufiae Crispin[ae - - -]
 5 *et L(ucio) Menaudonio [- - -]*

Prevod: Lucij Apulej, centurion (?) Desete dvojne, predane in zveste legije, eden od obeh županov Klavdije Celeje?, (je postavil nagrobnik) Rufiji Krispini in Luciju Menavdoniju.

Objave: *AIJ* 9; *RISt* 380; Pahič 1977, 56, Stari trg 2; *ILLPRON* 1911; Wedenig 1997, 146–148, C 37; Visočnik 2006, 380–381, št. 22.

Datacija: 2. st.

18. Šentvid pri Završah (*sl. 14*)
 Nagrobna stela za Julijo Kalandino in njenega soproga

D(is) M(anibus).
Iul(ia) Calandina vi(va) f(ecit) si(bi) et
Sacroni(o) Verino con(iugi) kar(issimo)
vet(erano) leg(ionis) II Ita(licae). Custos ar-
 5 *mor(um) o(biit) an(norum) L.*

Prevod: Božanskim Manom. Julija Kalandina je za časa življenja postavila (stelo) sebi in Sakroniju Verinu, najdražjemu soprogu, veteranu Druge italške legije, orožarju, ki je umrl star 50 let.

Objave: *CIL* III 5106; *AIJ* 11; *ILLPRON* 1980; Pahič 1977, 61, Završe 1; *ANSI* 274; Petrovitsch 2006, Nsl. 13 (208–209); Visočnik 2006, 370–371, št. 7.

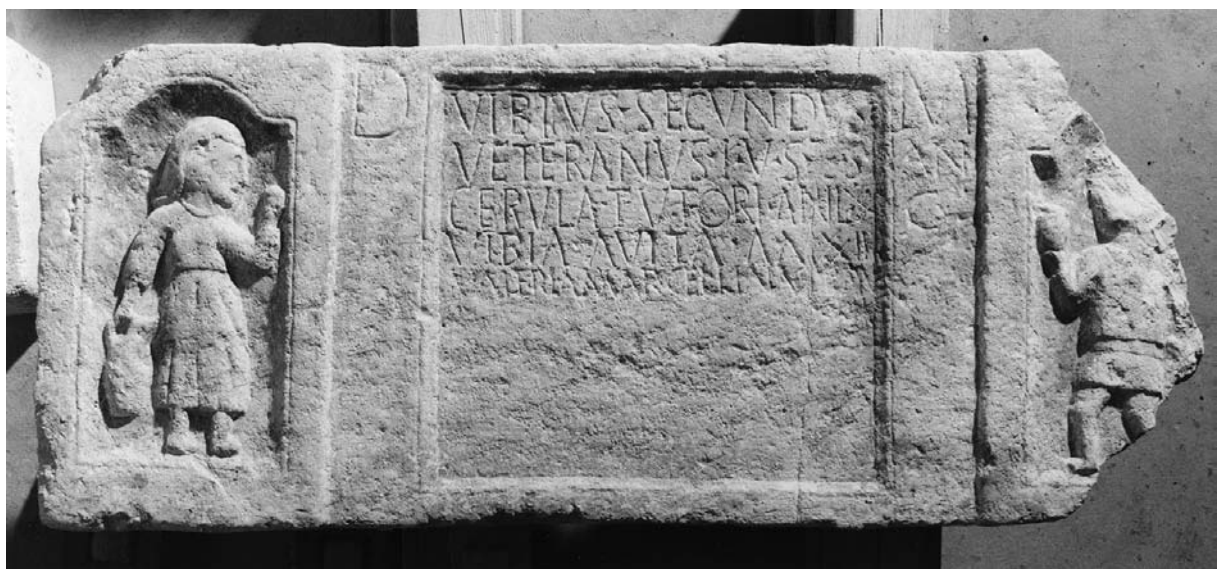
Sl. 14: Nagrobna stela za Julijo Kalandino in njenega moža (*CIL* III 5106)

Fig. 14: Funerary stele for Iulia Calandina and her husband (*CIL* III 5106)

Datacija: med leti 175–185.

19. Trbovlje (*sl. 15*)
 Sarkofag za Vibija Sekunda in njegovo družino

D(is) M(anibus).
Vibius Secundus

Sl. 15: Sprednja stena sarkofaga za Vibija Sekunda in njegovo družino (*CIL* III 5142)

Fig. 15: Front panel of the sarcophagus for Vibius Secundus and his family (*CIL* III 5142)

*veteranus an(norum) C f(ecit) v(ivus) s(ibi)
et s(uis).*

*Cerula Tutori(s filia) an(norum) LXXXX,
Vibia Avita an(norum) XXII,*

5 *Valeria Marcellina ob(ita) an(norum)
XXII.*

Prevod: Božanskim Manom. Veteran Vibij Sekund, star 100 let, je za časa življenja postavil nagrobnik zase in za svoje. Tutorjeva hči Cerula, stara 90 let, Vibija Avita, stara 22 let, in Valerija Marcelina, umrla stara 22 let.

Objave: CIL III 5142 + p. 1828; AIJ 21; ILLPRON 1927; Lovenjak 1997, 65, sl. 2.

Datacija: konec 2. st./3. st.

20. Vrba pri Dobrni (sl. 16)

Nagrobna stela za Avrelija Viktorja

D(is) M(anibus).

Aur(elius) Victor mil(es) leg(ionis)

II Ita(licae) bello deside=

ratus hoste Gutica

5 *an(norum) XXX Aur(elia) Lupula con(iugi)
karissimo f(ecit).*

Prevod: Božanskim Manom. Najdražjemu soprogu, vojaku Druge italske legije, Avreliju Viktorju, ki je pogrešan od vojne z gotskim sovražnikom, staremu 30 let, je (nagrobnik) postavila Avrelija Lupula.

Objave: CIL III 11700; AIJ 10; ILLPRON 1770; Petrovitsch 2006, Nsl. 12 (206-207).

Datacija: 2. pol. 3. st.

21. Zgornje Dovže (sl. 17)

Nagrobni napis za Vibena in njegovo družino

Vibenu[s]

Vindonis [f.]

v(ivus) f(ecit) s(ibi) et Secconi[ae]

Vetullae con[iugi]

5 *pientissimae an[nor(um)]?...]*

et Secconio Vibio [fil(io)]

mil(iti) c(o)hor(tis) II praet(oriae) a X[...]

et Secconio eqis [-?] / Urso[-?]

Victori annor(um) [-]

10 *et Seneciano Sever[o-?] / mil[iti]? -]*

Vi[b]jeni fil(io) an[nor(um)] -]

[-]ATVRM[-]

[-]ONI[-]

[—]?

Sl. 16: Nagrobna stela za Avrelija Viktorja in njegovo soprogo (CIL III 11700)

Fig. 16: Funerary stele for Aurelius Victor and his wife (CIL III 11700)

Prevod: Viben, Vindonov sin, je za življenja postavil (nagrobnik) sebi in Sekoniji Vetuli, najbolj predani ženi, stari ... , in sinu Sekoniju Vibiju, vojaku Druge pretorijanske kohorte, staremu ... let, in Sekoniju (?) Viktorju, staremu (...), in Senekianu, Vibenovemu sinu, staremu (...), in konjskemu hlapcu Ursu ter vojaku Severju ...?¹⁰

¹⁰ V osmi in deseti vrstici sta v širini vrstice vpisani besedi *Eqis [-?] / Urso[-?]* in *Sever[o-?] / mil[iti]? -]*, ki sta bili najverjetneje vgravirani naknadno. Prim. Visočnik 2006, 368, št. 4. in Šašel Kos 2001, 200.

Sl. 17: Nagrobnik za Vibena in njegovo družino (CIL III 5105)

Fig. 17: Tombstone for Vibenus and his family (CIL III 5105)

Objave: CIL III 5105, ILLPRON 1775; Pahič 1977, 47, Dovže 1, sl. 7; Visočnik 2006, 367–368, št. 4.
Datacija: 2. pol. 1. st./2. st.

Vojaški kipi

22. Torzo vojaškega oficirja (sl. 18)

Opis: Odlomek kipa v oklepu je slabo ohranjen, a še razpoznaven. Dimenzije ohranjenega torza govorijo o njegovi nadnaravni velikosti, vendar je ohranjen le oklep z okroglim izrezom (brez glave in vratu).

Objava: Kolšek 1994, 31–33 (sl. 1–4).

Datacija: natančna datacija ni mogoča, vendar lahko sklepamo, da gre za zgodnji izdelek domačih kamnoseških delavnic.

23. “Noriški vojak” (sl. 19)

Opis: Primer plastike v oklepu, ki lahko predstavlja noriškega visokega oficirja in/ali visokega uradnika. Oklep je skoraj brez okrasja, kar govori o poznem nastanku plastike.

Objava: Kolšek 1994, 33 (sl. 6).

Datacija: konec 3. st./začetek 4. st.

Sl. 18: Torzo vojaškega oficirja iz Celja
Fig. 18: Torso of an officer from Celje

24. Torzo vojaškega oficirja iz Zagrada (sl. 20)

Opis: Kip iz marmorja v naravni velikosti upodablja nižjega vojaškega oficirja (*centurio* ?), ki je oblečen v tuniko, čez ramena in hrbet pa mu sega težek vojaški plašč. Prsi mu pokriva spodaj listasto narezan oklep, ob levem boku nosi meč, ki je pritrjen na širok službeni pas. Na prsih je vidno tudi odlikovanje.

Objava: Djura Jelenko 2006, 352–353, št. 10 (sl. 9).

Datacija: najverjetneje sodi v konec 3. st.

Beneficiarski napisi

31 beneficiarskih napisov, ki jih navajam le tabelarično (tab. 1 in 2), precej spremenijo podobo vojaških napisov v Celeji; močno se poveča odstotek predstavnikov Druge italške legije zaradi konzularjevih beneficiarijev. Beneficiarije v Celeji delimo na dve veliki skupini: na prokuratorjeve (do markomanskih vojn) in konzularjeve, ko provinco ni več upravljal prokurator, temveč legat.

Sl. 19: "Noriški vojak"
Fig. 19: "Norican soldier"

Sl. 20: Torzo vojaškega oficirja iz Zagrada
Fig. 20: Torso of an officer from Zagrad

Beneficiarski napisi v Celeji, od tega jih je dve tretjini iz prvega obdobja, potrjuje poseben položaj mesta. Zanimiva je primerjava s številom tovrstnih napisov v Virunu, noriškem glavnem mestu, kjer jih je le tretjina.¹¹ Vloga beneficiarjev v rimskem imperiju (v upravi in vojski) še ni popolnoma pojasnjena, vendar ni sporno, da so opravljali upravno-policijske naloge.¹²

¹¹ Prim. epigrafski bazi: Epigraphische Datenbank Heidelberg. <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/> in Epigraphik - Datenbank Claus - Slaby. <http://www.manfredclaus.de/> [zadnji dostop: 1. 8. 2008].

¹² Prim. Ott 1995, 113-155 (za naloge beneficiarjev).

Obstoj njihove postaje ter število ohranjenih napisov v Celeji gotovo nista brez pomena. Povezati bi jih mogli s pomembno vlogo Celeje predvsem v prvi fazi romanizacije (1. st. in prva pol. 2. st.).¹³ Morda bi na osnovi tega lahko sklepali na izreden pomen Celeje v 1. st. in možnost, da bi v tem obdobju imela vlogo glavnega mesta. Tudi po prestavitvi sedeža prokuratorja v Virun ne bi bilo izključeno, da so v mestu ostali pomembni uradi, ki bi jih lahko opravljali beneficiarji.

¹³ Lazar 2002, 71-101; Scherrer 2002, 11-70.

Tab. 1: Prokuratorjevi beneficiarji v Celeji.

Tab. 1: Procurator's *beneficarii* in Celeia (see page 351 for English version).

Beneficiarij	Datacija (CBFIR)	Prokurator*	Objava
Surus	110	Memmius Apolaris	CBFIR 222; CIL III 5179
Antonius Maximus	2. ali 3. desetletje 2. st.	Q. Caecilius Redditus	CBFIR 238; CIL III 5163
L. Messius Frontinus	120 do neposredno po 135	C. Censorius Niger	CBFIR 223; CIL III 5174
M. Ulpus Crescens	120–130	C. Censorius Niger	CBFIR 225; CIL III 5181
Nonius? Primus	okoli 140	Plautius Caesianus	CBFIR 239; CIL III 5177
Masclinius Successus	1. pol. 2. st.	C. Antistius Auspex	CBFIR 231; CIL III 5173
Augustanus	1. pol. 2. st.	C. Rasinius Silo	CBFIR 226; CIL III 5165
Gemellius Adiutor	1. pol. 2. st.	Drusius Proculus	CBFIR 244; CIL III 5170
Q. Crescentius Marcellus	1. pol. 2. st.	Q. Lisinius Sabinus	CBFIR 235; CIL III 5167
T. Flavius Dubitatus	1. pol. 2. st.	Q. Lisinius Sabinus	CBFIR 236; CIL III 5168
C. Mustius Tettianus	1. pol. 2. st.	Lisinius Sabinus	CBFIR 237; CIL III 5176 CBFIR 240; CIL III 5175
Lucilius Finitus	okoli 152–153	Flavius Titianus	CBFIR 224; CIL III 5172
C. An(t)onius Valens	152–153	Flavius Titianus	CBFIR 243; CIL III 5164
C. Fuscinius Catullus	154–158	Ulpus Victor	CBFIR 234; CIL III 5169
Adnamius Flavinus	okoli 158	Ulpus Victor	CBFIR 220; CIL III 5161
Adnamius Flavinus	okoli 158	Usenius Secundus	CBFIR 221; CIL III 5162
Q. Kaninius Lucanus	158	Usenius Secundus	CBFIR 242; CIL III 5166
Licinius Hilarus	okoli 160	M. Bassaeus Rufus	CBFIR 241; CIL III 5171
	čas Antonina Pija?	Caecilius Iuventianus	CIL III 5182

* Za nova dognanja (predvsem natančne datacije) o prezidialnih prokuratorjih glej Winkler 2005, 435–442; ker odstopanja od CBFIR niso velika, v tabeli navajam ustaljene datacije.

Tab. 2: Konzularjevi beneficiarji v Celeji.

Tab. 2: Consular's *beneficarii* in Celeia (see page 352 for English version).

Beneficiarij	Status	Datacija (CBFIR)	Objava
Rufius Senilis	konzularjev beneficiarij	konec 2. st.–začetek 3. st.	CBFIR 229; CIL III 5188
Flavius Decoratianus	beneficarij	konec 2. st.–začetek 3. st.	CBFIR 245; CIL III 5221
M. Ulpus Acilianus	konzularjev beneficiarij Druge italske legije	konec 2. st.–3. st.	CBFIR 233; CIL III 5180
Q. Sextius Pullaenius	konzularjev beneficiarij Druge italske legije	192	CBFIR 232; CIL III 5178
C. Licinius Bellicianus	konzularjev beneficiarij Druge italske legije, predane in zveste	13. december 211	CBFIR 228; CIL III 5187
P. Aelius Verinus	beneficarij	213	CBFIR 218; CIL III 5154
Vibius Cassius Victorinus	konzularjev beneficiarij Druge italske legije, predane, zveste in antoninske	215	CBFIR 227; CIL III 5185
M. Aurelius Iustus	konzularjev beneficiarij Druge italske legije, predane in zveste	217	CBFIR 230; CIL III 5189
Aurelius Paterclus	beneficarij	3. st.	CBFIR 219; CIL III 5160
??? Quintianus	konzularjev beneficiarij	konec 2. st.–začetek 3. st.	CBFIR 266; CIL III 11676; RINMS 107
	konzularjev beneficiarij	?	Lovenjak 2003, 343, št. 11 (sl. 11)

OBLIKA NAPISOV (AGER IN MESTO, PRIMERJAVA)

Večino vojaških napisov Celeje in njenega zaledja predstavljajo nagrobniki, med katerimi je največ

nagrobni plošč, pojavljajo pa se tudi stele in v agru en sarkofag (št. 19). Nagrobnih stel kot oblike bolj izdelanega nagrobnika z reliefno upodobitvijo je po pričakovanjih več v mestu (tri: št. 10, 11, 12), v agru je namreč samo ena (št. 20). Vojaki,

Tab. 3: Predstavniki vojske v mestu.

Tab. 3: Military representatives in the town (see page 352 for English version).

Ime vojaka	Funkcija, vojaška enota	Datacija	Objava
Centuriones			
Lucius Cassius Maximus	centurio legionis VI Ferratae	90-96	<i>CIL</i> III 13524; Lovenjak 2003, 336-338, št. 6 (sl. 6)
Ulpus Valerianus	centurio legionis X Geminae	ok. 200	<i>CIL</i> III 5156a
Lucius Dindius Respectus	centurio legionis XIII Geminae	1. st.	<i>CIL</i> III 5223
Praetoriani			
Publius Dindius Speratus	centurio speculatorum augustorum	1. st.	<i>CIL</i> III 5223
Ennius Secundianus	eques VII praetoriae	2. st.	<i>CIL</i> III 5222
Barbius Fintus	miles cohortis I praetoriae	2. pol. 2. st./ začetek 3. st.	<i>CIL</i> III 11697
Decuriones			
Aurelius Gaianus cives Surus	decurio Italicae	3. st.	<i>ILJug</i> 389
Caius Iulius Ursinus	decurio alae I Commagenorum	2. st.	Kremer 2001, Kat. I 35a
Miles			
Aurelius Iustinus	miles legionis II Italicae	3. st.	<i>CIL</i> III 5218
Veterani			
Aurelius Verinus	veteranus	3. st.	<i>CIL</i> III 5218
Aurelius Saturninus	veteranus	3. st.	<i>CIL</i> III 5219
Caius Iunius Isaeus	veteranus ex decurione alae I Commagenorum	2. st.	<i>CIL</i> III 5224
Lucius Braetius L F Publius Verona	veteranus legionis VIII Augustae	1. st.	<i>CIL</i> III 5220

njihove funkcije in enote, v katerih so službovali, se pojavljajo tudi na votivnih spomenikih, vendar gre le za posamezne primere: en primer v agru (št. 13), dva v mestu (št. 8 in 9). Napis št. 13 iz Črešnjevca, ki je posvečen boginji Viktoriji, kraljici Noreji in provinci Britaniji, kaže na vojakovo službovanje v Britaniji.¹⁴ V mestu je en votivni spomenik posvečen Jupitru (št. 8), drugi pa Stanovitni Usodi (*Fortunae Stabili*) – št. 9. Omenjena božanstva niso bila izbrana naključno, saj se vsa lepo vklaplajo v svet vojaštva. Vojaki in uradniki kot del državnega aparata so se namreč pogosto priporočali prav Jupitru kot vrhovnemu državnemu božanstvu. Vojakova želja po stanovitni usodi – sreči (predvsem v smislu ugodne usode, varovanja na bojnem polju), prav tako ne preseneča. Če bi v obravnavo pritegnili še beneficiarske napise, bi se delež votivnih ar bistveno spremenil. Beneficiariji so namreč pogosto postavljali oltarje, na katerih so se priporočali uradnim božanstvom, predvsem Jupitru, Eponi, Celeji in Noreji, ki so v večini primerov označeni s pridevnikom *augustus*.¹⁵ Vojaki

pa so izpričani tudi kot posvetitelji počastitvenih napisov (št. 3, 4); št. 3 in 4 bi lahko opredelili tudi za cesarska napisa. Lucij Kasij Maksim, centurion Šeste železne legije, je namreč posvetitelj napisa za Julijo in Domicijo (št. 3) ter napisa za pripadnico višjega sloja, čeprav sicer neznano, Julijo Procilo (št. 4).

Ko govorimo o obliki napisnih spomenikov, je treba omeniti še tri velike vojaške plastike: torzo v oklepu iz zgodnje dobe (št. 22 – 1. st.), torzo vojaškega oficirja iz Zagrada (št. 24 – konec 3. st.), ter t. i. noriškega vojaka iz pozne dobe (št. 23 – 3./4. st.). Kipom so nekoč pripadale baze, ki so bile zelo verjetno opremljene z napisom in postavljene na javnih mestih.

Vojaški napisi v mestu

(tab. 3)

Iz mesta je znanih dvanajst vojaških napisov in dve vojaški skulpturi. Na štirih spomenikih so izpričani veterani, pri tem sta v dveh primerih enoti navedeni (katalog, št. 1 in 6), in v dveh ne (št. 11

¹⁴ Za vojaške vezi med Norikom in Britanijo prim. Birley 1952, 284-297; Birley 1985, 298-303.

¹⁵ Pridevnik *augustus* je znamenje, da gre za uradno priznan in municipalno pomemben kult, ne glede na to, če so bila božanstva lokalno zelo omejena. Za posvetitelje spomenikov uradnim

municipalnim božanstvom je pričakovati, da so polnopravni rimski državljani, glej Clauss 1999, 280-289.

in 12). V mestu je izpričan samo en navaden vojak (št. 11), oznaka *miles* pa se pojavi še pri pretorijancu Barbiju Finitu (št. 8). Izpričana sta še dva pretorijanca: prvi je sodeloval v konjeniški enoti (*equus VII praetoriae*) (št. 7), drugi je poveljeval izvidnikom (*speculatores*) (št. 2).

V mestu se funkcija centuriona pojavi v petih primerih (št. 2, 3, 4 in 9), s tem da je na napisu št. 3 izpričana dvakrat za isto osebo in da se prav ta oseba ponovi še na napisu št. 4. Centurion Lucij Kasij Maksim je namreč svojo službo opravljal v Šesti železni legiji. Na napisu št. 2 sta omenjena dva centuriona, brata Dindija, enega smo že omenili zgoraj kot poveljnika elitne enote pretorijancev, drugi je bil centurion v Trinajsti dvojni legiji.

Dekurioni so v mestu izpričani na treh napisih (št. 5, 6 in 10); samo pri Gaju Juliju Ursinu (št. 5) sta funkcija in enota nevedeni popolnoma nedvoumno: poveljeval je namreč turmi v Prvi ali Komagenov. V isti enoti je vojaščino odslužil Gaj Junij Isej (št. 6). Kot dekurion italške (legije ?) je opredeljen Avrelj Gajan (št. 10). Njegova funkcija in enota sta podani ohlapno, vendar najverjetneje gre za oficirja Druge italške legije, ki je poveljeval konjeniškem oddelku v tej legiji.¹⁶ Izstopa pa tudi po tem, da je naveden njegov izvor (*origo*): *cives Surus*. Družina Avrelija Gajana se je verjetno priselila z vzhoda po markomanskih vojnah.

Med vojaškimi napisi Celeje izstopata počastitveni plošči (št. 3 in 4), ki nista samo počastitveni, ena od njiju je cesarskega značaja. Na obeh je omenjena Šesta železna legija, ki se je bojevala za Vespazijana v Italiji, a se je kmalu vrnila v Sirijo, kjer je bila stacionirana že prej (*Raphanaeae* ali *Samosata*). V času tega pohoda v Italijo, ko je kar nekaj časa prebila tudi na Balkanu, bi lahko bil rekrutiran centurion Lucij Kasij Maksim. Najpозnejše leta 119 se je legija premaknila v Arabijo in od tam leta 123 v Judejo (*Caparcotna*). Septimij Sever ji je zaradi podpore v boju proti Gaju Pesceniju Nigru podelil naziva *fidelis* in *constans*.¹⁷ Kot kaže njegovo volilno okrožje (*Claudia*), je bil Lucij Kasij Maksim verjetno po rodu iz Celeje. Za postavitev dveh počastitvenih plošč je poskrbel njegov domnevni osvobodjenec: *Lucius Cassius Eudaemon*. Plošči je mogoče datirati razmeroma natančno s pomočjo omemb pripadnic cesarske družine (na eni od njiju): božanske Julije, hčere cesarja Tita, in Domicije Avguste, žene cesarja Domicijana. Spomenik lahko datiramo med leti 90,

ko je umrla Julija (zato *diva*), in 96, ko je umrla Domicija, kar bi potrjevalo čas zgoraj omenjene rekrutacije.¹⁸ Okoliščine, zaradi katerih je ti plošči postavil, niso povsem jasne.

Avrelj Saturnin (št. 12) je bil sodeč po imenih članov njegove družine domačin, ki mu je sin postavil nagrobnik; vojaške enote ni navedel, morda je šlo za noriško Drugo italško legijo.

Veteran Avrelj Verin (št. 11) je postavil nagrobno stelo za svojega sina Avrelija Justina, ki je služil v Drugi italški legiji in umrl star komaj 23 let v eni izmed dačanskih odprav.¹⁹ Tudi družina teh Avreljev je žvela v Celeji. Oblika *Daccisca* je nenavadna, saj bi pričakovali običajno, izpeljano iz pridevnika *Dacicus*, a se je očitno spremenila pod vplivom grških pridevnikov in samostalnikov na -isko.²⁰ Katerega pohoda proti Dačanom se je umrl udeležil, ni popolnoma jasno, a se je to moralo dogoditi konec 2. st. ali v 3. st., kar nakazujeta slog spomenika in ime *Aurelius*. Morda je Avrelj Justin sodeloval v pohodu Maksimina Tračana (236).²¹

Lucius Braetius Publius (št. 1) iz Verone je bil veteran legije Osme avguste, ki je imela po letu 9 po Kr. svoj tabor v Petovionii (Panonija), po letu 45 pa v kraju *Novae* v Meziji. Leta 69 je podprla Vespazijana in se pod Cerialisom bojevala proti Batavijcem. Zatem je bila nameščena v mestu Argentorate (Strasbourg). Naziv *Augusta* je najverjetneje posledica neke zmage, ki jo je legija dosegla pod Avgustom.²² Veteranova osebno ime sicer ni izpisano v celoti, a je najverjetneje, da gre za ime *Publius*.²³ Izviral je iz Verone, vendar si je v Celeji ustvaril družino, na kar lahko sklepamo na osnovi avtohtonega ženskega imena, ki se nahaja na napisu (*Magiona Verulli filia*). Imena ter okrajšave na napisu govorijo v prid njegovemu zgodnjemu nastanku, tako bi ga verjetno lahko povezali s časom, ko je bila njegova legija stacionirana v Petovionii.

Centurion Desete dvojne legije (št. 9) Ulpj Valerijan je postavil oltar Stanovitni Usodi za blagor cesarjev Septimija Severa, Karakale in Gete, katerega ime je odklesano (*damnatio memoriae*).

¹⁸ Natančno je leta 1992 najdeno ploščo komentiral Lovenjak 2003, 336–338, št. 6.

¹⁹ Morda še ena družina, ki se je specializirala za vojaški poklic.

²⁰ Prim. Galdi 2006, 295, več deviacij, ki so nastale zaradi vpliva grščine oziroma dvojezičnosti, je mogoče opaziti v Meziji, Daciji in drugih bližnjih provincah, ki so bile grški kulturi bolj izpostavljene.

²¹ Petrovitsch 2006, 196.

²² RE XII.2 1925, 1642–1664; Redd 2000, 119–126.

²³ Prim. *Onomasticon* III, 169–170: *Publicius* ali *Publius* sta kot osebni imeni še manj verjetni kot ime *Publius*.

¹⁶ RE IV.2, 1901, 2352.

¹⁷ RE XII.2 1925, 1587–1596; Cotton 2000, 351–357. Za zgodovino legije glej še Kennedy 1980, 283–309 in Dąbrova 1996, 277–296 (posebej 285–288).

Zaradi omembe cesarjev je napis mogoče datirati, nekako med leti 197, ko je bil Karakali podeljen naziv *augustus* in *Geti caesar*, in 211, ko je umrl Septimij Sever.²⁴

Pri veteranu z oznako *ex decurione* (št. 6) lahko na napisu opazimo več zanimivosti. Gaja Junija sta bila brata in na osnovi njunih osebnih imen (*cognomina*) lahko sodimo, da sta se priselila z vzhoda, čeprav napis ne vsebuje izrecne navedbe izvora (*origo*). Zajac za Junije predvideva, da so prišli z vzhoda, konkretno dokaz bi naj bili dve imeni grškega izvora, ki se pojavita na napisu: *Nicanter* in *Afrodisia*.²⁵ *Isaeus*²⁶ in *Nicanter* sta bila prav gotovo brata, ime očeta pa žal ni več ohranjeno. Oče bi lahko bil veteran v enoti *ala I Commagenorum*, ki se je okoli leta 72 še mudila na vzhodu, od 106 naprej pa je izpričana v Noriku.²⁷ Prvo alo Komagenov so najverjetneje v Norik poslali že v času cesarja Domicijana. Stacionirana je bila v Komageni (*Commagena* – Tulln), ki je svoje ime dobila po tej enoti.²⁸

Pretorijanci v Celeji

V Rimu in Italiji je bilo pod Avgustom nameščenih devet pretorijanskih kohort, ena morda celo v Akvileji.²⁹ Pretorijancem sta načelovala dva prefekta pretorija, posameznim kohortam pa tribuni. V primerjavi z drugimi vojaki so imeli pretorijanci privilegirani položaji, saj so bili bolje plačani, njihova vojaška obveznost pa je trajala samo 16 let.

Od Vespaziana dalje je bilo v Rimu nameščenih deset pretorijanskih kohort pod poveljstvom enega prefekta pretorija. Ker je vsaka štela 500 ali celo 1000 vojakov, so predstavljali pomembno vojaško silo v glavnem mestu. Politična vloga teh kohort in njihovega poveljnika je bila velika in občasno so celo soodločali pri izbiri cesarja

V Prvi pretorijanski kohorti (*Cohors I praetoria*) je služboval Barbij Finit (št. 8), ki je postavil oltar Jupitru, ker se je srečno vrnil s službovanja v svetem mestu. Svojo službo je očitno opravljal kot pretorijanec v Rimu. Rim se sveto mesto ni

imenoval pred obdobjem cesarja Hadrijana,³⁰ kar pomeni, da obstaja vsaj *terminus post quem* za datiranje.

Najverjetneje je v Sedmi pretorijanski kohorti (*cohors (?) VII praetoria*) svojo službo kot konjenik (*eques*) opravljal Enij Sekundijan (št. 7), ki je glede na navedeno starost na nagrobniku očitno ni dokončal, saj je umrl star 25 let.

Napis št. 2 sta postavila brata Lucij in Publij, ki sta oba bila centuriona, kar kaže, da je šlo za vojaško usmerjeno družino. Publij je poveljeval elitni enoti pretorijancev; Lucij pa centuriji v Trinajsti dvojni legiji. Ker je oznaki funkcije (*speculatores* – telesni stražarji, izvidniki) dodan še pridevnik *augusti*, lahko sklepamo, da je Publij Dindij Sperat služil med pretorijanci, ki so varovali cesarja.³¹ Poveljnik *speculatores* je imel naziv *centurio speculator*,³² kar je očitno funkcija, ki jo je opravljal Publij Dindij Sperat. Tristotim pripadnikom posebne enote pretorijanske garde so namreč zaupali še posebej pomembno nalogo cesarjevih telesnih stražarjev.³³ *Speculatores* pa so lahko bili tudi telesni stražarji upravnikov provinc; izpričani so v številnih provincah, med drugim tudi v Panoniji in Dalmaciji. Gentilno ime *Dindius* ni pogosto, saj se v Noriku pojavi samo na tem napisu;³⁴ v neposredni bližini so Dindiji izpričani še v Kamniku, Emoni in Akvileji, medtem ko družina prvotno izvira iz mesta Preneste v srednji Italiji. V bližnji Akvileji, od koder so se selili naprej na naše ozemlje, so Dindiji razmeroma dobro izpričani.³⁵ Dindija na našem napisu najbrž predstavljata drugo generacijo priseljenih predstavnikov te družine. Materin gentilicij Gavia je latinsko ime, ki je sicer največkrat izpričan v Italiji, a se pojavlja tudi drugje.³⁶ Osebno ime *Viruna*, ki je izpričano samo v tem primeru, pa je verjetno izpeljano iz imena municipija *Virunum*, zato bi lahko sklepali na avtohtono poreklo.³⁷ Nastanek napisa bi morda lahko povezali z obdobjem, ko je bila Trinajsta dvojna legija v Petovionu, torej z drugo pol. 1. st.³⁸ Po bitki pri Akciju je delovala v Iliriku, od tam so jo prestavili na Ren (9 po Kr.) in končno v Vindoniso (*Germania superior*). V času Klavdija

²⁴ Več o sami legiji najdeš pri napisih iz agra.

²⁵ Prim. Zajac 1978, 73–74.

²⁶ *Onomasticon* II, 197.

²⁷ Prim. Zajac 1978, 73–74.

²⁸ Ott 1997, 108. Holder 1980, 112, pa pravi, da so enoto ustanovili v Siriji v času med vladanjem Avgusta in Klavdija. Prim. še Ubl 2005, 108, vojaška enota je bila tisočlanska in sestavljena iz lokostrelcev.

²⁹ Prim. Keppie 2000a, 99–122; Passerini 1939; Durry 1938.

³⁰ Friedländer 1922 (1979) I, 32; ta oznaka se je razširila od 3. st. naprej.

³¹ Prim. *CIL* III 5223.

³² Domaszewski, Dobson 1967, 99.

³³ Domaszewski, Dobson 1967, 20.

³⁴ *Onomasticon* II, 100.

³⁵ Šašel 1981, 337–342 (= *Opera selecta* 1992, 146–151); Šašel Kos 1984, 253.

³⁶ Von Hüttenbach 1989, 81; *Onomasticon* II, 162.

³⁷ *Onomasticon* IV, 175. Šašel Kos 2001, 193.

³⁸ Iz bližnje Petovione bi lahko eden od obeh sinov (v imenu obeh) poskrbel za postavitev nagrobnika.

(45/46) je prišla v Petoviono, kjer je nasledila Osmo legijo avgusto in tam ostala do okoli leta 90, ko jo je Domicijan poslal v Vindobono.³⁹ Morda se je bojevala že v prvi Trajanovi vojni proti Dačanom, gotovo pa je sodelovala v drugi. Ostala je v novoustanovljeni provinci Daciji, kjer je imela svoj tabor v kraju *Apulum*. Ko so se Rimljani umaknili iz Dacije (274/275), je bila premeščena v novo provinco Obrežno Dacijo (*Ratiaria*).⁴⁰

V celejskem agru je izpričan samo en predstavnik pretorijancev, in sicer iz Druge kohorte, ki je omenjen na napisu iz Zgornjih Dovž (št. 21). Njegovo ime *Secconius* je psevdogentilicij, izpeljan je iz keltskega korena: *Secco-*. V osmi in deseti vrstici sta v širini vrstice vpisani dve besedi, ki sta bili najverjetneje vgravirani naknadno, povezava z ostalim napisom namreč ni jasna. Oba poznejša vpisa lahko povežemo z vojaškim življenjem; *equis* lahko stoji namesto *eques* (konjenik) ali še verjetneje namesto *equiso* (konjski hlapec), kar se nanaša na osebo z imenom *Urso*. V drugem primeru je imenu *Severus* dodana oznaka *miles*, torej vojaku Severju.⁴¹ Rimsko državljanstvo je bilo pogoj za vstop v legijo; pretorijance pa so med drugim novačili tudi iz legij.⁴² Družinsko ime vojaka Druge pretorijanske kohorte ni latinsko, temveč gre za psevdogentilicij, ki je keltskega izvora (št. 21). Ta pretorijanec je bil verjetno avtohtonega izvora (prim. *Secco-*). Dolgo časa je veljalo prepričanje, da so pretorijance v zgodnjem obdobju rekrutirali le iz Italije, od začetka 2. st. naprej tudi že iz nekaterih provinc, med njimi tudi iz Norika, od Septimija Severa dalje pa so bili predvsem iz Panonije.⁴³ Če je okvirna datacija napisa s psevdogentilicijem točna, so pretorijance iz Norika morda rekrutirali že v 1. st.

Vojaški napisi na območju celejskega agru (tab. 4)

S celejskega agru izvira deset vojaških napisov oziroma deset oseb, ki so opravljale vojaško službo. V treh primerih se srečamo z veterani, pri čemer enkrat enota ni navedena (št. 19). Pri ostalih dveh sta nevedeni še legiji (št. 14 in 18), pri enem celo služba orožarja, ki jo je opravljal (*custos armorum*)

– št. 18. Za veterane so se uporabljale tudi druge besede ali besedne zveze: *dimissi honesta missione*, *emissi*, *missici*, *emeriti*, *evocati* ali *exactorati*. Po odpustu so postali *honestiores*, zato so lahko dobili pomembna mesta v lokalni upravi, udeleževali pa so se tudi v gospodarstvu, trgovini, nekateri so opravljali svečeniške funkcije.

Tri osebe so na nagrobnikih označene kot *miles*. Dva vojaka sta svoje služenje opravila v najbližji Drugi italški legiji (št. 15 in 20), tretji je služboval kot pretorijanec v Drugi pretorijanski kohorti (št. 21). Preostali so posamezniki, ki so dosegli nekoliko višje funkcije: *centurio* in *decurio*. Med tremi sta dva centuriona, od katerih je prvi deloval v Drugi italški legiji (št. 13), drugi pa je služboval v Deseti dvojni (št. 17), dekurijski je poveljeval v Drugi ali Asturov (št. 16). Poleg predstavnikov senatorskega in viteškega reda so bili centurioni (*centuriones*) v rimski vojski najpomembnejši oficirji. Predvideva se celo, da so centurione povzdignili v viteški red, a je verjetneje, da so bili tega privilegija deležni samo *primi pili*.⁴⁴

Nabor za pomožne čete so izvajali med peregrini, ki so si z opravljeno službo (25 let) prislužili določene pravice in ugodnosti, med drugim tudi rimsko državljanstvo.⁴⁵ Za poveljnike pomožnih čet, ki naj bi v večini primerov izvirali iz Italije,⁴⁶ in druge višje oficirje v pomožnih četah (*auxilia*) je rimsko državljanstvo pričakovano. Tit Julij Belik (št. 16) je bil dekurijski ali, kjer je poveljeval eni turmi (*turma*).⁴⁷ Potem ko je Tit Julij Belik svojo vojaško službo končal, je kariero nadaljeval v municipalni upravi, saj je postal dekurijski, torej član mestnega sveta (*ordo decurionum*).⁴⁸ Nagrobni spomenik priča o bogastvu družine, saj mu je njegov brat in obenem dedič postavil zavidljiv spomenik.

Druga italška legija je bila ves čas obstoja v Noriku; svojo pot je začela prav v celejskem agru, zato na območju Celeje (ager in mesto) srečujemo

³⁹ Za legije v Petovionu glej Vomer Gojkovič 2005, 463.
⁴⁰ *RE* XII.2 1925, 1710–1727, predvsem 1713–1715; Wolff 2000, 203–204; prim. še Piso 2000, 220–224.

⁴¹ Šašel Kos (2001, 200) zato dopušča možnost, da so poznejša vpisa dodali moški člani iste družine, ki so se udeleževali v vojski.

⁴² Keppie 2000a, 115–116.

⁴³ Šašel 1972, 474–480 (= *Opera Selecta*, 1992, 379–385).

⁴⁴ Domaszewski, Dobson 1967, uvod XX–XXII; Le Bohec 1994, 43–44; *RE* III.2, 1899, 1962–1964; več o vlogi centurionov in primipilov v rimski vojski najdeš v Dobson 1993, 143–185; prim. še Domaszewski, Dobson 1967, 90–97. Domaszewski, Dobson (1967, 83–90) dodaja še, da so bili centurioni praviloma italškega izvora, ali pa vsaj iz rimskih vojaških kolonij.

⁴⁵ O tem nam govorijo vojaške diplome, ki jih je mogoče najti po vsem rimskem imperiju.

⁴⁶ Ott 1997, 133.

⁴⁷ Ott 1997, 133, med noriškimi poveljniki pomožnih čet navaja Marka Belicija Saturnina, ki naj bi pripadal družini, ki je v Virunu obogatela s trgovino. Menim, da so Beliciji iz Viruna stranska veja tistih v Celeji. Kolonizacija in romanizacija sta najbrž najprej dosegli Celejo, od koder se je proces širil naprej.

⁴⁸ Vstop v municipalno elito po opravljeni vojaški službi ni bil nič neobičajnega.

Tab. 4: Vojaki v agru.

Tab. 4: Military representatives in the ager (see page 355 for English version).

Ime vojaka	Funkcija, vojaška enota	Datacija	Objava
Centuriones			
Lucius Septimius Tertinus	centurio legionis II Italicae piae fidelis	začetek 3. st.	CIL III 5300
Lucius Appuleius	centurio legionis X Geminae piae fidelis	2. st.	AIJ 9
Decurio			
Titus Iulius Bellicus	decurio alae Asturum II	1. st.	CIL III 152053
Milites			
Secconius Vibius	miles cohortis II praetoriae	2. pol. 1. st./začetek 2. st.	CIL III 5105
Septimius Secundinus	miles legionis II Italicae	konec 2. st./3. st.	AIJ 13
Aurelius Victor	miles legionis II Italicae	2. pol. 3. st.	CIL III 11700
Veterani			
Caius Vibius Sabinus	veteranus legionis V Macedonicae	2. st.	CIL III 5130
Sacronius Verinus	veteranus legionis II Italicae, custos armorum	175–185	CIL III 5106
Vibius Secundus	veteranus	konec 2. st./3. st.	CIL III 5142

največ vojakov te legije (št. 10, 11, 13, 15, 18, 20). Poleg pravkar omenjene sta na napisih celeskega agra omenjeni še dve legiji: Peta makedonska (št. 14) in Deseta dvojna (št. 17). Poleg legij je omenjena tudi Druga pretorijanska kohorta (št. 21) ter Druga ala Asturov (št. 16).

Drugo italisko legijo je ustanovil Mark Avrelij leta 165 ali 166 med vojno z Markomani.⁴⁹ Kmalu po ustanovitvi jo je poslal v Norik (168/169 ali malo pozneje), kjer je imela svoj prvi vojaški tabor na strateško dobro lociranem kraju v Ločici blizu Celja, da bi lahko preprečila dostop iz Panonije v Emono in naprej. Temu namenu ni služila dolgo, že Komod jo je namreč prestavil v Lavriak. Še v času, ko je bila v Ločici, naj bi si pridobila naziva *pia* in *fidelis*, saj so v okolici tabora – na Vranskem – našli opeko s tema nazivoma.⁵⁰ V letih 174/175 so jo prestavili na Donavo, najprej v Albing, nato v *Lauriacum*, kjer je ostala do pozne antike. Pochmarski navaja, da so ji v času cesarja Septimija Severa zaradi lojalnosti podelili naziv *fidelis*.⁵¹ Trditve očitno ne drži, saj je naziv izpričan že v Ločici, so ji ga pa pozneje najbrž podelili oziroma potrdili še večkrat.⁵² Pod Karakalo in Elagabalom je bila poimenovana *Antoniniana*, pod Aleksandrom Severom pa *Severiana*. Prva generacija legionarjev Druge italiske legije izhaja iz severne Italije, kjer je bila legija rekrutirana; izvor naslednjih lahko iščemo v Noriku, še posebej po uvedbi *constitutio*

Antoniniana (212), s katero so postala vrata legij odprta širšemu krogu ljudi.⁵³

Vojaško službo je v Drugi italiski legiji služil Septimij Sekundin (št. 15), ki je očitno ni dokončal, saj je na nagrobni plošči navedeno, da je odslužil 15 let in umrl pri 40. O razlogu prezgodnjega odpusta ali smrti lahko samo ugrabimo, pri obeh številkah pa je očitno zaokroževanje let.⁵⁴ Na tem napisu je mogoče prebrati besedo *stipendiorum*, kar je razmeroma pogosta oblika, kljub temu da je bolj običajna tista s črko *I*: *stipendiorum*. Oblika z *U* ni nepravilna, gre samo za ohranjeno arhaično obliko. Varon piše, da je bila takšna izgovorjava bolj lastna ljudski (podeželski) različici jezika.⁵⁵ Nihanje v pisavi med *i* in *u* je opaziti od avgustej-ske dobe naprej. Pod vplivom takih primerov se je raba razširila še na primere, kjer sta se *i* in *u* izgovarjala podobno.⁵⁶

Veteran Druge italiske legije Sakronij Verin (št. 18) je na napisu izpričan s posebno funkcijo orožarja (*custos armorum*), ki jo je lahko opravljal navadni vojak. Vsaka centurija v legiji naj bi imela po enega, torej naj bi bilo vseh 59 (kot centurionov).⁵⁷

Besedna zveza *hoste Gutica* pomeni gotskega sovražnika, s katerim se je boril Avrelij Viktor (št. 20), prav tako vojak Druge italiske legije. Oblika *Gutica* je nekoliko nenavadna, saj za Gote takšne oblike doslej še nismo poznali, čeprav se

⁴⁹ Pochmarski 2007, 278.⁴⁹ Več o zgodovini 2. italiske legije glej pri Winkler 1971, 85–138; RE XII.2 1925, 1468–1476; Petrovitsch 2006.⁵⁰ Novejša dognanja so zbrana v Lörincz 2000, 145–149; prim. Lazar 2006, 37, kjer je omenjeni žig objavljen.⁵¹ Pochmarski 2007, 278.⁵² Lazar 2006, 37; prim. tudi Lazar 1997, 159–164.⁵⁴ Prim. Šašel Kos 2006, 175–197.⁵⁵ Varro, Rust. I, 2, 14. Prim. z Väänänen 1967, 36–38; Baldi 1999, 254.⁵⁶ Zamboni 1966, 504–506.⁵⁷ Le Bohec 1994, 50, 65; prim. še Domaszewski, Dobson 1967, 44–45.

za *Gothicus* (gotski, Got) na napisih poleg tukaj izpričane oblike najdejo še druge: *Gotico*, *Guttico*, *Guthicus*.⁵⁸ Prvi cesar, ki si je nadel ta naziv, je bil *Claudius Gothicus* (268–270), ki je leta 269 pri Naisu (*Naissus*, Niš) odločilno porazil Gote. Avrelij Viktor bi lahko sodeloval v omenjeni bitki, saj že sama oblika napisa in celotnega napisnega kamna govori v prid nastanku v tem času. Poleg tega je svojo vojaško službo opravljal v Drugi italški legiji, torej legiji, ki bi se te bitke dejansko lahko udeležila.⁵⁹ Petrovitsch omenja še cesarja Decija, ki se je med letoma 249 in 251 boril z Goti; po njegovem mnenju je verjetneje, da je Avrelij Viktor padel na tem pohodu.⁶⁰ Pri tem pa ne gre zaobiti upodobitve vojaka v reliefni niši, ki je nadvse zanimiva. Poleg ostalih podrobnosti je na tem mestu ključnega pomena okrogel zaključek nožnice meča, ki ga je mogoče uporabiti kot kriterij za datiranje. Tovrstne okrogle zaključke delimo na dve veliki skupini, vendar obe datiramo 2. pol. 3. st.⁶¹ To dejstvo tako bolj potrjuje prvo datacijo (*Claudius Gothicus*).

Centurion (morda beneficiarij) Druge italške legije Lucij Septimij (?) Tertin (št. 13) je poskrbel za postavitve votivne are Viktoriji, Noreji in Britaniji (sedaj v Črešnjevcu). Noreja je na tem mestu natančneje opredeljena kot *regina*, kar nakazuje na identifikacijo z Izido. Nenavadna je posvetitev provinci Britaniji, ki implicira, da je vojak služil v Britaniji. Napis bi lahko uvrstili v vrsto tistih, ki potrjujejo močno povezavo in stike med Norikom in Britanijo.⁶²

Veteran Pete makedonske legije Gaj Vibij Sabin (št. 14) se je po odsluženju vojaški službi verjetno vrnil v svoj domači kraj, na kar bi lahko sklepali na osnovi njegovega gentilnega imena.⁶³ Med letoma 30 pr. Kr. in 6 po Kr. je bila legija v Makedoniji, nato pa so jo prestavili v Mezijo, kjer je imela tabor v kraju *Oescus*. Leta 61 oziroma 62 so jo poslali v Armenijo, kjer je služila pod Vespazijanom v vojni proti Judom; še pred letom 71 pa se je vrnila nazaj

v omenjeni tabor v Meziji. Ko so provinco leta 86 razdelili, je pripadla enotam, ki so bile stacionirane v Spodnji Meziji. Pod Lucijem Verom se je bojevala v vojni s Parti (162–166), leta 167 ali 168 pa se je preselila v Dacijo (*Potaissa*). Ko so Rimljani izgubili Dacijo severno od Donave (274/275), se je vrnila v *Oescus*, ki se je zdaj nahajal v novoustanovljeni provinci *Dacia Ripensis*.⁶⁴ Po odsluženju vojaški službi (ob smrti je bil star 65 let) se je Gaj Vibij Sabin ustalil na manj romaniziranem območju Celeje. Napis je mogoče datirati v 2. st., vendarle se zdi verjetneje, da je Vibij svojo službo opravljal v Meziji in ne v Daciji.

Naslednja enota je *Deseta dvojna legija (predana, zvesta)*, ki se ji je začasno delovanje v Hispaniji končalo leta 63 po Kr., ko so jo prestavili v Panonijo (Karnunt). Še enkrat se je morala vrniti v Hispanijo; a le za kratek čas, nekaj časa je bila stacionirana v Spodnji Germaniji, kjer si je prislužila naziva *pia* in *fidelis* v zahvalo za zvestobo v času revolta L. Antonija Saturnina (med letoma 89 in 96). Okoli leta 103 so jo iz Germanije prestavili v Panonijo; kratek čas je bila v Akvinku. Kdaj natančno je dobila svoj tabor v Vindoboni, ni znano, gotovo pa še v času Trajana, nekako po letu 107.⁶⁵ Na območju celejskega agra je bil njen predstavnik Lucij Apulej (št. 17), ki je po opravljeni vojaščini najverjetneje služboval kot župan v Celeji.⁶⁶ Grobno parcelo zase in za svoje si je najverjetneje uredil v bližini svojih posestev, ki so se morala nahajati v celejskem agru, v bližini Kolacione. Spomenik sodi v 2. st., torej v čas, ko je legija službovala v bližnji Panoniji.

Tit Julij Belik je bil dekurion v Drugi ali Asturov (št. 16). V začetni dobi so bili dekurioni poveljniki najmanjše konjeniške enote, v cesarski dobi (kamor sodi tudi naš napis) pa je *decurio* poveljeval eni turmi.⁶⁷ Po rangi je bil dekurion ale nad centurionom (pomožne) kohorte in pod centurionom v legiji.⁶⁸ Precejšnje število napisov, na katerih je omenjena *ala II Asturum*, so našli v Britaniji (na Hadrijanovem zidu), kjer je morala biti stacionirana

⁵⁸ RE VII.2 1912, 1683–1685.

⁵⁹ RE XII.2 1925, 1473; Petrovitsch 2006, 291.

⁶⁰ Petrovitsch 2006, 206.

⁶¹ Pflaum 2007, 292–293.

⁶² Šašel Kos 1999, 37–38, o poistovetenju Noreje z Izido.

Prim. Birley 1952; Birley 1985: o povezavi med Norikom in Britanijo.

⁶³ Prim. *Onomasticon* IV, 165–166: ime je bilo v Noriku in Panoniji priljubljeno in zelo razširjeno, kar nakazuje podobnost z avtohtonimi imeni na *Vib-* (*Vibenus*). Ime *Vibius* je bil sicer prvotno oskijsko prvo ime (*praenomen*), pozneje pa je prešlo v splošno latinsko rabo in postalo tudi gentilicij ter osebno ime (*cognomen*) (Lochner von Hüttenbach 1989, 181–182). Potrditev tega je mogoče najti tudi v imenu avtohtonega božanstva *Vibes* (prim. *RINMS* 115).

⁶⁴ RE XII.2 1925, 1572–1586; Strobel 2000, 523–526, kjer avtor prizna, da se poznavanje zgodovine legije (v primerjavi z izsledki Ritterlinga) v zadnjih sedemdesetih letih ni bistveno poglobilo.

⁶⁵ RE XII.2 1925, 1678–1690; Gómez-Pantoja 2000, 169–190.

⁶⁶ Visočnik 2006, 380–381 (št. 22).

⁶⁷ Najverjetneje je alo sestavljalo ali šestnajst (če je bila *ala quingenaria*) ali štiriintrideset (če je bila *ala milliaria*) turm (manjših konjeniških enot, ki so bile sestavljene iz okoli trideset konjenikov). Prim. še Birley 1966, 349–364.

⁶⁸ RE IV.2 1901, 2352–2353; prim. še Domaszewski, Dobson 1967, 53.

zelo dolgo.⁶⁹ Po mnenju Wagnerja so Drugo alo Asturov še v času Tiberija prestavili iz Germanije na Donavo. Birley trdi, da je ala najprej delovala na območju Rena, nato so jo poslali v Panonijo in po tem v Britanijo. Krier pa zagovarja nekoliko drugačen vrstni red službovanja: v predflavijskem času naj bi bila ala del noriške vojske, po uporuh Batavijcev pa naj bi jo prestavili v Panonijo. V Britanijo je morda odšla z Julijem Agrikolo.⁷⁰

NAVAJANJE STAROSTI NA VOJAŠKIH NAPISIH CELEJE

Večino vojaških napisov Celeje (tako mesta kakor tudi agra) predstavljajo nagrobni spomeniki, pri katerih je običajno navajanje starosti, ki jo je pokopani doživel. Pri predstavnikih vojske bi pričakovali natančno navajanje starosti ob smrti, saj so velik del svojega življenja preživeli v državni organizaciji, kjer je bilo zelo pomembno, kdaj je nekdo v enoto vstopil, kdaj jo bo zapustil, torej njegova službena leta, s tem v zvezi pa tudi njegova starost.

V mestu so leta zapisana na sedmih napisih (št. 1, 5, 6, 7, 10, 11 in 12). Zaokrožena so na: 70, 75 (št. 1); 40 (št. 5); 25, 60, 50 (št. 7); 50, 35 (št. 10); 45, 35 (št. 12), ne pa v primeru vojaka, ki je umrl med dačanskim pohodom star komaj 23 let (št. 11), torej nedolgo po vstopu v vojsko. Na napisu št. 12 je omenjen tudi Avrelij Sekundin, ki je umrl kot otrok, star samo sedem let; pri mladih osebah je navajanje natančnejšega števila let pogostejše. Precizno navajanje starosti je mogoče opaziti še pri dveh osebah na napisu št. 6 (38, 24), na katerem so poleg starosti 25 let zaokrožena tudi leta ob smrti veterana Gaja Junija Iseja (60 let). Na tem napisu je zanimiva navedba starosti ob smrti Ulpije Afrodizije, 25 let in 1 mesec, kar je pri vojaških napisih pa tudi pri ostalih razmeroma redek, vendar razumljiv pojav.⁷¹

Na napisih iz agra se s starostjo srečamo pri petih (št. 14, 15, 18, 19 in 20); izstopa napis št. 19, pri katerem so navedene starosti štirih oseb: pri prvem lahko govorimo o t. i. stoletniku,⁷² njegova žena je prav tako doživela zavidljivo starost 90

let, drugi dve osebi, ki bi lahko bila njuna otroka, pa naj bi obe umrli pri dvaindvajsetih. Pri prvih dveh je zaokroževanje let očitno, druga dva pa naj bi umrla enako stara, kar je malo verjetno. Vse ostale navedene starosti so zaokrožene na 5 oziroma 10: 65 (št. 14); 50, 40, 30 (št. 15); 50 (št. 18); 30 (št. 20).

SKLEPNE MISLI

Na obravnavanih vojaških napisih Celeje so izpričani predvsem legionarji, pretorijanci, centurioni in veterani; samo v enem primeru je veteranu (Sacronius Verinus) dodana še posebna funkcija (*custos armorum*). Poleg edine noriške Druge italške legije so izpričane še Peta makedonska, Šesta železna, Osmava avgusta ter Deseta in Trinajsta dvojna. Slednje tri so v različnih obdobjih sodile v sestavo sosednje panonske vojske. Med pomožnimi četami se Prva ala Komagenov pojavi dvakrat, enkrat pa ala Asturov. Obe omenjeni enoti sodita v sestavo noriške vojske, saj sta bili v provinci stacionirani med 1. in 3. stoletjem.⁷³

Noben od treh posvetiteljev votivnih ar ni naveden vojak: Barbij Finit (št. 8) je pretorijanec, Ulpij Valerijan (št. 9) je centurion, L. Septimij Tertin (št. 13) pa ali prav tako centurion ali beneficiarij. Omenjeno dejstvo je mogoče povezati s stroški postavitve oltarja, ki si jih je navaden vojak gotovo težje privoščil.

Med vojaki Celeje ločimo domačine, ki so se po končani vojaški službi vrnili domov, in tujce, ki so delovali v bližini in so se tukaj ustalili. Med prvimi izstopajo pretorijanci (št. 2, 7, 8, 21) in druga generacija vojakov Druge italške legije (št. 10, 11, 12?, 13, 15 in 20). Izrecno je izpričan samo en tujec (št. 1), saj je naveden njegov *origo* (Verona). V Celeji so najverjetneje rekrutirali tudi vojake omenjene na napisih št. 3 (oziroma 4), 14, 17 in 19. Pri nekaterih natančna opredelitev ni mogoča.

Če primerjamo vojaške napise Flavije Solve in Celeje, je treba upoštevati, da sta obe mesti sicer sodili v provinco Norik, vendar med njima obstajajo zgodovinsko pogojene razlike, predvsem zgodnejši nastanek Celeje. Te so vplivale tudi na vojsko v posameznem mestu, na nabor vojakov in vračanje veteranov v domači kraj. Primerjava pokaže, da je bilo v Celeji vojaških napisov veliko več, okoli 100, v Flaviji Solvi pa 46. Po številu napisov mesti nista primerljivi, sta pa po enotah in njihovem številu. Tako v enem kakor v drugem municipiju

⁶⁹ RE I.1, 1893, 1231.

⁷⁰ Prim. Wagner 1938; Birley 1952, 290; Krier 1981, 146–147. Wedenig 1997, 136 (C 27) navaja različna mnenja o omenjeni ali ter o Titu Juliju Beliku.

⁷¹ To je edina navedba let in mesecev na celejskem prostoru (primera z dnevi sploh še ni).

⁷² O zaokroževanju let, stoletnikov in sploh štetju let najdeš več v Šašel Kos 2006, 175–197, glej tudi pripadajočo literaturo.

⁷³ Prim. Ubl 2005, 107–120.

je največ pripadnikov službovalo v Drugi italjski legiji (v Celeji 11, z beneficiariji vred, v Solvi 7). Funkcije, izpričane v Solvi na eni strani ter tiste iz Celeje na drugi, so podobne: centurioni so razmeroma dobro zastopani. Za obe mesti pa velja, da sta dali enotam pretorijancev (Solva 11, Celeja 12 – upoštevani so tudi tisti, ki so izpričani

druge po imperiju) večje število pripadnikov, ki so izpričani tako v domačem kraju kakor tudi v Rimu in druge po Italiji.

Opaziti je mogoče pričakovane razlike med mestom in agrom, ki so vidne že v sami obliki spomenikov, njihovem številu, pestrejši zastopanosti vojaških enot in funkcij v mestu.

- ALFÖLDY, G. 1974, *Noricum*. – London, Boston.
- BALDI, P. 1999, *The Foundations of Latin*. – Trends in linguistics. Studies and monographs 117, Berlin, New York.
- BIRLEY, E. 1952, *Noricum, Britain and the Roman Army*. V: – *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte* 1, Festschrift R. Egger, 175–188, Klagenfurt (= id., *The Roman Army. Papers 1929–1986*. – *Mavors* 4, 284–297, Amsterdam 1988).
- BIRLEY, E. 1966, *Alae and Cohortes Miliariae*. – *Corolla Memoriae Erich Swoboda Dedicata*, Römische Forschungen in Niederösterreich 5, 54–67 (= id., *The Roman Army. Papers 1929–1986*, *Mavors* 4, 349–364, Amsterdam 1988).
- BIRLEY, E. 1985, *More Links between Britain and Noricum*. V: – *Lebendige Altertumswissenschaft*, Festschrift H. Vetters, 114–119, Wien (= id., *The Roman Army. Papers 1929–1986*, *Mavors* 4, 298–303, Amsterdam 1988).
- CICHORIUS, C. 1893, *Ala*. – V: *RE* I.1, 1223–1270.
- CLAUSS, M. 1999, *Kaiser und Gott. Herrscherkult im römischen Reich*. – Stuttgart, Leipzig.
- CLÉMENT, J. 1980, *Etudes épigraphiques et topographique sur l'organisation de la sécurité intérieure de l'empire romain: repartition des stations des beneficiarii dans les provinces celtiques, danubiennes, balkaniques et orientales: mémoire de licence ...* – Gruyeres.
- COTTON, H. M. 2000, *The Legio VI Ferrata*. – V: Le Bohec, Wolff (ur.) 2000, 351–357.
- DAĀROVA, E. 1996, *The commanders of Syrian legions*. – V: D. L. Kennedy, *The Roman army in the East*. – *Journal of Roman Archaeology. Supplementary Series* 18, 277–296.
- DISE, R. L. 1996, *The Beneficarii Procuratoris of Celeia and the Development of the Statio Network*. – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 113, 286–292.
- DISE, R. L. 1997, *Variation in Roman Administrative Practice: The Assignments of Beneficarii Consularis*. – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 116, 284–299.
- DJURA JELENKO, S. in J. VISOČNIK 2006, *Rimski kamniti spomeniki slovenske Koroške / The Roman stone monuments of Slovenian Carinthia*. – *Arheološki vestnik* 57, 345–415.
- DOBSON, B. 1993, *The "Rangordnung" of the Roman Army*. – V: D. J. Breeze, B. Dobson, *Roman Officers and Frontiers*, *Mavors* 10, 129–142, Stuttgart.
- DOMASZEWSKI, A. 1899, *Centurio*. – V: *RE* III.2, 1962–1964.
- DOMASZEWSKI, A. in B. DOBSON 1967, *Die Rangordnung des römischen Heeres*. – Beihefte der Bonner Jahrbücher 50, Köln, Graz.
- DURRY, M. 1938, *Les cohortes prétoriennes*. – Paris.
- FIEBIGER, H. O. 1901, *Decurio*. – V: *RE* IV.2, 2319–2353.
- FRIEDLÄNDER, L. 1922 (1979), *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine I – Aalen* (2. ponatis 10. izdaje).
- GALDI, G. 2004, *Grammatica delle iscrizioni latine dell'impero (province orientali). Morfosintassi nominale*. – Papers on grammar. Monographs 3, Roma.
- GALDI, G. 2006, *Some remarks on the use of the ablative in central-eastern inscriptions*. – V: C. Arias Abellán (ur.), *Latin vulgaire – Latin tardif. Actes du VIIème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif Séville, 2–6 septembre 2003*, 285–295, Sevilla.
- GÓMEZ-PANTOJA, J. 2000, *Legio X Gemina*. – V: Le Bohec, Wolff (ur.) 2000, 167–190.
- HOLDER, P. A. 1980, *Studies in The Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan*. – BAR. International Series 70.
- KENNEDY, D. L. 1980, *Legio VI Ferrata. The annexation and early garrison of Arabia*. – *Harvard Studies in Classical Philology* 84, 283–309.
- KEPPIE, L. 2000a, *The Praetorian Guard before the Sejanus*. – V: L. Keppie, *Legions and Veterans. Roman Army Papers 1971–2000*, *Mavors* 12, 99–122, Stuttgart.
- KEPPIE, L. 2000b, *Legiones II Augusta, VI Victrix, IX Hispana, XX Valeria Victrix*. – V: Le Bohec, Wolff (ur.) 2000, 25–37.
- KOLŠEK, V. 1967, *Celjski lapidarij*. – Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 7.
- KOLŠEK, V. 1975–1976, *Ostanki zahodne nekropole rimske Celeje*. – V: *Celjski zbornik 1975–1976*, 403–408, Celje.
- KOLŠEK, V. 1994, *Rimska plastika v oklepu*. – *Celjski zbornik 1994*, 23–34.
- KREMER, G. 2001, *Antike Grabbauten in Noricum. Katalog und Auswertung von Werkstücken als Beitrag zur Rekonstruktion und Typologie*. – Österreichisches Archäologisches Institut. Sonderschriften 36, Wien.
- KRIER, J. 1981, *Die Treverer ausserhalb ihrer Civitas: Mobilität und Aufstieg*. *Trierer Zeitschrift. Beiheft* 5. – Trier.
- LAZAR, I. 1997, *The Roman Tile Factory at Vransko near Celeia (Noricum), part one: excavation report*. – *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 35, 159–164.
- LAZAR, I. 2002, *Celeia*. – V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia*. *Noricum, Situla* 40, 71–101.
- LAZAR, I. 2006, *Opeke in opekarska obrt*. – V: I. Lazar et al., *Ilovica pri Vranskem*, *Arheologija na avtocestah Slovenije* 1, 31–38, Ljubljana.
- LE BOHEC, Y. 1994, *The Imperial Roman Army*. – London.
- LE BOHEC, Y. 2000, *Legio XXX Ulpia*. – V: Le Bohec, Wolff (ur.) 2000, 71–74.
- LE BOHEC, Y. in C. WOLFF (ur.) 2000, *Les légions de Rome sous le haut-empire*. Actes du Congrès de Lyon (17–19 septembre 1998) – Lyon.
- LOCHNER, F. von HÜTTENBACH 1989, *Die römischen Personennamen der Steiermark. Herkunft und Auswertung*. – Graz.
- LŐRINCZ, B. 2000, *Legio II Italica*. – V: Le Bohec, Wolff (ur.) 2000, 145–149.

- LOVENJAK, M. 1997, Novi in revidirani rimski napisi v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 48, 63–88.
- LOVENJAK, M. 2003, Rimski napisi iz Celja, najdeni med 1991 in 2003. – *Arheološki vestnik* 54, 331–368.
- NELIS-CLÉMENT, J. 1994, Le monde des dieux chez les beneficiarii. – V: *Der römische Weihebezirk von Osterburken 2. Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 49, 251–260.
- OTT, J. 1994, Überlegungen zur Stellung der Beneficiarii in der Rangordnung des Römischen Heeres. – V: *Der römische Weihebezirk von Osterburken 2. Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 49, 233–249, Stuttgart.
- OTT, J. 1995, *Die Beneficiarii. Untersuchungen zu ihrer Stellung innerhalb der Rangordnung des Römischen Heeres und zu ihrer Funktion.* – Stuttgart.
- OTT, J. 1997, Die Kommandeure der norischen Hilfstruppen. – *Tyche* 10, 107–138.
- PAHIČ, S. 1977, Seznam rimskih kamnov v Podravju in Pomurju. – *Arheološki vestnik* 28, 13–73.
- PASSERINI, A. 1939, *Le coorti pretorie.* – Roma.
- PETROVITSCH, H. 2006, Legio II Italica. – *Forschungen in Lauriacum* 13.
- PFLAUM, V. 2007, The Supposed Late Roman Hoard of Tools and a Steelyard from Vodice near Kalce. – *Arheološki vestnik* 58, 285–332.
- PISO, I. 2000, Les légions dans la province de Dacie. – V: Le Bohec, Wolff (ur.) 2000, 205–225.
- POCHMARSKI, E. 2007, Solvenser Soldaten. – *Schild von Steier* 20, 269–291.
- RANKOV, N. B. 1994, Die Beneficiarii in den literarischen und papyrologischen Texten. – V: *Der römische Weihebezirk von Osterburken 2. Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 49, 219–232, Stuttgart.
- REDDÉ, M. 2000, Legio VIII Augusta. – V: Le Bohec, Wolff (ur.) 2000, 119–126.
- RITTERLING, E. 1925, Legio. – V: *RE* XII.2, 1329–1829.
- SCHALLMAYER, E. 1991, Zur Herkunft und Funktion der Beneficiarii. – V: *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies*, 400–406, Exeter.
- SCHERRER, P. 2002, Vom Regnum Noricum zur römischen Provinz: Grundlagen und Mechanismen der Urbanisierung. – V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Noricum*, Situla 40, 11–70.
- SCHERRER, P. 2005, Stadtbürger und Militärperson. Herkunft und Gesellschaftliche Stellung der Beneficiarii in Noricum. – V: *Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen 2. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte Budapest-Aquincum 11–14. September 2002, Aquincum Nostrum II*, 3, 17–30, Budapest.
- STEIN, A. 1912, Gothicus. – V: *RE* VII.2, 1683–1685.
- STROBEL, K. 2000, Zur Geschichte der Legionen V (Macedonica) und VII (Claudia pia fidelis) in der früheren Kaiserzeit und zur Stellung der Provinz Galatia in der augusteischen Heeresgeschichte. – V: Le Bohec, Wolff (ur.) 2000, 515–528.
- ŠAŠEL, J. 1972, Zur Rekrutierung der Prätorianer. – *Historia* 21, 474–480 (= id., *Opera selecta*, 1992, 379–385).
- ŠAŠEL, J. 1981, I Dindii – vicende ed economia di una famiglia di Preneste. – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 43, 337–342 (= id., *Opera selecta*, 1992, 146–151).
- ŠAŠEL KOS, M. 1984, Prerez čez zgodovino celejanskih prevalecev v luči onomastičnih in propozografskih podatkov. – *Živa antika* 34, 252–255.
- ŠAŠEL KOS, M. 1999, *Pre-Roman divinities of the Eastern Alps and Adriatic.* – Situla 38.
- ŠAŠEL KOS, M. 2001, Between Celeia and Virunum – the Roman Inscriptions from Southern Carinthia. – V: *Carinthia Romana und die Römische Welt*, 193–205, Klagenfurt.
- ŠAŠEL KOS, M. 2006, Centenarians in the Emona Area and the Adjacent Norican and Pannonian Regions. – V: G. Angeli Bertinelli, A. Donati (ur.), *Misurare il tempo, misurare lo spazio. Atti del Colloquio AIEGL – Borghesi 2005*, 175–197, Faenza.
- UBL, H. 1996, Das Limesmuseum. – V: *Tullner Museen im Minoritenkloster. Katalog der Schausammlungen.*
- UBL, H. 2005, Das norische Provinzheer der Prinzipatszeit im Spiegel neuer Diplom- und Inschriftfunde. – V: Zsolt Visy (ur.), *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary*, September 2003, 107–120, Pécs.
- VÄÄNÄNEN, V. 1967, *Introduction au latin vulgaire.* – Manuels et études linguistiques 6.
- VISOČNIK, J. 2006; glej Djura Jelenko, Visočnik 2006.
- VOMER GOJKOVIČ, M. 2005, Leben in Poetovio: die Römischen Armee und die Religion. – V: Zsolt Visy (ur.), *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary*, September 2003, 463–469, Pécs.
- WAGNER, W. 1938, *Die Dislokation der römischen Auxiliarsformationen in den Provinz Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Galienus.* – Neue Deutsche Forschungen, Abteilung Alte Geschichte 5, Berlin.
- WEDENIG, R. 1997, *Epigraphische Quellen zur städtischen Administration in Noricum.* – Aus Forschung und Kunst 31.
- WINKLER, G. 1971, Legio II Italica. – *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins* 116, 85–138.
- WINKLER, G. 2005, Neues zu den ritterlichen Prokuratoren von Noricum. – V: F. Beutler, W. Hameter (ur.), *„Eine ganz normale Inschrift“... und Ähnliches zum Geburtstag von Ekkehard Weber*, Althistorisch-epigraphische Studien 5, 435–442.
- WOLFF, C. 2000, La legio XIII Gemina au Ier siècle. – V: Le Bohec, Wolff (ur.) 2000, 203–204.
- ZAJAČ, J. 1978, Einige vermögende Familien aus Celeia in der römischen Provinz Noricum (1.–3. Jh. u. Z.). – *Rivista storica dell'antichità* 8, 63–88.
- ZAMBONI, A. 1965–1966, Contributo allo studio del latino epigrafico della X Regio augustea (Venetia et Histria). Fonetica (vocalismo). – V: *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti* 124, 463–517.

Okrajšano citirana literatura

- AE: L'Année épigraphique.* – Paris.
- AIJ: V. Hoffiller, B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien 1: Noricum und Pannonia Superior.* – Zagreb 1938.
- ANSI: Arheološka najdišča Slovenije.* – Ljubljana 1975.
- CBFIR: E. Schallmayer, K. Eibl, J. Ott, G. Preuss, E. Wittkopf (ur.), Der römische Weihebezirk von Osterburken 1. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarii-Inschriften des Römischen Reiches.* – Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 40, 1990.
- CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum.*
- ILSI 1: M. Lovenjak, Inscriptiones Latinae Sloveniae 1. Neviodunum.* – Situla 37, Ljubljana 1998.
- ILJug: A. et J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos ... repertae et editae sunt: Situla 5, Ljubljana 1963; Situla 19, 1978; Situla 25, 1986.*
- ILLPRON: M. Hainzmann, P. Schubert, Inscriptionum lapidarium Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices, Berolini 1986.*

Kult: P. Scherrer, *Der Kult der namentlich bezeugten Gottheiten in römerzeitlichen Noricum*. – Wien 1984 (neobjavljena disertacija).

Onomasticon: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Composuit et correxit B. Lörincz. Vol. I: *Aba-Bysanus*, Budapest 2005. Vol. II: *Cabalicius-Ixus*, Wien 1999. Vol. III: *Labarum-Pythea*, Wien 2000. Vol. IV: *Quadratia-Zures*, Wien 2002.

RE: G. Wissowa & al. (izd.), *Pauly Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, 1893–1980.

RINMS: M. Šašel Kos, *Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije / The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia*. – Situla 36, Ljubljana 1997.

RIS: E. Weber, *Die römerzeitlichen Inschriften der Steiermark*. – Graz 1969.

Spletne epigrafske baze

Epigraphische Datenbank Heidelberg. <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/> [zadnji dostop: 1. 8. 2008].

Epigraphik - Datenbank Claus - Slaby. <http://www.manfred-clauss.de/> [zadnji dostop: 1. 8. 2008].

ROMAN MILITARY INSCRIPTIONS FROM CELEIA AND ITS SURROUNDINGS

Translation

INTRODUCTION

Encouraged by the article by E. Pochmarski about the soldiers from Flavia Solva,¹ I collected Celeian military inscriptions. I decided to consider only those Celeian soldiers who are attested in Celeia itself or within its *ager* but not those Celeian soldiers that were found elsewhere in the Empire. These are mostly soldiers who died in Celeian territory. Their *origo* is generally omitted, leaving us to speculate on their native homeland. Since there are almost 30 inscriptions of Celeian soldiers attested abroad, it seems appropriate to present them on some other occasion.²

The analysis of the Celeian military inscriptions will reveal the prevailing form of the monuments, military units in which soldiers served, their functions, and the possible differences in the situation between the town and the *ager*. As a whole have not been published earlier, even though the *beneficiarii*³ were frequently studied.

CATALOGUE⁴ OF MILITARY INSCRIPTIONS OF CELEIA

Military inscriptions found within the town of Celeia

1. Funerary slab for Lucius Braetius Publius

L(ucius) Braetius
L(ucii) f(ilius) Publ(ius) Veron(a),
vet(eranus) leg(ionis) VIII Aug(ustae), ann(or)um
LXX, h(ic) s(itus) e(st). F(ili) f(iliae)q(ue)?.
5 *Magiona Verulli f(ilia),*
an(norum) LXXV, h(ic) s(ita) e(st). F(ili) f(iliae)q(ue)?.

¹ Pochmarski 2007, 269–291.

² The continuation of this article is planned for *Arheološki vestnik* 60 (2009).

³ Cf. Clément 1980; Dise 1996, 286–292; Dise 1997, 284–299; Nelis-Clément 1994, 251–260; Ott 1994, 233–249; Ott 1995; Rankov 1994, 219–232; Schallmayer 1991, 400–406; *CBFIR* (1990); Scherrer 2005, 17–30.

⁴ The inscriptions are listed chronologically; approximate dating can be found in *tables 3 and 4*.

Translation: Lucius Braetius Publius, son of Lucius, from Verona, veteran of legion *VIII Augusta*, seventy years old, lies here. Sons and daughters (?). Magiona, daughter of Verulus, seventy-five years old, lies here. Sons and daughters (?).

References: *CIL* III 5220 + p. 1830; *ILLPRON* 1681.

Date: the 1st c.

2. Funerary slab for Gavia Viruna

Gaviae P(ublii) f(iliae) Virunae,
L(ucius) Dindius Respectus
7(centurio) leg(ionis) XIII Geminae,
P(ublius) Dindius Speratus
5 *7(centurio) speculatorum Aug(usti)*
f(ili) [matri] indulgen-
tissima[e et sibi] fecerunt.

Translation: To Gavia Viruna, daughter of Publius, Lucius Dindius Respectus, centurion of the legion *XIII Gemina*, and Publius Dindius Respectus, centurion of the emperor's personal guard. Sons had (the slab) erected to their most compassionate mother and themselves.

References: *CIL* III 5223 + p. 1830 = 11692; *ILLPRON* 1683.

Date: the 1st c.

3. Honorific inscription for Iulia and Domitia (fig. 1)

Left inscription field:

Divae Iu(l)iae.
L(ucius) Cassius
Cla(udia) Maximus
5 *(centurio) leg(ionis) VI Ferratae*
t(estamento) f(ieri) i(ussit).

Translation: To deified Iulia. Lucius Cassius Maximus from the voting tribe of Claudia, centurion of the legion *VI Ferrata*, in his will provided for (this monument) to be erected.

Right inscription field:

- Domitia[e Aug(ustae)].
L(ucius) Cassi(us)
Cla(udia) Max[imus]
5 [(centurio)] leg(ionis) VI [Ferr(atae)]
t(estamento) f(ieri) [i(ussit)].
L(ucius) Cassius Eu[daemon]
faciendas cu[ravit].

Translation: To Domitia Augusta. Lucius Cassius Maximus from the voting tribe of Claudia, centurion of the legion VI Ferrata, in his will provided for (this slab) to be erected. Lucius Cassius Eudaemon took care of the erection.

References: CIL III 13524 + p. 2285; ILS 8906; ILLPRON 1747 (left part), 1748 (right part); Lovenjak 2003, 336–338, no. 6 (fig. 6).

Date: between 90 and 96.

4. Slab with the honorific inscription to Iulia Procilla⁵ (fig. 2)
Right inscription field:

- Iuliae Cn(ai) filia[e]
Procilla[e]
L(ucius) Cassius Max[imus]
5 [(centurio)] leg(ionis) VI Ferra[tae]
t(estamento) f(ieri) i(ussit).
L(ucius) Cassius Eudaemon
b(ene) [m(erenti) (statuam ?) f(aciendam)] c(uravit).

Translation: To Iulia Procilla, daughter of Cnaius, in his will Lucius Cassius Maximus, centurion of the legion VI Ferrata, had (the slab) erected. Lucius Cassius Eudaemon took care of the erection due to her merits.

References: Lovenjak 2003, 336–338, no. 6 (fig. 6).

Date: between 90 and 96.

5. Architrave of the aedicula for Caius Iulius Ursinus (fig. 3)

D(is) M(anibus)
C(aio) Iulio Ursino dec(urioni)
alae I Com(m)agenor(um) an(norum) XL.
Titia Procula marito optimo
fecit et sibi.

Translation: To Caius Iulius Ursinus, decurion of the ala I Commagenorum, forty years old. Titia Procula had (the monument) erected for the most worthy husband and herself.

References: Kolšek 1975–1976, fig. 3; Ubl 1996, no. II/13; Kremer 2001, Kat. I 35a (fig. 68).

Datig: the 2nd c.

6. Funerary slab for two Iunii ?

- [--]
et C(aio) Iunio Nicandr(o)
fil(io) ann(or)um XXXVIII,
Matt(iae) P(ublil) f(iliae) Verinae
5 ann(or)um XXVIII
et C(aio) Iunio Isaeo vet(erano)
ex dec(urione) alae I Com(m)agenor(um) an(norum) LX
[et Ul]p(iae) Af[fr]odisiae an(norum) XXV m(ensis) I.

⁵ Cf. Lovenjak 2003, 336–338: the slab was found immured into the foundation of the northern tower of the western town gate. It was left untouched. The right upper corner of the left and the greater part of the right inscription field, the panel of which is damaged and in some places completely removed, remains visible.

Translation: ... and to son Caius Iunius Nicander, thirty-eight years old, to Mattia Verina, daughter of Publius, twenty-four years old, and to veteran Caius Iunius Isaeus, former decurion of the ala I Commagenorum, sixty years old, and to Ulpia Afrodisia, 25 years and 1 month old.

References: CIL III 5224 + p. 1830; ILLPRON 1684.

Date: the slab belongs to the 2nd c.

7. Funerary slab for Ennius Secundianus

[--] Ennio Secundiano
equiti c(o)hor(tis) VII pr(aetoriae?) an(norum) XXV
et Q(uinto) Enni[o] Apollonio an(norum) LX
et Val(eriae) Maximil[lae] an(norum) L.

Translation: ... to Ennius Secundianus, cavalryman of the cohort VII Praetoria, twenty-five years old, and to Quintus Ennius Apollonius, sixty years old, and Valeria Maximilla, fifty years old.

References: CIL III 5222 + p. 1830; ILLPRON 1682.

Date: the 2nd c.

8. Votive altar for Jupiter, Best and Greatest (fig. 4)

- I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Barbius
Finitus, mil(es)
5 coh(ortis) I praet(oriae),
ob peregrina=
tionis expedi=
tionum regr[es]=
sus in urbe[m]
sacr(am) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Translation: To Jupiter, Best and Greatest. Barbius Finitus, soldier of the cohort I Praetoria, after his return, due to the completed military service in the sacred city, fulfilled his vow willingly and deservedly.⁶

References: CIL III 11697; Kult 161; ILLPRON 1735.

Date: the 2nd half of the 2nd or beginning of the 3rd c.

9. Votive altar for Fortuna Stabilis (fig. 5)

- Fortunae
Stabilis.
Pro salute domino=
rum n(ostrorum)
5 imp(eratorum) L(uci) Septimi Severi=
i! Pertinacis et
M(arci) Aur(eli) Antonini Aug(ustorum)
[[et P(ublil) Sept(imii) Getae]].
Ulp(ius) Valerianus c(enturio) leg(ionis) X G(eminae).

⁶ This is just one of the possible translations and thus understandings of this inscription and is based on the incorrect word order. *In urbe sacra* is not, in fact, dependent on *regressus* but rather on *ob peregrinationis expeditionem* (not *expeditionum*), cf. Galdi 2004, 249–250. This explanation seems all the more possible due to the context into which the praetorians can be set. Nevertheless, the inscription itself could suggest an alternative scenario. Barbius Finitus supposedly returned to the sacred city (the possible reading is thus *in urbem sacram*) and erected an altar for the completed military service. It is not clear why a praetorian would have erected an altar in a provincial town and then returned to the sacred city. The translation and explanation of the inscription without the context, which dictates a “poetic” word order, does not seem logical.

Translation: To Constant Fortune. For the welfare of our lords emperors Augusti Lucius Septimius Severus Pertinax, Marcus Aurelius Antoninus and Publius Septimius Geta, Ulpius Valerianus, centurion of the legion *X Gemina*, has erected (the altar).

References: CIL III 5156 a + p. 1830; AIJ 42; ILS 3712; Kult 46; ILLPRON 1617.

Date: between 197 and 211.

10. Funerary stele for Aurelius Gaianus (fig. 6)

D(is) M(anibus).
Aur(elio) Gaiano,
cives Surus, dec(urioni)
Ital(icae) o(bito) an(norum) L et Aur(elio)
 5 *Maximo nepoti*
o(bito) an(norum) XXXV. C(aius) Gaia=
nus et Aur(elius) Granus
faciendum quraerun(t)!

Translation: To the Spirits of the Departed. To Aurelius Gaianus, a native of Syria, decurion of the legion *Italica*, who died fifty years old, and to the nephew (grandson) Aurelius Maximus, who died thirty-five years old. Caius Gaianus and Aurelius Granus took care of the erection (of the stele).

References: ILJug 389; ILLPRON 1601.

Date: the 3rd c.

11. Funerary stele for Aurelius Iustinus (fig. 7)

D(is) M(anibus).
Aur(elio) Iustino militi
leg(ionis) II Ital(icae), o(bito) in exp(editione)
Daccisca an(norum) XXIII,
 5 *Aur(elius) Verinus vet(eranus) et*
Messia Quartina pa=
rentes fecerunt.

Translation: To the Spirits of the Departed. To Aurelius Iustinus, soldier of the legion *II Italica*, who died twenty-three years old on the Dacian campaign, parents Aurelius Verinus, veteran, and Messia Quartina had (the stele) erected.

References: CIL III 5218 + p. 1830 = 11691; AIJ 45; ILS 2309; ILLPRON 1679; Kolšek 1967, 31, fig. 22; Petrovitsch 2006, Nsl. 07 (196–197).

Date: the 3rd c.

12. Funerary stele for Aurelius Saturninus and his family (fig. 8)

D(is) M(anibus).
Aur(elio) Saturnino
vet(erano) o(bito) an(norum) XLV et Aur(eliae)
Secundin(a)e con(iugi)
 5 *o(bitae) an(norum) XXXV et Aur(elio) Se=*
cundino fra(tri) o(bito) an(norum)
VII. Decimia Qua=
eta(!) avia,
Aur(elius) Crescenti=
 10 *nus parentibus*
carissimis.

Translation: To the Spirits of the Departed. To veteran Aurelius Saturninus, who died forty-five years old, and to his wife Aurelia Secundina, who died thirty-five years old, and to his brother Aurelius Secundinus, who died seven years old. Grandmother Decimia Quieta. Aurelius Crescentinus to his dearest parents.

References: CIL III 5219 + p. 1830; AIJ 46; ILLPRON 1680.

Date: the 3rd c.

Military inscriptions found within the ager of Celeia⁷

13. Črešnjevce⁸

Votive inscription for Victoria, queen Noreia, and province Britannia⁹ (fig. 9)

[Victoriae ?]
[A]ug(ustae) e[st]
[N]oreiae re[g](inae)]
[e]t Britan(n)ia[e]
 5 *[pr]jovi(n)c(iae) L(ucius) Sep[er]t(imius)]*
[T]ertinu[s]
[(centurio) ?] l(egionis) II Ita(licae) p(iae) [ff(idelis)]
[e]x vot[is] pos[uit].

Translation: To Victoria Augusta, queen Noreia, and province Britannia. Lucius Septimius Tertinus, centurion (beneficiarius?) of the legion *II Italica Pia Fidelis*, had (the inscription) erected in accordance with his vow.

References: CIL III 5300; RISI 365; Kult, Incerta 38; CBFIR 246; ILLPRON 1761; Pahič 1977, 46, Črešnjevce 14; Petrovitsch 2006, Nst. 04 (p. 94–95).

Date: the beginning of the 3rd c.

14. Henina near Jurklošter

Tombstone for Caius Vibius Sabinus (fig. 10)

D(is) M(anibus)
C(aius) Vibius Sab=
inus veteran=
us l(egionis) V Ma(cedonicae) an(norum)
 5 *LXV P(ublius)[Vibius ?] Paulinu=*
s vi(vus sc. posuit).

Translation: To the Spirits of the Departed. Caius Vibius Sabinus, veteran of the legion *V Macedonica*, sixty-five years old. Publius Vibius ? Paulinus had (the tombstone) erected while still living.

References: CIL III 5130; RISI 361; ILLPRON 1834.

Date: the 2nd c.

15. Hudinja near Vitanje

Tombstone for Boniatius, son of Bardo, and his (family) (fig. 11)

Boniatius
Bardonis (filius)
v(ivus) f(ecerit) s(ibi) e(t) Mog=
iae Terti (filiae) an(norum) L.
 5 *Sept(imius) Secund=*
inus m(iles) le(gionis) II It=
a(licae) stup(endiorum) XV an(norum) XL
Aurelia Ursa an(norum) XXX.

⁷ The fragmentary inscription from Janževa gora pri Selnici (CIL III 6525) may possibly be another military inscription but its fragmentation is too great for recognition.

⁸ Many inscribed and un-inscribed monuments (15) are immured into the church of St Michael in Črešnjevce and into the wall around it but their original provenience is not known.

⁹ Pochmarski (2007, 271 no. 11) places the inscription into the catalogue of the inscriptions from Flavia Solva since the exact border between Flavia Solva and Celeia is unknown. Nevertheless, the vicinity of Celeia renders it more plausible that Črešnjevce belonged to the Celeian ager.

Translation: Boniatius, son of Bardo, had (the tombstone) erected while still living for himself and for Mogia, daughter of Tertius, who died fifty years old. Septimius Secundinus, soldier of the legion *II Italica*, who died forty years old after fifteen years service, Aurelia Ursa, thirty years old.

References: *AIJ* 13; *ILLPRON* 1785; Pahič 1977, 48, Hudinja 2; Petrovitsch 2006, Nsl. 14 (210–211).

Date: the end of the 2nd or to the 3rd c.

16. Slovenske Konjice

Tombstone for Titus Iulius Bellicus (*fig. 12*)

T(itus) Iulius Bellicus dec(urio)
alae Asturum II,
dec(urio) municipi(i) Cl(udiae) Celeiae
t(estamento) f(ieri) i(ussit).
5 *Ti(berius) Iulius Frontonis f(ilius) Civis*
frater et heres fecit.

Translation: Titus Iulius Bellicus, decurion of the *ala II Asturum*, decurion of the Claudian municipium Celeia, in his will ordered (the monument) to be erected. His brother and heir Tiberius Iulius Civis, son of Fronto, had (the tombstone) erected.

References: *CIL* III 15205³; *AIJ* 82; Wedenig 1997, 136, C 27; *ILLPRON* 1887; Pahič 1977, 55, Slovenske Konjice 3.

Date: the 1st c.

17. Stari trg (Slovenj Gradec)

Funerary slab for Rufia Crispina and Lucius Menaudonius (*fig. 13*)

L(ucius) Appuleius - - -
[>(centurio)? le]g(ionis) X G(eminae) [p(iae)] fid(elis)
[- - -]
II v[ir] iur(e) d[ic]undo - - - et]
Rufiae Crispin[ae - - -]
5 *et L(ucio) Menaudonio [- - -]*

Translation: Lucius Appuleius, centurion (?) of the legion *X Gemina Pia Fidelis*, one of the two mayors (of Claudia Celeia?), (had the tombstone erected) to Rufia Crispina and Lucius Menaudonius.

References: *AIJ* 9; *RISt* 380; Pahič 1977, 56, Stari trg 2; *ILLPRON* 1911; Wedenig 1997, 146–148, C 37; Visočnik 2006, 380–381, no. 22.

Date: the 2nd c.

18. Šentvid near Završe

Funerary stele for Iulia Calandina and her husband (*fig. 14*)

D(is) M(anibus).
Iul(ia) Calandina vi(va) f(ecit) si(bi) et
Sacroni(o) Verino con(iugi) kar(issimo)
5 *vet(erano) leg(ionis) II Ita(licae). Custos ar-*
mor(um) o(biit) an(norum) L.

Translation: To the Spirits of the Departed. Iulia Calandina had (the stele) erected while still living to herself and Sacronius Verinus, her dearest husband, veteran of the legion *II Italica*, armoured, who died aged 50.

References: *CIL* III 5106; *AIJ* 11; *ILLPRON* 1980; Pahič 1977, 61, Završe 1; *ANSI* 274; Petrovitsch 2006, Nsl. 13 (208–209); Visočnik 2006, 370–371, no. 7.

Date: between 175 and 185.

19. Trbovlje

Sarcophagus for Vibius Secundus and his family (*fig. 15*)

D(is) M(anibus).
Vibius Secundus
veteranus *an(norum) C f(ecit) v(ivus) s(ibi) et s(uis).*
Cerula Tutori(s) filia an(norum) LXXXX,
Vibia Avita an(norum) XXII,
5 *Valeria Marcellina ob(ita) an(norum)*
XXII.

Translation: To the Spirits of the Departed. Veteran Vibius Secundus, one hundred years old, had (the sarcophagus) made while still living for himself and his family. Cerula, daughter of Tutor, ninety years old, Vibia Avita, twenty-two years old, and Valeria Marcellina, who died twenty-two years old.

References: *CIL* III 5142 + p. 1828; *AIJ* 21; *ILLPRON* 1927; Lovenjak 1997, 65, fig. 2.

Date: the end of the 2nd or to the 3rd c.

20. Vrba near Dobrna

Funerary stele for Aurelius Victor (*fig. 16*)

D(is) M(anibus).
Aur(elius) Victor mil(es) leg(ionis)
II Ita(licae) bello deside=
ratus hoste Gutica
5 *an(norum) XXX Aur(elia) Lupula con(iugi)*
karissimo f(ecit).

Translation: To the Spirits of the Departed. To dearest husband, Aurelius Victor, soldier of the legion *II Italica*, who is missing from the war with the Gothic enemy, thirty years old, Aurelia Lupula had (the stele) erected.

Date: the 2nd half of the 3rd c.

21. Zgornje Dovže

Funerary inscription for Vibenus and his family (*fig. 17*)

Vibenu[s]
Vindonis [f.]
v(ivus) f(ecit) s(ibi) et Secconia[e]
Vetullae con[iugi]
5 *pietissimae an[nor(um)]?...]*
et Secconio Vibio [fil(io)]
mil(iti) c(o)hor(tis) II praet(oriae) a X[...]
et Secconio eqis [-?] / Urso[-?]
Victori annor(um) [-]
10 *et Seneciano Sever[o-?] / mil[iti] -]*
Vi[b]eni fil(io) an[nor(um) -]
[-]ATVRM[-]
[-]QNI[-]
[-]—]?

Translation: Vibenus, the son of Vindo, had (the tombstone) erected while still living for himself and Secconia Vetulla, a very devoted wife, aged ..., and his son Secconius Vibius, soldier of the cohort *II Praetoria*, aged ... years, and Secconius (?) Victor, aged (?), and Senecianus, the son of Vibenus, aged ... and stableman Urso and common soldier Severus ...?¹⁰

References: *CIL* III 5105, *ILLPRON* 1775; Pahič 1977, 47, Dovže 1, fig. 7; Visočnik 2006, 367–368, no. 4.

Date: the 2nd half of the 1st or to the 2nd c.

¹⁰ In lines 8 and 10, two words are subscribed: *Eqis [-?] / Urso[-?]* in *Sever[o-?] / mil[iti]?* -, which were most probably engraved subsequently. Cf. Visočnik 2006, 368, no. 4, and Šašel Kos 2001, 200.

Tab. 1: Procurator's *beneficiarii* in Celeia

Beneficiarius	Date (CBFIR)	Procurator*	References
Surus	110	Memmius Apolaris	CBFIR 222; CIL III 5179
Antonius Maximus	2 nd or 3 rd decade of the 2 nd c.	Q. Caecilius Redditus	CBFIR 238; CIL III 5163
L. Messius Frontinus	120–immediately after 135	C. Censorius Niger	CBFIR 223; CIL III 5174
M. Ulpius Crescens	120–130	C. Censorius Niger	CBFIR 225; CIL III 5181
Nonius? Primus	around 140	Plautius Caesianus	CBFIR 239; CIL III 5177
Masclinius Successus	1 st half of the 2 nd c.	C. Antistius Auspex	CBFIR 231; CIL III 5173
Augustanus	1 st half of the 2 nd c.	C. Rasinius Silo	CBFIR 226; CIL III 5165
Gemellius Adiutor	1 st half of the 2 nd c.	Drusius Proculus	CBFIR 244; CIL III 5170
Q. Crescentius Marcellus	1 st half of the 2 nd c.	Q. Lisinius Sabinus	CBFIR 235; CIL III 5167
T. Flavius Dubitatus	1 st half of the 2 nd c.	Q. Lisinius Sabinus	CBFIR 236; CIL III 5168
C. Mustius Tettianus	1 st half of the 2 nd c.	Lisinius Sabinus	CBFIR 237; CIL III 5176 CBFIR 240; CIL III 5175
Lucilius Finitus	around 152–153	Flavius Titianus	CBFIR 224; CIL III 5172
C. An(t)onius Valens	152–153	Flavius Titianus	CBFIR 243; CIL III 5164
C. Fuscinius Catullus	154–158	Ulpius Victor	CBFIR 234; CIL III 5169
Adnamius Flavinus	around 158	Ulpius Victor	CBFIR 220; CIL III 5161
Adnamius Flavinus	around 158	Usenius Secundus	CBFIR 221; CIL III 5162
Q. Kaninius Lucanus	158	Usenius Secundus	CBFIR 242; CIL III 5166
Licinius Hilarus	around 160	M. Bassaeus Rufus	CBFIR 241; CIL III 5171
	the time of Antoninus Pius?	Caecilius Iuventianus	CIL III 5182

* For new findings (especially precise dating) about the presidial's procurators, see Winkler 2005, 435-442. Since deviations from CBFIR are not significant, the table cites the established ones.

Military statues

22. Torso of an officer from Celje (fig. 18)

A fragment of a statue in armour is poorly preserved but recognisable. The dimensions of the statue testify to its supernatural size even though only the armour with a circular cutting (without the head and neck) is preserved.

Reference: Kolšek 1994, 31–33 (fig. 1–4).

Date: It cannot be precisely dated; we can assume that it is the product of a local stone-cutting workshop.

23. "Norican soldier" from Celje (fig. 19)

An example of the statue in armour that could represent a Norican ranked officer and/or high official. The armour reveals practically no decoration, which testifies to the late creation of the statue.

Reference: Kolšek 1994, 33 (fig. 6).

Date: It belongs to the end of the 3rd or to the 4th c.

24. Torso of an officer from Zagrad (fig. 20)

The marble statue in real-life size represents a lower rank Roman officer (*centurio*?) wearing a tunic, his shoulders and back are covered with a heavy military coat. His chest is covered below with leafily cut armour, he wears a sword along the left side, which is attached to the wide official belt. A medal is also visible on his chest.

Reference: Djura Jelenko 2006, 352–353, no. 10 (fig. 9)

Date: The torso most probably belongs to the end of the 3rd c.

Beneficiarii

31 inscriptions of *beneficiarii*, presented only in a table (tab. 1 and 2), significantly alter the picture of military inscriptions

of Celeia; the percentage of the representatives of the legion *II Italica* rises immensely due to the consular's *beneficiarii*. *Beneficiarii* in Celeia can be divided into two groups: procurator's (up until the Marcomannic Wars) and consular's, when the province was no longer run by a procurator but rather a legate.

The 31 inscriptions in Celeia, of which 2/3 are from the early period, testify to the notable role of the town. It is interesting to compare this number with the number in Virunum, the Norican capital, where there are only one third.¹¹

The role of the *beneficiarii* in the Roman empire (in the administration and army) has not yet been completely clarified, even though there can be no doubt that they performed duties of an administrative-police nature.¹² The existence of their station and the number of the preserved inscriptions in Celeia thus cannot be without meaning. It could be connected to the important role Celeia bore mostly in the first phase of the Romanization (the 1st and the first half of the 2nd c.).¹³ Thus we could assume that Celeia had an important role in the 1st c.; and possibly it was even the provincial capital in this period. Even after the procurator's headquarters had been transferred to Virunum, it seems that important offices remained in Celeia, in which the *beneficiarii* were employed.

FORM OF THE INSCRIBED MONUMENTS

The majority of the inscriptions from Celeia and its surrounding are tombstones, mostly funerary slabs and, less frequently, also steles, while one sarcophagus (no. 19) has been discovered

¹¹ Epigraphic databases: Epigraphische Datenbank Heidelberg. <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/> in Epigraphik - Datenbank Clauss - Slaby. <http://www.manfredclaus.de/> [date of accession Aug. 1, 2008].

¹² Cf. Ott 1995, 113–155 (for the duties of *beneficiarii*).

¹³ Lazar 2002, 71–101; Scherrer 2002, 11–70.

Tab. 2: Consular's *beneficarii* in Celeia

Beneficiarius	Status	Date (CBFIR)	Reference
Rufius Senilis	bf. cos.	end of the 2 nd c. – beginning of the 3 rd c.	CBFIR 229; CIL III 5188
Flavius Decoratianus	bf.	end of the 2 nd – beginning of the 3 rd c.	CBFIR 245; CIL III 5221
M. Ulpius Acilianus	bf. cos. leg. II Ital.	end of the 2 nd –3 rd c.	CBFIR 233; CIL III 5180
Q. Sextius Pullaenius	bf. cos. leg. II Ital.	192	CBFIR 232; CIL III 5178
C. Licinius Bellicianus	bf. leg. II Ital. p. f.	13 December 211	CBFIR 228; CIL III 5187
P. Aelius Verinus	bf. cos.	213	CBFIR 218; CIL III 5154
Vibius Cassius Victorinus	bf. cos. leg. II Ital. p. f. Antoninian.	215	CBFIR 227; CIL III 5185
M. Aurelius Iustus	bf. cos. leg. II Ital. p. f.	217	CBFIR 230; CIL III 5189
Aurelius Paterclus	bf.	3 rd c.	CBFIR 219; CIL III 5160
??? Quintianus	bf. cos. leg. II Ital.	end of the 2 nd c. – beginning of the 3 rd c.	CBFIR 266; CIL III 11676; RINMS 107
	bf. cos.	?	Lovenjak 2003, 343, no. 11 (fig. 11)

Tab. 3: Military representatives in the tow

Soldier's name	Function, military unit	Date	Reference
Centuriones			
Lucius Cassius Maximus	centurio legionis VI Ferratae	90–96	CIL III 13524; Lovenjak 2003, 336–338, no. 6 (fig. 6)
Ulpius Valerianus	centurio legionis X Geminae	around 200	CIL III 5156 a
Lucius Dindius Respectus	centurio legionis XIII Geminae	1 st c.	CIL III 5223
Praetoriani			
Publius Dindius Speratus	centurio speclatorum augustorum	1 st c.	CIL III 5223
Ennius Secundianus	eques VII praetoriae	2 nd c.	CIL III 5222
Barbius Fintus	miles cohortis I praetoriae	2 nd half of the 2 nd c./ beginning of the 3 rd c.	CIL III 11697
Decuriones			
Aurelius Gaianus cives Surus	decurio Italicae	3 rd c.	ILJug 389
Caius Iulius Ursinus	decurio alae I Commagenorum	2 nd c.	Kremer 2001, Kat. I 35a
Miles			
Aurelius Iustinus	miles legionis II Italicae	3 rd c.	CIL III 5218
Veterani			
Aurelius Verinus	veteranus	3 rd c.	CIL III 5218
Aurelius Saturninus	veteranus	3 rd c.	CIL III 5219
Caius Iunius Isaeus	veteranus ex decurione alae I Commagenorum	2 nd c.	CIL III 5224
Lucius Braetius L F Publius Verona	veteranus legionis VIII Augustae	1 st c.	CIL III 5220

in the countryside. As expected, funerary steles as a form of a tombstone more carefully manufactured with a relief are more frequent in the town (3: nos. 10, 11, and 12) as the *ager* has just one (no. 20). Soldiers, their functions and units also appear on votive monuments but these are only isolated examples (1 example in *ager*: no. 13; 2 in the town: nos. 8, and 9). Inscription no. 13 from Črešnjevca, dedicated to goddess Victoria, queen Noreia and province Britannia, points to the soldier's station in Britannia.¹⁴ One votive monument in the town is devoted to Jupiter – no. 8, and another one to Constant Fortune (*Fortunae Stabili*) (no.

¹⁴ For military connections between Noricum and Britannia cf. Birley 1952; 1985, 298–303.

9). These deities were not chosen by chance but coincide well with the army deities. A soldier's desire for stable destiny or luck (especially in the sense of favourable fate and protection in the battlefield) cannot come as a surprise either. If we also added the inscriptions of *beneficarii* to this discussion, the percentage of votive altars would be considerably changed. Namely, *beneficarii* often erected altars dedicated to the official deities, mostly to Jupiter, Epona, Celeia and Noreia, all of whom are mainly characterised by the adjective *augustus*.¹⁵ Soldiers are also attested as

¹⁵ The adjective *augustus* confirms that this is an officially accepted and municipally important cult regardless of whether deities were locally very limited. It is reasonable to expect the

the dedicators of honorific inscriptions (nos. 3, 4; of which no. 3 can also be imperial). L. Cassius Maximus, centurion of the legion *VI Ferrata*, is the dedicator of the inscription for *Iulia* and *Domitia* (no. 3) and the inscription for a member of the upper class, although unknown, *Iulia Procilla* (no. 4).

When discussing the form of monuments with inscriptions, we also need to consider three large military statues: a torso in armour from the early period – no. 22 (1st c.), a torso of a military officer from Zagrada (no. 24 – end of the 3rd c.), and the s. c. Norican soldier from the late period – no. 23 (3rd/4th c.). These statues were once placed on bases, which were most probably inscribed and set in public places.

Military inscriptions within the town of Celeia (tab. 3)

Twelve military inscriptions and two military sculptures are known to date. Four monuments attest veterans, two of which state their units (catalogue, nos. 1 and 6) and two do not (nos. 11 and 12). The town has only one common soldier (no. 11).

In the town, the function of centurion appears five times (nos. 2, 3, 4, and 9): L. Cassius Maximus centurion of the legion *VI Ferrata* is mentioned twice in the inscription no. 3 and again in the no. 4. Inscription no. 2 reveals two centurions, brothers *Dindii*, one of whom was mentioned above as the commander of *speculatorii*, and the other was the centurion in the legion *XIII Gemina*.

Decurions appear in town in three inscriptions (nos. 5, 6, and 10). With C. Iulius Ursinus (no. 5) his function and unit are stated clearly: he commanded one *turma* of the ala *I Commagenorum*. The veteran C. Iunius Isaeus (no. 6) served in this same unit. Aurelius Gaianus was a decurion (of the legion?) *Italica* (no. 10). His function and unit are imprecisely described but we can assume with a certain degree of probability that this is an officer of the legion *II Italica*, who commanded the cavalry division of this legion.¹⁶

Honorific slabs (nos. 3 and 4) differ from the military inscriptions of Celeia due to their contents and type, they are not simply honorific, one of them is also imperial. Both mention the legion *VI Ferrata*, which fought for Vespasian in Italy but soon returned to Syria, where it had been previously stationed (*Raphaneae* or *Samosata*). In this time of the legion's campaign to Italy, when it spent some time also in the Balkans, the centurion Lucius Cassius Maximus could have been recruited. The legion went to *Arabia* in 119 at the latest and from there to *Iudaea* (*Caparcotna*) in 123. Septimius Severus awarded it the titles *fidelis* and *constans* due to its support in his campaign against C. Pescenius Niger.¹⁷ Judging from his voting tribe (*Claudia*), L. Cassius Maximus must have originated from Celeia. His supposed freedman L. Cassius Eudaemon was in charge of erecting two honorific slabs (nos. 3 and 4), which can be dated fairly accurately with the help of the mention of two female members of the imperial family: deified *Iulia*, the daughter of the emperor Titus, and *Domitia Augusta*, the wife of the emperor Domitian. The monument is dated between 90, when *Iulia* died (thus *diva*), and 96, when *Domitia* died; this would confirm the time of the above-mentioned recruitment.¹⁸ The reason why these two slabs were erected in Celeia is unclear.

dedicators of the monuments for the official municipal deities to be Roman citizens, see Clauss 1999, 280–289.

¹⁶ RE IV.2, 1901, 2352.

¹⁷ RE XII.2 1925, 1587–1596; Cotton 2000, 351–357. For the legion's history cf. also Kennedy 1980, 283–309 and Dąbrowa 1996, 277–296 (especially 285–288).

¹⁸ Lovenjak 2003, 336–338 no. 6 commented on this slab found in 1992.

Aurelius Saturninus (no. 12) was, judging from the names of his family members, a local inhabitant, who had the tombstone erected by his son; his military unit is not stated, it could have been the Norican legion *II Italica*. The veteran Aurelius Verinus (no. 11) erected the funerary stele for his son Aurelius Iustinus who served in the legion *II Italica* and died barely 23 years old in one of the Dacian campaigns.¹⁹ The family of these Aurelii also lived in Celeia. The form *Dacisca* is unusual since the usual adjective *Dacicus* could be expected here – but under the influence of Greek adjectives and nouns in *-isko*,²⁰ this form obviously changed. Which campaign against the Daci was fatal for the deceased is not completely clear but it must have been at the end of the 2nd or in the 3rd c. according to the style of the monument and the name *Aurelius*. Aurelius Iustinus could have participated in the campaign of Maximinus Thrax (236).²¹

Aurelius Gaianus (no. 10) probably served as a decurion in the legion *II Italica*, even though his position is described solely as: *dec(urio) Ital(icae)*. He is also exceptional due to his origin being explicitly stated: *cives Surus*. His family probably moved from the East after the Marcomannic Wars.

L. Braetius Publius (no. 1) from Verona was a veteran of the legion *VIII Augusta*, which after 9 AD was stationed in Poetovio (Pannonia), and after 45 AD in Novae in Moesia. In 69 they supported Vespasian and fought against the Batavians under Cerialis. Later it was stationed in Argentorate (Strasbourg). The title *Augusta* is most probably the consequence of a victory achieved by the legion under Augustus.²² The veteran's surname is not written out in full but it seems probable that it is *Publius*.²³ Even though he came from Verona, he started a family in Celeia, which can be inferred from the autochthonous female name in the inscription (*Magiona Verulli F(ilia)*). The names and abbreviations in the inscription speak in favour of its early erection, thus it could probably be connected with the time of the legion's station in Poetovio.

The centurion Ulpius Valerianus (no. 9) of the legion *X Gemina* erected an altar to *Fortuna Stabulis* for the welfare of the emperors Septimius Severus, Caracala, and Geta, whose name is cut off (*damnatio memoriae*). The inscription can be dated between 197, when Caracala was awarded the title *augustus* and Geta the title *caesar*, and 211, when Septimius Severus died.²⁴

Many peculiarities can be observed in the inscription for the veteran denoted as *ex decurione* (no. 6). *Caii Iunii* were brothers and from their surnames (*cognomina*) we may assume that they came from the East even though their origin is not explicitly stated. Zajac assumes that the *Iunii* came from the East, he sees a firm proof for this in two names of Greek origin appearing in the inscription: *Nicander* and *Afrodisia*.²⁵ *Isaeus*²⁶ and *Nicander* were certainly brothers, the name of their father is not preserved. The father could have been a veteran of the unit *ala I Commagenorum*, which around 72 AD was still in

¹⁹ Possibly another family specialised for the military professions.

²⁰ Cf. Galdi 2006, 295, several deviations occurring from the influence of Greek or bilingualism can be observed in *Moesia*, *Dacia*, and other nearby provinces, which were strongly exposed to the Greek culture.

²¹ Petrovitsch 2006, 196.

²² RE XII.2 1925, 1642–1664; Reddé 2000, 119–126.

²³ Cf. *Onomasticon* III, 169–170: *Publicius* or *Publius* are as *cognomen* even less probable than the name *Publius*.

²⁴ More about this legion can be found with the inscriptions from *ager*.

²⁵ Cf. Zajac 1978, 73–74.

²⁶ *Onomasticon* II, 197.

the East and is attested in *Noricum* from 106 AD onward.²⁷ It was probably sent to *Noricum* already in the time of the emperor Domitian and was stationed in Commagena – Tulln, the settlement later named after this unit.²⁸

Praetorians attested in Celeia

Under Augustus, Rome and Italy had nine praetorian cohorts, praetorians were commanded by two prefects praetors and the individual cohorts by tribunes. At least one may have been stationed in Aquileia.²⁹ Praetorians were privileged in comparison to other soldiers since they were better paid and their service lasted just 16 years.

From the reign of Vespasian onwards, there were ten praetorian cohorts stationed in Rome under the command of one *praefectus praetorio*. Political role of the Guard and its commanders was often of the great importance

Cohors I praetoria was where Barbius Finitus (no. 8) served his years. He erected an altar to Jupiter for the fortunate return from the journey to the sacred city. His service was obviously performed as a praetorian in Rome. Rome was not referred to as the sacred city prior to the period of the emperor Hadrian,³⁰ hence this is *terminus post quem* for dating.

Most probably it was with the cohort *VII praetoria* that the cavalryman (*equus*) Ennius Secundianus (no. 7) served his duties that were not completed since the tombstone reads that he died when just 25 years old.

Inscription no. 2 was erected by the brothers Lucius and Publius, both centurions, which suggests a family oriented toward the military. Publius commanded the *speculatores* and Lucius was a centurion in the legion *XIII Gemina*. Because his function (*speculatores* – personal guards, scouts) is supplemented by the adjective *augusti* we can assume that P. Dindius served among the praetorians who guarded the emperor.³¹ The commander of *speculatores* bore the title *centurio speculator*,³² the function performed by P. Dindius Speratus. Three hundred members of a special unit of the praetorian guard were entrusted with the especially important task of being the emperor's personal guards.³³ *Speculatores* were sometimes also the personal guards of the provincial governor; they are attested in numerous provinces, among others also in Pannonia and Dalmatia. The *gentilicium* Dindius is not frequent since it appears in *Noricum* only in this inscription;³⁴ in the immediate vicinity Dindii are attested in Kamnik, Emona, and Aquileia, while the family originated from the town Praeneste in central Italy. In Aquileia, the town from where they moved on to the neighbouring territory, Dindii are relatively well attested.³⁵ Dindii in the discussed inscription probably belonged to the second generation of the family. The mother's *gentilicium* Gavia is a Latin name, most frequently attested in Italy but not uncommon elsewhere.³⁶ The surname

Viruna, attested only in this inscription, is probably derived from the name of the *municipium* Virunum, thus we could assume the autochthonous origin.³⁷ The inscription could possibly be dated to the period when the legion *XIII Gemina* was stationed in Poetovio, i.e. to the second half of the 1st c.³⁸ After the battle of Actium it was active in Illyricum and was later transferred to the Rhine (9 AD) and finally to Vindonissa (Germania Superior). In the time of Claudius (45/46) it came to Poetovio, where it succeeded the legion *VII Augusta* and remained there until around 90 AD. Domitian sent it to Vindobona.³⁹ It could have participated in Trajan's first war against the Daci but it was certainly there in the second one. It remained in the newly formed province Dacia and it was stationed in Apulum. When the Romans retreated from Dacia (274/275) it was moved to the new province Dacia Ripensis (Ratiaria).⁴⁰

The Celeian territory reveals just one praetorian of the cohort *II Praetoria* attested in the inscription from Zgornje Dovže (no. 21). His name *Secconius* is a *pseudogentilicium* derived from the Celtic root *Secco-*. In lines 8 and 10 two words are subscripted that were probably incised later on since there is no clear connection to the original inscription. Both later entries can be connected to military life: *equis* can stand for *equus* (horseman) or, even more probably, for *equiso* (stableman), denoting the person named Urso. The second entry is the word *miles*, which seems to supplement the name Severus.⁴¹ Roman citizenship was the condition for acceptance into a legion; praetorians, too, had to have Roman citizenship and they could also be recruited from legions.⁴² The *gentilicium* of the soldier from the cohort *II Praetoria* is not Latin but is a *pseudogentilicium* of a Celtic origin making this praetorian most probably an autochthonous inhabitant (cf. *Secco-*). It was believed for a long time that praetorians were in the early period recruited solely from Italy, from the beginning of the 2nd c. also from certain provinces – among others also from *Noricum*, and from the time of Septimius Severus mostly from Pannonia.⁴³ If the approximate dating of the inscription with the *pseudogentilicium* is correct, the praetorians were drawn from *Noricum* already in the 1st c.

Military inscriptions in the Celeian *ager* (tab. 4)

Ten military inscriptions and ten people who performed military offices come from the *ager* of Celeia. Three of these are veterans, with one his unit is not stated (no. 19), and with the other two we find legions (nos. 14 and 18) and with one even his function of an armourer (*custos armorum*) – no. 18 explicitly written. Many words and phrases were applied to veterans: *dimissi honesta missione*, *emissi*, *missici*, *emeriti*, *evocati* or *exactorati*. After their discharge, they became *honestiores* and were thus able to acquire important positions in the local administration, and were also active in the fields of economy, trade, some even performed sacerdotal functions.

²⁷ Cf. Zajac 1978, 73–74.

²⁸ Ott 1997, 108. Holder 1980, 112 claims that the unit was founded in *Syria* between the reigns of Augustus and Claudius. Cf. also Ubl 2005, 108, the military unit was assembled of a thousand archers.

²⁹ Cf. Keppie 2000a, 99–122; Passerini 1939; Durry 1938.

³⁰ Friedländer 1922 (1979) I, 32: this naming has spread from the 3rd c. on.

³¹ Cf. *CIL* III 5223.

³² Domaszewski, Dobson 1967, 99.

³³ Domaszewski, Dobson 1967, 20.

³⁴ *Onomasticon* II, 100.

³⁵ Šašel 1981, 337–342 (= *Opera selecta* 1992, 146–151); Šašel Kos 1984, 253.

³⁶ Von Hüttenbach 1989, 81; *Onomasticon* II, 162.

³⁷ *Onomasticon* IV, 175. Šašel Kos 2001, 193.

³⁸ One of either sons (in the name of both) could have taken care of the erection from the nearby Poetovio.

³⁹ For the legions in Poetovio see Vomer Gojković 2005, 463.

⁴⁰ *RE* XII.2 1925, 1710–1727, especially 1713–1715; Wolff 2000, 203–204; cf. also Piso 2000, 220–224.

⁴¹ Šašel Kos (2001, 200) thus allows for the possibility that the subsequent entries were added by the male members of the same family, who were soldiers.

⁴² Keppie 2000a, 115–116.

⁴³ Šašel 1972, 474–480 (= *Opera Selecta*, 1992, 379–385).

Tab. 4: Military representatives in the ager

Soldier's name	Function, military unit	Date	Reference
Centuriones			
Lucius Septimius Tertinus	centurio legionis II Italicae piae fidelis	beginning of the 3 rd c.	<i>CIL</i> III 5300
Lucius Appuleius	centurio legionis X Geminae piae fidelis	2 nd c.	<i>AIJ</i> 9
Decurio			
Titus Iulius Bellicus	decurio alae Asturum II	1 st c.	<i>CIL</i> III 152053
Milites			
Secconius Vibius	miles cohortis II praetoriae	second half of the 1 st / beginning of the 2 nd c.	<i>CIL</i> III 5105
Septimius Secundinus	miles legionis II Italicae	end of the 2 nd /3 rd c.	<i>AIJ</i> 13
Aurelius Victor	miles legionis II Italicae	2 nd half of the 3 rd c.	<i>CIL</i> III 11700
Veterani			
Caius Vibius Sabinus	veteranus legionis V Macedonicae	2 nd c.	<i>CIL</i> III 5130
Sacronius Verinus	veteranus legionis II Italicae, custos armorum	175-185	<i>CIL</i> III 5106
Vibius Secundus	veteranus	end of the 2 nd /3 rd c.	<i>CIL</i> III 5142

Three persons on the tombstones are *miles*. Two soldiers completed their service in the legion *II Italica* (nos. 15 and 20), and the third was a praetorian in the cohort *II Praetoria* (no. 21). Other persons on the tombstones achieved somewhat higher functions: *centurio* and *decurio*. One of the centurions belonged to the legion *II Italica* (no. 13) and the other of the legion *X Gemina* (no. 17). The decurion was commanding in the ala *II Asturum* (no. 16). Centurions were the highest officers in the Roman army below the members of the senatorial and equestrian orders. Some even believe that centurions were promoted to the equestrian order but it seems more probable that such a privilege was accorded only to *primi pili*.⁴⁴

The recruitment of auxiliary troops was done among peregrines who, after completing the service of 25 years, were awarded certain rights and benefits, including Roman citizenship.⁴⁵ Commanders of auxiliary units and other high officers, who mostly came from Italy,⁴⁶ had to be Roman citizens. T. Iulius Bellicus (no. 16) was a decurion in an *ala*,⁴⁷ where he commanded one *turma*. After completing his military office, T. Iulius Bellicus continued his career in the municipal administration, where he was a member of the municipal council (*ordo decurionum*).⁴⁸ His tombstone testifies to the wealth of his family since his brother and heir erected to him an enviable monument.

⁴⁴ Domaszewski, Dobson 1967, introduction XX-XXII; Le Bohec 1994, 43-44; *RE* III.2, 1899, 1962-1964; more about the role of centurions and chief centurions in the Roman army in Dobson 1993, 143-185; cf. also Domaszewski, Dobson 1967, 90-97. Domaszewski, Dobson (1967, 83-90) adds that centurions were generally of Italic origin or from the Roman military colonies.

⁴⁵ Diplomas found everywhere in the Empire testify to that.

⁴⁶ Ott 1997, 133.

⁴⁷ Ott 1997, 133 lists Marcus Bellicus Saturninus among the Norican commanders of the auxiliary units and he supposedly came from the family, who made a fortune by trade in Virunum. I believe the Bellicii from Virunum to be a side branch of those from Celeia. Colonization and Romanization must have reached Celeia first and later spread further on.

⁴⁸ It was not unusual to enter the municipal elite after completing military service.

The legion *II Italica* was stationed in Noricum for the entire time of its existence; it was first stationed in the territory of the Celeian *ager*. As can be expected, in the Celeian area we encounter the most soldiers of this legion (nos. 10, 11, 13, 15, 18, and 20). The inscriptions of the Celeian *ager* feature two other legions, the legion *V Macedonica* (no. 14) and the legion *X Gemina* (no. 17).

The legion *II Italica* was founded by the emperor Marcus Aurelius in 165 or 166 during the war with the Marcomanni.⁴⁹ Soon after its founding it was sent to Noricum (168/169 or just after), where it built its first legionary encampment in the strategically well positioned settlement of Ločica near Celje to prevent access from Pannonia to Emona and further toward Italy. It was not stationed there for long, since Commodus had already relocated it to *Lauriacum*. Already in its time at Ločica it supposedly received the titles of *pia* and *fidelis*, since a brick with these titles⁵⁰ was found in the immediate vicinity of the camp (at Vranksko). In 174/175 the legion was moved to the Danube, first to Albing and then to Lauriacum, where it stayed until late antiquity. Pochmarski believes that due to its loyalty it was awarded the title *fidelis* in the time of the emperor Septimius Severus.⁵¹ This is obviously not true since the name is attested earlier in Ločica but probably the title was later awarded the legion or confirmed several times anew.⁵² Under Caracalla and Elagabalus it was named *Antoniniana* and under Alexander Sever *Severiana*. The first generation of its legionaries originated in northern Italy, where the recruitment of the legion *II Italica* took place. The origin of the next generations can be found in Noricum, especially after the introduction of *constitutio Antoniniana* (212), with which legions were open to a wider circle of men.⁵³

Septimius Secundinus (no. 15) served in this legion but died prematurely at the age of 40, after 15 years of service; obviously

⁴⁹ More about the history of the legion *II Italica* see Winkler 1971, 85-138; *RE* XII.2 1925, 1468-1476; Petrovitsch 2006.

⁵⁰ New findings are collected in Lőrincz 2000, 145-149; cf. Lazar 2006, 37, where this brick stamp is published.

⁵¹ Pochmarski 2007, 278.

⁵² Lazar 2006, 37.

⁵³ Pochmarski 2007, 278.

both names were rounded.⁵⁴ Even though quite frequent, the word *stupidiorum* in this inscription is somewhat peculiar – a more frequent form is that with an I: *stipendiorum*. The form with the U is not incorrect but rather archaic. Varro notices that this use was more common in the vulgar language.⁵⁵ The variation between I and U can be detected from the Augustan period on. Under the influence of such examples the use spread to those examples where I and U were pronounced similarly.⁵⁶

The veteran Sacronius Verinus (no. 18) is attested in the inscription with a special function of the armourer (*custos armorum*) that could be performed by a common soldier. Each *centuria* in the legion was to have one armourer, thus making them 59 in all (like centurions).⁵⁷

The phrase *hoste Gutica* means the Gothic enemy, with whom Aurelius Victor (no. 20) fought as the soldier of the legion *II Italica*. The form *Gutica* is a little unusual, since such a form had not been known before for the Goths. Nevertheless, the standard form *Gothicus* (Gothic, Goth) is often replaced in inscriptions by *Gotico*, *Guttico*, or *Guthicus* and the form *Gutica* is thus just a variation of the adjective *Gothicus*.⁵⁸ The first emperor to bear this title was Claudius Gothicus (268–270) who decisively defeated the Goths at Naissus (Niš) in 269. Aurelius Victor could have fought in this battle, since both diction of the inscription and the relief depiction on the tombstone speak in favour of the erection in this time. This date is supposed by the fact that the soldier served in the legion *II Italica*, the legion which could have actually participated in this battle.⁵⁹ Petrovitch believes that it is probable that Aurelius Victor was killed in Decius' campaign against the Goths.⁶⁰ The depiction of a soldier in the relief niche is extremely interesting. Among many other details, the round chape of the sword is here the key component for the dating of the monument. This kind of round chapes is divided into two groups, both of which belong to the second half of the 3rd c.,⁶¹ which confirms the proposed dating under Claudius Gothicus.

The centurion (possibly *beneficiarius*) of the legion *II Italica* L. Septimius (?) Tertinus (no. 13) erected the votive altar to Victoria, Noreia, and Britannia (now kept in Črešnjevec). Noreia is called *regina*, which may point to her identification with Isis. The dedication to Britannia is unusual and implies that this soldier was stationed in Britannia. This inscription could thus be assigned to those inscriptions that confirm connections between Noricum and Britannia.⁶²

After the completion of his services, C. Vibius Sabinus (no. 14), the veteran of the legion *V Macedonica*, returned to his home town, which could be suggested by his *gentilicium*.⁶³

The legion *V Macedonica* was in Macedonia between 30 BC and 6 AD, and was then transferred to Moesia, where its camp was at Oescus. In 61 or 62 it was sent to Armenia, where it served under Vespasian in the war against the Jews; but it returned to its camp in Moesia before 71. When the province was divided in the year 86, the legion was assigned to the units of Moesia Inferior. It fought against the Parthi (162–166) under Lucius Verus and relocated to Dacia (Potaissa) in 167 or 168. When the Romans lost Dacia north of the Danube (274/275), the legion returned to Oescus, which was now located in the newly formed province of Dacia Ripensis.⁶⁴ The inscription belongs to the 2nd c. but it seems more plausible that he served in Moesia and not in Dacia.

In the inscriptions of the Celeian *ager* we also encounter the legion *X Gemina (pia, fidelis)*, which left Hispania in 63 AD when it was sent to Pannonia (Carnuntum). For a short time it had to return to Hispania once again; for some time it was stationed in Germania Inferior, where it earned the titles *pia* and *fidelis* for its loyalty during the revolt of L. Antonius Saturninus (between 89 and 96). Around 103 it was transferred from Germania to Pannonia; it stayed in Aquincum a short while. It is not precisely known when it was permanently stationed in Vindobona but it was certainly in the time of the emperor Trajan, somewhere after 107.⁶⁵ L. Appuleius (no. 17) served in this legion; after the discharge, he was probably a mayor in Celeia.⁶⁶ He probably arranged a grave plot for himself and his family near his properties that should have been located in the Celeian *ager*, near Colatio. The monument belongs to the 2nd c., thus to the time when the legion served in nearby Pannonia.

T. Iulius Bellicus was a decurion in the *ala II Asturum* (no. 16). In the early period, decurions were the commanders of a smaller cavalry unit, and in the imperial period (the date of this inscription), they commanded one *turma*.⁶⁷ The decurion of an *ala* was superior in rank to the centurion of an (auxiliary) cohort and inferior to a centurion of a legion.⁶⁸ A significant number of inscriptions attesting *ala II Asturum* were found in *Britannia* (on Hadrian's Wall), indicating that it must have been stationed there for a longer period.⁶⁹ According to Wagner, it was transferred from Germania to the Danube still in the time of Tiberius. Birley believes that it was first active in the area of the Rhine, later in Pannonia and then in Britannia. Krier, on the other hand, argues a somewhat different order of service: in the pre-Flavian period the *ala* was supposedly a part of the Norican army; after the Batavian revolt it was transferred to Pannonia. Iulius Agricola could have led it to Britannia.⁷⁰

⁵⁴ Cf. Šašel Kos 2006, 175–197.

⁵⁵ Varro, *Rust. I*, 2, 14. Cf. Väänänen 1967, 36–38; Baldi 1999, 254.

⁵⁶ Zamboni 1966, 504–506.

⁵⁷ Le Bohec 1994, 50, 65; cf. also Domaszewski, Dobson 1967, 44–45.

⁵⁸ *RE VII.2* 1912, 1683–1685.

⁵⁹ *RE XII.2* 1925, 1473; Petrovitsch 2006, 291.

⁶⁰ Petrovitsch 2006, 206.

⁶¹ Pflaum 2007, 292–293.

⁶² Šašel Kos 1999, 37–38 about the identification of Noreia with Isis. Cf. Birley 1952; Birley 1985: about the connection between Noricum and Britannia.

⁶³ Cf. *Onomasticon IV*, 165–166: the name was popular and widely spread in Noricum and Panonnia, which points to the similarity with the autochthonous names in Vib- (Vibenus). The name Vibius was initially the Oscian *praenomen* but later became widely used in Latin thus being used as the *gentilicium* as well as the *cognomen* (Lochner von Hüttenbach, 181–182). Confirmation for this can be found also in the name of the autochthonous deity Vibes (cf. *RINMS* 115).

⁶⁴ *RE XII.2* 1925, 1572–1586; Strobel 2000, 523–526, where the author admits that the knowledge about the legion's history has not deepened significantly in the last seventy years (in comparison to Ritterling's findings).

⁶⁵ *RE XII.2* 1925, 1678–1690; Gómez-Pantoja 2000, 169–190.

⁶⁶ Visočnik 2006, 380–381 (no. 22).

⁶⁷ An *ala* (wing) was assembled either of sixteen (if this be *ala quingenaria*) or thirty-three (if it be *ala milliaria turmae* (smaller cavalry units assembled of about thirty cavalymen). Cf. Birley 1966, 349–364.

⁶⁸ *RE IV.2* 1901, 2352–2353; cf. also Domaszewski, Dobson 1967, 53.

⁶⁹ *RE I.1* 1893, 1231.

⁷⁰ Cf. Wagner 1938; Birley 1952, 290; Krier 1981, 146–147. Wedenig 1997, 136 (C 27) cites various opinions about this *ala* and *Titus Iulius Bellicus*.

STATING OF AGE ON THE MILITARY INSCRIPTIONS OF CELEIA

The majority of military inscriptions in Celeia (both town and *ager*) consists of tombstones, where it is usual to state the age of the deceased. All the more we would expect the precise age of soldiers as they spent the greater part of their lives in a state organization, where it was extremely important when somebody entered a unit, and left it, hence his years of service should be known well.

In the town of Celeia, age is incised on seven inscriptions (nos. 1, 5, 6, 7, 10, 11, and 12). The rounding of numbers is evident: 70, 75 (no. 1); 40 (no. 5); 25, 60, 50 (no. 7); 50, 35 (no. 10); 45, 35 (no. 12). The years are precisely stated with the soldier who died soon after entering the army, on the Dacian campaign, at the age of 23 (no. 11). Inscription no. 12 is erected to Aurelius Secundinus, who died as a child at only seven years of age; the precise stating of the years is more frequent with young persons.

The precise stating of age is evident also with the two persons on inscription no. 6 (38, 24 years), in which the age of the veteran C. Iunius Iseus (60) upon his death is also rounded. The age of Ulpia Aphrodisia on this inscription, 25 years and 1 month, is also interesting since such precise stating of age is a rare, but understandable phenomenon on the military and other inscriptions.⁷¹

The situation in the *ager* is similar – age is stated on five inscriptions (nos. 14, 15, 18, 19, and 20). The most interesting is inscription no. 19, where ages of four individuals are noted: the first one is the *s. c.* centenarian,⁷² his wife was also of the venerable age of 90, while the remaining two persons, who could have been their children, supposedly both died at twenty-two. With the first two, the rounding of the years is obvious, and with the latter two the identical of age is unlikely. All other years are rounded to 5 or 10: 65 (no. 14); 50, 40, 30 (no. 15); 50 (no. 18); 30 (no. 20).

CONCLUSION

Military inscriptions of Celeia attest mostly legionaries, praetorians, centurions, and veterans; the veteran Sacronius Verinus (no. 18) was *custos armorum*. Among legions, *II Italica* – the only Norican legion, *V Macedonica*, *VI Ferrata*, *VIII Augusta*, and *X* and *XIII Gemina* are attested. The last three belonged to the neighbouring Pannonian army during different time periods. Among auxiliary units, *ala I Commagenorum* is documented twice and once *ala Asturum*. Both units belonged to the Norican army and were stationed in the province between the 1st and the 3rd centuries.⁷³

None of the three dedicators of the votive altars are common soldiers: Barbius Finitus (no. 8) is a praetorian, Ulpus Valerianus (no. 9) a centurion, and L. Septimius Tertinus (no. 13) a centurion or a *beneficiarius*. This fact can be connected to the costs for the monument's erection, which must have been extremely difficult for a common soldier to afford.

In Celeia, we can distinguish between the local people, who returned to their homeland after the completed military service, and the foreigners, who were stationed in the vicinity and settled here. Praetorians (nos. 2, 7, 8, and 21) and the second generation of the legion *II Italica* (nos. 10, 11, 12?, 13, 15, and 20) are distinctive among the former. Only one

foreigner is explicitly attested (no. 1): his *origo* was Verona. Soldiers mentioned on the inscriptions nos. 3 (or 4), 14, 17, and 19 were most probably also recruited in Celeia, although in some cases the precise data are lacking.

When comparing the inscriptions of two Norican towns Flavia Solva and Celeia, we need to consider the historically conditioned differences between them, primarily the earlier foundation of Celeia, where soldiers are more numerous. These differences also influenced the presence of the army in the town, the recruitment of soldiers, and the return of veterans to their home town. They are approximately 100 in Celeia compared to 46 in Flavia Solva.

Celeia and Flavia Solva are not comparable in the number of the inscriptions but they are comparable in respect of units and their number. In both *municipia* the majority of soldiers served in the legion *II Italica* (in Celeia 11, including the *beneficiarii*, in Solva 7). Functions attested in both towns are very similar: centurions are well attested, and so are also praetorians (Flavia Solva 11, Celeia 12 – including those attested in other parts of the Empire). The expected differences between the town and *ager* occur, most noticeably in the form of the monuments, their number, and a wider variety of units and functions within the town.

Translation: Maja Sužnik

Julijana Visočnik
Nadškofijski arhiv Ljubljana
Krekov trg 1
SI-1000 Ljubljana
julijana332@yahoo.com

⁷¹ This is the only statement of years and months in the Celeian area (no example with days has yet been discovered).

⁷² About the rounding of years, centenarians, and about the counting of years in general, see Šašel Kos 2006, 175–197. Cf. also the appended references.

⁷³ Cf. Ubl 2005, 107–120.

Poplavna ravnica Ižice in prazgodovinska kolišča

Mihael BUDJA in Dimitrij MLEKUŽ

Izvleček

V prispevku predstavljamo del rezultatov raziskovalnega projekta, ki je bil usmerjen v študij poplavne ravnice Ižice na Ljubljanskem barju, v katero sta umeščeni arheološki najdišči Maharski in Resnikov prekop. Z LiDAR meritvami površja in neposrednim datiranjem opuščanih rečnih korit dokazujemo, da je najdišče Maharski prekop stalo na rečnem bregu in ne na 'mostiščarskem' jezeru.

Ključne besede: Slovenija, Ljubljansko barje, prazgodovina, poplavna ravnica, rečna korita, Ižica, Maharski prekop, Resnikov prekop, LiDAR, absolutno datiranje

Abstract

Paper presents part of the research project results focused on the Ižica floodplain and archaeological sites Maharski and Resnikov prekop in Ljubljana Marshes. LiDAR (Light Detection and Ranging) imagery and radiocarbon dates of stratigraphic sequences from the Maharski prekop site and of a network of palaeochannels around the site clearly suggest that settlement was located in the floodplain, next to the active rivers, and not in the lake.

Keywords: Slovenia, Ljubljana Marshes, prehistory, floodplain, channels, Ižica, Maharski prekop, Resnikov prekop, LiDAR, radiocarbon dates

UVOD

Na povabilo glavne urednice predstavljamo del rezultatov raziskovalnega projekta 'Spreminjanje arheološke krajine Ljubljanskega barja - J6-6013-0581-04' pri Javni agenciji za raziskovalno dejavnost republike Slovenije. Ti prinašajo vrsto novih podatkov, ki omogočajo relevantne in aktualne pojasnitve prazgodovinskih poselitvenih vzorcev in paleookolja na jugovzhodnem delu Ljubljanskega barja. Z LiDAR (*Light Detection and Ranging*) meritvami površja in neposrednim datiranjem opuščanih rečnih korit dokazujemo, da je najdišče Maharski prekop stalo na rečnem bregu in ne na 'mostiščarskem' jezeru. Naš raziskovalni pristop in doseženi rezultati vnašajo v diskusijo o arheološki krajini na Ljubljanskem barju (Velušček 2007) vrsto novih, relevantnih argumentov. Omogočajo tudi neposredno primerljivost raziskovalne

uspešnosti dveh arheoloških projektov, ki sta bila v zadnjih letih usmerjena v jugovzhodni del Ljubljanskega barja.

Interpretativna ozadja

Zanimanje za prazgodovinsko krajino Ljubljanskega barja sega v leto 1875, ko je Dragotin Dežman (Karl Deschmann), kustos Kranjskega deželnege muzeja v Ljubljani začel z arheološkimi izkopavanji ob Ižanski cesti blizu Iga. Najdišče je že med izkopavanji interpretiral kot prazgodovinsko kolišče in se pri tem skliceval na odkritje ob Zürškem jezeru. Tu je namreč švicarski naravoslovec Ferdinand Keller že leta 1854 odkril podobne lesene strukture in jih s pomočjo etnografskih vzporednic na Malezijskem arhipelagu interpretiral kot prazgodovinsko vas na jezeru. Postavljena

naj bi bila na lesenih ploščadih na kolih, zabitih v jezersko dno. Interpretativni model se je najprej uveljavil v nemškem nacionalnem okolju. Koncept kulturne krajine z jezerom in kolišči je kmalu zatem postal arhetip in interpretativna matrika za večino neolitskih, eneolitskih in bronastodobnih najdišč v francoskih, avstrijskih in italijanskih Alpah (Menotti 2001).

V Sloveniji ju je takoj po koncu druge svetovne vojne aktualiziral geograf in zgodovinar Anton Melik. V kontekstu preoblikovanja krajine Ljubljanskega barja je, preden bi to "prešlo v barje zgodovinskih časov", dokazoval "Zadnje jezero ... v Barski kotlini, ki se je držalo še v dobi stavb na koleh ... " (Melik 1946, 9). Pri dokazovanju jezera in kolišč je uporabil poenostavljeno sekvenco geoloških plasti in arheoloških struktur ter njihovo navidezno sočasnost. Zaporedje plasti, o katerih je poročal Dežman, je konvertiral v stratigrafsko sekvenco, v kateri je prehajala "polžarica v smeri navzgor v rjavo blato in zatem v šoto, v plasti, ki sta zapored ena za drugo nastajali na jezerskem dnu". Navpične lesene kole, najdene pri Igu, je interpretiral kot "neolitska naselja na koleh" in jih z jezerom povezal zato, ker so jih "našli v l. 1875. zapičene v zgornji jezerski ilovici, torej v nekdanjem jezerskem dnu" (Melik 1946, 50). Podobno percepcijo arheološkega zapisa in stratifikacije najdišč sta pri pojasnjevanju sedimentacijskih, vegetacijskih in klimatskih razmer v holocenu na področju Ljubljanskega barja uporabila tudi geolog in paleontolog Ivan Rakovec ter palinolog Alojz Šercelj. Njun pristop je rezultiral v dveh temeljnih trditvah: "Zadnje jezero se je verjetno vzdržalo skozi vso približno 4500 let trajajočo atlansko dobo, to se pravi od mlajšega mezolitika ter skozi ves neolitik in bronasto dobo...Plahnenje jezera se je pričelo, če sklepamo po izkopaninah pri Igu, že pred bronasto dobo....Vsekakor se je jezero popolnoma odteklo že davno pred rimsko dobo, ker bi sicer Rimljani ne mogli regulirati Ljubljaničine struge med Podpečjo in Ljubljano, ki je potekala po najnižjem delu usahlega jezera." (Rakovec 1955, 162) in "Stratigrafija nekdanjih jezerskih in kasnejših barskih sedimentov je precej enotna: od kasnega glaciala do mostiščarske dobe je bilo tu razmeroma globoko jezero, v katerem se je neprekinjeno odlagal iz vode izločeni apnenec (jezerska kreda), ali kot jo še imenujemo, apnena gytija, apneno blato, apneni lapor, odvisno pač od primesi in barve. V mostiščarski dobi je jezero začelo naglo plahneti in se je tedaj v že plitvem jezeru odložil organski detritus (Gytija). V tej 20 do 40 cm debeli plasti organskega blata ležijo kulturni ostanki mostiščarskih naselij. Kmalu nato je šota prerasla barje. Tako vemo dokaj natančno, da je holocenska

šota na Ljubljanskem barju mlajša od mostiščarske dobe, to se pravi, da je začela rasti pred približno 3700 leti ali še kasneje." (Šercelj 1966, 443).

Arheološka interpretacija stratigrafskih sekvenc je bila manj enoznačna in bolj skladna z osnovnimi načeli stratigrafije. Dragocen je Korošček povzetek stratigrafskih sekvenc z najdišč pri Igu in Blatni Brezovici. Na vseh "je bilo mogoče ugotoviti, da leže kulturne ostaline stratigrafsko na tisti plasti, ki jo moremo tolmačiti kot nekdanje jezersko dno, delno pa celo v sami tej plasti. Glede na ta moment bi bilo mogoče tolmačiti, da so kolišča bila v resnici postavljena na vodno gladino, kjer so kulturne ostaline, ki so bile odvržene v vodo, delno prekrite s peskovito glino, ki predstavlja jezersko dno. Toda večji del najdb je v plasti nad peskovito glino. Ta druga plast je v glavnem humozna, mešana z ostanki barskih rastlin, raznega lesa, lubja itd. Tako bi druga plast govorila za to, da je tedaj, ko se je kolišče postavilo ali pa kmalu za tem mesto že bilo zamočvirjeno. Razne tanjše plasti gline v kulturni plasti govore za delno poplavljanje teh predelov v nekih časovnih periodah." (Korošček 1954, 16).

Posebno zanimiv je Dežmanov opis kompleksne stratigrafske sekvence s Part, ki jo povzema Rajko Ložar (1942, 87) v pogosto spregledanem članku 'Stratigrafija in kronologija stavb na kolih pri Studencu'. Predstavlja sekvenco, v kateri je "zgoraj plast zelo trde ilovice (a), sledi 1,3 m močna ilovnata plast brez organskih primesi (b); pod njo plast, ki vsebuje dobro ohranjene, brez reda stoječe počrnele hrastove kole, sestojče iz klanih štorov, ti pa tiče v 40 cm debeli plasti naplavljene zemlje, pomešane s peskom, številnimi vejami jelše, listjem, koreninami in stebli močvirskih rastlin (c). Šele pod to plastjo je šota 0,40 m (d), pod to je 0,20 m debela vegetabilna plast z listjem hrasta in drugega drevja (e), pod to plastjo je sloj gosto postavljenih kolov iz lesa listnatih dreves, plast je okrog 0,50 m debela (f). Do jezerskega blata (g) so tu prišli šele pri 3 m globine ...".

Ob zapisanem bi seveda lahko sklepali, da je oznaka "kolišče" izgubila interpretativni pomen. Vendar so raziskovalci vztrajali, da ni "... nika-kršnega vzroka, da bi barjanskim doslej znanim naselbinam odrekli pomen kolišč...", kajti "... doslej raziskana kolišča imajo pa značaj pravih kolišč, ki so identična s kolišči na vodi ..." (Korošček 1955, 80), čeprav so na Ljubljanskem barju ta postavljena "na suhem ali vsaj nekoliko osušenem zemljišču v bližini tekoče reke" (Korošček 1964, 40). S tem interpretativnim nastavkom se je strinjala tudi Tatjana Bregant (1964, 19), ki je po končanih izkopavanjih najdišča ob Resnikovem prekopu zapisala, da "... imamo na Ljubljanskem barju

prava kolišča, čeprav samo na zamočvirjenih ali suhih tleh". Dvajset let kasneje, ko je že končala izkopavanja in meddisciplinarne raziskave na Maharskem prekopu, ocene poselitve in paleookolja na Ljubljanskem barju ni spremenila: "Kolišča so stala na suhem in le občasno poplavljenem terenu (Resnik, Notranje Gorice) ali pa na zamočvirjenem področju (kolišče Maharski prekop, Parti, Blatna Brezovica)." (Bregant 1984, 23).

Polžarica in navpični koli sta v zgodovinskih in paleobotaničnih interpretativnih okoljih tako postala substituta za prazgodovinsko jezero in koliščarska naselja. V njih sta vedno povezana s pomezolitsko, domnevno neolitsko, selitvijo naselij s kopnega na vodo in oblikovanjem majhnih in razpršenih ploščadi s hišami na jezeru. V arheoloških pojasnitvah so skupine navpičnih kolov delovale kot substitut za kolišča na suhih, ponekod močvirnih in občasno poplavljenih tleh. Pomenske mreže, v katerih nastopata, smo podrobneje predstavili že večkrat (Budja 1994; 1997; Mlekuž et al. 2006). Nanju je vezana tudi interpretativna redukcija, ki nize navpičnih lesenih kolov dosledno povezuje le z nosilnimi stebri domnevnih ploščadi.

V tem kontekstu so bile spregledane pojasnitve, v katerih je geomorfološki razvoj Ljubljanskega barja v holocenu povezan s klimatskimi anomalijami in hidrografskimi dinamikami na Dinarski kraški planoti in v alpskem predgorju. Ti predstavljata obširno hidrografsko zaledje (1850 km²), s katerega so se v južni in zahodni del Ljubljanske kotline stekale vode in oblikovale sedimentacijsko sekvenco, ki jo je mogoče na Ljubljanskem barju povezati z delovanjem rek ter občasnimi poplavami in daljšimi zastajanjem voda (Šifrer 1983) na eni in neotektonskim posedanjem sedimentov na drugi strani (Brenčič 2007).

Dežmanovo percepcijo prazgodovinske kulturne krajine Ljubljanskega barja in nanjo vezano ikonografijo je v arheološke pojasnitve v zadnjih letih ponovno vpeljal Anton Velušček. Temeljna interpretativna postulata sta zopet postala kolišče in jezero. Kolišča, pravi, "so obkrožala tedanje jezero" (Velušček 2006, 9), ki je bilo še v "4. tisočletju pr. Kr." umeščeno kar v "poplavno ravnico na Ljubljanskem barju" (Velušček 2004, 307).

Poplavna ravnica Ižice in LiDAR

Ižica izvira na južnem robu Ljubljanskega barja. Njeno obširno kraško porečje obsega Dinarske kraške planote južno od Ljubljanskega barja. Ižica je v vsem svojem toku reka z majhno energijo,

nizkim padcem in obširno poplavno ravnico, kjer je odlagala drobnozrnate sedimente. Ižica je bila mobilna reka, ki je na svoji poplavni ravnici pustila sledove starejših rečnih korit. Te je na letalskih posnetkih mogoče prepoznati kot obsežne anomalije vegetacijskih znakov. Letalski posnetki tako razkrivajo kompleksen palimpsest opuščenih rečnih korit, ki prekrivajo poplavno ravnico in pričajo o pretekli rečni dinamiki.

Da bi dobili jasnejšo podobo o geomorfologiji poplavne ravnice Ižice smo opravili LiDAR meritve območja dimenzij 1300 × 600 m (78 hektarov). Območje vključuje tudi prostora najdišč Maharski in Resnikov prekop. LiDAR je orodje, ki ga že desetletje uporabljajo pri geomorfoloških prospekciyah in preučevanju poplavnih ravnin ter napovedih poplav (Lohani, Mason 2001; Charlton et al. 2003; Cobby et al. 2001; Marks, Bates 2000, Challis 2005; 2006).

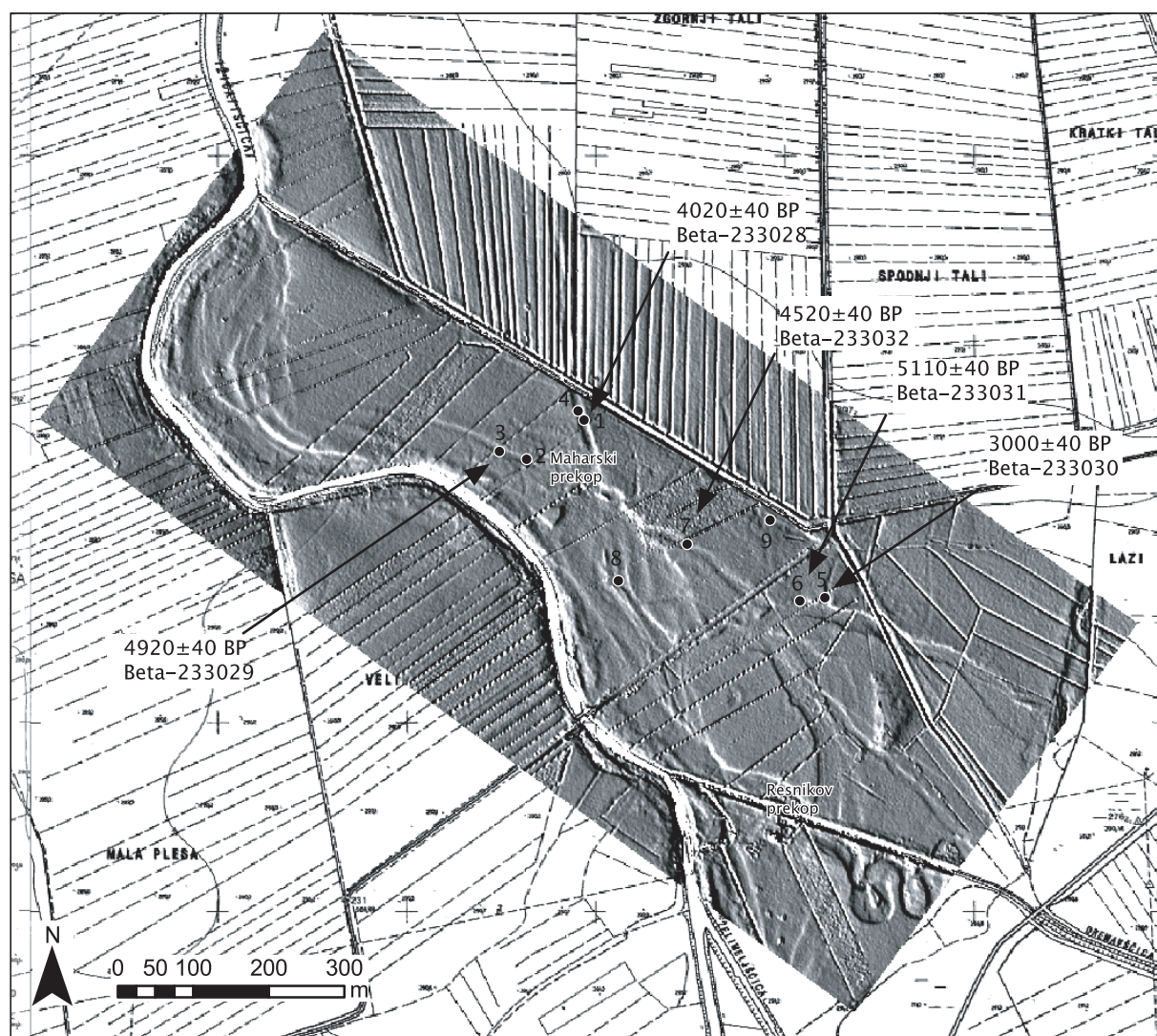
Rezultati LiDAR meritev jasno in natančno prikažejo geomorfologijo študijskega območja in omogočajo prepoznati in razločiti detajle značilnosti poplavne ravnice in teras (*sl. 1*). Tridimenzionalni podatki o površju omogočajo razločevanje njihovih stratigrafskih odnosov in izdelavo presekov čez pokrajino ter opuščena korita. LiDAR ponuja bolj popolno in natančno sliko o geomorfologiji površja kot tradicionalna aerofotografija.

S pomočjo rezultatov LiDAR meritev lahko študijsko območje razdelimo na dve različno stari geomorfološki enoti, nižjo in mlajšo aktivno poplavno ravnico in višjo in starejšo teraso. Razlika v višini med teraso in poplavno ravnico je do 40 cm.

Najočitnejša značilnost študijskega območja so plitve linearne depresije in ostanki opuščenih korit, ki so ohranjena tako na terasi kot v poplavni ravnici. Opuščena korita so različnih oblik in dimenzij. Nekatera so v očitni superpoziciji in pričajo o časovni strukturiranosti rečne aktivnosti. Opazne so tudi druge značilnosti poplavne ravnice, kot so obrežni nasipi, meandrske sipine in žlebovi poplavnih voda.

S pomočjo stratigrafskih odnosov med opuščenimi koriti in ježo terase lahko prepoznamo vsaj štiri faze rečne aktivnosti. Za prvo, najstarejšo fazo, ohranjeno na terasi, so značilna ozka, malo vijugava, skoraj ravna korita, ki pričajo o anastomoznem¹ toku Ižice in pritokov. Za drugo fazo so značilna široka in manj vijugava korita anastomoznega rečnega toka, ki sekajo korita prve faze. Tudi ta faza je ohranjena le na terasi. Prehod v tretjo fazo zaznamuje globinska erozija (degradacija) poplavne ravnice Ižice in nastanek aktivne nižje

¹ Preplet strug, ki se cepijo in spajajo.

Sl. 1: Geomorfologija študijskega območja ob Ižici. Označen je položaj vrtin za vzorčenje polnil opuščeni korit in rezultati 14C AMS datiranj organskih sedimentov v koritih (podlaga: TTN5, © Geodetska uprava Republike Slovenije).

Fig. 1: Geomorphology of the studied area along the Ižica River. Boreholes, where samples for AMS radiocarbon dating were collected from the bottom of organic channel infills, are marked in the abandoned palaeochannels (base map: TTN5, © The Surveying and Mapping Authority of the Republic of Slovenia).

poplavne ravnice. Poglobitev poplavne ravnice je uničila del površine starejše terase z morebitnimi arheološkimi zapisi in sledovi kulturne krajine. Rezultat procesa je dobro vidna ježa terase. Tok Ižice je postal bolj vijugav, celo meandrirajoč, korita so bočno erodirala po poplavni ravnici. Najočitnejša sled tega procesa so meandrske sipine in žlebovi poplavnih voda.

Zadnja, najmlajša faza je moderna rečna mreža, rezultat regulacijskih del zadnjih stoletij.

Spremembe toka reke iz anastomoznega v vijugav in meandrirajoč ter degradacija poplavne ravnice Ižice kažejo na velike spremembe v hidrološkem režimu v porečju Ižice v preteklosti.

DATIRANJE OPUŠČENIH REČNIH KORIT

Sistematično kartiranje poplavne ravnice s pomočjo LiDAR meritev nam je omogočilo izbor točk za neposredno absolutno datiranje opuščeni rečnih korit in faz rečne aktivnosti. Točke za vrtnice smo izbrali na podlagi LiDAR posnetka in terenskih ogledov. Vzorcili smo z motornim svodrom premera 8 cm.

Vzorcili in dokumentirali smo 9 vrtin in datirali pet vzorcev iz petih vrtin (sl. 1). Stratigrafsko sosledje v vseh vrtinah je enako. Ornici sledi organska meljasta ilovica zelo temne barve, ki vsebuje veliko makrobotaničnih ostankov. Na njenem dnu

je oster prehod med organskim depozitom in polžarico. Vzorce za AMS 14C datacije smo izbrali z dna organskih depozitov, 5 do 20 cm nad mejo s polžarico. Datumi tako predstavljajo čas opustitve in zapolnjevanja rečnih korit, torej *terminus ante quem* za opustitev korita. Rečna korita so bila aktivna pred datumi vzorcev organskega sedimenta iz opuščenih korit.

Vrtino 1 smo izvrtali v opuščeno korito v neposredni bližini najdišča Maharski prekop. Linearna depresija v tleh, sled opuščene korita, je dobro vidna tudi na terenu. V globini 120 cm je oster prehod med organskim sedimentom in polžarico. Vzorec organskega depozita iz globine 110 cm je datiran v čas 4020 ± 40 BP (Beta - 233028) (sl. 2).

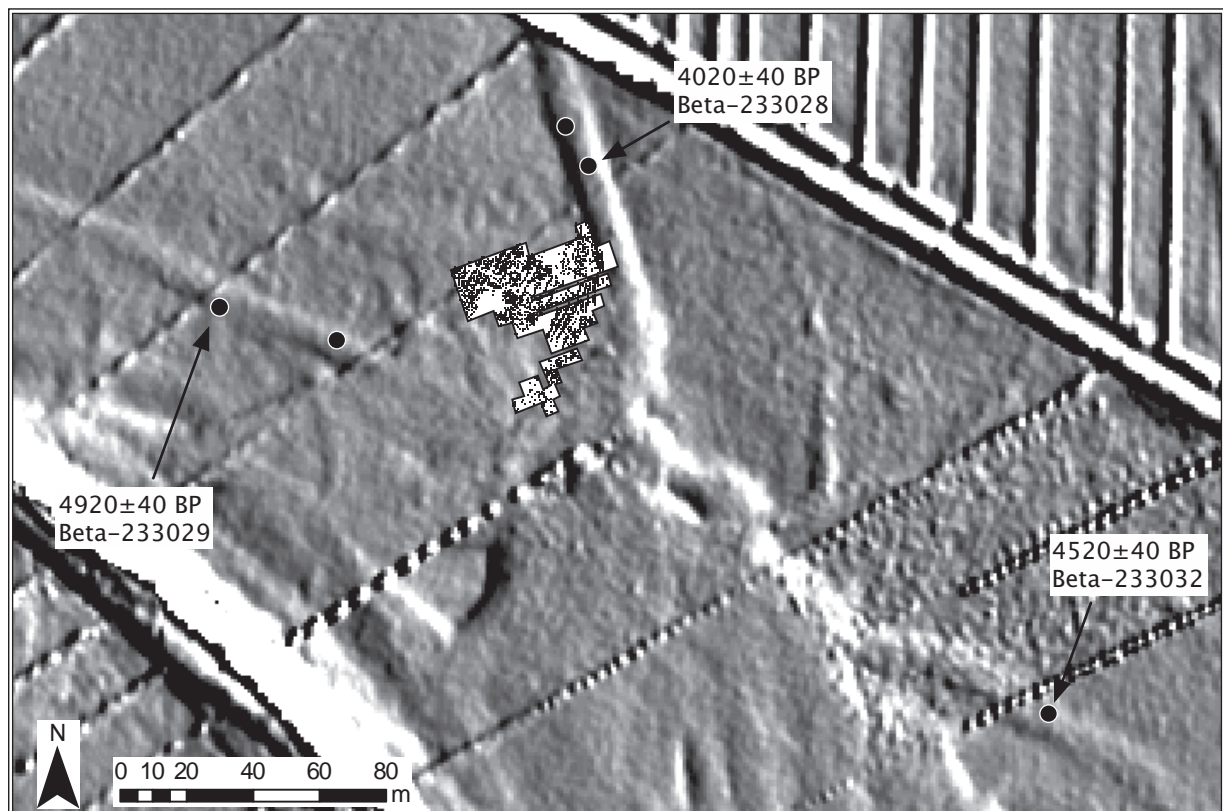
Vrtino 3 smo izvrtali v opuščeno korito prve faze jugozahodno od Maharskega prekopa. Meja med organskim depozitom in polžarico je v globini 115 cm. Vzorec iz organskega sedimenta iz globine 110 cm je datiran v čas 4920 ± 40 BP (Beta - 233029) (sl. 2).

Vrtino 7 smo izvrtali v opuščeno korito prve faze jugovzhodno od Maharskega prekopa. Prehod v polžarico je v globini 55 cm. Vzorec organskega sedimenta iz globine 50 cm je datiran v čas 4520 ± 40 BP (Beta - 233032) (sl. 2).

Vrtino 5 smo izvrtali na stiku med ravnim in ozkim koritom prve faze in širšim koritom druge faze. Prehod iz organskega depozita v polžarico je v globini 125 cm. Vzorec organskega sedimenta iz globine 105 cm je datiran v čas 3000 ± 40 BP (Beta - 233030).

Vrtino 6 smo izvrtali na rob širokega opuščene korita druge faze, 50 m zahodno od vrtine 5. Meja med organskim depozitom in polžarico je v globini 120 cm. Vzorec organskega sedimenta iz globine 100 cm je datiran v čas 5110 ± 40 BP (Beta - 233031).

Ta datum se zdi prestar za korito druge faze. Korito, na robu katerega je izvrtana vrtina 6, stratigrafsko seka korito prve faze, datirano z vzorcem iz vrtine 7 v 4520 ± 40 BP. Datum iz vrtine 5, za katerega menimo, da datira to korito, kaže da

Sl. 2: Najdišče Maharski prekop v kontekstu poplavne ravnice Ižice. Označena so mesta izkopnega polja Tatjane Bregant (1970–1977), vrtine za vzorčenje polnil opuščene korit in njihovi 14C AMS datumi.

Fig. 2: Maharski prekop in the context of Ižica floodplain. Area excavated by Tatjana Bregant (1970–1977) and the positions of sampling boreholes are marked, and the C14 (AMS) dates are presented.

lahko čas opustitve korita postavimo v 3000 ± 40 BP. Menimo, da smo vrtino izvrtali preveč na robu korita, tako da nismo zadeli organskega sedimenta v koritu, temveč površino obrežne ravnine. To oceno potrjuje tudi fragment prazgodovinske lončenine, ki smo ga našli v globini 110 cm. Tako

menimo, da datum 5110 ± 40 BP datira površino starejše terase.

Datumi umeščajo najstarejšo fazo opuščeni korit pred leto 4920 BP. Že pred letom 3500 BC je bila na tem delu Ljubljanskega barja aktivna poplavna ravnica in ne plitvo jezero.

Tab. 1: Absolutni ^{14}C datumi z najdišča Maharski prekop in prve faze paleostrug na poplavni ravnici Ižice.
Tab. 1: C14 dates from the Maharski prekop site and of the first phase of palaeochannels in Ižica floodplain.

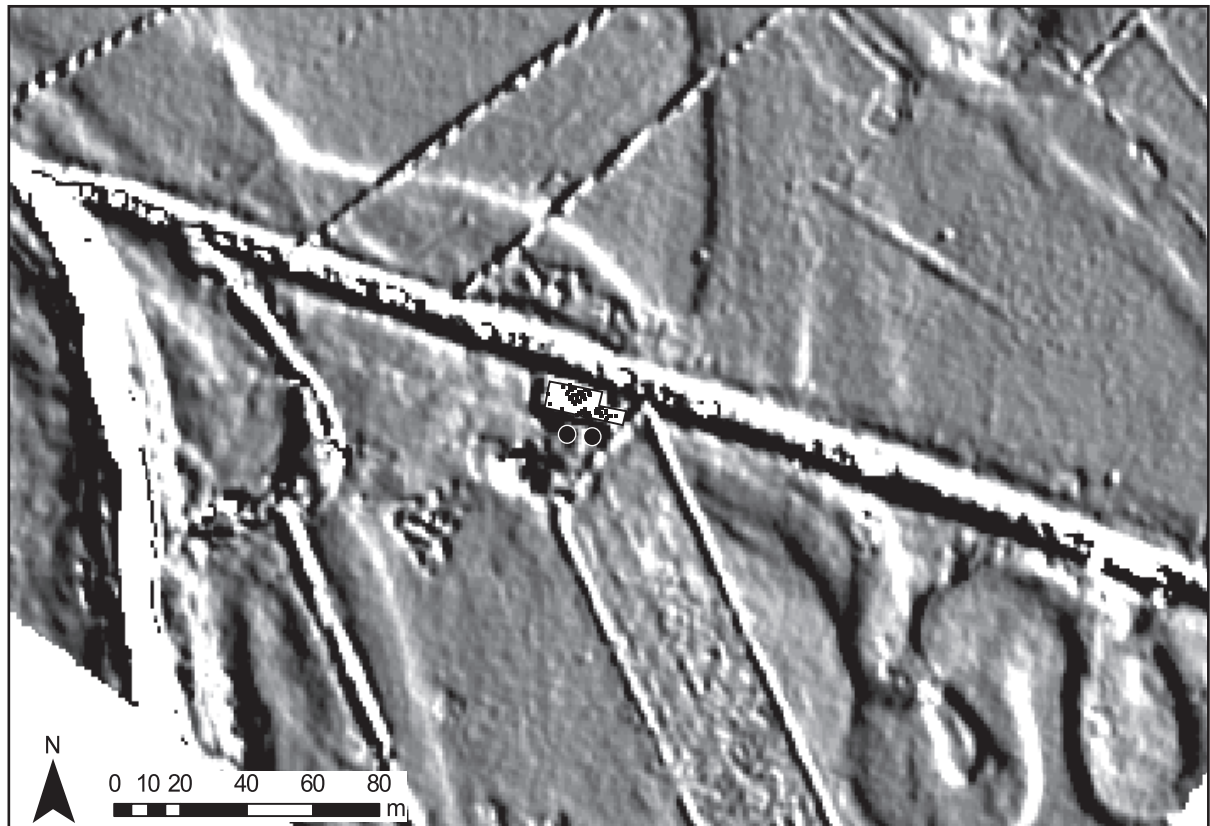
Laboratorijska koda / Labcode	Konvencionalna ^{14}C starost BP / Conventional ^{14}C BP age	Kalibrirana starost BC / Calibrated BC age (2σ)	Material / Material	Kontekst / Context	Citat / Reference
Maharski prekop					
Z-278	4633 ± 117	3645-3025	les / wood (Quercus?)	izkopavanja / excavations 1972 kvadrant / grid 12?, kol / pile 40	Srdoč et al. 1975, 152
Z-305	4345 ± 113	3356-2668	les / wood (Fraxinus)	Izkopavanja / excavations 1973 kvadrant / grid 15, kol / pile 1	Srdoč et al. 1975, 152
Z-314	4964 ± 99	3970-3533	les / wood		Srdoč et al. 1975, 152
Z-315	4701 ± 104	3695-3106	les / wood (Sorbus)	Izkopavanja / excavations 1972 kvadrant / grid 15, kol / pile 4	Srdoč et al. 1975, 152
Z-351	5080 ± 110	4225-3645	les / wood (Sorbus)	izkopavanja/excavations 1974 kvadrant / grid 42, kol / pile 156	Srdoč et al. 1977, 465-475
Z-353	4330 ± 120	3351-2631	les / wood	izkopavanja/excavations 1974 sonda / trench 4	Srdoč et al. 1977, 465-475
AA-27182	4680 ± 55	3632-3362	ogljje / charcoal	MP1 profil v jarku, plast oglja sediment exposure, charchoal layer 61-63 cm	Gardner 1999, Tab. 5.1
Beta - 219606	4740 ± 40	3637-3377	kost / bone (Ovis)	kvadrant / grid square 42	Mlekuž et al. 2006
Beta - 219607	4720 ± 40	3634-3374	kost / bone (Ovis)	kvadrant / grid square 42	Mlekuž et al. 2006
Beta - 219608	4710 ± 40	3633-3372	kost / bone	kvadrant / grid square 42	Mlekuž et al. 2006
Beta - 219609	6570 ± 40	5614-5475	kost / bone	kvadrant / grid square 34	Mlekuž et al. 2006
Beta - 219610	4750 ± 50	3640-3376	kost / bone	kvadrant / grid square 34	Mlekuž et al. 2006
Beta - 219611	4740 ± 40	3637-3377	kost / bone	kvadrant / grid square 32	Mlekuž et al. 2006
Opuščena korita					
Beta - 233028	4020 ± 40	2833-2465	organski sediment organic sediment	vrtina / borehole 1, 110 cm	
Beta - 233029	4920 ± 40	3776-3642	organski sediment organic sediment	vrtina / borehole 3, 110 cm	
Beta - 233030	3000 ± 40	1386-1123	organski sediment organic sediment	vrtina / borehole 5, 105 cm	
Beta - 233031	5110 ± 40	3980-3797	organski sediment organic sediment	vrtina / borehole 6, 100 cm	
Beta - 233032	4520 ± 40	3361-3097	organski sediment organic sediment	vrtina / borehole 7, 50 cm	

Maharski prekop v kontekstu poplavne ravnice

Absolutni ^{14}C datumi prve faze paleostrug se prekrivajo z datumi z najdišča Maharski prekop (*tab.1*). Naselje je torej živelo v času prve faze nekdanjega toka reke Ižice in stalo na rečnem bregu (*sl. 2*). Tatjana Bregant je rečno korito, teklo je ob vzhodnem delu najdišča, že med izkopavanji identificirala in dokumentirala na več presekih, kjer je vidno kot očitna destrukcija v kulturni plasti, zapolnjena z organskim depozitom ('gyttjo'). Rečno korito je povezovala z leseno strukturo, dvema ali tremi vrstami gosto zabitih kolov, ki tečejo vzporedno z robom korita. V primerjavi z ostalimi na najdišču imajo koli v tej strukturi veliko manjši premer, cepljeni koli se skoraj ne pojavljajo. Razlikujejo se tudi vrste uporabljenega lesa. Čeprav je strukturo interpretirala kot 'valobran', jo je povezala z zaščito rečnega brega pred erozijo (cfr. Budja 1994, 172; Mlekuž et al. 2006, 259). Struktura je sočasna z rečnim koritom. Kol 1 iz kvadranta 15, ki je del te strukture, je datiran v 4345 ± 113 BP (Z-305), datum vzorca iz vrtine 1 pa postavlja čas opustitve te struge pred 4050 ± 40 BP.

Arheološki zapis na Maharskem prekopu z distribucijami kolov, ostankov glinastih podov, žrnelj in večjih ploščatih kamnov smo že reinterpretirali kot ostanke skupine hiš ob reki (Budja 1994; Mlekuž et al. 2006). Ključni element za prepoznavanje oblike in strukture hiš so vzporedne vrste kolov, vrste so dolge približno 10 m in med seboj oddaljene približno 1,5 do 2,5 m. Vrste v tla zabitih kolov niso spodnji deli lesenih ploščadi, ampak strukturnih elementov hiš, nosilnih soh. Centralna vrsta kolov predstavlja ostanke slemenskih soh, medtem ko lateralni vrsti kolov predstavljata ostanke stenskih soh. Ostanke glinastih tlakov kažejo, da so bila tla tlakovana z zbito glino, na glinastih tleh so se ohranile tudi gruče večjih kamnov, ki so najbrž ostanki termalnih struktur. Gruče kamnov se pogosto pojavljajo v sprednjih delih hiš, med kamni so pogoste tudi žrmlje.

Tako skupine lesenih kolov, glinastih podov, kamnov in žrnelj na Maharskem prekopu predstavljajo ostanke vsaj devetih hiš približne velikosti 10×4 m. Hiše so orientirane z daljšo stranico vzporedno z rečnim koritom; vsaj ena hiša je orientirana pravokotno na ostale (Mlekuž et al. 2006).

Sl. 3: Najdišče Resnikov prekop v kontekstu poplavne ravnice Ižice. Označen je položaj Koroščevega izkopnega polja (1962), ki se dobro vidi tudi v morfologiji tal in Veluščkovih sond (2002).

Fig. 3: Resnikov prekop site in the context of Ižica floodplain. Areas excavated by Korošec (1962) and Velušček (2002) are marked.

ZAKLJUČEK

Poplavna ravnica Ižice je bila v preteklih tisočletjih dinamična, zaradi delovanja rek močno preoblikovana pokrajina. Na LiDAR posnetku je mogoče jasno razločiti površino starejše terase in sledove stratificiranih opuščenih rečnih korit.

Absolutni datumi najstarejše faze rečnih korit se prekrivajo z datumi prazgodovinskega naselja ob Maharskem prekopu. Rezultati so potrdili oceno Josipa Korošca in Tatjane Bregant, da so bila naselja na tem delu Ljubljanskega barja postavljena na suhem ob tekočih vodah. Z veliko gotovostjo lahko trdimo, da vsaj v času poselitve najdišča Maharski prekop ta del Ljubljanskega barja ni prekrivalo jezero.

Rekonstruirano dogajanje v poplavni ravnici in podatkovni niz, ki ga predstavljamo, dobro pojasnjujeta "sedimentacijski hiatus" (Velušček 2007, 426), s katerim so se soočili kolegi in kolegice v projektu 'Arheološke in palinološke raziskave na Ljubljanskem barju – J6-6348-0618-04'. Prepričani smo, da nanj vezana pojasnitev: "Razvoj pokrajine in vegetacije v naslednjih nekaj tisočletjih ni znan, ker sedimentološki zapis za čas ok. 6.000–200 pr.

n. št. na Resnikovem prekopu manjka" (Andrič 2006, 109) gotovo ne prispeva k relevantnim in aktualnim pojasnitvam podobe Ljubljanskega barja v prazgodovini. LiDAR posnetek namreč kaže, da je majhno izkopno polje ob Resnikovem prekopu postavljeno sredi opuščenega korita tretje faze (sl. 3), ki je uničila del stratigrafske sekvence. Sedimentacijski hiatus je tako rezultat destrukcije najdišča, ocena o neznanem razvoju pokrajine pa posledica pojasnjevanja fragmentarnih in nekonkretiziranih podatkovnih nizov, pridobljenih z neustreznim raziskovalnim pristopom.

Ljubljansko barje je bilo v prazgodovini kompleksen in dinamičen mozaik različnih okolij, ki je vključeval tako poplavne ravnice kot večja območja stoječih voda. Spreminjal se je v okviru letnega cikla in v kontekstu daljših ciklov globalnih klimatskih anomalij v holocenu (Budja, Mlekuž 2008).

Naši rezultati tako dokazujejo hipotezo, da so eneolitska in bronastodobna najdišča stala v poplavni ravnici, na bregovih rek, ki so krajino Ljubljanskega barja pogosto preoblikovale že v prazgodovini (Budja 1994; Budja 1997; Mlekuž 1998; 2001; Budja, Mlekuž 2001).

- ANDRIČ, M. 2006, Ali lahko analiza pelodnega zapisa v kulturni plasti arheološkega najdišča pove, kakšna vegetacija je rasla v okolici? Primer: Resnikov prekop. – V: A. Velušček (ur.), *Resnikov prekop. Najstarejša koliščarska naselbina na Ljubljanskem barju / The oldest pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 10, 103 ss.
- BRENČIČ, M. 2007, Subsidence rate of Ljubljansko barje in Holocene. – *Geologija* 50/2, 455 ss.
- BREGANT, T. 1964, Poročilo o raziskovanju kolišča in gradbenih ostalin ob Resnikovem prekopu pri Igu. – *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji. Raziskovanje v letu 1962*, 7 ss.
- BREGANT, T. 1984, Novi rezultati raziskav Ljubljanskega barja. – V: *Zgodovina Ljubljane*, 22 ss, Ljubljana.
- BUDJA, M. 1994, Spreminjanje naravne in kulturne krajine v neolitiku in eneolitiku na Ljubljanskem barju I. – *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 22, 163 ss.
- BUDJA, M. 1997, Landscape changes in the Neolithic and copper ages in Slovenia: case study: the Ljubljansko Barje region. – V: J. Chapman, P. Dolukhanov (ur.), *Landscapes in Flux: Central and Eastern Europe in antiquity*, Colloquia Pontica 3, Oxford, 77 ss.
- BUDJA, M. in D. MLEKUŽ 2001, GIS support in reconstructing Neolithic flood-plain dynamics: The Ljubljana Moor case. – V: B. Slapšak (ur.), *On the good use of geographic information systems in archaeological landscape studies: proceedings of the COST G2 WG2 Round Table, Ljubljana, 18 to 20 December 1998*, (EUR, COST Action G2, 19708), Luxembourg: European Communities, 117 ss.
- BUDJA M. in D. MLEKUŽ 2008, Settlements, landscape and palaeoclimate dynamics on the Ižica floodplain of the Ljubljana Marshes. – V: M. Budja (ur.), *15th Neolithic Studies*, Documenta Praehistorica 35, 45 ss.
- CHALLIS, K. 2005, Airborne Lidar: A Tool for Geoarchaeological Prospection in Riverine Landscapes. – V: H. Stoepker (ur.), *Archaeological Heritage Management in Riverine Landscapes. Rapporten Archeologische Monumentenzorg* 126, 11 ss.
- CHALLIS, K. 2006, Airborne laser altimetry in alluviated landscapes. – *Archaeological Prospection* 13, 103 ss.
- CHARLTON, M. E., A. R. G. LARGE in I. C. FULLER 2003, Application of airborne Lidar in river environments: the River Coquet, Northumberland, UK. – *Earth Surface Processes and Landforms* 28, 299 ss.
- COBBY, D. M., D. C. MASON in I. J. DAVENPORT 2001, Image processing of airborne scanning laser altimetry data for improved river flood modelling. – *ISPRS Journal of Photogrammetry & Remote Sensing* 56, 121 ss.
- KELLER, F. 1854, Die keltischen Pfahlbauten in den Schweizerischen Seen. Pfahlbauten. Erster Bericht. – *Mitteilungen der Antiquarischen Gesellschaft in Zürich* 9/3, 65 ss.
- KOROŠEC, J. 1954, Novi stratigrafski podatki kolišč na Ljubljanskem barju. – *Arheološki vestnik* 5/1, 5 ss.
- KOROŠEC, J. 1955, Ali so bila na Ljubljanskem barju kolišča? – *Arheološki vestnik* 6/1, 78 ss.
- KOROŠEC J. 1964, Kulturne ostaline na kolišču ob Resnikovem prekopu odkrite v letu 1962. – *Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji. Raziskovanje v letu 1962*, 25 ss.
- LOHANI, B. in D. C. MASON 2001, Application of airborne scanning laser altimetry to the study of tidal channel geomorphology. – *ISPRS Journal of Photogrammetry & Remote Sensing* 56, 100 ss.

- LOŽAR, R. 1942, Stratigrafija in kronologija stavb na kolih pri Strudencu. - *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 23, 85 ss.
- MARKS, K. in P. BATES 2000, Integration of high-resolution topographic data with floodplain flow models. - *Hydrological Processes* 14, 2109 ss.
- MELIK, A. 1946, *Ljubljansko mostiščarsko jezero in dediščina po njem*. - Dela 1. razreda SAZU 5.
- MENOTTI, F. 2001, The *Pfahhlbauproblem* and the history of lake-dwelling research in the Alps. - *Oxford Journal of Archaeology* 20/4, 319 ss.
- MLEKUŽ D. 1999, Landscape dynamics on the Ljubljana Moor. - V: Budja M. (ur.), *7th Neolithic Studies*, Documenta Praehistorica 26, 185 ss.
- MLEKUŽ D. 2001, Floods and fires: Landscape dynamics at Ljubljana Moor, Slovenia. - V: K. J. Fewster, M. Zvelebil (ur.), *Ethnoarchaeology and hunter-gatherers: pictures at an exhibition*, BAR. International series 955, 43 ss.
- MLEKUŽ, D., M. BUDJA in N. OGRINC 2006, Complex settlement and the landscape dynamic of the Iščica floodplain (Ljubljana Marshes, Slovenia). - V: M. Budja (ur.), *13th Neolithic Studies*, Documenta Praehistorica 33, 253 ss.
- RAKOVEC, I. 1955, Geološka zgodovina ljubljanskih tal. - V: I. Rakovec s sodelovanjem S. Vilfan (ur.), *Zgodovina Ljubljane. Prva knjiga, Geologija in arheologija*, Ljubljana.
- ŠERCELJ A. 1966, Pelodne analize pleistocenskih in holocenskih sedimentov Ljubljanskega barja. - *Razprave 4. razreda SAZU* 9, 431 ss.
- ŠIFRER, M. 1983, Nova dognanja o geomorfološkem razvoju Ljubljanskega barja. - *Geografski zbornik* 23/1, 9 ss.
- VELUŠČEK, A. 2004, Zaključek. - V: A. Velušček (ur.), *Hočevarica - eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju / Hočevarica - an eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 8, 307 ss.
- VELUŠČEK, A. 2006, Sprema beseda in zahvala. - V: A. Velušček (ur.), *Resnikov Resnikov prekop. Najstarejša koliščarska naselbina na Ljubljanskem barju / The oldest pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 10, 9 ss.
- VELUŠČEK, A. 2007, Prispevek k diskusiji o procesu neolitizacije. - *Arheološki vestnik* 58, 425 ss.

The Ižica floodplain and 'pile-dwellings' in prehistory*

Translation

INTRODUCTION

The purpose of the paper is twofold. We present basic results of the research project 'Ljubljansko barje - archaeological landscape in flux - J6-6013-0581-04' that was funded by the Slovenian Research Agency. We focus on the landscape and settlement dynamics in the Ljubljana Marshes on the micro-regional scale by exploring settlement patterns and LiDAR (*Light Detection and Ranging*) imagery, and on the settlement scale by analysis and radiocarbon dating of stratigraphic sequences from the Maharski prekop site and of a network of palaeochannels around the site. We bring into discussion (see Velušček 2007) series of new data and relevant arguments that allow us to compare the research efficiency, and the quality of results of two archaeological projects, that have run parallel in the same area and followed similar goals. The interdisciplinary analyses demonstrate clearly that the site was located on dry ground beside the active stream. The old concept of dwellings built on piles in a lake thus remains unrealistic.

Interpretative backgrounds

Archaeological interest in the Ljubljana Marshes rose dramatically in the second half of the 19th century when the first remains of prehistoric wooden structures were discovered. The discovery has run parallel to research on lake-settlement in the Swiss, French, Austrian and Italian Alps, where similar wooden pile-dwellings have been investigated. Keller's (1854) perception of the prehistoric cultural landscape, and the concept of pile-dwellings that was grounded on the Malaysian ethnographic parallels of villages standing on piles above the water with a general platform supporting various houses, has been applied as a model for interpreting the Neolithic and Bronze Age settlement patterns on marshes and swamps elsewhere in Europe (Menotti 2001).

This interpretative model was adopted in Slovenian prehistoric archaeology immediately after the discovery of ca 7,000 vertical wooden posts in the Ljubljana Marshes. The clusters of posts and the associated Bronze Age artefact assemblages were recorded and collected during intensive but unsystematic digging conducted by Dragotin Dežman (Karl Deschmann), the curator at Kranjski deželni muzej. He had dug an area of 9400 m² over three years (1875-1877).

Seventy years later Anton Melik (1946), eminent geographer and historian, postulated in the area the sequence of 'prehistoric lake' and 'period of pile-dwellings' which was followed by the 'marshes in historical periods'. The sequence was based on simplified interpretation and fictive contemporaneity of geological layers and archaeological structures. Vertical piles have been understood as lake-dwelling structures just because the piles have been hammered into the 'chalky lacustrine clays and marls' superimposed by 'organogenic muds' and finally 'peat'.

Palaeontologist Ivan Rakovec and palynologist Alojz Šercelj have grounded the interpretation of sedimentology, vegetational history and climatic dynamics in the microregion on the similar perception of archaeological site stratification. They hypothesised that "The last lake was probably existed in the Atlantik period, lasting approximately 4500 years, that means from the Late Mesolithic throughout the Neolithic and the Bronze Age... The excavations at the Ig show that the lake water levels have decreased before the Bronze Age... It is certain, however, that the lake had completely drained away long before the Roman period, for otherwise the Romans would not have been able to regulate the course of the Ljubljanica River between Podpeč and Ljubljana, that ran along the lowest part of the drained lake." (Rakovec 1955, 162), and: "The stratigraphy of the former lake and later marshes sediments is considerably uniform: from the Late Glacial to the lake-dwelling period, there was a relatively deep lake, into which the limestone (lake chalk) or calcareous gyttja, calcareous mud and lacustrine marl (as they were named depending upon the admixture and colour) have been deposited. In the lake-dwelling period, the lake began suddenly to dry out,

* We present this paper at the invitation of the editor-in-chief.

and the organic detritus (*gyttja*) was deposited into the shallow lake. Within this 20–40 cm thick layer of the organic mud lie the cultural remains of the lake-dwelling settlements. Soon after the marshes have become overgrown by the turf. We know therefore that the Holocene peat on the Ljubljana marshes is younger than the lake-dwelling period. It began to form at about 3700 years ago, or even later." (Šerčelj 1966, 443).

Archaeological interpretation was less simplistic. Josip Korošec pointed out a series of complex stratigraphic sequences that were recorded at Blatna Brezovica and Ig. He hypothesised that the artefacts had not been deposited on the "surface of the lake chalk" but within the peat layers, and the settlements were located in the marshy area that was periodically flooded (Korošec 1954, 16).

An interesting description of complex stratigraphic sequence was presented by Rajko Ložar (1942, 87) in the article "Stratigrafija in kronologija stavb na kolih pri Studencu". In this he actualized an old Dežman's description of the stratigraphic column at the Parte site which, consists of "...an upper layer of very firm clay (a) which was followed by a 1.3 m stratum of strong clay layer without organic admixture (b); below it is a layer which contains well-preserved blackened oak piles, positioned without order, and composed of felled tree-stumps deposited into 40 cm thick layer of alluvial soil, mixed with sand, numerous alder branches, leaves, and the roots and stems of peat (d), and below this a 0.20 m thick layer of vegetation with leaves of oak and other trees (e), and further below, a layer of densely placed piles made of the deciduous trees, which is approximately 0.50 m in depth (f). At the depth of 3 m the lake mud (g) was found...".

Keeping this in mind we would expect that the interpretative significance of pile-dwellings would have become irrelevant. But to the contrary, researchers have maintained the concept, hypothesising "...there is no reason not to interpret the settlements in marshes as pile-dwellings..." as "...they show the characteristic identical to those built on lakes..." (Korošec 1955, 80), and that in Ljubljana marshes the dwellings were built "on dry land or at least on drain land close to the river" (Korošec 1964, 40). Tatjana Bregant (1964, 19) accepting this interpretive postulate pointed out that at the end of digging at Resnikov prekop site "...we do have pile-dwellings in Ljubljana marshes, even though built on semi-dry terrains or dry land...". Decades later when she completed extensive excavations and interdisciplinary researches over many years at Maharski prekop site her interpretation was not changed: "The pile-dwellings were built on dry land and seasonally flooded terrain (Resnik, Notranje Gorice) or on semi-dry areas (kolišče Maharski prekop, Parti, Blatna Brezovica)." (Bregant 1984, 23).

Thus within the historical and palaeobotanical interpretative contexts the 'lake chalk' and 'vertical piles' became representaments of the prehistoric lake and pile-dwellings built in it. They were hypothesised to mark the shift of post-Mesolithic, supposedly Neolithic settlements from the land to the lake, and to the pattern of small, dispersed platforms and houses built on them. In archaeological interpretations, on the contrary, the clusters of vertical piles were believed to be the remnants of pile-dwellings built on terrestrial, seasonally flooded land. We have pointed out already the interpretative reduction that series of vertical piles relates to the function of platform holders exclusively (for the details see Budja 1994; 1997; Mlekuž et al. 2006). Along with this, the geomorphology, neotectonic subsidence, sedimentology and hydrology of the Ljubljana marshes have been neglected as much as the Holocene climate anomalies that may have affected the Ižica, Iška and Gradaščica river catchments in karstified Dinaric Mountains and Julian Prealps and may have

caused extensive and long-term floods in the Ljubljana basin (Šifrer 1983; Brenčič 2007).

Dežman's perception of prehistoric cultural landscape in Ljubljana Marshes and associated iconography was recently reactualised by Anton Velušček. He put forward a contradictory images of "pile-dwellings built on the lake" (Velušček 2006, 9), which was "in 4. millennium BC" embedded in "Ljubljana marshes flood plain" (Velušček 2004, 307).

Ižica floodplain and LiDAR

The Ižica is a river with an extensive karstic watershed in the Dinaric plateau south of the Ljubljana Marshes. It is a low energy river characterized by a very low gradient, broad floodplain and dominant fine-grained sedimentation. Ižica was mobile river and has left earlier channels scattered across the floodplain. They can be identified on aerial photos as crop-marks, mainly as faint, broad anomalies, which do not enable identification of individual channels. Aerial photographs reveal a very complex palimpsest of palaeochannels.

In order to get a more complete picture of the Ižica floodplain a LiDAR survey of the part of the Ižica floodplain was commissioned. An area of 1300 × 600 m (78 hectares) was surveyed. LiDAR is frequently used as a tool for examining aspects of river floodplains, most often for geomorphological or flood prediction purposes (Lohani, Mason 2001; Charlton et al. 2003; Cobby et al. 2001; Marks, Bates 2000; Challis 2005; 2006).

The LiDAR digital terrain model exposes extensive geomorphological detail of the study area and allows us to resolve fine details of the floodplain and terrace (fig. 1). Threedimensional elevation data enable us to discern stratigraphic relations between floodplain features and to create cross-channel profiles. LiDAR gives us a much more complete and detailed picture of the geomorphology than do aerial photographs.

The results of LiDAR allow us to discern two main geomorphological units on the study area: older terrace and younger and lower active floodplain. The difference in elevation between units is up to 40 cm. The most obvious feature of the study area are palaeochannels, visible as slight depressions in the landscape, however, LiDAR reveals also other features, such as levees, and ridge and swale.

Based on the relative stratigraphic positions of palaeochannels at least four distinctive phases of fluvial activity can be discerned. The first phase is characterized by a number of thin, relatively straight channels, preserved on the terrace, suggesting a past anastomosing regime. The second phase is represented by wide anastomosing channels in direct superposition with some phase one channels. Third phase is marked by the degradation of the Ižica and creation of an active floodplain. This process created a well-developed terrace edge and preserved phase 1 and 2 channels on the terrace. The Ižica became a more sinuous river. The most distinctive features of this phase are ridge and swale features in the floodplain with thalwegs, indicating significant lateral channel migration and meander core growth. And last, the fourth phase is a modern network – the result of flood-control and irrigation works in the 19th and 20th centuries.

The change from straight and anastomosing to sinuous/meandering channels and degradation of the Ižica river shows that there were significant changes in the hydrological regime of the streams draining the Ižica floodplain, which might be connected to the Holocene climate anomalies (Budja 2007).

DATING OF PALEOCHANNELS

Systematic mapping of the study area allowed the selection of key localities for direct dating of the palaeochannels. Locations for boreholes were chosen on the basis of the LiDAR map and field inspections (*fig. 1*). Boreholes were drilled with a motorized auger of 8 cm diameter. Only substantial, spatially contiguous stratigraphic units were recorded. The model records the details of at least three sedimentary units: topsoil, organic deposits and lacustrine marls.

In total 9 boreholes were drilled and examined, five samples from five boreholes were directly dated in the first phase of the project (*fig. 3*). Samples for AMS radiocarbon dates were collected from the bottom of an organic channel infill, 5 to 20 cm above the lacustrine marl. This assumes that these dates post-date channel cutting and provide the maximum age (*terminus ante quem*) for channel infilling and abandonment.

Borehole 1 was located in a phase I palaeochannel near the site of Maharski prekop. On the ground, the depression is very evident: a borehole comprising of topsoil underlain by fibrous dark organic deposit. At 120 cm there is a sharp transition to the chalky lacustrine marls. A sample of the organic deposit collected from the depth of 110 cm yielded a radiocarbon date of 4020 ± 40 BP (Beta - 233028) (*fig. 2*).

Borehole 3 was drilled in a straight phase I channel southwest of the Maharski prekop site. It shows a very similar stratigraphy, with topsoil, organic rich sediment and sharp transition to lacustrine marls at the depth of 115 cm. A sample from the depth of 110 cm yielded a date 4920 ± 40 BP (Beta - 233029) (*fig. 2*).

Borehole 7 was recovered from the palaeochannel southeast of the Maharski prekop site. A sample was taken from the depth of 50 cm, 5 cm above marl and yielded the date of 4520 ± 40 BP (Beta - 233032) (*fig. 2*).

Borehole 5 was located at the junction of the straight channel and the wider, second phase channel. A sample of organic sediment from the depth of 125 cm, 20 cm above the lacustrine marl, yielded the date of 3000 ± 40 BP (Beta - 233030).

Borehole 6 was located at the edge of the wide, second phase palaeochannel, 50 m west of borehole 5. A sample from the depth of 100 cm, 20 cm above the marls yielded the date of 5110 ± 40 BP (Beta - 233031).

This date can be considered as too early for the infill of the second phase channel. The dated channel is in direct superposition with the first phase channel, dated with borehole 7 (see above) to 4520 ± 40 BP. The date from borehole 5 suggest that this, second phase channel could be dated to before 3000 ± 40 BP. We assume that the date pre-dates channel cutting and actually dates the terrace surface. This is supported by the piece of prehistoric pottery, found in the borehole, indicating that we dated an undisturbed surface, predating channel cutting. We therefore suggest that 5110 ± 40 BP is the age of the terrace surface.

Radiocarbon dates place the first phase of palaeochannels to before 4920 BP. Thus at latest at ca 3500 cal BC, this part of the Ljubljana Marshes was an active floodplain and not a shallow lake as the traditional view suggests.

Maharski prekop site in the context of the floodplain

Absolute radiocarbon dates of the first phase palaeochannels are contemporary with the Maharski prekop settlement (*tab. 1*).

Settlement was therefore located next to the first phase Ižica (*fig. 2*). An abandoned channel was identified and excavated by Tatjana Bregant, who documented it on several sections, where it is visible as a cut in the cultural layer, filled with organic sediment ('gyttja'). Associated with the excavated channel is a wooden structure, composed of two or three dense rows parallel with the channel. Piles in the structure are of significantly smaller diameter and consist of different wood species than piles elsewhere on the site. This structure was interpreted as 'revetment' by Tatjana Bregant and interpreted as a protection of the site against erosion (cfr. Budja 1994, 172; Mlekuž et al. 2006, 259). The structure is contemporary with the channel. Pile 1 from the structure (grid 15) is dated to 4345 ± 113 BP (Z-305). The date of the channel infill from borehole 1 sets the abandonment of the channel to before 4050 ± 40 BP.

In the light of new data presented in the paper, it is difficult to interpret the site as the remains of pile-dwelling. We have already interpreted the archaeological record on the Maharski prekop, composed of a distribution of piles, remains of clay floors, large platy stones and querns as remains of group of houses, located on the river edge (Budja 1994; Mlekuž et al. 2006). The Maharski prekop settlement therefore consisted of a group of houses with sizes of around 10×3.5 - 4.5 m arranged parallel to each other. Each house is made of three rows of structural timbers, with a central row of centre-posts supporting a roof ridge pole; the lateral rows are wall posts. The floors were plastered with clay, and the stone features are probably the remains of thermal structures at the front/back of the house or might be paved surfaces. Houses were oriented with the longer side parallel to the channel. However, there is at least one house which is oriented perpendicularly to the others (Mlekuž et al. 2006).

CONCLUSION

The evidences presented here clearly suggest that the Ižica floodplain was a complex landscape, greatly affected by fluvial activity in the past millennia. LiDAR images of the micro-region clearly demonstrate an old terrace and the pattern of stratified palaeochannels.

Absolute dates of the first phase palaeochannels are contemporary with the dates from the Maharski prekop site. They confirm Korošec's and Bregant's hypothesis of dry land settlements located on river edges. We suggest that at least at the time of occupation (and probably even earlier) of the Maharski prekop site around 4000 cal BC, this part of the Ljubljana marshes was not covered by a shallow lake, as the traditional view suggests.

Our project results minimize the importance of a "sedimentary hiatus", which was recognized as the main achievement within the project 'Archaeological and palynological research in the Ljubljansko barje - J6-6348-0618-04' (Velušček 2007, 426). The explanation that relates to it: "Landscape development in the following millennia is not known since sedimentological record for time period between 6.000 and 200 cal. BC is missing." (Andrič 2006, 109), certainly does not contribute to actual and relevant interpretations of the landscape dynamics in the Ljubljana marshes. The LiDAR image of the study area clearly demonstrates that the small trench excavated at Resnikov prekop site was located at the centre of the abandoned palaeochannel, stratigraphically dated to the third phase (*fig. 3*), which had eroded part of the stratigraphical sequence of the site. The "sedimentation hiatus" is therefore result of the destruction of the site, and the hypothesised "unknown" development of the site, its environs and landscape is an outcome of fragmentary and uncontextualized datasets that have been acquired within the unsuitable research approach.

We believe that the Ljubljana Marshes in prehistory was neither floodplain nor lake exclusively, but a dynamic mosaic of different environments, including floodplains and large bodies of standing water. The mosaic was highly dynamic, both in seasonal as well as in long term temporal scales, in association with global and regional climatic anomalies in the Holocene (Budja, Mlekuž 2008).

Our project results presented in the paper clearly suggest that Eneolithic and Bronze Age settlements were located in the floodplain, next to the active rivers, which contributed to the development of the landscape in prehistory, as was already suggested before (Budja 1994; Mlekuž 1999; 2001; Budja, Mlekuž 2001).

Mihael Budja
Oddelek za arheologijo
Filozofska fakulteta
Univerza v Ljubljani
Aškerčeva 2
1000 Ljubljana
miha.budja@ff.uni-lj.si

Dimitrij Mlekuž
Oddelek za arheologijo
Filozofska fakulteta
Univerza v Ljubljani
Aškerčeva 2
1000 Ljubljana
dimitrij.mlekuz@ff.uni-lj.si

“The people who are Illyrians and Celts”: Strabo and the identities of the ‘barbarians’ from Illyricum*

Danijel DZINO

Izveček

Avtor v članku ponovno preuči mnenje antičnega geografa Strabona o Japodih kot “mešanem ljudstvu”, ki je bilo v stroki že obravnavano. Postavi ga v kontekst modernih znanstvenih diskusij o naravi identitet prazgodovinskih in antičnih ljudstev na mediteranskem obrobju.

Ključne besede: Japodi, Strabon, Ilirik, antična identiteta, antična etnična zavest

Abstract

This work re-examines the perception of the ancient geographer Strabo in relation to the Iapodes as a ‘mixed people’, and places this in the context of current scholarly debates on the nature of the identity of pre-historic and proto-historical peoples of the Mediterranean ‘periphery’.

Keywords: Iapodes, Strabo, Illyricum, ancient identity, ancient ethnicity

INTRODUCTION

The geographer Strabo made peculiar and intriguing remarks regarding the ethnicity of the peoples from ancient Illyricum, known to his contemporaries as the Iapodes and Scordisci. He stated that both peoples are of ‘mixed origins’, the Iapodes: Celto-Illyrian (4.6.10; 7.5.2; 7.5.4), and the Scordisci: a Celto-Thracian-Illyrian mixture (7.5.1, cf. 7.1.1; 7.3.11; 7.5.2). These statements led to numerous

and often-fruitless scholarly debates in the past that neither shed any light on the nature of the identity of those peoples nor explained why Strabo perceived them as such.¹

These remarks of Strabo are suddenly appearing in the intersection of several different contemporary focal points of scholarship in ancient history and archaeology. On one hand is a renewed interest in

---

* I would like to thank Marjeta Šašel Kos, Dragan Božič (Institute for Archaeology, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana) and Dubravka Balen-Letunić (Archaeological Museum Zagreb) on useful suggestions and constructive criticism that significantly improved the quality of this work. I am in particular grateful to Barbara Sidwell (Adelaide University) for her help in editing this paper and her sharp observations, which I took freedom to incorporate in the paper without specific acknowledgments.

---

¹ The Iapodes were firstly regarded as the “illyrisch-keltisches Mischvolk” cf. G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien* (Budapest 1965) 41; K. Kurtz, *Zur Ethnizität der Japoden*, *Listy Filologické* 90, 1967, 259–269 listing older literature. Later, they are seen as the Illyrians, culturally influenced by the Celts, but not mixed with them, J. J. Wilkes, *The Population of Roman Dalmatia*, in: *Aufstieg und Niedergang der Römische Welt* 2/6 (Berlin, New York 1977) 749–751; R. Drechsler-Bižić, *Japodska grupa*, in: A. Benac (ed.), *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja 5. Željezno doba* (Sarajevo 1987) 439–441; see B. Olujić, *Povijest Japoda. Pristup* (Zagreb 2007) 179–185 and more complex picture developing in n. 25 below.

the work of Strabo, who is recognized as a complex author existing in the multiple discursive contexts of his age, rather than just being a faceless compiler of the earlier authorities.² On the other hand is the growing impact of the discipline of cultural studies on the poststructuralist interpretation of the ancient past. Amongst other things, cultural studies re-examine the social constructs such as identity and culture, using the theoretical framework developed in the examination of social processes occurring in a contemporary postcolonial, globalized world.³ The understanding of culture and group identity, as complex but fixed structures is replaced with a view that both of them are in fact perpetually evolving and heterogeneous social processes, yet perceived as continuous and stable structures by those who participate in them.⁴ "Identity is that very process by which the multiplicity, contradiction and instability of subjectivity is signified as having coherence, continuity, stability ...".⁵

The poststructuralist interpretations show close, inseparable links between discourse and power: "... discourse transmits and produces power; it reinforces it, but also undermines and exposes it, renders it fragile and makes it possible to thwart it."⁶ This view of Foucault has significantly influenced methodological approaches in more recent reassessments of the ancient world, convincingly showing that Graeco-Roman colonial narratives and the reality of the 19th and early 20th century European colonial discourse dominated the earlier scholarly interpretation of the classical world.⁷ There is a sharp rise in the volume

of scholarship that deals with the issue of identities in the ancient world that have become too voluminous to be mentioned in detail here.⁸ In addition to these approaches, the criticism of Kossina/Childe 'archaeology of cultures' has significantly diminished the exclusive interpretation of archaeological cultures as reflections of ethnic identities. The position of this criticism is that the linkage of objects of material culture and identity of the social group which used them is an inadequate interpretation, as ethnicity is situational and contextual social phenomena and can be constructed only in a social context. The objects of material culture exist in numerous contexts different from ethnicity, such as gender, social hierarchy, power-relationships, fashion, etc. and should be interpreted inside these contexts.⁹

It is also important in this context to note the influence of Bourdieu's *habitus*, especially its frequent use in the recent archaeological interpretation of ethnicity and identity-construction of peoples who have no written history. Bourdieu's *habitus* is a complex concept existing halfway between sociology and philosophy. It might be roughly described as an unconscious, but durable disposition towards certain perceptions and social practices such as morality, tastes, role of sexes in the division of labour, cuisine, communication, customs etc. These dispositions constitute a particular social environment and are shaped by social and cultural practices and common experience of the group.¹⁰ "Children are inducted into a culture, are taught the meanings which constitute it, partly through inculca-

² K. Clarke, *Between Geography and History. Hellenistic Constructions of the Roman World* (Oxford 1999); D. Dueck, *Strabo of Amasia. A Greek Man of Letters in Augustan Rome* (London, New York 2000); E. Ch. L. Van der Vliet, *The Romans and Us. Strabo's Geography and the Construction of Ethnicity*, *Mnemosyne* 56/3, 2002, 257-272; D. Dueck, H. Lindsay, S. Potheary (eds.), *Strabo's Cultural Geography. The Making of a Kolossourgia* (Cambridge 2005), to mention only the most recent.

³ H. K. Bhabha, *The Location of Culture* (London 1994); A. Loomba, S. Kaul, M. Bunzl (eds.), *Postcolonial studies and beyond* (Durham 2005) etc.

⁴ A. Appadurai, *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization* (Minneapolis 1996) 12 ff.; J. X. Inda, R. Rosaldo, Introduction: a world in motion, in: J. X. Inda, R. Rosaldo (eds.), *The Anthropology of Globalization. A Reader* (Oxford 2002) 1-34; R. J. C. Young, *Colonial Desire. Hybridity in Theory, Culture and Race* (London 1995) 29-54.

⁵ A. Brah, *Cartographies of Diaspora* (London 1996) 123.

⁶ M. Foucault, *The History of Sexuality* 1. *An introduction* (Harmondsworth 1981) 101.

⁷ J. Webster, N. Cooper (eds.), *Roman Imperialism. Post-colonial perspectives* (Leicester 1996); D. J. Mattingly (ed.), *Dialogues in Roman imperialism. Power, discourse and discrepant experience in the Roman Empire*, *Journal of Roman Archaeology*, supp. 23 (Portsmouth 1997); R. Hingley, *Roman officers and English gentlemen. The imperial origins of Roman archaeology* (London, New York 2000) etc.

⁸ P. Ruby, *Peoples, Fictions? Ethnicité, identité ethnique et sociétés anciennes*, *Revue des Etudes Anciennes* 108/1, 2006, 25-60 (Greek identity); E. Dench, *Romulus' Asylum. Roman Identities from the Age of Alexander to the Age of Hadrian* (Cambridge 2005); R. Hingley, *Globalizing Roman Culture. Unity, diversity and empire* (London, New York 2005) 14-48 (Roman identity); P. S. Wells, *The Barbarians Speak. How the conquered peoples shaped Roman Europe* (Princeton 1999) (European Iron Age population).

⁹ P. Graves-Brown, S. Jones, C. Gamble (eds.), *Cultural Identity and Archaeology. The construction of European communities* (London, New York 1996); S. Jones, *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present* (London 1997); and especially S. Brather, *Etnische Interpretationen in der frühgeschichtlicher Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen* (Berlin, New York 2004).

¹⁰ P. Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge 1977) 72 ff.; id., *The Logic of Practice* (Cambridge 1990). It has become popular in recent archaeological interpretation: S. J. Shennan, Introduction: archaeological approaches to cultural identity, in: id. (ed.), *Archaeological Approaches to Cultural Identity* (New York 1989) 1-32; Jones (n. 9); J. M. Hall, *Ethnic Identity in Greek Antiquity* (Cambridge 1997); M. Diepeveen-Jansen, *People, Ideas and Goods. New perspectives on 'Celtic barbarians' in Western and Central Europe 500-250 BC* (Amsterdam 2001).

tion of the appropriate *habitus*. We learn how to hold ourselves, how to defer to others, how to be presence for others ..."¹¹

Habitus does not determine or represent personal/group identity *per se*, or ethnicity, but is a very significant part of its construction. Essentially, ethnic identity is formed through perception of difference between the cultural *habiti* in the interaction of different groups ('Us' and 'Them'), and thus it can be transformed and manipulated as a kind of social and political instrument, rather than being regarded as an already predetermined, reified structure. Ethnicity is constructed through internal self-definition of the group, but also through the influence of the external observer, especially if the external observer is in a position of political or cultural-discursive dominance over the group.¹² So, as S. Jones argues, ethnicity is constructed on the intersection between habitual dispositions (Barth's "cultural stuff") and particular social conditions, especially through the interaction between different forms of *habitus* and the continuous juxtaposition of cultural differences with the 'Other'.¹³

The new methodological approaches have already resulted in a more sophisticated view of ancient societies. They disrupted earlier notions of isolated, discrete cultural or ethnic identities within antiquity. For example, scholarship dealing with the Roman Empire is now much more aware of the transitional nature and complexity of imperial identities, both individual and group, seeing them as an outcome of the globalizing processes that occurred in classical and late antiquity. The terms 'Roman' and 'Greek' begin to lose their meaning as cultural and ethnic singularities, and gradually reveal all the cultural and ethnic complexity that existed beneath them.¹⁴ These

¹¹ Ch. Taylor, To Follow a Rule ..., in: R. Shusterman (ed.), *Bourdieu. A Critical Reader* (Cambridge 1999) 42. See G. C. Bentley, Ethnicity and practice, *Comparative Studies in Society and History* 29/10, 1987, 25-55; and D. Swartz, *Culture & Power. The sociology of Pierre Bourdieu* (Chicago 1999) 95-116.

¹² "The critical focus of investigation from this point of view becomes the ethnic boundary that defines the group, not the cultural stuff it encloses", F. Barth, Introduction, in: id. (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries* (Bergen, 1969) 9-38 the quote from 12; R. Jenkins, Rethinking ethnicity. Identity, categorization and power, *Ethnic and Racial Studies* 17/2, 1994, 197-223.

¹³ S. Jones, *Discourses of identity in the interpretations of the past*, in: Graves-Brown et al. (n. 9) 62-80; Jones (n. 9) 68-70. Curta recently emphasizes politisation of cultural *habitus* as the basis for construction of ethnicity in early medieval period, F. Curta, Frontier Ethnogenesis in Late Antiquity. The Danube, the Tervingi, and the Slavs, in: id. (ed.), *Borders, Barriers and Ethnogenesis* (Turnhout 2005) 173-204.

¹⁴ G. Woolf, Beyond Romans and natives, *World Archaeology* 28, 1997, 339-350; J. Webster, Creolizing the Roman provinces, *American Journal of Archaeology* 105/2, 2001, 209-225 (European provinces); S. Goldhill (ed.), *Being Greek under Rome. Cultural*

approaches have also enabled concerted scholarly efforts in the deconstruction of a 'barbarian discourse' constructed by the dominant Graeco-Roman sources. The depiction of 'barbarians' is revealed as a discursive stereotypical construction of the cultural 'Other', impacted by the power-relations and colonial interaction between the Mediterranean and temperate Europe, or the 'East', rather than being accurate 'ethnographic' descriptions.¹⁵

The recent interpretations of ancient identities, as well as the development of contextual and discursive source criticism of literary sources, has opened new possibilities for the explanation of these statements by Strabo, and indeed, for a reassessment of the whole methodological framework that determined the interpretation of group identities in pre-Roman Illyricum.¹⁶ This work will focus on Strabo's perception of the 'mixed identity' of the Iapodes and the ways their identity might have existed in the pre-Roman period, while the problem of the identity of the Scordisci will be dealt with elsewhere.

WHAT DID STRABO SAY?

The Iapodes are mentioned in two different parts of the *Geography*. The first mention in 4.6.10 is at the end of the western European depiction, while the other one belongs in the description of Illyricum in 7.5, and is part of the 'barbarian excursus' that deals with Germany, Scythia, Dacia, Illyricum, Macedonia and Thrace. Earlier scholarship assumes that Strabo's information on the Iapodes derives from two different sources, dated to two different periods: Posidonius and Diodorus for book 4 and Polybius and Artemidorus for book 7.¹⁷ Even if used by Strabo, these sources are synthesised with other sources, such as Augustus' *Commentarii*, which devoted a

Identity, the Second Sophistics and the Development of Empirbe (Cambridge 2003) ('Greeks' under Roman Empire), etc.

¹⁵ Y. A. Dauge, *Le Barbare. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et de la civilization*, Collection Latomus 176 (Bruxelles 1981); P. Cartledge, *The Greeks. The portrait of Self and Other* (Oxford 1993); Wells (n. 8) 99 ff.; etc.

¹⁶ See Olujić (n. 1) 11-24 and D. Dzino, Deconstructing 'Illyrians': Zeitgeist, changing perceptions and the identity of peoples from ancient Illyricum, *Croatian Studies Review. Journal and Bulletin of the Croatian Studies Centre (Sydney)* 5-6, 2008-2009 (in print).

¹⁷ J. Šašel, Strabo, Oera and Archaeology, in: V. Markotic (ed.), *Ancient Europe and the Mediterranean. Studies Presented in honour of Hugh Hencken* (Warminster 1977) 158 (= *Opera selecta*, Situla 30 [Ljubljana 1992] 631); R. Baladić (ed.), *Strabon. Géographie Tome IV (Livre VII)* (Paris 1989) 305-306; M. Šašel Kos, The Noarus River in Strabo's Geography, *Tyche* 17, 2002, 145-154.

part to his (i.e. Octavian's) expedition against the Iapodes in 35 BC.¹⁸

There is a slight but important difference between these statements. In 4.6.10¹⁹ Strabo saw the Iapodes as a "mixed" (ἐπίμικτον) *ethnos* of Illyrians and Celts. However, in 7.5.2 Strabo sees the Iapodes as a Celtic and Illyrian *ethnos* at the same time.²⁰ In 7.5.4, however, he does explain why they should be seen in that way. The Iapodes tattoo themselves "like other Illyrians and Thracians" (τοῖς ἄλλοις Ἰλλυριοῖς καὶ Θραξί), and use Celtic weapons.²¹ This perception of Iapodean 'Celtness' in Strabo is reinforced by the fragment of the 16th book of Dionysius of Halicarnassus, preserved in Stephanus Byzantinus, mentioning the Iapodes as the Celts.²²

Paleolinguistics proved Strabo wrong in the case of the Iapodes, there are only a few names from Roman-era inscriptions that might be regarded as 'Celtic'.²³ La Tène influences in the archaeological record are superficial. There was, undeniably, a certain degree of selectively accepted La Tène influences in the remains of Iapodean material culture, but they are shown in the scholarship as a regional reinterpretation and incorporation of outside influences, existing as a part of the Iapodean *habitus*, rather than a 'different ethnic element'.²⁴ So the Iapodes

¹⁸ The *Commentarii*: M. Šašel Kos, *Appian and Illyricum*, Situla 43 (Ljubljana 2005) 393–397 with references; Strabo and the *Commentarii*: D. Dzino, Strabo 7.5 and imaginary Illyricum, *Athenaeum* 96/1, 2008, 180, 182; the expedition: Šašel Kos, ib., 422–437; Olujić (n. 1) 85–102.

¹⁹ Καὶ οἱ Ἰάποδες δὲ (ἤδη τοῦτο ἐπίμικτον Ἰλλυριοῖς καὶ Κελτοῖς ἔθνος) περὶ τούτους οἰκοῦσι τοὺς τόπους ... The statement in 4.6.10 breaks the narrative in an unusual way, so the modern editors usually put it in parentheses.

²⁰ "... the Alps extends as far as the land of the Iapodes who are) Celtic and Illyrian *ethnos*" Κελτικῶν τε ἄμα καὶ Ἰλλυρικῶν ἔθνος. In this context Strabo (and Dionysius) used Aristotelian notion of the word *ethnos* to depict group identities of 'barbarians' living in non-polis societies; J. K. Ward, *Ethnos in the Politics*. Aristotle and Race, in: J. K. Ward, T. L. Lott (eds.) *Philosophers on Race. Critical Essays* (Oxford 2002) 17–19; cf. Clarke (n. 2) 277–278.

²¹ 'Other Illyrians' here most certainly mean southern Illyrians, cf. Dzino (n. 18) 180–181.

²² Ἰάποδες, ἔθνος Κελτικὸν πρὸς τῇ Ἰλλυρία. "Iapodes: a Celtic *ethnos* who live near Illyria".

²³ R. Katičić, Zur Frage der keltischen und pannonschen Namengebieten im römischen Dalmatien, *Godišnjak Centra za balkanološka Ispitivanja* 3/1, 1965, 55–63.

²⁴ Olujić (n. 1) 180–185; cf. D. Balen-Letunić, Figuralno ukrašene trapezoidne pojasne kopče tipa Prozor, *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu*, 28–29, 1995–1996, 27–28; ead., Japodske nekropole s ogulinskog područja, *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu*, 32–33, 1999–2000, 31–32.

See D. Božič, Die Erforschung der Latènezeit in Slowenien seit Jahr 1964, *Arheološki vestnik* 50, 1999, 189–213 for comprehensive overview and bibliography of more recent research dealing with the La Tène peoples who inhabited neighbourhood of the Iapodes.

were placed by earlier scholarship under the shadowy label of 'Illyrian' people, with some 'Celtic' cultural influences, and only the most recent interpretations, hopefully, might lead researchers into developing new interpretative frameworks.²⁵

The problem with Strabo's Celto-Illyrian labelling of the Iapodes is that it loses all meaning in the context of recent scholarly developments in understanding how Greeks and Romans saw group identities of 'barbarian' peoples. The existence of both above-mentioned identities Strabo used to depict the Iapodes is questioned, as constructed by outside Graeco-Roman sources in antiquity, and later used in the service of more recent national-political contexts. 'Illyrians' and 'Celts' never existed as common indigenous identities, before being defined as such by Graeco-Roman discursive stereotypes of 'barbarians'. The construction of 'Illyrians' is related to the Roman geo-political term Illyricum. The Romans borrowed the term earlier applied by the Greeks on their western non-Greek neighbours they called Ἰλλυριοί, and extended it gradually to the space stretching out all the way between the Adriatic and Danube.²⁶ Changing perceptions of what Illyricum was reflected wider changes in Roman cognitive geography and Roman geo-political discourse of the late Republic/early Principate, which resulted in the similar and contemporary examples of the Roman colonial constructions of new political regions in temperate Europe, such as Gaul, Germany or Britain.²⁷

The indigenous population of Illyricum never shared the same identity before the Roman conquest. In time inhabitants of Roman Illyricum 'became Illyrians' (Dalmatians, Pannonians), in the same ways

²⁵ E.g. B. Raunig, *Umjetnost i religija prehistorijskih Japoda*, Djela. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja 82/8 (Sarajevo 2004) 13–14 (regional mixture with 'Celts' in the north); I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Djela. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja 66/6 (Sarajevo 1988) 306–308 (acceptance of 'Celtic civilisation'/maintenance of 'traditional culture'); and similar view of Drechler-Bižić (n. 1) 439–441. Recently, Olujić (n. 1), esp. 184–185 and D. Balen-Letunić, The Iapodes, in: ead. (ed.), *Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj / Warriors at the Crossroads of East and West* (Zagreb 2004) 211–257, esp. 244–245 (see also works cited above [n. 24]) opened doors for new interpretation that goes beyond the simplistic notion of 'ethnic mixture' and assesses the Iapodes as a "separate cultural and ethnic complex".

²⁶ Summarised in Šašel Kos (n. 18) 219–244.

²⁷ Gaul: A. M. Riggsby, *Caesar in Gaul and Rome. War in words* (Austin 2006); C. B. Krebs, Imaginary geography in Caesar's *Bellum Gallicum*, *American Journal of Philology* 127, 2006, 111–136. Germany: E. O'Gorman, No place like Rome. Identity and difference in the *Germania* of Tacitus, *Ramus. Critical studies in Greek and Roman Literature* 22/2, 1993, 135–154; or Britain: P. C. N. Stewart, *Inventing Britain. The Roman creation and adaptation of an image*, *Britannia* 26, 1995, 1–10.

as the population of imperial Gaul, Britain or Roman Germany became 'Gauls', 'Britons' and 'Germans', constructing these identities inside Roman imperial ideology in the process of 'becoming Roman', rather than reflecting the pre-existing ethnographic situation.²⁸ 'Illyrianness' might have been a sense of wider regional identity in the later Empire,²⁹ but in Strabo's times of the early Principate, 'Illyrianness' was nothing but a colonial cultural stereotype imposed from external Graeco-Roman observers as an 'ethnic' term on the heterogeneous indigenous population of this region.

The 'Celtic debate' is known even better, and points out that the terms 'Celts/Gauls' were constructed by Graeco-Roman literary discourse and applied to the heterogeneous Iron Age population of temperate Europe, who shared certain cultural and linguistic similarities, art styles and customs, but not a sense of common identity.³⁰

STRABO AND HYBRIDITY: DIFFERENT APPROACHES

This example of Iapodean 'mixed ethnicity' should be observed in the context of Strabo's wider 'ethnographic' methodology. His 'ethnographic tools' for determining the ethnicity of different peoples were very general and rooted into the outsider Hellenistic tradition and a stereotypical perception of their cultural *habitus*, including ways of life, customs, language, physical appearance and the political organization of certain communities. These pre-conceptions were incorporated in Strabo's use of Augustan imperial ideology that presented Rome as the ultimate civilizing power.³¹ Strabo lacks methodological uniformity and changes his ethnographic approach relative to

the perceived level of civilization of the people in question – more civilized are distinguished by political factors, less civilized through phenotypical and cultural differences and similarities.³²

When discussing 'mixed peoples' in Illyricum, it is very interesting to remind oneself that Strabo strongly opposed Ephorus' notice of 'mixed peoples' of Greeks and non-Greeks, a crossbreed between the Greeks and 'barbarians' in Asia Minor.³³ He makes the only exception in the case of the 'barbarophone' Carians, allowing them to exist in his work as a separate ethnic and linguistic category, *tertium quid*, speaking Greek unlike the barbarians, mispronouncing it, unlike the Greeks.³⁴ Strabo's Roman contemporaries, Livy and Ovid, did not look upon linguistic hybridity kindly either, when hybridity involved a Greek component.³⁵ Strabo is obviously less sensitive to ethnic mixing when it comes to 'mixed identities' amongst the barbarians in Illyricum, having no objections to their mixing and matching, as seen through his depiction of the Iapodes and Scordisci.

Two different stereotypical perceptions are merged in Strabo's depiction of the Iapodes – the tattooing that belongs to the stereotype of 'Illyrian' and 'Thracian' cultural *habitus*, and the weapons, which are made in the fashion of the inhabitants of Iron age western and central Europe, perceived by the Greeks and Romans as 'Celts'. We can see Strabo's Iapodes and Scordisci inhabiting the ethnological middle ground, constructed as a category *per se*, positioned in-between different ethnic and cultural stereotypes that he used as his ethnographic tools. The fact that they are tattooed like Illyrians and Thracians and that they use weapons made in the 'Celtic' style in no way means that the Iapodes are either 'Illyrians' or 'Celts', or a product of their 'ethnic mixing'. It seems rather that they selectively incorporated stereotypes, which Strabo and his contemporaries might call 'Illyrian' or 'Celtic' and actively created new meanings for cultural/material products associated with other cultural contexts. The Roman sources, and

²⁸ Cf. literature given in (n. 27) above, and also A. A. Lund, *Zur Germanenbild der Römer. Eine Einführung in die antike Ethnographie* (Heidelberg 1990); G. Woolf, *Becoming Roman. The Origins of Provincial Civilization in Gaul* (Cambridge 1998).

²⁹ G. Alföldy, Die 'illyrischen' provinzen Roms. Von der Vierfalt zu der Einheit, in: G. Urso (ed.), *Dall'Adriatico al Danubio. L'Illyrico nell'età greca e romana* (I convegni della fondazione Niccolò Canussio 3), Pisa 2004, 207–220.

³⁰ M. Chapman, *The Celts. The construction of a myth* (New York 1992); S. James, *Atlantic Celts. Ancient People or Modern Invention?* (London 1999); Diepeveen-Jansen (n. 10); J. Collis, *The Celts. Origins, myths & inventions* (Stroud 2003).

³¹ E. Ch. L. Van der Vliet, L'ethnographie des Strabon. Idéologie au tradition, in: F. Prontera (ed.), *Strabone. Contributi allo studio della personalità e dell'opera* 1 (Perugia 1984) 29–86; see also P. Thollard, *Barbarie et civilization chez Strabon. Etude critique des livres III et IV de la Geographie* (Paris 1987) 5–26; G. Salmeri, Regioni, popoli e lingue epicorie d'Asia Minore, and C. Marcaccini, Strabone e l'etnografia Ellenistica, in: A. M. Biraschi, G. Salmeri (eds.), *Strabone e l'Asia Minore* (Perugia 2000) 170–171 and 591–619; Dueck (n. 2) 75–79.

³² Van der Vliet (n. 31) 38–42; E. Almagor, Who is a barbarian? The barbarians in the ethnological and cultural taxonomies of Strabo, in: Dueck et al. (n. 2) 54. For Strabo's barbarity and civilization in general see Thollard (n. 31), for Strabo's barbarity and civilization in Illyricum, D. Dzino, 'Welcome to the Mediterranean semi-periphery: The place of Illyricum in book 7 of Strabo', *Živa Antika* 56, 2006, 113–128.

³³ Strabo, 14.5.25.

³⁴ Strabo, 14.2.28; Almagor (n. 32) 44–46; cf. Salmeri (n. 31) 171–180.

³⁵ Livy 38.17.9 "*hi iam degenerates sunt, mixti, et Gallograeci uere, quod appellantur*" (oddly Strabo knows for these 'Gallogreeks' – the Galatians in Asia Minor – but does not comment on their 'mixed nature' in 12.5.1); Ovid, *Tristia* 3.14.46–49; 5.2.67–68; 5.7.51–52 (the Getae).

Strabo in many ways belonged to these,³⁶ were more concerned and accordingly much better informed about strategic and tactical information than about the ethnography of the 'barbarians'.³⁷

As argued above, Roman perception of 'Illyrian-ness' was a construction that projected Mediterranean stereotypes of the shared cultural *habitus* of the peoples living between the Adriatic and Danube. The practice of tattooing placed the Iapodes into the category of 'Illyrians' and 'Thracians'.³⁸ Strabo's view of the Iapodes as the 'Celts' in 7.5.2 also fits well into recent scholarly interpretations that the Greeks and Romans constructed the 'Celts' as a pseudo-ethnic category through their perception of a shared cultural *habitus* amongst the communities of temperate Europe. Strabo shows that his understanding of 'Celtness' was based upon the same stereotypical cognitive perception, reinforced with the elements of their material culture. The existence of late La Tène and La Tène-like artefacts in Iapodean society, or the social values in their society such as 'warrior ethos', was therefore perceived as evidence for their partial belonging to this 'Celtness'.³⁹ It is especially visible in the fragment of Dionysius of Halicarnassus who indeed regards them as 'Celts'. His source is obviously older than the Roman-constructed notion of Illyricum, and he mentions an Illyria that corresponds with the Greek perception of 'Illyris', which roughly corresponds to the Hellenistic Ardiaean/Illyrian kingdom. Under these circumstances, it is no wonder that the Iapodes are for Dionysius the 'Celts', living close to Hellenistic Illyris, especially in

the context of book 16, lost except for excerpts that deal with the events of the 4th century BC.⁴⁰

BEYOND IAPODENESS

The identity of the Iapodes was in reality much more complex than Strabo's notion of 'ethnic mixture'. According to archaeological interpretations, the Iapodes shared similarities with their neighbours the Liburni, Histri and Veneti, participating with them in the construction of a wider regional cultural *habitus*.⁴¹ At the same time they also maintained strong cultural links with the group which the Romans knew as the Colapiani.⁴² Below this shared regional cultural *habitus*, the Iapodes possessed certain unique cultural elements that were rightly recognized and defined as 'Iapodean archaeological culture' by modern scholars. However, archaeology also noted recognizable regional differences inside 'Iapodean archaeological culture', thus fragmenting the singular 'Iapodeness' of their material culture into a plurality of regional sub-cultural 'Iapodenesses' that surrounded the Iapodean cultural 'core' in the Lika and Ogulin-Plaščani valley.⁴³ There are common Iapodean elements in the material culture and the scholarship has recognized specific art forms and an increased emphasis on conservatism, militarization and egalitarianism in their burial rites.⁴⁴

Below this regionally fragmented 'Iapodeness', the population in question formed different political identities before the Roman conquest, described by the sources under Roman terms: the 'Transalpine' and 'Cisalpine' Iapodes who were dominated by the communities of the Metuli and Arupini respectively.⁴⁵ Recently, Olujić disputed the existence of a politi-

³⁶ K. Clarke, In Search of the Author of Strabo's Geography, *Journal of Roman Studies* 87, 1997, 92–110 on Strabo's personal identity-negotiation between 'Greek' and 'Roman'.

³⁷ S. P. Mattern, *Rome and the Enemy. Imperial Strategy in the Principate* (Berkeley 1999) 66–80.

³⁸ Nothing is known of tattooing amongst the 'Illyrians' apart from this note. It was without doubt part of the regional cultural *habitus* in an earlier and later period, M. Petrić, On tattooing and cicatrization in a prehistoric population of a part of the Balkans, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 4/2, 1966, 151–171. For written sources on Thracian tattooing see C. P. Jones, *Stigma: Tattooing and Branding in Graeco-Roman Antiquity*, *Journal of Roman Studies* 77, 1987, 145–146.

³⁹ Weapons of any kind are very rarely found in the Iapodean graves, and start to appear only after the late 4th century BC. However, strong emphasis on martial values in their visual art and burial customs strongly suggest the existence of La Tène-influenced martial ideology amongst the Iapodes, cf. Olujić (n. 1) 182–184; D. Balen-Letunić, Novi prikaz japodskog ratnika iz okoline Gračaca, in: M. Blečić, M. Črešnar, B. Häsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (eds.) *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*, Situla 44 (Ljubljana 2007) 384.

⁴⁰ Dionysius' dating can be considered as quite convincing, cf. C. E. Shultze, Dionysius of Halicarnassus and Roman chronology, *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 41, 1995, 192–214.

⁴¹ B. Olujić, Ethnie, culture, identité. Problemes de l'origine des Iapodes et des Liburniens (âge du Bronze, âge du Fer), in: P. Cabanes (ed.), *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité 3, Actes du IIIe colloque international de Chantilly 16–19 octobre 1996* (Paris 1999) 57–60.

⁴² Most significant works on the Colapiani: D. Božič, Ljudje ob Krki in Kolpi v latenski dobi (Zur latènezeitlichen Bevölkerung an Krka und Kolpa), *Arheološki Vestnik* 52, 2001, 181–198; cf. also L. Čučković, The Colapiani, in: Balen-Letunić (n. 25) 173–209.

⁴³ On regional differences see: Olujić (n. 1) 107–117 and 163 ff. Also D. Balen-Letunić (n. 24, 1999–2000), 31–32 on the example of the fibulae.

⁴⁴ Olujić (n. 1) 160–175; Balen-Letunić (n. 24, 1999–2000) (burial rites); Raunig (n. 26) art forms.

⁴⁵ Appian, *Illyrike* 10, 16, 18, 21: Ἰάποδες δὲ οἱ ἐν τῷ Ἰλλυρίῳ Ἰάποδες δὲ οἱ πέραν Ἰλλυρίῳ. See S. Čače, Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika,

cal division inside the Iapodes, representing it as a product of the Roman perspective – a construction of Roman sources. His argument is based on Strabo's unified view of the Iapodes, as well as the point that only sources based in the context of Octavian's campaigns in 35 BC (Dio and Appian) knew of this internal division.⁴⁶ Although a well-argued view, I am not fully convinced by this opinion, as the cultural similarity does not necessarily reveal either ethnic or political unity of certain space. Ethnicity is usually formed out of a few cultural elements that are used to mark the identity, rather than through the wholeness of the culture.⁴⁷ Appian, drawing upon Augustus' *Commentarii*, states that the Transalpine Iapodes, not the Iapodes as a whole, were first conquered by Augustus, which reveals that his source, Augustus himself, deliberately labelled them as a separate political unit.⁴⁸

Taking Strabo as an authority on 'barbarian ethnography' is also a risky matter. Firstly, his work is a part of Roman imperial discourse, which reflects the relationship between knowledge and power, and draws upon and reproduces the relationship of dominance within society.⁴⁹ In this case the dominance of the Mediterranean colonizer over the 'barbarian' colonized. Colonial hybridity in more recent history is a product of the uneasiness and ambiguous stand of the colonizer towards the 'biological' and intellectual hybridity of the colonized.⁵⁰ Roman civilizing discourse encounters contradictions reflected in the more recent Western colonial discourse: "One of the most striking contradictions about colonialism is that it needs both to 'civilise' its others and to fix them into perpetual 'otherness'."⁵¹ Strabo 'civilizes' the Iapodes through his projection of their political singularity, by terming their settlements 'poleis' (7.5.4), but he also fixes them into the perpetual 'otherness' by constructing the notion of their poverty (7.5.4), and presenting them in the hybrid, in-between cultural space

between the stereotypes of 'Illyrians' and 'Celts'.⁵² This cultural translation makes defining the Iapodes to his audience more straightforward, similar to the Roman perception of 'kings' of the Gauls. They saw these group organisations and placed their own value terms on their group structure.

There is no consistency in Strabo's 'ethnography', as argued earlier, neither in terminology nor in approach, so his mention of the Iapodes as a singular identity does not necessarily show their political singularity. It only reveals a singularity that might be the projection of a cultural or ethnic stereotype arising from his outsider perspective. Finally, the archaeology of the pre-Roman settlements, especially their fortifications, suggests that communities of the Iapodes were politically disunited, lacking a central authority that would dominate their space.⁵³ The sources knew of more specific identities in (what they called) the Iapodean *civitates*, such as the Metulum, Arupium, Terponus, Avendo, and Monetium, and it is obvious that their identity was constructed on this level as well.⁵⁴

Tattooing of the Iapodes shows another means of expressing their identity in a more specific way. The marking of the human body, whether as tattooing or branding in the ancient world, is classified as religious or decorative, but branding was also used as a punishment.⁵⁵ However, Jones, in his influential study of tattooing in the ancient world underplays the significance of tattooing as an expression of the identity of those who are tattooed. Tattoos became a mark of identity that distinguished the social group that practiced tattooing from others who did not tattoo themselves, or used different designs. Regardless of the initial context of tattoos, which were perhaps religious, magical, medicinal or decorative, tattooing became a mark of identity when it was visibly displayed on human bodies in parts of late Iron Age Europe.⁵⁶ Tattooing was not always the mark of a

Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru 18/8, 1979, 55 ff.; Šašel Kos (n. 18) 422–437.

⁴⁶ Olujić (n. 1) 87, 121–122.

⁴⁷ S. Lucy, Ethnic and Cultural Identities, in: M. Díaz-Andreu, S. Lucy (eds), *The Archaeology of Identity. Approaches to Gender, Age, Status, Ethnicity, and Religion* (London, New York 2005) 86–109. Certainly, these symbols are actively manipulated by human agency, as material culture is an active element in the negotiation of ethnicity; I. Hodder, *Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology* (Cambridge 1986) 9.

⁴⁸ Appian, *Illyrike* 21.

⁴⁹ J. C. Barrett, Fields of discourse. Reconstituting a social archaeology, *Critique of Anthropology* 7/3, 1988, 5–16.

⁵⁰ Young (n. 4); Bhabha (n. 3) 207–209; A. Loomba, *Colonialism/Postcolonialism* [2nd edition] (London, New York 2004) 103–105; 145–153.

⁵¹ Loomba (n. 50) 145.

⁵² As he does in his literary construction of Illyricum in 7.5, Dzino (n. 18) 192, id. (n. 32) 120–128. Cf. Bhabha (n. 3) 66–84 for the principles of, what Bhabha calls 'cultural fixity' and process of ambivalence that is central to the role of stereotypes in the colonial discourse.

⁵³ Olujić (n. 1) 144–159 for the settlements. Čače (n. 45) 74 suggests their lack of political unity during the Roman conquest, while Olujić, 95–96 suggests political unity under the leadership of Metulum, or leaves this question open in 159.

⁵⁴ Appian, *Illyrike* 16, 18–20; Strabo, 7.5.4; Tibullus, *Panegyricus Messalae* 4.1.110. There were also the communities of Ortoplini and Parentini mentioned on *CIL* III 15053.

⁵⁵ C. P. Jones (n. 38) 144–146 distinguishes 'barbarian' tattooing as either religious (Egypt) or decorative (elsewhere).

⁵⁶ The evidence from the pre-Roman coinage in Gaul suggests that it was usual to mark cheeks and necks in northwest Gaul, C. Thomas, The interpretation of the Pictish symbols, *The Archaeological Journal* 120, 1963, 92, Fig. 15.

group identity, but also a mark of social distinction inside the group, the privilege of the elite, or a part of masculine identity-construction.⁵⁷ In a recent comparable study of tattooing in pre-Roman and early Roman Britain, it is well-argued that tattooing there was visibly displayed and short-lived, taking place only during the period of Roman conquest as a part of changing communal and private identities, resistance and acculturation.⁵⁸ Unfortunately, due to the lack of evidence, we do not know what was the real purpose of tattooing amongst the Iapodes, whether it signified social distinction, or it was a sign of individual, communal or group/political identity. In all certainty it transgressed all three levels of identity-construction.

When and whether the Iapodes ever ‘became Iapodes’, cannot be determined beyond speculation. The construction of their identity existed in different contexts: cultural, political, communal and individual, but was also impacted by the outsider view that saw them as Iapodes. The sources referring to the Iapodes before the Roman conquest⁵⁹ never specify whether they refer to *the* Iapodes or *a* Iapodes – to the unified ethnically and politically compact Iapodes, to the individual communities they commonly saw as Iapodes, to changing political alliances in and around Iapodean space, or to a different people of the same name from Transpadana.⁶⁰ Especially questionable is if the Iapodes actually ever shared the sense of ‘Iapodeness’ – belonging to the same community before the Roman occupation, and how strong it was, or whether their identity was constructed through the socio-political contexts of different communities inhabiting parts of Iapodean space. If it indeed ever existed, ‘Iapodeness’ must be put in the context of the formation of more complex political structures in this area that occurred no earlier than the 4th century, and especially the conflicts with the Romans in the 2nd and 1st century BC. It is impossible to consider the formation of group identities/ethnicities in antiquity outside of the socio-political context. Ethnicity is a social construction that reflects the

power relationships inside society and its social and political mobilization, regardless of the period in which it was constructed.⁶¹ The question whether ‘Iapodeness’ was just a unifying identity imposed on this people by their conquerors after the formation of an administrative *civitas Iapodum* cannot be excluded as a possibility, but falls outside of the scope of this paper and requires separate discussion.⁶²

CONCLUSION

Therefore, the statements of Strabo on the mixed identity of the ‘barbarians’ from Illyricum show several important things. Strabo allows the possibility that hybrid, in-between identities can exist amongst the ‘barbarians’, unlike his disapproval of the possibility of hybridity constructed between the Greeks and non-Greeks. Secondly, Strabo’s ‘ethnography’ was based on cultural stereotypes, so when confronted with regional recasting and restructuring of existing colonial stereotypes in Illyricum, he employs hybrid terminology in his description in order to define it.⁶³ Finally, these statements show that the way in which the Iapodes expressed their identity has nothing to do with either ‘Illyrians’ or ‘Celts’. It was a unique way of recasting the La Tène cultural *habitus* with specific ways in which their own personal and group identities were expressed and constructed, and also recognized by outsiders as ‘the Iapodes’. I do not think that there was a single narrative of Iapodean identity. The group ancient sources and modern scholars conveniently call ‘Iapodes’ constructed their sense of identity through their regional belongings, shared cultural *habitus*, the communication of that *habitus* to the surrounding *habiti* (perception of ‘others’), and politicization of regional identities. The conflicts with the Romans might also ignite a sense of common identity, but, paradoxically, it might also be the Roman-created Iapodean *civitas* that accomplished the construction of the ‘Iapodeness’ as a sense of common identity.

⁵⁷ E.g. Thracian elite, Herodotus, *Histories* 5.6.2. Tattooing might also be an element in the construction of masculine identity, G. Carr, Woad, *Tattooing and Identity in Later Iron Age and Early Roman Britain*, *Oxford Journal of Archaeology* 24/3, 2005, 285.

⁵⁸ Carr (n. 57) esp. 283–286.

⁵⁹ Livy, 10.2.4; 43.1; 43.5; *Periochae* 59; Frontinus, *Stratagemata* 2.5.28; Appian, *Illyrike* 11; *Insc. It.* 13/1, 82, 559.

⁶⁰ V. Vedaldi Iasbez, *La Venetia orientale e l’Histria. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell’Impero Romano d’Occidente* (Rome 1994) 267 arguing that there were the Iapodes in Transpadana and they were referred to by Cicero, *Pro Balbo* 32; Vergil, *Georgics* 3.474–477; Servius ap. Vergil, *Georgics* 3.475.

⁶¹ Jones (n. 13); recently F. Curta, Some remarks on ethnicity in medieval archaeology, *Early Medieval Europe* 15/2, 2007, 177 ff.

⁶² Pliny, *Naturalis Historia* 3.143; *CIL* V 3346. There are also indigenous *praepositi et principes Iapodum* known from dedications from Golubić-Privilica locality; *CIL* III 14324, 14326, 14328; see Bojanovski (n. 26) 313–314. This still does not necessarily reflect ‘Iapodeness’ as their own identity but might well be new, imperial-constructed identity of *civitas Iapodum*.

⁶³ “Hybridity thus makes difference into sameness, and sameness into difference, but in a way that makes the same no longer the same, the different no longer simply different.” Young (n. 4) 26.

After this discussion on Iapodean identities it is simply not possible to avoid the question of its wider context, asking whether future research of identities in Illyricum must remain focused on ethnicity, as it has been in earlier scholarship. It is apparent that individuals and communities who lived in ancient Illyricum formed their identities on the intersection between sameness and difference with other communities and across a number of different social spaces and contexts that they inhabited and participated in. The search for cognitive singularities of their ethnicity, their 'ethnic and cultural layers' and ethnic boundaries, reflect rather our own need as scholars to insert some order into the chaotic world of intersected identities of pre-industrial societies. However, it does not help us to explain how they formed their identities, why they did it and what were the ways in which they expressed and constructed these identities.

In order to do so scholars must rely on archaeology and written sources. Archaeology provides hard facts and aids significantly in the understanding of the *habitus* of these peoples, and its historical development. However, as shown earlier, material evidence alone, outside of the social and political context in which it existed, is frequently of no assistance in establishing or mapping the ethnicity of these peoples. A particular type of fibulae per se does not show ethnicity of the persons which carried it. It shows customs, habits and fashion of its carriers, from a particular period in which the fibula was dated. Yet, if the same fibula was carried by soldiers of a particular army, it could be perceived and imagined as an 'ethnic boundary', dividing 'Us' and 'Them', by both its carriers and those in opposition to them. Thus, contextual mapping of artefacts appears to be the best possible way for scholars who approach the construction of imagined communities of pre-Roman Illyricum to attempt to understand the construction of these communities from an archaeological perspective.

Written sources mainly reflect the stereotypical views of ancient Greek and Roman 'ethnographers' who developed a discursive colonial projection of ethnic singularities in their periphery such as 'Celts', 'Illyrians', and 'Germans', from their own Mediterranean-centred perspective. However, these singularities in

all certainty did not exist in isolation from Roman imperial discourse. The same 'ethnographers' also described ethnic singularities within Illyricum such as the 'Pannonii', 'Delmatae', 'Liburni', or 'Iapodes', which also existed in the frequently interlocked ideological contexts of the Roman Empire and earlier Greek colonialism;⁶⁴ their joint Mediterranean perception of the cultural 'Other'.

Instead of ethnicity, the research should focus on the ways and contexts in which the peoples of Illyricum in pre-Roman and Roman times constructed and expressed their identities. These contexts are numerous: political,⁶⁵ funerary,⁶⁶ and even progressing all the way down to the personal level, such as the negotiation of individual identities of Dalmatian sailors from the Misene fleet.⁶⁷ It becomes more and more urgent to break up and finally abandon the grand narrative of ethnicity in Illyricum, to paraphrase Lyotard, and focus on its smaller pieces, using archaeological research, socio-anthropological conceptual methodologies and contextual and genre literary criticism of written sources. Only then the scholarship could be able to approach indigenous group identities in Illyricum with the more complex interpretative frameworks, being more aware of interlocked networks and parallel narratives of their identity-construction in which they in fact existed.

⁶⁴ The term *Λιβυρνοί* in earliest instance reflect the Greek cognitive common name for the indigenous population of the eastern Adriatic, regardless of their real identities, S. Čače, Corcira e la tradizione Greca dell'espansione dei Liburni nell'Adriatico orientale, in: N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin (eds.), *Greek Influence along the East Adriatic Coast* (Split 2002) 83–100.

⁶⁵ D. Dzino, Delmati, vino i formiranje etničkog identiteta u predrimskom Iliriku, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 99, 2006, 71–80.

⁶⁶ Olujić (n. 1) 160–175.

⁶⁷ *C. Ravonius Celer qui et Bato Scenobarbi natione Delmata*, (CIL X 3618, cf. CIL X 3666 [= ILS 466]; CIL X 3468 [= ILS 2715]; AE 1912, 84); D. Rendić-Miočević, *Iliri i Antički svijet. Ilirološke studije* (Split 1989) 661–662, 759; A. Domić-Kunić, *Classis praetoria Misenaetium* s posebnim obzirom na mornare podrijetlom iz Dalmacije i Panonije, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 28–29, 1995–1996, 53–54.

“Iliri, ki so Kelti”: Strabon in identitete ‘barbarov’ iz Ilirika*Povzetek*

Avtor v članku analizira Strabonovo oznako Japodov kot “mešanice Keltov in Ilirov”, kar mu je izhodišče za preučevanje identitet oz. skupinskih identitet predrimskega Ilirika. Strabonovo pojmovanje “mešane identitete” je postavljeno v kontekst sodobne post-kolonialne kritike grških in rimskih besedil, v katerih so “barbarska” ljudstva opredeljena na osnovi literarno obarvanih etnografskih opisov. Strabon, kakor tudi drugi antični pisci njegove dobe, je dojemal in slikal “barbarska” ljudstva skozi tedaj aktualne kulturne stereotipe in tako ustvaril njihove identitete v skladu s temi stereotipi; tovrstne žanrske opise pa so pričakovali tudi njegovi poslušalci.

V prispevku avtor razpravlja tudi o različnih kontekstih, v katerih je japodska identiteta lahko obstajala v predrimskem obdobju, in ponovno kritično ovrednoti v strokovni literaturi uveljavljeno pojmovanje “japodskosti” kot samostojne identitete. Avtor se zavzema za to, da bi v prihodnosti morale biti

zgodovinske in arheološke raziskave Japodov in tudi drugih ljudstev antičnega Ilirika osredotočene na različne kontekste, v katerih so si ta ljudstva gradila svojo identiteto. Na ta način bi lahko ustrezneje interpretirali prepletene mreže identitet, v katerih so sobivala.

Prevod: Marjeta Šašel Kos

Danijel Dzino
Classics School of Humanities
University of Adelaide
SA-5005 Adelaide
Australia
danijel.dzino@adelaide.edu.au

Marco Traverso: *Esercito Romano e società italiana in età imperiale I. I documenti epigrafici.* Università degli studi di Genova, Dipartimento di scienze dell' antichità, del medioevo e geografico-ambientali. Serta antique et mediaevalia X. Roma 2006. 325 str.

Pred nami je zanimivo prozopografsko delo, v katerem se združita vojska in municipalna uprava v Italiji cesarske dobe. Municipalne funkcije so namreč pogosto opravljali odsluženi vojaki; posebno še, če so že v vojski opravili kariero, je bilo udeleževanje v upravi domačega mesta njeno logično nadaljevanje. Pot pa je bila lahko tudi obrnjena, torej najprej municipalna uprava in šele nato vojaške funkcije. Napredovanje v upravi je bilo namreč razmeroma omejeno, zato je marsikateri vitez (*eques*) videl edino možnost za napredovanje v vojski, kjer se je po upravnih funkcijah lotil poveljevanja manjšim enotam (alam, kohortam) v skladu s potekom viteške kariere (*cursus honorum*). V kratkem uvodnem poglavju avtor predstavi nekaj vidikov zgoraj omenjene dvojnosti (vojska/municipalna uprava). Pri tem se ne more izogniti poteku viteške kariere in zakonitostim, po katerih se je morala ravnati. Poglavje je predvsem jedrnat pregled že znanih dejstev, ki se tičejo obravnavane snovi.

Drugi, osrednji del knjige je katalogni pregled epigrafskega gradiva v Italiji, ki je zasnovan zelo sistematično. V katalog so zajeti vsi napisi v Italiji, na katerih so izpričane vojaške funkcije v kombinaciji s tistimi v lokalni upravi. Katalog se začne z *regio I* in nadaljuje do *regio XI*, v vsaki regiji so napisi razvrščeni po mestih, kjer so jih našli, mesta pa si sledijo po abecednem vrstnem redu. Pri posameznem napisu je izpisano ime posameznika, ki mu je napis posvečen, in je za to prozopografsko raziskavo ključnega pomena. Sledijo glavne objave napisa (*CIL, ILS* in druge), za tem transkripcija napisa in kot zaključek še kratka razlaga opravljene kariere. Tej je dodana samo še datacija, ki je, kot je običajno, okvirna. Avtor se praviloma izogiba datiranju z navajanjem stoletij (desetletij ...), veliko raje govori o dobah posameznih (ali več) cesarjev. Napise tako postavlja v avgustejsko, flavijsko, v dobo Hadrijana, Antonina Pija in drugih. Ta način se izkaže za zelo pripravnega, v večini primerov napisov tako ali tako ni mogoče natančneje časovno opredeliti, zato obdobje, ki ga poimenujemo po cesarju (cesarjih), pove več kakor sama številka. Med veliko množico napisov, ki ustrezajo obema kriterijema, pa se najde tudi nekaj natančno datiranih napisov (datacije po konzulih).

Posebej nam pritegne pozornost *regio X*, kamor je sodil tudi precejšen del slovenskega ozemlja. Največ napisov je iz Ogleja (*Aquileia*), za nas pa so zanimivi predvsem še tisti iz Trsta (*Tergeste*), Poreča (*Parentium*) in Pulja (*Pola*). Napisov iz Emone ni mogoče zaslediti, kar je tokrat dejansko posledica dejstva, da tovrstni napisi v Emoni niso izpričani, in ne tega, da je avtor ne bi prišteval k Italiji.

Sklepne misli in zaključki v tretjem poglavju predstavljajo kratek komentar (na 12 straneh) k zbranim napisom Italije, ki so prispevek k preučevanju vojaške zgodovine na eni strani in municipalne uprave na drugi. Določnemu kriteriju ustreza nekaj čez štiristo napisov, ki izvirajo iz Italije v cesarski dobi. Od tega dve tretjini predstavljajo viteški uradniki, preostali so drugi vojaki s karierami: primipili, centurioni, veterani ... Največ jih je iz prve regije, sledita šesta in deseta. Nekoliko manj kot polovico je mogoče datirati v julijsko-klavdijsko dobo; od 2. st. naprej proti 3. pa se ugotavlja upadanje tovrstnih napisov. Katalog napisov bo osnova za razne študije, ki jih bo mogoče opraviti v prihodnosti. Bistvenega pomena bodo pri tem nove ugotovitve o poteku karier (*cursus honorum*), predvsem viteških, pri katerih je pogosto prihajalo do prepletanja vojaških in municipalnih funkcij. Zakaj in v katerih primerih je do tega prihajalo, bo tema, ki jo bo mogoče osvetliti predvsem s pomočjo v tem katalogu zbranih napisov. Nastavke temu delu je napravil že avtor sam, podrobnosti čakajo na obravnavo v bližnji prihodnosti. Zanimive pa bi bile tudi primerjalne študije

s posameznimi oziroma skupinami provinc (npr. donavske, galske, vzhodne idr.), vendar bi bilo potrebno kot predpogoj temu najprej napraviti kataloge tovrstnih napisov po provincah in se šele nato lotiti primerjanja.

Delo, ki ima posebno težo tudi kot prispevek k prozopografiji posameznikov, se zaključuje z okoli petdesetimi stranmi bibliografije in indeksov. Kakor velja za zbrane napise, da tvorijo osnovo za nadaljnja izvajanja, lahko podobno trdimo tudi za zadnji del knjige.

Julijana VISOČNIK

Maria Federica Petracchia (ur.): *Camillo Ramelli e la cultura antiquaria dell'Ottocento.* Studia archaeologica 149 / Sentinum 11. "L'Erma" di Bretschneider, Roma 2006. 158 str., ilustracije.

Kjer sta danes mesti Fabriano in Sassoferrato (za arheologijo tega območja skrbi Zavod za zaščito kulturne dediščine v Markah, znanstveno pa se z njim ukvarjajo raziskovalci univerz v Genovi in Urbinu), so v rimski dobi cvetela mesteca Sentinum, Tuficum in Attidium. V prvi polovici 19. stoletja je tu deloval znameniti italijanski starinoslovec Camillo Ramelli iz Fabiana, ki se je ukvarjal z lokalno zgodovino in starinami širšega območja, med drugim pa predvsem tudi z antično zgodovino, zbiranjem rimskih napisov (epigrafiko) in numizmatiko, ter gojil stike z najodličnejšimi učenjaki in posebej epigrafiki svojega časa, kakršni so bili Bartolomeo Borghesi, Wilhelm Henzen in Adolphe Noël des Vergers. Družina Raccamadoro-Ramelli hrani bogat arhiv njegovih rokopisov, ki ga je dala na razpolago raziskovalcem z univerze v Genovi, kjer se že hrani manjši del Ramellijevega arhiva. Pričujoča knjiga je ovrednotenje njegovih spisov, ki se dotikajo predvsem rimske zgodovine in epigrafike. Uredila jo je prof. Maria Federica Petracchia, pomembne prispevke pa sta poleg nekaterih drugih napisala tudi mlada raziskovalca na Oddelku za antične in srednjeveške študije genovske univerze, Maria Tramunto in Marco Traverso.

Po treh predgovorih izpod peres županov Fabiana in Sassoferrata ter direktorja Uprave za dediščino v Markah in po uvodu urednice knjige sledi poglavje, ki prinaša življenjepis tega znamenitega meščana Fabiana, ki se je v svojem mestu udeleževal tudi družbenopolitično. Rodil se je v meščanski družini leta 1804, umrl je v rodnem mestu, star komaj 51 let. Bil je dober učenec in študent in se je že zgodaj zavzelo zanimal za preteklost, polpreteklost in tedanja dogajanja v svojem mestu in širši okolici. Bil je izjemno načitan, zato so se meščani nanj obračali za nasvete in pomoč v najrazličnejših situacijah; med drugim je bil zelo dober umetnostni zgodovinar, preučeval je nekdanje slikarje in druge umetnike svojega mesta, napisal je zgodovino izdelovanja papirja v Fabrianu, kjer je imela ta dejavnost dolgo tradicijo, pisal je tudi (priložnostne) pesmi in sprejemal obiske tujcev. Pri 25 letih se je poročil, kar je bilo zadnje večje prijetno obdobje njegovega življenja, ki so ga zaznamovali predvsem žalostni dogodki; med drugim mu je težko zbolela žena, umrli so mu štirje otroci in dva brata.

Pri 23 letih je dobil licenco za profesorja filozofije in nato še matematike in fizike. Celotno življenje je deloval kot odličen pedagog, ki je bil med dijaki zelo priljubljen. Bil je vsestransko izobražen in leta 1844 je postal član lokalne Akademije (ki je bila ustanovljena leta 1530) in nadzornik za varstvo spomenikov. To mu je dalo možnost, da je deloval prek mej svoje ožje domovine in se s tem "otresel provincializma". Njegova dejavnost mu je prinesla članstvo v mnogih drugih akademijah, od prestižne "Dei Lincei" v Rimu do "degli Incolti" v Cingoliju. Reševal pa je tudi najrazličnejše krizne situacije, med drugim krizo, ki je v mestu izbruhnila nedolgo pred njegovo smrtjo leta 1854, ko je zaradi pomanjkanja žita nastopila huda lakota in nato upor revnega prebivalstva. Sprejel je upornike in jih pomiril ter

organiziral razdeljevanje zalog živil in zagotovil vrsto drugih ekonomskih ukrepov, s katerimi so v mestu po njegovi zaslugi preprečili večje prelivanje krvi, čeprav je intervenirala avstrijska vojska in zaprla vodje upornikov.

Prva poglavja v knjigi so namenjena Ramellijevemu življenju in zgodovini Fabriana. V prvem M. F. Petracia oriše glavne dogodke v njegovem življenju, v drugem B. Zenobi obravnava njegovo vlogo profesorja na šoli in odličnega vzgojitelja. Zanimivo je, da so se v času, ko mu niso hoteli podaljšati delovnega mesta, ker so se je v politiko šole in nastavljanje profesorjev vmešali cerkveni dostojanstveniki in na Ramellijevo mesto želeli nastaviti duhovnika, zanj zavzeli dijaki in njihovi starši. Napisali so več peticij in dosegli, da je obdržal mesto profesorja, ki so ga sicer pogodbeno obnavljali vsaki dve leti. Tretje poglavje obravnava lokalno zgodovino, ki je pomembna za boljše razumevanje Ramellijevega delovanja in ustvarjanja. Sledita dve osrednji poglavji, v katerih Petracia in Tramunto podrobno obravnavata Ramellijevo epigrafsko delo, ki predstavlja najpomembnejši segment njegovega ukvarjanja s starinoslovjem.

V prvem Tramunto objavlja in komentira korespondenco med Ramellijem in Borghesijem ter med Ramellijem in Des Vergersom ter predstavi francoski projekt *Corpus inscriptionum Latinarum*, ki je na žalost propadel, ko se je v Parizu zamenjal prosvetni minister, ter ga je šele nekaj desetletij pozneje uresničila berlinska akademija pod vodstvom Theodorja Mommsna. V drugem pa Petracia objavlja in ovrednoti korespondenco med Ramellijem in Henznom. Sledi poglavje, ki ga je napisal Traverso o Ramellijevem ustvarjanju v zadnjih letih njegovega življenja, ko je popisal obisk papeža Nikolaja V. sredi 15. stoletja v Fabriano. Zadnje, najdaljše poglavje pa je neke vrste epigrafski dodatek, v katerem pravkar omenjeni trije avtorji in C. Cervetti objavljajo vse rimske napise, ki se hranijo v privatnem lapidariju družine, v palači Raccamadoro-Ramelli. Knjigo zaključuje seznam najpomembnejše literature o Ramelliju in njegovem času.

Z antično zgodovino in epigrafiko se je Cammillo Ramelli začel ukvarjati razmeroma pozno, šele v štiridesetih letih 19. stoletja, ko ga je prvi znameniti italijanski epigrafik iz San Marina, Bartolomeo Borghesi (ki velja za dejanskega utemeljitelja epigrafike kot znanstvene vede), kot lokalnega zbiralca starin pritegnil k omenjenemu francoskemu projektu izdajanja rimskih napisov imperija. Prvo objavljeno pismo je izpod peresa Borghesija Ramelliju z dne 4. septembra 1844, v njem mu razlaga, da je gospod Des Vergers na obisku v Markah, kjer se obrača na starinoslovce v tej provinci s prošnjo, da bi sodelovali pri projektu. Prav na kratko mu opiše delo na tem projektu in mu sporoča, da ga je priporočil kot nedvomno najboljšega sodelavca za mesto Fabriano in njegovo okolico.

Tramunto na kratko skicira usodo objavljanja rimskih napisov pred Mommsenovim korpusom, od Cyriaka iz Ankone dalje. Pomembnejšo zbirko napisov sta v prvi polovici 16. stoletja izdala Apian in Amandus, na začetku 17. stoletja je prvi korpus izdal Gruterus, pozneje sta pomembna še Maffei in Orelli. Francoski sodelavci, večinoma akademiki in profesorji znamenitih francoskih univerz, so sprva želeli napise izdati sami, kmalu pa so spoznali, da tako velik projekt ni izvedljiv brez pomoči tujih sodelavcev, tako na višjem nivoju kot enakovrednih izdajateljev

kot na nižjem ob pomoči lokalnih starinoslovcev. Istega leta kot Ramelli v vlogi lokalnega sodelavca se je projektu pridružil kot soizdajatelj tudi Mommsen.

Najpomembnejši med italijanskimi sodelavci je bil vsekakor Borghesi, ki mu je bila zaupana velika in odgovorna naloga objaviti napise Rima in Vatikana, organiziral pa je zbiranje napisov tudi drugod po Italiji. Z Ramellijem sta imela živahno korespondenco, iz katere je mogoče lepo razbrati potek dela. Ramelli se je za informacije o organizaciji dela obračal neposredno na Des Vergersa, za zbiranje rimskih napisov v drugih krajih v Markah pa včasih na tamkajšnje starinoslovce, s katerimi je stopil v stik prav z namenom, da jih poprosi za sodelovanje. Borghesi ga je pogosto opozarjal na napake in površnosti pri prepisovanju napisov oz. ga je spraševal za podrobnosti, ki mu niso bile povsem jasne. Pri dopolnjevanju fragmentiranih napisov je namreč pogosto pomembna vsaka malenkost. Francoski projekt je propadel zaradi političnih razmer leta 1848, ko znanost kot tolikokrat prej in pozneje, državi ni bila pomembna. Projekt je prevzela berlinska akademija, ki pa se je odrekla tesnejšemu sodelovanju z lokalnimi dopisniki, zato Ramelli ni bil več pritegnjen k delu v takšni meri kot prej.

Ideja za nastanek te knjige, ki je vsekakor zelo zanimiv doprinos k zgodovini epigrafske vede, posebej pa še dragocena za zgodovino starinoslovja v Markah, se je porodila, ko so iz palače Raccamadoro-Ramelli že pred časom sporočili, da so našli vrsto doslej nezabeleženih Ramellijevih rokopisov ter še neobjavljenih pisem. Gre predvsem za korespondenco s Henznom, ki z raznih vidikov osvetljuje živahno "epigrafsko" sodelovanje. Henzen mu je posredoval marsikakšen popravek in sugestijo za boljše branje in razlago rimskih napisov, ki mu jih je Ramelli pošiljal; tedaj je bil tajnik Inštituta za arheološko korespondenco v Rimu in je nekaj Ramellijevih prispevkov o napisih objavil v *Bulletinu*, ki ga je izdajal Inštitut. Zadnje pismo Henznu pa ni pismo Cammilla Ramellija, temveč njegovega očeta, ki mu sporoča žalostno novico o sinovi smrti.

Napisi iz lapidarija v palači Raccamadoro-Ramelli so vsebinsko pomembni, čeprav so nekateri zelo fragmentirani; skupaj z napisi na predmetih vsakodnevne rabe jih je prek dvajset. Nekateri so senatorski, npr. napis Kvinta Kamurija Numizija Juniorja; v *Sentinu* sta obe družini, tako *Camurii* kot tudi *Numisii*, igrali pomembno vlogo. Nekaj je napisov pripadnikov rimske vojske in mestnih elit, nekaj je zanimivih posvetil bogovom, posebej so zanimivi oltarji, posvečeni Mitri, zlasti marmorna plošča z imeni več deset častilcev Sončnega boga.

V Sloveniji v tem času nismo imeli starinoslovcev večjega formata, ki bi jih lahko primerjali z Ramellijem. V 16. stoletju je bil pri nas zelo pomemben zbiralec napisov Avguštin Tiferus po rodu iz Laškega, konec 18. stoletja Valentin Vodnik, v Ramellijevem in Mommsnovem času pa so na tem področju delovali predvsem Costa, Hitzinger in Terstenjak, nad katerimi se je Mommsen, ko je v petdesetih in šestdesetih letih potoval po Kranjski in zbiral rimske napise, po pravici bridko pritožil. V Ljubljani je, podobno kot na Dunaju, cenil zgolj naravoslovce, pri nas predvsem Karla Dežmana. Epigrafika je v našem prostoru ponovno doživela razcvet šele z Balduinom Sario.

Bibliographia archaeologica Slovenica selecta

1. OBJAVE SLOVENSKIH AVTORJEV
V TUJEM TISKU 2007
PUBLICATIONS BY SLOVENIAN AUTHORS
ABROAD 2007

Predkovinske dobe / Stone Ages

Alberti, A., F. Bernardini, G. Burelli, F. Cucchi, G. Demarchi, E. Montagnari Kokelj, C. Piano, F. Princivalle, A. Velušček, Le materie prime litiche nelle Valli del Natisone e nelle aree limitrofe. - V / In: *Le Valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuroa e Adriatico*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20 (Trieste, Roma 2007) 189-208.

Andrič, M., Holocene vegetation development in Bela krajina (Slovenia) and the impact of first farmers on the landscape. - *The holocene* 17/6, 2007, 763-776.

Boscarol, C., M. Mlinar, E. Montagnari Kokelj, B. Žbona Trkman, Dal Paleolitico all'età del bronzo nelle Valli del Natisone e dell'Isonzo. - V / In: *Le Valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuroa e Adriatico*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20 (Trieste, Roma 2007) 27-42.

Edwards, C. J., R. Bollonghino, A. Scheu, M. Budja, Mitochondrial DNA analysis shows a Near Eastern Neolithic origin for domestic cattle and no indication of domestication of European aurochs. - *Proceedings of the Royal Society of London. Biological Sciences. Series B* 1616/274, 2007, 1377-1385.

Knaps, M., Archaeological research in rockshelters and caves in Slovenia / Recherches archéologiques dans des abris-sous-roche et grottes en Slovénie. - V / In: *Prés du bord d'un abri: les histoires, théories et méthodes de recherches sur les abris sous roche / histories, theories and methods of rockshelter research*, BAR. International series 1655 (Oxford 2007) 23-30.

Toškan, B., Sexing cave bear remains: canines vs. metapodials: case-study: Divje babe I (W Slovenia). - V / In: *Proceedings of the 13th International Cave Bear Symposium*, Scripta Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Masarykianæ Brunensis, Geology 35 (Brno 2007) 113-116.

Turk, M., Siti del mesolitico nella catena montuosa del Monte Nero / Mezolitiska najdišča v Krnskem pogorju. - V / In: *Terre d'incontro: contatti e scambi lungo le Valli del Natisone e dell'Isonzo dall'antichità al medioevo / Stiki in izmenjave vzdolž Nadiških in Soške doline od antike do srednjega veka* (Cividale 2007) 35-49.

Kovinske dobe / Metal Ages

Božič, D., The reconstruction and analysis of the La Tène hoard of iron tools from Vrhovlje pri Kojsem above the Soča valley. - V / In: *Le Valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuroa e Adriatico*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20 (Trieste, Roma 2007) 225-235.

Hänsel, B., B. Teržan, K. Mihovilič, Radiokarbonski datumi ranoga i srednjeg brončanog doba u Istri. - *Histria archaeologica* 36, 2007 [2005], 5-46.

Hänsel, B., B. Teržan, K. Mihovilič, Radiokarbondaten zur älteren und mittleren Bronzezeit Istriens. - *Praehistorische Zeitschrift* 82/1, 2007, 22-50.

Guštin, M., T. Greif, P. Turk, Slowenien. - V / In: *Archeologický atlas pravěké Evropy*, Praehistorica 27 (Praha 2007) 439-455.

Guštin, M., Argo, come una freccia scoccata in volo. - V: *Piceni ed Europa*, Archeologia di frontiera 6, Annales Mediterranea (Udine, Koper, Jena 2007) 7-20.

Hornák, M., S. Stegmann-Rajtár, Late Bronze Age settlement in the middle Nitra region: applicability of GIS analyses. - *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied* 41, 2007, 191-192.

Istenič, J., Ž. Šmit, The beginning of the use of brass in Europe with particular reference to the southeastern Alpine region. - V / In: *Metals and mines: studies in archaeometallurgy* (London 2007) 140-147.

Kavur, B., Middle to late bronze age in eastern Slovenia: the highways to archaeological knowledge. - V / In: *Studien zur Mittel- und Spätbronzezeit am Rande der Südostalpen*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 148 (Bonn 2007) 51-65.

Mlinar, M., Archeologia nell'Isontino: nuove acquisizioni / Arheologija v Posočju: novi podatki. - V / In: *Terre d'incontro: contatti e scambi lungo le Valli del Natisone e dell'Isonzo dall'antichità al medioevo / Stiki in izmenjave vzdolž Nadiških in Soške doline od antike do srednjega veka* (Cividale 2007) 51-66.

Mlinar, M., S. Pettarin, L'età del ferro nelle Valli dell'Isonzo e del Natisone. - V / In: *Le Valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuroa e Adriatico*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20 (Trieste, Roma 2007) 43-52.

Preložnik, A., Fibule picene e lucane nel Caput Adriae orientale. - V / In: *Piceni ed Europa*, Archeologia di frontiera 6, Annales Mediterranea (Udine, Koper, Jena 2007) 123-134.

Preložnik, A., Steppenreiterspuren im eisenzeitlichen Dolensko (Slowenien). - V / In: F. M. Andraschko, B. Kraus, B. Meller (ur.), *Archäologie zwischen Befund und Rekonstruktion. Ansprache und Anschaulichkeit. Festschrift für Prof. Dr. Renate Rolle zum 65. Geburtstag*. Antiquitates - Archäologische Forschungsergebnisse 39 (Hamburg 2007) 155-168.

Sakara Sučević, M., Il motivo dei cavallini nelle culture nordadriatiche. - V / In: *Piceni ed Europa*, Archeologia di frontiera 6, Annales Mediterranea (Udine, Koper, Jena 2007) 67-74.

Teržan, B., Principi e guerrieri delle due sponde altoadriatiche. - V / In: *Piceni ed Europa*, Archeologia di frontiera 6, Annales Mediterranea (Udine, Koper, Jena 2007) 39-54.

Teržan, B., Cultural connections between Caput Adriae and the Aegean in the late bronze and early iron age. - V / In: *Between the Aegean and Baltic Seas: prehistory across borders, Aegaeum* 27 (2007) 157-165.

Teržan, B., A. Hellmuth, Le amazzoni, donne-arcieri e principesse della steppa. - V / In: *Ori dei cavalieri delle steppe* (Milano 2007) 154-167.

Rimska doba / Roman Period

Horvat, J., B. Mušič, *Nauportus*, A commercial settlement between the Adriatic and the Danube. - V / In: *Le Valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuroa e Adriatico*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20 (Trieste, Roma 2007), 165-174.

Maggi, P., B. Žbona Trkman, Tra Natisone e Isonzo: il territorio in età romana. - V / In: *Le Valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuroa e Adriatico*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20 (Trieste, Roma 2007) 59-77.

Mušič, B., Integrated geophysical research on the Roman town of Trea. - V / In: *Ricerche archeologiche nella valle del Potenza* (Gent 2007) 69-76.

Pogljajen, S., T. Žerjal, The potential of Slovenian Istria for Roman viticulture and oleoculture. - *Histria antiqua* 15, 2007, 267-280.

Stokin, M., M. Sakara Sučević, Le ultime ricerche sull'insediamento di Sermino lungo l'antico corso del Formio dall'età preistorica al Medioevo / Zadnje raziskave na naselbinu

Sermin od prazgodovine do srednjega veka ob antičnem toku Formina. - V / In: *Terre d'incontro: contatti e scambi lungo le Valli del Natissone e dell'Isonzo dall'antichità al medioevo / Stiki in izmenjave vzdolž Nadiških in Soške doline od antike do srednjega veka* (Cividale 2007) 87-104.

Šašel Kos, M., The Illyrian king Ballaeus - some historical aspects. - V / In: *Èmpire, Illyrie, Macédoine: Mélanges offerts au professeur Pierre Cabanes*, Collection Erga 10 (Clermont-Ferrand 2007) 125-138.

Šašel Kos, M., Ethnic manipulations with ancient Veneti and Illyrians. V / In: *Le identità difficili: archeologia potere propaganda nei Balcani*, Portolano Adriatico 3/3 (Firenze 2007) 11-18.

Župančič, M., Titov miljniki pri Krkavčah in rimska cesta v Istri. - *La Città* 12/24, 2007, 52.

Pozna antika in zgodnji srednji vek Late Antiquity and Early Middle Ages

Bratož, R., Aquileia tardo-antica e la sua comunità cristiana. Una nuova monografia. - *Quaderni giuliani di storia* 28/1, 2007, 5-50.

Ciglencič, S., Zum Problem spätrömischer militärischer Befestigungen im südlichen Teil von Noricum Mediterraneum. - *Schild von Steier* 20, 2007, 317-328.

Ciglencič, S., Via publica in druge komunikacije med Celejo in Neviodunom v poznorimskem obdobju / Via publica and other communications between Celeia and Neviodunum in the Late Roman period. - *Prilozi Instituta za arheologijo u Zagrebu* 24, 2007, 241-250.

Guštin, M., Rani srednji vijek od alpskih obronaka do Panonije / the Early middle Ages from the Alpine Slopes to Pannonia. - *Prilozi Instituta za arheologijo u Zagrebu* 24, 2007, 289-300.

Knific, T., Zgodnesrednjeveški pozlačeni predmeti z Gradišča nad Bašljem (Slovenija) / Early Mediaeval Gilded Artefacts fom Gradišče nad Bašljem (Slovenia). - *Prilozi Instituta za arheologijo u Zagrebu* 24, 2007, 317-326.

Magrini, C., A. Kruh, Tra Natissone e Isonzo: il territorio dalla Tarda Antichità al Medioevo. - V / In: *Le Valli del Natissone e dell'Isonzo tra Centroeuropa e Adriatico*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20 (Trieste, Roma 2007) 79-90.

Milavec, T., Z. Modrijan, L'abitato tardoantico di Tonovcov grad presso Kobarid alla luce dei reperti ceramici e metallici / Poznoantična naselbina Tonovcov grad v luči keramičnih in kovinskih najdb. - V / In: *Terre d'incontro: contatti e scambi lungo le Valli del Natissone e dell'Isonzo dall'antichità al medioevo / Stiki in izmenjave vzdolž Nadiških in Soške doline od antike do srednjega veka* (Cividale 2007) 107-127.

Modrijan, Z., The late antique settlement Tonovcov grad near Kobarid: excavations 2002-2005. - V / In: *Le Valli del Natissone e dell'Isonzo tra Centroeuropa e Adriatico*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20 (Trieste, Roma 2007) 175-180.

Srednji in novi vek / Middle and New Ages

Guštin, M., T. Knific, Eine Schale mit Drachendekor. - *Schild von Steier* 20, 2007, 329-333.

Predovnik, K. K., D. Grosman, Turmhügelburgen im Gebiet des heutigen Sloweniens: eine Forschungslücke. - *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 23, 2007, 209-224.

Epigrafika in numizmatika / Epigraphy and Numismatics

Kos, P., The beginnings of the coinage of Celtic tribes in the southeastern Alps. - *Slovenská numizmatika* 18, 2007, 59-68.

Lovenjak, M., Saverca - a new water goddess from the Slovenian Alps. - V / In: *Epigrafia delle Alpi. Bilanci e prospettive*, Labirinti 107 (Trento 2007) 351-363.

Miškec, A., Monetary circulation in the Posočje region in the Antiquity. - V / In: *Le Valli del Natissone e dell'Isonzo tra Centroeuropa e Adriatico*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20 (Trieste, Roma 2007) 275-281.

Miškec, A., Different phases of romanization in the southeastern Alpine region. - V / In: *A numizmatika és a társtudományok VI.* (Székesfehérvár 2007) 25-40.

Šašel Kos, M., Augustinus Tyfernus and his epigraphic manuscripts. - V / In: *Provinciae Imperii Romani inscriptionibus descriptae*, Monografie de la Secció Historico-Arqueologica 10 (Barcelona 2007) 1309-1316.

Varia

Bintliff, J. L., B. Slapšak, The Leiden-Ljubljana ancient cities of Boeotia project: 2007. - *Teiresias* 37/2, 2007, 2-11.

Bintliff, J. L., B. Slapšak, Tanagra: la ville et la campagne environnante à la lumière des nouvelles méthodes de projection. - V / In: *Tanagras: de l'objet de collection à l'objet archéologique* (Paris 2007) 101-115.

Cufar, K., Dendrochronology and past human activity: a review of advances since 2000. - *Tree-ring research* 63/1, 2007, 47-60.

Djurić, B., Preventive archaeology and archaeological service in Slovenia. - V / In: *European preventive archaeology: papers of the EPAC Meeting* (Vilnius 2007) 181-186.

Grosman, D., The Leiden-Ljubljana ancient cities of Boeotia project: 2006-2007. - *Teiresias* 37/2, 2007, 20-27.

Kokalj, Ž., P. Pehani, S. Tecco Hvala, K. Oštir, Application of Internet GIS tools for heritage management. Arkas case study. - V / In: *Papers on region, identity and sustainable development* (Alba Iulia 2007) 267-272.

Korenčič, T., Z. Korošec Koruza, A. Velušček, *Vitis vinifera* ssp. L. from archaeological sites in Slovenia: wild or cultivated? - *Histria antiqua* 15, 2007, 261-266.

Mušič, B., J. Soklič, Geofizička istraživanja: Ilok - Gornji grad (plato). - *Hrvatski arheološki godišnjak* 3, 2007 [2006], 41-43.

Novaković, P., The present makes the past: the use of archaeology and changing national identities in former Yugoslavia. - V / In: *Auf der Suche nach Identitäten: Volk - Stamm - Kultur - Ethnos*, BAR. International series 1705 (Oxford 2007) 181-192.

Novaković, P., Use of past, ancestors and historical myths in the Yugoslav wars in 1990s. - V / In: *Le identità difficili: archeologia potere propaganda nei Balcani*, Portolano Adriatico 3/3 (Firenze 2007) 47-64.

Sjögren, P., W. O. van der Knaap, J. F. N. Leeuwen, M. Andrić, A. Grünig, The occurrence of an upper decomposed peat layer, or "kultureller Trockenhorizont", in the Alps and Jura Mountains. - *Mires Peat* 2, 2007, 1-14.

Slapšak, B. The Leiden-Ljubljana ancient cities of Boeotia project: 2006. - *Teiresias* 37/2, 2007, 11-20.

Šašel Kos, M., Valentin Vodnik and Roman antiquities in the time of Napoleon. - V / In: *La ricerca antiquaria nell'Italia nordorientale. Dalla Repubblica Veneta all'Unità*. Antichità Altoadriatiche 64 (Trieste 2007) 405-430.

Tomaž, A., Manufatti in argilla dai Balcani: nuove possibilità per l'analisi archeometrica. - V / In: *Materiali argillosi non vascolari: un'occasione in più per l'archeologia*, Quaderni del Museo Archeologico del Friuli occidentale 7 (Pordenone 2007) 15-18.

2. IZBOR OBJAV TUJIH AVTORJEV
O SLOVENSKEM OZEMLJU IN GRADIVU 2007
SELECTED PUBLICATIONS BY FOREIGN AUTHORS
ABOUT THE SLOVENIAN TERRITORY
AND MATERIAL 2007

Kovinske dobe / Metal Ages

Buršič-Matijašič, K., *Gradine Istre: povijest prije povijesti*. – Povijest Istre 6 (Pula 2007).

Epigrafika in numizmatika / Epigraphy and Numismatics

Mainardis, F., Nuove scoperte e acquisizioni sulla viabilità della Venetia et Histria. – V / In: *Misurare il tempo, misurare lo spazio*, Epigrafia e antichità 25 (Faenza 2006) 389-405.

Varia

Rupel, L., Viabilità ed insediamenti alla luce dei dati toponomastici. – V / In: *Le Valli dell'Isone e dell'Isonzo tra Centroeuropa e Adriatico*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 20 (Trieste, Roma 2007) 121-128

3. IZBOR OBJAV V SLOVENSKIH
NEARHEOLOŠKIH PUBLIKACIJAH 2007
SELECTED PUBLICATIONS IN SLOVENIAN
NON-ARCHAEOLOGICAL LITERATURE 2007

Predkovinske dobe / Stone ages

Tolar, T., Kako dobro so koliščarji poznali in uporabljali rastline? – *Mostiščar* 13/2, 2007, 16.

Kovinske dobe / Metal Ages

Dular, A., Najstarejša zgodovina območja Vinjega Vrha. – V / In: *Šmarjeta in Bela Cerkev skozi stoletja* (Novo mesto 2007) 27-50.

Križ, B., Vinji Vrh nad Belo Cerkvijo: eden največjih železodobnih centrov jugovzhodne alpske skupine. – *Rast* 18/6, 2007, 638-641.

Križ, B., Cvinger pri Dolenskih Toplicah: železarski center prvega tisočletja pr. n. št. – V / In: *Med železom in kulturo: naša dediščina, naša pot* (Ravne na Koroškem 2007) 69-71.

Preložnik, A., Zgodovina in pomen raziskav prazgodovinske Libne. – V / In: A. Černelič Krošelj, M. Markovič (ur.), *Med najlepše kraje slovenskega Štajerja šteje se župnija Videm* (Videm 2007) 45-56.

Tecco Hvala, S., Magdalenska gora v prazgodovini. – V / In: *Šmarska knjiga* (Šmarje-Sap 2007) 69-80.

Teržan, B., Pripoved situlske umetnosti z Magdalenske gore pri Šmarju. – V / In: *Šmarska knjiga* (Šmarje-Sap 2007) 81-90.

Velušček, A., Poselitev Ljubljanskega barja v prazgodovini. – *Glasnik Slovenske matice* 29/31, 1/3, 2005/2007, 60-77.

Rimska doba / Roman Period

Lazar, I., Krščanstvo v Celeji. – V / In: *Od škofije - do škofije: opredmetena cerkvena dediščina celjske škofije* (Celje 2007) 7-13.

Vidrih-Perko, V., Železo in železarstvo v antiki. – V / In: *Med železom in kulturo: naša dediščina, naša pot* (Ravne na Koroškem 2007) 72-79.

**Pozna antika in zgodnji srednji vek
Late Antiquity and Early Middle Ages**

Bratož, R., Poznoantična Akvileja in njena cerkvena skupnost v luči nove monografije. – *Zgodovinski časopis* 61, 1/2 (135), 2007, 175-200.

Bratož, R., Izseljevanje prebivalstva iz Zahodnega Ilirika v 5. in 6. stoletju: vojni ujetniki in begunci v pozni antiki. – V / In: *Arhivistika, zgodovina, pravo*, Gradivo in razprave 30 (Ljubljana 2007) 247-284.

Lubšina-Tušek, M., Arheološke sledi preteklosti na območju Doma upokojencev na Ptujju. – V / In: *80 let delovanja Doma upokojencev Ptuj* (Ptuj 2007) 62-73.

Štular, B., Posamezniki, skupnost in obred v zgodnjem srednjem veku. Primer grobiščnih podatkov z Malega gradu v Sloveniji. – *Studia mythologica Slavica* 10, 2007, 23-50.

Tušek, I., Poznorimsko grobišče na območju Doma upokojencev Ptuj. – V / In: *80 let delovanja Doma upokojencev Ptuj* (Ptuj 2007) 48-61.

Srednji in novi vek / Middle and New Ages

Kerman, B., Arheološko sondiranje na gradu pri Gradu na Goričkem v letih 1997 in 1999. – *Zbornik soboškega muzeja* 9/10, 2007, 237-248.

Lavrinc, M., Arheološke najdbe iz grobov cerkve sv. Jerneja v Šentjerneju. – *Rast* 8/3, 2007, 340-345.

Bradonovič, M., D. Čeč, M. Gergolet, M. Guštin, B. Kavur, S. Matejčić, Urbana Istra: beneška arhitekturna dediščina / Urbana Istria: the venetian architectural heritage. – V / In: *Srce Istre / Heart of Istria. Poti kulturne dediščine / Heritage and art: cultural itineraries* (Koper 2007) 13-103.

Župančič, M., L'arciduca Lodovico Salvatore e la Muggia del suo tempo (1847-1915). – V / In: *Annales. Series historia et sociologia* 17/2, 2007, 487-488.

Epigrafika in numizmatika / Epigraphy and Numismatics

Kos, P., Medalje ljubljanskih škofov. – V / In: *Upodobitve ljubljanskih škofov* (Ljubljana 2007) 235-247.

Visočnik, J., Jezikovne značilnosti napisov Celeje in njene okolice. – *Keria* 9/2, 2007, 7-23.

Varia

Budja, M., Who are the Europeans? – V / In: *Zbornik pete mednarodne konference Izvor Evropejcev*, Korenine slovenskega naroda 6 (Ljubljana 2007) 7-26.

Flego, S., Poliške zgodbe. Ustno izročilo iz vasi Police pri Cerknem. – *Idrijski razgledi* 51/1-2, 2006, 88-95.

Hrovatin, I. M., Izročilo o jezeru in zmaju kot kozmogonski mit. – *Studia mythologica Slavica* 10, 2007, 105-115.

Lazar, I., The archaeological collections of the Celje Regional Museum. – V / In: *Glass and ceramics conservation 2007* (Nova Gorica 2007) 235-238.

Merc, V., The past as myth: the archaeological (after) life of the goddess in former Yugoslavia. – *Monitor ISH* 9/1, 2007, 35-52.

Miškec, A., I. Langus, Srebro iz zakladne najdbe Drnovo II. – *Argo* 50/2, 2007, 12-20.

Mušič, B., J. Horvat, J. Soklič, S. Premrl, Strategija geofizikalne raziskave za realistični prikaz arheoloških arhitekturnih ostalin na primeru arheološkega najdišča Nauportus (Vrhnika). – *Geološki zbornik* 19, 2007, 71–76.

Vidrih-Perko, V., Post-excavation and Museological Processing of Pottery: a case study at the site of Ribnica, Slovenia. – V / In: *Glass and ceramics conservation 2007* (Nova Gorica 2007) 189–196.

Vidrih-Perko, V., Izobraževanje za muzejsko rabo: muzej kot prostor med šolsko tablo, kredo, prižnico in spovednico. – V / In: *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva*, Muzejska knjižnica 1 (Ljubljana 2007) 11–14.

Vidrih Perko, V., Arheološki kovček svetlobe. – *Šolska kronika* 16, 40/2, 2007, 373–375.

Županek, B., D. Mlekuž, GPS v muzeju: poskus izdelave digitalnega vodnika po Emoni. – *Argo* 50/1, 2007, 92–97.

4. NOVE SLOVENSKE ARHEOLOŠKE MONOGRAFIJE RECENTLY PUBLISHED SLOVENIAN ARCHAEOLOGICAL MONOGRAPHS

Blečić, M., M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (ur.), *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*. – Situla 44 (Ljubljana 2007).

Bradanić, M., D. Darovec, A. Panjek, P. Kavrečič, *Srce Istre / Heart of Istria. Poti kulturne dediščine / Heritage and art: cultural itineraries*. – (Koper 2007).

Brence, A., D. Koter, M. Lubšina Tušek, P. Vidmar, B. Vnuk, *Museum collections at the Ptuj castle*. – (Ptuj 2007).

Dular, A., B. First, J. Horvat, J. Istenič, D. Knez, T. Knific, M. Kos, M. Lozar Štamcar, D. Mavrič, A. Miškec, T. Nabergoj, G. Pajagič Bregar, M. Pflaum, J. Podpečnik, N. Trampuž Orel, P. Turk, M. Žargi, M. Žvanut (ur.), *Dragocenosti Narodnega muzeja / Treasures of the National Museum of Slovenia*. – (Ljubljana 2007).

Dular, J., S. Tecco Hvala, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age: settlement, economy, society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi: poselitev, gospodarstvo, družba*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12 (Ljubljana 2007).

Greif, T., *Arheologija in spol: podobe spolov v interpretaciji prazgodovinskih kultur v Sloveniji*. – Vizibilija 16 (Ljubljana 2007).

M. Guštin, P. Ettel, M. Buora (ur.), *Piceni ed Europa. Atti del convegno*. – *Archeologia di frontiera* 6, *Annales Mediterranea* (Udine, Koper, Jena 2007).

Horvat, M., B. Djurič, J. Medved, J. Lamut, M. Culiberg, B. Vičič, *Sela pri Dobu (KO 13: Višnja Gora - Bič)*. – Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije 3 (Ljubljana 2007).

Mlinar, M., J. Šubic Prislán, B. Benko, J. Korošec, *Zaklad svetolucijske situle: konservacija, restavriranje, raziskave in ovrednotenje najdbe / Treasure of Most na Soči situla: conservation, restoration, scientific analyses and evaluation of the find*. – (Tolmin 2007).

Miškec, A., M. Pflaum (ur.), *Našli smo zaklad*. – (Ljubljana 2007).

Tomaž, A., B. Kavur, *Zemlja in ogenj*. – *Annales Mediterranea* (Koper 2006).

Tomaž, A., B. Kavur, *Earth and fire*. – *Annales Mediterranea* (Koper 2007).

Šemrov, A., *Od brona do evra: kratka denarna zgodovina Slovenije / From bronze ingots to the euro: a short monetary history of Slovenia*. – (Ljubljana 2007).

Turk, I. (ur.), *Divje babe I: paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji / upper Pleistocene Palaeolithic site in Slovenia*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 13 (Ljubljana 2007).

Vomer-Gojkovič, M., B. Djurič, I. Porekar Kacafura, *Arheologija Spodnjega Podravja: (restavrirani rimski kamniti predmeti)*. – (Ptuj 2007).

Vomer-Gojkovič, M., *Petovionski mitreji*. – (Ptuj 2007).

Tina MILAVEC

Opera Instituti Archaeologici Sloveniae

1. Janez Dular, Slavko Ciglencečki, Anja Dular, Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju / Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj, 1995. (EUR 14.60)
2. Ivan Turk (ed.), Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji / Mousterian "bone flute" and other finds from Divje Babe I cave site in Slovenia, 1996. (EUR 14.60)
3. Jana Horvat (with contributions by Vesna Svetličič, Meta Bole, Metka Culiberg, Draško Josipović, Marko Stokin, Nina Zupančič), Sermin. Prazgodovinska in zgodnjersimska naselbina v severozahodni Istri / A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria, 1997. (EUR 14.60)
4. Slavko Ciglencečki (with contributions by Zvezdana Modrijan, Andreja Dolenc Vičič, Ivan Turk), Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnjersrednjeveška naselbina / Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu. Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung, 2000. (Out of print.)
5. Janez Dular, Irena Šavel, Sneža Tecco Hvala, Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu / Bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš, 2002. (EUR 14.60)
6. Janez Dular, Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko, 2003. (EUR 20.70)
7. Irena Lazar, Rimsko steklo Slovenije / The Roman glass of Slovenia, 2003. (Out of print.)
8. Anton Velušček (ed.), Hočevarica. Eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju / An eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje, 2004. (EUR 52.40)
9. Ivan Turk (ed.), Viktorjev spodmol in / and Mala Triglavca. Prispevki k poznavanju mezolitskega obdobja v Sloveniji / Contributions to understanding the Mesolithic period in Slovenia, 2004. (EUR 42.40)
10. Anton Velušček (ed.), Resnikov prekop. Najstarejša koliščarska naselbina na ljubljanskem barju / The oldest pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje, 2005. (EUR 40.00)
11. Andrej Gaspari (ed.), Zalog pri Verdu. Tabor kamenodobnih lovcev na zahodnem robu ljubljanskega barja / Zalog near Verd. Stone Age hunters' camp at the western edge of the Ljubljansko barje, 2006. (EUR 43.00)
12. Janez Dular, Sneža Tecco Hvala, South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement - Economy - Society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. Poselitev - gospodarstvo - družba, 2007. (EUR 58.00)
13. Ivan Turk (ed.), Divje babe I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji. I. del: Geologija in paleontologija / Divje babe I. Upper Pleistocene Palaeolithic site in Slovenia. Part I: Geology and Palaeontology, 2007. (EUR 82.00)
14. Andrej Pleterski (with Timotej Knific, Borut Toškan, Janez Dirjec, Benjamin Štular and Mateja Belak), Zgodnjersrednjeveška naselbina na blejski Pristavi. Najdbe / Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Funde, 2008. (EUR 51.00)

Anton Velušček (ed.)

RESNIKOV PREKOP

Najstarejša koliščarska naselbina na Ljubljanskem barju
The oldest pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje

In the monograph the results of the most recent research of the prehistoric pile-dwelling settlement Resnikov prekop near Ig on the southeastern part of the Ljubljansko barje are presented.

The book is printed in two languages with the Slovenian and English texts flowing in parallel columns.

2006, (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 10), 156 pp., 88 b/w drawings, photos, tables, graphs and maps, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6568-40-X.

Andrej Gaspari (ed.)

ZALOG PRI VERDU. Tabor kamenodobnih lovcev na zahodnem robu Ljubljanskega barja
ZALOG NEAR VERD. Stone Age hunters' camp at the western edge of the Ljubljansko barje

The Ljubljanica River with its tributaries has witnessed no less than a quarter of a century of organised underwater research. The latter has shown that the archaeological complex there unquestionably ranks among the most interesting ones in Slovenia with finds from the beds and banks of the waterways speaking of nearby settlements, cemeteries, forts, control points or cult places. These, together with various types of river vessels and other traces of water exploitation, improve in many ways the knowledge of the phenomenon that is the Ljubljansko barje as a cultural landscape as well as its specific dynamics closely related to the natural changes in the environment from the early periods of the prehistory onwards.

The book is printed in two languages with the Slovenian and English texts flowing in parallel columns.

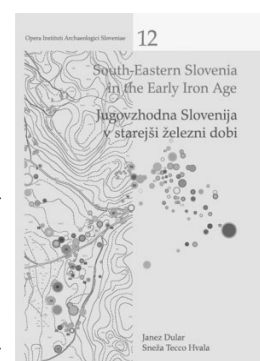
2006, (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 11), 233 pp., 37 colour and 99 b-w drawings, photos, tables, graphs and maps, 210 x 295 mm, hardcover, ISBN 961-6568-57-4.

Janez Dular, Sneža Tecco Hvala

SOUTH-EASTERN SLOVENIA IN THE EARLY IRON AGE. Settlement - Economy - Society
JUGOVZHODNA SLOVENIJA V STAREJŠI ŽELEZNI DOBI. Poselitev - gospodarstvo - družba

The topic of this monograph is southeastern Slovenia in the 1st millennium BC. The first part of the book deals with the history of research, data acquisition, with a critical discussion of archaeological sources, a geographic outline of the region, and an explanation of the chronological system used in the research.

The core of the treatise deals with the settlement structures and patterns in the Late Bronze Age and the Iron Age, as well as the dynamics of the colonization and integration processes, the relationship between lowland and upland settlements, and the issue of extra muros settlement in the vicinity of major centres.

The hierarchy of the settlements is also one focus of this publication. All the centres are fully described with maps, plans and images. Particular attention is paid to the density of the settlement network in relation to natural resources and communications, and in fact, to those factors that have a substantial impact on economic subsistence and social power. The last chapter is dedicated to the social organization and historical turning points that significantly marked the long-term development of this region.

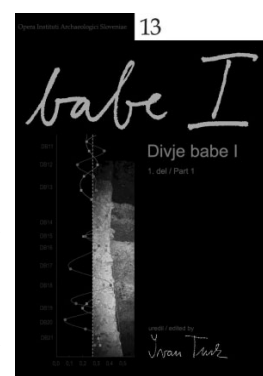
The catalogue of sites at the end of the book contains 510 records with added ground-plans and bibliographic references.

2007, (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 12), 392 pp., 4 colour drawings and maps, 275 b-w drawings, photos, tables, graphs and maps, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 978-961-254-000-5.

Ivan Turk

DIVJE BABE I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji. I. del
DIVJE BABE I. Upper Pleistocene Palaeolithic site in Slovenia. Part I

In the first part of the Divje babe I monograph, data from the fields of the natural sciences are presented, analysed and interpreted. This is primarily stratigraphic, sedimentological and chronological data and data about the remains of flora and fauna. The latter includes detailed analysis of charcoal from a number of hearths and the remains of small and large mammals, with an emphasis on cave bear. The series of absolute ESR datings and the climatogram of the site should be highlighted in particular, which shows the course of temperature and humidity by layers in the chronozone of the Early and Middle Würm or oxygen isotope stages OIS 5 and OIS 3. The remains of flora and fauna from OIS 3 in particular are analysed, which enables new insight into palaeo-environmental and climatic conditions of this poorly known chronological segment in Slovenia and neighbouring regions. Archaeological finds, including Mousterian bone artefacts, will be presented in the planned second part of the monograph.

2007, (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 13), 480pp, 10 colour photoogaphs, 178 b-w drawings, photoogaphs and maps, 89 tabels and 38 annexes; 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN

Andrej Pleterski

(Mit Beiträgen von Timotej Knific, Borut Toškan, Janez Dirjec, Benjamin Štular und von Mateja Belak)

Zgodnj srednjeveška naselbina na blejski Pristavi. Najdbe.
Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Funde

Pristava in Bled ist vielleicht die interessanteste Fundstelle im Ostalpenraum. Sie umfasst die gegenseitig stratigraphisch verflochtene Siedlung und das Gräberfeld. Im Ort begegnen sich die alteingesessenen Walchen und die neuangekommenen Slawen, die in den frühmittelalterlichen Bewohnern von Bled zusammenwachsen. Diese doppelten Wurzeln sind in Gegenständen, Bestattungsarten und Hausformen ersichtlich. Das Buch stellt alle seit 1943 ausgegrabenen Siedlungsfunde vor und rekonstruiert slawische Brandgräber des 7. Jahrhunderts. Es entwickelt neue Methoden der taphonomischen Analyse, zeigt Gebäudereste und führt augenblicklich die größte Sammlung der frühmittelalterlichen Keramik in Slowenien vor.

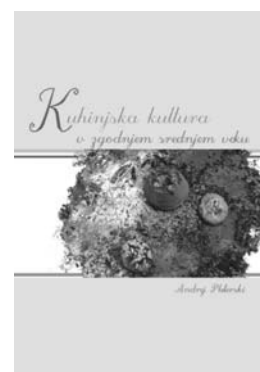
2008, (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 14), 276 Seiten., 52 Farbabbildungen, 140 s/w Abbildungen und Tabellen, 39 s/w Tafeln; 21 x 29,5 cm, feste Bindung, ISBN 978-961-254-072-2.

Andrej Pleterški
(Mit Beitrag von Helena Gorjup)

Kuhinjska kultura v zgodnjem srednjem veku Die Küchenkultur im Frühmittelalter

Die Küchenkultur im Frühmittelalter ist dieses bedeutende Segment des Lebens, das die zahlreichsten archäologischen Reste hinterlassen hat. Dazu zählen Feuerstellen und Küchenkeramik. Falls man die Küchenverfahren kennt, kann man die Resultate dieser Verfahren verstehen. Das Buch führt das Model der frühmittelalterlichen Küche auf. Dabei werden die Sprach- und völkerkundlichen Quellen analysiert, mit archäologischen Quellen konfrontiert und experimentellarchäologisch überprüft. Da die slawischen Sprachen den Ausgangspunkt darstellen, entsteht vor allem das Bild der altslawischen Küche. Das Resultat ist die Handbuchsammlung von Vehrfahren, Beziehungen und Sachstrukturen, durch die man die Interpretationen der archäologischen Bestandteile der Küchenkultur gewinnen kann. Man kann sie als Erläuterungen zu den archäologischen Funden zusammenstellen. Ein Musterbeispiel dafür wird vorgeführt.

Ljubljana 2008, 164 Seiten, 94 Farb., 25 s/w Abbildungen und Tabellen; 20 x 27 cm, feste Bindung, ISBN 978-961-254-073-9

Oto Luthar (Ed.)
(Oto Luthar, Igor Grdina, Marjeta Šašel Kos, Petra Svoljšak, Dušan Kos, Peter Kos, Peter Štih, Alja Brglez, Martin Pogačar)

THE LAND BETWEEN A History of Slovenia

The purpose of this book is to present a concise history of Slovenia and Slovenes. In addition to the usual and rather rare texts of this kind, the authors take into due consideration the history of the territory between the Eastn Alps and the Pannonian plain, starting with the period that began long before the first Slavic settlements. Thus, they wish to emphasize that the Slovenes' ancestors did not settle an empty territory but rather coexisted with other peoples and cultures.

Peter Lang Publishing Group
2008, 563 pp., 15 x 21 cm, paperback, ISBN 978-3-631-57011-1.

Navodila avtorjem: <http://av.zrc-sazu.si/Si/navodila.html>

Guidelines to the contributors: <http://av.zrc-sazu.si/En/guidelines.html>

Priprava slikovnega gradiva: http://av.zrc-sazu.si/Si/AV_slike.html

Illustrations: http://av.zrc-sazu.si/En/AV_slike.html

Arheološki vestnik je vključen v naslednje indekse: / The Arheološki vestnik is included in:

AHCI - Arts and Humanities Citation Index® (Thomson Reuters)

AIO - Anthropological Index Online - Royal Anthropological Institute, Centre for Anthropology at the British Museum in London

Antiquité - Bulletin analytique d'histoire romaine (BAHR), CNRS/Marc Bloch University, Strasbourg

DYABOLA. Sachkatalog der Bibliothek - Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. Main

ERIH - European Reference Index for the Humanities - European Science Foundation -Strasbourg

EUROsources - RAABE Fachverlag für Wissenschaftsinformation, Bonn

Francis. Bulletin signalétique 525. Préhistoire et Protohistoire - Institut de l'Information Scientifique et Technique, Vandoeuvre-les-Nancy

IBR - *International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature* - Zeller Verlag, Osnabrück

IBZ - *International Bibliography of Periodical Literature* - Zeller Verlag, Osnabrück

Ulrich's international periodicals directory - R. R. Bowker, New Providence N. J.

Natisnjeno s podporo Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

Funded by the Ministry of Higher Education, Science and Technology of the Republic of Slovenia.